TACITUS
ÖSSZES MŰVEI

FORDÍTOTTA
BORZSÁK ISTVÁN

TARTALOM

IULIUS AGRICOLA ÉLETE

GERMANIA

BESZÉLGETÉS A SZÓNOKOKRÓL

KORUNK TÖRTÉNETE

I. KÖNYV
II. KÖNYV
III. KÖNYV
IV. KÖNYV
V. KÖNYV
TÖREDÉKEK

ÉVKÖNYVEK

I. KÖNYV
II. KÖNYV
III. KÖNYV
IV. KÖNYV
V-VI. KÖNYV *(TÖREDÉK)*
XI. KÖNYV
XII. KÖNYV
XIII. KÖNYV
XIV. KÖNYV
XV. KÖNYV
XVI. KÖNYV

JEGYZETSZÓTÁR

IULIUS AGRICOLA ÉLETE

(1.) Hírneves férfiak tetteit és jellemét az utódokra hagyományozni ősrégi szokás, melyet még a mi időnkben sem mellőzött a magáéival nem gondoló század, valahányszor csak valamely nagy és nemes érdem győzedelmeskedett és felülkerekedett kis és nagy államok közös hibáján, a helyes nem ismerésén, sőt irigylésén. De elődeinkben megvolt a hajlam s a tágabb lehetőség emlékezetes cselekedetekre, ugyanúgy a legünnepeltebb tehetségeket sem kedvezés vagy önös érdek, csupán a jó tudatának jutalma vonzotta az érdem megörökítésére. Sőt sokan még saját életük megírását is inkább erkölcsi értékeikben való bizakodásnak, semmint elbizakodottságnak tekintették, és ez nem csökkentette Rutilius vagy Scaurus hitelét, gáncs sem érte őket miatta: annyira igaz, hogy az érdemeket azokban az időkben méltányolják a legjobban, mikor a legkönnyebben teremnek. Nekem pedig most, hogy egy elhunyt ember életét szándékozom elmondani, mentegetőznöm kellett - bezzeg nem kellene, ha vádolni akarnám: oly kegyetlen ellensége az érdemnek korunk.

(2.) Olvashattuk, hogy Arulenus Rusticusnak Thrasea Paetus, Herennius Seneciónak Helvidius Priscus magasztalása az életébe került, és ez a dühöngés nemcsak a szerzőkre, hanem könyveikre is kiterjedt: háromtagú bizottságnak tették kötelességévé, hogy e kiváló szellemek műveit a comitiumon és a forumon égessék el. Nyilván azt hitték, hogy az a tűz a római nép szavát, a senatus szabadságát, sőt még az emberi nem lelkiismeretét is elnémítja; kikergették ráadásul a filozófia tanítóit is és egyáltalán minden szép művészetet száműztek, hogy becsületes törekvés sehol ne állja útjukat. Valóban nagy bizonyságát adtuk türelmünknek, és amiképpen a régi kor láthatta, meddig terjedhet a szabadság, mi is láthattuk, meddig a szolgaság: a figyelők miatt még beszélni, egymást meghallgatni sem lehetett. Hangunkkal együtt az emlékezést is elvesztettük volna, ha a feledés ugyanúgy rajtunk múlnék, mint a hallgatás.

(3.) Most tér vissza belénk végre a lélek: de, jóllehet Nerva Caesar mindjárt a boldog század hajnalán egyesítette az egymással annak idején társíthatatlan principesi rendszert és a szabadságot, és Nerva Traianus napról napra gyarapítja korunk boldogságát, a közbiztonság pedig nem remény és óhaj immár, hanem szilárdan bízhatunk is az óhaj beteljesülésében, emberi gyengeségünknél fogva mégis késedelmesebben hatnak az orvosszerek, mint a bajok, és amiképpen testünk lassan növekszik, de gyorsan pusztul, úgy a szellem törekvéseit is könnyebb elnyomni, mint felélesztени; mert belénk lopódzik a semmittevésnek is bizonyos gyönyörűsége, és az eleinte gyűlölt tétlenséget végül már szeretjük. Hát még ha tizenöt év alatt - nagy idő az emberi életben - sokan a véletlennek estek áldozatul, a legderekabbak pedig az uralkodó őrjöngésének! Kevesen maradtunk, és - hogy úgy mondjam - nemcsak másokat éltünk túl, hanem magunkat is, hisz annyi évet vettek ki életünk javából, amennyi alatt ifjú fejjel az öregségig, öregesen pedig - néma tengődésben - szinte az emberi kor végső határáig vergődtünk el. Mégsem fogom bánni, ha cicomátlan, sőt faragatlan nyelven megírom korábbi szolgaságunk emlékezetét, valamint a jelenkor áldásainak bizonyságát. Addig is ez a könyv, melyet apósom, Agricola tiszteletére szántam, a rokoni kegyelet megvallásával vagy dicséretre, vagy elnézésre számít.

(4.) Gnaeius Iulius Agricola Forum Iuliiban, e régi és híres coloniában született; mindkét nagyatyja császári procurator, vagyis lovagrendű nemes volt. Atyja, a senatori rangú Iulius Graecinus, szónoki és bölcseleti tanulmányaival vált ismertté s éppen ezekkel az erényeivel érdemelte ki Gaius Caesar haragját: parancsot kapott ugyanis Marcus Silanus bevádolására, és mivel megtagadta, megölték. Anyja a példásan tiszta életű Iulia Procilla volt. Az ő féltő

gondozásában nevelkedvén, gyermekkorát és serdülőéveit mindvégig tisztes tanulmányokkal töltötte. A vétkek csábításaitól jóravaló és romlatlan természetén kívül távol tartotta az is, hogy már kicsiny korában Massilia volt lakóhelye és tanulmányainak irányítója, az a város, melyben a görög szívélyesség és a vidéki igénytelenség keveredik és szerencsésen egyesül. Emlékszem, nemegyszer beszélt arról, hogy ifjúkorában mohóbban - a római embernek és senatornak megengedett mértéken túl - szívta volna magába a filozófiát, ha anyjának előrelátása féken nem tartja lángra lobbant és izzó lelkét. A fennkölt és magasra törő szellem nyilván több hévvel, mint óvatossággal igyekezett a nagy és kiemelkedő dicsőség szép eszményét elérni. Később lecsillapította az értelem és a kor, s megtartotta a legnehezebbet: a bölcsességből a mértéket.

(5.) Első tábori szolgálatát Britanniában, Suetonius Paulinus, e lelkiismeretes és mértéktartó vezér megelégedésére teljesítette, aki becsülésből őt választotta, hogy vele egy sátorban lakjék. Agricola, a könnyelmű ifjaktól eltérően, nem kicsapongásra használta katonaidejét, sem tribunusi címét s járatlanságát ürügynek a tunya élvhajhászásra és eltávozásokra, hanem megismerte a tartományt, megismertette magát a sereggel, tanult a tapasztaltakból, követte a legkülönbeket, semmire sem vállalkozott kérkedésből, semmitől sem húzódozott félelemből, egyszerre volt óvatos és tettrekész, amikor cselekedni kellett. Csakugyan, Britannia még soha nem volt szorongatottabb és válságosabb helyzetben: veteránokat öldöstek le, coloniákat gyújtottak fel, seregeket semmisítettek meg; ők akkor életükért, nemsokára a győzelemért harcoltak. Mindez, bár más tervei szerint s vezetése alatt ment végbe, továbbá minden siker és a tartomány visszaszerzésének dicsősége a vezért illette, mégis gyarapította az ifjú tudását, tapasztalatát, fokozta lelkesedését, és szívébe költözött a katonai dicsőség vágya, hálátlan dolog olyan időkben, mikor a kiválók szándékait balul magyarázzák, és nem csekélyebb veszély származik a hírnévből, mint a hírhedtségből.

(6.) Innen hivatalok elnyerése végett a városba távozott, és feleségül vette az előkelő családból származó Domitia Decidianát; ez a házasság dísz és szilárd támasz volt a magasabbra törekvőnek. Csodálatos egyetértésben, kölcsönös szeretetben éltek, mindegyikük a másikat tartotta előbbre valónak, csak éppen a jó feleség annyival dicsérendőbb, amennyivel több hibát rónak fel a rossznak. A sorshúzás quaestori provinciául Asiát, proconsuli helytartóul Salvius Titianust juttatta neki. Egyik sem rontotta meg, bár a tartomány is gazdag és bűnökre csábító, a mindenféle kapzsiságra hajlamos proconsul pedig ugyancsak készséggel vásárolta volna meg a visszaélések kölcsönös eltitkolását. Itt tette boldoggá leányának születése: támasz, egyszersmind vigasztalás számára, mert korábban született fiát hamar elvesztette. Majd a quaestura és a néptribunusi hivatal között eltelt esztendőt, sőt még a tribunusi évet is csendben és félrevonultan töltötte, ismervén Nero korát, midőn a tétlenség bölcs magatartásnak számított. Ugyanilyen csendben folyt le praetorsága is, mert nem volt kötelezve igazságszolgáltatásra. A játékokban és a tisztével járó hiú kötelezettségekben megtalálta a középutat a józanság és a túlzás között, korántsem tékozolt, így annál nagyobb hírnévre tett szert. Mikor ezután Galba a templomi javak felülvizsgálatára jelölte ki, szorgos vizsgálataival elérte, hogy az állam senki más templomrablását nem érezte meg, csak Neróét.

(7.) A következő évben súlyos csapás érte őt és háza népét. Miközben ugyanis Otho garázdálkodva kószáló tengerészei a Liguriához tartozó Intimiliumot ellenség módjára pusztítják, Agricola anyját tulajdon birtokán meggyilkolták, a birtokot és az apai jószág nagy részét pedig kifosztották: a gyilkosságnak is ez volt az oka. Agricola tehát, mikor a kegyeletes szertartásra indulván kapta a hírt, hogy Vespasianus igényt tart a főhatalomra, tüstént az ő pártjára állott át. Az új uralkodás kezdetén a várost Mucianus kormányozta, mivel Domitianus még nagyon fiatal volt és apja méltóságát csak kicsapongásokra bitorolta. A sorozásokra kiküldött Agricolát, aki feddhetetlenül és ügybuzgón járt el tisztében, Mucianus a csak vonakodva

engedő huszadik legio élére állította, ahol a távozó elöd hír szerint a zendülőkkel fújt egy követ: a legio mindenesetre még consuli rangú helytartóknak is épp elég gondot és aggodalmat okozott, és a praetori rangú legatus nem tudta kézben tartani - csak az kérdéses, hogy ez rajta vagy katonáin múlt-e. Így Agricola, akit nemcsak utódlásra, hanem egyszersmind megtorlásra is választottak, ritka mértéktartással inkább azt a látszatot keltette, hogy jó katonákat vett át, nem ő tette őket olyanná.

(8.) Britannia élén akkor Vettius Bolanus helytartóskodott, enyhébb kézzel, mint ahogy az még dacos tartományhoz illik. Agricola mérsékelte tettvágyát s fékezte buzgalmát, hogy föléje ne nőjön, hisz járatos volt az engedelmeskedésben, és megtanulta, miképpen kell a hasznosat összeegyeztetni a tisztessel. Röviddel ezután Britannia Petilius Cerialist kapta consuli rangú helytartóul: az érdemek előtt megnyílt a tér példamutató tettekre. De Cerialis eleinte csak a munkát és a veszélyt osztotta meg vele, később már a dicsőséget is: kísérletképpen többször a sereg egy részének, néha - az eredmény láttára - nagyobb egységeknek a vezetését is rábízta. Agricola mégsem kérkedett soha tetteivel a maga hírének öregbítésére: mint alárendelt, a kezdeményezőnek és a fővezérnek tulajdonította a sikert. Így érdemeivel az engedelmességben, szerénységgel kijelentéseiben, mentes maradt az irigységtől, de nem a dicsőségtől.

(9.) Amikor a legioparancsnokságból visszatért, az isteni Vespasianus a patriciusok sorába emelte, majd Aquitania tartományának élére állította: fényes megtisztelés ez, akár a közigazgatási feladatot, akár a consulság reményét nézzük, mert Vespasianus arra szánta. Legtöbben azt hiszik, hogy a katonai tehetségekből hiányzik a finom észjárás, mivel a tábori igazságszolgáltatás veszélytelen, kevesebb elmeélt követel, és gyakorta sommás eljárásával nem ad alkalmat a forumi ravaszságok gyakorlására. Agricola természetes okosságával polgárok közt is ügyesen és igazságosan járt el. Meg aztán külön tudta választani a hivatalos ténykedést a pihenéstől: mikor a tartományi gyűlések és a bírósági ügyek úgy kívánták, komoly volt, feszülten figyelő és szigorú, de még gyakrabban könyörületes; mihelyt eleget tett hivatalának, máris nem a hatalom birtokosaként viselkedett: eleve hiányzott belőle minden komorság, fennhéjázás és kapzsiság. És ami a legritkább: közvetlensége nem csorbította tekintélyét, szigorúsága sem közkedveltségét. Ily nagy férfi feddhetetlenségét és tisztaságát említeni méltatlan volna érdemeihez. Még a hírnevet sem - amelynek gyakran a derekak is hódolnak - érdemének fitogtatásával vagy ügyeskedéssel kereste: kerülte a versengést társaival, kerülte a súrlódást a procuratorokkal: az ilyen győzelmet dicstelennek, az alulmaradást szégyenletesnek tartotta. Nem egészen három évig kötötte le ez a kiküldetés, és amint várható volt consuli megbízatása, nyomban visszahívták, de elkísérte a hír, hogy Britannia lesz majd a provinciája; nem mintha ő maga beszélt volna erről, hanem mert méltónak ítélték. Korántsem téved mindig a szóbeszéd: néha választ is. Mint akkor szép reményekre jogosító consul, ifjúkoromban velem jegyezte el leányát, majd consuli idejének leteltével hozzám adta feleségül, rögtön azután pedig Britannia élére került, és megkapta hozzá a pontifexi méltóságot is.

(10.) Britannia fekvését és népeit már sokan leírták: én nem kutatásaim vagy tehetségem összehasonlítása kedvéért fogom előadni, hanem mert akkor sikerült először teljesen meghódítani. Így, amit elődeim, még kellő tapasztalatok híján, ékesszólással ecseteltek, én a ténybeli hűség igényével örökítem meg. Britannia, a rómaiak ismeretében a legnagyobb sziget, kiterjedését égtájak szerint tekintve, keletre Germaniával, nyugatra Hispaniával átellenben húzódik, délről a gallok láthatják is; északi partjait, amelyekkel szemben nincs szárazföld, végtelen és nyílt tenger csapkodja. Egész Britannia alakját Livius, mint a régiek, Fabius Rusticus pedig, mint az újabbak közül a legékesebb szavú szerző, hosszúkás négyszöghöz vagy kétélű fejszéhez hasonlította. És valóban ilyen a képe Caledonián innen, azért emlegetik így az egészet is: de ezen túlhaladva a már világvégi parton kiugró földek mérhetetlen és roppant szakasza mintegy ékké szűkül össze. A legtávolabbi tengernek ezt a vidékét akkor hajózták

először körül római egységek, ezzel bebizonyították Britannia sziget voltát, egyszersmind felfedezték s meghódították az Orcades nevű, addig ismeretlen szigetcsoportot is. Messziről látták Thulét is, mert addig szólt a parancs, és közeledett a tél. De - mint beszélik - a tenger lomha, és nehéz benne evezni, a szelek sem kavarják úgy fel, hihetőleg mivel ritkábbak a földek és hegyek, a viharok előidézői és táplálói, és a végtelen tenger mélységes tömege lassabban korbácsolódik fel. Az óceán és az ár természetét kutatni nem e mű feladata, és már sokan megírták: azt az egyet tehetném hozzá, hogy sehol sem tágasabb a tenger birodalma, sok folyamága nyomul előre és húzódik vissza, és nemcsak a partig dagad vagy apad, hanem mélyen beáramlik, és földeket vesz körül, sőt még a gerincek és a hegycsúcsok közé is behatol, mint saját birodalmába.

(11.) Egyébként, hogy Britanniát kezdetben miféle halandók lakták: bennszülöttek-e vagy bevándoroltak, mint afféle barbárok között, nem sikerült pontosan megtudnunk. Testük alkata különféle, és ebből következtethetünk. Mert Caledonia lakosainak vöröses haja, hatalmas termete a germán eredetet bizonyítja; a silurok sötét arcszíne, többnyire göndör haja, és az a tény, hogy Hispania átellenben fekszik, hihetővé teszi, hogy valamikor régen ibérek keltek át és szállták meg ezeket a helyeket; a gallokhoz legközelebb élők hasonlítanak is reájuk, akár mert tart eredetük ereje, akár mert szembenéző földjeik éghajlata formálta testük alkatát. Általánosságban vizsgálva mégis azt hisszük, hogy a gallok szállták meg a szomszédos szigetet. Az ő szertartásaikat találjuk, az ő babonás hiedelmeiket; a nyelv nem sokban különbözik; ugyanolyan merészen hívják ki a veszedelmet, majd ha már a nyakukon van, ugyanolyan riadtan visszakoznak. A britannok mégis nagyobb bátorságról tesznek bizonyságot, mivel a hosszú béke még nem puhította el őket. Mert, mint hallottuk, a gallok is virágzó hírű harcosok voltak; később a nyugalommal együtt tunyaság költözött beléjük, miután a szabadsággal egyetemben vitézségüket is elvesztették. Ez történt a régen legyőzött britannokkal: a többiek ma is olyanok, mint amilyenek a gallok voltak.

(12.) Erejük a gyalogság; némely törzs szekéren is csatázik. Az előkelőbb hajt, hívei harcolnak. Valamikor királyoknak engedelmeskedtek, most főembereik jóvoltából pártok és érdekek közt hányódnak. Erős népek ellenében számunkra az a leghasznosabb, hogy nem határoznak közösen. Ritkán fordul elő, hogy a közös veszély elhárítására két-három törzs egyesül: így külön-külön harcolnak, és összességükben alulmaradnak. Az éghajlat a sűrű esők és a ködök miatt barátságtalan; szigorú fagyok nincsenek. A nappalok hosszabbak, mint a mi vidékünkön, az éjszaka világos és Britannia legtúlsó részén rövid, úgyhogy a nap végét és kezdetét csak csekély időköz választja el. Ha nincs közbül felhő, állítólag éjszaka is látni a nap fényét, amely így nem lenyugszik és felkel, hanem átkel. Tudniillik a föld lapos pereme, alacsony árnyékával, nem idéz elő sötétséget, és az éjszaka nem hat fel az égig és a csillagokig. A talaj az olajfán, szőlőn és a melegebb tájakon honos egyéb növényeken kívül megbírja a gyümölcsöt, sőt termékenynek mondható; minden lassan érik, gyorsan fejlődik; mindkettőnek ugyanaz az oka: túlságosan nedves a föld és az éghajlat. Britannia földje aranyat, ezüstöt és más fémeket terem, a győzelem jutalmául. Az óceán is szül gyöngyöket, de fényteleneket és sárgásakat. Némelyek szerint az ügyesség hiányzik a gyöngyhalászokból; a Vörös-tengerben ugyanis az eleven és lélegző kagylókat tépik le a sziklákról, Britanniában pedig úgy szedik össze, amint éppen partra vetődtek: én könnyebben elhinném, hogy a természetes szépség hiányzik a gyöngyökből, semmint belőlünk a kapzsiság.

(13.) A britannok vonakodás nélkül vállalják a sorozást, az adókat és a birodalomtól rájuk rótt terheket, csak jogtalanságot ne szenvedjenek; ezt nehezen tűrik, mert az engedelmeskedésre már be vannak törve, de arra még nem, hogy szolgáljanak. Így tehát a legelső római, az isteni Iulius, aki sereggel lépett Britannia földjére, a szerencsés kimenetelű csatával megrémítette ugyan a lakosságot, és birtokába vette a partot, mégis úgy látszik, hogy csak megmutatta az

utódoknak, nem hagyta rájuk. Majd polgárháborúk következtek, és a főemberek a közösség ellen fordították fegyvereiket, és még a békében is sokáig megfeledkeztek Britanniáról: ezt az isteni Augustus meggondolásnak nevezte, Tiberius előírásnak. Bizonyos, hogy Gaius Caesar foglalkozott a britanniai partraszállás gondolatával, de állhatatlan természet lévén, hamar megelégelte, és Germania elleni roppant erőfeszítései különben is kudarccal végződtek. Az isteni Claudius kezdeményezte újból a vállalkozást, melynek során legiókat és segédcsapatokat szállítottak át, és a hadműveletek irányításába bevonták Vespasianust, amivel nemsokára eljövendő szerencséje kezdődött: népek hódoltak meg, királyok estek fogságba, és a végzet Vespasianusra irányította a figyelmet.

(14.) A consuli helytartók közül elsőnek Aulus Plautius került a tartomány élére, majd Ostorius Scapula, mindketten kiváló katonák; és lassanként provinciává szerveződött Britannia legközelebbi része, amelyhez még egy veterán települést is csatoltak. Néhány törzset Cogidumnus király kapott, aki egészen a mi időnkig hűséges is maradt: a római nép régi és már korán bevett szokása, hogy a királyokat is a szolgaság eszközeiként használja. Ezután Didius Gallus megtartotta, amit elődei szereztek, éppen csak néhány határerődítményt tolt előbbre, hogy így hatásköre kiterjesztésének hírét megalapozza. Didiust Veranius váltotta fel, de egy éven belül meghalt. Utána Suetonius Paulinus két esztendőn át sikeresen működött: törzseket hódított meg és erős támaszpontokat létesített; ezekben bízva megtámadta Mona szigetét, mint amely segítette a lázadókat, és így hátát védtelenül hagyta egy kínálkozó alkalom számára.

(15.) Mert a helytartó távollétében a félelem alábbhagyván, a britannok meghányták-vetették a szolgaság bajait, megvitatták a jogtalanságokat és a magyarázgatással lángra lobbantották az elégedetlenséget: semmit sem érnek el béketűréssel, legfeljebb azt, hogy még súlyosabb terheket rónak rájuk, hisz úgyis könnyen viselik. Valamikor csak egy királyuk volt, most kettőt varrnak a nyakukba, akik közül a helytartó a vérüket, a procurator a javaikat prédálja. Az elöljárók viszálykodása vagy egyetértése egyformán végzetes az alattvalókra. Az egyik fél emberei, a centuriók éppoly gyalázatosan erőszakoskodnak, akár a másiknak közszolgái. Már semmi sincs biztonságban kapzsiságuk, semmi önkényük elől. Csatában a bátrabbé a zsákmány: most többnyire hitványak és háborúra alkalmatlanok rabolják ki házaikat, hurcolják el gyermekeiket, kötelezik őket katonáskodásra, mintha ők éppen csak hazájukért nem tudnának meghalni. Mert milyen kevés katona jött is át, ha a britannok számba veszik, hogy ők maguk hányan vannak? Germania népei is így rázták le a jármot, pedig csak egy folyó védi őket, nem az óceán. Ők maguk a házáért, hitvesükért, szüleikért harcolnak, amazokat a mohóság és a bujálkodás hajtja. Meg fognak hátrálni, amint az isteni Iulius is meghátrált, csak ők maguk keljenek vitézségben őseikkel versenyre. Egy-két ütközet kimenetelétől nem kell megrémülni: nagyobb a támadó kedv a szerencsés emberben, nagyobb az állhatatosság a nyomorultakban. Már az istenek is szánják a britannokat, azért tartják távol a római vezért, azért - mintegy száműzve - más szigeten a sereget; ők maguk pedig máris túl vannak a nehezén: tanácskoznak. Ezek után ilyen tervezgetések közepette veszedelmesebb, ha rajtakapják őket, mint ha merészen belevágnak.

(16.) Miután ilyen és efféle beszédekkel felbujtották egymást, egy nőnek, a királyi származású Boudiccának a vezérlete alatt - mert uralkodás dolgában nem tesznek különbséget férfi és asszony között - mindahányan fegyvert ragadtak és valóságos hajtóvadászatot indítottak az erődökben szétszórt katonák ellen; az őrállomások elfoglalása után a coloniát is megrohanták, mint a szolgaság székhelyét, és a kegyetlenkedésnek a barbárok közt szokásos egyetlen fajtáját sem mulasztotta el a harag és a győzelem. Ha a tartomány fellázadásának hírére Paulinus nem siet sürgősen segítségükre, elveszett volna Britannia, amelyet így egyetlen csata szerencséje régi hódoltságába állított vissza, bár sokan megtartották fegyvereiket. Ezeket elpártolásuk

tudata és személy szerint a helytartótól való félelem nyugtalanította, hogy tudniillik bármennyire kiváló férfiú is különben, ha meghódolnak neki, túl szigorúan és mintegy minden rajta esett jogtalanságot megbosszulva a kelleténél kíméletlenebb lesz majd hozzájuk. Petronius Turpilianust küldtük tehát oda, mint akit könnyebben ki lehet engesztelni, akit az ellenség bűnei nem érintettek, és éppen ezért majd inkább hallgat a bűnbánó szóra. Rendet teremtvén a korábbi helyzet szerint, semmit ezen túl nem merészelt, úgy adta át Trebellius Maximusnak a tartományt. A kényelmes és semmiféle tábori tapasztalattal nem rendelkező Trebellius holmi szívélyes igazgatással tartotta kézben a provinciát. A barbárok is megtanultak már megbocsátani a csábító vétkeknek, és a polgárháborúk közbejötte jogos mentséget kínált a tétlenkedésre: de a széthúzás miatt nem volt nyugta, mivel a hadakozáshoz szokott katonaság fegyelme elfoglaltság híján meglazult. Trebellius megfutamodott és elrejtőzött, így kerülte el a sereg haragját, de tekintélyét vesztve és megalázkodva egyhamar csak megtűrt elöljáró lett; és mintha megállapodtak volna, hogy a sereg tombolhat, a vezér bántatlanságot élvezhet, a zendülés vérontás nélkül zajlott le. Vettius Bolanus, mivel még tartott a polgárháború, szintén nem gyötörte Britanniát fegyelmezéssel; ugyanúgy tehetetlenkedtek az ellenséggel szemben, hasonlóképpen követelőztek a táborban, legfeljebb a feddhetetlen Bolanust, akit semmi bűnéért nem gyűlöltek, megkedvelték, ahelyett, hogy tisztelték volna.

(17.) De midőn Vespasianus a földkerekség többi részével együtt Britanniát is visszaszerezte, nagy vezérek, kiváló hadseregek tűntek fel, és elapadt az ellenség reménye. Petilius Cerialis máris rettegést keltett azzal, hogy megtámadta a brigasokat, tudomásunk szerint az egész tartomány legnépesebb törzsét. Sokszor megütközött, nem is mindig vér nélkül: és a brigasok nagy részére vagy győzelmét terjesztette ki, vagy a háborút. És bizony Cerialis elhomályosította volna más utód tetteit és hírét: Iulius Frontinus vállalta és viselte is a terhet - nagy ember volt, amennyire lehetett -, és miután az ellenség vitézségén kívül a terep nehézségeit is sikerült leküzdenie, a silurok erős és harcias törzsét fegyverrel megadásra kényszerítette.

(18.) Agricola ilyen állapotokat, ilyen változatos hadihelyzetet talált Britanniában, mikor már a nyár derekán átkelt; a katonák, mintha már túl volnának a hadműveleteken, gondtalan pihenésre készülődtek, az ellenség pedig alkalomra várt. Nem sokkal megérkezése előtt az ordovixok törzse majdnem teljesen felmorzsolt egy lovasegységet, amely az ő területükön állomásozott, és erre a kezdeményezésre feltámadott a tartomány. Azok, akiknek a háború kedvükre volt, helyeselték a példamutatást és az új helytartó szándékát lesték. Tovatűnt a nyár, szétszórva a provinciában az alakulatok, a katonák gondolatai már az esztendei pihenésen jártak - csupa akadály és gát a háborút tervező vezér útjában -, és legtöbben inkább csak szemmel tartották volna a gyanús területeket: Agricola mégis úgy döntött, hogy szembenéz a veszéllyel. Összevonta a legiók különítményeit és egy kisebb szövetséges csapatot, s mivel az ordovixok nem mertek leereszkedni a síkságra, a sereg előtt haladva, hogy a többiekben is hasonló bátorság ébredjen a közös veszélyben, maga vezette fel seregét. Szinte az egész törzset levágta, majd jól tudván, hogy a hírnek nyomában kell maradni, és hogy a többiek az első vállalkozások kimeneteléhez képest fognak rettegni, elhatározta, hogy elfoglalja Mona szigetét, amelynek birtokbavételétől - mint fentebb említettem, - Paulinust egész Britannia fellázadása tartotta vissza. De, mint hirtelen elhatározások közben megtörténik, nem voltak hajók: a vezér ötletessége és kitartása vitte át a sereget. Lerakatott minden poggyászt, és a segédcsapatok válogatott katonáit, akik ismerték a gázlókat és még otthon megszokták, hogy úszás közben egyszersmind fegyvereiket és lovukat is magukkal vigyék, oly váratlanul küldte rájuk, hogy a bámuló ellenség, amely folyton csak hajóhadat, hajókat várt és a tengert kémlelte, azt hitte, hogy aki így támad, annak semmi sem nehéz vagy elérhetetlen. Békét kértek, és átadták a szigetet, így Agricola híres és nagy ember lett, hisz alig érkezett meg tartományába - mások ilyenkor maguk mutogatásával és hódoló látogatások fogadásával töltik

idejüket -, ő a fáradságot és veszedelmet választotta. De Agricola nem használta kérkedésre a dolgok szerencsés alakulását, hadi vállalkozásnak vagy győzelemnek sem nevezte a legyőzöttek megzabolázását, még csak babérdíszes levéllel sem kísérte tetteit, hanem éppen hírének eltitkolásával gyarapította hírét: az emberek latolgathatták, hogy mennyire bízhat a jövőben, ha ilyen nagy dolgokat elhallgat.

(19.) Egyébként ismerte a provincia hangulatát és mások tapasztalataiból tudta, hogy kevés haszon származik a fegyverekből, ha a jogtalankodások folytatódnak, ezért úgy határozott, hogy a háborúk okait irtja ki. Magán és környezetén kezdve, előbb a maga háza táján teremtett rendet, ami a legtöbbek számára nem kevésbé nehéz, mint a provincia kormányzása. Közügyet nem intézett felszabadítottjain és rabszolgáin keresztül; a centuriók vagy katonák szolgálatait nem személyes rokonszenvből, nem is ajánlásra vagy kérésre vette igénybe, hanem a legderekabbakat tartotta egyben legmegbízhatóbbnak. Mindenről tudott, nem mindenért fenyített. Az apró vétkeket elnézte, a nagyokat szigorúan vette; nem mindig szorgalmazta a büntetést, gyakrabban a megbánással is beérte; hivatalos ügyekkel és igazgatási feladatokkal inkább olyanokat bízott meg, akikről tudta, hogy úgysem hibáznak, semmint hogy büntetnie kelljen, miután hibáztak. A gabona és az adók behajtását a terhek méltányos elosztásával enyhítette, lenyesegetvén azokat a nyerészkedésre kieszelt fogásokat, amelyek még az adónál is nehezebben viselhetők el. Mert a lakosokat csúfságból arra kényszerítették, hogy ott üljenek a bezárt raktárak előtt és ők vásároljanak gabonát, sőt még pénzbírságot is fizessenek. Kerülő utakat és távoli vidékeket jelöltek ki, hogy a törzsek - bár közel volt a téli tábor - félreeső és úttalan helyekre szállítsanak, hogy aztán a mindenkinek könnyű megoldás néhány ember számára nyereséggel járjon.

(20.) Azzal, hogy a visszaéléseknek mindjárt az első évben véget vetett, jó hírűvé tette a békét, amelytől elődeinek gondatlansága vagy elviselhetetlen volta miatt nem kevésbé féltek, mint a háborútól. De mihelyt eljött a nyár, összevonta a sereget és sokszor menetelt katonáival együtt, dicsérte a fegyelmet, pórázra fogta az elkószálókat; a táborhelyeket maga választotta, a gázlókat és erdőket maga fürkészte ki; egy perc nyugtot sem hagyott az ellenségnek, hirtelen rajtaütésekkel pusztította, és mikor már kellő rémületet keltett, a kímélettel ismét a béke csábító voltát tárta elébük. Ennek következtében sok törzs, amely mindaddig egyenlő félként viselkedett, túszokat adván, letett az ellenségeskedésről. Őrségekkel és erődökkel vétette őket körül, mégpedig oly körültekintően és gondosan, hogy addig Britanniának egyetlen új területe sem került ily háborítatlanul birtokunkba.

(21.) A következő tél fölöttébb üdvös tervek megvalósításával telt el. Mert hogy a szétszórtan élő, durva természetű s éppen ezért háborúra könnyen hajlandó embereket az élvezetekkel nyugalomra és tétlenségre szoktassa, személyesen biztatta és közpénzekkel támogatta őket, hogy templomokat, forumokat, házakat építsenek, és dicsérte a tevékenyeket, megrótta a hanyagokat: így a megtiszteltetésért való versengés pótolta a kényszert. Azután a főemberek fiait a szabadokhoz méltó ismeretekkel neveltette, és a britannok tehetségét többre tartotta a gallok igyekvésénél, úgyhogy akik nemrég még a római nyelvtől is idegenkedtek, most az ékesszólásra kaptak kedvet. Ezután viseletünket is megbecsülték, és sokan viseltek togát, s lassanként átpártoltak csábító vétkekhez: az oszlopcsarnokokhoz, fürdőkhöz és a választékos lakomákhoz. S ezt tapasztalatlanságukban művelt emberségnek nevezték, holott valójában a szolgaság része.

(22.) A hadműveletek harmadik éve új törzseket tárt fel, miközben egészen a Tanaus nevű tengerbeszögellésig pusztultak a lakosság földjei. A kegyetlen viharok megviselték a sereget, a félelemtől megrettent ellenség mégsem merte ingerelni, sőt még erődök létesítésére is maradt idő. Megfigyelték a hozzáértők, hogy egyetlen vezér sem választotta ki bölcsebben az

alkalmas helyeket; az Agricolától épített erődök közül az ellenség egyet sem foglalt el erővel, egy sem jutott a kezére alku útján, vagy mert az őrség elmenekült, mivel az elhúzódó ostromra esztendei tartalékokkal voltak megerősítve. Így nyugtalankodás nélkül telt itt a tél, gyakran került sor kirohanásokra, és ki-ki meg tudta oltalmazni magát, az ellenség pedig elcsüggedt kudarcai miatt, mivel régebben megszokta, hogy a nyáron elszenvedett károkat többnyire téli sikerekkel pótolja, most pedig nyáron-télen egyformán rájárt a rúd. Agricola soha nem tulajdonította el mohón mások érdemeit: akár centurio, akár praefectus, mind úgy számított őrá, mint tettének megvesztegethetetlen tanújára. Némelyek szerint élesebb hangot ütött meg, amikor dorgált, és valóban, amennyire szívélyes volt a jókhoz, annyira barátságtalan a hitványakhoz. Egyébként hirtelen haragjából semmi sem maradt vissza elrejtve, úgyhogy hallgatásától nem kellett félni: tisztességesebbnek tartotta a sértést, mint a gyűlölködést.

(23.) A negyedik nyarat annak megtartására fordította, amin előzőleg végigszáguldott; és ha a sereg vitézsége s a római név dicsősége tűrné, ő megtalálta volna Britannián belül a határt. Mert a Clota- és a Bodotria-öblöt a szemben levő tengerek árja oly nagyon összeszorítja, hogy csak egy keskeny földszoros választja el a kettőt egymástól: ezt akkor őrállomásokkal erősítették meg, az egész innenső kiszögellést birtokba vették és szinte egy másik szigetre szorították vissza az ellenséget.

(24.) A hadi vállalkozások ötödik évében az első hajóval átkelve, több sikeres csatában addig ismeretlen népeket hódított meg és Britanniának Hibernia felé néző részét csapatokkal rakta meg, nem félelemből, inkább a jövőre gondolva: hátha a Britannia és Hispania közt elterülő és a gall tengeren is könnyen megközelíthető Hibernia kölcsönösen nagy haszonnal köthetné össze a birodalom legerősebb részét. Kiterjedése, ha Britanniához hasonlítjuk, kisebb, a mi tengerünk szigeteinél viszont nagyobb. Földje és éghajlata, az emberek gondolkodása s életmódja nem nagyon különbözik Britanniától; a tengeri utak és kikötők a közlekedésből és kereskedelemből ismeretesek. Az itteni nép egyik fejedelmét, akit belső lázadás űzött el, Agricola befogadta és barátság ürügyével kellő alkalomra tartogatta. Gyakran hallottam tőle, hogy egyetlen legióval és kevés segédcsapattal le lehetne győzni és meg lehetne tartani Hiberniát, és Britanniával szemben is hasznos lenne, ha mindenfelé római fegyveresek volnának, és a szabadság mintegy kiesnék látóköréből.

(25.) Egyébként azon a nyáron, amelyen hivatalának hatodik évét kezdte meg, a Bodotrián túl élő törzsekre fordította figyelmét, s mivel tartani lehetett valamennyi túlnan élő nép megmozdulásától, és hogy az ellenség veszélyezteti az útvonalakat, a kikötőket hajóhaddal derítette fel. Ezt ő vette először igénybe a haderő részeként; nagyszerű látvány volt, amint a sereget követte: egyszerre folyt a háború szárazon és vízen, és gyakran egyazon táborban gyalogság, lovasság és tengerész legénység osztotta meg készleteit és örömét; ki-ki dicsekedve emlegette tetteit és kalandjait, és hol az erdők és hegyek rejtekeit, hol a viharok és hullámok veszedelmeit, egyrészről a szárazföld és az ellenség, másrészről az óceán legyőzését hasonlítgatták össze katonás kérkedéssel. Amint a foglyoktól lehetett hallani, a britannok is elámultak a hajóhad látásán: mintha tengerük külön világának feltárása az utolsó menedéket is bezárta volna a legyőzöttek előtt. A Caledoniát lakó népek nagy készülődéssel és - ahogy már ismeretlenekkel szemben szokás - még nagyobb szóbeszéddel fogtak fegyvert, ők vették ostrom alá az erődöket és kihívó támadásukkal még növelték a félelmet. Vissza kell húzódni a Bodotria-öblön innen és inkább ki kell vonulni, semmint hogy kikergessenek bennünket, - hangzott a látszólag okosok, valójában gyávák figyelmeztetése, miközben Agricola megtudja, hogy az ellenség több hadoszlopban betörésre készül. Ő maga is három részre osztotta seregét, hogy a túlerőben lévő és a terepet ismerő ellenség körül ne fogja, és előbbre nyomult.

(26.) Mikor ezt az ellenség megtudta, hirtelen megváltoztatta tervét és éjnek idején egyesült erővel megtámadta a kilencedik legiót, mint a leggyengébbet, és az alvó vagy megrettent őrök lemészárlása után sikerült is betörnie. És már bent a táborban folyt a harc, midőn Agricola a felderítőktől értesült az ellenség útvonaláról, és nyomába szegődve úgy rendelkezett, hogy a leggyorsabb lovasok és gyalogosok üssenek rajta hátulról a harcolókon, majd egyszerre hangozzék fel a csatakiáltás; és hajnaltájban megcsillantak a hadijelek. Így a kétfelől fenyegetett britannok megrémültek, a kilencesekbe pedig visszatért a bátorság, és nem gondolva többé az életveszélyre, most már a dicsőségért küzdöttek. Sőt még ki is rontottak, és a szűk kapunyílásban heves harcra került sor, amíg meg nem futamodott az ellenség, miközben a két seregrész versengve küzdött, hogy lássék: segítséget hozott, illetve nem szorult segítségre. Ha a mocsarak és az erdők nem rejtik el a menekülőket, ezzel a győzelemmel vége is lett volna a háborúnak.

(27.) Ennek tudatától és hírétől fellelkesülve a sereg katonái azt zúgták, hogy az ő vitézségüknek semmi sem állhat útjába, hatoljanak hát be Caledoniába és harcok folyamatos sorozatával találják meg végre Britannia határát. És a siker után még az imént óvatosak és bölcsek is vállalkozó kedvűek és nagybeszédűek lettek. Fölöttébb méltánytalan állapot ez a háborúban: a sikert mindenki magának tulajdonítja, a vereséget egynek róják fel. A britannok pedig úgy vélték, hogy nem vitézség győzte le őket, hanem az alkalom és vezéri ügyesség, ezért mit sem csökkent fennhéjázásukban az ifjakat felfegyverezték, asszonyaikat és gyermekeiket biztonságos helyre szállították, a törzsek összeesküvését pedig gyűléseken és áldozatokkal szentesítették. És így mindkét fél felajzottan távozott.

(28.) Ugyanezen a nyáron egy usipusokból álló cohors, amelyet Germaniában soroztak és Britanniába küldtek át, nagy és emlékezetes gaztettre vetemedett. Meggyilkolták a centuriót és azokat a katonákat, akik a fegyelem átplántálása végett a szakaszokba beosztva példát mutattak és irányították őket, majd felszálltak három könnyűnaszádra - erőszakkal hajtották oda a kormányosokat, de csak egyikük állt a kormányrúd mellé, a másik kettőt gyanúsnak találták és megölték -, és mivel szökésüknek még nem terjedt el a híre, valóságos csodaként hajóztak a part mentén. Később ivóvízért és élelem rablása végett kiszálltak, többször megütköztek a magukét védelmező britannokkal és nemegyszer győztek, néhányszor megfutamodtak, de végül is olyan ínségbe jutottak, hogy megették leggyengébb társaikat, majd a kisorsoltakat. Így hajózták körül Britanniát, majd a kormányzásban való járatlanságuk következtében elvesztvén hajóikat, kalózoknak nézték őket, és előbb a suebek, majd a frízek fogságába kerültek. Voltak köztük, akiket kereskedők adtak el, és akiket a vásárlók csereberéje egészen a mi partunkig hozott: a szörnyű eset elmondása hírhedtté tette őket.

(29.) A következő nyár elején Agricolát családi gyász érte: elvesztette előző évben született fiát. A csapást nem kérkedő daccal viselte, mint sok erős férfi, nem is asszonyok módjára siránkozva és szomorkodva; gyászát egyebek között a háború is orvosolta. Tehát előreküldte hajóhadát, hogy több helyen portyázva nagy rettegést és bizonytalanságot keltsen, majd harcra kész seregével, amelyhez hozzácsatolta a legderekabb és a hosszú békében kipróbált britannokat, eljutott a Graupius-hegyhez, melyet az ellenség már megszállva tartott. Mert a britannokat egyáltalán nem törte meg a korábbi ütközet kimenetele; megtorlásra vagy szolgaságra felkészülve, mint akik végre megtanulták, hogy a közös veszedelmet közös akarattal kell elhárítani, követségekkel és szerződésekkel valamennyi törzs erőit felvonultatták. Már harmincezernél több fegyverest lehetett számlálni, de még mindig özönlöttek mind a fiatalok és azok, akiknek öregkora friss és virágzó, kik a háborúban hírnevet szereztek és büszkén viselték kitüntetéseiket, mikor a társai közül érdemeivel és származásával kiváló Calgacus nevű vezér a csatát követelő összesereglett sokaság előtt állítólag ilyenféle beszédet tartott:

(30.) - Valahányszor a háború okait és kényszerű helyzetünket tekintem, nagy az én hitem, hogy a mai nap és a ti közös egyetértésetek a szabadság kezdete lesz egész Britannia számára, mert mindannyian összejöttetek, akik csak szolgaságtól mentesek vagytok, de nincs is több föld, s még a tenger sem biztonságos, amíg a római hajóhad fenyeget bennünket. Így a fegyveres harc, mely a bátraknak becsület dolga, most ugyanúgy a gyáváknak is legbiztosabb oltalma. A korábbi csatákban, amikor váltakozó szerencsével folyt a küzdelem a rómaiak ellen, a harc reménysége és kimenetele a mi karunktól függött, mivel - mint egész Britannia legnemesebb és éppen ezért a sziget legbelsejében élő népei, kik a szolgaságba süllyedtek partjait sem látjuk, - szemünket is szennyezetlenül őriztük a leigázottság fertőzetétől. Minket, a földkerekség legszélső lakóit és a szabadság végső élvezőit, éppen csak hallomásból ismert földünk elzártsága védett meg mind a mai napig: most már Britannia határa nyitva áll, és minden ismeretlen nagyszerűnek számít. De túlnan már nincs egyetlen nép sem, csak hullámok és sziklák, és a még ádázabb rómaiak, akiknek dölyfössége elől hiába próbálnánk engedelmeskedéssel és meghúzódással menekülni. Ragadozói a világnak, miután mindent feldúltak, és már nincs számukra föld, most a tengert kutatják; ha gazdag az ellenség, telhetetlenségből, ha szegény, becsvágyból; sem Kelet, sem Nyugat nem lakatta jól őket: egyedüliek a világon, akik a kincseket és a nincstelenséget egyforma szenvedéllyel áhítozzák. Elhurcolni, gyilkolni, rabolni - hazug névvel ezt mondják birodalomnak, és ahol pusztaságot teremtenek, békének.

(31.) Természettől fogva kinek-kinek gyermekei és rokonai a legkedvesebbek: ezeket sorozással szolgaságra hurcolják idegenbe; asszonyaink és nővéreink, még ha az ellenség bujaságától megmenekülnek is, állítólagos barátainktól és vendégeinktől szenvednek gyalázatot. Javainkat s vagyonunkat az adófizetés, a földet és évi termését a gabonabeszolgáltatás, testünket és karunkat erdők és mocsarak járhatóvá tétele, a sok ütleg és gyalázat őrli fel. A szolgaságra született rabszolgák egyszer kerülnek vásárra, és azontúl gazdáik gondoskodnak róluk: Britannia a maga szolgaságát mindennap megvásárolja, mindennap hizlalja. És miként a ház népében a legfrissebb szolgákból még szolgatársaik is csúfot űznek, úgy akarnak ebben az egész földkerekségre kiterjedő régi szolgaseregben - mint új és hitvány fajzatot - tönkretenni bennünket, mert nekünk nincsenek földjeink, bányáink vagy kikötőink, melyeknek gondozására tartogatnának minket. Az alattvalók férfiassága és elszántsága különben sem kedves a parancsolóknak; a távolság és elkülönülés önmagában is minél biztonságosabb, annál gyanúsabb. Így mivel nincs remény a kíméletre, szedjétek végre össze bátorságotokat, akár az élet, akár a dicsőség a legkedvesebb számotokra. A brigasok egy asszony vezetése alatt felégették a coloniát, elfoglalták a tábort, és ha szerencséjük nem csap át gondatlanságba, lerázhatták volna az igát: mi, akik érintetlenek és betöretlenek vagyunk és szabadságra, nem megbánásra törekszünk, mindjárt az első összecsapással mutassuk meg, milyen férfiakat rejteget Caledonia.

(32.) Vagy azt hiszitek, hogy a rómaiak ugyanolyan bátrak háborúban, mint amilyen zabolátlanok békében? A mi meghasonlásaink és viszálykodásaink tették őket híressé, ellenfeleik hibáiból kovácsolnak seregüknek dicsőséget. Ezt a legkülönfélébb népekből összeszedett hadat, amiképpen a szerencse tartja együtt, úgy a kudarc fogja szétszórni: ha ugyan nem gondoljátok, hogy a gallokat és a germánokat és, szégyen kimondani, a legtöbb britanniait - bár mások uralmának szentelik vérüket, de hosszabb időn át voltak ellenfelek, mint szolgák, - a hűség és jóindulat fűzi hozzájuk. Félelem és rettegés - erőtlen kötelékei a szeretetnek; lerázásuk után azok, akik már nem félnek, gyűlölni kezdenek. Mindaz, ami győzelemre tüzelhet, a mi oldalunkon van: a rómaiakat nem lelkesítik asszonyaik, nincsenek itt szüleik, akik a megfutamodást gyalázatnak mondanák; legtöbbjüknek vagy nincs, vagy más a hazája. Kevesen vannak, reszketnek járatlanságukban; még az eget, a tengert és az erdőket is mint

csupa ismeretlent kémlelik: szinte bezárva és megkötözve adták őket kezetekbe az istenek. Ne rémítsen a hiú látvány, az arany csillogása, meg az ezüsté, amely nem véd és nem sebez. Éppen az ellenség hadsorai közt fogjuk megtalálni csapatainkat: a britannok fel fogják ismerni tulajdon ügyüket, a gallok emlékezni fognak korábbi szabadságukra, a többi germán csak úgy át fog szökni tőlük, mint ahogy nemrég az usipusok cserbenhagyták őket. És azontúl nincs ok a rettegésre: üresek az erődök, öregek lakják a coloniákat; a vonakodva engedelmeskedők és a jogtalanul parancsolgatók közepette ziláltak a municipiumok és széthúznak. Itt vezér, itt sereg, amott adók, bányák és a szolgaságot vállalók egyéb büntetései: hogy ezeket mindörökké tűrjük, vagy most mindjárt megbosszuljuk - ezen a csatatéren dől el. Így hát, mikor a csatába indultok, őseitekre és utódaitokra gondoljatok.

(33.) A beszédet barbár szokás szerint lelkesen fogadták; zúgtak, énekeltek és éktelenül kiáltoztak. És már megindultak a hadsorok és csillogtak a fegyverek, a legmerészebbek már előre is szökelltek, közben a csatarendet is felsorakoztatták, midőn Agricola, gondolván, hogy amúgy is harcvágytól duzzadó és az erőd sáncai közt alig tartható katonáit még jobban feltüzeli, így szólt hozzájuk:

- Hetedik éve, bajtársak, hogy vitézségetekkel, a római birodalom auspiciumaival és közös, hű igyekezetünkkel már le is győztétek Britanniát. Annyi hadjáratban, annyi ütközetben, akár bátorságra volt szükség az ellenséggel szemben, akár tűrésre és erőfeszítésre szinte még a természettel szemben is, nekem sem kellett katonáim miatt elégedetlenkednem, nektek sem vezéretek miatt. Tehát túljutván, én a korábbi helytartók, ti a korábbi seregek elérte határokon, Britannia végeit nem hírünkkel, nem is szóbeszéddel, hanem táborunkkal és fegyvereinkkel tartjuk megszállva: felfedeztük Britanniát és le is igáztuk. Én legalábbis menetelés közben, mikor fárasztott benneteket a sok mocsár vagy hegy és folyó, gyakran hallottam a legbátrabbak szavát: „Mikor kerül már az ellenség a kezünk ügyébe?" Hát itt jönnek rejtekeikből kiűzve, és óhajaitok s vitézségtek előtt megnyílik a pálya; minden a győzőknek kedvez s minden a legyőzötteknek árt. Mert amiképpen ennyi utat megtenni, erdőt megjárni, ennyi vízen átgázolni szép és dicső dolog - előrenyomulva, ugyanúgy a menekülők számára nagyon is veszélyes mindaz, ami ma még olyan kedvező; mert mi nem rendelkezünk ugyanolyan helyismerettel, sem ugyanolyan bő élelemkészletekkel, csak karunk és fegyverünk van, és benne mindenünk. Ami engem illet, már régi meggyőződésem, hogy sem a seregnek, sem a vezérnek a háta nincs védve. Így hát a tisztes halál a becstelen életnél kívánatosabb, az épség és becsület pedig egy helyen terem, és korántsem lenne dicstelen dolog, ha éppen a földkerekség és a természet határán esnénk el.

(34.) Ha csupa új nép és ismeretlen hadsor állna veletek szemben, más seregek példáival buzdítanálak benneteket: most saját dicső tetteiteket vegyétek számba, saját szemeteket kérdezzétek meg. Ezek azok, akiket tavaly, mikor egy legiót éjszaka, tolvajok módjára megtámadtak, puszta kiáltozással levertetek; ezek futamodnak meg a többi britann törzs közül a legkönnyebben, éppen azért maradtak meg ilyen sokáig. Mint ahogy az erdők és hegyek közé behatolókkal a legbátrabb vadállatok szállnak szembe, a félénkek és tehetetlenek már a menet zajára elriadnak, úgy a legvitézebb britannok is már rég elhullottak, csak a gyávák és félénkek maradtak hátra. Ha most végre rájuk találtatok, nem megálltak, hanem megállásra kényszerültek: a végső szükség és a mérhetetlen félelem zsibbadása nyűgözte le soraikat ezen a helyen, hogy ti itt szép és látványos győzelmet arassatok. Vessetek hát véget a hadjáratoknak, koronázzátok meg az ötven esztendőt e nagy nappal; bizonyítsátok be a köznek, hogy sohasem lehetett a hadseregre hárítani akár a háború elhúzódását, akár fellángolásának okait.

(35.) És miközben Agricola még beszélt, a katonák lelkesedése máris fellángolt, a beszéd végét pedig roppant felbuzdulás követte, s azonnal fegyvereikért futottak. Feltüzelt és rohamozni vágyó katonáit úgy rendezte el, hogy a nyolcezer főnyi gyalogos segédcsapatok a hadsor közepét erősítsék, a háromezer lovas pedig a szárnyakra kerüljön. A legiók a sánc előtt sorakoztak fel, roppant dicsőségére a győzelemnek, ha római vér ontása nélkül harcolnának, és segítségül, ha amazok meghátrálnának. A britannok hadrendje a látszat kedvéért, egyben rémületkeltés végett magasabb helyeken állt fel, úgy, hogy az első sor a síkon legyen, a többiek pedig az enyhén emelkedő hegyoldalon tömörülve mintegy a lentiek fölé magasodjanak; a csatatér közbülső részét a lármázó és száguldozó szekérharcosok töltötték be. Ekkor Agricola, attól tartva, hogy a számbeli fölényben levő ellenség egyszerre támad az arcvonal és az oldalszárnyak ellen, széthúzta sorait és - bár így elnyújtottabb lett a hadrend, és a legtöbben a legiók bevetését tanácsolták, - még bizakodóbban és a nehézségektől meg nem rettenve elvezettette lovát és gyalogosan állt a hadi jelek elé.

(36.) A hadsorok megindulása után eleinte csak távolból harcoltak. A britannok roppant kardjukkal és rövid pajzsukkal állhatatosan, egyszersmind ügyesen tartóztatták fel vagy ütötték félre a mieink hajítódárdáit, ők pedig a lövedékek nagy tömegét zúdították a rómaiakra, míg Agricola a batavusok négy és a tungerek két cohorsát arra buzdította, hogy térjenek át a szúrófegyverek használatára és a közelharcra, amiben ők maguk a huzamos szolgálat következtében gyakorlottak voltak, az ellenség viszont ügyetlen (mivel apró pajzsokat és rendkívül hosszú kardokat használt), mert a britannok hegy nélküli kardjai nem engedték a fegyveres ölre menést és a szoros közelharcot. Tehát amint a batavusok vagdalkozni kezdtek, a pajzsdudorral ütöttek-vágtak, ellenfeleik arcára pályáztak, és leterítvén a síkságon felsorakozottakat, egyre inkább felkapaszkodtak a dombokra, a többi cohors is versengve és rohamra lendülve aprította a legközelebb állókat; és a legtöbben félholtan vagy sértetlenül maradtak a rohanó győztesek mögött. Közben amint a szekérharcosok megfutamodtak, a lovascsapatok belevegyültek a gyalogosok küzdelmébe, és bár hirtelenében riadalmat okoztak, a sűrű ellenséges sorokban és az egyenetlen terepen mégis fennakadtak. Legkevésbé sem lovascsata képe bontakozott ki, mivel a dombhajlaton csak üggyel-bajjal megálló katonákat még a lovak teste is taszította, és a sűrűn összevissza száguldozó szekerek, az irányító híján megvadult lovak - melyiket hova sodorta a félelem, - hol oldalról, hol szemberontottak nekik.

(37.) Azok a britannok, akik eddig a csatától távol maradva a dombtetőket tartották megszállva és a mi csekély haderőnket gondtalanul semmibe sem vették, lassanként leereszkedtek és hátulról be is kerítették volna a győzteseket, ha Agricola - épp erre gondolva - azt a négy lovasegységet, amelyet a harc váratlan fordulataira tartalékolt, a leereszkedők ellen nem veti be, és minél vadabbul rohamoztak, annál elszántabban meg nem futamítja és szét nem szórja őket. Így a britannok terve önmaguk ellen fordult, és a vezér parancsára a küzdők arcvonaláról átvezényelt lovasegységek hátba támadták a felvonuló ellenséget. Ekkor a nyílt térségen nagyszerű és véres látvány bontakozott ki: üldöztek, sebeket osztogattak, foglyokat ejtettek és öldöstek le, ha újabbak kerültek a kezükbe. Most már az ellenséges seregből - aszerint, ki milyen természetű volt, - fegyveres csoportok futamodtak meg kevesebbek előtt, mások meg önszántukból fegyvertelenül rontottak előre és vetették magukat oda a halálnak. Mindenfelé fegyverek, holttestek, csonka tagok és véres föld; de néha még a legyőzöttekben is fellángolt a düh s a bátorság. Mert miután az erdőség közelébe értek, összeverődtek és a környéket ismerve megpróbálták körülfogni előremerészkedő óvatlan üldözőiket. Ha a mindenütt ott levő Agricola meg nem parancsolja, hogy erős, de könnyű fegyverzetű egységek, mint vadászaton a hajtók, sűrűbb helyeken a lovasság egy része lóról szállva, a ritkásabb erdőkben pedig lovon fésüljék át a terepet, elbizakodottságukban némi veszteséget szenvedhettek volna. Egyébként a britannok, midőn látták, hogy ismét szilárd sorokba rendeződve üldözik őket, futásnak

eredtek, de nem szabályos rendben, mint előbb, és nem is ügyeltek egymásra: elszéledve és egymást messze kerülve, távoli és úttalan helyeket kerestek. Az üldözésnek az éjszaka és a beteltség vetett véget. Mintegy tízezer ellenséget vágtak le; a mieink közül háromszázhatvanan estek el, köztük Aulus Atticus cohorsparancsnok, akit ifjúi heve és szilaj lova az ellenség közé sodort.

(38.) A győztesek éjszakája az örvendezéstől s a zsákmánytól boldogan telt: a britannok viszont szertekószáltak, férfiak s asszonyok együtt zokogva vonszolták a sebesülteket, szólítgatták az épen maradtakat; odahagyták és haragjukban maguk gyújtották fel házaikat, rejtekhelyet kerestek, de tüstént el is hagyták; közösen tervezgettek, majd megint külön folytatták; néha megtörte, még gyakrabban felkorbácsolta őket szeretteik látása. Azt is beszélték, hogy némelyek őrjöngő kegyetlenséggel bántak el feleségükkel és gyermekeikkel, mintha így könyörületet gyakorolnának. A következő nap még szélesebbre tárta a győzelem képét: nyomasztó csend mindenütt, elhagyott dombok, füstölgő hajlékok a távolban, minden kihalt, amerre csak kémlelőink jártak. Agricola, miután a mindenfelé kiküldött felderítők megállapították, hogy a menekülés nyomai bizonytalanok, az ellenség sehol sem gyülekezik, és mivel a nyár elmúltával a háborút sem lehetett kiterjeszteni, a borestusok földjére vezette seregét. Itt túszokat szedett és a hajóhad parancsnokát utasította, vitorlázza körül Britanniát. Ehhez megfelelő erőket adott, és a rémület járt előttük. Ő maga, vontatott menetben, hogy az új népeket éppen az átvonulás lassúsága rémületben tartsa, téli szállására vezette a gyalogságot és a lovasságot. A hajóhadnak is kedvezett az idő meg a híre: szerencsésen elérte Rutupiae kikötőjét; innen kiindulva végigjárta Britanniának szomszédos partvidékét, majd visszatért.

(39.) Az események ilyetén folyását - bár Agricola semmit nem nagyított jelentéseiben kérkedő szavakkal - Domitianus, szokása szerint, színleg örvendezve, szíve mélyén aggódva vette tudomásul. Jól tudta, hogy megmosolyogták a minap Germania fölött tartott áldiadalmenetét, mikor a piacon vásároltak embereket, akiknek külsejét és haját hadifogoly formára igazították: bezzeg most, hogy annyi ezer ellenség pusztult el, igazi és nagy győzelmet ünnepelhetnek. Az aggaszthatta leginkább, hogy egy magánember neve a princepsé fölé magasodik: hiába kényszerítette némaságra a forumi ékesszólást és a megtisztelésnek számító polgári foglalkozásokat, ha a katonai dicsőséget más szerzi meg előle; mást még valahogy könnyebb eltitkolni, de a jó vezér érdeme uralkodói erény. Ilyen gondoktól gyötörve és - ami gondolatainak kegyetlenségét jelezte - teljességgel átadva magát szokott elzárkózásának, egyelőre azt találta legjobbnak, ha félreteszi a gyűlölködést, amíg a hír keltette lelkesedés és a hadsereg kedvezése alábbhagy; mert Britanniát még akkor is Agricola tartotta kézben.

(40.) Ezért sok megtisztelő szóval tetézve, triumphatori jelvényeket, babérkoszorús díszszobrot és egyéb, triumphus helyett adományozható kitüntetéseket szavaztat meg a senatusban, sőt hagyja terjedni azt a vélekedést is, hogy Syriát szánják provinciául Agricolának, amely akkor a consuli rangú Atilius Rufus halála következtében megüresedett és a kiválóbbak számára volt fenntartva. Sokan hitték, hogy a titkosszolgálat egyik emberét, egy felszabadítottat küldtek Agricolához azzal a kézirattal, amely neki juttatta Syriát, de olyan utasítással, hogy akkor adja át, ha Agricola még Britanniában lesz; az illető azonban már az óceán tengerszorosán találkozott Agricolával és mindennemű tárgyalás nélkül visszafordult Domitianushoz; lehet, hogy így történt, de az is lehet, hogy a princeps természetének ismeretében költötték és koholták az egészet. Közben Agricola már át is adta utódjának a békés és biztonságos provinciát. És hogy az elébe menők ünneplő sokasága ne tegye feltűnővé bevonulását, elhárította barátainak szíves szolgálatát, előírás szerint éjszaka érkezett a városba, éjszaka a Palatiumba, majd miután rövid csókkal, de egyetlen szó nélkül fogadták, a szolgálók nyüzsgő csoportjába vegyült. Egyébként, hogy katonai hírnevét - súlyos dolog a tétlenkedők között! - másfajta érdemeivel mérsékelje, alaposan kiélvezte a nyugalmat és a pihenést: öltözködésében

szerényen, szavaiban közvetlenül, egy vagy legfeljebb két barátjától kísérve, olyannyira, hogy sokan, kik a nagy embereket látványos fellépésük alapján szokták megítélni, ha Agricolát látták és nézték, nem értették hírét, és csak kevesen tudták megmagyarázni.

(41.) Ezekben a napokban Domitianusnál nemegyszer távollétében vádolták be, távollétében mentették fel. A veszedelmet nem valami bűntett, vagy bárki megsértéséből eredő panasz okozta, hanem az, hogy a princeps gyűlölte az érdemeket, valamint Agricola hírneve és az ellenség leghitványabb fajtája: a dicsérgetők. És olyan idők következtek el az államra, hogy Agricolát nem lehetett elhallgatni, hisz a vezérek meggondolatlansága vagy tehetetlensége következtében annyi sereg veszett el Moesiában és Daciában, Germaniában és Pannoniában, annyi tapasztalt katona, annyi cohors kényszerült megadásra és fogságba: és már nem is a birodalom határvonala és partja, hanem a legiók téli szállása és a birtoklás forgott kockán. Így, midőn veszteség veszteséget követett, és az egész évet gyászos esetek és csapások tették emlékezetessé, a nép hangja Agricolát követelte vezérnek, mert tetterejét, állhatatosságát és háborúkban próbált rátermettségét mindenki összehasonlíthatta mások tehetetlenségével és ijedelmével. Ezek a beszédek feltehetőleg eljutottak Domitianus fülébe is, mert a derekabb felszabadítottak ragaszkodásból és hűségből, a leghitványabbak rosszindulatból és irigységből ösztökélték a rosszra hajlamos princepset. Így Agricolát saját érdemei is, mások hibái is rohamosan sodorták a dicsőség felé.

(42.) Elérkezett már az az esztendő, amikor Africa és Asia helytartóságáért kellett sorsot húzni, de Civica nemrég történt kivégzése után Agricolának is megvolt az elhatározása, Domitianusnak is a példa. Ráadásul bizonyos személyek, a princeps gondolatainak ismerői, megkérdezték Agricolától, elmenne-e a provinciába, és eleinte burkoltabb formában dicsérgették a nyugalmat és a magánéletbe való visszavonulást, majd segítségüket ajánlották fel kitérő válaszának elfogadtatásához, végül már nem is titkolózva, hanem megfélemlítő tanácsok közepette Domitianus elé hurcolták. Az tettetéssel felvértezve, színészi méltósággal meghallgatta a mentegetőző Agricola kérését, majd miután tudomásul vette, még a köszönetmondást is eltűrte és nem pirult bele jótéteményének gyűlöletességébe. Azt az ellátmányt azonban, amelyet consuli rangú helytartóknak fel szoktak ajánlani, és amelyet némelyeknek ő maga engedélyezett, Agricolának mégsem adta meg, akár mert megsértődött, hogy Agricola nem kérte, akár rossz lelkiismeretére hallgatva, hogy ne lássék úgy, mintha megvásárolná, amit ő akadályozott meg. Emberi tulajdonság gyűlölni azt, akit megbántottunk: Domitianus természete pedig hajlamos volt a haragra, és minél inkább titkolózott, annál kevésbé lehetett kiengesztelni. Agricola mértéktartása és okossága mégis lecsillapította, mert daccal és a szabadság hiú hánytorgatásával nem hívta ki a hírnévvel járó végzetet. Tudják meg, akik tiltott dolgokat szeretnek csodálni, hogy rossz uralkodók alatt is élhetnek nagy emberek, s hogy az engedékenység és szerénység, ha vállalkozó kedvvel és tetterővel párosul, a dicsőségnek oly magas csúcsára hághat fel, ahová némelyek nyaktörő utakon, de a közösség számára haszontalanul felvergődve, de csak kérkedő halálukkal válnak híressé.

(43.) Életének vége nekünk gyászt, barátainak szomorúságot hozott, de a kívülállókat és ismeretleneket sem hagyta közömbösen. Még a tömeg és ez a mással törődő nép is eljárt háza elé, és a forumokon és az összejöveteleken róla beszéltek; Agricola halálának hallatára senki nem örvendezett, senki nem felejtette el azonnal. Fokozta a szánakozást az a makacs híresztelés, hogy méreggel tették el láb alól: nem merném állítani, hogy erre vonatkozólag biztos értesülésünk volt. Egyébként a betegség egész ideje alatt a küldöttek útján érdeklődő princepsi rendszer szokásához képest sűrűbben jöttek a rangelső felszabadítottak és a bennfentes orvosok, akár törődés volt ez, akár nyomozás. Annyi bizonyos, hogy a haldokló állapotának egyes mozzanatairól még utolsó nap is szervezett futárszolgálat vitt hírt, miközben senki sem hitte, hogy ennyire siettetnének olyasmit, amit Domitianus szomorúan hallana. Arckifejezése

mégis fájdalmat mutatott, mikor már nem kellett a gyűlöletre gondolnia, és könnyebben el is tudta leplezni az örömöt, mint a félelmet. Hihető, hogy mikor elolvasta a végrendeletet, amelyben Agricola - jó feleségének és szerető leányának társörököseként - Domitianust tüntette fel, úgy örvendezett, mintha megtiszteltetésben s dicséretben lett volna része. Annyira elvakította és megrontotta értelmét az állandó hízelgés, hogy nem tudta: jó apa csak rossz uralkodót ír be örökösnek.

(44.) Agricola Gaius Caesar harmadik consulságának évében, június 13-án született, elhunyt ötvennégy éves korában, augusztus 23-án, Collega és Priscinus consuli évében. Ha az utókor külsejét is meg akarja ismerni: inkább tetszetős, semmint tekintélyes termete volt; semmi szenvedélyesség az arcán, annál több szeretetreméltóság. Jó embernek könnyen, nagynak szívesen hihette akárki. És bár a teljes emberi kor útjának felén ragadta el a halál, ami a dicsőséget illeti, nagyon is hosszú életet élt. Hiszen az érdemekben rejlő igazi javakat is mind elérte, s mivel consuli ranggal és triumphatori díszjelvényekkel is kitüntették, mi egyébbel halmozhatta volna még el a szerencse? Szertelen gazdagságban nem lelte kedvét, tisztes vagyon pedig jutott neki. Mivel leánya és felesége túlélte, még boldognak is mondhatjuk, hiszen töretlen méltósággal, dicsősége teljében, rokoni és baráti körét épségben tudva mentesült az elkövetkezendőktől. Mert nem élhette ugyan meg boldog századunk mostani hajnalhasadását és nem láthatta Traianus princepset - amit óhajtva sejtés formájában fülünk hallatára nemegyszer megjövendölt -, de korai halálában az a nagyon vigasztaló, hogy nem kellett megélnie azt a végső időszakot, amikor Domitianus már nem időközönként és lélegzetvételnyi szünetekkel, hanem megállás nélkül és szinte egyetlen csapással végzett az állammal.

(45.) Nem látta Agricola a curia megszállását és a senatus fegyveres körülzárását, és egy vérengzés során annyi volt consul legyilkolását, annyi előkelő asszony száműzetését s eltávolítását. Még csak egyetlen győzelmével büszkélkedett Carus Mettius, és az albai váron belül harsogott halált Messalinus, és Massa Baebius akkor még vádlott volt: de nemsokára a mi karjaink juttatták börtönbe Helvidiust, minket szennyezett be Mauricus és Rusticus látása, minket Senecio ártatlan vére. Nero mégis elfordította a fejét, és megparancsolta, de nem nézte végig a gazságokat. Domitianus alatt hozzátartozott a nyomorúsághoz, hogy látnunk kellett, és néztek bennünket, mikor sóhajtásainkat írásba vették, mikor annyi ember elsápadásának megfigyelésére képes volt az a kegyetlen arc és vörösség, amellyel a szégyenkezés ellen védekezett.

Te pedig boldog vagy, Agricola, nem csupán életed dicsősége, hanem kellő időben bekövetkezett halálod miatt is. Amint utolsó beszélgetéseid fültanúi mondják, állhatatosan és szívesen fogadtad sorsodat, mintha csak tőled telhetőleg ártatlanságot akartál volna biztosítani a princepsnek. De nekem és leányának a szülő elvesztésének keserűségén kívül növeli bánatunkat, hogy nem ülhettünk betegágya mellett, nem ápolhattuk erőtlenségében, nem telhettünk be látásával és ölelésével. Lestük volna bizony utasításait és szavait, hogy mélyen a szívünkbe vessük. Ez a mi fájdalmunk, ez a mi sebünk, hogy oly hosszú távollétünk miatt mi négy évvel hamarabb vesztettük el. Bizonyos, te szülők legjobbika, hogy minden bőségesen megtörtént a végső tiszteletadásra, hisz ott ült melletted szerető hitvesed, mégis kevesebb könnyel sirattak el, és az utolsó pillanatban hiányolt valamit szemed.

(46.) Ha van valamilyen hely a jámbor lelkek számára, ha - mint a bölcsek tanítják, - a testtel együtt nem lobbannak ki a nagy lelkek, pihenj békében, és minket, házad népét, az erőtlen vágyakozás és az asszonyi siránkozás helyett szólíts érdemeidnek szemlélésére, amelyeket sem gyászolni, sem siratni nem szabad. Téged inkább csodálatunkkal és halhatatlan dicséretekkel, és - ha a természet engedné, - hasonlósággal szeretnénk tisztelni: ez az igazi tisztelet, ez a legközelebb állók kegyeletes kötelessége. Ezt kötném lelkére leányodnak és

feleségednek is: így ápolják az atya, a férj emlékezetét, hogy minden tettét és mondását forgassák emlékezetükben; inkább lelkének, mint testének alakját és vonásait őrizzék magukban, nem mintha eltiltandónak vélném a márványból vagy bronzból formált képmásokat, hanem mivel amiképpen az emberi arc, úgy az arcról készített hasonmás is esendő és halandó, a lélek formája viszont örök, és ezt nem tudhatod más anyaggal, más művészetével megtartani és kifejezni, csakis tulajdon erkölcseiddel. Amit Agricolából szerettünk, amit benne csodáltunk, megmarad most és mindenkor az emberek lelkében, az idők örökkévalóságában, a történetírástól remélhető hírben, mert a régiek közül sokat elborít ugyan mintegy dicstelenül és névtelenül a feledés, az utókor számára ábrázolt és ráhagyott Agricola azonban tovább fog élni.

GERMANIA

(1.) Germania egészét a galloktól, raetusoktól és pannonoktól a Rhenus és a Danuvius folyó, a szarmatáktól és a dákoktól a kölcsönös félelem, vagy hegyek választják el; egyebütt - széles földnyelveket és hatalmas kiterjedésű szigeteket fogva közre - az óceán veszi körül; néhány törzs és király, kiket a háború tárt fel, csak nemrég vált ismertté. A Rhenus, mely a Raeti Alpok megközelíthetetlen és meredek csúcsán ered, enyhén nyugat felé kanyarodva az Északi-óceánba vegyül. A Danuvius az Abnoba-hegység lankás és szelíden emelkedő vonulatáról tör elő és több nép földjét járja végig, míg végül hat mederben a Pontusi-tengerbe ömlik; a hetedik ág mocsarakba vész.

(2.) Véleményem szerint a germánok őslakosok, oda vándorolt vagy befogadott törzsekkel egyáltalán nem keveredtek, mivel egykor nem is szárazföldön, hanem hajóhaddal érkeztek azok, akik lakóhelyet akartak cserélni, azon túl pedig a mérhetetlen és - hogy úgy mondjam - ellenszegülő óceánt ritkán keresik fel a mi világunk felől hajókkal. Ki az továbbá, aki - nem szólva az ijesztő és ismeretlen tenger veszélyeiről - Asiát, Africát vagy Italiát odahagyván, Germaniába igyekeznék, erre a kietlen, zord éghajlatú, műveletlenségének látványával elszomorító vidékre, ha az nem hazája?

Régi énekeikben - ez náluk az emlékezésnek és az évkönyveknek egyetlen fajtája, - Tuistót, a földszülte istent ünneplik. Ennek fiát, Mannust, népük ősének és alapítójának tartják, Mannusnak pedig három fiút tulajdonítanak, akikről az óceánhoz legközelebb lakókat ingaevonoknak, a közbülsőket herminonoknak, a többit istaevonoknak nevezik. Némelyek - már amint ezt a régiség meg is engedi, - azt állítják, hogy több fia volt az istennek, és több megjelölése a népnek: marsusok, gambriviusok, suebek, vandálok, s mindezek igazi és ősi nevek. Egyébként a „Germania” név új keletű, és nemrég alkalmazzák, mivel annak idején azokat nevezték germánoknak, akik elsőnek kelvén át a Rhenuson, elűzték a gallokat, és akik most tungereknek mondják magukat: így egyetlen törzsnek a neve, nem a népé, vált lassan általánossá, oly módon, hogy valamennyiüket először a leigázottak nevezték el félelmükben a hódítóról germánoknak, majd ők maguk is, miután már megtalálták a nevet.

(3.) Azt beszélik, járt náluk Hercules is, és őt, a legelső hőst éneklik, mikor harcba vonulnak. Vannak olyan énekeik is, melyeknek megszólaltatásával, az úgynevezett *barditus*-szal feltüzelik a harci bátorságot, és az eljövendő csata szerencséjét az ének hangzásából jósolják meg: mert rémületet keltenek vagy megrémülnek, aszerint, ahogy a hadrend felzúgott; úgy gondolják, hogy nem is hang az, hanem a férfierő összecsendülése. Arra törekszenek elsősorban, hogy zord legyen az ének és tompa a morajlás: szájuk elé tartják tehát pajzsukat, hogy a visszaverődő hang minél öblösebben és fenyegetőbben dagadjon. Egyébként némelyek úgy vélik, hogy ama hosszú és mesés kalandozás során Ulixes is erre az óceánra sodródott és megjárta Germania földjét, s hogy a Rhenus partján fekvő és ma is lakott Asciburgiumot ő alapította és nevezte el, sőt állítólag még egy Ulixestől szentelt és atyjának, Laertesnek a nevével ellátott oltárt is találtak valamikor ugyanazon a helyen, és Germania s Raetia határán mindmáig állnak bizonyos, görög betűkkel telerótt síremlékek. Nincs szándékomban ezt érvekkel erősítgetni vagy cáfolni: tetszése szerint tartsa ki-ki hihetetlennek vagy hihetőnek.

(4.) Én magam azok véleményéhez csatlakozom, akiknek megítélése szerint Germania népei nem házasodtak össze más törzsekkel, így érintetlenül megmaradtak sajátos és tiszta, csak önmagához hasonló nemzetnek. Innen van az is, hogy - bármily nagy a lakosság száma, - mindnyájan egyforma testalkatúak: vad és kék a szemük, vöröses a hajuk, testük megtermett, de csak közelharcban erős; a munkát és a fáradságot már nem bírják úgy, a szomjúságot s a

hőséget alig tudják elviselni, a hideget és az éhezést ellenben az éghajlati és talajviszonyok következtében megszokták.

(5.) Földje látszatra bizonyos eltéréseket mutat, általában mégis vagy borzasztó erdőségek, vagy rút mocsarak borítják; nedvesebb Gallia, szelesebb Noricum és Pannonia felé; a gabonát megtermi, a gyümölcsfáknak nem kedvez, jószágban gazdag, de a legtöbb állat satnya. Még a szarvasmarha is nélkülözi sajátos díszét vagy homloka ékességét; számuknak örülnek, ez egyedüli és legkedvesebb kincsük. Az ezüstöt és aranyat kedvezésből-e, vagy haragjukban tagadták meg tőlük az istenek, nem tudom. Mégsem merném biztosan állítani, hogy Germaniában egyetlen ér sem terem ezüstöt vagy aranyat: hiszen ki kutatta? Birtoklására és használatára nem törekednek különösebben. De azért látni náluk ezüstedényeket, melyeket követeknek és főembereknek ajándékba adnak, ám ezeket éppúgy nem becsülik, mintha agyagból volnának; bár a hozzánk legközelebb élők a kereskedelmi érintkezés miatt becsben tartják az aranyat és az ezüstöt, s pénzünk bizonyos fajtáit ismerik, sőt válogatnak is köztük: a bentebb lakók egyszerűbb és régiesebb módon cserekereskedelmet folytatnak. A régi és jó ideje ismert pénzt fogadják el, a rovátkoltat s a kettős fogattal díszítettet. Az ezüstöt szívesebben veszik, mint az aranyat, nem egyéni kedvtelésből, hanem mivel a közönséges, sőt hitvány árukkal kereskedők könnyebben használhatják a nagy tömeg ezüstpénzt.

(6.) Még vasuk sincs valami sok, amint fegyverzetükből következtetni lehet. Ritkán használnak kardot vagy hosszabb lándzsát; gerelyt - vagy az ő nyelvükön: *frameá*-t - hordanak, melynek csak keskeny és rövid hegye van vasból, de az olyan éles és oly ügyesen kezelhető, hogy egyazon fegyverrel, amint a szükség kívánja, közelről is, távolból is tudnak harcolni. Még a lovas is beéri pajzzsal és frameával, a gyalogok meztelen felsőtesttel vagy könnyű katonai köpenyben hajítófegyvereket is dobálnak, mégpedig egy-egy ember többet, és mérhetetlen messzire hajítják. Senki sem fitogtatja felszerelését; csak a pajzsokat különböztetik meg válogatott színekkel. Kevesüknek van páncélja, alig egynek-kettőnek fém- vagy bőrsisakja. A lovak sem termetükkel, sem gyorsaságukkal nem tűnnek ki. De nem is idomítják őket különféle fordulatokra, ahogy nálunk szokás: egyenesen előre, vagy egyetlen kanyarodással jobb felől hajtják meg őket, úgy zárván a kört, hogy egyik se maradjon le. Mindent egybevéve a gyalogság nagyobb erőt képvisel. Éppen ezért vegyesen harcolnak, hiszen kellőképpen megfelelnek a lovascsata kívánalmainak is a fürge gyalogosok, akiket valamennyi fiatal közül válogatnak ki és a csatarend előtt állítanak fel. Meg van határozva a számuk is: százan-százan vannak egy járásból, éppen erről nevezik is őket maguk között századoknak, és ami eleinte puszta szám volt, az ma már név és tisztesség. A csatarend ékekben áll össze. Meghátrálni a kijelölt helyről, ha ismét támadás lesz belőle, fortélynak, nem félelemnek számít. Bajtársaik testét még kétes kimenetelű csatákban is kimentik. A pajzs elhagyása a legsúlyosabb gyalázat, és az így becstelenné vált férfi sem áldozaton, sem tanácskozáson nem vehet részt, amiért is sokan, kik túlélték a háborút, kötéllel vetettek véget gyalázatuknak.

(7.) Királyokat a nemes származás, vezéreket a vitézség alapján választanak. De a királyoknak sem korlátlan vagy tetszés szerinti a hatalmuk, és a vezérek is - ha tettre készek, ha kitűnnek, ha élen járnak a harcban, - inkább példamutatásuk, mint hatalmuk miatt élveznek különös tiszteletet. Egyébként fenyíteni, megkötözni, de még megütni is csak a papoknak szabad, nekik sem büntetésként vagy a vezér parancsára, hanem mintegy az isten rendelkezéséből, aki - hitük szerint - ott áll a harcolók mellett, s éppen ezért képmásait és a szent ligetekből előhozott bizonyos ábrázolásokat magukkal viszik a csatába. És ami a bátorságnak legfőbb serkentője: nem esetleges, nem véletlen csoportosulás alakítja az osztagot vagy éket, hanem a családi és rokoni kapcsolat, így közvetlen közelben vannak legdrágább zálogaik, ahonnan hallani az asszonyok jajveszékelését, hallani a kisdedek sírását. Kinek-kinek ők a legszentebb tanúk, ők a leghatásosabb dicsérők; anyjukhoz, feleségükhöz mennek sebeikkel, és az

asszonyok nem félnek megszámlálni vagy megvizsgálni a vágásokat, s étellel látják el és buzdítják a harcolókat.

(8.) A hagyomány szerint akárhány, helyéből már kivetett és megingó csatasort az asszonyok állítottak helyre állhatatos kérlelésükkel, keblük feltárásával és a fenyegető fogság mutatásával. Ettől - asszonyaikra való tekintettel - még sokkal elviselhetetlenebbül tartanak, olyannyira, hogy hathatósabban kötelezhetők le azok a törzsek, amelyektől előkelő leányokat is szednek túszként. Sőt úgy vélik, még valami jövőbe látó szent képesség is lakozik a nőkben, és ezért tanácsaikat nem vetik meg, kinyilatkoztatásaikat nem hanyagolják el. Láthattuk az isteni Vespasianus uralkodása alatt, hogy Veledát hosszú ideig sokan istenségnek tartották; de régebben is Albrunát és több más nőt vallásos tisztelettel vettek körül, nem hízelgésből, és nem is mintha istennőkké akarták volna őket magasztosítani.

(9.) Az istenek közül leginkább Mercuriust tisztelik: bizonyos napokon emberáldozatot is mutatnak be neki vallási törvényük szerint. Herculest és Marsot kijelölt állatokkal engesztelik. A suebusok egy része Isisnek is áldoz: nem sikerült felderítenem, mi az oka és eredete ennek az idegen kultusznak, csak annyit, hogy a liburniai hajó módjára alkotott istenszobor a szokás idegenből bevitt voltára utal. Egyébként az égiek nagyságával összeegyeztethetetlennek tartják, hogy az isteneket falak közé zárják, vagy akármilyen emberi vonások hasonlatosságára formálják: ligeteket és berkeket tisztelnek, mint szent helyeket, és istenek nevével nevezik azt a titokzatosságot, amelyet csak áhítatban látnak.

(10.) Az előjeleket és a jóslatokat a legnagyobb mértékben figyelemre méltatják. A jóslatkérés gyakorlata egyszerű. Egy gyümölcstermő fáról levágott ágat vesszőkre darabolnak, a vesszőket pedig bizonyos jelekkel megkülönböztetvén, vaktában és találomra egy fehér vászondarabra szórják. Ezután, ha közügyben kérnek tanácsot, a törzs papja, ha pedig magánügyben, maga a családfő imádkozik az istenekhez s az égre tekintve háromszor vesz fel egyet-egyet, majd a felvett vesszőket az előzőleg beléjük vésett jel szerint értelmezi. Ha a jelek tiltást fejeznek ki, abban az ügyben aznap már nem kérnek jóslatot, ám ha engedélyt, akkor még az előjelektől is hitelesítést várnak. Az itt is ismeretes, hogy a madarak hangjából és röptéből útmutatást lehet kérni; sajátos szokása e népnek a lovaktól remélt jövendölések és figyelmeztetések kipuhatolása. Ezek a köztulajdonban levő lovak az említett ligetekben és berkekben legelésznek: színük fehér, bármiféle embernek végzett munkától érintetlenek; ilyenkor egy szent kocsi elé fogják őket, a törzs papja és királya vagy fejedelme a nyomukba szegődik, s nyerítésüket és fújásukat figyeli. Egyetlen más előjelnek sincs nagyobb hitele, nemcsak a nép, hanem az előkelők, a papok szemében sem, mert önmagukat az istenek szolgáinak, a lovakat pedig az isteni tervek tudóinak tartják. Van még egy másik fajtája is az előjelek megfigyelésének: ezzel a súlyos háborúk kimenetelét szokták tudakolni. Abból a törzsből, amellyel háborúskodnak, valahogy foglyot ejtenek, és párviadalra kényszerítik kiválasztott honfitársukkal - mindkettejüket hazai fegyverzetben: ennek vagy annak a győzelmét előzetes döntésnek fogják fel.

(11.) Kisebb ügyekben a főemberek tanácskoznak, a nagyobbakban mindnyájan, de úgy, hogy a főemberek előzőleg megtárgyalják a nép előtt eldöntendő dolgokat is. Ha valami váratlan és hirtelen esemény közbe nem jön, meghatározott napokon gyűlnek össze, újholdkor vagy holdtöltekor, mert azt hiszik, ilyenkor a legkedvezőbb megkezdeni az ügyek intézését. Nem is a napok számát tartják nyilván, mint mi, hanem az éjszakákét. Így tűznek ki határnapokat, így állapodnak meg időpontokban: szerintük az éjszaka vonja maga után a nappalt. Szabadságukból fakad az a hiba, hogy nem egyszerre és nem is mintegy parancsszóra gyűlnek össze, hanem még a második és a harmadik nap is kárba vész az összeszállingózók késlekedése miatt. Amikor a tömegnek úgy tetszik, összeülnek, mégpedig fegyveresen. A papok, akiknek

ilyenkor a fegyelmezésre is joguk van, csendet parancsolnak. Ezután meghallgatják a királyt, vagy az idős, előkelő származású, hadi érdemekkel vagy ékesszólással rendelkező főembereket: inkább tanácsbeli kezdeményezés címén, semmint parancsolás jogán. Ha nem tetszik a vélemény, zajongással utasítják vissza, de ha tetszik, összeverik frameáikat: az egyetértés legmegtisztelőbb fajtája a fegyverekkel való helyeslés.

(12.) Lehet a tanács előtt vádat is emelni és főbenjáró ügyet is előterjeszteni. A büntetést a bűnnek megfelelően szabják ki: az árulókat és szökevényeket fára akasztják, a gyávákat, harcban resteket és a fajtalankodókat iszapos mocsárba süllyesztik és még rőzsét is dobálnak rájuk. A kétfajta halálbüntetésnek az a rendeltetése, hogy a büntettet a megtorlással mintegy nyilvánosság elé tárják, a gyalázatot pedig elrejtsék. De a csekélyebb vétségeket is mérték szerint büntetik: akikre rábizonyul, lovaik és jószágaik bizonyos számával bűnhődnek. A bírság egy részét a király vagy a közösség, más részét pedig a sértett fél vagy a rokonság kapja. Ugyanezeken a gyűléseken választják a főembereket is, akik járásonként és falvanként igazságot szolgáltatnak: mindegyiküknek száz-száz kísérője van a népből tanácsadóként, egyszersmind tekintélyük öregbítésére.

(13.) De minden dolgot, a közösségre tartozót csakúgy, mint magánügyet, fegyveresen intéznek. Ám fegyvert csak az szokott ölteni, akit a közösség már megfelelőnek ítélt. Ilyenkor a gyűlés színe előtt vagy valamelyik főember, vagy az apa, vagy a rokonok pajzzsal és frameával ékesítik az ifjút: ez náluk a toga, ez az ifjúság első megtiszteltetése; eddig a családi otthon tagjai voltak, ezután a közösségéi. A kiemelkedően nemes származás vagy az ősök nagy érdemei az ifjaknak is biztosítják a főembernek kijáró méltóságot; a többiek azokhoz csatlakoznak, akik megemberesedtek és már előbb bebizonyították derekasságukat. Nem is szégyen a kísérők között mutatkozni. Sőt még fokozatok is vannak a kísérői tisztségben annak ítélete szerint, akihez szegődnek, és ugyancsak vetélkednek mind a kísérők, hogy melyiküknek jut a főembernél az első hely, mind pedig a főemberek, hogy melyiküknek van legtöbb és legbátrabb kísérője. Ez a méltóság, ez az erő - hogy mindig válogatott ifjakból álló nagy csoport veszi őket körül, - békében dísz, háborúban oltalom. És kinek-kinek nem csupán a maga törzsében, hanem a szomszédos népek előtt is az ad hírnevet, az dicsőséget, ha kíséretének számával és bátorságával kitűnik, mert követségek keresik fel és ajándékokkal tisztelik meg őket, és puszta hírükkel akárhányszor szinte háborúkat döntenek el.

(14.) Ha egyszer csatára kerül a sor, szégyen a főemberre, ha vitézségben alulmarad, szégyen a kíséretre, ha kevésbé vitéz a főembernél. És végképp, egész életre szóló becstelenség és gyalázat a főembert túlélvén megtérni a csatából: őt védeni, oltalmazni, a maguk vitézi tetteit is az ő dicsőségének tulajdonítani - legszentebb esküjük. A főemberek a győzelemért harcolnak, a kísérők a főemberért. Ha a közösség, amelyben születtek, hosszú békében és tétlenségben tesped, a legtöbb nemesifjú önként keresi fel azokat a törzseket, melyek akkor valamilyen háborút viselnek, mert nem is kedveli ez a nép a nyugalmat, meg könnyebben is szereznek hírnevet veszedelmek között, s nagy kíséretet is csak erővel s háborúval lehet megtartani, mivel megkövetelik főemberük bőkezűségétől azt a bizonyos harci paripát, a véres és győzelmet hozó frameát; a lakomák és az egyszerű, de bőséges étkek ugyanis zsoldszámba mennek. Bőkezűségük anyagi alapját háborúval és rablással teremtik elő. Arra, hogy földet szántsanak, vagy kivárják a termést, nem is vennéd rá őket oly könnyen, mint arra, hogy kihívják az ellenséget és sebeket szerezzenek; sőt a restség és tehetetlenség jelének ítélik verejtékkel szerezni meg azt, amit vérrel megvehetnek.

(15.) Amikor nem háborúznak, sokszor vadászattal, de még inkább semmittevéssel töltik az időt, alvásnak s evésnek adják magukat; épp a legbátrabbak és legharciasabbak mit sem tesznek, rábízzák a ház és az otthon és a földek gondját az asszonyokra, öregekre és a család

leggyengébb tagjaira; ők maguk tunyálkodnak, ami furcsa kettőssége természetüknek, hogy tudniillik ugyanazok az emberek ennyire szeretik a tétlenséget és gyűlölik a nyugalmat. Szokás e törzseknél, hogy önként és egyénileg állatot vagy gabonát ajándékoznak a főembereknek, ami - bár megtiszteltetésként fogadják, - a szükségletek kielégítéséhez is hozzájárul. Kiváltképpen örvendeznek a szomszédos népek ajándékainak, melyeket nemcsak egyének küldenek, hanem a közösség is: válogatott lovakat, pompás fegyvereket, kitüntetéseket s nyakláncokat; már pénz elfogadására is megtanítottuk őket.

(16.) A germánok népei nem laknak városokban, ez eléggé ismert dolog, de még csak azt sem tűrik, hogy lakóhelyeik érintkezzenek. Egymástól elkülönülve, szétszórtan élnek, ahol egy forrás, ahol egy mező, ahol egy liget megtetszett nekik. Falvakat építenek, de nem a nálunk szokásos módon, hogy a házak kapcsolódjanak és érintkezzenek: ki-ki térséggel veszi körül otthonát, akár hogy így védekezzenek a tűzesetek ellen, akár mert járatlanok az építkezésben. Még kőanyagot vagy téglát sem használnak: faragatlan fát alkalmaznak mindenhez, tekintet nélkül a látszatra vagy a tetszetős külsőre. Némely helyeket gondosabban kennek be oly tiszta és csillogó földdel, hogy az a festést és színes vonalkázást utánozza. Föld alatti vermeket is szoktak ásni és ezekre felülről sok trágyát raknak, téli menedékül és tárolóhelyül a termésnek, mivel a fagyok keménységét az ilyen helyek enyhítik, és ha bármikor ellenség jön, azt pusztítja, ami szem előtt van, az pedig, amit elástak, észrevétlen marad, vagy éppen azáltal téveszti meg az ellenséget, hogy keresni kell.

(17.) Mindnyájan köpenyt viselnek, amelyet tűvel vagy tű híján tüskével fognak össze: egyébként naphosszat ruhátlanul vannak az égő tűzhely mellett. A legvagyonosabbakat ruhájuk különbözteti meg: nem bőre szabott, mint a szarmatáké és a parthusoké, hanem feszes és az egyes tagokat kiemelő. Vadállatbőrt is hordanak - a folyóparthoz legközelebb lakók hanyagul, a távolabbiak választékosabban -, mivel a kereskedők nem visznek hozzájuk finom ruhákat. A kiszemelt vadakat megnyúzzák, bundájukra olyan állatok foltos irhadarabjait varrják, melyeket a külső óceán és az ismeretlen tenger szül. És nem más a női viselet sem, mint a férfiaké, csak éppen a nők inkább vászonruhát öltenek, vörös csíkkal tarkítják és ruhájuk felső részét nem nyújtják ujjassá, tehát csupaszon hagyják alsó- és felső karjukat, de még mellük egy része is fedetlen.

(18.) Mégis szigorúak itt a házasságok, és erkölcseiket egyetlen ponton sem lehetne inkább dicsérni. Mert majdnem egyedüliek a barbárok között, akik egy feleséggel beérik, kivéve nagyon keveseket, de azok sem a gyönyör kedvéért, hanem mert előkelőségük miatt sokan környékezik meg őket házassági ajánlattal. Hozományt nem a feleség ajánl fel a férjnek, hanem a feleségnek a férj. Ilyenkor ott vannak a szülők és rokonok, és jóváhagyják az ajándékokat; nem asszonyi csecsebecsének és nem a fiatal menyecske cicomázására szolgáló ajándékokat, hanem marhát és felkantározott lovat és pajzsot, dárdával s karddal. Ilyen ajándékok ellenében veszik át az asszonyt, és viszonzásul az is valamilyen fegyvert visz magával férjének: ez a legerősebb kötelék, ezek a titkos szertartások, ezek a házasságkötés istenei, vélik. Hogy az asszonynak ne jusson eszébe, hogy kívül maradhat a vitézi gondon és háborús eshetőségeken, már a házasélet megkezdését kísérő szertartásokon figyelmeztetik: társnak szegődik a fáradalmakban s a veszedelmekben; ugyanazt kell békében, ugyanazt háborúban tűrnie és mernie; ezt jelzik a befogott ökrök, ezt a felkantározott ló, ezt az ajándékozott fegyverek. Így kell élnie, így kell halnia: amit most átvesz, sértetlenül és méltóképpen adja tovább gyermekeinek, aztán menyei vegyék át, majd ismét származtassák át az unokákra.

(19.) Tehát jól védett szemérmességben élnek, a látványosságok csábításai, a lakomák bujtogatásai nem rontották meg őket. A titkos levelezést a férfiak éppen úgy nem ismerik, mint a nők. A lakosság nagy számához képest fölöttébb kevés a házasságtörés; büntetése

azonnali és a férjre bízva: levágja az asszony haját, a csupasz nőt rokonainak szeme láttára űzi ki a házból és az egész falun végigkorbácsolja. Mert a szemérem áruba bocsátására nincs mentség: sem szépségével, sem fiatalságával, sem gazdagságával nem fog férjet találni. Mert ott senki a vétkeken nem mosolyog, és a csábítást vagy elcsábíttatást nem nevezik korjelenségnek. Még jobban élnek azok a közösségek, amelyekben csak hajadonok mennek férjhez, és ahol az asszonnyá válás reménye s vágya csak egyszer teljesedik be. Így egyetlen férjet kapnak, amiképpen egyetlen testet s egyetlen életet, hogy ne is gondoljanak többre, vágyakozásuk ne terjedjen tovább, és szinte ne is férjüket, hanem a házasságot szeressék. A gyermekek számának korlátozását vagy egyetlen megszületettnek a megölését is gyalázatnak tartják; többet érnek itt a jó erkölcsök, mint másutt a jó törvények.

(20.) Minden házban csupaszon és piszkosan nőnek fel ilyen tagbaszakadttá, kiknek testalkatát csodálva nézzük. Mindegyiküket tulajdon anyja szoptatja, s nem cselédekre vagy dajkákra bízzák őket. Az urat és szolgát semmiféle nevelési kényeztetésről meg nem különböztetnéd: ugyanúgy barmok között, ugyanúgy a földön cseperednek fel, míg csak a kor külön nem választja a szabadon születetteket, az érdem pedig a magáénak nem ismeri el őket. Az ifjak későn ismerkednek meg a szerelemmel, éppen ezért kimeríthetetlen férfierejük. A leányokat sem siettetik; ugyanolyan fiatalok, ugyanolyan nyúlánkok; mint egyenlő társak, éretten lépnek nászra, és fiaikban a szülők ereje éled újra. A nővérek gyermekeit egyformán megbecsüli nagybátyjuk és apjuk. Némelyek szentebbnek és szorosabbnak is vélik ezt a vérségi kapcsolatot, és amikor kezest szednek, inkább ilyeneket követelnek, mintha így erősebben kézben tartanák a lelket és kiterjedtebben a családot. Mégis kinek-kinek saját gyermekei az örökösei és utódai, mégpedig végrendelet nélkül. Ha gyermek nincs, birtoklás tekintetében legközelebb a fivérek, apai, majd anyai nagybátyák jönnek számításba. Minél több a rokon, minél népesebb a sógorság, annál kedvesebb az öregkor, és a gyermektelenségnek semmiféle jutalma nincs.

(21.) Szükségképpen vállalniuk kell az apa vagy a rokon ellenségeskedéseit is, barátságait is, de nem maradnak engesztelhetetlenek; mert még az emberölést is meg lehet váltani bizonyos számú szarvasmarhával és aprójószággal, s a jóvátételt az egész család veszi át, hasznára a köznek, mivel veszedelmesebb az ellenségeskedés, ha szabadsággal jár együtt.

Nincs még egy nép, amely féktelenebbül hódolna a társas együttlétnek és a vendégeskedésnek. Szerintük isten ellen való vétek bárki halandót be nem fogadni a házba; ki-ki vagyoni helyzete szerint készített étellel fogadja az idegent. Ha elfogyott, az iménti vendéglátó másik vendéglátó hajlékot mutat, és oda is kísér: a legközelebbi házat keresi fel, minden hívás nélkül. De ez nem is fontos: ugyanolyan szívélyességgel fogadják őket. Ismerős és ismeretlen között vendégjog tekintetében senki sem tesz különbséget. Szokás a távozó vendég kérését teljesíteni, és fordítva: ugyanilyen könnyen kérnek is tőle. Örülnek az ajándéknak, de nem számítják fel, amit adtak, és azért sem éreznek lekötelezettséget, amit kapnak.

(22.) Amint felébrednek a többnyire délig elhúzódó alvásból, tüstént megmosakodnak, általában meleg vízzel, mint olyan nép, amelynél igen sokáig tart a tél. Mosdás után evéshez látnak: mindenkinek megvan a helye és kinek-kinek a maga asztala. Ezután a dolgukra mennek, vagy ugyanolyan gyakran lakomázni, mégpedig fegyveresen. Senkire sem szégyen éjjel-nappal egyfolytában inni. Az italos emberek közt gyakori civódásokat ritkán intézik el szóváltással, gyakrabban gyilkos sebekkel. De az ellenségek összebékítéséről, rokoni kapcsolatok létesítéséről és fejedelmek választásáról, végezetül a béke és a háború dolgáról is többnyire lakomán tanácskoznak, mivel meggyőződésük, hogy soha máskor nem nyílik meg jobban a lélek őszinte gondolatokra s nem hevül fel nagyokra. Ez a nép nem csalárd és nem ravaszkodó, a szabados tréfálkozás közepette feltárja szíve titkait, így mindnyájan leplezetlenül és

nyíltan gondolkoznak. Másnap újból megtárgyalnak mindent, és üdvös mindkét időpont megválasztása: mérlegelnek, mikor nem tudnak színlelni, határoznak, mikor nem tévedhetnek.

(23.) Italuk árpa- vagy rozslé, melyet holmi borfélévé erjesztenek, a parthoz legközelebb élők bort is vásárolnak. Ételeik egyszerűek: erdei gyümölcs, friss vad vagy aludttej; költséges felkészülés nélkül, ínycsiklandozó fűszerek nélkül verik el éhüket. A szomjúsággal szemben nem ilyen mértékletesek. Ha kezük ügyébe adván, amennyit megkívánnak, kiszolgálod részeges kedvüket, nem kevésbé könnyen győzik le őket hibáik, mint a fegyverek.

(24.) Látványosságuk egyfajta és minden összejövetelen ugyanaz: csupasz ifjak, akiknek ez játék, táncolva kardok és meredező dárdák közé vetik magukat. A gyakorlat szerezte meg az ügyességet, az ügyesség a tetszetősséget, mégsem kereset vagy díjazás a cél: bármennyire merész is a féktelen játék, jutalma a nézők gyönyörködése. A kockázást - és ezen csodálkozhatnánk! - józanul, mint komoly dolgot művelik és oly elvakultan nyernek vagy veszítenek, hogy mikor már mindenük kifogyott, a legutolsó dobással szabadságukról és testükről döntenek. A vesztes önként szolgaságot vállal: még ha fiatalabb, még ha erősebb is, eltűri, hogy megkötözzék és eladják. Ennyire megmakacsolják magukat ily fonák dologban; ők maguk hűségnek mondják. Az így szerzett rabszolgákat kereskedők útján továbbadják, hogy magukat is mentesítsék győzelmük szégyenétől.

(25.) Egyébként a rabszolgákat nem a mi szokásunk szerint foglalkoztatják, kijelölvén a ház népén belül a tennivalókat: ki-ki önállóan irányítja a maga háztartását, a maga otthonát. Az úr bizonyos mennyiségű gabonát vagy jószágot, vagy ruhaanyagot ró ki rá, mintegy bérlőjére, és a rabszolga eddig engedelmeskedik: a többi házi munkát az asszony és a gyermekek látják el. A rabszolgát ritkán korbácsolják meg, verik bilincsbe és fenyítik kényszermunkával: meg szokták ölni, nem fegyelmezés végett és szigorúságból, hanem felindulásból és haragjukban, mint az ellenséget: csakhogy ezt büntetlenül tehetik. A felszabadítottak nem sokkal állnak a rabszolgák fölött; ritkán van bármi súlyuk a házban, soha a közösségben, kivéve természetesen azokat a törzseket, amelyek királyi hatalom alatt élnek. Ezeknél ugyanis mind a szabad születésűek, mind a nemesek fölé hágnak: a többinél a felszabadítottak egyenlőtlen helyzete a szabadság bizonyítéka.

(26.) A pénzügyleteket és uzsorakamatot nem ismerik, s éppen ezért jobban is megtartják e tilalmat, mintha ki volna mondva. A földeket a lakosok számának megfelelően a közösség veszi birtokba, majd egymás között rang szerint felosztják. A mezőségek kiterjedése könnyűvé teszi a felosztást. A szántót évenként változtatják, és még marad is föld. Mert nem versengenek a termékeny és tágas határral, hogy gyümölcsöt telepítsenek és réteket hasítsanak ki és kertet öntözzenek: csak a vetést parancsolják rá a földre. Ezért még az évet sem ugyanannyi szakaszra tagolják: a télnek, tavasznak és nyárnak van jelentése és megjelölése, az ősz neve és javai egyaránt ismeretlenek.

(27.) A temetkezés mentes minden fényűzéstől: csak arra ügyelnek, hogy a híres férfiak holttestét meghatározott fákkal égessék el. A máglyarakást sem ruhákkal, sem illatszerekkel nem tetézik: kinek-kinek a fegyvereit, némelyek máglyatüzére a lovát is ráteszik. A sírhalmot gyep magasítja; a magasba törő és megmunkált emlékművek adta megtiszteltetést megvetik, mint ami teherként nehezedik az elhunytra. A jajveszékelést és a könnyezést gyorsan, a gyászt és a szomorúságot lassan hagyják abba. Asszonyoknak gyászolni illik, férfiaknak emlékezni.

Ez az, amit általánosságban valamennyi germán eredetéről és szokásaikról megtudtunk; most az egyes törzsek intézményeit és rítusait fogom tárgyalni, mennyiben különböznek egymástól, és azt, hogy mely törzsek vándoroltak Germaniából Galliába.

(28.) A gallok hatalma, mint legtekintélyesebb forrásunk, az isteni Iulius írja, egykor erősebb volt, ezért elhihető, hogy gallok is keltek át Germaniába. Mert ugyan mennyiben akadályozhatta meg a folyó, hogy bármely törzs, ha megerősödött, elfoglalja és felcserélje a még gazdátlan és semmiféle királyi hatalommal el nem határolt területeket? Tehát a Hercyniai-erdő, a Rhenus és a Majna folyó közti területet a helvétek, a távolabbiakat a boiok foglalták el; mind a kettő gall törzs. Máig fennmaradt a Boihaemum név, és bár lakosai megváltoztak, jelzi a hely régi emlékezetét. De hogy az araviscusok vándoroltak-e Pannoniába az osusok germán törzse mellől, vagy az osusok az araviscusok mellől Germaniába - hiszen máig azonos a nyelvük, azonosak intézményeik, szokásaik -, bizonytalan, mivel valamikor az egyforma szükség és szabadság közepette ugyanaz volt mindkét parton a jó s a rossz. A treverek és nerviusok buzgón igénylik maguknak a germán eredetet, mintha e vér szerinti dicsőség birtokában elkülönülhetnének a gallok hasonlóságától és tehetetlenségétől. A tulajdonképpeni Rhenus-partot kétségtelenül germán népek lakják: vangionok, tribocusok, nemesek. Az ubiusok sem szégyenlik eredetüket, bár érdemeik miatt római colonia rangjára emelkedtek, és alapítójuk nevéről szívesebben mondják magukat „agrippinensisieknek": régen átkeltek, és kipróbált hűségük bizonyságául közvetlenül a Rhenus bal partján kaptak telephelyet, hogy őrködjenek, nem, hogy őket kelljen őrizni.

(29.) Mindeme törzsek közül a vitézségben legkiválóbb batavusok nem is annyira a parton laknak, mint inkább a Rhenus egy szigetén: egykor a chattusok népéhez tartoztak, de belső meghasonlás következtében ezekre a helyekre telepedtek át, hogy itt a római birodalom részévé váljanak. Ma is becsülik és a régi szövetségest megillető kiváltságokkal tisztelik meg e törzset, mert sem adóval meg nem alázzák, sem adóbérlő nem sanyargatja őket, mentesek a terhektől és hozzájárulásoktól, és csak harctéri igénybevételre tartalékolják, támadó és védő fegyverként háború idejére teszik félre őket. Ugyanilyen engedelmességi viszonyban él a mattiacusok törzse is, mert a római nép nagysága a birodalom tiszteletét túlvitte a Rhenuson és túl a régi határokon. Tehát az ő partjukon élnek, ott vonul határuk, de szívükben s lelkükben velünk együtt vannak, egyebekben hasonlóan a batavusokhoz, csak éppen országuk földje és éghajlata következtében hevesebb természetűek.

Nem számítanám Germania népei közé, bár a Rhenuson s a Danuviuson túl telepedtek meg, az úgynevezett *decumates agri* megművelőit: a legkönnyelműbb és szegénységük folytán merész gallok foglalták el ezt a kétes birtoklású földet; majd a határ megvonása s az őrállomások előretolása óta mint a birodalom kiszögellését és a provincia részét tartják őket számon.

(30.) Ezeken túl a Hercyniai-erdőtől kezdve a chattusok a terület birtokosai, nem annyira lapályos és mocsaras helyeken, mint a többi törzs, amelyek felé Germania kitárul; megmaradnak ugyan a dombok, de lassan ritkulnak, és a Hercyniai-erdő végig is kíséri, és le is teszi chattusait. Keményebb e törzs fiainak a teste, feszesek tagjaik, fenyegető a tekintetük, és mozgékonyabb a szellemük. Ahhoz képest, hogy germánok, eléggé értelmesek és ügyesek: elöljáróikat választják, hallgatnak rájuk, ismerik a hadrendet, felismerik a kellő alkalmat, el tudják halasztani a rohamot, beosztják a napot, sáncok közt töltik az éjszakát, a hadiszerencsét a kétes, a férfiasságot a biztos dolgok között tartják számon, és ami a legritkább és csak a római fegyelemnek jutott ki: inkább hagyatkoznak a vezérre, mint a seregre. Minden erejük a gyalogság, melyet fegyveren kívül vasszerszámokkal és élelemmel is megraknak: mások szemlátomást harcba mennek, a chattusok háborúba. Ritka a portyázás és a véletlen csatározás. Igazában a lovascsapatok szoktak gyorsan győzelmet aratni, gyorsan hátrálni: a gyorsaság a félelemmel határos, a latolgatás az állhatatossághoz közelebb.

(31.) Más germán népeknél is művelik - de csak ritkán és egyes emberek személyes bátorságának jeleként - azt, ami a chattusoknál általános szokás: mihelyt felserdülnek, megnövesztik hajukat és szakállukat, és csak egy ellenség megölése után vetik le arcuk fogadott és a férfias erénynek szentelt külsejét. Vér és zsákmány után szabaddá teszik homlokukat: úgy mondják, csak ezzel fizettek meg születésükért s váltak méltóvá hazájukhoz és szüleikhez; aki gyáva és harcra alkalmatlan, azon megmarad a bozont. A legbátrabbak ezenkívül még vasgyűrűt is hordanak - gyalázat ez népüknek! -, mintegy bilincs gyanánt, míg csak egy ellenség megölésével fel nem oldozzák magukat. Nagyon sok chattusnak tetszik ez a külső, és még meg is őszülnek így megjelölve, miközben ellenség és barát egyaránt mutogat rájuk. Ők kezdenek minden ütközetet; ez mindig az első csatasor; szokatlan látvány, mert még békében sem szelídülnek nyájasabbá. Egyiknek sincs háza vagy földje, vagy más valamire gondja: akihez éppen betérnek, attól kapnak ételt, szórják a másét, mit sem törődnek magukkal, míg csak a vértelen öregség alkalmatlanná nem teszi őket ily kemény vitézi életre.

(32.) Legközelebb a chattusokhoz, a már biztos mederben folyó és határnak elégséges Rhenus mellett, az usipusok és tencterek laknak. A tencterek a germánok szokásos hadi erényein túl lovaglási készségükkel is kiválnak, és nem nagyobb a chattus gyalogosok híre, mint a tencter lovasoké. Így rendezték el az ősök, az utódok utánozzák. Játék a gyermekeknek, versengés az ifjaknak: kitartanak mellette az öregek. A háznéppel, házzal és az örökösödési jog szerint hagyományozható más dolgokkal együtt a lovak is átszállnak: átveszi a fiú, de nem - mint egyebeket - a legidősebb, hanem aszerint, hogy melyik harciasabb és különb.

(33.) A tencterek szomszédságában valamikor a bructerek éltek: most - azt beszélik - chamavusok és angrivariusok vándoroltak be, miután a szomszéd törzsek egyetértésével elűzték és teljesen kiirtották a bructereket, már akár fennhéjázásuk gyűlölete, akár a zsákmány édessége volt az ok, akár holmi nekünk szóló isteni kedvezés: mert még a csata látványát sem irigyelték tőlünk. Hatvanezernél többen estek el, nem római fegyverektől, hanem - ami ennél nagyszerűbb, - gyönyörködtetésünkre s szemünk láttára. Maradjon meg, kívánom, s tartson tovább a törzsek között, ha már nem az iránt érzett szeretet, hát legalább egymás gyűlölete, mivel a birodalom végzet rendelte szorongatottságában már semmi nagyobbat nem adhat a szerencse, mint ellenségeink viszálykodását.

(34.) Az angrivariusokhoz és chamavusokhoz hátulról a dulgubinusok, chasuariusok és egyéb, ritkábban emlegetett törzsek csatlakoznak; elölről a frízek váltják fel őket. A két törzs területét egész az óceánig a Rhenus szegélyezi, de ők laknak még a hatalmas tavak körül is, melyeket már római hajóhadak is bejártak. Sőt itt még az óceánt is megkísértettük; az a hír járta, hogy máig megvannak Hercules oszlopai, akár mert valóban elkerült oda Hercules, akár mert bármi nagyszerű van valahol, azt egyetértőleg az ő hírének szoktuk tulajdonítani. Nem hiányzott a merészség Drusus Germanicusból, de az óceán ellene szegült annak, hogy őt s vele együtt Herculest kutassák. Később senki sem tett kísérletet, s jámborabb és tisztelettudóbb dolognak tetszett az istenek tetteit elhinni, mint tudakolni.

(35.) Eddig ismerjük Germaniát nyugat felé; északon hatalmas ívben kanyarodik vissza. Első helyen mindjárt ott van a chaucusok törzse, melynek földje a frízekénél kezdődik és a part egy részét is elfoglalja ugyan, mégis valamennyi ismertetett törzs határa mentén terül el, míg végül egészen a chattusokig ível. Ezt a roppant földterületet nemcsak megszállva tartják a chaucusok, hanem be is töltik: a germánok között ez a legtekintélyesebb nép, amely inkább igazságosságával szeretné megvédeni nagyságát. Nem vágyakozók, nem telhetetlenek, békésen visszahúzódva nem idéznek elő háborút, rablással vagy fosztogatással nem pusztítanak. Férfiasságuk és erejük legfőbb bizonyítéka, hogy felsőbbségüket nem jogtalankodással

akarják biztosítani. Mégis készen áll valamennyiük fegyvere, és ha szükséges, a roppant gyalogos- és lovassereg; de békében is ugyanez a hírük.

(36.) A chaucusok s chattusok oldalában a cheruscusok háborítatlanul táplálták a túlságos és ernyesztően hosszú békét, de ez inkább kellemes, semmint biztonságos állapot volt, mert hatalmaskodók és erősek között hiba nyugton ülni: ahol az ököl uralkodik, ott a mértéktartás és jogszerűség nem az erősebb erénye. Így az egykor derék és igazságszerető cheruscusokat most tehetetlennek és ostobának mondják, a győztes chattusok szerencséjéből pedig okosság lett. A cheruscusok bukása magával rántotta a szomszédos törzset, a fosusokat is: a bajban egyenrangú társak, míg jó dolgukban alájuk voltak rendelve.

(37.) Germaniának ugyanezt a kiöblösödését az óceán közvetlen közelében a kimberek lakják. Kicsiny most e törzs, de dicsősége nagy, s a régi hírnév nyomai szerte megvannak: mindkét parton téres táborok, melyeknek kerületéből most is lemérhetnéd a nép sokaságát s hadi erejét, és egy oly nagy kirajzás hitelét. Hatszáznegyvenedik évét élte városunk, mikor Caecilius Metellus és Papirius Carbo consulsága alatt először jött híre a kimber fegyvereknek. Ha ettől Traianus császár második consulságáig számolunk, körülbelül kétszáztíz év jön ki: ennyi ideje folyik Germania legyőzése. E hosszú idő folyamán sok volt mindkét részről a veszteség. A samnisok, a punok, Hispania vagy Gallia, de még a parthusok sem idézték magukat gyakrabban emlékezetünkbe: mert hiszen Arsaces királyságánál vészesebb a germán szabadság. Mi mást, mint Crassus megölését vethetné szemünkre az a Kelet, amely maga is elvesztette Pacorust és lába elé vetette magát Ventidiusnak? Bezzeg a germánok megfutamítván vagy foglyul ejtvén Carbót és Cassiust, Aurelius Scaurust és Servilius Caepiót s Maximus Malliust, egymás után öt consuli sereget ragadtak el a római néptől, Varust és vele három legiót pedig még Caesartól is; és nem büntetlenül verte meg őket Gaius Marius sem Italiában, az isteni Iulius Galliában, Drusus, Nero és Germanicus pedig tulajdon földjükön. Ezután Gaius Caesar roppant fenyegetései csúfságba fulladtak. Majd nyugalom következett, mígnem a mi meghasonlásunk és polgárháborúnk eredményeképpen elfoglalták a legiók téli táborait, és még Galliára is szemet vetettek, de kénytelenek voltak meghátrálni, mert a legutóbbi időkben inkább csak diadalmeneteken szerepeltek, semmint igazi vesztesekként.

(38.) Most a suebusokról kell szólnunk, akiknek népe nem egységes, mint a chattusoké vagy tenctereké, mert Germania nagyobb részét ők tartják megszállva; máig külön elnevezésű törzsekre vannak tagolva, bár közösen suebeknek mondják őket. E népnek az az ismertetőjele, hogy ferdén fésülik és csomóba kötik a hajukat; így lehet megkülönböztetni őket a többi germántól, így a szabad születésű suebeket szolgáiktól. Más törzseknél ritka jelenség ez és csak az ifjak körében fordul elő, akár valamilyen sueb rokonság okán, akár - ami gyakran megesik, - utánzásból; a suebek bozontos haja egészen ősz korukig hátra van csavarva és gyakorta épp a fejük búbján csomóba kötve; a főembereké még díszesebb. Ez náluk a szépségápolás, de ártalmatlan, mivel nem azért művelik, hogy szeressenek és őket szeressék, hanem hogy bizonyos magasságot érjenek el és félelmet keltsenek; mikor háborúba mennek, az ellenség szemére gondolva díszítkeznek tekintélyesebbre.

(39.) A semnonok tartják magukat a legősibb és legismertebb sueb törzsnek: régiségük hitelét vallási szokásaik erősítik. Meghatározott időben az elődök szertartásaitól és ősrégi félelemtől megszentelt erdőben gyűlnek össze az azonos nevű és egy vérből származó törzsek követségei, és közös emberáldozattal elevenítik fel barbár szertartásuk borzasztó hagyományát. Másképpen is tisztelettel adóznak a bereknek: senki nem léphet be, csak megkötözve, hogy mintegy alárendeltségét és az istenség hatalmát példázza. Ha véletlenül elesik, sem más segítségével, sem magától nem szabad felkelnie: a földön hemperegnek ki. Az egész babonaság arra utal, mintha innen származna népük, itt volna a mindeneken uralkodó isten, a többi

csak alattvaló és szolga. Tetézi a tekintélyt a semnonok sorsának alakulása: száz járást laknak, s nagy tömegük okozza, hogy a suebek fejének hiszik magukat.

(40.) Ezzel szemben a langobardokat csekély számuk teszi híressé: igen sok és igen erős törzs övezi őket, ezért nem engedékenységgel, hanem a harc és a veszély vállalásával gondoskodnak biztonságukról. A reudignusokat és avionokat, az angliusokat és varinusokat, az eudosokat, suardonokat és nuitonokat pedig folyók vagy erdők védelmezik. Nincs is semmi említésre méltó az egyes törzsekről, csak az, hogy közösen tisztelik Nerthust, vagyis a földanyát, akiről azt hiszik, hogy beleavatkozik az emberi dolgokba, ellátogat a népekhez. Az egyik óceáni szigeten van egy szűzi berek s abban ruhákkal letakarva egy felszentelt szekér: csak egyetlen pap érintheti. Ő észleli az istennő jelenlétét a szentélyben, s nagy tisztességgel kíséri, amint tehénfogatán vonul. Az öröm napjai ezek, örvendez minden hely, amelyet bevonulásra és megszállásra méltat. Nem mennek háborúba, nem öltenek fegyvert, elzárnak minden vasat; a béke és nyugalom csak addig ismeretes, csak addig kedvelt, míg ez a pap a halandókkal való társalkodással betelt istennőt templomának vissza nem adja. Ezután a szekeret és a ruhákat, sőt - ha akarod hinni, - még az istenségeket is lemossák egy félreeső tóban. Szolgák segédkeznek, akiket ugyanez a tó mindjárt el is nyel. Innen a titkos rettegés, a szent tudatlanság, hogy mi is az, amit csak a halálra szántak látnak.

(41.) A suebeknek ez a vidéke már Germania távolibb tájaira nyúlik: szomszédos vele, hogy miként kevéssel előbb a Rhenust, úgy most a Danuviust kövessem, a hermundurok törzse, Róma hívei, épp ezért ők az egyedüli germánok, akik nemcsak a parton kereskednek, hanem beljebb és Raetia provinciának virágzó telepes városában is. Mindenfelé átkelnek a Danuvius-on, mégpedig őrség nélkül; és míg a többi törzsnek csak fegyvereinket s táborainkat mutatjuk, ezeknek házakat s birtokokat kínáltunk, pedig nem is kívánják. A hermundurok földjén ered az Albis, az egykor sokat emlegetett és jól ismert folyó; most éppen csak hallani róla.

(42.) A hermundurok mellett a naristusok, távolabb a markomannok és a quadok élnek. Különösen a markomannok híre és hatalma nagy; még lakóhelyüket is vitézségükkel szerezték: elűzték egykor a boiokat. De a naristusok vagy quadok sem fajzottak el. Ez Germaniának mintegy a homloka, amíg a Danuvius szegélyezi. A markomannoknál s a quadoknál egész a mi időnkig megmaradtak a tulajdon törzsükből való királyok, Maroboduus és Tuder híres nemzetsége (ma már idegeneket is eltűrnek), de a királyok ereje és hatalma Róma akaratától függ. Ritkán segítjük őket fegyverrel, gyakrabban pénzzel, az sem kevésbé hathatós.

(43.) Visszafelé a markomannok és quadok hátában a marsignusok, cotinusok, osusok, burusok zárják le a sort. Közülük a marsignusok és burusok nyelvben és életmódban a suebekhez hasonlítanak; a cotinusokra a gall, az osusokra a pannoniai nyelv bizonyítja rá, hogy nem germánok, valamint az, hogy eltűrik az adót. Az adók egy részét a szarmaták, más részét a quadok róják ki rájuk, mint idegenekre; a cotinusok, hogy még több okuk legyen a szégyenkezésre, vasat is bányásznak. S mindezek a népek csak kevés mezőséget, különben erdőket, hegycsúcsokat s hátságokat szálltak meg. Suebiát ugyanis egy folyamatos hegyhát szakítja meg és vágja ketté: ezen túl igen sok törzs él, közülük a lugiusoknak több közösségre szétoszló neve hatolt legmesszebbre. Elég lesz a legerősebbeket megneveznünk: hariusok, helveconok, manimusok, helisiusok, nahanarvalok. A nahanarvaloknál egy ősidők óta tisztelt berket mutogatnak: elöljárója egy női ruhát viselő pap, de az isteneket - római értelmezés szerint - Castornak és Polluxnak mondják. Ilyen jellegű isteni hatalmuk; nevük *Alci.* Nincsenek szobraik, semmi nyoma náluk idegen babonának, mégis testvéreknek, ifjaknak tisztelik őket. Egyébként a hariusok nemcsak erősebbek az imént felsorolt népeknél, hanem oly bőszek, hogy velük született vadságukat alkalmilag még ügyességgel is fokozni igyekez-

nek: pajzsuk fekete, testük be van festve, a sötét éjszakát választják ütközetre, s gyászos seregüknek puszta riasztó hatásával és árnyékszerűségével rettegést keltenek, mivel egyetlen ellenségük sem viseli el ezt a megdöbbentő és szinte alvilági látványt, mert minden ütközetben elsőnek a szem veszt csatát.

(44.) A lugiusoktól északra a gotonok élnek királyaik alatt, kissé már feszesebbre fogva, mint a többi germán törzs, de még mindig nem szabadság híján. Mindjárt ezután, az óceán felől, a rugiusok és lemoviusok; mindezekre a törzsekre jellemző a kerek pajzs, rövid kard és a királyoknak való engedelmeskedés.

Majd a suionok közösségei következnek, közvetlenül az óceán partján: férfiaikon és fegyvereiken kívül hajóiknak köszönhetik hatalmukat. Sajátos a hajók formája: a hajótest mindkét végén kiképzett orr kikötésre bármikor kész homlokrészt biztosít. Nem is vitorlát alkalmaznak és az evezőket sem sorban erősítik az oldalakhoz: mint némely folyón szokás, kötetlenül és szükség szerint cserélhetően, hol itt, hol ott vannak az evezők. Náluk a gazdagságnak is becsülete van, épp ezért egy személy uralkodik, akinek már megszorítások nélkül és feltétlenül kötelesek engedelmeskedni. A többi germán néptől eltérően itt a fegyverek sincsenek a köznép kezében, hanem elzárva őrizet, mégpedig egyetlen szolga őrizete alatt, mivel a hirtelen ellenséges támadásokat megakadályozza az óceán, továbbá a henyélő fegyveres csapatok könnyen garázdálkodhatnak; ezért nem hasznos a királynak, ha akár előkelő, akár szabad születésű, vagy akár csak felszabadított személyekre bízza a fegyvereket.

(45.) A suionoktól északra más a tenger, lomha és csaknem mozdulatlan; azt hiszik, hogy ez övezi és zárja körül a föld kerekségét, mivel a már lenyugvó nap utolsó fénye napkeltéig annyira világos, hogy elhomályosítja a csillagokat. A babonás meggyőződés azt is hozzáteszi, hogy ezenfelül még a kiemelkedő napnak a hangját is hallani, s a lovak alakját és fejük sugarait látni. Addig, - és ez igaz híresztelés, - csak addig tart a világ.

Tehát most már a Sueb-tenger jobb partján az aestius törzsek földjét nyaldossa a víz: rítusaik s szokásaik a suebekéhoz, nyelvük a britanniaihoz áll közelebb. Az istenek anyját tisztelik. Babonás hitük jelvényeként vadkanképmást viselnek: ez fegyverek s mindenféle más védelem helyett még az ellenség gyűrűjében is mentesíti a gondoktól az istennő hívét. Ritkán használnak vasfegyvert, gyakrabban dorongot. A germánok szokott kényelmességéhez képest kitartóbban termesztenek gabonát s egyéb növényeket. De még a tengert is kutatják és ők az egyedüliek, akik a sekély vízben és parton borostyánkövet, a maguk nyelvén *glaesum*-ot gyűjtögetnek. Mint afféle barbárok, sem a természetét, sem a keletkezését nem kutatták, nem is tudták meg; sőt sokáig a tengertől kivetett egyéb dolgok között hevert, míg a mi fényűzésünk nevet nem adott neki. Ők maguk nem használják: durva állapotában szedik, megformálatlanul továbbítják s csodálkozva veszik el az árát. Mégis megállapítható, hogy fának a nedve, mivel gyakorta látszanak benne bizonyos állatok, valamint madarak, amelyek belekerültek a nedvbe, majd a hamarosan megszilárduló anyagban rekednek. Úgy gondolnám tehát, hogy miként Kelet rejtett tájain, ahol minden tömjént és balzsamot izzad, úgy a Nyugat szigetein s földjein is, a különösen termékeny ligetekben és erdőkben vannak olyan anyagok, melyek az alacsonyan járó nap sugaraitól kisajtolódva és folyékonnyá válva a közeli tengerbe csorognak, és melyek a viharok erejétől a szemközti partokra vetődnek ki. Ha a borostyánkő természetét közelébe vitt tűzzel vizsgálod, fáklya módjára meggyullad s lángot vet, zsírosat és illatosat; majd mintegy szurokká vagy gyantává nyúlósodik.

A suionok után a sithonok törzsei következnek. Minden tekintetben hasonlóak, csak abban különböznek, hogy asszony az uralkodójuk: ennyire elfajzottak nemcsak a szabadságtól, de még a szolgaságtól is.

(46.) Itt van Suebia határa. Nem tudom, vajon a peucinusok, venedusok és fennusok törzseit a germánokhoz vagy a szarmatákhoz soroljam-e, bár a némelyektől bastarnáknak nevezett peucinusok nyelvben, életmódban, lakóhely és házak dolgában olyanok, mint a germánok. Piszok mindenütt és eltompultság az előkelők között. A vegyes házasságok következtében külsejük némileg a szarmatákéhoz torzul. A venedusok sokat átvettek szokásaikból, mert a peucinusok és a fennusok közt vonuló erdőkben és hegyekben rablók módjára portyáznak. Mégis inkább a germánok közé sorolandók, mivel állandó házakat építenek, pajzsot hordanak, és örömmel használják lábukat, élnek gyorsaságával; ami mind megkülönbözteti őket a szekéren s lovon élő szarmatáktól. A fennusok szörnyen vadak, gyalázatosan szegények: nincs fegyverük, nincs lovuk, nincs otthonuk; élelmük fű, ruhájuk állati bőr, fekvőhelyük a föld. Csak a nyílban bízhatnak, melyet vas híján csontheggyel látnak el, s a férfiak csakúgy vadászatból tengődnek, mint a nők. Mert mindenhová elkísérik a férfiakat s részt kérnek a zsákmányból. A vadállatok s viharok elől még a gyermekeknek is az az egyetlen menedék, hogy holmi vesszőfonadék alá húzódnak: ide térnek meg az ifjak, ez fogadja be az öregeket. De ezt különb boldogságnak tartják, mintha a földeken nyögnének, házakkal vesződnének, a maguk s mások vagyonát remény s félelem közepette forgatnák: biztonságban az emberektől, biztonságban az istenektől, a legnehezebb dolgot érték el, azt, hogy még vágyakozásra sincs szükségük.

Minden egyéb már mese: az, hogy a hellusiusok és oxionok arca mint az emberé, testük és tagjaik mint az állaté. Ezt én mint bizonytalan dolgot eldöntetlenül hagyom.

BESZÉLGETÉS A SZÓNOKOKRÓL

(1.) Gyakran kérded tőlem, Iustus Fabius, miért van az, hogy míg a korábbi századokat annyi kiváló szónok tehetsége s dicsősége virágoztatta fel, addig a mi elhagyatott és az ékesszólás dicséretét nélkülöző korunk a szónoknak még a nevét is alig őrzi. Mert nevezni is csak a régieket nevezzük így, a ma ékesen szólók neve jogtanácsos, ügyvéd, patronus, vagy akármi egyéb, csak éppen nem szónok. Herculesre, alig mernék tudakozódásodra válaszolni és ily nehéz kérdés súlyát vállalni, hogy tudniillik vagy a magunk tehetségéről kelljen rossz véleménnyel lennünk, ha célunkat elérni nem tudjuk, vagy hozzáértésünkről, ha nem akarjuk, - ha a magam vélekedését kellene előadnom, és nem a mi korunkhoz képest igencsak ékes szavú férfiak beszélgetését eleveníthetném fel, akiknek e kérdésről szóló eszmecseréjét még fiatal koromban hallhattam. Így hát nem tehetségre, csak visszaemlékezésre és felidézésre van szükség, hogy e kiváló férfiak annak idején hallott finom megfigyeléseit és magvas kijelentéseit - amikor is mindenki másféle, de helyeselhető okokat sorakoztatott fel, és ki-ki a maga gondolkodás- és tehetségbeli sajátosságait juttatta kifejezésre, - most, megőrizve a beszélgetés rendjét, ugyanolyan tagolásban és ugyanolyan érvekkel adjam elő. Mert akadt, aki az ellenfél szerepét vállalta, s miután jól meghurcolta és kigúnyolta a régiséget, a hajdaniak tehetségénél többre tartotta korunk ékesszólását.

(2.) Tehát másnap, miután Curiatius Maternus felolvasta a „Catót" - és a szóbeszéd szerint megbotránkoztatta a hatalmasokat, mintha ennek a tragikus tárgynak kifejtése során, magáról megfeledkezve, csak Catóra gondolt volna, és erről városszerte sűrűn esett szó -, ellátogatott hozzá Marcus Aper és Iulius Secundus, forumunk akkori leghíresebb tehetségei. Én nemcsak a törvényszéki tárgyalásokon hallgattam szorgalmasan mindkettejüket, hanem hihetetlen tudásszomjtól és afféle ifjonti lángolástól hajtva, otthonukban és a nyilvánosság előtt is nyomukban jártam, hogy még csevegéseiket, tárgyalásaikat és bizalmas körben tartott gyakorlataik titkait is magamba szívhassam, bár sokak rosszindulatú véleménye szerint Secundusnak nem forgott elég gyorsan a nyelve, Aper pedig inkább rátermettségével és természetes erejével, semmint képzettségével és irodalmi műveltségével szerezte szónoki hírét. Valójában Secundus sem nélkülözte a tiszta és tömör és kellőképpen áradó beszédet, a sokoldalú műveltséggel rendelkező Aper pedig inkább lenézte, mint nem ismerte az irodalmat, mert meg volt győződve, hogy szorgalma és fáradozása nagyobb dicsőséget fog aratni, ha tehetsége látszólag nem támaszkodik idegen művészetek mankójára.

(3.) Tehát, amikor beléptünk Maternus hálószobájába, ott ült, kezében a könyv, amelyet előző nap olvasott fel.

Ekkor Secundus így szólt:

- Nem ijesztenek-e el, Maternus, rosszakaróid mendemondái attól, hogy ragaszkodj Catód megbotránkoztató célzásaihoz? Vagy azért vetted elő a könyvet, hogy gondosabban átfésüld, és kihagyva mindazt, ami hamis értelmezésre adott alkalmat, közzétedd jobbnak ugyan nem jobb, mégis biztonságosabb Catódat?

Erre Maternus így felelt:

- Majd elolvashatod, mivel tartozott magának Maternus, és rá fogsz ismerni arra, amit hallottál. Úgy, hogyha valamit elhagyott Cato, a következő felolvasáson Thyestes fogja elmondani; mert ezt a tragédiát már elterveztem és magamban ki is alakítottam. És éppen azért siettetem emennek a kiadását, hogy letévén korábbi gondomat, szívvel-lélekkel új gondolataimnak szentelhessem magam.

- Annyira nem elégelted még meg ezeket a tragédiákat, - vetette közbe Aper, - hogy felhagysz a beszédek és perek tanulmányozásával és minden idődet hol Medeával, hol meg Thyestesszel töltöd? Pedig annyi barátod peres ügyei, annyi colonia és vidéki város cliensi megkeresései szólítanának a forumra, hogy még akkor is alig tudnál nekik eleget tenni, ha nem gondoskodtál volna magadnak új elfoglaltságról: arról, hogy Domitiust és Catót, vagyis a mi történelmünket és a római neveket is görög mesék társaságába állítod.

(4.) Mire Maternus:

- Egészen megzavarna szigorúságod, ha nem vált volna már szinte megszokássá köztünk a gyakori, sőt állandó vita. Mert te is szüntelenül hajszolod és üldözöd a költőket, én pedig, akinek szememre hányod, hogy eluntam az ügyvédkedést, mindennap épp ezt a patronuskodást művelem, azaz veled szemben védem a költészetet. Annál jobban örvendek, hogy most döntőbíró elé jutottunk, aki vagy eltilt a további versírástól, vagy - amit már régen óhajtok, - a maga tekintélyével is arra ösztönöz, hogy felhagyva a forumi ügyekkel, amelyeknek gyötrelmeiben már éppen eleget izzadtam, azt a bizonyos szentebb és magasztosabb ékesszólást ápoljam.

(5.) - Én pedig - szólt közbe Secundus, - még mielőtt Aper elutasít mint bíráját, azt teszem, amit becsületes és mértéktartó bírák tesznek, hogy tudniillik kimentik magukat olyan törvényszéki ügyekben, amelyekben nyilvánvaló, hogy az egyik fél kedvesebb előttük. Mert ki ne tudná, hogy senkit sem fűznek hozzám szorosabban akár a régi barátság, akár a megszakítatlan jó viszony szálai, mint Saleius Bassust, aki nemcsak derék ember, hanem kitűnő költő is? Ha tehát a költészetet vádolják, nem látok nála védekezésre alkalmasabb vádlottat.

Aper így válaszol:

- Legyen nyugodt Saleius Bassus és bárki más, akinek azért szíve vágya a költészet művelése és a versírói dicsőség, mert perek vitelére nem képes. Én ugyanis, ha már e per döntőbíráját megtaláltam, nem fogom engedni, hogy Maternus többek társaságában védekezzék, hanem őt egymagában fogom előttetek bevádolni, hogy - bár férfihoz és szónokhoz méltó ékesszólásra termett, amellyel barátságokat szerezhetne és tarthatna fent, kapcsolatokat létesíthetne, provinciákat vonhatna befolyása alá, - elhanyagolja azt a hivatást, melynél a mi államunkban hasznosságban gyümölcsözőbbet, méltóságok elérésére alkalmasabbat, a város dicséretének megszerzésére megfelelőbbet vagy az egész birodalomra és minden népre szóló hírnév reményében fényesebbet kigondolni sem lehet. Mert ha minden tervünket és tettünket az élet hasznosságához kell szabnunk, mi biztonságosabb, mint annak a művészetnek a gyakorlása, amellyel mindenkor felvértezve védelmet nyújthatunk barátainknak, segítséget az idegeneknek, menedéket a veszélyben forgóknak, irigyeinkben és ellenségeinkben viszont félelmet, sőt rettegést kelthetünk, miközben mi magunk gondoktól mentesen és mintegy állandó jogkörrel és hatalommal felruházva élünk? Ennek hatása és haszna, ha dolgaink szerencsésen folynak, mások befogadásában és megvédelmezésében ismerszik meg, de ha nagy robajjal ránk tör a veszély, Herculesre mondom, mellvért és kard a csatában nem erősebb oltalom, mint vádlottnak és veszélyben forgónak az ékesszólás: védelem, egyszersmind támadó fegyver, amellyel egyformán védekezhetünk és támadhatunk, akár a törvényszék előtt, akár a senatusban, de még a princeps előtt is. A minap is Eprius Marcellus mi mást szegezhetett szembe a senatorok gyűlölködésével, mint ékesszólását, amellyel felövezve, és fenyegető fellépésével csúffá tudta tenni Helvidiusnak választékos, de gyakorlatlan és az efféle küzdelmekben járatlan bölcsességét? Többet nem is beszélek a haszonról, mert úgy vélem, hogy Maternus barátom éppen ezzel szemben fogja a legkevesebb ellenvetést tenni.

(6.) A szónoki ékesszólás gyönyörűségére térek át, melynek kellemessége nem egyetlen pillanatban, hanem majdnem minden nap, sőt majdnem minden órában megmutatkozik. Mert mi édesebb a szabad, nemes és tisztes gyönyörökre született léleknek, mint látni, hogy háza mindig tele van az oda tóduló tekintélyes személyek sokaságával? És tudni, hogy ez nem pénzének, nem gyermektelenségének, nem valamely hivatal viselésének, hanem csakis az ő személyének szól? Sőt akárhányszor éppen gyermektelenek, gazdagok és hatalmasok keresik fel a fiatalt és szegényt, hogy figyelmébe ajánlják a maguk vagy barátaik nehéz ügyeit. Megadhatja-e a roppant vagyon és nagy hatalom azt a gyönyörűséget, hogy láthatjuk, amint tapasztalt, idős emberek, akik az egész világ kedvezésére támaszkodhatnak, hiába dúskálnak mindenben, mégis kénytelenek megvallani, hogy a legkülönb dolog nincs birtokukban? Meg aztán az ünneplő togások minő kísérete és kivonulása! Micsoda látvány a nyilvánosság számára! Micsoda tiszteletadás a törvényszéken! Micsoda öröm, mikor felkel helyéről és ott áll a némán feléje forduló emberek között! Összefut a nép és körülözönli, hogy magába fogadja azt az érzelmet, amelyet a szónok éppen magára vett. A szónoklók közismert örömeit sorolom fel, amelyek az avatatlanoknak is szembetűnhetnek: a rejtettebb és csak a szónokok előtt ismeretes örömök ezeknél különbek. Ha kidolgozott s átgondolt beszédet ad elő, nemcsak előadásának, hanem örömének is van bizonyos súlya és állandósága; ha - nem minden belső remegés nélkül - új és friss művével hozakodik elő, maga az izgalom teszi kedvessé a sikert és fokozza a gyönyört. De talán a rögtönzés merészségében és éppen ebben a kockázatban rejlik a legfőbb élvezet, mert a tehetséggel is úgy vagyunk, mint a földdel: bár más növények vetésével és nevelésével hosszan fáradozunk, kedvesebbek mégis, amelyek maguktól teremnek.

(7.) Legalábbis ami engem illet, bevallom, hogy nem az a nap okozott nagyobb örömöt, amikor felölthettem a széles bíborszegélyt, vagy amikor új ember létemre, aki legkevésbé sem kedvező városban született, elnyertem a quaestori, tribunusi vagy praetori tisztséget, hanem, amikor - noha szónoki képességem csekélyke és középszerű, - vagy sikerrel védhetek egy vádlottat, vagy a százszemélyes bíróságon eredményesen szólalhatok fel valamely ügyben, vagy a princeps előtt éppen az uralkodói ház felszabadítottjait és vagyonkezelőit képviselhetem védőként. Ilyenkor úgy érzem, hogy minden tribunusi, praetori és consuli méltóság fölé emelkedem, ilyenkor mintha olyasmivel bírnék, ami ha valakiben természettől fogva nincs meg, okirattal nem adományozható, s a keggyel sem jön meg. Nos, melyik művészet híre és dicsősége hasonlítható össze a szónokoknak kijáró dicsérettel? Talán nincs hírük-nevük a városban, mégpedig nemcsak az elfoglalt és munkájuknak élő polgárok, hanem még az olyan serdülők és fiatalok körében is, akik jóravalók és remélhetnek maguktól valamit? A szülők kiknek a nevével ismertetik meg legelőször gyermekeiket? Kiket szólít gyakrabban nevükön jártukban-keltükben és kikre mutogat ujjal még a tanulatlan tömeg és ez a tunicában járó nép is? A jövevények és az idegenek is hallottak már róluk a municipiumokban és coloniáikban, és mihelyt felkerülnek Rómába, kérdezősködnek utánuk és mintegy rájuk szeretnének ismerni.

(8.) Merném állítani, hogy ez a Marcellus Eprius, akiről az imént beszéltem, és Crispus Vibius - mert szívesebben hozok fel új és friss, mint távoli és feledésbe merült példákat, - nem kevésbé ismert a világ legtávolabbi részein, mint Capuában vagy Vercellaeben, ahol köztudomásúlag születtek. És ezt nem egyiküknek kétszáz-, másikuknak háromszázmillió sestertiusa teszi, bár ehhez a vagyonhoz nyilván ékesszólásuk jóvoltából jutottak, hanem éppen az ékesszólás, melynek isteni hatalma és égi ereje minden korban sok példát szolgáltatott arra, hogy tehetségük révén a szerencsének mily magas fokára juthatnak fel az emberek. De ezek, mint fentebb mondottam, egészen közeli dolgok, melyeket nem hallomásból ismerünk, hanem szemünkkel láthatunk. Mert minél dísztelenebb körülmények között és minél reménytelenebb helyzetben születtek, s minél szembeszökőbb szegénység és szűkösség vette körül

bölcsőjüket, annál tündöklőbb és a szónoki ékesszólás hasznosságának bizonyítására fényesebb példák arra, hogy - noha születésük sem ajánlotta őket, vagyonuk sincs, erkölcsileg nem magasodnak a többiek fölé, sőt egyiküket testalkata miatt le is nézik, - mégis már hosszú évek óta a legbefolyásosabb személyek az államban, és amíg kedvük tartotta, a forum első emberei voltak, most pedig mint a császár első barátai mindent mozgatnak-intéznek és bizonyos fokig az uralkodónak kitüntető megbecsülését is élvezik, mivel Vespasianus, ez a tiszteletre méltó és az igazságot szívesen tűrő öreg, jól tudja, hogy egyéb barátai arra támaszkodnak, amit tőle kaptak, s amit neki magának könnyű felhalmoznia és másokra árasztania, Marcellus és Crispus viszont olyasmivel járult hozzá barátságához, amit nem a princepstől kaptak, de nem is kaphattak. Ennyi sok nagy dolognak közepette a legkevésbé sem fontosak a képmások, díszfeliratok és szobrok, amelyeket azért éppen úgy nem szokás megvetni, akárcsak - Herculesre mondom! - a gazdagságot és a kincseket: azokat is inkább ócsárolja bárki, semmint finnyásan visszautasítaná. Tehát ilyen tisztségekkel, kitüntetésekkel és vagyonnal vannak tömve azoknak a házai, akik kora ifjúságuktól fogva a forumi ügyeknek és a szónoki hivatásnak szentelték magukat.

(9.) Mert a költemények és versek, amelyeknek Maternus egész életét áldozni óhajtja - hiszen beszédünk eleve innen indult ki -, méltóságot sem biztosítanak szerzőiknek, hasznukat sem növelik; gyönyörűséget élveznek, de csak rövid ideig tartót, dicséretet is, de hiút és terméketlent. Még ha ezt és további mondanivalómat visszautasítja is a füled, Maternus: kinek jó az, ha Agamemnon vagy Iason választékosan beszél darabjaidban? Ki az, aki ettől azzal a tudattal megy haza, hogy megvédted és hálára kötelezted? Ki az, aki Saleiust, kitűnő költőnket, vagy ha így megtisztelőbb: az ihletett vatest a forumra kíséri, tisztelettudóan üdvözli vagy a nyomába szegődik? Természetesen, ha barátja, rokona vagy éppen ő maga valamilyen ügybe bonyolódik, Secundusunkhoz fog folyamodni, vagy hozzád, Maternus, de nem azért, mivel költő vagy, nem is azért, hogy érdekében verseket faragj, mert azok Bassusnak otthon is megteremnek, szépek is bizony és jól hangzanak, a sorsuk mégis az, hogy szerzőjük - miután egy álló esztendőn mindennap, késő éjszakáig egyetlen könyvet összekalapált és mécsvilág mellett kiötlött, - kénytelen még kérlelni is, utánajárni, hogy legyen, akinek méltóztatik meghallgatni, de még ezt sem ingyen kapja, mert helyiséget is kell bérelnie, a termet berendezni, ülőhelyekről gondoskodni és a meghívókat szétküldözni. És még ha felolvasását a legboldogítóbb siker kíséri is, minden dicsősége egy-két napon belül elhervad, mintha zölden vagy virágjában vágták volna le, és nem hozhat biztos és tartós termést; nem szerezhet barátságot, sem híveket, sem bárkinek a lelkében maradandó jótéteményt, csak kósza tetszésnyilvánítást, üres szavakat és röpke örömöt. A minap mint valami csodás és rendkívüli dolgot dicsértük Vespasianus bőkezűségét, hogy ötszázezer sestertiust ajándékozott Bassusnak. Szép is az, ha valaki tehetségével nyeri el az uralkodó kegyét: mégis mennyivel szebb, ha az ember szükség esetén maga gondolhat magával, kedvezhet magának és a maga bőkezűségét tapasztalhatja! Vedd hozzá még azt is, hogy a költők, ha fáradságos munkával méltó művet akarnak alkotni, kénytelenek lemondani a baráti érintkezésről és a város örömeiről, le kell mondaniuk minden más kötelezettségükről, és - ahogy mondják - a berkekbe és ligetekbe, vagyis a magányosságba kell vonulniuk.

(10.) Még a jó hír és a dicsőség is, amelynek egyedül szolgálnak, és amelyről bevallják, hogy egyetlen jutalma minden fáradozásuknak, még az sem egyformán szegődik a költők és a szónokok nyomába, mivel a középszerű költőket senki sem ismeri, a jókat is kevesen. Ugyan mikor terjed el az egész városban az amúgy is ritka felolvasások híre? Arról pedig szó sem lehet, hogy annyi tartományon át is híre menjen. A Hispaniából vagy Kisázsiából Rómába látogatók közül - galliai vendégeinkről persze nem beszélek, - ugyan minden hányadik keresi fel Saleius Bassust? De még ha történetesen felkeresi is, ha egyszer már látta, elégedetten

megy tovább, mintha egy festményt vagy szobrot látott volna. De nem szeretném, ha e szavaimat bárki úgy értelmezné, mintha el akarnám ijeszteni a versírástól azokat, akiktől a természet megtagadta a szónoki tehetséget, ha a tudós foglalkozásoknak csak ezen a területén tudják kedvükre tölteni szabad idejüket, és nevüket csak így tudják a hír koszorújába befonni. Én az ékesszólást - egészében és minden részében - igenis szentnek és tiszteletre méltónak tartom, és nemcsak a ti kothurnustokat vagy a hősi ének hangját, hanem a lírai dalok kellemességét, az elégiák pajzánságait, a jambusok csípősséget, az epigrammák játszadozásait és egyáltalán az ékesszólás bármely más fajtáját is elébe helyezem az egyéb művészetekkel való foglalkozásoknak - ez meggyőződésem. De abban nem értek veled egyet, Maternus, hogy - bár tehetséged egyenesen az ékesszólás fellegvárába vinne, - te inkább tévelyegsz, és miután a csúcsokat is elérted, alacsonyabb tájakon vesztegelsz. Ha Görögországban születtél volna, ahol a játékok űzése is megbecsült foglalatoskodás, és ha Nicostratus testi erejével ajándékoztak volna meg az istenek, nem tűrném, hogy küzdelemre termett, roppant izmaid könnyű gerelyhajigálásban vagy diszkoszvetésben csenevészedjenek el: éppen így szólítlak el most a felolvasótermekből és a színházakból a forumra, a perekhez és az igazi harcokhoz, kiváltképpen minthogy azzal a sokaknak menedékül szolgáló kifogással sem élhetsz, hogy a költői tevékenykedés kevésbé ad alkalmat a megbotránkozásra, mint a szónoki. Mert felbuzdul gyönyörű tehetséged ereje, és nem valamelyik barátod érdekében, hanem - ami veszélyesebb - Catód nevében keltesz megbotránkozást. És nem is menthető a megbotránkoztatás a kötelességteljesítés kényszerével, vagy az ügyvédi hűséggel, vagy a véletlen és rögtönzött kifejezés szenvedélyességével: nyilvánvaló, hogy megfontoltan választottál ilyen közismert személyt, akinek minden szava nyomatékkal esik a latba. Tudom, mit lehet erre válaszolni: azt, hogy ez szüli a roppant tetszésnyilvánítást, az előadótermekben főképp ilyesmit dicsérnek, és hamarosan mindenki erről beszél. Hagyd tehát a nyugalommal és biztonsággal való mentegetőzést, ha már erősebb ellenfelet választasz. Elégedjünk meg azzal, ha védőként lépünk fel, mégpedig a mostanság szokásos magánügyekben: ha veszélyben forgó barátunk kedvéért ezek megfogalmazásában néha meg kell is botránkoztatnunk a hatalmasok fülét, őszinteségünk helyeslést érdemel, merészségünk pedig bocsánatot.

(11.) Mikor Aper befejezte szokás szerint a kelleténél hevesebben és felajzott arckifejezéssel előadott beszédét, Maternus higgadtan és mosolyogva így válaszolt:

- Már arra készültem, hogy éppoly hosszasan támadom a szónokokat, mint ahogy Aper dicsérte őket (azt hittem ugyanis, hogy az ő dicséretük után a költőket rántja le és a versírói foglalkozást fogja lábbal tiporni), ám ügyes fogással mégis meglágyított, amikor engedélyezte, hogy verset írhasson, aki a perek vitelére alkalmatlan. Én azonban talán nemcsak a perek vitelében vagyok képes valamit kivívni és elérni, hanem tragédiák bemutatása terén is a hírnév megszerzésének útjára léptem, amikor tudniillik „Neróm"-ban Vatiniusnak a költészet szentélyeit is meggyalázó gonosz hatalmát megtörtem, és ha ma némi ismertségre és névre hivatkozhatom, ezt megítélésem szerint inkább költeményeim, mint szónoklataim dicsőségével szereztem. De most már elhatároztam, hogy szakítok a forumi tevékenységgel. Nem vágyom az említett kíséretekre és kivonulásokra, vagy a reggeli üdvözlők sokaságára, éppen annyira nem, mint a szobrokra és képekre, amelyek szintén akaratom ellenére nyomultak be házamba. Mert bárkinek állását és biztonságát hathatósabban védi az ártatlanság, mint az ékesszólás, és nem félek, hogy a senatusban valaha is *nem másvalakit* fenyegető veszély elhárítása végett kell felszólalnom.

(12.) A berkek pedig és a ligetek, és az a magányosság, amelyet Aper szidott, nekem akkora gyönyörűséget szereznek, hogy verseim legkülönb gyümölcsei közt tartom számon azt, ami nem lármában születik, miközben ajtóm előtt peresek ülnek és gyászruhás vádlottak jajveszékelnek, hanem ilyenkor lelkem tiszta és ártástól mentes helyekre távozik, és élvezi

szent otthonának örömeit. Ez az ékesszólás forrása, ez a szentélye; eredetileg ebben az alakban s ilyen köntösben férkőzött be a halandók javára ama szűzi és bűnöktől nem fertőzött szívekbe: ezen a nyelven szóltak a jóslatok. Mert a nyerészkedő és véres ékesszólásnak a gyakorlata új keletű és a rossz erkölcsökből született, és - mint te mondottad, Aper, - fegyvernek találták ki. Az a boldog és - hogy mostani szóval mondjam: - arany kor pedig híjával volt mind a szónokoknak, mind a bűnöknek, bővelkedett viszont ihletett költőkben, akik a jótetteket énekelték meg, nem az elkövetett vétkeket védték. Senkinek sem jutott osztályrészül nagyobb dicsőség vagy magasztosabb méltóság, elsősorban az istenek előtt, akiknek válaszait - közhit szerint - hirdették és lakomáikon részt vettek, azután az istenektől született és szent királyok előtt, akiknek társaságában a hagyomány egyetlen jogászt sem tart számon, csak Orpheust és Linust, vagy ha még magasabbra akarnánk tekinteni, magát Apollót. Vagy ha mindezt túlzottan mesésnek és kitaláltnak érzed, annyit bizonnyal el kell ismerned, Aper, hogy Homerusnak nem csekélyebb tisztelettel adózik az utókor, mint Demosthenesnek, és nem szorul szűkebb határok közé Euripides vagy Sophocles hírneve, mint Lysiasé vagy Hyperidesé. Többeket fogsz ma találni, akik Cicero dicsőségét ócsárolják, mint ahányan Vergiliusét, és Asiniusnak vagy Messallának egyik könyve sem olyan híres, mint Ovidius „Medeá”-ja vagy Varius „Thyestes”-e.

(13.) És még a költők életviszonyait, boldog együttesüket sem félnék összehasonlítani a szónokok zaklatott és gondterhelt sorsával. Küzdelmeik és próbatételeik ám ragadják fel őket a consuli méltóságig, én inkább választom Vergilius gondtalan és csendes elvonulását, melyben mégsem nélkülözte az isteni Augustus kegyét, sem a római nép előtti hírnevét. Tanú erre Augustus sok levele, tanú maga a nép, amely a színházban Vergilius verseinek hallatára egy emberként állt fel és a történetesen a nézőtéren tartózkodó Vergiliust olyan tiszteletadásban részeltette, mint magát Augustust. De a mi időnkben is: Secundus Pomponius nem maradt el Afer Domitius mögött, akár életének méltóságát, akár hírének tartósságát nézzük. Mert ugyan mi kívánatos van a vagyonában Crispusnak és Marcellusnak, akiknek a példájára utalsz? Az, hogy félnek, vagy tőlük félnek? Vagy az, hogy mindennap kérésekkel ostromolják őket, de azok, akiknek nem adnak, még méltatlankodnak is? Vagy hogy a hízelgés kötelékeibe bonyolódva sem az uralkodók szemében nem eléggé szolgák, sem nekünk nem eléggé szabadok? Mi hát akkor ez az ő óriási hatalmuk? Ennyi hatalommal szabadon bocsátott rabszolgák szoktak rendelkezni. Vergilius „édes Múzsái” ragadjanak csak engem ama bizonyos szentélyekbe, ama forrásokhoz, távol a gyötrő gondoktól és attól a kényszerűségtől, hogy mindennap tennem kell valamit szándékom ellen, s bár ne kellene többé reszketve kísérleteznem az esztelen és sikamlós forummal, sem a sápasztó hírnévvel. Ne riasszon fel engem az üdvözlésemre tódulók moraja, sem a lihegő szabadonbocsátott; ne kelljen a bizonytalan jövőtől való félelmemben végrendeletet írnom zálogul; csak annyim legyen, amennyit arra hagyhatok, akire akarom, - mert egyszer a végzet rendelte nap, az én napom is eljön, - és képmásom ne szomorúan és komoran álljon síromon, hanem vidáman és megkoszorúzottan, és emlékezetem miatt ne legyen senkinek gondja vagy kérése.

(14.) Alig fejezte be a felhevült és szinte ihletett Maternus, amikor Vipstanus Messalla lépett a szobába, s már a mindenki arcán tükröződő feszült figyelemről gyanítván, hogy komolyabb beszélgetés folyik közöttük, így szólt:

- Csak nem rosszkor toppantam közétek, amikor éppen bizalmas tanácskozással és valamely per előkészítésével vagytok elfoglalva?

- Egyáltalán nem, - felelte Secundus, - sőt bár korábban érkeztél volna, mert elgyönyörködtetett volna mind Aper barátunk átgondolt beszéde, amellyel Maternust arra buzdította, hogy tehetségét és felkészültségét teljes egészében ügyvédi ténykedésre fordítsa, mind pedig

Maternusnak versei érdekében mondott lelkes és - mint a költők védelméhez illik - bátrabb, nem is annyira szónoki, mint inkább költői szónoklata.

- Valóban, - szólt Messalla, - végtelen gyönyörűséggel töltött volna el a beszéd, sőt már az is örvendetes, hogy ti, kiváló férfiak és korunk szónoki nagyságai, nemcsak forumi ügyekben és szónoki gyakorlatokon művelitek tehetségteket, hanem ilyen vitákra is vállalkoztok, amelyek izmosítják a tehetséget, ugyanakkor tudományos és irodalmi tartalmukkal szívderítő örömöt okoznak mind nektek, a vita résztvevőinek, mind pedig azoknak, akiknek a füléhez majd eljutnak. Tehát Herculesre! szerintem nem kevésbé helyeslendő benned, Secundus, az, hogy Iulius Africanus életének megörökítésével reményt keltettél az emberekben még több ilyen könyvre, mint amennyire nem helyeslendő Aperben az, hogy még mindig nem fordított hátat az iskolás szónoki gyakorlatoknak, és szabad idejét inkább az új keletű rhetorok, semmint a régi szónokok módjára óhajtja eltölteni.

(15.) Erre Aper:

- Messalla, te továbbra is csak a régi és elmúlt dolgokat csodálod, a mi korunk törekvéseit pedig kigúnyolod, sőt semmibe veszed. Mert gyakran hallottalak így beszélni, amikor is megfeledkezvén a magad és fivéred ékesszólásáról, azt bizonygattad, hogy korunkban nincs igazi szónok, mégpedig annál merészebben, gondolom, mivel a rosszindulat vádjától nem kellett tartanod, hiszen azt a dicsőséget, amelyet neked mások megadnak, te vitattad el magadtól.

- Nem bánom ezt a beszédemet, - szólt Messalla, - és azt sem hiszem, hogy akár Secundus vagy Maternus, sőt akár te magad is, Aper, bár időnként az ellenkezőjét állítod, másképpen vélekednétek. És szeretném elérni, hogy valamelyitek felkutassa és elénk tárja ennek a végtelen különbségnek az okait, amelyeket én magamban gyakorta vizsgálok. Ami némelyeknek vigasztalására van, nekem megnehezíti a kérdést, mivel látom, hogy a görögökkel is ugyanaz történt: távolabb van Aeschinestől és Demosthenestől ez a mostani Sacerdos Nicetes és akárki más, aki Ephesost vagy Mytilenét a lármás iskolamesterek kórusával reszketteti, mint amennyire Afer vagy Africanus, vagy akár ti magatok elmaradtatok Cicero vagy Asinius mögött.

(16.) - Nagy horderejű és megvitatásra méltó kérdést vetettél fel, - szólt Secundus. - De ki tudná helyesebben kifejteni, mint te, akinek fölényes műveltségéhez és kimagasló tehetségéhez ráadásul még gondos tanulmány és erről való elmélkedés járult?

Messalla pedig így szólt:

- Elétek tárom hát gondolataimat, ha előbb megígéritek, hogy ti is segítségemre lesztek beszélgetésünkben.

- Kettőnk nevében ígérem, - szólt Maternus, - mert én is, Secundus is azokat a szerepeket fogjuk eljátszani, amelyeket te, érzésünk szerint, nem annyira mellőztél, mint inkább nekünk hagytál. Mert hogy Aper általában más véleményen van, azt te is mondottad az imént, de rajta is elég világosan észrevehető, hogy már jó ideje készülődik az ellenfél szerepére és nem tűri közömbösen, hogy ily egyetértően dicsérjük a régieket.

- Nem bizony, - szólt Aper, - mert nem hagyom századunkat meghallgatás és védelem nélkül összeesküvéstektől elítéltetni, hanem először is azt kérdezem meg, kiket hívtok ti régieknek, melyik szónoki nemzedéket határozzátok meg ezzel a megjelöléssel. Mert én, ha azt hallom, hogy „régiek”, azokra gondolok, akik hajdanában éltek és annak idején születtek, és megjelenik szemem előtt Ulixes és Nestor, akiknek a kora mintegy ezerháromszáz esztendővel előzi meg a mi századunkat. Ti azonban Demosthenest és Hyperidest hozzátok elő, akik

köztudomásúlag Philippus és Alexander idejében élték virágkorukat, de úgy, hogy mindketten túlélték őket. Ebből kitűnik, hogy a mi korunkat háromszáznál nem sokkal több év választja el Demosthenesétől. Ez az időköz, ha testi esendőségünkhöz viszonyítjuk, talán hosszúnak tetszik, de ha a századok természetes tartamához és a mérhetetlen örökkévalósághoz, akkor nagyon is rövid és közeli. Mert ha - mint Cicero írja a „Hortensius"-ban - az az igazi, nagy év, melynek leteltével az ég s a csillagok állása pontosan megismétlődik, s ez az év a mi úgynevezett éveinkben számolva tizenkétezerkilencszázötvennégyet foglal magába, akkor Demosthenes, aki szerintetek régi és hajdankori, nemcsak ugyanebben az évben, hanem szinte ugyanabban a hónapban élt, mint mi.

(17.) De áttérek a latinokra, akik közül, mint vélem, nem a valóban hajdankorinak tekinthető Menenius Agrippát szoktátok korunk szónokai elé helyezni, hanem Cicerót, Caesart, Caeliust, Calvust, Brutust, Asiniust és Messallát: de hogy őket miért utaljátok inkább a régi időkbe, mint a mienkbe, azt nem értem. Mert hogy csak Ciceróról szóljak, annyi bizonyos, hogy Hirtius és Pansa consulsága alatt, szabadon bocsátott rabszolgájának, Tirónak az írása szerint december hetedikén gyilkolták meg, abban az évben, amikor az isteni Augustus magát és Quintus Pediust tette meg consulnak Pansa és Hirtius helyébe. Most számítsd azt az ötvenhat esztendőt, ameddig ezután az isteni Augustus az államot kormányozta; vedd hozzá Tiberius huszonhárom és Gaius közel négy évét, majd kétszer tizennégyet, Claudius és Nero uralkodásának éveit, azután Galbának, Othónak és Vitelliusnak azt a hosszú egy esztendejét, és e boldog princepsi uralomnak immáron hatodik állomását, amikor Vespasianus viseli gondját az államnak: Cicero halálától a mai napig százhúsz évet számolhatunk össze, egy emberöltőt. Mert én magam láttam Britanniában egy öreget, aki vallotta, hogy részt vett abban az ütközetben, amelyben a britannok a fegyveres erővel támadó Caesart megkísérelték távol tartani partjaiktól és elűzni. Így, ha ezt az embert, aki fegyveresen állt szemben Gaius Caesarral, hadifogság, saját akarata vagy valami sorsrendelés Rómába vetette volna, akkor ugyanaz a személy egyaránt hallgathatta volna nemcsak magát Caesart és Cicerót, hanem a mi tárgyalásainkon is megjelenhetett volna. A legutóbbi élelmiszerosztás alkalmával ti magatok is láthattatok jó néhány öreget, akik azt beszélték, hogy az isteni Augustustól is kaptak egyszer-kétszer ajándékot. Ebből az következik, hogy Corvinust is, Asiniust is hallgathatták, mert Corvinus Augustus uralkodásának derekáig, Asinius pedig majdnem a végéig élt. Ne vágjatok hát ketté egy emberöltőt, és ne mondogassátok hajdankoriaknak meg régieknek azokat a szónokokat, akiket ugyanazok a hallgatók a fülükkel hallhattak, akiket szinte összekapcsolhattak és együvé foghattak.

(18.) Mindezt azért bocsátottam előre, hogyha ezeknek a szónokoknak híréből és dicsőségéből a korra is háramlik valami dicséret, akkor az meggyőződésem szerint közös, sőt közelebbről illet minket, mint Servius Galbát vagy Gaius Carbót s másokat, akiket méltán nevezhetnénk régieknek. Mert borzasak és csiszolatlanok, nyersek és formátlanok - olyanok, hogy bár semmiben ne követte volna őket a ti Calvusotok, vagy Caelius, vagy akár Cicero! Mert most már bátrabban és merészebben akarok szólni, csak előbb még azt mondom el, hogy idővel változnak a szónoklás formái és nemei is. Így az idősebb Catóhoz viszonyítva Gaius Gracchus teljesebb és áradóbb, így Gracchushoz képest Crassus csiszoltabb és díszesebb, így mindkettőjüknél választékosabb, szellemesebb és magasztosabb Cicero, őnála szelídebb, édesebb és a szavak megválogatásában gondosabb Corvinus. Nem is kérdem, ki szól a legékesebben: egyelőre egy dolog bizonyításával is megelégszem, azzal, hogy nincs *egyetlen* arculata az ékesszólásnak, hanem még az úgynevezett régiek ékesszólásában is többfélét lehet megkülönböztetni, és hogy nem feltétlenül hitványabb az, ami más, csak éppen az emberi rosszindulat hibájából mindig azt dicsérik, ami régi, a jelent pedig csömörrel nézik. Csak nem kételkedünk abban, hogy akadtak, akik Cato helyett inkább Appius Caecust csodálták? Eléggé

köztudott dolog, hogy Cicerót is sokan gáncsolták, pöffeszkedőnek és dagályosnak, nem eléggé tömörnek, hanem mértéktelenül nagyzolónak, terjengősnek és kevéssé attikainak tartották. Bizonyára olvastátok Calvusnak és Brutusnak Ciceróhoz intézett leveleit, amelyekből könnyen megállapítható, hogy Cicero Calvust vérszegénynek és feszesre fűzöttnek, Brutust pedig henyének és széthullónak minősítette, s viszont: Calvus is elmarasztalta Cicerót, hogy nincs benne tartás és erő, Brutus pedig, hogy az ő szavait idézzem, mert „puhány és férfiatlan". Ha engem kérdeznél, megítélésem szerint mindannyian igazat mondottak. De az egyesekre később térek rá, egyelőre valamennyiükkel van dolgom.

(19.) Mivel a régiek csodálói Cassius Severusnál szokták megvonni a régiség állítólagos határát, őt vádolják és róla mondogatják, hogy elsőnek tért le a szónoklás régi és egyenes útjáról: én azt állítom, hogy nem erőtlen tehetsége, nem is irodalmi műveletlensége miatt pártolt át ama bizonyos szónoklásmódhoz, hanem értelmes megfontolásból. Látta ugyanis, mint az imént mondottam, hogy a korviszonyokkal és az ízlés módosulásával egyetemben a szónoklás külső formáját is meg kell változtatni. Az a korábbi nép, mivel járatlan és nyers volt, könnyen elviselte a legnehezebb vértezetű szónoklatok terjengősségét, sőt épp azt dicsérte, akinek beszéde az egész napot kitöltötte. Mert akkor a bevezetés hosszadalmas előkészítése és a kifejtésnek messze távolról kezdett sora, a soktagú felosztás fitogtatása, az érvelés fokozatossága, s mindaz, amit csak Hermagoras és Apollodoros száraz könyvei előírnak, megbecsülésnek örvendett. Akiről pedig megsejtették, hogy beleszippantott a filozófiába és abból valamit szónoklatába iktatott, az egekig magasztalták. Nem is csoda: hiszen mindez új és ismeretlen volt, és még a szónokok közül is igen kevés tudta a rhetorika előírásait, vagy a filozófusok tantételeit. Bezzeg most, Herculesre, amikor már mindez közkinccsé lett, amikor alig ácsorog valaki a tárgyalóteremben, aki a tudományok alapelveivel, ha nincs is felvértezve, de legalább érintkezésbe ne jutott volna, az ékesszólásnak új és különleges utakra van szüksége, melyek által a szónok a hallgatók megcsömörlését elkerülheti, kiváltképp olyan bírák előtt, akik az erő és a hatalom, nem a jog vagy törvények alapján tárgyalnak, nem tudomásul veszik, hanem megszabják a tárgyalás idejét, és nem kötelesek megvárni, amíg a szónok jónak látja rátérni a tulajdonképpeni tárgyra, hanem gyakran maguktól figyelmeztetik, és ha elkalandozik, visszaterelik, és nyomatékosan tudtára adják, hogy sietős a dolguk.

(20.) Ki viselné most el a szónokot, ha gyengélkedésére hivatkozva kezdené? Ilyenek általában Corvinus bevezetései. Ki várná végig a Verres ellen írott öt könyvet? Ki győzné türelemmel az ellenvetésről és a praetori vádformuláról szóló végevárhatatlan tekercseket, amelyeket mint Marcus Tullius vagy Aulus Caecina érdekében elhangzott védőbeszédet olvasunk? Elébe vág mostanában a bíró a szónoknak, és ha az érvelés folyamatossága, a gondolatok sajátos színe, vagy a leírások csillogása és finom kidolgozása meg nem nyeri és el nem bűvöli, elfordul tőle. A jelenlevők sokadalma is, a hol odatóduló, hol szétszéledő hallgatóság már megszokásból követeli a derűs és tetszetős szónoklatot, és ugyanúgy nem tűri el a törvényszéken a sivár és fésületlen régiséget, mint ahogy a színpadon sem kívánja senki Roscius vagy Turpio Ambivius modorának utánzását. A tanulmányok üllőjére helyezett ifjak pedig, akik előrejutásuk érdekében szegődnek a szónokokhoz, nemcsak hallani akarnak, hanem haza is vinnének valami szépet és megjegyzésre méltót; tovább is adják egymás között, és gyakran városaikba és provinciáikba is megírják, ha finoman és tömören megfogalmazott gondolat csillant fel előttük, vagy választékos és költői formában kidolgozott téma kápráztatta el őket színességével. Mert megkövetelik már a szónoktól is a költői díszt, de nem az Accius vagy Pacuvius rozsdájától mocskosat, hanem a Horatius, Vergilius és Lucanus szentélyéből származót. Tehát ezeknek füléhez és ítéletéhez alkalmazkodván, a mi szónokaink nemzedéke szebb és díszesebb lett. És attól még nem kevésbé hatásosak a mi szónoklataink, amiért

műélvezetet okozva jutnak a bíráskodók fülébe. Vajon ingatagabbnak vélheted-e a mostanában épített templomokat, mivel nem faragatlan kőből és ormótlan cserepekkel készülnek, hanem márványtól csillognak és aranytól ragyognak?

(21.) Én bizony kereken megmondom neked, hogy némely régiek olvasása közben alig tudom a nevetést, máskor pedig az álmosságot leküzdeni. És még csak nem is valamelyik tucatszónokról, Canutiusról vagy Attiusról beszélek, nem is Furniusról és Toraniusról, meg másokról, akik ugyanebben a kórházban ugyanezeket a csontokat és ezt az aszottságot találják szépnek; még Calvus is, bár emlékezetem szerint huszonegy könyvet hagyott ránk, alig egykét kisebb beszédével elégít ki. És amint látom, mások sem térnek el véleményemtől: ugyan hányan olvassák el Calvusnak Asicius vagy Drusus ellen mondott beszédét? De, Herculesre! minden tanulni vágyó kezében ott forognak a „Vatinius ellen" című vádbeszédek, és ezek közül is kiváltképpen a második szónoklat, mert szó- és gondolati figurákkal ékes, a bírák füléhez alkalmazkodik, úgyhogy meg lehetünk győződve: Calvus is tudta, mi a jobb, és nem a jóakarat hiányzott belőle, hogy magasztosabban és nagyobb csínnal szóljon, hanem a tehetség és az erő. Mit mondjak Caeliusról? Természetesen azok a szónoklatai tetszenek, akár egészben, akár részleteiben, amelyekben korunk ragyogására és magasztosságára ismerünk. Mert a közönséges szavak és a tátongó szerkezet, a henye fogalmazású gondolatok mind régiségtől szaglanak, s véleményem szerint senki sem rajonghat annyira a régiségért, hogy Caeliust abban dicsérje, amiben régi. Nézzük el nyugodtan Gaius Caesarnak, hogy nagyszabású tervei és rendkívüli elfoglaltságai miatt az ékesszólás terén kevesebbet ért el, mint amennyit isteni tehetsége megkövetelt volna, ugyanúgy - Herculesre! - Brutust is engedjük át filozófiájának, mert még csodálói is elismerik, hogy szónoklataiban kisebbnek bizonyult hírénél. Ha ugyan nem akad valaki, aki Caesarnak Decidius Samnis, vagy Brutusnak Deiotarus király érdekében mondott beszédeit s a többi, hasonlóképpen gyenge és langymeleg könyvet olvassa, vagy éppen még költeményeiket is csodálja! Mert gyártottak verseket is, és a könyvtárakba tették, nem különb sikerrel, mint Cicero, de szerencsésebben, mivel az ő versírói ténykedésükről kevesebben tudnak. Asinius is, bár közelebbi korban született, véleményem szerint a Meneniusok és az Appiusok között eltelt időben szerezte tudományát. Annyi bizonyos, hogy Pacuviust és Acciust utánozta nemcsak tragédiáiban, hanem szónoklataiban is: annyira darabos és száraz. A szónoklat pedig, miként az emberi test, csak akkor szép, ha nem dagadnak ki az erek, és nem lehet megszámlálni a csontjait, hanem kellő hőmérsékletű, jó vér ömlik el a tagokban, és kiugrik az izmok között, és még az inakat is pír borítja és éppen ezzel teszi széppé. Corvinust nem akarom bántani, mivel nem rajta múlt, mennyire tudta napjaink bőségét és fényét kifejezni; hiszen látjuk, mennyire volt összhangban akaratának vagy tehetségének ereje művészi ízlésével.

(22.) Ciceróra térek, aki ugyanúgy harcban állt kortársaival, mint én most veletek. Azok ugyanis a régieket csodálták, ő pedig korának ékesszólását tartotta többre, és semmi másban nem előzte meg inkább századának szónokait, mint éppen ízlés dolgában. Mert ő formálta elsőnek tökéletesre a szónoklatot: elsőnek alkalmazta a szóválasztás és a szerkesztés művészetét, derűsebb fejtegetésekkel is megpróbálkozott, és ő jött rá néhány találó megfogalmazásra, főleg azokban a szónoklataiban, melyeket már idősebb fejjel, élete vége felé alkotott, vagyis miután még inkább előrehaladt és a gyakorlatból, a kísérletezésekből megtanulta, melyik a legkülönb szónoklási mód. Mert korábbi szónoklatai nincsenek híjával a régiség hibáinak: gyenge a bevezetés, hosszadalmas az elbeszélés, terjengős a befejezés; nehézkesen indul neki, ritkán melegszik bele; kevés gondolatát zárja le csattanós és sziporkázó fordulattal. Semmit sem szemelgethetnél, semmit sem vihetnél belőlük haza; és mint az esetlen épületeknek, erős ugyan a faluk és tartós, de nem eléggé simára csiszolt és csillogó. Én pedig azt szeretném, ha a szónok, miként a bőkezű és jó ízlésű háztulajdonos, nemcsak azért húzna

tetőt a feje fölé, hogy távol tartsa az esőt és a szelet, hanem azért is, hogy szemét és látását gyönyörködtesse; ha nemcsak olyan felszereléssel venné magát körül, amely mindennapi szükségleteit elégíti ki, hanem volna háztartásában aranyholmi és vésett kő is, amelynek kézbevételében és gyakori szemlélésében kedve telnék. Némely dolgokat pedig tartson távol magától, mivel már elavultak és dohosak: egyetlen szava se legyen olyan, mintha rozsda lepte volna, egyetlen gondolatát se szerkessze oly nehézkesen és művészietlenül, mint az évkönyvek szerzői; kerülje a csúf és idétlen bohóckodást, tegye változatossá a szerkezetet, és ne zárja minden mondatát egy és ugyanazon a módon.

(23.) Nem akarom kifigurázni a „Szerencse kerekét", meg a „verresi jogot" és azt a bizonyos, minden beszédben hárommondatonként, mély értelmű gondolat gyanánt elhelyezett *„esse videatur"*-t. Mert ezeket sem szívesen hoztam elő és még többet mellőztem, pedig csak ezeket csodálják és utánozzák azok, akik régi szónoknak mondják magukat. Senkit sem fogok megnevezni, beérem azzal, hogy erre az emberfajtára utaltam; úgyis ott forgolódnak a szemetek előtt mindazok, akik Luciliust olvassák Horatius helyett, és Lucretiust Vergilius helyett; akiknek Aufidius Bassus vagy Servilius Nonianus ékesszólása Sisennáéhoz vagy Varróéhoz képest hitvány, akik a mi korunkbeli szónoklattanítók fogalmazványait fitymálják, Calvuséit viszont csodálják. Ezeket, ha ó-modorukban a bíró előtt mesélnek, a hallgatók nem figyelik, a nép nem siet meghallgatni, de még a peres fél is alig tűri őket, hiszen kelletlenül és minden műgond nélkül, nem erővel, hanem böjtöléssel akarják azt a sokat hánytorgatott „egészséget" elérni. De hiszen az orvosok sem tartják jónak azt a fajta testi állapotot, amely aggódó vigyázat eredménye; kevés az, ha valaki nem beteg: én erőtől duzzadó és friss embereket akarok látni! Közel áll a gyengélkedéshez az, akiben csak az egészséget lehet dicsérni. Ti tehát, az ékesszólás fő mesterei, amennyire képesek vagytok rá és teszitek is, virágoztassátok fel századunkat az ékesszólás legszebb fajtájával. Mert látom, Messalla, hogy te is a régiek legörvendetesebb példáit követed, ti pedig, Maternus és Secundus, úgy elegyítitek a méltósággal a gondolatok csillogását és a szavak gondos megválasztását, úgy tudjátok kiszemelni a tárgyat, elrendezni az anyagot; valahányszor az ügy kívánja, oly gazdagon árad tehetségetek; valahányszor lehet, oly tömören szóltok, oly világosan adjátok elő gondolataitokat, úgy fejezitek ki érzelmeiteket, oly mértéktartóan valósítjátok meg a szabadság igényét, hogy ha kortársaink elismerését a rosszindulat és irigység akadályozza is, utódaink mégis az igazat fogják rólatok mondani.

(24.) Miután Aper ezt elmondta, Maternus így szólt:

- Ráismertek Aper barátunk erejére és tüzére? Micsoda sodrással, micsoda lendülettel védte meg századunkat! Milyen bőven áradó és változatos szavakkal rohanta le a régieket! Micsoda tehetséggel és ihletettséggel, ugyanakkor tudással és felkészültséggel vette át tőlünk a fegyvereket, amelyekkel nyomban ellenünk támadott! De ez mégse változtassa meg ígéretedet, Messalla. Mert nem is a régiek védelmezőjére van szükségünk, meg aztán - bár az imént dicséretben részesültünk - egyikünket sem hasonlítjuk azokhoz, akik ellen Aper kirontott. És ő maga sem így érzi, csak filozófusaink régi és gyakori szokása szerint vállalta az ellenfél szerepét. Fejtsd hát ki előttünk, de ne a régiek dicséretét, hiszen eléggé dicséri őket tulajdon hírük, hanem az okokat: miért távolodtunk el annyira az ő ékesszólásuktól, kiváltképpen mikor Cicero halálától napjainkig mindössze százhúsz évet tudott kimutatni a számvetés?

(25.) Erre Messalla így válaszolt:

- Követni fogom, Maternus, a tőled előírt tervet, mert nem is kell hosszasabban vitáznunk Aperrel, aki, véleményem szerint, eleve csak egy megjelölésről kezdett vitát, mintha tulajdonképpen nem mondhatnók régieknek azokat, akik köztudomásúlag száz évvel ezelőtt éltek. Én pedig az elnevezés miatt nem csatázom; nevezze őket akár régieknek, akár eleinknek, akár

más megjelöléssel, ahogy neki jobban tetszik, csak annyit ismerjen el, hogy az akkori idők ékesszólása különb volt. Beszédének még azzal a részével sem szállok vitába, hanem vallom, hogy több formája volt az ékesszólásnak még egyazon században is, nemhogy különbözőkben. De mint ahogy az attikai szónokok közt a főszerep Demosthenest illeti, a legközelebbi helyet pedig Aeschines és Hyperides, Lysias és Lycurgus foglalja el, közmegegyezés szerint mégis ez a szónoki nemzedék érdemes leginkább dicséretre, ugyanígy nálunk Cicero a többi kortárs szónokot megelőzte ugyan, Calvust és Asiniust, Caesart, Caeliust és Brutust azonban joggal helyezik mind a korábbiak, mind az utánuk következők elé. Nem fontos, hogy a részletekben különböznek egymástól, de általában megegyeznek. Feszesebb Calvus, erőteljesebb Asinius, csillogóbb Caesar, fanyarabb Caelius, méltóságosabb Brutus, magával ragadóbb, áradóbb és hatásosabb Cicero: mindannyian mégis egyazon egészséges ékesszólás képviselői, és ha valahányuk könyveit egyszerre vesszük kézbe, tudhatjuk, hogy bár különböző tehetségek, mégis bizonyos ízlés- és szándékbeli hasonlóság és rokonság van köztük. Mert az, hogy kölcsönösen kisebbítették egymást, és leveleik némely részleteiből kölcsönös rosszindulat derül ki, nem a szónok hibája, hanem az emberé. Mert azt hiszem, hogy mind Calvus, mind Asinius, de még maga Cicero is hajlamos volt irigykedni, féltékenykedni, és az emberi gyarlósággal járó egyéb hibákban is szenvedett. Közülük, úgy vélem, egyedül Brutus volt az, aki nem rosszindulatból, nem is irigységből, hanem őszintén és becsületesen nyilvánította ki szívbeli meggyőződését. Vagy talán az irigykedett volna Ciceróra, aki szerintem még Caesart sem irigyelte? Ami Servius Galbát és Gaius Laeliust illeti, vagy másokat a régebbiek közül, ha már egyszer Aper folyvást bántja őket, nincs szükség védőre, mert bevallom, hogy kisded vagy még nem egészen serdült korú ékesszólásuknak csakugyan voltak bizonyos fogyatkozásai.

(26.) Egyébként, ha mellőzzük azt a kérdést, melyik az ékesszólás legkülönb és legtökéletesebb neme, és választanunk kellene a szónoklás formái között, Herculesre, inkább óhajtanám Gaius Gracchus lendületét, vagy Lucius Crassus érettségét, mint Maecenas kibodorított fürtjeit, vagy Gallio szócsengettyűit, mert annyival helyénvalóbb a szónoklatot akár durva gyapjútogába öltöztetni, semmint utcalányhoz illő, tarka ruhákkal feltűnővé tenni. Mert az bizony nem szónoki, de, Herculesre, még csak nem is férfihoz méltó divat, amelyet a legtöbb korunkbeli előadó úgy alkalmaz, hogy szertelen szóválasztásával, sekélyes gondolataival és zabolátlan szerkesztésmódjával színészi hatások elérésére törekszik. És amit meghallgatni sem volna szabad: sokan érdem, dicsőség és tehetség helyett azzal hencegnek, hogy énekelve és táncot lejtve adják elő szövegeiket. Innen származik az a szégyenletes és fonák, mégis gyakori megállapítás, hogy a mi szónokaink lágy mozdulatokkal szónokolnak, a színészek meg ékesszólóan táncolnak. Én nem tagadnám, hogy Cassius Severust (Aper barátunk csak őt merte nevén nevezni), ha az utána következőkhöz mérjük, igenis szónoknak mondhatjuk, bár írásainak nagy részében több az epe, mint a vér. Mert ő az első, aki nem törődve a dolgok rendjével, mellőzve a szavak használatában kötelező mértéktartást és szemérmet, még az igénybe vett fegyvereket is hozzá nem értően forgatja, és nagy igyekezetében, csak hogy üthessen, állásából kivetve többnyire nem harcol, hanem dulakodik. Egyébként, mint mondottam, az utána következőkkel összehasonlítva, mind sokoldalú képzettségével, mind finom elmésségével, mind pedig tehetségének erejével messze felülmúlja a többieket, akik közül Aper senkit megnevezni és mintegy csatasorba állítani nem volt hajlandó. Pedig én azt vártam, hogy Asinius, Caelius és Calvus megvádolása után egy másik csapatot vonultat fel, és több, de legalább ugyanannyi szónokot nevez meg, akik közül az egyiket Ciceróval, a másikat Caesarral, majd a következőket megint másokkal állíthatjuk szembe. Ő viszont beérte a régi szónokok név szerint való ócsárlásával, a következők közül senkit nem mert dicsérni, legfeljebb közösen és általánosságban, mert, gondolom, attól félt, hogy sokakat bántana meg, ha néhányat kiragadna. Mert ugyan hány iskolamesternek nem az az egyéni meggyőződése,

hogy magát Cicero elé, de természetesen Gabinianus mögé sorolhatja? Én azonban nem félek néven nevezni egyeseket, hogy az előtárt példákból annál könnyebben kitűnjék, miképpen tört meg fokról fokra és hogy vesztett egyre inkább súlyából az ékesszólás.

(27.) - Hagyd - szólt Maternus, - és inkább váltsd be ígéretedet. Mert nem arra a végkövetkeztetésre óhajtunk jutni, hogy a régiek különb szónokok voltak, - amit legalábbis én mindig vallottam, - hanem azokat az okokat kutatjuk, amelyekkel, iménti kijelentésed szerint, annyit foglalkoztál, de nyilván szelídebben és napjaink ékesszólására kevésbé neheztelve, mint amióta Aper, elődeidet sértegetve, téged is megbántott.

- Engem - szólt Messalla, - nem bántott meg Aper barátom fejtegetése, de nektek sem illik megbotránkoznotok, ha valami történetesen sérti a fületeket, hiszen ismeritek az ilyenfajta beszélgetéseknek azt a szabályát, hogy ki-ki a baráti hangulat megrontása nélkül előadhatja szívbeli meggyőződését.

- Folytasd hát, - szólt Maternus, - és ha a régiekről beszélsz, élj a régiek szabadságával, amelytől alkalmasint még jobban elfajzottunk, mint ékesszólásuktól.

(28.) És Messalla folytatta:

- Nem rejtett okokat kutatsz, Maternus, nem is olyanokat, amelyek akár teelőtted, akár Secundus vagy Aper előtt ismeretlenek, még ha nekem osztjátok is ki azt a szerepet, hogy adjam elő valamennyiünk közös véleményét. Ugyan ki ne tudná, hogy az ékesszólás, csakúgy, mint a többi művészet, messze szakadt ama bizonyos régi dicsőségtől, de nem ember hiányában, hanem az ifjúság tétlenkedése, a szülők nemtörődömsége, a tanítók tudatlansága és a régi erkölcs feledésbe merülése miatt? Ezek a bajok először Rómában ütötték fel a fejüket, majd Italia-szerte elterjedtek, most pedig már a provinciákat árasztják el. A ti bajaitokat ti jobban ismeritek, én csak a városról, Róma sajátos és hazai hibáiról fogok beszélni, melyek már a csecsemőket is fogadják, és amelyek az életkorok egymást követő során át csak halmozódnak, de előbb őseinknek a gyermek gondozásával és nevelésével kapcsolatos szigorúságáról és fegyelméről bocsátok előre néhány szót. Mert hajdan a tiszta életű anyától született fiú nem vásárolt dajka szobájában, hanem anyja kebelén és ölében nevelkedett, kinek legfőbb dicsérete az volt, hogy vigyázott a házra, és gondozta gyermekeit. Választottak pedig egy idősebb nőrokont, akinek kipróbált erkölcseire és tapasztalatára a család minden gyermekét rábízhatták; aki előtt sem mondani nem lehetett olyat, ami rút lett volna, sem tenni, ami nem látszott tisztesnek. A gyermekeknek nemcsak tanulmányaira és házi foglalatoskodására, hanem pihenésére és játékaira is bizonyos szent hivatástudattal és szeméremmel ügyelt. Amint olvashatjuk, így irányította Cornelia a Gracchusok nevelését, így Aurelia Caesarét, így Atia Augustusét, és így nevelte fel mindhárom anya a fő méltóságra hivatott gyermekeket. Ez a fegyelem és szigorúság arra szolgált, hogy kinek-kinek tiszta, érintetlen és bűnöktől még el nem torzított természete mindjárt teljes igyekezettel ragaszkodjék a tisztes foglalkozásokhoz, és akár a katonáskodáshoz, akár a jogtudományhoz, akár az ékesszólás tanulmányozásához érzett hajlandóságot, csak azt művelje, azt szívja egészen magába.

(29.) Bezzeg most az újszülöttet rábízzák valami görög nőszemélyre, aki mellé még a szolgasereg néhány tagját adják, többnyire a leghitványabbakat, akik semmiféle komoly szolgálatra nem alkalmasak. Ezek meséivel és tévelygéseivel itatódnak át azon nyomban a zsenge és tapasztalatlan lelkek; és az egész házban senki nem gondolja meg, mit mond vagy tesz a beszélni még nem tudó úrfi előtt. De a szülők sem tisztességre és szerénységre szoktatják apró gyermekeiket, hanem zabolátlanságra és szájaskodásra, miáltal lassanként beléjük fészkelődik a szemérmetlenség és az, hogy semmibe veszik mind a magukét, mind a másét. Úgy látszik tehát, hogy városunk sajátos és jellemző hibái, a színészimádat, meg a

gladiatormérkőzések s lóversenyek iránt érzett szenvedély, már szinte az anyaméhben megfogamzanak, és ha ezek foglalják el és szállják meg a lelket, mennyicske hely marad a tisztes művészetek számára? Hányat találsz köztük, aki otthon másról ejt szót? Beszélnek-e másról a fiatalok, ha előadóteremben hallgatjuk őket? De a tanítók is erről társalognak leggyakrabban hallgatóikkal, hisz nem a fegyelem szigorúságával, nem is képességük próbára tételével toboroznak tanítványokat, hanem megkörnyékező köszöntgetéssel és a hízelgés csábszavaival.

(30.) Csak futólag említem, hogy a tanulók elemi ismereteivel ugyancsak vajmi keveset törődnek: sem a szerzők olvasására, sem a hajdankor tanulmányozására, sem a dolgok, személyek vagy korok megismerésére nem fordítanak kellő gondot. Bezzeg felkeresik az úgynevezett rhetorokat! Rögtön el fogom mondani, hogy ez a hivatás mikor honosodott meg városunkban, és hogy őseink szemében mennyire nem volt semmi tekintélye, csak még arra is vissza kell nyúlnom, hogy értesüléseink szerint milyen kiképzésben részesültek azok a szónokok, akiknek véget nem érő fáradságát, mindennapi elmélkedéseit és a tudományok minden ágában folytatott kitartó gyakorlatait tulajdon műveik tárgyalják. Nyilván ismeritek Cicerónak „Brutus" című könyvét, amelynek második részében, - mert az első a régi szónokokat ismerteti, - a maga indulását, a maga felemelkedését, mintegy a maga ékesszólásának fejlődését adja elő: Quintus Muciusnál polgári jogot tanult, az akadémikus Philonnál, a sztoikus Diodotusnál a filozófia minden részét mélyen magába szívta; és nem elégedvén meg azokkal a tanítókkal, akiket a városban hallgathatott, Achaiát és Kisázsiát is végigjárta, hogy valamennyi művészet valamennyi változatát elsajátítsa. Így aztán - Herculesre! - Cicero könyveiben kézzelfoghatóan megmutatkozik, hogy sem a geometria, sem a zene, sem az irodalomtudomány, és általában egyetlen szabadhoz illő művészet ismerete sem hiányzott belőle, megismerte mind a dialektika finomságait, mind az erkölcstan hasznosságát, mind pedig a természeti jelenségek mozgását és okait. Mert így van ez, kitűnő barátaim, így bizony: nagy felkészültségből, igen sok művészet ismeretéből és mindenre kiterjedő tudásból fakad és árad oly bőven az a csodálatra méltó ékesszólás; és a szónoki erőt és képességet nem lehet, mint más egyebet, szűk és kurta határok közé szorítani, hanem *az* szónok, aki minden kérdésről szépen, tetszetősen és meggyőzően, a tárgy méltóságához illően, az adott helyzetben hasznosan, a hallgatók gyönyörűségére tud szólni.

(31.) Ez volt ama bizonyos régiek meggyőződése, és jól tudták, hogy ennek eléréséhez nem a rhetoriskolai szónoklatokra van szükség, nem is arra, hogy kiagyalt és az igazságnak közelében sem járó vitatkozásokkal csak nyelvüket és hangjukat gyakorolják, hanem arra, hogy olyan készségekkel telítődjenek, amelyekkel a jó és rossz dolgokról, tisztesről és becstelenről, az igazságosról és igazságtalanról szokás tárgyalni, mert ez a szónoki művészet alapanyaga. Mert a törvényszéken általában az igazságról, a megfontoló jellegű beszédekben ‹a hasznosságról, a dicsérő beszédekben› az erényről esik szó, mindenesetre úgy, hogy többnyire keverednek. Áradó bőséggel, változatosan és ékesen csak az szólhat mindenről, aki ismeri az emberi természetet, az erények jelentőségét, a bűnök fonákságát, valamint azoknak a jelenségeknek az értelmét, amelyek sem erénynek, sem bűnnek nem számíthatók. Ezekből a forrásokból ered az is, hogy könnyebben tüzeli fel vagy csillapítja le a bíró indulatát, aki tudja, mi a harag, és hathatósabban késztet könyörületre, aki tudja, mi a könyörületesség, és milyen lelki folyamatok váltják ki. Az e készségekben s gyakorlatokban járatos szónok, akár ellenséges vagy elfogult, irigykedő, lehangolt vagy rettegő hallgatóság előtt kell beszélnie, az érzelmek ütőerén fogja tartani a kezét, és úgy nyúl mindenhez, úgy mérsékli szónoklatát, ahogy kinek-kinek a természete kívánja, hiszen rendelkezésére áll és mindenféle felhasználásra elő van készítve minden eszköz. Vannak, akikben a feszes, rövidre fogott és minden egyes érvből rögtön következtető beszédmód több bizalmat ébreszt: ilyenek előtt hasznos lesz,

hogy foglalkoztunk dialektikával. Másokat inkább az áradó, egyenletes és közhelyekből táplálkozó szónoklat gyönyörködtet: hogy őrájuk hathassunk, a peripatetikusoktól fogunk alkalmas és minden vitához felhasználható fejtegetéseket kérni. Az akadémikusok harci készséget adnak majd, Plato szárnyalást, Xenophon kellemes stílust; még az sem helytelen, ha a szónok segítségül veszi és a helyzet kívánalmainak megfelelően felhasználja Epicurus és Metrodorus néhány tisztes tételét. Mert hiszen nem filozófus lebeg a szemünk előtt és nem is a sztoikusok követője, hanem olyan személy, akinek egyes készségeket kimerítően kell ismernie, és valamennyibe bele kell ízlelnie. Ezért volt az, hogy a régi szónokok a polgári jog ismeretét is a magukénak mondhatták, de irodalomtudománnyal, zenével, geometriával is át voltak itatva, mert előfordulnak olyan esetek, - mégpedig gyakorta, sőt majdnem mind ilyen, - amelyekben kívánatos a jog ismerete, a legtöbb ügyben pedig amazoknak a tudása is szükséges.

(32.) És senki közbe ne vesse: elegendő, ha alkalomadtán betanulunk valami egyszerűt és arra az egy esetre vonatkozót. Mert először is másképpen hasznosítjuk tulajdon, másképpen alkalmilag kölcsönkért ismereteinket, s nyilván nagy a különbség, vajon a magáéból ad-e elő valaki, vagy mástól kéri. Meg aztán a sokoldalú tudás egyéb dolgok intézése közben is díszünkre válik, és amikor legkevésbé hinnéd, akkor is kitűnik és kimagaslik. S ezt nemcsak a tanult és okos hallgató, hanem a nép is észreveszi és mindjárt kész a dicséretre, megvallja, hogy az illető csakugyan tanult, végigjárta az ékesszólás iskoláját, igazi szónok. Ilyen pedig, állítom, csak az lehet és mindig is csak az lehetett, aki, mint a minden szükséges fegyverrel felszerelt katona a csatába, minden szükséges készséggel felfegyverkezve vonul ki a forumra. Ezzel annyira nem törődnek korunk szónokai, hogy nyilvános szerepléseik során is a köznapi nyelv csúnya és szégyenletes hibáin kapjuk rajta őket; hogy nem ismerik a törvényeket, nem emlékeznek senatusi határozatokra, a polgári jogból még csúfot is űznek, a filozófia tanulmányozásától és a bölcsek tanításaitól pedig teljes valójukban reszketnek. Egynéhány közhelybe és vértelen elmésségekbe gyömöszölik bele az ékesszólást, mintha kiűzték volna birodalmából, úgy, hogy az a művészet, amely hajdan minden többinek uraként, fényes kísérettel káprázta el az embereket, most megnyirbálva és megcsonkítva, minden díszéből, minden tisztességéből, hogy ne mondjam: szabad embernek kijáró jogaiból kiforgatva, szinte az egyik legpiszkosabb mesterség tananyagává süllyedt. Véleményem szerint ez az első és legfőbb oka annak, hogy a régi szónokok ékesszólásától annyira távol estünk. Ha tanúkra van szükség, kit nevezzek meg előbb, mint a görögök közül Demosthenest, aki a hagyomány szerint Plato legbuzgóbb hallgatója volt? De Cicero is, ha jól emlékszem, ezekkel a szavakkal mondja el, hogy amit az ékesszólás terén elért, azt nem a rhetoriskoláknak, hanem az Akadémia ligetének köszönheti. Vannak egyéb okok, komolyak és súlyosak, amelyeket nektek volna illő feltárnotok, mivel én a magam tisztét már elvégeztem, és szokásom szerint most is elég sokakat megbotránkoztattam, akik ha történetesen tudomást szereznek eszmefuttatásomról, biztosan azt fogják mondani, hogy mikor a jog és bölcsészet ismeretét a szónok számára szinte elengedhetetlennek dicsértem, hóbortos kedvteléseimnek tapsoltam.

(33.) És Maternus így szólt:

- Szerintem bizony vállalt tisztednek annyira nem tettél még eleget, hogy éppen csak belekezdtél: valamiféle alapelveket és néhány körvonalat mutattál meg, mert elmondottad, milyen készségekkel szerelkeztek fel a régi szónokok általában, s megmutattad a különbséget a mi tunyaságunk és tudatlanságunk, illetve az ő buzgó és termékeny fáradozásaik között. A többit még várom, hogy amiképpen tőled megtanultam, mit tudtak azok, vagy nem tudunk mi, úgy azt is megtudjam, milyen gyakorlatokkal szokták volt a forumra igyekvő ifjak tehetségüket erősíteni és táplálni. Mert azt hiszem, te sem fogod tagadni, hogy nem csupán

készségben és ismeretekben, hanem sokkal inkább a képességben és a gyakorlatban rejlik az ékesszólás titka, és barátaink arca is ezt mutatja.

Miután Aper és Secundus egyaránt rábólintott, Messalla, mintegy elölről kezdve, így szólt:

- Mivel a régi ékesszólás kezdeteit és csíráit, úgy látszik, kellőképpen bemutattam annak kifejtésével, hogy a régi szónokok mely készségekben szoktak volt kapni oktatást és képzést, most gyakorlataikat veszem sorra. Bár a készségekkel eleve együtt jár a gyakorlás, és az ember csak akkor foghat fel oly sok nehezen megközelíthető és sokféle dolgot, ha ismereteihez elmélkedés, az elmélkedéshez képesség, a képességhez pedig szónoki gyakorlat járul. Ebből következik, hogy felfogni, amit előadsz, és előadni, amit felfogtál - voltaképpen ugyanaz. De aki ezt homályosabbnak találja és az ismereteket különválasztja a gyakorlattól, annyit bizonyára el fog ismerni, hogy az iskolázott és ezekkel a készségekkel eltöltött lélek sokkal jobban felkészülve fogja azokat a gyakorlatokat látogatni, amelyek sajátosan szónokokhoz illőnek számítanak.

(34.) Tehát eleink korában a forumra és az ékesszólásra készülő ifjút eleve beavatták az otthon elnyerhető ismeretekbe, megtömték tisztes tanulmányokkal, majd apja vagy rokonai elvitték ahhoz a szónokhoz, aki a polgárok között az első helyet foglalta el. Hogy a nyomában legyen, mindig kövesse, minden szavát hallja, akár a törvényszéken, akár a népgyűléseken, annyira megszokta, hogy még szóváltásait is magába szívta és vitáit is végighallgatta, s hogy úgy mondjam, a csatában tanult meg harcolni. Ez nagy gyakorlatot, jókora állhatatosságot, a lehető legjobb ítélőképességet biztosította mindjárt az ifjaknak, mivel mindenki szeme előtt fáradoztak és a legveszélyesebb helyzetekben, ahol senki büntetlenül oktalanságot vagy következetlenséget nem szólhatott, mert a bíró visszautasította, és ellenfele a fejére olvasta, de még a meghívott jogi szakértők is bosszúsan elhárították. Tehát mindjárt az igazi és romlatlan ékesszólással itatódtak át, és bár egyetlen személyt követtek, mégis a sokféle peres ügyben a kor minden vezető szónokát megismerhették, s bőségesen tapasztalhatták a hallgatóság állásfoglalásának változatosságát, amiből könnyen megállapíthatták, kiben mit tartanak helyesnek, vagy mi nem tetszik. Tehát nem hiányzott a legjobb, körültekintően megválasztott tanító, aki az ékesszólás igazi arcát, nem hiú hasonmását mutatta meg; sem az ellenfelek és vetélytársak, akik fegyverrel, nem fakarddal küzdöttek; sem irigyekből és jóakarókból toborzódó, mindig népes, mindig új hallgatóság, úgyhogy sem a helyes, ‹sem a helytelen› szavak nem maradtak titokban. Hiszen tudjátok, hogy az a bizonyos nagy és tartós szónoki hírnév nem kevésbé terem az ellenfél padsoraiban, mint a magunkéiban, sőt onnan erőteljesebben támad, ott megbízhatóbban izmosodik. És, Herculesre! ilyen tanítók keze alatt az a bizonyos ifjú, akiről beszélünk - szónokok tanítványa, a forum hallgatója, törvényszékek látogatója, akit mások próbái neveltek és szoktattak, aki mindennapi hallomásból ismeri a törvényeket, akinek nem új a bírák arca, nem szokatlan a népgyűlések gyakori látványa, és aki sokszor kiismerhette a nép fülét, - akár a vádat vállalta, akár a védelmet, egyedül és egymagában is mindjárt helytállt akármilyen ügyben. Tizenkilenc éves korában támadta meg Lucius Crassus Gaius Carbót, huszonegyedik évében Caesar Dolabellát, a huszonkettedikben Asinius Pollio Gaius Catót, Calvus korban nem sokkal előbb járva Vatiniust, mégpedig olyan beszédekkel, amelyeket még ma is csodálattal olvasunk.

(35.) Bezzeg most fiataljainkat elviszik az úgynevezett rhetorok iskoláiba, akik kevéssel Cicero előtt tűntek fel és nem tetszettek őseinknek, amint ez abból is nyilvánvaló, hogy Crassus és Domitius censori parancsára be kellett zárniuk, mint Cicero mondja, „az orcátlanságnak ezt az iskoláját”. De amint már elkezdtem mondani, elviszik őket az iskolákba, melyekben nem egykönnyen tudnám megmondani, hogy maga a hely, a többi tanuló, vagy a tanulmányok mineműsége okoz-e több kárt tehetségüknek. Mert a hely egyáltalán nem

parancsol tiszteletet, csak ugyanolyan tudatlanok teszik be oda a lábukat; a tanulótársak sem segítik az előrehaladást, hisz gyermekek gyermekek között és ifjak ifjak között egyforma gondatlansággal beszélnek és hallgatják egymást; a gyakorlatok pedig jórészt nem érik el céljukat. Mert tudvalevőleg kétféle anyaggal szoktak foglalkozni a rhetoriskolákban: tanácsadó és vita jellegűvel. Ezek közül a *suasoriákat,* mintha bizony könnyebbek volnának és kevesebb körültekintést igényelnének, a gyermekeknek adják ki, a *controversiákat* pedig a serdültebbeknek osztják, de milyeneket, hitemre! és milyen hihetetlenül mesterkélteket! A következő lépés pedig az, hogy a valóságtól elrugaszkodó anyaghoz igazítják az előadást is. Így van az, hogy a zsarnokölők kitüntetéseit, a meggyalázott szüzek bosszúóhajait, a dögvész ellenszereit, anyák vérfertőzését, vagy amit csak az iskolákban naponta tárgyalnak, a forumon viszont ritkán vagy soha, ők harsány szavakkal fejtegetik: de ha egyszer valóságos bírák elé kerülnek...

(36.) ...a dolgon gondolkozni. Semmi közönségeset, semmi földhöz tapadót nem tudott kiejteni. A nagy ékesszólás olyan, mint a láng: anyag kell táplálásához, mozgás a felszításához, és égés közben világít. Ugyanez az ok vitte előre a mi államunkban is a régiek ékesszólását. Mert bár korunk szónokai is elérték azt, ami rendezett, békés és boldog közviszonyok között a szónoknak kijuthat, mégis - gondolják, - többre vitték volna abban a felfordulásban és zabolátlanságban, amikor az általános kavarodásban és egyetlen irányító híján minden szónok annyira számított okosnak, amennyire rá tudta venni a tanácstalanul tévelygő népet. Ebből fakadtak a mindig újabb és újabb törvények és a népszerűség, ebből a majdnem az emelvényen éjszakázó tisztviselők szónoklatai, ebből a hatalmas vádlottak elleni támadások és még a ház népére is kiterjedő ellenségeskedések, ebből az előkelők csoportosulásai és a senatusnak a nép ellen folytatott állandó csatározásai. Mindez, ha külön-külön széthúzást idézett is elő az államban, mégis sorompóba szólította az akkori idők ékesszólását és szemlátomást nagy jutalmakkal halmozta el a szónokokat, mivel minél hatásosabban tudott valaki beszélni, annál könnyebben nyerte el a tisztségeket, a tisztségek viselése közben annál inkább megelőzte társait, annál kedveltebb lett a főemberek előtt, tekintélyesebb a senatusban, ismertebb és nevesebb a nép körében. Tele voltak még idegen nemzetiségű cliensekkel is; a provinciákba induló, az onnan visszatérő hatósági személyek is felkeresték őket, hogy tisztelegjenek előttük; a praetori és consuli méltóság szinte magától hívta őket; még magánemberként sem voltak hivatali hatalomnak híjával, hiszen mind a népet, mind a senatust tanácsukkal és tekintélyükkel irányították. Sőt az volt az általános meggyőződés, hogy ékesszólás nélkül az államban senki el nem nyerhet, sem meg nem tarthat tekintélyes és kiemelkedő helyet. És ezen ne is csodálkozzunk, hiszen még akaratuk ellenére is a nép elé kellett járulniuk; kevés volt a senatusban csak úgy röviden nyilvánítani véleményt, ha valaki tehetségével és ékesszólásával is nem védte meg nézetét; akit valamely gyanú vagy vád alapján törvény elé idéztek, annak a maga szavával kellett válaszolnia; a nyilvános törvényszéki tárgyalásokon még tanúvallomást is nem a távolból, nem is írásban, hanem nyilvánosan és személyesen kellett tenniük. Így az ékesszólás kiemelkedően nagy jutalmaihoz nagy kényszer is járult, és amiképpen ékesszóló hírében állni szépnek és dicsőnek, ugyanúgy ennek ellenkezője: a némaság és nyelvtelenség látszata csúfságnak számított.

(37.) Tehát nem kevésbé ösztönözte a szégyenérzet, mint a jutalom, hogy vigyázzanak: patronusok helyett cliensek közé ne soroltassanak, őseiktől rájuk hagyományozott kapcsolataik másokra ne szálljanak, nehogy tehetetlen és meg nem felelő személyek hírébe jutva a tisztségeket ne tudják megszerezni, vagy a megszerzetteket rosszul lássák el. Nem tudom, kezetekbe kerültek-e már azok a régi írások, amelyek a régiségkedvelők könyvtáraiban ma is megvannak, - összegyűjtésükön legfőképp Mucianus fáradozik, - és amelyekből, ha jól emlékszem, tizenegy kötetnyi senatusi jegyzőkönyvet, valamint három leveleskötetet össze is

állítottak és kiadtak. Ezekből megtudhatjuk, hogy Cnaeus Pompeius és Marcus Crassus hatalma nem csupán erejükön és fegyvereiken, hanem tehetségükön és ékesszólásukon is nyugodott; a Lentulusok, Metellusok, Lucullusok, Curiók és más előkelőségek sokan rengeteg fáradságot és gondot pazaroltak ezekre a tanulmányokra, és senki azokban az időkben nagy hatalmat valamiféle ékesszólás nélkül nem tudott elérni. Ehhez járult a vádlottak híre és a perek nagysága, ami már önmagában is igen sokat jelent az ékesszólásnak. Mert nagy különbség, hogy tolvajlásról, vagy a praetori vádformulákról és közbelépésről kell-e szónokolnod, vagy a választógyűlés megvesztegetéséről, a szövetségesek kifosztásáról és római polgárok kivégzéséről. Jobb ugyan, ha ilyen visszásságok nem esnek meg, és azt kell a legjobb államrendnek tartanunk, amelyben semmi ilyet el nem szenvedünk, - de amikor megestek, kimeríthetetlen anyagot szolgáltattak az ékesszólás számára. Mert az ügyek nagyságával arányosan növekszik a tehetség ereje, és senki sem tud ragyogó és figyelemre méltó beszédet összehozni, csak ha megfelelő ügyre bukkan. Nem azok a beszédek teszik, gondolom, Demosthenest híressé, amelyeket gyámjai ellen szerkesztett, sem Publius Quinctius vagy Licinius Archias megvédelmezése Cicerót nagy szónokká; Catilina, Milo, Verres és Antonius övezte ezzel a hírnévvel, nem mintha fontos volna az államnak rossz polgárok léte, csak hogy ezáltal bőséges beszédanyaghoz jussanak a szónokok, hanem - mint már több ízben utaltam rá, - kérdésünkre gondoljunk és tartsuk szem előtt, hogy mi olyan dologról beszélünk, amely könnyebben sarjad zavaros és nyugtalan időkben. Ki ne tudná, hogy hasznosabb és jobb élvezni a békét, mint háborúban gyötrődni? Mégis több jó harcost terem a háború, mint a béke. Hasonló az ékesszólás helyzete. Mert minél gyakrabban állt már ki mintegy csatára, s minél több csapást osztott és kapott, s minél különb ellenfeleket s hevesebb harcokat választott magának, annál méltóságosabb, kiválóbb és épp ama kockázatok miatt hírneves személyként forog az emberek ajkán, akik - természettől fogva - szívesebben szemlélik gondtalanul mások veszedelmét.

(38.) Áttérek a hajdani törvényszékek szervezetére és szokásaira. Most gyakorlatiasabbak lettek ugyan, az ékesszólást mégis az a forum serkentette inkább, ahol senki sem kényszerült arra, hogy szónoklatát néhány órán belül befejezze, szabadon el lehetett napolni a tárgyalásokat, és ki-ki maga szabott határt mondanivalójának, és sem a napok, sem a védők számát nem korlátozták. Mindezt Cnaeus Pompeius fogta szorosabbra először harmadik consulsága alatt, s mintegy féket vetett az ékesszólásra, de csak annyira, hogy továbbra is minden a forumon, minden a törvények szerint, minden a praetorok előtt folyt le. Azt, hogy mennyivel nagyobb jelentőségű ügyek zajlottak hajdanában, mi sem bizonyíthatná nyomósabban, mint az, hogy a most legáltalánosabb százszemélyes ügyeket egyéb bíróságok tekintélye egészen homályba borította, miért is sem Cicerónak, sem Caesarnak, sem Brutusnak, sem Caeliusnak, sem Calvusnak, de egyáltalán egy neves szónoknak sem olvassuk a százszemélyes bíróság előtt mondott beszédét, kivéve Asiniusnak „Urbinia örökösei érdekében” című szónoklatait, amelyeket azonban Pollio is az isteni Augustus uralkodásának derekán tartott, miután az idők hosszas nyugalma és a nép megszakítatlan tétlensége, a senatus folytonos csendje és főképp a princeps szigorú rendje, mint mindent, így az ékesszólást is megbékéltette.

(39.) Nevetséges apróságnak fogjátok esetleg találni, amit most mondok, mégis elmondom, már csak azért is, hogy nevessetek rajta. Gondolunk-e arra, hogy mennyire lealacsonyították az ékesszólást azok a köpönyegek, amelyekbe befűzve és mintegy bezárva csevegünk a bírákkal? Mennyi erőt vonnak el hitünk szerint a szónoklattól azok az előadótermek és levéltári helyiségek, amelyekben hovatovább az ügyek nagy részét intézik? Mert amiképpen a lovak nemes volta a futópályán bizonyosodik be, éppen úgy van szónoki küzdőtér is, amelyen, ha nem szabadon és kötelékek nélkül száguldanak, elcsenevészesedik és megtörik az ékesszólás. De még az alaposságot és a stílusra fordított aggodalmas gondot is akadálynak

érezzük, mivel a bíró gyakorta megkérdi, mikor kezdjük már el, és akkor az ő kérdéséhez kapcsolódva kell belekezdenünk. A bizonyítás és a tanúvallomások közben is gyakorta csendet parancsol. Ilyen körülmények között alig egy-két hallgató tart ki a szónok mellett, és a tárgyalás szinte pusztaságban folyik. Pedig a szónoknak kiáltozásra s tetszésnyilvánításra van szüksége, szinte valamiféle színházra. Ilyesmi a régi szónokoknak mindennap kijutott, amikor annyian és egyben oly nagy hírességek tették szűkké a forumot, amikor nemcsak a cliensek és a tribusbeliek, hanem municipiumi küldöttségek, sőt még Italia egy része is felsorakozott a veszélybe sodródottak mellett; amikor a legtöbb törvényszéki tárgyaláson joggal hihette a római nép, hogy érdeke fűződik a döntéshez. Eléggé köztudomású, hogy Gaius Cornelius és Marcus Scaurus, Titus Milo, Lucius Bestia és Publius Vatinius bevádolására, illetőleg védelmére az egész polgárság összecsődült, úgy, hogy az együtt küzdő nép szenvedélye még a legfagyosabb szónokot is felrázhatta, valósággal tűzbe hozta. Herculesre, így foroghatnak közkézen olyan beszédek, melyeknek szerzőit még ma sem más szónoklataik alapján becsülik igazán.

(40.) Meg aztán a megszakítás nélkül folyó népgyűlések, és az, hogy jogukban állt a leghatalmasabbakba is belekötni, sőt az ilyen ellenségeskedések dicsőséggel jártak, hisz igen sok ékesszóló még Publius Scipiót, Sullát vagy Cnaeus Pompeiust sem kímélte, és a főemberek megtámadásához - már amilyen az irigység természete - színészek módjára a nép fülét is igénybe vették: mennyire feltüzelte mindez a tehetségeket, valósággal lángra lobbantotta a szónokokat!

Nem nyugalmas és békés dologról beszélünk, amely a derekasságnak és szerénységnek örvend; ellenkezőleg: az a bizonyos nagy és nevezetes ékesszólás a zabolátlanság neveltje, amelyet az ostobák szabadságnak neveznek, társa a zendülésnek, a féktelen nép ösztökélője, híjával a tekintélytiszteletnek, híjával a szigorúságnak, makacs, vakmerő, követelőző - vagyis jól elrendezett államokban létre sem jöhet. Ugyan melyik lacedaemoni, melyik cretai szónokról hallhatunk? A hagyomány szerint ezekben az államokban volt a legszigorúbb fegyelem és a legszigorúbb törvény. De nem tudunk a macedonok és perzsák, vagy általában egyetlen olyan nép szónoki művészetéről sem, amelyet biztos uralom tartott kordában. Rhodusiak voltak néhányan, annál többen athéni szónokok, vagyis akiknél mindent tehetett a nép, mindent a hozzá nem értők, mindent - hogy úgy mondjam - mindenki. A mi államunk is - amíg tévelygett, amíg pártviszályok, nézeteltérések és meghasonlások közt emésztődött, amíg nem volt a forumon béke, sem a senatusban egyetértés, sem a törvényszékeken mértéktartás, amíg nem járt ki a feljebbvalóknak tisztelet, és nem ismertek mértéket a tisztségviselők - kétségtelenül erőteljesebb ékesszólást érlelt, miként a feltöretlen földön is néha bujább a növényzet. De a Gracchusok ékesszólását sem értékelte annyira a köz, hogy eltűrje törvényeiket is, és Cicero sem jól váltotta meg ékesszóló hírét ilyen halállal.

(41.) Így az is, ami a régi szónokoknak megmaradt: a forum, nem a hibátlan és nem is teljesen a közóhajnak megfelelően rendezett állam bizonysága. Mert ki hív bennünket védelmül, ha nem a bűnös vagy nyomorult? Melyik vidéki város csatlakozik clienseinkhez, ha nem az, melyet vagy a szomszéd, vagy belső meghasonlás bánt? Melyik provinciát védhetjük, ha nem azt, amelyet fosztogatnak s zaklatnak? Bár jobb, ha az embernek nincs oka panaszra, mintha védelmet kell keresnie. Ha olyan államot találnának fel, amelyben senki sem vétkezik, fölösleges volna az ártatlanok között a szónok, miként egészségesek közt az orvos. Mégis, ahogy kevésbé általános és kevésbé is fejlődő az orvosi művészet olyan népeknél, amelyek szilárd egészséggel és gyógyításra nem szoruló testi alkattal rendelkeznek, ugyanígy kisebb a szónokok becsülete s fakóbb a hírnevük ott, ahol jók az erkölcsök, és az alattvalók készségesen engedelmeskednek az uralkodónak. Mert hiszen mi szükség van hosszas senatusi előterjesztésre, mikor a legjobbak gyorsan megegyeznek? Mi szükség annyi népgyűlésre,

mikor a köz dolgaiban nem a sok hozzá nem értő tanácskozik, hanem a legbölcsebb és egy? Mi szükség önkéntes vádemelésekre, mikor oly ritkán és módjával vétkeznek? Mi szükség acsarkodó és a mértéket meghaladó védőbeszédekre, mikor a bíró kegyessége amúgy is elébe megy a vádlottaknak? Higgyétek el, ti legderekabb és - amennyire szükséges - legékesebben szóló férfiak, ha akár ti születettek volna korábbi századokban, akár csodált példaképeink a mi napjainkban, és valamelyik isten hirtelen felcserélné életeinket és korunkat, sem ti annak a bizonyos nagy szónoki dicsőségnek és hírnévnek, sem azok a mértéknek és a mérsékletnek nem volnának híjával: most azonban, mivel senki egyszerre nagy hírt és nagy nyugalmat nem vívhat ki, századának előnyeit ki-ki a másik lekicsinylése nélkül élvezze.

(42.) Befejezte Maternus, midőn Messalla így szólt:

- Volt, amivel vitába szállhatnék, volt, amiről többet is szívesen hallanék, ha közben a nap el nem telt volna.

- Lesz még a te óhajod szerint, - szólt Maternus, - és ha némely dolgokat homályosnak találtál beszédemben, azokról majd újból vitázunk.

Egyben felkelt, átölelte Apert, és így szólt:

- Téged pedig majd bevádolunk, én a költőknél, Messalla meg a régiség kedvelőinél.

- Én meg titeket a rhetoroknál és az iskolamestereknél - szólt.

Nevetés volt rá a válasz, úgy váltunk el egymástól.

KORUNK TÖRTÉNETE

I. KÖNYV

(1.) Kezdete művemnek az az év lesz, amikor Servius Galba másodszor volt consul s vele Titus Vinius. Mert az előző kort, a város alapítása utáni nyolcszázhúsz évet, míg a római nép történetéről volt szó, sok szerző megírta, egyforma ékesszólással és szabadsággal; miután Actiumnál eldőlt a harc, és a béke érdekében minden hatalmat egy emberre ruháztak, ezek a nagy tehetségek eltűntek, egyszersmind az igazság többféle módon megrokkant; először is mivel nem ismerték a közügyet, mintha az a más ügye volna, azután mivel helyeselni vágytak az uralmon levőknek, vagy gyűlölték őket; így az ellenségeskedők vagy lekötelezettek közül senki nem gondolt az utókorra. De míg az írók kegyhajhászását könnyű elutasítani, az ócsárlás és az irigység figyelmes fülekre talál, hisz a hízelgésen rajta tapad a szolgalelkűség rút bélyege, a rosszindulaton pedig a szabadság hamis látszata. Én Galbát, Othót, Vitelliust sem jó, sem jogtalan tettekből nem ismerhettem. Hogy méltóságunkat Vespasianus alapozta meg, Titus gyarapította, Domitianus még magasabbra emelte, nem volna illő tagadnunk, de akik a megvesztegethetetlen hűség elvét vallják, azoknak bárkit részrehajlás és gyűlölködés nélkül kell ábrázolniuk. Így ha életemből telnék, az isteni Nerva uralkodását és Traianus császárságát, mint bővebben áradó és biztonságosabb anyagot, öregségemre hagytam, mert ritka a boldog idő, amikor úgy érezhetünk, ahogy akarunk, és amit érzünk, el is mondhatjuk.

(2.) Sorsfordulatokban, kegyetlen csatákban, egyetértést nem ismerő meghasonlásokban, még béke idején is szörnyű eseményekben gazdag kor megírására vállalkozom. Négy uralkodó fegyvertől esett el; három háború a polgárok között, még több külső ellenséggel és legtöbbnyire egyidejűleg dúlt; dolgaink kedvezően folytak keleten, szerencsétlenül nyugaton: lázongott Illyricum, a galliai tartományok ingadoztak, Britannia teljesen meghódolt és mindjárt ki is hullott a kezünkből; ránk támadtak a szarmata és sueb törzsek, hírhedtté vált a kölcsönös vereségek miatt a dák, és egy ál-Nero szédelgésére majdnem megindultak a parthus fegyverek is. De Italiát is új, vagy századok hosszú sora óta most ismétlődő csapások sújtották: egész városok süllyedtek el vagy kerültek lávatakaró alá: Campania legtermékenyebb partvidéke; Róma városát is tűzvészek pusztították és megsemmisítették a legősibb szentélyeket, a Capitolium pedig polgárok kezétől hamvadt el. Bemocskolódtak a szertartások, botrányossá fajultak a házasságtörések; tele száműzöttekkel a tenger, gyilkosságok szennyezték a sziklákat. Még szörnyűbb kegyetlenség tombolt a városban: előkelő származás, vagyon, tisztségek mellőzése és vállalása egyaránt bűnnek számított, és a férfierényekért biztos halál járt. A besúgókat bűneikért nem kevésbé gyűlölték, mint a kapott jutalmakért, mivel némelyek, mintegy zsákmányként, papi méltósághoz és consulsághoz, mások procuratorsághoz és belső udvari tisztséghez jutván, gyűlölet keltésével és megfélemlítéssel mindent megmozgattak és felforgattak. Megvesztegették ura ellen a rabszolgát, volt gazdája ellen a felszabadítottat, és akinek nem volt ellensége, barátai révén veszejtették el.

(3.) Mégsem annyira erények nélkül való e század: mutatott jó példákat is. Akadt száműzött fiát elkísérő anya, férjét a számkivetésbe követő feleség, bátor rokon, állhatatos vő, még a kínvallatással is dacoló szolgahűség; híres férfiak végső szorongattatása, bátran elviselt vég és a régiek dicséretes halálához méltó távozás. Megannyi emberi sorsfordulat, égen s földön jósjelek és intő villámok és a jövendőnek előjelei, jók, vészhirdetők, kétesek, nyilvánvalók; mert valóban, a római nép számára szörnyűbb csapások vagy igazabb jelek soha nem bizonyították, hogy az isteneknek nincs gondjuk gondtalanságunkra, de van a bosszulásra.

(4.) Egyébként, mielőtt tervem megvalósításához fogok, úgy vélem, fel kell idéznem, milyen volt a város állapota, milyen a csapatok szelleme, milyen a tartományok helyzete, mi volt egészséges a földkerekségen és mi beteg, hogy ne csak a többnyire véletlen eseteket és

történéseket, hanem a mögöttük rejlő értelmet s okokat is meg lehessen ismerni. Nero halála, amennyire lelkesítő volt az örvendezés első fellángolásában, annyira különféle érzéseket váltott ki nemcsak a városban a senatorokból, a népből vagy a városi katonaságból, hanem valamennyi legióból s vezéreikből is, miután köztudomásúvá lett az uralkodói hatalom titka, az, hogy princepset máshol is választhatnak, nemcsak Rómában. De a senatorok örömükben mindjárt zabolátlanabbul is éltek a szabadsággal, hisz az új uralkodó távol volt; az előkelőbb lovagok majdnem úgy örvendeztek, mint a senatorok; a népnek romlatlan és a nagy családokhoz csatlakozó része, az elítéltek és száműzöttek cliensei s felszabadítottjai reménykedve ütötték fel a fejüket: a szegénységben élő és cirkuszi meg színházi látványosságokhoz szokott alja nép, valamint a legelvetemültebb rabszolgák, vagy akik javaik felemésztése után Nero gyalázatából tengődtek, szomorúan lézengtek és a híreket lesték.

(5.) A Caesarok hosszú szolgálatától áthatott városi katonaság, amelyet Nero cserbenhagyására is inkább csel és külső ösztönzés vezetett, semmint a maga elhatározása, miután tapasztalta, hogy sem a Galba nevében ígért ajándékot nem adják, sem nagy érdemek és jutalmak szerzésére nem nyílik annyi alkalom békében, mint háborúban, s bizalmasok férkőznek a legióktól kikiáltott uralkodó kegyeibe, most már hajlott a felforgatásra, hisz ráadásul még a főhatalomra törő Nymphidius Sabinus testőrparancsnok bűnös igyekezete is erre ösztönözte. Nymphidius már a kísérletbe belebukott ugyan, de a pártütés fejének lehulltával is sok katonában tovább élt a bűnrészesség tudata, és nem hiányzott a Galba öregségét és kapzsiságát felhánytorgató szóbeszéd sem. Egykor dicsért és a katonák száján közmondásossá lett szigorúsága aggasztotta a régi fegyelem kifogásolóit, akiket Nero tizennégy éven át arra szoktatott, hogy ne szeressék kevésbé az uralkodók bűneit, mint amennyire egykor az erényeket tisztelték. Ehhez járult Galbának a köz szempontjából tisztes, önmagára nézve kétélű kijelentése, amely szerint ő sorozza, nem veszi a katonát - mert a helyzet nem egyezett ezzel a hanggal.

(6.) Az erőtlen öreg tekintélyét az elvetemült Titus Vinius és a tehetetlen Cornelius Laco rombolta le, egyik a bűneinek kijáró gyűlölet terhével, a másik megvetésre méltó renyheségével. Lassúnak mondták Galba útját és véresnek, mert kivégeztette Cingonius Varro kijelölt consult és Petronius Turpilianust, a volt consult: amaz mint Nymphidius társa, ez mint Nero vezére a meghallgatástól és a védekezéstől elütve szinte ártatlanul pusztult el. Bevonulása a városba a sok ezer fegyvertelen katona legyilkolása miatt áldatlannak ígérkezett, sőt még az öldöklőkben is félelmet keltett. Amikor bevezényelték a hispaniai legiót és otthagyták azt, melyet Nero a tengerészekből szervezett, a város megtelt szokatlan csapatokkal; ehhez járult még sok egység Germaniából, Britanniából és Illyricumból, amelyeket ugyancsak Nero válogatott ki s irányított a Kaspi-tó felé vezető átjárókhoz és az Albania ellen tervezett háború céljaira, majd Vindex zendülésének elfojtására visszarendelte őket: hatalmas erő ez felforgató változásokhoz, még ha nem áll is határozottan egyvalaki pártján, de készen a merésznek.

(7.) Clodius Macer és Fonteius Capito kivégzésének híre véletlenül egyszerre érkezett Rómába. Macert, aki Africában kétségtelenül lázadást szított, Trebonius Garutianus procurator végeztette ki Galba parancsára, Capitót, mikor Germaniában hasonlókkal próbálkozott, Cornelius Aquinus és Fabius Valens legioparancsnokok, még mielőtt utasítást kaptak. Némelyek szerint Capito ocsmányul kapzsi és élvezetvágyó volt ugyan, felforgató tervektől azonban távol tartotta magát, de a fegyveres felkelést javasló legatusok, mivel őt nem tudták rávenni, maguk eszelték ki ellene a vádat és a cselt. Galba pedig - amilyen állhatatlan gondolkodású volt, vagy hogy ne kelljen alaposabb vizsgálatot folytatnia: bárhogyan történt is, mivel a dolgokon nem lehetett változtatni, - jóváhagyta. Egyébként mindkét kivégzést kedvezőtlenül fogadták, és az egyszer gyűlöletessé vált uralkodóra jó és rossz tettei egyformán gyűlöletet

halmoztak. Eladó volt minden, hatalmaskodtak a felszabadítottak, a rabszolgahad a hirtelen változástól mohó lett és - mivel öregemberrel volt dolga - sietős, s így ugyanazok maradtak az új udvar bajai, éppannyira súlyosak, csak nem annyira menthetők. Még Galba öregségét is gúnyolódva és utálkozva emlegették, akik hozzászoktak Nero fiatalságához, és a császárokat a tömeg szokása szerint megjelenésük és testi szépségük alapján hasonlították össze egymással.

(8.) Rómában tehát, mint ekkora sokaságban érthető, ilyen volt a hangulat. A tartományok közül Hispania élén az ékesszóló és a békés művészetekben járatos, hadi dolgokban tapasztalatlan Cluvius Rufus állott. Galliát - Vindex emlékén kívül - lekötelezte a nemrég kapott római polgárjog és a megígért adócsökkentés. A germaniai egységekhez legközelebbi gall törzsek mégsem részesültek ebben a megtiszteltetésben, sőt némelyik még területet is vesztett, tehát egyforma bosszúsággal mérlegelték mások kedvezéseit és a rajtuk esett sérelmeket. A germaniai csapatok, ami a legveszedelmesebb az ekkora erőt képviselő seregben, aggodalom és indulat közt hányódtak, büszkén a nemrég aratott győzelemre, de félve is, mintha csak másnak fogták volna pártját. Vonakodva szakadtak el Nerótól, és Verginius sem csatlakozott nyomban Galbához. Senki sem tudhatja, akarta-e a trónt; abban mindenki egyetértett, hogy a katonák valóban felkínálták neki a császári méltóságot. Fonteius Capito meggyilkolása miatt nem panaszkodtak ugyan, mégis méltatlankodással fogadták. Nem volt vezérük, mert Verginiust a barátság örve alatt elvitték tőlük, és hogy nem bocsátották vissza, sőt még gyanúsították is, mintegy ellenük emelt vádnak értelmezték.

(9.) Felső-Germania csapatai a helytartónak odaküldött Hordeonius Flaccust lenézték, mert öregsége és köszvénye miatt állandóan betegeskedett, nem volt állhatatos, tekintélyt sem tudott tartani. Még nyugton levő katonáit sem tudta kordában tartani; amikor megfékezésükkel próbálkozott, erőtlenségével még jobban felbőszítette a dühöngőket. Alsó-Germania legióinak hosszabb ideig nem volt consuli helytartójuk, míg végül Galba utasítására egyszerre csak megjelent Aulus Vitellius, a censor és háromszoros consul Vitellius fia: ennyi elegendőnek látszott. A britanniai sereg nem elégedetlenkedett: valóban nem voltak olyan legiók, amelyek a polgárháborúk minden viharának közepette kifogástalanabbul viselkedtek volna, akár mert távol és az óceántól elválasztva éltek, akár mert a gyakori hadi vállalkozások során megtanulták, hogy inkább az ellenséget kell gyűlölni. Nyugalom honolt Illyricumban is, bár a Nero toborozta legiók, míg Italiában késett a döntés, Verginiushoz fordultak küldöttségeikkel. De a nagy távolságra elkülönített csapatok - ez a legüdvösebb eszköz a katonák hűségének biztosítására, - sem bűnös szándékaikat, sem erőiket nem tudták egyesíteni.

(10.) A Kelet még nem mozdult. Syriát és négy legióját Licinius Mucianus tartotta kézben, olyan férfiú, akiről jó szerencsében s balsorsban egyaránt sokat beszéltek. Az előkelőkkel való kapcsolatait már fiatal korában céltudatosan ápolta, majd miután nyakára hágott vagyonának, ingatag helyzetében, amikor még Claudius haragjától is félnie kellett, a messze Asiában mellőzve oly közel járt a száműzetéshez, mint később az uralkodáshoz. Fényűzés, szorgalom, közvetlenség és fennhéjázás, rossz és jó tulajdonságok keveredtek benne, alkalomadtán szerfölötti élvezethajszolás, de valahányszor hadba vonult, nagy erények. Közszereplését dicsérhetnők, magánéletéről kedvezőtlen hírek terjengtek: de az alája rendelteknél, a hozzá közel állóknál, tisztségviselő társainál különféle eszközökkel biztosította befolyását, egyszóval olyan ember volt, aki könnyebben tudta a hatalmat átadni, mint megtartani. A iudaeai háborút Flavius Vespasianus - akit még Nero küldött oda vezérül, - három legióval folytatta. Vespasianus nem óhajtott semmit Galbától, nem is gyűlölte, hiszen Titus nevű fiát is tisztelete és hódolata jeléül küldte hozzá, amint a maga helyén majd elmondjuk. A végzet rejtélyeit és azt, hogy jelek és jövendölések rendelték Vespasianusnak s fiainak az uralmat, csak trónra jutása után hittük el.

(11.) Egyiptomot s a biztosítására rendelt csapatokat már az isteni Augustus óta királyok helyett római lovagok tartják kézben. Így látszott célszerűnek, hogy a nehezen megközelíthető, gabonában gazdag, a vallási szokások és a zabolátlanság következtében széthúzó és ingatag, törvényeket nem tudó, hivatalokat nem ismerő országot a császári háznak fenn tudják tartani. Ekkoriban az ottani születésű Tiberius Alexander volt a kormányzó. Africa és az ottani csapatok Clodius Macer meggyilkolása után, mivel egy kiskirályt már kitapasztaltak, beérték bármilyen uralkodóval. A két Mauretania, Raetia, Noricum, Thracia és a többi lovagi procuratortól kormányzott tartomány, aszerint, hogy melyik sereg volt a szomszédságában, úgy sodródott mindig az erősebbekkel való érintkezés nyomán a baráti vagy ellenséges táborba. A fegyvertelen provinciák és elsősorban a bárki szolgálására odavetett Italia arra voltak rendelve, hogy hadizsákmánnyá váljanak. Ilyen volt a római birodalom állapota, midőn Servius Galba második, Titus Vinius pedig első consulságával megkezdte az évet, maguknak az utolsót, az államnak majdnem a végsőt.

(12.) Néhány nappal január elseje után Belgicából megérkezik Pompeius Propinquus procurator jelentése: Felső-Germania legiói, megszegvén az eskü szentségét, más császárt követelnek, de a választás jogát a senatusnak s a római népnek engedik át, hogy zendülésüket enyhébben bírálják el. Ez csak siettette Galba elhatározását, aki már régebben foglalkozott az örökbefogadás gondolatával és erről bizalmasaival is eszmecseréket folytatott. Valóban, semmiről nem esett ily sűrűn szó városszerte ezekben a hónapokban, először is, mert az emberek kedvükre tárgyalhattak ilyen dolgokat, meg azért is, mert Galba már megfáradt öreg volt. Kevesen tettek bizonyságot józan ítéletről vagy a köz szeretetéről: sokan ostobán reménykedve, aszerint, hogy kinek ki volt a barátja vagy a cliense, kegyhajhászó híresztelésekkel ezt vagy azt szánták utódnak, már csak Titus Viniusszal szemben érzett gyűlöletből is, aki napról napra hatalmasabb, ugyanakkor gyűlöltebb is lett. Persze a barátoknak, nagy jó dolgukban, már Galba engedékenysége is egyre fokozta telhetetlen vágyait, mivel a gyenge és hiszékeny uralkodó alatt kisebb félelemmel és nagyobb haszon reményében folytathatták üzelmeiket.

(13.) A principatus hatalma megoszlott Titus Vinius consul és Cornelius Laco testőrparancsnok között; nem csekélyebb kegy jutott Icelusnak, Galba felszabadítottjának sem, akit gyűrűkkel való megajándékozása óta lovagi néven Marcianusnak emlegettek. Ők hárman széthúztak, a kisebb jelentőségű dolgokban a maguk érdekeit nézték, az utódválasztás kérdésében pedig két pártra szakadtak. Vinius Marcus Otho mellett állt ki; Laco és Icelus egyetértően nem is annyira egyvalakit pártolt, inkább *mást* akart. Galba előtt sem volt ismeretlen Otho és Titus Vinius barátsága, és a városi mendemonda, amely semmit sem hagy szó nélkül, - mivel Viniusnak volt egy hajadon leánya, Otho pedig nőtlen volt, - mint vőt és apóst szánta őket egymásnak. Azt hiszem, az is megfordult a fejében: hiába szállott át rá a köz gondja, ha az majd Othóra marad. Mert Otho gyermekkorát gondtalanul, ifjúságát könnyelműen töltötte; kedvelte Nero is, mert fényűzésben versengett vele. Ezért volt az is, hogy Poppaea Sabinát, császári szeretőjét, nála helyezte el, mint aki tudott kicsapongásairól, míg feleségét, Octaviát el nem távolította; majd mikor ugyancsak Poppaea miatt gyanakodni kezdett rá, helytartói kinevezés ürügyén Lusitania provinciába küldte. Otho enyhe kézzel igazgatta a tartományt, elsőnek ment át a felkelők pártjára, nem is tétlenkedett, és mint Galba környezetében a háború folyamán a legragyogóbb személy, napról napra görcsösebben ragaszkodott az örökbefogadás felvillant reményéhez, amiben a katonák többsége pártolta, és Nero udvari emberei is támogatták, mint hozzájuk hasonlót.

(14.) Ám Galba a germaniai zendülés hírére, bár Vitelliusról még semmi biztosat nem tudott, aggódva, vajon merre zúdul majd a seregek rohama, még a városi katonaságban sem bízott meg, ezért egyetlen orvosságként összehívta az utódválasztó gyűlést. Viniuson és Lacón kívül

bevonta még Marius Celsus kijelölt consult és Ducenius Geminus városparancsnokot is. Néhány szót szólt a maga öregségéről és máris hívatta Piso Licinianust, akár mert maga választott így, akár - mint némelyek hitték, - Laco szorgalmazására, aki Rubellius Plautusnál megbarátkozott Pisóval; de ügyes számítással úgy pártolta, mintha maga nem ismerné, és tervének Piso jó híre adott hitelt. Piso Marcus Crassusnak és Scriboniának, előkelő szülőknek volt a fia, arckifejezése és viselkedése a régiekre emlékeztetett, méltányos megítélés szerint szigorú volt, a kevésbé jóindulatú magyarázók kissé komornak tartották. Jellemének ez a vonása gyanús volt az aggodalmaskodóknak, de annál inkább tetszett az örökbefogadónak.

(15.) Galba tehát kézen fogta Pisót, s a hagyomány szerint ilyenféle beszédet mondott:

- Ha én téged magánemberként a *lex curiata* szerint, a pontifexek jelenlétében, a szokásnak megfelelően fogadnálak fiammá, számomra is tisztesség volna, hogy Cnaeus Pompeius és Marcus Crassus sarját fogadom otthonomba, és számodra is kitüntetés, hogy a Sulpicius- és a Lutatius-nemzetség dicsőségéhez csatolhatod fényes származásodat: most azonban engem, kit istenek s emberek közös akarattal szólítottak a birodalom élére, a te jól ismert sok erényed és a hazaszeretet ösztönzött arra, hogy a principesi hatalmat, amelyért őseink fegyverrel harcoltak, háborúban nyervén el, neked, mint békés polgárnak ajánljam fel, akár az isteni Augustus, aki nővérének fiát, Marcellust, azután vejét, Agrippát, majd unokáit, végül mostohafiát, Tiberius Nerót emelte az utána legmagasabb tisztségbe. De az isteni Augustus a maga házában kereste meg utódját, én pedig az államban, nem azért, mintha nem volnának rokonaim vagy fegyvertársaim, hanem mivel magam sem összeköttetéseimmel nyertem el az uralmat, és megfontoltságomat ne csak az én rokonságom bizonyítsa, melyet mögéd helyeztem, hanem a tied is. Van ugyanolyan nemes származású, idősebb bátyád, aki méltó erre a kitüntetésre, ha te nem volnál még érdemesebb. Elérted azt a kort, amely az ifjúság vágyakozásain már túljutott; életed olyan, hogy múltadban semmire nem kell mentséget keresned. Sorsod mindeddig csak ellenedre volt: a jó szerencse szúrósabb ösztökével kísérti a lelket, mivel a bajokat el lehet viselni, a boldogság megront. A hűséget, nyíltságot, barátságot, az emberi lélek legfőbb kincseit, te ugyanilyen állhatatossággal fogod őrizni, de mások alkalmazkodással gyengítik: meg fog környékezni a hízelgés, a kedveskedés, meg az igazi érzés leggonoszabb mérge, az önzés. Ha mi a legteljesebb nyíltság jegyében tárgyalunk is ma egymással, mások inkább szerencsénkkel, nem velünk fognak beszélni; mert kellő tanácsot adni a fejedelemnek nehéz dolog, de helyeselni minden fejedelemnek lehet, őszinteség híján.

(16.) - Ha a birodalom óriási teste irányító nélkül is megállna és egyensúlyban maradna, méltónak érezném magamat arra, hogy velem kezdődjék a köztársaság. Most azonban már rég olyan helyzetbe kerültünk, hogy sem az én öregségem nem adhat többet a római népnek egy jó utódnál, sem a te fiatalságod egy jó fejedelemnél. Tiberius, Gaius és Claudius alatt egyetlen családnak voltunk mintegy az öröksége: a szabadság helyett most választani kezdenek bennünket, és miután a Iuliusok s a Claudiusok háza véget ért, az örökbefogadás a legjobbakat fogja megtalálni. Mert az, hogy valaki fejedelmi szülőknek köszönheti létét és születését, véletlen dolog, és ilyenkor mást nem mérlegelnek: ám az örökbefogadás szabad döntés, és ha a választást elhatározzuk, az egyetértő közvélemény lesz útmutatónk. Tartsad szem előtt, hogy Nerót, akit a Caesarok hosszú sora felfuvalkodottá tett, nem Vindex fegyvertelen tartománya, vagy az én egy legióm, hanem tulajdon kegyetlensége, tulajdon züllöttsége rázta le az állam nyakáról; és nem is volt még példa uralkodó elítélésére. Minket háború árán és mérlegelés eredményeképpen szólítottak helyünkre, mégis minden kiválóságunk ellenére irigyelni fognak bennünket. Mégse riadj meg, ha két legio a világnak ebben a megrázkódtatásában még mindig nem nyugszik: én sem gondtalanul vettem át az állam kormányzását, és az örökbefogadás hallatára máris nem mondanak majd öregnek, amit most egyedüli vádként vetnek a szememre. A hitványak úgyis mindig hiányolni fogják Nerót: nekem is, neked is arra kell ügyelnünk,

hogy ne hiányolják a derekak is. A további intelem nem is időszerű, de teljesült is minden szándékom, ha személyedben jól választottam. A jó és a rossz megkülönböztetésének az a leghasznosabb és legegyszerűbb módja, ha meggondoljuk, hogy mit akarnánk vagy mit nem akarnánk más uralkodó alatt; mert itt nem úgy van, mint a királyi hatalom alatt élő népeknél, hogy egy bizonyos uralkodóházon kívül mindenki más szolga, hanem olyanok fölött fogsz uralkodni, akik sem a tökéletes szolgaságot nem tudják elviselni, sem a tökéletes szabadságot.

Galba tehát ilyenféle beszédet tartott, mintha most avatná Pisót uralkodóvá, mások pedig máris úgy értekeztek vele, mintha valóságos uralkodó volna.

(17.) Piso, mint mondják, ott helyben a szemtanúk előtt, és nemsokára, midőn mindenki tekintete reá szegeződött, a zavarnak vagy kitörő örömnek semmi jelét nem árulta el. Tiszteletteljesen beszélt atyjához, a császárhoz, magáról mértéktartással; arcán s magatartásában semmi sem változott, mintha uralkodni inkább tudott, semmint akart volna. Arról tanácskoztak ezután, vajon a szónoki emelvényről, a senatusban vagy a praetorianus táborban hirdessék-e ki az örökbefogadást. Úgy határoztak, hogy a táborba mennek: megtisztelő lesz ez a katonáknak, akiknek a kedvezését helytelen dolog bőkezűséggel és megkörnyékezéssel keresni, jó szóval viszont nem megvetendő. Közben a Palatiumot körülállta a kíváncsi nép, türelmetlenül várva a nagy titokra, s a különben is fékezhetetlen mendemondát elfojtói csak tovább duzzasztották.

(18.) Január tizedikén, rút, esős napon, a dörgés-villámlás, vagyis az égi fenyegetések a szokottnál is nagyobb zavart keltettek. Ilyesmi észlelése hajdanában a népgyűlések félbeszakítására vezetett, Galbát azonban nem riasztotta vissza a táborba indulástól. Semmibe sem vette az ilyesmit, mint véletlen dolgot, vagy amit a sors rendeléséből várhatunk, bármily világosan mutatkozik is meg, elkerülhetetlen. A katonák népes gyülekezete előtt hadvezéri rövidséggel bejelenti: fiává fogadja Pisót, az isteni Augustus példája és katonai szokás szerint, melynek alapján ki-ki egy másikat választ. És hogy az eltitkolt zendülést nagyobbnak ne tartsák, magától elmondja: a negyedik és a huszonkettedik legio néhány zendülő bujtogatására megtévedt, de csak hangoskodik és zúgolódik, és rövidesen visszatér kötelességéhez. Bejelentéséhez nem tesz hozzá egyetlen megnyerő szót, sem jutalmat. A tribunusok s a centuriók és a legelső sorokban álló katonák mégis jól hangzó választ zúgnak rá; a többiek leverten hallgatnak, mintha a békében is élvezett, szinte kötelező ajándékot háborúban elvesztették volna. Bizonyosan meg lehetett volna engesztelni a kedélyeket, ha a takarékos agg a legkisebb jelét is adja ajándékozó kedvének: ártalmasnak bizonyult a hajdani merevség és a túlzott szigor, amellyel ma már nem boldogulunk.

(19.) Ezután a senatusban beszélt Galba: sem ékesebben, sem hosszabban, mint a katonák előtt; Piso megnyerően szólt, és az atyák is kedvezően fogadták: sokan jóindulatból; mások, akik tulajdonképpen ellenezték, túlzóbban; a közömbösök - és ezek voltak legtöbben - előzékeny figyelemmel, csak egyéni céljaikra gondolva, a közzel mit sem törődve. Az örökbefogadás és a gyilkosság közt eltelt következő négy nap alatt Piso semmi mást nem mondott a nyilvánosság előtt, nem is tett. Mivel napról napra sűrűbben jöttek a hírek a germaniai zendülésről, és a város szívesen fogad s hisz el minden újságot, ha az rossz, a senatorok már előzőleg azt javasolták, hogy indítsanak a germaniai sereghez küldöttséget. Titokban azt tárgyalták, vajon Piso is velük menjen-e a nagyobb dísz kedvéért, mivel a küldöttek a senatus tekintélyét, ő viszont a császári méltóságot képviselné. Elhangzott az az indítvány, hogy Laco testőrparancsnok is legyen a küldöttség tagja, de ő meghiúsította a tervet. A kijelöltek is - mert a senatus a választást Galbának engedte át, - undorító állhatatlansággal fogadták el, utasították vissza, vagy bízták másra kiküldetésüket: aszerint, hogy mi mozgatta őket, félelem vagy remény, járták ki, hogy maradhassanak vagy menjenek.

(20.) Ezután következtek a pénzügyi gondok, és mikor mindent átvizsgáltak, legméltányosabbnak azt találták, hogy onnan követelik vissza, ahol az ínség oka rejlett. Nero kétezerkétszázmillió sestertiust tékozolt el ajándékokra. Galba minden egyes megajándékozottat maga elé idézett, és mindegyiküknek meghagyta az ajándék tizedrészét. De azoknál már a tizedrész is alig volt meg, mivel a máséból ugyanúgy költekeztek, mint ahogy korábban a magukét szórták, amiért is a legmohóbbaknak, egyben legzüllöttebbeknek semmi földjük vagy tőkéjük nem maradt, csupán a bűneikhez kellő eszközök. A behajtás lebonyolításával harminc római lovagot bíztak meg - újfajta és az érintetteknek mind kapcsolatai, mind nagy száma miatt terhes tisztség volt ez. Mindenfelé lándzsa és kiárusító, és városszerte nyugtalanság a törvényszéki tárgyalások miatt. És mégis nagy volt az öröm, hogy akiknek ajándékot adott Nero, ugyanolyan szegények, mint akiktől elvette. Elbocsátották ezekben a napokban a praetorianusoktól Antonius Taurus és Antonius Naso, a városi csapatoktól Aemilius Pacensis, a rendőri alakulatoktól Iulius Fronto tribunust. Mégsem orvosszer volt ez a többiekkel szemben, inkább bizonytalanság előidézője, mintha ármánykodással, illetve félelemből taszítottak volna ki egyeseket, holott mindannyian gyanúsak.

(21.) Közben Othót - akinek rendezett viszonyok között semmi reménye nem volt, és minden terve a zűrzavarra épült, - egyszerre sok minden ösztökélte: még uralkodónak is terhes fényűzése, magánember számára alig elviselhető nincstelensége, Galba ellen harag, Piso ellen irigység; tettette a félelmet is, hogy annál inkább vágyódhasson: szálka volt ő már Nero szemében is, és még egyszer sem Lusitaniát, sem egy második száműzetés tisztes látszatát nem várhatja. Persze mindig gyanús és gyűlöletes az uralkodó előtt az, akit utódjának szánnak; ártott ez Othónak az agg fejedelemnél, még inkább fog ártani a fiatalnál, akinek kegyetlen természetét a hosszú száműzetés csak tovább vadította. Megölhetik Othót! Éppen ezért addig kell cselekedni s merni, amíg Galba tekintélye ingadozik, Pisóé pedig még nem szilárdult meg. Nagy kísérletekre az átmenet időszakai alkalmasak, és nincs helye a habozásnak, midőn vészesebb a nyugvás, mint a vakmerőség. A halált, mindenkinek egyformán természet rendelte sorsát az utódok előtt a feledés vagy a dicsőség különbözteti meg, és ha bűnöst és bűntelent ugyanegy vég vár, a bátrabbhoz méltó halál illik.

(22.) Otho lelke nem volt elpuhult, mint a teste. Ráadásul meghitt felszabadítottjait s rabszolgáit a többi magánházhoz képest szokatlanul lazán tartotta; ezek Nero udvarát és fényűzését, házasságtöréseit, asszonycseréit s egyéb királyi kedvteléseit, amikre Otho oly nagyon vágyott, őt illető kiváltságokként csillantották fel előtte, ha elég merész lesz; de ha nyugton marad, a szemére hányták, hogy mindez másoknak jut; közben szorongatták az asztrológusok is - ez a hatalmon levőknek megbízhatatlan, a reménykedőknek csalárd emberfajta, melyet városunkban tilalmaznak is mindig, meg is tartanak -, akik minduntalan újabb változásokat és Otho számára ragyogó évet jósolgattak a csillagok megfigyeléséből. Sok ilyen asztrológust Poppaea titkos kamarája tartott, mint az uralkodói háztartás leghitványabb eszközeit. Közülük Ptolemaeus, Otho társa Hispaniában, miután megjósolta neki, hogy túl fogja élni Nerót, és az események igazolták, most már azoknak a szóbeszédéből következtetvén, akik Galba öregségét és Otho fiatalságát is számon tartották, elhitette vele, hogy társuralkodóvá fog emelkedni. Otho az emberi természettől sugallt vágyában, amely szívesebben hiszi a homályos dolgokat, úgy fogadta ezt, mint a végzet ismeretén és intésén alapuló jövendölést. És megtette a magáét Ptolemaeus: most már bűnre csábította, amihez az ilyen kívánságtól igen könnyű az átmenet.

(23.) De a bűn gondolata aligha hirtelen támadt: a katonák rokonszenvét - az utódlás reményében, vagy tettének előkészítéséül - már korábban próbálta megnyerni: úton, menet közben, szállásokon a legidősebb katonákat nevükön szólítgatta és emlékeztetvén Nero kísérésére, bajtársaknak mondotta őket; másokat újból felismert, némelyeket felkeresett és pénzzel vagy pártfogásával segített, gyakran fűzve szavai közé panaszt és Galbára vonatkozó

kétértelmű megjegyzéseket s mást is, ami csak felkavarja a tömeget. Az úttal járó fáradalmakat, az ellátás fogyatékosságát, a parancs keménységét annál bosszúsabban fogadták, mivel Campania fürdőhelyeit és Achaia városait hajón szokták volt felkeresni, most pedig a Pireneus-hegység és az Alpok és a végeláthatatlanul hosszú út fegyveresen való megjárását csak üggyel-bajjal győzték.

(24.) A katonáknak már amúgy is izzó szenvedélyére szinte újabb csóvát vetett Maevius Pudens, Tigellinus bizalmas embere: megkörnyékezte az izgága, vagy pénzszűkében levő és újabb kicsapongásokra sóvárgó elemeket, és lassanként odáig merészkedett, hogy valahányszor Galba Othónál lakomázott, az őrszolgálatra kirendelt egység tagjai közt vendéglátás címén fejenként száz-száz sestertiust osztott szét. Ennek a mintegy közjuttatásnak Otho egyeseknél titkoltabb jutalmakkal adott nyomatékot, s a vesztegetésben annyira elszántnak mutatkozott, hogy Cocceius Proculus testőrnek, aki földjének egy része miatt szomszédjával pereskedett, az egész szomszédos földet a maga pénzén megvásárolván ajándékba adta, miközben a nemtörődöm testőrparancsnok sem a közismert, sem a titkos dolgokról nem szerzett tudomást.

(25.) Ekkor azonban Onomastus nevű felszabadítottjára bízta a bűnös tett végrehajtását. Az általa árulásba sodort Barbius Proculus parancsközvetítő testőrt és Veturiust, ugyancsak ottani szolgálatvezetőt, miután több beszélgetés során ravasznak s vakmerőnek ismerte meg őket, jutalommal és ígéretekkel halmozza el és pénzt ad nekik, hogy még többeket nyerjenek meg. Így került két közkatona kezébe a római nép fölötti hatalom átruházása, és ők át is ruházták. A bűnös tervbe kevés személyt avattak be: a többiek feszült hangulatát különféle ügyeskedésekkel fokozzák, a tisztikarét azzal, hogy Nymphidius jótéteményei miatt amúgy is gyanúsak, a tömegét, vagyis a többiekét az ajándékpénz kiosztásának ismételt elhalasztása miatt érzett haraggal és elcsüggedésükkel. Voltak, akiket Nero emléke és a korábbi szabados élet vágya tüzelt fel: általában valamennyiüket rettegésben tartotta a fegyvernem megváltoztatásától való félelem.

(26.) Megfertőzte ez a métely azokat a legiókat és segédcsapatokat is, amelyeknek fegyelme, mióta a germaniai hadsereg megingása köztudottá vált, már amúgy is meglazult, s a hitványak annyira hajlottak a zendülésre, de még a meg nem tántorodottak is a tettetésre, hogy január tizennegyedikén a lakomáról hazatérő Othót magukkal ragadták volna, ha nem félnek az éjszakával járó bizonytalanságoktól, és hogy a katonai szállások az egész városban voltak szétszórva, továbbá mert ittasok közt nehéz fenntartani az egyetértést; nem az államra gondolva, amelynek uralkodójuk vérével való bemocskolását józanul tervezték, hanem csak azért, hogy a sötétben a pannoniai vagy germaniai hadseregnek ne a katonák útjába akadó első tagját kiáltsák ki Otho helyett, akit a legtöbben nem is ismertek. A kitörni készülő zendülés számos jelét a beavatottak elleplezték; másokat Galba füle hallatára, a testőrparancsnok Laco mondott ártalmatlannak, mert nem ismerte a katonák gondolkozását, s bármily kiváló, de nem tőle eredő tanácsot ellenzett, a hozzáértőkkel pedig makacsul szembeszállt.

(27.) Január tizenötödikén az Apollo-templom előtt áldozatot bemutató Galbának Umbricius haruspex baljós belső részeket, küszöbönálló merényletet és a házában levő ellenséget állapít meg. Hallja ezt Otho, mert egészen közel állott hozzája, s éppen ellenkezőleg úgy magyarázza, hogy örvendetes és elősegíti az ő terveit. Nem sokkal később a felszabadított Onomastus jelenti neki, hogy várja az építész és a vállalkozók: megbeszélésük szerint ezzel jelezték, hogy a katonák már gyülekeznek, és az összeesküvés elő van készítve. Otho, mikor távozásának okát kérdezték tőle, azt találta ki, hogy egy gyanúsan régi ház megvételéről tárgyal, ezért előbb meg kell vizsgáltatnia, majd felszabadítottjába karolva Tiberius palotáján keresztül a Velabrumba, onnan a Saturnus-templom alatt levő aranyozott mérföldkőhöz indul. Itt

huszonhárom testőr az imperatorként üdvözölt, de az üdvözlők csekély száma miatt reszkető és egy gyaloghintóba sietve beültetett Othót kivont kardokkal máris tovaragadja; útközben körülbelül ugyanannyi katona csatlakozik hozzájuk: egyesek tudják, miről van szó, legtöbbjük kíváncsiságból, egy részük kiáltozva és kardot rántva, más részük csendben, hogy majd az eseményekhez szabják elhatározásukat.

(28.) Az őrséget a táborban Iulius Martialis tribunus látta el. A hirtelen gaztett nagyságának hatása alatt, vagy mert attól félt, hogy a táborban már túlságosan elharapózott a pártütés, és az ellenszegülés halállal járna, a legtöbb praetorianusban azt a gyanút keltette, mintha tudna a dolgokról; a többi tribunus és centurio is inkább elfogadta a pillanatnyi helyzetet, semmint azt, ami bizonytalan, de becsületes megoldás lett volna, s kialakult az a lelki állapot, hogy a gyalázatos tettre kevesen merészkedtek, többen akarták, mindenki eltűrte.

(29.) Közben a mit sem sejtő és az áldozattal elfoglalt Galba immár más birodalmának isteneit ostromolta, mikor híre érkezett, hogy rohanvást visznek a praetorianus táborba valami senatort, majd, hogy Otho az, akit odavittek; az egész városból, aki csak találkozott vele, egyszerre ott termett: némelyek félelmükben eltúlozták az újságokat, mások a valóságnál kevesebbet mondtak, még akkor sem feledkezvén meg a hízelgésről. A tanácskozás eredményeképpen úgy döntöttek, hogy kipróbálják, milyen az érzülete annak a testőrcsapatnak, amely a Palatiumon az őrszolgálatot ellátta, mégpedig nem Galba személyével, mert az ő csorbítatlan tekintélyét hathatósabb orvosszerül tartogatták. Piso a palotához felvezető lépcsőről ilyenféle szózatot intézett az odahívottakhoz:

- Ma hatodik napja, bajtársak, hogy nem ismervén a jövőt, és akár kívánatos volt e név, akár félelmetes: Caesarrá választottak - hogy házunknak vagy a köznek jó vagy balvégzetére, az a ti kezetekbe van letéve. Nem mintha magam miatt rettegnék a szomorúbb eshetőségtől, hiszen a sorscsapásokat kitapasztalván, most kiváltképpen megtanulhatom, hogy a jó sors sem rejt magában kisebb veszedelmet: atyám és a senatus és a birodalom miatt fájlalom, akár pusztulnunk kell ma, akár - ami a jók szemében egyforma szerencsétlenség - pusztítanunk. A legutóbbi változásban az volt vigasztaló számunkra, hogy a város nem vérrel, és az állam meghasonlás nélkül került más kezébe: úgy látszott, az örökbefogadással gondoskodás történt arról, hogy Galba után se törjön ki a háború.

(30.) - Nem hivatkozom én előkelő származásomra vagy józan életemre, mert nem szükséges jó tulajdonságok emlegetése ahhoz, hogy valaki összehasonlítsa magát Othóval. A bűnök, amelyekkel egyedül dicsekedhetik, már akkor tönkretették a birodalmat, midőn az uralkodó barátjának szerepében tetszelgett. Vajon magatartásával és mozgásával, vagy hírhedt nőies ruházkodásával érdemelte ki az uralmat? Csalódnak, akiket a bőkezűség látszata alatt tobzódó fényűzés nyűgöz le: az ilyen ember tékozolni tud, nem ajándékozni. Most fajtalankodás és dőzsölés és asszonyi társaság jár a fejében: ezeket véli az uralkodás kiváltságainak, melyekből a kéj és a gyönyör őt illetné, a szégyen és gyalázat mindenki mást: mert soha senki becstelenséggel szerzett uralmat dicséretes eszközökkel nem gyakorolt. Galbát az emberi nem egyetértése tette Caesarrá, engem a ti egyetértéstekkel Galba. Ha állam és senatus és nép csupán üres szavak, akkor, bajtársak, rajtatok áll, hogy ne a leghitványabbak válasszanak császárt. Vezéreik ellen zendülő legiókról hallhattunk néha: a ti hűségetek s híretek csorbítatlan maradt mind a mai napig. Nero hagyott cserben titeket, nem ti őt. Az a harmincnál is kevesebb átálló és szökevény, akiket, ha centuriót vagy tribunust választanának maguknak, senki sem tűrne el - ezek fogják osztogatni a császári hatalmat? Elnéztek egy ilyen példát és tétlen várakozástokkal részességet vállaltok a bűnben? Átterjed ez a zabolátlanság a tartományokba, és a merényletek következménye minket, a háborúké titeket fog sújtani. És nem több az, ami az

uralkodó meggyilkolásáért, mint ami az ártatlanság jutalmaként jár, hanem ugyanúgy meg fogjátok kapni tőlünk az ajándékot hűségetekért, mint másoktól bűnös tettekért.

(31.) Bár a speculatorok eltűntek, a többi katona nem vonta meg figyelmét a szónoktól, s amint ez zavaros helyzetben megesik, véletlenül és ekkor még különös szándék nélkül sorakoztak fel sebtében, inkább, mint - ahogy később hitték - cselből és megtévesztésül. Marius Celsust is az illyricumi hadsereg kiszemelt egységeihez küldték, amelyek Vipsanius Agrippa csarnokában voltak elszállásolva; megparancsolták Amullius Serenus és Domitius Sabinus primipilaris centurióknak, hogy Libertas templomának előcsarnokából vezessék oda a germaniai különítmények katonáit. A tengerészlegióban nem bíztak, mert az ellenségesen érzett a bajtársak halála miatt, akiket Galba bevonulása után nyomban lemészároltatott. Még a praetorianusok táborába is elsiet három tribunus: Cetrius Severus, Subrius Dexter és Pompeius Longinus, hátha a még csak kezdődő és egyelőre erőtlen zendülést jobb tanácsokkal meg lehetne zabolázni. A tribunusok közül Subriust és Cetriust a katonák fenyegetésekkel fogadják, Longinust meg is ragadják s lefegyverzik, mivel nem katonai rangja alapján, hanem mint Galba egyik barátja volt hű uralkodójához, és a pártütők annál gyanakvóbb szemmel nézték. A tengerészlegio habozás nélkül a praetorianusokhoz csatlakozik; az illyricumi hadsereg kiszemelt katonái fenyegetően nekiszegzett dárdákkal elkergetik Celsust; a germaniai egységek sokáig ingadoztak - testben egyelőre törődötten, lélekben pedig megengesztelődvén -, mivel őket, akiket még Nero küldött Alexandriába, majd onnan visszarendelt, a hosszú hajózástól beteg állapotukban Galba különösen gondos ápolással gyógyíttatta.

(32.) Már az egész csőcselék betöltötte a Palatiumot, rabszolgákkal elvegyülve és zűrzavarosan kiáltozva Otho halálát és az összeesküvők pusztulását kívánták, mintha a cirkuszban vagy a színházban követelnének valami látványosságot; és nem a józan ész vagy az őszinteség szólt belőlük, hiszen még aznap ugyanilyen buzgósággal fogják hangoztatni az ellenkezőjét, hanem az a hagyományos szokás, hogy bárkinek - ha egyszer uralkodó, - féktelen üdvrivalgással és hiú tetszésnyilvánításokkal hízelegjenek.

Közben Galbát két vélemény tartotta határozatlanságban: Titus Vinius azt tanácsolta, maradjanak a palotában, vessék be a zendülők ellen a rabszolgákat, erősítsék meg a bejáratokat, ne menjenek a felbőszültek közé; adjon lehetőséget a rosszaknak, hogy megbánják tettüket, adjon lehetőséget a jóknak, hogy egymásra találjanak; a bűnös tettek a lendülettől, a jó tanácsok a várakozástól kapnak erőre; egyszóval, ha üdvösnek látszanék, később is ugyanúgy kivonulhatnak, de a visszatérés, ha megelégelnék a harcot, már mástól függene.

(33.) Mások úgy látták, hogy sietni kell, még mielőtt megizmosodik a néhány ember egyelőre erőtlen összeesküvése: reszketni fog Otho is, aki lopva távozott, mit sem tudók közé került, és most habozva s időt vesztegető tehetetlenséggel próbálja játszani az uralkodót. Nem szabad arra várni, hogy a táborban rendet teremtve a forumra támadjon és Galba szeme láttára a Capitoliumra vonuljon, miközben a kiváló imperator bátor barátaival együtt az utolsó ajtóig és küszöbig bezárja a házat, nyilván azért, hogy állja az ostromot. Valóban dicső lesz a rabszolgáktól kapott segítség, ha ekkora sokaság egyetértése és - ami a legfontosabb, - az első felháborodás ellanyhul! Ami nem szép, nem is biztonságos; vagy ha már elkerülhetetlen a halál, szembe kell nézni a veszéllyel: ez Othónak gyűlöletet, maguknak pedig tisztességet szerez. Laco fenyegetően rátámadt az e véleménnyel szembeszálló Viniusra, Icelus pedig kitartva személyes gyűlölete mellett, még ösztökélte is a köz romlására.

(34.) Nem is habozott tovább Galba, s a tetszetősebb javaslat szerzőihez állott. Mégis előreküldték a táborba Pisót, a nagynevű, friss kegyben álló ifjút és Titus Vinius ellenségét, akár mert csakugyan az volt, akár mert a haragos Laco és Icelus így akarta; és valóban, a gyűlöletnek könnyebben szokás hitelt adni. Alig távozott Piso, először csak kósza és

bizonytalan hír terjedt el, hogy a táborban megölték Othót; majd, amint nem közönséges hazugságok esetében történni szokott, némelyek erősködtek, hogy ott is voltak és látták: hiszékeny a mendemonda örvendezők és gondtalanok között. Miután közéjük vegyültek már Otho emberei, akik Galba kicsalogatására megtévesztésül terjesztettek örömhíreket, sokan úgy gondolták, hogy szándékosan találták ki, sőt meg is toldották ezt a híresztelést.

(35.) Most már nemcsak a nép és a tudatlan tömeg ragadtatta magát tapsra és mértéktelen rokonszenv-nyilvánításokra, hanem a lovagok s a senatorok közül is sokan félretették a félelmet és óvatosságot: feltörik a Palatium kapuit, berontanak, mutogatják magukat Galbának és panaszkodnak, hogy elütötték őket a bosszútól: megannyi gyáva és - mint a tények megmutatták, - veszélyben nem kockáztató ember, hangoskodók, nyelvükkel bátrak; egyikük sem tudott semmit, de mindegyikük bizonykodott, míg csak Galba - igaz értesülés híján és az egybehangzó tévhírektől meggyőzve - fel nem öltötte mellvértjét, és mivel sem kora, sem testi állapota miatt nem állt meg a lábán, a benyomuló tömegtől egy gyaloghintóba nem emeltette magát. Még a Palatiumban szembetalálkozott vele Iulius Atticus speculator, aki véres kardját mutogatva azt kiabálta, hogy ő ölte meg Othót.

- Bajtárs, ki parancsolta? - szólt rá Galba, jeles bátorsággal próbálva fékezni a katonai zabolátlanságot, fenyegetőktől nem reszketve, a hízelgőkkel szemben megvesztegethetetlenül.

(36.) Egyáltalán nem volt már kétes a táborban a közhangulat, magasra csapott a lelkesedés, s a katonák már nem elégedtek meg azzal, hogy tömött sorokban felsorakoztak, hanem az emelvényen, amelyen kevéssel azelőtt Galba aranyszobra állott, a katonai jelvények közepette Othót zászlókkal vették körül. Tribunusok vagy centuriók sem mehettek a közelébe: a közkatonák vigyázatra intették még elöljáróikkal szemben is. Zúgott minden a kiáltozástól, lármától és kölcsönös biztatástól, és nem ütöttek el egymástól a hangok, mint a tömeg és a köznép lagymatag hízelgésekor, hanem mihelyt újabb odaözönlő katonákat pillantottak meg, kézen fogták, átkarolták, maguk mellé állították őket, előre mondták az esküt, és hol az imperatort ajánlgatták a katonáknak, hol a katonákat az imperatornak. Nem is mulasztott el Otho semmit: karját kitárva hódolt a tömegnek, hajigálta a csókokat, és mindent megtett szolga módra az uralkodásért. Miután az egész tengerészlegio felesküdött rá, - bízva erejében, és úgy vélvén, hogy akiket eddig külön-külön ösztökélt, azokat most mind egyszerre kell feltüzelnie, - a tábor sáncáról ily szózatot tartott:

(37.) - Milyen minőségben léptem ide elétek, bajtársak, megmondani nem tudom, mivel sem magánembernek nem merem magamat nevezni, ha már ti princepsszé kiáltottatok ki, sem princepsnek, miközben más uralkodik. A ti nevetek is bizonytalan lesz, amíg azon lehet vitázni, vajon a római nép császára van-e táborotokban, vagy ellensége. Halljátok, hogyan követelik büntetésemet, egyszersmind a ti megfenyítésteket? Ennyire nyilvánvaló, hogy nem pusztulhatunk, de életben sem maradhatunk, csak együtt; és amilyen gyenge kezű Galba, már talán meg is ígérte, hiszen ő az, aki minden követelés nélkül is annyi ezer ártatlan katonát lemészároltatott. Borzadály fog el, valahányszor visszaemlékezem gyászos bevonulására, Galbának erre az egyetlen győzelmére, mikor a város szeme láttára tizedeltette meg a hozzá folyamodókat, akik esengve bízták rá magukat. Ilyen előjelekkel vonulván be a városba, miféle dicsőséggel öregbítette uralkodását azon kívül, hogy Hispaniában meggyilkoltatta Obultronius Sabinust és Cornelius Marcellust, Galliában Betuus Cilót, Germaniában Fonteius Capitót, Africában Clodius Macert, Cingoniust útközben, Turpilianust a városban, Nymphidiust itt a táborban? Hol van olyan tartomány, olyan tábor, amelyet ne mocskolt volna be vérrel, vagy ahogy ő mondja: nem tisztított és rendszabályozott meg? Mert ami mások szerint bűntett, ő orvosszernek nevezi, mikor hamis szóval szigorúságot mond kegyetlenség, takarékosságot kapzsiság helyett, a kivégzéseket és a ti meggyalázásotokat pedig fegyelme-

zésnek. Hét hónap telt el Nero pusztulása óta, és máris többet rabolt Icelus, mint amit a Polyclitusok, Vatiniusok és Aegialusok elvesztegettek. Kevésbé lett volna kapzsi és zabolátlan Titus Vinius, ha maga uralkodott volna: így azonban alattvalóknak tartott bennünket, mint saját tulajdonait, és értéktelennek, mint a máséit. Egyedül az ő házából kitelik az az ajándék, amelyet nektek sohasem adnak meg, de mindennap a szemetekre hánynak.

(38.) - És hogy még Galba utódába se vethessük reményünket, hazahívta a száműzetésből Pisót, akit mogorvaságban és kapzsiságban leghasonlóbbnak gondolt. Láttátok, bajtársak, hogy a feltűnően rossz idővel az istenek is az áldatlan örökbefogadás ellen nyilatkoztak meg. Ugyanígy vélekedik a senatus, ugyanígy a római nép: a ti erényetek kell, akikben minden erő megvan a tisztes szándékok támogatásához, és akik nélkül bármily kiválóság erőtlen. Nem háborúra, nem is veszedelembe hívlak benneteket: az egész katonaság fegyverei velünk vannak. Az az egyetlen togát viselő egység sem védi most Galbát, hanem fogva tartja: ha titeket meglát, ha a jelszót tőlem kapja, csak abban versenyez mindegyik, melyikük kötelez le engem legjobban. Nincs helye a habozásnak ilyen vállalkozásban, amely csak akkor érdemel dicséretet, ha már végrehajtották.

Ezután kinyittatta a fegyvertárat; katonai szokás és rend nélkül tüstént felkapkodták a fegyvereket, úgy, hogy a testőröket vagy legiokatonákat jelvényeikről meg sem lehetett különböztetni: sisakjaikkal s pajzsaikkal még a segédcsapatokéi is összekeverednek, sem tribunusoktól, sem centurióktól nem vártak parancsra, ki-ki a maga vezére és ösztökélője. És a hitványakat leginkább az serkentette, hogy a jók bánkódtak.

(39.) Piso, megrémülvén az erőre kapó zendülés lármájától és a városig zúgó hangoktól, már csatlakozott az időközben kivonult és a forumhoz közelgő Galbához, és már kedvezőtlen hírekkel tért vissza Marius Celsus; ekkor némelyek a Palatiumra való visszatérést, mások a Capitoliumra való vonulást, néhányan a szónoki emelvény elfoglalását javasolták, többen csak mások nézeteivel vitatkoztak, s mint áldatlan tanácskozásokon történni szokott, azt ítélték a legjobbnak, aminek az ideje már elmúlt. Laco - Galba tudta nélkül - állítólag Titus Vinius megöléséről tárgyalt, akár azért, hogy kivégzésével a katonák kedvében járjon, akár mert Otho bűntársának hitte, végül talán csak gyűlöletből. Habozásra késztette őket az idő és a hely, mivel ha egyszer megkezdődik a gyilkolás, nehéz mértéket tartani, és megzavarták a tervet a rémhírek és a kíséret több tagjának szökése, miközben egyre jobban lanyhult mindazok buzgósága, akik eleinte oly serényen fitogtatták hűségüket és elszántságukat.

(40.) Galbát ide-oda sodorta az összevissza hullámzó tömeg, közben mindenfelé megteltek a bazilikák és a templomok - szomorú látvány. Az összecsődült népség egy szót sem hallatott, de az arcok megdöbbenést árultak el, és mindenre odafordultak a fülek; nem volt itt tolongás, sem nyugalom, amilyen a nagy félelemből és nagy haragból fakadó hallgatás. Othónak mégis jelentették, hogy a tömeg fegyverkezik: üssenek rajtuk és előzzék meg a veszedelmet, parancsolja. Így aztán a római katonák, mintha Vologaesust vagy Pacorust akarnák letaszítani az Arsacidák ősi trónjáról és nem fegyvertelen öreg imperatorukat legyilkolni indulnának, szétkergették a tömeget, letiporták a senatust, vadul száguldó lovukon fegyverrel a kezükben a forumra törnek. Sem a Capitolium látása és a forum körül emelkedő templomok szentsége, sem a korábbi és jövendő uralkodók nem ijesztették vissza őket olyan bűn elkövetésétől, amelyért bármely utód bosszút áll.

(41.) A Galba kíséretére felvonult testőrcsapat zászlótartója, - a hagyomány szerint Atilius Vergilio, - amikor meglátta a közelgő fegyveres csapatot, Galbának a jelvény nyeléről leszakított képmását a földre dobta: erre nyilvánvaló lett, hogy az egész katonaság Othóval rokonszenvezik, a nép szétfutott, kiürült a forum, és a még vonakodók ellen kardot rántottak. Curtius medencéje mellett a hordozó rabszolgák kapkodása miatt Galba kiborult a gyalog-

hintóból és a földre vágódott. Utolsó szavát, aszerint, hogy gyűlölték vagy csodálták, különbözőképpen hagyományozták: némelyek szerint könyörögve kérdezte, hogy mi rosszat érdemelt, és még néhány napot kért a pénzajándék kifizetésére; többek szerint önként nyújtotta a nyakát a gyilkosoknak: rajta csak, vágjanak, ha az állam érdeke így kívánja. Nem érdekelte a gyilkosokat, hogy mit mond. A gyilkos személyét illetően nincs kellő bizonyosság: egyesek a továbbszolgáló Terentiust, mások Laecaniust említik, elterjedtebb hagyomány szerint Camurius, a tizenötödik legio katonája döfte bele a kardot és vágta át a torkát. A többiek a lábát s a karjait vagdosták össze gyalázatosan, - mert mellét vért borította, - de a vadság és kegyetlenkedés sok sebet ejtett a már megcsonkított törzsön is.

(42.) Ezután Titus Viniusra rontottak, akiről szintén nem tudják biztosan, elfojtotta-e hangját a pillanat rémülete, vagy azt kiabálta, hogy Otho nem adott parancsot az ő meggyilkolására. Ezt vagy úgy találta ki félelmében, vagy az összeesküvésben való részességét vallotta meg vele: élete s híre inkább amellett szól, hogy részese volt a bűntettnek, amelynek okozója is volt. Az isteni Iulius temploma előtt terült el először a térdét sújtó csapástól, majd Iulius Carus legiokatona szúrta át kétfelől.

(43.) Sempronius Densust azon a napon jeles férfinak láthatta korunk. A testőralakulatnak ez a centuriója, akit Galba Piso védelmére rendelt, egy szál tőrrel szállt szembe a fegyveresekkel és bűnüket szemükre hányva, hol integetéssel, hol szóval maga ellen fordította a gyilkosokat és lehetővé tette, hogy Piso - bár megsebesült, - elmeneküljön. El is vergődött a Vesta-szentélyig, egy templomszolga könyörületességből befogadta, annak lakásában elrejtőzött, és nem a szertartásokkal megszentelt hely tudta a fenyegető vészt egy darabig elodázni, hanem az, hogy meghúzódott, amíg csak a kiváltképpen az ő halálára áhítozó Otho parancsára oda nem ért Sulpicius Florus, a britanniai segédcsapatok katonája, akit Galba nemrég ajándékozott meg polgárjoggal, és Statius Murcus speculator: ezek előráncigálják Pisót és a templom kapujában felkoncolják.

(44.) Mint mondják, Otho egyetlen gyilkosság hírét sem fogadta nagyobb örömmel és egyetlen fejet sem vizsgálgatott oly kielégíthetetlen szemmel: akár mivel minden nyugtalankodástól megkönnyített lelke csak ekkor adta át magát az örvendezésnek, akár mivel Galbára gondolva a fenség, Titus Viniusra a barátság emléke minden megátalkodottsága ellenére is komor képekkel zavarta lelkét: hogy Pisónak mint ellenségének és vetélytársának halálán örvendezzen, jogosnak s illőnek hitte. A lándzsákra tűzött fejeket ott hordozták a testőrcsapatok jelvényei között, a tengerészlegio sasa mellett, miközben versengve mutogatták véres kezüket mind a gyilkosok, mind akik csak ott voltak, vagyis akár az igazságnak megfelelően, akár hazugul mint valami szép és emlékezetes tettel büszkélkedtek. Vitellius később több mint százhúsz beadványt talált azokról, akik jutalmat kértek valamely eznapi nevezetes ténykedésükért: mindezeket előkeríttette és kivégeztette, nem Galbának szóló tiszteletből, hanem hagyományos uralkodói szokásból: támaszul a jelennek, a jövőre bosszulásul.

(45.) Másnak hihette volna az ember a senatust, másnak a népet: mindenki rohant a táborba, igyekezett társai elé jutni, versenyt futott az előtte sietőkkel; szidalmazta Galbát, dicsérte a katonai igazságtevést, csókolgatta Otho kezét; s minél inkább általtás volt minden cselekedetük, annál többet műveltek. És Otho senkit nem utasított el, csak a katonák mohóságát és fenyegetéseit próbálta szóval s tekintettel megfékezni. Követelték, hogy kivégezhessék Marius Celsus kijelölt consult és Galbának mindvégig hű barátját, mert rossz szemmel nézték ügybuzgalma és feddhetetlensége, mint holmi elítélendő tulajdonságok miatt; ez nyilván a gyilkolás és a zsákmányolás kezdetét, és a legjobbak elpusztításának szándékát jelentette, de Othónak még nem volt hatalma a bűn megakadályozására: megparancsolására már volt. Ezért színlelt haraggal kijelentvén, hogy csak megkötözésre szólt a parancs, és majd súlyosabban fog lakolni, így megmentette az azonnali haláltól.

(46.) Ezután minden a testőrkatonák döntése szerint történt. A praetorium parancsnokait maguk választották: Plotius Firmust, az egykori közkatonát, akkor a tűzoltóság elöljáróját, aki még Galba uralkodása alatt Otho pártjához csatlakozott; melléje teszik Licinius Proculust, akiről Othóhoz fűződő bizalmas kapcsolatai miatt gyanították, hogy elősegítette terveit. A város praefectusának Flavius Sabinust tették meg, híven Nero választásához, aki alatt ugyanezt a tisztséget már betöltötte, és sokan Vespasianust, a testvérét tekintették benne. A katonák követelték, hogy a szabadságpénzeket, melyeket a centurióknak volt szokás fizetni, engedjék el, mert a legénység szinte évi adóval váltotta meg a mentesítéseket. Egy-egy manipulus negyedrésze mindig szerteszét volt szabadságon, vagy a tábor területén kószált, ha ennek árát a centuriónak megfizette; sem a teher nagyságával, sem a pénz előteremtésének módjával senki nem törődött: útonállással és rablással vagy szolgai munkákkal váltották meg a szolgálatmentességet. Azután a jobb módú katonákat megerőltető munkával és kíméletlen bánásmóddal gyötörték, amíg meg nem vásárolták mentesítésüket. Mikor a költekezéstől elszegényedve, ráadásul a tétlenségtől el is lustultak, jómódúból pénztelenné és igyekvőből haszontalanná válván tértek vissza alakulatukhoz, majd amint sorra mindegyiket ugyanez a szükség és szabadosság rontotta meg, pártütésekbe, viszálykodásokba és végül polgárháborúkba sodródtak. De Otho, hogy a tömegnek kedvező bőkezűséggel el ne fordítsa magától a centuriók rokonszenvét, megígérte, hogy a császári kincstár fogja az évi szabadságok költségeit fizetni: ezt a kétségtelenül hasznos intézkedést később a jó uralkodók állandó szolgálati rendszerré tették. Laco volt testőrparancsnokot, miután színleg egy szigetre száműzték, egy továbbszolgáló szúrta le, akit Otho küldött a megölésére; Marcianus Iceluson, mint felszabadított rabszolgán nyilvánosan hajtották végre az ítéletet.

(47.) Bűnök közt telvén a nap, végső rosszként az öröm következett. Összehívja a senatust a városi praetor, verseng hízelgésben a többi méltóság, odasereglenek a senatorok: megszavazzák Othónak a tribunusi hatalmat, az Augustus nevet és minden uralkodói megtiszteltetést, közben mindenki azon igyekszik, hogy elfeledtesse a szidalmakat és gyalázkodásokat, amelyeket válogatás nélkül szórtak reá; megragadtak-e lelkében, senki sem vette észre; figyelmen kívül hagyta-e a sérelmeket, vagy későbbre halasztotta a megtorlást, uralkodásának rövid volta miatt nem lehetett megállapítani. Otho, miután a még véres forumon az ott heverő hullahalmokon keresztül a Capitoliumra, majd onnan a Palatiumra vitette magát, megengedte, hogy a holttesteket eltemessék, illetőleg elhamvasszák. Pisót felesége, Verania, és fivére, Scribonianus, Titus Viniust leánya, Crispina temette el, miután megkerestették s megváltották a fejeket, amelyeket a gyilkosok azért őriztek, hogy majd eladhassák.

(48.) Piso életének harmincegyedik évét töltötte: híre nagyobb volt, mint szerencséje. Testvérei közül Magnust Claudius, Crassust Nero végeztette ki; ő maga sokáig száműzött, négy napig Caesar, a siettetett örökbefogadással csak azért előzte meg bátyját, hogy előbb haljon meg. Titus Vinius ötvenhét évig változó módon élt. Apja praetori család sarja, anyai nagyapja egy a proskribáltak közül. Katonáskodása eleinte nem növelte jó hírét: Calvisius Sabinus volt a legatusa, kinek a felesége ostoba kíváncsiságból látni akarta a tábor berendezését, ezért éjszaka katonai öltözetben belopózott és miután az őrállást és egyéb szolgálati ténykedéseket hasonló vakmerőséggel végigpróbálta, éppen a parancsnoki körletben szeretkezésre vetemedett: ezért a bűnért Titus Viniusra hárították a felelősséget. Tehát Gaius Caesar parancsára bilincsbe verték, majd a helyzet megváltoztával szabadon bocsátották, és mindez nem gátolta hivatali pályafutását; a praetorság után egy legio élére került s megállta a helyét, de később egy szolgai tett gyalázatával szennyezte be magát, minthogy Claudius lakomáján állítólag ellopott egy aranyserleget, amiért is Claudius másnap csak őneki cserépedényekkel tálaltatott. De Vinius mint proconsul, szigorúan s feddhetetlenül igazgatta Gallia Narbonensist, majd miután Galba barátsága miatt lejtőre került, vakmerő, agyafúrt, mindenre

kész emberré vált, és ahogy éppen kedve tartotta, egyforma eréllyel volt elvetemült vagy igyekvő. Titus Vinius végrendelete a vagyon nagysága miatt érvénytelen lett, Piso utolsó akaratát szegénysége tette hatályossá.

(49.) Galba testét sokáig ott hagyták és a zabolátlanságra csábító sötétségben mindenféle gyalázattal hurcolták, majd egyik hű felszabadítottja, Argius jószágigazgató, szegényes sírba rejtette a volt császár magánkertjében. Fejét, melyet a markotányosok s lovászlegények karóra tűztek és megcsonkítottak, Patrobiusnak, Nero egyik, Galbától kivégeztetett felszabadítottjának sírhalma előtt csak másnap találták meg és hamvait a már elégetett testtel egyesítették. Ilyen véget ért Servius Galba, ki hetvenhárom év során öt uralkodót élt meg jó szerencsével, és mások császársága alatt boldogabb volt, mint a magáé alatt. Régi volt családjának nemessége, hatalmas a vagyona; jelleme jó és rossz között, inkább hibák nélkül való, mint erényekben gazdag. A hírnév iránt nem volt közömbös, de nem is hajhászta; más pénzére nem vágyott, a magáéval szűkmarkúan, a közével fukarul bánt; barátok s felszabadítottak irányában, ha jókra akadt, szemrehányást sem téve elnéző volt, ám a rosszakkal szemben a bűnösségig vak. De előkelő születése és a kor rettenete takaróul szolgált, hogy ami renyheség volt, bölcsességnek nevezzék. Míg bírta az ereje, katonai dicsősége virágzott Germaniában. Proconsulként Africát mérséklettel, már idősebb korában az innenső Hispaniát hasonló igazságossággal kormányozta; magánembernél többre hivatottnak látszott, amíg magánember volt, és kortársainak egyetértő ítélete szerint uralkodásra képes, ha nem uralkodott volna.

(50.) A reszkető várost, amely nemcsak a friss gaztett szörnyűségétől, hanem egyszersmind Otho korábbi erkölcseitől is rettenetben élt, most Vitelliusról szóló új hír rémítette meg, amelyet Galba halála előtt elhallgattak, hogy mindenki azt higgye, mintha csak a felsőgermaniai hadsereg pártolt volna el. Most aztán, hogy a végzet akaratából az egész emberiségnek szégyentelenségben, tehetetlenségben, dőzsölésben két leghitványabb képviselője választatott mintegy a birodalom vesztére, nemcsak a senatus és a lovagság, amelynek mégis valami része volt az állam kormányzásában, és érdeke fűződött fennmaradásához, de még a tömeg is nyíltan kesergett. És már nem a szörnyű béke friss példáit, hanem a polgárháborúk emlékét elevenítették fel: a tulajdon seregeitől annyiszor elfoglalt várost, Italia dúlását, a tartományok kifosztását, Pharsaliát és Philippit, Perusiát és Mutinát, az országos csapások ismert neveit emlegették. Majdnem felfordult a világ akkor is, midőn az elsőségért a jók közt dúlt a harc, mégis megmaradt Gaius Iulius Caesar, megmaradt Caesar Augustus győzelme után a birodalom; megmaradt volna Pompeius és Brutus alatt a köztársaság. Most Othóért vagy Vitelliusért menjenek a templomokba? Mindkettőért istentelenség könyörögni, mindkettőért kárhozatos fogadkozni két olyan ember közül, akiknek háborújában csak azt tudhatták, hogy az lesz a rosszabb, aki győz. Voltak, akik Vespasianust és a keleti seregek megmozdulását sejtették, de amennyire kívánatosabb volt mindkettőnél Vespasianus, annyira borzadtak újabb háborútól és újabb csapásoktól. Egyébként Vespasianusról is ellentmondó hírek terjengtek, és valamennyi őt megelőző uralkodó közül egyedül ő változott javára.

(51.) Most a Vitellius-féle mozgalom kezdeteit s okait ismertetem. Miután Iulius Vindexet minden csapatával együtt lekaszabolták, a zsákmánytól s a dicsőségtől megittasodott sereg, amelynek fáradság és veszedelem nélkül jutott ki az ily kincsekkel járó háborúban a győzelem, hadi vállalkozást és harcot akart, inkább jutalmat, mint zsoldot. Sokáig mit sem jövedelmező és kemény katonáskodást kellett tűrniük a vidék s az éghajlat természete, valamint a szigorú fegyelem miatt, mely békeidőben kérlelhetetlen, de a belviszály felbomlasztja, mivel mindkét részről készen állnak a vesztegetők, és a hűtlenség büntetlen. Emberek, fegyverek, lovak a szükségletnek megfelelően, sőt díszelgésre is bőven voltak. De a háború előtt csak a maguk centuriáit s alegységeit ismerték; a seregtesteket tartományhatárok választották el: most a Vindex ellen összevont legiók, miután önmagukat és Galliát kitapasztalták, ismét

háborút s újabb viszályokat kerestek, és már nem szövetségesekről beszéltek, mint egykor, hanem ellenségről és legyőzöttekről. És megtette a magáét Galliának a Rhenus mentén elterülő része, amely ugyanahhoz a párthoz csatlakozott és most a leghevesebben izgatott a galbianusok ellen - mert Vindexről tudomást sem véve ezt a nevet adták nekik. Tehát acsarkodva a sequanusok, aeduusok és a többi törzs ellen, aszerint, hogy jómódúak voltak-e, városok elfoglalásán, földek feldúlásán, családi otthonok kirablásán járt az eszük. Kapzsiságukon és elbizakodottságukon - az erősebbek legfőbb fogyatkozásain - felül a gallok elkapatottságán is felbőszültek, akik a sereg gyalázatára azzal kérkedtek, hogy Galba elengedte nekik az adók egynegyedét, sőt mindközönségesen meg is ajándékozta őket. Ehhez járult az a ravaszul terjesztett, vakon hitt állítás, hogy megtizedelik a legiókat és a legtettrekészebb centuriókat elbocsátják. Mindenfelől rémhírek, baljós mendemonda a városból; Lugdunum ellenséges érzületű coloniája csökönyös Nero-hűsége következtében tele kósza híresztelésekkel, de ahhoz, hogy legyen mit koholni és mit elhinni, a táborban találtak legbőségesebben anyagot - gyűlöletből, félelemből, és ha erejüket tekintették, biztonságuk érzetében.

(52.) Az előző év decemberének elseje táján Aulus Vitellius bevonult Alsó-Germaniába és gondosan végigjárta a legiók téli táborait: visszaadta sokaknak rangját, elengedte a megbecstelenítő fenyítéseket, enyhítette a büntetéseket: sok mindent népszerűséghajhászásból, egyetmást meggyőződésből, például amikor Fonteius Capitónak a katonai rangok megvonásában vagy juttatásában érvényesített szennyes kapzsiságát pártatlanul felszámolta. Nem is consuli rangú helytartó mértéke szerint járt el, hanem minden intézkedését nagyobbra magyarázták, és bár a szigorúak szemében aljasnak látszott, hívei nyájasságnak s jószívűségnek mondták azt, hogy nyakló nélkül, meggondolás nélkül ajándékozta a magáét, osztogatta a másét, és még hibáit - a hatalom vágyását - is erénynek magyarázták. Sokan voltak mindkét seregben, nemcsak fegyelmezett s állhatatos, hanem elvetemült és törtető tisztek is. De mérhetetlen becsvágy és kivételes vakmerőség jellemzett két legioparancsnokot, Alienus Caecinát és Fabius Valenst. Közülük Valens, aki neheztelt Galbára, mivel az hálátlanul fogadta, hogy felfedte előtte Verginius időhúzását és meghiúsította Capito szándékait, ösztökélni kezdte Vitelliust, elébe tárta a katonák buzgalmát, hogy hírét-nevét mindenütt emlegetik, hogy Hordeonius Flaccus nem áll az útjában, hogy mellette lesz Britannia, csatlakoznak a germán segédcsapatok; baj van a tartományok hűségével, bizonytalan az öreg Galba uralma és rövidesen másra fog szállni. Tárja csak ki togája öblét és úgy siessen a közeledő szerencse elé. Méltán habozott Verginius, hiszen csak lovagi családból, ismeretlen apától született, nem tudott volna helytállni, ha elfogadja az uralmat, biztonságban úgy maradhatott, ha visszautasítja: Vitellius atyjának három consulsága, censorsága, egy császárral együtt viselt hivatali tiszte már jó ideje Vitelliusra ruházza az uralkodói méltóságot, de meg is fosztja a magánembernek kijáró biztonságtól. Ennyi minden ostromolta tunya lelkét, inkább hogy vágyra lobbanjon, semmint hogy remélhessen.

(53.) Felső-Germaniában pedig Caecina, ez a tetszetős megjelenésű, hatalmas termetű, féktelenül nagyravágyó, ügyes beszédű, büszke járású fiatal férfi nyerte meg már korábban a katonák rokonszenvét. Galba, mivel Baeticában quaestorként frissen átpártolt hozzá, fiatal fejjel egy legio élére állította, majd mikor kiderült róla, hogy közpénzt tulajdonított el, a sikkasztásáért eljárást indított ellene. Caecina felháborodott ezen és elhatározta, hogy felforgat mindent és a személyén esett sérelmet a köz bajaival fedezi el. Bőven megvoltak a seregben a visszavonás csírái, mivel a Vindex elleni háborúban is teljes számban részt vett, és csak Nero öngyilkossága után állt át Galbához, sőt még az eskü letételében is megelőzték az alsógermaniai zászlóaljak. Ehhez járult, hogy a treverek és lingók, valamint egyéb törzsek, amelyeket Galba kíméletlen rendeleteivel vagy határaik szűkebbre vonásával súlyosan érintett, a legiók téli szállásaival közelebbi érintkezésbe kerülnek; ennek eredménye: lázító beszél-

getések, a polgári lakosság körében könnyebben lazuló fegyelem, és az, hogy a Verginius iránt érzett rokonszenv bárki másnak csak előnyére szolgált.

(54.) A lingók városa régi szokás szerint ajándékot küldött volt a legióknak: egy összekulcsolt kéz ábrázolását, a vendégbarátság jeléül. Követeik szándékosan gyászruhát és szomorú képet öltvén, végigjárták a tábor főterét, végig a közös sátrakat, és hol a rajtuk esett sérelmeken, hol a szomszéd törzseknek jutott ajándékokon keseregtek, és midőn tapasztalták, hogy a katonák hajlanak szavukra, a seregre váró veszedelmeket és gyalázatot panaszolva szították a szenvedélyeket. És már valóban nem jártak messze a zendüléstől, mikor Hordeonius Flaccus elrendeli, hogy távozzanak a követek, mégpedig, hogy elmenetelük lehetőleg titokban maradjon, éjszaka hagyják el a tábort. Ebből szörnyű szóbeszéd kerekedett: sokan bizonygatták, hogy meggyilkolták őket, és ha nem segítenek magukon, arra is sor kerülhet, hogy a legbátrabb katonákat, és akik felpanaszolták helyzetüket, a sötétség leple alatt, a többiek tudta nélkül, elteszik láb alól. Elkötelezik magukat titkos fogadással a legiók, bevonják a segédcsapatok legénységét is, amelyre eleinte csak gyanakodtak, hogy a körös-körül elhelyezett gyalogos- és lovasegységekkel rajtaütést készít elő a legiók ellen, és amely rövidesen annál szenvedélyesebben foglalkozott ugyanezzel a tervvel: rosszak közt könnyebb a háborús egyezség, mint békében az egyetértés.

(55.) Alsó-Germania legiói a január elsején szokásos eskü letételével mégis hűséget fogadtak Galbának, de nagyon habozva és csak az első sorokból hangzott fel ritkán kiáltás: a többiek némán mind szomszédaik merészségére vártak, hisz már csak ilyen az emberi természet, buzgón folytatja azt, amit átall elkezdeni. De az egyes legiók hangulata sem volt egyforma: az első és ötödik legio katonái annyira felindultak, hogy némelyek kővel hajigálták meg Galba képmásait; a tizenötödik és tizenhatodik legio a zúgolódásnál és fenyegetőzésnél többre nem merészkedvén, a zendülés kitörését leste. De a felső-germaniai hadseregben a negyedik és huszonkettedik legio, amely ugyanazon a téli szálláshelyen táborozott, éppen január elsején szétveri Galba képmásait, a negyedik legio elszántabban, a huszonkettedik habozva, majd egyetértésben. És hogy ne úgy lássék, mintha megtagadnák a birodalomnak kijáró tiszteletet, eskütételkor a senatus és a római nép már elfeledett neveit hangoztatták, miközben egyetlen legatus vagy tribunus sem állt ki Galba mellett, sőt némelyek - már ahogy a zűrzavarban történni szokott, - még feltűnőbben bomlasztották a rendet. Mégsem akadt, aki a gyűlések hagyományos módján vagy az emelvényről beszélt volna, mert még nem volt, akit ezzel lekötelezhettek volna.

(56.) Hordeonius Flaccus consuli rangú helytartó csak nézte a gyalázatot, nem merte megfékezni a tombolókat, sem visszatartani a habozókat, sem bátorítani a derekakat, hanem tunyán, ijedten és tehetetlenségből ártatlanul állt ott. A huszonkettedik legio négy centurióját, Nonius Receptust, Donatius Valenst, Romilius Marcellust, Calpurnius Repentinust, mikor oltalmazni akarták Galba képmásait, a rájuk rontó katonák elhurcolták s megbilincselték, és senkinek nem jutott eszébe a hűség vagy a korábbi eskü, hanem - mint zendülések alkalmával megesik, - mindenki odapártolt, ahol a többség állott.

A január elsejét követő éjszaka a negyedik legio sashordozója megviszi a hírt Colonia Agrippinensisbe az éppen lakomázó Vitelliusnak, hogy a negyedik és huszonkettedik legio ledöntötte Galba képmásait, és a senatusra és a római népre tette le az esküt. Ez az eskü semmisnek látszott: megragadják hát a még ingadozó szerencsét és ők kínálnak uralkodót - így döntöttek. Vitellius már küldte is embereit a legiókhoz s a helytartókhoz, hogy tudtul adják a felső-germaniai hadseregnek Galbától való elpártolását: ezek után vagy harcolni kell a pártütők ellen, vagy ha az egyetértés és béke mellett határoznak, császárt kell választani; csekélyebb kockázattal is jár elfogadni egy uralkodót, mint keresni.

(57.) Legközelebb az első legio téli szállása volt, és legvállalkozóbb a legatusok közül Fabius Valens. Ez másnap a legio s a segédcsapatok lovasaival Colonia Agrippinensisbe vonult és Vitelliust császárként üdvözölte. Követték nagy versengve ugyanennek a tartománynak legiói, a felső-germaniai hadsereg pedig a senatus s a római nép szépen hangzó nevét elejtvén, január harmadikán Vitelliushoz pártolt. Ebből is nyilvánvaló, hogy az előző két napon sem a köztársaság oldalán állott. A seregek buzgalma mögött az agrippinensisiek, a treverek, a lingók sem maradtak el: segédcsapatot, lovat, fegyvert, pénzt kínálgattak, már ahogy ki-ki testi erővel, vagyonnal, találékonysággal bírta. És nemcsak a coloniák vagy a táborok főemberei, kiknek ekkor is bőven volt, és a győzelem kivívásától is sokat remélhettek, hanem a manipulusok is, vagyis a közkatonák, megtakarított pénzüket és kardszíjaikat s kitüntetéseiket, ezüsttel ékesített fegyvereiket ajánlották fel pénz helyett - lelkesen és felbuzdulva, azaz kapzsiságból.

(58.) Vitellius tehát megdicséri a katonák serénykedését, majd az udvari tisztségeket, melyeket felszabadítottak szoktak ellátni, római lovagok közt osztja szét, a szabadságpénzeket a centurióknak a császári magánpénztárból fizeti; a katonák indulatát, akik sok ember elítélését követelték, többnyire helyesli, ritkán az illetők látszólagos elfogatásával hiúsítja meg. Pompeius Propinquus belgicai procuratort azonnal kivégeztette, Iulius Burdót, a germaniai folyami hajóhad parancsnokát ravaszul kiragadta. Ez ellen már korábban fellángolt a sereg haragja, mivel állítólag koholt vádakkal és cselvetéssel Fonteius Capito romlására tört. Kedves volt Capito emléke, és a dühöngők közepette csak nyilvános kivégzésre volt mód, elnézésre csakis furfanggal: így őrizetben tartották és végre a győzelem után, mikor már lecsitult a katonák gyűlölködése, elbocsátották. Viszont engesztelésül odavetik Crispinus centuriót, aki Capito vérével mocskolta be magát s ezért a bosszút követelők szemében nyilvánvalóbb bűnös, a büntető számára pedig kevesebbet érő volt.

(59.) Ezután Iulius Civilist mentette ki a veszedelemből, a batavusok nagy hatalmú vezetőjét, hogy kivégeztetése a harcias népet el ne idegenítse. Különben is ott volt a lingók területén nyolc bataviai cohors, ott voltak a tizennegyedik legio segédcsapatai, az akkori meghasonlásban a legiótól különválva ugyan, de aszerint, hogy merre hajlanak, támogatásuk vagy ellenszegülésük sokat nyomhatott a latban. Nonius, Donatius, Romilius, Calpurnius centuriót, akikről fentebb szólottunk, kivégeztette, mivel vétkesnek találta őket hűségben, pártütők közt a legsúlyosabb bűnben. Csatlakozott pártjához Valerius Asiaticus, Belgica tartományának helytartója, akit Vitellius nemsokára vejévé fogadott, valamint Iunius Blaesus, a Lugdunum környéki Gallia kormányzója, az Italica-legióval és a Taurusról elnevezett, ugyancsak Lugdunumban táborozó lovasegységgel. A raetiai csapatok sem késlekedtek az azonnali csatlakozással, de még Britannia felől sem volt kétség.

(60.) A parancsnokot, Trebellius Maximust, kapzsisága és szűkmarkúsága miatt a katonák megvetették és gyűlölték. Szította ellene a gyűlöletet Roscius Caelius, a huszadik legio legatusa, már régóta ellenfele, de a polgárháborúban ellenségeskedésük még hevesebben tört ki. Trebellius zendüléssel és a fegyelem megbontásával vádolta Caeliust, Caelius a legiók kizsákmányoltságát és ínséges helyzetét hányta Trebellius szemére, és miközben a legatusok ocsmányul civódtak, a hadsereg rendje teljesen felbomlott, s a viszálykodás odáig fajult, hogy Trebellius, miután a segédcsapatok katonái gyalázkodva elkergették, és miután a cohorsoknak s a lovasegységeknek Caeliushoz való csatlakozása következtében magára maradt, Vitelliushoz menekült. A tartományban a consuli rangú helytartó távozása után is békesség honolt: a legioparancsnokok kormányoztak egyforma joggal, a merész Caelius nagyobb hatalommal.

(61.) A britanniai hadsereg csatlakozása után roppant erőkkel s anyagi eszközökkel rendelkező Vitellius két vezért, két hadi utat jelölt ki: Fabius Valens azt a parancsot kapta, hogy nyerje meg, vagy - ha visszautasítják, - dúlja fel Galliát és a Cottiusi Alpokon keresztül törjön Italiába, Caecina pedig közelebbi átkelőhelyen, a Poeninusi-hágóról vonuljon le. Valensnak az alsó-germaniai hadsereg kiszemelt egységei jutottak, az ötödik legio a sassal és a gyalogos, valamint lovas segédcsapatokkal, mintegy negyvenezer fő fegyveres; harmincezret Caecina vezetett Felső-Germaniából; ennek a seregnek a magva a huszonegyedik legio volt. Mindketten kaptak germaniai segédcsapatokat, amelyekből Vitellius is kiegészítette seregét, hogy a had zömével kövesse őket.

(62.) Bámulatos volt a hadsereg s a császár ellentéte: a katonaság sürgette, követelte a fegyveres összecsapást, míg Gallia ingadozik, míg Hispania habozik; nem akadály a tél, sem a tunya béke sugallta meggondolások; rohanják meg Italiát, foglalják el a várost; belviszályban legbiztonságosabb a gyorsaság, amikor inkább tettre, mint tanakodásra van szükség. Vitellius eltompultan várakozott és hiú fényűzésben és tékozló lakomákon már előre élvezte kiváltságos uralkodói helyzetét, délidőben ittasan és telezabáltan, miközben a lelkes és erélyes katonák még a vezéri feladatokat is önként ellátták, mintha ott volna a császár és reményt vagy félelmet öntene az igyekvőkbe vagy a gyávákba. Felkészülten s parancsra várva követelik az indulásra szólító jelet. A Germanicus nevet tüstént Vitelliusra ruházták; a Caesar megszólítást még győzelme után is megtiltotta. Biztató jósjel volt, hogy Fabius Valens és háborúba vezetett serege előtt éppen az indulás napján egy sas szállott, lassú repüléssel, amint az oszlop haladt, mintegy utat mutatva, s jó darabon úgy zengett az örvendező katonák lármája, oly nyugodtan úszott előttük a meg sem rebbenő madár, hogy nagy és szerencsés dolog kétségtelen előjelének vehették.

(63.) Valóban, a treverek városát, mint szövetségesekét, gond nélkül érték el; Divodurumban - ez a mediomatricusok fővárosa, - igen nyájas fogadtatás ellenére hirtelen rémület fogta el őket: egyszerre fegyvert ragadtak az ártatlan lakosság legyilkolására, nem zsákmány végett, vagy fosztogatásra vágyva, hanem őrjöngésből és eszeveszettségből, meghatározhatatlan okokból, úgyhogy éppen ezért nehezebb volt az orvoslás is, míg végül a vezér könyörgésére megenyhülvén, a polgárság kiirtásától elállottak; de még így is levágtak vagy négyezer embert. Galliát akkora rémület szállta meg, hogy ezután egész városok járultak hatóságaikkal és könyörgéseikkel a vonuló sereg elé, leborultak az utakon a nők s gyermekek, s nyújtottak feléjük mindent, ami csak engesztelheti az ellenség haragját - nem háborúban ugyan, de a békéért.

(64.) Galba meggyilkolásának és Otho trónra léptének hírét Fabius Valens a leucusok városában kapta meg. A katonákat ez örömre sem hangolta, félelemmel sem töltötte el: háborún jártatták az eszüket. A gallok közt megszűnt a tétovázás: Othót és Vitelliust egyaránt gyűlölték, Vitelliustól félniük is kellett. A legközelebbi község, a lingóké, hű volt Vitellius pártjához. A katonák szíves fogadásban részesültek, fegyelmezettségben versenyeztek, de örömüknek rövidesen véget vetett azoknak a cohorsoknak féktelensége, amelyeket - mint fentebb említettük, - a tizennegyedik legiótól való különválásuk után Fabius Valens a maga seregéhez csatolt. Előbb szóváltásra, majd tettlegességre került sor a batavusok és a legionariusok között, s ez, mivel a katonák vagy az egyik, vagy a másik fél mellé álltak, majdnem csatává fajul, ha néhányuk kivégeztetésével Valens észhez nem téríti a vezéri hatalomról megfeledkezett batavusokat. Az aeduusok ellen hiába kerestek háborús okot: amikor parancsot kaptak pénz és fegyverek szolgáltatására, ráadásul még ingyengabonát is adtak. Amit az aeduusok félelemből, a lugdunumiak örömest tették. De az Italica-legiót és a Taurusról elnevezett lovasegységet elvezényelték, míg a tizennyolcadik cohorsot Lugdunumban, szokott téli szálláshelyén hagyták. Manlius Valenst, az Italica-legio parancsnokát, bár jó

szolgálatokat tett Vitellius pártjának, Vitellius semmire sem becsülte: mikor nem is sejtette, Fabius titkos vádaskodásokkal befeketítette, és hogy még óvatlanabbul essék kelepcébe, a nyilvánosság előtt dicsérte.

(65.) A lugdunumiak s a viennaiak régi viszálykodását a legutóbbi háború lángra lobbantotta; sok kárt okoztak egymásnak, gyakrabban s dühödtebben, mint ha csak Nero és Galba miatt folyt volna a harc. Ehhez járult, hogy Galba a lugdunumiak jövedelmeit, amint alkalma nyílt haragját éreztetni, a császári pénztár részére vette igénybe, a viennaiakat pedig elhalmozta kitüntetésekkel; amiből versengés és irigység származott, és mivel csak egy folyó választotta el őket, összekötötte őket a gyűlölet. Így hát a lugdunumiak sorra bujtogatni kezdték a katonákat és Vienna feldúlására nógatták őket, felsorolván, miképpen ostromolták meg gyarmatvárosukat, segítették Vindex törekvéseit, s a minap is legiókat toboroztak Galba védelmére. És miután elég okot mutattak nekik a gyűlöletre, a zsákmány nagyságát csillantották meg előttük. Már nem is titokban biztatták, hanem közösen kérték őket: menjenek bosszút állni, semmisítsék meg a galliai háború fészkét; ott minden idegen és ellenséges; ők viszont római telepesek, részei a seregnek és jó s balsorsukban társak; ha a végzet ellenük fordulna, ne hagyják őket dühödt ellenfeleiknek kiszolgáltatva.

(66.) Ilyen és hasonló beszédekkel odáig vitték a dolgokat, hogy még a legioparancsnokok és a pártvezérek sem tartották elfojthatónak a hadsereg haragját, mikor a veszedelmükről jól értesült viennaiak kezükben olajággal és szalaggal, ahol csak a menet elhaladt, a katonák kezét, térdét, lábát átkulcsolva meglágyították szívüket; nyomatékul Valens még három-háromszáz sestertiust adott minden egyes katonának. Akkor egyszeriben súlya lett a város régi voltának s méltóságának, és a viennaiak épségét s bántatlanságát ajánló Fabius szavait megértően hallgatták; s bár egyetemlegesen fegyvereik elkobzásával büntették őket, a lakosok mégis magánajándékokkal és mindenféle holmival kedveskedtek a katonáknak. De határozottan beszélték, hogy Valens nagy pénzért hagyta magát megvesztegetni. Ez a sokáig szűkölködő, hirtelen gazdaggá lett férfi nem jól leplezte sorsa változását: hosszú nélkülözés után fellángolt sóvárgásában telhetetlen, pénztelen ifjúság után tékozló öreg lett. Ezután a sereg lassú menetben haladt át az allobroxok és a vocontiusok területén. A vezér még a napi távolságokat és a táborhelyek változtatásait is áruba bocsátotta, rút alkudozást folytatott a földek birtokosaival és a községi hatóságokkal, annyira fenyegetőzve, hogy a vocontiusok Lucus nevű városa alá tüzes csóvákkal vonult, míg pénzzel ki nem engesztelték. Valahányszor hiányzott a pénzbeli fizetség, leányok és asszonyok felkínálásával jártak a kedvében. Így jutottak el az Alpokig.

(67.) Több zsákmányt és vért habzsolt Caecina. Ingerelték ezt a forrófejű embert a helvétek, - az egykor fegyvereiről, férfiairól, majd nevének megörökítéséről híres gall törzs, - akik Galba megöléséről mit sem tudtak és Vitellius uralmáról hallani sem akartak. A háború kirobbanására a huszonegyedik legio kapzsisága és elhamarkodottsága adott okot: elrabolt egy pénzküldeményt, egy olyan erőd zsoldját, melyet a helvétek régtől fogva a maguk katonáival és költségén tartottak fent. Nehezen tűrték ezt a helvétek: elfogták a germaniai hadsereg nevében a pannoniai legióknak szánt leveleket, és egy centuriót meg néhány katonát őrizetben tartottak. A háborúra áhítozó Caecina az első kínálkozó vétséget kihasználva - még mielőtt megbánhatták volna, - bosszulni indult: sürgősen tábort bontott, feldúlta a földeket, kifosztotta a hosszú békében municipiummá kiépített, gyógyító vizének kellemes volta miatt látogatott helységet, követeket küldött a raetiai segédcsapatokhoz, hogy támadják hátba a legio ellen fordult helvéteket.

(68.) A döntő pillanat előtt nagyon bátor, a veszélyben ijedt helvétek, bár az első lármára Claudius Severust vezérül választották, nem értenek a fegyverforgatáshoz, nem tudnak sorakozni, nem tudnak egyet határozni. Végzetes összecsapni a harcedzett római katonákkal, nem biztonságos régiségtől omladozó falak közé szorulni; innen Caecina erős seregével, onnan a Raetiában állomásozó lovasok s gyalogosztagok és maga a fegyverekhez szokott és katonai módon edzett raetiai ifjúság. Mindenfelől pusztítás és öldöklés, maguk középütt kószáltak, elhajigálván fegyvereiket; nagy részük sebesülten vagy szétzüllve a Vocetius-hegyre menekült, de a nyomban rájuk küldött thrák gyalogosok lekergették, az üldözésükre eredő germaniai s raetiai egységek pedig az erdőkben és rejtekhelyeiken lekaszabolták őket. Sok ezer embert vágtak le, sokat rabszolgának adtak el, s midőn az egész vidék lerombolása után az ellenséges had Aventicum, a törzs főhelye ellen indult, küldöttség ajánlotta fel a várost, és a megadást el is fogadták. A főemberek közül Iulius Alpinus, mint háborús bujtogató ellen Caecina járt el, a többit Vitellius kegyére vagy kegyetlenségére hagyta.

(69.) Nem könnyű megmondani, hogy a helvétek követei kit találtak kevésbé kiengesztelhetőnek: a császárt vagy katonáit. A katonák a város lerombolását követelik, fegyverrel és öklükkel hadonásznak a követek előtt, még Vitellius sem takarékoskodott a fenyegető szavakkal, ám ekkor az egyik követ, a közismerten ékes szavú Claudius Cossus, aki azonban szónoki ügyességét a helyzethez illő zavarral leplezte és ezzel annál nagyobb hatást ért el, meglágyította a katonaság szívét. Amint az történni szokott, a friss benyomásokra fogékony tömeg éppúgy hajlott a könyörületre, mint amennyire előbb nem ismert mértéket a kegyetlenségben, és könnyes szemmel még állhatatosabban kívánva nekik jobb sorsot, büntetlenséget és bántatlanságot eszközölt ki a városnak.

(70.) Caecina néhány napot a helvétek földjén időzött, hogy értesülhessen Vitellius döntéséről, ugyanakkor az alpesi átkelés előkészítése közben örvendetes hírt kap Italiából: a Siliusról elnevezett lovasegység, mely a Padus vidékén táborozott, Vitellius hűségére tért. Vitellius proconsulsága alatt a Silius-alakulat katonái Africában szolgáltak, majd amikor Nero egyiptomi bevetésre mozgósította és a Vindex-felkelés miatt visszahívta őket, és akkor éppen Italiában időztek, decurióik ösztönzésére, akik Othót nem ismerve, Vitelliusnak viszont lekötelezve a közeledő legiók erejét és a germaniai hadseregről szállongó híreket felnagyítva emlegették, átpártoltak hozzá, és mintegy ajándékként az új uralkodónak a Paduson túli vidék legerősebb városait, Mediolanumot, Novariát, Eporediát és Vercellaet is melléje állították. Ezt Caecina tőlük maguktól tudta meg, és mivel egyetlen lovasalakulatnyi helyőrséggel Italia legtágasabb síkságát nem lehetett védeni, előreküldte a galliai, lusitaniai s britanniai cohorsokat és a germaniai zászlóaljakat a Petráról elnevezett lovasegységgel, míg ő maga kissé habozott, hogy ne a raetiai hágókon keresztül, Noricumba kanyarodjék-e el Petronius Urbicus procurator ellen, akit - mivel összevonta a segédcsapatokat és leromboltatta a folyók hídjait, - Otho hívének lehetett tartani. De attól félt, hogy így elveszthetné már előreküldött gyalogos- és lovasegységeit, egyszersmind arra gondolt, hogy nagyobb dicsőséggel jár Italia megtartása, és bárhol kerül is sor csatára, a noricumiak biztosan a győzteséi lesznek, ezért a poeninusi úton sorkatonaságát és málhával megrakott legióinak menetét a még télies alpesi hágón vezette át.

(71.) Otho eközben mindenkinek várakozása ellenére nem dőzsölésben, nem is tétlenségben tespedt: félretette a gyönyörhajhászást, a fényűzésnek még a látszatát is kerülte, és mindent az uralkodói méltósághoz illően rendezett el: de annál nagyobb rettegést okoztak ezek a hamis erények és a várhatóan visszatérő bűnök. Marius Celsus kijelölt consult, akit megjátszott bebörtönzéssel ragadott ki az őrjöngő katonák kezéből, a Capitoliumra idézteti; a híres és pártja előtt gyűlöletes férfit a nagylelkűség hírének megszerzésére akarta felhasználni. Celsus megvallotta Galba iránti tántoríthatatlan hűségének bűnét és még példaadásának elismerésére

is igényt tartott. Otho pedig szinte nem is kegyet gyakorolt, hanem az isteneket híván kölcsönös kiengesztelődésük tanúiul, tüstént bizalmas barátai közé fogadta, majd a háborúban hadvezérei közé választotta, s Celsusnak, mintegy a végzet rendeléséből, Otho iránt is megmaradt csorbítatlan és szerencsétlen hűsége. Celsus életben maradása, melyet a város első emberei örömmel fogadtak, és a nép széltében tárgyalt, a katonáknak sem volt kedvük ellenére, mivel most megcsodálhatták ugyanazt az erényt, amelyre nemrég haragudtak.

(72.) Hasonló ujjongás következett ezután, nem hasonló okokból, midőn kivívták Tigellinus pusztulását. Ofonius Tigellinus - ismeretlen származása, förtelmes fiatalsága, tisztátalan öregsége ellenére - tűzoltó- és testőrparancsnokságot és a kiválóságnak kijáró egyéb jutalmakat ért el - mivel így gyorsabban ment: - bűneivel; nemsokára kegyetlenkedni, majd harácsolni kezdett, azaz férfias gaztetteket művelt, megrontván minden gyalázatra Nerót, némely dolgokat tudta nélkül mervén, végül is cserbenhagyta és elárulta. Ezért senki másnak a megfenyítését nem követelték kitartóbban, bár más-más érzülettel: azok is, akik gyűlölték Nerót, azok is, akik vágyakoztak utána. Galba alatt Titus Vinius befolyása védte meg, aki azt állította róla, hogy ő mentette meg a leányát. Kétségtelenül megmentette, de nem jószívűségből, hiszen annyi más személyt megöletett, hanem majdani mentségként, mivel a leghitványabbak - nem bízván a jelenben, - változástól félnek és védelmül az egész nép gyűlölete ellen előre biztosítják egyes személyek kedvezését; vagyis nem az ártatlanságra van gondjuk, hanem a kölcsönös büntetlenség biztosítására. A nép - hozzáadván Tigellinus régi gyűlöletéhez a Titus Viniusszal szemben érzett friss ellenszenvet, - annál dühödtebben csődült össze az egész városból a Palatiumra és a forumokra, és mikor a tömeg féktelensége a tetőpontra hágott, a cirkuszba és színházakba tódultak, lázító szavakkal zúgtak, míg csak Tigellinus, aki a sinuessai fürdőkben kapta kézhez az elkerülhetetlen végre felszólító üzenetet, szeretőinek társaságában, csókok és szégyenletes késedelmeskedés közepette, késsel fel nem vágta a torkát, hogy becstelen életét késői és gyalázatos távozásával is beszennyezze.

(73.) Ugyanebben az időben Calvia Crispinilla, akinek elítélését követelték, különféle megtévesztésekkel és az állítólag semmiről sem tudó császár hírét csorbítva, kisiklott a veszedelemből. Nero kéjelgéseinek ez a szakértője, aki átkelt Africába, hogy fegyveres vállalkozásra tüzelje Clodius Macert, nem is titkoltan ki akarta éheztetni a római népet. Később az egész város rokonszenvét kivívta; consuli rangú házassága megszilárdította helyzetét; Galba, Otho, Vitellius alatt sem esett baja, sőt pénze és gyermektelensége következtében, aminek jó s rossz időkben egyaránt megvan a súlya, hamarosan hatalmasság lett.

(74.) Közben Otho asszonyi csábításokkal telehintett sok-sok levélben pénzt és kegyet, és bármilyen nyugalmas helyet kínálgatott Vitelliusnak, amelyet csak tékozló életének folytatására választ. Hasonló dolgokat csillantott fel Vitellius is, eleinte finomabban: mindkét részről ostobán és nem illő módon színlelve, majd szinte szóváltásba keveredve, kölcsönösen kicsapongást és gyalázatosságokat vetettek egymás szemére - egyikük sem alaptalanul. Otho visszahívatta a még Galbától küldött követeket, ő maga is küldött embereket mindkét germaniai sereghez és az Italica-legióhoz s egyáltalán a Lugdunumban táborozó csapatokhoz, látszatra a senatus nevében. A követek Vitelliusnál maradtak, készségesebben, semmint az lehetett volna a látszat, hogy visszatartották őket; a praetorianusokat, kiket Otho tisztességadás örve alatt adott a követek mellé, visszaküldték, még mielőtt a legiókkal érintkezhettek volna. A germaniai hadsereg nevében, a testőrséghez és a városi csapatokhoz címzett leveleket adott velük Fabius Valens is, amelyekben pártja erejével hencegett és az egyetértést ajánlgatta; de még azt is a szemükre hányta, hogy a Vitelliusnak annyival korábban átadott hatalmat Otho kezére játszották.

(75.) Így tették őket ígéretek, egyszersmind fenyegetések próbára, mint akik háborúban nem egyenlő felek ugyan, békében viszont semmit sem vesztenének; azért a praetorianusok hűsége mégsem ingott meg. De most már orgyilkosokat küldtek: Otho Germaniába, Vitellius a városba. Egyiküknek sem sikerült: Vitellius embereinek nem esett bántódásuk, mivel a nagy embersokaságban nem ismervén egymást, észrevétlen maradtak; Othóéi új arcukkal elárulták magukat, mivel ott mindenki ismert mindenkit. Vitellius levelet írt Titianusnak, Otho fivérének, és halállal fenyegette meg őt magát s fiát, ha anyja és gyermekei nem maradnának életben. És valóban megmaradt mindkét család, Otho alatt talán félelemből; Vitellius volt az, aki győzelme után a kegyesség hírét elnyerte.

(76.) Az első hír, amely Otho önbizalmát növelte, Illyricumból érkezett: felesküdtek rá Dalmatia, Pannonia és Moesia legiói. Ugyanezt jelentették Hispaniából, s Cluvius Rufus nyilvános dicséretet kapott, de nemsokára ismeretessé vált, hogy Hispania átpártolt Vitelliushoz. Még Aquitania sem maradt hű sokáig, bár Iulius Cordus Othóra eskette fel. Sehol hűség vagy szeretet: félelmükben és kényszerhelyzetükben ide-oda ingadoztak. Ugyanez a rettegés hajtotta Narbonensis provinciát Vitelliushoz, hiszen könnyű átállni a legközelebbiekhez és az erősebbekhez. A távoli tartományok és a tengeren túli fegyveres erők Otho mellett maradtak, nem pártos elfogultságból, hanem mert nagy volt a súlya a város nevének és a senatus dicsfényének, és előbb nyerte meg a lelkeket, mert előbb hallottak róla. A iudaeai hadsereggel Vespasianus, a syriai legiókkal Mucianus tétette le az esküt Othóra, egyszersmind Egyiptom s valamennyi keleti tartomány is az ő nevéhez volt kötve. Ugyanígy Karthago kezdeményezésére neki hódolt Africa, s meg sem várva Vipstanus Apronianus proconsul engedélyét, Crescens, Nero felszabadítottja - mert viharos időkben ezek is az állam részévé tolják fel magukat, - lakomát ajánlott fel a népnek az új uralom örömére, és a polgárság a legtöbb dolgot mértéktelen sietséggel hajtotta végre. Karthagót a többi város követte.

(77.) Ily meghasonlás lévén a seregek és tartományok között, Vitelliusnak háborúra volt szüksége ahhoz, hogy a princepsi hatalom birtokába juthasson; Otho úgy látta el uralkodói tisztét, mintha zavartalan béke volna, némely dolgokat az állam méltóságának megfelelően, sokat az illendőség ellenében is a pillanatnyi szükség szerint siettetve. Fivérével, Titianusszal együtt, március elsejéig ő maga volt consul, a legközelebbi hónapokat Verginiusnak szánja, mintegy engesztelésül a germaniai hadseregnek; társul adja Verginiusnak Pompeius Vopiscust, színleg régi barátságuk miatt: sokan ezt a viennaiak megtisztelésének értelmezték. A többi consulság Nero vagy Galba kijelölése szerint maradt meg: Caelius és Flavius Sabinusnak július, Arrius Antoninusnak és Marius Celsusnak szeptember elsejéig; az ő tisztségviselésüknek még Vitellius sem állott útjába, miután győzött. Otho azonkívül méltóságuk betetőzéséül pontifexi és auguri rangot adományozott a hivatalviselt öregeknek, vagy a száműzetésből frissen visszatért nemesifjakat vigasztalásul nagyapáik és atyjuk papi tisztével ruházta fel. Visszaadta senatori helyét Cadius Rufusnak, Pedius Blaesusnak, Scaevinus Paquiusnak, akik zsarolási vádaknak estek áldozatul még Claudius és Nero alatt; a megbocsátók úgy döntöttek, hogy a név megváltoztatásával, ami annak idején kapzsiság volt, minősüljön felségsértésnek, amelynek akkori gyűlöltsége még a jó törvényeket is veszélyeztette.

(78.) Ugyanezzel a bőkezűséggel, a városok és a tartományok rokonszenvére is pályázván, a hispalisiaknak és emeritaiaknak új családok befogadását, az egész lingo törzsnek római polgárjogot, Baetica provinciának mauretaniai községeket adott ajándékul; és inkább látszólagos, semmint maradandó új jogokat Cappadociának, újakat Africának. Intézkedései közben, melyeket a pillanatnyi különleges helyzet és a közeljövő gondjai menthettek, még ekkor sem feledkezvén meg szerelmi kalandjairól, Poppaea szobrait senatusi határozattal visszaállíttatta, sőt úgy hírlett, hogy a tömeg magához édesgetésének reményében még Nero emlékét is

dicsőíteni akarta. És csakugyan voltak, akik Nero képmásait nyilvánosan kitették, sőt egy-két napig a nép és a katonaság Othót is, hogy mintegy nemességét és tiszteletét öregbítse, a „Nero Otho” névvel üdvözölte. Ő maga függőben hagyta a dolgot: megtiltani félt vagy elismerni szégyellte.

(79.) A polgárháború felé fordult a figyelem, ezért a külső gondokkal nem törődtek. Annál vakmerőbbé váltak a rhoxolanok, ez a szarmata törzs, s miután télen két cohorsot lemészároltak, felajzott reményekkel törtek be Moesiába: a sikertől fékevesztett kilencezernyi lovas inkább zsákmányra, mint harcra törekedett. Így aztán a szertekószáló és elővigyázatlan ellenséget a harmadik legio a melléje adott segédcsapatokkal hirtelen megtámadta. Római részről minden készen állt a csatára: a szarmaták prédavágyukban szétszéledtek, vagy súlyos terhek alatt roskadoztak és a síkos utakon lovaik gyorsaságát sem használhatták ki, így szinte helyükre szögezve hullottak a csapások alatt. Mert csodálatos, hogy a szarmaták minden harci erénye mennyire mintegy rajtuk kívül van. Senkinél nem alkalmatlanabbak a gyalogharcra, ám ha lovasosztagban jönnek, alig áll meg ellenükben egyetlen csatasor. De akkor a nedves időben és a fagy felengedtével sem lándzsáiknak, sem két kézzel forgatott hosszú kardjaiknak nem vették hasznát: csúszkáltak a lovak, és annyira súlyos pikkelypáncélzatuk. Ez a főemberek és a legelőkelőbbek vértezete, amelyet vaslemezkékből vagy igen kemény bőrből illesztenek össze, s amennyire nem járja át a fegyver, annyira akadályozza is az ellenséges rohamtól letaszított harcost a feltápászkodásban. Ráadásul a mély és puha hóban is valósággal elmerültek. A könnyűfegyverzetű katonaság bőrpáncélban és dobásra kész gerellyel vagy lándzsával ott termett, és ha úgy adódott, könnyű kardjával közelről döfte át a kiszolgáltatott szarmatát, - mert pajzzsal védekezni nem szokás náluk, - míg csak az a kevés, aki a csatát túlélte, a mocsarakba nem rejtőzött. Itt aztán a kegyetlen tél vagy a seb végzett velük. Miután ezt Rómában megtudták, Marcus Aponiusnak, Moesia helytartójának diadalmi szobrot, Fulvus Aurelius, Iulianus Tettius és Numisius Lupus legioparancsnokoknak consuli díszjelvényeket adományoznak. Otho örvendezett és magának tulajdonította a dicsőséget, mintha a maga hadi sikereivel, a maga vezéreivel s a maga seregével gyarapította volna a birodalmat.

(80.) Közben egy jelentéktelen, látszólag teljességgel veszélytelen indítékból támadt zendülés majdnem a város pusztulására vezetett. A tizenhetedik cohorsot az ostiai coloniából Otho még korábban a fővárosba rendelte; felfegyverzését Varius Crispinus testőrtribunus gondjaira bízta. A tribunus, hogy minél nyugodtabban, a tábor zaklatása nélkül hajtsa végre a parancsot, a cohors szekereit az éj beálltával kezdi megrakatni, miután felnyittatta a fegyverraktárat. Az időpont gyanakvásra, az ok vádra, a nyugalom keresése felfordulásra adott alkalmat, mert az ittas emberek a meglátott fegyvereket máris megkívánták. Zúg a katonaság, árulással vádolja tribunusait és centurióit, mintha senatori szolgahad fegyverkeznék Otho romlására: egy részük tájékozatlanul és boros fővel, a leghitványabbja alkalmat keresve a fosztogatásra, a tömeg - amint már szokás, - bármiféle rendzavarásra felajzottan; és az éjszaka még a jobbak kötelességtudását is elvitte. A zendülésnek ellenszegülő tribunust és a legszigorúbb centuriókat felkoncolják; lekapkodják a fegyvereket, csupaszok a kardok, lóra pattanva a város és a Palatium felé indulnak.

(81.) Othónál éppen népes vendégsereg volt, a legelőkelőbb nők és férfiak. Ezek most reszketni kezdtek, vajon véletlen-e a katonák őrjöngése, vagy uralkodói cselvetés; mi veszélyesebb: maradni és kiszolgáltatni magukat, vagy menekülni és szétszóródni; hol állhatatosságot tettettek, hol nyilván elárulták félelmüket, közben Otho arcát figyelték, s mint ahogy ez megesik, ha az emberek gyanút fogtak: féltek Othótól, bár ő is félt. Otho azonban nem kevésbé megrémülvén a senatus veszélyeztetésétől, mint a magáétól, azonnal kiküldte a testőrparancsnokot, hogy fékezze meg a katonák indulatát, az egész vendégtársaságot pedig gyorsan hazabocsátotta. Ekkor igyekeztek csak mindenfelé a méltóságok, elhányván díszjelvényeiket,

kerülvén kísérőik és szolgáik sokaságát, az idősek s az asszonyok a sötétben a város félreeső sikátorain át, kevesen haza, legtöbben barátaik otthonába, és ha valakinek nagyon szegény cliense akadt, annak megtalálhatatlan rejtekzugolyába.

(82.) A tomboló katonákat még a Palatium kapui sem tartották vissza attól, hogy betörjenek a vendégterembe. Otho megmutatkozását követelték, meg is sebesítették a berohanókkal szembeszegülő Iulius Martialis tribunust és Vitellius Saturninust, a tengerészlegio parancsnokát. Mindenfelől fegyverek és fenyegetések, hol a centuriók s a tribunusok, hol az egész senatus ellen, magukon kívül a vak rémülettől, és mivel egyetlen meghatározott személyen sem tudták haragjukat kitölteni, korlátlan szabadságot követeltek mindenkivel szemben, míg végül Otho - összeegyeztethetetlenül az uralkodói méltósággal - egy kerevetre állva, könyörgéssel és könnyekkel nagy nehezen megfékezte őket; akkor akaratuk ellenére s nem is ártatlanul visszatértek a táborba. Másnap, mintha ellenség foglalta volna el a várost, zárva maradtak a házak, alig járt ember az utcákon, leverten a köznép; földre sütve a katonák tekintete, de több bennük a kedvetlenség, mint a megbánás. Minden egységhez külön szóltak a parancsnokok: Licinius Proculus és Plotius Firmus, mindegyik a maga módján, szelídebben vagy nyersebben. A beszéd végén minden egyes katonának öt-ötezer sestertiust fizettek; csak ekkor mert Otho belépni a táborba. A tribunusok s a centuriók körülállják, s elhányván katonai jelvényeiket, kérik elbocsátásukat és biztonságukat. Megérezték a szemrehányást a katonák és engedelmességre térvén, önként követelték a zendülés szerzőinek megfenyítését.

(83.) A helyzet zavaros volt, és a katonák hangulata megoszlott, mert a java a pillanatnyi szabadosság orvoslását kívánta, a tömeg, a pártütésekért és a népszerűséghajhászó uralomért rajongó többség, a zavargások és fosztogatások következtében annál könnyebben sodródott a polgárháborúba. Otho azt fontolgatva, hogy nem lehet a bűnnel szerzett uraságot hirtelen fegyelemmel és a hajdani szigorúsággal megtartani, egyszersmind a város válságos helyzete és a senatust fenyegető veszély miatt aggódva, végül is így szólt:

- Nem azért jöttem, bajtársak, hogy érzelmeiteket szeretetre lobbantsam irántam, nem is azért, hogy lelketeket bátorságra buzdítsam, hiszen mind a kettő bőségesen megvan, hanem hogy bátorságtok korlátozását és az irányomban mutatott kedvezés mérséklését kérjem tőletek. A legutóbbi zavargás nem vakbuzgóságból vagy gyűlöletből született, ami már sok sereget űzött meghasonlásba, de még nem is vonakodásból vagy a veszedelmektől való félelemből: túlzott ragaszkodástok több szenvedéllyel, semmint meggondoltan szította fel; mert a tisztes okokat, ha nem kellő józansággal járunk el, gyakran vészes eredmények követik. Megyünk a háborúba. Vajon minden hír nyilvános meghallgatása, minden tervnek valamennyiünk jelenlétében való megtárgyalása összefér-e a dolgok természetével és a gyors helyzetfelmérés kívánalmával? Bizonyos dolgokat tudjanak a katonák, másokat ne tudjanak; úgy követeli a vezérek tekintélye, úgy a fegyelem szigora, hogy sok mindent még centurióknak s tribunusoknak is tanácsosabb csak parancsba adni. Ha minden katona megkérdezhetné a parancs okát, az engedelmesség megszűntével együtt a hadvezetés is csődbe jutna. Vagy a háborúban is éjtenéjjel ragadtok majd fegyvert? Egy-két semmirekellő megveszekedett és megittasodott ember - mert nem hinném, hogy a legutóbbi zavargás alkalmával többen esztelenkedtek, - centuriójának és tribunusának vérével fogja áztatni kezét, fővezérének sátrába fog törni?

(84.) Ti persze ezt érettem tettétek, de a futkosásban, a sötétségben és a teljes zűrzavarban alkalom nyílhat ellenem is. Ha Vitelliusnak és csatlósainak megadatnék a választás lehetősége, milyen érzelmeket, milyen szellemet kívánhatnának nekünk, mi mást óhajtanának, ha nem széthúzást és meghasonlást? Azt, hogy ne fogadjon szót a katona a centuriónak, centurio a tribunusnak, ennek eredményeképpen gyalogosok s lovasok összezavarva, a vesztünkbe rohanjunk. Bajtársak, a katonáskodás alapja inkább az engedelmeskedés, mint a vezérek

parancsainak firtatása, és a döntés pillanatában az a sereg a legbátrabb, amely döntés előtt a legnyugodtabb. A tiétek legyen a fegyver és a bátorság: a megfontolást és vitézségetek kormányzását hagyjátok reám. Keveseké volt a bűn, kettőt fog sújtani büntetés; ti, többiek, feledtessétek e szégyenletes éjszakát, és azokat a senatus elleni hangokat soha egy sereg se hallja. A birodalom fő testületét és valamennyi tartomány színe-virágát felelősségre vonni bizony még azok a germánok se mernék, akiket Vitellius éppen most sorakoztat fel ellenünk; hát Italiának akár csak egy fia, vagyis az igazán római ifjúság követelhetné-e, hogy vérbe fojtsuk és kiirtsuk azt a rendet, amelynek tündöklésével és dicsőségével túlragyogjuk a Vitellius-párt szennyét és sehonnai voltát? Néhány törzset megkaparintott Vitellius, valamiféle árnyékseregge l rendelkezik is, a senatus azonban velünk van. Így hát a mi oldalunkon az állam, az övén az állam ellenségei. Vagy ti talán ezt a gyönyörű várost házak és paloták, összehordott kövek halmazának hiszitek? Hát néma és lelketlen dolgok azok, melyeknek pusztulása és újjáépítése mind egyre megy? A római hatalom örökkévalóságát, a népek békéjét és életemet a tietekkel együtt a senatus sértetlensége biztosítja. Ezt a városunk atyjától és alapítójától isteni jóváhagyással életre hívott és a királyoktól egészen a princepsekig folyamatosan megtartott, halhatatlan intézményt úgy hagyományozzuk utódainkra, miként őseinktől átvettük. Mert ahogy közületek senatorok, úgy a senatorok közül princepsek támadnak.

(85.) A katonákat rendreutasító s kiengesztelő beszéd és a szigor mértéke - mert nem több, csak két ember megbüntetését rendelte el, - egyaránt kedvező fogadtatásra talált, s akiket nem lehetett kordában tartani, egyelőre lecsillapodtak. A nyugalom mégsem tért vissza a városba: fegyverek zöreje és a háború képe, mert a katonák együttesen nem zavarogtak ugyan, de megtévesztő öltözékben végigjárták a házakat és alattomos gonddal érdeklődtek mindenkiről, akit származása, gazdagsága vagy valamely kiemelkedő tulajdonsága szóbeszédnek tett ki. Vitelliustól is katonák jöttek a városba a pártok helyzetének kifürkészése végett, hitték sokan; éppen ezért tele volt mindenki gyanakvással, és még az otthonok csendje is alig volt mentes a rettegéstől. De a bizonytalanság leginkább nyilvánosan mutatkozott meg: aszerint, hogy milyen hír érkezett, változott az emberek hangulata s arckifejezése, nehogy kétes hírek hallatára hitetlennek és kedvezőkére kevéssé örvendőknek lássanak. Midőn pedig összehívták a curiába a senatust, nehéz volt mindenben kellő mértéket tartani, hogy ne legyen megátalkodottság jele a hallgatás, ne ébresszen gyanút a szabad szó, ráadásul Otho, aki a minap még magánember volt és úgy is beszélt, jól tudta, mi a hízelgés. Tehát forgatták és hol így, hol úgy csavarták mondataikat, mikor ellenségnek és gyilkosnak nevezték Vitelliust, a legóvatosabbak általánosan fogalmazott szidalmakkal; néhányan való igaz gyalázkodásokat szórtak rá, de csak zajongás közben, és mikor több hang hallatszott, vagy a szóáradatban a maguk beszédét zavarták.

(86.) Ezenfelül különféle szerzőktől terjesztett csodajelek rémítgették az embereket: hogy a Capitolium előcsarnokában leesett a gyeplő a kettős fogatról, melyen Victoria szobra állott; Iuno cellájából egy emberinél nagyobb szellemalak rontott elő; az isteni Iulius Caesar szobra a Tiberis folyó szigetén derült és szélcsendes időben nyugatról keletre fordult; megszólalt Etruriában egy ökör; szokatlan élőlények születtek, és még sok egyéb, amit kevésbé felvilágosodott századokban béke idején is megfigyeltek, de amit most csak a rettegés idején vesznek tudomásul. De különös ijedelmet okozott és a jelen vésszel együtt a jövőtől való rettegést is keltett hirtelen áradásával a Tiberis, amely szerfelett megduzzadván, miután a ledöntött cölöphídtól és a sodrást gátló hídroncsoktól visszafelé özönlött, nemcsak az alacsonyan fekvő és sík városrészeket lepte el, hanem még az ilyen csapásoktól máskor biztonságban levőket is. Sok embert az utcákról sodort el, még többet pincékben és kamráikban ért; szűkösen akadt kereseti lehetőség és élelem, ezért a nép körében éhínség lépett fel; az árvíztől

megrongálódtak a bérházak alapjai, majd mikor a folyó visszahúzódott, összedőltek. És az emberek, mihelyt megszabadultak a veszélytől, még azt is, hogy a háborúba készülő Otho előtt eltorlaszolódott a Mars-mező és a Via Flaminia, a hadi út, véletlen vagy természeti okok helyett csodának és fenyegető csapások előjelének fogták fel.

(87.) Otho megtisztította a várost és mérlegelte háborús terveit, majd - mivel a Poeninusi s a Cottiusi Alpokat, valamint Gallia többi hágóját Vitellius seregei elzárva tartották, - úgy határozott, hogy Gallia Narbonensist támadja meg erős hajóhadával, mely hű volt pártjához, mert a Pons Mulviusnál lefolyt mészárlás életben maradottjait és a Galbától kíméletlenül bebörtönzötteket legioegységekbe tömörítette, és a többi tengerész legénység előtt is megcsillantotta a jövőben tisztesebb katonai szolgálat reményét. Erősítésül és mint a sereg magvát, egyúttal mint a vezérek tanácsadóit és személyes őrségét a hajóhadhoz csatolta a városi cohorsokat és több testőregységet. A vállalkozás fővezérségét Antonius Novellus, Suedius Clemens primipilarisokra és Aemilius Pacensisre bízta, akinek Galbától elvett tribunusi rangját már előzőleg visszaadta. A felszabadított Moschus továbbra is megtartotta a hajóhad vezényletét, feladata csak annyiban változott, hogy nála derekabbakat kellett szemmel tartania. A gyalogos- és lovascsapatok parancsnokaiul Suetonius Paulinust, Marius Celsust, Annius Gallust szánták, de a legnagyobb bizalom Licinius Proculus testőrparancsnoknak jutott. Ez a helyőrségi szolgálatban fáradhatatlan, háborúkhoz nem szokott ember Paulinus tekintélyének, Celsus friss erejének, Gallus érett tapasztaltságának - kinek milyen erénye volt, - befeketítésével, ami a legkönnyebb, hitványságával és ravaszságával megelőzte derék és szerény társait.

(88.) Ezekben a napokban távolították el Cornelius Dolabellát, mégpedig Aquinum városába; ha nem is szigorú, nem is megalázó őrizetben; semmi bűne nem volt, csak régi neve és Galbához fűződő rokonsága szúrt szemet. Sok tisztviselőt, a legtöbb volt consult Otho nem mint harcolókat vagy segítőket, hanem mint úgynevezett kíséretet magával viteti, köztük Lucius Vitelliust is, akivel ugyanúgy bánt, mint a többiekkel: nem mint a császár fivérével, nem is mint ellenségével. Tehát felhorgadtak a város gondjai; egyetlen rend sem maradt mentes a félelemtől vagy a veszedelemtől: a senatusnak öregségtől roskatag és a hosszú békétől eltunyult hangadói, a kényelmes és háborútól elszokott nemesek, a katonáskodáshoz mit sem értő lovagok - minél inkább igyekeztek titkolni és rejtegetni ijedtségüket, annál inkább lerítt róluk a félelem. Nem hiányoztak azonban olyanok sem, akik ostoba feltűnési vágyukban tetszetős fegyvereket, szép lovakat, akárhányan fényűző lakomai kellékeket és léhaságra csábító dolgokat vásároltak hadifelszerelésként. Az okosak a békére és az államra gondoltak; a leghaszontalanabbak és a jövővel nem törődők hiú reménykedéstől duzzadtak; sokan hitelük megingása miatt békében nyugtalanul, felfordulásban serényen és bizonytalan időkben biztonságosan.

(89.) De a tömeg és a túl nagy száma miatt a köz gondjaitól mentes nép lassanként érezni kezdte a háborús bajokat; mivel minden pénzt a katonák szükségleteire fordítottak, emelkedtek az élelmiszerárak; csupa olyan dolog, ami a Vindex-féle megmozdulás idején nem különösképpen sújtotta a köznépet, hiszen akkor gondtalan volt a város, és a legiók és Gallia között egyetlen tartományban folyó háború szinte külső eseménynek számított. Mert amióta az isteni Augustus a Caesarok hatalmát megalapozta, távol és egy ember bánatára vagy dicsőségére hadakozott a római nép; Tiberius és Gaius alatt csak a béke csapásai érintették az államot, Scribonianus terveit Claudius ellen egyszerre tudták meg és fojtották el, Nerót inkább követségek és híresztelések, semmint fegyverek állították félre. Most azonban legiókat s hajóhadakat, és ami egyébként ritkaság, praetorianusokat s városi katonaságot vezettek csatába; a háttérben Kelet és Nyugat és ami erő csak mindkét részről volt; ha más vezérekkel folyik a hadviselés, elegendő anyag hosszú háborúra. Voltak, akik Othót, midőn indulni készült, késleltették s a még helyükre nem tett Salius-pajzsokra hivatkozással vallási aggályt

próbáltak ébreszteni benne: ő visszautasított minden késlekedést, hiszen az ilyesmi Nerónak is vesztére fordult, és az is serkentette, hogy Caecina már átkelt az Alpokon.

(90.) Március idusa előtt való nap, miután az államot a senatorok gondjaiba ajánlotta, a Nero-féle árveréseknek a császári kincstárba még be nem folyt maradványait a száműzetésből visszahívottaknak engedte át: fölöttébb méltányos ajándék és látszatra nagyszerű, de a végrehajtásnak már korábbi siettetése folytán gyakorlatilag meddő. Majd népgyűlést hívott össze, melyen a város méltóságát, a népnek és a senatusnak mellette megmutatkozó egyet-értését hangsúlyozta, a Vitellius-párttal szemben pedig mértéktartóan beszélt: a legióknak inkább értetlenségét, semmint vakmerőségét kifogásolta; Vitelliust nem is említette; talán tőle származott ez a mérséklet, talán a beszéd írója magára gondolva tartózkodott Vitellius gyalázásától, mivel Othóról úgy tudták, hogy a katonai tervek kidolgozásában Suetonius Paulinust és Marius Celsust, a belügyekben pedig Galerius Trachalus tehetségét vette igénybe. És valóban, némelyek még szónoki stílusát is felismerni vélték, amely sűrű forumi szereplése folytán hírhedtté vált, mert a nép fülének betöltése érdekében terjengett és hangzatoskodott. A tömeg üdvrivalgása a hízelgés szokott módján erőltetetten és hamisan csengett: mintha Caesart, a dictatort vagy Augustust, az imperatort búcsúztatnák, úgy versengtek rokonszenvük s fogadkozásaik kinyilvánításában, és még csak nem is félelmükben vagy ragaszkodásukban, hanem szolgai szenvedéllyel, mint holmi házi cselédek. Mindenkit a maga egyéni rugói mozgattak, és mit sem jelentett már a köz méltósága. Otho, mikor kivonult, a város nyugalmát s a kormányzás gondjait fivérére, Salvius Titianusra bízta.

II. KÖNYV

(1.) A földkerekség másik részén a szerencse már alapozta kezdeteit s okait annak az uralomnak, amely sorsváltozásaival hol örvendetes volt a köznek, hol áldatlan, az uralkodóknak pedig sikert hozott, vagy vesztükre fordult. Titus Vespasianus, akit apja még Galba életében küldött el Iudaeából, útra kelésének okaként az uralkodó iránt köteles hódolatot és tisztségek elnyerésére már megérett korát emlegette, de a találgatásban kedvét lelő sokaság már annak idején elhíresztelte, hogy örökbefogadás végett hívták. A mendemondák alapja az uralkodó idős kora és gyermektelensége, valamint a polgárok gátlástalansága, amellyel sokat szánnak utódnak, míg egyet kiválasztanak. Duzzasztotta a szóbeszédet Titusnak bármekkora szerencse vállalására képes tehetsége, megnyerő, egyben méltóságos megjelenése, Vespasianus sikerei, a jövendőt jelző jóslatok, és a hiszékenységre hajlamos lelkekben jósjelekként megragadó véletlenek is. Midőn Corinthusban, Achaia városában, biztos híreket hallottak Galba kimúlásáról, sőt némelyek bizonyosra vették Vitellius fegyveres közbelépését, néhány barátjának bevonásával minden eshetőséget aggódó lélekkel, két oldalról vizsgál: ha továbbmegy a városba, semmi kedvezést nem szerezne a más tiszteletére szánt hűségnyilvánítással, és Vitelliusnak vagy Othónak a túsza lenne; ha visszafordul, kétségtelenül megsérti a győztest, de bizonytalan még a győzelem, és a győzteshez pártoló apa kimenti fiát. Ha pedig Vespasianus veszi magára a kormányzás terhét, a háborúra gondolók úgyis feledik a sérelmeket.

(2.) Ilyen és efféle gondolatok hányták-vetették remény s félelem közt, míg végül a remény győzedelmeskedett. Némelyek szerint Berenice királynő iránt fellángolt vágyakozásában fordult vissza; ifjúi lelke nem is volt közömbös Berenice iránt, de ez nem akadályozta feladatainak végzésében: gyönyörűségek között vígan élte le ifjúságát, a maga uralkodása idején mértékletesebben, mint apjáé alatt. Tehát végighajózván Achaia és Kisázsia partvidéke mellett, valamint a balra elterülő vizeken, Rhodus és Cyprus szigete, majd innen merészebb útvonalon Syria felé igyekezett. És megszállta a vágy, hogy felkeresse s meglátogassa a paphosi Venusnak az ott lakók s jövevények közt híres templomát. Talán nem lesz érdektelen röviden ismertetni a kultusz eredetét, a templomi szokásokat, az istennő alakját - mert másutt nem ilyennek tisztelik.

(3.) A templomot ősi monda szerint Aerias király alapította; némelyek ezt tartják az istennő nevének; újabb keletű hagyomány szerint Cinyras szentelte fel a templomot, a tengerből fogant istennő pedig ide vetődött ki, viszont a jóslás tudományát s művészetét máshonnan hozták, tudniillik a ciliciai Tamiras honosította meg, és úgy egyeztek meg, hogy a két család leszármazottai legyenek a szertartások felügyelői. Később, hogy a királyi nemzetség minden tisztségben megelőzze az idegen családot, a jövevények még a magukkal hozott tudományról is lemondtak: csak Cinyras-paphoz fordulnak jóslatért. Áldozati állat bármi lehet, de csak hím: legbizonyosabb hitele a kecskék belső részeinek van. Vért az oltárra önteni tilos: imádság és tiszta tűz lobog fel az oltárokról, és eső nem hull rájuk, bár a szabadban vannak. Az istennő képmása nem emberi alakú: egy darabból álló kerek test, amely szélesebb alapból oszlop módjára keskennyé magasodik, de ennek oka homályos.

(4.) Titus megtekintette a szentély gazdagságát, a királyok ajándékait, s amit csak a régiségekben kedvét lelő görög fajta a bizonytalan hajdankorra ráfog, majd a hajóútról kérdezett elsőnek. Miután hallotta, hogy nyitva az út, és a tenger kedvező, önmagát illetően tesz fel talányos kérdéseket, miután több áldozati állatot levágott. Sostratus, ez volt a pap neve, mikor látja a biztató és egyet mondó beleket, s hogy a nagy tervekre áldását adja az istennő, egyelőre csak kevés és megszokott szóval válaszol, majd titkos beszélgetésben feltárja a jövőt. Titus

felbátorodva érkezett vissza apjához: a tartományok és a seregek feszülten várakozó lelkét roppant bizakodás töltötte el.

Vespasianus már majdnem befejezte a iudaeai háborút, csak Jeruzsálem megvívása maradt hátra: kemény és nehéz feladat, de inkább a hegy fekvése és a babonás megátalkodottság miatt, nem mintha az ostromlottaknak elég erejük maradt volna a megpróbáltatások elviselésére. Mint fentebb említettük, Vespasianusnak három legiója volt, harcedzett csapatok; négynek az élén Mucianus állott békében, de a versengés, meg a szomszéd sereg dicsősége nem hagyta, hogy eltunyuljanak, s amennyi erőt amazoknak a veszedelem és fáradság, annyi frisseséget adott ezeknek a csorbítatlan nyugalom és a nem próbált háborúért való lelkesedés. Mindkettejüknek gyalog- és lovaskülönítmények, hajóhadak s királyok voltak segítségükre, és bár mást beszéltek róluk, nevük egyformán híres.

(5.) A harcedzett Vespasianus a menet élén haladt, ő foglalt helyet a tábornak, megfontoltságával és - ha kellett - fegyverrel éjjel s nappal szorongatta az ellenséget; beérte azzal az eleséggel, ami éppen akadt; ruházatban s külső megjelenésben alig különbözött a közkatonától: egyszóval ha nem kapzsi, méltó párja a régi vezéreknek. Mucianust éppen ellenkezőleg pompaszeretete, vagyona és a magánember mértékét mindenben meghaladó viselkedése tüntette ki; ügyesebben beszélt, járatos a polgári ügyek intézésében s irányításában: kiváló uralkodói alkat lett volna, ha kettejük hibái nélkül csak erényeik egyesülnek. Egyébként ez Syriának, amaz Iudaeának élén állt, tartományaik szomszédos igazgatása következtében féltékenységből viszálykodtak, végül Nero halála után félretették a gyűlölködést, közösen tanácskoztak, eleinte barátaik közvetítésével, majd - mint egyetértésük fő letéteményese - Titus volt az, aki méltatlan torzsalkodásaikat mindkettejük hasznára megszüntette: természeténél és ügyességénél fogva még Mucianust is meg tudta nyerni. A tribunusokat s a centuriókat, valamint a katonák tömegét szorgos igyekezettel, engedékenységgel, erényekkel vagy csábításokkal - ki-ki a maga módján - vonták a pártjukra.

(6.) Még Titus megérkezése előtt mindkét sereg Othóra esküdött fel, mivel most is gyorsan terjedtek a hírek, de lassan mozdult a terhes polgárháború, amelyre a hosszas egyetértésben nyugvó Kelet még csak akkor készült. Mert valamikor a legerősebb polgárháborús seregek Italiában vagy Galliában fogtak egymás ellen fegyvert a Nyugat erejéből; és Pompeiusnak, Cassiusnak, Brutusnak, Antoniusnak, akiket mind a tengeren túlra követett a polgárháború, nem volt szerencséjük, s Syriában és Iudaeában gyakrabban lehetett hallani a Caesarokról, mint látni őket. Soha nem lázadtak fel a legiók, csak a parthusokat fenyegették váltakozó sikerrel, és a legutóbbi polgárháborúban, midőn mások forrongtak, rendületlen maradt itt a béke, majd a hűség Galba iránt. De amint híre érkezett, hogy Otho és Vitellius bűnös fegyverekkel a római birodalom megszerzésére indult, hogy ne mások kapják az uralkodással járó jutalmakat, ők pedig csak a szolgálat terheit, zúgolódni kezdett a katonaság és erőit mérlegelte: hogy övék hét legio ott helyben és rengeteg segédcsapattal Syria és Iudaea, azután a határos Egyiptom s két legio, eminnen Cappadocia s Pontus, és valahány tábor csak a két Armenia előtt húzódik, Asia és a többi tartomány, férfiakban nem szegények és anyagiakban gazdagok; övék minden sziget, amelyet a tenger körülzár, és közbül a háború előkészítésére alkalmas és magában is biztonságos tenger.

(7.) Nem maradt rejtve a vezérek előtt a katonák indulata, de míg mások háborúskodnak, jónak látszott várni. Polgárháborúban a győztesek s a legyőzöttek sohasem szilárd hittel egyesülnek, és nem fontos, hogy Vitelliust vagy Othót hagyja-e tovább élni a sors. Jó dolgukban kiváló vezérek is elkevélyednek: a katonaság széthúzása, tunyaságuk, bujálkodásuk, azaz tulajdon bűneik következtében egyikük háborúban, másikuk győzelemben fog veszni. Tehát a fegyveres összecsapást a várt alkalomra halasztották, mivel Vespasianus s Mucianus a minap,

a többi már régebben egyezségre jutott: a legjobbak, mert szerették az államot, sokat a zsákmány édessége ösztönzött, másokat szorongatott anyagi helyzetük: így jók s hitványak különböző okokból, de egyforma igyekezettel - mindnyájan háborút kívántak.

(8.) Ugyanebben az időben Achaiát és Asiát az a rémhír kavarta fel, hogy jön Nero: sok mindent beszéltek ugyanis haláláról, s épp ezért azt híresztelték s hitték, hogy életben van. A többi ál-Nero sorsát s próbálkozásaikat művünk megfelelő helyén mondjuk majd el; ezúttal egy pontusi rabszolga, vagy más hagyomány szerint lantjátékhoz és énekhez értő italiai felszabadított jelent meg: arcának hasonlóságán kívül ez is kezére játszott szédelgésének elhitetésében. Ágrólszakadt kóborló katonaszökevényeket toborzott, akiket roppant ígéretekkel vett le a lábukról; tengerre száll, és Cythnus szigetén, ahova a viharok ereje sodorta, részint megnyert néhány Keletről érkező katonát, a tiltakozókat pedig felkoncoltatta, részint kereskedőktől rabolt pénzen felfegyverezte markosabb rabszolgáit, Sisenna centuriót pedig, aki a syriai hadsereg nevében az egyetértést jelképező jobbokat vitt a praetorianusoknak, mindenféle mesterkedéssel megkörnyékezte, míg végül Sisenna titokban elhagyta a szigetet, és rettegve, az erőszaktól félve elmenekült. Ez általános riadalmat keltett: sokan figyeltek fel a hírhedt névre, akik változásban reménykedtek és gyűlölték a fennálló rendet. A napról napra terjedő szóbeszédet a véletlen oszlatta semmivé.

(9.) Galatia és Pamphylia tartományok kormányzását még Galba Calpurnius Asprenasra bízta. Mikor ez a misenumi hajóhadból kíséretül kapott két három-evezősoros hajóval Cythnus szigetén kikötött, ott akadtak, akik a parancsnokokat Nero nevében hívták össze. Az ál-Nero tragikus arcot öltött és „egykori katonáinak hűségére" hivatkozva kérte, hogy vigyék Syriába vagy Egyiptomba. A hajóparancsnokok - akár bizonytalanságból, akár cselből - kijelentették, hogy beszélniük kell katonáikkal, és majd ha megnyerték valamennyiük hajlandóságát, visszatérnek. Valójában mindent híven jelentettek Asprenasnak: az ő felszólítására megrohanták a hajót és végeztek az illetővel, bárki volt is. Fejét, melyet a szem, a haj és a vad arckifejezés tett feltűnővé, Asiába, majd onnan Rómába vitték.

(10.) A meghasonlott és a sűrű uralkodóváltozások miatt szabadság és zabolátlanság közt hánykolódó városban kicsiny dolgok is nagy szenvedéllyel zajlottak. A pénzét, hatalmát, tehetségét nézve inkább hírhedt, mint jó hírű Vibius Crispus a lovagrendű Annius Faustust, aki Nero idejében feljelentésekkel foglalkozott, vizsgálatra idézte a senatus elé, mert nemrégiben, Galba uralkodása alatt, a senatorok úgy határoztak, hogy a vádaskodók ügyét meg kell tárgyalni. Ez a változatos sorsú senatusi határozat, amely aszerint, hogy befolyásos vagy gyámoltalan vádlott került terítékre, hol erőtlen volt, hol hatályos, még mindig őrzött valamit félelmetes voltából. Crispus is különös igyekezettel fáradozott fivére feljelentőjének elveszítésén, s rá is vette a senatus nagy részét, hogy követeljék védekezési lehetőség és meghallgatás nélkül való elítélését. Ezzel szemben másoknál semmi sem vált annyira a vádlott hasznára, mint a vádló túlságos hatalma: adjanak neki időt, ismertessék a vádakat; bármennyire gyűlölt és ártalmas személy is Faustus, hagyományos szokás szerint meg kell hallgatni - javasolták. Kezdetben erősebbnek is bizonyultak, s néhány nappal elhalasztották a tárgyalást; majd elítélték Faustust, de semmiképpen sem a városnak olyan egyetértésével, amilyenre gyalázatos erkölcseivel rászolgált: persze, emlékeztek még, Crispus is ugyanezt a jutalommal járó vádaskodást űzte, és nem a bűn megtorlása, hanem a bosszuló volt tetszésük ellenére.

(11.) Közben Othóra nézve kedvezően alakult a háború kezdete, miután parancsára Dalmatiából s Pannoniából megindultak a seregek. A négy legio mindegyikéből két-kétezer főt előreküldtek, a derékhad csekély távközökben vonult utánuk: a Galbától toborzott hetedik, a tizenegyedik és tizenharmadik kiszolgált legio, és a leghíresebbek, a britanniai felkelést

elfojtó tizennégyesek. Nero azzal öregbítette dicsőségüket, hogy kiemelte őket, mint legderekabbakat: innen eredt tartós hűségük Nero iránt és ágaskodó igyekezetük Otho mellett. De minél nagyobb volt erejük és elszántságuk, elbizakodottságuk miatt késedelmeskedtek. A legiók menetoszlopa előtt lovasalakulatok s cohorsok haladtak, és még Rómából is egy nem megvetendő csapattest: öt testőrcohors és lovasosztagok az első legióval, ezenfelül - szégyenletes segítségül - kétezer gladiator, akiket azonban a polgárháborúk során még szigorú vezérek is igénybe vettek. E csapatok parancsnokául Annius Gallust rendelték és Vestricius Spurinnával a Padus partvonulatának megszállására küldték előre, mivel az első haditervek meghiúsultak: átkelt már az Alpokon Caecina, akit pedig Gallus még Gallia határain belül fel akart tartóztatni. Othót válogatott testőrök kísérték, velük a többi praetori cohors, a kiszolgált praetorianusok, továbbá számos tengerészkatona. És ez nem volt számára tunya vagy romlottan fényűző utazás, hanem vaspáncélt öltött és a jelvények előtt menetelt, borzasan, ápolatlanul, a híréhez nem hasonlóan.

(12.) Eleinte nyájas volt hozzá a szerencse, mert a tengeren hajóival birtokában tarthatta Italia nagyobb részét, egészen a Tengeri Alpok lábáig; e hegynyúlványok megkísértésére s a narbói tartomány megtámadására Suedius Clemenst, Antonius Novellust, Aemilius Pacensist adta vezérül. Ám Pacensist a zabolátlan katonák gúzsba kötötték, Antonius Novellusnak semmi tekintélye; Suedius Clemens népszerűséget hajhászva látta el tisztét, s bár a fegyelem fenntartásához nem volt ereje, mégis csatákra áhítozott. Úgy látszott, nem Italiába mennek, nem hazai helyekre s tájakra: mintha idegen partokat és ellenséges városokat égetnének, dúlnának, fosztogatnának, annál kegyetlenebbül, mivel sehol sem gondoltak ilyen szörnyűségekre. Dúsak a földek, nyitva a házak; az elébük siető gazdákat feleségükkel és gyermekeikkel együtt a biztonságos béke és az átkos háború kerítette hálójába. A Tengeri Alpok vidékét akkor Marius Maturus procurator igazgatta. Fegyverbe szólítván a népet, - és nem is hiányzott ehhez az ifjúság, - a tartomány határaitól távol akarta tartani Otho katonáit, de a hegyi lakók az első rohamban elhullottak s szétszóródtak, mivel csak úgy vaktában csődültek össze, nem tudtak tábort építeni, vezérnek engedelmeskedni, és a győzelemben nem láttak dicsőséget, sem a futásban szégyent.

(13.) Othónak ettől az ütközettől felbőszült katonasága Albintimilium községére zúdította haragját. Persze a csatában semmi zsákmány: csak szegény falusiak és ócska fegyverek; foglyul nem tudták ejteni őket, ezt a fürge és a környéken járatos fajtát; de az ártatlanok nyomorgatásával kielégítették kapzsiságukat. Fokozta a gyűlölséget nevezetes példaadásával egy ligur asszony, aki elrejtette fiát: a katonák azt hitték, hogy pénze is van eldugva, ezért kínzások közepette faggatták, hol tartja fiát, ő pedig méhére mutatva: - „Itt rejtőzik!" - válaszolta, és ezután is semmiféle megfélemlítésre, de még halálában sem változtatott szavának példásan bátor állhatatosságán.

(14.) A Vitellius hűségére felesketett narbói tartományt Otho tengerészcsapata fenyegeti: jelentették a reszkető hírnökök Fabius Valensnak; ott voltak a coloniák segítséget kérő küldöttei is. Két tunger cohorsot, négy lovasegységet, a treverek egész alakulatát küldte ki Iulius Classicus parancsnoksága alatt; ezek egy részét Forum Iulii coloniájában tartották vissza, hogy mivel valamennyi csapatot szárazföldi útra rendeltek, a fedezetlenül maradt tengeren Otho hajóhada arra ne igyekezzék. Tizenkét lovasegység és a cohorsok válogatott csapatai az ellenség ellen vonultak, csatlakozott hozzájuk egy ligur cohors, a tereppel ismerős segédcsapat, és ötszáz, még nem a jelvények alatt szolgáló pannoniai. Nem is késedelmeskedtek az ütközettel: de a hadrendet úgy állították fel, hogy a tengerészkatonák egy része a közéjük besorolt helybeliekkel a tengerhez közel eső dombokra vonult fel, a dombok és a tengerpart közti síkságot a praetorianus katonaság foglalta el, a tengeren pedig - mintegy csatlakozva hozzájuk - a hajóhad sorakozott fel csatára készen, feléjük fordulva és fenyegető

arcvonalban; a vitellianusok, akik kevesebb gyalogossal rendelkeztek, és a lovasságban volt az erejük, az alpesieket a közeli magaslatokon, a cohorsokat sűrű sorokban a lovasság mögött állították fel. A treverek egységei vigyázatlanul szálltak szembe az ellenséggel, mivel szemből a kiszolgált testőrkatonaság fogadta őket, ugyanakkor oldalról kövekkel támadt rájuk a dobálásra a helybelieknek is alkalmas csapata, akik a katonaság közé vegyülve, bátrak is, gyávák is, a győzelemben egyforma merészséget mutattak. Fokozta a megvertek félelmét, hogy a hajóhad a küzdők háta mögé kanyarodott. Így mindenfelől körülfogták őket, s valamennyi csapatuk elpusztult volna, ha a győztes sereget fel nem tartóztatja az éjszaka sötétje, amely eltakarta a menekülőket.

(15.) De a vitellianusok a vereség ellenére sem nyugodtak: odavonják a segédcsapatokat s megrohanják a gondatlan és a siker miatt vigyázatlanul táborozó ellenséget. Elhullanak az őrök, átszakadnak a tábor sáncai, ijedelem támad a hajókon, míg végül lassanként elült a riadalom, s a védekezők a közelben elfoglalt magaslatról nemsokára támadásba mentek át. Ekkor szörnyű öldöklés támad, és a tunger cohorsok parancsnokait, miután sokáig tartották az arcvonalat, lövedékek borítják el. De Otho emberei sem véráldozat nélkül győztek, mert közülük azokat, akik óvatlanul üldözésre indultak, a visszafordult lovasok körülfogták. És mintha fegyvernyugvásban állapodtak volna meg, hogy egyik oldalról a hajóhad, a másikról a lovasság hirtelen rettegést ne keltsen, a vitellianusok ismét Antipolisba, Gallia Narbonensis városába, Otho csapatai a beljebb eső Liguriának Albigaunum nevű községébe vonultak vissza.

(16.) Corsicát és Sardiniát s a környező tenger többi szigetét a győzelmes hajóhad híre Otho pártján tartotta, de Corsicát majdnem romlásba döntötte Decumus Pacarius procurator meggondolatlansága, amely a hadműveletek kiterjedését nézve egészében sem lehetett hasznos, neki magának pedig vesztére fordult. Mert Otho elleni gyűlöletében Vitelliust corsicai erőkkel szándékozott megsegíteni: hiú segítséggel, még akkor is, ha sikerrel jár. Egybehívja a sziget vezetőit, feltárja előttük tervét, és az ellene szólni merészkedőket - Claudius Pyrrhicust, az ott horgonyzó liburniai naszádok parancsnokát, és Quintius Certus római lovagot - kivégezteti; a haláluktól megrémült jelenlevők, egyszersmind a mihez sem értőknek tudatlan és csak mások félelmében osztozó sokasága, mind Vitelliusra esküdtek fel. De midőn Pacarius megkezdte a sorozást és az ilyesmiben járatlan embereket katonai feladatokkal gyötörte, meggyűlölték a szokatlan fáradalmakat és elgondolkoztak gyengeségükön: sziget az ő lakóhelyük, és messze van Germania s a legiók ereje; a hajóhad még azokat is kifosztotta s feldúlta, akiket gyalogos- és lovascsapatok védelmeztek. És hirtelen elfordultak tőle, de mégsem nyílt erőszakkal: várták a kellő alkalmat a cselvetésre. Pacarius, mikor látogatói eltávoztak, meztelenül és segítség híján a fürdőben leli halálát; lemészárolják társait is. Fejüket - mint ellenségekét - a gyilkosok személyesen vitték Othóhoz, de sem Otho meg nem jutalmazta, sem Vitellius meg nem büntette őket, mert tettük az események nagy zűrzavarában még különb gyalázatosságokkal keveredett.

(17.) Mint fentebb említettük, a Siliusról elnevezett lovasegység már megnyitotta Italiát s átvitte oda a háborút, pedig senki nem kedvelte Othót, és Vitelliust sem akarták volna helyette, de a hosszú béke mindenféle szolgaságra megtörte azokat, akik alkalmazkodnak az éppen hatalmon levőkhöz és nem törődnek azzal, ki a jobb. A legvirágzóbb italiai vidéket, a Padus s az Alpok közt elterülő mezőket és városokat mind Vitellius fegyveres erői tartották megszállva, mert már Caecina előreküldött csapatai is megérkeztek. Elfogtak egy pannoniai cohorsot Cremona mellett, elvágtak seregüktől száz lovast és ezer tengerészkatonát Placentia és Ticinum között. E siker láttára Vitellius katonáit már nem lehetett a folyó és partjai mögött tartani, sőt még csábította is a batavusokat s a Rhenuson túliakat maga a Padus; Placentiával szemben hirtelen átgázoltak rajta, foglyul ejtettek néhány felderítőt és ezzel akkora rémületet keltettek a többiekben, hogy ijedtükben és zavarukban Caecina egész seregének megérkezését jelentették.

(18.) Spurinna, mert Placentiát ő tartotta kézben, biztosan tudta, hogy Caecina még nem érkezett meg, de elhatározta: ha közeledik, az erődítésen belül tartja katonáit, és a három praetori cohorsot, meg az ezer vexillariust a kevés lovassal együtt nem állítja szembe a harcedzett sereggel; de a háborút nem ismerő féktelen katonaság megragadta a jelvényeket, a zászlókat, és előrerontott. Mit sem törődve a centuriókkal s a tribunusokkal, fegyvert fogtak az őket visszatartani próbáló vezérre, sőt még olyasmit is kiabáltak, hogy elárulták Othót és úgy hívták oda Caecinát. Spurinna, eleinte kényszerből, majd színleg önként csatlakozik mások elvakultságához, hogy annál nagyobb súlya legyen tanácsainak, ha a zendülés alábbhagy.

(19.) Már előttük látszott a Padus, és közeledett az éjszaka, ezért úgy határoztak, hogy körülsáncolják a tábort. Ez a városi katonáknak szokatlan munka letörte lelkesedésüket. Ekkor aztán a legidősebbek sorra hibáztatják hiszékenységüket, rámutatnak arra az ijesztő és vészterhes lehetőségre, hogy Caecina a tágas síkságon körülzárhatja seregével ezt a kevés cohorsot. S már táborszerte szerényen beszélnek, és a közéjük vegyülő centurióknak s tribunusoknak dicsérik a vezér előrelátását, hogy erőben és anyagiakban ily gazdag coloniát választott támaszpontul és hadiszállásul. Végül Spurinna, nem annyira fegyelmezetlenségüket szemükre hányva, inkább eljárásának ésszerűségét bizonygatva, felderítőket hagyott hátra, a többieket pedig visszavezette Placentiába; már kevésbé zavarogtak, és hallgattak parancsaira. Megszilárdították a falakat, új védőműveket építettek, magasították a tornyokat, és nemcsak fegyvert teremtettek elő, hanem arról is gondoskodtak, hogy mindenki hallgasson a szóra és buzgón engedelmeskedjék, ami egyedül hiányzott ebből a pártból, a bátorsággal viszont meg lehettek elégedve.

(20.) Caecina pedig, mintha az Alpokkal maga mögött hagyta volna a kegyetlenkedést és zabolátlanságot, fegyelmezett menetben vonult át Italián. Öltözetét a municipiumok és a coloniák kevélységre magyarázták, mert tarka köpenyben, nadrágot - barbár ruhát - öltve szólt a togás polgárokhoz. Feleségét is, Saloninát, bár senkit sem bántott azzal, hogy díszesen, bíborral takart lovon járt, mégis szinte sértetten kárhoztatták: a halandó vele született tulajdonsága, hogy éles szemmel vizsgálja mások friss szerencséjét, s a jó sorsban senkitől sem követel annyi mértéktartást, mint akiket egykor magához hasonlónak látott. Caecina átkelt a Paduson, tárgyalásokkal és ígérgetésekkel próbára tette Otho embereinek hűségét, de őt is hasonló módszerekkel környékezték meg: tetszetős és semmitmondó szavakkal emlegették a békét és az egyetértést; ezután pedig - amivel nagy rémületet keltett, - minden tervét és igyekezetét Placentia ostromára összpontosította, mert tudta, hogy a közvélemény a kezdeti hadi sikerek alapján ítéli meg a folytatást.

(21.) De az első nap inkább szertelen rohammal, mint tapasztalt sereghez méltó harcmozdulatokkal telt el: ételtől s bortól elnehezedve, fedezetlenül s óvatlanul vonultak a falak ellen. Ebben a csatározásban egy igen szép épület, a falakon kívül emelt amphitheatrum hamvadt el, akár az ostromlók gyújtották fel, mikor fáklyákat, izzó golyókat és tüzes lövedékeket dobáltak az ostromlottakra, akár az ostromlottak, mikor próbálták visszahajigálni. A municipiumnak gyanakvásra hajlamos lakossága szentül hitte, hogy a szomszéd coloniákból való személyek alattomban még táplálták is a tűzvészt, irigységből és versengésből, mivel Italiában egyetlen épület sem fogadott be annyi embert. Bárhogyan esett is, amíg szörnyűbb dolgoktól kellett tartani, kevésbe vették, de biztonságérzetük visszatértével úgy bánkódtak, mintha súlyosabb csapás nem is érhette volna őket. Különben nagy véráldozat árán visszaverték Caecinát, és az éjszaka ostromberendezések odahurcolásával telt el. A vitellianusok palánkmellvédeket, rőzsenyalábokat és ostromtetőket szereznek a falak aláaknázására s az ostromlók védelmére, az othonianusok karókat és tömérdek követ, valamint ólom- s bronzlövedékeket, hogy az ellenséget megtörjék s elborítsák. Mindkét fél szégyenkezett, mindkét félben élt a dicsőségvágy, csak a buzdítás hangzott másképp: egyfelől a legiók és a germaniai hadsereg erejét,

másfelől a városi katonaság és a praetorianus cohorsok megtisztelő helyzetét emlegették; ezek tunyának és restnek, a cirkusztól és a látványosságoktól züllöttnek, azok idegennek és külföldinek gyalázták a másik fél katonaságát. Egyszersmind Othót és Vitelliust ünnepelve vagy hibáztatva sűrűbben serkentették egymást gyalázkodásokkal, mint dicséretekkel.

(22.) Alig virradt, máris tele voltak védőkkel a falak, fegyverektől s férfiaktól csillogott a síkság: a sűrű sorokba tömörült legiók, az elszórt segédcsapatok a magasabb falszakaszokat nyilakkal vagy kövekkel támadták, a kevésbé őrzött vagy a régiségtől omladozó részeket közelről rohamozták. Felülről Otho hívei még lendületesebb és biztosabb dobással hajigálják lövedékeiket a vaktában előnyomuló germánok ellen, akik vadul énekelve és hazai szokás szerint csupasz felsőtesttel rázzák fejük fölött pajzsukat. A legiokatonaság a mellvédek és a fonadékok fedezete alatt aláaknázza a falakat, ostromtöltést emel, próbálja kifordítani a kapukat: a praetorianusok viszont az e célra odakészített malomköveket roppant súlyuknak megfelelő robajjal hengerítik rájuk. Az alulról felnyomulók egy része eltemetődik, mások felnyársalódnak, elvérzenek vagy megnyomorodnak: mivel a pusztulást zűrzavar is tetézte, s a falakról annál kíméletlenebbül osztogatták a sebeket, visszavonultak, megtörvén ezzel pártjuk hírét. Caecina pedig, szégyellve a vaktában kezdett ostromot, hogy ne vesztegeljen csúful és hiába ugyanabban a táborban, ismét átkelt a Paduson és Cremona felé igyekezett. Távozásakor megadta magát neki Turullius Cerialis több tengerészkatonával és Iulius Briganticus néhány lovassal; ez bataviai születésű lovasparancsnok, az primipilaris és Caecinától éppen nem idegen, mivel annak idején Germaniában centurióskodott.

(23.) Spurinna, mihelyt értesült az ellenség útjáról, Placentia megvédését, a történteket és Caecina terveit levélben tudatja Annius Gallusszal. Gallus az első legiót éppen Placentia megsegítésére vezette, mivel nem bízott benne, hogy a kevés cohors el tudja viselni a hosszabb ostromot és a germaniai hadsereg erejét. Midőn megtudta, hogy a megvert Caecina Cremona felé vonul, az alig féken tartható és harci vágyában egészen a zendülésig menő legiót Bedriacumban megállítja. Verona és Cremona közt terül el ez a helység, amelyet immár két római vereség tett hírhedtté s áldatlan emlékűvé.

Ugyanezekben a napokban Martius Macer nem messze Cremonától sikerrel harcolt. A vállalkozó szellemű Martius ugyanis a hajóra rakott gladiatorokat hirtelen a Padus túlsó partjára zúdította. Megzavarodtak Vitellius itteni segédcsapatai, és míg a többiek Cremonába menekültek, az ellenszegülők itt pusztultak. De Martius megfékezte a győztesek harci kedvét, hogy az új segítséggel megerősödött ellenség az ütközet sorsát meg ne fordíthassa. Gyanús volt ez Otho embereinek, akik vezéreik minden tettét fonákul értelmezték. Versenyezve a gyáva lelkűek és merész szájúak, Annius Gallust, Suetonius Paulinust és Marius Celsust - mert Otho ezeket is parancsnoknak tette meg, - különféle vádakkal halmozták el. A zendülések és viszálykodás leghevesebb szítói, Galba gyilkosai, megátalkodottságukban és félelmükben esztelenül kavartak mindent, hol nyíltan lázító szóval, hol Othónak címzett titkos levelekkel, aki minden hitványnak hitelt adott, a jóktól félve reszketett, jó sorsában ingatag és balszerencséjében különb. Ezért odahívatta fivérét, Titianust, és őt tette meg főparancsnoknak.

(24.) Eközben Paulinus és Celsus vezérlete alatt kitűnően folytak a dolgok. Caecinát aggasztotta, hogy mindent hasztalan kezdett, és lehervad seregének híre. Elűzték Placentia alól, segédcsapatainak minapi vesztesége után a felderítők összecsapásaiban, ezekben az inkább sűrű, mint említésre méltó ütközetekben is alulmaradt: így aztán, midőn Fabius Valens közeledett, hogy ne minden hadi érdem arra szálljon, igyekezett vezéri jó hírét inkább mohón, semmint megfontoltan visszaszerezni. Cremonától tizenkét mérföldre - a helyet Castorról és fivéréről nevezik Castoresnak, - segédcsapatainak legszilajabb katonáit az útig nyúló erdőkben állítja lesbe; lovasai továbbvonulásra kaptak parancsot, valamint arra, hogy az ellenséget

harcra ingerelvén, önkéntes visszavonulásukkal csábítsák sietésre üldözőiket, amíg csak a lesben álló csapatok rajtuk nem ütnek. Elárulták ezt Otho vezéreinek, és a gyalogosok gondját Paulinus, a lovasokét Celsus vette át. A tizenharmadik legio egy osztaga, a segédcsapatokból négy cohors és ötszáz lovas balra helyezkedik el, az országút töltését három mélyen tagolt praetorianus cohors szállta meg, a jobbszárnyon az első legio vonult fel a segédcsapatok két cohorsával és ötszáz lovassal: ezek tetejébe a testőrségből s a segédcsapatokból ezer lovast vezényeltek, hogy megkoronázzák a sikert vagy támogassák a bajba kerülőket.

(25.) Mielőtt egybevegyültek a hadsorok, Vitellius emberei megfordultak, Celsus pedig előre látva a cselt, visszatartotta az övéit: a vitellianusok a lesből vaktában felkerekedve sokáig követték a lassan hátráló Celsust és maguk estek kelepcébe, mert oldalról ott voltak a cohorsok, szemben a legiók arcvonala, és hirtelen oldalmozdulatokkal máris bekerítette őket a lovasság. Suetonius Paulinus nem azonnal adott jelt a csatára a gyalogságnak: habozó természet volt, akinek az ésszel alkalmazott óvatos tervek jobban tetszettek, mint a véletlen szerencsés helyzetek, ezért betemettette az árkokat, szabaddá tette a síkságot, széthúzta az arcvonalat, mert úgy vélte, elég gyorsan kezdődik a győzelem annak biztosítása után, hogy őket ne győzhessék le. Ezzel a habozással időt hagyott a vitellianusoknak arra, hogy a szőlőlugasok szövevényes indafonadékai közé meneküljenek; és még egy kis erdő is ott húzódott, ahonnan ismét előmerészkedtek és a vállalkozóbb testőrlovasokat megölték. Megsebesül Epiphanes királyfi, aki buzgón harcolt Otho oldalán.

(26.) Ekkor indult rohamra Otho gyalogsága: eltiporták az ellenséges arcvonalat, megfutamították a segítségül érkezőket is, mert Caecina nem egyszerre, hanem egyenként vonultatta fel a cohorsokat, ami csak fokozta a zavart a csatában, mivel a szétszórt és sehol erősen helyt nem álló egységeket magával ragadta a menekülők rettegése. A táborban is zendülés ütötte fel a fejét, amiért nem valamennyiüket vezették harcba: megbilincselték a táborparancsnok Iulius Gratust, mintha Othónál katonáskodó fivére kedvéért árulást készített volna elő, fivérét, a tribunus Iulius Frontót pedig ugyanezzel a váddal Otho emberei verték bilincsbe. Különben olyan rettegés vett erőt mindenütt a menekülőkön, a szembeszállókon, a csatasorban, a sánc előtt, hogy Caecina egész seregével megsemmisülhetett volna, ha Suetonius Paulinus visszavonulást nem fúvat - mindkét fél sorai között ez a hír terjedt el. Paulinus, saját bevallása szerint, félt a még előttük álló sok fáradságtól és az úttól; attól, hogy Vitellius katonái majd pihenten törnek rá a táborból a kimerültekre, és ha vereséget szenvednek, semmi menedékük nem lesz. Ez a vezéri okfejtés keveseknél talált helyeslésre, a közemberek körében pedig ellenséges szóbeszédre adott alkalmat.

(27.) Ez a kudarc nem annyira megfélemlítette, mint inkább fegyelemre szorította Vitellius híveit, mégpedig nemcsak Caecina seregében, aki a hibát az inkább zendülésre, semmint harcra kész katonaságnak tulajdonította; Fabius Valens csapatai is - mert már Ticinumba érkezett, - felhagytak az ellenség lefitymálásával, és becsületük visszaszerzésére törekedve tisztelettudóbban és készségesebben fogadtak szót a vezérnek. Egyébként már korábban súlyos zendülés tört ki, amelyet távolabbi kezdetétől fogva most pótolok, mert nem lett volna helyes félbeszakítani Caecina hadműveleteinek rendjét.

A bataviai cohorsok, amelyek - mint előadtuk, - a Nero elleni felkelés során a tizennegyedik legiótól különváltak, majd Britanniába vezető útjukon Vitellius megmozdulásáról hallván, a lingo törzs területén Fabius Valenshez csatlakoztak, öntelten viselkedtek, mihelyt egy legio sátrainak közelébe érkeztek: ők szedték ráncba a tizennégyeseket, ők ragadták el Nerótól Italiát, és azzal kérkedtek, hogy a háború egész sorsa az ő kezükbe van letéve. Gyalázat ez a katonáknak, sérelmes a vezérnek; mivel pedig a veszekedésektől és a civakodásoktól a fegyelem meglazult, végül Valens a követelőzés mögött még árulást is gyanított.

(28.) Amikor tehát híre érkezett, hogy Otho tengerészkatonái megverték a treverek lovas-alakulatát s a tungereket, és folyik Gallia Narbonensis bekerítése, akkor a szövetségesek megvédésére is gondolva, de egyúttal katonai fortélyból is, hogy a zavargó, sőt egy tömegben túl hatalmas cohorsokat szétszórja, a batavusok egy részét segítségül rendeli. Mikor ez ismeretessé s köztudottá vált, bánkódtak a szövetségesek, zúgtak a legiók: megfosztják őket a legderekabb férfiak segítségétől, és az annyi háborúban győztes régieket, mikor már szemük előtt az ellenség, szinte a csatasorból vezénylik el. Ha egy tartomány a városnál és a birodalom megmaradásánál többet ér, akkor mindnyájan oda mennek utánuk; ha azonban a győzelem betetőzése Italián fordul, nem szabad őket leszakítani, mint testről a legerősebb tagokat.

(29.) Ilyen indulatos beszédek közben, miután Valens lictorok kiküldésével próbálta elfojtani a zendülést, reá törnek, kővel hajigálják, s amikor menekül, üldözőbe veszik. Azt kiabálják, hogy a galliai zsákmányt és a viennaiak aranyát, fáradalmaik jutalmát, eldugja előlük; poggyászát széthurcolják, majd a vezér sátrát s még annak földjét is dárdákkal és lándzsákkal kutatják, mert Valens szolgaruhában egy lovasdecuriónál rejtőzött. Ezután Alfenus Varus táborparancsnok, amint lassanként lelohad a zendülés, okos intézkedéssel megtiltja a centurióknak, hogy körüljárják az őrhelyeket, elhagyja a kürtjelet, amellyel a katonákat hadi kötelességeik teljesítésére szólítják. Így aztán megdermed, döbbenten tekingetnek egymásra, és éppen a kormányzás nélküli állapottól rettegve hallgatással, tűréssel, végül könyörögve és könnyek között kértek bocsánatot. Amint pedig Valens is előjött, elrútítva, sírva, de várakozás ellenére sértetlenül, örömüket, sajnálkozásukat, tetszésüket nyilvánítják; örvendezésbe csapva át, - már amint a tömeg egyik irányban sem ismer mértéket, - magasztalás és hálálkodás közepette a sasokkal s hadijelvényekkel körülvett emelvényre viszik. Valens hasznos mérséklettel egyetlen ember kivégzését sem követelte, de hogy neheztelésének eltitkolása miatt még gyanúsabb ne legyen, néhányukat megfeddte, mert tudta, hogy polgárháborúban a katonáknak több van megengedve, mint a vezéreknek.

(30.) Miközben Ticinum mellett építik a tábort, Caecina szerencsétlen ütközetének híre oda is eljut, és majdnem kiújult a zendülés, mintha bizony Valens álnoksága és habozása miatt maradtak volna távol az ütközettől: nem kérnek a pihenésből, nem várnak a vezérre, megelőzik a jelvényeket, siettetik a zászlóvivőket; erőltetett menetben Caecinához csatlakoznak. Caecina seregében kedvezőtlen volt Valens híre: odavetették őket, az annyival kisebb számú sereget, az ellenség teljes erejének, panaszolták, részben a maguk igazolására, részben hízelgésből az érkezők létszámát is eltúlozva, hogy mint legyőzötteket és gyávákat le ne nézzék őket. És bár Valensnak nagyobb hadereje volt, szám szerint csaknem kétannyi legiója és segédcsapata, a katonák rokonszenve mégis Caecina felé hajlott, jóindulatán kívül - mert e tekintetben készségesebbnek tartották, - öregkori frissesége, szálfatermete és valamilyen megokolhatatlan rokonszenv miatt is. Innen a vetélkedés a vezérek között: Caecina aljasnak és foltos jelleműnek gúnyolta Valenst, az pedig pöffeszkedőnek és hiúnak Caecinát. De elrejtvén gyűlölködésüket, ugyanegy érdeknek szolgáltak, gyakori levelekben - a megbocsátással mit sem törődve - gyalázatos dolgokat hánytak Otho szemére, az Otho-párti vezérek viszont - bár bőséggel volt anyag a Vitellius-ellenes szidalmakhoz, - türtőztették magukat.

(31.) Valóban, kettejük pusztulása előtt, amellyel Otho kitűnő nevet, Vitellius annál gyalázatosabbat érdemelt, kevésbé kellett félni Vitellius tunya élvezeteitől, mint Otho lángoló bujaságától. Azonkívül Othót rettegetté és gyűlöltté tette Galba meggyilkolása, amannak pedig senki sem rótta fel a háború megindítását. Vitelliust gyomra és torka miatt csak a maga megbecstelenítőjének, Othót fényűzése, kegyetlensége, vakmerősége miatt a közre nézve kárhozatosabbnak tartották.

Caecina és Valens csapatainak egyesülése után a Vitellius-pártiak egy percig sem haboztak teljes erejükkel megütközni: Otho még tanakodott, hogy a háború elhúzása vagy a szerencse megkísértése mellett döntsön-e.

(32.) Ekkor Suetonius Paulinus, akinél a közvélemény szerint az idő tájt senki nem értett jobban a hadvezetéshez, és aki híréhez méltónak ítélte, hogy általában véleményt mondjon a katonai helyzetről, kifejtette, hogy a sietség az ellenségnek, a késés nekik hasznos: Vitellius serege teljes egészében ott van, és nem sok a tartalék mögötte, mivel a galliai tartományok forronganak, és nem lenne célszerű elhagyni a Rhenus partját, midőn oly elszánt népek törnének be; a britanniai katonaságot az ellenség és a tenger tartja távol; Hispania nem bővelkedik éppen fegyveres erőkben; a narbói tartomány a tengerészegységek rajtaütése és a szerencsétlen ütközet következtében megrendült; a Paduson túli Italiát bezárja az Alpesek gyűrűje, és a tenger felől nem számíthat támogatásra, sőt már az átvonuló hadsereg is pusztasággá változtatta: sehol gabona a sereg számára, márpedig katonaságot készletek nélkül nem lehet fenntartani; továbbá a germánok, az ellenség oldalán a legfélelmetesebb katonanépség, ha a háború a nyárba húzódnék, elgyengülten végképp nem tudnák elviselni a talaj s az éghajlat változását. Sok, ellenállhatatlannak induló háború lanyhult már el a csömörtől és a huzavonától. Ezzel szemben az ő hátországuk dús és megbízható: velük Pannonia, Moesia, Dalmatia, a Kelet a maguk érintetlen seregeivel, Italia és a birodalom fővárosa, a senatus és a nép, soha el nem homályosuló nevek, még ha időnként árnyék vetődik is rájuk; a köz- s magánvagyon és a megszámlálhatatlanul sok pénz polgári viszályokban fegyvernél hathatósabb; a katonák szervezete vagy Italiához szokott, vagy a forrósághoz; oltalmul ott folyik előttük a Padus vize, a városokat férfiaik s falaik védik, s hogy közülük egy sem adja meg magát az ellenségnek, Placentia védelme bizonyította. Éppen ezért csak nyújtsa el Otho a háborút; néhány napon belül a moesiai csapatokkal együtt megérkezik a tizennegyedik legio, ez a magában is nagy hírű sereg; akkor majd ismét fontolóra veheti a dolgot, és ha az ütközetet találja jónak, megnövekedett erőkkel harcolhatnak.

(33.) Paulinus véleményéhez csatlakozott Marius Celsus, és hogy ez a nézete Annius Gallusnak is, aki néhány nappal azelőtt lovának bukása miatt megsérült, a tanácsának megtudakolása végett kiküldöttek jelentették. Otho hajlott a döntő csatára; fivére, Titianus, és Proculus testőrparancsnok - tapasztalatlanságukban igyekezve - azt bizonygatták, hogy a szerencse, az istenek és Otho védőszelleme pártolja tervüket, pártolni fogja vállalkozásaikat; és hogy senki ne merjen szembeszállni véleményükkel, hízelegni kezdtek. Miután a csata mellett döntöttek, azon tanakodtak, részt vegyen-e a csatában az uralkodó, vagy jobb lesz, ha távol marad. Paulinus és Celsus már nem ellenkezett, ezért - nehogy az legyen a látszat, mintha az uralkodót odavetnék a veszedelmeknek, - a rosszabb tanács szerzői még arra is rávették, hogy Brixellumba vonuljon és a hadi események kétes eshetőségeitől mentesítve a legfőbb hadvezetés számára tartsa fenn személyét. Ez volt az első nap, amelyik csapásként sújtott Otho pártjára, mert vele együtt a praetori cohorsoknak, testőröknek s lovasoknak erős csapata távozott el, a visszamaradók elszántsága pedig megtört, mivel gyanakvással tekintettek a vezérekre, Otho meg, akiben a katonaság egyedül bízott, maga is csak a katonákba vetette bizalmát és tisztázatlanul hagyta a vezérek hatáskörét.

(34.) Mindebből semmi nem kerülte el Vitellius embereinek figyelmét, mivel - mint polgárháborúban természetes, - sokan szöktek át, és a felderítők, akik igyekeztek az ellenfél helyzetét kifürkészni, a magukét nem titkolták. Mikor az ellenség vigyázatlanul rohamra készült, Caecina és Valens nyugodtan s éberen várt - ami felér a bölcsességgel - a másik fél oktalanságára, s megkezdvén egy hidat, úgy tettek, mintha át akarnának kelni a Paduson, a túloldalt felállított gladiatorcsapattal szemben, már csak azért is, hogy saját katonaságuk ne lankasztó tétlenségben töltse az időt. Egymástól egyenlő távolságra elöl-hátul erős

gerendákkal összefogott hajókat állítottak szembe a víz folyásával, azonkívül horgonyokat is vetettek ki, hogy szilárdan tartsák a hidat, de a horgonykötelek lazán lebegtek, hogy a folyó duzzadtával a hajók sora ép rendben emelkedhessék. A hidat az utolsó hajón emelkedő torony zárta le, hogy onnan lövegek és hajítógépek tartsák távol az ellenséget. Otho emberei a parton építettek tornyot, s köveket és fáklyákat lődöztek.

(35.) És volt egy sziget a folyó közepén, amelyre a gladiatorok csónakokkal, a germánok pedig úszva próbáltak hamarabb átvergődni. Mikor egyszer többen keltek át, Macer, telerakván liburniai naszádjait, a legvállalkozóbb gladiatorokkal rajtuk üt: de sem olyan állhatatosság nincs a gladiatorokban a harcra, mint a katonákban, sem hajladozva a csónakokról nem tudtak olyan sebeket osztogatni, mint a szilárdan állók a partról. És midőn a szorongatottak ingadozásai közben egymásba bonyolódott evezősök és harcolók összekavarodtak, a germánok is beugráltak a sekély vízbe, visszatartották a csónakokat, felkapaszkodtak rájuk, vagy dulakodva elsüllyesztették. Mindez - a két hadnép szeme láttára - amennyivel örvendetesebb volt a Vitellius-pártiaknak, annál dühödtebben átkozták Otho emberei kudarcuk okát s szerzőjét.

(36.) A még megmaradt bárkák kiszabadítása után az ütközetnek futás vetett véget: Macert halálra követelték, és miután már messziről egy lándzsával megsebesítették, kirántott kardokkal támadtak reá, és csak az odasiető tribunusok s centuriók védelmezték meg. Nem sokkal később Vestricius Spurinna - Otho parancsára csekély helyőrséget hagyván Placentiában - cohorsaival ment segítségül. Ezután Flavius Sabinus kijelölt consult küldte Otho azoknak a csapatoknak parancsnokául, amelyeket addig Macer vezetett: a katona örült a vezérek változásának, a vezérek pedig a gyakori zendülések miatt húzódoztak ilyen veszedelmes szolgálattól.

(37.) Azt találom némely szerzőnél, hogy a seregek - a háborútól félve, vagy mert megunták mindkét uralkodót, akiknek szégyenletes tetteit és gyalázatát napról napra nyilvánvalóbb hírekből ismerték meg, - azt fontolgatták, hogy felhagyván a harccal ne maguk tanácskozzanak-e közösen, vagy a senatusra bízzák-e a császárválasztást; az Otho-párti vezérek ezért javasoltak fegyverszünetet és várakozást, s főképp Paulinusba vetették reményüket, mivel rangidős volt a consulságot viseltek közt, és mint híres katona dicsőséget s nevet szerzett britanniai vállalkozásaival. Én még ha megengedném is, hogy néhányan titokban nyugalmat óhajtottak meghasonlás helyett, jó és feddhetetlen uralkodót hitványak és gyalázatosak helyett, azt már nem hiszem, hogy Paulinus - amilyen okos ember volt - a velejéig romlott században számított volna a tömegnek oly fokú önmérsékletére, hogy akik a háború kedvéért forgatták fel a békét, azok most békeszeretetből felhagynak a háborúval, vagy hogy a nyelvben és szokásokban annyira elütő seregek ilyen egyetértésben forrhattak volna össze, vagy hogy a fő- és alvezérek, akik jórészt maguk is tudatában voltak fényűző igényeiknek, eladósodásuknak, bűneiknek, eltűrtek volna mást, mint bemocskolt, az ő érdemeikkel lekötelezett uralkodót.

(38.) A régi és már eleve a halandókba oltott hatalomvágy a birodalom nagyságával együtt növekedett s terjedt rohamosan; mert szerény vagyoni viszonyok közepette könnyű volt fenntartani az egyenlőséget. De midőn a világ meghódítása és a vetélytárs városok vagy királyok kiirtása után mód nyílt rá, hogy gondtalanul hajhásszák a hatalmat, máris fellángoltak az első versengések a senatorok s a nép közt. Hol zavart szító tribunusok, hol túl erőszakos consulok támadtak, és a városban és a forumon polgárháborús kísérletek; majd az alja népből Gaius Marius és a nemesek közül a legvérengzőbb Lucius Sulla a fegyverrel legyőzött szabadságot zsarnoksággá változtatta. Utánuk Cnaeus Pompeius leplezettebben, de nem jobban, és soha ezután másért, mint a principatusért nem folyt a harc. Nem tágítottak a

fegyverektől Pharsalosnál és Philippinél a polgári legiók, nemhogy Otho és Vitellius seregei önként hagytak volna fel a háborúval: ugyanaz az isteni harag, ugyanaz az emberi őrjöngés, ugyanazok a bűnre késztető okok hajtották őket a meghasonlásba. Hogy minden alkalommal szinte egy csapásra lett vége a háborúnak, azt a főemberek tehetetlensége okozta. De a régi s az új erkölcsök mérlegelése a kelleténél messzebbre ragadott: most visszatérek az események rendjéhez.

(39.) Miután Otho elvonult Brixellumba, a főparancsnoki tisztség testvérére, Titianusra, az erő és a hatalom Proculus praefectusra szállt; Celsus és Paulinus, mivel tudásukat senki nem vette igénybe, az üres vezéri címmel mások hibáját takarta; a tribunusok s a centuriók megbízhatatlanok, és mivel a jobbakat mellőzték, a legaljasabbak számítottak; a katonaság jó hangulatban volt, mégis úgy, hogy a vezérek parancsait szívesebben magyarázta, semmint teljesítette. Úgy döntöttek, hogy Bedriacumtól négy mérföldnyire előbbre viszik a tábort, annyira hozzáértés híján, hogy a tavaszi évszak ellenére, amikor annyi folyó volt körös-körül, vízhiány gyötörte őket. Itt határozatlankodtak a csatáról, miközben Otho levélben siettette, a katonák pedig azt kívánták, hogy a császár vegyen részt az ütközetben; legtöbben azt követelték, hogy hívják oda a Padus túlsó partján táborozó csapatokat. Nem is olyan könnyű eldönteni, hogy mi lett volna a legjobb, mint megállapítani: a legrosszabb az volt, ami történt.

(40.) Mintha nem csatára, hanem hadjáratra vonulnának ki, a Padusnak és mellékfolyójának tizenhat mérföldnyi távolságra levő összefolyása felé indultak. Mivel Celsus és Paulinus ellenezte, hogy a katonákat a meneteléstől fáradtan, málhával megterhelve vessék oda az ellenségnek, - amely nem mulasztaná el, hogy könnyű felszereléssel és alig négy mérföldnyi menetelés után, akár rendezetlen menet közben, akár szétszórva és sáncmunkával elfoglalva rajtuk üssön, - Titianus és Proculus, mikor józan érvekkel már nem bírták, a főparancsnoki joghoz folyamodtak. Megérkezett mindenesetre egy numida gyorsfutár, szigorú utasításokkal, amelyekben Otho a vezérek lanyhaságát kifogásolta és a késedelmeskedéstől ingerülten és türelmetlenül reménykedve úgy rendelkezett, hogy döntésre kell vinni a dolgot.

(41.) Ugyanazon a napon a hídépítéssel elfoglalt Caecinát felkereste a testőrcsapatok két tribunusa és tárgyalni akart vele: már éppen a feltételek meghallgatására és válaszadásra készült, mikor hanyatt-homlok berontó felderítők jelentették, hogy ott van az ellenség. Félbeszakadt a tribunusokkal folytatott tárgyalás, és éppen ezért tisztázatlan maradt, vajon cselt vagy árulást, vagy valami tisztes tervet kezdeményeztek-e. Caecina, elbocsátván a tribunusokat, visszasietett a táborba, ahol Fabius Valens parancsára már jelt adtak a csatára, és a katonákat fegyverben találta. Miközben a legiók a hadrendet sorsolják, a lovasok előrontottak, és elmondani is csodálatos: csak az első italiai legio rendíthetetlensége riasztotta vissza őket attól, hogy a csekélyebb számú Otho-párti lovasság elől a tábor sáncához ne szoruljanak: a legio kirántott kardokkal visszatérésre és az ütközet megújítására kényszerítette a hátrálókat. Kapkodás nélkül rendezték el a vitelliusi csapatok hadsorait, mert bár közel volt az ellenség, a fegyvereket a sűrű ültetvények miatt nem lehetett látni. Az Otho-pártiak oldalán megrettent vezérek, vezéreire neheztelő katonaság, közébük vegyülve szekerek és markotányosok, a mindkétfelől meredek árkok között vezető országút pedig még nyugodt menetelésre is szűk. Némelyek körülállják, mások keresik hadijelvényeiket; zűrzavaros kiáltozás mindenfelől, amint futkosnak, szólítják egymást: és aszerint, hogy mennyi merészség vagy félelem szorult beléjük, ki-ki az első vagy utolsó sorba tolongott előre vagy sodródott hátra.

(42.) A hirtelen rémülettől döbbent lelkeket alaptalan öröm zsibbasztotta el, midőn egyesek azt a hazug hírt terjesztették, hogy elpártolt Vitelliustól a sereg. Hogy ez a mendemonda Vitellius felderítőinek elhintett szavaiból, vagy - akár cselből, akár véletlenül - Otho oldalán ütötte-e fel a fejét, nem ismeretes. Otho emberei felhagytak harci buzgóságukkal, sőt még

üdvözölték is ellenfeleiket; és mikor ellenséges zúgás volt a válasz, legtöbb bajtársukban, akik nem értették az üdvözlés okát, félelem ébredt, hogy elárulták őket. Ekkor zúdult rájuk pihent rendekben az erőben és számra különb ellenséges had: Otho emberei, bár szétszóródva, kevesebben és fáradtan, mégis elszántan vállalták a harcot. A fáktól és szőlőültetvényektől járhatatlan terepen nem egyféleképpen alakult a csata: közelről, távolról, csoportokban és ékekben csaptak össze. Az országút töltésén egymásnak vetették lábukat, testükkel és pajzsukkal dulakodtak, dárdát nem hajigáltak, karddal és bárddal zúzták egymás sisakját s páncélját: jól ismervén egymást, a többiek szeme láttára az egész háború sorsának eldöntéséért harcoltak.

(43.) A Padus és az országút közt elterülő mezőn két legio találkozott véletlenül össze: Vitellius részéről a „rohanónak" nevezett és régi dicsőséggel ékes huszonegyedik, Otho oldalán pedig az első „segítő" legio, melyet még nem vezettek csatába, de szilaj volt és az első diadalra vágyott. Az egyesek eltiporták a huszonegyesek első sorait, még sasukat is elragadták; ettől a gyalázattól haragra lobbant a másik legio és visszavetette az egyeseket, közben megölte Orfidius Benignus legatust, de számos hadijelvényt és zászlót is zsákmányolt az ellenségtől. A másik szárnyon az ötösök rohama a tizenharmadik legiót vetette ki állásából, az özönlő túlerő pedig körülfogta a tizennégyeseket. És míg Otho vezérei már rég megfutamodtak, Caecina és Valens erősítésekkel támogatta az övéit. Ehhez járult a friss segítség: Varus Alfenus a batavusokkal, miután szétszórta a gladiatorok csapatát, amelyet - a csónakos átkelési kísérlet során - a szemben felállított cohorsok még a folyó vizében leöldöstek: így győztesen rontottak neki az ellenség balszárnyának.

(44.) A középső arcvonal áttörése után Bedriacum felé igyekezve szertemenekültek az Otho-pártiak. Hatalmas ez a távolság; amerre nagyobb öldöklés volt, hullarakások torlaszolták el az utakat, mert polgárháborúban a foglyok nem válnak zsákmánnyá. Suetonius Paulinus és Licinius Proculus külön-külön úton kerülte el a tábort. Vedius Aquilát, a tizenharmadik legio legatusát, meggondolatlan félelme vetette oda a katonák haragjának. Még fényes nappal ért be a sánc mögé, a zendülők és megfutamodók lármája zúgja körül; sem gyalázkodástól sem tettlegességtől nem türtőztetik magukat; szökevénynek s árulónak szidják, bár személyében semmi vád nem érhette, de a tömeg szokása szerint ki-ki másnak hányta szemére a maga bűnét. Titianusnak és Celsusnak az éjszaka segített, mivel álltak már az őrségek, s lecsillapodtak a katonák, akiket Annius Gallus jó szóval, kérleléssel, tekintélyével rá tudott venni, hogy a szerencsétlen ütközet vérveszteségét tetézve ne őrjöngjenek még saját maguk gyilkolásával is: akár vége szakadt máris a háborúnak, akár inkább újból fegyvert akarnak fogni, a legyőzöttek egyedüli vigasza az egyetértés. A többinek megtört a bátorsága, a praetorianus katonaság viszont zúgolódott, hogy nem harci erénnyel, hanem árulással győzték le, de a vitellianusok győzelme sem volt vértelen, hiszen megkergették a lovasságukat, elragadták legiosasukat; ott van még Othóval együtt a Paduson túl táborozó katonaság, jönnek a moesiai legiók, a sereg nagy része Bedriacumban maradt: ezek minden bizonnyal nincsenek még legyőzve, és ha úgy kell történnie, hát tisztesebb a csatasorban pusztulni. Ilyen gondolatoktól felbőszülve vagy megilletődve, végső kétségükben inkább harcra gerjedtek, semmint elcsüggedtek.

(45.) Vitellius serege pedig Bedriacumtól az ötödik mérföldkőnél állapodott meg, mivel a vezérek nem kockáztatták meg ugyanaznap a tábor megostromlását, egyszersmind az önkéntes megadásban is reménykedtek - de nekik, bár málha nélkül, csak csatára vonultak ki, fegyverük és győzelmük szolgált erősségül. Másnap, mikor már egyáltalán nem volt kétes Otho seregének szándéka, és még a dacosabbak is megbánásra hajlottak, követséget indítottak útnak; Vitellius vezérei sem vonakodtak attól, hogy hozzájáruljanak a békéhez. A követeket egy kis ideig visszatartották: ez a körülmény bizonytalankodást keltett, mert egyelőre nem

tudták, sikerrel jártak-e. Majd a követség visszabocsátása után feltárult a sánc kapuja. Ekkor a legyőzöttek s győzők könnyekre fakadván, szomorú örvendezéssel átkozták a polgárháború sorsát. Ugyanabban a sátorban némelyek testvéreiknek, mások rokonaiknak sebeit ápolgatták; remény és jutalom bizonytalan volt, bizonyos csak a pusztulás és a gyász, és senki sem maradt annyira híjával a bajnak, hogy valaki halálát ne siratta volna. Megkeresték Orfidius legatus holttestét és a szokott tiszteletadással elégették; néhányat rokonaik temettek el, a többi sokat a földön hagyták.

(46.) Otho rettegés nélkül és tervében bizakodva várta a hadihírt. Előbb szomorú szóbeszéd, majd a csatából menekülők nyilvánvalóvá teszik a vereséget. A buzgó testőrkatonák nem várták a császár szavát: legyen csak nyugodt, mondogatták; vannak még friss erők, és maguk is készek a legvégsőket elviselni s merni. És nem volt ez hízelgés: valami dühödt lelkesedés tüzelte őket, hogy harcba menjenek és feltámasszák pártjuk szerencséjét. A távolabb állók a kezüket nyújtogatták, a legközelebbiek pedig átkulcsolták a térdét, legkészségesebben Plotius Firmus. Ő, a testőrparancsnok, újra meg újra kérlelte, ne hagyja magára hűséges seregét, legérdemesebb katonáit: nagyobb lélekre vall a csapásokat elviselni, mint odahagyni; bátrak és derekak még a sors ellenére is kitartanak reménykedésükben, a félénkek és a gyávák ijedtükben vetik magukat a reménytelenségbe. Miközben így beszélt, amint Otho arca elérzékenyült vagy megkeményedett, helyeslő kiáltozás és jajveszékelés hangzott fel. És nemcsak a testőrök, Otho tulajdon katonái, hanem a Moesiából korábban érkezők is a közelgő seregek elszántságát, a legiók aquileiai bevonulását bizonygatták, úgyhogy kétségtelenül kiújulhatott volna a háború, szörnyűségesen, gyászosan, bizonytalanul legyőzöttekre és győztesekre.

(47.) Ő maga felhagyott a háborús tervekkel és így beszélt:

- Úgy gondolom, túl nagy ár volna életemért további veszedelemnek kitenni ezt az elszántságot, ezt a ti erényeteket. Minél több reménnyel kecsegtettek, ha élnem tetszenék, annyival szebb lesz a halál. Én és a szerencse kölcsönösen kitapasztaltuk egymást. És ne számítgassátok az időt: nehezebb az önmérséklet olyan jó sorsban, amelyről gondolhatjuk, hogy nem sokáig fogjuk élvezni. A polgárháború Vitelliustól indult ki, és ő kezdeményezte, hogy az uralomért fegyverrel küzdjünk; hogy azonban csak egyszer küzdjünk, abban majd én járok elöl jó példával: ebből ítélje meg Othót az utókor. Vitellius örvendjen testvérének, feleségének, gyermekeinek: nekem sem bosszúra, sem vigasztalásra nincs szükségem. Mások ám tartsák kezükben huzamosabban a hatalmat: én csak azt óhajtom, hogy senki ily bátran itt ne tudja hagyni. Vagy eltűrjem, hogy annyi római fiatal, oly sok kiváló sereg hulljon el ismét és vesszen el a köz számára? Kísérjen síromba az a gondolat, hogy feláldoznátok magatokat érettem, de inkább maradjatok életben. És ne sokáig akadályozzuk egymást, én a ti bántatlanságtokat, ti az én állhatatosságomat. Több szót ejteni a végső dologról már gyávaság. Elhatározásom legfőbb bizonyítékául halljátok, hogy senkire sem panaszkodom; mert az isteneket vagy embereket okolni olyanhoz illik, aki élni szeretne.

(48.) Szavainak végeztével, aszerint, hogy ki milyen idős volt vagy milyen méltóságot töltött be, nyájasan felszólította őket, menjenek mielőbb, és maradásukkal ne ingereljék haragra a győztest; az ifjakat tekintélyével, az öregeket kéréssel igyekezett rávenni; nyugodt arckifejezése, szilárd beszéde elfojtotta híveinek oda nem illő könnyeit. Hajókat és szekereket adat a távozóknak; a kérvényeket s leveleket, amelyekből iránta érzett buzgalom vagy Vitelliusra szórt gyalázkodás tűnik ki, megsemmisíti; pénzt osztogat, de módjával, nem mint aki halni készül. Majd Salvius Cocceianust, testvérének serdülő fiát, aki ott reszketett és szomorkodott, még vigasztalta is, dicsérte ragaszkodását, megrótta félelméért: talán csak nem lesz Vitellius oly könyörtelen szívű, hogy egész családjának megkíméléséért még annyi hálával sem fizet neki? Hiszen sietős halálával kiérdemli a győztes kegyességét, mert nem végső reményte-

lenségében, hanem csatát követelő hadsereg élén kímélte meg az államot az újabb csapástól. Elég fényes nevet szerzett magának, elég dicsőséget maradékainak. A Iuliusok, Claudiusok, Serviusok után ő az első, aki új családba vitte a főhatalmat. Éppen ezért a fiatalember bizakodó lélekkel fogadja az életet, és ne feledje el, ne is tartsa túlságosan észben, hogy Otho volt a nagybátyja.

(49.) Ezután eltávolított mindenkit és kissé lepihent. De mikor már a halál gondolatát hánytorgatja lelkében, hirtelen zűrzavar rázza fel, és jelentik, hogy a felháborodott katonák garázdálkodnak: a távozni szándékozókat csakugyan halállal fenyegették és vérszomjas dühvel fordultak Verginius ellen; szállását körülvették és ostrom alá fogták. Otho rendre-utasította a lázongás szerzőit, visszatért és időt szakított rá, hogy a távozók elköszönhessenek tőle, míg aztán mindnyájan sértetlenül elszéledtek. Estefelé egy ital hideg vízzel csillapította szomját. Ezután két tőrt készíttetett oda magának, és miután mindkettőt kipróbálta, egyiket a feje alá rejtette. Mikor megtudta, hogy barátai már elmentek, az éjszakát nyugodtan, s mint mondják, nem álmatlanul töltötte. Kora hajnalban mellével a tőrébe dőlt. A haldokló nyögésére besietők felszabadítottak s rabszolgák, valamint Plotius Firmus testőrparancsnok egyetlen sebet találtak rajta. Sürgősen eltemették: ezt még annak idején nyomatékosan kérte, hogy csúfságul le ne vágják a fejét. Testét a praetori cohorsok vitték, magasztalták és könnyeztek, sebét s kezét csókolgatták. Néhány katona a máglya mellett végzett magával, nem bűntudatból, nem is félelemből, hanem versengve ezért a kitüntetésért, és uralkodójuk iránti szeretetből. De később is többfelé, Bedriacumban, Placentiában s egyéb táborokban gyakran választották ezt a halálnemet. Othónak szerény síremléket állítottak, hogy megmaradjon. Ilyen végre jutott életének harminchetedik évében.

(50.) Ferentium községben született, apja consul volt, nagyapja praetor; anyai nemzetsége kevésbé előkelő, de mégsem dísztelen. Gyermek- és ifjúkorában olyan volt, amilyennek már bemutattuk. Két tettével, egy gyalázatossal és egy kimagaslóval, ugyanannyi jó hírt szerzett az utókor előtt, mint rosszat. Mesebeszédek felkutatását és az olvasóknak koholmányokkal való gyönyörködtetését megkezdett művem komolyságától idegennek vélném, de éppen úgy a közönséges hagyomány hitelét sem merném elvitatni. Aznap, mikor Bedriacumnál folyt a csata, Regium Lepidum lakosainak elbeszélése szerint egy soha nem látott fajta madár szállt le egy ottani, sűrűn látogatott ligetben, és ettől fogva sem az embersokaságtól, sem a körülötte repkedő szárnyasoktól meg nem ijedt, sem el nem rebbent, amíg csak Otho öngyilkos nem lett: akkor szem elől tűnt. És azok szerint, akik az időpontokat egybevetették, a csodajel kezdete s vége Otho halálával esett egybe.

(51.) Temetésén a katonák gyásza és fájdalma miatt újból kitört a lázongás, és nem volt, aki elfojtsa. Verginiushoz fordultak, és fenyegetve hol arra kérlelték, hogy fogadja el a főhatalmat, hol pedig arra, hogy legyen követük Caecinánál és Valensnál. Verginius a ház túlsó részén titokban távozott, így játszotta ki a kapun benyomuló katonákat. Az előzőleg Brixellumban táborozó csapatok kérését Rubrius Gallus tolmácsolta, és sikerült is azonnal kegyelmet kieszközölnie, mivel Flavius Sabinus vezetésével a győzteshez csatlakoztak azok a csapatok, amelyeknek addig az élén állott.

(52.) Mikor már mindenütt megszűnt a háború, végső veszedelembe sodródott a senatus nagy része, amely Othóval együtt vonult ki a városból, majd Mutinában maradt hátra. Ide érkezett a szerencsétlen ütközet híre, de a katonák, mint hamis szóbeszédet, mibe sem vették, és mivel Otho ellenségének vélték a senatust, meglestek minden szót, a senatorok arckifejezését s viselkedését rosszra magyarázták; végül kötekedéssel és gyalázkodással kerestek ürügyet az öldöklés megkezdésére, miközben a senatorok feje fölött még egy másik ijedelem is lebegett: hogy miután Vitellius pártja immár hatalomra került, ne úgy lássék, mintha kelletlenül

fogadnák a győzelmet. Így hát rémülten és mindkét féltől aggódva ülnek össze, senki külön ki nem fejti a véleményét, a többekkel közös hiba miatt nagyobb biztonságban érzik magukat. Súlyosbította a rettegők gondjait a mutinai községi tanács azzal, hogy fegyvert és pénzt ajánlott fel, s idétlen tiszteletadással „összeírt atyáknak" nevezte őket.

(53.) Nevezetes volt az a vita, amelyben Licinius Caecina kétértelmű felszólalás vádjával támadta Eprius Marcellust. Pedig a többiek sem mondták ki nyíltan véleményüket; de a feljelentések emléke miatt gyűlöletes és utált Marcellus név arra ingerelte Caecinát, hogy mint még új és csak a minap a senatusba választott ember feltűnést keltő kirohanásokkal szerezzen hírnevet. A jobbak mérséklete választotta szét őket. És visszatértek valamennyien Bononiába, hogy ott ismét tanácskozzanak, egyben remélték, hogy időközben újabb hírek érkeznek. Bononiában, ahol embereket sorakoztattak fel az utak mentén, hogy minden újonnan jöttet kikérdezzenek, Othónak egy felszabadítottja, mikor távozásának oka felől faggatták, azt felelte, hogy nála van Otho végrendelete; a császár még élt ugyan, amikor eljött tőle, de már csak az utókorra gondolt, és eltépte az élet csábító kötelékeit. Erre elcsodálkoztak, szégyelltek volna tovább kérdezősködni, és mindannyiuk figyelme Vitellius felé fordult.

(54.) Részt vett a tanácskozásokon testvére, Lucius Vitellius, és már-már engedte, hogy a hízelgők megkörnyékezzék, midőn Coenus, Nero felszabadítottja, vészes hazugsággal döbbentette meg mindnyájukat: azt állította, hogy az utólag érkezett tizennegyedik legio egyesült a brixellumi erőkkel, lekaszabolta a győzteseket, megfordult a pártok szerencséje. A koholmány célja az volt, hogy Otho kísérőlevelei, amelyeket nemigen vettek figyelembe, az örvendetesebb hírre visszanyerjék érvényességüket. Coenus nyomban a fővárosba is sietett, de néhány nap múlva Vitellius parancsára meglakolt: a senatorokat fenyegető veszély nőtt, mivel Otho katonái igaznak hitték a hírt. Növelte rettegésüket az, hogy színleg senatusi határozat alapján távoztak Mutinából s hagyták cserben Otho pártját. Nem is ültek össze többé közös tárgyalásra, hanem ki-ki magával törődött, míg Fabius Valens levele el nem oszlatta a félelmet. És Otho halálát, minél dicsérendőbb volt, annál gyorsabban hallották meg.

(55.) Bezzeg Rómában nyoma sem volt a nyugtalanságnak: a Cerialia szokott ünnepi játékait nézték. Mihelyt szavahihető személyek megvitték a színházba Otho öngyilkosságának hírét, valamint hogy a városparancsnok Flavius Sabinus a városban állomásozó katonaságot Vitelliusra eskette fel, Vitelliusnak tapsoltak. Galbának babérral és virágokkal övezett képmásait a nép körülhordozta a templomokban, koszorúkat halmoztak Curtius medencéje mellé, arra a helyre, amelyet a haldokló Galba vérével áztatott. A senatusban mindazt, amit mások hosszú uralkodása alatt kitaláltak, egyszerre megszavazzák, megtoldják a germaniai seregnek szóló dicsérettel s köszönettel, de követséget is küldtek, hogy örömüknek kifejezést adjon. Felolvasták Fabius Valensnak a consulokhoz nem minden mérséklet nélkül írott levelét; rokonszenvesebb volt Caecina mérséklete, amiért egyáltalán nem írt.

(56.) Egyébként Italia súlyosabb és szörnyűségesebb csapásokat szenvedett el, mint háborúban. Szerte a municipiumokban és coloniákban Vitellius emberei fosztogattak, raboltak, erőszakkal és bujálkodással förtelmeskedtek; jogosra-jogtalanra sóváran vagy felbérelhetően sem istent, sem embert nem kíméltek. Akadtak például, akik katonának öltözve tették el haragosaikat láb alól, a vidékkel ismerős katonák pedig dús földeket, gazdag birtokosokat szemeltek ki zsákmányul, vagy ha ellenállásra találtak, megsemmisítésre, mert a vezérek le voltak kötelezve és semmit sem mertek megakadályozni. Kevesebb kapzsiság volt Caecinában, több nagyravágyás; Valens nyereség- és szerzésvágya miatt hírhedt, s épp ezért más bűnét is elnézte. Italia, mivel gazdagsága már rég kimerült, annyi rengeteg gyalogost és lovast, kárt és jogtiprást alig tudott elviselni.

(57.) Közben Vitellius, nem tudva győzelméről, a germaniai hadsereg többi egységét úgy igyekezett összevonni, mintha még háború állna előtte. A régi katonák közül keveset hagyott a téli táborokban, siettette Galliában a sorozásokat, hogy a visszamaradó legiók keretei kiegészüljenek. A part védelme Hordeonius Flaccusra hárult; ő maga a britanniai seregből nyolcezer válogatott katonát csatolt seregéhez. Néhány napos menetelés után értesült a bedriacumi sikerről és arról, hogy Otho halálával a háború lezárult: gyűlést hívat egybe, a katonák hadi erényét dicséretekkel halmozza el. Mikor serege követeli, hogy felszabadított rabszolgáját, Asiaticust lovagi méltósággal tüntesse ki, a becstelen hízelgést elfojtja; később, állhatatlan lényének sugallatára, amit nyilvánosan megtagadott, egy bizalmas lakoma során megadja, s gyűrűkkel tisztelte meg Asiaticust, ezt az ocsmány és becstelen eszközökkel felkapaszkodó szolgát.

(58.) Ugyanezekben a napokban híre érkezett, hogy Albinus helytartó megölése után mindkét Mauretania átállott. Lucceius Albinus, akit még Nero állított Mauretania Caesariensis élére, miután Galba gondjaira bízta Tingitana tartomány kormányzását is, nem megvetendő erőkkel rendelkezett. Tizenkilenc cohors, öt lovasegység, rengeteg maurus tartozott alája, rablóvállalkozásokban hadviselésre alkalmas sereg. Galba meggyilkolása után Othóhoz pártolt, de mivel nem volt megelégedve Africával, már-már a szűk tengerszorossal elválasztott Hispaniát fenyegette. Ezért Cluvius Rufus aggódni kezdett és a tizedik legiót a tengerpart felé rendelte, mintha át akarna kelni; előreküldött néhány centuriót, hogy a maurusokat nyerjék meg Vitelliusnak. Ez nem is bizonyult nehéz feladatnak, hisz akkora volt a tartományokban a germaniai hadsereg híre; de még azt is rebesgették, hogy Albinus nem éri be a procuratori méltósággal, hanem a királyi fejéket és Iuba nevét bitorolja.

(59.) Miután így megváltozott a közhangulat, rajtaütnek Asinius Pollio lovasparancsnokon, Albinus egyik legbizalmasabb hívén, valamint Festus és Scipio cohorsparancsnokon, Albinust pedig, miközben Tingitana tartományból Mauretania Caesariensis felé tart, partraszállás közben koncolják fel; feleségét, aki szembeszállt a gyilkosokkal, vele együtt ölték meg. Vitellius pedig mindazzal, ami végbement, még csak nem is törődött: rövid meghallgatás után bármily nagy dolgok fölött tovasiklott, mivel képtelen volt a súlyosabb ügyeket meggondolni.

A sereget szárazföldi úton menetelteti, ő maga az Arar folyón hajózik le, nem fejedelmi pompával, hanem megszokott szegényességével keltve feltűnést, míg végül Iunius Blaesus, Gallia Lugdunensis helytartója, hírneves nemzetség sarja, bőkezű természetű és megfelelő vagyonnal bíró ember, körülveszi az uralkodót személyzettel, fényes kíséretről gondoskodik, éppen ezzel vesztvén el a kegyeit, bár Vitellius esetlen hízelgésekkel leplezte ellenszenvét. Már várták Lugdunumban a győztes és legyőzött pártvezérek. Valenst és Caecinát a gyűlés színe előtt dicsérte meg és a maga elefántcsont székétől jobbra és balra ültette le; majd egész seregét kiskorú fiának fogadására küldi, s miután elébe vitték és vezéri köpenyt borítottak rá, ölébe fogván Germanicusnak nevezte s a fejedelmi méltóság minden jelvényével övezte. A jó sorsban élvezett túlságos megtiszteltetés a balszerencsében vigasza lett.

(60.) Ekkor végezték ki az Otho-párt legderekabb centurióit, s az illyricumi seregek leginkább ezért idegenkedtek Vitelliustól; ugyanakkor a tőlük megfertőzött és a germaniai katonaságra irigykedő többi legio is háborún jártatta az eszét. Suetonius Paulinust és Licinius Proculust bántó huzavona közepette gyászruhában hagyta várakozni, míg végül a meghallgatottak inkább szükséges, semmint tisztes védekezéssel éltek. Árulást róttak fel maguknak érdemül, amennyiben az ütközet előtti hosszú menetelést, az Otho-pártiak kifárasztását, a hadmenetnek szekerekkel való összekavarását és több véletlen körülményt a maguk cselének tulajdonítottak. Vitellius pedig elhitte hűtlenségüket és felmentette őket a hűség vádja alól. Salvius Titianus, Otho testvére nem került semmi veszedelembe: testvérszeretete és tehetetlensége

bocsánatot szerzett számára. Marius Celsusnak meghagyják consuli tisztét, de a szóbeszédet elhitték, és nemsokára a senatusban szemére is vetették Caecilius Simplexnek, hogy ezt a tisztséget pénzért akarta megvásárolni, mégpedig nem Celsus kára nélkül. Vitellius szembeszállt a gyanúsításokkal, s később ártalom és vesztegetés nélkül megadta Simplexnek a consulságot. Trachalust Galeria, Vitellius felesége védte meg a vádaskodók ellen.

(61.) A hatalmasok torzsalkodásai közben - elmondani is szégyen, - egy bizonyos Mariccus a boiusok népéből arra vetemedett, hogy isteni parancsokra hivatkozva magas méltóságba tolakodjék és ezzel kihívja a római fegyvereket. És már mint Gallia szabadítója és isten - mert ezt a nevet vette fel, - összecsődített nyolcezer embert, és az aeduusok közeli földjeit kezdte fosztogatni, mikor a hírnevére ügyelő városi közösség válogatott ifjúságával és a Vitelliustól erősítésül adott csapatokkal a fanatikus sokaságot szétszórta. Foglyul esett az ütközetben Mariccus, majd nemsokára vadállatok elé vetették, de mivel azok nem bántották, az oktalan tömeg sérthetetlennek hitte, míg végül Vitellius szeme láttára kivégezték.

(62.) A továbbiakban sem a pártütőket, sem bárkinek vagyonát nem is érte bántás: érvényben maradtak az Otho hadsoraiban elesettek végrendeletei, vagy ha nem volt végrendelet, a törvény; vagyis ha a dorbézolásban mértéket tart, kapzsiságától nem kellett volna félni. Rút és telhetetlen a dőzsölő lakomák vágya: a városból és Italiából egyre hordták az ínycsiklandozó falatokat, szekerek zörögtek a két tenger felől vezető utakon, kimerültek a lakomai előkészületektől a városi előkelőségek, a tönk szélére jutottak maguk a városok; az élvezetekre rákapatott és vezérét megvető katonaság egyre inkább elfajulva elvesztette munkabírását és erejét. Előreküldött Rómába egy rendeletet, hogy az Augustus név felvételét elhalasztja, a Caesarét nem fogadja el, de jogköréből semmit el nem hagy. Kiutasították Italiából a csillagjósokat; szigorú intézkedést hoztak, hogy római lovagoknak a játékporondon való szerepléssel nem szabad bemocskolniuk magukat. A korábbi uralkodók erre pénzzel, sőt nemegyszer erőszakkal kényszerítették őket, és igen sok municipium és colonia versengve csábította oda jutalmakkal a legzüllöttebb ifjakat.

(63.) De Vitellius, amikor testvére megérkezett, és a zsarnokság tanítómesterei kegyeibe férkőztek, fennhéjázóbbá és kegyetlenebbé lett: megölette Dolabellát, akiről elmondottuk, hogy Otho Aquinum coloniájába tette félre. Dolabella, miután értesült Otho haláláról, a városba ment, amiért Plancius Varus volt praetor - Dolabella egyik legbensőbb barátja - Flavius Sabinus városparancsnoknál bevádolta, mintha bizony az őrizet alól kibújva vezérként mutogatná magát a legyőzött pártnak; ezt megtoldotta azzal, hogy megkísérelte eltántorítani az Ostiában állomásozó cohorsot. Mivel pedig ekkora vádakra semmi bizonyítéka nem volt, megbánta tettét, későn próbált bocsánatot kieszközölni számára - bűnös tette után. Az ily nehéz ügyben habozó Flavius Sabinust Lucius Vitellius felesége, a nőhöz nem illően vérszomjas Triaria, azzal félemlítette meg, hogy ne az uralkodó kockázatára hajhássza a kegyesség hírét. A szelíd természetű Sabinus, mikor az ijedtség rájött, könnyen változónak és mások veszedelmében magát féltőnek mutatkozott, és hogy úgy ne lássék, mintha könnyíteni akart volna rajta, siettette a bukott Dolabella pusztulását.

(64.) Vitellius tehát félelmében és gyűlöletében, mivel korábbi feleségét, Petroniát, kis idő múltán Dolabella vette nőül, levélben hívatta és úgy rendelkezett, hogy elkerülvén a Via Flaminia forgalmát, térjenek le vele Interamnium felé és ott öljék meg. Hosszadalmasnak találta ezt a gyilkos: útközben, egy vendéglőben földre teperte és úgy fojtotta meg, nagy gyűlölségére az új principatusnak, amelynek ezt első próbájául ismerték meg. És Triaria elrugaszkodását a szerénység közeli példája csak súlyosbította: Galeria, a császár felesége, nem elegyedett e szomorú dolgokba, és hasonlóképpen derekasan viselkedett a Vitellius fivérek anyja, a régi erkölcsű Sextilia, aki fiának első levelére állítólag meg is jegyezte, hogy ő

nem Germanicust, hanem Vitelliust szült. A méltóság csábítása és a város hódolása később sem tette boldoggá: házának csak balsorsát érezte.

(65.) A Lugdunumból már útra kelt Vitelliushoz - elhagyván Hispaniát, - csatlakozik Cluvius Rufus, s bár arca örömöt és jókívánást tettetett, lelkében aggódott, mert tudta, hogy vádakkal illették. Hilarus császári felszabadított jelentette fel, hogy értesülvén Vitellius és Otho uralmáról, maga is hatalomra és a hispaniai tartományok birtokbavételére tört, s kísérőleveleinek élére ezért nem írta oda egyik princeps nevét sem. Beszédeiből is úgy értelmezett egyes kifejezéseket, hogy azok sértik Vitelliust és a maga népszerűségét szolgálják. Cluvius tekintélye erősebbnek bizonyult, úgyhogy Vitellius még meg is fenyíttette felszabadítottját, Cluviust pedig az uralkodói kíséret tagjává tette, nem vette el tőle Hispaniát sem, amelyet Lucius Arruntius példájára távollétében kormányzott. Csakhogy Arruntiust Tiberius Caesar félelemből, Cluviust viszont Vitellius minden aggály nélkül tartotta meg. Nem ugyanilyen tisztesség jutott osztályrészül Trebellius Maximusnak: a katonák haragja miatt távoznia kellett Britanniából; helyére Vettius Bolanust küldte közvetlen környezetéből.

(66.) Vitelliust aggasztotta a legyőzött legiók töretlen harci kedve. Italiában szétszóródva és a győztesek közé vegyülve ellenséges hangon beszéltek, legdühödtebben a tizennégyesek, akik nem akarták elismerni, hogy legyőzték őket, mivel a bedriacumi csatában csak különítményeik futamodtak meg, a legio zöme ott sem volt. Úgy határoztak, hogy visszaküldik őket Britanniába, ahonnan Nero parancsára jöttek el, és hogy addig is táborozzanak velük együtt a bataviai cohorsok, amelyek régóta viszálykodtak a tizennégyesekkel. Nem is sokáig volt békesség az ádázul gyűlölködő fegyveres csapatok között: Augusta Taurinorumban, mikor egy mesterembert valamelyik batavus csalóként kerget, egy legionarius viszont szállásadójaként véd, kinek-kinek bajtársai odacsődültek, a gyalázkodást vérontással folytatták, és kegyetlen harc lángolt volna fel, ha a tizennégyesekhez csatlakozó két testőrcohors ezeket fel nem biztatja, a batavusokat pedig meg nem félemlíti. Vitellius a maga kíséretéhez csatoltatja őket, mint hű embereit, a legiót pedig a Graji Alpokon átvezetvén nagy kerülővel úgy menetelteti, hogy Viennát ne érintsék; mert a viennaiaktól is tartottak. Éjszaka, mikor útra kelt a legio, a szertehagyott tüzektől a taurinus colonia egy része leégett: ezt a kárt - mint a legtöbb háborús csapást - más városok nagyobb veszteségei feledtették. Miután a tizennégyesek az Alpokból leereszkedtek, a leglázongóbb elemek a hadijelvényeket Vienna felé indították, a derekabbak egyetértése azonban megfékezte őket, és a legio Britanniába hajózott át.

(67.) Ezután Vitelliusnak a testőrcsapatoktól kellett félnie. Először cohorsonként különválasztották őket, majd hozzáadván a tisztes elbocsátás enyhítőszerét, fegyvereiket tribunusaikhoz vitették, míg csak a Vespasianus indította háború híre el nem terjedt: akkor újra vállalták a katonáskodást és java erejévé lettek a Flavius-pártnak. Az első tengerészlegiót Hispaniába küldték, hogy békében és nyugalomban szelídüljön; a tizenegyedik és a hetedik téli szálláshelyére tért vissza; a tizenhármasok amphitheatrumok építésére kaptak parancsot, mert Caecina Cremonában, Valens Bononiában gladiatori játékok rendezésére készült: Vitelliust soha nem kötötték le annyira a kormányzás gondjai, hogy a gyönyörűségekről megfeledkezett volna.

(68.) A legyőzött pártot tehát ügyesen megosztotta: a győztesek közt viszont zendülés támadt, mely játéknak indult, csakhogy a megöltek száma fokozta az egész háború gyűlöletességét. Lakomát ült Vitellius Ticinumban, melyre meg volt híva Verginius is. Az alvezérek és a csapatparancsnokok az uralkodók életmódja szerint szigorúságban versengnek vagy dús vendégeskedésekben lelik kedvüket; s ehhez mérten a katonaság is teljesíti kötelességét vagy zabolátlan. Vitellius seregében általános a zűrzavar, a részegség; az egész inkább éjszakázásnak és dáridózásnak mondható, mint fegyelemnek és tábori szolgálatnak. Így aztán, mikor két

katona, egyik az ötödik legióból, másik a galliai segédcsapatokból, veszett kedvében birokra kelt, majd a legionarius alulmaradt, s a gallus gúnyolódására az összecsődült bámészkodók is két pártra szakadtak, a legionariusok öldökölve a segédcsapatokra rontottak és két cohorsot lekaszaboltak. A zavargás orvosszere egy másik zavargás lett. A távolból porfelhőt és fegyvereket vettek észre, máris felhangzott a kiáltozás, hogy a tizennegyedik legio fordult vissza és jön csatázni: pedig a menetzáró egységek voltak, és amikor felismerték őket, vége lett az izgalomnak. Közben Verginius egyik rabszolgájára, aki véletlenül az útjukba akadt, ráfogják, hogy meg akarta ölni Vitelliust, és a katonák Verginius halálát követelve máris rohannak a vendégség színhelyére. Még Vitellius sem kételkedett ártatlanságában, pedig a legkisebb gyanúra is megrettent, mégis csak üggyel-bajjal sikerült féken tartani azokat, akik a volt consul és hajdani vezérük pusztulását sürgették. Egyáltalán senkit nem veszélyeztetett annyiszor zendülés, mint Verginiust; csodálták ugyan, és megmaradt híre, de gyűlölték, mert nemet mondott nekik.

(69.) Másnap Vitellius az ott várakoztatott senatusi küldöttség meghallgatása után átment a táborba, még meg is dicsérte a katonák ragaszkodását, bár a segédcsapatok zúgolódtak, hogy a legionariusok féktelen elbizakodottsága büntetlen marad. A bataviai cohorsokat, hogy még különb erőszakosságra ne vetemedjenek, visszaküldték Germaniába: így alapozta meg a belső s egyszersmind külső háborút a végzet. A galliai törzseknek visszaadták segédcsapataikat, azt a rengeteg embert, akiket még a pártütés kezdetén a háború hiú látszattételei közé fogadtak. Egyébként, hogy az amúgy is megcsappant államvagyonból fussa ajándékozásra, megnyirbáltatja a legiók s a segédcsapatok létszámát, megtiltja a kiegészítéseket, sőt válogatás nélkül ajánlgatták fel az elbocsátást is. Végzetes volt ez az államra, nem kedves a katonáknak, akikre - mivelhogy kevesebben maradtak, - ugyanazok a kötelességek, veszedelmek és fáradalmak sűrűbben hárultak, erejüket pedig egyre apasztotta a kicsapongás, ellentétben a régi fegyelemmel és eleink rendelkezéseivel, akiknek idejében a római állam inkább férfierényre támaszkodott, nem pénzre.

(70.) Vitellius innen Cremona felé vette útját, és miután megtekintette Caecina gladiatorjátékát, kedve támadt felkeresni a bedriacumi síkságot és a friss győzelem nyomait megszemlélni. Rút és szörnyű látvány: negyven nap sem múlt el a csata után, és mindenfelé szétroncsolt testek, csonka tagok, rothadó emberi és lótetemek; gennyel fertőzött a föld, a fák és a termés letiprása óta kietlen pusztaság. Nem kevésbé embertelen látvány az út, melyet a cremonaiak babérral s rózsával borítottak, amelyen oltárokat emeltek s áldozati állatokat öltek, mint királyok fogadásakor szokás: a pillanatnyi vígság nemsokára őrájuk hozott pusztulást. Ott volt Valens és Caecina, s ők mutogatták a csata színhelyét: innen rontott elő a legiók hadmenete, innen támadtak a lovasok, eminnen zárták körül a segédcsapatokat; most már a tribunusok és a csapatparancsnokok - ki-ki a maga tetteit magasztalva - hazugságot, igazságot vagy megtoldott igazságot, mindent összekevertek. A katonatömeg lármázva és örvendezve szintén letért az útról, a csatározások helyét próbálta megállapítani, a fegyverhalmokat, a hullarakásokat nézte, csodálta, és egyeseken a sors forgandóságának láttára erőt vett a sírás és a részvét. Bezzeg Vitellius nem fordította el szemét és nem borzadt vissza annyi ezer temetetlen polgártól: sőt örömében és oly közeli végzetét nem sejtve áldozatot mutatott be a hely isteneinek.

(71.) Ezután Bononiában kerül sor Fabius Valens gladiatori látványosságára, melyhez a városból hozták a kellékeket. S minél inkább közeledett, annál mocskosabbá vált a menet, amint csatlakoztak hozzá a színészek, a heréltek csürhéje és a nerói udvar egyéb gyalázatosságai, mert Vitellius még Nerót is csodálva ünnepelte, kísérni szokta énekét, nem kényszerből, mint akárhány becsületes ember, hanem mint a dőzsölés és zabálás akarat nélküli rabja. Hogy Valens és Caecina számára szabad tisztségviselési hónapokat nyisson, szűkebbre

fogta mások consulságait: nem vette tudomásul Martius Macerét, mint Otho-párti vezérét, Valerius Marinusét pedig, akit még Galba jelölt ki consulnak, későbbre tette, nem nehéztelésből, csak éppen mert a szelíd ember a sérelmet úgyis gyáván fogja tűrni. Pedanius Costát mellőzik, mint az uralkodónak nem kedves személyt, aki szembe mert szállni Neróval és Verginiust bujtogatta; de Vitellius más okokat hozott elő; ráadásul még köszönetet is kellett neki mondani - amint szolgaságban szokás.

(72.) Csak néhány napig volt kelete egy hazugságnak, bár fenyegetően indult. Feltűnt egy magát Scribonianus Camerinusnak mondó ember, aki állítólag a nerói időktől való féltében Histriában rejtőzött, mivel ott a hajdani Crassusok híveinek tábora és birtoka még mindig megmaradt, és népszerűségük sem csökkent. Tehát a komédia színreviteléhez maga mellé vette a legelvetemültebbeket, mire a hiszékeny tömeg és néhány megtévelyedett vagy felfordulásra vágyó katona versengve csődült hozzá; akkor Vitellius elé hurcolták és megkérdezték, hogy tulajdonképpen kicsoda. Miután nem lehetett szavainak hitelt adni, és gazdája is felismerte, hogy helyzetére nézve szökött rabszolga, név szerint Geta, kivégezték, amint rabszolgáknak kijár.

(73.) Alig lehetne hinni, mekkorára nőtt Vitelliusban a gőg s a nemtörődömség, miután felderítők Syriából s Iudaeából azt a hírt hozták, hogy felesküdött reá a Kelet. Mert bár egyelőre kósza és bizonytalan híreszteléskénť, mégis mindenkinek a száján ott forgott Vespasianus neve, és ennek hallatára Vitellius nemegyszer felriadt; aztán ő is, serege is, mintha már nem volna vetélytárs, kegyetlenség, bujálkodás, rablás közepette idegen erkölcsökbe vetette magát.

(74.) Bezzeg Vespasianus a háborúra, a fegyverkezésre és a távol vagy közel található erőforrásokra figyelt. A katonák annyira készségesek voltak, hogy amint előre mondta az eskü szövegét és Vitelliusnak csupa áldást kívánt, csendben hallgatták; Mucianus nem volt Vespasianustól sem idegen, de Titushoz még szívesebben hajlott; Tiberius Alexander, Egyiptom kormányzója, megosztotta vele terveit; a harmadik legiót, mivel az Syriából vonult át Moesiába, a magáénak tudhatta; a többi illyricumi legio csatlakozására is számíthatott, mert az egész hadseregben izzó gyűlöletet keltett a Vitelliustól érkező katonák elbizakodottsága: durva viselkedésükkel, goromba beszédükkel a többieket hitványabbnak gúnyolták. De ilyen méretű hadi vállalkozásban rendszerint haboznak az emberek, és Vespasianusban is hol felhorgadt a remény, hol meg a balsors eshetőségeit latolgatta: melyik legyen az a nap, midőn a maga hatvan esztendejét és két ifjú fiát a háborúra bízza? Magánember gondolhat előrehaladásra, és akaratán múlik, többet vagy kevesebbet csikar-e ki a szerencsétől: aki az uralmat kívánja meg, annak számára nincs közbülső fok csúcs vagy bukás között.

(75.) Szeme előtt lebegett a germaniai hadsereg ereje; mint katonaember ismerte; az ő legiói polgárháborúban tapasztalatlanok, Vitelliuséi győztesek, a legyőzöttek oldalán pedig több a panaszkodás, mint az erő. A viszálykodás miatt bizonytalan a katonák hűsége, és külön-külön is mindegyikük veszedelmes: mert mit használnának a gyalog- s lovascsapatok, ha egyik vagy másik katona hirtelen merénylettel az ellenpárttól várható jutalomra törne? Így tették el láb alól Scribonianust Claudius alatt, így emelkedett gyilkosa, Volaginius, közkatonasorból a legmagasabb katonai rangba: könnyebb mindenkit megmozgatni, mint egy-egy embert kikerülni.

(76.) Miközben ilyen aggodalmak közt vergődött, egyéb alvezérei és barátai is biztatták, Mucianus pedig, több bizalmas tárgyalás után, most már mások jelenlétében így szólt hozzá:

- Mindenkinek, aki nagy dolgok tervezgetésére vállalkozik, mérlegelnie kell, hogy amit el akar kezdeni, a köznek hasznos, neki magának dicsőséges-e, könnyen végre lehet-e hajtani, vagy legalábbis nem túl nehéz-e. Egyúttal a tanácsadó személye is tekintetbe veendő, hogy

tanácsával vállalja-e a kockázatot, és ha a szerencse majd kedvez a vállalkozásnak, a legfőbb méltóságra ki hivatott. Én téged szólítlak uralkodásra, Vespasianus - hogy ez mennyire üdvös a köznek, mennyire dicsőséges neked, az isteneken kívül terajtad múlik. A hízelgés látszatától nem kell tartanod: inkább gyalázat, mint dicséret, ha Vitellius után választanak meg. Nem az isteni Augustus tetterős szelleme, nem is Tiberius óvatos öregsége ellen, de még csak nem is Gaius, Claudius vagy Nero hosszú uralommal megalapozott háza ellen kelünk fel; helyet adtál Galba ősképmásainak is: eltompultan tovább várni és az államot fertőzésnek s pusztulásnak hagyni álomkór és gyávaság lenne még akkor is, ha számodra amennyire nem tisztes, annyira biztos volna a szolgaság. Elmúlt már és mögötted van az az idő, amikor megengedhetted az uralom óhajtásának látszatát: egyetlen menedéked a főhatalom. Vagy kiesett emlékezetedből Corbulo megölése? Fényesebb származású volt ugyan, mint mi vagyunk, elismerem, de ami születésének előkelőségét illeti, Nero is különb volt Vitelliusnál. Félő ember szemében eléggé híres akárki, csak félni lehessen tőle. És hogy valaki a hadsereg jóvoltából lehet uralkodó, arra bizonyság maga Vitellius, aki hadi szolgálat nélkül, katonai hírnév nélkül csak azért emelkedett fel, mert Galbát gyűlölték. Othót is, akit nem vezéri tehetségével, vagy hadi erővel győzött le, hanem mert az időnek előtte kétségbeesett, máris visszakívánt és nagy fejedelemmé tette, miközben szétszórja a legiókat, lefegyverzi a cohorsokat, mindennap újból elhinti a háború magvát. Ami tűz és elszántság volt katonáiban, azt a kocsmázás, dorbézolás és az uralkodó majmolása lekoptatja róluk: neked Iudaeából, Syriából és Egyiptomból kilenc érintetlen legiód van, melyeket semmiféle hadakozás nem merített ki, viszálykodás nem rontott meg; edzett és külháborúban győzelmes katonaság ez, azonkívül erős hajóhad, lovas- és gyalogegységek, megbízható királyok és a te mindeneket felülmúló tapasztalatod.

(77.) - Magamnak semmi egyebet nem kívánok, csak annyit, hogy ne Valens és Caecina mögött tarts számon, és ne vesd meg Mucianust mint társat, amiért vetélytársként nem tapasztalod. Én többre tartom magamat Vitelliusnál, tégedet magamnál. Családodnak nevet ad a diadalmenet, és két fiad van: az idősebb már uralkodásra képes, és katonáskodásának első éveiben a germaniai seregeknél is hírnevet szerzett. Oktalanság volna le nem mondani a főhatalomról annak a javára, akinek fiát fiammá fogadnám, ha magam volnék az uralkodó. Egyébként közöttünk nem ugyanaz lesz a szerencsének s a balsorsnak rendje: mert ha győzünk, az lesz a tisztségem, amit te adsz, a kockázatot s a veszedelmeket pedig egyformán viseljük. Sőt, ez lesz a jobb, te irányítsd seregeidet, nekem hagyd a háborút és a csaták bizonytalanságait. Szigorúbb fegyelemben élnek ma a legyőzöttek, mint a győztesek. Azokat a harag, a gyűlölet, a bosszúvágy erényre lobbantja, ezek a fennhéjázástól és megátalkodottságukban eltunyulnak. Kinyitja és feltárja majd a győztes párt elfedett és tovább burjánzó fekélyeit a háború; én magam legalább annyira bízom a te éberségedben, takarékosságodban, okosságodban, mint Vitellius eltompultságában, tudatlanságában, kegyetlenségében. De háborúban jobban áll ügyünk, mint békében: mert akik mérlegelnek, máris elpártoltak.

(78.) Mucianus szavai után a többiek merészebben ostromolják, buzdítják, jósok jövendöléseivel és csillagpályákkal hozakodnak elő. Nem is volt mentes Vespasianus ilyen babonaságtól: nemsokára, már mint a birodalom ura, nyíltan egy Seleucus nevű asztrológust tartott maga mellett mint tanácsadót és jövendőmondót. Felidéződtek lelkében a régi jósjelek: a birtokán egy szembetűnően magas ciprusfa hirtelen kidőlt, majd másnap ugyanazon a helyen felemelkedvén, sudár törzzsel és még terebélyesebben virított. Nagy s kedvező jel volt ez a jósok egyértelmű magyarázata szerint, és a legfőbb hírnevet ígérte a még fiatal Vespasianusnak, de látszólag a diadaljelvényekkel való kitüntetés, a consulság és a iudaeai győzelem dicsősége beváltotta a jósjelet: csak ezek birtokában hitte, hogy a jövendölés a főhatalomra vonatkozik. Van Iudaea és Syria közt egy Carmelus nevű hegy, illetőleg isten, és nincs szobra az istennek vagy temploma, így tartja a régi hagyomány, csak oltára és tisztelete. Az itt áldozó

Vespasianushoz, miközben titkolt reményeit forgatta fejében, Basilides pap, ismételten megtekintvén a belső részeket, így szólt:

- Bármi is az, Vespasianus, amit tervezgetsz: akár házat építesz, akár birtokodat növeled, vagy gyarapítod szolgáid számát, nagy székhely, roppant határok, sok ember adatik neked.

Ezeket a rejtélyes szavakat mindjárt felkapta a hír és most kezdte feltárni értelmüket is, és semmi egyéb nem forgott inkább közszájon. Annál gyakrabban esett szó környezetében is erről, minél többet szoktak beszélni a reménykedők. Nem kétséges elhatározással távozott Mucianus Antiochiába, Vespasianus Caesareába: az Syriának, ez Iudaeának fővárosa.

(79.) A főhatalom Vespasianusra ruházása Alexandriában kezdődött Tiberius Alexander sürgetésére, aki július első napján őrá eskette fel a legiókat. Később ezt is ünnepelték uralkodása első napjaként, bár a iudaeai sereg július harmadikán esküdött fel reá, oly buzgósággal, hogy még fiát, Titust sem várták meg, aki Syriából volt visszatérőben és Mucianus és apja tanácskozásaiban közvetített. Minden a katonák lelkes óhajára történt, nem rendeztek gyűlést, nem hívták egybe a legiókat.

(80.) Míg keresik az alkalmat, a helyet, s ami ilyen dologban a legnehezebb, az első hangot, míg a jelenlevők lelkében remény, félelem, számítás, eshetőség váltja egymást, a hálókamrájából kilépő Vespasianust néhány katona, aki a szokott rendben sorakozott fel, hogy a helytartót köszöntse, császárként üdvözli, azután a többiek is odarohannak, a Caesar és Augustus nevet és a principesi méltóság minden címét reá halmozzák. Hangulata félelemből az uralkodói méltóság tudomásulvételébe csapott át: de semmi pöffeszkedés, fennhéjázás nem volt benne; ő maga a változás után sem változott. Mihelyt az ily magas helyzetében szemére boruló homályt elűzte, katonás beszéd után fogadta a feléje áramló jókívánságokat; mert az épp erre váró Mucianus a készséges katonaságot máris feleskette Vespasianusra. Ezután az antiochiai színházba vonulván, ahol tanácskozni szoktak, az összesereglett és ömlengve hízelgőkhöz szózatot intéz; eléggé ékesen beszélt görögül is, és mindent, amit csak mondott vagy tett, művészien tudott fitogtatni. A tartományt s a hadsereget semmi nem tüzelte fel annyira, mint Mucianusnak az a határozott kijelentése, hogy Vitellius elrendelte: a germaniai legiókat Syriába helyezi át, gazdag s nyugalmas szolgálatra, a syriai legióknak pedig állomáshelyüket a zord éghajlatú és fáradságos szolgálatot kívánó germaniai táborokra kell cserélniük. Tudniillik a tartománybeliek is örültek a katonákkal megszokott együttélésnek, sokan baráti és rokoni kapcsolatokban összekeveredtek, és a katonák a huzamos szolgálat során megismert és családiassá vált tábort mint otthonukat kedvelték.

(81.) Még július közepe előtt egész Syria hasonlóképpen neki fogadott hűséget. Csatlakozott királyságával együtt a nem megvetendő erejű Sohaemus, az ősi vagyona miatt tekintélyes és a meghódolt királyok közül leggazdagabb Antiochus. Majd a titkos követek útján értesített Agrippa is gyorsan hazahajózott Rómából, amikor Vitellius még semmiről sem tudott. Nem csekélyebb buzgósággal támogatta a pártot az életének s szépségének virágjában levő Berenice királynő, akit bőkezű ajándékai miatt az öreg Vespasianus is kedvelt. Ahány tartomány partjait csak mossa a tenger Kisázsiáig és Achaiáig, s ahány csak befelé, Pontus és az armeniaiak felé terül el, mind felesküdött, de itt csapatok nélkül kormányoztak a helytartók, mivel akkor még nem rendeltek legiókat Cappadociába. Az egész vállalkozás terveit Berytusban tárgyalták meg. Mucianus alvezéreivel, legioparancsnokaival és legszebben kitüntetett centurióival és katonáival érkezett ide, hasonlóképpen a iudaeai seregből is válogatott díszes küldöttség: az összesereglett sok lovas és gyalogos, valamint az egymással vetélkedő királyok pompája a találkozót fejedelmi méltósághoz illővé avatta.

(82.) Első háborús intézkedésként sorozást tartanak, a kiszolgáltakat visszahívják; tehetős városokat jelölnek ki fegyvergyárak berendezésére, Antiochiában arany- s ezüstpénzt vernek, s mindezt alkalmas személyek közreműködésével, a kellő helyen és sürgősen végre is hajtják. Vespasianus is felkeresi, buzdítja őket, a jókat dicsérettel, a kényelmeseket gyakrabban példaadással, mint fenyítéssel serkenti, barátainak pedig inkább hibáit nem veszi észre, semmint erényeit. Sokakat praefectusi és procuratori tisztséggel, legtöbbjüket senatori ranggal tüntette ki, megannyi kiváló férfit, akik csakhamar a legmagasabb méltóságokat is elnyerték; némelyeknél a szerencse pótolta az erényeket. Ajándékpénzt az első gyűlésen még Mucianus is csak módjával ígérgetett a katonaságnak, de még Vespasianus sem szánt többet e célra polgárháborúban, mint mások békében, mivel makacsul ellenezte a katonák pénzelését, s éppen ezért serege is jobb volt. Követeket küldött a parthusokhoz s az armeniaiakhoz, így gondoskodott arról, hogy ha legiói belekeverednek a polgárháborúba, a háta védetlen ne legyen. Titus intézi a iudaeai hadműveleteket, Vespasianus tartja kezében Egyiptom kapuit, így döntöttek; Vitellius ellenében elégségesnek vélték a csapatok egy részét, vezérül Mucianust, azonkívül Vespasianus nevét, s hogy a végzet számára semmi nem elérhetetlen. Valamennyi hadsereghez s vezérhez levelet írtak s lelkükre kötötték, hogy a Vitelliusra neheztelő praetorianusokat katonai rangjuk visszanyerésének jutalmával hívogassák.

(83.) Mucianus, inkább társa, semmint alárendeltje az uralkodónak, könnyűfegyverzetű csapataival, nem lassú menetben, hogy habozásnak ne lássék, de nem is nagyon sietve, hagyta, hogy a puszta távolsággal is terjedjen a hír, mert tudta, hogy erői szerények, és hogy többet hisznek a távollevőről; de a hatodik legio és tizenháromezer vexillarius hatalmas menetben vonult utána. A pontusi hajóhadat már előzőleg Byzantiumba irányította, mert egyelőre nem tudott dönteni, hogy - Moesiát hagyván - gyalogságával és lovasságával ne Dyrrachiumot zárja-e le, hosszú hajóival pedig az Italia felé elterülő tengert, így biztosítván a háta mögött Achaiát s Kisázsiát; mert ezek, ha nincsenek csapatokkal megerősítve, fegyvertelenül ki lennének szolgáltatva Vitelliusnak; így aztán maga Vitellius sem tudná, Italiának mely részét védelmezze, ha Brundisiumot s Tarentumot, valamint Calabria s Lucania partjait ellenséges hajók fenyegetnék.

(84.) Tehát a hajók, katonák, fegyverek előkészítése közben nagy volt a sürgölődés a tartományokban, de semmi sem okozott annyi gondot, mint a pénz előteremtése. „Ez a polgárháború lelke” - hajtogatta Mucianus, és amikor hozzájárulást vetett ki, nem a jogra, nem is a méltányosságra, hanem egyedül a vagyonok nagyságára volt tekintettel. Szerte feljelentések, és a leggazdagabbakat zsákmányul hurcolták bíróság elé. Ez a nyomasztó és tűrhetetlen, de a háborús kényszerűséggel menthető állapot békében is megmaradt, bár uralkodásának elején Vespasianus nem volt különösképpen elszánva jogtalan igények érvényesítésére, míg aztán a szerencse kedvezése következtében és rossz tanácsadóinak sugalmazására megtanulta s merészelte is. Mucianus a maga vagyonát is a háború céljaira áldozta, magánemberhez képest bőkezűen, hogy majd annál mohóbban vegye vissza a közéből. A többiek a pénzbeli hozzájárulásban követték példáját, de csak igen ritkán nyílt alkalmuk ennyire korlátozatlan visszakövetelésre.

(85.) Eközben a hozzá csatlakozó illyricumi hadsereg buzgósága meggyorsította Vespasianus vállalkozását. A harmadik legio adott példát a többi moesiai legiónak, vagyis a nyolcadiknak és a Claudius nevét viselő hetediknek, amelyek szívvel-lélekkel Othóhoz húztak, bár a csatában nem vettek részt. Aquileiáig nyomulván előre, elkergették az Othóról hírt hozókat s szétszaggatták a Vitellius nevével csillogó zászlókat, végül magukhoz ragadták és egymás közt felosztották a hadipénzt, tehát ellenség módjára viselkedtek. Ebből ijedtség támadt, az ijedtségből pedig az a gondolat, hogy Vespasianusnál érdemként lehetne felszámítani mindazt, amiért Vitellius előtt felelniük kellene. Így aztán a három moesiai legio levelekben kezdte

csalogatni a pannoniai sereget, és ha az vonakodnék, erőszakra készült. E mozgolódás közepette Aponius Saturninus moesiai helytartó gyalázatos tettre vetemedik: egy centuriót küld Tettius Iulianusnak, a hetedik legio parancsnokának meggyilkolására, mégpedig személyes viszálykodások miatt, amelyeket a párt érdekével próbált leplezni. Iulianus tudomást szerzett a veszélyről, járatos vezetőket vett maga mellé és Moesia úttalan vidékein át a Haemus-hegység túlsó oldalára menekült; később sem vett részt a polgárháborúban, mindenféle ürüggyel húzta-halasztotta Vespasianushoz kezdett útját és a hírekhez képest késedelmeskedett vagy sietett.

(86.) Pannoniában viszont a tizenharmadik és a Galbáról elnevezett hetedik legio megőrizte a bedriacumi csata miatt érzett fájdalmat s haragot, és minden késedelmeskedés nélkül Vespasianushoz csatlakozott, főképpen Primus Antonius erősködésére. Ez a törvények szerint bűnös és Nero idejében csalás vádjával elítélt férfi - a háború egyéb sajnálatos következményei között - visszanyerte senatori rangját. Galba állította a hetedik legio élére; Othónak irkált leveleiben, a közhit szerint, pártvezérnek kínálkozott; miután nem vették figyelembe, Otho háborújában sem játszott szerepet. Mikor Vitellius helyzete megrendült, Vespasianus híveként nagy súlyra tett szert, mint bátor verekedő, talpraesett szónok, mások befeketítésében mester, viszálykodásban és pártütésben hatalmas, rablott jószág tékozlója, békében a legrosszabb, háborúban nem megvetendő. Ezután az egyező moesiai és pannoniai seregek a dalmatiai katonaságot is magukhoz vonták, bár a consuli rangú helytartók egyáltalán nem avatkoztak bele a zavaros ügyekbe. Tampius Flavianus volt Pannoniában, Pompeius Silvanus Dalmatiában a helytartó, két gazdag öreg, de procuratorként ott volt az előbbi mellett a java férfikorát élő, híres családból származó Cornelius Fuscus. Nyugalomra vágyva, kora fiatalságában kivált a senatori rendből, majd coloniája vezetőjeként Galba mellé állott s így procuratori megbízatáshoz jutott; Vespasianus pártjához csatlakozván, buzgón hordozta a háború fáklyáját: nem annyira a veszélyekkel járó jutalom lelkesítette, mint inkább maga a veszedelem, a bizonyos és rég megszerzett dolgok helyett inkább az újakat, kéteseket, bizonytalanokat óhajtotta. Nekilátnak tehát, hogy megmozgassák és megrendítsék mindazt, ami csak beteg volt. Leveleket írtak Britanniába a tizennégyesekhez, Hispaniába az egyesekhez, mivel mindkét legio Otho mellett, Vitellius ellen volt, irományokat terjesztenek Gallia-szerte, s bármely pillanatban fellángolhatott a roppant háború, hisz az illyricumi seregek nyíltan elpártoltak, a többi pedig készen állott, hogy a szerencse nyomába szegődjék.

(87.) Míg a tartományokban Vespasianus s pártjának vezérei ezeket művelik, Vitellius napról napra megvetésre méltóbban s tunyábban, minden község és birtok gyönyörűségeinél megállván, nehézkes menetben közeledett a városhoz. Hatvanezer fegyveres követte, zabolátlan tömeg; a tábori szolgák száma még nagyobb, de még szolgákhoz képest is legarcátlanabbak a markotányosok; továbbá annyi sok legatusnak s barátainak kísérete, engedelmességre akkor is képtelen, ha szigorú fegyelemre volna kényszerítve. Még zsúfoltabbá tették a sokaságot a városból elébe járuló senatorok s lovagok; némelyek féltükben, sokan hízelgésből jöttek, a többiek és lassanként mindenki azért, hogy ha mások útra keltek, ők se maradjanak el mögöttük. Tódultak utánuk az alja népből a Vitelliusnak becstelen szolgálataik miatt ismerős bohócok, színészek, kocsihajtók, akiknek lealjasító barátságában különös öröme telt. Közben a kényszerű szolgáltatások eredményeképpen nemcsak a coloniák vagy a municipiumok, hanem még a földművelők s a már érésben álló földek is pusztultak, mint ellenséges területen.

(88.) A katonaság körében gyakran támadtak szörnyű vérengzések, mert a Ticinumban fellángolt zendülés óta is tartott a legiók és a segédcsapatok viszálykodása; de mihelyt falusiak ellen kellett csatázni, megértették egymást. A legnagyobb öldöklésre azonban a várostól a hetedik mérföldkőnél került sor. Vitellius itt minden egyes katonának készételt - mintegy gladiatorok hizlalására szánt abrakot - osztott, és a városból kitóduló tömeg az egész táborral

egybevegyült. Voltak, akik városias tréfából lefegyverezték az egyébbel elfoglalt katonákat, azaz titkon elvágták kardszíjukat, aztán kérdezgették, megvan-e a kardjuk. Gúnyolódáshoz nem szokott lelkük nem tűrte el a bolondságot, és karddal rontottak a fegyvertelen népre. Megölték egyebek közt az egyik katona apját, aki a fiát kísérte; később felismerték, és amikor híre járt a gyilkosságnak, többé nem bántották az ártatlanokat. A városban mégis reszkettek az emberek, mert csoportosan siettek előre a katonák; leginkább a forumra igyekeztek, hogy lássák a helyet, ahol Galba holtan hevert. És nem kevésbé szörnyű látvány voltak ijesztő állati bundáikkal és hatalmas fegyvereikkel ők maguk, mivel járatlanságukban nemigen kerülgették a városi sokaságot, vagy ha a síkos úton, vagy valakibe beleütközve elestek, veszekedésre, majd csakhamar tettlegességre került sor, és még kardot is rántottak. De a tribunusok s a praefectusok is rémületet keltve száguldoztak fegyveres csapataikkal.

(89.) Vitellius a Mulvius-hídtól pompás paripán, vezéri köpenyben s karddal az oldalán, a senatust és a népet maga előtt terelve, díszt öltvén és rendezett hadmenetben léptetett: csak barátainak tanácsára állt el attól, hogy ne mint elfoglalt városba vonuljon be. Négy legio sasa haladt az élen s más legiók ugyanannyi zászlaja kétoldalt, majd tizenkét lovasegység hadijelvényei és a gyalogrendek mögött a lovasság, azután harmincnégy cohors, népnevek, illetve fegyvernemek szerint különválasztva. A sasok előtt a táborparancsnokok, a tribunusok és az első centuriók fehér ruhában, a többiek centuriájuk mellett, fegyvereikkel s kitüntetéseikkel tündöklőn; a katonák melldíszei s nyakláncai is ragyogtak. Tisztes látvány és nem Vitellius uralkodásához méltó sereg! Így vonult fel a Capitoliumra, és ott anyját átölelvén, az Augusta névvel tüntette ki.

(90.) Másnap, mintegy idegen város senatusa s népe előtt, nagyzoló beszédet tartott magáról, önnön szorgoskodását s mérsékletét magasztalta, jóllehet ismerték bűneit mind a jelenvoltak, mind egész Italia, amelyen tunya álmosságban és dőzsölésben szégyenletesen vonult végig. A tömeg azonban mivel sem gondolva, hiszen a hamisat nem tudta megkülönböztetni az igaztól és csak a szokott hízelgésekhez értett, hangos kiáltozással helyeselt neki, s midőn el akarta hárítani az Augustus nevet, kényszerítették, hogy fogadja el, éppoly haszontalanul, mint ahogy visszautasította.

(91.) A mindent magyarázgató lakosság baljós jelként fogadta, hogy Vitellius, miután elnyerte a főpapi méltóságot, az állami szertartásokról július tizennyolcadikán adott ki rendeletet, a cremerai s alliai vereség miatt ősidők óta gyászos napon: minden emberi s isteni jogban ennyire járatlanul, hasonlóképpen eltompult felszabadítottjainak, barátainak társaságában, mintha részegek közt támolygott volna. De a consulválasztó népgyűlésen a jelöltekkel együtt mint egyszerű polgár jelent meg, és a színházban mint néző, a cirkuszban mint lelkendező buzgón pályázott az alja nép minden tetszésnyilvánítására; ezt a bizonnyal kedves és népszerű viselkedést - ha erényeiből fakadt volna! - előbbi életére emlékezve illetlennek és közönségesnek találták. Eljárt a senatusba, még akkor is, ha jelentéktelen ügyekben kellett kikérni az atyák véleményét. És egyszer történetesen Priscus Helvidius kijelölt praetor az ő szándékai ellen foglalt állást. Felbőszült először Vitellius, mégsem történt egyéb, mint az, hogy a néptribunusokat felszólította, segítsék semmibe vett hatalmát, majd barátainak csitítására, akik mélyebb haragjától tartottak, azt felelte, hogy nem újság az, ha két senator valamely közügyben nem ért egyet; annak idején ő is nemegyszer felszólalt Thrasea ellen. Legtöbben nevettek az arcátlan párhuzamon, míg másoknak éppen az tetszett, hogy nem a hatalmasságok közül valakit, hanem Thraseát választotta az igaz dicsőség mintapéldájául.

(92.) A testőrség élére a cohorsparancsnokságig jutott Publilius Sabinust és Iulius Priscus centuriót állította: Priscus Valens, Sabinus pedig Caecina jóindulatának köszönhette hatalmát; kettejük viszálykodása közepette Vitelliusnak semmi súlya nem volt. Az uralkodói feladatokat

Caecina és Valens látta el, gyűlöletükben régóta fenekedvén egymásra, amit a háború során és a táborban is alig lehetett titokban tartani, s amit a barátok hitványsága és az ellenségeskedéseket oly bőven termő város csak fokozott, mivel körüludvaroltatásban, kíséret dolgában és a reggeli üdvözlők számlálhatatlanságában folyvást versengtek s méricskélték egymást, miközben Vitellius hol egyikük, hol másikuk felé hajlott. Nem is biztos sohasem eléggé a hatalom, ha fölötte nagy! Vitelliust pedig, aki állhatatlanul hol hirtelen sértegetett, hol idétlenül kedveskedett, meg is vetették, de féltek is tőle. De azért nem kevésbé rohanták meg a házakat, a kerteket s az állami vagyont, az előkelőségek siralomra méltó és nélkülöző csoportját pedig, akiket Galba gyermekeikkel együtt hazaengedett, semmiféle uralkodói kegy nem segítette. A nép is helyeselte azt az állam főembereinek kedves intézkedését, hogy a száműzetésből hazatérteknek visszaadta a felszabadítottjaikra vonatkozó jogigényeiket, bár ezt a szolgalelkek mindenképpen igyekeztek meghiúsítani, pénzüket titkos vagy lekötelezett togaöblökbe rejtették el, sőt némelyek a császári házhoz álltak és így uraiknál nagyobb befolyásra tettek szert.

(93.) Ami a katonaságot illeti: mivel tele volt a tábor, és sehol sem fért el a sokaság, a csarnokokban vagy szentélyekben és szerte az egész városban ütött tanyát, nem ismerte a gyülekezőhelyet, nem tartott őrséget, nem is edzette magát gyakorlatozással: a város csábításai és - mondani is szégyenletes - kicsapongások közepette testüket tétlenséggel, lelküket bujasággal erőtlenítették. Végül már épségükre sem volt gondjuk: nagy részük a Vaticanus hírhedt környékén verte fel sátrát, minek következtében gyakoriak lettek soraikban a halálesetek, és mivel ott folyt mellettük a Tiberis, a germánoknak s a galloknak betegségre úgyis hajlamos testét a víz mohó élvezete és a tűrhetetlen hőség tönkretette. Ráadásul a fonák intézkedések vagy önös érdekek hajszolása következtében felborult a katonai rend: tizenhat praetorianus és négy városi cohorsot soroztak be, ezer-ezer fővel. E sorozás alkalmával Valens többet engedett meg magának, mintha ő ragadta volna ki a veszélyből Caecinát. Bizonyos, hogy Vitellius pártját az ő megérkezése erősítette meg, és a lassú meneteléshez tapadó rosszakaratú szóbeszédet a szerencsés ütközettel ő fordította a visszájára, s Alsó-Germania egész katonasága Valenshoz húzott; a közhiedelem szerint Caecina hűsége ekkor ingott meg.

(94.) Egyébként Vitellius nem volt annyira engedékeny vezéreihez, hogy a katonák még többre nem ragadtatták volna magukat. Ki-ki maga választotta meg csapattestét: ha úgy akarta, a városi csapatok közé sorolták, bár méltatlan volt rá, másrészről a jó katonáknak is megengedték, hogy óhajuk szerint megmaradjanak a legionariusok között vagy a lovasalakulatokban. És akadtak is, akik ezt akarták, mert megbetegedtek, és panaszkodtak az egészségtelen éghajlat miatt, mégis java erejétől fosztották meg a legiókat s a lovascsapatokat, és aláásták a tábor becsületét azzal, hogy húszezer embert az egész hadseregből nem annyira kiválogattak, mint inkább összekevertek.

Mikor egyszer Vitellius szózatot intézett hozzájuk, azt követelték tőle, hogy végeztesse ki Asiaticust, Flavust és Rufinust, Gallia vezéreit, amiért Vindex mellett fogtak fegyvert. És Vitellius nem fojtotta el ezeket a hangokat, született gyáva lévén, és mert tudta, hogy esedékes a pénzajándék, de pénze nincs, minden egyebet bőkezűen osztogatott nekik. Az uralkodók felszabadítottjainak elrendelték, hogy rabszolgáik száma szerint adó gyanánt hozzájárulást fizessenek. Ő maga, mivel a tékozlás volt egyedüli gondja, istállókat építtetett a kocsihajtóknak, a cirkuszt pedig gladiatori játékokkal és állathajszákkal népesítette be, és oly gyalázatosan szórta a pénzt, mint a legnagyobb bőségben.

(95.) Ráadásul Caecina és Valens még Vitellius születése napját is kerületenként megrendezett gladiatori játékokkal ülte meg, roppant és addig a napig hallatlan előkészülettel. Öröm a hitványabbjának, a jóérzésűek szemében bosszúság, hogy a Mars-mezőn felállított oltárokon halotti áldozatot mutatott be Nerónak. A köz nevében vágták le s égették el az állatokat; a fáklyát az Augustalis-papok tartották alájuk; ezt a papi méltóságot - mint Tatius királynak Romulus - Tiberius Caesar a Iulius-nemzetségnek szentelte. Még nem telt el a győzelemtől a negyedik hónap, és Asiaticus, Vitellius szabadon bocsátott rabszolgája nem maradt el a Polyclitusok, Patrobiusok és a régi gyűlölt nevek mögött. Senki abban az udvarban tisztességre vagy szorgos munkára nem pályázott: egyetlen út vezetett hatalomhoz, pazarló lakomákkal és drága nyalánkságokkal jóllakatni Vitellius kielégíthetetlen mohóságát. Ő maga elegendőnek vélte, ha a jelent élvezi, és tovább nem gondolt: kilencszázmillió sestertiust néhány hónap alatt vert el - úgy hiszik. Nagy és szerencsétlen város! Ugyanabban az esztendőben Viniusok és Fabiusok, Icelusok és Asiaticusok között, végigszenvedte Othót, Vitelliust, hányatott és szégyenletes sorsban vergődött, míg végül Mucianus és Marcellus lépett a nyomukba, vagyis inkább más személyek, nem más jellemek.

(96.) Elsőül a harmadik legio elpártolását jelentik Vitelliusnak. A levelet Aponius Saturninus küldte, még mielőtt ő is Vespasianus pártjához csatlakozott; de Aponius sem írt meg mindent, mert a hirtelen esemény megzavarta, hízelgő barátai pedig azt is enyhébben magyarázták: egyetlen legio zendüléséről van szó, a hadsereg többi részének hűsége rendíthetetlen. Ilyen értelemben beszélt Vitellius is a katonák előtt, megrótta a minap elbocsátott praetorianusokat, hogy hamis híreket terjesztenek, és bizonygatta, hogy nem kell tartani polgárháborútól, közben elhallgatta Vespasianus nevét, egyszersmind katonákat küldött szét a városba, hogy a közszájon forgó híreszteléseket elfojtsák. Ez még inkább táplálta a szóbeszédet.

(97.) Mégis segédcsapatokat mozgósított Germaniából, Britanniából és a hispaniai tartományokból, de csak lanyhán és szorult helyzetét eltitkolva. Ugyanígy késedelmeskedtek a helytartók s a provinciák: Hordeonius Flaccus azért, mert gyanakvással nézte már a batavusokat és aggódott az őt fenyegető háború miatt, Vettius Bolanus pedig, mert sohasem volt teljesen békés Britannia, - és mindketten ingadoztak. Hispaniából sem siettek, ahol ekkor nem volt consuli rangú helytartó: a három legio parancsnokai, akik jogkör tekintetében egyenlők voltak és Vitellius sikereinek hallatára versengtek volna a parancs teljesítésében, balsorsával egyként nem akartak közösséget vállalni. Africában az ottani legio s a Clodius Macertól toborzott, majd Galbától elbocsátott csapatok Vitellius parancsára újból fegyvert ragadtak; egyszersmind a többi fiatal is vonakodás nélkül jelentkezett szolgálatra. Tudniillik itt feddhetetlen és kedves emlékű proconsuli évet töltött Vitellius, Vespasianus pedig hírhedtet s gyűlöleteset: ebből a szövetségesek mindkettejük uralkodására következtettek, de a tapasztalat mást mutatott.

(98.) És Valerius Festus helytartó eleinte hűségesen pártolta a provincia lakosságának buzgalmát, majd ingadozni kezdett, leveleivel és rendeleteivel színleg Vitelliust, titkos híradásaival viszont Vespasianust segítette, és aszerint akart ennek vagy annak az ügynek védelmére kelni, amint valamelyikük majd felülkerekedik. Raetiában és Galliában elfogtak néhány katonát és centuriót, akik Vespasianus leveleit és parancsait vitték: Vitelliushoz küldik, majd kivégzik őket; többen észrevétlen maradtak, mert megbízható barátaik vagy ravaszságuk segítségével sikerült elrejtőzniük. Így Vitellius készülődéséről általában tudtak, Vespasianus legtöbb terve ismeretlen volt, elsősorban Vitellius tunyasága miatt, meg aztán az őrséggel megrakott Pannoniai Alpok is feltartóztatták a hírvivőket. A tengeren is a passzátszél a Kelet felé hajózóknak kedvezett, fordított irányban akadályt jelentett.

(99.) Végül az ellenség betörésétől, a mindenfelől érkező ijesztő hírektől megrémülvén, Caecinát és Valenst hadba indítja. Caecina ment előre, a súlyos betegségéből nemrég kilábalt Valenst erőtlensége csak lassan engedte mozogni. Egészen más a városból útra kelő germaniai sereg képe: testükben nincs erő, se lelkükben tűz; lassú és gyér menet, rozzant fegyverek, lomha gebék; a napot, port, rossz időt nem bíró katonák, amennyire tunyák a fáradság elviselésére, annál készebbek viszálykodásra. Ehhez járult Caecina régi becsvágya, mostani ernyedtsége - vagy mert a szerencse túlságos kedvezése elzüllesztette, vagy mert hitszegést forgatott elméjében és szándékosan meg akarta törni a sereg erejét. Sokan meg voltak győződve, hogy Flavius Sabinus tanácsai rendítették meg Caecina gondolkodását, és az üzeneteket Rubrius Gallus közvetítette: Vespasianus jóvá fogja hagyni az átpártolás feltételeit. Ugyanakkor eszébe juttatták Fabius Valens ellen érzett gyűlöletét s féltékenységét is, hogy ha kevesebb szava van Vitelliusnál, az új uralkodónál szerezzen kegyet s hatalmat.

(100.) Caecina, miután nagy megtiszteltetéssel távozott Vitellius öleléséből, a lovasok egy részét Cremona megszállására küldte előre. Ezután következtek az első, negyedik, tizenötödik, tizenhatodik legio alakulatai, majd az ötödik és huszonkettedik; az utóvédben a huszonegyedik „rohanó” és az első „italiai” menetelt a három britanniai legio egységeivel és válogatott segédcsapatokkal. Caecina kivonulása után Fabius Valens írt a seregnek, amelyet sokáig vezetett, hogy útközben várja meg; így állapodott meg Caecinával. Caecina ellenben, aki a helyszínen lévén, nagyobb súllyal bírt, ráfogta, hogy módosult a terv, és teljes erővel elébe kell menni a közelgő hadaknak. Így a legiók arra kaptak parancsot, hogy siessenek Cremonába, egy részük pedig vonuljon Hostilia felé; ő maga a hajóhad buzdításának ürügyével Ravennába tért le, majd kiderült, hogy az árulás titkos megbeszélésére keresett alkalmat. Mert Lucilius Bassus, bár egy lovasalakulat parancsnoksága után Vitellius a ravennai, egyszersmind a misenumi hajóhadak élére állította, szégyenletes hűtlenséggel bosszulta meg a méltatlan neheztelést, amiért nem azonnal a testőrparancsnokságot nyerte el. Nem is tudni, vajon ő rántotta-e bele Caecinát, vagy - ami megesik hitványak között, - hasonlatosságuknak megfelelően mindkettejüket ugyanaz az aljas szándék vezette.

(101.) Az egykori írók, akik a Flavius-ház uralma idején e háború történetét megörökítették, a békevágyban és hazaszeretetben jelölték meg a hízelgésül eltorzított okokat: szerintünk a velük született jellemtelenségen és Galba elárulása után egyhamar eltékozolt becsületükön kívül az az irigy versengésük döntötte romlásba Vitelliust, hogy udvarában mások meg ne előzzék őket. Caecina, miután utolérte a legiókat, a Vitelliushoz ragaszkodó centuriókat s katonákat mindenféle mesterkedéssel próbálta eltántorítani; Bassusnak, aki ugyanabban fáradozott, kevesebb nehézséggel kellett megküzdenie, mivel a hajóhad hajlandó volt az árulásra, hisz benne élt még a nemrégiben Othóért vállalt katonáskodás emléke.

III. KÖNYV

(1.) Jobb sorssal s hűséggel intézték hadi tanácskozásaikat a Flavius-párt vezérei. Poetovióban, a tizenharmadik legio téli szállásán jöttek össze. Itt vitatták meg, hogyan döntsenek: elzárják-e a Pannoniai Alpokat, míg a hátországban minden erő felkel, vagy nem vallana-e nagyobb elszántságra, ha közelebb vonulnának és harcolnának Italia birtokáért. Akik jobbnak látták, ha megvárják a segédcsapatokat és elnyújtják a háborút, a germaniai legiók erejét s hírét hangoztatták, és hogy utánuk nem sokkal érkezett meg Vitelliusszal a britanniai hadsereg zöme, míg az ő oldalukon a minap megvert legióknak még a létszáma sem teljes, meg bármilyen harciasan beszélnek is, kisebb a legyőzöttekben a bátorság. De ha egy darabig megszállva tartják az Alpokat, eljön Mucianus a Kelet csapataival; megmarad Vespasianusnak a tenger, a hajóhad, a tartományok jóindulata, ahol akár egy másik háborúra is elegendő sereget toborozhat. Így az üdvös várakozás közepette új erők csatlakoznának, a meglevőkből pedig semmi sem veszne el.

(2.) Mire Antonius Primus, a háború leghevesebb szószólója, kifejtette: a sietés nekik hasznos, Vitelliusnak vészes. Több lomhaság költözött a győztesekbe, mint bizakodás, mert nem harci készültségben és táborban tartották őket: Italia minden municipiumát végigtunyálkodva, csak szállásadóikban keltve félelmet, amilyen elszántan harcoltak addig, annál mohóbban habzsolják a szokatlan élvezeteket. A cirkusztól is, meg a színházaktól és a város örömeitől elpuhultak, vagy betegségektől bágyadtak; de jussanak csak időhöz, visszatér beléjük is az erő a hadi készülődésben; és nincs messze Germania, ahonnan erősítést várhatnak; Britanniát egy tengerszoros választja el, ott van a közelben Gallia s Hispania, jobbról-balról emberek, lovak, szolgáltatások, s ott van maga Italia és Róma bősége, és ha ők akarnának támadni, két hajóhad, s őrizetlen az illyricumi tenger. Mit használ akkor, ha lezárják a hegyeket? Mi haszna a másik nyárig húzni a háborút? Honnan szereznek közben pénzt és ellátást? Jobb volna épp azt kihasználniuk, hogy a pannoniai legiók - inkább megtévesztve, semmint legyőzve - sietve bosszút akarnak állni, a moesiai seregek pedig érintetlen erőkkel csatlakoztak. Ha a katonák számát, s nem a legiókét veszik, több emitt az erő, és nem kicsapongva élnek, sőt használt fegyelmüknek a szégyen. A lovasok pedig még akkor sem maradtak alul, hanem a szerencsétlen fordulat ellenére is szétverték Vitellius hadsorait.

- Akkor két pannoniai és moesiai lovascsapat áttörte az ellenséget: most tizenhat csapat egyesített hadijelei fogják dübörgő rohammal, sűrű porfelhővel ellepni és elárasztani a csatákról megfeledkezett lovasokat s lovakat. Ha valaki vissza nem tart, egy személyben leszek, aki a tervet tanácsolja s végrehajtja. Ti, kiknek szerencséje még csorbítatlan, tartsátok együtt legióitokat, én be fogom érni könnyűfegyverzetű csapataimmal. Hamarosan hallani fogjátok, hogy Italia kapui felnyílnak, s Vitellius hatalma megrendül. Akkor majd lesz kedvetek követni és a győztes nyomaiba lépni.

(3.) Az efféle szavakat villogó szemmel, harsogó hangon, hogy minél messzebbre hallják, - mert centuriók és néhány katona is a tanácsba keveredett, - úgy ontotta magából, hogy még az óvatosakat és az elővigyázatosakat is megmozgatta, a tömeg és a többiek pedig mások tunyaságát megvetvén, egyetlen férfit s vezért magasztaltak. Ezt a vélekedést mindjárt azon a gyűlésen kivívta magának, amelyen Vespasianus üzenetének felolvasása után nem bizonytalan kifejezéseket használt, mint annyian - hogy majd így vagy úgy értelmezhesse szavait, amint hasznosnak véli, - hanem láthatták, hogy nyíltan elkötelezte magát az ügy mellett, s annál nagyobb súlya volt a katonák előtt, mint aki vétekben vagy dicsőségben társuk.

(4.) Utána Cornelius Fuscus procurator volt a legnagyobb tekintély. Ő is irgalmatlanul ki-kirohant Vitellius ellen, és így semmi reményt nem hagyott magának kedvezőtlen fordulat esetére. A természeténél és öregségénél fogva habozó Tampius Flavianus a katonák gyanakvását ébresztgette, mintha észben tartaná Vitelliushoz fűződő rokonságát, nemkülönben, mivel a legiók mozgolódásának kezdetén elszökött, majd önként visszatért, közhiedelem szerint az árulásra keresett alkalmat. Mert Flavianust, aki elhagyván Pannoniát Italiába ment, és ott a veszedelemtől ment maradt, a felforgatás vágya arra ösztönözte, hogy újra felvegye a helytartói címet és beleavatkozzék a polgárháborúba; erre beszélte rá Cornelius Fuscus is, nem mintha szüksége lett volna Flavianus buzgólkodására, hanem hogy consuli neve az épp akkor erősödő pártot tisztes látszattal leplezze.

(5.) Egyébként, hogy a hadszínteret baj nélkül, sőt haszonnal lehessen Italiába áttenni, írtak Aponius Saturninusnak: igyekezzék a moesiai hadsereggel. És hogy a csapatoktól megfosztott tartományokat a barbár népeknek oda ne vessék, a szarmata iazygok főembereit, akik a kormányzást kezükben tartották, szövetségükbe fogadták. Ezek népüket és tömérdek lovasukat - egyedüli erősségüket - is ajánlgatták: szolgálatukat azonban visszautasították, hogy sem belviszályok közepette külső háborúkat ne kezdjenek, sem az ellenféltől remélt nagyobb jutalom fejében az emberi s isteni jogot meg ne tagadják. Megnyerik pártjuknak Sidót és Italicust, a suebusok királyait, akik régi barátai voltak a rómaiaknak, és népük is inkább hajlott a hűségre, mint parancsok elviselésére. Oldalt helyezték el a segédcsapatokat, mert ellenségesnek mutatkozott Raetia, amelynek helytartója Porcius Septiminus volt, Vitellius tántoríthatatlan híve. Sextilius Felixet tehát az Auriusról elnevezett lovasalakulattal, nyolc cohorsszal és a noricumiak ifjúságával a Raetia s Noricum közt folyó Aenus partjának megszállására küldték. Mivel sem ezek, sem azok nem kockáztattak ütközetet, a két párt szerencséje máshol dőlt el.

(6.) Antoniust, aki a segédcsapatok válogatott vexillariusait és a lovasság egy részét vitte magával Italia megrohanására, Arrius Varus kísérte, a derék katona: ezt a hírnevet volt vezérének, Corbulónak, és armeniai sikereinek köszönhette. De a Nerónál folytatott titkos tárgyalásokon állítólag befeketítette Corbulo erényeit; így gyalázatos kegyből primuspilusi rangot nyert ugyan, ám a pillanatnyilag kedvező, hitványul szerzett tisztség hamarosan vesztére fordult. Egyelőre azonban Primust és Varust Aquileia elfoglalása után az egész környéken, Opitergiumban és Altinumban is örvendezve fogadták. Altinumban helyőrséget hagytak hátra a ravennai hajóhad ellen; még nem hallották, hogy elpártolt. Ezután Pataviumot és Atestét nyerték meg pártjuknak. Itt értesültek arról, hogy Vitellius három cohorsa és a Sebosusról elnevezett lovasalakulat Forum Alieni közelében hidat vervén tábort ütött. Kapóra jött az alkalom, hogy megrohanják a felkészületleneket: mert ezt is jelentették róluk. Kora hajnalban rajtaütöttek a többnyire fegyvertelen csoporton. Előre megmondták, hogy néhány embert lemészárolnak, a többit megfélemlítéssel kényszerítik átpártolásra. Voltak is, akik tüstént megadták magukat: többen felszakították a hidat, úgy vágták el az előnyomuló ellenség útját.

(7.) Mikor híre terjedt a győzelemnek, a Flavius-pártra nézve kedvezően induló háború kezdetei után a Galbáról elnevezett hetedik és a tizenharmadik „iker” legio, Vedius Aquila legatus vezérlete alatt, sürgősen Pataviumba vonult. Itt néhány napot pihenésre fordítottak, és Minicius Iustust, a hetedik legio táborparancsnokát, mivel a polgárháborús helyzethez képest feszesebben parancsolgatott, a katonák haragja elől menekítve Vespasianushoz küldték. Egy régóta hiányolt intézkedés a dicsekvő magyarázat következtében még jelentősebbnek mutatkozik: Antonius ugyanis Galbának a zűrzavaros időkben ledöntött szobrait minden városban visszaállíttatta, mivel megtisztelőnek ítélte az ügy érdekében, ha úgy hiszik: tetszésre talált Galba uralkodása, és pártja felvirul.

(8.) Tanakodtak ezután, mit válasszanak a hadműveletek színhelyéül. Verona mellett döntöttek, mert a körülötte elterülő mezők miatt alkalmasnak látszott lovascsatára, amelyben ők erősebbek; egyszersmind célravezetőnek és jó hírverésnek gondolták, ha az anyagiakban tehetős települést elragadják Vitelliustól. Még odavonulás közben birtokba vették Vicetiát; ez az önmagában jelentéktelen esemény, mert a város csak szerény erőkkel bírt, nagy fontosságú lett, mivel arra gondoltak, hogy Caecina ott született, és így az ellenség vezérének hazáját sikerült elfoglalniuk. Verona viszont igazi nyereség volt: polgárai példaadással s gazdagságukkal segítették a pártot, és a közbeékelt hadsereg elzárta Raetiát s a Iuliusi Alpokat, hogy a germaniai seregek ne tudjanak arra átjárni. Minderről nem tud Vespasianus, vagy éppen tiltja: hiszen úgy parancsolta, hogy Aquileiánál álljon meg a háború, s várjanak Mucianusra; s hozzáfűzte a parancshoz tanácsát: mivel Egyiptom, a gabonaellátás kulcsa, a leggazdagabb tartományok adójövedelme kézben van, Vitellius seregét zsold s élelem hiányával megadásra lehet kényszeríteni. Ugyanilyen utasításokat adott Mucianus is gyakori leveleiben, vér és könny nélküli győzelmet és más ilyeneket hozván elő ürügyül, valójában nagyravágyásból és a háború minden dicsőségét magának tartogatva. Egyébként a távoli földrészekről a tanácsok mindig az események után érkeztek meg.

(9.) Antonius tehát hirtelen rohammal rajtaütött az ellenség őrállásain, s miután egy kisebb összecsapásban próbára tette harckészségüket, döntés nélkül váltak szét. Ezután Caecina a Veronához tartozó Hostilia nevű falu és a Tartarus folyó mocsarai közt tábort rendezett be, biztonságos helyen, mivel hátát a folyó, két oldalát a mocsár vonulata fedezte. Ha nem hiányzott volna a becsület, Vitellius összes erejével meg lehetett volna semmisíteni a két legiót, hiszen még nem csatlakozott hozzájuk a moesiai sereg, vagy visszaűzhette és szégyenletes futással Italia elhagyására kényszeríthette volna őket. De Caecina különféle halogatásokkal az első kedvező hadi alkalmakat az ellenségnek engedte át, azokra pedig, kiket fegyverrel könnyen megszalaszthatott volna, levelekben szórta a fenyegetést, míg csak közvetítők útján a hűtlenség feltételeit meg nem állapította. Közben Aponius Saturninus megérkezett a Claudiusról elnevezett hetedik legióval. A legio élén Vipstanus Messalla tribunus állott, ez a híres elődöktől származó, maga is kiváló férfiú, és az egyetlen, aki tisztességes emberként csatlakozott ehhez a háborúhoz. Ezekhez a Vitelliuséival össze sem mérhető csapatokhoz - hiszen még csak három legio volt, - küldött levelet Caecina, dorgálva a legyőzötteket, hogy vakmerően ismét fegyvert fogtak. Egyúttal dicséretekkel magasztalta a germaniai sereg vitézségét, Vitelliust módjával és csak általánosságban említve, Vespasianusnak szóló minden gyalázkodás nélkül: egyszóval semmi, ami vagy eltántoríthatná az ellenséget, vagy megrémíthetné. A Flavius-párt vezérei, mellőzvén korábbi sikertelenségük mentegetését, magasztalták Vespasianust, ügyükről bizakodva, a seregről gondtalanul, Vitelliusról ellenségesen nyilatkoztak, megcsillantván a tribunusok s a centuriók előtt a Vitelliustól kapott kedvezmények megtartásának reményét, Caecinát pedig félreérthetetlenül átállásra buzdították. A gyűlés előtt felolvasott levelek fokozták az önbizalmat, mivel Caecina alázatosan írt, mintha nem merné megsérteni Vespasianust, az ő vezéreik viszont megvetően, mintegy csúfot űzve Vitelliusból.

(10.) Miután még két legio érkezett, amelyek közül a harmadikat Dillius Aponianus, a nyolcadikat Numisius Lupus vezette, úgy határoztak, hogy megmutatják erejüket és tábori sáncfallal veszik körül Veronát. Véletlenül a Galbáról elnevezett legiónak jutott az ellenség felé eső részen a sáncmunka, és a távolból megpillantott szövetséges lovasok, akiket ellenségnek véltek, alaptalan félelmet keltettek. Árulástól félve fegyvert ragadnak. A katonák haragja Tampius Flavianusra zúdult, bár semmi érv nem szólt bűnössége mellett, de mivel már régóta gyűlölték, egyszeriben tombolva követelték halálát: Vitellius rokona, Otho árulója, a pénzajándék elsikkasztója - kiabálták. S nem volt védekezésre mód, bár könyörögve

nyújtogatta karját, tépett ruhában többször a földre vetette magát, mellét és arcát zokogva verte. Ez még jobban bőszítette a feldühödött katonákat, mintha a túlzott félelem bűntudatát bizonyítaná. Hangjuk túlharsogta Aponiust, mikor beszélni kezdett; zúgnak és ordítoznak, a többit sem hallgatják meg. Csak Antonius szavára nyílt meg a katonák füle; mert ékesszólás is volt benne s kellő készség és tekintély a tömeg lecsitításához. Amikor elvadult a zendülés, és a szóváltásról és gyalázkodásról már fegyverekre és tettlegességre akartak áttérni, Flavianust bilincsekbe vereti. A katonaság észrevette a megtévesztő fogást, szétszórta az emelvény őrzőit és végső erőszakra készült. Antonius saját mellének szegezte kirántott kardját, s miközben bizonygatta, hogy vagy a katonák kezétől, vagy a magáétól fog elpusztulni, valahányszor csak ismerős és valamilyen hadi kitüntetéssel ékesített katonát pillantott meg, név szerint hívta segítségül. Majd a tábori jelvényekhez, vagyis a hadi istenekhez fordulva azért imádkozott, hogy inkább az ellenséges seregben támasszák ezt az őrjöngést, ezt a viszálykodást, míg végül elcsitult a zendülés, és mivel már úgyis esteledett, szétoszlottak, ki-ki a sátrába. Flavianus még akkor éjszaka útra kelvén, Vespasianus közben odaérő levelének köszönhette, hogy megszabadult a veszélyből.

(11.) Mintha a legiókat ragály fertőzte volna meg, egyre ádázabbul támadják Aponius Saturninust, a moesiai hadsereg parancsnokát; az előbbiektől eltérőleg nem a fáradságos munkától kimerülve, hanem déltájban bőszültek fel, mikor híre terjedt a levélnek, amelyet Saturninus állítólag Vitelliusnak írt. Mint egykor erényben s fegyelemben, akkor vakmerőségben és szemtelenségben versenyeztek, abban, hogy ne kevésbé erőszakosan követeljék Aponius kivégzését, mint előzőleg Flavianusét. A moesiai legiók ugyanis azt hajtogatták, hogy csak támogatták a pannoniaiak bosszúját, a pannoniaiak pedig, mintha mások zendülése mentesítené őket, örvendtek a bűn megismétlődésének, és a kertek felé sietnek, ahol Saturninus tartózkodott. Nem is annyira Primus, Aponianus és Messalla mentette ki Saturninust, - minden módon igyekezve, - hanem sötét rejteke, ahol egy éppen nem használt fürdő kemencéjébe bújva meghúzódott. Majd odahagyta lictorait és Pataviumba ment. A consuli rangúak távoztával Antoniusra szállt a parancsnoki hatalom mindkét sereg fölött, mivel társai átengedték neki, és feléje fordult a katonák rokonszenve. S akadtak is, akik úgy hitték: mindkét zendülést Antonius robbantotta ki, hogy egyedül húzzon hasznot a háborúból.

(12.) De Vitellius oldalán sem nyughattak az elmék: még vészesebb viszály zilálta soraikat, nem a tömeg gyanakvása, hanem a vezérek hűtlensége miatt. Lucilius Bassus, a ravennai hajóhad parancsnoka, ingatag érzelmű katonáit - mivel nagyrészt dalmaták s pannoniaiak voltak, és e provinciák Vespasianus fennhatósága alá tartoztak, - az ő pártjára vonta. Az éjszakát választották az árulásra, hogy a többiek tudta nélkül csak a pártütők gyűljenek össze a főtéren. Bassus szégyenében, vagy attól félve, hogy ugyan mi lesz a dolog kimenetele, lakásán várakozott. A trierarchusok nagy csődület élén Vitellius képmásainak rontanak, és a néhány ellenálló lekaszabolása után már a változásra vágyó többi katona is Vespasianus felé hajlott. Ekkor jött elő Lucilius és ezzel bizonyságot tett kezdeményező szerepéről. A hajóhad Cornelius Fuscust választotta parancsnokául, aki gyorsan oda is sietett. Bassust tisztes őrizetben, liburniai hajókon Atriába vitték, ahol Vibennius Rufinus lovaspraefectus, az ottani helyőrség parancsnoka, bilincsekbe vereti, de Hormus, császári szabadonbocsátott közbenjárására tüstént megoldották a bilincseket: ő is a vezérek közé számított.

(13.) Caecina pedig a hajóhad elpártolásának hírére az első centuriókat és néhány katonát a főtérre hívat, mikor a többiek, szolgálatuk ellátására, szerteszéledtek, - szándékosan választva a tábor csendjét. Itt Vespasianus vitézségét s pártjának erejét magasztalja: átállott a hajóhad, szűkében az ellátás, szembefordult Gallia s Hispania, nem lehet Rómára számítani; és Vitelliusról is mindent kedvezőtlenebb színben tüntetett fel. Majd az ott levő beavatottakon kezdvén, a váratlan fordulattól elképedt többieket is felesketi Vespasianusra, egyszersmind

Vitellius képmásait leszaggatja és hírvivőket küld Antoniushoz. De mihelyt az egész táborban híre megy az árulásnak, s a főtérre visszaigyekvő katonák meglátják a felírt Vespasianus nevet, a ledöntött Vitellius-képeket, először halálos csend, majd általános felzúdulás: hát ide süllyedt a germaniai hadsereg dicsősége, hogy ütközet nélkül, sebesülés nélkül kötik gúzsba saját kezüket és úgy szolgáltatják ki zsákmányul fegyvereiket? Ugyan miféle legiók azok ott velük szemben? Hát a legyőzöttek; és még nincs is ott Otho seregének egyetlen erőssége, az egyesek s a tizennégyesek, akiket pedig ugyanazokon a mezőkön szórtak szét s terítettek le. Hogy annyi ezer fegyveres, mint holmi rabszolgacsürhe, a száműzött Antoniusnak ajándékul jusson? Tehát nyolc legio egy hajósegység járuléka lesz! Így tetszett Bassusnak, így Caecinának, hogy miután az uralkodótól elragadták házait, kertjeit, vagyonát, katonáitól is elragadják az uralkodót. Érintetlenek s vérüket nem ontották, a Flavius-pártiak szemében is hitványak: mit mondanak majd azoknak, akik számon kérik tőlük jó vagy balsorsukat?

(14.) Ezt hangoztatják külön-külön, ezt együttesen, kit mire vitt az elkeseredés; az ötödik legio kezdeményezésére visszateszik Vitellius képmásait, majd bilincsbe verik Caecinát; Fabius Fabullust, az ötödik legio parancsnokát és Cassius Longus táborparancsnokot választják vezérül; a véletlenül útjukba akadó három liburniai hajó mit sem sejtő és ártatlan katonáit lekaszabolják; elhagyván a tábort, lerombolván a hidat, vissza Hostiliába, onnan Cremonába vonulnak, hogy az első „italiai" és a huszonegyedik „rohanó" legióhoz csatlakozzanak, amelyeket Caecina a lovasság egy részével együtt Cremona elfoglalására küldött előre.

(15.) Antonius, amikor ez tudomására jutott, elhatározta, hogy még mielőtt helyreáll a vezérek tekintélye, a katonák engedelmessége és az egyesült legiók bizalma, megtámadja az érzelmeiben meghasonlott, erejében megosztott ellenséges sereget. Mert számolt azzal, hogy Fabius Valens elindult Rómából, s ha megtudja Caecina árulását, igyekezni fog; márpedig Fabius hű is volt Vitelliushoz s a hadakozásban sem járatlan. Egyszersmind hatalmas germán tömegtől lehetett tartani Raetia felől; és Britanniából, Galliából és Hispaniából is segédcsapatokat hívott be Vitellius, ami mérhetetlen háborús vész lett volna, ha Antonius - éppen ettől tartva, - előbb meg nem szerzi a győzelmet. Egész hadseregével Veronától két táborverésnyire, Bedriacumba érkezett. Másnap a legiókat visszatartotta erődítési munkára, a segédcsapatok gyalogegységeit pedig Cremona környékére küldte, hogy élelemszerzés ürügyén a katona hozzászokjék a polgárság kifosztásához: ő maga négyezer lovassal Bedriacumtól nyolc mérföldnyire hatolt előre, hogy annál zavartalanabbul fosztogassanak. A felderítők szokás szerint most is messzebbre cirkáltak.

(16.) A nap ötödik órájában történhetett, hogy egy vágtában érkező lovas jelentette: közeleg az ellenség, elöl kevesen jönnek, de széltében mozgás és dübörgés hallatszik. Míg Antonius a teendőkön tanakodik, a segíteni vágyó Arrius Varus a legelszántabb lovasokkal előrerontott s megfutamította Vitellius embereit; csak csekély veszteséget okozott, mert amikor többen odasiettek, megfordult a szerencse, és a legádázabb üldözők a menekülésben lettek utolsók. Nem is Antonius akaratából siettek annyira, és ő annak megtörténtét is előre látta, ami bekövetkezett. Buzdítván embereit, hogy bátor lélekkel állják a harcot, szétosztja a szárnyakra csapatait, üresen hagyja középen az utat, hogy Varust s lovasait befogadja; megparancsolja a legióknak, fogjanak fegyvert, szerte a földeken mindenütt jelt adat, hogy mindenki hagyja a zsákmányt és a legrövidebb úton siessen a csatába. Közben a megriadt Varus saját embereinek sokaságába keveredik s beléjük oltja az ijedelmet. Mivel a sebesültekkel együtt az épek is meghátráltak, tulajdon félelmük és az utak szűk volta miatt szorongtak.

(17.) Ebben a zűrzavarban Antonius az állhatatos vezérnek vagy bátor katonának egyetlen kötelességét el nem mulasztotta: oda-odafutott azokhoz, akik megrémültek, visszatartotta a hátrálókat, és ahol legnagyobb volt a baj, ahonnan valami remény kecsegtetett, tanáccsal,

csapásokkal, hanggal vonta magára az ellenség figyelmét, övéinek tekintetét. Végül is odáig ragadta a hév, hogy egy megfutamodó jelvényhordozót dárdával döfött át, majd megragadta a jelvényt és az ellenség felé fordította. E szégyen láttára, ha nem is több, de száz lovas megállapodott: segített a terep, mert itt összeszűkült az út, és leszakadt a közbül folyó pataknak a hídja, amely bizonytalan medrével és szakadékos partjaival akadályozta a futást. Ez a kényszerűség vagy szerencse a már szertezilált pártnak új erőt adott. Megerősödvén egymás közt, sűrű sorokban felfogják Vitellius vaktában özönlő katonáit, akik erre máris megzavarodnak. Antonius nyomában van a visszavetett ellenségnek, leteríti a szembejövőket; ugyanakkor a többi is, - ki-ki a maga módján, - zsákmányol, foglyokat ejt, fegyvereket s lovakat ragad. És felserkenvén az örömkiáltozástól, a győzelembe azok is belevegyülnek, kik az imént a földeken szanaszét kószáltak.

(18.) A Cremonától negyedik mérföldkőnél felcsillantak a lovasaiknak kezdetben biztató ütközete során egészen idáig előrevonuló „rohanó" és „italiai" legio jelvényei. De midőn a szerencse ellenük fordult, nem tágították soraikat, nem fogadták maguk közé a szétzavartakat, nem mentek szembe s maguktól nem támadták meg az ellenséget, amely pedig a hosszú út megtételétől és a harctól kifáradt. A véletlentől vezetve, nem annyira jó szerencséjükben érezték szükségét a vezérnek, mint inkább most, a balsorsban tapasztalták hiányát. Az ingadozó hadsort a győztes lovasság rohamozza, és Vipstanus Messalla tribunus is odaér a moesiai segédcsapatokkal, amelyeket, bár rohanvást vezették őket, sok legionarius is nyomon követett: így összekeveredvén, a gyalogság s a lovasság széttörte a legiók menetét. És a menekülésnek minél több reményével kecsegtettek Cremona közeli falai, annál kevésbé lelkesítettek ellenállásra. Antonius sem szorongatta őket tovább, a fáradtságra és a sebekre gondolt, amelyekkel az oly sokáig bizonytalan, bár szerencsés végű ütközet lovasait s lovait sújtotta.

(19.) Az esti árnyak elközeledtével a Flavius-sereg teljes zöme megérkezett. S amint hulla-hegyeken és az öldöklés friss nyomain át bevonultak, mintha csak vége volna a háborúnak, azt követelik, hogy menjenek tovább Cremonába és fogadják el a legyőzöttek megadását, vagy ostromolják meg őket. Ezt beszélték nyíltan, és szépen is hangzott; azt pedig ki-ki magában, hogy a síkon épült coloniát rohammal el lehet foglalni; ugyanolyan vakmerőséggel ronthatnak be sötétben, és még féktelenebbül rabolhatnak; míg ha virradatig várnak, már béke lesz, már kérlelhetik őket, és fáradságuk és sebeik fejében a megbocsátás és a dicsőség hiú jutalmát nyerik el, a cremonaiak gazdagsága pedig a parancsnokok s az alvezérek ölébe hull majd. Ostrommal elfoglalt város zsákmánya a katonát, a magát megadóé a vezéreket illeti. Mit sem törődnek a centuriókkal s a tribunusokkal, és hogy senkinek a hangját se hallják, fegyvereiket zörgetik: meg fogják szegni a parancsot, ha nem vezetik őket.

(20.) Ekkor Antonius a csapatok közé vegyült, és miután megjelenésével és tekintélyével csendet teremtett, bizonygatta, hogy ő nem a dicsőséget, nem is a jutalmat ragadja el az arra igazán érdemesektől, csakhogy a sereg s a vezérek közt megoszlanak a feladatok: katonákhoz a harci vágy illik, a vezérek többet használnak előrelátással, tanácskozással, latolgatással, mint vakmerőséggel. Mint ahogy a győzelemhez tőle telhetőleg fegyvereivel és karjával hozzá-járult, vezérhez illő módon, ésszel és megfontolással is hasznukra óhajt lenni. Mert nem kétes, mi várna rájuk: éjszaka és az ismeretlen fekvésű város, bent ellenség és megannyi alkalom tőrvetésre. Nem, ha tárva állnának a kapuk, akkor sem volna szabad bevonulni, csak felderítés után, csak nappal. Vagy ostromot kezdenének, megfosztva a látás minden lehetőségétől, hogy melyik a kedvező hely, milyen magasak a falak, lövegekkel és hajítófegyverekkel, vagy ostromművekkel és rohamtetőkkel kell-e támadni a várost? Majd egyenként fordult hozzájuk, úgy kérdezgette, hoztak-e magukkal fejszét, csákányt és egyéb várostromló szerszámot. Mikor azt felelték, hogy nem, így szólt:

- Karddal és dárdával áttörhet és ledönthet-e falakat bármily kéz? Ha szükségesnek mutatkoznék töltést hányni, pallókkal vagy fonadéktetőkkel védekezni, akkor mi, előre nem látó népség, csak álljunk ott hiába, és bámuljuk a tornyok magasságát és az ellenség erődítményeit? Miért nem várunk inkább egyetlen éjszakát, és ide hozván a lövegeket s az ostromgépeket, miért nem úgy szerezzük meg magunknak az erőt s a győzelmet?

Egyidejűleg a legfrissebb lovasokkal markotányosokat s hadiszolgákat küld Bedriacumba, hogy élelmet s egyéb szükséges dolgokat hozzanak.

(21.) Ezt végképp nehezen tűrte a katonaság, és majdnem zendülésre került sor, mikor közvetlenül a falak alá előhatoló lovasok néhány kószáló cremonait összefogdosnak. Vallomásukból megtudják, hogy Vitellius hat legiója s a Hostiliában táborozó egész sereg aznap harminc mérföldet tett meg, majd, értesülvén társaik vereségéről, csatára készülődik és hamarosan ott is lesz. Ez az ijesztő hír megnyitotta az eltompult elméket a vezér tanácsai előtt. Antonius a tizenharmadik legiót éppen a Via Postumia töltésére állítja, az ehhez balról csatlakozó hetedik - a galbai - a nyílt mezőn állott fel, mellette a Claudius nevét viselő hetedik, melyet elölről egy mezei árok fedezett, - ilyen volt a terep -; jobbról a nyolcadik egy nyílt földút mentén, majd sűrű cserjék közé rekesztve a harmada. Ez volt a sasok s a hadijelvények rendje; a katonák összevegyültek a sötétben, amint a véletlen hozta: a praetorianus különítmény a hármasok szomszédságában, a segédcsapatok a szárnyakon; oldalról és hátulról lovasság vette körül a sereget; a suebus Sido és Italicus, válogatott honfitársaikkal, az első vonalban forgolódtak.

(22.) Vitellius serege pedig, amelynek az lett volna a terve, hogy megpihen Cremonában és élelemtől s alvástól visszanyert erővel a hideg és az éhség gyötörte ellenséget másnap majd szétszórja és megsemmisíti, vezér híján, terv nélkül, az éjszakának körülbelül harmadik órájában a már felkészült s elrendezett flavianusokba ütközik. A harag és a sötét szétzilálta menet rendjét alig merném pontosan meghatározni, bár mások tudósítása szerint a negyedik - a macedoniai - a jobbszárnyukat, az ötödik és a tizenötödik a kilencedik, második és huszadik britanniai legio alakulataival együtt a hadrend közepét, a tizenhatosok, huszonkettesek és egyesek a balszárnyat foglalták el. A „rohanó” és az „italiai” katonáiból valamennyi csapatba keveredett néhány; a lovasság s a segédcsapatok maguk választották meg helyüket. Egész éjszaka tartott a változó, bizonytalan, elkeseredett küzdelem, hol ezek, hol megint azok számára vészesen. Szív vagy kar, de még csak a szem sem segített a vigyázásban. Ugyanazok mindkét seregben a fegyverek; gyakran kérdezték, ezért ismerték a hadi jelszót; összekeveredtek a jelvények, amint egy-egy csoport az ellenségtől elragadta és ide vagy oda hurcolta őket. Leginkább szorongatták a hetedik legiót, amelyet Galba a minap soroztatott. Elesett hat rangidős centurio, elvettek néhány hadijelvényt: a sast azonban Atilius Verus primipilus centurio - az ellenség soraiban nagy pusztítást okozva és végül halála árán is - megőrizte.

(23.) Antonius megingó seregének támogatására oda vezényelte a praetorianusokat. Felveszik a harcot, hátravetik az ellenséget, majd ők hátrálnak meg. Vitellius emberei ugyanis ostromgépeket vontattak fel az út töltésére, hogy lövedékeik szabadon és akadálytalanul repülhessenek ki, mert előbb szétszóródtak és az ellenségnek semmi kárt nem okozva a cserjékbe csapódtak. A tizenötödik legio különleges nagyságú hajítógépe roppant kövekkel döntögette az ellenség sorait, és szerte pusztulást okozott volna, ám két katona dicső tettre vállalkozott: a hullahalmokról elragadott pajzsokkal fedezve magukat, elvágták a hajítógépek köteleit és lendítőszíjait. Ott nyomban ledöfték őket, s éppen ezért kiesett nevük az emlékezetből: tettüket illetőleg nincs kétség. Egyik oldal felé sem hajlott a szerencse, míg csak késő éjszaka a felkelő hold csalóka fénye meg nem mutatta a sorokat. De a Flavius-pártiaknak inkább kedvezett, mert hátulról sütött: így nagyobbak voltak a ló- s emberi árnyékok, és a tévesen,

csak látszólag a testeket megcélzó ellenséges fegyverek előbb hullottak le; a vitellianusok, a szembesütő fényben csillogva, a mintegy rejtekhelyről lődözőknek óvatlan célpontul szolgáltak.

(24.) Antonius tehát, mikor fel tudta ismerni embereit, s őt is felismerhették, némelyeket megszégyenítéssel és szidalommal, sokakat dicsérettel és biztatással, valamennyiüket reménnyel s ígéretekkel tüzelve, kérdezgette a pannoniai legiókat, ugyan miért fogtak fegyvert: ezek azok a mezők, amelyeken lemoshatják a korábbi szégyenfoltot, ahol visszaszerezhetik dicsőségüket. Azután a moesiaiakhoz fordulván, őket, a háború kezdeményezőit s előidézőit szólította: hiába hívták ki fenyegetéssel és szóval a vitellianusokat, ha karjukat s tekintetüket nem viselik el. Ilyeneket mondogatott, aszerint, hogy ki elé lépett; hosszasabban szólt a hármasokhoz, régi s új tetteikre emlékeztetve őket: mint kergették meg Marcus Antonius alatt a parthusokat, Corbulo alatt az armeniaiakat, minap a szarmatákat. Majd indulatos hangon a praetorianusoknak ezt mondta:

- Lesz-e más uralkodó, lesz-e más tábor, amely befogad benneteket, ti falusiak, ha nem győztök? Odaát vannak jelvényeitek s fegyvereitek, és ha legyőznek benneteket: a halál, mert gyalázatotok mértéke betelt.

Mindenfelől csatakiáltásban törnek ki, és a hármasok - amint Syriában szokás, - üdvözölték a felkelő napot.

(25.) Ebből az a kósza - vagy a vezértől szándékosan felröppentett - hír támadt, hogy megérkezett Mucianus, és a seregek kölcsönösen üdvözölték egymást. Előnyomulnak, mintha csak friss segítséggel gyarapodtak volna, miközben ritkult már a vitellianusok hadrendje, hisz irányító híján kit-kit saját buzgósága vagy félelme vont össze vagy oszlatott szét. Antonius, miután észlelte megingásukat, tömött hadmenetben próbálta őket kivetni helyükből. A meglazult sorok leszakadoztak és a szekerektől s a hajítógépektől akadályozva nem is tudtak újra felzárkózni. Az üldözés hevében a győztesek végig a földúton szétszóródnak. Annál emlékezetesebb volt ez az öldöklés, mivel egy fiú az apját ölte meg. Az eseményt s a neveket Vipstanus Messalla nyomán közlöm. A hispaniai Iulius Mansuetus, a „rohanó" legio katonája, serdületlen fiút hagyott otthon. Az ifjú nemsokára felnőtt, s Galba besorozta a hetesek közé; miközben véletlenül elébe kerülő és sebesülten leterített félholt apját motozza, felismerten s felismerve, és a haldoklót átölelve síró hangon idézte atyja kiengesztelt szellemét, és könyörgött, hogy ne forduljon el tőle, rokonvér kiontójától: a közösségé a tett, és egy katona ugyan hányad része a polgárháborús seregnek? Rögtön felemeli a holttestet, sírt ás neki, megadja a végső tisztességet szülejének. Felfigyeltek rá a legközelebbiek, azután a többiek is: utóbb már az egész sereg megdöbben, panaszkodik és átkozza a szörnyű háborút. De azért semmivel sem lanyhábban gyilkolják és fosztják ki a közelállókat, rokonokat, testvéreket: bűnös tett történt, mondják, s teszik tovább.

(26.) Amint Cremona alá értek, új s felmérhetetlen munka várt rájuk. Otho háborújában a germaniai katonaság a cremonaiak falait a maga táborával, a tábort sánccal vette körül, s ezeket az erődítményeket újból kiegészítette. Ezek láttán megtorpantak a győztesek, mivel a vezérek nem tudták, mit parancsoljanak. Ostromot kezdeni a nap s az éjszaka fáradalmaitól kimerült sereggel - nehéz, és rendelkezésre álló tartalék híján kétélű vállalkozás; ha Bedriacumba visszamennének, elviselhetetlen volna a hosszú úttal járó fáradtság, és győzelmük ismét veszendőbe menne; tábort építeni az ellenség közelsége miatt szintén veszélyes volna; a szétszóródó és munkával elfoglalt katonákat váratlan kitöréssel zavarhatnák meg. Mindezeknél inkább rettegésben tartotta őket tulajdon katonaságuk, amely a veszedelmet jobban tűrte, mint a huzavonát: persze nem nézték jó szemmel, ami biztonságos, vakmerésben volt a reményük; s minden öldöklést és sebet és vért ellensúlyozott a mohó zsákmányvágy.

(27.) Erre hajlott hát Antonius, s körülfogatta a sáncot. Eleinte nyilakkal s kövekkel távolról harcoltak, s a Flavius-pártiak veszteségei voltak nagyobbak, mert rájuk felülről lődöztek; majd a sáncot s a kapukat az egyes legióknak jelölte ki, hogy a megosztott feladat megkülönböztesse a bátrakat s a gyávákat, és hogy csak a dicsőségért való vetélkedés tüzelje őket. A bedriacumi úthoz közel eső szakaszt a hármasok s a hetesek kapták, a sánc jobb felőli részét a nyolcadik és a Claudiusról elnevezett hetedik legio; a tizenhármasokat a brixiai kapuhoz vitte rohamozó kedvük. Kis idő elteltével a közeli földekről kapákat, fejszéket, mások meg sarlókat s hágcsókat hordanak össze; ekkor fejük fölé emelvén pajzsukat, tömör teknősbéka-alakzatban vonulnak fel. Római harcmód mindkét részről: súlyos köveket hengerítenek alá a vitellianusok, a szétvert s megingó teknősbékát lándzsákkal s csáklyákkal döfködik, míg csak megbontván a pajzsok egymáshoz illesztett széleit, nagy öldöklés közben földre nem terítik a vérbe borult vagy megcsonkított ostromlókat. Már el is hatalmasodott volna rajtuk a kétség, ha a vezérek a kimerült és a szinte hiábavaló buzdításokkal nem törődő katonáknak nem mutatják meg Cremonát.

(28.) Hormusé volt-e az ötlet, amint Messalla írja, vagy több hitelt érdemel Gaius Plinius, aki Antoniust vádolja, nem egykönnyen tudnám eldönteni, annyi azonban tény, hogy sem Antonius, sem Hormus bármily gyalázatos tettel nem fajzott el hírétől s életmódjától. Már sem vér, sem a sok seb nem tartotta vissza őket, hogy aláaknázzák a falat s döngessék a kapukat: egymás vállára állva és az újra összeillesztett teknősbéka fölé hágva nyúlkálnak az ellenség fegyverei és karjai után. Épek sebesültekkel, félholtak haldoklókkal együtt görögtek alá, a pusztulásnak más-más formájában és a halálnak minden lehető képében.

(29.) Leghevesebben a harmadik s a hetedik legio viaskodott, és válogatott segédcsapatbeliekkel a vezér Antonius is ott avatkozott bele a harcba. Mikor a vitellianusok nem tudták feltartóztatni az elszántságban egymással versengőket, és a teknősbékáról lesiklottak a ráhajigált lövedékek, végül a hajítógépet taszították a felfelé igyekvőkre, amely pillanatnyilag szétszórta s maga alá temette ugyan, akikre rázuhant, de zuhanásával a mellvédet és a sánc oromzatát is lesodorta, egyszersmind a ráépített torony is engedett a becsapódó köveknek, s miközben itt a hetesek ék alakzatban rohamoznak, a hármasok fejszével s karddal betörik a kaput. Elsőnek Gaius Volusius, a harmadik legio katonája rontott be; ebben valamennyi szerző egyetért. Felhágott a sáncra, lezavarta a még ellenállókat, jól észrevehető karlengetéssel és kiáltozással adta tudtul, hogy elfoglalták a tábort; a többiek keresztültörtek, miközben már remegtek a vitellianusok s a sáncról hanyatt-homlok vetették le magukat. A tábor s a falak közti térség megtelik hullákkal.

(30.) Most azonban megint újabb nehézségek mutatkoznak: a meredek városfalak, kőtornyok, a megvasalt kapugerendák, a fegyvereivel hadonászó katonaság, a Vitellius-pártnak lekötelezett, nagyszámú cremonai nép, Italia nagy része, mely az e napokra kitűzött vásárra összecsődült - ami a védőket a nagy tömeggel segítette, az ostromlókat a zsákmány reményével ösztönözte. Antonius parancsára tüzes csóvákat ragadnak s ráhajigálják a városon kívül fekvő legszebb épületekre, hátha a vagyonukban eső kár hűségük megváltoztatására késztetné a cremonaiakat. A falakhoz közel fekvő és a bástyák fölé magasodó házakat a legbátrabb katonákkal rakatja meg, akik gerendákkal, téglákkal és fáklyákkal zavarják le a védőket.

(31.) A legiók már teknősbéka alakzatba tömörültek, a többiek pedig nyilakkal lődöztek s köveket hajigáltak, mikor lassan lankadni kezdett a vitellianusok elszántsága. Minél magasabb rangja volt valakinek, annál hamarabb engedett a sorsnak, hogy ha Cremona is elpusztulna, ne vesszen ki az irgalom, s a győztes haragja, teljes súlyával, ne a nincstelen közember, hanem a tribunusok és centuriók ellen forduljon, akik közt érdemes vérfürdőt rendezni. A jövendővel mit sem törődő és alárendelt helyzeténél fogva nagyobb biztonságot élvező közkatona

kitartott: az utcákon szétszéledve, a házakban elrejtőzve, még akkor sem kértek békét, mikor fegyvereiket már letették. A tábor első emberei eltávolítják Vitellius nevét és képeit: leoldják Caecináról a láncokat, - mert még akkor is meg volt kötözve, - s kérik, hogy ügyükben legyen szószólójuk. Mikor pöffeszkedve elutasította őket, könnyeikkel ostromolják (a csapások betetőzése, hogy ennyi bátor férfi egy áruló támogatásáért esedezik), majd olajágakat és szalagokat mutogatnak fent a falakról. Mikor Antonius abbahagyatta a lődözést, a jelvényeket és sasokat kivitték; szomorú fegyvertelen menet kísérte, földre sütött szemmel. Körülállták a győztesek és először elhalmozták őket szemrehányásokkal, öklüket rázták feléjük, majd amint azok odatartották arcukat a gyalázkodásoknak és minden dacoskodásról letévén, legyőzöttként akármit eltűrtek, akkor eszükbe jutott, hogy ezek azok, akik a minap Bedriacumnál győzelmükben mértéket tartottak. De mikor Caecina bíborszegélyes togában s lictorok díszkíséretével, félreszorítván a sokaságot, consulként vonult fel, felbőszültek a győztesek: fennhéjázását s kegyetlenségét, ezeket az annyira gyűlöletes bűnöket, sőt még hűtlenségét is szemére vetették. Antonius közbelépett, s védőőrizetet adván melléje, Vespasianushoz küldte.

(32.) Közben Cremona lakossága a fegyveresek között hányódott; az öldökléstől sem jártak messze, mikor a vezérek kérlelésére lecsillapodott a katonaság. Majd Antonius szól a gyűlésbe hívottakhoz, méltóságteljesen a győztesekhez, kegyesen a legyőzöttekhez, Cremonáról sehogyan sem. A sereg a beleivódott prédavágyon kívül a régi gyűlölködés miatt is a cremonaiak kiirtását erőltette: úgy hitte róluk, hogy Otho háborújában is segítették Vitellius pártját, majd a tizenhármasokat, akiket színházépítésre hagytak ott, - már amilyen kötekedő természetű a városi csőcselék, - csúfos élcekkel kezdték gyalázni. Növelte a gyűlöletet, hogy itt rendezett Caecina gladiatori látványosságot, s ugyanez ismét a háború fészke, és hogy harc közben Vitellius katonáinak hordták az ételt; néhány asszony is elesett, aki pártos buzgalmában a csatába merészkedett; meg aztán a vásár idején az amúgy is dús város látszatra még nagyobb gazdagsággal telt meg. A többi vezér háttérbe szorult: Antoniust a szerencse s a hírnév mindenki szeme elé tárta. Fürdőbe sietett, hogy lemossa a vért; kifogásolta a víz langyosságát, mire felkapták valakinek a megjegyzését:

- Majd mindjárt meleg lesz!

A fürdőszolgának ez a mondása minden gyűlölséget őrá hárított, mintha ő adott volna jelt Cremona felgyújtására - pedig akkor már lángolt is.

(33.) Negyvenezer fegyveres rontott be s még több, élvhajhászásra és kegyetlenkedésre náluk is hajlamosabb hadiszolga és markotányos. Sem a méltóság, sem az életkor nem akadályozta, hogy a fajtalankodás vérengzéssel, a vérengzés fajtalankodással keveredjék. Zsákmánynak hitvány, idős aggastyánokat, életük vége felé járó asszonyokat csúfságul vonszoltak; ahol felserdült leány vagy bárki tetszetősebb személy került elébük, a fosztogatók erőszakos kézzel majd szétszaggatták, s ez végül magukat a huzakodókat sodorta kölcsönösen vészbe. Miközben a pénzt vagy a templomok súlyos arany fogadalmi tárgyait ki-ki magának hurcolja, a még erősebbek őket kaszabolják le. Voltak, kik a kezük ügyébe kerülő holmikat fitymálván, a háztulajdonosokat ütlegelve s kínozva kutatták az elrejtett, kaparták ki az elásott javakat, s a kezükben tartott fáklyákat a zsákmány kihordása után tombolva az üres házakra és kifosztott templomokra hajigálták; s amint különböző nyelvű és erkölcsű seregben természetes, amelynek polgárok, szövetségesek, idegenek egyaránt tagjai: különbözők a vágyak, és mindenkinek más szent, de semmi sem tilos. Cremona négy napra volt elég. Mikor minden szent és szenteletlen a tűz martaléka lett, egyedül Mefitis temploma állott épen a falak előtt; talán helyzete vagy isteni erő oltalmazta.

(34.) Így pusztult Cremona, alapítása után a kétszáznyolcvanhatodik esztendőben. Tiberius Sempronius és Publius Cornelius consulsága alatt, Hannibal italiai betörésekor alapították, mint védőbástyát a Paduson túl élő gallok ellen, vagy ha valami más erő zúdulna le az Alpokon keresztül. Számos telepese, hajózható folyóvizei, termékeny földjei, más törzsekkel való kapcsolatai s összeházasodások jóvoltából megerősödött s felvirágzott, külső hadak nem érintették, polgárháborúkban szerencsétlen volt. Antonius - a gyalázat szégyenében, és mivel a gyűlölség terjedt, - úgy rendelkezett, hogy senki se tarthasson cremonai lakost foglyul, de hiábavalóvá is tette a zsákmányszerzést a katonáknak Italia egyetértése, mivel senki sem volt hajlandó ilyen rabszolgát megvásárolni: erre elkezdték őket öldökölni; mikor ez ismeretessé vált, hozzátartozóik s rokonaik titokban visszaváltogatták őket. Majd visszatért Cremonába a megmaradt lakosság, a városlakók nagylelkűségéből újra felépültek a terek s a templomok: Vespasianus pedig buzdította őket.

(35.) Egyébként a vérrel fertőzött föld nem sokáig engedte a veszteglést az elhamvadt város romjai közt. A harmadik mérföldkőig előremenvén, a kószáló s megrettent vitellianusokat, kit-kit a maga hadijelvénye alá gyűjtenek; a legyőzött legiókat pedig, hogy a még dúló polgárháborúban ne okozzanak zavart, Illyricum területén feloszlatták. Ezután Britanniát és Hispaniát hírvivők útján tájékoztatják, Galliába Iulius Calenus tribunust, Germaniába Alpinius Montanus cohorsparancsnokot küldték mintegy mutogatóba, mivel az utóbbi trevir, Calenus pedig aeduus volt, s mindketten vitellianusok. Egyszersmind az Alpok átkelőhelyeit sietve őrségekkel rakták meg, mert arra gyanakodtak, hogy Germania Vitellius megsegítésére készül.

(36.) Vitellius pedig Caecina elvonulása után, néhány nap múlva Fabius Valenst háborúba kergette, gondjait meg bujálkodással leplezte: nem készült a háborúra, szózattal s gyakorlatozással nem erősítette a katonaságot, a tömeg színe előtt nem mutatkozott, hanem árnyas kertekbe húzódva - mint a rest állatok, melyek, ha enniük adsz, tétlenül hevernek, - múltat, jelent, jövőt egyforma feledéssel mellőzött. Éppen az ariciai ligetben henyélt, mikor Lucilius Bassus árulása és a ravennai hajóhad elpártolása felriasztotta ernyedtségéből; nemsokára Caecináról jelentik az örömmel vegyes fájdalmas hírt, hogy elpártolt tőle, de a sereg fogságra vetette. Lomha lelkében erősebbnek bizonyult az örvendezés, mint a gond. Túláradó vígsággal tér vissza Rómába és népes gyülekezet előtt dicséretekkel halmozza el a ragaszkodó katonákat; Publilius Sabinus testőrparancsnokot Caecinához fűződő barátsága miatt vasra vereti, helyébe Alfenus Varust állítja.

(37.) Majd méltóságteljesre hangolt szózatot intéz a senatushoz, mire az atyák válogatott hízelgésekkel magasztalják. A Caecina ellen hozott kemény határozatot Lucius Vitellius kezdeményezte, majd a többiek, - színlelt méltatlankodással, hogy consul létére az államot, vezéri minőségében az uralkodót, oly sok kinccsel, annyi tisztséggel elhalmozva a barátját árulta el, - mintha Vitellius miatt siránkoznának, a maguk sérelmét panaszolták el. Egyetlen felszólalásban sem volt nyoma a Flavius-párti vezérek gyalázásának: a seregek megtévelyedését s oktalanságát hibáztatva, Vespasianus nevét aggályosan és kitérően kerülgették, de azért akadt, aki a consulság egy napját - mert annyi hiányzott, hogy Caecina helyébe léphessen, - adományozót s elfogadót nevetségessé téve kihízelkedte. A november elseje előtti napon Rosius Regulus hivatalba is lépett s már távozott is. Megjegyezték a hozzáértők, hogy soha azelőtt hivatalmegvonás és külön törvényes rendelkezés nélkül mást nem iktattak valaki helyébe, mert egynapos consul előbb is volt, Caninius Rebilus, C. Iulius Caesar dictatorságának idején, mikor a polgárháború jutalmait sietve osztogatták.

(38.) Ezekben a napokban vált ismeretessé és hírhedtté Iunius Blaesus halála, melyről a következőket tudtuk meg. A súlyos betegségben sínylődő Vitellius a Servius-féle kertekben észreveszi, hogy a szomszédban emelkedő palota egész éjszaka sűrű fáklyafényben ragyog. Mikor kérdezősködik ennek oka felől, jelentik neki, hogy Caecina Tuscusnál sokan vendégeskednek, közöttük a fölöttébb tisztelt Iunius Blaesus; egyébként eltúlozzák a pompát és a kicsapongó jókedvet. Voltak aztán, akik Tuscusra és másokra is, de Blaesusra még ártóbb gyanúsításokkal azt fogták rá, hogy az uralkodó betegsége miatt ülnek örömünnepet. Mikor Vitellius ingerültsége és Blaesus tönkretételének lehetősége eléggé nyilvánvalóvá lett azok előtt, kik az uralkodók sérelmeit éles tekintettel fürkészik, Lucius Vitelliusra bízták a feljelentő szerepét. Ő nemtelen vetélkedésből neheztelt Blaesusra, amiért nála, a minden gyalázatossággal bemocskoltnál, kitűnő híre miatt különbnek tartják; felnyitja az uralkodó hálószobáját, annak fiát magához szorítja, és térdre hull előtte. Mikor felindultságának oka felől érdeklődnek, azt mondja, hogy nem személyét illető félelemből, nem is magáért aggódik, hanem fivéréért, fivérének gyermekeiért hozta el kéréseit s könnyeit. Fölösleges félniük Vespasianustól, akit annyi germaniai legio, annyi bátor és hű provincia tart távol, végül annyi sok föld és tenger mérhetetlen távolságokkal: a városban és övéi között kell vigyázni az ellenségre, aki Iunius- és Antonius-őseivel kérkedik, aki magát imperatori törzsből származó, jóságos és nagylelkű férfiúnak tünteti fel a katonák előtt. Feléje fordul mindenki figyelme, miközben a barátaival s ellenségeivel nem törődő Vitellius melengeti vetélytársát, aki az uralkodó betegségét lakomáról szemléli. Alkalomhoz nem illő vigasságáért legyen szomorú és gyászos éjszakája, hadd tudja meg és érezze: él Vitellius és uralkodik, és ha a végzet rendeléséből valami történnék vele, fia is van.

(39.) Bűnös tervek s félelem közt hányódva - hogy Blaesus halálának késleltetése hamaros pusztulást, nyilvánvaló elrendelése pedig szörnyű gyűlölséget hozna, - úgy határozott, hogy méreggel jár el ellene. Bűnösségét azzal tette még elhihetőbbé, hogy leplezetlen örömmel kereste fel Blaesust. Sőt még hallották is Vitellius kegyetlen dicsekvését, amely szerint - tulajdon szavait idézem: - legeltette szemét, látván ellensége halálát. Blaesus nem csupán előkelő származású és választékos modorú ember volt, de rendíthetetlen hűség is lakozott benne. Mikor Vitellius hatalmi helyzete még csorbítatlan volt, és Caecina meg a Vitelliust már semmibe sem vevő pártvezérek megkörnyékezték, állhatatosan elutasította őket. Feddhetetlen, békés, semmi váratlan tisztséget nem kereső egyéniség lévén, az uralkodásra annyira nem vágyott, hogy alig kerülte el, ne higgyék reá méltónak.

(40.) Eközben Fabius Valens ágyasoknak s herélteknek népes és elpuhult menetével oly lomhán haladt, mintha nem is háborúba vonulna; gyorsfutároktól értesült arról, hogy Lucilius Bassus árulásba vitte a ravennai hajóhadat. És ha megkezdett útját sietősebben folytatja, az ingadozó Caecinát megelőzhette, vagy a legiókat még a fegyveres döntés előtt utolérhette volna. Nem is hiányoztak, akik arra intették, hogy legmegbízhatóbb embereivel rejtett mellékutakon, Ravennát elkerülve, Hostiliába vagy Cremonába igyekezzék. Mások úgy vélték, hogy rendelje oda Rómából a testőrcsapatokat, és erős haddal törjön magának utat: ő azonban haszontalan habozás közepette a cselekvés idejét tanakodással töltötte, majd mind a két tanácsot mellőzvén, ami válságos helyzetekben a legrosszabb: a közbülső utat követve nem bizonyult sem elég merésznek, sem előrelátónak.

(41.) Vitelliusnak küldött levelében segítséget kér. Érkezett is három cohors egy britanniai lovascsapattal: sem az észrevétlen átjutáshoz, sem az áttöréshez nem elegendő szám. De Valensnak még ilyen válságos helyzetben is megmaradt hírhedtsége s azt hitték róla, hogy még akkor is tilos gyönyöröket hajszol s házasságtöréssel és paráznasággal mocskolja be vendéglátóinak házát: megvolt hozzá a hatalma, pénze és a hanyatló szerencsében a végső bujaság. A gyalog- s lovascsapat megérkeztével végre nyilvánvalóvá lett tervének fonáksága,

mivel ily csekély erővel, még ha oly megbízható is, nem tudott volna keresztülgázolni az ellenségen, de hűségük különben sem volt érintetlen; a szégyen és a jelenlevő vezérnek kijáró tisztelet mégis visszafogta őket - éppen nem tartós kötelékek azok között, akik a veszedelmektől rettegnek és a becstelenséggel nem törődnek. Ettől félve a cohorsokat Ariminumba küldi előre, a lovascsapatot pedig hátvédnek rendeli: ő maga annak a néhány embernek a kíséretében, kiket a balsors nem tántorított el, Umbria és onnan Etruria felé kanyarodott el, ahol, értesülvén a cremonai csata kimeneteléről, azt a nem gyáva, sőt - ha sikerült volna - szörnyű tervet eszelte ki, hogy a megkaparintott hajókkal a narbói tartomány valamelyik részébe eljutván, mozgósítja Galliát, a seregeket és Germania népeit, és új háborút indít.

(42.) Valens távozása után Cornelius Fuscus Ariminum alá vezényelt seregével és a közeli partok mentén felvonultatott liburniai hajóival a szárazföld s a tenger felől körülveszi a csüggeteg helyőrséget; megszállja Umbria síkságait, és amerre Picenum határát a Hadria mossa: így Vespasianus és Vitellius között egész Italiát az Appenninus vonulata választotta külön. Fabius Valenst a pisai öbölből a tengeren uralkodó csend vagy a kedvezőtlen szél Hercules Monoecus kikötőjébe sodorja. Innen nem messze tartózkodott Marius Maturus, a Tengeri Alpok procuratora, Vitellius híve, aki, bár körös-körül már minden ellenséges volt, még mindig nem vetkezte le fogadott esküjét. Valenst szívesen fogadta, de figyelmeztetésével elriasztotta attól, hogy vaktában a narbói Galliába hatoljon. Ugyanakkor a többiek hűsége a félelemtől megtört.

(43.) Mert a környékbeli városokat Valerius Paulinus procurator, ez a derék katonaember és Vespasianusnak még felemelkedése előtt barátja, őreá eskette fel. Összegyűjtötte mindazokat, akiket Vitellius elbocsátott, de akik önként vállalták a hadi szolgálatot, és Forum Iulii coloniáját, a tenger kapuját, őrséggel védelmezte. Paulinus kezdeményezésének annál nagyobb volt a súlya, mivel itt született Forum Iuliiban, és tisztelték a praetorianusok, akiknek valamikor tribunusa volt, s még a helybeliek is a földinek kijáró kedvezéssel és jövendő hatalma reményében igyekeztek támogatni a pártot. Amint ezek a készülődésekkel megalapozott és a szóbeszéddel még fel is duzzasztott hírek a már nem egyformán gondolkozó vitellianusok közt elterjedtek, Fabius Valens négy testőrrel és három barátjával, ugyanannyi centurióval visszatér a hajókra; Maturus s a többiek készséggel maradtak hátra és tették le Vespasianusra az esküt. Egyébként a tenger biztonságosabb volt ugyan Valensnak, mint a partok vagy a városok, de maga sem tudván, mit hoz a jövő, és inkább abban biztosan, hogy mit kerüljön, mint hogy kiben bízzék, viharos ellenszélben a Massilia előtti Stoechades-szigetekre vetődik. A Paulinus küldötte liburniai hajók itt ütöttek rajta.

(44.) Miután Valens fogságba esett, mindenütt a győztes haderőhöz pártoltak át. Az első lépést Hispaniában az első „segítő” legio tette meg, s az Otho emléke miatt Vitelliust gyűlölő tízeseket és hatosokat is magával vonta. A galliai tartományok sem haboztak, Britanniát is csatlakozásra bírta a Vespasianus felé hajló kedvezés, - mivel ott működött hadi hírnévvel övezve, amikor Claudius a második legio élére állította, - meg a többiek mozgolódása, melyekben a Vitelliustól előléptetett sok centurio és katona aggályoskodva cserélte újabbra a már kitapasztalt uralkodót.

(45.) E viszálykodás és a sűrű polgárháborús híresztelések közepette a britannok felbátorodtak, mégpedig Venutius bujtogatására, akit vele született szilajságán és a római név gyűlöletén kívül a személyes ellenszenv is Cartimandua királyné ellen tüzelt. Cartimandua a brigasok népének parancsolt; hatalmát nemes származásának köszönhette, de még növelte is, miután csellel foglyul ejtvén Caratacus királyt, a látszat szerint ő gondoskodott Claudius Caesar diadalmenetéről. Így aztán meggazdagodott, és dúskálva élvezte szerencséjét: megvetvén férjét, Venutiust, annak fegyverhordozóját, Vellocatust fogadta házasságába s

királyságába. A bűn nyomban megrendítette a házat: a férj mellett volt a nép rokonszenve, a parázna mellett a királynő kéjvágya és kegyetlensége. Így aztán Venutius a behívott segítséggel, egyszersmind a pártütő brigasok támogatásával végső veszedelembe sodorta Cartimanduát. Ekkor kértek a rómaiaktól védelmet, és a mi cohorsaink s lovascsapataink - bár váltakozó sikerű ütközetek árán - kimentették a veszélyből a királynőt: a királyság Venutiusra maradt, a háború mireánk.

(46.) Ugyanezekben a napokban zavarossá lett a helyzet Germaniában, és a vezérek gondatlansága, a legiók zendülése, külső erő, a szövetségesek hűtlensége folytán majdnem végzetes csapást szenvedett a római birodalom. Ezt a háborút, okaival és eseményeivel - tudniillik hosszasan elhúzódott, - majd később fogom előadni. Megmozdult a dákok sohasem hű népe is, akkor félelemtől mentesen, mivel Moesiából elvezényelték a sereget. De a kezdeti eseményeket nyugodtan szemlélték; ám mikor megtudták, hogy a háború lángba borította Italiát, és egész Róma fegyvert fogott önmaga ellen, rajtaütvén a cohorsok s lovasegységek téli szállásain, a Danuvius mindkét partját birtokukba vették. Sőt már a legiotáborok megostromlására készültek volna, amikor Mucianus, a cremonai győzelemről értesülvén, szembeállította velük a hatodik legiót, azért is, hogy ne kétfelől zúduljon Italiára külső háború, ha innen a dák, onnan a germán találna betörni. Mint annyiszor, most is a római nép szerencséje segített, amely Mucianust s a Kelet erőit arra irányította, és az, hogy közben Cremonában döntésre jutottunk. Fonteius Agrippa Asiából - proconsulként ezt a tartományt kormányozta egy évig, - a Vitellius seregéből melléje adott csapatokkal Moesia élére került; a józan ész s a béke úgy kívánta, hogy ezt a sereget szétszórják a tartományokban és külső háborúval kössék le.

(47.) De a többi nép sem hallgatott. Pontus egész területén hirtelen háborút támasztott egy barbár rabszolga, valamikor a királyi hajóhad parancsnoka. Anicetus volt az illető, Polemo felszabadítottja, egykor nagy hatalmú személy, aki a királyságnak tartománnyá való átszervezése után a változást nem akarta tűrni. Így hát Vitellius nevében maga mellé sorakoztatta a Pontus partján élő népeket, zsákmányolás reményével megnyerte a nincsteleneket, s éppen nem megvetendő csapat élén hirtelen berontott Trapezusba, ebbe a görögöktől a pontusi part legtávolabbi pontján alapított, ősi hírű városba. Ott lemészárolták az egycohorsnyi helyőrséget, amely egykor királyi segédcsapat volt, majd római polgárjogot nyervén, nemcsak a római módra hordozott jelvényeket s fegyvereket, hanem a görög lustaságot s féktelenséget is megtartotta. A hajóhadra is tüzes csóvákat vetett és a gazdátlan tengeren garázdálkodott, mivel a válogatott liburniai hajókat s egész legénységüket Mucianus már korábban Byzantiumba rendelte. De még a barbárok is fennhéjázva kószáltak hirtelen összeácsolt hajóikkal: *camara* a neve az oldalakon felül összeszűkülő, alul széles hasú, réz- vagy vaskapcsok nélkül összetákolt alkotmánynak; ha dagadozik a tenger, amilyen magasra emelkednek a hullámok, a fedélzetet addig magasítják pallókkal, míg csak azok tető módjára össze nem zárulnak. Így bukdácsolnak a hullámok között, elöl-hátul egyforma orral és váltható evezőkkel, úgyhogy akár egyik, akár másik oldallal egyformán és veszélytelenül kiköthetnek.

(48.) Ez az esemény arra ösztönözte Vespasianust, hogy a legiókból néhány különítményt jelöljön ki s vezérükké a kipróbáltan vitéz Virdius Geminust tegye meg. Az a rendezetlen és mohón prédáló ellenséget megtámadta, a hajókra űzte s a sebtében épített liburniai hajókkal a Chobus folyó torkolatában utolérte: Anicetus itt a sedochezusok királyának jóvoltából, akit pénzzel s ajándékokkal szövetségre vett rá, biztonságban mozoghatott. A király eleinte fegyveres fenyegetéssel oltalmazta a hozzá folyamodót; miután árulása fejében jutalommal kecsegtették, különben háborúval, a barbárok közt megszokott hűtlenséggel megállapodván Anicetus elemésztésében, a szökevényeket kiadta, s ezzel a rabszolgaháborúnak vége is lett.

Az e győzelmen örvendező Vespasianust, akinek minden óhajtásán felül sikerült, Egyiptomban éri a cremonai csata híre. Annál sietősebben folytatja útját Alexandria felé, hogy Vitellius megtört seregeit s az idegen javakra szoruló fővárost éhséggel szorongassa. Mert az ugyanarra fekvő Africa provinciát is meg akarta támadni szárazföldön és tenger felől, hogy az élelemforrásokat elzárván, ínséget és viszályt támasszon az ellenség körében.

(49.) Míg az egész földkerekségnek ebben a megrázkódtatásában a birodalom szerencséje másra szállt, Primus Antonius Cremona után korántsem az addigi feddhetetlenséggel tényked ett, akár mert úgy vélte, hogy eleget tett a háborúnak, és minden egyéb könnyen fog menni, akár mert a jó szerencse kapzsiságot, fennhéjázást s egyéb rejtett rosszat hozott napfényre jellemében. Mint elfoglalt országot tiporta végig Italiát, mint a maga seregét dédelgette a legiókat, minden szavával s tettével a hatalomhoz vezető utat egyengette. És hogy zabolátlansággal itassa át katonáit, az elesett centuriók helyének betöltését a legióknak ajánlotta fel. Ilyen választással a legfőbb rendbontókat szemelték ki, és nem a katona függött elöljáróitól, hanem az elöljárókat sodorta magával a katonák erőszakossága. Ezt a zendülés jellegű és a fegyelem megbontására alkalmas tényked ést hamarosan harácsolásra használta, mit sem törődvén a közelgő Mucianusszal, ami vészesebbnek bizonyult, mint az, hogy Vespasianust semmibe sem vette.

(50.) Egyébként, mivel küszöbön állott a tél, és a Padus elvizenyősítette a mezőket, könnyű felszereléssel vonult a had. A győztes legiók jelvényei és sasai, a sebesült vagy idősebb katonák, de sok egészséges is Veronában maradt: elegendőnek látszottak a cohorsok, a lovasegységek és a legiók válogatott harcosai, hisz majdnem vége már a háborúnak. A tizenegyedik legio csatlakozott: kezdetben habozott ugyan, de mikor jól mentek a dolgok, félt, hátha lemarad; hatezer dalmata, friss toborzás, követte őket. Vezérük a consuli rangú Pompeius Silvanus volt; a tulajdonképpeni vezetés Annius Bassus legioparancsnok kezében. A háborúra tunya és a cselekvés idejét szavakkal vesztegető Silvanust az engedelmesség örve alatt ő irányította s csendes szorgalommal ott volt minden feladat végrehajtásánál. Ezekhez a csapatokhoz odavették a ravennai tengerészek közül a legderekabbakat, akik legiókban akartak szolgálni; a hajóhad legénységét dalmaták egészítették ki. A sereg s vezérei Fanum Fortunae előtt megállapodnak; nem látták tisztán az általános helyzetet, mivel úgy értesültek, hogy a testőrcsapatok kivonultak a fővárosból, és úgy gondolták, hogy őralakulatok tartják megszállva az Appenninust; azonkívül a háborútól pusztított környéken az ínség és a katonák zendülő kiáltozása is rémítgette őket, amint a szögilletménynek nevezett juttatást követelték. Nem gondoskodtak előre sem pénzről, sem élelemről, és a sietség meg a kapzsiság is akadályozta őket, mivel a megvásárolhatót is rabolták.

(51.) A legnevesebb szerzők bizonysága szerint a győztesek annyira nem voltak tekintettel isteni parancsra s tilalomra, hogy egy lovas közkatona bejelentette: a legutóbbi csatában megölte fivérét, s ezért jutalmat követelt elöljáróitól. Ám azoknak a gyilkosság megjutalmazását az emberi jog, megtorlását viszont a hadi érdek nem engedte. Elodázták tehát, mintha különb érdemet szerzett volna, semmint hogy azonnal meg lehetne érte fizetni; és ezentúl semmit sem írnak. Egyébként már a korábbi polgárháborúkban is megesett hasonló szörnyűség. Mert abban az ütközetben, amelyben a Ianiculus lábánál Cinna ellen harcoltak, Pompeiusnak egy katonája előbb fivérét, majd bűnös tettét felismervén önmagát szúrta le, amint Sisenna írja: ennyivel erősebben élt őseinkben nemcsak az erényekért járó dicsőség, hanem a bűnök megbánása is. De talán mégsem fölösleges megemlítenünk ezeket s a régi időkből merített egyéb történeteket, valahányszor a hely s az alkalom a jóra példát, vagy a rosszra vigasztalást kíván.

(52.) Antonius s a párt vezérei úgy határoztak, hogy előreküldik a lovasokat s egész Umbriát kikémlelik, hátha valahol enyhébb kapaszkodókon közelíthetnék meg az Appenninus vonulatát; odarendelik a sasokat s a jelvényeket, és amennyi katonaság csak Veronában maradt, a Padust pedig és a tengert élelmiszer-szállító hajókkal lepik el. Voltak a vezérek között, akik halogatták a hadműveleteket: túl hatalmasnak látszott már Antonius, és biztosabb előnyöket reméltek Mucianustól. Mert Mucianus aggódott az ily gyors győzelemtől, és úgy gondolva, hogy ha nem személyesen foglalja el Rómát, elesik a harci dicsőségtől, Primusnak és Varusnak kétértelmű leveleket irkált, amelyekben hol a megkezdett dolgok folytatásának fontosságát, hol meg a halogatás hasznát fejtegette, oly számítással, hogy az események kifejlete szerint a kudarcokat másra háríthassa, a sikereket viszont magának tulajdoníthassa. Plotius Grypusnak, akit Vespasianus a minap emelt a senatori rendbe és állított egy legio élére, s más híveinek világosabb utasításokat adott, s ezek Primus és Varus sietségéről mind kedvezőtlenül, illetőleg Mucianus óhajtása szerint írtak neki vissza. E leveleknek Vespasianushoz való továbbításával elérte, hogy Antonius terveit s tetteit nem úgy értékelték, mint ahogy ő remélte.

(53.) Nehezen tűrte ezt Antonius és bűnül rótta fel Mucianusnak, akinek vádaskodásai miatt a vállalt veszedelmek értéküket vesztették. És mivel féktelen és engedelmeskedéshez nem szokott ember volt, nem türtőztette szavait. Levelet írt Vespasianusnak, kérkedőbben, mint uralkodóhoz illik, és nem takarékoskodva a Mucianus ellen irányuló rejtett kirohanásokkal sem: ő, Antonius, vette rá a pannoniai legiókat, hogy fegyvert fogjanak, az ő ösztökélésére indultak hadba Moesia vezérei, az ő állhatatossága törte át az Alpokat, foglalta el Italiát és szegte útját a germaniai s raetiai segédcsapatoknak. Az, hogy Vitellius viszálykodó s szétszórt legióit lovasainak viharával, majd gyalogságának erejével egy nap s egy éjszaka megverte, ez a csodás haditett az ő műve. A cremonai esetet a háború számlájára kell írni: az államra nézve nagyobb kárral, több város pusztulásával jártak a polgárok korábbi meghasonlásai. Ő nem hírvivőkkel, nem is levelekkel, hanem a karjával és fegyvereivel katonáskodik uralkodójának, és nem akadályozza azok dicsőségét, akik Moesiát közben lecsendesítették: azoknak a béke, neki Italia megmentése s biztosítása volt fontos; az ő buzdítására tért meg Vespasianushoz Gallia s Hispania, a földkerekség leggazdagabb része. De hiába fáradozott, ha a veszedelmek jutalmát csak azok nyerik el, kik a veszedelmekből nem vették ki a részüket. Nem maradt ez titokban Mucianus előtt; ebből súlyos meghasonlások támadtak, melyeket Antonius nyíltabban, Mucianus ravaszul, de annál engesztelhetetlenebbül szított.

(54.) Vitellius pedig, miután Cremonánál megtört a hatalma, eltitkolta a vereség hírét, s ezzel az oktalan rejtegetéssel inkább a bajok elhárítását odázta el, semmint a bajokat. Mert ha bevallja s elgondolkodik, maradt még reménye s ereje, de mivel fordítva: mindent örvendetesre színezett, önáltatása egyre súlyosabb helyzetbe sodorta. Környezetében különös módon hallgattak a háborúról; városszerte megtiltották a beszélgetéseket, s éppen azért, mert tilos volt, még többen és még szörnyűbb híreket terjesztettek azok, akik - ha szabad lett volna, - az igazságról számoltak volna be. De az ellenséges vezérek is hozzájárultak a szóbeszéd nagyításához: Vitellius elfogott kémeit körülvezették, hogy a győztes sereg erejét ismerjék meg, majd elengedték őket. Vitellius titokban kikérdezte, majd megölette valamennyit. Figyelemre méltó állhatatosságról tett bizonyságot Iulius Agrestis centurio: hosszabb beszélgetések után, melyek során hiába próbálta Vitelliusban fellobbantani a férfierényt, elérte, hogy őt küldték ki az ellenséges erők megszemlélésére s a Cremonánál történtek felderítésére. Nem is kísérelte meg, hogy titkos kémkedése észrevétlen maradjon Antonius előtt, hanem bevallván uralkodójának megbízását s a maga érzületét, kérte, hogy mindent láthasson. Adtak melléje embereket, hogy mutassák meg neki a csata helyét, Cremona romjait,

a fogoly legiókat. Agrestis visszament Vitelliushoz, s mikor az kétségbe vonta jelentésének valódiságát, sőt megvádolta, hogy hagyta magát megvesztegetni, így szólt:

- Mivel nagy bizonyságra van szükség, és más hasznod már sem életemből, sem halálomból nem lehet, majd gondoskodom olyanról, amelynek hihetsz.

És ezzel távozván, szavait önkéntes halálával erősítette meg. Némelyek szerint Vitellius parancsára végezték ki; hűségéről s állhatatosságáról egyértelmű a hagyomány.

(55.) Vitellius, mintha álmából riadna fel, Iulius Priscust és Alfenus Varust tizennégy testőri cohorsszal és valamennyi lovasalakulattal az Appenninus megszállására küldi; követte őket a tengerészkatonákból szervezett legio. Ennyi ezer fegyveres, válogatott lovas- és gyalogsereg, ha más a vezére, támadó háborúra is elég erős lett volna. A többi cohorsot fivérének, Lucius Vitelliusnak adta a főváros védelmére: ő maga megszokott fényűző életmódjából mit sem engedett, és mivel a kétségbeesés siettette, sürgősen megtartotta a választógyűléseket, melyeken több évre kijelölte a consulokat; a szövetségeseknek szerződéseket, az idegeneknek latin polgárjogot osztogatott; ezeknek a szolgáltatásokat engedte el, azokat adómentességgel segítette; egyszóval a jövővel nem gondolva tépte-szaggatta a birodalmat. A tömeg pedig ekkor a jótetemények láttára még többet akart: az ostobábbja pénzért vásárolta meg, az okosak szemében viszont semmis volt mindez, amit a köz károsodása nélkül sem adni, sem kapni nem lehet. Végül a Mevaniát megszállva tartó sereg követelésére, népes senatori kísérettel, kik közül sokat kedvezéssel, még többet megfélemlítéssel hurcolt magával, határozatlanul és hűtlen tanácsoknak kiszolgáltatva táborba szállt.

(56.) Mikor gyűlést tartott, - csodálatos még elmondani is, - akkora ocsmány szárnyas sereg repült el fölötte, hogy sötét felhőként a napot is eltakarta. Ehhez járult még egy szörnyű jel: az oltártól elfutott egy bika, széthányta a szertartáshoz szükséges eszközöket, és csak messzebb sikerült leszúrni, nem ahol az áldozati állatokat szokás. De a legkülönb jósjel maga Vitellius volt: mit sem értve a katonai feladatból, gondolkodni képtelenül, másoktól kérdezgette, milyen a hadrend, gondoskodnak-e felderítésről, mennyiben kellene siettetni vagy halogatni a háborút; és minden jelentésre arckifejezésével és járásával is elárulta aggódását, ráadásul még részeg is volt. Végül, mikor ráunt a táborra és meghallotta a misenumi hajóhad elpártolását, minden újabb csapástól rettegve, a végső veszéllyel mit sem törődve visszatért Rómába. Mert amíg seregének érintetlen zömével átkelhetett volna az Appenninuson és könnyűszerrel megtámadhatta volna a téltől meg a nélkülözéstől elcsigázott ellenséget, ő közben szétszórta erejét, legderekabb és mind a végsőkig elszánt katonáit legyilkoltatta s börtönbe záratta, jóllehet legtapasztaltabb centuriói más véleményen voltak, és - ha tanácsot kérnek tőlük, - az igazságot mondták volna. Távol tartották őket Vitellius bizalmas barátai, mert úgy volt szoktatva az uralkodó füle, hogy bántónak érezte, ami hasznos lett volna, és nem fogadott be semmit, csak ami kellemesen hangzott és később ártalmasnak bizonyult.

(57.) A misenumi hajóhadat pedig - ennyit tehet polgárháborúban egyesek vakmerősége is, - a Galbától gyalázattal elbocsátott Claudius Faventinus centurio bírta elpártolásra, mégpedig úgy, hogy egy hamis Vespasianus-levélben az árulásért jutalmat csillantott fel. A hajóhad parancsnoka, a hűségben nem állhatatos, hűtlenségében sem törekvő Claudius Apollinaris volt; Apinius Tiro volt praetor pedig, aki akkor éppen Minturnaeban időzött, vezérül ajánlkozott az elpártolóknak. Az általuk feltüzelt municipiumok s coloniák, melyek közül kiváltképpen Puteoli vonzódott Vespasianushoz, míg Capua kitartott Vitellius mellett, kisvárosi vetélkedésüket is belevitték a polgárháborúba. Vitellius a misenumi hajóhad nem régi, enyhe kezű parancsnokát, Claudius Iulianust választotta ki a katonák lecsillapítására; segítségül egy városi cohorsot és azokat a gladiatorokat adta neki, akik éppen az ő parancsnoksága alá tartoztak. Amint a táborok egyesültek, és Iulianus némi habozás után

Vespasianus pártjára állt át, elfoglalták Tarracinát, melyet inkább falai és fekvése, semmint lakosainak elszántsága védelmezett.

(58.) Vitellius, amint a történtekről értesült, csapatainak egy részét a testőrparancsnokokkal Narniában hagyván, fivérét, Lucius Vitelliust, hat cohorsszal és ötszáz lovassal a Campanián keresztül előretörő had ellen küldte. Ő maga csüggedésében a katonák buzgóságából és a fegyvert követelő nép kiáltásaiból merített biztatást, közben a rest embertömeget, amelytől szavakon kívül mást úgysem lehetett elvárni, a hamis látszattól megtévesztve hadseregnek és legióknak nevezte. Szabadon bocsátott rabszolgáinak biztatására - mert barátai közül minél előkelőbb volt valaki, annál kevésbé hű, - összehívatja a kerületeket, s a jelentkezőket felesketi. Mivel túl nagy sokaság csődült össze, a sorozás gondját a consulok közt osztja meg; bizonyos számú rabszolgát és bizonyos súlyú ezüstöt vet ki a senatorokra. A római lovagok felajánlották szolgálataikat s pénzüket, sőt a szabadonbocsátottak is önként vállalkoztak ugyanezekre a szolgáltatásokra. Ez a tettetett szolgálatkészség félelemből fakadt és ragaszkodássá változott; és sokan nem annyira Vitelliuson, mint inkább a princepsi rendszer sorsán s helyzetén sajnálkoztak. Ő maga nem mulasztotta el, hogy arckifejezésével, hangjával, könnyeivel ne igyekezzék szánalmat kelteni, közben bőkezűen, sőt - a rettegők természete szerint - mértéktelenül ígérgetett. Most megkövetelte a Caesar megszólítást is, melyet addig visszautasított; de most már babonásan kezdte tisztelni ezt a címet, - és mert aki fél, az okosok tanácsait és a tömeg fecsegését egyformán meg szokta hallgatni. Egyébként - mint ahogy minden meggondolatlan felbuzdulásból eredő kezdeményezés eleinte hathatós, majd idő múltával ellanyhul, - lassanként szerteszéledtek a senatorok s a lovagok, kezdetben habozva, és csak ha nem volt ott, majd megvetőleg és vele sem törődve, míg végül Vitellius, szégyenkezve hiábavaló próbálkozásán, elengedte, amit nem adtak meg.

(59.) Amiképpen Italiában rettegést keltett Mevania megszállása és ezzel a háborúnak mintegy újraéledése, ugyanúgy a Flavius-párt iránt kétségtelen rokonszenvet ébresztett Vitellius ily gyáva visszavonulása. Versenyre keltek a samnisok, paelignusok és marsusok, mivel Campania megelőzte őket, s mint új hódoláskor szokás, minden hadi szolgálatot buzgón vállaltak. De a rút téli időben az Appenninuson való átkelés közben sokat szenvedett a sereg, és mikor békés menetben is alig tudtak a havon átvergődni, kiderült, milyen válságos helyzetbe kerültek volna, ha Vitelliust vissza nem veti a szerencse, amely a Flavius-párti vezéreknek legalább oly sűrűn segített, mint a megfontolás. Szembetalálkoztak itt Petilius Cerialisszal, akinek paraszti ruhában és helyismerete révén sikerült átcsúsznia Vitellius őrszemei között. Cerialist, mivel közeli rokonságban állott Vespasianusszal és maga sem volt katonai dicsőség híján, a vezérek közé választották. Több szerző szerint Flavius Sabinus és Domitianus előtt is nyitva volt a menekülés útja, és Antonius hírvivői menedékhelyet és oltalmat ígérve, különféle megtévesztő ügyeskedések árán be is jutottak hozzájuk. Sabinus a fáradalom és vakmerőség vállalását akadályozó betegségére hivatkozott; Domitianusban volt elszántság, de Vitellius őrzőket adott melléje, akiktől, bár társul ajánlkoztak a szökésben, cselvetésükre gondolva félni lehetett. Vitellius azonban - a hozzátartozókra való tekintettel - semmi gonoszságot nem tervezett Domitianus ellen.

(60.) A pártvezérek, amint Carsulaeba érkeztek, néhány napot pihenésre szánnak, míg a legiosasok s a hadi jelvények utolérik őket. Maga a táborhely is tetszett, mert messze kilátás nyílt róla, biztonságosan szállíthatták oda az élelmet, virágzó községek lévén a hátuk mögött; egyszersmind abban reménykedtek, hogy a tíz mérföld távolságra állomásozó vitellianusokat tárgyalásra, sőt árulásra bírhatják. Nehezen tűrte ezt a katonaság, és inkább akart győzelmet, mint békét; még tulajdon legióikat is alig akarták megvárni, akik inkább a zsákmányban, mint a veszedelmekben lennének társaik. Antonius gyűlést hívott össze és megértette velük, hogy Vitelliusnak még vannak csapatai, határozatlanok, ha mérlegelhetnek, félelmetesek, ha

egyszer kétségbeestek. Polgárháborúk kezdetét a szerencsére kell bízni: a győzelmet okos megfontolással lehet biztosítani. Már elpártolt a misenumi hajóhad és a gyönyörű campaniai partvidék, és az egész földkerekségből nem maradt több Vitelliusnak, mint amennyi Tarracina s Narnia közt elterül. Elég dicsőséget szereztek a cremonai csatában, Cremona pusztulásával pedig túlságosan is sok gyűlöletet: Rómának ne csak elfoglalására, inkább megtartására áhítozzanak. Különb jutalmak várnak rájuk és messze a legnagyobb tisztesség, ha vér nélkül szerzik meg a senatus és a római nép biztonságát. Ilyen és efféle szavakkal lecsillapította indulatukat.

(61.) Nemsokára a legiók is megérkeztek. Ekkor a sereg megnövekedésének ijesztő hírére Vitellius csapatai ingadozni kezdtek, hiszen senki sem biztatta őket háborúra, annál többen átállásra, akik centuriáikat s a lovasegységeket versenyezve adták át, ajándékul a győztesnek és a maguk jövőbeli megkedveltetése végett. Tőlük tudták meg, hogy Interamnát a közeli síkon négyszáz főnyi lovas helyőrség tartja megszállva. Azonnal odaküldték Varust, aki könnyűfegyverzetű csapatával néhány ellenállót levágott, míg a többiek fegyvereiket eldobálván, kegyelmet kértek. Néhányan, akik visszamenekültek a táborba, általános rettegést keltettek, híresztéléseikkel túlozták az ellenség vitézségét s számát, hogy enyhítsék a helyőrség elvesztésének gyalázatát. Nem is járt Vitellius táborában a becstelenségért semmi büntetés, az átpártolók megjutalmazása pedig aláásta a hűséget, és már csak hűtlenségben versenyeztek egymással. Egyre sűrűbben szökdöstek át tribunusok és centuriók; mert a közkatona keményen kitartott Vitellius mellett, míg csak Priscus és Alfenus - cserbenhagyván a tábort - Vitelliushoz vissza nem tért, és ezzel az árulás szégyenétől mindenkit fel nem mentett.

(62.) Ugyanezekben a napokban Fabius Valenst urvinumi fogságában kivégzik. Fejét megmutatták Vitellius csapatainak, hogy ne reménykedjenek tovább; azt hitték ugyanis, hogy Valens kijutott Germaniába és ott régi s új seregeket szólít harcba: látván halálát, reménytelenségbe zuhantak. A Flavius-párti sereg viszont - hihetetlenül megnőtt önbizalmában - Valens kivégzését úgy fogadta, mint a háború végét. Valens Anagniában született lovagi családból. Gátlástalan jellem, de nem közönséges tehetség, a finomabb műveltség hírét szabados viselkedésével akarta megszerezni. A Iuvenalia-ünnepen Nero alatt színleg kényszerűségből, majd önszántából mimusszerepeket játszott, nagyobb hozzáértéssel, semmint illett volna. Legioparancsnok korában kedvében is járt Verginiusnak, be is feketítette; Fonteius Capitót megrontván - vagy mert nem tudta megrontani - megölette, Galbának árulója, Vitellius hű embere, ki mások hűtlensége révén vergődött hírre.

(63.) Vitellius katonasága, miután reményei mindenütt szertefoszlottak, elszánta magát az átpártolásra: ezt sem egészen dicstelenül tette, mert hadijelvényeivel s zászlóival vonult le a Narnia alatti síkságra. A flaviusi sereg, úgy felszerelve, mintha csatára készülne, sűrű rendekben sorakozott fel az út körül. Közrefogták a vitellianusokat, majd Primus Antonius kegyesen fordul a körülzártakhoz: egy részük Narniában, más részük Interamnában marad - hangzott a parancs. Velük együtt hátramaradt néhány győztes legio: nyugton maradóknak nem teher, de makacssággal szemben erő. Primus és Varus nem mulasztotta el ezekben a napokban, hogy gyakori követekkel bántatlanságot, pénzt és campaniai elvonulást ne ajánljon fel Vitelliusnak, ha leteszi a fegyvert, és magát s gyermekeit Vespasianus kezére adja. Hasonló értelemben szerkesztette leveleit Mucianus is: Vitellius általában hitt is ezeknek és már a rabszolgák számáról, a partok kiválasztásáról beszélt. Annyira eltompult elméje, hogy ha mások nem emlékeznek princeps voltára, ő elfelejtette volna.

(64.) Közben az állam első emberei bizalmas tárgyalásokon arra ösztönözték Flavius Sabinus városparancsnokot, hogy vegye ki részét a győzelemből s a hírnévből; van saját katonasága, a városi cohorsok, és nem maradnának el mellőle a tűzoltó-alakulatok, az ő rabszolgáik és a párt szerencséje sem, különben is a győztesek ölébe hullik minden, ne hagyja Antoniusnak s Varusnak a dicsőséget. Kevés cohorsa van Vitelliusnak, de a mindenfelől érkező kedvezőtlen hírektől azok is elcsüggedtek; a nép hangulata változó, és ha ő vezéri szerepet vállalna, ugyanez a hódolat Vespasianusnak járna ki; maga Vitellius még jó sorsában is tehetetlen volt, hát még mennyire elgyengült hanyatlásában! A háború befejezésének érdeme azt illeti, ki a várost birtokába veszi: Sabinus feladata, hogy az uralmat fivérének megtartsa, Vespasianusé pedig, hogy mások Sabinus mögött maradjanak.

(65.) A megrokkant öreg Sabinus egyáltalán nem nagy lelkesedéssel hallgatta az ilyen szavakat. Voltak, akik alattomos gyanúsításokkal támadták, mintha irigységből és féltékenységből akadályozná fivére szerencséjét. Mert Flavius Sabinus, az idősebb testvér, amíg mindketten magánszemélyek voltak, tekintélyesebb s vagyonosabb volt Vespasianusnál, sőt azt is tudni vélték, hogy öccsének megrendült hitelét szűkmarkúan, házának s földjeinek zálogba vételével segítette; emiatt, bár színre megmaradt az egyetértés, titkolt sérelmektől lehetett tartani. Kedvezőbb magyarázat szerint a szelíd ember borzadt a vértől és az öldökléstől, s éppen ezért gyakorta tárgyalt Vitelliusszal a békéről s a fegyvernyugvás feltételeiről. Miután otthon már több ízben találkoztak, legutóbb - a szóbeszéd szerint - Apollo templomában állapodtak meg. Szavaikat s kijelentéseiket két tanú hallotta: Cluvius Rufus és Silius Italicus. A távoli szemlélők csak arcukat figyelhették meg: Vitellius alázatosan és férfiatlanul viselkedett, Sabinus nem élt vissza fölényével, sőt inkább szánakozónak látszott.

(66.) Így, ha Vitellius oly könnyen változtatta volna meg híveinek elméjét, mint ahogy ő engedett, Vespasianus serege vérontás nélkül vonult volna be Rómába. Egyébként ki mennyire maradt hű Vitelliushoz, úgy utasította el a békét és a feltételeket; a veszedelemre, a szégyenre hivatkoztak, és arra, hogy a szótartás a győztes tetszésétől függ. Nem olyan elbizakodott Vespasianus, hogy Vitelliust megtűrné magánembernek, de még a legyőzöttek sem viselnék el: így veszedelem származnék a könyörületből. Ő maga lehet idős, és torkig a jó s balsorssal, de milyen neve, milyen állapota lesz fiának, Germanicusnak? Most pénzt, szolgaszemélyzetet ígérnek és Campania áldott partjait, de ha egyszer Vespasianus kezébe kaparintja a hatalmat, sem ő maga, sem barátai, végül még seregei sem éreznék magukat biztonságban, csak vetélytársának halála után. Nekik még a foglyul ejtett és kétséges eshetőségekre tartogatott Fabius Valens is túl terhes volt, így aztán Primus és Fuscus, vagy éppen Mucianus, a párt mintapéldánya, mi mást tehetne Vitelliusszal, mint hogy kivégezteti? Caesar nem hagyta bántatlanul Pompeiust, sem Augustus Antoniust - ha ugyan nem szorult magasztosabb érzület Vespasianusba, aki egy Vitelliusnak lett cliense, mikor Vitellius Claudius hivatali társa volt. Bárcsak, amint atyjának censorságához, három consulságához, amint a kiváló nemzetség annyi megtiszteltetéséhez illenék, legalább kétségbeesésében vakmerőségre szánná el magát! Kitart mellette a katonaság, megmaradt népszerűsége; végül is semmi szörnyűbb nem eshetik meg velük, mint amibe maguktól rohannak. Halniuk kell, ha legyőzik őket, halniuk, ha megadják magukat: csak az a fontos, vajon utolsó leheletüket csúfság és gyalázatok közepette adják-e ki, vagy vitézül.

(67.) Vitellius süket a bátor tanácsokra, elméjét a szánakozás s a gond borította el, hátha csökönyös ellenállásával kevésbé kiengesztelhetővé teszi a győztest felesége és gyermekei iránt. Élt még elaggott anyja is, aki azonban néhány nappal - idejében jött halálával - megelőzte háza pusztulását; fia uralkodása csak gyászt és jó hírt adott neki.

December tizennyolcadikán, mikor meghallotta a legiónak s azoknak a cohorsoknak az elpártolását, amelyek Narniában megadták magukat, szomorkodó háza népétől kísérve, gyászöltözetben, levonul a Palatiumból. Egy kis gyaloghintóban, mintegy halotti menetben ott vitték kisfiát; a nép hízelgő, de nem az alkalomhoz illő kiáltásokkal fogadta; a katonaság fenyegető csendben.

(68.) Nincs is az emberi sors forgandóságáról annyira megfeledkező személy, akit meg nem indított volna ez a látvány: a római császár és nemrég még az emberi nemzet ura, elhagyja méltóságának székhelyét és a nép sorfala közt, a városon áthaladva megválik hatalmától. Ilyet még nem láttak, ilyet nem hallottak. Váratlan erőszak döntötte meg a dictator Caesart, titkos cselszövés Gaiust; éjszaka és ismeretlen vidék rejtette Nero menekülését, Piso és Galba mintegy csatában esett el: Vitellius a tőle magától összehívott gyűlésen, tulajdon katonái között, sőt asszonyok szeme láttára, csak a szomorú helyzethez illő néhány szót szólt, - hogy a béke és az állam érdekében távozik; csak tartsák meg emlékét, és szánják meg fivérét, feleségét és ártatlan gyermekeit, - egyszersmind fiát a magasba emelve hol egyeseknek, hol mindnyájuknak a figyelmébe ajánlotta, majd mikor már sírás fojtogatta, az övéről leoldott tőrt, mintegy a polgárok élete s halála fölötti jog jelképét át akarta adni Caecilius Simplexnek, a mellette álló consulnak. Midőn a consul nem fogadta el, a gyűlés résztvevői pedig hangosan tiltakoztak, elindult, hogy majd Concordia templomában fogja letenni a hatalmi jelvényeket s fivére házába költözik. Erre még nagyobb kiáltozás közepette nem engedték magánlakásba, a Palatiumba hívták. Elzárták a másik utat, s csak a Szent út felé vezető maradt szabadon: ekkor tanácstalanul visszatért a Palatiumba.

(69.) Közben már híre terjedt, hogy Vitellius lemond az uralkodásról, s Flavius Sabinus már ugyancsak írt a cohorsok parancsnokainak, hogy katonáikat tartsák együtt. Így, mintha az államhatalom máris Vespasianusra szállott volna át, a senatus vezetői és igen sok lovag, az összes városi katona és az őrség tagjai mind Flavius Sabinus házába tódultak. Ide hozzák a jelentéseket a tömeg rokonszenvéről és a germaniai cohorsok fenyegetéséről. Sabinus már tovább lépett, semhogy visszakozhatott volna; és ki-ki magát féltvén, hogy ha megoszlanak és kevésbé erősnek mutatkoznak, rajtuk ütnek a vitellianusok, habozása ellenére fegyveres vállalkozásra igyekeztek rávenni. De - mint ilyen esetekben történni szokott, - tanácsot sokan adtak, a veszedelmet kevesen vállalták. Fundanus medencéje körül jártak Sabinus lefelé ereszkedő fegyveres kísérői, mikor Vitellius legelszántabb emberei szembeszállnak velük. Mivel nem számítottak összeütközésre, itt csak jelentéktelen, ám a vitellianusoknak kedvező harcra került sor. A zavaros helyzetben Sabinus a legbiztonságosabbnak látszó helyet, a Capitolium fellegvárát foglalta el katonáival, a közéjük keveredett néhány senatorral s lovaggal, akiknek a nevét nem könnyű megadni, mivel Vespasianus győzelme után sokan maguknak hazudták ezt a pártérdemet. Vállalták az ostromot asszonyok is, köztük a leghíresebb Verulana Gratilla, aki nem gyermekeihez, nem is rokonaihoz, hanem a harcolókhoz csatlakozott. Vitellius katonái laza őrséggel vették körül a bezártakat; így éjszaka évadján Sabinus mind a maga gyermekeit, mind Domitianust, fivérének a fiát a Capitoliumra vitette, és az őrizetlen helyeken hírvivőket küldvén a Flavius-párti vezérekhez, tudatta: ők körül vannak véve, és ha segítség nem érkezik, szorult helyzetbe kerülnek. Az éjszakát oly nyugodtan töltötte el, hogy baj nélkül távozhatott volna: tudniillik Vitelliusnak a veszélyeket vakmerően viselő katonái nem nagyon törődtek a fáradságos őrszolgálattal, és a hirtelen lezúduló téli záporeső a látást is, a hallást is akadályozta.

(70.) Kora reggel Sabinus, még mielőtt az ellenségeskedések bármelyik részről megkezdődtek, Cornelius Martialis volt primipilust Vitelliushoz küldte azzal a megbízással, hogy panaszolja el: megállapodásukat felborították; merő altatás volt a hatalom letételének megjátszása, hogy annyi jeles férfit tőrbe csaljanak. Különben a szónoki emelvényről miért öccsének a

forum fölött emelkedő és az emberek tekintetét magára vonó háza, miért nem feleségének aventinusi otthona felé indult? Így illett volna magánszemélyhez, ki az uralkodásnak még a látszatát is kerülni akarja. Ezzel szemben Vitellius a Palatiumba, az uralkodói fellegvárba tért vissza; innen fegyveres csapatot küldött ki; ártatlan emberek hullái borítják a város legforgalmasabb részét, sőt már a Capitoliumot sem kímélik. Ő csak togás polgár ugyan és egyszerű senator, de amíg Vespasianus és Vitellius között legiók ütközeteivel, városok elfoglalásával, cohorsok megadásával folyik a küzdelem, miközben Hispania, Germania és Britannia már elpártolt, ő, Vespasianus testvére, megmaradt hűségében, míg önként nem hívták tárgyalásra. A béke és egyetértés a legyőzöttnek hasznos, a győztesre nézve csak dicséretes. Ha elégedetlen a megállapodással, ne őt támadja meg fegyverrel, akit hűtlenül tőrbe csalt, ne Vespasianusnak alig felserdült fiát, - mire menne egy öreg és egy ifjú meggyilkolásával, - szálljon szembe a legiókkal és ott harcoljon a főhatalomért; minden egyéb a csata kimenetele szerint fog alakulni. Vitellius zavartan és keveset válaszolt minderre, hogy tisztázza magát, a felelősséget a katonaságra hárította: az ő mérséklete nem bír annak túlzott hevével; egyben figyelmeztette Martialist, az épület félreeső részén át észrevétlenül távozzék, hogy a katonák, mint a gyűlölt béke közvetítőjét, fel ne koncolják: ő maga sem parancsadásnak, sem tiltásnak nem ura, már nem császár, csak a háború oka.

(71.) Alig ért vissza Martialis a Capitoliumra, a nekibőszült katonaság már ott volt, vezér nélkül, ki-ki a maga feje után. Gyors menetben elhaladva a forum és a forum fölé emelkedő templomok mellett, felvonulnak az előttük meredő dombon, egészen a capitoliumi fellegvár első kapujáig. Felfelé menet, jobb kéz felől voltak ott régen csarnokok a domb oldalában, ezeknek a tetejére hágva, kövekkel és cserepekkel borították el a vitellianusokat. Azok meg csak karddal voltak felfegyverezve; hajítógépek vagy lövedékek odavitelét hosszadalmasnak gondolták: tüzes csóvákat hajigáltak az oszlopcsarnok kiugró részére és a tűz nyomában a Capitolium kiégett kapuján keresztül be is hatoltak volna, ha Sabinus a mindenfelől ledöntögetett szobrokat, eleink dicsőségének emlékeit, közvetlenül a bejáratnál mint valami falat elébük nem szegezi. Ekkor a Capitolium másik oldalán levő bejáratokat rohamozzák meg, az asylumi berek mellett, és ahol a Tarpeii-sziklához vezető százlépcsős feljárat van. Váratlan volt mind a két roham: közelebbről és hevesebben támadtak az asylumon át. És nem lehetett megállítani azokat, akik a szomszédos házakon át kapaszkodtak, mert a hosszas békében magasra épült lakóházak a Capitolium alapjával egy szintig emelkedtek. Így aztán kétséges, vajon az ostromlók vetették-e a tüzet a tetőkre, vagy - amit inkább beszélnek, - az ostromlottak akarták elűzni a felfelé igyekvőket és odáig hatolókat. Innen terjedt tova a tűz a házakkal érintkező oszlopcsarnokokra, majd a tetőt tartó régi fasasok vonzották s táplálták a lángot. Így hamvadt el a Capitolium - ajtai bezárva, senkitől nem védve, senkitől ki nem fosztottan.

(72.) Ez volt a város alapítása óta a leggyászosabb s legocsmányabb gaztett, mely a római nép közösségét sújtotta: hogy külső ellenségtől mentesen s - ha erkölcseink miatt erről egyáltalán szó lehet, - az istenek jóindulatának birtokában, a legjobb és legnagyobb Iuppiter székhelye, melyet őseink szent előjelekkel, mint a birodalom zálogát építettek fel, amelyet sem a város meghódolása után Porsenna, sem elfoglalása után a gallok meg nem gyalázhattak, a princepsek őrjöngése miatt pusztult el. Korábban is leégett a Capitolium polgárháborúban, de magánszemélyek álnokságából: most nyíltan ostromolták, nyíltan gyújtották fel, ugyan miféle háborús okokból? Mi haszna volt ekkora csapásnak? Állott, amíg a hazáért harcoltunk. Építésére Tarquinius Priscus király tett fogadalmat a szabin háborúban, s alapjait inkább a jövendő nagyság reményében vetette meg, s nem mintha a római népnek még szerény eszközei elégségesek lettek volna. Majd Servius Tullius a szövetségesek áldozatkészségéből, azután Tarquinius Superbus Suessa Pometia elfoglalása után az ellenséges zsákmányból építtette fel. De a befejezés dicsősége a szabadság korának volt fenntartva: a királyok kiűzése

után Horatius Pulvillus szentelte fel második consuli évében olyan nagyszerűséggel, hogy azt később a római nép mérhetetlen gazdagsága inkább csak ékesebbé tette, semmint gyarapította. Ugyanazon a helyen épült fel újra, miután négyszáztizenöt esztendő elteltével, Lucius Scipio és Gaius Norbanus consulsága alatt leégett. Az újjáépítés gondját a győztes Sulla vállalta, de mégsem ő szentelte fel: ez az egy nem adatott meg szerencséjének. Lutatius Catulus neve a Caesarok annyi műve között egészen Vitelliusig megmaradt. Ez az épület hamvadt el akkor.

(73.) De nagyobb ijedelmet keltett az ostromlottak, mint az ostromlók között. Mert Vitellius katonasága a kétséges helyzetben sem ravaszságnak, sem állhatatosságnak nem volt híjával: a másik oldalon reszkető katonák, tehetetlen vezér, ki mintha megbódult volna elméjében, sem nyelvét, sem fülét nem tudta használni; más tanácsát nem fogadta meg, a magáét nem hajtotta végre; az ellenség kiáltozásától ide-oda keringett, amit parancsba adott, megtiltotta, amit megtiltott, parancsolta; majd - ami reménytelen helyzetben szokott történni, - mindenki rendelkezett, senki sem fogadott szót; végül is elhányván fegyvereiket, csak futásra és rejtőzésre volt gondjuk. Berontanak a vitellianusok és vérrel, vassal s lánggal mindent feldúlnak. Néhány katonaember - közülük a legkiválóbb Cornelius Martialis, Aemilius Pacensis, Casperius Niger, Didius Scaeva, - harcba merészkedvén, ott hullik el. A fegyvertelen és futással meg sem próbálkozó Flavius Sabinust körülállják, hasonlóképpen Quintius Atticus consult, akire méltóságának árnyképe és tulajdon hivalkodása irányította a figyelmet, mivel Vespasianust magasztaló és Vitelliust gyalázó kiáltványokat szóratott le a nép közé. A többiek mindenféle viszontagságok árán kicsúsztak, némelyek szolgaruhában, mások hű clienseiktől fedezve és mindenféle lom közé rejtve. Voltak, akik felkapták Vitellius katonáinak jelszavát, amellyel egymást megismertették és maguk is azt kérdezvén, vagy azzal válaszolván, vakmerőségükben leltek menedéket.

(74.) Domitianus mindjárt a roham kezdetén egy templomszolgánál húzta meg magát. Egy szabadonbocsátott ügyessége folytán lenvászon lepelben a szentélyben levők csoportjába vegyült, és miután nem ismerték fel, Cornelius Primusnál, apja cliensénél, a Velabrum táján talált rejtekhelyet. Később, apja uralkodása alatt, lebontatta a templomszolga lakását, kis szentélyt építtetett a Megtartó Iuppiternek, s oltárt, amelyen márványba vésve örökíttette meg viszontagságait, majd amikor uralomra jutott, az Őrző Iuppiternek hatalmas templomot szentelt s az isten ölében a maga szobrát. Sabinust és Atticust megkötözve Vitelliushoz vezették, aki egyáltalán nem ellenséges szavakkal s arccal fogadta őket, bár egyesek zúgva követelték megölésük jogát és fáradságuk jutalmát. Miután a legközelebb állók kiáltozni kezdtek, a piszkos alja nép Sabinus kivégzését kívánta és a fenyegetőzést hízelgéssel vegyítette. Vitelliust, aki fent állott a Palatium lépcsőjén és szót akart emelni érte, rávették, hogy álljon el: majd Sabinus összevissza döfködött és fejétől megfosztott holttestét a Gemonia-lépcsőre hurcolták.

(75.) Így pusztult ez a valóban nem megvetendő férfi. Harmincöt esztendőt töltött a köz szolgálatában, békében s háborúban jó hírrel. Feddhetetlenségét s igazságosságát nem érheti szó; beszélni nagyon szeretett; hétéves moesiai helytartósága, tizenkét éves városparancsnoksága alatt csak ezt rótta fel neki a szóbeszéd. Élete vége felé némelyek lomhának hitték, sokak szerint mértéktartó volt és kímélte a polgárok életét. Abban mindenki egyetérthet, hogy Vespasianus uralkodása előtt Sabinust tekintették a család díszének. Halála - mint értesültünk, - örömére szolgált Mucianusnak. Sokan azt is beszélték, hogy a béke ügye csak nyert kettejük vetélkedésének megszűntével, mert egyikük az uralkodó testvérének, másikuk uralkodótársnak tekintette magát. Közben Vitellius a consul kivégzését követelő néppel szembeszegült, mert megengesztelődött és mintegy viszonozni akarta, amiért arra a kérdésre, hogy ki gyújtotta fel a Capitoliumot, Atticus magát nevezte meg bűnösnek, s ezzel a vallomással - vagy az alkalomhoz szabott hazugsággal, - a gyűlölséget s a bűnt látszólag elismerte és Vitellius pártjától eltávoztatta.

(76.) Ugyanezekben a napokban Lucius Vitellius Feronia melletti táborából pusztulással fenyegette Tarracinát: itt voltak bezárva azok a gladiatorok s evezőslegények, akik sem a falak mögül kimenni, sem nyílt ütközetet kockáztatni nem mertek. Mint fentebb említettük, a gladiatorok parancsnoka Iulianus volt, az evezősöké Apollinaris, de zabolátlanságban s nemtörődömségben ők is inkább gladiatorokhoz, semmint parancsnokokhoz hasonlók voltak. Nem állítottak őrséget, nem erősítették meg a védtelen falrészeket: éjjel s nappal kószáltak, a gyönyörű partokat teleharsogták, tobzódásuk kiszolgálására szerteküldözték katonáikat, háborúról csak lakoma közben beszélgettek. Néhány nappal korábban távozott el innen Apinius Tiro, s a községekben a kíméletlen ajándék- és pénzharácsolással inkább meggyűlöltette, mint erősítette pártját.

(77.) Közben Vergilius Capito egyik rabszolgája átszökött Lucius Vitelliushoz s azt ígérte: ha legénységet kap, átadja neki az őrizetlen várat; késő éjjel a könnyűfegyverzetű csapatokat a hegygerincen az ellenség fölé vezeti. Innen rontanak le a katonák, inkább mészárlásra, semmint csatára: sorra leterítik a fegyvertelen vagy fegyver után kapkodó és álmukból felriadt katonákat, kiket a sötétség, a rettegés, a kürtharsogás, az ellenséges lárma amúgy is megzavart. Néhány gladiator ellenállt és nem bosszulatlanul esett el, a többi a hajók felé tódult, ahol mindenkin hasonló ijedelem lett úrrá, összevegyülvén a helybeliekkel, kiket a vitellianusok válogatás nélkül kaszaboltak. Hat liburniai hajó mindjárt a zűrzavar kezdetén kifutott, rajtuk a hajók parancsnoka, Apollinaris; a többit a partnál ejtették zsákmányul, vagy a rajtuk tolongók túl nagy terhe a tengerbe süllyesztette. Iulianust Lucius Vitelliushoz vezették és rettenetesen megkorbácsolták, majd a szeme láttára ölték meg. Egyesek Lucius Vitellius feleségét, Triariát támadták, hogy állítólag katonai fegyverrel a derekán az elfoglalt Tarracina gyásza s veszteségei közepette fennhéjázva kegyetlenkedett. Lucius Vitellius a szerencsés vállalkozás örömére babérágat küldött bátyjának, megkérdezvén, hogy azonnal visszatérjen-e, vagy folytassa Campania meghódítását. Ez üdvösnek bizonyult nemcsak Vespasianus pártjára, hanem a közre nézve is. Mert ha a friss győzelemtől és természetes nyakasságon kívül még szerencséjüktől is nekiszilajodott katonák Rómába vonulnak, nem jelentéktelen és a várost veszélyeztető harcokra került volna sor, hisz a különben hírhedt Lucius Vitelliusban volt tetterő, és sikereit nem erényeinek köszönhette, mint a jók, hanem mint a leghitványabbak: bűneinek.

(78.) Míg Vitellius oldalán ezek történtek, Vespasianus serege kivonult Narniából és a Saturnalia-ünnepet nagy nyugodtan Ocriculumban töltötte. Az oly fonák késlekedés oka az volt, hogy Mucianust várták. Akadtak persze, akik Antoniust azzal a vádoló gyanúsítással illették, hogy cselből habozott, egy titkos levél miatt, amelyben Vitellius állítólag consulságot, serdült leányát és dús hozományt kínált fel neki árulása jutalmául. Mások szerint kitalálás ez, amit Mucianus kedvéért koholtak s némelyek szerint valamennyi vezér terve volt ez, hogy inkább csak megmutogatják a városnak a háborút, de nem viszik odáig, mivel a legerősebb csapatok már elpártoltak Vitelliustól, és megítélésük szerint, ha minden segítséget elvágnak, úgyis lemondott volna az uralomról. De mindent elrontott a sietség, majd Sabinus gyávasága, aki vaktában fogott fegyvert s a Capitolium jól megerősített és még nagy seregek számára is megvívhatatlan várát három cohors ellen képtelen volt megvédeni. Nem egykönnyen lehetne egyvalakinek tulajdonítani a vétket, amely mindenkié volt. Mert Mucianus is kétértelmű levelekkel késleltette a győzteseket, Antonius is rászolgált a vádaskodásra a parancs fonák teljesítésével, vagy azzal, hogy vissza akarta hárítani Mucianusra a gyűlölséget; a többi vezér pedig, akik már befejezettnek tartották a háborút, a befejezést tették hírhedten emlékezetessé. Még Petilius Cerialis sem sietett eléggé, akit ezer lovassal azért küldtek előre, hogy szabin földön keresztül, a Via Salarián vonuljon be a fővárosba - míg végül a Capitolium ostromának híre valamennyiüket egyszerre megmozgatta.

(79.) Antonius a Via Flaminián késő segítségként érkezett a Saxa rubrához, amikor már az éjszaka jó része eltelt. Itt értesült Sabinus megöléséről, a Capitolium elhamvadásáról, a város riadalmáról - csupa szomorú dologról. Jelentették azt is, hogy a nép és a szolgák Vitellius mellett fogtak fegyvert. Petilius Cerialis lovasütközete balul végződött, mert mikor óvatlanul indult rohamra a legyőzöttnek hitt ellenség ellen, a vitellianusok - lovasság s gyalogság vegyest - feltartóztatták. Az ütközet nem messze a várostól, házak, kertek és kanyargó utak között zajlott le - ismerős terep a vitellianusoknak, de ismeretlenségével félelmet keltett az ellenségben. És a lovasok közt sem volt teljes az egyetértés, mert csatoltak hozzájuk néhány olyan harcost, akik a minap Narniánál adták meg magukat és most a pártok szerencséjét figyelték. Fogságba esik Iulius Flavianus, a lovascsapat parancsnoka, a többiek rémületükben rútul megfutamodnak, de Fidenaen túl nem követték őket a győztesek.

(80.) Ez a siker fokozta a nép buzgóságát; a városi csőcselék fegyvert ragadott. Csak néhánynak volt tábori pajzsa; a többség felkapkodta, ami fegyver a keze ügyébe akadt, és sürgette a csatára hívó jelet. Köszönetet mond Vitellius és elrendeli: induljanak a város védelmére. Majd egybehíván a senatust, kijelölik a sereghez küldendő követeket, hogy a közérdekre hivatkozva egyetértést és békét javasoljanak. A követek más-más sikerrel jártak. Akik Petilius Cerialisszal találkoztak szembe, végső veszélybe sodródtak, mert a katonaság visszautasította a békefeltételeket. A praetor Arulenus Rusticust megsebesítik: a galádság súlyát a követi s praetori cím megsértésén kívül fokozta Rusticus egyéni tekintélye is. Szétszóródnak kísérői, holtan zuhan a földre az előtte haladó lictor, aki oszlásra merte felszólítani a sokaságot, és ha a vezér adta őrség nem védi meg őket, az idegen népek közt is szent követjogot a hazai falak tövében a polgárháborús őrület majdnem gyilkossággal szentségtelenítette volna meg. Nyugodtabban fogadták az Antoniushoz érkezőket, nem mintha fegyelmezettebb lett volna a katonaság, hanem mert a vezérnek volt nagyobb a tekintélye.

(81.) A követek közé elegyedett a lovagrendű Musonius Rufus, a filozófia tanulmányozásának és a sztoikus tanításoknak lelkes híve, s az egységek közé vegyülve hozzálátott, hogy a béke áldásait és a háború veszedelmeit taglalván, a fegyvereseket intse. Ezt sokan mulatságosnak, többen unalmasnak találták; olyanok is akadtak, akik már-már elzavarták s megrugdosták volna, ha a fegyelmezettek rábeszélésére és mások fenyegetésére abba nem hagyja idétlen bölcselkedését. Kivonultak elébük a Vesta-szüzek is Vitelliusnak Antoniushoz írott levelével: halasszák el a döntő összecsapást egy nappal, kérte; ha ennyi haladékot közbeiktatnának, könnyebben megegyezhetnének mindenben. A szüzeket tisztességgel elbocsátották; Vitelliusnak azt írták vissza, hogy Sabinus meggyilkolása és a Capitolium felgyújtása miatt megszakadtak a háborús tárgyalások.

(82.) Antonius mégis megkísérelte lecsillapítani a gyűlésbe hívott legiókat, hogy tábort vervén a Mulvius-híd mellett, másnap vonulhassanak be a városba. A halogatás oka az volt, hogy a harctól felbőszült katonaság majd sem a néppel, sem a senatusszal, de még a templomokkal és az istenek szentélyeivel sem gondol. De a gyanakvó katonák minden halogatást a győzelem ellen irányuló lépésnek tekintettek, ugyanakkor végig a dombokon a csillogó hadijelvények, még ha nem katonanép ment is utánuk, ellenséges sereg látszatát keltették. Háromfelé osztott menetben egy rész a Via Flaminián indult meg, ahol már előzőleg állott; a másik a Tiberis partja mentén, a harmadik menetoszlop a Via Salarián a Porta Collina felé közeledett. A csőcselék a vágtató lovasok láttára szétszaladt; Vitellius hadinépe maga is három csoportban száll szembe. A város előtt több és változó kimenetelű összecsapásra került sor, de a szerencse az előrelátó vezérek jóvoltából előnyben levő flavianusoknak kedvez. Csak azoknak gyűlt meg a bajuk, kik a város bal oldali részén, a sallustiusi kertek felé vezető szűk és síkos útra tértek. A kertek vályogkerítésére felkapaszkodó vitellianusok kövekkel és lándzsáikkal késő estig távol tartották az előnyomulókat, míg csak a Porta Collinán betörő lovasok körül nem

fogták őket. Összecsaptak a Mars-mezőn is az ellenséges hadsorok. A Flavius-pártiak oldalán volt a szerencse és az annyiszor megszerzett győzelem: a vitellianusok merő kétségbeesésből rohamoztak, és bár meghátráltak, a városban újra meg újra összeverődtek.

(83.) A harcolók látására odasereglett a nép, s mint holmi versenyjátékon, hol ezeket, hol azokat biztatta kiáltozással és tapssal. Valahányszor az egyik fél megingott, azt követelve, hogy a boltokba rejtőző, vagy egy-egy házba bemenekülő katonákat rángassák elő és koncolják fel, a préda nagyobbik részét ők kaparintották meg: mert miközben a katonaság a vérengzéssel és a gyilkolással volt elfoglalva, a zsákmány a csőcseléknek jutott. Szörnyű és undorító volt az egész város képe: itt harcok és sebek, ott fürdők és lebujok; egyazon helyen vér és hullahegyek, mellettük szajhák és hozzájuk hasonlók; amennyi fajtalanság a buja tétlenségben, ami bűn a legkeservesebb fogságban csak lehet - egyszóval mintha ugyanaz a város egyszerre őrjöngene és dőzsölne. Összecsaptak már azelőtt is fegyveres hadak a varosban, kétszer Lucius Sulla, egyszer Cinna lett győztes, és akkor sem követtek el kevesebb szörnyűséget: most azonban embertelen volt ez a gondtalanság és a pillanatra sem szűnő élvezethajhászás; mintha az ünnepekhez ez a gyönyörűség is hozzátartoznék, tomboltak és egyik párttal sem törődve a köz bajában lelték, élvezték örömüket.

(84.) A legtöbb nehézséggel a tábor ostroma járt, melyet a legelszántabbak utolsó reményként próbáltak tartani. Annál buzgóbban igyekeztek a győztesek, különösképpen a régi cohorsok: mindazt, amit csak a legerősebb városok elpusztítására kitaláltak, egyszerre felvonultatják: teknősbékát, hajítógépeket, ostromsáncot s tüzes csóvákat, közben azt kiáltozzák, hogy ezzel az ostrommal annyi sok csata fáradalmait és veszedelmeit bevégzik. A várost visszanyerte a senatus és a római nép, templomaikat az istenek; katonaembernek a tábor igazi dísze: ez a hazája, ez az otthona; ha most azonnal vissza nem szerzik, az éjszakát is fegyverben kell tölteniük. A másik oldalon a vitellianusok, bár sem számban, sem szerencsében nem mérkőzhettek velük, igyekeztek megkeseríteni a győzelmet, késleltetni a békét, vérrel fertőzni a házakat s oltárokat, vagyis a legyőzöttek végső vigaszához folyamodtak. Sokan, félig már holtan, a tornyokon és a falak mellvédjein lehelték ki lelküket; mikor beszakították a kapukat, a megmaradottak csoportba tömörülve szálltak szembe a győztesekkel és valamennyien szemtől szembe kapott sebektől estek el, az ellenség felé fordulva: ennyi gondjuk volt még halálukban is arra, hogy tisztes véget érjenek.

Mikor elfoglalták a várost, Vitellius a Palatium hátsó épületein keresztül gyaloghintón az Aventinusra viteti magát felesége házába, hogy ha rejtekhelyén sikerülne átvészelnie a nappalt, majd Tarracinába, a cohorsokhoz s fivéréhez meneküljön. De ingatagságában, és mivel - ilyen a félelem természete, - mindentől rettegvén, a kínálkozó dolgok tetszettek neki legkevésbé, a kihalt s elhagyott Palatiumba tér vissza, ahonnan már a leghitványabb szolgák is szétszéledtek, vagy kitértek az útjából. Rettenti a magány és a hallgató termek; próbálja a bezárt helyiségeket, beleborzad, hogy azok is üresek; mikor kimerült a gyötrő bolyongásban, szégyenletes búvóhelyen húzza meg magát, de Iulius Placidus, valamelyik cohors tribunusa előráncigálja. Hátrakötözött kézzel, elrongyolódott ruhában - rút látvány! - vezették, sokan gyalázták, senki meg nem könnyezte: a visszataszító vég elfojtotta a szánakozást. Egy szembejövő germaniai katona Vitelliust akarta-e eltalálni egy ellene irányzott csapással - haragjában, vagy hogy mielőbb mentesítse a csúfságtól, - vagy a tribunust, nem tudták megállapítani: levágta a tribunus fülét, és azon nyomban leszúrták.

(85.) Vitelliust kivont kardokkal hol arra kényszerítették, hogy emelt fővel fogadja a gyalázkodásokat, hol meg arra, hogy nézze végig szobrainak ledöntését, kiváltképpen a szónoki emelvényt vagy Galba meggyilkolásának helyét, végül a Gemonia-lépcsőhöz taszigálták, ahol előbb Flavius Sabinus hullája hevert. Egy szavát hallották, amely nem elfajzott lélekről tett

bizonyságot: mikor a gúnyolódó tribunusnak azt válaszolta, hogy mégis legfőbb ura volt; és ezután a sok sebtől összerogyott. A tömeg pedig ugyanolyan hitványul gyalázta halálában, mint amilyen hitványul kedvezett neki életében.

(86.) Apja... Luceriában... Ötvenhetedik évét töltötte be, consulságát, papi tisztségeit, nevét s helyét az elsők között nem a maga jóvoltából nyerte el, hanem mindent apja hírnevének köszönhetett. A főhatalmat azok ruházták reá, akik nem ismerték; a hadsereg ragaszkodása ritkán jutott ki olyannyira bárkinek, aki becsülettel érdemelte ki, mint neki tunyaságáért. Mégis volt benne nyíltság és bőkezűség, oly tulajdonságok, amelyek mérték híján végzetessé válhatnak. Barátságait, mivel úgy gondolta, hogy nagy ajándékokon, nem jellemszilárdságon alapulnak, igaziból csak megszerezte, nem bírta. A köznek kétségtelenül érdekében állott Vitellius legyőzetése, de érdemül mégsem követelhetik maguknak a hűtlenséget azok, akik Vitelliust Vespasianusnak árulták el, miután Galbát cserbenhagyták.

Mivel a nap már nyugovóra hajlott, s a tisztségviselők és senatorok félelmükben szerteszéledtek a városból, vagy clienseik lakásán rejtőztek, a senatust már nem lehetett összehívni. Domitianus, miután ellenséges rajtaütéstől már nem kellett félni, előjött és a párt vezéreihez ment; ott Caesarként üdvözölték, s népes katonasereg azonmód, fegyveresen, apai otthonába kísérte.

IV. KÖNYV

(1.) Vitellius megölése inkább a háború végét, semmint a béke kezdetét jelentette. A fegyveres győztesek városszerte engesztelhetetlen gyűlölettel üldözték a legyőzötteket: úton-útfélen öldököltek, vér borította a tereket s a templomokat; mindenfelé lemészárolták, akit a véletlen eléjük vetett. Majd ahogy a féktelenség növekedett, felkutatták és előrángatták a rejtőzködőket: ha bárhol egy nyúlánk termetű ifjú embert megpillantottak, leszúrták, nem tettek különbséget katonák vagy polgárok között. Ez a kegyetlenkedés, amíg friss volt a gyűlölet, a vérontásban talált kielégülést, majd kapzsiságba csapott át. Azzal az ürüggyel, hogy mindenütt vitellianusok bujkálhatnak, sehol semmit sem hagytak titokban vagy elzárva. Ez volt a kezdete a házak feltörésének, vagy ha ellenállásra akadtak, oka az öldöklésnek; és nem hiányoztak a legínségesebbek a népből és a leghitványabb rabszolgák, akik önként árulták el gazdag urukat; másokat barátaik mutattak meg. Mindenütt sírás, jajveszékelés, vagyis egy elfoglalt város sorsa, annyira, hogy visszakívánták Otho s Vitellius katonáinak azelőtt gyűlöletes követelőzését. A polgárháború lángra lobbantásában oly lelkes pártvezérek képtelenek voltak a győzelem mérséklésére, mivel zavar és viszálykodás közepette a leghitványabbnak van a legtöbb ereje, a békének és nyugalomnak pedig becsületes eszközökre van szüksége.

(2.) A caesari nevet s lakóhelyet Domitianus már akkor megkapta, mikor az uralkodói gondokra ügyet sem vetett, hanem bujálkodással és házasságtöréssel játszotta az uralkodó fiának szerepét. A testőrparancsnokság Arrius Varus, a legfőbb hatalom Primus Antonius kezében volt. A pénzt és szolgaszemélyzetet úgy rabolta el az uralkodói házból, mintha cremonai zsákmány volna, a többiek szerénységből vagy hírnév híján, miként a háborúban nem tűntek ki, úgy most jutalmak nélkül maradtak. A rettegő és szolgaságra kész város a Tarracinából cohorsaival visszatérő Lucius Vitellius megelőzését s a háború maradék tűzfészkének kioltását követelte: előreküldték Ariciába a lovasokat, a legiók zöme Bovillaen innen állapodott meg. Vitellius is habozás nélkül a győztes kényére-kedvére bízta magát és csapatait, katonái is nem kevesebb haraggal, mint félelemmel hajigálták el sikertelen fegyvereiket. Akik megadták magukat, hosszú sorban, fegyveresektől körülvéve vonultak a városon keresztül, egyikük sem könyörgő arccal, hanem komoran, dacosan és érzéketlenül a féktelen tömeg tapsaival és csúfolkodásával szemben. Azt a néhányat, aki kitörni merészelt, a köréjük sereglők elnyomták; a többieket fogságra vetették. Senki sem szólt egy méltatlankodó szót sem, és balsorsukban is csorbítatlanul megőrizték derekasságuk hírét. Ezután Lucius Vitelliust kivégezték: bűnösségben fivérének volt társa, de annak uralkodása alatt jobban vigyázott, s nem annyira szerencséjének lett részese, mint balsorsának áldozata.

(3.) Ugyanezekben a napokban Lucilius Bassust könnyűfegyverzetű lovassággal Campania lecsendesítésére küldik, ahol viszálykodtak a municipiumok, de inkább egymás között, semmint makacsságból, az uralkodóval szemben. A katonaság megjelenésére békesség lett, és a kisebb coloniák büntetlen maradtak: a harmadik legio téli szállásra Capuába vonult, és az előkelő házak súlyosan bűnhődtek, viszont Tarracina lakosai semmi támogatásban nem részesültek. Ennyivel hajlamosabb az ember a sérelem, mint a jótétemény viszonzására, mivel a hála terhes, míg a bosszút nyereségnek tekintik. Vigasztalásukra volt, hogy Vergilius Capito rabszolgáját, kit a tarracinaiak árulójának mondottunk, keresztre feszítették: azok a gyűrűk voltak rajta, melyeket Vitellius ajándékaként viselt.

Rómában pedig a senatus örvendezve és reményében biztosan mindazt megszavazza Vespasianusnak, amit princepseknek szokás, hiszen úgy látszott, hogy a Galliában s Hispaniában kezdett polgárháború, amelybe Germania, majd Illyricum is belesodródott, miután Egyiptomot, Iudaeát, Syriát és valamennyi tartományt s hadsereget végigjárta, mintegy megtisztítván

bűnétől a földkerekséget, végre befejeződik. Még inkább fokozta a lelkendezést Vespasianus levele, amely még úgy volt megírva, mintha tartana a háború. Ez volt az első látszat; valójában pedig uralkodóként szólt: polgárhoz illően magáról, a közről figyelemre méltóan. Nem is maradt el a senatus hódolása: neki Titus fiával együtt consulságot, Domitianusnak praetorságot és consuli hatalmat szavaztak meg.

(4.) Mucianus is küldött levelet a senatusnak, ami szóbeszédre adott okot: ha magánszemély, miért hivatalosan szól? Ugyanazt néhány nappal később felszólalásában is elmondhatta volna. Vitellius elleni kirohanása is elkésett és nem vallott szabadságra; az a gyakori kijelentése pedig, hogy az ő kezében volt a hatalom, s úgy ajándékozta Vespasianusnak, az állammal szemben dölyfös, az uralkodóra nézve sértő. Egyébként a gyűlölködés homályban maradt, a hízelgés nyíltan megmutatkozott: Mucianusnak megtisztelő szavak kíséretében diadalmi jelvényeket adományoznak a polgárháborúért, de ürügyül a szarmaták elleni vállalkozás szolgált. Emellé Primus Antoniusnak consuli, Cornelius Fuscusnak és Arrius Varusnak praetori címet adnak. Majd az istenekre fordították figyelmüket: elhatározták a Capitolium helyreállítását. Mindezt Valerius Asiaticus kijelölt consul terjesztette elő, a többiek arcuk kifejezésével s mozdulataikkal, néhányan, akik szembetűnő méltósággal vagy hízelgésben edzett tehetséggel bírtak, jól szerkesztett felszólalásokban helyeseltek. Midőn Helvidius Priscus kijelölt praetorra került a sor, úgy adta elő véleményét, hogy az megtisztelő is volt az új uralkodóra, meg nem is volt benne hamisság, ezért a senatus lelkesen magasztalta. Elsősorban ez a nap volt számára a nagy sérelem és a nagy dicsőség kezdete.

(5.) Azt hiszem, a tárgy is megkívánja, - mivel újra és újra beleütközünk e gyakrabban említendő férfiú nevébe, - hogy életét s törekvéseit, valamint szerencséje alakulását pár szóval ismertessem. Helvidius Priscus Italiának carecinusok lakta vidékéről, Cluviae városából, primipilus rendű apától származott; fényes tehetségét egész fiatalon a magasabb tanulmányoknak szentelte, nem azért, hogy mint legtöbben, tetszetős névvel tétlen nyugalmat leplezzen, hanem hogy a sors szeszélyeivel szemben megacélozódva lássa el közéleti feladatait. Azokat a bölcs tanítókat követte, kik egyedüli jónak a tisztest, rossznak csak a becstelent tartják, a hatalmat, a nemességet s minden egyebet pedig, ami nem függ össze a lélekkel, sem a jók, sem a rosszak közé nem sorolják. Amikor még csak quaestor volt, Paetus Thrasea vejéül fogadta: apósának jelleméből semmit úgy nem szívott magába, mint a szabadságot; mint polgár, senator, férj, vő, barát, az élet minden kötelességében következetes volt, a gazdagságot megvetette, az igazságtól el nem tántorodott, a megfélemlítések ellenében állhatatos maradt.

(6.) Némelyek szerint a kelleténél jobban törekedett hírnévre, mivel a bölcsek is a dicsőség vágyát vetik le utolsónak. Apósának bukása után száműzetésbe kényszerült, majd amint Galba uralkodása alatt visszatért, első dolga volt, hogy bevádolja Marcellus Epriust, Thrasea feljelentőjét. Ez a bosszú, amelyről nehéz volna megmondani, hogy nagyobb volt-e, vagy inkább jogosabb, pártokra szakította a senatust: mert ha Marcellus bukik, a vétkesek egész hada kerül terítékre. Eleinte ádáz küzdelem dúlt, és ezt mindkét fél részéről ékes szónoklatok bizonyították, majd mikor Galba szándéka kétségesnek mutatkozott, Priscus, sok senator kérlelésére, felhagyott vele, ami az emberek gondolkozásmódja szerint különböző szóbeszédre adott alkalmat: hol mérsékletét dicsérték, hol állhatatosságát hiányolták.

Egyébként aznap, mikor a senatusban Vespasianus uralkodói jogköréről szavaztak, úgy döntöttek, hogy követeket küldenek a princepshez. Ebből heves vita támadt Helvidius és Eprius közt: Priscus név szerinti választást követelt esküdt tisztviselők közreműködésével, Marcellus sorsolást; ez volt a kijelölt consul véleménye is.

(7.) De Marcellus buzgóságát tulajdon szégyenkezése fűtötte, nehogy mások megválasztása esetén mellőzöttnek gondolják. A szóváltás hovatovább véget nem érő ellenséges szónoklatokká fajult, és Helvidius azt kérdezgette, miért fél annyira Marcellus a tisztségviselők döntésétől; van pénze és ékesszólása, mellyel sokakat megelőzne, ha nem szorongatná bűneinek emléke. A sorshúzás és az urna nem tesz különbséget jellemek közt: a senatusi szavazást és vizsgálatot azért találták ki, hogy belepillanthassanak kinek-kinek életébe s hírébe. Nem közömbös sem a közérdek, sem Vespasianus megbecsülése szempontjából, hogy olyanok menjenek elébe, kiket a senatus feddhetetlennek tart, akik tisztességes beszéddel töltik be az uralkodó fülét. Vespasianus baráti viszonyban volt Thraseával, Soranusszal, Sentiusszal, kiknek vádlóit, ha megbüntetni nem szükséges is, mutogatni sem kell. A senatusnak ez az ítélete mintegy figyelmezteti az uralkodót, kiket tartson jóknak, kiktől óvakodjék. Nincs különb segítség a jó uralomhoz, mint a jó barátok. Elégedjék meg Marcellus azzal, hogy Nerót annyi ártatlan ember elvesztésére ösztönözte; élvezze a jutalmakat és a büntetlenséget, Vespasianust hagyja a jobbaknak.

(8.) Marcellus hangoztatta: nem az ő véleményét vitatják, mert a kijelölt consul foglalt így állást, régi példák szerint, amelyek követküldéskor sorshúzást írtak elő, hogy ne legyen alkalom a megkörnyékezésre vagy ellenségeskedésre. Semmi olyan sem történt, amiért az ősi szokásnak érvényét kellene vesztenie, vagy az uralkodó előtt kifejezett hódolat bárkinek is gyalázatára válhatna. Alkalmasak mindnyájan a készség megmutatására. Inkább azt kell elkerülni, hogy némelyek csökönyössége fel ne ingerelje az új helyzetben egyelőre határozatlan uralkodót, aki most mindenkinek az arcát és szavait is fürkészi. Ő emlékszik még arra, hogy az idő tájt, amikor született, milyen kormányformát rendeztek be apáik és nagyapáik; a múltakat csodálja, a jelenhez alkalmazkodik; esdve óhajt jó uralkodót, bármilyent eltűr. Thraseát nem annyira az ő felszólalása, mint inkább a senatus állásfoglalása döntötte meg; a kegyetlen Nero lelte ilyen színpadias jelenetekben örömét, s neki magának nem volt kevésbé aggasztó Nero barátsága, mint másoknak a száműzetés. Egyszóval állhatatosságban, bátorságban tartsák csak Helvidiust a Catók és Brutusok párjának: ő maga egyik tagja volt csak annak a senatusnak, amely vele együtt szolgasorsra volt kárhoztatva. Azt is tanácsolja Priscusnak, hogy ne tolja magát az uralkodó fölé, ne akarja a diadalmenet jelvényeivel kitüntetett idős Vespasianust, felnőtt fiak apját, oktatásaival kormányozni. Miként a legrosszabb uralkodóknak a korlátlan uraskodásban, úgy még a kiválóaknak is a szabadság mérséklésében telik kedvük.

Ezeket a mindkét részről szenvedélyesen elmondott beszédeket vegyes érzelmekkel hallgatták. Az a párt győzött, mely inkább sorshúzással jelölte volna ki a küldötteket, még a közbül ingadozó atyák is azon voltak, hogy tartsák meg a hagyományt; és a legjobb nevűek is erre hajlottak, mert féltek az irigységtől, ha őket találnák választani.

(9.) Következett egy másik vita. A kincstári praetorok - mert akkoriban praetorok viselték a kincstár gondját, - az állam szegénysége miatt panaszkodván, a kiadások korlátozását kívánták. Ezt az ügyet a kijelölt consul a feladat súlyos volta és az orvoslás nehézsége miatt az uralkodónak akarta fenntartani: Helvidius úgy vélekedett, hogy a senatus döntése szerint kell eljárni. Mikor a consulok kinek-kinek a véleményét kérték, Vulcacius Tertullinus néptribunus tiltakozott az ellen, hogy ilyen fontos ügyben az uralkodó távollétében határozzanak. Helvidius azt javasolta, hogy a Capitoliumot Vespasianus segítségével közköltségen állítsák helyre. Ezt a javaslatot a legmérsékeltebbek hallgatással fogadták, azután feledésbe merült: voltak olyanok is, akik emlékeztek rá.

(10.) Ezután Musonius Rufus támadta meg Publius Celert: azzal vádolta, hogy Barea Soranust hamis tanúbizonysággal ejtette tőrbe. A vizsgálat során úgy látszott, mintha felújulnának a vádaskodások gyűlölségei. De a hitvány és ártalmas vádlottat nem lehetett védeni, mivel Soranusnak szent volt az emléke; Celer filozófiát tanított, majd tanúskodott Barea ellen, így elárulta s beszennyezte azt a barátságot, melynek - így kérkedett vele - mestere volt. A következő napot jelölik ki az ügy tárgyalására, és nem annyira Musoniust vagy Publiust, mint inkább Priscust és Marcellust s a többit várták bosszúra felajzott hangulatban.

(11.) Ilyen körülmények között - mikor viszály dúlt a senatorok közt, harag a legyőzöttekben, semmi tekintélye a győzteseknek, a városban sem törvény, sem uralkodó, - Mucianus római bevonulása egyszerre magára vonta mindenki figyelmét. Megtört Primus Antonius és Varus Arrius hatalma, Mucianus sem nagyon leplezte ellenük érzett haragját, bár arcán nem lehetett észrevenni. De a sérelmet oly kiváló szimattal fürkésző polgárság hirtelen fordulattal Mucianus oldalára állott; csak őt vették körül, őt ünnepelték. S ő is megtett mindent: fegyveres kísérettel, egyik házból és kertből a másikba költözve, udvartartásával, felvonulásaival, őrségeivel uralkodói hatalmat sajátított ki magának, épp csak a névre nem tartott igényt. A legnagyobb rettegést Calpurnius Galerianus meggyilkolása keltette. Gaius Pisónak ez a fia semmit el nem követett, de híres nevét és dicséretes ifjúságát folyvást emlegette a szóbeszéd, s a még mindig zavargó és minden újdonságnak örvendő városban egyesek a princepsi méltóság alaptalan hírével övezték. Mucianus parancsára katonák fogták körül, s hogy bent a városban túl nagy feltűnést ne keltsen halála, a Via Appián, a negyvenedik mérföldkőnél felnyitották ereit, és hagyták elvérezni. Iulius Priscus, Vitellius alatt a praetori cohorsok parancsnoka, önkezével vetett véget életének, szégyenében inkább, semmint szükségből. Alfenus Varus túlélte gyávaságát és hírhedtségét. Asiaticus, mint szabadon bocsátott rabszolga, ebül szerzett hatalmáért szolgai halállal lakolt.

(12.) Ugyanezekben a napokban a főváros egyáltalán nem gondterhelten fogadta a germaniai vereségről mind sűrűbben szállongó híreket: a seregek leöldösését, a legiók téli szállásainak elfoglalását, Gallia elszakadását nem is úgy emlegették, mint csapást. Hogy ez a háború miféle okokból eredt, a külső és szövetséges népeknek mekkora megmozdulásától lobbant lángra, alaposabban fogom ismertetni.

A batavusok a chattusok részeként a Rhenuson túl tanyáztak, majd belviszálytól elűzetvén, a galliai part legszélső, lakatlan tájékát és a mellette elterülő szigetet szállták meg, melyet elöl az Oceanus-tenger, hátul és oldalt a Rhenus folyó vize mos. Anyagi erőiket - ami ritka dolog hatalmasabbakkal kötött szövetségben, - ki nem merítvén, csak harcosokat s fegyvereket bocsátanak a birodalom rendelkezésére; a germaniai háborúkban huzamos gyakorlatra tettek szert, majd még gyarapodott hírnevük Britanniában, mikor oda küldték át csapataikat, melyeket régi szokás szerint legelőkelőbb honfitársaik vezettek. Volt otthon is válogatott lovasságuk, amely különösképpen az úszást tanulta meg, hogy fegyvereiket s lovukat megtartva rendezett kötelékben tudjanak átkelni a Rhenuson.

(13.) Iulius Civilis és Claudius Paulus királyi származásukkal jóval kimagaslottak a többi közül. Paulust a zendülés hamis vádjával Fonteius Capito kivégeztette. Civilist bilincsbe verve küldték Neróhoz, Galba felmentette, Vitellius alatt ismét veszélybe került, mert a hadsereg követelte, hogy végezzék ki: ez volt az oka haragjának, s ezért reménykedett a mi bajainkban. Civilis azonban - különb tehetség, mint a barbárok közt szokásos, aki Sertoriusnak vagy Hannibalnak tüntette fel magát arcának amazokéhoz hasonló éktelensége miatt, - nehogy, ha a római néptől nyíltan elpártol, ellenségként szálljanak vele szembe, színre Vespasianus barátjának és párthívének mutatkozott, hiszen Primus Antonius valóban küldött is neki egy levelet, amelyben az az utasítás volt, hogy tántorítsa el a Vitellius mozgósította

segédcsapatokat és germaniai zendülés látszatával tartóztassa fel a legiókat. Ugyanezt a parancsot adta élőszóban Hordeonius Flaccus, mert hajlott Vespasianus felé és aggódott a birodalomért, amelynek végnapja virradt volna fel, ha kiújul a háború, és annyi ezer fegyveres tör be Italiába.

(14.) Civilis tehát eltökélte, hogy elpártol, de tervét egyelőre eltitkolván, hogy minden egyebet majd a sikertől tehessen függővé, a zendülést a következőképpen kezdte el. Vitellius parancsára a bataviai fiatalságot sorozásra hívták; ezt az eleve terhes intézkedést még terhesebbé tették a kapzsi és buja végrehajtók, mert öregeket és rokkantakat fogdostattak össze, és csak fizetség ellenében bocsátották el őket, viszont serdületleneket és tetszetős külsejű ifjakat - mert többnyire már gyermekkorukban nyúlánk termetűek, - fajtalankodásra hurcoltak el. Ez felháborodást keltett, és a megbeszélt felkelés szerzői rávettek mindenkit, hogy ne jelenjenek meg a sorozáson. Civilis a nép előkelőit és a tömegből a legelszántabbakat lakoma ürügyén egy szent berekbe hívatta, s mikor látta, hogy az éjszakától és a vigasságtól felhevültek, népének dicséretén s dicsőségén kezdve felsorolja sérelmeiket, a rablásokat és a szolgaság egyéb átkait: mert nem szövetségesnek tekintik őket, mint hajdan, hanem szinte rabszolgáknak. Mikor jön már, bár terhes és dölyfös kíséretével, de kellő felhatalmazással a helytartó? Ki vannak szolgáltatva a praefectusoknak s a centurióknak; ha ezeket zsákmánnyal és vérükkel jóllakatták, kicserélik őket, új zsebeket és másféle jogcímeket keresnek prédálásra. Fejük fölött lebeg a sorozás, melyen fiaik szüleiktől, testvérek testvéreiktől szinte végérvényesen elszakadnak. Súlyosabb csapások még soha nem érték a rómaiakat, s nincs más a téli táborokban, csak zsákmány és öregek: emeljék csak magasba tekintetüket és ne reszkessenek a legiók puszta nevétől. Bezzeg van nekik erős gyalogságuk s lovasságuk; vérrokonaik a germánok, Gallia ugyanazt óhajtja. Még a rómaiaknak sincs ellenükre ez a háború; kétes szerencséjét majd Vespasianusnak róhatják fel; a győzelemről pedig nem tartoznak számadással.

(15.) Miután nagy helyesléssel meghallgatták, barbár szertartás szerint és ott szokásos átkok közepette valamennyiüket felesketi. Követeket küldtek a canninefasokhoz, hogy csatlakozzanak terveikhez. Ez a törzs a sziget egyik részét lakja, származásban, nyelvben, vitézségben párja a batavusoknak; számát tekintve alattuk marad. Majd titkos követekkel megnyerte a britanniai segédcsapatokat és a - mint fentebb elmondtuk, - Germaniába küldött s akkor Mogontiacumban időző batavus cohorsokat. A canninefasok közt volt a hírneves származású, ostobán vakmerő Brinno; apja sokszor ki merészelte mutatni ellenséges érzületét, és Gaius színimutatványnak beillő hadi vállalkozásaiból is büntetlenül űzött csúfot. Tehát már a dacoló család neve is tetszett; ezért a nép szokása szerint pajzsra emelik, a hordozók vállukon lóbálják, s így vezérré választják. Azonnal odahívja a frízeket, ezt a Rhenuson túli törzset, s két cohorsnak közvetlenül az óceán közelében elhelyezett téli táborára tör. A katonák nem is sejtették az ellenséges támadást, de ha sejtették volna, akkor sem lett volna elég erejük elhárításához: így aztán elfoglalták és kifosztották a tábort. Ezután a kószáló és békésen az országot járó markotányosokon és a római kereskedőkön ütnek rajta. Ezzel egy időben lerombolással fenyegették az erődöket is, melyeket aztán a cohorsok parancsnokai gyújtottak fel, mivel megvédésük lehetetlen volt. A hadijelvényeket, zászlókat és az ott levő katonaságot Aquilius primipilus vezetése alatt a sziget felső részére zsúfolták össze, seregnek inkább csak nevét, semmint erejét, mivel Vitellius, a cohorsok javát elvezényelvén, a nerviusok s a germánok szomszédos vidékeiről lomha tömeget fegyverzett fel.

(16.) Civilis úgy vélte, hogy cselhez kell folyamodnia, ezért még vádolta is a praefectusokat, hogy az erődöket elhagyták: majd ő, a vezetésére bízott cohorsszal, elfojtja a canninefas törzs lázadását, ők pedig térjenek vissza téli szállásaikra. De hogy álnokság lappang a tanácsban, és a szétszórt cohorsokat könnyebben le lehet gyűrni, és hogy nem Brinno a vezére ennek a

hadnak, hanem Civilis, nyilvánvaló lett, amint lassan jelek mutatkoztak, amelyeket a germánok - ez az örömest háborúzó nép - nem sokáig tartottak titokban. Mikor a cselvetés kevéssé sikerült, erőszakra térvén át, a canninefasokat, frízeket, batavusokat saját harcalakzatukban állítja fel: nem messze a Rhenus folyótól, szemben is felsorakozott a hadrend, és az ellenséggel szembefordultak a hajók, melyeket az erődök felgyújtása után oda irányítottak. Rövid harc után a tunger cohors Civilishez vitte át jelvényeit, s a váratlan árulástól megdöbbent katonák most már egyszerre hullottak a szövetségesek s az ellenség csapásai alatt. Ugyanez a hitszegés a hajókon is: az evezősök közül a batavusok, mintha járatlanságból tennék, akadályozták a matrózok s a tengerészkatonák dolgát, majd nyíltan szembeszegültek és a hajók farát az ellenséges partnak irányították, végül a kormányosokat s a centuriókat, ha nem egyeztek velük, leöldösték, míg csak a huszonnégy egységből álló teljes hajóhad át nem állt, vagy fogságba nem jutott.

(17.) Ez a győzelem akkor híressé tette őket, de a jövőre is hasznos volt: fegyverekhez s hajókhoz jutottak, amiben szűkölködtek, és a Germania- s Gallia-szerte támadó lelkes szóbeszéd a szabadság megszerzőinek hirdette őket. A germánok tüstént elküldték segítségkínáló követeiket; Gallia szövetségét Civilis ügyeskedéssel s ajándékokkal igyekezett biztosítani úgy, hogy a foglyul ejtett cohorsparancsnokokat visszaküldte szülőföldjükre, a cohorsoknak pedig választást engedett, hogy távoznak-e, vagy inkább maradnak; a maradóknak tisztes katonáskodást, a távozóknak zsákmányolt római fegyvereket ajánlott fel. Ugyanakkor bizalmas beszélgetésekben figyelmeztette őket azokra a bajokra, melyeket annyi éven át tűrtek, és a nyomorult szolgaságot hamis névvel békének mondják. A batavusok, bár az adók alól mentesek, fegyvert ragadtak közös uraik ellen; az első csatában megszalasztották s legyőzték a rómaiakat. Mi lenne, ha Gallia levetné járát? Mennyi ereje maradt még Italiának? Tartományok vérével győzik le a tartományokat. Ne Vindex seregére gondoljanak: bataviai lovasság tiporta el az aeduusokat s az arvernusokat; voltak Verginius segédcsapatai közt is belgák, s ha igazában meggondolják, Gallia tulajdon erejétől bukott el. Most mindannyian egy párthoz tartoznak, amihez hozzájárul a katonai fegyelem is, ha olyan a rómaiak táborában még élt; velük vannak azok a régi cohorsok, amelyek előtt a minap Otho legiói térdre kényszerültek. Maradjon csak szolga Syria, Asia és a királyokhoz szokott Kelet: sokan élnek még Galliában, kik az adókötelezettség előtt születtek. Bizonnyal nem régi dolog az sem, hogy Quintilius Varust megölték és így kiűzték Germaniából a szolgaságot, és nem Vitellius princepset, hanem Caesar Augustust kényszerítették háborúba. Szabadságot a természet a néma állatnak is adott, a férfierény az ember sajátos java; az istenek a derekabbak mellett vannak: éppen ezért üssenek rajtuk, akadály nélkül azokon, akik le vannak kötve, friss erőben a kimerülteken. Míg némelyek Vespasianushoz, mások Vitelliushoz csatlakoznak, szabad tér nyílik mindkettejük ellen. Így figyelmét Galliára s Germaniára irányozván, ha tervei sikerülnek, a legerősebb s leggazdagabb népek feletti uralmat kaparintotta volna meg.

(18.) Közben Flaccus Hordeonius színlelt tudatlansággal támogatta Civilis első próbálkozásait. Mikor a reszkető követek a tábor elfoglalását, egész cohorsok megsemmisülését, a rómaiaknak a batavusok szigetéről való kiűzését jelentették, az ellenség ellen indítja Munius Lupercus legatust, két legio téli táborának parancsnokát. Lupercus az ott állomásozó legionariusokkal, a szomszédságból való ubiusokkal, és a nem messze tartózkodó trevir lovasokkal gyorsan átkelt, maga mellé vett egy bataviai lovasalakulatot is, amely, bár jó ideje megvesztegették, mégis hűnek tettette magát, hogy majd az ütközetben árulja el a rómaiakat, és így nagyobb ára legyen elpártolásának. Civilis az elfogott cohorsok jelvényeivel vette magát körül, hogy katonáinak szeme előtt legyen friss dicsőségük, az ellenség pedig a vereség emlékétől riadozzon, majd anyját s nővéreit, velük együtt valamennyiük feleségét s kisgyermekeit a hátuk mögé állítja, hogy buzdítsák a győzteseket, s szégyenítsék meg a

megfutamodókat. Mikor a férfiak énekével, asszonyok üvöltésével felzendült a csatasor, a legiók s a cohorsok oldaláról korántsem olyan erős kiáltás válaszolt. Csupaszon hagyta a balszárnyat a batavus lovasság, amely átállott s tüstént ellenük fordult. De a legiók katonasága, bármennyire aggasztó volt is a helyzet, megtartotta fegyvereit s hadrendjét. Az ubiusok s treverek segédcsapatai szégyenletes futásban szétszóródván, a síkságon összevissza kószáltak: ezekre támadtak rá a germánok, miközben a legiók a Vetera nevű táborba menekülhettek. Claudius Labeót, a batavusok lovasalakulatának parancsnokát, kisvárosi versengésben Civilis vetélytársát - nehogy ha elesik, gyűlölséget támasszon honfitársai közt, vagy ha megmarad, viszálykodásra adjon alkalmat, - a frízekhez viszik.

(19.) Ugyanezekben a napokban a batavusoknak és a canninefasoknak Vitellius parancsára Róma felé tartó cohorsait Civilisnek hozzájuk küldött követe utoléri. Erre, elvakult gőgjükben, mindjárt megmakacsolták magukat, és útjuk jutalmául ajándékpénzt, kétszeres zsoldot, a lovasság számának növelését követelték, amit Vitellius csakugyan ígért - nem azért, mintha megkapnák, hanem ürügyül a zendülésre. És Flaccus sok engedmény árán is csak azt érte el, hogy még hevesebben sürgették azt, amit - jól tudták, - úgyis meg fog tagadni. Mit sem törődvén Flaccusszal, Alsó-Germania felé indultak, hogy Civilishez csatlakozzanak. Hordeonius a tribunusok s a centuriók bevonásával megtanácskozta, hogy ne zabolázza-e meg az engedetleneket; majd vele született gyávaságában és habozó alárendeltjeinek hatására, kiket aggasztott a segédcsapatok bizonytalan hangulata és a legiók hirtelen sorozással történt kiegészítése, úgy döntött, hogy a táboron belül együtt tartja a katonákat. Később, mikor megbánta, és tanácsadói is szemrehányásokat tettek neki, mintha ő is oda akarna menni, írt Herennius Gallusnak, az első legio parancsnokának, aki Bonnát tartotta megszállva, hogy akadályozza meg átkelésükben a batavusokat; ő majd seregével szorosan a nyomukban halad. És meg is semmisíthették volna a batavusokat, ha innen Hordeonius, onnan Gallus, mindkétfelől megindítván csapatainkat, közrefogták volna őket. De Flaccus felhagyott tervével s egy másik levélben utasította Gallust, ne zaklassa az elvonulókat: ezért merülhet fel a gyanú, hogy a legatusok tudtával lobbant fel a háború, s mindaz, ami történt, vagy amitől tartani lehetett, nem a katonák tehetetlenségéből, nem is az ellenség ereje miatt, hanem a vezérek álnokságából esett meg.

(20.) A batavusok, mikor a bonnai táborhoz közeledtek, követeket küldtek előre, hogy tolmácsolják Herennius Gallusnak a cohorsok üzenetét: nincs háborús szándékuk a rómaiak ellen, akikért már annyiszor háborúztak; csak belefáradtak a hosszú és hiábavaló katonáskodásba, otthonra és nyugalomra vágynak. Ha senki nem akadályozza őket, ártalmatlanul vonulnak át; ha fegyveresen állnak velük szembe, vassal fognak utat találni. A habozó legatust katonái rávették, hogy kísértse meg a hadiszerencsét. Háromezer legiokatona és sebtében összeszedett belga cohorsok, egyszersmind falusiaknak s markotányosoknak gyáva, de a veszedelem előtt nagyhangú csapata ront ki valamennyi kapun, hogy körülfogják a számbelileg gyengébb batavusokat. Azok, mint harcedzett katonák, körös-körül sűrű ékekbe tömörülnek; elöl, hátul, oldalt biztosítva; így a mi vékony hátsorunkat áttörik. Amikor a belgák meghátráltak, kimozdul helyéből a legio, és megrettenve már a sánc és a kapuk felé tartottak. Itt a legsúlyosabb a veszteség: megtelnek hullákkal az árkok, és nemcsak az öldökléstől és a sebektől, hanem rohanás közben saját fegyvereiktől is sokan pusztultak. A győztesek elkerülték Colonia Agrippinensiumot és az út további szakaszán már semmi ellenségeskedésre nem merészkedtek: a bonnai ütközetet azzal mentették, hogy békekérelmük megtagadása után segíteniük kellett magukon.

(21.) Civilis a veterán cohorsok megérkezése után már rendes hadsereg vezére volt, de határozatlanságában és a rómaiak erejét is figyelembe véve, valamennyi ott levő katonát Vespasianusra eskette fel, s követeket küldött a két legióhoz, mely az előbbi csata veresége

után a veterai táborba vonult vissza, hogy ugyancsak fogadjanak hűséget Vespasianusnak. Erre azt válaszolják, hogy sem áruló, sem ellenség tanácsaira nincs szükségük; van nekik uralkodójuk: Vitellius, akiért utolsó leheletükig meg fogják tartani hűségüket és fegyvereiket; éppen ezért a szökevény batavus ne akarjon döntőbíráskodni római ügyekben, hanem várjon bűnének megérdemelt büntetésére. Civilis, mikor ezt jelentették neki, haragra gyulladt, az egész batavus népet fegyverbe parancsolja, csatlakoznak hozzá a bructerek s tencterek, és a követek Germaniát is felszólítják zsákmány s hírnév szerzésére.

(22.) Az eddigihez járuló új háborúnak ezekre a fenyegetéseire Munius Lupercus és Numisius Rufus, a két legioparancsnok megerősítette a sáncot s a falakat. A hosszú béke műveit, melyeket nem messze a tábortól valóságos várossá építettek ki, felforgatták, hogy az ellenség ne használhassa. De arról kevés gondoskodás történt, hogy a készleteket beszállítsák a táborba: a rablást engedélyezték. Így néhány nap alatt a zabolátlanság eltékozolta mindazt, ami a szükségleteket hosszú időre fedezte volna. Civilis a batavusok derékhadával a csatarend közepén foglalt állást, és hogy még ijesztőbb legyen látványa, a Rhenus mindkét partját germán csapatokkal rakja meg, közben a mezőkön lovassága is oda-odarúgtat; egyszersmind hajói is felvonultak az ár ellenében. Innen a veterán cohorsok jelvényei, onnan az erdőkből vagy berkekből előhurcolt vadállatképek, aszerint, hogy melyik törzs miképpen szokott harcba vonulni, - a bel- s külháborúnak ez az összevegyítése megdöbbentette az ostromlottakat, az ostromlók reménykedését pedig növelte a sánc kiterjedése: két legio számára építették, de alig ötezer fegyveres védte. Viszont ott voltak tömegestül a markotányosok, kik midőn a béke megbomlott, odacsődültek, és hadi szolgálatot teljesítettek.

(23.) A tábor egy része enyhén dombnak emelkedett, másik részét síkságon lehetett megközelíteni. Persze Augustus azt hitte, hogy ezekkel a téli táborokkal ostromállapotban s elnyomva tarthatja Germaniát, és sohasem következik be olyan csapás, hogy még ostrom alá is vehetik legióinkat. Ezért sem a tereppel, sem az erődítményekkel nem bajlódtak; az erő és a fegyver elegendőnek tetszett. A batavusok s a Rhenuson túliak, hogy vitézségük külön-külön még nyilvánvalóbb legyen, mindegyik nép magában áll fel és messziről támad. Később, mikor a legtöbb lövedék hatástalanul akadt meg a bástyatornyokon s a mellvédeken, és a felülről hajigált kövek is meg-megsebezték őket, ordítva és rohamozva nekimentek a sáncnak, sokan létrák segítségével, mások teknősbéka-fedezet alatt; s már kapaszkodtak is néhányan, mikor kardcsapásoktól és pajzsütésektől letaszíttatván, karók és dárdák záporába kerülnek: kezdetben túl merészek voltak és szerencséjükben nem ismertek mértéket. Ekkor azonban préda-vágyukban a csapásokat is eltűrték. Még ostromgépekre, ezekre a nekik szokatlan dolgokra is rákaptak. De ehhez maguk mit sem értettek: szökevények s foglyok tanították meg őket, hogyan kell fatörzseket híd formának összeilleszteni, majd alájuk tett kerekeken gördíteni, hogy egyesek ezeken állva, mintegy töltésről harcoljanak, mások belül rejtőzve a falakat aknázzák alá. De a hajítógépekből kilőtt kődarabok szétzúzták az ormótlan szerkezetet. És a vesszőfonadékokat s az ostromtetőket készítőkre égő dárdákat zúdítottak a lőszerszámokból, így az ostromlók voltak kitéve tüzes lövedékeknek, míg aztán letettek az erőszakról és a halogatás módszeréhez folyamodtak, jól tudván, hogy néhány napnyi élelem van bent és harchoz nem szokott tömeg; egyúttal az ínséges helyzet következtében árulásban, a rabszolgák megbízhatatlanságában és a háborús véletlenekben reménykedtek.

(24.) Flaccus közben értesült a tábor ostromáról. Egész Galliába segítséget kérő követeket küld szét és válogatott legiokatonákat ad át Dillius Voculának, a huszonkettedik legio parancsnokának, hogy a part mentén a lehető leggyorsabb menetben siessen előre; ő maga hajón ment utánuk, mivel testben erőtlen volt, katonái pedig gyűlölték. Nem is titkoltan zúgolódtak: kiengedték Mogontiacumból a batavus cohorsokat, elhallgatták Civilis készülődéseit, behívják szövetségesnek a germánokat. Vespasianus sem Primus Antonius, sem

Mucianus jóvoltából nem nyert többet. A nyílt gyűlölködést s a fegyvereket nyíltan vissza lehet verni: az álnokság és a csalárdság láthatatlan, éppen ezért kivédhetetlen. Civilis szemtől szembe kiáll, rendezi hadsorait, Hordeonius a hálószobájából, sőt az ágyából parancsolgat, ami csak az ellenségnek kedvez. Bátor férfiaknak ennyi fegyveres csapatát egy gyengélkedő aggastyán irányítja: inkább öljék meg az árulót, és mentesítsék szerencséjüket s vitézségüket a rossz jósjeltől! Az ilyen beszélgetésektől felingerelt katonákat még jobban feltüzelte Vespasianus levele, amelyet Flaccus, mivel titokban tartani nem lehetett - a gyűlés előtt felolvasott, s azokat, akik hozták, megkötözve Vitelliushoz küldte.

(25.) Miután így lecsillapodtak a kedélyek, Bonnába, az első legio téli táborába vonultak. A katonaság itt még indulatosabban Hordeoniusra hárította a vereség vétkét: az ő parancsára sorakoztak csatára a batavusok ellen, abban a hitben, hogy Mogontiacumból utánuk jönnek a legiók; ugyancsak az ő árulása miatt tizedelték meg őket ennyire, mert semmiféle segítség nem jött. Minderről nincs tudomása a többi seregnek, és legfőbb uruknak sem jelentették, bár ha annyi tartomány idesereglik, csírájában el lehetett volna fojtani az árulást. Hordeonius a sereg előtt felolvastatta mindazoknak a leveleknek a másolatát, amelyekkel szerte Galliában, Britanniában és Hispaniában segítséget próbált kérni, s bevezette azt a vészes módszert, hogy a leveleket a legiosasok hordozóinak adják át, akik előbb olvassák fel a katonáknak, mint a vezéreknek. Ezután az egyik zendülőt bilincsbe vereti, inkább, hogy jogát gyakorolja, nem mintha az az egy lett volna vétkes. S Bonnából kivonult a sereg Colonia Agrippinensis felé, miközben özönlöttek a gallok segédcsapatai, akik eleinte buzgón támogatták a római ügyet; majd mikor a germánok megerősödtek, a legtöbb törzs ellenünk fogott fegyvert, részint a szabadság reményében, részint - ha sikerülne levetniük a szolgaságot, - az uralomra vágyva. Nőttön-nőtt a legiók elkeseredése, és egy katona megbilincselése nem keltett rémületet; sőt éppen ez vádolta bűnrészességgel a vezért, mintha a Civilis és Flaccus közti közvetítőt hamis vád alapján, mint az igazság tanúját némították volna el. Fellépett az emelvényre Vocula, csodálatra méltó állhatatossággal, megfogatta a katonát és kiáltozása ellenére is a vesztőhelyre küldte: és míg a hitványak reszketnek, a derekabbak engedelmeskedtek a parancsnak. Ezután, mikor egyhangúlag Voculát követelték vezérnek, Flaccus neki engedte át a főparancsnokságot.

(26.) De a lázongó lelkeket sok minden vadította: a szűkös zsold és élelem, egyszersmind Gallia ellenszegülése a sorozás és adófizetés ellen; az, hogy a Rhenus, azon a tájon ismeretlen szárazság következtében, alig hordozta a hajókat; ritkultak az utánpótlás-szállítmányok; a part mentén végig őrségeket kellett felállítani, hogy a gázlóktól távol tartsák a germánokat; s ugyanez okból kevesebb gabonára több fogyasztó jutott. A műveletlenek csodás jelnek tekintették még a vízhiányt is, mintha minket már a folyók, a birodalom ősi védői is cserbenhagynának: amit békében véletlennek vagy a természet művének tekintettek, akkor végzetnek és isteni haragnak mondották.

A Novaesiumba bevonulókhoz csatlakozik a tizenhatodik legio. Vocula mellé adják, mint a gondok részesét, Herennius Gallus legioparancsnokot, de nem mervén az ellenség ellen vonulni... - a helynek Gelduba a neve, - ütöttek tábort. Itt rendgyakorlatokkal, sáncok s erődítmények építésével és egyéb hadi készületekkel próbálták a katonákat edzeni. Vocula a sereget, hogy a zsákmánytól bátorságra lobbanjon, a Civilisszel szövetkezett cugernusok legközelebb eső falvai ellen vezette; egy rész Herennius Gallusszal visszamaradt.

(27.) Történt, hogy egy gabonával megrakott hajót, amely a tábortól nem messze a sekély vízben fennakadt, a germánok a maguk partjára akartak vontatni. Gallus ezt nem hagyta, és segítségül küldött egy cohorsot: megnövekedett a germánok száma is, s mivel lassanként egyre több erősítés érkezett, valóságos ütközetre került sor. A germánok, a mieinknek nagy

veszteséget okozván, elragadják a hajót. A legyőzöttek, ami akkor jött szokásba, nem a maguk gyávaságát, hanem a vezér árulását hibáztatták. Miután kirángatták sátrából és letépték ruháját, megkorbácsolják s felszólítják, mondja meg, milyen áron, kiknek a közreműködésével árulta el a sereget. Feléled Hordeonius ellen a gyűlölet: őt kiáltják ki a bűn szerzőjének, Gallust a segédjének, míg aztán, a halálos fenyegetésektől megrémülvén, ő is árulással vádolja Hordeoniust. Megkötözik, és csak Vocula megérkezésekor szabadul. Vocula másnap kivégeztette a zendülés főkolomposait: ennyire különböző módon nyilvánult meg ebben a seregben a zabolátlanság s a meghunyászkodás. Nem kétséges, hogy a közkatona Vitellius híve volt, a legtekintélyesebbek pedig Vespasianushoz húztak: innen a bűnök és a büntetések váltakozása és az engedelmességgel keveredő őrjöngés, úgyhogy megfegyelmezni nem lehetett azokat, akiket megfenyíteni lehetett.

(28.) Közben Civilist a rengeteg erősítéssel egész Germania egyre magasabbra emelte, s a szövetséget a legelőkelőbb túszokkal biztosították. Civilis tehát, melyik törzshöz mi esett legközelebb, pusztíttatta az ubiusok s trevirek földjét, és egy másik csapatot átküldött a Mosa folyó túlsó partjára, hogy a menapiusokat, morinusokat és Gallia határvidékét nyugtalanítsa. Mindkét partot végigprédálták, az ubiusok közt annál is ádázabbul, mivel ez a germán eredetű törzs, megtagadván hazáját, római névvel „Agrippinenses”-nek hívatta magát. Lemészárolták cohorsaikat, amelyek Marcodurum helységben, mivel távol voltak a parttól, a kelleténél óvatlanabbul viselkedtek. De az ubiusok sem nyughattak, mindenáron zsákmányt akartak szerezni Germaniából: eleinte büntetlenül, majd körülfogták őket; ebben az egész háborúban különb hűséggel, mint szerencsével harcoltak. Az ubiusok felmorzsolása után tekintélyben megerősödött és a sikertől elkapatott Civilis már a legiók megostromlását szorgalmazta, megszigorította az őrséget, hogy a közelgő segítségnek egyetlen titkos hírvivője se juthasson be. A hajítógépeket s ostromműveket a batavusokra bízza; a Rhenuson túliakat, mikor csatát követelnek, a sánckarók kiszaggatására küldi, majd a visszavert csapatokkal megújíttatja az ütközetet, mivel bőven telt sokaságukból, és könnyen viselték a veszteséget.

(29.) Erőfeszítéseiknek az éjszaka sem vetett véget: körös-körül fát halmoztak fel s meggyújtották, s miközben ott lakomáztak, aki a bortól felhevült, dőre vakmerőségében csatába rohant. Persze lövedékeik a sötétben hatástalanok voltak: a rómaiak a jól látható barbár sorokat választották célpontnak, meg a merészségükkel vagy csillogó fegyverekkel szembetűnő katonákat. Észrevette ezt Civilis és kioltván a tüzet, mindent a sötétség és fegyverzaj zűrzavarává kevert. Ettől fogva csak összevissza kiáltozások hangzottak; vaktában rohamozták egymást, senki sem látta, hova sújt, vagy merre térjen ki; ahonnan a zaj jött, arra fordultak, arra feszültek; mi haszna sem volt a vitézségnek, a véletlen kavart mindent, és akárhányszor igen bátrak estek el gyávák lövéseitől. A germánokat elvakította az indulat; a veszedelmekben járatos római katona a megvasalt karókat, súlyos köveket nem csak úgy találomra hajigálta. Mikor az ostrommal erőlködők vagy a sánc falához támasztott létrák zaja az ellenséget kézre adta, pajzzsal visszanyomták, gerellyel üldözték; sokat, aki a falakra felhágott, tőrrel döftek le. Miután így telt el az éjszaka, új csata képét tárta fel a nappal.

(30.) Felhúztak a batavusok egy kétemeletes tornyot, majd a praetori kapuhoz közelítették, ahol legsimább volt a terep. A feléje taszigált erős rudak és a ráhajigált gerendák azonban beszakították, úgyhogy a rajta állók nagy része elpusztult. Aztán váratlanul kitörtek és sikeresen csatára keltek a megrémült ellenséggel, egyben a tapasztaltabb és ügyesebb legionariusok többféle hadiszerszámmal kísérleteztek. Roppant rémületet keltett egy felfüggesztett és billenő alkotmány: ha hirtelen lebocsátották, az ellenség szeme láttára egy vagy akár több emberüket a magasba ragadták, majd áthelyezve a súlypontot, a táborba zúdították őket. Civilis már nem reménykedett az ostrom sikerében, ismét csendben vesztegelt, üzenetekkel és ígéretekkel próbálta megingatni a legiók hűségét.

(31.) Ez történt Germaniában a cremonai csata előtt, melynek kimeneteléről Primus Antonius számolt be levélben, csatolván hozzá Caecina edictumát; a legyőzöttek közül pedig egy cohorsparancsnok, Alpinius Montanus, személyesen vallhatta meg pártjának balszerencséjét. Ezt különböző érzésekkel fogadták: a galliai segédcsapatok, amelyek nem kedvelték, nem is gyűlölték a pártot, s meggyőződés nélkül szolgáltak, parancsnokaik buzdítására tüstént elállnak Vitelliustól; az öreg katonák vonakodtak. De Hordeonius Flaccus szavai nyomán, tribunusaik unszolására, sem arcuk kifejezése, sem szívük szerint nem nagy meggyőződéssel letették az esküt, és míg az eskü többi szavát utánamondták, Vespasianus nevét habozva vagy halk mormogással ejtették ki, legtöbben meg hallgatással siklottak át fölötte.

(32.) Felolvasták ezután a gyűlés előtt Antoniusnak Civilishez intézett levelét. Ez gyanakvásra ingerelte a katonákat: mintha pártjának részeséhez szólna és a germaniai seregről ellenségesen. Majd mikor a geldubai táborba is eljutott a hír, ugyanazt mondták s cselekedték, és Montanust elküldték Civilishez azzal a paranccsal, hogy hagyjon fel a hadakozással, és ellenséges szándékát ne leplezze hamis fegyverekkel: ha valóban Vespasianus megsegítésére szállt hadba, kezdeti lépéseivel ennek már eleget tett. Erre Civilis előbb ravaszul válaszolt, de mikor látja Montanus szilaj természetét s fordulatokra kész hajlandóságát, panaszkodással kezdi s a veszedelmekkel, amelyeket huszonöt év alatt a rómaiak táborában tűrt, majd így szólt:

- Gyönyörű jutalmat kaptam fáradozásaimért: fivérem meggyilkolását, bilincseimet, és most e vérszomjas sereg kiáltozását, hogy hurcoljanak a vesztőhelyre: ezért én a népek jogára hivatkozva elégtételt követelek. Ti meg, treverek s egyéb szolgalelkek, miféle jutalmat vártok annyiszor ontott véretekért, ha nem a hálátlan katonáskodást, az örökké tartó adókat, a megvesszőzést, bárdot és az uraságok szeszélyeit? Íme, én, egyetlen cohors parancsnoka, és a canninefasok s a batavusok, Galliának kicsiny töredéke, megsemmisítettük, vagy vassal s éhséggel körülfogva szorongatjuk a hiú módon kiterjesztett táborokat. Egyszóval: ha merünk, vagy a szabadság lesz osztályrészünk, vagy legyőzetvén, ugyanazok maradunk.

Így feltüzelvén, de mérsékeltebb hangú jelentésre utasítván, elbocsátja: Montanus visszatér, mintha hiába járt volna, a többit eltitkolta, de rövidesen az is kiderült.

(33.) Civilis, csapatainak egy részét visszatartván, veterán cohorsait és legelszántabb germán katonáit Iulius Maximus és Claudius Victor - nénjének a fia - vezérlete alatt Vocula s hadserege ellen küldi. Átvonulás közben lerohanják egy lovasalakulatnak Asciburgiumban berendezett téli táborát, s annyira váratlanul ütöttek rajta a geldubai táboron, hogy Vocula nem is buzdíthatta fel, nem is tudta csatasorba állítani seregét. Csak azt kötötte lelkükre a kavarodásban, hogy a jelvények alatt szolgáló katonasággal a zömöt erősítsék; a segédcsapatok lazábban helyezkedtek el körös-körül. A lovasság előrerontott, de az ellenség rendezett soraiba ütközött és meghátrálásra kényszerült. Mészárlás következett ezután, nem csata. A nerviusok cohorsai is, ijedtükben vagy árulásból, védtelen hagyták a mieink oldalát: így a legiókig törtek előre, amelyek elhagyták jelvényeiket és már a sáncon belül is csaknem felőrlődtek, mikor egy váratlanul érkező csapat segítsége megváltoztatta a hadiszerencsét. A vascók népének Galba toborozta és éppen ide irányított cohorsai, miközben a tábor felé közelednek, meghallják a küzdők lármáját, a harcba merült ellenséget hátulról megtámadják s számukhoz képest nagyobb rémületet keltenek, mivel azt hiszik róluk, hogy Novaesiumból vagy Mogontiacumból az egész haderő odaérkezett. Ez a tévedés bátorságot kelt, és miközben mások erejében bizakodnak, a magukét visszanyerik. A batavusok közül a legbátrabbak, legalábbis a gyalogosok, elhullanak; a lovasok kivágták magukat a jelvényekkel s a foglyokkal, kiket még a csata elején fogdostak össze. Aznap a mi oldalunkon többen estek el, de a hitványabbak, a germánok közül a legjava.

(34.) Mivel mindkét vezér egyformán a maga hibájából érdemelte ki a csapásokat, egyik sem tudta kihasználni szerencséjét. Mert ha Civilis jelentősebb erőkből állítja fel seregét, a kevés cohors nem foghatja közre, ő pedig lerombolhatja a bevett tábort; Vocula viszont nem derítette fel az ellenség közeledtét, s ezért mindjárt kivonulása után vereséget szenvedett; azután pedig kevéssé bízván győzelmében, napokat fecsérelt el hiába, csak azután vonult az ellenség ellen, míg ha azon nyomban üldözésére ered s a dolgok folyását követni igyekszik, egy csapással felmenthette volna ostromlott legióit. Közben Civilis próbára tette az ostromlottak hangulatát, mintha elveszett volna a rómaiak ügye, és az övéinek jutott volna a győzelem: körülhordoztatta a jelvényeket s a zászlókat, megmutogatta a foglyokat is. Egyikük hősi cselekedetre szánta el magát; hangos szóval adta tudtul a történteket, mire a germánok azonnal ledöfték, de ezáltal még nagyobb lett bejelentésének hitele; ugyanakkor a lángokban álló udvarházak pusztulásából és égéséből azt is megértették, hogy közeledik a győztes sereg. Vocula a tábor színe előtt kitűzeti a hadi jelvényeket, s elrendeli, vegyék körül magukat árokkal és sánccal, hogy lerakván minden terhes holmit s málhát, akadálytalanul harcolhassanak. Erre kiáltozni kezdenek a vezérre és csatát követelnek; mert már a fenyegetőzést is megszokták. Még arra sem szántak időt, hogy felállítsák a csatarendet, amúgy rendezetlenül és fáradtan vették fel a harcot. Civilis ugyanis már ott volt és nem kevésbé bízott az ellenség hibáiban, mint katonáinak vitézségében. Változó volt a rómaiak hadiszerencséje, és a leglázongóbbak a leggyávábbak; némelyek nem feledvén friss győzelmüket, kitartottak a helyükön, aprították az ellenséget, biztatták magukat és szomszédaikat, és a csatarend helyreálltával az ostromlottak felé nyújtották karjukat, hogy el ne mulasszák az alkalmat. Azok mindezt látván a falakról, valamennyi kapun kirontanak. Civilis, mivel lova elbukott, véletlenül elterült a földön, és mindkét seregben hitelt adtak a hírnek, hogy megsebesült vagy elesett: ez roppant félelmet keltett katonáiban, az ellenségbe pedig harci kedvet öntött. Vocula azonban felhagyott a menekülők üldözésével, a sáncot s a tábor tornyait magasította, mintha újból ostrom fenyegetne; már annyiszor meghiúsította a győzelmet, hogy nem oktalanul gyanúsították: jobban szereti a háborút.

(35.) Semmi nem merítette ki annyira seregeinket, mint az élelemhiány. A legiók fogatososztagait a harcképtelen sokasággal Novaesiumba küldték, hogy onnan szárazföldi úton hozzanak gabonát, mert a folyó az ellenség kezében volt. Az első menet biztonságban járta meg útját, mivel Civilis még gyengélkedett. De mikor meghallotta, hogy újabb élelemszerzőket küldtek Novaesiumba, és az őrségül adott cohorsok úgyszólván gondtalan békében haladnak; hogy alig van a jelvények közelében katona, a fegyverek a társzekereken, és mindenki fegyelmezetlenül kószál, harci rendben megtámadja őket, de előbb embereket küldött előre a hidak és az útszűkületek megszállására. Hosszan elnyúlt oszlopban és bizonytalan hadiszerencsével harcoltak, míg csak az éjszaka félbe nem szakította az ütközetet. A cohorsok Geldubáig vonultak, mert ott a tábor, melyet a hátrahagyott katonákból álló helyőrség tartott megszállva, úgy maradt, amint azelőtt volt. Nem volt kétes, hogy a megrakott s riadt élelemszerzőknek mekkora veszedelmet kell majd kiállniuk visszafelé menet. Vocula a Veteránál bezárt ötödik és tizenötödik legióból ezer válogatott harcost csatol seregéhez, fékezhetetlen és vezéreikre neheztelő katonákat. A parancsoltnál többen kivonuló katonák menet közben nyíltan zúgolódnak, hogy többé nem tűrik az éhséget és legatusaik álnokságát; akik pedig hátramaradtak, azon siránkoztak, hogy a legiók egy részének elvezénylésével cserbenhagyták és tönkretették őket. Kettős elégedetlenség támadt ebből: némelyek visszahívták Voculát, mások meg vonakodtak visszatérni a táborba.

(36.) Közben Civilis körülzárta Veterát: Vocula Geldubába, majd onnan Novaesiumba vonult. [Civilis elfoglalja Geldubát]; hamarosan nem messze Novaesiumtól lovascsatában szerencsésen harcolt. De a katonaságot jó és balsorsa egyaránt vezéreinek romlására tüzelte, és az

ötösök s tizenötösök odaérkeztével meggyarapodott legiók, mikor megtudják, hogy Vitellius megküldte a pénzt, ajándékot követelnek. Némi habozás után Hordeonius adott is - Vespasianus nevében, s főleg ez táplálta a zendülést. Dorbézolásba és lakomázásba merülve, éjszakánként összeverődve felújítják régi haragjukat Hordeonius ellen, s mikor egyetlen legatus vagy tribunus sem merte útjukat állni, - mert minden tisztességtől megfosztotta őket az éjszaka, - kirángatják hálószobájából és meggyilkolják. Ugyanezt tervezték Vocula ellen is, ha szolgaruhában a sötétségben felismerhetetlenül el nem menekül.

(37.) Mikor a felindulás elcsitultával visszatért a félelem, centuriókat küldtek levelekkel a galliai törzsekhez, hogy segítséget és anyagi támogatást kérjenek: ők maguk - már csak ilyen a vezető nélküli sokaság: meggondolatlan, félénk, tehetetlen, - Civilis közeledtére vaktában felkapkodták, de azon nyomban el is hajigálták fegyvereiket és megfutamodtak. A sorscsapások széthúzást szültek: a felső-germaniai seregből valók ugyanis különválasztották ügyüket; a táborokban és a legközelebbi belga helységekben mégis visszaállították Vitellius képmásait, jóllehet Vitellius már halott volt. Ezután a bűneiket megbánó egyesek, négyesek és huszonkettesek Voculához szegődnek, újból felesküdnek előtte Vespasianusra, majd az ostromlott Mogontiacum felmentésére indultak. Az ostromlók már elvonultak, chattusokból, usipusokból, mattiacusokból összeállt sereg; megelégelték már a zsákmányolást, de nem vérveszteség nélkül, mivel az elszéledve és mit sem sejtve haladókon katonáink rajtaütöttek. A treverek még fonott mellvédet és sáncot is építettek határaik mentén s kölcsönösen nagy veszteséget okozva egymásnak, harcoltak a germánokkal, míg csak a római nép érdekében szerzett kiváló érdemeiket nemsokára lázadásukkal be nem mocskolták.

(38.) Eközben, távollétükben, Vespasianus - másodszor - és Titus vette át a consuli tisztséget: a levert és több okból aggodalmaskodó közvélemény gondjait a meglevő bajokon kívül még az alaptalan rémüldözés is tetézte, hogy állítólag Lucius Piso felforgató kezdeményezésére elszakadt Africa; ő állott a tartomány élén; egyáltalán nem volt bajkeverő természet, de mivel a hajókat a téli viharok visszatartották, a tömeg, - mely naponta szokta megvásárolni élelmét, s melyet a köz gondjaiból csak egy érdekel, a gabona, - miközben a tengerpart lezárásától, a szállítmányok feltartóztatásától retteg, ezt el is hitte, s a szóbeszédet megtoldották a vitellianusok, akik még mindig nem hagytak fel pártjuk iránt való buzgalmukkal, de a győzteseknek nem volt kedvük ellenére a híresztelés, mert külső háborúkkal is kielégíthetetlen vágyaikat polgárháborús győzelem soha nem elégíthette ki.

(39.) Január elsején a senatusban, amelyet Iulius Frontinus városi praetor hívott egybe, dicséretet s köszönetet szavaztak meg a legatusoknak, a seregeknek és a királyoknak; Tettius Iulianustól a praetorságot - azzal a kifogással, hogy Vespasianushoz pártoló legióját cserbenhagyta, - elvették és Plotius Grypusra ruházták; Hormusnak lovagi méltóságot adtak, majd ezután Frontinus leköszönt, és Caesar Domitianus nyerte el a praetorságot. Az ő nevét tették a levelek s a rendeletek élére, a hatalom Mucianus kezében volt, csak éppen Domitianus - barátai ösztönzésére vagy saját kedvére - sok mindent merészelt. Mucianus azonban főképp Primus Antoniustól s Varus Arriustól tartott, akiket tetteik friss hírneve és a katonák ragaszkodása miatt a nép is kedvelt, mert csatán kívül senkivel nem kegyetlenkedtek. Azt is rebesgették Antoniusról, hogy a kiváló ősökkel és testvérének képével tündöklő Scribonianus Crassust a hatalom megragadására buzdította, s nem is lett volna hiány összeesküvőkben, ha Scribonianus nem vonakodik, de őt még kész dolgokkal sem egykönnyen vették volna le a lábáról, annyira félt a bizonytalantól. Mucianus tehát, mivel Antoniust nem lehetett nyíltan elnyomni, a senatusban számtalan dicsérettel halmozza el, titkos ígéretekkel áltatja, az innenső Hispaniát ígérgeti neki, amely Cluvius Rufus távoztával helytartó nélkül maradt; egyszersmind barátainak tribunusi s praefectusi tisztségeket osztogat. Majd miután hiúságát reményekkel és vágyakkal töltötte be, erejét azzal töri meg, hogy téli táborba küldi a hetedik

legiót, amely a legszenvedélyesebben rajongott Antoniusért, a harmadikat pedig, Arrius Varus hű katonáit, Syriába küldte vissza; a hadsereg egy részét Germaniába irányította. Így kiküszöböltetvén, ami csak zavart támaszthatott volna, helyreállt a város tulajdonképpeni rendje, a törvények s hivatali tisztségek.

(40.) Domitianus aznap, mikor megjelent a senatusban, röviden és mértéktartó módon szólott atyjának s bátyjának távollétéről és a maga ifjúságáról; és mivel nem ismerték még jellemét, gyakori arcpirulását szerénységnek tekintették. Mikor a Caesar javaslatot terjesztett elő a Galbától adományozott tisztségek helyreállításáról, Curtius Montanus kifejtette, hogy Piso emlékét is meg kell tisztelni. Az atyák mindkettőt jóváhagyták: Pisóra nézve ez hatástalannak bizonyult. Ezután sorshúzással jelölték ki azokat, kiknek közreműködésével a háborúban rablott jószágokat visszajuttatják, továbbá, kik a kortól megrongálódott törvénytáblákat ellenőrzik s újból kiteszik, valamint az idők során hízelgéstől elektelenített naptárfeljegyzéseket megtisztítják s az állami kiadásokat mérséklik. Visszaadják Tettius Iulianusnak a praetorságot, miután rájöttek, hogy Vespasianushoz menekült; Grypus tisztsége megmaradt. Úgy döntöttek ezután, hogy felülvizsgálják a Musonius Rufus és Publius Celer közti vitát: Publiust elmarasztalták és ezzel elégtételt szolgáltattak Soranus árnyainak. A közszigorról emlékezetes nap egy magánember dicséretét sem nélkülözte. Jogosan állt bosszút Musonius, így vélekedtek, míg Demetriusnak, a cynicus iskola hívének ellenkező híre támadt, mivel a nyilvánvaló bűnöst több becsvággyal, mint tisztességgel védte; a válságos pillanatokban Publiusnak sem bátorsága, sem ékesszólása nem bizonyult elégségesnek. Mintha csak jelt adtak volna a vádaskodók elleni bosszúra, Iunius Mauricus azt kéri Caesartól, tegye hozzáférhetővé a senatus számára az uralkodói feljegyzéseket, hadd tudhassa meg belőlük, ki kinek a bevádolását szorgalmazta. Ilyen ügyben ki kell kérni az uralkodó véleményét - válaszolta.

(41.) A senatus a legelőkelőbbek kezdeményezésére esküminta szerkesztett; ennek alapján valamennyi tisztségviselő, a többiek pedig véleményük előadásának sorrendjében versengve szólították tanúul az isteneket, hogy az ő közreműködésükkel semmi olyasmi nem történt, ami bárki biztonságát veszélyeztette volna, s hogy sem jutalmat, sem tisztséget polgártársaik nyomorúságából nem kaptak; akiknek lelkiismeretét bűn terhelte, reszkettek és az eskü szavait mindenféle ügyeskedéssel módosítani próbálták. Elfogadták az atyák a becsületes esküt, a hamis ellen tiltakoztak, s ez a szinte erkölcsbíráskodás a Nero alatt gyakori feljelentéseiről hírhedt Sariolenus Voculát, Nonius Attianust és Cestius Severust sújtotta legkeményebben. Sariolenust újabb keletű bűnök terhe is nyomta, mert Vitelliusnál ugyanazt a mesterkedést folytatta: nem is hagyott fel a senatus a fenyegető ökölrázással, amíg csak Vocula nem távozott a curiából. Mikor Paccius Africanusra került sor, őt is ki akarták kergetni, mivel utat mutatott Nerónak az egyetértésükről s gazdagságukról híres Scribonius fivérek elveszejtésére. Africanus sem vallani nem mert, sem tagadni nem tudott: végül Vibius Crispus ellen fordult, aki kérdéseivel szorongatta, és őt is belekeverte abba, amit el nem háríthatott, így Crispus bűnrészességének árán kitért a gyűlölség elől.

(42.) Testvéri szeretetével s ékesszólásával nagy hírt szerzett ezen a napon a még senatori koron innen levő Vipstanus Messalla, aki elő merte terjeszteni kérését fivére, Aquilius Regulus érdekében. Regulust az, hogy tönkretette a Crassusok és Orfitus házát, fölöttébb meggyűlöltette. A jelek szerint önként, a maga jószántából vállalkozott a vádaskodásra még fiatal korában, nem azért, hogy veszedelmet hárítson el, hanem hatalomszerzés reményében; és ha a senatus vizsgálatot indít, ott volt bosszulónak Sulpicia Praetextata, Crassus özvegye, s négy gyermeke. Messalla tehát nem az ügyet, nem is a vádlott személyét védte, hanem magát vetette a fivérét fenyegető veszedelmek elé, s némelyeket máris meghatott. Curtius Montanus

kíméletlen szavakkal támadta Regulust, és odáig ment, hogy szemére hányta: még Galba megölése után is adott pénzt Piso gyilkosának s fogaival marcangolta Piso fejét.

- Erre már - mondotta, - biztosan nem Nero kényszerített, s nem méltóságodat vagy életedet váltottad meg a kegyetlenséggel. Nem bánom, tűrjük el az olyanok védekezését, akik inkább vesztettek el másokat, mint hogy maguk sodródjanak veszedelembe: téged gondoktól mentesen hagyott itt száműzött apád; vagyonotokat hitelezők közt osztották szét, tisztségekre még fiatal voltál; tőled semmit sem kívánhatott meg Nero, semmit sem félhetett. Vérre szomjazva és jutalmakra vágyva, eladdig ismeretlen és senki védelmében ki nem próbált tehetségedet kiváló emberek meggyilkolásával avattad fel, midőn az állam gyásznapjaiban volt consulokat fosztottál ki, hétmillió sestertiusszal felhizlalva és papi méltóságban tündökölve ártatlan gyermekeket, tekintélyes aggastyánokat, tiszteletben álló asszonyokat terítettél le egy csapásra, miközben Nero tehetetlenségét vádoltad, amiért ő maga és feljelentői egyes családokkal bajlódnak: megvan a lehetősége, hogy egyetlen szavával tönkretegye az egész senatust! Tartsátok meg jól, összeírt atyák, és őrizzétek az ilyen, mindenkor kész tanácsadót, hogy minden kor el legyen látva példaképekkel, és amiképpen idősebbjeink Marcellust, Crispust utánozzák, az ifjak Regulust kövessék. Követőkre talál a hitványság, még ha nem jár is szerencsével: hát még ha virágzik s erőtől duzzad! És akit most, bár eddig csak quaestorságig jutott, nem merünk bántani, praetorsága és consulsága után talán majd merjük? Vagy azt gondoljátok, hogy Nero az utolsó zsarnok? Ugyanezt hitték azok is, akik Tiberiust, majd Gaiust túlélték, s közben még ádázabb és kegyetlenebb támadt. Nem félünk Vespasianustól: ez a principesi életkor, ez a principesi mérséklet; de tartósabban hat a példaadó fenyítés, mint a példás erkölcs. Elpuhultunk, összeírt atyák, és már nem vagyunk az a senatus, amely Nero halála után a feljelentőknek és segédeiknek ősi szokás szerint való megbüntetését követelte. Legszebb a rossz uralkodó után az első nap.

(43.) A senatus oly nagy tetszéssel hallgatta meg Montanust, hogy Helvidius reménykedni kezdett: hátha Marcellust is leteríthetné? Ezért Cluvius Rufus dicséretével kezdte, aki ugyanolyan gazdag és híres szónok létére Nero alatt soha senkire veszedelmet nem zúdított, s a váddal és ezzel az összehasonlítással egyszersmind Epriust is szorongatta, miközben az atyák egészen felhevültek. Marcellus, mikor ezt észrevette, mintha távozni akarna a curiából, így szólt:

- Megyünk, Priscus, és neked hagyjuk a senatusodat: királykodjál csak a Caesar jelenlétében!

Utánaeredt Vibius Crispus is, mindkettő felindultan, de más-más arckifejezéssel: Marcellus fenyegetően nézett, Crispus derűsen, míg csak odasietők barátaik vissza nem vonszolják őket. Mivel a vita tovább harapózott, s egyik részről sokan, a derekak, a másikról kevesen, de befolyás birtokában konok gyűlölködéssel küszködtek, a viszálykodással el is telt a nap.

(44.) A senatus legközelebbi ülésén a Caesar kezdett szónokolni a fájdalom s a harag elfojtásáról és a korábbi idők kényszerítő körülményeiről. Utána Mucianus jóindulatúlag szólott a feljelentők mellett, egyszersmind a megkezdett, majd abbahagyott eljárás feleleve-nítőit enyheségre intő szavakkal, szinte kérve figyelmeztette. Az atyák, miután ellenállásba ütköztek, veszni hagyták a megízlelt szabadságot, Mucianus, hogy úgy ne lássék, mintha semmibe vennék a senatus ítéletét, és minden, amit Nero alatt elkövettek, bocsánatot nyerne, a senatori rendű Octavius Sagittát és Antistius Sosianust, akik száműzetésük helyéről eltávoztak, ugyanazokra a szigetekre utasította vissza. Octavius az elcsábított, de hozzámenni nem hajlandó Pontia Postuminát szerelmi őrjöngésében megölte, a romlott erkölcsű Sosianus pedig sokaknak okozta vesztét. Mindkettejüket kemény senatusi határozattal sújtották s kiűzték, és - bár másoknak megengedték a visszatérést, - ők tovább viselték a büntetés terhét. Mégsem enyhült ezáltal a Mucianusszal szemben érzett elégedetlenség, mert Sosianus és

Sagitta akkor is jelentéktelen marad, ha visszatér: a vádaskodók cselvetéseitől, gazdagságától és gonosz mesterkedésben gyakorlott hatalmától féltek.

(45.) Az atyák óhajait kis időre megbékítette az ősi szokás szerint tartott senatusi vizsgálat. Manlius Patruitus senator panaszt terjesztett elő, hogy Sena coloniájában bántalmazta az összecsődült sokaság, mégpedig a tisztségviselők parancsára, és a jogtiprásnak még ezzel sem szakadt vége: halottsiratást, jajveszékelést és látszattemetést rendeztek az ő jelenlétében, és a gyalázkodások meg a csúfságok az egész senatusnak voltak szánva. Beidézték a vádlottakat és az ügy kivizsgálása után a vétkeseket büntetéssel sújtották; még senatusi határozatot is hoztak, amelyben a senai népet törvénytiszteletre intették. Ugyanezekben a napokban Antonius Flammát a cyrenéiek vádjára zsarolás bűnében elmarasztalják és kegyetlenkedése miatt száműzetésre ítélik.

(46.) Eközben majdnem katonai zendülés lángolt fel. Praetorianus szolgálatukat követelték vissza a Vitelliustól elbocsátott, Vespasianus oldalán újból behívott katonák, és a legiókból ugyanezzel az ígérettel összeválogatott egységek az ígért zsoldot sürgették; még Vitellius praetorianusait sem lehetett volna vérontás nélkül szétkergetni: de ennyi ember visszatartásához mérhetetlen sok pénz kellett volna. Mucianus bement a táborba, hogy mindegyikük szolgálati idejét tüzetesebben megvizsgálja, és csekély térközzel különítvén el őket egymástól, kitüntetéseikkel s fegyvereikkel sorakoztatta fel a győzteseket. Ezután a vitellianusokat vezénylik elő, akikről elmondottuk, hogy Bovillae mellett megadták magukat, s a többieket, kiket a városban és a város környékén kerestek össze - majdnem teljesen fegyvertelenül. Mucianus oszoltatja őket, és a germaniai s britanniai katonákat, valamint a többi hadseregből valókat külön sorakoztatja. Ezeket mindjárt első látásra megdöbbentette, hogy szinte egy támadó és védő fegyverekkel félelmetesen felszerelt csatarendet pillantanak meg szemközt, magukat pedig bezárva, csupaszon és szennytől elektelenítve: amint pedig ide-oda kezdték őket osztani, félelem vett erőt mindnyájukon, de kiváltképpen a germaniai katonák ijedtek meg, hátha ezzel az elkülönítéssel kivégzésre szánják őket. Bajtársaik keblére vetik magukat, a nyakukba borulnak, búcsúcsókot kérnek tőlük, úgy esedeznek, hogy ne hagyják őket magukra s ne engedjék, hogy miután egy ügyért szolgáltak, ily különböző sorsra jussanak; hol Mucianushoz, hol a távollevő uralkodóhoz, végül az éghez és az istenekhez könyörögnek, míg csak Mucianus, valamennyiüket egy főparancsnok felesküdött katonáinak nevezvén, gátat nem vet az alaptalan riadalomnak; igaz, a győztes sereg kiáltozásai is hathatósabbá tették amazok könnyeit. Ezzel végződött a dolog aznap. Néhány nap elteltével már felbátorodva fogadták a hozzájuk szóló Domitianust: visszautasítják a felkínált földeket; hadd lehessenek zsoldért katonák. Kérelem volt ez, de megtagadni nem lehetett; tehát bevették őket a praetorianusok közé. Majd azokat, akiknek megvolt a koruk és a törvényben megszabott szolgálati idejük, tisztességgel elbocsátották, másokat büntetésből, de csak alkalmilag és egyenként - ez a legbiztosabb orvosszer a sokaság egyetértésének meggyengítésére.

(47.) Egyébként akár valóban szükség volt rá, akár csak hogy úgy lássék, senatusi határozatot hoztak, hogy magánszemélyektől hatvanmillió sestertius kölcsönt kell felvenni, s az ügy intézését Pompeius Silvanusra bízták. Nem sokkal később vagy a kényszerhelyzet szűnt meg, vagy felhagytak a színleléssel. Ezután Domitianus előterjesztésére semmisnek nyilvánították a Vitellius adományozta consuli tisztségeket, s állami temetést rendeztek Flavius Sabinusnak: ékes bizonyságául annak, hogy mily állhatatlan a legmagasabbat és legmélyebbet összekavaró szerencse.

(48.) Ezzel majdnem egyidőben gyilkolják meg Lucius Piso proconsult. Erről a gyilkosságról akkor számolhatok be a lehető leghívebben, ha néhány szóval ismertetem az előzményeket, amelyek jól összevágnak más ilyenféle bűntények kiváltó okaival. Az africai legio s a

birodalom határainak biztosítására rendelt segédcsapatok az isteni Augustus és Tiberius uralkodása alatt proconsuli rangú helytartónak voltak alárendelve. Utánuk a nyugtalan szellemű és Marcus Silanus africai helytartóságától félő Gaius Caesar a proconsultól elvett legiót külön erre kiküldött legatusnak adta át. Kettejük közt egyformán volt elosztva a kinevezések száma; hatáskörük egymásba mosódása elvetette a civakodás magvát, amit még fonák illetékességi viták is fokoztak. A megbízatás tartóssága, vagy az a tény, hogy az alacsonyabb rangúakban nagyobb a buzgóság, csak növelte a legatusok hatalmát, a legtekintélyesebb proconsulok pedig inkább törődtek biztonságukkal, mint hatalmukkal.

(49.) De az africai legio élén most Valerius Festus állott, ez a tékozló ifjúkor után meglehetősen nagyravágyó ember, aki Vitellius sógora lévén, még félt is. Hogy gyakori beszélgetéseik során bujtogatta-e Pisót felkelésre, vagy ellenállt bujtogatásának, megállapíthatatlan, mivel titkos tárgyalásaikon senki sem vett részt, és Piso halála után legtöbben a gyilkos felé hajlottak. Kétségtelen, hogy a tartomány és katonaság nem lelkesedett Vespasianusért, és Vitellius néhány híve, aki a városból ide menekült, Piso elé tárta, hogy Gallia ingadozik, Germania ugrásra kész; hogy veszedelmek várnak reá, és a békében gyanús embernek biztonságosabb a háború. Eközben Claudius Sagitta, a Petráról elnevezett lovasalakulat parancsnoka, szerencsésen hajózva megelőzte a Mucianustól küldött Papirius centuriót, és biztosan állította, hogy a centuriót Piso meggyilkolásával bízták meg; halott már Galerianus, anyai unokaöccse s a veje; csak a vakmerőségtől remélheti életben maradását, de két útja van a merésnek: vagy azonnal fegyvert ragad, vagy Galliába hajózván felajánlja vezéri szolgálatait Vitellius seregeinek. Szavai nem hatottak Pisóra. A Mucianustól küldött centurio, amint Karthago kikötőjébe ért, fennszóval folyvást Pisónak, mintegy uralkodójának szóló jókívánságokat hangoztatott, s a szembejövőket, akiket megdöbbentett a váratlan fordulat, arra buzdította, hogy ugyanezt harsogják. A hiszékeny sokaság a forumra tódult és Piso megjelenését követelte; örömujjongásukkal az egész várost betöltötték, mit sem törődtek az igazsággal, a hízelgésben meg kedvüket lelték. Piso - Sagitta figyelmeztetésére, vagy vele született szerénységében - nem ment ki a közönség elé és nem vetette magát oda a tömeg tetszésnyilvánításainak; s mikor a centuriót kifaggatván megtudta, hogy csak alkalmat kerestek megvádolására s kivégeztetésére, utasítást adott megbüntetésére, nem annyira életben maradásában reménykedve, mint haragjában a hóhér ellen, aki Clodius Macer gyilkosainak egyike volt, s a legatus vérétől mocskos kezét most a proconsul megölésére emelte. Ezután aggodalomról tanúskodó rendeletben megfeddvén a karthagóiakat, még megszokott hivatalos feladatait sem látta el, házába zárkózott, hogy véletlenül se nyíljék alkalom újabb mozgolódásra.

(50.) Festus azonban, mikor - a szóbeszéd szokása szerint túlozva - tudomására jutott a tömeg felindulása, a centurio kivégzése, s más igaz és hamis hír, lovasokat küld Piso meggyilkolására. Azok gyorsan odaszáguldanak és a kora hajnali szürkületben kivont karddal a proconsul házába rontanak. Nagy részük nem is ismerte Pisót, mivel Festus segédcsapatbeli punokat s maurusokat jelölt ki erre a gyilkosságra. Nem messze a hálószobától egy véletlenül útjukba akadó rabszolgától kérdezték meg, ki az a Piso, és hol van. A rabszolga nemes hazugsággal azt válaszolta, hogy ő az, mire azon nyomban felkoncolták. Nemsokára Pisót is megölik, mert volt köztük, aki ismerte: Baebius Massa, Africa procuratora, aki már akkor minden derék embert bajba sodort, ama szörnyűségek okai közt pedig, melyeket hamarosan el kellett szenvednünk, még gyakran vissza fog térni. Festus Adrumetumból, ahol várakozva megállapodott, a legióhoz ment, s Caetronius Pisanus táborparancsnokot bilincsbe verette, tulajdonképpen személyes ellentéteik miatt, de folyton csak Piso csatlósának emlegette; a katonák és a centuriók közül némelyeket megbüntetett, másokat megjutalmazott, egyiket sem érdeme szerint, hanem hogy azt higgyék róla, elfojtotta a háborút. Majd Oea és Lepcis lakosainak

viszályát simítja el, amely módjával, a parasztok egymás közti gabona- és jószáglopásaival kezdődött, de hovatovább fegyveres összetűzésekké fajult; mert a kevésbé népes oeai lakosság felvonultatta a garamasokat, e fékezhetetlen és a szomszédok kifosztására mindig kapható törzset is. Ezért szorongatott helyzetbe kerültek a lepcisiek, s miközben szerte pusztították földjeiket, ők falaik mögött reszkettek, míg végül a cohorsok s a lovasalakulatok beavatkozására a garamasok megfutamodtak, ők pedig visszakapták, amit elhurcoltak tőlük, kivéve azt, amit a megközelíthetetlen kalyibák közt kószáló nomádok a beljebb lakóknak már eladtak.

(51.) Vespasianusnak pedig a cremonai csata és a mindenfelől érkező jó hírek után Vitellius halálát sok, mindenféle rendű-rangú ember jelentette, akik éppoly vakmerően, mint szerencsével vágtak neki a téli tengernek. Megjelentek nála Vologaeses király követei, akik negyvenezer parthus lovast kínáltak. Nagyszerű s örvendetes dolog volt, hogy ennyi szövetséges segédcsapat ajánlkozik, és nincs rájuk szükség: köszönetet mondtak Vologaesesnek s azt üzenték, követeit a senatushoz küldje, ott bizonyosodjék meg a békéről. Vespasianus Italiára és a főváros állapotára irányítván figyelmét, kedvezőtlen mendemondát hall Domitianusról, hogy áthágja az életkora szabta határokat és a fiúnak engedélyezett jogkört: így hát a hadsereg java részét Titusnak adja át, hogy a iudaeai háború hátralevő részét fejezze be.

(52.) Titus, mint beszélik, még elvonulása előtt hosszas eszmecsere során kérlelte apját, hogy a vádaskodók jelentéseitől ne lobbanjon elhamarkodottan haragra, s legyen elfogulatlan és békülékeny fiához. A legiók, a hajóhadak nem oly szilárd bástyái az uralkodásnak, mint a gyermekek; mert a barátok, ahogy az alkalom, a szerencse hozza, a vágyak vagy tévedések miatt akárhányszor megfogyatkoznak, máshoz csatlakoznak, elmaradnak: tulajdon vére viszont mindenkitől elválaszthatatlan, kiváltképpen az uralkodótól, kinek jó sorsát mások is élvezik, bajai pedig csak legközelebbi rokonaira tartoznak. Még a fivérek közt sem maradna meg az egyetértés, ha apjuk jó példával nem jár elöl. Vespasianus nem is annyira Domitianus irányában enyhült meg, mint inkább Titus szeretetének örvendezett. Megnyugtatja fiát, és lelkére köti, hogy a háborúban és fegyverekkel gyarapítsa az államot: neki majd a békére s házára lesz gondja. Ezután a leggyorsabb gabonaszállító hajókat a még dühöngő tengerre bízza: mert oly nagy veszedelemben forgott a város, hogy alig tíz napra elegendő gabona volt a raktárakban, mikor Vespasianustól a szállítmányok megérkeztek.

(53.) A Capitolium helyreállításának gondját Lucius Vestinusra bízza, aki lovagrendű volt ugyan, de tekintélye s hírneve az elsők közé emelte. Egybehívott jóspapjai figyelmeztették, hogy a korábbi szentély maradványait hordassa a mocsarakba, a templomot ugyanazon a helyen építtesse fel: nem akarják az istenek a régi forma megváltozását. Június 21-én, derült időben, a templomnak szentelt egész térségre, melyet szalagokkal s koszorúkkal vettek körül, áldásos nevű katonák vonultak fel termékeny gallyakkal, majd a Vesta-szüzek olyan fiúk s leányok kíséretében, akiknek apjuk is, anyjuk is élt, forrásokból s folyókból merített vízzel hintették meg. Ezután Helvidius Priscus praetor - Plautius Aelianus pontifex szavai nyomán - disznó-, juh- és bikaáldozattal megtisztította a teret és gyepoltáron felajánlotta a belső részeket, majd Iuppiterhez, Iunóhoz, Minervához s a birodalom védőisteneihez fohászkodott, hogy a vállalkozást áldásukkal kísérjék, s emberi jámborsággal megkezdett székhelyüket isteni segítséggel emeljék magasba; megérintette a szalagokat, melyekkel az alapkövet körülfonták és a köteleket feldíszítették: egyszersmind a többi tisztségviselő és pap, a senatus, a lovagrend és a nép nagy része, buzgón s örömmel nekifeszülvén, kimozdították a roppant sziklát. S tömegével hullottak az alapterületre az ezüst- s aranypénzek és kemencében még nem olvasztott, természetes fémdarabok: a jóspapok előre megmondták, hogy nem szabad a művet másra szánt kővel vagy arannyal megszentségteleníteni. Az épület magasságát megtoldották: ezt az egyet engedi a vallásos aggály, és a korábbi templom nagyszerűségéből csak az hiányzott, mondogatták.

(54.) Közben Vitellius halálának Galliában s Germaniában elterjedt híre megkettőzte a háborút, mert Civilis - felhagyván a színleléssel - a római nép ellen rontott, Vitellius legiói pedig még az idegen szolgaságot is inkább választották, mint Vespasianust uralkodónak. A gallok, abban a hiszemben, hogy seregeink mindenütt ugyanarra a sorsra jutottak, felbátorodtak, mivel azt suttogták, hogy a szarmaták s a dákok körülfogták a moesiai és pannoniai téli táborokat; hasonló híresztelések kaptak lábra Britanniáról is. De semmi úgy, mint a Capitolium égése, nem ébresztette bennük azt a hitet, hogy eljött a birodalom végnapja. Hajdan a gallok elfoglalták a várost, de Iuppiter székhelyének nem esett baja, megmaradt a birodalom: most a végzetes tűz az égiek haragjának volt jele és azt mutatja, hogy a világuralmat az Alpokon túli népek veszik át, - hiú babonaságukban ezt jövendölték a druidák. Elterjedt az a hír is, hogy Gallia főemberei, akiket Otho küldött Vitellius ellen, útra kelésük előtt megfogadták, nem hagyják veszni szabadságukat, ha a római népet a polgárháborúk szakadatlan sora és a belső bajok egyszer megtörik.

(55.) Flaccus Hordeonius meggyilkolása előtt semmi ki nem szivárgott, amiből összeesküvésre lehetett volna következtetni: Hordeonius halála után megindultak a hírvivők Civilis és Classicus, a trevir lovasság parancsnoka között. Classicus messze a legelőkelőbb és a leggazdagabb: királyi vér és békében s háborúban híres nemzetség sarja; ő maga ősei közül inkább a római nép ellenségeivel, semmint szövetségeseivel dicsekedett. Társult hozzájuk Iulius Tutor és Iulius Sabinus, egyikük trevir, másikuk lingo; Tutort Vitellius a Rhenus-part parancsnokává tette; Sabinust vele született hiúságán kívül még vélt származásának dicsősége is fűtötte; az, hogy ükanyja buja szépségével megtetszett a Galliában háborúskodó isteni Iuliusnak. Azok ketten titkos megbeszéléseken fürkészték a többiek hangulatát; mikor az alkalmasnak gondolt személyeket bűnrészességgel be is hálózták, Colonia Agrippinensisben egy magánházban találkoznak; mert a város a maga egészében visszariadt az ilyen törekvésektől, mégis akadt köztük néhány ubius és tunger. De a döntő súlyt a trevirek és lingók jelentették, azok pedig nem szenvedhették a hosszadalmas tanácskozásokat: versengve hirdetik, hogy őrjöng meghasonlásában a római nép, halomra hullottak a legiók, pusztasággá vált Italia, éppen most foglalják el a fővárost, minden sereget a maga háborúi tartanak lekötve: ha az Alpokat őrségekkel tűzdelik meg, a szabadság megszilárdulása után Galliának csak azt kell eldöntenie, hol szabjon határt hatalmának.

(56.) Ilyeneket beszéltek s hagytak is mindjárt jóvá: a vitelliusi sereg maradványairól bizonytalanabbul. Legtöbben ki akarták őket végeztetni, mert zavargók, hűtlenek, vezéreik vérével fertőzöttek: győzött a kímélet meggondolása, hogy a bocsánat reményétől megfosztva makacsságukat lángra ne lobbantsák; inkább szövetségre kell őket csalogatni; ha csupán a legioparancsnokokat végeztetik ki, a nagy tömeg, bűneinek tudatában és a büntetlenség reményében, könnyen melléjük fog állni. Ilyenforma volt első gyűlésük, s Gallia-szerte háborúra bujtogató követeket küldtek szét, ők maguk engedelmességet színleltek, hogy annál óvatlanabb legyen Vocula, mikor rajtaütnek. Olyanok is akadtak, akik értesítették Voculát, de - csonka lévén a legiók létszáma s hűsége, - hiányzott az erő a megzabolázáshoz. Mivel a sok kétes hűségű katona és az álcázott ellenség között az adott helyzetben azt tartotta helyesebbnek, ha színlelést szegez szembe a színleléssel, és ugyanazokkal a módszerekkel él, amelyekkel őt támadták, Colonia Agrippinensisbe vonult le. Őreit megvesztegetvén, ide menekült Claudius Labeo, akinek elfogatásáról és a frízekhez való elküldéséről fentebb szólottunk. Megígérte, hogy ha embereket adnak neki, elmegy a batavusokhoz és a törzs derekabb részét ismét megnyeri a római szövetségnek. Miután egy kisebb gyalogos- és lovascsapatot kapott, a batavusok közt semmit sem mert ugyan tenni, ám néhány nerviust s baetasiust fegyverfogásra bírt, és inkább titokban, semmint nyílt háborúban a canninefasokat s a marsacusokat zaklatta.

(57.) Vocula, akit a gallok lépre csaltak, az ellenség ellen vonult, s nem messze volt Veterától, midőn a felderítés ürügyével előrenyomuló Classicus és Tutor a germán vezérekkel megállapodást kötött. Csak ekkor szakadnak el a legióktól s külön sánccal veszik körül táborukat, bár Vocula bizonygatta, a polgárháborúk nem forgatták fel annyira a római államot, hogy már a treverek s a lingók is lenézhetnék. Vannak még hű tartományok, győztes seregek, él a birodalom szerencséje, és élnek a bosszuló istenek. Így bukott el valamikor Sacrovir és az aeduusok, a minap Vindex s Gallia egyetlen csatában. Ugyanazok az istenek várják most ismét a szerződésszegőket, ugyanaz a végzet. Az isteni Iulius s az isteni Augustus jobban ismerte hűségüket: Galba ténykedése és a szolgáltatások csökkentése ellenséges érzülettel töltötte el őket. Most ellenségek, mert enyhe a szolgaság; majd ha kifosztják s mindenükből kiforgatják őket, barátok lesznek. Ilyen indulatosan beszélt, majd mikor látja Classicus és Tutor megátalkodott hűtlenségét, megfordult és Novaesiumba vonult. A gallok egy síkságon táboroztak le két mérföldnyi távolságban. Az ide kijáró centuriók s katonák áruba bocsátották lelküket, úgyhogy - hallatlan gyalázat! - római sereg idegenek szavaira esküdött, s ekkora bűnének zálogául megfogadta, hogy legatusait meggyilkolja vagy bilincsbe veri. Vocula, bár legtöbben menekülésre próbálták rábeszélni, úgy vélvén, hogy merésznek kell lennie, az összehívott gyűlés előtt ilyenforma szónoklatot tartott:

(58.) - Soha előttetek nem beszéltem így, sem értetek jobban aggódva, sem magam miatt gondtalanabbul. Mert örömest hallom, hogy vesztemre törnek, s ennyi csapás között a halálra úgy várok, mint nyomorúságaim végére: miattatok szégyenkezem s bánkódom, akik ellen nem csatára kiálló sereg készülődik, mert ez a fegyverek joga és a harcoló felek törvénye; a ti segítségetekkel háborút viselni a római nép ellen - Classicus ebben reménykedik, s Gallia uralmával és a Galliának tett esküvel kérkedik. Ha a szerencse s a férfierény pillanatnyilag elhagyott is bennünket, hát annyira híjával vagyunk a régi példáknak is, hogy a római legiók hányszor választották inkább a halált, csak ne hátráljanak? Szövetségeseink gyakran vállalták, hogy városaik elpusztuljanak, maguk feleségükkel és gyermekeikkel benn égjenek, és nem volt más jutalma vesztüknek, mint hűségük s hírük. Éppen most állják a nélkülözést s az ostromot a veterai legiók, és sem megfélemlítésre, sem ígéretekre nem tágítanak: nekünk fegyvereken, férfiakon és kitűnő tábori erődítményeinken kívül gabonánk és élelmünk is bármilyen hosszú háborúra elegendő. Pénzünk a minap még ajándékra is telt, és akár Vespasianus, akár Vitellius adományának akarjátok inkább értelmezni, mindenképpen a római uralkodótól kaptátok. Ha ti, annyi háború győztesei, akik Geldubánál, Veteránál annyiszor megfutamítottátok az ellenséget, ha ti féltek csatasorba állni, az sem méltó hozzátok, de ott van a sánc, a falak és a halogatás sokféle fortélya addig is, míg a szomszédos tartományokból a segédcsapatok és a seregek idesietnek. Lehet, hogy ellenem van kifogásotok: megteszi helyettem a többi legatus, tribunus, de akár egy centurio vagy egy katona is. Csak az a szörnyű hír el ne terjedjen az egész földkerekségen, hogy Civilis és Classicus veletek, mint csatlósokkal rohamozza meg Italiát. Vagy ha a germánok s a gallok Róma falai alá vezetnek titeket, akkor a haza ellen fordítjátok fegyvereiteket? Ilyen irtózatot még elképzelni is borzasztó. Tutornak, egy trevirnek állnátok őrséget? Jelt a harcra majd batavus ad? És ti a germánok csapatait fogjátok kiegészíteni? Mire vezet ez a gazság, ha római legiók sorakoznak fel ellenetek? Szökevényekből szökevények, árulókból árulók lesztek, új és régi eskütök közt ingadoztok, gyűlölten az istenek előtt? Jóságos nagy Iuppiter, akit nyolcszázhúsz éven át annyi diadalmenettel tiszteltünk, Quirinus, Róma városának atyja, hozzátok esdek s hozzátok könyörgök: ha már azzal nem gondoltatok, hogy vezérségem alatt ez a tábor megrontatlan és fertőzetlen maradjon, legalább azt ne engedjétek, hogy Tutor és Classicus tegye tisztátalanná és mocskolja be, a római katonáknak pedig vagy ártatlanságot adjatok, vagy mielőbbi és kár nélküli bűnbánást.

(59.) Beszédét különféleképpen fogadták, remény, félelem és szégyenkezés közt. Voculát, aki eltávozott és a halál gondolatával foglalkozott, szabadonbocsátottjai és rabszolgái megakadályozták abban, hogy önként megelőzze a szégyenletes halált. Classicus odaküldte az első legióból megszökött Aemilius Longinust, így siettette a gyilkosságot, Herennius és Numisius legatusoknak a bilincsbe verésével is beérte. Ezután magára öltvén a római főparancsnoki tisztség jelvényeit, a táborba ment. De bármennyire edzett volt is minden gazságra, több szó ki sem jött a száján, épp csak az esküt tudta felolvasni: így esküdtek fel a jelenlevők Gallia uralmára. Vocula gyilkosát magasabb ranggal, a többieket, ki mint működött közre a bűnben, jutalmakkal tüntette ki.

Megoszlottak ezután Tutor és Classicus közt a feladatok. Tutor az erős sereggel körülvett Colonia Agrippinensis lakosait s a Rhenus felső partja mentén állomásozó katonaságot ugyanolyan eskü letételére kényszeríti, kivégezteti Mogontiacumban a tribunusokat, előzi a táborparancsnokot, akik erre nem voltak hajlandók. Classicus a behódoltak közül a legelvetemültebbeket az ostromlottakhoz küldeti, hogy kegyelmet csillogtassanak meg előttük, ha a helyzethez alkalmazkodnak: különben ne reménykedjenek semmiben, éhség, harc és kínos vég vár rájuk. Hozzátették ehhez a küldöttek a maguk példáját is.

(60.) Az ostromlottakat egyfelől a hűség, másfelől a becsület és a gyalázat közt a szükség szorongatta. Amíg haboztak, elfogyott a megszokott s a szokatlan táplálék is, felélték málhás állataikat, a lovakat és egyéb jószágokat, melyeket, bár tisztátalanok s undorítók, a kényszerhelyzetben mégis hasznosítanak. Végül már, példásan tűrve a nyomorúságot, a cserjéket, gyökereket és a kövek közt sarjadt füveket tépdesték, míg aztán a rút véggel be nem mocskolták kiváló dicsőségüket: Civilishez küldött követeik útján életükért könyörögtek. Kérésüket addig nem hallgatta meg, amíg le nem tették az esküt Galliára; ezután, kikötvén magának a táborbeli zsákmányt, őröket ad melléjük, hogy a pénzt, hadiszolgákat, málhát ottfogják, őket pedig, ahogy holmi nélkül vonulnak, elkísérjék. Körülbelül az ötödik mérföldkőnél az ott összeverődött germánok rajtaütnek az elővigyázatlan meneten: a legharcosabbak azon nyomban, sokan szanaszét szóródva lelték halálukat; a többiek visszamenekülnek a táborba: Civilis nagyban panaszkodott és szidta a germánokat, mintha bűnös módon megszegték volna egyezségüket. Tettetés volt-e ez, vagy nem tudta kordában tartani az őrjöngőket, lehetetlen biztosan megállapítani. A kifosztott táborra csókat vetnek, s mindazokat, kik az ütközetet túlélték, a tűzvész emésztette el.

(61.) Mikor megindult a háború a rómaiak ellen, Civilis, barbár fogadalom szerint, megnövesztett és vörösre festett haját előrefésülte; mikor végre sikerült megsemmisítenie a legiókat, levágatta. Állítólag kicsiny fiának is hozatott néhány foglyot, hogy játéknyilakkal és -dárdákkal lövöldözzön rájuk. Egyébként sem ő maga nem esküdött fel Galliára, sem a batavusok közül nem kényszerített senkit, mivel bízott a germánok hatalmában, és abban, hogy ha az uralomért meg kellene küzdeni a gallokkal, ő a hírnevesebb és az erélyesebb. Egyéb ajándékokkal együtt Veledának küldte Munius Lupercus legioparancsnokot. A bructerek törzséből származó szűz kiterjedt hatalommal rendelkezett, mert a germánok, régi szokás szerint, sok nőt jövendőmondónak gondolnak, sőt amikor a babonaság elharapódzott, istenasszonynak. Épp ez idő tájt nagyot nőtt Veleda tekintélye, mert előre megmondta a germánok sikereit és a legiók pusztulását. De Lupercust útközben megölték. A Galliában született centuriók s tribunusok közül néhányat a szövetség zálogául visszatartanak. A cohorsok, a lovasalakulatok, a legiók téli szállásait feldúlták s porig égették, csak azok maradtak meg, amelyeket Mogontiacumban és Vindonissában létesítettek.

(62.) A tizenhatodik legio a segédcsapatokkal, amelyek egyidejűleg adták meg magukat, parancsot kap, hogy Novaesiumból menjen a trevirek városába, s előre meghatározzák a napot, ameddig a táborból ki kell vonulnia. Az egész közbeeső időt ezer aggodalom közt töltötték: a gyávábbak a Veteránál legyilkoltak példájától remegtek, a különbek a szégyentől és a becstelenségtől: milyen lesz ez az út? Ki fogja őket vezetni? Mert minden azoknak kényétől-kedvétől függ, akiket életük s haláluk uraivá tettek. Mások, mit sem törődvén a gyalázattal, pénzüket és legkedvesebb dolgaikat vették magukhoz; némelyek, mintha csatára készülődnének, előszedték fegyvereiket. Ilyen gondok közepette érkezik el indulásuknak a vártnál szomorúbb órája. Mert a sáncon belül a rút látvány nem volt annyira szembetűnő: a mező és a nap felfedte a gyalázatot. A császárképek leszaggatva, a jelvények dísztelenül, innen is, onnan is csillogó gall hadijelvények; szótlanul haladtak, akár egy hosszú temetési menet; vezér a kifolyt szemű, torz arcú, még gyengébb képességű Claudius Sanctus. Még nagyobb a szégyen, mikor a bonnai tábort elhagyván, a másik legio is csatlakozott. Mert a legiók fogságba jutásának hírére mindazok, akik nemrég reszkettek a római névtől, elősiettek a földekről s a házakból, és mindenfelől összecsődülvén, dölyfösen legeltették szemüket a szokatlan látványon. A Picensről elnevezett lovasalakulat nem tűrte a gúnyolódó tömeg örvendezését, s nem törődvén Sanctus ígéreteivel, sem fenyegetéseivel, Mogontiacumba indulnak, és mikor véletlenül szembetalálkoznak Longinusszal, Vocula gyilkosával, a rázúdított fegyverekkel megtették az első lépést bűnük későbbi kiengesztelése felé. A legiók nem változtatnak útirányukon és a trevirek falai előtt állapodnak meg.

(63.) Civilis és Classicus, sikereiken felbuzdulva, nem tudtak határozni, vajon megengedjék-e seregüknek Colonia Agrippinensis kifosztását. Kegyetlen természetük és prédavágyuk a város elpusztítására ösztönözte őket: ezzel szemben állott a hadiérdek és az, hogy új uralom kezdői számára hasznos a kegyesség híre. Civilis egy jótétemény emléke miatt is hajlott erre, mivel a megmozdulás kezdetén ott fogott fiát tisztes őrizetben tartották. De a Rhenuson túli törzsek gyűlölték a gazdag és virágzó várost; s másképp el sem tudták képzelni a háború végét, mint úgy, hogy ez lesz a germánok közös lakóhelye, vagy feldúlásával együtt az ubiusokat is szétszórják.

(64.) A tencterek tehát, akiktől a Rhenus választotta el őket, követeket küldenek és az agrippinensisi gyűlés előtt kihirdetik üzenetüket. A legerőszakosabb követ ilyenformán adta elő:

- Hogy visszatértetek Germania testébe s nevére, a közös isteneknek és a legfőbb istennek, Marsnak köszönjük, s nektek szerencsét kívánunk, hogy végre szabadok lesztek szabadok között. Mert a mai napig a folyókat, a földet, sőt majdhogynem még az eget is elzárták előletek a rómaiak, hogy a velünk való eszmecserét és találkozásainkat megakadályozzák, vagy - ami még nagyobb gyalázat fegyverforgatásra született férfiaknak, - hogy csak fegyvertelenül és szinte csupaszon, őrség alatt és pénzért jöhessünk össze. De, hogy barátságunk és szövetségünk örökre fennmaradjon, követeljük tőletek, hogy a város falait, a szolgaság védőbástyáit rontsátok le, - még a bezárva tartott vadállatok is megfeledkeznek erejükről, - határaitokon belül valamennyi rómait öldössétek le, - szabadság és uralkodás nem könnyen elegyíthető, - a megöltek vagyona legyen köztulajdon, hogy senki el ne rejthessen semmit és el se különülhessen. Nekünk is, nektek is, mint egykor őseinknek, legyen szabad mindkét partot laknunk: amiképpen a napfényt minden embernek, úgy minden földet a bátor férfiaknak nyitott meg a természet. Vegyétek fel ismét intézményeiteket s ősi életmódotokat, szakítsatok az élvezetekkel, amelyekkel a rómaiak többre mennek alattvalóik ellenében, mint fegyverekkel. Mint tiszta, érintetlen és a szolgaságról mit sem tudó nép, vagy az egyenlőség alapján fogtok élni, vagy még parancsoltok is másoknak.

(65.) Az agrippinensisiek gondolkozási időt kértek, s mivel a feltételek vállalását a jövőtől való félelem, a nyílt visszautasítást a pillanatnyi helyzet nem engedte, ilyenformán válaszolnak:

- A szabadság elsőnek kínálkozó alkalmát több mohósággal, mint óvatossággal ragadtuk meg, hogy veletek s a többi germánnal, testvéreinkkel egyesülhessünk. Városunk falait éppen most, midőn gyülekeznek a római seregek, biztonságosabb magasítani, mint lerombolni. Aki idegen Italiából vagy a tartományokból a mi földünkön volt, a háború elemésztette, vagy ki-ki hazájába menekült vissza: ez a hazájuk azoknak, akiket egykor ide telepítettek, és velünk összeházasodtak, s nemsokára született utódaiknak, s titeket nem tartunk annyira méltánytalannak, hogy tulajdon szüleink, testvéreink, gyermekeink kiirtását várnátok el tőlünk. A vámot és a kereskedés terheit megszüntetjük: átjárhattok rajtunk ellenőrzés nélkül, de csak nappal és fegyvertelenül, míg az új keletű és friss jogok idő múltával szokássá nem válnak. Döntőbírákul elismerjük Civilist és Veledát, akik majd szentesítik megállapodásunkat.

Így aztán a követek, akiket ajándékokkal küldöttek Civilishez és Veledához, miután lecsillapították a tenctereket, mindent az agrippinensisiek akarata szerint intéztek el; de azt nem engedték meg nekik, hogy személyesen felkeressék s megszólítsák Veledát: távol tartották őket látásától, hogy még nagyobb tisztelet övezze. Ő maga egy magas toronyban székelt, valamelyik kiválasztott rokona vitte-hozta a kérdéseket s válaszokat, mint az istenség közvetítője.

(66.) Civilis, mivel az agrippinensisiek szövetsége növelte hatalmát, elhatározta, megnyeri a legközelebbi törzseket, vagy ha ellenkeznének, megtámadja őket. Meg is szállta a sunucusok földjét, és ifjúságukat cohorsokba osztotta; hogy tovább ne mehessen, Claudius Labeo a baetasiusok, tungerek és nerviusok sebtében toborzott csapatával állta útját, bízván a terepben, mivel a Mosa folyó hídját már korábban elfoglalta. S eldöntetlenül folyt a harc a szűk területen, míg a germánok át nem úsztak és hátba nem támadták Labeót, ugyanakkor Civilis - vakmerőségből, vagy megállapodás szerint - a tungerek sorai közé vegyült és fennhangon így szólt:

- Nem azért fogtunk fegyvert, hogy a batavusok és a treverek a többi népnek parancsoljanak. Távol áll tőlünk ez a nagyravágyás! Fogadjátok el a szövetséget: átjövök közétek, akár vezérnek akartok, akár inkább közkatonának!

Hajlott is erre a tömeg, s már vissza akarták dugni kardjukat, mikor Campanus és Iuvenalis tunger főemberek az egész törzset átadták neki; Labeo még körülfogatása előtt elmenekült. Civilis a baetasiusokat és nerviusokat is meghódoltatta és seregéhez csatolta: akkora lett immár hatalma, hogy megrettentek tőle a törzsek, vagy önként hajlottak feléje.

(67.) Közben Iulius Sabinus ledönteti a római szövetség emlékműveit, Caesarként üdvözölteti magát s honfitársainak nagy és rendezetlen csapatával a szomszédos sequanusok hozzánk hű törzsére ront: a sequanusok pedig nem tértek ki a harc elől. A szerencse a jobbaknak kedvezett: megfutamították a lingókat. Sabinus a vaktában siettetett csatából ugyanolyan félelemmel távozott, s hogy halálának hírét keltse, felgyújtotta az udvarházat, amelybe menekült: azt hitték róla, hogy itt pusztult önkéntes halállal. De hogy ezután miféle mesterkedéssel s miféle rejtekhelyeken tengette életét kilenc éven át, egyszersmind barátainak állhatatosságát és feleségének, Epponinának jeles példáját majd a maga helyén fogjuk előadni. A sequanusok hadi sikere megállította a háború rohamát: lassan észbe kaptak a törzsek, ismét gondoltak a joggal és a szerződésekkel, elsőnek a remusok, akik Gallia-szerte kihirdették, hogy küldjenek követeket és közösen tárgyalják meg: a szabadságot, vagy békét választják.

(68.) És mivel Rómában mindez vészesebben hangzott, Mucianus azon aggódott, hogy a kiváló vezérek - mert már kinevezte Gallus Anniust és Petilius Cerialist, - nem tudják majd megfelelően ellátni a legfőbb hadvezetést. Irányító nélkül sem hagyhatta a várost; Domitianus féktelen túlkapásaitól is lehetett tartani, egyben - mint mondottuk, - gyanús szemmel nézte Primus Antoniust és Varus Arriust is. Varus, a praetorianusok parancsnoka, még mindig erővel és fegyverekkel rendelkezett: Mucianus elmozdította helyéről, s hogy ne maradjon kárpótlás nélkül, a gabonaellátás felügyelőjévé tette meg; hogy pedig Domitianusnak Varustól nem idegen érzületét enyhítse, Arrecinus Clemenst, Vespasianus családjának sógorság révén rokonát és Domitianus kegyeltjét állította a praetorianusok élére, azt mondogatván, hogy az apja kitűnően látta el ezt a tisztet Gaius Caesar alatt, tehát a katonák örömmel fogadják ugyanazt a nevet, ő maga pedig, bár a senatori rend tagja, mindkét hivatásának eleget tud tenni. A polgárok közül a leghíresebbeket, másfelől a törtetőket veszik maguk mellé. Domitianus és Mucianus együttesen készülődött, de különböző szándékkal: azt reménye és fiatalsága siettette, ez mindig csak halogatva, hogy heves társát visszatartsa, nehogy ifjonti szilajságában és rossz ösztönzésekre hallgatva kezébe kaparintsa a sereget és rosszul intézze a béke s a háború dolgát. A győzelmes legiókat, a nyolcadikat, tizenegyediket és tizenharmadikat, Vitelliuséi közül a huszonegyediket, a frissen sorozottakból a másodikat a Poeninusi s a Cottiusi Alpokon, egy részüket a Grajus-hegyen vezetik át; Britanniából a tizennegyedik, Hispaniából a hatodik és az első legiót irányítják oda.

A sereg közeledtének hírére és önszántukból is szelídebb hajlandóságra tért galliai törzsek tehát a remusoknál gyűltek össze találkozóra. A treverek küldöttsége itt várakozott, benne a leghevesebb háborús uszító, Iulius Valentinus. Jól átgondolt beszédében a római népre zúdította mindazt, amit nagy birodalmaknak szokás felhánytorgatni, gyalázatosságokat és gyűlölséget; felforgató szellem, avatott bajkeverő, és dühödt szájassága miatt sokak előtt még népszerű is.

(69.) Viszont Iulius Auspex, a remusok egyik főembere, a rómaiak erejét s a béke áldásait taglalta, meg hogy a gyávák is indítanak ugyan háborút, de a legderekabbakat veszélyeztetve viselik, és hogy már a nyakukon vannak a legiók; sikerült is megfékeznie őket, a józanabbját a tisztességre s hűségre, az ifjabbakat a kockázatra és félelemre való hivatkozással, úgyhogy Valentinus buzgóságát dicsérték, Auspex tanácsát követték. A trevereknek s a lingóknak kétségkívül ártott Galliában az, hogy Vindex felkelése idején Verginius mellett állottak. Sokat elijesztett a tartományok versengése. Ki legyen a háború feje? Honnan szerezzenek felhatalmazást s utasításokat? Ha minden sikerülne, melyik helyet válasszák a birodalom fővárosának? Még nem győztek, de már viszálykodtak: a vitában némelyek szövetségeseikkel, mások hatalmukkal, erejükkel vagy ősi származásukkal kérkedtek: viszolyogtak a jövőtől, a jelen tetszett nekik. Gallia nevében levelet írnak a treverekhez, hogy tartózkodjanak a fegyverektől, mert kieszközölhető a bocsánat, és ha megbánják tettüket, lesznek szószólóik; megint csak Valentinus állt ellen, és nem is annyira a hadi készülődéssel törődve, mint inkább a sűrű szónoklással süketté tette polgártársait.

(70.) Tehát sem a trevirek, sem a lingók, sem az egyéb lázadó törzsek nem a veszélyes vállalkozás nagyságának megfelelően cselekedtek. Még vezéreik sem közös terv szerint jártak el, hanem Civilis a belga föld úttalan vidékein keringett, közben Claudius Labeo elfogására vagy kiűzésére pályázott; Classicus, többnyire tunya semmittevésben, már biztosítottnak vélt uralmát élvezte; de még Tutor sem igyekezett Germania felső partvidékét és az Alpok magaslatait őrséggel lezárni. Ezalatt a huszonegyedik legio Vindonissából, Sextilius Felix a segédcohorsokkal Raetián át már be is nyomult; ehhez járult az a válogatott lovasalakulat, melyet annak idején Vitellius állított fel, s amely később Vespasianushoz pártolt át. Parancsnoka Iulius Briganticus volt, Civilis nővérének a fia, s mert általában a legközelebbi

rokonok gyűlölködése a leghevesebb, esküdt ellenfele nagybátyjának, aki meg őt tartotta ellenségnek. Tutor a frissen toborzott vangiókkal, caeracasokkal és tribocusokkal kiegészített trevir csapatokat lovas és gyalogos veteránokkal erősítette meg, miután a legionariusokat már ígéretekkel lekenyerezte, vagy megfélemlítéssel kényszerítette. Ezek először még lekaszabolják a Sextilius Felixtől előreküldött csapatot, de a római vezérek és seregük közeledtére tisztes átszökéssel visszatértek, nyomukban a tribocusok, vangiók és caeracasok is. Tutor a trevirek kíséretében, Mogontiacumot kikerülve, Bingiumba vonult, bízván a terepben, mivel a Nava folyó hídját előzőleg már leromboltatta; de mikor a Sextilius vezette cohorsok támadásra indultak, és gázlót találtak, az árulás következtében vereséget szenvedett. A trevirek megdöbbentek ettől a csapástól, a nép elhajigálta fegyvereit és a földeken kószált; néhány vezetőjük, hogy úgy lássék, mintha ők hagyták volna abba elsőnek a harcot, olyan városokba menekült, amelyek nem tagadták meg a római szövetséget. A Novaesiumból s Bonnából - mint fentebb említettük, - a trevirekhez átvezényelt legiók maguktól teszik le az esküt Vespasianusra. Mindez Valentinus távollétében történt. Már közeledett s bőszen megint mindent zűrzavarba és pusztulásba készült dönteni, mikor a legiók a szövetséges mediomatricusok törzséhez távoztak: Valentinus és Tutor újból fegyverbe kényszeríti a trevireket, majd megöletik Herennius és Numisius legatusokat, hogy minél kevesebb remény maradván a kegyelemre, annál erősebb legyen a bűn köteléke.

(71.) Ez volt a hadihelyzet, midőn Petilius Cerialis Mogontiacumba érkezett. Jövetelére felhorgadtak a remények; ő maga, mivel mindig vágyott a harcra és az ellenségtől nem óvakodott, inkább lefitymálta, szilaj beszédben azzal tüzelte a katonákat, hogy mihelyt lehetőség nyílik összecsapásra, ő nem fogja halogatni az ütközetet. A Galliában toborzott legénységet visszaküldi a törzsekhez, és megüzeni, hogy a birodalomnak elégségesek a legiók: a szövetségesek térjenek vissza békés munkájukhoz, nyugodtak lehetnek, mintha máris vége volna a háborúnak, ha egyszer Róma veszi fel a harcot. Ez fokozta a gallok engedelmességét: mert visszanyervén fiataljaikat, könnyebben viselték el az adóterheket, készségesebben teljesítették a szolgálatokat, mivel nem tartottak rájuk igényt. Civilis és Classicus pedig, midőn Tutor megfutamításáról, a trevirek vereségéről, az ellenség teljes sikeréről értesültek, s miközben kapkodva és sietősen összeszedik szétszórt csapataikat, sűrű üzenetekkel intették Valentinust, hogy döntő ütközetet ne kockáztasson. Még gyorsabb volt Cerialis: követeket küldött a mediomatricusokhoz, hogy a legiókat rövidebb úton zúdítsák az ellenségre; összevonta a Mogontiacumban állomásozó és a magával vitt katonaságot s a harmadik menetnapon Rigodulumba érkezett. Ezt a hegyektől, másrészről a Mosella folyótól övezett helységet Valentinus erős trevir csapattal szállta meg, még árkokkal és kőakadályokkal is körülvette. Ezek a védőművek nem tartották vissza a római vezért attól, hogy a gyalogságnak parancsot ne adjon az áttörésre, a lovasokat pedig csatarendben fel ne vezesse a hegyoldalon; mit sem törődött a vaktában összecsődült ellenséggel, amelyet, szerinte, a terep nem támogathatott annyira, hogy ne többet jelentsen övéinek vitézsége. Felkapaszkodás közben vártak egy keveset, míg az ellenséges lövedékek elrepülnek a fejük fölött; amint kézitusára került sor, a helyükről lezavart védők, mint a görgeteg, nyakra-főre hullottak alá. A lovasok egy része menedékesebb hegyoldalon, kerülővel jutott oda, s a legelőkelőbb belgákat, köztük a vezért, Valentinust is elfogták.

(72.) Cerialis másnap bevonult a trevirek városába. A katonaság nagyon áhítozott a helység feldúlására: ez Classicus, ez Tutor szülővárosa; az ő bűnük, hogy körülzárták s leöldösték a legiókat. Vétett-e ekkorát Cremona, amelyet Italia kebléről ragadtak el, mivel egyetlen éjszaka késedelmet okozott a győzteseknek? Bezzeg Germania határán épen áll az a helység, amely seregeink kifosztása és vezéreink leöldöklése fölött ujjong! Juttassák a prédát a kincstárnak: ők beérik a tűzzel és a lázadó település romba dőlésével, ami kárpótlás volna annyi tábor

feldúlásáért. Cerialis - félvén a gyalázattól, ha azt hinnék róla, hogy féktelenséghez s kegyetlenkedéshez szoktatja katonáit, - elfojtotta indulatukat, azok pedig szót fogadtak, és felhagyván a belviszállyal, külső háborúkban máris inkább engedelmesek. Magára vonta figyelmüket a mediomatricusok területéről odairányított legiók szánalmas látványa is. Ott álltak, bűnük tudatában szomorúan, földre szegzett szemmel; az összetalálkozó seregek nem üdvözölték egymást, de még a vigasztaló vagy biztató szavakra sem adtak választ, csak elrejtőztek sátraikba és még a napfényt is kerülték. Nem annyira a veszély vagy a félelem, mint inkább a szégyen és a gyalázat nyűgözte le őket, bár a győztesek is meg voltak döbbenve: szóhoz s könyörgéshez folyamodni nem mervén, könnyekkel és hallgatással esengtek irgalomért, míg csak Cerialis le nem csillapítja nyugtalanságukat, a végzet művének nyilvánítva mindazt, ami a katonák s vezérek viszálykodásából vagy az ellenség álnoksága következtében történt. Ezt tekintsék szolgálatuk és eskütételük első napjának: korábbi tetteikre sem az uralkodó, sem ő nem emlékszik. Azután egyazon táborba fogadták őket és manipulusonként kihirdették a parancsot, hogy vita vagy szóváltás közben senki szemrehányást ne tegyen bajtársának a zendülésért vagy a vereségért.

(73.) Majd gyűlésbe híván a trevereket és a lingókat, így szólt hozzájuk:

- Soha nem volt kenyerem az ékesszólás, és csak fegyverekkel bizonyítottam a római nép vitézségét. De mivel nálatok a szavak érnek a legtöbbet, s a jót és a rosszat nem a maguk valójában, hanem a zendülők szavai szerint mérlegelitek, elhatároztam, szólok egy keveset, amit most, a háború megvívása után, nektek hasznosabb meghallgatni, mint nekünk elmondani. A római vezérek s uralkodók bejöttek a ti földetekre és a többi galléra, de nem haszonvágyból, hanem eleitek kérésére, akiket már végleg elgyötörtek a viszálykodások, és az, hogy a segítségül hívott germánok szövetségeseikre és ellenfeleikre egyaránt rabigát raktak. Hogy hány csatában harcoltunk a kimberek s a teutonok ellen, seregeinknek mennyi fáradságával és milyen sikerrel küzdöttük végig a germaniai háborúkat - eléggé ismeretes. Nem azért szálltuk meg a Rhenust, hogy Italiát védjük, hanem hogy egy új Ariovistus meg ne kaparintsa Gallia királyi hatalmát. Vagy azt hiszitek, ti kedvesebbek vagytok Civilisnek, a batavusoknak és a Rhenuson túli népeknek, mint őseiknek apáitok s nagyapáitok voltak? A germánokat mindig ugyanaz az ok készteti, hogy átkeljenek Galliába: a mohó prédavágy és a vándorlás szenvedélye, hogy odahagyván mocsaraikat és pusztaságaikat, birtokba vehessék ezt a termékeny földet s titeket: ürügynek egyébként a szabadságot emlegetik és tetszetős jelszavakat, de hát senki még mások leigázására és kényuraságra nem vágyott úgy, hogy ne ugyanezeket a kifejezéseket használta volna.

(74.) - Galliában mindig voltak királyságok és háborúk, amíg csak a mi jogrendünk részesei nem lettetek. Mi, bár sokszor kihívtátok haragunkat, a győzelem jogán csak annyi terhet róttunk rátok, hogy a békét megvédelmezhessük: mert sem a népek békéjét fegyverek nélkül, sem a fegyvereket zsold nélkül, sem a zsoldot adók nélkül nem lehet fenntartani. Minden egyéb közös: akárhányszor ti állotok legióink élén, ti kormányozzátok ezeket a tartományokat s másokat; semmiből nem vagytok kirekesztve, semmitől elzárva. És a dicséretes uralkodókból ugyanannyi hasznotok van, mint nekünk, bár távol éltek tőlünk: a zsarnokok a legközelebb élőkre vetik magukat. Amiképpen a rossz termést vagy a túl sok esőt és egyéb természeti csapásokat, úgy tűrjétek az uralkodók fényűzését vagy kapzsiságát. Míg ember él, bűn is lesz, de nem állandóan, és a jobbak közbelépése ezeket is kiegyenlíti - ha ugyan nem azt hiszitek, hogy Tutor és Classicus királysága alatt mértékletesebb volna az uralom, vagy hogy a mostaniakhoz képest csekélyebb adókból ki lehetne állítani azokat a seregeket, amelyek távol tartják a germánokat s a britannokat. Mert ha - ne engedjék az istenek! - kiűznék innen a rómaiakat, mi más következnék, mint valahány nép harca egymás ellen? Nyolcszáz esztendő szerencséje s rendje forrasztotta össze ezt az építményt, amelyet szétzülleszteni a

szétzüllesztők pusztulása nélkül nem lehet. De a legnagyobb veszély titeket fenyeget, mert van aranyotok és kincsetek, ami a háborúk legfőbb előidézője. Éppen ezért szeressétek, ápoljátok a békét és a várost, amelyet legyőzöttek s győztesek egyazon joggal birtoklunk; intsenek benneteket a jó s a rossz sors tanulságai, hogy ne a pusztulással járó dacolást, hanem inkább a biztonsággal kecsegtető engedelmességet válasszátok.

Ilyenforma beszédével a súlyosabb következményektől tartó gallokat megnyugtatta és bizalommal töltötte el.

(75.) A győztes sereg még megszállva tartotta a trevereket, mikor Civilis és Classicus levelet küldött Cerialisnak, melynek ez volt a tartalma: Vespasianus meghalt, bár a hírét titkolják; a fővárost és Italiát a belháború felemésztette; Mucianus és Domitianus erőtlen és hatalom nélküli név; ha Cerialis Gallia uralmát akarja, ők városaik határaival is megelégszenek; ha inkább csatát akar, attól sem riadnak vissza. Erre Cerialis semmit sem válaszolt Civilisnek és Classicusnak, a levél vivőjét és a levelet Domitianushoz küldte.

Az ellenség addig megosztott csapatai mindenfelől megjelentek. Sokan hibáztatták Cerialist, amiért eltűrte, hogy egyesüljenek, holott útközben külön-külön végezhetett volna velük. A római sereg árokkal és sánccal vette körül a tábort, amelyben addig meggondolatlanul, erődítés nélkül állomásozott.

(76.) A germánok oldalán ellentétes nézetek küzdöttek egymással. Civilis szerint meg kell várni a Rhenuson túli törzseket, melyek megrettentenék a római népet és felőrölnék megtört erőit: mi egyebek a gallok, ha nem a győztesek zsákmányai? Még akkor is, ha a belgák, tulajdonképpeni erősségük, nyíltan vagy szívükben velük tartanak. Tutor azt bizonygatta, hogy a halogatás csak növeli a rómaiak hatalmát, mert mindenfelől gyűlnek a seregek: Britanniából is áthoztak egy legiót, másokat Hispaniából irányítottak ide; közelegnek Italiából is, mégpedig nem sebtében toborzott, hanem régi és harcedzett katonák. Mert a germánok, akikben ők reménykednek, nem hagyják, hogy parancsoljanak nekik, azt sem, hogy irányítsák őket, hanem mindent tetszésük szerint tesznek; csak pénz és ajándék csábítaná őket, az pedig több van a rómaiaknak, és senki annyira nem hajlamos a fegyverfogásra, hogy ugyanazt az árat ne inkább a nyugalomért, mint a kockázatért kérje. Ha most azonnal megütköznének, Cerialisnak nincsenek más legiói, csak a germaniai sereg maradványai, melyeket szövetségi szerződés fűz Galliához. S az a tény is, hogy a minap Valentinus gyülevész csapatát várakozásuk ellenére szétverték, csak szítja vakmerőségüket s vezérükét: legközelebb is merészek lesznek, de nem egy tapasztalatlan fiatalemberrel gyűlik meg a bajuk, akinek inkább szavakra és gyűlésezésre, nem vasra és fegyverekre volt gondja, hanem Civilisszel és Classicusszal. Ha majd ezeket pillantják meg, megint eszükbe jut a rettegés, futás és éhezés, meg annyi fogságból kikönyörgött életük. A trevireket vagy lingókat sem köti jóindulat: mihelyt félelmük elszállt, újból fegyvert ragadnak. Classicus azzal vetett véget a javaslatok ellentmondásainak, hogy helyesnek mondotta Tutor nézetét, s máris megvalósításához látnak.

(77.) A hadrend közepét, az ubiusoknak s a lingóknak szánták; a jobbszárnyon a batavusok cohorsai, baloldalt a bructerek s a tencterek sorakoztak fel. Egy részük a hegyeken, mások az út s a Mosella folyó közt váratlanul rohamoztak, hogy Cerialis a hálószobájában és az ágyában - mert az éjszakát nem a táborban töltötte, - értesült embereinek harcáról, egyszersmind legyőzetéséről; eleinte gúnyolódott a hírvivők ijedelmén, míg a vereség teljes nagyságában a szeme elé nem tárult: betörtek a legiók táborába, szétszórták a lovasokat, közben a Mosella hídját, mely a túlsó partot köti össze a várossal, ellenség szállta meg. Cerialis a zavaros helyzetben is rettenthetetlen maradt, a menekülőket puszta kézzel visszarángatva, fegyvertelenül a harcba rohan, s vakmerősége szerencsével járt: odasiető, legbátrabb katonáival visszaszerezte és válogatott csapattal biztosította a hidat. Majd a táborba visszatérvén látja,

hogy a Novaesiumnál s Bonnánál elfogott legiók alegységei felbomlottak, és alig van katona a jelvények körül, sőt a sasokat már majdnem körülfogta az ellenség. Haragra gyúlván, így kiáltozott:

- Most nem Flaccust, nem Voculát hagyjátok cserben! Nincs itt semmiféle árulás; semmi más hibámról nem tudok, csak arról, hogy vakon elhittem: a galliai szövetséget elfeledvén, ismét észben tartjátok Rómának tett eskütöket. Legfeljebb engem is a Numisiusok és Herenniusok közé fognak sorolni, hogy minden legatusotok vagy katonáinak, vagy az ellenségnek kezétől essék el. Menjetek, adjátok hírül Vespasianusnak, vagy még közelebb Civilisnek és Classicusnak, hogy a csatában elhagytátok vezéreteket: majd jönnek legiók, amelyek sem engem bosszulatlanul, sem titeket büntetlenül nem hagynak.

(78.) Mindez igaz volt, s ugyanezt vetették szemükre a tribunusok s a praefectusok. Összeállnak cohorsokba és manipulusokba, mert nem fejlődhettek csatasorba, hisz már elözönlötte őket az ellenség, de különben is akadályozták őket a sátrak s a málhák, mivel a sáncon belül folyt a harc. Tutor, Classicus és Civilis, ki-ki a maga helyén harcolt, a gallokat a szabadságért, a batavusokat a dicsőségért, a germánokat prédára ösztökélve. És minden az ellenségnek kedvezett, míg csak a huszonegyedik legio, mely a többiekhez képest szabadabb téren verődött össze, fel nem tartóztatta a rohamozókat, majd kivetette őket a helyükből. Nem isteni segítség nélkül, egyszerre megváltozott a harci készség, megfutamodtak a győztesek. Ők maguk azt bizonygatták, hogy megrémültek a cohorsok látásától, melyek az első rohamra szétszóródván, a magaslatokon újból összetömörültek és friss segítségnek látszottak; valójában az gáncsolta el a győztesnek indulókat, hogy fonák módon - hagyván az ellenséget, - egymás között versengve a zsákmányra vetették magukat. Cerialis, amit gondatlanságával majdnem elrontott, azt most állhatatosságával helyrehozta, s nyomon követvén a szerencsét, még aznap elfoglalta s feldúlta az ellenség táborát.

(79.) De nem sok pihenés jutott a katonáknak. Segítséget kértek az agrippinensisiek, s felajánlották Civilis feleségét és nővérét, valamint Classicus leányát, akiket náluk hagytak a szövetség zálogául. Felkoncolták ugyanis a házakban szétszéledt germánokat; ebből eredt félelmük és indokolt kérésük, ezért folyamodtak Cerialishoz, mielőtt az ellenség erőt gyűjtvén, reménykedésre vagy bosszúállásra felkészül. Mert Civilis is feléjük készült, nem is haderő híján, amíg chaucusokból s frízekből szervezett leglelkesebb cohorsa, amely Tolbiacumban, az agrippinensisiek területén táborozott, érintetlen volt; de egy leverő hír eltérítette szándékától: cohorsa megsemmisült, a cselvető agrippinensisiek a bő lakomától s bortól álomba süllyedt germánokra rázárták az ajtókat, majd a tetőkre hajigált tüzes csóvákkal elhamvasztották őket; egyszersmind Cerialis gyors menetben segítségükre sietett. Más aggály is szorongatta Civilist: az, hogy a tizennegyedik legio a britanniai hajóhaddal együtt ott sújt le a batavusokra, ahol az Oceanus veszi őket körül. De Fabius Priscus legatus szárazföldi úton vezette a legiót a nerviusok s a tungerek ellen, s ezek a törzsek meg is hódoltak; a hajóhadon viszont a canninefasok ütöttek rajta, s a hajók nagy részét elsüllyesztették vagy elfogták. A nerviusok sokaságát is, amely önként szánta rá magát arra, hogy a rómaiak mellett fogjon fegyvert, ugyancsak a canninefasok verték le. Classicus szintén szerencsésen ütközött meg a Cerialistól Novaesiumba előreküldött lovasokkal. Mindezek a nem súlyos, de sorozatos balsikerek kikezdték a minap szerzett győzelem hírét.

(80.) Ugyanezekben a napokban Mucianus kivégezteti Vitellius fiát, azzal az ürüggyel, hogy továbbra is megmaradna a viszálykodás, ha csírájában el nem fojtja a háborút. Azt sem engedte, hogy Domitianus kíséretének tagjai közé vegye be Antonius Primust: aggasztotta, hogy népszerű a katonák között, továbbá, mert büszkesége nem tűrte a vele egyenrangúakat sem, hát még a feljebbvalókat! Antonius elment Vespasianushoz, ott nem éppen várakozá-

sának megfelelő fogadtatásban részesült, de azért el sem fordult tőle az uralkodó kegye. Ellentétes módon hatottak Vespasianusra egyrészről Antonius érdemei, mert kétségtelen, hogy az ő vezetésével ért véget a háború, másrészről Mucianus levelei; ugyanakkor mások is összeférhetetlennek s fennhéjázónak ócsárolták, hozzátéve a korábbi életéhez tapadó vádakat. S ő sem mulasztotta el, hogy önhittségével megbotránkozást ne keltsen, mivel túlságosan emlegette érdemes cselekedeteit: másokat harciatlannak, Caecinát fogolynak gyalázta, aki csak megadta magát. Ezért egyre léhábbnak s hitványabbnak kezdték tartani, bár látszatra megmaradt a barátság.

(81.) E hónapok alatt, míg Vespasianus Alexandriában a nyári szelek meghatározott napjaira és a biztonságos tengerre várakozott, sok csoda történt, ami az égiek kedvezését és az isteni hatalmaknak Vespasianus iránt való bizonyos jóindulatát mutatta. Egy világtalannak ismert alexandriai közember a térde elé vetette magát, és Serapis isten intésére, kit ez a babonáknak hódoló nép leginkább tisztel, vakságának orvoslásáért esengve s nagy siránkozás közepette könyörgött az uralkodóhoz, hogy arcát és szemgödrét méltóztassék bekenni szájának váladékával. Egy másik, béna kezű, ugyanannak az istennek a sugallatára azt kérte, hogy tapossa őt meg caesari lábával. Vespasianus először nevetve tiltakozott; de mikor amazok állhatatosan kérlelték, egyfelől tartott ugyan a hiábavalóság hírétől, másfelől viszont az illetők esedezése és a hízelgők biztatása reményt keltett benne: végül az orvosok véleményét kérte, hogy ilyen vakság és bénaság leküzdhető-e emberi segítséggel. Az orvosok különféle módon nyilatkoztak: az egyiknek nem apadt ki, tehát visszatérhet a látóképessége, ha elhárulnak az akadályok; a másiknak kimarjultak az ízületei, de gyógyító erő alkalmazására rendbe jöhetnek; talán ez az istenek akarata, és az isteni szolgálatra az uralkodó van kiválasztva; végezetül is a sikeres gyógyítás dicsősége a Caesarra, meghiúsulásának csúfsága a nyomorultakra hárulna. Vespasianus tehát abban a meggyőződésben, hogy az ő szerencséje előtt minden nyitva áll, és már semmi sem elképzelhetetlen, ő maga derűs tekintettel, az ott ácsorgó sokaságnak pedig nagy figyelme közepette megteszi, amit kértek. Tüstént használható lett a kéz, és a vaknak felvirradt a napfény. Mindkettőt most is emlegetik, amikor már semmi ára a hazugságnak.

(82.) Mélyebb vágy támadt ezután Vespasianusban, hogy felkeresse a szent helyet, ahol a birodalom dolgait megtudakolhatja: megparancsolja, hogy mindenki hagyja el a templomot. S miután belépett és figyelmét az istenségre fordította, megpillantotta a háta mögött az egyik legelőkelőbb egyiptomit, név szerint Basilidest, akiről jól tudta, hogy több napi járásra távol van Alexandriától, és betegsége tartóztatja. Sorra kérdezi a papokat, belépett-e aznap Basilides a templomba, megkérdi a szembejövőket, nem látták-e a városban; végül lovasokat küld ki és így sikerül felderítenie, hogy abban a pillanatban nyolcvan mérföldnyi távolságban volt: ekkor a látomást isteni eredetűnek, a jóslat értelmét pedig Basilides nevéből magyarázta.

(83.) Az isten eredetét a mi íróink még nem ismertették; az egyiptomiak papjai így beszélik: Ptolemaeus királynak, ki a macedonok közül elsőnek szilárdította meg Egyiptom hatalmát, mikor a frissen alapított Alexandriát falakkal, templomokkal és szertartásokkal gazdagította, megjelent álmában egy feltűnő szépségű és az emberinél magasabb termetű ifjú, aki figyelmeztette, hogy küldje el leghívebb barátait Pontusba és hozassa el képmását; boldogságot hoz majd az országnak, s nagy és híres lesz a székhely, amely befogadja; egyszersmind úgy látta, mintha ugyanez az ifjú hatalmas lángnyelvek közepette az égbe emelkedett volna. Ptolemaeus a csodálatos jeltől felserkenvén, éjszakai látomását az egyiptomi papok elé tárja, kik az ilyeneket magyarázni szokták. Mivel pedig ezek keveset tudtak Pontusról és az idegen földekről, az Eumolpidák nemzetségéből való athéni Timotheust kérdezi meg, akit mint a szertartások elöljáróját Eleusisból hívatott oda, hogy miféle babona, milyen isten az. Timotheus, megkérdezvén olyanokat, akik már jártak Pontusban, megtudja, hogy van ott egy

Sinope nevű város, s nem messze tőle egy templom, az ottaniak közt elterjedt ősrégi híresztelés szerint Iuppiter Disé: mert női szobor is áll mellette, melyet általában Proserpinának neveznek. De Ptolemaeus, már amilyen a királyok természete, bár hajlamos volt a félelemre, amint visszatért biztonságérzete, inkább az élvezetekre, mint a vallás dolgaira gondolván, lassan már nem is törődött vele s egyéb dolgokra ügyelt, míg csak ugyanaz a látomás - most már félelmetesebben és fenyegetőbben - pusztulást jelentett neki is, országának is, ha parancsai nem teljesülnek. Ekkor megparancsolja, induljanak követek és ajándékok Scydrothemis királyhoz, - ő volt akkoriban Sinope uralkodója, - s utasította a hajóra szállókat, hogy keressék fel a pythói Apollót. A tenger kedvezett nekik, a jóshely válasza egyáltalán nem volt kétes: menjenek s atyjának szobrát hozzák visszafelé, nővérét hagyják ott.

(84.) Amint Sinopéba érkeztek, átadják Scydrothemisnek királyuk ajándékait, kérését, megbízását. A habozó király hol az istenségtől rettegett, hol az ellenszegülő nép fenyegetéseitől ijedezett; nemegyszer hajlott már a követek ajándékaira s ígéreteire. És mivel közben már három év eltelt, Ptolemaeus sem fáradságot, sem kérést nem restellt: egyre fokozta a követek méltóságát, a hajók számát, az arany súlyát. Ekkor fenyegető látomás jelenik meg Scydrothemisnek, hogy az isten rendelését ne késleltesse tovább; a határozni nem tudó királyt mindenféle csapás, betegség és az égiek nyilvánvaló s napról napra súlyosabb haragja nem hagyta nyugodni. Gyűlést hív össze, ismerteti az istenség parancsait, a maga s Ptolemaeus látomásait, a rájuk lesújtó bajokat: a tömeg helyteleníti a király eljárását, irigykedik Egyiptomra, magát félti, s a templomot körülfogja. A most már egyre mesésebb hagyomány szerint az isten magától szállott fel a parton horgonyzó hajókra: ezután - csodálatos még elmondani is! - harmadnapra megteszik az oly hosszú tengeri utat és Alexandriában kötnek ki. A város nagyságához méltó templomot építenek azon a helyen, melynek neve Rhacotis: ott állott egy régen Serapisnak és Isisnek szentelt kis szentély. Ez a legelterjedtebb hagyomány az isten eredetéről és odakerüléséről. De jól tudom, némelyek szerint a syriai Seleucia városából vitték oda annak a Ptolemaeusnak az uralkodása alatt, kit a harmadik nemzedék szült; mások azt állítják, hogy a kezdeményező ugyanaz a Ptolemaeus, a hely, ahonnan a szobor átkerült, a hajdan híres Memphis, a régi Egyiptom ékessége. Magát az istenséget sokan Aesculapiusnak magyarázzák, mivel gyógyítja a beteg testeket, mások Osirisnek, az ottani népek legősibb istenének, sokan Iuppiternek, mint a mindenség urának, legtöbben Dis paternek - jelvényeiből, s ami megnyilvánul lényében, illetőleg bonyolult következtetések alapján.

(85.) Domitianus s Mucianus pedig, még mielőtt az Alpok közelébe jutottak, kedvező híreket kaptak a treverek földjén történtekről. A győzelem legfőbb hitelesítője, Valentinus, a korántsem elcsüggedt ellenséges vezér, most is arcán hordozta korábbi nagyralátását. Csak azért hallgatták ki, hogy megismerjék gondolkodásmódját, aztán halálra ítélték; kivégzésekor valakinek, aki szemére vetette hazája rabságát, azt felelte, hogy vigaszként hallja halálában. Mucianus viszont, mintegy akkor támadt ötletként adta elő egy régóta titkolt gondolatát: mivel az istenek jósága megtörte az ellenség erejét, kevéssé lenne illő, ha Domitianus úgyszólván a háború végén útjába állna más dicsőségének. Ha a birodalom fennállása, vagy Gallia jóléte forogna kockán, akkor volna kötelessége a Caesarnak csatasorba állni; a canninefasokat s a batavusokat szerényebb rangú vezérekre kell bízni; ő maga Lugdunumban közelről tárja szemük elé a principatus erejét s szerencséjét; csekély kockázatokba bele nem vegyülve, álljon készen arra, hogy nagyobbakból vegye majd ki részét.

(86.) Domitianus megértette a ravaszságot, de az engedelmeskedéshez az is hozzátartozik, hogy ezt ne vegyék rajta észre. Így ment el Lugdunumba. Innen Domitianus állítólag titkos hírvivőkkel tette próbára Cerialis hűségét, hogy ha odamegy, átadná-e neki a sereget s a főparancsnokságot. Hogy ezzel a tervével háborúra gondolt-e apja ellen, vagy hatalomra s erőre akart szert tenni bátyjával szemben, tisztázatlan maradt, mert Cerialis józan mérséklettel

kitért előle, mint aki gyermeki módon hiúságokra vágyik. Domitianus látván, hogy az idősebbek lenézik fiatalságát, az addig vállalt kisebb kormányzati feladatokat is mellőzte, egyszerűség és szerénység örve alatt mélységesen magába zárkózott, s tudományos kedvtelést és a költészet iránt való rajongást tettetett, hogy leplezze érzelmeit és mentesüljön bátyja féltékenységétől, kinek az övétől különböző s szelídebb természetét az ellenkezőjére magyarázta.

V. KÖNYV

(1.) Ugyanennek az évnek kezdetével Titus Caesart apja Iudaea meghódoltatására jelölte ki. Minthogy már kettejük magánember korában kitűnő katonának bizonyult és most még nagyobb tetterővel s hírnévvel ténykedett, a tartományok és seregek versengve jártak a kedvében. Ő pedig, hogy még helyzeténél is többnek lássék, díszes és tettre kész katona-embernek mutatkozott, nyájas beszélgetésekben kötelességük teljesítésére serkentette az alája rendelteket, és munka közben, menet közben gyakran csatlakozott a közkatonákhoz, nem csorbítva vezéri tekintélyét. Három legio: az ötödik, a tizedik és a tizenötödik fogadta Iudaeában, Vespasianus régi hadinépe. Hozzájuk adták Syriából a tizenkettediket, valamint az Alexandriából odavezényelt huszonketteseket s a hármasokat; kíséretéhez tartozott húsz szövetséges cohors, nyolc lovasalakulat, egyszersmind a királyok közül Agrippa és Sohaemus, továbbá Antiochus király segédcsapatai és a iudaeaiakkal a szokásos szomszédgyűlöletből ellenségeskedő arabok erős egységei, valamint sokan, kiket a fővárosból és Italiából az a remény csábított oda, hogy megnyerhetik maguknak az egyelőre el nem kötelezett fejedelmet. Ezekkel a csapatokkal rendezett menetben az ellenség földjére vonul, majd mindent kikémlelve s döntésre készen, nem messze Hierosolymától száll táborba.

(2.) De mivel egy híres város végnapját készülünk megörökíteni, helyénvalónak látszik, ha kezdeteiről is szólunk. Iudaea lakói a hagyomány szerint Creta szigetéről menekültek el és Libya szélein telepedtek meg, amidőn a Iuppitertől elűzött Saturnus királyságából távozott. A bizonyítékot a népnévből merítik: ismeretes Creta szigetén az Ida hegye, melynek környékbeli lakóit, az idaeusokat, a szó idegenes megnyújtásával iudaeusoknak nevezték el. Némelyek szerint Isis uralkodása alatt az Egyiptom-szerte túlcsorduló sokaság fölöslege Hierosolymus és Iuda vezetésével a legközelebbi földekre zúdult; sokan az aethiopsok leszármazottainak tartják őket, kiket Cepheus király idejében a félelem és a gyűlölet helyváltoztatásra kényszerített. Más hagyomány szerint assyr bevándorlók, föld nélküli nép, akik Egyiptom egy részét hatalmukba kerítvén, később maguk építette városokat, héber földeket és Syriához közelebbi helyeket népesítettek be. Híresnek mondják mások a zsidók eredetét, hogy a solymusoknak Homerus költeményeiben emlegetett népe alapította a várost, és a maga nevéről nevezte el Hierosolymának.

(3.) A legtöbb szerző egyetért abban, hogy midőn Egyiptomban a testeket elcsúfító ragály támadt, Bocchoris király, felkeresvén Hammon jóshelyét, orvosszert kért, és azt a parancsot kapta, hogy tisztítsa meg országát, és az effajta embereket, akik gyűlöletesek az istenek előtt, vitesse más földekre. Az így összeszedett és egybeterelt tömeget, miután a sivatagban magára maradt, s a többiek tehetetlenül könnyeztek, Moyses, az egyik bujdosó, figyelmeztette, hogy sem az istenektől, sem az emberektől ne várjanak segítséget, mert tőlük mindenki elfordult, hanem magukban bízzanak, annak égi vezérletével, akinek első segítségeként a jelen nyomorúságot eltávoztatják. Helyesléssel fogadták ezt és minden tájékozódás nélkül, találomra útnak indulnak. De semmi annyira nem sanyargatta őket, mint a szomjúság, s már közel az elepedéshez, szerte a síkságon le-lerogyadoztak, mikor egy vadszamárcsorda a legelőről egy erdővel borított sziklára iramodott. A nyomukba induló Moyses a füves talajból következtetvén, bő vízereket tár fel. Ez megenyhítette őket, és hat álló napon át járván útjukat, a hetediken elűzték az ottani lakosokat, elfoglalták a földeket, ahol várost és templomot szenteltek.

(4.) Moyses, hogy népét a jövőre magához láncolja, új s más halandók szokásaival ellentétes szokásokat vezetett be. Közönséges ott minden, ami nálunk szent, ám meg van engedve náluk, ami nekünk tisztátalan. Annak az állatnak képmását, melynek útmutatásával bolyongásuknak s szomjúságuknak véget vetettek, szentélyükben állították fel, és mintegy Hammon

gyalázatára leöltek egy kost; bikát is áldoznak, mivel az egyiptomiak az Apist tisztelik. A sertéstől tartózkodnak, emlékezetére a csapásnak, mivel egykor őket is az a ragály csúfította el, amelyre ez az állat hajlamos. A hajdani hosszú éhezést mindmáig gyakori böjtöléssel vallják meg, és annak bizonyságául, hogy egykor gabonát raboltak, megtartják a kovásztalan zsidó kenyeret. Mint mondják, azért választották a hetediket pihenőnapul, mivel az hozta el megpróbáltatásaik végét; azután a tétlenség csábítására minden hetedik évet is a lustálkodásnak szentelték. Mások szerint ez a tiszteletadás Saturnust illeti, akár az Ida-hegyiek adták tovább vallásuk alapjait, - akik, mint értesültünk, Saturnusszal együtt kényszerültek menekülésre és lettek a nép megalapítói, - akár mivel a halandókat irányító hét bolygó közül Saturnus csillaga mozog a legmagasabb pályán és különös hatalommal, és a legtöbb égitest a hetes szám szerint járja meg útját és futását.

(5.) Ezeket a szokásokat, bármiképpen honosodtak is meg, a régiség védi: egyéb fonák és rút intézményeik ocsmányságuk miatt kaptak erőre. Mert a leghitványabbak, megvetvén ősi vallásukat, adót és pénzadományokat szoktak odahordozni; ez gyarapította a zsidók hatalmát, valamint az, hogy egymáshoz megátalkodottan hűségesek és készségesen könyörületesek, viszont mindenki mást ellenségesen gyűlölnek. Különválnak étkezésnél, félrehúzódnak pihenéskor, és ez a kéjelgésre igencsak hajlandó nemzet az idegen nőkkel való érintkezéstől távol tartja magát; egymás közt semmi sem tilalmas. Nemi szervük körülmetélését azért vezették be, hogy a különbözőségről felismerhetők legyenek. Akik az ő szokásaikra tértek át, ugyanezt művelik, de semmit oly hamar magukba nem szívnak, mint az istenek megvetését, hazájuk megtagadását, szüleik, gyermekeik, testvéreik semmibevételét. Sokaságuk gyarapításával mégis törődnek, mert senkit a később születettek közül megölni nem szabad, s a csatában elesettek vagy kivégzettek lelkét halhatatlannak tartják: innen a nemzés szeretete és a halál megvetése. A holttesteket egyiptomi szokás szerint eltemetik, nem hamvasztják; ugyanazok szertartásaik és meggyőződésük az alvilágot illetően; nem úgy az égiek tekintetében. Az egyiptomiak többnyire állatokat s faragott képeket tisztelnek, a zsidók csak elméjükben s egyetlen istenséget ismernek el: szentségtelennek tartják azokat, akik mulandó anyagból, emberek hasonlatosságára formálnak istenképeket, hiszen a legfőbb és örök lény sem nem ábrázolható, sem nem pusztuló. Nincsenek is szobrok városaikban, nemhogy templomaikban; nem hízelegnek királyaiknak, nem tisztelik a Caesarokat. De mivel papjaik síppal s dobbal kísérik éneküket, borostyánnal övezik homlokukat, s templomukban arany szőlőtövet találtak, némelyek úgy gondolták, hogy Liber atyát tisztelik, Kelet meghódítóját, bár a két kultusz egyáltalán nem egyezik: mert Liber ünnepi s vidám szertartásokat rendelt, a zsidók istentisztelete pedig képtelen s szegényes.

(6.) Országuk földjét kelet felé Arábia határolja; délről Egyiptom terül el előtte, nyugatról Phoenicia és a tenger; északot Syria felől hosszan láthatják. Az emberek testileg egészségesek és munkabírók. Ritka az eső, zsíros a föld, a termékek ugyanazok, mint nálunk, és azokon kívül a balzsam és pálma. A pálmaligetek magasak és szépek, a balzsam szerényebb növésű cserje; ha egy ága megduzzad, vaseszköz érintésére megdermednek az erek; kődarabbal vagy cseréppel szokták felnyitni; a folyadékot az orvosok használják. Hegyei közül legmagasabbra a Libanon mered, amely csodálatos módon ily nagy forróságban is hűvös s megtartja a havat; ugyanez a hegy zúdítja alá s táplálja a Iordanes folyót. De a Iordanest nem a tenger fogadja be, hanem egy, sőt két tavon keveredés nélkül átfolyik, a harmadik felfogja. Ez a hatalmas kiterjedésű tó valóságos tenger, íze még rosszabb, nehéz szagával a körülötte lakóknak dögletes; sem szélben hullámot nem vet, sem halakat vagy vízhez szokott madarakat meg nem tűr. A mozdulatlan víz a ráhajított tárgyakat, akár a szilárd talaj, hordozza; úszni tudók s nem tudók egyformán fennmaradnak benne. Az év bizonyos szakában földi szurkot vet ki magából, melynek összegyűjtését, mint egyéb készségeket, a tapasztalat tanította meg. Természettől

fogva sötét színű, és ha ecetet hintenek rá, a megkeményedő folyadék a felszínen úszik; ezt kézzel megfogják, akiknek ez a mesterségük, s a hajó fedélzetére vonszolják; ezután minden segítség nélkül besiklik s megterheli a hajót, amíg el nem vágják. De érccel vagy vassal el nem tudnád vágni; elfut a vér s a nők havi tisztulásával szennyezett ruhadarab elől. Így a régiek: a vidék ismerői szerint azonban az úszkáló szuroktömegeket kézzel terelik s úgy vonszolják partra, majd mikor a föld kigőzölgésétől, a nap erejétől megszikkadtak, fejszékkel s ékekkel, mint a gerendákat vagy a sziklákat darabolják.

(7.) Nincsenek messze innen azok a síkságok, melyekről azt beszélik, hogy hajdan termékenyek s nagy városokkal népesek voltak, de villámoktól sújtva elégtek; meg is maradtak ennek nyomai, s a szemmel láthatólag kiszáradt föld már elvesztette termőerejét. Mert minden, ami magától sarjadt, vagy kéz ültette, még ha szárba szökken, kivirágzik, vagy teljesen kifejlődik is, feketén és üresen hamuvá omlik. Én annyit még megengednék, hogy az egykor híres városok égi tűztől hamvadtak el, de úgy vélem, hogy a tó kipárolgásától szennyeződik a föld, fertőződik fölötte a levegő, s ezért rothadnak meg a vetések és az ősz gyümölcsei, mert a talaj s az ég egyformán egészségtelen. A Belius folyó is a Iudaeai-tengerbe ömlik; a torkolata körül összegyűjtött fövenyt salétrommal keverve üveggé olvasztják. Rövid ez a partrész, de a homokásóknak kimeríthetetlen.

(8.) Iudaea nagy része falvakkal van telehintve; vannak városok is; Hierosolyma az ország fővárosa. Itt áll a mérhetetlen gazdagságú templom, és míg az első erődítményrendszer a várost, a következő a királyi palotát, a templomot a legbelső zárja körül. Csak a kapuig juthat a zsidó ember, a küszöb a papokon kívül mindenkit távol tartott. Míg az assyrok, a médek és perzsák hatalmában volt a Kelet, a szolgaságra kényszerített népek közül őket nézték le leginkább: miután a macedonok szerezték meg az uralmat, Antiochus király el akarta tőlük venni babonaságukat és görög szokásokat igyekezett köztük meghonosítani, de a parthus háború megakadályozta abban, hogy ezt az utálatos népet jobbá változtassa; Arsaces ugyanis épp abban az időben szakadt el. Ekkor a zsidók, mivel a macedonok meggyengültek, a parthusok még nem erősödtek meg, a rómaiak pedig távol voltak, maguk választottak királyokat; kiket az állhatatlan nép elűzött ugyan, de miután fegyverrel sikerült visszaszerezniük uralmukat, a polgárok számkivetésétől, városok feldúlásától, fivéreik, feleségük, szüleik megölésétől s a királyoknál szokásos egyéb dolgoktól sem riadtak vissza, és kedveztek a babonaságnak, mivel a főpapi tisztséget is hatalmuk erősítésére vették igénybe.

(9.) A rómaiak közül elsőnek Cnaeus Pompeius hódoltatta meg a zsidókat s győzelme jogán a templomba is belépett: ettől kezdve lett közismertté, hogy bent nincs istenszobor, üres a szentély és nem rejteget titkokat. Hierosolyma falait lerombolták, a templom megmaradt. Később a római polgárháborúban, miután a tartományok Marcus Antonius fennhatósága alá kerültek, Pacorus parthus királyfi foglalta el Iudaeát, de a Publius Ventidiusszal vívott csatában elesett, és a parthusok az Euphratesen túl kényszerültek vissza: a zsidókat Gaius Sosius vetette hatalma alá. A királyságot, melyet Antonius Herodesnek adott, a győztes Augustus ki is terjesztette. Herodes halála után, nem várva Caesar intézkedésére, egy bizonyos Simo sajátította ki a királyi címet. Tettét Quintilius Varus syriai helytartó torolta meg, és ezután a ráncba szedett népet - háromfelé osztva - Herodes fiai kormányozták. Tiberius alatt nyugalom volt; majd mikor Gaius Caesar megparancsolta, hogy képmását a templomban helyezzék el, inkább fegyvert ragadtak; ennek a mozgalomnak a császár halála vetett véget. Claudius a királyok halála, illetőleg hatalmuk korlátozása után Iudaea tartományát római lovagokra vagy felszabadított rabszolgákra bízta, akik közül Antonius Felix mindenféle kegyetlenkedés és önkény közepette szolgalélekhez méltóan gyakorolta a királyi jogkört. Drusillát, Cleopatra és Antonius unokáját vette feleségül, úgyhogy Antoniusnak Felix az unokaveje, Claudius pedig az unokája volt.

(10.) Tartott mégis a zsidók türelme egészen Gessius Florus procuratorságáig: ő alatta tört ki a háború. Cestius Gallusra, Syria helytartójára, aki megpróbálta a lázadást elfojtani, változó sikerű, de többnyire vesztes csaták vártak. Mikor őt a végzet vagy az életuntság sírba döntötte, a Nero küldötte Vespasianus - szerencséjével, hírével és kiváló segítőtársaival - két nyár leforgása alatt az egész síkságot s Hierosolyma kivételével valamennyi várost megszállotta győztes seregével. A következő év a polgárháború jegyében, s ami a zsidókat illette, nyugalomban telt el. Mihelyt Italiában helyreállt a béke, a külső gondok is visszatértek: növelte a haragot, hogy egyedül a zsidók nem engedtek; egyszersmind az új uralkodás minden véletlen eshetőségére való tekintettel hasznosnak látszott, hogy Titus a seregeknél maradjon.

(11.) Tábort ütött tehát, mint elmondottuk, Hierosolyma falai előtt és megmutatta harcra kész legióit. A zsidók közvetlenül a falak tövében állították fel hadsoraikat, hogy siker esetén majd előbbre merészkednek, ha pedig kivetnék őket állásaikból, biztos menedékük legyen. Az ellenük küldött lovasok és a könnyűfegyverzetű csapatok eldöntetlenül harcoltak; majd meghátrált az ellenség, és a következő napokon már a kapuk előtt került sor sűrű összecsapásokra, míg csak folytonos veszteségeik miatt a falak mögé nem kényszerültek. A rómaiak ostromhoz láttak, mert méltatlannak találták, hogy az ellenség kiéheztetésére várjanak, és kívánták is a veszedelmeket, egy részük vitézségből, sokan vadságból és prédavágyból. Titusnak Róma, a hatalom és a szórakozás lebegett a szeme előtt, és időveszteségnek vélte, ha Hierosolyma azonnal el nem esik. De a meredek fekvésű várost oly hatalmas erődítmények védték, hogy még sík terepet is kellőképpen oltalmaztak volna. Mert a két magasan kiemelkedő dombot mesterségesen előreugró vagy befelé szögellő falak zárták körül, hogy az ostromlók oldala ki legyen téve a lövedékeknek; a szikla széle meredek, és tornyok is emelkedtek rajta, ahol a hegy segített, hatvan, mélyedésekben százhúsz lábnyira: csodálatos látvány, és távolról szemlélve egyforma magas építmény. Bent újabb falak vették körül a királyi palotát, és különösen magasra nyúlt az a torony, melyet Herodes Marcus Antonius tiszteletére nevezett el.

(12.) A várrá kiépített templomot külön falak övezték, melyeket még a többinél is gondosabb munkával emeltek, s a templom körül húzódó csarnokok is kiváló védelmet biztosítottak. Volt állandó vizű forrás, a föld alatt üregesre kivájt sziklák, halasmedencék és víztárolók az esővíz őrzésére. Az építők, épp szokásaik különbözősége miatt, előre látták a gyakori háborúkat: ezért mindenről gondoskodtak, akármilyen hosszú ostromra is; és mivel Pompeius rohammal foglalta el városukat, a félelem és a tapasztalat sok mindent megmutatott nekik. Azután, Claudius korának kapzsiságát kihasználva, megvásárolták az erődítés jogát s falakat építettek, már békeidőben háborúra számítva, és mert a nagy beözönléstől és a többi város pusztulásától megsokasodtak; s mivel a legmegátalkodottabbak oda menekültek be, annál hevesebbé váltak a pártvillongások. Három vezér, ugyanannyi sereg: a külső és legkiterjedtebb falakat Simo, a város közepét Ioannes, a templomot Eleazar védelmezte. Ioannes és Simo ereje a sokaságban és a fegyverekben volt, Eleazaré a helyben; de egymás között harcok, álnokság, gyújtogatások, és rengeteg gabona elégett. Majd Ioannes, áldozás ürügyén embereket küldvén Eleazar s csapata felkoncolására, hatalmába keríti a templomot. Így két pártra szakadt a város, míg csak a rómaiak közeledtével a külső háború egyetértést nem teremtett.

(13.) Csodás jelek mutatkoztak, amelyeket sem áldozatokkal, sem fogadalmakkal nem engesztelhet ez a babonaságnak hódoló, a vallással szembeszegülő nép. Egymásnak rontó hadsorokat, vöröslő fegyvereket láttak az égen, és hirtelen fellobbanó felhők világították meg a templomot. Hirtelen feltárultak a szentély ajtói, és emberinél hangosabb szó hallatszott: távoznak az istenek; egyszersmind távozó léptek roppant dübörgése. Ezt kevesen magyarázták félelmes előjelnek: a többségben az a meggyőződés élt, hogy az ősi papi írások szerint épp ebben az időben fog erőre kapni a Kelet, s Iudaeából kiindulók szerzik meg a világuralmat. Ez

a kétes ige Vespasianust és Titust jövendölte meg, de a tömeg - az emberi vágyakozás szokása szerint a végzet magasztos rendelését a maga javára magyarázván - még a csapások hatására sem tért meg az igazsághoz. A mindenféle korú ostromlottak, férfiak és nők száma, amint olvashattuk, hatszázezer volt; fegyver mindazok kezében, akik forgatni tudták, és többen bizonyultak bátornak, mintsem számukhoz képest várni lehetett. Egyformán elszántak voltak férfiak és nők, és ha otthonuk elhagyására kényszerülnének, inkább féltek az élettől, mint a haláltól. Mivel a terep nem tette lehetővé, hogy megrohamozza a várost és a népet, és rajtaütést hajtson végre, Caesar Titus úgy döntött, hogy ostromtöltésekkel s védőtetőkkel fog harcolni. Kiosztotta a legiók közt a feladatokat, és nyugodtak a fegyverek, míg csak mindent elő nem készítettek, amit várvívásra a régiek vagy újabb tehetségek kieszeltek.

(14.) Közben Civilis a treverek földjén lezajlott szerencsétlen csata után Germaniában újjászervezvén seregét, Vetera Castrában állapodott meg, biztonságos helyen és hogy az ottani sikerek emléke növelje a barbárok harci kedvét. Oda is követte Cerialis, miután a második, hatodik és tizennegyedik legio megérkeztével csapatai megkétszereződtek, s a gyalogos- és lovasalakulatok, melyeket már régebben odavezényeltek, a győzelem után ugyancsak siettek. Egyik vezér sem késedelmeskedett, de tartóztatta őket a szélesen elnyúló, természettől fogva vizenyős síkság; ezt csak fokozta Civilis egy ferdén a Rhenusba épített gáttal, hogy az akadály által visszaterelt folyó a környékre zúduljon. Az ilyenforma terep, melyet a bizonytalan gázlók csalókává tettek, nekünk nem kedvezett: mivel a fegyverekkel megrakott római katona fél az úszástól, a folyókhoz szokott germánok pedig könnyű fegyvereikkel és nyúlánk termetükkel fennmaradnak a vízen.

(15.) Legbátrabbjaink tehát a batavusok kihívására harcot kezdtek; azután zavar támadt, mivel a mélyre süppedő helyeken a fegyverek, lovak bent ragadtak, a germánok pedig átugráltak az ismerős gázlókon, és többnyire eltértek az arcvonaltól, hogy oldalunkba vagy hátunkba kerüljenek. És nem is gyalogoscsata módjára folyt a közelharc, hanem mintha tengeri ütközetben a hullámok közt hányódnának, vagy ha valami szilárdra akadtak, egész testükkel arra kapaszkodva, sebesültek épekkel, úszók úszni nem tudókkal, egymás kölcsönös vesztére bonyolódtak össze. A kavarodáshoz képest mégis csekély volt a veszteség, mivel a germánok ki nem merészkedvén a mocsárból, a táborba tértek vissza. Ennek az összecsapásnak a kimenetele mindkét vezért, más-más megfontolásból, a döntés siettetésére ösztönözte: Civilis ki akarta használni szerencséjét, Cerialis pedig le akarta mosni a gyalázatot; a germánok megszilajodtak a sikertől, a rómaiakat a szégyen serkentette. Az éjszaka a barbárok éneklése vagy kiáltozása, nálunk harag és fenyegetések közepette telt el.

(16.) Másnap reggel Cerialis lovassággal és segédcohorsokkal egészíti ki az arcvonalat, a második csatasorba állítja a legiókat; mint vezér, válogatott alakulatait előre nem látható esetekre maga mellé rendelte. Civilis nem elnyújtott hadrendben, hanem ék alakban állott fel: batavusok s cugernusok a jobbszárnyon, míg a balszárnyat és a folyóhoz közelebbi szakaszt a Rhenuson túliak foglalták el. A vezéri buzdítás nem szózat formájában, az egész sereg előtt hangzott el, hanem amint egyes csapataik előtt ellovagoltak. Cerialis a római név dicsőségét, a régi s az újabb győzelmeket emlegette; a hűtlen, gyáva, legyőzött ellenséget örökre irtsák ki; inkább bosszúra, mint csatára van szükség. Kevesebben harcoltak a minap a túlerő ellen, mégis szétszórták a germánok derékhadát; azok maradtak meg, akik szívükben futást, sebeket a hátukon hordoznak. Külön-külön ösztökélte ezután a legiókat: a tizennégyeseket Britannia meghódítóinak nevezte; Galba a hatodik legio kezdeményezésére lett uralkodó; a kettesek ebben a mostani csatában fogják új jelvényeiket s új sasukat felszentelni. Ezután, továbbhaladván, a germaniai sereg felé tárta a karját, hogy a maguk partját, a maguk táborát az ellenség vérével szerezzék vissza. Máris élénkebben kiáltoznak valamennyien, akár mert a

hosszú béke után vágytak a csatára, akár mert belefáradtak a háborúba és békét szerettek volna, s jutalmat és nyugalmat reméltek a jövőre.

(17.) Civilis sem szótlanul rendezte el seregét, hanem a csatamezőt hívta vitézségük tanújául: a germánok s a batavusok ott állnak dicsőségük nyomdokain, mert legiók hamvait s csontjait taposssák. Bármerre tekint a római katona, fogság, pusztulás és csupa rossz jel forog előtte. Ne rémítse őket a treverföldi csata felemás kimenetele: saját győzelmük gátolta ott a germánokat, mert fegyvereiket félretéve, zsákmánnyal akadályozták a kezüket: de azután minden sikeresre, az ellenségnek pedig vesztére fordult. Amiről vezéri furfanggal gondoskodni kellett, ő gondoskodott; íme, a vizenyős, de nekik ismerős síkság, az ellenségnek ártó mocsarak. A Rhenust és Germania isteneit látják maguk előtt, azok segítségével lássanak hozzá a harchoz, feleségükre, szüleikre, a hazára gondolva: ez a nap vagy a legdicsőségesebb lesz őseik diadal-ünnepei közt, vagy szégyenletes az utódok előtt. Miután fegyvercsörgetéssel s dobogással - ez náluk a szokás, - helyeselték szavait, köveket, golyókat és egyebet hajigálva megkezdődik a csata, de katonáink nem gázolnak bele a mocsárba, a germánok pedig ingerlik, hogy odacsalják őket.

(18.) Mikor elfogyott a hajigálnivaló, és hevesebbé vált a harc, az ellenség már ádázabbul rontott előre: roppant termetükkel és hosszú-hosszú dárdáikkal messziről döfködték a bizony-talanul álló s ingadozó katonákat; egyidejűleg a rhenusi gátról, melynek építését fentebb említettük, egy bructer ék úszott át. Ezen a ponton kavarodás támadt, és már-már meghátrált a szövetséges cohorsok vonala, midőn a legiók veszik át a harcot, megtörik az ellenség szilaj-ságát, és kiegyenlítik a csatát. Közben egy batavus szökevény Cerialishoz járul s az ellenség hátba támadását ígéri, ha a mocsár túlsó szélére lovasságot irányít: ott szilárd a talaj, és a cugernusok, kiknek az őrség jutott, nemigen ügyelnek. A szökevénnyel küldött két lovas-egység körülfogja az óvatlan ellenséget. A legiók, mihelyt ezt a kiáltozásból megtudják, szemből szorították őket, s a helyükből kivetett germánok futva menekültek a Rhenus felé. Vége is lett volna aznap a háborúnak, ha a római hajóhad gyorsabban igyekszik utánuk; de a lovasság sem eredt a nyomukba, mert hirtelen zápor zúdult le, és különben is közel volt az éjszaka.

(19.) Másnap a tizennegyedik legio Felső-Germaniába indult, Annius Gallushoz. Cerialis seregét a hispaniai tizedik legio egészítette ki: Civilisnek chaucus segédcsapatai érkeztek. Mivel mégsem merte a batavusok városát fegyveresen védeni, minden mozgathatót elhurcolt, a többit felgyújtotta, aztán a szigetre vonult vissza, jól tudván, hogy nincsenek hídépítéshez szükséges hajók, a római sereg pedig másképp nem tud átkelni. Sőt még a Drusus Germanicustól épített gátat is átvágatta, s a Rhenust, amely medrének természetes lejtése következtében amúgy is Gallia felé tör, az útjában álló építményt lerombolva, engedte arra zúdulni. Az így - tulajdonképpen a folyó elvezetésével - sekéllyé vált meder a sziget s a germánok közti területnek összefüggő szárazföld látszatát adta. Átkelt a Rhenuson Tutor és Classicus is, valamint száztizenhárom trevir senator, köztük Alpinius Montanus, akiről fentebb mondottuk, hogy Primus Antonius küldte Galliába. Vele volt testvére, Decimus Alpinius; ugyanakkor mások részvétkeltéssel és ajándékokkal a veszedelmekre áhítozó népekből segédcsapatokat gyűjtöttek.

(20.) S a háború annyira nem fejeződött be, hogy Civilis egyazon napon négyfelé osztott erőkkel ütött rajta a cohorsok, lovascsapatok, legiók szálláshelyein: a tizedik legióén Arenacumban, a másodikén Batavodurumban, azután Grinnesen s Vadán, a cohorsok s a lovascsapatok táborain, és úgy osztotta meg erőit, hogy ő maga és Verax, nővérének a fia, valamint Classicus és Tutor, ki-ki a maga csapatát vigye magával; nem mintha abban bízott volna, hogy mindenütt sikerrel járnak, hanem abban reménykedett, hogy ha sokat mernek,

valamelyik ponton majd csak kedvez a szerencse; Cerialist pedig, aki nem eléggé óvatos és a sok jelentésre hol ide, hol oda fog futkosni, közben talán elfoghatják. Akiknek a tízesek tábora jutott, túl nehéznek találták a legio megostromlását, ezért a kivonult és favágással elfoglalt katonákat zavarták szét, miközben a táborparancsnokot, öt első osztályú centuriót és néhány katonát megöltek: a többiek az erődítmény mögül védekeztek. Ezalatt germán csapatok Batavodurum mellett egy megkezdett hidat akartak lerombolni; az eldöntetlen ütközetnek az éjszaka vetett véget.

(21.) Nagyobb volt a veszély Grinnesnél s Vadánál. Vadát Civilis, Grinnest Classicus ostromolta, s már egyiket sem lehetett feltartóztatni, mivel a legderekabbak mind elestek, köztük Briganticus, egy lovasegység parancsnoka, kiről elmondottuk, hogy a rómaiak híve, és nagybátyjának, Civilisnek ellensége volt. De mikor Cerialis válogatott lovascsapattal segítségükre ment, megfordult a szerencse: a hanyatt-homlok menekülő germánok a folyónak szorultak. Civilist, miközben a menekülőket próbálja feltartóztatni, felismerik és lövésekkel árasztják el, mire lovát hátrahagyván, átúszik; ugyanígy menekült Verax is; Tutort és Classicust a parthoz irányított csónakok vitték át. A római hajóhad még ekkor sem tudott részt venni a harcban, pedig parancsot kapott rá, de helyhez kötötte a félelem és az, hogy az evezősök is más katonai feladatokra voltak szétszórva. Bizonyos, hogy Cerialis kevés időt adott parancsainak végrehajtására, mivel hirtelen szokott dönteni és híres volt sikereiről: nem maradt el mellőle a szerencse, még ha hiba volt is hadművészetében. Ezért sem ő maga, sem a serege nem nagyon törődött a fegyelemmel. De néhány nappal később, bár a fenyegető fogságot elkerülte, a szégyentől nem maradt mentes.

(22.) Elment Novaesiumba s Bonnába megszemlélni a táborokat, melyeket a legiók számára építettek téli szállásnak, majd hajón tért vissza, de kíséretét hagyta szétszóródni, és gondatlanok voltak az őrök is. Észrevették ezt a germánok és kelepcét állítottak: egy fellegektől sötét éjszakát választanak és a folyó sodrásában leúszva akadályozatlanul behatolnak a sánc mögé. Az öldöklés kezdetét ravaszsággal segítették elő: elvagdosták a sátorköteleket, úgy kaszabolták le a tulajdon sátraikkal elborított rómaiakat. Egy másik csoport a hajóhadban keltett zavart: rájuk vetett kötelekkel kezdték vontatni a hajókat; hogy észrevétlen maradjanak, eleinte nem csaptak zajt, az öldöklés megkezdése után viszont mindent betöltöttek kiabálásukkal, hogy még nagyobb rémületet okozzanak. A sebektől felriadt rómaiak fegyvereiket keresik, összevissza rohannak az utakon, kevesen hadifelszereléssel, legtöbben karjukra tekervén ruhájukat és csupasz karddal. Az álomittas és majdnem meztelen vezér az ellenség tévedésének köszönhette menekülését: mert a zászlóval megjelölt parancsnoki hajót ragadják el, azon vélvén a vezért. Cerialis azonban nem ott töltötte az éjszakát, ahol a legtöbben hitték, hanem egy Claudia Sacrata nevű ubius asszony mellett. Az őrök a vezér dicstelen rendelkezésével mentegették szégyenletes hanyagságukat, mintha parancsuk lett volna a hallgatásra, hogy ne zavarják a nyugalmát; így nem adtak kürtjelet és nem kértek jelszót, hanem ők is álomba merültek. Az ellenség fényes nappal tért vissza a zsákmányolt hajókon; a három-evezősoros parancsnoki hajót felvontatták a Lupia folyón, ajándékul Veledának.

(23.) Civilisnek kedve támadt, hogy hajóhadát csatarendben megmutogassa. Felszereli mind, ahány két-evezősoros hajója csak volt, s ahányat egy evezősorral hajtottak; ezekhez rengeteg bárkát csapott, amelyek egyenként harminc-negyven embert bírnak el, kötélzetük a liburniai hajókon szokásos; az elfogott bárkák előrehaladását pedig vitorlák helyett színes katonai köpenyek segítették: nem dísztelen látvány. Tengerszerű térséget választott, ahol a Mosa folyó torkolata a Rhenust az Oceanusba ömleszti. A hajóhad felszerelésének a néppel vele született hivalkodáson kívül az volt a célja, hogy ezzel a rémületkeltéssel a Gallia felől közeledő élelemszállítmányokat feltartóztassák. Cerialis inkább kíváncsiságból, mint félelmében, ellenük küldte számra kisebb, de az evezősök tapasztaltságát, a kormányosok ügyességét, a

hajók nagyságát tekintve különb hajóhadát. Ezeknek a folyó kedvezett, azokat a szél segítette: így haladtak el egymás mellett, s a könnyebb lövedékek kivetését is éppen csak megkísérelték és máris szétváltak. Civilis többre nem is merészkedett, hanem visszavonult a Rhenuson; Cerialis a batavusok szigetét ellenség módjára feldúlta, de Civilis földjeit s házait az ismert vezéri csellel érintetlenül hagyatta, bár közben beköszöntött az ősz, és a sűrű napéj egyenlőségi esőktől megduzzadt folyó a mocsaras és alacsony fekvésű szigetet úgy ellepte, hogy szinte állóvíznek látszott. Sem hajóhad, sem élelem nem volt, s a síkságon épült tábort a folyó ereje széthordta.

(24.) Ekkor sarokba szoríthatták volna a legiókat, és a germánok akarták is, de az ő fortélya jobb belátásra bírta őket: amint ezt Civilis magának tulajdonította; és ez nincs is messze az igazságtól, mert néhány nappal később bekövetkezett a fegyverletétel. Cerialis ugyanis titkos hírvivők útján a batavusokat békével, Civilist bocsánattal kecsegtette, Veledát s rokonait pedig figyelmeztette, hogy az annyi vereség után kedvezőtlen hadihelyzeten csak a római nép iránt kellő időben tanúsított jószolgálattal változtathatnak: leverték a trevereket, visszafogadták az ubiusokat, elfoglalták a batavusok hazáját; Civilis barátságával semmi mást nem szereztek, mint sebeket, hontalanságot, gyászt. Civilis száműzött és bujdosó, befogadása teher, és épp eleget vétkeztek azzal, hogy a Rhenuson annyiszor átkeltek. Ha még ezután is próbálkoznának valamivel, az ő részükön lesz a jogtalanság és bűn, a rómaiak oldalán a bosszulás és az istenek.

(25.) Fenyegetések közé ígéreteket vegyített, de különben is megrendült a Rhenuson túliak hűsége, s a batavusok közt is hangok hallatszottak: ne engedjék továbbterjedni a pusztulást; egyetlen nép nem is rázhatja le az egész világ rabigáját. Mit értek el a legiók legyilkolásával és táboraik felégetésével, ha nem azt, hogy még többeket s erősebbeket küldenek oda? Ha Vespasianusnak segítettek háborújukkal, hát Vespasianus a birodalom ura: ám ha a római népet hívják ki fegyvereikkel, az emberi nemzetnek ugyan hányadrészét teszik ki a batavusok? Tekintsék Raetia s Noricum lakosait és a többi szövetséges terheit: tőlük, batavusoktól, nem adót követelnek, hanem vitézséget és férfiakat. Ez jár legközelebb a szabadsághoz; és ha már urakat kell választani, tisztesebb a római uralkodókat, mint a germán asszonyokat eltűrni. Ezt beszélte a nép, az előkelőségek indulatosabban: Civilis őrjöngése sodorta őket háborúba; családi sérelmek miatt népét tette ki pusztulásnak. Akkor haragudtak meg a batavusokra az istenek, mikor ostrom alá fogták a legiókat, legyilkolták a legatusokat, vagyis, ezt a csak neki szükséges, nekik kárhozatos háborút vállalták. Végső veszélybe jutottak, ha észhez nem térnek és a bűnös fő megbüntetésével bűnüket meg nem vallják.

(26.) Nem maradt titokban Civilis előtt ez a változás, és elhatározta, hogy elébe vág, mert megunta a bajokat, ráadásul életét is féltette, ami az erős lelkeket is nemegyszer megtöri. Találkozást kérvén, felszaggatják a Nabalia folyó hídját, s a vezérek a kiálló maradványokra lépnek. Civilis ezzel kezdte:

- Ha Vitellius legatusa előtt kellene védekeznem, nem kellene sem tettemre bocsánatot, sem szavaimnak hitelt adnia. Mindig szemben álltunk egymással: a gyűlölködést ő kezdte, én növeltem. Vespasianust régóta tisztelem, sőt mikor még magánember volt, barátoknak számítottunk. Ezt tudja Primus Antonius, kinek a levelei háborúba sodortak, hogy a germaniai legiók és a galliai ifjak ne keljenek át az Alpokon. És ahogy Antonius leveleiben, Hordeonius Flaccus élőszóban utasított: fegyvert ragadtam Germaniában, mint Mucianus Syriában, Aponius Moesiában, Flavianus Pannoniában...

TÖREDÉKEK

1. Az ostrommal körülzárt zsidók, mivel sem békekötésre, sem megadásra nem volt mód, végül az éhségtől pusztultak, és mikor már kihunyt az eltemetés kötelességének tudata, szerte az utak hullákkal teltek meg; sőt mindenféle elmondhatatlan ételen túl odáig vetemedtek, hogy az emberi testeket sem kímélték, már amit az efféle táplálékból a dögvész el nem ragadott előlük. (Sulpicius Severus, Chronica II 30,3.)

2. Titus állítólag tanácsosaival előbb fontolgatta, leromboljon-e egy ilyen nagyszerű templomot. Némelyek ugyanis azon a véleményen voltak, hogy a minden emberi műnél híresebb, megszentelt építményt nem kell megsemmisíteni, mert épségben hagyása a római mértéktartást példázná, míg ledöntése a kegyetlenség örök bélyegét sütné rájuk. Mások viszont - köztük maga Titus is, - főleg azért voltak a templom lerombolása mellett, hogy minél tökéletesebben megsemmisítsék a zsidó és a keresztény vallást: hiszen ezek a vallások, bár ellenkeznek egymással, mégis egy tőről fakadnak; a keresztények a zsidóktól erednek: ha a gyökeret kiirtják, a törzs már könnyen el fog száradni. (Sulpicius Severus, Chronica II 30,6; vö. Orosius VII 9,5.)

3. Cornelius és Suetonius előadása szerint hatszázezer zsidó pusztult el ebben a háborúban. (Orosius VII 9,7.)

4. Ezután, hogy Cornelius Tacitus szavaival szóljak, az Augustus öregkorában kinyitott Ianus-kapu, miközben a föld legszélső határain gyakorta haszonnal, de akárhányszor kárral kerestek új népeket, egészen Vespasianus uralmáig úgy maradt. (Orosius VII 3,7.)

5. Gordianus... a Ianus-kaput kinyitotta: hogy Vespasianus és Titus után valaki bezárta volna, emlékezetem szerint senki sem írta, míg Cornelius Tacitus előadása szerint egy évvel később maga Vespasianus nyitotta ki. (Orosius VII 19,4.)

6. Mert hogy mekkora harcokat vívott Diurpaneus király Fuscus római vezérrel, és mekkora veszteségeket szenvedtek a rómaiak, hosszasan elsorolnám, ha Cornelius Tacitus, e háború történetének lelkiismeretes megörökítője ki nem jelentette volna: az elesettek számának elhallgatását illetőleg mind Sallustius Crispus, mind sok más szerző már állást foglalt, ő maga pedig ugyanezt az eljárást választotta. Domitianus - fonák hetvenkedésében - mégis diadalünnepet ült az ellenség legyőzésének jogcímén, mikor egész legiók semmisültek meg. (Orosius VII 10,4.)

7. Theodosius... azokat a hatalmas és minden korábbi hadvezértől rettegett népeket, amelyeket Pompeius Trogus és Cornelius Tacitus bizonysága szerint ama nagy Alexander is elkerült, vagyis az alánokat, hunokat és gótokat habozás nélkül megtámadván, sok nagy csatában legyőzte. (Orosius VII 34,5.)

8. A Delphi közelében lakó locrisiakat ozolisiaknak nevezik... a Libyába vetődötteket pedig nasamóknak, mint Cornelius Tacitus írja, kik is a naryxiektől származnak. (Servius kommentárja Vergilius Aeneisének III 399. sorához: hic et Narycii posuerunt moenia Locri.)

ÉVKÖNYVEK

I. KÖNYV

(1.) Róma városát kezdetben királyok kormányozták. A szabadságot és consulságot Lucius Brutus intézményesítette. A dictatori tisztet időhöz kötve viselték; sem a decemvirek hatalma két évnél tovább, sem a katonai tribunusok consuli joga nem maradt sokáig érvényben; nem volt Cinnának, sem Sullának hosszú az uralma, és Pompeiusnak s Crassusnak a hatalma gyorsan Caesarra, Lepidus és Antonius fegyveres ereje Augustusra szállott, ki a polgárviszályokban kimerült birodalmat princeps néven főhatalma alá fogadta. De a régi római nép sikereit vagy balsorsát híres szerzők már megörökítették; s az augustusi kor megírásához is voltak kitűnő tehetségek, míg csak a hízelgés elharapóztával el nem rettentek. Tiberius és Gaius, Claudius és Nero uralkodásának történetét, melyet uralkodásuk idején a félelem hamisított meg, bukásuk után a még eleven gyűlölet hatása alatt szerkesztették. Ezért az a szándékom, hogy Augustusról keveset mondok el, csak uralkodása legvégét, majd Tiberius principatusát és a többiét, harag és részrehajlás nélkül, mivel egyikre sincs okom.

(2.) Amikor Brutus és Cassius pusztulása után már nem volt köztársasági haderő, Sextus Pompeiust Sicilia mellett leverték, és Lepidus kiforgatása, Antonius öngyilkossága után a Iulius-pártnak is csak Caesar maradt vezérül, s lemondott triumviri címéről, mintha consulként járna el és a nép védelmére beérné a tribunusi joggal, miután a katonaságot ajándékokkal, a népet gabonával, az egész államot a béke édességével lekenyerezte, lassanként magasabbra tört: magához ragadta a senatus, a magistratusok, a törvények jogkörét, s ennek senki sem szegült ellene, hiszen a legderekabbak a háborúkban vagy a proskribálás során elhullottak, a többi előkelő pedig, minél jobban hajlott a szolgaságra, annál nagyobb gazdagsághoz és kitüntetésekhez juthatott, és az új helyzetből hasznot húzva inkább a biztosat és meglevőt, semmint a régit és kockázatosat választotta. Ezt az állapotot a tartományok sem utasították el, a hatalmasok vetélkedései és a tisztviselők kapzsisága miatt gyanús szemmel nézvén a senatus s a nép uralmát, mivel nem nyújtottak hathatós segítséget a törvények, melyeket erőszakkal, megkörnyékezéssel, végül pénzzel meg lehetett kavarni.

(3.) Augustus egyébként uralma támaszául Claudius Marcellust, nővére fiát, egészen fiatal korában pontifexi és aedilis curulisi méltósággal, Marcus Agrippát pedig, aki nem volt ugyan előkelő származású, de jó katona és győzelmében társa, megismételt consulsággal tüntette ki, majd Marcellus halála után vejéül választotta; Tiberius Nerót és Claudius Drusust - mostohafiait - imperatori címmel öregbítette, bár háza népe még akkor is érintetlen volt. Mert az Agrippától született Gaiust és Luciust a Caesarok családjába fogadta, és bár még a gyermektogát sem vetették le, látszólagos vonakodása ellenére forrón óhajtotta, hogy az ifjúság vezéreinek címezzék és consullá jelöljék őket. Amint Agrippa távozott az élők sorából, a hispaniai seregekhez induló Lucius Caesart, valamint az Armeniából hazatérő és sebesülésével bajlódó Gaiust pedig a végzettől siettetett halál, vagy mostohaanyjuk, Livia cselszövése ragadta el, mivel Drusus már korábban elhunyt, s egyedül Nero maradt életben mostohafiai közül, feléje fordult mindenki: fiává, uralkodótársává, a tribunusi hatalom részesévé emelte és sorban valamennyi seregnek bemutatta, anyjának nem - mint addig - titkolt mesterkedésére, hanem nyílt biztatására. Mert az annyira behálózta az öreg Augustust, hogy egyetlen unokáját, Agrippa Postumust Planasia szigetére száműzte, pedig semmi bűnt nem bizonyítottak rá, legfeljebb azt, hogy teljesen faragatlan és oktalanul kérkedik testi erejével. Ám - Herculesre! - Germanicust, Drusus fiát, a nyolc rajnai legio élére állította s örökbe fogadtatta Tiberiusszal, bár Tiberius házában is volt egy ifjú - hogy minél többekre támaszkodhasson.

Háború ebben az időben nem folyt, csak a germánok ellen, az is inkább, hogy lemossák a Quintilius Varusszal ott veszett sereg gyalázatát, semmint a terjeszkedés vágyától hajtva, vagy méltó jutalom reményében. Otthon minden csendes, a hivatalok elnevezése változatlan; az ifjabbak az actiumi győzelem után, de az idősebbek is nagyrészt a polgárháborúk alatt születtek: ugyan hány maradt olyan, aki a köztársaságot láthatta?

(4.) Így hát a közállapotok megváltoztával nyoma sem maradt a régi és érintetlen erkölcsnek: kivetkőzvén az egyenlőségből, mindenki a princeps parancsait leste, egyelőre félelemtől mentesen, míg az életerős Augustus fenn tudta tartani magát, házát és a békét. De miután előrehaladott öregségét testi betegség is súlyosbította, s közeledett a vég és a változás reménye, kevesen voltak, akik - bár hiába - a szabadság áldásait emlegették, többen ijedeztek a háborútól, mások arra vágytak; legtöbben mindenféle híreszteléssel ócsárolták a várható uralkodókat: a szilaj és sérelme miatt felbőszült Agrippa sem koránál, sem tapasztalatlanságánál fogva nem tudna ilyen feladattal megbirkózni; Tiberius Nero érett férfi, híres hadvezér, de benne van a Claudius-családdal vele született ősi gőg, s bár igyekszik visszafojtani, ki-kitör belőle a kegyetlenség sok áruló jele. Kisgyermek korától fogva ott nevelték az uralkodóházban, fiatalon elhalmozták consulságokkal, diadalmenetekkel; még azokban az években is, amelyeket visszavonulás címén, száműzöttként töltött Rhoduson, csak a haragot, színlelést és a titkos gyönyöröket forgatta eszében. Ráadásul ott van mellette anyja, asszonyi nagyravágyásával: egy nőnek s ráadásul még két ifjúnak kell majd szolgálni, kik az államot egyelőre szorongatják, nemsokára meg majd viszályba sodorják.

(5.) Miközben ilyen és ezekhez hasonló szóbeszédek terjengtek, súlyosbodni kezdett Augustus állapota. Némelyek Livia merényletére gyanakodtak, tudniillik már korábban az a hír kapott lábra, hogy néhány hónapja Augustus, kiválasztott bizalmasainak tudtával, de csak Fabius Maximus kíséretében, Planasia szigetére hajózott Agrippa meglátogatására; ott mindketten sok könnyet hullattak és kölcsönösen jelét adták szeretetüknek; s ebből arra következtettek, hogy az ifjú visszatérhet nagyatyja házába. Ezt Maximus elmondta feleségének, Marciának, az Liviának; így jutott tudomására Caesarnak, s nem sokkal később, mikor Maximus elhunyt, - kérdés, nem ő kereste-e a halált, - hallották a temetésén Marcia jajveszékelését, amint magát vádolta, hogy ő okozta férje pusztulását. Bármint történt is, alig ért Tiberius Illyricumba, anyja levélben sürgősen visszahívatta; s nem tudni biztosan, még életben találta-e Augustust Nola városában vagy már csak holtan. Mert Livia szigorú őrséggel záratta el a házat és az utakat, s közben biztató híreket terjesztett, míg a helyzet parancsolta intézkedések megtétele után egyszerre jelentették be Augustus elhunytát és Nero hatalomátvételét.

(6.) Az új principatus első tette Postumus Agrippa meggyilkolása volt, akivel - bár mit sem sejtett és fegyvertelen volt, - egy mindenre elszánt centurio is alig tudott végezni. Tiberius semmit nem szólt a senatusban erről az ügyről. Színlelve atyja parancsára hivatkozott, amelyben állítólag előírta az őrség parancsnokának, hogy mihelyt ő maga meghal, habozás nélkül végeztesse ki Agrippát. Augustus sok mindent és kétségtelenül szörnyű dolgokat hányt fel az ifjú jelleméről, úgy vitte keresztül, hogy száműzetését senatusi határozat szentesítse; különben egyetlen hozzátartozó kivégeztetésére sem szánta rá magát, és nem hihető, hogy mostohafia biztonságának kedvéért megölette volna unokáját. Közelebb jár az igazsághoz az, hogy Tiberius és Livia - amaz félelemből, ez mostohás gyűlöletből - gyilkoltatta meg oly sietősen a gyanús és ellenséges szemmel nézett ifjút. Mikor a centurio katonai szokás szerint jelentette, hogy végrehajtotta a parancsot, Tiberius azt válaszolta, hogy ő nem adott parancsot, és a tettről számot kell adni a senatus előtt. Miután ezt megtudta a titokba beavatott Sallustius Crispus, - ő küldte a tribunusnak az utasítást, - attól félve, hogy még majd őt teszik meg bűnösnek, mivel egyformán veszélyes lett volna, akár hazudik, akár igazat mond, figyelmeztette Liviát, hogy az uralkodóház titkait, a bizalmas tanácsokat, katonai intézkedéseket ne

vigyék a nyilvánosság elé, és Tiberius se gyengítse a principatus erejét azzal, hogy mindent a senatus elé terjeszt: az uralkodás feltétele, hogy csak akkor van rendben a számadás, ha egy embernek tartoznak vele.

(7.) De Rómában rohantak a szolgaságba a consulok, a senatorok, a lovagság. Minél előkelőbb volt valaki, annál inkább alakoskodott, buzgólkodott, s képmutató arccal, hogy ne lássék, mennyire örülnek a princeps elhunytának, sem hogy milyen szomorúak az új miatt, a könnyeket vígsággal, a panaszt hízelgéssel keverték. Sextus Pompeius és Sextus Appuleius consulok tették le elsőnek az esküt Tiberius Caesarra; nekik Seius Strabo és Gaius Turranius, amaz a praetori csapatok praefectusa, ez a gabonaellátásé; majd a senatus, a katonaság és a nép. Mert Tiberius mindent a consulok útján kezdeményezett, mintha a régi volna az állam, ő pedig nem volna biztos hatalmában. Még azt a rendelkezést is, mellyel a senatorokat a curiába hívta, csak Augustustól kapott tribunusi felhatalmazásának előrebocsátásával tétette ki. A rendelkezés szövege szűkszavú és fölöttébb mértéktartó volt: atyja végtisztességéről óhajt tanácskozni és nem távozik a holttest mellől, állami feladatai közül ezt az egyet igényli. De Augustus halála után a jelszót a praetori csapatoknak imperatorként adta ki; az őrség, a fegyverek, minden egyéb udvarra vallott; katonaság kísérte a forumra, katonaság a curiába; hadparancsot a seregekhez már mint a principatus birtokosa küldött; semmiben sem bizonytalankodott, csak ha a senatusban beszélt. Ennek legfőbb oka a félelem lehetett, az, hogy Germanicus, akinek kezében annyi legio, a szövetségesek annyi sok segédcsapata, és aki csodálatosan népszerű, inkább az uralom birtoklását választja, mint a várakozást. Adott a közvéleményre is, hogy úgy lássék, mintha a köz hívta és választotta volna, nem asszonyi fondorkodás és egy aggastyán örökbefogadása segítette, hogy méltóságába befurakodjék. Később derült ki: azért is öltötte magára a habozást, hogy az előkelőségek szándékait kikémlelhesse, mert a szavakat, arckifejezéseket sérelemmé torzítva őrizte.

(8.) Az első senatusi napon semmiről nem engedett tárgyalni, csak Augustus végtisztességéről, kinek a Vesta-szüzektől beterjesztett végrendelete Tiberiust és Liviát nevezte meg örökösül; Liviát a Iulius-nemzetségbe s az Augustus név viselőjévé fogadta. Második helyen unokáit s dédunokáit, harmadsorban - kérkedésből s hírvágyból, és mert az utókorra gondolt - az állam előkelőit tüntette fel, bár nagy részüket gyűlölte. A hagyatékok nem lépték túl a polgári mértéket, legfeljebb annyiban, hogy a kincstárnak és a népnek negyvenhárommillió-ötszázezer, a praetori csapatok katonáinak fejenként ezer, a városiaknak ötszáz, a legionariusoknak vagy a római polgárokból toborzott egységeknek három-háromszáz sestertiust adott. Ezután tárgyaltak a végtisztességről: a legkülönb megtisztelést - hogy diadalkapun haladjon keresztül a gyászmenet, - Gallus Asinius, és hogy az általa hozott törvények címfeliratait, a legyőzött népek neveit elöl hordozzák, Lucius Arruntius javasolta. Messalla Valerius hozzátette, hogy évenként meg kell újítani az esküt Tiberius nevére, s mikor Tiberius megkérdezte, hogy csak nem az ő megbízásából terjesztette elő ezt a javaslatot, azt válaszolta, hogy önként szólalt fel és közérdekű ügyekben csak a maga belátása szerint fog eljárni, még ha megbánt is valakit. A hízelgésnek már csak ez az egy fajtája volt hátra. Az atyák közfelkiáltással ajánlkoznak, hogy a holttestet senatori vállukon viszik a máglyáig. Ezt Caesar kihívó mértéktartással elengedte s rendeletben figyelmeztette a népet, hogy egykor túlzott buzgóságukban az isteni Iulius temetését is megzavarták, most Augustust az arra kijelölt Mars-mező helyett inkább a forumon elhamvasztani ne akarják. A temetés napján a katonaság szinte őrséget állt, amin sokat gúnyolódtak, akik maguk látták, vagy szüleiktől hallották azt a bizonyos napot, a még friss szolgaság és a sikertelenül visszaszerzett szabadság napját, midőn a dictator Caesar meggyilkolása némelyek szemében gyalázatos, másokéban gyönyörűséges tettnek látszott: most az agg princepset, bár hosszasan uralkodott és gondoskodott még

örököseinek a közzel ellentétes hatalmáról is, katonai támogatással kell megvédelmezni, hogy temetése zavartalan legyen.

(9.) Sokat beszéltek ezután Augustusról is, de legtöbben hiú dolgokon akadtak fent: hogy ugyanarra a napra esik egykori hatalomátvétele és életének vége; hogy Nolában abban a házban és szobában fejezte be életét, amelyben apja, Octavius; consulságainak számát emlegették, amellyel Valerius Corvust és Gaius Mariust együttvéve is utolérte; a folytatólagosan harminchét éven át birtokolt tribunusi hatalmat, a huszonegyszer elnyert imperatori címet s egyéb tisztségeket, amelyeket többször vagy elsőként viselt. Az okosok viszont életét vitatták: magasztalták vagy bírálták. Szerintük atyja iránti kegyeletből és az állam kényszerhelyzetében, amelyben akkor nem volt hely a törvények számára, sodródott polgárháborúba, melynek fegyvereit sem kézbe ragadni, sem forgatni tisztes eszközökkel nem lehet. Sokat megengedett Antoniusnak, csak hogy atyja gyilkosain bosszút állhasson, sokat Lepidusnak; miután ez tehetetlenségben elaggott, azt az élvezethajhászás tette tönkre, nem maradt más orvosság a meghasonlott hazának, mint hogy egy ember kormányozza. Mégsem királyi, nem is dictatori hatalommal, hanem princeps néven szervezte újjá az államot: az Oceanus, vagy távoli folyamok veszik körül a birodalmat; a legiók, a tartományok, a hajóhad, minden egységbe kapcsolódik; jogrend uralkodik a polgárok között, mérséklet a szövetségesek irányában; maga a város nagyszerű épületekkel ékes; igen kevés dolgot intézett erőszakkal, azt is csak azért, hogy a többiek nyugalma meglegyen.

(10.) Ezzel szemben azt mondogatták, hogy az atyja iránti kegyeletet és a válságos közállapotokat ürügyül használta fel, bőkezűségével valójában uralomvágyból csődítette össze a kiszolgált katonákat; ifjúkorában magánemberként szervezett hadsereget, megvesztegette a consul legióit, csak színleg rokonszenvezett a Pompeius-párttal. Majd, amikor senatusi határozattal a praetori jelvényeket és hatáskört kierőszakolta, Hirtius és Pansa eleste után - akár az ellenség ölte meg őket, akár Pansát a sebébe öntött méreg, Hirtiust tulajdon katonái és a csalárdság kieszelője: Caesar, - mindkettejük csapatait megkaparintotta; úgy csikarta ki a senatus akarata ellenére a consulságot, s a fegyvereket, amelyeket Antonius ellen kapott, az állam ellen fordította. A polgárok proskribálását, a földek felosztását még azok sem helyeselték, akik végrehajtották. Cassius és a Brutusok pusztulása még hagyján, atyja ellenségeinek szólt, bár úgy való, hogy a személyes gyűlölködés engedjen a közérdeknek: de Pompeiust a béke látszatával, Lepidust barátság színlelésével tévesztette meg; végül Antonius, kit a tarentumi s brundisiumi megállapodással és nővére kezével ámított el, halálával lakolt az álnok rokonságért. Béke volt - vitathatatlan - ezután, de véres: Lollius és Varus vereségei, Rómában a Varrók, Egnatiusok, Iullusok kivégzése. Családi életét sem kímélték: úgy ragadta el Nerótól feleségét és csúfságból kérte ki a pontifexek véleményét, hogy megfogant, de még meg nem szült magzattal szabályosan hozzámehet-e feleségül; ...és Vedius Pollio fényűzése; végül Livia, a közre végzetes anya, a Caesar-házra végzetes mostoha. Semmit az istenek tiszteletének nem hagyott, hiszen azt akarta, hogy templomokkal és istenek képmásával, flamenek és papok által őt imádják. Tiberiust sem szeretetből vagy a közre gondolva vette utódul maga mellé, hanem mivel jól ismerte gőgjét s kegyetlenségét, és a legrosszabbal való összehasonlítás révén dicsőségre pályázott. Csakugyan, néhány évvel korábban, mikor Augustus ismételten kérte a senatoroktól a tribunusi hatalmat Tiberius számára, megtisztelő szavakkal bár, de egyet s mást magatartásáról, életmódjáról és szokásairól is odavetett, hogy mintegy mentegetésképpen felrója neki. Egyébként, miután a temetés rendben lefolyt, templomot és égi tiszteletet szavaznak meg Augustusnak.

(11.) Ezután Tiberius felé irányultak a kérések. Ő pedig hol így, hol úgy beszélt a birodalom nagyságáról, a maga szerénységéről. Csak az isteni Augustus tehetsége bírt meg ekkora terhet; ő - mikor a gondok egy részét átvette tőle - tapasztalásból tanulta meg, mily nehéz, mennyire a

szerencsének kiszolgáltatott dolog az egész birodalom kormányzása. Éppen ezért az oly sok kitűnő férfiúra támaszkodó államban ne egyre hárítsanak mindent: többen közös fáradozással könnyebben fogják megoldani a közfeladatokat. Több volt ebben a szónoklatban a méltóság, mint az őszinteség; Tiberiusnak még olyan dolgokban is, amelyeket nem akart titokzatosságba burkolni, akár természeténél fogva, akár megszokásból, mindig határozatlanok és homályosak voltak a szavai, ezúttal pedig, mikor azon igyekezett, hogy igazi gondolatait végképp elrejtse, még bizonytalanabbá és kérdésesebbé bonyolódtak. De a senatorok, akik csak attól féltek, ha meglátszik rajtuk, hogy megértik, panaszkodni, könnyezni, fogadkozni kezdtek; esengve tárták karjukat az istenek szobrai, Augustus képmása, az ő térde felé, míg végül előhozatta és felolvastatta a feljegyzéseket. Az állami javak voltak bennük összefoglalva; hogy hány polgár és szövetséges van fegyverben, hány hajóhad, királyság, tartomány; egyenes vagy közvetett adók, rendszeres kiadások és juttatások. Mindezt végig a saját kezével írta le Augustus, s hozzáfűzte a tanácsot: meg kell tartani határain belül a birodalmat; nem tudni, félelemből-e vagy irigységből.

(12.) Miközben a senatus a leghitványabb könyörgésekig aljasult, Tiberius véletlenül kijelentette, hogy az egész állam kormányzásának nem tudna ugyan megfelelni, de bármely részfeladatot bíznának reá, annak gondozását vállalná. Ekkor Asinius Gallus így szólt:

- Kérdezlek, Caesar, a közügyeknek mely részével való megbízatásodat óhajtanád?

Megzavarodván a váratlan kérdéstől, kis ideig nem válaszolt, azután összeszedte gondolatait, s azt felelte, hogy semmiképpen sem illenék szerénységéhez, ha választana vagy kikerülne valamit abból, amitől inkább teljes egészében mentesülni szeretne. Újólag felszólalt Gallus, mert arcán megbántottságot vélt felfedezni: nem azért kérdezte meg, hogy részekre darabolja, ami külön nem választható, hanem hogy saját beismerése bizonyítsa: egy az állam teste, és egy embernek kell kormányoznia. Ezt megtoldotta Augustus dicsőítésével, Tiberiust pedig győzelmeire s béke idején annyi éven át szerzett kiváló érdemeire emlékeztette. Haragját mégsem enyhítette meg; régóta gyűlöletes személy, mivel nőül vévén Vipsaniát, Marcus Agrippa leányát, aki azelőtt Tiberius felesége volt, mintegy polgári céloknál magasabbra tört, s apjának, Pollio Asiniusnak dacos természetét örökölte.

(13.) Ezek után Lucius Arruntius - nem sokban térve el Gallus felszólalásától - ugyancsak megbántotta, bár Tiberiusban nem élt régi keletű harag Arruntiusszal szemben, de kiváló képességei és ennek megfelelő hírneve miatt gyanakodva nézte gazdagságát, tettrekészségét. Augustus ugyanis utolsó beszélgetései során - mikor számba vette, kik azok, akik a princepsi méltóság átvételét rátermettségük ellenére elhárítanák, vagy alkalmatlanok ugyan, mégis szívesen vennék, illetve kik azok, akik képesek lennének rá s egyszersmind óhajtanák is, - Marcus Lepidust mondotta megfelelőnek, aki azonban visszautasítaná; Gallus Asinius áhítozik rá, de szerényebb képességű, Lucius Arruntius viszont nem lenne méltatlan pályázó és alkalomadtán rá is szánná magát. Az előbbieket illetőleg egybehangzó a hagyomány, Arruntius helyett némelyek Cnaeus Pisót nevezték meg, s Lepiduson kívül nemsokára mindannyian, más-más vádak alapján, Tiberius kelepcéjébe kerültek. Quintus Haterius és Mamercus Scaurus is ingerelte gyanakvó lelkét; Haterius, mikor így szónokolt: „Meddig tűröd még, Caesar, hogy nincs feje az államnak?”, Scaurus, mivel kijelentette: azért lehet remélni, hogy a senatus kérése nem marad hiábavaló, mert tribunusi hatalmának birtokában sem tiltakozott a consuli előterjesztés ellen. Hateriusnak nyomban nekitámadt; Scaurust, akire békíthetetlenebbül haragudott, válasz nélkül hagyta. S kifáradván valamennyiük hangoskodásától, egyesek kérlelésétől, lassanként elszánta magát, nem arra, hogy elismerje: vállalja az uralmat, hanem hogy felhagyjon a vonakodással és magakéretéssel. Bizonyos, hogy Hateriust, mikor Tiberius kiengesztelése végett a palotába ment s az éppen ott sétáló császár

térde elé borult, majdnem megölték a katonák, mivel Tiberius - véletlenül vagy Haterius kezében megbotolva - elesett. De még egy ilyen férfi veszedelmétől sem lágyult meg, míg csak Haterius Augustához nem folyamodott s az ő nyomatékos közbenjárásában oltalmat nem talált.

(14.) Sokat hízelegtek a senatorok az Augustának is: némelyek „a haza szülője", mások „a haza anyja" címet, többen azt javasolták, hogy Caesar nevéhez írják hozzá: „Iulia fia." Ő azt hangoztatta, hogy mérsékelni kell az asszonyi kitüntetéseket; ugyanolyan mértéktartással fog ő is eljárni a neki jutókban; valójában aggasztotta az irigység, és egy nő felemelését a maga kisebbítésének értelmezte, úgyhogy még lictori kíséret megszavazását sem engedte meg számára, megtiltotta az örökbefogadás oltárát és hasonló dolgokat. Germanicus Caesar számára viszont a proconsuli felhatalmazást kérte, és követeket küldött, hogy ezt közöljék vele, egyszersmind Augustus elhunyta miatt érzett gyászában vigasztalják. Drusus számára nem kérte ugyanezt, mert Drusus mint kijelölt consul ott volt. A praetori tisztségre tizenkét jelöltet nevezett meg, és mikor a senatus kérlelte, hogy növelje az Augustustól hagyományozott számot, esküvel kötelezte magát, hogy nem fogja túllépni.

(15.) Ekkor került át a mezőről a választás a senatorok kezébe. Mert addig a napig, bár a legfontosabb dolgokban a princeps döntött, bizonyos ügyeket mégis a kerületek szavazásának megfelelően intéztek. A nép sem panaszolta jogának elvételét, csak üres szóbeszéd formájában, az ajándékozástól és megalázó szavazatkérésektől mentesülő senatus pedig szívesen fogadta, hiszen Tiberius mérsékletet tanúsított: négynél több pályázót nem is ajánlott, azokat viszont visszautasítás és külön utánjárás nélkül kellett jelölni. Közben a néptribunusok azt kérték, hogy saját költségükön rendezhessenek játékokat, és ezeket Augustus emlékére „Augustusi játékok" néven iktassák a naptárba. A költségeket mégis a kincstárból engedélyezték, azzal, hogy a cirkuszban triumphusi díszruhát ölthetnek; a diadalszekeret már nem vehették igénybe. Nemsokára az ünnepély évenkénti megrendezését arra a praetorra ruházták át, aki a polgárok és idegenek közti ügyekben ítélkezett.

(16.) Ez volt a városban a helyzet, midőn a pannoniai legiók közt zendülés tört ki, nem új okokból, csak mert az uralkodóváltozás zavargások lehetőségével, a polgárháború pedig jutalmakkal kecsegtetett. A nyári táborban három legio állomásozott együtt Iunius Blaesus parancsnoksága alatt, aki Augustus halálának és Tiberius hatalomátvételének hírére - a gyászünnep miatt vagy örömében - nem követelte meg a szokott feladatokat. Erre a katonák először fegyelmetlenkedni, lázongani kezdtek, a leghitványabbak bujtogatására hallgattak, majd tobzódásra és semmittevésre kaptak rá, a fegyelmet és a munkát vonakodva tűrték. Volt a táborban egy bizonyos Percennius, valamikor színházi bértapsolók vezetője, majd közkatona, nagyszájú ember, ki színészek érdekében való buzgólkodása során kitanulta a zavarkeltést. Ő a tájékozatlan és az Augustus utáni szolgálat feltételeiben bizonytalankodó lelkeket éjszakai beszélgetéseivel, vagy mikor estére hajlott a nap, lassanként fellázította, és mikor a jobb érzésűek elszéledtek mellőle, a legaljasabbakat maga köré gyűjtötte.

(17.) Végül, mikor a zendülésben már kész segítőtársai is akadtak, mintha gyűlést hívott volna egybe, kérdezgette, miért engedelmeskednek rabszolgák módjára oly kevés centuriónak, még kevesebb tribunusnak. Mikor merik sérelmeik orvoslását követelni, ha most az új és még ingadozó uralkodót kéréseikkel vagy akár fegyvereikkel is fel nem keresik? Annyi éven át eleget vétkeztek gyávaságukkal, hogy kiöregedve, sőt legtöbben sebektől csonka testtel tűrték a harminc- vagy negyvenéves szolgálatot. S még az elbocsátottak számára sincs vége a katonáskodásnak, továbbra is a zászló alatt táboroznak, s ha más néven is, de ugyanazokat a fáradalmakat tűrik. És ha valaki túléli a megpróbáltatásokat, még akkor is távoli vidékekre hurcolják, hogy ott nedves mocsarakat vagy művelhetetlen hegyoldalakat kapjon földek

címén. Mert bizony a katonaság keveset jövedelmező, nehéz mesterség: napi tíz asra becsülik az ember lelkét és testét; ebből kell a ruhát, fegyvert, sátrat, ebből a centuriók kegyetlenkedését és a szolgálati mentesítéseket megváltani. Bezzeg - Herculesre! - az ütlegek és sebek, a szörnyű tél, terhes nyarak, a véres háború vagy meddő béke - mindez örökké tart! Nincs más könnyebbség, csak ha meghatározott feltételekkel vállalhatják a katonáskodást: hogy napi egy denariust kapjanak, a tizenhatodik esztendő hozza meg a szolgálat végét, azután ne tartsák őket vissza a zászlók alatt, hanem még ott a táborban készpénzben fizessék ki a járandóságot. Talán több veszedelmet vállalnak a praetori csapatok, amelyek napi két denariust kaptak, és tizenhat év után hazatérhetnek? Nem becsülik ők le a városi szolgálatot, de hát ők, vad népek között, sátrukból az ellenségre látnak!

(18.) Rázúgott a tömeg, mindenkit más-más sarkallt: ezek ütlegek nyomait, mások ősz hajukat, legtöbben elnyűtt ruhájukat és csupasz testüket mutatták átkozódva. Végül annyira nekivadultak, hogy a három legio egybevegyítését követelték. Ettől elállnak a vetélkedés miatt - mivel ki-ki a maga legiója számára akarta biztosítani a dicsőséget, - és módosítják tervüket: egy helyen állítják fel a három sast és a cohorsjelvényeket, ugyanakkor már hordják is a gyeptéglákat, építik az emelvényt, hogy annál szembetűnőbb legyen a hely. Javában szorgoskodtak, mikor Blaesus odaért; rájuk ripakodott és egyenként próbált feltartóztatni mindenkit, így kiáltozva:

- Inkább az én véremmel szennyezzétek be a kezeteket! Csekélyebb bűn, ha a legatust megölitek, mint ha elpártoltok az imperatortól! Vagy élve tartom meg a legiók hűségét, vagy halálommal siettetem bűnbánatotokat!

(19.) Hordták csak tovább a gyeptéglákat, s már a mellükig ért, mikor végre az állhatatosságtól meggyőzetvén abbahagyták a megkezdett munkát. Blaesus - minden szónoki képességét latba vetve - kijelentette, hogy nem zendüléssel és lázongással kell a katonaság kívánságait a császárhoz eljuttatni; sem a régiek a hajdani fővezérektől, sem ők maguk az isteni Augustustól ilyen újítást nem kértek volna, különben is kevéssé alkalmas időpontban nehezítik a kezdő princeps gondjait. Ha mégis meg akarják béke idején kísérelni, amit még a polgárháborúk győztesei sem követeltek, miért járatják az eszüket erőszakon, nem törődve engedelmességgel, nem a fegyelem parancsával? Válasszanak követeket s őelőtte adjanak nekik megbízást! Erre felkiáltottak, hogy Blaesus tribunus fia vállalja ezt a követséget s kérje a katonáknak a tizenhat év utáni elbocsátást; egyéb megbízásokat majd akkor adnak, ha az első teljesült. Amikor az ifjú elvonult, némi nyugalom következett, de büszke is volt a katonaság: a vezér fia a közös ügy szószólója, s ez eléggé mutatja, hogy kényszerítéssel kicsikarták azt, amit fegyelmezettséggel nem értek volna el.

(20.) Eközben azok a csapatok, melyeket a zendülés kitörése előtt Nauportusba küldtek útépítésre, hídverésre és egyéb munkákra, miután a táborban lezajlott zavargásról értesültek, jelvényeiket kitépik, kifosztják a közeli falvakat, sőt még a municipiumi jogú Nauportust is, majd csúfsággal és gyalázkodásokkal, végül ütlegekkel támadnak az ellenszegülő centuriókra. Haragjuk kiváltképpen Aufidienus Rufus táborparancsnok ellen irányult; lerángatták kocsijáról, málhával rakják meg s úgy hajtják a menet élén, közben csúfolódva kérdik, szívesen visel-e el ily roppant terheket, ily hosszú utakat. Rufus ugyanis, aki sokáig közkatona, később centurio, majd táborparancsnok volt, a hajdani kemény katonaéletet akarta feltámasztani: mint afféle munkában és fáradalmakban megedzett férfi, annál kíméletlenebb volt, mivel mindezt maga is végigszenvedte.

(21.) Megérkezésük után újból fellángol a zendülés, és elcsatangolva a környéket pusztították. Blaesus néhányukat, főleg a zsákmánnyal megrakottakat, a többiek elrettentésére megbotoztatja, börtönbe záratja: mert a centuriók és a legderekabb közemberek még akkor is

engedelmeskedtek a legatusnak. Amazok szembeszegültek elhurcolóikkal, kapkodtak a körülöttük állók térde után, név szerint szólítgatták hol egyes bajtársaikat, hol századukat, amelyben szolgáltak, cohorsukat, legiójukat, és azt kiabálták, hogy ugyanez vár mindnyájukra. Egyben átkokat szórnak a legatusra, az eget és az isteneket szólítják tanúul, semmit el nem mulasztanak, hogy gyűlöletet, szánalmat, félelmet és haragot keltsenek. Odarohan mindenki, és a börtönt feltörvén, megoldják a bilincseket, s a szökevényeket a főbenjáró bűnösökkel együtt még maguk közé is fogadják.

(22.) Magasabbra lángol ezután az erőszak, több vezére támad a zendülésnek. Egy Vibulenus nevű közkatona is, kit Blaesus emelvénye előtt a körülötte állók a vállukra kaptak, így szónokolt zajongó és az ő készülődését figyelő társaihoz:

- Ti hát visszaadtátok a napfényt és a levegőt ezeknek az ártatlanoknak és nyomorultaknak, de ki adja vissza testvéremnek az életét, ki a testvért nekem? A germaniai sereg küldte ide hozzátok közös ügyünkben, de a legatus az elmúlt éjszaka legyilkoltatta gladiatoraival, kiket katonatársaink elveszítésére tart maga körül fegyverben. Felelj, Blaesus, hova dobattad a holttestet? Még az ellenség sem irigyli a temetést! Ha majd csókjaimmal, ha majd könnyeimmel kielégítem fájdalmamat, engem is koncoltass fel, és miután kivégeztettél bennünket, nem holmi vétség miatt, hanem mert a legiók javát akartuk szolgálni - ezek itt hadd temethessenek el.

(23.) Mindezt gyújtó hatásúvá tette azzal, hogy sírt, mellét és arcát két kezével csapkodta. Majd mikor szétkergették azokat, akik a vállukon tartották, s így lezuhant és az emberek lába elé rogyott, akkora felháborodást és gyűlölséget keltett, hogy a katonák egy része a Blaesus szolgálatában álló gladiatorokat, mások egyéb személyzetét kötözték meg, ismét mások a holttest keresésére szóródtak szét. És ha rövidesen ki nem derül, hogy semmiféle holttestet nem találnak, és a szolgák kínpadra vonva sem ismerik el a gyilkosságot, sőt hogy nem is volt sohasem testvére, aligha riadtak volna vissza a legatus meggyilkolásától. A tribunusokat és a táborparancsnokot mégis kitaszigálták, a menekülők málháját kirabolták, Lucilius centuriót pedig megölték. Ennek katonai elmésséggel a „Másikat!" gúnynevet adták, mivel ha eltört a pálcája egy katona hátán, hangos szóval mindig „másikat" és újra „másikat" kért. A többieket búvóhelyek rejtették el; egyet tartottak vissza, Clemens Iuliust, akit találékonysága miatt alkalmasnak véltek a katonák megbízásainak közvetítésére. De még két legio, a nyolcadik és a tizenötödik is majdnem fegyvert ragadott egymás ellen, mert az előbbi halálra keresett egy Sirpicus nevű centuriót, a tizenötösök pedig oltalmukba vették - de a kilencesek kérlelő szóval és a makacskodókat megfenyegetve közbeléptek.

(24.) Ezek a hírek a zárkózott és főleg a kellemetlen ügyekről hallgató Tiberiust mégis arra indították, hogy Drusus fiát az állam főembereivel s két testőrcohorsszal odaküldje; határozott utasítást nem adott: a helyzethez képest intézkedjék. A cohorsokat is válogatott legénységgel, a szokottnál jobban megerősítették. Ehhez járult a praetorianus lovasság java és a megtermett germánok, kik akkoriban az imperator mellett őrködtek, és a Tiberius előtt nagy tekintélynek örvendő Aelius Seianus, a testőrgárda parancsnoka, apjának, Strabónak társa: neki kellett irányítania az ifjút, a többieket pedig a várható veszedelmekre és jutalmakra emlékeztetni.

Drusus közeledtére - látszólag kötelességtudásból - elébe vonultak a legiók, de nem a szokásos lelkesedéssel, nem is jelvényektől csillogóan, hanem elhanyagoltan, és bár levertséget akartak mutatni, arcuk inkább elszántnak látszott.

(25.) Miután a sáncon belül került, a kapukat őrséggel erősítik meg, fegyveres csoportokat állítanak a tábor bizonyos pontjaira, hogy ott várjanak; a többiek hatalmas tömegben az emelvényt veszik körül. Ott állott Drusus, csendet kérve a kezével. A katonák, valahányszor

saját sokaságukra esett tekintetük, vad kiáltozással zúgtak, de ha a Caesarra néztek, nyugtalanság vett rajtuk erőt; bizonytalan morgás, fenyegető lárma, hol meg hirtelen csend; ahogy indulataik hullámzottak, ők is féltek vagy ijesztgettek. Mikor vége szakadt a zajongásnak, Drusus felolvasta atyja levelét, amelyben meg volt írva, hogy különös gondja van legvitézebb legióira, amelyekkel oly sok háborút szenvedett végig; mihelyt lelke megnyugszik a gyásztól, követeléseikről tárgyalni fog a senatorokkal; addig is elküldte fiát, hogy haladéktalanul engedélyezze, ami azonnal teljesíthető; a többit a senatusnak kell fenntartani, amelyet sem a kegyelmezésből, sem a szigorú eljárásból kihagyni nem volna illő.

(26.) A gyülekezet azt válaszolta, hogy Clemens centurio van megbízva közvetítéssel. Az el is kezd beszélni: elbocsátás tizenhat év után; jutalmak a szolgálat végeztével; egy denarius napi zsold; a kiszolgáltakat ne tartsák zászlók alatt. Drusust, mikor arra próbál hivatkozni, hogy csak a senatus és atyja dönthet, kiáltozás zavarja meg: miért jött, ha sem a katonák zsoldjának növelésére, sem fáradságaik enyhítésére, egyszóval semmi kedvezmény adására nincs felhatalmazása? Bezzeg - Herculesre! - a botozás és a kivégzés mindenkinek meg van engedve! Tiberius annak idején Augustusra hivatkozva szokta volt meghiúsítani a legiók kívánságait: most Drusus áll elő ugyanezekkel a mesterkedésekkel. Hát már mindig csak az uralkodóház fiai jönnek hozzájuk? Teljesen új dolog, hogy az imperator csupán a katonaság érdekében álló javaslatokat terjeszti a senatus elé. Akkor ugyanezt a senatust kellene megkeresni, valahányszor halálos ítéletet hoznak vagy csatába szólítanak! Vagy csak a jutalmaknak van gazdájuk, a büntetéseket senki sem bírálja felül?

(27.) Végül otthagyják az emelvényt, öklüket rázzák, valahányszor egy praetorianus katona vagy Caesar kíséretének valamelyik tagja kerül az útjukba - általában ez a civakodás oka és a fegyveres összetűzések kezdete. Kiváltképpen haragudtak a többinél idősebb és hadban híresebb Cnaeus Lentulusra, mert azt gondolták, hogy ő tartja a lelket Drususban és elsősorban ő rosszallja katonai fegyelemsértéseiket. Nem sokkal később, mikor távozott a Caesartól, és előre látván a veszélyt, a téli tábor felé igyekezett, körülállják és kérdezgetik: hova tart, az imperatorhoz vagy a senatushoz, hogy ott is a legiók érdekeit gáncsolja, egyszersmind rátámadnak, kövekkel dobálják. S már egy találattól vérezve, azt hitte, hogy ott pusztul: csak úgy menekült meg, hogy Drusus népes kísérete odasietett.

(28.) A bűn kitörésével fenyegető éjszakát a véletlen csendesítette le: a tiszta égen ugyanis egyszerre csak elhomályosodott a hold. A katonaság, mivel a jelenség okát nem ismerte, úgy fogadta ezt, mint a helyzetre vonatkozó jósjelet, a maga bajaihoz hasonlította az égitest elhalványulását, s úgy vélte, hogy próbálkozásaik akkor járnak eredménnyel, ha visszatér az istennő ragyogása és fénye. Ezért fémet csörgetve, trombiták s kürtök harsogtatásával lármáztak; aszerint, hogy világosabb vagy sötétebb lett, örvendeztek vagy szomorkodtak, és miután a tornyosuló felhők akadályozták a látást, s azt hitték, elnyelte a holdat a sötétség, - már ahogy az egyszer megrettent lelkek hajlanak a babonára, - elkezdtek jajveszékelni, hogy ez nekik jelent örök szenvedést, az ő tetteiktől fordulnak el az istenek.

Élni kell ezzel a hangulatváltozással, vélte Caesar, és okosan hasznukra fordítani a véletlen kínálta alkalmat: megparancsolja, járják körül a sátrakat. Előkerítik Clemens centuriót és másokat, akiket jó tulajdonságaik miatt kedvelt a sokaság. Az őrszemek, a szolgálatban álló egységek, a kapuőrségek közé elegyedve reményt keltenek bennük, de félelmüket is fokozzák:

- Meddig tartjuk még ostromzár alatt az imperator fiát? Mikor lesz vége a viszálykodásnak? Talán Percenniusra és Vibulenusra akarunk feleskődni? Percennius és Vibulenus ad zsoldot a katonáknak, földet a kiszolgáltaknak? Talán bizony a római nép kormányzását is ők veszik kézbe a Nerók és Drususok helyett? Ha utolsónak vétkeztünk, miért nem vagyunk elsők a

megbánásban? Nehezen teljesül, amit közösen kérnek: külön-külön mindjárt kiérdemelheti, mindjárt megkaphatja az ember a kegyelmet.

Ez megváltoztatta a közhangulatot, és mert most már gyanakodtak egymásra, különválasztják az újoncokat az öreg katonáktól, egyik legiót a másiktól. Így aztán lassanként visszatért kedvük az engedelmeskedéshez: távoznak a kapuk mellől, és a jelvényeket, amelyeket a zendülés kezdetén egy rakásra hordtak össze, a helyükre viszik vissza.

(29.) Napkeltekor Drusus gyűlést hívott egybe. Nem volt tapasztalt szónok, természetes méltóságával mégis kárhoztatja addigi viselkedésüket, dicséri a mostanit; kijelenti, hogy megfélemlítéssel és fenyegetésekkel őt nem győzik meg: ha látja, hogy hajlandók a fegyelemre, akkor majd ír atyjának, hogy kiengesztelődve fogadja a legiók kérelmét. Könyörgésükre ismét ugyanazt a Blaesust, továbbá Lucius Aponiust, a Drusus kíséretéből való római lovagot, valamint Iustus Catonius első osztályú centuriót küldik Tiberiushoz. Ezután vitába bocsátkoztak: némelyek azt javasolták, hogy várják meg a követeket és addig enyhe kézzel bánjanak a katonasággal, mások meg erélyesebb rendszabályokat foganatosítottak volna: nincs a tömegben mérséklet, ijesztenek, ha nem rettegnek; de ha egyszer megijedtek, baj nélkül figyelmen kívül lehet őket hagyni; amíg babonás szorongásuk tart, addig kell beléjük oltani a vezértől való félelmet és eltüntetni a zendülés okozóit. Drusus lelke kész volt a kíméletlenségre: odahívatja és kivégezteti Vibulenust és Percenniust. Holttestüket többek szerint a vezéri sátoron belül kaparták el, mások szerint elrettentésül kihajították a sáncok mögé.

(30.) Ezután összefogdosták, aki csak kitűnt a zavarkeltésben, és egy részüket, akik a táboron kívül csatangoltak, a centuriók vagy a testőrcsapatok katonái kaszabolták le, másokat - hűsége bizonyságául - tulajdon osztaguk szolgáltatott ki. Fokozta a katonák gondjait a korai tél; az eső megállás nélkül s oly hevesen zuhogott, hogy ki sem léphettek sátraikból, nem csoportosulhattak, alig tudták megvédeni még jelvényeiket is, melyeket a viharos szél és a felhőszakadás elsodort. Az égiek haragjától is tovább rettegtek: nem ok nélkül halványodnak el istentelenségük miatt az égitestek, ömlik a zápor; nincs más mód a bajok enyhítésére, csak ha elhagyják az áldatlanul beszennyezett tábort, és bűneiktől feloldozva, ki-ki a maga téli szálláshelyére tér vissza. Először a nyolcadik, majd a tizenötödik legio vonult be; a kilencesek hangoskodtak ugyan egy darabig, hogy meg kell várni Tiberius válaszát, majd a többiek távoztával magukra maradván, önként előzték meg a fenyegető kényszerhelyzetet. Drusus pedig nem várt a követek megérkezéséig, hanem mivel a helyzet eléggé megnyugodott, visszatért a fővárosba.

(31.) Majdnem ugyanazokban a napokban, ugyanazokból az okokból a germaniai legiók is fellázadtak - amennyivel többen, annyival erőszakosabban -, erősen reménykedve abban, hogy Germanicus Caesar nem tudja majd elviselni másnak az uralmát s a legiókra bízza magát, melyek mindent magukkal sodornak erejükkel. Két hadsereg állomásozott a Rhenus mentén: az úgynevezett felső Gaius Silius legatus parancsnoksága alatt; az alsónak Aulus Caecina viselte gondját; a főparancsnokság Germanicus kezében volt, aki akkor éppen a galliai tartományok adókivetéseivel foglalkozott. A Silius parancsnoksága alá rendelt csapatok egyelőre határozatlanul azt figyelték, milyen szerencsével jár a többiek zendülése; az alsó hadsereg katonasága azonban esztelen zavargásba zuhant bele, melyet a huszonegyesek és ötösök kezdtek, majd magukkal ragadták az első és huszadik legiót is, mert henyélve vagy könnyű szolgálatban egy nyári táborban tartózkodtak. Tehát Augustus halálhírének hallatára, a sok római illetőségű, nemrég besorozott városi újonc, megannyi kicsapongáshoz szokott, a fáradalmakat nem tűrő ember, telebeszélte tapasztalatlan társainak fejét: elérkezett a pillanat, hogy a kiszolgáltak kellő időben való elbocsátásukat, a fiatalok magasabb zsoldot, egészében nyomorúságuk mérséklését követeljék s a kegyetlen centuriókon bosszút álljanak. Nem egy

katona hangoztatta mindezt, mint a pannoniai legiókban Percennius, nem is olyan katonák félénk fülébe, akik más, erősebb seregekre sandítottak, hanem sok szája s hangja volt a zendülésnek: az ő kezükbe van letéve Róma sorsa; az ő győzelmeiktől gyarapszik az állam; az ő nevüket veszik fel az imperatorok.

(32.) A legatus nem szállt velük szembe, mert a tömegőrület megfosztotta állhatatosságától. Hirtelen eszüket vesztve, kirántott karddal rontanak a centuriókra: ők a katonák gyűlöletének ősi célpontja, rajtuk kezdik a vérengzést. Ütleggel csépelik, akit a földre terítettek, hatvanan egyet, hogy a centuriók számának megfeleljenek; majd az összevissza vert és részben halálra kínzott tiszteket a sánc elé vagy a Rhenus folyóba hajítják. Septimiust, aki keresztültört az emelvényig s odarogyott Caecina lába elé, addig követelték, amíg halálra nem adta. Cassius Chaerea, ki utóbb Gaius Caesar meggyilkolásával szerzett hírnevet az utókor előtt, akkor ifjú és elszánt ember, az elébe álló fegyveresek között karddal nyitott magának utat. Ettől fogva sem tribunus, sem táborparancsnok nem tudta érvényesíteni hatalmát: az egyes vagy csoportos őrszolgálatot és a pillanatnyi helyzet követelte egyéb feladatokat a katonák osztották fel egymás között. A katonaság gondolkodását mélyebben ismerők szemében a zavargás nagyságát és engesztelhetetlenségét kiváltképpen az jelezte, hogy nem szétszórva, nem is kevesek sugallatára, hanem egy emberként jöttek tűzbe, egy emberként hallgattak el, oly egybehangzón és szilárdan, mintha vezényszóra engedelmeskednének.

(33.) Germanicus, mint mondottuk, a galliai adójegyzékeket veszi át: eközben jelentik neki Augustus halálhírét. Augustus unokájával, Agrippinával kötött házasságából több gyermeke született, ő maga - Drususnak, Tiberius öccsének a fia - Augustának volt az unokája, de aggodalomra adott okot nagybátyjának és nagyanyjának ellene irányuló, titkolt gyűlölete, amelynek okai annál kegyetlenebbek, mivel igazságtalanok voltak. Tudniillik Drususnak jó híre maradt a római nép körében, s azt hitték róla, ha uralomra jut, visszaállítja a szabadságot; ezért Germanicus irányában hasonló rokonszenv és remény. Mert az ifjúban polgári érzület, csodálatos közvetlenség lakozott, merőben különböző a gőgös és kiismerhetetlen Tiberius beszédétől és arckifejezésétől. Ehhez járultak az asszonyi sértődések: Liviát mostohás érzelmek ösztökélték Agrippina ellen, továbbá maga Agrippina is a kelleténél szenvedélyesebb volt, bár erényességével és férje iránti szeretetével mégoly fékezhetetlen lelkét is jó irányba terelte.

(34.) De Germanicus, minél közelebb állott az uralkodás reményéhez, annál buzgóbban fáradozott Tiberius érdekében. Önmagát, környezetét és a belga törzseket az ő nevére esketi fel, azután értesülvén a legiók zavargásáról, gyorsan útnak indul: a táboron kívül találkozott velük; földre sütötték szemüket, mintha bűnüket bánnák. Amint a sáncon belül került, éktelen siránkozás hangzott fel, és némelyek megragadták a kezét, és mintha meg akarnák csókolni, szájukba dugták az ujjait, hogy fogaktól csupasz ínyüket tapintsa; mások aggságtól meggörbedt tagjaikat mutogatták. A köréje sereglő gyűlést, mivel szemlátomást összekeveredtek, egységek szerint sorakoztatja fel: így jobban fogják hallani, válaszolták; a jelvényeket hozzák előre, hogy legalább az különböztesse meg az alakulatokat: vontatottan engedelmeskedtek. Ezután az Augustusnak járó tiszteletadással kezdvén, rátért Tiberius győzelmeire s diadalmeneteire, különös dicsérettel említve azokat a kiváló fegyvertényeket, amelyeket Germaniában ezekkel a legiókkal együtt hajtott végre. Ezután Italia egyetértését, a galliai tartományok hűségét emeli ki: sehol semmi zavargás vagy meghasonlás. Ezt csendben, vagy halk mormogással hallgatták.

(35.) Amint a zendülést érintette, megkérdezvén, hol a katonai parancsteljesítés, hol a régi szép fegyelem, hová kergették a tribunusokat, hová a centuriókat, mindahányan lecsupaszítják testüket és szemrehányóan elébe tárják forradásos sebhelyeiket, az ütlegek nyomait; majd

egymás szavába vágva a szabadságolások áruba bocsátását, a zsold szűkös voltát, a munkák keménységét róják fel, külön említve a sáncot, az árkokat, a takarmány, épületfa és tüzelő hordását, és amit csak szükségből vagy a tábori henyélés ellen ki szoktak találni. A legszörnyűbb lárma a kiszolgált katonáktól eredt, akik harminc vagy még több szolgálati évükre hivatkozva kérték, segítsen rajtuk, megfáradt embereken, hogy ne kelljen ugyanolyan megpróbáltatások közt pusztulniuk; kérték oly terhes katonáskodásuk végét, és nem ínséges nyugalmat. Voltak olyanok is, kik Germanicushoz intézett áldó fogadkozások közepette az isteni Augustustól hagyományozott pénzt követelték; és ha a főhatalmat akarná, késznek mutatkoztak. Ekkor azonban, mintha bűn szennyezte volna be, hanyatt-homlok leugrott az emelvényről. A távozni akaró Germanicusszal szembeszegezték fegyvereiket és megfenyegették, ha vissza nem lép. Ő azonban azt kiáltozta, hogy inkább meghal, de hűségét le nem vetkezi, majd előkapta tőrét oldala mellől, kirántotta, s bele is döfte volna a mellébe, ha környezetének tagjai meg nem ragadják és erővel le nem fogják a jobbját. A legtávolabb állók, a gyűlés egymásba gabalyodott része és - ki hinné! - néhány személy, aki közelebb merészkedett, buzdította, hogy csak döfje, sőt egy Calusidius nevű katona kirántott kardját kínálta, hozzátévén, hogy az élesebb. Ezt még az őrjöngő katonák is oly szörnyűnek s gyalázatosnak tartották, hogy szünet állott be, mely alatt a Caesart barátai sietve a sátorba vitték.

(36.) Tanácskoztak itt az orvoslás módjairól. Jelentették ugyanis, hogy követek készülődnek, kik a felső hadsereget a pártütőkhöz vonnák; pusztulásra szánták az ubiusok városát, s a zsákmánytól fertőzött kezek a galliai tartományok kirablására törnének. Fokozta a félelmet az, hogy az ellenség tudott a rómaiak zendüléséről és nyomban megrohanta volna a védtelenül hagyott partot. Ha viszont a segédcsapatok és a szövetségesek fordítanák fegyvereiket az elvonuló legiók ellen, polgárháború kezdődnék. Veszedelmes a szigor, szégyenletes a bőkezűség: akár mindenben, akár semmiben sem engednek a katonaságnak, válságban az állam. Tehát meghányván-vetvén egymás közt az érveket, úgy határoztak, hogy levelet írnak a princeps nevében: elbocsátják azokat, akik a húsz évet leszolgálták; tartalékba kerülnek, akik tizenhatot teljesítettek, és úgy maradnak vissza a zászló alatt, hogy minden mástól mentesülnek, csak az ellenség visszaverésétől nem; a hagyatékot, amit igényeltek, kifizetik, sőt megkétszerezik.

(37.) Észrevette a katonaság a helyzethez szabott koholmányt, s tüstént követelt. Az elbocsátást a tribunusok útján sietve elintézik, a fizetést a téli táborba szállásig elodázták. Az ötösök és huszonegyesek nem voltak hajlandók elvonulni, amíg csak ott a nyári táborban, a barátainak s magának a Caesarnak úti javadalmazásából összeszedett pénzt ki nem fizették. Az első és huszadik legiót Caecina legatus az ubiusok városába vezette vissza, szégyenletes menetben, mivel a fővezértől kicsikart pénzeket a hadijelvények és a sasok között vitték. Germanicus a felső hadsereghez ment és a második, tizenharmadik és tizenhatodik legiót minden ellenkezés nélkül feleskette: a tizennégyesek egy ideig bizonytalankodtak. A pénzt és az elbocsátást, bár nem követelték, ők is megkapták.

(38.) Viszont a chaucusok közt a zendülő legiók őrszolgálatot teljesítő különítményei zavargással próbálkoztak, de két katona azonnali kivégzése visszarettentette őket. A parancsot erre Manius Ennius, a tábor elöljárója adta, inkább jó példa gyanánt, semmint ráruházott jogánál fogva. Mikor a mozgalom nagyobbra duzzadt, elmenekült, de előkerítették, és mivel nem védte meg a rejtekhely, merészségében talál menedéket: nem elöljárójukat, hanem Germanicust, a fővezért, sőt Tiberius császárt sértik meg. Ezzel megfélemlítette az addig ellenszegülőket, a kiragadott zászlót a part felé fordította, s többször hangoztatva, hogy aki elmarad a menettől, szökevénynek fog számítani, zavargó, de semmit sem merészelő embereit visszavezette a téli táborba.

(39.) Eközben a senatus küldöttei Germanicust már visszatérőben, az ubiusok oltáránál keresik fel. Itt két legio, az első és a huszadik, s a nemrég elbocsátott kiszolgáltak teleltek a zászló alatt. Az aggódó és bűntudattól gyötört lelkeket rettegés szállja meg: a senatus parancsára jöttek, hogy hatálytalanítsák, amit ők zendülésükkel kicsikartak. S mivel szokása a tömegnek, hogy a leghazugabb híresztelésekre is bűnöst találjon, Munatius Plancus volt consult, a követség vezetőjét vádolják a senatusi határozat szerzőségével, és késő éjszaka a Germanicus házában levő zászlót kezdik követelni, s összecsődülvén a bejárat előtt, betörik a kaput; a szobájából kiráncigált Caesart halálos fenyegetésekkel kényszerítik a zászló átadására. Majd elszéledvén az utcákon, szembetalálkoztak a követekkel, kik a zavargás hallatára Germanicushoz igyekeztek. Szidalmakkal halmozzák el, fel akarják koncolni őket, kiváltképp Plancust, akit méltósága visszatartott a futástól. Nem is volt más menedéke a veszélyben, mint az első legio tábora. Itt a hadijelvényeket és a sast átölelvén, a vallás szentségében keresett védelmet, de ha Calpurnius, a sas hordozója el nem hárítja tőle a gyilkos erőszakot, a római nép követe római táborban vérével szennyezte volna be az istenek oltárait, ami ritka dolog még ellenség között is. Hajnalban végül, miután a vezért, a katonát és a történteket fel lehetett ismerni, Germanicus bement a táborba, odavezette Plancust s maga mellé vette az emelvényre. Ezután a végzetes őrjöngést kárhoztatván - nem is a katonák, hanem az istenek haragja támasztotta fel azt -, elébük tárja, miért jöttek a követek; ékes szavakkal panaszolja a követség jogát és magának Plancusnak súlyos és méltatlan esetét, egyszersmind, hogy micsoda gyalázatot szerzett a legio, s a gyűlés inkább megdöbbenvén, semmint megnyugodván, a szövetséges lovasok védelme alatt elbocsátja a követeket.

(40.) Ebben az ijesztő helyzetben valamennyien szemrehányással illették Germanicust, miért nem megy a felső hadsereghez, ahol fegyelem van és a zendülők ellen oltalom. Épp elég hibát követtek el máris az elbocsátással, a pénzzel és az enyhe döntésekkel. Vagy ha tulajdon épsége ily keveset ér neki, miért tartja kicsiny fiát, miért állapotos feleségét az őrjöngő és minden emberi jogot lábbal tipró katonák között? Legalább azokat adja vissza nagyatyjának és az államnak. Sokáig habozott; mikor felesége - az isteni Augustustól való származására és így a veszélyekkel szemben nem elfajzott voltára hivatkozva - tiltakozott, végül is - nagy könnyhullatás közben - méhét és közös fiukat átölelvén, sikerült rávennie, hogy távozzék.

Útnak indult hát a siralmas asszonyi menet: a vezér menekülő felesége, kicsiny fiát ölében hordva, körülötte a barátok siránkozó házastársai, akik együtt hurcoltatták magukat, és azok sem voltak kevésbé szomorúak, akik maradtak.

(41.) Nem a virágjában álló Caesart mutatta ez a kép, nem is tulajdon táborában, hanem szinte egy legyőzött városban; s a jajgatás és a sírás még a katonák fülét s arcát is arra fordította. Előjönnek a sátrakból. Mi ez a jajszó? Mi az a szomorú hang? Előkelő asszonyok; sem egy centurio az oltalmukra, sem egy katona; semmi abból, ami egy imperatorfeleséget megilletne, semmi a szokott kíséretből. Megy a trevirekhez és idegenek hűségéhez. Szégyenkezés támad és szánakozás; apjára, Agrippára és nagyapjára, Augustusra emlékeznek; apósa Drusus; ő maga kiválóan termékeny, jeles erkölcsű asszony; azután a táborban született, a legiók sátraiban nevelkedett kisfia, kit katonai becenevén Caligulának szólongattak, mivel a tömeg rokonszenvének megnyerésére legtöbbször ilyen lábbelit hordott. De semmi annyira nem hatott, mint a trevirek irigylése. Kérlelik, útját állják, térjen vissza, maradjon, egy részük Agrippinát tartóztatja, a legtöbben Germanicushoz sietnek vissza. Ő pedig, még frissen érzett fájdalmában és haragjában, így szólt a köréje özönlőkhöz:

(42.) - Feleségem vagy fiam nekem nem kedvesebb atyámnál vagy a közösségnél: de atyámat méltósága, a római birodalmat a többi hadsereg meg fogja védeni; nőmet és gyermekeimet, kiket dicsőségetekért szívesen feláldoznék, most távolra menekítem az őrjöngőktől, hogy

bármiféle gazság készül, csak az én véremmel engeszteltessék ki, és sem Augustus dédunokájának lemészárlása, sem Tiberius menyének megölése ne tegyen benneteket még bűnösebbé. Mire is nem vetemedtetek ezekben a napokban, mit nem mocskoltatok be? Milyen nevet adjak ennek a gyülekezetnek? Katonáknak szólítsalak-e benneteket, akik imperatorotok fiát sánccal és fegyverekkel zártátok körül? Vagy polgároknak, akik így lábbal tiportátok a senatus tekintélyét, megszegtétek az ellenségnek is kijáró jogot, a követek szentségét és a népek törvényét? Az isteni Iulius a hadsereg zendülését egyetlen szóval megfékezte, *Quirites*-nek szólítván azokat, akik a neki tett eskü ellen lázadoztak; az isteni Augustus arcával és tekintetével megilletődésre késztette az actiumi legiókat: minket, bár nem ugyanazokat, de tőlük származókat, ha hispaniai vagy syriai katonaság venne semmibe, az is feltűnő és méltatlan dolog volna: hát akkor ti, első és huszadik legio - *az* Tiberiustól nyervén jelvényeit, *te* annyi csatában társa, annyi kitüntetéssel öregbítve, - vezéreteknek ily gyönyörű hálával fizettek? Ezt a hírt vigyem én atyámnak, ki más tartományokból csupa örvendeteseket hall? Hogy az ő újoncai, az ő öreg katonái sem elbocsátással, sem pénzzel nem érték be; egyedül itt öldösik le a centuriókat, űzik ki a tribunusokat, zárják be a legatusokat; hogy vér szennyezte be a tábort, a folyókat, s hogy én mások kegyétől függve, ellenségek közt tengetem éltemet?

(43.) - Hát akkor, előre nem látó barátaim, első nap a gyűlésen miért rántottátok vissza azt a tőrt, melyet keblembe készültem döfni? Helyesebben s emberségesebben járt el az, aki kardját kínálta. Elvesztem volna, igaz, de nem lettem volna annyi gyalázatban seregem bűntársa; választottatok volna vezért, ki az én halálomat bosszulatlanul hagyná, ám Varusért és a három legióért bosszút állana. Mert ne hagyják az istenek, hogy a belgáknak jusson az a dísz és hírnév, még ha ajánlkoznak is, hogy segítségére siettek a római névnek, leigázták Germania népeit. A te égbe fogadott szellemed, isteni Augustus, a te képmásod, a te emléked, Drusus atyám, ugyanezekkel a katonákkal egyetemben, kikbe már visszatér a szégyen és a dicsőségvágy, segítsen lemosni ezt a foltot, s a polgárháború indulatait fordítsa az ellenség pusztulására! Ti pedig, kiknek most már másnak látom az arcát, másnak a szívét, ha a követeket a senatusnak, az engedelmességet az imperatornak, ha nekem feleségemet és fiamat visszaadjátok, különüljetek el a fertőzettől és különítsétek el a zendülőket. Ez lesz állandó záloga a megbánásnak, ez a hűségnek.

(44.) Erre könyörögni kezdtek, jogosnak ismerték el a szemrehányást és kérték, büntesse meg a vétkeseket, bocsásson meg a megtévedteknek és vezesse őket az ellenség ellen; hívja vissza feleségét, térjen vissza a legiók neveltje és ne kerüljön túszként a gallok kezébe. Agrippina visszatérését a közeli szülésre és a télre való hivatkozással kimentette; a fia jönni fog; a többit ők maguk hajtsák végre. Megváltozott hangulatban futnak szét és a legheveskedőbb zavarkeltőket megkötözve hurcolják Gaius Caetronius, az első legio parancsnoka elé, aki a következőképpen ítélkezett és büntetett egyeseket: ott álltak kivont karddal gyűlésre sorakozva a legiók; a vádlottat az emelvényen egy tribunus megmutatta, ha bűnösnek kiáltották ki, letaszították, majd felkoncolták. A katonaság még örült is a vérengzésnek, mintha magát oldozná fel vele; és Caesar sem tartotta őket vissza, mivel az ő parancsa híján a tett kegyetlensége és gyűlöletessége rájuk szállott vissza. Követték a példát a kiszolgált katonák, akiket nem sokkal ezután Raetiába küldenek, színleg azért, hogy a tartományt megvédjék a fenyegető suebusokkal szemben, valójában, hogy kiszakadjanak a táborból, ahol a dacosság nemcsak kíméletlen megtorlás, hanem bűnösségük emléke miatt is megmaradt. Ezután centurioválasztást tartott. Az imperatortól előszólított sorra előadta nevét, rangját, születési helyét, szolgálati éveit, derekas haditetteit, és - akinek voltak, - vitézségi kitüntetéseit. Ha a tribunusok, ha a legio elismerte buzgalmát és feddhetetlenségét, megtartotta rangját; de akinek egyetértőleg kapzsiságot vagy kegyetlenséget vetettek a szemére, azt elbocsátották a szolgálatból.

(45.) Így rendeződött ugyan a helyzet, de hátramaradt még egy nem kevésbé nehéz feladat: ezt az ötödik és huszonegyedik legio zavargása okozta, amelyek a hatvanadik mérföldkőnél, a Veterának nevezett helyen vonultak téli táborba. Mert ezek kezdték a zendülést: a legszörnyűbb tetteket ők vitték végbe; bajtársaik bűnhődésétől meg nem rettenve, bűntudattól meg nem változva tovább tomboltak. Caesar tehát fegyvereseket, hajóhadat, szövetségeseket készül leküldeni a Rhenuson, hogy ha a parancsot megtagadnák, haddal küzdjön meg velük.

(46.) Rómában pedig még nem tudták, hogyan végződtek az illyricumi események, de a germaniai legiók zendüléséről már értesültek, ezért az aggódó polgárság azzal vádolta Tiberiust, hogy míg a senatust és a népet, az erőtleneket és fegyverteleneket színlelt habozásával áltatja, közben pártot üt a katonaság, s azt a még férfivá nem érett két ifjú tekintélyével elfojtani nem lehet. Neki magának kellett volna odamennie és latba vetnie uralkodói méltóságát: bizonyára meghátrálnának, ha a hosszú tapasztalattal bíró princepset és személyében a szigor és bőkezűség forrását meglátnák. Hát Augustus elaggott korában is annyiszor el tudott menni Germaniába, Tiberius meg életerős férfi létére itt ül a senatusban és a senatorok szavaival kötekedik? Kellőképpen gondoskodtak már a város szolgai állapotáról: a katonaság indulatait kell lecsillapítani, hogy elviseljék a békét.

(47.) Ezekkel a mendemondákkal szemben Tiberius rendíthetetlenül és szilárdan elhatározta, hogy nem hagyja el a fővárost, és sem magát, sem az államot nem bízza a véletlenre. Persze sok és különféle dolog aggasztotta; erősebb a germaniai hadsereg, közelebb van a pannoniai; az Gallia erőforrásaira támaszkodik, ez Italiát fenyegeti: melyiket részesítse hát előnyben? És a mellőzöttek még majd felháborodnak a sérelemtől! Fiai által viszont egyszerre keresheti fel őket, méltósága nem csorbul, melyet távolból különben is inkább tisztelnek. Egyszersmind az ifjak menthetően háríthatnak vissza bizonyos dolgokat atyjukra, s ő még mindig lecsillapíthatja vagy letörheti, aki Germanicusnak vagy Drususnak ellenáll: mi más menedék marad, ha egyszer az imperatort veszik semmibe? Egyébként mintha máris indulni akarna, kiválasztotta kísérőit, összecsomagoltatta a málhát, felszereltette a hajókat, majd hol a télre, hol elfoglaltságaira hivatkozván, eleinte még az okosakat is, azután a népet, legtovább a tartományokat sikerült megtévesztenie.

(48.) Germanicus pedig, bár összevonta a sereget és felkészült, hogy bosszút álljon a pártütőkön, még mindig úgy vélte, hogy időt kell adni, hátha a friss példa nyomán maguktól is észhez térnek, ezért előreküld egy levelet Caecinának: közeledik erős hadával, és ha addig a vétkeseket meg nem fenyítik, válogatás nélkül levágatja őket. Caecina a sasok s a jelvények hordozói és a tábor legmegbízhatóbb katonái előtt titokban felolvassa a levelet, s hogy valamennyiüket a gyalázattól, magukat a kivégzéstől mentsék, buzdítja őket: mert békében tekintettel vannak az okokra és érdemekre, a háború viharában ártatlanok és bűnösök egyformán hullanak. Azok puhatolóztak olyanoknál, akiket megfelelőknek gondoltak, s miután a legiók nagy részét kötelességteljesítésre késznek látják, a legatus tanácsára megállapodnak az időben, amikor a leginkább elvetemült és zendülésre hajlamos katonákat megrohanják. Akkor adott jelre betörnek a sátrakba, felkoncolják a mit sem sejtőket, s közben csak a beavatottak tudták, hol kezdődik a mészárlás és hol végződik.

(49.) A látvány minden valaha lezajlott polgárháborútól különbözött. Nem csatában, nem ellenséges táborok harcoltak: egyazon fekvőhelyek lakói, kik addig együtt étkeztek nappal, együtt pihentek éjszaka, pártokra szakadnak, egymásra zúdítják fegyvereiket. A kiáltozás, a sebek, vérontás nyilvánvaló, az ok rejtve; minden egyebet a véletlen irányít. Néhány megbízható ember is elpusztult, mert amint kiderült, kik ellen folyik az ádáz harc, a leghitványabbak is fegyvert ragadtak. A legatus vagy a tribunus sem lépett közbe mérséklőleg; szabad kezet engedtek a tömegnek és bosszulást és kielégülést. Majd bevonult a táborba Germanicus,

s nem orvoslásnak, hanem sűrű könnyhullatás közben csapásnak nevezvén a történteket, parancsot adott a holttestek elhamvasztására.

A még akkor is szilaj lelkeket vágy szállja meg, hogy őrjöngésük kiengeszteléséül rátörjenek az ellenségre; nem is lehet másképp megbékéltetni bajtársaik árnyait, csak ha istentelen mellüket tisztes sebek érik. Enged a katonák lelkesedésének Caesar, hidat veret és a túlsó partra átvezet tizenkétezer legiokatonát, huszonhat szövetséges cohorsot, nyolc lovasegységet, melyeknek ez a zendülés sem fertőzte meg hűségét.

(50.) A germánok vidám hangulatban nem messze időztek, mialatt minket az Augustus halála miatt elrendelt gyász, majd a viszálykodás kötött le. De most a római sereg gyors menetben átvág a Caesia-erdőn s a Tiberiustól épített hadi úton, majd magán az úton üt tábort; arcvonalát és hátát sánccal, az oldalakat kivágott fákkal erősíti meg. Ezután Germanicus bejárja a homályos erdőket, s fontolgatja, hogy a két út közül a rövidet és megszokottat kövesse-e vagy a nehezebbet és ki nem próbáltat, melyet épp ezért az ellenség sem tartott szemmel. Miután a hosszabb utat választotta, a többi gyorsan ment: hírét hozták ugyanis a felderítők, hogy a germánoknak ünnepük az az éjszaka, és fényes lakomával ülik meg. Caecina parancsot kap, hogy a könnyűfegyverzetű cohorsokkal hatoljon előre és hárítsa el az erdei akadályokat; a legiók csekély távközzel követik. Segítségükre jött a csillagfényes éjszaka, s el is értek a marsusok falvaiig; ott őrségekkel veszik körül a még akkor is ágyukban s az asztal mellett heverő germánokat, akik nem féltek, őrszemeket sem állítottak; gondatlanul szanaszét hánytak mindent, annyira nem tartottak a háborútól; de béke sem volt az, csak bágyadt és ernyedt, - részegek között.

(51.) Caesar négy ékre osztja szét a harcra vágyó legiókat, hogy minél szélesebb területen pusztítsanak; ötven mérföldnyi térséget vassal s tűzzel dúl fel. Sem a nem, sem a kor nem keltett szánalmat a katonákban; a közönséges dolgokat csakúgy, mint a szenteket, és e törzsek Tanfanáénak nevezett leghíresebb ligetét a földdel tették egyenlővé. Meg sem sebesültek a katonák, kik félálomban levő, fegyvertelen vagy szanaszét kószáló embereket öldöstek le. Felserkentette ez a mészárlás a bructereket, tubasokat, usipusokat, s megszállották azokat az erdőket, melyeken át a sereg útja visszafelé vezetett. Tudomására jutott ez a vezérnek, úgy indult útnak a csatába. A lovasok egy része és a segédcohorsok jártak az élen, majd az első legio, és közrefogván a málhás fogatokat, a balszárnyat a huszonegyesek, a jobbat az ötösök zárták le; a huszadik legio a hátvédet erősítette meg; utánuk a többi szövetséges. Az ellenség azonban, míg a menet teljes hosszában be nem ért az erdőkbe, mozdulatlan maradt, azután a szárnyakra és az élcsapatra kisebb erőkkel le-lecsapván, teljes súlyával az utóvédre zúdult. S a könnyű cohorsok már majdnem megzavarodtak a tömött germán csapatoktól, midőn Caesar odalovagolt a húszasokhoz és fennhangon kiáltozta, hogy itt az alkalom a zendülés elfeledtetésére; rajta, igyekezzenek vétküket dicsőségre fordítani. Fellángolt bátorságuk, s az egyetlen rohammal szétszakított ellenséget visszaszorítják a síkságra és ott aprítják. Ugyanakkor az élcsapatok kijutottak az erdőkből s tábort vertek. Nyugodt volt ezután az út; a friss sikerekben bízó és a korábban történteket máris feledő katonákat téli táborban helyezik el.

(52.) Ezek a hírek Tiberiust örömmel és gonddal töltötték el. Örvendett a zendülés elfojtásának, de aggasztotta Germanicusnak pénzosztogatással és idő előtti elbocsátásokkal szerzett népszerűsége, valamint háborús hírneve. A senatusban mégis beszámolt működéséről s hosszasan méltatta érdemeit, de inkább látszatra díszes szavakkal, semmint hogy szívből jövőnek hihették volna. Rövidebben dicsérte meg Drusust és az illyricumi zendülés felszámolását, de melegebben és őszinte beszédben, s mindazt, amit Germanicus engedélyezett, érvényben tartotta a pannoniai seregek számára is.

(53.) Ugyanebben az évben meghalt Iulia, kit erkölcstelensége miatt annak idején atyja, Augustus, Pandateria szigetére, majd a siciliai tengerszoros mellett lakó regiumiak városába záratott. Korábban, Gaius és Lucius Caesar virágkorában, Tiberiusnak volt házastársa, de mint hozzá nem méltót lenézte; nem is egyéb, ez volt a legmélyebb oka annak, hogy Tiberius Rhodusra távozott. Uralomra jutván, a száműzött, megbélyegzett és Postumus Agrippa meggyilkolása után minden reménytől megfosztott asszonyt nélkülözéssel és hosszas sanyargatással emésztette el; úgy vélte, hogy halála nem kelt majd feltűnést, mivel a száműzetés sokáig tartott. Hasonló okból volt kegyetlen az előkelő családból származó Sempronius Gracchushoz, ehhez a tehetséges, de ékesszólását rosszra használó emberhez is, aki Iuliát még Marcus Agrippa házastársaként elcsábította. De ezzel nem szakadt vége vágyakozásának: Iuliát, mikor Tiberiushoz adták, a kitartó szerető makacsságra és gyűlölködésre tüzelte férje ellen, s azoknak a Tiberiust gyalázó leveleknek, amelyeket Iulia írt atyjának, Augustusnak, szintén Gracchusban sejtették a szerzőjét. El is távolíttatta Cercinára, az Africai-tenger szigetére, ahol tizennégy esztendeig száműzetésben sínylődött. Akkor a kivégzésére küldött katonák úgy találták ott egy kiugró partfokon, hogy semmi jót nem várt. Amikor megérkeztek, rövid időt kért, hogy végakaratát levélben közölhesse feleségével, Alliariával, majd maga nyújtotta nyakát gyilkosainak, halálában mutatott állhatatosságával nem méltatlanul a Sempronius névre, bár életével elfajzott tőle. Némelyek szerint nem Rómából érkeztek ezek a katonák, hanem Lucius Asprenas africai proconsul küldte őket, Tiberius megbízásából, aki azonban hiába remélte, hogy a gyilkossággal járó hírhedtséget Asprenasra háríthatja.

(54.) Ugyanez az esztendő új szertartásokat kapott az Augustusnak rendelt papi testület létrehozásával, amint egykor Titus Tatius a szabin kultuszok fenntartására a Titus-testületet alapította. Sorshúzással jelöltek ki a legelőkelőbb polgárok közül huszonegyet; Tiberiust, Drusust, Claudiust és Germanicust is hozzájuk veszik. Az akkor kezdett augustusi játékokat megzavarta a színészek vetélkedéséből eredő viszály. Augustus elnézte ezt a fajta játékot, hogy kedvezzen a Bathyllus iránt szerelemre gyulladt Maecenasnak; de ő sem viszolygott az efféle szórakozástól, sőt polgárhoz illőnek tartotta a nép kedvteléseibe való elegyedést. Tiberiusnak más volt a gondolkodásmódja, de az annyi éven át elkényeztetett népet még nem merte keményebben fogni.

(55.) Drusus Caesar és Gaius Norbanus consulsága alatt Germanicusnak megszavazzák a diadalmenetet, bár még tartott a háború: csak nyárra készítette elő nagy igyekezettel, de a chattusok ellen végrehajtott váratlan rajtaütéssel már kora tavasszal megkezdte. Mert remény ébredt benne: hátha két pártra szakad az ellenség, Arminius, illetőleg Segestes pártjára - hűtlensége vagy irántunk való hűsége mindkettőt híressé tette. Arminius bujtotta fel Germaniát; Segestes több más alkalommal, majd az utolsó vendégségen is, amely után fegyverre keltek, feltárta a zendülés előkészületeit s azt tanácsolta Varusnak, hogy kötöztesse meg őt, Arminiust és a többi előkelőséget: főembereinek félreállítása után a nép semmit sem mer majd tenni, neki magának pedig lesz ideje a bűnösök és az ártatlanok különválasztására. Varus azonban a végzettől és Arminius erejétől elesett; Segestes, bár a nép egyetértő közhangulata belekényszerítette a háborúba, meghasonlott maradt, sőt személyes gyűlölete még csak fokozódott, mivel Arminius elrabolta leányát, aki már másnak volt jegyese; gyűlölt veje az ellenséges apósnak; s ami egyetértők közt a szeretet köteléke, gyűlölködők közt a harag serkentője lett.

(56.) Germanicus tehát négy legiót, ötezer főnyi segédcsapatot ad Caecinának, valamint a Rhenuson innen lakó germánokból sebtében toborzott alakulatokat; ugyanannyi legiót, kétszer annyi szövetségest maga vezet, s a Taunus-hegységben erődöt építvén atyja őrállomásának nyomain, könnyűfegyverzetű seregével megrohanja a chattusokat, csak Lucius Aproniust hagyván hátra az utak és a folyók megerősítésére. Mert - ritkaság azon a vidéken - a szárazság

és az alacsony vízállás miatt akadálytalanul siethetett útján előre, s esőktől és a folyók megduzzadásától csak visszatérőben kellett tartania. De egyelőre oly váratlanul érkezett a chattusokhoz, hogy minden, kora és neme miatt gyámoltalan személy nyomban fogságba került vagy elesett. Az ifjúság úszva kelt át az Adrana folyón, s megpróbálták távol tartani a hídépítő rómaiakat. Majd miután a hajítógépek s a nyilak elűzték őket, eredménytelenül alkudoztak békefeltételekről, mivel némelyek Germanicushoz álltak ugyan át, a többiek azonban elhagyván községeiket s falvaikat, szétszéledtek az erdőkben. Caesar felégette Mattiumot, - ez a törzs főhelye, - majd a sík helyeket dúlva a Rhenus felé kanyarodott el; az ellenség nem merte az elvonulókat hátba támadni, ami pedig szokása, valahányszor inkább csak cselből, semmint félelemből hátrál meg. A cheruscusokban megvolt a szándék, hogy segítsék a chattusokat, de elijesztette őket a csapataival ide-oda vonuló Caecina, a marsusokat pedig, akik összecsapásra merészkedtek, sikeres ütközetben ráncba szedte.

(57.) Nem sokkal ezután követek érkeztek Segestestől, hogy segítséget kérjenek honfitársaik erőszakossága ellen, akik körülfogták, mivel nagyobb volt előttük Arminius tekintélye, aki a háborút javallta; mert a barbárok között minél vakmerőbb valaki, annál megbízhatóbbnak s háborús viszonyok között annál erősebbnek tartják. Segestes a követekkel együtt akarta küldeni fiát, név szerint Segimundust; de az ifjút habozóvá tette bűntudata; tudniillik abban az évben, amikor Germania elpártolt, az ubiusok oltárának papja létére letépte szalagjait és átszökött a lázadókhoz. Mégis, mikor rávették, hogy bízzék a római nagylelkűségben, elhozta atyja üzenetét; kegyesen fogadták, majd őrkísérettel a galliai partra küldték. Germanicusnak érdemes volt visszafordulnia: harcba szállott az ostromlókkal és kimentette közülük Segestest, rokonainak és hű embereinek nagy csoportjával együtt. Voltak ott előkelő asszonyok, köztük Arminius felesége, egyben Segestes leánya, érzületét tekintve inkább férjének, mint apjának társa, aki sem könnyekre, sem könyörgő szóra nem fakadt, csak ölén összekulcsolt kézzel nézte méhének terhét. Hoztak a Varus vesztett csatájából zsákmányolt dolgokat is, amelyek annak idején a most meghódolók java részének jutottak, egyszersmind ott volt a hatalmas termetű és szövetségi hűségének tudatában nem félő Segestes.

(58.) Szavai ilyenféleképpen hangzottak:

- Nem ez az első napja a római nép iránti hűségemnek és állhatatosságomnak. Mióta az isteni Augustus polgárjoggal ajándékozott meg, barátot, ellenséget a ti érdekeitek szerint választottam, nem mintha gyűlölném hazámat, - hiszen az árulók önként vállalt parancsolóik előtt is gyűlöletesek, - hanem mivel a rómaiak s a germánok közös javát, és inkább a békét, semmint a háborút tartottam szem előtt. Bevádoltam hát Varusnál, ki akkor a sereg élén állott, Arminiust, leányom elrablóját, szerződéstek megszegőjét. A vezér késedelmeskedése miatt, mivel kevés volt a törvények nyújtotta védelem, azt kértem, hogy engem is, Arminiust és bűntársait is veresse bilincsbe. Tanúm az az éjszaka, mely bár legutolsó lett volna életemben! Ami ezután következett, legfeljebb megsiratni lehet, nem menteni. Különben meg is kötöztettem Arminiust, és cinkosainak kötelékeit is elszenvedtem. Most, mihelyt találkozhatom veled, máris a régi állapotot választom a jelenlegi, a békét a zavargás helyett, mégpedig nem jutalomért, hanem hogy a hűtlenség vádja alól feloldozhassam magamat, ugyanakkor a germán néppel való kiegyezés hivatott szószólója legyek, ha a megbánás és nem a pusztulás mellett dönt. Fiam ifjúi megtévelyedéséért bocsánatot kérek; leányom kényszerből jött ide, megvallom. A te tiszted lesz megfontolni, mi a nyomósabb: az-e, hogy Arminiustól fogant, vagy hogy az én gyermekem.

Caesar kegyes válaszában gyermekeinek s rokonainak sértetlenséget, neki magának pedig a régi tartományban való letelepedést ígér. A sereget visszavezette, majd Tiberius kezdeményezésére imperatori címet kapott. Arminius felesége fiúgyermeknek adott életet; hogy a

Ravennában nevelkedett fiúval a sors nemsokára milyen csúf játékot űzött, annak idején fogom elmondani.

(59.) Segestes meghódolásának s kegyes fogadtatásának hírét, aszerint, hogy a háborút ki ellenezte vagy ki óhajtotta, reménykedéssel vagy fájdalommal fogadják. Arminiust erőszakos természetén kívül majdnem megőrjítette feleségének elhurcolása, felesége magzatának szolgaságra vetése, s száguldozott a cheruscusok földjén, fegyvert követelt Segestes, fegyvert Caesar ellen. Nem is türtőztette magát a gyalázkodásban: derék apa, nagy imperator, vitéz hadsereg, hogy annyi sokan egyetlen asszonyt el tudtak hurcolni! Az ő fegyvereitől három legio, ugyanannyi legatus harapott a fűbe! Mert ő nem árulással, nem is állapotos asszonyok ellen, hanem nyíltan, fegyveres katonákkal szemben visel háborút. A germánok ligeteiben még mindig látni a római hadijelvényeket, amelyeket hazai isteneiknek függesztett ki. Lakja csak Segestes a meghódolt bal partot, adassa vissza fiának odahagyott papságát, a germánok sohasem fognak kellő mentséget találni arra, hogy az Albis és a Rhenus között lictori bárdokat és togát láttak. A többi törzs nem ismeri a római uralmat, azért nem tapasztalta meg a kivégzéseket, azért nem tud adókról; ők, ha egyszer mindezt lerázták, s dolgavégezetlen távozott tőlük az az istenek közé magasztosított Augustus, meg az az utódjául választott Tiberius, ne féljenek egy járatlan fiatalembertől, lázongó seregtől. Ha inkább hazájukat, szüleiket, a régi állapotot akarják, nem urakat a nyakukba és új telepes községeket, akkor a dicsőség- és szabadságszerző Arminiust kövessék, ne Segestest, a gyalázatos szolgaság vezérét.

(60.) Mindez nemcsak a cheruscusokat, hanem a szomszédos törzseket is felrázta, és csatlakozott a pártütőkhöz Inguiomerus, Arminiusnak a rómaiak közt régóta becsült nagybátyja; ez is szaporította Caesar gondjait. És hogy a háború ne egyetlen tömegben zúduljon rájuk, Caecinát negyven római cohorsszal - az ellenség széthúzása végett - a bructerek földjén át az Amisia folyóhoz küldi; a lovasságot Pedo praefectus a frízek határai felé vezeti; ő maga a hajókra szállított négy legiót a tavakon keresztül vitte magával: a gyalogság, a lovasság és a hajóhad egyszerre találkozott az előre meghatározott folyónál. A chaucusokat, mivel segítségüket ajánlották, szövetséges szolgálatba fogadták. A bructereket, kik saját földjüket igyekeztek felégetni, Germanicus utasítására Lucius Stertinius szórta szét könnyűfegyverzetű csapatával; s a vérontás és zsákmányolás közepette megtalálta a tizenkilencedik legiónak Varusszal együtt elvesztett sasát. Innen a sereget a bructerek túlsó határai felé vezették, s az Amisia és a Lupia folyó közét feldúlták, nem messze a teutoburgi erdőtől, ahol a jelentések szerint Varusnak s legióinak maradványai temetetlenül hevertek.

(61.) Vágy ébredt hát Germanicusban, hogy megadja a végtisztességet a katonáknak s a vezérnek, de szánakozásra indult a vele levő egész sereg is a rokonok, barátok s egyáltalán a hadiszerencse és az emberi sors miatt. Előreküldte Caecinát, hogy kutassa fel az erdők rejtekeit, s hidakat és töltéseket építsen a mocsaras talajon és a csalóka ingoványokon, majd bejárják a látásra és emlékezésre is ijesztő, szomorú helyeket. Varus első tábora széles kerületével és kimért vezéri szállásaival három legio keze munkáját mutatta; azután a félig leomlott sáncból, a sekély árokból már arra lehetett következtetni, hogy ott maroknyira zsugorodott maradványok húzták meg magukat. A kettő között a síkon csontok fehérlettek, a menekülőké, az ellenállóké, szétszórtan vagy egymásra halmozva. Mellettük törött fegyverek s lótetemek, ugyanott a fák törzsén koponyák voltak felfüggesztve. A közeli erdőkben barbár oltárok, amelyeken a tribunusokat és a rangidős centuriókat áldozták fel. És akik túlélték e szerencsétlenséget, akik kimenekültek a csatából vagy a bilincsekből, rendre elmondták: itt estek el a legatusok, amott ragadták el a sasokat; hol kapta az első sebet Varus, szerencsétlen jobbjával hol vetett véget maga életének; hol az emelvény, amelyről Arminius szólt seregéhez; hány bitófa készült a foglyoknak, milyen gödrök; s hadijelvényeinkből és sasainkból fennhéjázva hogy űzött csúfot.

(62.) A vele levő római sereg tehát hat évvel a szerencsétlenség után úgy temette el a három legio csontjait, hogy senki sem tudhatta, mások vagy hozzátartozók maradványait földeli-e el: mind barát, mind vérrokon volt a szomorkodók és gyűlöletre lobbanók szemében, s közben még fokozódott haragjuk az ellenség ellen. A készülő sírhalomhoz Caesar helyezte el az első gyephantot, kegyes kötelességének jeléül az elhunytak iránt, és osztozva az ott levők fájdalmában. Ezt Tiberius nem helyeselte, vagy mert Germanicus minden tettét rosszabbra magyarázta, vagy mert azt hitte: a sereg a lemészároltak s temetetlenek látványától harcokra kevésbé elszánt lesz és jobban fél majd az ellenségtől; s az auguri papsággal és az ősi szertartások szentségeivel felruházott imperatornak nem lett volna szabad hullákat érintenie.

(63.) De Germanicus az úttalan helyekre húzódó Arminiust követvén, mihelyt lehetősége nyílt rá, felvonultatta a lovasokat s parancsot adott az ellenségtől megszállva tartott síkság elfoglalására. Arminius az összevont és az erdők felé irányított emberekkel hirtelen visszafordult, majd jelt adott az előtörésre azoknak, akiket a magaslatokon előzőleg elrejtett. Ekkor a lovasság megzavarodott az új harci helyzettől, s az odaküldött szövetséges segédcohorsok, a menekülők sodrásába kerülvén, csak növelték a riadalmat; bele is szorultak volna a győztesek előtt ismerős, a járatlanoknak veszedelmes mocsárba, ha Caesar fel nem sorakoztatja az elővezényelt legiókat. Ez az ellenségben rémületet keltett, a mieinkben bizalmat, és így döntés nélkül váltak szét.

Majd visszavezetvén a sereget az Amisiához, a legiókat, ahogyan odavitte, hajókon szállítja vissza; parancsára a lovasság egy része az Oceanus partján indult a Rhenus felé; Caecinának, ki a maga csapatait vezette, a lelkére kötötte, hogy bár ismert utakon halad vissza, mielőbb vonuljon át a hosszú hidakon. Keskeny töltés ez a roppant mocsarak közt, és valamikor Lucius Domitius hordatta oda; egyebütt minden iszapos, ragadós a nehéz sártól, vagy a vízerektől ingoványos; körös-körül enyhén emelkedő erdők, amelyeket Arminius akkor szállt meg, mikor rövidebb utakon és gyors hadával a málhával s fegyverekkel megrakott katonaságunkat megelőzte. Caecina nem tudta, miképpen állíttassa helyre az időtől rogyadozó hidakat, ugyanakkor hogyan tartsa az ellenséget is távol: végül tábort méretett ki ott, azon a helyen, hogy megkezdhessék az építést, mások meg a harcot.

(64.) A barbárok rajtuk ütnek, igyekeznek áttörni az őrségeken s behatolni az építők közé, hol oldalról támadják őket, hol szemből. Egybekavarodik a dolgozók s a harcolók lármája. És minden egyaránt a rómaiakat sújtotta: a feneketlen mocsár, a láb megvetésére állhatatlan, előrelépésre csúszós hely; testük súlyos a vérttől; s a vízben dárdáikat sem tudták elhajítani. A cheruscusok viszont megszokták a mocsári harcot; tagjaik nyúlánkak, lándzsáik hosszúak, hogy messziről is sebet üthessenek. Végül is az éjszaka mentette ki a már ingadozó legiókat a kedvezőtlen küzdelemből.

A sikerektől fáradhatatlanná lett germánok még akkor sem nyughattak: ahány forrás a körös-körül emelkedő magaslatokon ered, mind odaterelték a lapályra, és mivel elmerült a föld, és eltemetődött mindaz, ami már elkészült, megkétszereződött a katonaság munkája. Negyvenedik éve szolgált már Caecina, parancsokat teljesített vagy osztott, kedvező és válságos helyzeteket egyaránt ismert, s épp ezért rettenthetetlen volt. Latolgatta hát a lehetőségeket, de nem talált más megoldást, mint hogy az ellenséget az erdők közt tartsa, míg a sebesültek s a nehezebb fegyverzetűek előbbre nem jutnak. Mert a hegyek és a mocsarak között síkság terült el, amely keskeny hadrend felállítását lehetővé tette. Kiszemeli az ötödik legiót a jobb oldalra, a huszonegyediket balra, az egyeseket a hadmenet élére, a húszasokat az üldözök ellen.

(65.) Az éjszaka különböző okokból nyugvás nélkül telt, mivel a barbárok, ünnepi lakomát ülve, vidám énekkel vagy vad lármával töltötték be a dombok alját és a visszhangzó erdőket; a rómaiaknál pislákoló fények, meg-megszakadó hangok, a katonák is álmatlanul inkább,

semmint éberen szerte a sáncnak dőltek, vagy a sátrak előtt bolyongtak. S a vezért gyötrő álomkép rémítette: mert mintha Quintilius Varust látná, ahogy vértől mocskoltan kiemelkedik a mocsárból, és mintha hallaná, hogy őt hívja, de ő nem hallgat reá és visszalöki a feléje nyújtott kezet. Napkeltekor a szárnyakra küldött legiók - félelmükben vagy makacsságból - elhagyták helyüket, miután gyorsan kijutottak egy rétre az ingoványos részeken túl. Arminius, bár szabadon rájuk ronthatott volna, mégsem azonnal rohamozott. De amint a málhások megrekedtek a sárban s a mélyedésekben, megzavarodtak körülötte a katonák, bizonytalanná vált a jelvények rendje, s mint ilyenkor szokásos, ki-ki csak magára gondolt és lomhán hallgatott a parancsra, - akkor indítja támadásra a germánokat, így kiáltozva:

- Íme, Varus s hasonló sorstól újból lenyűgözött legiói!

S eközben válogatott embereivel máris kettészakítja a menetet s főleg a lovakra irányítja a csapásokat. Saját vérükben és a csúszós mocsári réten megtántorodva, levetik lovasaikat, szétszórják a szembejövőket, eltiporják a földön fekvőket. Legnagyobb a küzdelem a sasok körül, amelyeket sem vinni a záporozó fegyverek ellen, sem letűzni a sáros földbe nem lehetett. Caecina közben igyekezett ugyan fenntartani a hadrendet, de mikor leszúrt lováról lezuhant, körülfogták volna, ha az első legio közbe nem veti magát. Segített rajtuk az ellenség kapzsisága: abbahagyván az öldöklést, zsákmány után széledtek; így vergődtek ki a legiók estefelé nyílt és szilárd földre. De még ezzel sem szakadt vége a nyomorúságnak. Sáncot kellett építeni, hantot hordani; elveszett nagyrészt, amivel a földet ássák, vagy a gyepet vágják; nem voltak sátraik az egységeknek, sem kötszerek a sebesülteknek: a besározódott vagy véres élelmen osztozkodva a halál sötétségét panaszolgatták, és hogy annyi ezer embernek már csak egyetlen napja van hátra.

(66.) Egy ló elszakítván kötőfékjét véletlenül elkószált és a lármától megriadva néhány szembejövőt szétugrasztott. Ettől akkora rémület támadt, - betörtek a germánok, gondolták, - hogy mindnyájan a kapukhoz rohantak; ezek közül is főképp a *decumana* felé tódultak, amely nem az ellenség felé nyílt és a menekvőknek több biztonságot ígért. Caecina rájött, hogy vaklárma az egész, de sem tekintélyével, sem kéréseivel, de még karjával sem tudta megállítani vagy visszatartani a katonákat, végül is elterült a kapu küszöbén és a szánakozással zárta el az utat, hiszen a vezér testén kellett volna keresztülgázolniuk. Egyszersmind a tribunusok és a centuriók is felvilágosították őket, hogy félelmük alaptalan.

(67.) Ekkor a tábor főterére összehívott katonákat felszólítja, hogy csendben hallgassák szavait, s figyelmezteti őket a helyzet súlyos voltára. Egyedül a fegyverekben van menedékük, de azokat megfontoltan kell forgatni, s belül kell maradniuk a sáncon, míg az ellenség az ostrom reményében közelebb nem vonul; akkor mindenfelé ki kell törni: ezzel a kitöréssel eljutnak a Rhenusig. Így, ha megfutamodnak, több erdő, még mélyebb mocsarak, az ellenség könyörtelensége vár rájuk; viszont hírnév, dicsőség, ha győznek. Ami otthon kedves, ami a táborban tisztes, elmondja; a bajokról hallgatott. Ezután a lovakat, kezdve a magáéin, a legatusok s a tribunusok lovait mind, személyre való tekintet nélkül, a legderekabb harcosoknak adja át, hogy azok, majd a gyalogosok zúduljanak az ellenségre.

(68.) Nem kevésbé volt nyugtalan a germán tábor sem, csak ezt náluk a remény, a vágyakozás és a vezéri vélemények különbözősége idézte elő. Arminius azt tanácsolta, hagyják őket kivonulni, s ha kivonultak, majd a mocsaras és nehéz terepen vegyék őket ismét körül; Inguiomerus tanácsa keményebb és a barbároknak kedvesebb: fogják körül fegyverrel a sáncot; könnyű az ostrom: több lesz a fogoly, csorbítatlan a zsákmány. Napkeltekor kezdik is betemetni az árkokat, vesszőfonadékot hajigálnak bele, a sánckoszorút rángatják; fent kevés a védő és szinte dermedtek a félelemtől. Miután már fent kapaszkodtak az erődítményeken, jelt adnak a cohorsoknak, s felharsantak a kürtök és a trombiták. Erre kiáltozva és rohanvást a germánok

háta mögé özönlenek, csúfos szavakkal, hogy itt nincsenek erdők, sem mocsarak, hanem egyenlő terepen egyenlő istenek. Az ellenségre, amely könnyű pusztításra, kevés és félig felfegyverzett védőre számított, a trombitaharsogás, a sok csillogó fegyver annyira váratlanul, annál súlyosabban zúdult, s mint afféle, kedvező helyzetben mohó, bajok közt tehetetlen népség, rakásra hullottak. Arminius épen, Inguiomerus súlyos sebesüléssel távozott a harcból: a tömeget addig kaszabolták, míg harci kedvükből és a napból futotta. Végül éjszaka visszatértek a legiók; bár még több seb és ugyanolyan élelemszükség sanyargatta őket, erőt, egészséget, bőséget, mindent megkaptak a győzelemben.

(69.) Közben elterjedt a hír: körülzárták a hadsereget; az ellenséges germán csapatok Gallia felé törnek előre; és ha Agrippina meg nem akadályozza a rhenusi híd lebontását, lettek volna, akik félelmükben ilyen gyalázatra vetemednek. De a bátor lelkű asszony ezekben a napokban átvette a vezéri tisztet, s a lerongyolódott vagy sebesült katonáknak ruhát és kötözőszert osztott. Azt írja róla Gaius Plinius, a germaniai háborúk megörökítője, hogy ott állt a hídfőnél, így fejezte ki elismerését és köszönetét a visszatérő legióknak. Ez mélységes hatást tett Tiberiusra: hiszen mindez nem egyszerű gondoskodás, nem is a külső veszély ellen akarta megnyerni a katonaságot. Semmi sem maradt már az imperatoroknak, ha egy asszony csapatokat szemlél, hadijelvényekhez járul, osztogatással próbálkozik; mintha nem vallana elég becsvágyra az is, hogy a vezér fiát katonaruhában hordozza körül s Caesar Caligulának szólíttatja. Nagyobb úr már a seregeknél Agrippina, mint a legatusok, mint a vezérek; asszony fojtotta el a zendülést, amelynek a princeps neve gátat vetni nem tudott. Mindezt szította s nehezítette Seianus: Tiberius jellemének ismeretében jó előre elhintette a gyűlöletet, hogy az magába rejtse s majd megnövelve hozza napvilágra.

(70.) Közben Germanicus a hajón magával vitt legiók közül a másodikat és tizennegyediket szárazföldi úton, Publius Vitelliusszal vezetteti vissza, hogy a hajóhad könnyebben tudjon haladni a zátonyos tengeren, vagy apály idején feneket fogni. Vitellius az út elejét a száraz talajon vagy a mérsékelten magas dagályban nyugodtan tette meg; majd az északi szél rohama, egyszersmind a napéjegyenlőségi csillagzat, amelytől leginkább megduzzad az Oceanus, el-elsodorta és szétzilálta a menetelő sereget. És megteltek a földek: ugyanaz a képe tengernek, partnak, mezőknek, s nem lehetett megkülönböztetni a süppedő talajt a szilárdtól, sekély részeket a mélyektől. Leterítik őket a hullámok, elnyelik az örvények; itt is, ott is igásállatok, málha, élettelen testek úszkálnak, ütköznek beléjük. Egymásba vegyülnek az alakulatok, hol mellükig, hol a szájukig ér a víz, és ha kicsúszott alóluk a talaj, akárhányszor szétszóródtak vagy elmerültek. Szó és kölcsönös biztatás nem segített a hullámok ellen; mit sem különbözött serény a gyávától, okos az előre nem látótól, megfontolás a véletlentől: minden egyforma erővel hányattatott. Végül Vitelliusnak sikerült magasabb helyekre kigázolnia és seregét is oda vezetnie. Ott éjszakáztak felszerelés nélkül, tűz nélkül, nagy részük csupaszon vagy megsérült testtel, nem kevésbé nyomorultan, mint akiket ellenség vesz körül: hiszen ott tisztességgel is halhatnak, ezeknek dicstelen a vesztük. A fény visszaadta a földet, s eljutottak a folyóig, ahova Caesar igyekezett hajóival. Felvették ezután a legiókat, amelyek a kósza hír szerint vízbe fulladtak; nem is bíztak menekülésükben, csak amikor Caesart és seregét visszatérni látták.

(71.) Stertinius, akit előreküldtek, hogy fogadja Segimerusnak, Segestes fivérének hódolatát, őt és fiát már átvezette az ubiusok városába. Megbocsátottak mindkettejüknek, könnyen Segimerusnak, habozóbban fiának, mivel - amint beszélték, - meggyalázta Quintilius Varus holttestét. Egyébként a hadsereg veszteségeit versengve pótolta Gallia, Hispania, Italia: kinek mije volt, fegyvere, lovai, aranya, azt ajánlotta fel. Germanicus megdicsérte buzgalmukat, de csak a fegyvereket és lovakat fogadta el a háború céljaira, a katonákon a maga pénzéből segített. S hogy a csapás emlékét nyájasságával is enyhítse, körüljárta a sebesülteket,

mindegyikük tetteit külön kiemelte: sebeiket megtekintve egyiket jó reménnyel, a másikat dicsőséggel, valamennyiüket megszólításával és gondoskodásával erősítgette mind a maga számára, mind a harcra.

(72.) Ebben az évben Germanicusszal együtt véghezvitt tetteik miatt triumphatori díszjelvényeket szavaztak meg Aulus Caecinának, Lucius Aproniusnak és Gaius Siliusnak. Tiberius visszautasította a „haza atyja" címet, bár a nép több ízben felkínálta; az intézkedéseire való eskütételt sem engedte meg, hiába javasolta a senatus: minden emberi végzés bizonytalan, s minél többet érne el, annál sikamlósabb talajon érezné magát, mondogatta. Mégsem tudta elhitetni, hogy polgárhoz illően gondolkodik, mert újból behozta a felségsértési törvényt, amelynek neve a régieknél ugyanaz volt, de más vétségek kerültek a törvényszék elé: például, ha valaki árulásával a hadsereget, vagy pártütéssel a népet, végül a közügy helytelen intézésével a római nép nagyságát kisebbítette. A tetteket vádolták, a szavak büntetlen maradtak. E törvény ürügyén elsőnek Augustus indíttatott vizsgálatot hírhedt gúnyiratok ügyében, felháborodván Cassius Severus fékezhetetlenségén, aki vakmerő írásaiban előkelő férfiak s nők hírét kezdte ki. Később Tiberius, mikor Pompeius Macer praetor utasítást kért tőle, sort kerítsen-e felségsértési tárgyalásokra, azt válaszolta, hogy érvényesíteni kell a törvényeket. Őt is felbőszítették a kegyetlenségéről, gőgjéről és anyjával való meghasonlásáról közkézen forgó, ismeretlen szerzőktől származó versek.

(73.) Helyénvalónak látszik ismertetni azokat a vádakat, amelyekkel két egyszerű római lovag, Falanius és Rubrius esetében kísérleteztek először: így megtudjuk, miféle kezdetekből, Tiberiusnak milyen mesterkedésével lopakodott be, majd miképpen szorult vissza ez a súlyos nyavalya, végül mint lángolt fel újra és sodort magával mindent. Falaniusnak a vádló azt hányta a szemére, hogy Augustus tisztelői közé, akik minden házban testületként szervezkedtek, bevett egy Cassius nevű, beteges hajlamairól hírhedt mimusszínészt, s hogy mikor kertjét áruba bocsátotta, egy Augustus-szobrot is eladott vele. Rubriusnak azt rótták fel bűnéül, hogy hamis esküjével megsértette Augustus istenségét. Mikor a két ügy Tiberius tudomására jutott, írt a consuloknak: atyjának nem azért szavazták meg az eget, hogy ez a tisztelet a polgárok vesztére forduljon. Cassius színész más művésztársaival együtt részt szokott venni azokon a játékokon, amelyeket anyja Augustus emlékezetére szentelt, és az sem ellenkezik a vallási törvényekkel, ha képmásait, miként más istenszobrokat, az eladó kertek és házak részének tartják. Az esküt ugyanúgy kell megítélni, mintha Iuppitert csalta volna meg: az isteneken esett sérelem az istenek gondja.

(74.) Nem sokkal később Granius Marcellust, Bithynia praetorát, tulajdon quaestora, Caepio Crispinus jelentette fel felségsértés címén; csatlakozott a vádhoz Romanius Hispo. Ő lépett elsőnek arra az útra, melyet azután sűrűn tapostatott a kor nyomorúsága és az emberek vakmerősége. Mert ez a szegény, névtelen, nyughatatlan ember addig környékezte titkos jelentéseivel az uralkodó kegyetlenségét, míg nemsokára már a leghíresebbeket is veszedelembe döntötte; befolyást egynél, gyűlölséget mindenki előtt szerezvén, példát adott, melynek követői szegényből gazdaggá, megvetettből félelmetessé lettek és pusztulást találtak másoknak, utoljára maguknak. Marcellusra tehát azt fogta rá, hogy káromló szavakat ejtett Tiberiusról. Kivédhetetlen vád, mivel a feljelentő az uralkodó legrútabb jellemvonásait szemelte ki s tulajdonította gúnyolásukat a vádlottnak; mivel igazak voltak, emlegetésük is hihetőnek látszott. Hispo hozzátette, hogy Marcellus szobra magasabbra volt téve, mint a Caesaroké, és hogy egy másik szobron Augustus lefűrészelt fejének helyébe Tiberiusét tették. Ezen annyira felháborodott Tiberius, hogy megszakítván hallgatását, felkiáltott: ebben az ügyben, nyilvánosan és eskü alatt, ő is el fogja mondani véleményét, hogy a többiek is ugyanerre kényszerüljenek. Még ekkor is megmaradtak a haldokló szabadság nyomai. Így aztán Cnaeus Piso megkérdezte:

- Hányadiknak fogsz nyilatkozni, Caesar? Ha elsőnek, lesz, akit kövessek; ha mindenki után, félek, hogy előre nem látóan eltérek véleményedtől.

Ez hatott, és mivel óvatlanul fortyant fel, megbánásában annál türelmesebben úgy nyilatkozott, hogy mentsék fel a vádlottat a felségsértés vádja alól. Zsarolási ügyét a kárpótlások intézőihez tették át.

(75.) A senatusi vizsgálatok nem elégítették ki; a bíróságokon gyakran az emelvény szélére húzódott, hogy a praetort ne mozdítsa ki hivatali székéből, s jelenlétében sok döntés született a megkörnyékezés és a hatalmasok közbenjárása ellen. De míg a jogszerűség pártfogóra talált, a szabadság szenvedett csorbát. Így például Pius Aurelius senator panasszal élt, hogy a közút s a vízvezeték építése veszélyezteti a házát, és a senatus támogatását kérte. Mikor a kincstári tisztviselők ellenezték a kérést, Caesar a segítségére sietett s kiutaltatta Aureliusnak az épület árát, mivel tisztes célokra szívesen áldozott. Ezt az erényét sokáig megtartotta, mikor a többiből már rég kivetkezett. A praetori rangú Propertius Celernek, aki szegénysége miatt a senatori rendből való elbocsátását kérte, egymillió sestertiust adományozott, miután kellőképpen megbizonyosodott arról, hogy szűkös anyagi helyzete apjáról maradt rá. Mikor ugyanezzel mások is próbálkoztak, szigorúságra való törekvésében még a helyes intézkedésekben is kíméletlenül elrendelte, hogy kérésüket a senatus előtt indokolják meg. Ezután mások a hallgatást és szegénységet többre becsülték a bevallásnál és jótéteménynél.

(76.) Ugyanebben az évben a folytonos esőktől felduzzadt Tiberis elárasztotta a város sík részeit; visszahúzódását épületek és emberek pusztulása követte. Ezért Asinius Gallus azt javasolta, hogy folyamodjanak a Sibylla-könyvekhez. Tiberius ellene mondott, mert szerette az isteni és az emberi dolgokat egyformán homályba burkolni, de azért az orvoslást, a folyó szabályozását rábízták Ateius Capitóra és Lucius Arruntiusra. Achaia és Macedonia a terhek csökkentését kérte; úgy döntöttek, hogy egyelőre mentesítik őket a proconsuli igazgatás alól s átadják Caesarnak. Azokon a gladiatori játékokon, melyeket fivére, Germanicus, és a maga nevében rendezett, Drusus elnökölt, bármily olcsó vérontásban szerfölött gyönyörködve, amit a sokaság megrökönyödéssel, az apa pedig állítólag megrovással fogadott. Hogy Tiberius miért maradt távol a látványosságtól, többféleképpen magyarázták: némelyek szerint utálta a sokaságot, mások szerint komor volt a természete, és félt az összehasonlítástól; Augustus ugyanis annak idején nyájas derűvel vett ilyeneken részt. Alig hinném, hogy fiának akart volna alkalmat adni kegyetlensége mutogatására s a nép megbotránkoztatására - bár ezt is beszélték.

(77.) Az előző évben lábra kapott színházi rendbontások ekkor még súlyosabb formában törtek ki; áldozatul esett nemcsak több néző, hanem katonák és egy centurio is, a praetori gárda egyik tribunusa pedig, mikor véget akartak vetni a hatóságok gyalázásának és a tömeg pártoskodásának, megsebesült. Megtárgyalták a zendülést a senatusban, s elhangzottak olyan javaslatok, hogy a praetoroknak legyen joguk megvesszőztetni a színészeket. Tiltakozott ez ellen Haterius Agrippa néptribunus, meg is támadta érte Asinius Gallus egy felszólalásban; Tiberius közben hallgatott; a szabadságnak efféle csalóka látszatát tárta mindig a senatus elé. Mégis hatással járt a tiltakozás, mivel az isteni Augustus kimondotta, hogy a színészek testi fenyítéktől mentesek, és Tiberius nem merészelte hatálytalanítani az ő döntéseit. A színészek javadalmazásának mértékéről és a színészrajongók szabadossága ellen sok határozatot hoztak, amelyek közül a legfontosabbak: pantomimusok házába senator ne léphessen be; ha az utcára kimennek, római lovagok ne kísérhessék, és másutt, mint a színházban ne nézhessék őket, továbbá, hogy a praetorok száműzetéssel büntethessék a féktelen nézőket.

(78.) A hispaniaiak kérték, hogy a tarracói coloniában templomot építhessenek Augustusnak, s az engedély megadása példamutatás volt valamennyi tartomány számára. Mikor a nép a polgárháborúk után bevezetett egyszázalékos fogyasztási adó eltörlését kérte, Tiberius kijelentette, hogy a katonai kincstár erre a jövedelemre támaszkodik, és hogy az állam csak akkor tudja elviselni a terheket, ha az öreg katonákat szolgálatuk huszadik évében bocsátják el. Így a legutóbbi zendülés törvénytelen határozatait, melyekkel a tizenhat éves szolgálati időt kicsikarták, a jövőre nézve hatálytalanították.

(79.) Ezután Arruntius és Ateius terjesztett jelentést a senatus elé arról, hogy a Tiberis áradásainak mérséklése végett eltérítsék-e azokat a folyókat és tavakat, amelyekből táplálkozik. Meghallgatták a municipiumok és coloniák követségeit is; a florentiaiak azt kérték, hogy a Clanist, megszokott medréből kimozdítva, ne vigyék át az Arnus folyóba, mert ez vészt zúdítana rájuk. Ezzel egyetértve az interamnaiak azt fejtegették, hogy tönkremennek Italia legtermékenyebb mezői, ha a Nar folyó, melynek vizét csatornákba készültek szétágaztatni, esetleg kiönt. A reateiek sem hallgattak, hanem tiltakoztak a Velinus-tónak a Nar torkolatánál való elzárása ellen, hiszen akkor vize a környező földekre zúdulna. Nagyon jól gondoskodott a halandók dolgairól a természet, minden folyónak megszabta a maga torkolatát, a maga medrét, eredetét csakúgy, mint a végét. Tekintettel kell lenni a szövetségesek kultuszaira is, akik hazai folyóiknak szentélyeket, ligeteket és oltárokat szenteltek. Nyilván maga a Tiberis sem akarná, hogy mellékvizeitől teljesen megfosztva csekélyebb dicsőséggel folyjék. Akár a községek kérése, akár a szabályozás nehézsége, vagy a babonás hit hatott oly erősen: csatlakoztak Cnaeus Piso véleményéhez, aki előadta, hogy semmit sem kell változtatni.

(80.) Meghosszabbítják Poppaeus Sabinus moesiai helytartóságát, és kiterjesztették illetékességét Achaiára és Macedoniára is. Szokása volt Tiberiusnak, hogy folytonossá tette a felhatalmazásokat, és nem egy embert élete végéig ugyanazoknál a csapatoknál vagy ugyanabban a hatáskörben hagyott meg. Különféle okok szerepelnek a hagyományban: némelyek szerint az új gondtól irtózva tartotta fent egyszeri elhatározásait, mint örök érvényű döntéseket; mások szerint irigységében, hogy ne élvezzék többen; vannak, akik úgy vélik, hogy amilyen éles elméjű volt, olyan aggályoskodón ítélt. Mert nem követelt kimagasló erényeket, de a bűnöket gyűlölte: a legderekabbaktól magát érezte veszélyeztetve, a leghitványabbaktól pedig a közre háruló szégyen miatt félt. Határozatlanságában végül odáig jutott, hogy olyanokra bízott tartományokat, akiknek a fővárosból való távozását eleve nem akarta engedélyezni.

(81.) A consulválasztó gyűlésekről, amelyek uralkodása alatt ekkor először zajlottak le, majd a későbbiekről alig mernék valami biztosat állítani: annyi ellentmondás található nemcsak a történetíróknál, hanem tulajdon beszédeiben is. Hol elhagyta a jelöltek nevét, és kinek-kinek csak származását, életét és szolgálatát írta le, hogy kilétükre rájöhessenek; máskor ezt az utalást is mellőzve, arra buzdította a jelölteket, hogy megkörnyékezéssel ne zavarják a gyűlést; neki majd lesz rájuk gondja, ígérte. Legtöbbször kijelentette, hogy csak azok jelentkeztek nála, kiknek a nevét a consuloknak átadta, de mások is jelentkezhetnek, ha kedveltségükben és érdemeikben bíznak. Tetszetős szavak, valójában üresek és csalárdok, s minél inkább a szabadság látszatába voltak burkolva, hamarosan annál kegyetlenebb szolgaságba vezettek.

II. KÖNYV

(1.) Sisenna Statilius Taurus és Lucius Libo consulsága alatt megmozdultak Kelet királyságai s a római tartományok. Az indítékot a parthusok adták, kik a Rómától kért s elfogadott királyt, bár az Arsacidák sarja volt, mint idegent lenézték. Vonones volt ez, kit Phraates adott túszul Augustusnak. Mert Phraates, bár elűzte a római seregeket s vezéreket, minden tiszteletadást Augustusra halmozott, és családja egy részét a barátság megszilárdítása érdekében hozzá küldte, nem annyira tőlünk való félelmében, hanem inkább mert honfitársaiban nem bízott.

(2.) Phraates és az őt követő királyok halála után a véres belviszályok miatt követek jöttek a városba a parthus előkelőségektől, hogy magukkal vigyék Vononest, a legidősebb fiút. Dicsőségére válik ez a dolog, gondolta Augustus, s kincsekkel öregbítette. A barbárok is örvendezve fogadták, mint általában az új uralkodókat. Majd szégyenkezés vett erőt rajtuk: elfajzottak a parthusok; úgy kértek más világrészből az ellenség mesterkedésével megfertőzött királyt; már a római tartományok közé sorolják s úgy adományozzák az Arsacidák trónját. Hol van Crassus lekaszabolóinak, Antonius elkergetőinek dicsősége, ha Caesar lakája, ez az annyi éven át türelmes szolga parancsolgat a parthusoknak? Őseinek szokásaitól eltérve maga is szította a méltatlankodást; ritkán vadászott, alig törődött a lovakkal; valahányszor a városokba bevonult, gyaloghintóban vitette magát s finnyáskodott a hazai lakomák láttán. Csúfolták görög kísérőit is, meg hogy pecséttel záratta le értéktelen háztartási tárgyait. De könnyen elébe lehetett jutni; közvetlen és nyájas volt: megannyi ismeretlen erények a parthusok előtt, új bűnök; és mivel idegenek voltak honi szokásaiktól, fonák és tisztes tulajdonságait egyformán gyűlölték.

(3.) Ezért az Arsacidák véréből származó, a daháknál nevelkedett Artabanust hívják be, aki, miután az első összecsapásnál megfutamodott, új erőket toboroz s birtokába veszi a királyságot. A legyőzött Vononesnak Armenia szolgált menedékül; trónja akkor üresen állott s a parthusok és Róma befolyása között megbízhatatlanul ingadozott Antonius galádsága miatt, aki Artavasdest, Armenia királyát, barátság ürügyén magához csalta, azután bilincsbe verette, végül kivégeztette. Ennek fia, Artaxias, apja emléke miatt ellenségünk, az Arsacidák erejével védte meg magát s királyságát. Mikor Artaxiast rokoni ármány tette el láb alól, Augustus Tigranest adta az armeniaiaknak, akit Tiberius Nero iktatott be királyságába. Sem Tigranesnak nem volt hosszú uralkodása, sem gyermekeinek, bár idegen szokás szerint társak voltak mind a házasságban, mind a királyságban.

(4.) Ezután Augustus parancsára Artavasdes került a trónra, akit aztán - nem éppen tekintélyünk csorbulása nélkül - letaszítottak. Ekkor Gaius Caesart jelölik ki az armeniai helyzet rendezésére, ki a méd származású Ariobarzanest feltűnő testi szépsége és kiváló lelki tulajdonságai miatt, az armeniaiak tetszésével tette meg uralkodónak. Midőn Ariobarzanest váratlan betegség ragadta el, családját nem vállalták: előbb egy asszony uralmával próbálkoztak, - Erato volt a neve, - de hamarosan elűzték, majd határozatlanul, kötetlenül, és inkább uralkodó híján, semmint szabadon, a menekült Vononest fogadják királyuknak. De mikor Artabanus fenyegetőzni kezdett, és kevéssé lehetett támaszkodni az armeniaiakra, - illetve ha a mi oltalmunkra hagyatkozik, háborúba keveredett volna a parthusokkal, - Syria kormányzója, Creticus Silanus, magához hívatja, s a pompát és a királyi címet meghagyva, védőőrizettel veszi körül. Hogy ebből a csúfos helyzetből miképpen próbált kimenekülni Vonones, majd a megfelelő helyen mondjuk el.

(5.) Egyébként Tiberiusnak nem kedve ellen történt a kavarodás Keleten: ezzel az ürüggyel elvonhatná Germanicust megszokott legióitól s új tartományok élére helyezvén, csel-szövésnek, egyszersmind véletleneknek tehetné ki. Germanicus pedig, minél inkább rajongtak érte katonái, és fordult el tőle nagybátyja, a győzelem siettetésére annál jobban ügyelve vizsgálta a harcok útjait és mindazt a kudarcot vagy sikert, ami a már harmadik éve folyó háborúban kijutott neki. Nyílt ütközetben és egyenlő terepen megfutamodnak a germánok; segítik őket az erdők, mocsarak, a rövid nyár és a korai tél; az ő katonaságát nem annyira a sebesülések, mint a hosszú utak, a felszerelés hiányai viselik meg; Gallia már kimerült, nem tud lovat állítani; a hosszú málhásoszlop alkalmas rajtaütésekre, a védekezőknek előnytelen. De ha tengerre száll, könnyű lesz számukra a birtokbavétel, mert az ellenség észre sem veszi őket; egyszersmind a háborút korábban lehet kezdeni, a legiókat és élelmüket egyszerre vihetik; lovas és ló a folyók torkolatán és medrén keresztül sértetlenül jut be Germania szívébe.

(6.) Ezt tűzte hát ki célul, és elküldi a galliai adókivetésekhez Publius Vitelliust és Gaius Antiust, Silius, Anteius és Caecina pedig a hajóépítés irányítását kapja. Ezer hajó elegendőnek látszott s gyorsan el is készült: némelyek rövidek, keskeny a far- s orr-részük és széles a gyomruk, hogy könnyebben viseljék el a hullámokat; mások lapos fenekűek, hogy sérülés nélkül megüljenek; soknak mindkétfelől volt kormánya, hogy ha az evezősök hirtelen irányt változtatnak, innen is, onnan is kiköthessenek; sok fedélzettel volt borítva, ahol a hajító-gépeket vihették, nemkülönben lovakat vagy élelmet szállíthattak, és a vitorlákkal felszerelt, evezőkkel gyors járatúvá tett hajók külseje a katonák igyekezetével mind tekintélyesebb és félelmetesebb lett. A batavusok szigetét jelölték ki gyülekezőhelynek, mert ott könnyen ki lehetett kötni, s a csapatok behajózására és a háború áthelyezésére alkalmasnak látszott. Az egyetlen mederben folyó vagy kisebb szigeteket körülvevő Rhenus ugyanis a batavus föld kezdeténél szinte két folyóra szakad, s megtartja nevét és sodrásának hevességét, amerre Germania előtt halad el, míg csak az Oceanusba nem vegyül; a galliai part felé szélesebben és csendesebben folyik, más a neve is: a mellette lakók Vahalisnak mondják; nemsokára ezt a megjelölést is Mosa folyamra cseréli s annak roppant torkolatával ugyanabba az Oceanusba ömlik.

(7.) Caesar addig is, míg befutnak a hajók, Silius legatust könnyűfegyverzetű csapataival rajtaütésre küldi a chattusok ellen; ő maga a Lupia folyó partján fekvő erőd ostromának hírére hat legiót vezetett oda. A hirtelen felhőszakadások miatt Silius sem végzett sokat: csekély zsákmányt szerzett és foglyul ejtette Arpusnak, a chattusok fejedelmének feleségét s leányát. Az ostromlók Caesarnak sem adtak alkalmat csatára, mert jövetelének hírére szétszéledtek. De azért a Varus legióinak nemrég összehordott sírhalmot és a Drususnak állított régi oltárt széthányták. Germanicus helyreállíttatta az oltárt s atyja tiszteletére elsőnek ő maga vonult el előtte a legiókkal együtt; a halom megújítását nem tartotta szükségesnek; az Aliso-erőd és a Rhenus közti egész területet új hadi utakkal s töltésekkel erősítette meg.

(8.) S már megérkezett a hajóhad: akkor előreküldte az élelmet, s a legiók és a szövetségesek közt szétosztotta a hajókat, behatolt a Drususról elnevezett csatornába s imádkozott atyjához, Drusushoz, hogy az övéhez hasonló vállalkozásában szívesen és kegyesen, példájával és terveinek s fáradozásainak emlékével segítse. Ezután a tavakon és az Oceanuson át szeren-csésen elhajózik, egészen az Amisia folyóig. A hajóhad a bal folyamágban maradt hátra, s az volt a hiba, hogy nem szállíttatta feljebb, hanem külön átkelésre kényszerítette a jobb parti területekre induló katonáit: így több nap hidak építésével telt el. A lovasság és legiók a torkolati gázlókon, amíg nem emelkedett az ár, baj nélkül jutottak át: a segédcsapatok hátvédje, köztük a batavusok, miközben beleugrálnak a vízbe s fitogtatják, hogy mily ügyesen úsznak, megzavarodtak, és néhányan a folyóba is fulladtak. A tábor mérése közben jelentik

Caesarnak, hogy a háta mögött elpártoltak az angrivariusok: lovasság és könnyűfegyverzetűek élén ki is küldte azonnal Stertiniust, aki tűzzel és vérontással bosszulta meg a hitszegést.

(9.) A Visurgis folyó a rómaiak s a cheruscusok közt folyt. A többi főember társaságában a parton megjelent Arminius megkérdezte, hogy Caesar megérkezett-e, s miután azt válaszolták, hogy ott van, kérte, hadd beszélhessen fivérével. Ez a Flavus ott szolgált a seregben, híres volt hűségéről, valamint arról, hogy néhány évvel ezelőtt, Tiberius vezérsége alatt megsebesült és elvesztette a fél szemét. Caesar engedélyével kilépvén, fogadja Arminius üdvözlését, aki eltávolítja kísérőit, és kéri, hogy a mi partunkon felállított íjászok is húzódjanak félre. Miután eltávoztak, megkérdi testvérétől, mi éktelenítette el úgy az arcát. Mikor Flavus megnevezi a helyet és az ütközetet, azt firtatja, ugyan milyen jutalmat kapott érte. Flavus sorra mondja felemelt zsoldját, nyakláncát és koszorúját s egyéb katonai kitüntetéseit, de Arminius csak csúfolja a szolgaság hitvány jutalmait.

(10.) Erre vitázni kezdenek: ez Róma nagyságát, Caesar hatalmát és a legyőzöttekre váró súlyos büntetéseket, a meghódolónak kijáró kegyet emlegeti, meg hogy feleségét és fiát sem mint ellenséget kezelik; az a haza jogát, ősi szabadságát, Germania nemzeti isteneit, anyját, aki vele együtt kéri: ne hagyja cserben, ne árulja el családját és rokonait, egész népét, hanem inkább vezesse. Hovatovább veszekedésbe sodródtak, és még a köztük levő folyó sem akadályozta volna meg őket, hogy ölre menjenek, ha az odasiető Stertinius a haragra gerjedt s fegyverei és lova után kiabáló Flavust vissza nem tartja. Láthatták, amint Arminius a túlsó oldalról fenyegetőzött s hadat üzent; mert sok mindent latinul vetett közbe, hisz a római táborban mint honfitársainak vezetője szolgált.

(11.) Másnap a germánok serege a Visurgis túlsó partján sorakozott fel. Caesar úgy vélte: ha nem ver hidakat és nem állít melléjük őrséget, hadvezérhez nem illően veszélynek tenné ki legióit, ezért lovasságát átküldi a folyón. Élükön Stertinius és a primipilusok közül Aemilius állott, és különböző helyeken támadtak, hogy az ellenséget megosszák; ahol legsodróbb a folyó, Chariovalda batavus vezér gázolt át. A cheruscusok futást színlelve egy erdőkkel környezett síkságra csalták; azután felkerekedvén és mindenfelől rájuk zúdulván visszavetik a szembeszállókat, sarkukban vannak a hátrálóknak s a körös-körül tömörülteket részint közelharcban, mások távolról zavarják. Chariovalda sokáig feltartóztatta a dühödten rohamozó ellenséget, s biztatta embereit, hogy tömbjükkel törjék át a szorongató csapatokat; ő maga, mikor a legsűrűbb sorok ellen rohamoz, a záporozó lövedékektől találva, lehanyatlik leszúrt lováról, és körülötte sok előkelőség is: a többit saját erejük vagy a Stertiniusszal s Aemiliusszal segítségükre siető lovasság mentette ki a veszedelemből.

(12.) Caesar, amint átkelt a Visurgison, egy szökevény vallomásából megtudja, hogy Arminius kiszemelte az ütközet helyét; összegyülekeztek egyéb törzsek is a Herculesnek szentelt erdőben, s merészen a tábor éjszakai megostromlására készülnek. A közlésnek hitelt adtak, különben is látszottak a tüzek, s a közelebb lopakodó felderítők jelentették: hallani a lovak nyihogását s egy népes és rendezetlen sereg morajlását. Tehát mivel közeledett a döntő csata, Germanicus tanácsosnak vélte kifürkészni a katonák gondolkodását, és azon töprengett, miképpen lenne az hamisítatlan. A tribunusok és centuriók gyakrabban jelentik az örvendetes dolgokat, mint a biztosat, a felszabadítottak szolgajellemek; a barátokban benne él a hízelgés; ha gyűlést hív egybe, ott is, amit néhányan kezdenek, a többi rázúgja. Akkor kell alaposan megismerni szívüket, midőn félrehúzódva és őrizetlenül, a katonai étkezés közben vallanak reményükről vagy félelmükről.

(13.) Az éjszaka beálltával elhagyta vezéri sátrát, és vadállati bundát terítve vállára, rejtett és őröktől nem figyelt utakon, egyetlen kísérőjével bejárja a tábor utcáit. Odaáll a sátrakhoz és élvezi tulajdon jó hírét, mikor egyik a vezér előkelőségét, a másik tetszetős külsejét

magasztalta, legtöbben türelmét, nyájasságát, komoly helyzetben, tréfák közt nem változó kedélyét, s hangoztatták: mindezt a csatában kell meghálálniuk, a hitszegőket és a békebontókat pedig a bosszú és a dicsőség érdekében fel kell áldozniuk. Közben egy ellenséges harcos, aki beszélt latinul, a sánchoz lovagolván, Arminius nevében nagy hangon feleséget, földet és a háború tartamára napi száz sestertius zsoldot ígér az átállóknak. Ez a gyalázat fokozza a legiók haragját: jöjjön a nap, harcolhassanak; majd megszerzik ők a germánok földjét, elhurcolják az asszonyokat; jósjelnek veszik az ajánlatot, és az ellenség asszonyait és pénzét zsákmánynak szánják. Körülbelül a harmadik őrségváltáskor megközelítették a tábort, hajítófegyvereket sem használtak, mivel elöl a sáncokon észlelték a sűrű csapatokat és az éberséget.

(14.) Ugyanez az éjszaka örvendetes álmot hozott Germanicusnak: látta magát, amint áldozik és szent vérrel befecskendezett áldozóruhája helyett másikat, szebbet kap nagyanyjának, Augustának a kezéből. A jósjeltől megerősödve, kedvező auspiciumok között összehívja a gyűlést és kifejti, mit készített elő bölcsen és mit tart célszerűnek a küszöbönálló csatára. A római katonának nemcsak a mező jó ütközetre, hanem ha az eszét használja, az erdő és a hegy is, mert a barbárok hatalmas pajzsait, túl hosszú dárdáit a fatörzsek és a földből kinövő cserjék közt nem lehet úgy kezelni, mint a hajítógerelyt, a kardot és a testhez illő vértet. Sűrűzzék a csapásokat, az arcot keressék kardjukkal. Nincs páncélja a germánnak, nincs sisakja; pajzsuk sincs vassal vagy bőrrel megerősítve, csak vesszőfonadék vagy vékony és színesre festett deszka; az első sornak úgy-ahogy van dárdája, a többinek csak edzett hegyű vagy rövid hajítófegyvere. Aztán a testük, bár látszatra ijesztő és rövid rohamra erős, de a sebeket nem viseli el: a gyalázatot nem szégyellve, vezéreikre nem gondolva elszélednek, megfutamodnak, a bajban riadtak, jó dolgukban sem isteni, sem emberi joggal nem törődnek. Ha a megunt meneteléseknek és tengernek a végét szeretnék, ezzel a csatával megszerezhetik: közelebb már az Albis, mint a Rhenus, és nincs háború tovább, csak most, mikor atyjának s nagybátyjának nyomdokát tapossa, ugyanazokon a földeken segítsék győzelemhez.

(15.) A vezér beszédére fellángolt a katonák lelkesedése, és jelt adtak a harcra.

Arminius és a többi germán előkelő sem mulasztotta el tanúul szólítani ki-ki a maga embereit, hogy ezek a rómaiak Varus seregének legkülönb futói, akik, hogy háborúzniuk ne kelljen, zendülést színleltek; kiknek egy része sebekkel borított hátát, más részük hullámoktól és viharoktól megtört tagjait teszi ki ismét az elszánt ellenségnek, az ellenséges isteneknek, a siker minden reménye nélkül. Hiszen a hajózást és az Oceanus úttalan útjait keresték, hogy senki velük, a közeledőkkel szembe ne szálljon, és ha megfutamodnak, ne szorongassa őket: de ha kézitusára kerül a sor, és alulmaradnak, mit sem ér nekik a szelek s az evezők segítsége. Gondoljanak csak kapzsiságukra, kegyetlenségükre, fennhéjázásukra: mi más marad nekik hátra, mint megtartani szabadságukat, vagy meghalni a szolgaság előtt?

(16.) Az így fellelkesített és csatára vágyó germánokat az Idistaviso nevű mezőre vezetik le, amely a Visurgis és a magaslatok közt, amint a folyó partjai visszahúzódnak, vagy a hegyek kiszögellései elállják az utat, egyenlőtlenül kanyarog. Hátuk mögött emelkedett egy erdő, magasba nyúltak az ágai, és a fatörzsek között cserjéktől tiszta a föld. A mezőt és az erdőség szélét a barbár sereg szállta meg; csak a cheruscusok foglaltak állást a tetőkön, hogy mikor a rómaiak harcolnak, felülről rájuk rontsanak. A mi seregünk így vonult fel: a galliai s a germán segédcsapatok az élen, utánuk a gyalogos íjászok; ezután négy legio és Caesar két praetori cohorsszal és válogatott lovassággal; majd ugyanannyi más legio és a könnyűfegyverzetűek a lovas íjászokkal és a többi szövetséges cohors. Figyelnek s készülődnek a katonák, hogy a hadmenet csatasorba fejlődjék.

(17.) Megpillantva a vadul előrerontó cheruscusok csapatait, a legderekabb lovasokat az egyik szárny ellen, Stertiniust a többi lovasalakulattal körös-körül az ellenség hátbatámadására küldi: majd kellő időben ott lesz maga is. Közben gyönyörűséges madárjóslat vonta magára a fővezér figyelmét: nyolc sas tartott az erdő felé, majd el is tűntek benne. Felkiált: menjenek, kövessék a római madarakat, a legiók védőszellemeit. Egyidejűleg a gyaloghadrend is rohamra indul, és az előreküldött lovasság is megtámadja az utóvédet és a két szárnyat. Elmondani is furcsa: a két ellenséges csoport közül az erdőt megszállva tartók a nyílt mezőre, a mezőn felsorakozók az erdő felé igyekeztek; a közöttük levő cheruscusok leszorultak a dombokról; kivált közülük Arminius: karjával, hangjával, sebesülésével próbálta fenntartani a harcot. Be is nyomul az íjászok közé, hogy ott törjön át, ha a raetusok és vindelicusok, valamint a galliaiak cohorsai elébe nem szegezik jelvényeiket. Minden erejét megfeszítve és lovának rohamával mégis keresztüljutott, arcát saját vérével kente be, hogy rá ne ismerjenek: némelyek szerint a római segédcsapatokban szolgáló chaucusok felismerték, de kiengedték. Vitézsége vagy ugyanez a ravaszság Inguiomerusnak is menekülést biztosított. A többiek tömegestül hullottak, és sokakat, miközben próbáltak átúszni a Visurgison, a rájuk zúdított lövedékek, vagy a folyó sodrása, végül a rohanók tömege és a beszakadó partok temettek el; némelyek szégyenletesen megfutamodva a fák tetejére másztak fel, a gallyak közé rejtőztek, az odarendelt íjászok pedig csúfságból céltáblának használták őket; másokat a kidöntött fák zúztak halálra.

(18.) Nagy volt ez a győzelmünk, s nem is követelt sok vért. A nap ötödik órájától éjszakáig öldökölt ellenség tízezer lépésnyi területet holttestekkel és fegyverekkel borított; a zsákmányban láncokat is találtak, melyeket - mintha az ütközet kimenetele nem is lett volna kétes, - eleve a rómaiaknak szántak. A katonaság a csata színhelyén imperatorként üdvözölte Tiberiust, halmot emeltek, és győzelmi jelvényként a legyőzött népek nevével ellátott fegyvereket rakták reá.

(19.) A germánokat nem annyira a sok seb, gyász, pusztulás töltötte el fájdalommal és haraggal, mint inkább a látvány. Kik az imént még lakóhelyükről távozni s az Albison túl vándorolni készültek, most harcot akarnak, fegyvert ragadnak; köznép, előkelőségek, ifjak, öregek váratlanul meg-megrohanják, zavarják a római sereget. Végül kiválasztanak egy folyótól és erdőktől körülzárt helyet, belül szűk és vizenyős síksággal: az erdőket is mély mocsár vette körül, az angrivariusok éppen csak az egyik oldalt emelték meg széles töltéssel, hogy a cheruscusoktól el legyenek választva. Itt állt fel a gyalogság; a lovasságot a közeli ligetekbe rejtették, hogy az erdőbe nyomuló legiók háta mögött legyen.

(20.) Mindebből semmi sem felderítetlen Caesar előtt: ismerte terveiket, táborhelyeiket, nyílt állásaikat, rejtekeiket, s az ellenségnek önnön ravaszsága vált vesztére. Seius Tubero legatusnak engedi át a lovasságot s a mezőt; a gyalogosok hadrendjét úgy állította fel, hogy egy részük sík terepen vonuljon be az erdőbe, a többiek az akadályul emelt töltést másszák meg; ami kockázatos, magának tartotta, a többit legatusainak engedte át. Kiknek a sík terep jutott, könnyen behatoltak; kiknek a töltést kellett megostromolniuk, mintha fal alá vonulnának, felülről súlyos csapásoknak voltak kitéve. Észrevette a vezér, hogy egyenlőtlen a közelharc: kissé visszavonván a legiókat, parittyásokkal s hajítógép-kezelőkkel löveti és zavartatja az ellenséget; szórták a hajítógépek a lándzsákat, s minél inkább mutatkoztak a védők, annál több sebtől hanyatlottak le. A töltés elfoglalása után elsőnek Caesar indult rohamra a praetori cohorsokkal az erdők irányába: ott kézitusára került sor. Az ellenséget hátulról egy mocsár, a rómaiakat a folyó vagy a hegyek zárták körül: mindkét félnek helyt kellett állnia, reményük vitézségükben volt, boldogulásuk győzelmüktől függött.

(21.) A germánok sem voltak kevésbé bátrak, de harcmodoruk és fegyvereik jellege miatt alulmaradtak, mivel roppant sokaságuk a szűk helyen nem tudta kinyújtani, sem visszahúzni a túl hosszú lándzsákat; nem tudtak ölre menni, sem testi gyorsaságukkal élni, és így rá voltak kényszerítve az állóharcra; ezzel szemben a római katona, kinek nagy pajzsa a testéhez simult, és keze rátapadt a markolatra, a barbárok széles tagjait, csupasz arcát döfködte, s az ellenség hullarakásain át nyitott magának utat, miközben már Arminius sem volt oly harcra kész a szüntelen veszedelmek miatt, vagy mert a frissen kapott seb akadályozta. Sőt a csatasor egész hosszában száguldozó Inguiomerust is inkább a szerencse hagyta cserben, nem a vitézsége, Germanicus pedig, hogy jobban ráismerjenek, levette a sisakját s kérte, hogy lássanak neki az öldöklésnek: semmi szükség foglyokra, csak a nép kiirtása vet majd véget a háborúnak. S már későre járt, mikor a csatarendből kivon egy legiót, hogy tábort verjen: a többiek csak éjszakára teltek be az ellenség öldöklésével. A lovasok eldöntetlenül harcoltak.

(22.) Caesar a gyűlés előtt megdicsérte a győzteseket s a fegyverekből halmot rakatott, büszke felirattal: Tiberius Caesar hadserege, miután leverte a Rhenus és az Albis közti népeket, ezt az emlékművet szentelte Marsnak, Iuppiternek és Augustusnak. Magáról semmit sem tett hozzá: félt az irigységtől, vagy mert úgy gondolta, hogy a tett tudata elég. Ezután Stertiniusra bízza az angrivariusok elleni háborút, ha nem siettek volna a megadással. De azok könyörögve egyetlen feltételt sem utasítottak el s mindenre bocsánatot nyertek.

(23.) De mivel a nyár már előrehaladt, néhány legio szárazföldi úton téli táborba tért vissza; többet Caesar hajókra rakatott és az Amisia folyón kivitt az Oceanusra. És az eleinte nyugodt tenger ezer hajó evezőitől harsogott vagy vitorláitól mozgott; majd fekete felhőgomolyból jégeső zúdult alá, ugyanakkor mindenfelől viharok támadván, a hol innen, hol onnan felcsapó hullámok elvették a kilátást, gátolták a kormányzást; ráadásul a megrémült és a tengeri viszontagságokat nem ismerő katonák zavarták vagy nem kellő időben segítették a hajósokat, és a hozzáértők fáradozását is folyton meghiúsították. Ezután az egész ég és az egész tenger a déli szél zsákmánya lett, amely a Germania nedves földjeiből, mély folyóiból táplálkozó roppant felhővonulattól megerősödve és a közeli észak fagyától még dermesztőbben elragadta s szétszórta a hajókat az Oceanus nyílt vizeire vagy a meredek sziklákkal és rejtett zátonyokkal fenyegető szigetekre. Alighogy mindezt nagy nehezen elkerülték, megváltozott a tenger sodrása, s ugyanarra vitt, mint a szél. Nem lehetett sem lehorgonyozni, sem kimerni a becsapó hullámokat, ezért kihajigálják a lovakat, igásállatokat, a málhát, sőt még a fegyvereket is, hogy könnyüljön az oldalról és felülről zúduló hullámoktól beázó hajótest.

(24.) Amennyivel erőszakosabb más tengernél az Oceanus, és zord éghajlatával kiválik Germania, annyival volt minden addiginál újszerűbb és nagyobb ez a szerencsétlenség: körös-körül csupa ellenséges part, vagy oly határtalan mélység, hogy azt lehetett hinni: ez a végső, part nélküli tenger. A hajók egy része elmerült, sok a távolabb fekvő szigetekre vetődött ki, s a katonák, mivel ott semmiféle emberi művelésnek nyoma sem volt, éhen pusztultak, csak némelyeket tartottak életben az oda kisodort lótetemek. Egyedül Germanicus három-evező-soros hajója kötött ki a chaucusok földjén; egész idő alatt éjjel-nappal a szirteken és a kiugró partfokokon állt, önmagát vádolta a szörnyű pusztulásért. Barátai alig tudták visszatartani, hogy ugyanabba a tengerbe ne ölje magát. Végül, mikor megfordult az ár, és kedvező szél támadt, a csonka hajók megritkult evezős legénységgel vagy kifeszített ruhák segítségével, némelyek az erősebbektől vontatva visszatértek; ezeket sürgősen kijavíttatta és elküldte, hogy kutassák fel a szigeteket. E gondoskodás eredményeképpen a legtöbbet összeszedték; sokat a minap meghódolt angrivariusok váltottak ki a beljebb lakóktól, s úgy adták őket vissza; egyesek Britanniába sodródtak, és a fejedelmek küldték őket haza. Mint a messziről megtérők, csodás dolgokról meséltek: roppant forgószelekről és sohasem hallott madarakról, tengeri

szörnyekről, emberinek is, állatinak is mondható lényekről, akár látták mindezt, akár félelmükben hitték.

(25.) De a hajóhad elvesztésének híre, amiképp a germánokat a háború reményére, úgy Caesart a megfékezésükre ösztönözte. Gaius Siliusnak megparancsolja, hogy harmincezer gyalogossal, háromezer lovassal menjen a chattusok ellen, ő maga nagyobb sereggel a marsusokra tör, kiknek vezére, a minap meghódolt Mallovendus, közli, hogy az egyik Varus-legiónak a közeli erdőben elásott sasát csekély erővel őrzik. Germanicus tüstént kiküldött egy csapatot, hogy az ellenséget szemből csalogassa, másokat, hogy hátukba kerülve ássák fel a földet; és mindkettőnek segített a szerencse. Caesar annál nagyobb hévvel hatol beljebb, pusztítja, irtja a megütközni nem merészkedő, vagy ha bárhol ellenállt, azonnal megfutamodó ellenséget, amely - mint a foglyoktól megtudták, - soha jobban nem félt. Csakugyan azt hirdették a rómaiakról, hogy legyőzhetetlenek, semmi csapással nem lehet megtörni őket, hisz elvesztették hajóhadukat, elhagyták fegyvereiket, lovaik és harcosaik hullái borítják a partokat, most mégis ugyanolyan vitézséggel, változatlan elszántsággal és szinte megsokasodva törtek rájuk.

(26.) Ezután a katonaság, szívében örvendve, hogy a tengeri veszteségeket sikeres vállalkozással ellensúlyozta, visszatért téli táboraiba. Bőkezűségével csak tetézte örömüket Caesar; kinek-kinek megfizette bevallott kárát. Kétségtelennek tartották, hogy inog az ellenség s a békekérés tervével foglalkozik, és ha még a következő nyarat is erre szánnák, be lehetne fejezni a háborút. De Tiberius sűrűn intette leveleiben: térjen haza a megszavazott diadalmenetre, elég már az eredmény, elég a kockázat. Sikeres és nagy csatákat vívott, gondoljon arra is, hogy a szelek és a hullámok - bár nem a vezér hibájából - milyen súlyos és szörnyű károkat okoztak. Ő, kit az isteni Augustus kilencszer küldött Germaniába, többet tett ésszel, mint erővel, így hódoltatta meg a sugambereket, így kötötte meg békével a suebusokat s Maroboduus királyt. Most már át lehet engedni belső viszályaiknak a cheruscusokat és a többi lázadó népet, hisz Róma bosszújáról gondoskodtak! Mikor Germanicus egy esztendőt kért megkezdett vállalkozásainak befejezésére, már élesebben kötelességtudására hivatkozik, második consulságot ajánl fel, melynek tisztjét személyesen kell átvennie. Egyszersmind hozzáfűzte, ha tovább kellene háborúzni, hagyjon alkalmat dicsőségszerzésre testvérének, Drususnak, aki - az idő tájt nem lévén más ellenség, - csak Germaniában nyerhetné el az imperatori címet és tehetné le a babérkoszorút. Nem habozott tovább Germanicus, bár világosan látta, hogy mindez áltatás, és irigységből akarják elvonni tőle a már megszerzett dicsőséget.

(27.) Ugyanebben az időben felforgató tevékenysége miatt feljelentik a Scriboniusok családjából való Libo Drusust. Ennek az ügynek kezdetét, lefolyását, végét részletesebben ismertetem, mivel akkor fedezték fel azt, ami annyi éven át a közéletet rágta. Firmius Catus senator, Libo egyik bizalmas barátja, a vigyázatlan és hiú dolgokkal megkörnyékezhető ifjút rávette a chaldaeusok ígéreteinek, a mágusok szertartásainak, sőt még az álomfejtőknek a meghallgatására is, közben dédapját, Pompeiust, nagynénjét, Scriboniát, Augustus hajdani feleségét, unokatestvéreit, a Caesarokat, ősképmásokkal tele házát emlegeti, fényűzésre és adósságcsinálásra buzdítja, társul hozzá kicsapongásaiban és eladósodásában, hogy annál több vádponttal hálózhassa be.

(28.) Amint elegendő tanút és olyan rabszolgákat talált, akik mindezt bevallanák, kéri a princepset, fogadja, és Flaccus Vescularius római lovag útján, akit közelebbi szálak fűztek Tiberiushoz, eléje tárja a bűnt és a bűnöst. Caesar nem utasította el a feljelentést, de a kihallgatást megtagadta: mert ugyanannak a Flaccusnak a közvetítésével üzenni is lehet. Közben praetorsággal tünteti ki Libót, lakomákra hívja; annyira el tudta rejteni haragját, hogy

nem változott arcának kifejezése, szavai nem lettek indulatosabbak, s Libo minden szavát s tettét, bár megakadályozhatta volna, inkább tudni akarta. Végül egy bizonyos Iunius, akit Libo arra próbált rávenni, hogy varázsigékkel idézze fel a halottak árnyait, feljelentette Fulcinius Triónál. Trio kitűnt a bevádolók közül tehetségével, s azzal, hogy pályázott a hírhedtségre: tüstént ráveti magát a vádlottra, jár a consuloknál, senatusi vizsgálatot követel. Össze is hívják a senatorokat, azzal, hogy nagy és szörnyű ügyben kell tanácsot ülni.

(29.) Eközben Libo gyászruhát ölt, előkelő asszonyok kíséretében végigjárja a házakat, esedezik rokonaihoz, szavukat kéri a fenyegetés ellen, de - bár különböző ürügyekkel, mégis ugyanattól rettegve - mind elhárítja. A senatusi tárgyalás napján a félelemtől és az aggódástól megviselten - vagy, némelyek előadása szerint, betegséget színlelve - gyaloghintón vitette magát a curia bejáratáig s fivérére támaszkodva tárta kezét és könyörgő szavait Tiberius felé, aki azonban merev arccal fogadta. Ezután Caesar felsorolja a feljelentéseket és benyújtóikat, de oly fegyelmezetten, hogy ne lássék, enyhíteni vagy súlyosbítani akarja-e a vádakat.

(30.) Trión és Catuson kívül Fonteius Agrippa és Gaius Vibius is csatlakozott a vádhoz, s azon vitáztak, melyiküknek legyen joga a záróbeszédet tartani a vádlott ellen, míg aztán Vibius - mivel egymás közt nem tudtak megegyezni, Libo pedig védő nélkül jelent meg, - bejelentette, hogy egyenként sorolja majd fel a vádakat, és oly esztelen feljegyzésekkel hozakodott elő, hogy például Libo azt tudakolta: lesz-e akkora vagyona, amelyből a Via Appiát egészen Brundisiumig pénzzel rakhatja ki. Voltak köztük egyéb, hasonlóképpen ostoba és értelmetlen, vagy ha enyhébben fogjuk fel, szánalomra méltó feljegyzések is; az egyikre azonban Libo saját kezével rótt fenyegető vagy titkos jeleket a Caesarok vagy a senatorok neve mellé: s a vádló ezt külön kiemelte. Mikor a vádlott tagadott, úgy döntöttek, hogy a beismerő rabszolgákat kínvallatásnak vetik alá, és mivel egy régi senatusi határozat a tulajdonos főbenjáró ügyében tiltotta a kihallgatást, a ravasz és új jogot kitaláló Tiberius egyenként megvéteti őket a kincstári ügyésszel, tudniillik azért, hogy a senatusi határozat csorbulása nélkül ki lehessen hallgatni Libo ellen rabszolgáit. Emiatt a vádlott az ügy elnapolását kérte, s hazatérvén, rokonával, Publius Quiriniusszal, még egy utolsó kérést juttatott el a princepshez.

(31.) A válasz az volt, hogy a senatushoz forduljon kérésével. Közben katonaság vette körül a házat, ott zajongtak az előcsarnokban is, hogy hallani és látni lehetett őket; ekkor Libo, aki az utolsó gyönyörűségül rendezett lakomán kegyetlenül szenvedett, szólította, aki leszúrná, és meg-megragadva rabszolgáinak karját, a kezükbe akarta nyomni a kardot. Azok pedig, ahogy reszkettek és vonakodtak, felborították az asztalon a lámpát, mire Libo a neki már halált jelképező sötétségben kétszer az altestébe döfött. Összerogyó uruk jajveszékelésére odafutnak a felszabadítottak; az öngyilkosság láttán a katonaság elvonult. A senatusban mégis ugyanolyan szigorral folytatták le az eljárást, s Tiberius megesküdött: szót emelt volna életéért, bár vétkes volt, ha önként nem siettette volna a halált.

(32.) Javait felosztják a vádlók között, és a senatori rendűek soron kívüli praetorságot kaptak. Ekkor Cotta Messalinus azt javasolta, ne vigyék Libo képmását utódainak temetésén; Cnaeus Lentulus pedig azt, hogy senki Scribonius fel ne vehesse a Drusus melléknevet; Pomponius Flaccus javaslatára hálaáldozati napokat határoztak el, ajándékokat Iuppiternek, Marsnak, Concordiának; azt pedig, hogy szeptember tizenharmadika, mikor Libo öngyilkos lett, ünnepnap legyen, Lucius Plancus és Gallus Asinius, Papius Mutilus és Lucius Apronius szavazta meg. E tekintélyes neveket, hízelgéseiket azért adtam elő, hogy mindenki tudhassa: régi a közéletben ez a baj. Senatusi határozatokat hoztak a csillagjósoknak s mágusoknak Italiából való kiűzéséről is; közülük Lucius Pituaniust a szikláról taszították le, Publius Marcius ellen a consulok a Porta Esquilina előtt, a trombita megfúvatása után, ősi szokás szerint jártak el.

(33.) A következő senatusi napon a consuli rangú Quintus Haterius és Octavius Fronto volt praetor hosszasan szólt a polgárság fényűzése ellen, s úgy határoztak, hogy nem szabad tömör aranyedényeket készíteni ételek felszolgálására, és selyemruha férfiakat ne rútítson el. Fronto még továbbment és az ezüstholmi, a házi felszerelés, a szolgaszemélyzet korlátozását követelte. Mert még mindig gyakori szokása volt a senatoroknak, hogy ha valamit közérdekűnek gondoltak, véleményük elmondásakor előadták. Ellenük Gallus Asinius szólalt fel. A birodalom gyarapodtával megnőttek a magánvagyonok is, s ez nem új dolog, hanem ősrégi szokások szerint való. Más volt a Fabriciusoknál, más a Scipióknál a pénz, különben is mindent az állam helyzetéhez kell viszonyítani: amíg az kicsiny, szűkek a polgárok házai; miután a nagyság ilyen fokára jutott, gyarapodnak egyesek. A személyzet, az ezüstholmi dolgában, s ami csak használatra készül, semmi nem túlzott, semmi nem szerény, csak a birtokló vagyonához képest. Külön dolog a senatus és a lovagok vagyonának összege, nem mintha természettől fogva különbek volnának, hanem hogy amint díszhelyeiken, rendjükben, méltóságukban, éppen úgy élen járjanak ama dolgokban is, melyek a lélek pihentetésére vagy a test egészségére szolgálnak, ha csak nem kívánjuk, hogy a legkiválóbbak több gondot, nagyobb veszedelmeket vállaljanak, de nélkülözzék mindazt, ami a gondokat és veszedelmeket enyhíti. Gallusnak könnyű helyeslést biztosított, hogy tisztes nevek alatt vallotta meg a bűnöket, és hogy hallgatói hozzá hasonlók voltak. Tiberius is hozzátette, hogy nem ez a vagyonbecslés ideje, és ha valami inog az erkölcsökben, lesz, aki javít rajtuk.

(34.) Közben Lucius Piso a forumi megkörnyékezést, a bírósági vesztegetéseket, a bevádolással fenyegetőző szónokok erőszakosságát kárhoztatva kijelentette, hogy visszavonul és távozik a városból, valamely eldugott és félreeső faluban él majd; és a curiát máris ott akarta hagyni. Ez hatott Tiberiusra, és bár szelíd szavakkal lecsillapította Pisót, azért rávette rokonait is, hogy ha mégis távozni akarna, tekintélyükkel vagy kéréseikkel tartsák vissza. Nem kevésbé szabadon juttatta kifejezésre fájdalmát ugyanez a Piso, mikor nemsokára bíróság elé idéztette Urgulaniát, kit Augustával fennálló barátsága a törvények fölé emelt. Urgulania nem engedelmeskedett, hanem Pisóra ügyet sem vetve a császári palotába vitette magát; de Piso sem tágított, bár Augusta panaszkodott, hogy méltóságát sértik és csorbítják. Tiberius jó polgárhoz illőnek vélte, ha annyiban kedvez anyjának, hogy kijelenti: ő megy el a praetor törvényszéke elé s pártját fogja Urgulaniának; ezért kivonult a Palatiumból és meghagyta a katonáknak, hogy távolról kövessék. Ott láthatták a tolongó nép közt, amint színlelő arccal és mindenféléről beszélgetve húzta az időt és utat, míg végül - minthogy rokonai hiába igyekeztek türtőztetni Pisót, - Augusta kiutaltatta a követelt pénzt. Ezzel vége is lett az ügynek, amelyből Piso sem került ki dicstelenül, Caesar pedig öregbítette jó hírét. Egyébként Urgulania hatalma annyira nyomasztó volt a polgárok között, hogy méltatlannak vélte a senatus előtt tárgyalt ügyben tanúként megjelenni: elküldték a praetort, hogy otthon kérdezze ki, bár a Vesta-szüzeket is a forumon és a bíróság előtt hallgatták ki, ha tanúvallomást tettek; ez ősi szokás volt.

(35.) Nem tárgyalnám az ügyek ez évi elnapolását, ha nem volna érdemes megismerni Cnaeus Pisónak és Asinius Gallusnak e tárgyban eltérő véleményeit. Caesar bejelentette távolmaradási szándékát, de Piso már csak azért is folytatandónak vélte az ügyek intézését, hogy díszére váljék a köznek, ha a senatus és a lovagság a princeps távollétében is el tudja látni feladatait. Gallus, mivel Piso már elvette előle a szabadság színlelését, azt hajtogatta, hogy minden csak a Caesar jelenlétében és szeme láttára elég díszes vagy a római nép méltóságához illő, ezért Italia összejövetelét és a tartományok ideözönlését akkorra kell fenntartani, amikor ő is ott lesz. Ezt mindkét részről nagy igyekezettel vitatták; Tiberius viszont szótlanul hallgatta, az ügyeket mégis elnapolták.

(36.) Vitája támadt Gallusnak Caesarral is. Azt javasolta ugyanis, hogy a tisztviselőket öt évre válasszák, és hogy azokat a legatusokat, akik a praetori tiszt elnyerése előtt szolgálnak a legióknál ebben a katonai beosztásban, már akkor praetoroknak jelöljék; a princeps tizenkét jelöltet nevezzen meg minden egyes évre. Nem volt kétséges, hogy ez a javaslat mélyebbre hatol és az uralom titkait feszegeti, Tiberius mégis úgy szólt róla, mintha növekednék hatalma. Nehéz dolog az ő szerénységének annyi személyt kiválasztani, annyit mellőzni. Évenként is alig lehet elkerülni a sértődéseket, bár a visszautasítást a közeli remény enyhíti: mennyi gyűlölet hárulna rá azok részéről, akiket öt évre kellene visszavetni! Honnan láthatná előre, hogy ily hosszú idő leteltével kinek-kinek milyen lesz a gondolkodása, családi és vagyoni állapota? Az embereket egyéves jelöltségük is büszkévé teszi: mi lenne, ha tisztségüket öt éven át fitogtatnák? Megötszöröződnének akkor a hivatalok, felfordulnának a törvények, amelyek megfelelő időt állapítottak meg a jelöltek buzgólkodására s a pályázásra, illetve a tisztségek elnyerésére. Látszatra megnyerő beszédével megtartotta uralmának erejét.

(37.) Némely senator vagyoni állapotán is segített. Annál feltűnőbb volt, hogy Marcus Hortalus, egy nyilvánvalóan szegény nemesifjú kérését dölyfösen fogadta. Ez a Hortalus unokája volt a szónok Hortensiusnak, akit az isteni Augustus egymillió sestertius adományozásával vett rá a házasodásra, gyermekek vállalására, hogy a nagy hírű család ki ne haljon. Ő tehát, miközben a négy fia a curia küszöbén állt, amint a Palatiumban tartott senatusi ülésen rákerült a sor, hol Hortensiusnak a szónokok közt elhelyezett képmására, hol Augustuséra tekintve ilyen módon kezdte:

- Összeírt atyák! Gyermekeimet, kiknek számát és zsenge korát látjátok, nem önként vállaltam, hanem mert a princeps szólított fel rá, de őseim is megérdemelték, hogy utódaik legyenek. Mert én, ki sem vagyont, sem népszerűséget, sem ékesszólást, családunk emez ősi kincsét, az idők változása következtében nem örökölhettem és nem is szerezhettem meg, beértem azzal, hogy szűkös helyzetem nekem szégyenemre, másnak terhére nem válik. Az uralkodó parancsára nősültem meg. Íme, annyi consul s annyi dictator törzse és nemzetsége! És ezt nem gyűlölségül mondom el, hanem hogy megnyerjem szánakozástokat. El fogják érni a te hatalmadból, Caesar, azokat a tisztségeket, amelyeket majd juttatsz nekik: addig is óvd meg a nélkülözéstől Quintus Hortensius dédunokáit, az isteni Augustus neveltjeit.

(38.) A senatus hajlandósága ösztönzés volt Tiberiusnak, hogy annál határozottabban ellenszegüljön, ilyenforma felszólalásában:

- Ha valahány szegény csak van, mind ide jönne és gyermekeinek pénzt kérne, az egyes emberek sohasem laknának jól, a köz csődbe jutna. Bizonyára nem azért engedték meg őseink, hogy néha eltérjünk a tárgytól, és ami a köznek hasznos, a véleménynyilvánítás során előadjuk, hogy magánügyeinket és családi vagyonunkat itt mozdítsuk elő, a senatusra és princepsekre háruló gyűlölség árán, akár hozzájárulnak az adományozáshoz, akár elutasítják. Mert nem is kérés ez, hanem követelőzés, mégpedig az alkalomhoz nem illő és előre nem látott, hogy mikor más ügyekben gyűltek össze a senatorok, valaki feláll és gyermekeinek számával és korával kényszeríti a senatus tapintatát, ugyanezt az erőszakot rám is áthárítja, és mintegy feltöri az államkincstárat, amit ha egyszer bárkire való tekintettel kimerítünk, bűnös úton kell megtöltenünk. Adott neked, Hortalus, az isteni Augustus pénzt, de nem felszólításra és nem is azzal a rendelkezéssel, hogy mindig kell adni. Különben ellanyhul az iparkodás, fokozódik a tunyaság, ha az emberek nem maguktól félnek vagy remélnek és mindenki gondtalanul, más támogatására fog várni, a maga dolgában rest lesz, nekünk meg teher.

Ilyenféle fejtegetéseit azok hallgatták helyesléssel, akik az uralkodók minden megnyilatkozását - tiszteset és tisztességtelent - dicsérni szokták, a többség azonban szótlanul vagy tompa mormogással fogadta. Észre is vette ezt Tiberius, és rövid hallgatás után kijelentette, hogy ő

Hortalusnak válaszolt; egyébként, ha a senatus jónak látja, hajlandó minden egyes fiúgyermekének kétszázezer sestertiust adni. Mások köszönetet mondtak; Hortalus, félelmében vagy ősi nemességéhez még szűkös vagyoni helyzetében is ragaszkodva, nem szólt. Nem is szánta meg később Tiberius, bár Hortensius családja szégyenletes szegénységbe süllyedt.

(39.) Ugyanebben az évben - ha idejekorán közbe nem lépnek, - egyetlen rabszolga merészsége meghasonlásba s polgárháborúba döntötte volna az államot. Postumus Agrippa szolgája, név szerint Clemens, mikor értesült Augustus haláláról, korántsem szolgalélekre való módon elhatározta, hogy Planasia szigetére megy, Agrippát csellel vagy erőszakkal elragadja s a germaniai seregekhez viszi. Merész tervét meggátolta a teherhajó lassúsága; és mivel közben már végrehajtották a gyilkosságot, nagyobb és még nyaktörőbb vállalkozásra szánta el magát: ellopja a hamvakat s átkelvén Cosába, az etruriai hegyfokra, ismeretlen helyeken rejtőzött, míg haja s szakálla ki nem nőtt: mert korban és termetre nagyon hasonlított urára. Ezután alkalmas és a titokba beavatott társain keresztül - eleinte a tilalmas dolgok módjára, mint titkos szóbeszéd, majd kósza híresztelés formájában a készséggel fülelő tudatlanok, másfelől a nyugtalan s ezért változásra áhítozó emberek között - elterjedt a hír: Agrippa él! Sötétedéskor ő maga is felkereste a városokat, de sem a nyilvánosság előtt, sem huzamosabban ugyanazokon a helyeken nem mutatkozott, hanem mivel az igazság a látástól és időtartamtól, a hamisság a sietéstől és bizonytalanságtól gyarapszik, vagy maga mögött hagyta hírét, vagy megelőzte.

(40.) Közben Italia-szerte beszélték: az istenek kegyelméből megmaradt Agrippa, s ezt el is hitték Rómában; s mikor Ostiába érkezik, már roppant sokaság, a fővárosban már titkos összejövetelek fogadják, míg Tiberiust kettős gond gyötörte: katonai erővel fékezze-e meg tulajdon rabszolgáját, vagy hagyja, hogy a hiú hiszékenységet az idő oszlassa semmivé; szégyen és aggódás között ingadozva, hol azt gondolta helyénvalónak, hogy semmit ne kicsinyeljen le, hol meg azt, hogy nem kell mindentől félni. Végül Sallustius Crispusra bízza az ügyet. Az pedig cliensei közül kiválaszt kettőt, - némelyek szerint katonákat, - és felbiztatja őket, színlelt egyetértéssel környékezzék meg, ajánljanak neki pénzt, ígérjenek neki hűséget és hogy vállalják a veszélyeket. Azok végrehajtják a parancsot; azután kifürkésztek egy őrizetlen éjszakát, megfelelő embereket vittek magukkal, majd megkötözték, betömték a száját és a palotába hurcolták. Tiberiusnak arra a kérdésére, hogyan lett belőle Agrippa, állítólag így válaszolt:

- Ahogyan tebelőled Caesar.

Nem lehetett rávenni, hogy társait kiadja. Tiberius pedig nem mervén nyilvánosan kivégeztetni, a Palatium egy félreeső helyiségében gyilkoltatta meg s testét titokban vitette el. És bár a szóbeszéd szerint a princeps háza népéből sokan, s lovagok és senatorok támogatták pénzzel, segítették tanáccsal, nem indult vizsgálat.

(41.) Az év végén diadalívet szentelnek fel a Saturnus-templom közelében a Varusszal elvesztett hadijelvényeknek Germanicus vezérletével, Tiberius auspiciumaival történt visszaszerzéséért, azonkívül Fors Fortuna-templomot a Tiberis mellett, a kertekben, amelyeket a dictator Caesar a római népre hagyott; továbbá szentélyt a Iulius-nemzetségnek s szobrot az isteni Augustusnak Bovillaeben.

Gaius Caelius és Lucius Pomponius consulsága alatt Germanicus Caesar május 26-án diadalt ült a cheruscusok, a chattusok, angrivariusok és az Albisig lakó egyéb törzsek fölött. Felvonultatták a zsákmányt, a foglyokat, a hegyek, folyók, csaták ábrázolásait; s a háborút, mivel befejezésében akadályozva volt, befejezettnek vették. Fokozta a látvány nagyszerűségét Germanicus kimagasló alakja s öt gyermekével megrakott kocsija. De gondolataikban ott

kísértett a titkolt félelem, hogy atyjára, Drususra sem hozott szerencsét a nép szeretete; nagybátyját, Marcellust, népszerűsége teljében, fiatalon ragadta el a halál: rövid életűek és boldogtalanok, kiket a római nép szeret.

(42.) Egyébként Tiberius, Germanicus nevében, fejenként három-háromszáz sestertiust ajándékozott a népnek s magát jelölte consultársául. De mivel így sem érte el az őszinte szeretet hitelét, úgy határozott, hogy kitüntetés címén eltávolítja az ifjút, s maga koholt ürügyeket, vagy kapott a véletlenül kínálkozókon.

Archelaus király ötvenedik esztendeje volt Cappadocia ura; Tiberius gyűlölte, mivel rhodusi tartózkodása idején nem részesítette a köteles tiszteletben. Pedig Archelaus nem elbizakodottságból mulasztotta ezt el, hanem Augustus híveinek figyelmeztetésére, mivel Gaius Caesar virágkorában s keleti küldetésének idején nem gondolták biztonságosnak Tiberius barátságát. Amint a caesari sarjak elhunytával ő nyerte el a hatalmat, Rómába csalja Archelaust anyja levelével, aki nem titkolta fia neheztelését, de bocsánattal kecsegtette, ha személyesen kéri. Archelaus így nem sejtette a cselt, vagy erőszaktól tartott, ha azt a látszatot kelti, hogy tud róla, ezért a fővárosba siet, s mivel a princeps nem kegyesen fogadta, és nemsokára a senatusban is bevádolták, nem a kitalált vádak miatt, hanem aggódásában, egyszersmind fáradtan az öregségtől, és mivel királyoknak nemhogy a lealázó, de még az egyenlő bánásmód is szokatlan: életét - önként-e vagy természetes halállal - befejezte. Királyságát provinciává szervezték; jövedelméből Caesar az egyszázalékos fogyasztási adót csökkenthetőnek jelentette ki, s a jövőre fél százalékban állapította meg. Ugyanebben az időben Antiochus commagenéi, Philopator ciliciai király halálát követőleg zavarogni kezdtek népeik (sokan római, mások királyi uralmat szerettek volna); a terhektől kimerült Syria és Iudaea provincia is az adó csökkentését kérte.

(43.) Tiberius tehát tájékoztatta a senatorokat minderről és a fentebb említett armeniai dolgokról: a keleti megmozdulásokat csak Germanicus bölcsességével lehet lecsendesíteni, mert az ő élete már leáldozóban van, Drusus pedig még nem elég érett. Erre senatusi határozattal Germanicusnak adták a tengeren túli provinciákat, és szélesebb jogkört, bárhova megy is, mint az akár sorshúzással, akár a princeps megbízásából elnyert provinciák helytartóinak. De Tiberius már előzőleg elmozdította Syria éléről Creticus Silanust, akit rokoni szálak fűztek Germanicushoz, mert Silanus leánya Nerónak, legidősebb fiának volt a jegyese, s az erőszakos természetű és engedelmeskedni nem tudó Cnaeus Pisót tette helytartóvá. Ez apjától, Pisótól örökölte szilajságát, aki a polgárháború alatt Africában erőre kapó pártot a legnagyobb elszántsággal segítette Caesar ellen, majd Brutust és Cassiust követte, és bár hazatérhetett, nem pályázott tisztségekre, míg csak körül nem udvarolták, hogy fogadja el az Augustustól felajánlott consulságot. De az apjától örökölt nagyzoláson kívül feleségének, Plancinának előkelősége és vagyona is fűtötte: Tiberiusnak is alig engedett, fiait pedig mint jóval alatta állókat lenézte. Nem tartotta kétesnek, azért választották Syria helytartójául, hogy fékezze Germanicus reményeit. Voltak, akik elhitték, hogy Tiberius is adott neki titkos utasításokat, Plancinát pedig kétségtelenül Augusta figyelmeztette, hogy asszonyi vetélkedéssel üldözze Agrippinát. Az udvar ugyanis megoszlott és viszálykodott, titkolva a Drusus vagy Germanicus iránt érzett rokonszenvet. Tiberius, mint tulajdon és véréből való gyermekét, Drusust pártolta; Germanicus közkedveltségét csak fokozta mások szemében nagybátyja idegenkedése, továbbá az, hogy anyai nemzetsége híresebb volt, amennyiben nagyatyjaként Marcus Antoniusra, nagyanyja fivéreként Augustusra hivatkozhatott. Ezzel szemben úgy gondolták: Drusus római lovag dédapja, Pomponius Atticus, nem illik a Claudiusok ősképmásai közé. Germanicus felesége, Agrippina is felülmúlta termékenységével és hírével Liviát, Drusus feleségét. De a fivérek kiváló egyetértésben és környezetük vetélkedésétől meg nem ingatva éltek.

(44.) Nem sokkal később Drusust Illyricumba küldték, hogy megszokja a katonáskodást és megnyerje a hadsereg rokonszenvét; ugyanakkor Tiberius úgy vélte, az ifjúnak is jobb a fényűző városi tespedés helyett táborban tartózkodnia, és számára is biztonságosabb, ha mindkét fia legiók parancsnoka. De ürügyül a suebusok szolgáltak, akik segítséget kértek a cheruscusok ellen. Tudniillik, miután a rómaiak távoztak, és nekik nem kellett félniük külső veszedelemtől, népük szokása szerint s akkor még a dicsőségért is versengve, egymás ellen fordították fegyvereiket. A törzsek ereje, a vezérek vitézsége egyforma volt, de Maroboduust a királyi név gyűlöletessé tette honfitársai előtt, a szabadságért harcoló Arminiust viszont kedveltté.

(45.) Tehát nemcsak a cheruscusok és szövetségeseik, Arminius régi katonái, kezdtek háborút, hanem a Maroboduus királyságából való suebus törzsek, a semnók és langobardok is átpártoltak hozzá. Ezek csatlakozása erősebbé tette volna, ha Inguiomerus, kísérőinek csapatával, át nem áll Maroboduushoz csupán azért, mert testvére fiatal fiának engedelmeskedni az idős nagybátya méltatlannak tartotta. Felvonulnak a hadsorok mindkét részről egyenlő reménnyel, és nem kósza rajtaütésekkel vagy szétszórt csoportokban harcoltak, mint annak idején a germánok között: tudniillik az ellenük folyó hosszas háborúskodásban megszokták, hogy jelvények mögé sorakozzanak, tartalékkal erősítsék magukat, vezéri parancsra hallgassanak. És ekkor Arminius lóhátról megszemlélve egész táborát, amint az egyes osztagokhoz ért, büszkén hivatkozott a szabadság visszaszerzésére, legiók lemészárlására, a sokuk kezében még mindig ott levő zsákmányra és a rómaiaktól elragadott fegyverekre; viszont szökevénynek nevezte Maroboduust, aki nem vett részt csatákban, Hercynia rejtekeibe húzódott, majd később ajándékokkal és követségekkel koldult szövetséget; hazaárulónak, Caesar csatlósának, akit nem kevésbé ádáz haraggal kell kizavarniuk, mint ahogy Varus Quintiliust lekaszabolták. Gondoljanak csak annyi harcukra, melyeknek kimenetele és végül a rómaiak kiűzése kellőképpen bizonyítja, hogy melyikük győzött.

(46.) Maroboduus sem tartózkodott sem a dicsekvéstől, sem az ellenfél gyalázásától, hanem Inguiomerus kezét fogva bizonygatta, hogy az ő személyes érdeme a cheruscusok minden dicsősége, az ő okosságának köszönhető, ami szerencsésen történt. Arminius őrült, és a dolgokat nem ismerve más dicsőségét tulajdonítaná magának, mivel a három tévelygő legiót és cselvetéshez nem értő vezérét hitszegéssel csalta kelepcébe, nagy veszteségére Germaniának és gyalázatára önmagának, hisz felesége és fia még mindig szolgaságban senyved. Bezzeg ő, bár Tiberius vezérletével tizenkét legio fenyegette, csorbítatlanul megőrizte a germánok dicsőségét, majd méltányos feltételekkel váltak szét; és nem bánja, hogy az ő kezükbe van letéve: a rómaiakkal szemben még eldöntetlen háborút válasszák-e vagy vér nélküli békét. Az ilyen szavakkal feltüzelt seregeket különös okok is ösztökélték, mivel a cheruscusok s a langobardok régi díszükért vagy frissen kivívott szabadságukért harcoltak, míg a másik részről egyetlen ember hatalmának növeléséért. Soha máskor nagyobb erővel nem csaptak össze, s a kimenetel sem volt kétesebb, miután mindkét oldalon megfutamodtak a jobbszárnyak. S már újabb csatára lehetett gondolni, amikor Maroboduus a dombokra vezette fel táborát. Ez megrendülését bizonyította; és miután az átszökések következtében lassanként magára maradt, a markomannokhoz vonult vissza, ahonnan segélykérő követeket küldött Tiberiushoz. A válasz az volt: nincs joga a cheruscusok ellen római fegyverekhez folyamodnia annak, aki semmivel sem támogatta a cheruscusok ellen harcoló rómaiakat. Mégis - mint mondottuk, - elküldte Drusust a béke megszilárdítására.

(47.) Ugyanebben az évben tizenkét híres kisázsiai város dőlt romba egy éjszakai földrengéstől, így annál váratlanabb és súlyosabb volt a szerencsétlenség. Még az ilyen esetben szokásos menekvés, a szabadba való kirohanás sem segített, mivel a megnyílt föld mindenkit elnyelt. Hatalmas hegyek süllyedtek le, egyszerre fennsíknak látszottak addigi lapályok, a

romok közt tüzek csaptak fel, mint beszélik. Az a tény, hogy legszörnyűbben Sardest sújtotta a csapás, a részvétet is elsősorban az ottaniak felé irányította: mert tízmillió sestertiust ígért Caesar, és öt évre elengedte, amivel az államkincstárnak vagy a császári fiscusnak tartoztak. A kár és az orvoslás mértékét tekintve a Sipylos melletti Magnesia lakosai következtek utánuk. A temnosiakat, philadelphiaiakat, aegeaeiakat, apollonisiakat, s kiket mosteneieknek, illetve hyrcaniai macedonoknak neveznek, továbbá Hierocaesariát, Myrinát, Cymét, Tmolust ugyanennyi időre mentesítették az adóktól s elhatározták, senatusi megbízottat küldenek ki, hogy vizsgálja meg a helyzetet és segítsen. Ki is szemelték Marcus Ateiust a volt praetorok közül, hogy consuli rangú asiai helytartó jelenlétében egyenlők között versengés és ebből bonyodalom ne támadjon.

(48.) A köznek szánt nagyszerű adományozást tetézte Caesar, nem kevésbé örvendetes bőkezűségével, amennyiben a végrendelet nélkül elhunyt, gazdag Aemilia Musa javait, melyek a fiscust illették volna, Aemilius Lepidusnak, látszólagos rokonának, Pantuleius gazdag római lovag örökségét pedig, jóllehet ő maga volt részörökösnek feltüntetve, Marcus Serviliusnak adta át, akiről megtudta, hogy a korábbi és nem is gyanús végrendeletben szerepelt: mindkettejük nemesi rangját pénzzel támogatandónak nyilvánította. És senki örökségét nem fogadta el, csak ha barátságával kiérdemelte: előtte ismeretlen, másokra gyűlölködő s ezért a princepset megnevező örökhagyókat távol tartott magától. Egyébként amiképpen ártatlanok tisztes szegénységén könnyített, ugyanúgy a tékozlókat és kicsapongásaik miatt nélkülözőket, mint Vibidius Virrót, Marius Nepost, Appius Appianust, Cornelius Sullát, Quintus Vitelliust elmozdította a senatusból, vagy engedte, hogy önként távozzanak.

(49.) Ugyancsak ez idő tájt avatott fel a kortól vagy tűzvésztől elpusztult, illetve Augustus által megkezdett néhány templomot: a Circus Maximus mellett Liberét, Liberáét és Ceresét, amelynek felépítésére Aulus Postumius tett annak idején fogadalmat; ugyanazon a helyen Florának Lucius és Marcus Publicius aedilisektől építtetett szentélyét, és Ianusnak a zöldségespiacon Gaius Duiliustól emelt templomát, aki elsőnek vitte sikerre a római ügyet tengeren s a punok legyőzéséért hajós diadalmenetet érdemelt. A Remény templomát Germanicus szenteli fel; ennek felépítésére Aulus Atilius tett fogadalmat ugyanabban a háborúban.

(50.) Közben egyre inkább éreztette hatását a felségsértési törvény. Tudniillik Appuleia Varillát, Augustus nővérének unokáját, mivel gyalázkodó szavakkal csúfolta az isteni Augustust, Tiberiust és anyját, s Caesar-rokon létére házasságtörő viszonyt folytatott, egy feljelentő felségsértéssel vádolta. A házasságtörés ügyében úgy döntöttek, hogy elégséges a lex Iulia intézkedése; a felségsértés vádját illetően Caesar azt kérte: tegyenek különbséget, és a vádlottat csak akkor marasztalják el, ha Augustusról szólt káromlóan; a rá szórt gyalázkodásokat nem óhajtja vizsgálat tárgyává tétetni. A consul kérdésére, hogy mi a véleménye az anyja káromlásával kapcsolatos vádpontról, hallgatott; azután a következő senatusi ülésen anyja nevében is kérte, hogy az Augusta ellen bármi formában elhangzott megjegyzéseket senkinek se róják fel vétkül. S felmentette Appuleiát a felségsértés vádja alól; a házasságtöréséért járó súlyosabb büntetés helyett azt javasolta, hogy ősi példa szerint rokonai távolítsák el, túl a kétszázadik mérföldkövön. A házasságtörő Manliust kitiltották Italiából és Africából.

(51.) Mikor a halál elragadta Vipstanus Gallust, és praetort kellett a helyébe választani, vitára került sor. Germanicus és Drusus - mert még ekkor is Rómában voltak - Haterius Agrippát, Germanicus rokonát pártolták; ezzel szemben sokan azt szorgalmazták, hogy miként a törvény követeli, a gyermekek száma döntsön a jelöltek elbírálásában. Tiberius örült, hogy fiai és a törvények között a senatus döntőbíráskodik. Kétségtelenül a törvény maradt alul, de nem azonnal és csak kevés szavazattal, amiképpen akkor is alulmaradhattak a törvények, amikor még értek valamit.

(52.) Ugyanebben az évben tört ki Africában az a háború, melyben az ellenségnek Tacfarinas volt a vezére. Ez a numida származású ember a római sereg segédcsapataiban szolgált, majd mint szökevény, eleinte a csavargókat és rablásból élőket gyűjtötte össze zsákmányszerző rajtaütésekre, azután, mint a katonaságot, zászlóaljakba és lovasalakulatokba szervezte őket, végül is nem rendezetlen sokaság, hanem a musulamiusok vezérének tartották. Ez az africai sivatagok szomszédságában még akkor is városok nélkül tanyázó, hatalmas törzs fegyvert fogott s a mellettük élő maurusokat is háborúba sodorta. Ezeknek is volt vezérük, Mazippa. S megosztották a sereget, hogy Tacfarinas a válogatott és római módra felszerelt harcosokat tartsa táborban, szoktassa fegyelemhez és parancsteljesítéshez, Mazippa pedig könnyűfegyverzetű csapatával gyújtogatva, gyilkolva hordozza körül a rémületet. Ugyanerre rávették a cinithiusokat, ezt a nem megvetendő törzset is, mikor Furius Camillus africai proconsul egy legiót és a zászlók alatt szolgáló összes szövetségest egyesítve az ellenség ellen vezette; csekély sereg, ha a numidák és maurusok sokaságára gondolunk; de semmire úgy nem ügyelt, mint arra, hogy a csata elől félelemből ki ne térjenek: a győzelem reménye juttatta őket odáig, hogy alkalmat adtak legyőzetésükre. Tehát a legio középen, a könnyű cohorsok s a két lovasalakulat a szárnyakon helyezkedett el, és Tacfarinas nem tért ki az ütközet elől. Megfutamodtak a numidák, s annyi év után a Furius név katonai dicsőséget szerzett. Mert a városnak ama visszafoglalója s ugyancsak Camillus nevű fia után más családoké volt a hadvezéri hírnév, és a most említett Camillust hadvezetéshez nem értőnek tartották. Tiberius annál készségesebben magasztalta tetteit a senatusban, és a senatorok meg is szavazták a triumphatori jelvényeket, ami Camillusnak, szerény életmódja miatt, nem vált kárára.

(53.) A következő évben Tiberius harmad-, Germanicus másodízben viselte a consulságot. De ezt a tisztséget Germanicus már az achaiai Nicopolis városban vette át, ahova az illyricumi part mentén érkezett, miután meglátogatta fivérét, a Dalmatiában tartózkodó Drusust, és végigszenvedte az Adriai-, majd a Ión-tenger viharos hajóútját. Ezért néhány napot a hajók rendbehozatalára fordított, egyszersmind őseire visszaemlékezve megnézte az actiumi győzelemről híres öblöket, az Augustustól felajánlott fegyverzsákmányt és Antonius táborát. Mert - mint említettem, - nagy-nagybátyja volt Augustus, nagyapja Antonius, s itt nagy képe tárult elébe szomorú s örvendetes dolgoknak. Innen ment Athénba, s a baráti és ősi várossal fennálló szövetségnek azzal adózott, hogy csak egy lictort vett maga mellé. A görögök a legválogatottabb megtisztelésekkel fogadták, hajdani polgáraik tetteit s mondásait fitogtatták, hogy annál több méltóság leplezze hízelgésüket.

(54.) Ezután felkereste Euboiát, átkelt Lesbosra, ahol Agrippina megszülte utolsó leányát, Iuliát. Majd Asia legszélső határát, Perinthust és Byzantiumot, thraciai városokat, később a Propontis szorosát és a Pontus torkolatát járja be, mert vágyott a régi és hírrel övezett helyeket megismerni, egyidejűleg rendet teremtett a belviszályoktól vagy hatósági túlkapásoktól megpróbált tartományokban. És visszatérőben, mikor a samothracei szertartásokat akarta volna megtekinteni, az északi ellenszél eltérítette céljától. Tehát felkeresvén Iliont, az ottani tiszteletre méltó, a szerencse forgandóságáról és a mi eredetünkről tanúskodó helyeket, végighajózott az asiai part mentén s kikötött Colophonban, hogy a clarusi Apollo jóshelyét megkérdje. Itt nem nő, mint Delphiben, hanem bizonyos családokból való és rendszerint Miletusból hívott férfi pap csak a jóslatkérők számát és nevét hallja; azután leszáll egy barlangba, merít a rejtett forrás vizéből, s noha rendszerint nem ért az íráshoz és költészethez, versben adja meg a választ arról, amit ki-ki elméjében gondolt. És mint beszélték, homályos célzásokkal ugyan, ahogy ez a jóshelyek szokása, Germanicusnak korai halált jövendölt.

(55.) Cnaeus Piso pedig, hogy minél sürgősebben valóra válthassa terveit, a viharos bevonulásától amúgy is megrémült athéni polgárságot goromba beszéddel lehordja, és sandán Germanicust korholja, hogy a római név dicsőségének rovására nem az oly sok csapástól

kipusztult athéniakat, hanem a népeknek ezt a zagyvalékát oly túlzott előzékenységgel kényeztette: hiszen ezek a szövetségesei Mithridatesnak Sulla ellen, Antoniusnak az isteni Augustus ellen. Régebbi dolgokat is a szemükre hányt, amit a macedonok ellen szerencsétlenül, saját polgáraikkal szemben kegyetlenül tettek. Személyes haragjában is neheztelt a városra, mivel egy bizonyos Theophilust, akit az Areiopagos csalásért elítélt, az ő kérésére nem mentettek fel.

Ezután gyorsan áthajózva a Cyclasok között és rövidebb tengeri utakon haladva, Rhodus szigetén utoléri Germanicust, ki jól tudja, milyen üldöztetéseknek lesz kitéve: de oly emberségesen viselkedett, hogy midőn a kitörő vihar Pisót a zátonyok közé sodorta, s ellensége pusztulását a véletlennek lehetett volna tulajdonítani, három-evezősoros hajókat küldött segítségül, hogy mentsék ki a vészből. Piso mégsem enyhült meg, és alig egynapnyi kényszeridőzés után otthagyja, sőt megelőzi Germanicust. És miután Syriába és a legiókhoz érkezett, ajándékot osztott, vesztegetett, az alja katonákat támogatta, az öreg centuriókat és a szigorú tribunusokat pedig elmozdította s helyüket a maga híveinek vagy a leghitványabbaknak juttatta, tunyaságot engedett a táborban, zabolátlankodást a városokban, a katonaság kénye-kedve szerint kószálhatott a földeken, így aztán a züllesztésben odáig jutott, hogy az emberek egymás közt „a legiók apjának” emlegették. Plancina sem maradt meg asszonyokhoz illő korlátok közt: részt vett a lovasgyakorlatokon, csapatszemléken, gyalázkodó megjegyzéseket tett Agrippinára, Germanicusra; amitől még akárhány derék katona is kaphatónak mutatkozott a rosszban való engedelmeskedésre, mivel titokban az a hír járta, hogy nem az uralkodó akarata ellenére történik mindez. Tudott ezekről Germanicus, de fontosabbnak tartotta, hogy mindenekelőtt Armeniával foglalkozzék.

(56.) Ingadozó ez a nép régtől fogva az emberek jelleme és az ország helyzete miatt, mivel széles ívben a mi tartományaink előtt elterülő földje egészen a médekig húzódik, s nagy birodalmak közé lévén ékelve, a rómaiak elleni gyűlöletükben és a parthusokra irigykedve, gyakorta viszálykodnak. Királyuk ebben az időben éppen nem volt, mert Vononest elűzték; de a nép kedvezése Polemo pontusi király fia, Zeno felé hajlott, mivel kora gyermekségétől az armeniai szokásokat és életmódot követvén, vadászataival, lakomáival és egyéb barbár szórakozásaival az előkelőségeket s a népet egyaránt megnyerte. Germanicus tehát Artaxata városában a nemesség egyetértésével, nagy sokaság közepette az ő fejére tette a királyi jelvényt: a többiek, hódolatukat nyilvánítván, Artaxias királynak üdvözölték; az elnevezést a város nevéről adták neki. A provinciává szervezett Cappadocia pedig Quintus Veraniust kapta legatusnak, és néhány királyi adót csökkentettek, hogy a római uralmat enyhébbnek reméljék. Commagene élére Quintus Servaeust állítja, akkor rendelvén a tartományt első ízben praetori rangú helytartó alá.

(57.) Mindezeknek a szövetségi ügyeknek szerencsés elintézése sem nagyon tette megelégedetté Germanicust, mégpedig Piso dölyfös magatartása miatt, aki bár parancsot kapott, hogy a legiók egy részét maga vagy fia Armeniába vezesse, egyiket sem teljesítette. Végül Cyrrhusban, a tizedik legio téli táborában találkoztak; nyugalmat tettettek, Piso a félelem palástolására, Germanicus, hogy fenyegetőnek ne lássék; különben is, mint előadtam, megbocsátó természetű volt. De barátai, akik értettek a sérelmek felszításához, eltúlozták a való tényeket, megtoldották hamis vádakkal, és még Pisót, Plancinát és fiait is mindenféle módon gyanúsították. Végül néhány bizalmasa jelenlétében Caesar úgy kezdett beszélni, ahogy az elfojtott harag diktálja; Piso megátalkodottságra valló mentegetőzéssel válaszolt, s nyílt gyűlölettel váltak el. Ezután Piso már ritkán jelent meg Caesar megbeszélésein, és ha néha ott ült is, lerítt róla az elszánt ellentmondás. Egy megjegyzését is hallották egy vendégségben, amikor a nabataeus királynál súlyos aranykoszorút nyújtottak át Caesarnak és Agrippinának, könnyűt Pisónak és a többinek: „A római princeps, nem a parthus király fiának

adják ezt a lakomát" - azzal elhajította a koszorút, és még sok más egyebet is mondott a fényűzésről, amit Germanicus, bármennyire bántó volt, mégis eltűrt.

(58.) Eközben követek érkeztek Artabanustól, a parthusok királyától. Azért küldte őket, hogy a barátságra és szövetségre emlékeztessék; továbbá meg óhajtja újítani a szerződést, s Germanicus tiszteletére megteszi, hogy eljön az Euphrates partjához, kéri azonban, hogy Vonones ne tartózkodjék Syriában és a közelből küldött üzeneteivel ne csábítsa széthúzásra a törzsek fejedelmeit. Üzenetére Germanicus a rómaiak s a parthusok szövetségéről méltósággal, a király látogatásáról és a maga megtiszteléséről illő mértéktartással válaszolt; Vononest Pompeiopolisba, Cilicia tengerparti városába vitette. Mindez nemcsak Artabanus kérésére, hanem Piso gyalázatára is történt, akinek Vonones fölöttébb kedves volt sok figyelmessége és ajándékai miatt, amelyekkel Plancinát lekötelezte.

(59.) Marcus Silanus és Lucius Norbanus consulsága alatt Germanicus Egyiptomba utazik, hogy megismerje a régi emlékeket. De ürügyül a tartomány gondja szolgált, és valóban, a raktárak megnyitásával csökkentette a gabonaárakat, s egyéb népszerű intézkedéseket tett; katonaság nélkül, szandálban és a görögökével azonos ruhában járt-kelt, Publius Scipiót utánozva, ki a hagyomány szerint ugyanezt tette Siciliában, bár még javában lángolt a pun háború. Öltözékét s magatartását Tiberius csak enyhe szavakkal kifogásolta, ám erőteljesen megrótta, amiért, Augustus rendelkezései ellenére, a princeps beleegyezése nélkül Alexandriába bevonult. Augustus ugyanis, az uralkodás egyéb titkai között, azzal a tilalommal, hogy senatorok vagy első rangosztályba sorolt római lovagok csak engedéllyel léphetnek erre a földre, magának tartotta fent Egyiptomot, hogy éhínséggel ne szorongathassa Italiát az, aki ezt a provinciát s szárazföldi és tengeri kapuit bármilyen csekély őrséggel, akár hatalmas sereg ellenében megszállta.

(60.) Germanicus azonban egyelőre nem tudta, hogy útját rosszallják, ezért Canopus városától kiindulva felfelé hajózott a Níluson. A várost a spártaiak alapították itt eltemetett kormányosuk, Canopus emlékére, midőn a Görögországba visszatérő Menelaus távoli tengerekre s Libya földjére sodródott. Ezután a legközelebbi, Herculesnek szentelt folyamágat (a bennszülöttek szerint a náluk született Hercules a legrégibb, és azokat, akik később hasonló erővel bírtak, őróla nevezték el), majd az ősi Thebae hatalmas romjait látogatta meg. Az óriási építményeken megmaradtak a korábbi gazdagságot megörökítő egyiptomi feliratok, s mikor egy idősebb papot felszólítottak a hazai nyelv tolmácsolására, az elmondta, hogy valaha hétszázezer katonakorban levő férfi élt ott, és ezzel a sereggel Rhamses király Libyát, Aethiopiát, a médeket és perzsákat, Bactriát és a szkítákat, továbbá a syrek, armeniaiak és a velük határos cappadociaiak földjeit meghódítván, fent a bithyniai, lent a lyciai tengerig mindent hatalma alá hajtott. Olvasni lehetett a népekre kivetett adókat is, az ezüst és arany súlyát, a fegyverek és lovak számát, a templomoknak ajándékozott elefántcsontot és illatszereket, meg hogy mennyi gabonát és mindenféle használati tárgyat szolgáltatott mindegyik nép: nem kisebb nagyságra valló adatok, mint amennyit most a parthusok ereje vagy a rómaiak hatalma kiró.

(61.) Germanicus egyébként más csodákra is kiterjesztette figyelmét. Ezek közül kiemelkedett Memnon kőszobra, mely a napsugarak érintésére zengő hangot ad; s a szél által összehordott és alig járható homoksivatagban a királyok versengéséből és gazdagságából keletkezett, hegyek módjára felmagasodó piramisok, s a kiáradó Nílus vizét befogadó, földbe ásott tavak; és másutt szorosok és kutatóknak semmiféle önjával meg nem mérhető, feneketlen mélység. Végül eljutott Elephantinéig és Syenéig, amelyek valamikor a most a Perzsa-öbölig terjedő római birodalmat lezárták.

(62.) Miközben Germanicus ezt a nyarat több tartományban tölti, Drusus nem csekély sikert ért el: viszálykodásokra vette rá a germánokat, és arra, hogy bár Maroboduusnak már megtört az ereje, szorongassák egészen a pusztulásáig. Volt a gótok közt egy Catualda nevű nemesifjú, akit Maroboduus annak idején erőszakkal száműzött, és aki most, bizonytalan helyzetében, bosszúra szánta el magát. Erős csapattal a markomannok területére hatol, s megnyervén szövetségesnek az előkelőket, betör a királyi városba s a mellette fekvő erősségbe. Itt a suebusoktól szerzett régi zsákmányt és a mi tartományainkból való markotányosokat és kereskedőket találtak, kiket a kereskedés lehetősége meg a pénzbeli gyarapodás vágya, végül hazájuk feledése otthonaikból ellenséges földre vitt át.

(63.) Maroboduusnak, mikor mindenki elhagyta, már csak egyetlen támasza maradt, Caesar könyörülete. Átkelt hát a Danuviuson, ott, ahol a noricumi provincia mellett folyik, írt Tiberiusnak, de nem mint menekült vagy oltalomkérő, hanem korábbi hatalmára emlékezve: mert midőn - mint egykor nagy hírű királyt, - sok nép hívta magához, ő a rómaiak barátságát választotta. Caesar azt válaszolta: biztonságos és tisztes lakhelye lesz Italiában, ha marad; de ha mást látna előnyösnek, bántatlanul távozhat, ahogy jött. Egyébként a senatus előtt kifejtette, hogy sem Philippus az athéniaknak, sem Pyrrhus vagy Antiochus a római népnek nem volt ilyen félelmetes. Megvan a beszéd, mely e férfi nagyságát, a hatalma alá vetett népek erejét ismertette, meg hogy mily közeli ellensége volt Italiának, és hogy ő maga milyen módszerekkel igyekezett térdre kényszeríteni. Maroboduust pedig Ravennában tartották, hogy ha bármikor elbizakodnának a suebusok, úgy lehessen mutogatni, mintha kész volna visszatérni országába; de tizennyolc éven keresztül nem távozott Italiából, ott is vénült meg, mohó életvágya miatt azonban hírneve erősen megfogyatkozott. Ugyanez esett meg Catualdával, s ő sem máshova menekült: mikor nem sokkal később a hermundurok és Vibilius nevű vezérük kiűzték, s mi befogadtuk, Gallia Narbonensisbe, Forum Iulium városába került. A mindkettejüket kísérő barbárokat, hogy betelepedésük a békés tartományokat ne zavarja, a Danuviustól északra, a Marus és a Cusus folyók közé költöztetik, királyul pedig a quadok népéből való Vanniust adták nekik.

(64.) Mivel ezzel egy időben jött a hír, hogy Germanicus Artaxiast adta Armeniának királyul, a senatus úgy határozott, hogy Germanicus és Drusus *ovatió*-val vonuljon be a városba. Mars Ultor templomának két oldalán, a Caesarok szobraival együtt, meg is épültek a diadalívek, Tiberius pedig jobban örült annak, hogy a békét okossággal szilárdította meg, mintha csatákkal megnyert háborút fejezett volna be.

Tehát Rhescuporist, Thracia királyát is ravaszsággal környékezi meg. Annak idején az egész népet Rhoemetalces kormányozta; halála után Augustus Thracia egy részét a fivérének, Rhescuporisnak, másik részét a fiának, Cotysnak engedte át. Az elosztáskor a szántóföldek, városok és a görögökkel szomszédos részek Cotysnak jutottak, a műveletlen, vad, az ellenséggel határos vidékek pedig Rhescuporisnak; s a királyok közül is amannak a jelleme szelíd és kedves, ezé szilaj, nagyravágyó és összeférhetetlen volt. De eleinte színlelt egyetértésben éltek, majd Rhescuporis átlépte a határt, fokozatosan magához kaparintotta a Cotysnak adott területeket és az ellenállásra erőszakkal válaszolt: Augustus alatt óvatosabban, mert tartott tőle, hogy aki a két királyságot létrehozta, megtorolná, ha intézkedéseit figyelmen kívül hagynák. Mihelyt azonban értesült az uralkodóváltozásról, rablóbandákat küldött ellene, erősségeket rombolt le - megannyi ok a háborúra.

(65.) Tiberiust semmi nem aggasztotta úgy, mint az, hogy a rend felfordul. Kiválaszt egy centuriót, hogy közölje a királyokkal: ne fegyverrel vitázzanak; Cotys nyomban el is bocsátotta az összetoborzott segédcsapatokat. Rhescuporis színlelt mérséklettel azt kéri, hogy találkozzanak; ott majd tárgyalással vethetnek véget a vitának. Az időt, helyet, végül a

feltételeket illetően nem is sokáig haboztak, mivel - az egyik készségesen, a másik cselből - kölcsönösen mindenben engedtek s mindent elfogadtak. Rhescuporis - amint mondogatta - a szerződés megpecsételésére lakomát rendez, s mikor már késő éjszakába nyúlt a vigasság, az evéstől-ivástól óvatlanná lett Cotyst megbilincselteti, hiába hivatkozik az, miután a cselt észrevette, a királyi méltóság szent voltára, közös családi isteneikre és a vendégasztalokra. S egész Thraciát hatalmába kerítette, majd megírta Tiberiusnak, hogy kelepcébe akarták csalni, de ő megelőzte a cselszövőt; egyúttal a bastarnák és szkíták elleni háborúra hivatkozva új gyalogos- és lovascsapatokkal erősítette meg magát. Enyhe választ kapott: ha nincs álnokság a dologban, bízhat ártatlanságában; egyébként ő is, a senatus is csak az ügy megvizsgálása után dönt, hogy jogosan vagy jogtalanul járt-e el; éppen ezért adja ki Cotyst, jöjjön, s hárítsa át a vád gyűlölségét.

(66.) Ezt a levelet Latinius Pandusa, Moesia propraetora, azokkal a katonákkal küldte Thraciába, akiknek ki kellett volna adni Cotyst. A félelem és harag közt hányódó Rhescuporis inkább választotta a bűn elkövetésének, mint megkezdésének vádját: meggyilkoltatja Cotyst s halálát öngyilkosságnak hazudja. Caesar mégsem változtatott egyszer jónak talált módszerén, hanem Pandusa halála után, akit Rhescuporis ellenséges indulattal vádolt, egy régi katonát, Pomponius Flaccust állította Moesia élére, főleg azért, mert jó barátja volt a királynak, vagyis annál alkalmasabb a tőrbecsalására.

(67.) Flaccus átment Thraciába és Rhescuporist - aki bűneinek tudatában vonakodott ettől, - hatalmas ígéretekkel rávette, hogy menjen be vele a római táborkörletbe. Itt aztán tiszteletadás örve alatt erős csapat vette körül a királyt, s a tribunusok és a centuriók intették, rábeszélték, majd minél távolabbra jutottak, annál nyíltabban őrizték, végül kényszerhelyzetét már felismerő foglyukat a városba hurcolták. A senatusban Cotys feleségének vádja alapján arra ítélik, hogy országától távol éljen. Thraciát fia, az apja terveit köztudomás szerint helytelenítő Rhoemetalces és Cotys fiai közt felosztják; s míg fel nem serdülnek, Trebellienus Rufus volt praetort adják melléjük, hogy az országot addig kormányozza őseink példájára, akik Marcus Lepidust küldték Egyiptomba Ptolemaeus gyermekeinek gyámjául. Rhescuporist Alexandriába vitték és ott szökési kísérlet közben, vagy ezt csak ráfogva megölték.

(68.) Ugyanebben az időben Vonones, kinek Ciliciába való eltávolítását említettem, megvesztegette őreit és Armeniába, onnan az albanusokhoz, a heniochusokhoz és a rokon szkíta királyhoz próbált menekülni. Vadászat ürügyén elhagyva a tengerparti helyeket, az úttalan erdőségek felé vette útját; majd gyors lován eljutott a Pyramus folyóhoz, amelynek hídjait a király szökésének hírére az ott lakók felszedték, gázlón pedig nem lehetett rajta átkelni. Így aztán a folyó partján Vibius Fronto lovassági praefectus megkötözteti, majd a továbbszolgáló Remmius, a király addigi őrségének parancsnoka - színleg haragjában - kardjával átdöfi. Ez még hihetőbbé tette, hogy bűntudata és az elárultatástól való félelme miatt ölte meg Vononest.

(69.) Az Egyiptomból visszatérő Germanicus pedig azt látja, hogy a legióknál, csakúgy, mint a városokban, minden rendelkezését hatálytalanították, vagy az ellenkezőjére fordították. Ezért súlyos szemrehányásokat tett Pisónak, aki nem kevésbé éles hangot ütött meg a Caesarral szemben. Ezután Piso úgy határozott, hogy távozik Syriából, de Germanicus betegségének hírére mégis visszamaradt. Mikor felépüléséről értesült, s éppen a gyógyulásáért fogadott áldozatokat mutatták be, lictoraival szétzavartatja az odaterelt állatokat, az áldozathoz felkészült papságot, az ünneplő antiochiai népet. Ezután Seleuciába megy, várva a betegség kimenetelét, amely ismét megtámadta Germanicust. A kór szörnyű erejét még fokozta az a meggyőződése, hogy Piso mérgeztette meg; csakugyan találtak a padló alatt és a falak mentén kiásott emberi hullamaradványokat, varázsigéket, átkokat és ólomtáblácskákat, amelyekre Germanicus nevét karcolták, továbbá félig elégett és rothadék lepte hamvakat, s egyéb ártó

szereket, amelyekkel - a közhiedelem szerint - a lelkeket az alvilági isteneknek lehet szentelni. Ugyanakkor Piso küldötteit is azzal gyanúsították, hogy a betegség súlyosbodását lesik.

(70.) Mindezt Germanicus nem csekélyebb haraggal, mint félelemmel fogadta. Ha küszöbét megszállják, ha így, ellenségeinek szeme láttára kell kilehelnie lelkét, mi lesz akkor szerencsétlen feleségével, mi lesz kiskorú gyermekeivel? Piso lassúnak találja a mérget: sietteti és sürgeti a halált, hogy ő legyen a tartománynak, a legióknak egyedüli ura. De Germanicus még nem rokkant meg annyira, és a gyilkosság jutalma nem sokáig marad a gyilkosnál! Megírja a levelet, amelyben felmondja barátságukat; némelyek szerint arra is felszólította, hogy távozzék a provinciából. Piso nem is vonakodott tovább, hanem hajóra szállt, de mérsékelte a gyorsaságot, hogy közelebbről térhessen vissza, ha Germanicus halála megnyitotta előtte Syriát.

(71.) Caesar még reménykedett egy darabig, majd amikor kimerült a teste, és közeledett a vég, ilyenféleképpen szólította meg körülötte álló barátait:

- Ha természetes halállal kellene halnom, jogos lenne fájdalmam még az istenekkel szemben is, hogy szüleimtől, gyermekeimtől, hazámtól fiatalon, korai halállal ragadnak el. De mert Piso és Plancina merényletének vagyok áldozata, utolsó kérésemmel lelketekre kötöm: jelentsétek atyámnak és fivéremnek, mily keserves kínoktól marcangolva, mily cselszövés hálójában vergődve, nyomorult életemet milyen gyalázatos halállal fejeztem be. Meg fognak siratni, - némelyek, mert reménykedtek bennem, mások, mert rokonaim voltak, de még azok is, kiket az élővel szemben az irigység mozgatott, - hogy éltem virágjában és annyi háborút átvészelvén asszonyi ármánytól kellett elpusztulnom. Lesz rá módotok, hogy panaszt tegyetek a senatus előtt és a törvényekhez folyamodjatok. Nem az a legfőbb baráti kötelesség, hogy a halottat hiábavalóan siránkozva kikísérjék, hanem, hogy végakaratára emlékezzenek, megbízásait teljesítsék. Meg fogják siratni Germanicust még az ismeretlenek is: bosszút állni ti fogtok érette, ha csakugyan engem, nem méltóságomat szerettétek. Mutassátok meg a római népnek az isteni Augustus unokáját: feleségemet; soroljátok fel hat gyermekemet; a részvét a vádlók oldalán lesz; bűnös utasítások kitalálóinak vagy nem hisznek az emberek, vagy nem bocsátanak meg.

Barátai a haldokló jobbját érintve esküvel fogadták, hogy hamarabb lemondanak életükről, mint a bosszúról.

(72.) Ezután feleségéhez fordulva a maga emlékére, kettejük gyermekeire kérte, vetkezze le indulatosságát, a dühöngő végzettel ne szálljon szembe, és ha visszatér a fővárosba, hatalomvágyával az erősebbeket ne ingerelje. Ennyit mások előtt, a többit négyszemközt; gyaníthatólag feltárta előtte, miért kell félni Tiberiustól. Nem sokkal később meghalt, nagy szomorúságára a provinciának és a szomszédos népeknek. Idegen nemzetek s királyok is fájlalták elhunytát, hisz oly előzékeny volt a szövetségesekhez, szelíd az ellenséghez; megjelenése és hangja egyaránt tiszteletet ébresztett, mert a magas állásával járó fenséget és méltóságot megtartotta, a gyűlölséget és fennhéjázást pedig el tudta kerülni.

(73.) Temetését az ősök képmásai és gyászmenet híján is ünneppé avatta erényeinek felidézése és magasztalása. Akadtak, akik szépségét, korát, halálának körülményeit - a helyek közelsége miatt is, ahol kimúltak, - Nagy Sándor sorsával hasonlították össze. Mert mindketten méltóságteljes megjelenésűek, előkelő származásúak voltak, nem sokkal túl a harminc éven, és idegen népek közt estek áldozatul honfitársaik cselvetésének: Germanicus azonban szelíd volt barátaihoz, mértéket tartott az élvezetekben, egyetlen asszonnyal, törvényes gyermekekkel élt, mégsem volt kevésbé harcos, bár a vakmerőség hiányzott belőle, s megakadályozták az annyi győzelemmel megrendített Germania leigázásában. Ha egymagában

intézkedhet, ha uralkodói jogkörrel és címmel rendelkezik, annál könnyebben elérhette volna a hadi dicsőséget, amennyivel kegyesség, mértékletesség és egyéb jó tulajdonságok dolgában előtte járt. Azt, hogy teste, melyet elhamvasztás előtt a végtisztesség helyéül kijelölt Antiochia főterén lecsupaszítottak, mutatta-e a mérgezés jeleit, nem lehetett megállapítani, mert ki-ki aszerint, hogy részvétében és eleve fogant gyanújában Germanicus felé, vagy kedvezésével inkább Piso felé hajlott, különbözőképpen magyarázta a dolgokat.

(74.) Ezután a legatusok s más, ott tartózkodó senatorok megtanácskozták, ki álljon Syria élére. És mivel a többiek csak módjával igyekeztek, sokáig Vibius Marsus és Cnaeus Sentius közt ingadoztak, végül Marsus az idősebb és nagyobb hévvel pályázó Sentius javára visszalépett. Az pedig a tartományszerte hírhedt méregkeverőt, egyben Plancina bizalmas barátnéját, név szerint Martinát a városba küldte, Vitellius, Veranius és a többiek követelésére, kik bűnvádi eljárást szorgalmaztak, mintha már volnának bűnösnek elfogadott vádlottak.

(75.) Agrippina pedig, bár elcsigázta a gyász és a testi betegség, bosszújának semmiféle halasztását nem tűrte, s Germanicus hamvaival és gyermekeivel hajóra szállt. Általános sajnálkozást keltett, hogy ez a kiváltképpen előkelő, nemrég még boldog házasságban élő asszony, akit mindig tisztelők és kedvében járók vettek körül, most síri maradványokat visz az ölében, bizonytalanul bosszújában, aggódva magáért és boldogtalan termékenysége miatt annyiszor kiszolgáltatva a végzetnek.

Közben Pisót Cos szigetén éri utol a hír, hogy meghalt Germanicus. Ennek hallatára túláradó örömében áldozati állatokat vágat, sorra járja a templomokat, ő maga sem tartván mértéket, de még féktelenebbül Plancina, ki elhunyt nővéréért viselt gyászát épp akkor váltotta világos ruhára.

(76.) Özönlöttek hozzá a centuriók, s felhívták a figyelmét, hogy a legiók kész örömmel várják: térjen vissza a jogtalanul elvett és különben is gazdátlan provinciába. Tehát mikor azon tanakodott, mit tegyen, fia, Marcus Piso úgy vélekedett, hogy siessen a fővárosba: egyelőre még semmi jóvátehetetlen nem történt, és nem kell megijednie az alaptalan gyanúsításoktól vagy hiú szóbeszédtől. Az, hogy Germanicusszal viszálykodott, gyűlöletre talán méltó, de nem büntetésre; és ellenségeiket kielégítette azzal, hogy elvették a provinciát. Ha azonban visszamegy, Sentius ellenállása polgárháborút robbantana ki, és nem sokáig maradnának pártján a centuriók s a katonák, akikben frissen él főparancsnokuk emlékezete, és erősebb bennük a Caesarok iránt beléjük rögződött szeretet.

(77.) Ezzel szemben egyik bizalmas barátja, Domitius Celer, azt fejtegette, hogy ki kell használni a helyzetet; Syria helytartója Piso, nem Sentius; neki adták a vesszőnyalábokat és a praetori jogkört, neki a legiókat. Ha ellenségeskedés törne ki, vajon ki foghatna több joggal fegyvert, mint az, aki legatusi felhatalmazást és bizalmas utasításokat kapott? A híresztelléseknek is hagyni kell bizonyos időt, hogy elcsituljanak: gyakran megesik, hogy ártatlanok sem tudnak megbirkózni a friss gyűlölséggel. Ám ha megtartja a hadsereget és növeli erőit, akkor sok, előre nem látható dolog véletlenül jobbra fordulhat.

- Vagy azért siessünk Germanicus hamvaival egyidejűleg kikötni, hogy Agrippina siránkozása és a tudatlan tömeg meghallgatás és védekezés nélkül, az első híresztelésekre vesztedbe sodorjon? Veled van Augusta egyetértése, veled Caesar kegye, csak éppen titokban; és Germanicus vesztét azok gyászolják leghivalkodóbban, akik leginkább örvendeznek.

(78.) Nem sok fáradságba került, hogy az erőszakra amúgy is hajló Pisót ennek a nézetnek nyerjék meg, s Tiberiusnak írott levelében Germanicust fényűzéssel és fennhéjázással vádolja: őt elűzték, hogy tér nyíljék a felforgatásra, de ő a hadsereg gondját ugyanolyan hűséggel vette át ismét, mint amilyen híven annak idején viselte. Egyszersmind Domitiust hadihajóra ülteti s

azzal a paranccsal, hogy kerülje a partokat, a szigetek mellett, a nyílt tengeren Syriába küldi. Az összecsődülő szökevényeket csapatokba rendezi, a tábori népséget felfegyverzi, s áthajózván a szárazföldre, egy zászlóaljnyi Syriába menetelő újoncot feltartóztat; ír a ciliciai fejedelmeknek is, hogy segédcsapatokkal támogassák; és nem maradt rest a hadi készülődésekben az ifjabb Piso sem, bár előzőleg a háború ellen nyilatkozott.

(79.) Éppen Lycia és Pamphylia partjai előtt haladtak, mikor szembetalálkoztak azokkal a hajókkal, amelyek Agrippinát hozták, s a két gyűlölködő tábor már fegyveres összecsapásra készült; végül is a kölcsönös félelem miatt szóváltásnál többre nem került sor, s Marsus Vibius tudtára adta Pisónak, hogy Rómába kell jönnie számot adni. Piso csúfondárosan azt felelte, hogy ott lesz, mihelyt a mérgezési ügyekben illetékes praetor a vádlottat és a vádlókat megidézi.

Eközben Domitius kikötött a syriai Laodiciában, és a hatodik legio téli tábora felé igyekezett, mivel ezt felforgató tervei számára különösen kedvezőnek gondolta, de Pacuvius legatus megelőzi. Sentius levélben közli Pisóval a dolgot s inti, hogy a táborokat rendbontókkal, a tartományt háborúval ne kísértse; s kiket Germanicus híveinek vagy ellenségeivel szemben állóknak ismert, mind összegyűjti, ismételten emlékezetükbe idézve az uralkodó fenségét és azt, hogy az államot éri fegyveres támadás; majd erős és harcra kész sereget vonultat fel.

(80.) Piso, bár kezdeményezése másképp ütött ki, mégsem mulasztotta el a körülményekhez képest legbiztonságosabb megoldást, s megszállta Ciliciának ugyancsak megerősített várát, melynek neve Celenderis; mert a szökevényeket és a minap feltartóztatott újoncokat, továbbá a saját és Plancina rabszolgáival kiegészített ciliciai segédcsapatokat, melyeket a fejedelmek küldtek, legiónyi létszámú csapattá szervezte. Őt, Caesar legatusát - bizonygatta, - távol tartják a provinciától, melyet Caesar adott neki, de nem a legiók, hiszen azoknak a hívására jött, hanem Sentius, aki hamis vádakkal leplezi személyes gyűlöletét. Sorakozzanak csak fel: a katonák nem fognak harcolni, mihelyt Pisót, kit maguk neveztek egykor atyjuknak, a törvényszék előtt erősebbnek, fegyveres küzdelemben sem gyengének látják.

Ezután a vár falai előtt, a meredek lejtőn felállítja csapatait, a többi oldalt ugyanis tenger zárja körül. Szemben az öreg katonák centuriák szerint és tartalék egységekkel megerősítve sorakoznak fel: egyik részről katonák, másikról a nehéz terep, de sem elszántság, sem remény, még csak fegyverek sem, legfeljebb parasztoknak való vagy sebtében összeütött tákolmányok. Amint kézitusára került sor, nem is haboztak tovább, és mihelyt a római cohorsok felküzdték magukat a fennsíkra, a ciliciaiak megfutamodnak s bezárkóznak a várba.

(81.) Közben Piso hiába próbálta megtámadni a nem messze várakozó hajóhadat, visszavonult hát, azután fent a falakon hol a mellét csapkodva, hol egyeseket nevükön szólítva, jutalmakkal kecsegtetve zendülést kísérelt szítani, s akkora hatást ért el, hogy a hatodik legio egyik zászlótartója átvitte hozzá a jelvényt. Ekkor Sentius megfúvatta a kürtöket s a trombitákat, és parancsot adott, hordjanak töltést, készítsék elő a hágcsókat, a legbátrabbak pedig induljanak ostromra, mások meg a hajítógépekből lándzsákat, köveket és fáklyákat záporoztassanak. Végül megtört Piso makacssága, és azt kérte, hogy a fegyverek kiszolgáltatása árán ott maradhasson a várban, amíg Caesar eldönti, kire bízza Syriát. Feltételeit nem fogadták el és nem engedélyeztek neki mást, csak hajókat és biztonságos utat a fővárosba.

(82.) Rómában pedig - miután Germanicus betegségének híre elterjedt, s mint a távolból szokott, minden sötétre színezve és nagyítva szivárgott a városba, - nagy volt a fájdalom, a harag, és ki-kitört a panasz: ezért száműzték hát a világ végére, ezért bízták Pisóra a provinciát, ez az eredménye Augusta és Plancina titkos tárgyalásainak! Nagyon is igazat beszéltek Drususról az öregebbek: nem tetszik az uralmon levőknek fiaik polgári gondolkodása, és

csakis azért tették el őket láb alól, mert visszaadván a szabadságot, a római népet a jogegyenlőség alapján akarták összefogni. Ezeket a kósza szóbeszédeket a halálhír annyira feltüzelte, hogy már a hivatalos rendelkezés, a senatusi határozat előtt megkezdődött az állami gyász; elnéptelenedtek a forumok, bezárultak a házak. Szerte mindenütt csend és jajveszékelés, semmi sem látszatnak szánt színlelés, és bár a gyászruháktól sem tartózkodtak, lelkükben mélyebben szomorkodtak. Olyan kereskedők, kik még Germanicus életében indultak el Syriából, véletlenül kedvezőbb híreket hoztak egészségi állapotáról. Tüstént elhitték, tüstént tovább mondták. Az összetalálkozó emberek a kósza hallomásból szerzett értesüléseket elújságolták másoknak, azok örömükben megtetézve még többnek. Futkosnak a városban, ostromolják a templomok kapuit; segíti a hiszékenységet az éjszaka és az, hogy sötétben bármit könnyebb állítani. Tiberius nem vetett gátat a hamis híreszteléseknek, míg csak az idő múltával szerte nem foszlottak. A nép pedig a szinte másodszor is elragadott Germanicust annál szenvedélyesebben fájlalta.

(83.) Aszerint, hogy ki mennyire szerette Germanicust, vagy mennyire volt találékony, megtiszteltetéseket eszeltek ki és határoztak el: hogy nevét foglalják a Salius-papok énekébe; az Augustus-papok gyűléshelyein állítsanak díszszékeket s fölébük tölgyfakoszorúkat; a cirkuszi játékok felvonulásainak élén elefántcsont szobrát vigyék; és hogy Germanicus helyébe flament vagy augurt csak a Iulius-nemzetségből válasszanak. Diadalívekkel toldották meg Rómában, a Rhenus partján és a syriai Amanus-hegyen, tetteit hirdető felirattal és azzal, hogy az állam szolgálatában halt meg; síremléket szavaztak meg Antiochiában, ahol elhamvasztották, gyászemelvényt Epidaphnében, ahol életét befejezte. A szobrok vagy a tiszteletére rendelt helyek számát nem egykönnyen lehetne felsorolni. Mikor egy hatalmas aranypajzsot javasoltak az ékesszólás nagyjai között, Tiberius kitartott amellett, hogy csak szokásosat s a többivel egyformát fog állíttatni, mert az ékesszólást nem rang szerint osztályozzák, és elegendő kitüntetés, ha a régi szerzők közé sorolják. A lovagrend Germanicus-éknek nevezte el nézőtéri helyét, amelyet eddig a fiatalabbakénak hívtak, s úgy határozott, hogy a lovasszázadok július 15-én az ő képmása mögött vonuljanak fel. Több határozat érvényben maradt; némelyeket mindjárt elhanyagoltak, vagy az idő borított feledésbe.

(84.) Egyébként a még friss gyász idején Germanicus nővére, Livia, Drusus felesége, egyszerre két fiúgyermeknek adott életet. Ez a ritka s még szerény házban is örvendetes esemény oly boldoggá tette a princepset, hogy nem türtőztetvén magát, kérkedett a senatusban: ezelőtt a rómaiak közül még egyetlen hasonló rangú férfinak sem születtek ikrei. Mert mindent, még véletlen dolgokat is, dicsekvésre fordított. De a népnek ilyen helyzetben ez is fájdalmat okozott, mintha a Drususnak jutó gyermekáldás még mélyebbre taszítaná Germanicus házát.

(85.) Ugyanebben az esztendőben szigorú senatusi határozatokkal fékezték meg a női feslettséget, s megtiltották, hogy akinek nagyapja, apja vagy férje római lovag volt, testével kereskedjék. A praetori családból származó Vistilia ugyanis az aediliseknél bejelentette gyalázatos foglalkozását, követve a régiek bevett szokását, akik a szemérmetlen asszonyokra nézve elegendő büntetésnek tartották a szégyen bevallását. Számot kellett adnia Titidius Labeónak, Vistilia férjének is, hogy nyilvánvalóan vétkes felesége ellen, miért nem élt a törvény rendelte megtorlással. Mikor azt hozta fel kifogásul, hogy a gondolkodásra adott hatvan nap még nem telt el, elegendőnek vélték Vistilia ügyében határozni, s az asszonyt Seriphus szigetére száműzték.

Tárgyaltak az egyiptomi és a zsidó szertartások kitiltásáról is, és senatusi határozatot hoztak, hogy négyezer, e babonasággal fertőzött, felszabadított rabszolgát, kiknek életkora is megfelelő, Sardinia szigetére szállítsanak az ottani rablók megfékezésére, hiszen ha az

egészségtelen éghajlat miatt elpusztulnának, nem volna nagy kár értük; a többiek, ha meghatározott napig szentségtelen szokásaikat le nem vetkezik, távozzanak Italiából.

(86.) Ezek után Caesar előterjesztést tett: válasszanak egy szüzet Occia helyébe, aki ötvenhét éven át tökéletes szentségben volt a Vesta-kultusz papnője, s köszönetet mondott Fonteius Agrippának és Domitius Polliónak, hogy leányaik felajánlásával versengtek az állam iránt való kötelesség teljesítésében. Pollio leánya részesült előnyben, de csak azért, mert anyja ugyanabban a házasságban maradt meg, tudniillik Agrippa válásával csökkentette házának tekintélyét. De Caesar, bár mellőzte, egymillió sestertiusnyi hozománnyal vigasztalta meg a leányt.

(87.) Mivel a nép zúgolódott a szörnyű gabonadrágaság miatt, megszabta, milyen árat fizessen a vásárló, mondván, hogy minden mérő után két-két sestertiust fog adni a kereskedőknek. Mégsem fogadta el az ezért már korábban is felajánlott „haza atyja" címet, sőt indulatosan megrótta azokat, akik az ő feladatait „isteninek" s őt magát „úrnak" mondották. Így szorult szűk térre és sikamlós talajra az ékesszólás olyan princeps alatt, ki a szabadságtól félt, a hízelgést gyűlölte.

(88.) Azt találom ez idők íróinál és senatorainál, hogy a senatusban felolvasták Adgandestrius-nak, a chattusok fejedelmének levelét, amelyben ígérgette Arminius meggyilkolását, ha a gyilkossághoz mérget küldenek. A válasz az volt, hogy a római nép nem cselvetéssel és orvul, hanem nyíltan és fegyverrel szokott bosszút állni ellenségein. Ezzel a dicsőséggel Tiberius a hajdani vezérekkel tüntette fel magát egyenlőnek, akik Pyrrhus király ellen megtiltották s elárulták a mérget.

Különben Arminius a rómaiak elvonulása és Maroboduus elűzése után királyságra pályázván, szembekerült honfitársainak szabadságvágyával, és ő, aki fegyveres támadások ellen változó szerencsével harcolt, rokoni cselvetéstől esett el: szabadsághőse kétségtelenül Germaniának, és aki nem - mint más királyok s vezérek - a római nép kezdeti hatalmát, hanem virágzó birodalmát hívta ki; csatákban nem mindig győztes, háborúban sohasem vesztes. Harminchét évet, ebből tizenkettőt hatalomban élt, s tetteit még ma is éneklik a barbár népeknél: a görögök évkönyveiben ismeretlen, - ők csak a magukéit csodálják, - a rómaiak közt nem éppen híres, mert mi meg a régieket magasztaljuk, újabbakkal nem gondolunk.

III. KÖNYV

(1.) Agrippina nem szakította meg hajózását a téli tengeren, úgy érkezik meg a calabriai partokkal átellenben fekvő Corcyra szigetére. Itt néhány napot lelki nyugalma visszaszerzésére fordít, gyászában hevesen, tűrni képtelenül. Közben, megérkezésének hírére, legbizalmasabb barátai és igen sok katona, kik Germanicus alatt szolgáltak, de sok ismeretlen is a szomszédos községekből - részint mivel a princeps iránti kötelességüknek tartották, még többen azokhoz csatlakozva, - Brundisium városába özönlöttek, amely hajón a leggyorsabban elérhető s a legbiztosabb kikötő volt. És mihelyt a tengeren feltűntek a hajók, nemcsak a kikötő és a tengerpart szegélye, hanem a falak és háztetők is, ahonnan legmesszebbre lehetett látni, megteltek a gyászolók tömegével, akik egymást kérdezgették, vajon csendben, vagy valamilyen megszólítással fogadják-e a kiszálló Agrippinát. S még akkor sem tudtak megállapodni, hogy mi volna az alkalomhoz illő, mikor a hajók lassan besiklottak, nem a szokásos, gyors evezőcsapásokkal, hanem úgy, hogy minden a bánat képét mutatta. Miután két gyermekével, kezében a hamvvedret tartva, kiszállt a hajóból, és szemét a földre szegezte, egyszerre mindenki felzokogott, s nem lehetett volna megkülönböztetni rokonokat, idegeneket, férfiak vagy nők jajveszékelését, legfeljebb a szembetalálkozó friss gyászolók szomorúsága felülmúlta Agrippina hosszas bánkódástól kimerült kíséretéét.

(2.) Caesar két praetori cohorsot küldött azzal a további utasítással, hogy Calabria tisztviselői, Apulia és Campania lakosai adják meg a végső tisztességet fia emlékének. Így hát tribunusok és centuriók hordozták vállukon a hamvakat; elöl haladtak a dísztelen jelvények, lefelé fordított vesszőnyalábok; és valahányszor városokon vonultak keresztül, a gyászruhás nép, a dísztogás lovagok - a helység jómódja szerint - kelméket, illatszereket s egyéb gyászünnepi kellékeket égettek; a távolabbi községek lakói is odasereglettek, és a halotti szellemeknek áldozva s oltárokat állítva könnyekkel és együttes kiáltásokkal adták tanújelét fájdalmuknak. Drusus Tarracináig ment elébük Claudiusszal, Germanicus fivérével, és gyermekeivel, akik a fővárosban voltak. A consulok, Marcus Valerius és Marcus Aurelius (mert már hivatalba léptek), valamint a senatus és a nép nagy része, rendezetlenül lepte el az utat, és ki-ki kedvére sírt; távol maradt ugyanis a hízelgés, mivel mindenki tudta, hogy Tiberius alig leplezi Germanicus halála fölött érzett örömét.

(3.) Tiberius és Augusta távol tartotta magát a nyilvánosságtól: úgy vélték, méltóságukon aluli volna, ha az emberek előtt siránkoznának, vagy hogy ne vehessék észre színlelésüket, midőn mindenki szeme az ő arcukat fürkészné. Sem a történetíróknál, sem a hivatalos napi közleményekben nem találom, hogy anyja, Antonia, bármily gyászszertartáson részt vett volna, jóllehet Agrippinán, Drususon és Claudiuson kívül a többi vérrokon is név szerint fel van sorolva; vagy betegség akadályozta, vagy bánattól megtört lelke nem volt képes a roppant csapás látványát elviselni. Inkább hinném, hogy a palotából ki sem lépő Tiberius és Augusta tartotta vissza, hogy úgy lássék, egyforma a bánatuk, és az anya példamutatása tartóztatja a nagyanyát és a nagybátyát is.

(4.) Az a nap, mikor a maradványokat Augustus mauzóleumában elhelyezték, hol a csend miatt volt ijesztő, hol a sírástól hangos; tele a város utcái, a Mars-mezőn lobogó fáklyák. Itt a katonaság fegyveresen, jelvények nélkül a tisztviselők, a nép kerületenként - mindenki a köztársaság elbukását, a remények szertefoszlását panaszolta, gátlástalanabbul s nyíltabban, semhogy bárki azt hihette volna: gondolnak parancsolóikra. Tiberiust mégis az döbbentette meg legjobban, hogy mennyire fellángolt az emberek rokonszenve Agrippina iránt; a haza díszének, Augustus egyedüli vérének, a régi idők páratlan példaképének emlegették, s az

éghez és az istenekhez fordulva családja egészségéért könyörögtek, és hogy túlélhesse ellenségeit.

(5.) Voltak, kik az állami temetés pompáját hiányolták, s összehasonlították azzal a díszes és nagyszerű gyászünnepséggel, amelyet Augustus rendezett Drususnak, Germanicus atyjának. Bezzeg Tiberius akkor a kegyetlen télben Ticinumig ment elébe s nem távozott a holttesttől, úgy vonult be a városba; ott sorakoztak a ravatal körül a Claudiusok s Iuliusok ősképmásai; megsiratták a forumon, magasztalták a szónoki emelvényről; tetézve adták meg neki mindazt, amit a régiek meghonosítottak, vagy a későbbiek kitaláltak. Ezzel szemben Germanicusnak még a megszokott és bármely előkelőségnek járó kitüntetések sem jutottak osztályrészül. Hagyján, hogy testét a nagy távolság miatt idegen földön hamvasztották el, úgy-ahogy; de annál különb díszszertartással illett volna adózni neki pótlólag, ha a kezdetet a sors megtagadta. Nem ment elébe testvére, csak egynapi járóföldre, nem a nagybátyja, még a város kapujáig sem. Hol maradtak az ősi szokások, a ravatalra kitett viasz képmás, az elhunyt erényére emlékeztető énekek és magasztalások és könnyek, vagy legalább a fájdalom színlelt jelei?

(6.) Tiberius tudott erről, s hogy elfojtsa a kósza mendemondákat, rendeletben figyelmeztette a népet: sok híres római halt már meg a közért, de senkit ily forró szenvedéllyel nem gyászoltak; megtisztelés ez mind neki, mind valamennyiüknek, ha mértéket tartanak. Mert nem ugyanaz illik vezető férfiakhoz és az uralkodó néphez, ami szerényebb családokhoz vagy államokhoz. Friss fájdalmukban helyénvaló volt a gyász és a bánkódásból meríthető vigasz, de most már újból erősítsék meg a lelküket, miként egykor az isteni Iulius egyetlen leányának halála után, miként az isteni Augustus is unokáinak elvesztése után félrelökte a szomorkodást. Semmi szükség régebbi példákra, hányszor viselte el állhatatosan a római nép seregeinek pusztulását, vezéreinek elestét, híres családok teljes kihalását. A vezetők halandók, a közösség örök. Így hát térjenek vissza szokott foglalkozásukhoz, és mivel úgyis küszöbön áll a Megalesia-ünnep látványossága, gondoljanak a szórakozásokra is.

(7.) Ezután, mikor vége szakadt az állami gyásznak, visszatértek munkájukhoz, Drusus pedig az illyricumi seregekhez távozott, közben mindenki felajzva várta Piso felelősségre vonását. Sűrűn panaszkodtak, hogy ezalatt Asia és Achaia kies tájain utazgatva, fennhéjázó és alattomos időhúzással eltünteti bűneinek bizonyítékait. Híre terjedt ugyanis, hogy a már említett Martina, a Cnaeus Sentiustól küldött hírhedt méregkeverő váratlanul meghalt Brundisiumban, s kontyában méreg volt elrejtve, de testén semmi nyomát nem találták az öngyilkosságnak.

(8.) Piso pedig, miután előreküldte a fővárosba fiát, s kellő utasításokkal látta el, miképpen lágyíthatja meg az uralkodó szívét, Drusushoz indul, abban a reményben, hogy fivére halála miatt korántsem haragszik rá, sőt vetélytársának eltávoztával még kegyesebb is lesz hozzá. Tiberius, hogy pártatlanságát fitogtassa, nyájasan fogadja és az előkelő családok sarjainak kijáró bőkezűséggel jutalmazza az ifjút. Drusus azt válaszolja Pisónak, hogy ha igaznak bizonyulnának a híresztelések, a legnagyobb rész a fájdalomban az övé lenne, de jobban szeretné, ha hiú és hamis szóbeszéd volna, és Germanicus halála senkinek nem válnék vesztére. Mindezt nyíltan és minden titkolózás nélkül; nem vitás, hogy utasításokat kapott Tiberiustól, mert az egyébként egyenes és előzékeny ifjú ekkor vénemberes mesterkedésekhez folyamodott.

(9.) Piso átkelt a Dalmát-tengeren, Anconánál hagyta a hajókat, és Picenumon áthaladva a Via Flaminián utoléri azt a legiót, amelyet Pannoniából a fővárosba, onnan Africa megvédésére irányítottak; ez a tény sok mendemondára adott alkalmat, hogy mily gyakran mutogatta magát útközben, a katonák előtt. A gyanú elkerülése végett, vagy mivel a félő ember tervei bizonytalanok, Narniából lehajózott a Naron, majd a Tiberisen, ami csak fokozta a nép haragját, mivel hajója a Caesarok síremléke mellett kötött ki, s fényes nappal, mikor tele a part, ő maga nagy csapat cliens élén, Plancina asszonyi kísérettel, mindketten vidáman vonultak be.

Táplálta a gyűlölséget a forum fölé emelkedő házának ünnepi dísze, a sok vendég és lakoma is; és a hely látogatottsága miatt semmi nem maradt titokban.

(10.) Másnap Fulcinius Trio bevádolta Pisót a consuloknál. Vele szemben Vitellius, Veranius és Germanicus kíséretének többi tagja azt bizonygatta, hogy ez semmiképpen nem tartozik Trióra; ők sem vádlók, hanem mint jelentéstevők és tanúk óhajtják átadni Germanicus üzenetét. Trio ez ügyben elejtette a feljelentést, de engedélyt kapott korábbi életének vádolására, s kérték az uralkodót, vegye kézbe a vizsgálatot. Ez ellen a vádlottnak sem volt ellenvetése, mivel tartott a nép és a senatorok elfogultságától, ezzel szemben Tiberius elég erős ahhoz, hogy megvesse a mendemondákat, és anyja bűntudata is köti, s egyetlen bíró könnyebben megítéli az igaz, vagy a rosszabbra magyarázott dolgokat; a gyűlölet és irigység akkor kerekedik felül, ha sokan bíráskodnak. Tiberius figyelmét nem kerülte el a vizsgálat nehézsége, s hogy milyen híreszteléseknek tenné ki magát. Ezért néhány bizalmasának bevonásával meghallgatja a vádlók bejelentéseit és másik részről a kéréseket, s az ügyet döntés nélkül teszi át a senatushoz.

(11.) Közben Drusus visszatért Illyricumból, s bár a senatus régebben úgy határozott, hogy Maroboduus befogadása és az előző nyári fegyvertények miatt kis diadalmenetben vonuljon be, későbbre halasztotta a kitüntetést, úgy tért meg a városba.

Ezek után a vádlottnak, mivel a védőül felkért Lucius Arruntius, Publius Vinicius, Asinius Gallus, Aeserninus Marcellus, Sextus Pompeius különféle kifogással kitért, Marcus Lepidus, Lucius Piso és Livineius Regulus sietett segítségére. Közben felajzottan figyelte az egész város, mennyi a hűség Germanicus barátaiban, mekkora az önbizalom a vádlottban, eléggé féken tartja és visszafojtja-e érzelmeit Tiberius. Soha nem figyelt jobban a nép, soha több suttogó megjegyzést vagy gyanakvó hallgatást az uralkodóval szemben nem engedett meg magának.

(12.) A senatusi ülés napján a Caesar megfontoltan kiegyensúlyozott beszédet tartott. Atyjának legatusa és barátja volt Piso, s a senatus javaslatára ő maga adta segítőül Germanicus mellé, hogy rendet teremtsen Keleten. Hogy ott makacssággal és vetélkedéssel bőszítette-e az ifjút s örvendezett-e halálán, vagy bűnös merénylettel ő oltotta-e ki életét, elfogulatlan lélekkel kell vizsgálni.

- Mert ha legatusként áthágta hivatali hatáskörét, az imperatornak járó engedelmességet, s az ő halálán és az én gyászomon örvendezett, akkor gyűlölni fogom s távol tartom házamtól, de személyes sérelmemet nem princepsi hatalmammal torlom meg. Ha azonban bárki meggyilkolása miatt megbosszulandó bűntény derül ki, akkor a ti kötelességetek, hogy Germanicus gyermekeit és minket, szüleit is méltóképpen megvigasztaljatok. Egyszersmind azt is vizsgáljátok meg, lázító és pártütő módjára bánt-e a seregekkel Piso, kereste-e veszte-getéssel a katonák rokonszenvét, fegyverrel akarta-e megszerezni a provinciát, vagy mindezt alaptalanul felnagyítva híresztelték a vádlók, kiknek túlzott buzgalmáért joggal neheztelek. Mert mire volt jó lecsupaszítani testét és bemocskolásra kiszolgáltatni a sokaság szemének, s szétkürtölni idegenek közt is, hogy megmérgezték, ha ez mindmáig nem biztos és vizsgálatot igényel? Siratom én bizony fiamat, s mindig is fogom siratni, de a vádlottat nem akadályozom abban, hogy mindent előadjon, ami csak ártatlanságát támogathatja vagy Germanicus esetleges méltánytalanságát megvilágíthatja; titeket pedig kérlek, hogy amiért az ügy elválaszthatatlan fájdalmamtól, a felhozott vádpontokat ne fogadjátok el bizonyítottnak. Ti, kiket a rokoni vér vagy a kötelességtudat védőül adott melléje, ékesszólásotok és buzgalmatok teljes erejével segítsétek őt a veszedelemben. Ugyanilyen kitartásra, ugyanilyen állhata-tosságra szólítom fel a vádlókat. Germanicusnak a törvényeken felül azt az egyet adtuk meg, hogy nem a forumon, hanem a curiában, a senatus és nem a bírák előtt folyik halála ügyében a

vizsgálat. A többi vádpontot egyforma mértékkel kell tárgyalni. Senki Drusus könnyeit, senki az én szomorúságomat ne tekintse, sem a miellenünk szóló esetleges koholmányokat.

(13.) Ezután két napot szabnak a vádak előterjesztésére, s hatnapnyi idő elteltével a vádlott három napon át védekezhet. Ekkor Fulcinius régi és semmitmondó dolgokkal kezdi: hogy erőszakosan és kapzsin kormányozta Hispaniát, - ami akkor sem lett volna ártalmára a vádlottnak, ha rábizonyítják, de az újak alól tisztázza magát, és az elhárítás sem mentette volna fel, ha nagyobb bűnökben elmarasztalják. Utána Servaeus, Veranius és Vitellius egyforma buzgósággal, de legékesebben Vitellius azt hozta fel vádként, hogy Piso, Germanicus ellen érzett gyűlöletében és felforgató kedvében, a katonatömeget a szabados élettel és a szövetségesek bántalmazásával annyira megrontotta, hogy a leghitványabbak „a legiók apjának" nevezték; a legderekabbak, kiváltképpen Germanicus kísérői és barátai ellen viszont csak úgy tombolt; végül őt ráolvasásokkal és méreggel emésztette el; az orgiákra tért ezután és az istentelen áldozatokra, melyeket ő és Plancina mutatott be; meg hogy fegyverrel támadt az állam ellen, és csatában kellett legyőzni, hogy vádlottként törvény elé állíthassák.

(14.) A védelem a többi pontban bizonytalannak mutatkozott, mert sem a katonák megkörnyékezését, sem a provinciának hitványak kezére való átjátszását, de még az imperator ellen szórt rágalmakat sem lehetett tagadni. Csak a mérgezés vádját foszlatta szét nyilvánvalóan, amit a vádlók sem bizonyítottak kellőképpen: állításuk szerint Germanicus lakomáján, ahol Piso mellette hevert, saját kezével tett mérget az ételébe. Persze lehetetlennek látszott, hogy idegen szolgák között és annyi ott álló szeme láttára, Germanicus jelenlétében ezt merészelte volna; a vádlott fel is ajánlotta rabszolgáit és követelte a felszolgálók kínvallatását. De a bírák különböző okokból engesztelhetetlenek voltak: a Caesar, mert haddal támadta meg a tartományt, a senatus, mert igazában sohasem hitte el, hogy Germanicus nem merénylet miatt pusztult el... írtak volna, követelték. Ezt azonban Tiberius nem kevésbé ellenezte, mint Piso. Ugyanakkor a curia előtt a tömeg hangja hallatszott: nem fogják türtőztetni karjukat, ha a senatus felmenti; Piso szobrait odahurcolták a Gemonia-lépcsőkre és pozdorjává zúzták volna, ha a princeps parancsára meg nem védelmezik s vissza nem helyezik. Gyaloghintóba ültették tehát és egy testőrtribunusszal kísértették haza, közben az emberek találgatták: vajon épségére vigyáz-e, vagy mint a halálos ítélet végrehajtója kíséri?

(15.) Plancinát ugyanilyen gyűlölet vette körül, de nagyobb kegy; éppen ezért nem lehetett tudni, Caesar mennyit engedhet meg ellene. Plancina pedig, amíg függőben volt Piso reménye, társául ígérkezett bármilyen sorsban, és ha úgy adódnék, kísérőül a számkivetésben; majd amint Augusta titkos kérésére kegyelmet kapott, lassanként elszakadt férjétől, különválasztotta védekezésüket. A vádlott, miután felismerte, hogy ez végzetes lehet számára, vagy ő maga habozott, kísérletezzék-e tovább, fiainak buzdítására végül is elszánja magát és ismét a senatus elé járul; s az újból fellángoló vádolást, a senatorok ellenséges szavait, minden gyűlölséget és kegyetlenséget végigszenvedvén, semmitől nem rémült meg jobban, mint attól, hogy Tiberiust könyörtelennek, haragtalannak, eltökéltnek s zárkózottnak látta, hogy semmiféle érzelem le ne nyűgözze. Hazavitetvén, mintha másnapi védekezésén gondolkoznék, egy keveset ír, lepecsételi és átadja felszabadított rabszolgájának, azután szokásos testápolását végzi el. Majd késő éjjel, miután felesége eltávozott a hálószobából, bezáratta az ajtókat; kora hajnalban átvágott torokkal találták, kardja ott hevert a földön.

(16.) Emlékszem, hallottam az idősebbektől, hogy többször láttak Piso kezében egy irattekercset, amelyet ő maga nem tett közzé, de barátai mondogatták, hogy Tiberius levelei és Germanicus ellen adott megbízásai foglaltattak benne, és hogy eltökélt szándéka volt a senatus elé tárni s a princepset vádolni, ha Seianus hiú ígéretekkel nem áltatja; s hogy nem is önkezétől pusztult el, hanem egy ellene küldött orgyilkostól. Ezek közül egyiket sem

állítanám, mégsem lett volna szabad eltitkolnom olyanok előadását, kik a mi ifjúkorunkig éltek. Caesar szomorúra vált arccal panaszolta, hogy ezzel a halállal őt akarták gyűlöltté tenni a senatus előtt... és sűrűn tudakolja, Piso hogyan töltötte utolsó napját s éjjelét. És mikor az a legtöbb kérdésre okosan, néhányra kissé megfontolatlanul válaszol, felolvassa Pisónak ilyenforma szövegezésű levelét:

„Ellenségeim összeesküvésének és hamis vádból eredő gyűlölségnek vagyok áldozata, s mivel az igazság és ártatlanságom bizonyítására sehol sincs hely, a halhatatlan isteneket hívom tanúul, hogy hűséggel éltem irántad, Caesar, s ugyanolyan kötelességtudattal anyád irányában; titeket kérlek, legyen gondotok fiamra, akik közül Cnaeus Piso sorsomnak - bárhogyan alakult is - nem társa, mivel ezt az időt végig a fővárosban töltötte. Marcus Piso pedig lebeszélt arról, hogy visszatérjek Syriába. Bárcsak inkább én engedtem volna ifjú fiamnak, semmint ő öreg apjának! Annál nyomatékosabban kérem, hogy fonákságomért ne bűnhődjék ártatlanul. Negyvenöt éves odaadásomra, közös consulságunkra kérlek, egykor az isteni Augustusnak, a te atyádnak megbecsült híve és neked barátod, ki ezek után többé semmit sem fog kérni: szerencsétlen fiam bántatlanságát kérem."

Plancináról egy szót sem írt.

(17.) Ezek után Tiberius az ifjút felmentette a polgárháború vádja alól (hiszen atyai parancs volt, s mint fia nem tagadhatta meg), egyszersmind a család előkelőségét, valamint a mégiscsak érdemes Piso nehéz sorsát sajnálta. Plancina érdekében zavartan és szégyenkezve szólalt fel, anyja kérlelésére hivatkozva, aki ellen minden jóravaló ember titkon még hevesebben zúgolódott. Ez hát a nagyanya szent kötelessége: unokája gyilkosát látására, megszólítására méltatni, menteni a senatus ítélete elől! A törvényeknek minden polgár érdekét szolgáló ereje csak Germanicusnak nem jutott ki. Vitellius és Veranius hangja siratta el a Caesart, az uralkodó és Augusta védte Plancinát. Hát akkor a mérgeket és oly szerencsésen kipróbált mesterségét fordítsa Agrippina ellen, gyermekei ellen, s a derék nagyanyát és nagybátyát a nyomorult család vérével elégítse ki!

Két nap ezzel a látszatperrel telt el, miközben Tiberius egyre unszolta Piso fiait, hogy védelmezzék anyjukat. És mikor a vádlók és tanúk versengve szónokoltak ellene, senki nem válaszolt, ami inkább a szánakozást, mint a gyűlölséget fokozta. A véleményadásra elsőnek felszólított consul, Aurelius Cotta (mert ha Caesar elnökölt, a tisztviselők ezzel a hivatali jogukkal is éltek) úgy vélekedett, hogy Piso nevét töröljék a consuli jegyzékekből, javai egy részét pedig kobozzák el, úgy, hogy a másik rész Cnaeus Piso nevű fiának jusson; az változtassa meg előnevét; Marcus Pisót fosszák meg méltóságától, kapjon ötmillió sestertiust, és tíz esztendőre távozzék a városból; végül, tekintettel Augusta közbenjárására, járuljanak hozzá Plancina bántatlanságához.

(18.) A princeps az indítvány több pontját enyhítette; Piso nevét ne töröljék a jegyzékekből, hiszen Marcus Antoniusé, ki haddal támadt a hazára, Iullus Antoniusé, ki Augustus házát beszennyezte, bennmaradt; Marcus Pisót is mentesítette a gyalázattól, s engedélyezte apai vagyonrészét, mivel - mint többször említettem, - eléggé szilárd volt a pénz ellen, és ezúttal Plancina felmentése miatt érzett szégyenében engedékenyebb. Mikor Valerius Messalinus aranyszobor felállítását javasolta a Bosszuló Mars templomában, Caecina Severus pedig oltárt a Bosszulásnak, ellenvetéssel élt: hangoztatta, hogy külső győzelmekért szokás ilyeneket felajánlani, a belső bajokat szótlan gyásszal kell leplezni. Messalinus azzal egészítette ki javaslatát, hogy Tiberiusnak és Augustának, Antoniának, Agrippinának s Drususnak köszönetet kell szavazni Germanicus megbosszulásáért, de elmulasztotta megemlíteni Claudiust. Erre Lucius Asprenas a senatus színe előtt kérdést intézett Messalinushoz, vajon szándékosan hagyta-e ki, és csak akkor írták be Claudius nevét a határozatba.

Nekem, minél több friss vagy régi eseményt idézek fel, minden dologban annál inkább a szemembe ötlik, mennyire játék a halandó sors. Hiszen a hírnév, a remény, a köztisztelet bárkit inkább szánt uralkodásra, mint azt, akit jövendő princepsként a szerencse titokban rejtegetett.

(19.) Néhány nappal később Caesar javaslatára a senatus papi méltóságokat ruházott Vitelliusra, Veraniusra és Servaeusra; Fulciniusnak szavazatát ígérte a tisztségekhez, de figyelmeztette, hogy ékesszólását erőszakossággal ne járassa le. Ezzel zárult Germanicus halálának megbosszulása, melyről nemcsak az akkor élő emberek közt, hanem a következő időkben is különféle mendemondák jártak. Ennyire kétesek a legnagyobb dolgok: némelyek a bárhonnan hallottakat is bizonyosnak veszik, mások ellenkezőjére fordítják az igazságot, és mindkettő tovább terjed az utókorban.

Drusus pedig távozott a városból, hogy auspiciumait felújítsa, majd kis diadalmenetben vonult be. Néhány nappal ezután anyja, Vipsania, elhunyt, Agrippa valahány gyermeke közül egyedül természetes halállal, mert a többiről nyilvánvaló, hogy fegyver által, vagy - úgy hiszik - méregtől, vagy éhen pusztult el.

(20.) Ugyanebben az évben Tacfarinas, kinek előző nyáron Camillustól elszenvedett vereségét már megírtam, újrakezdi az africai háborút, eleinte kósza és gyorsaságuk miatt bosszulatlan rablótámadásokkal, azután falvakat dúlt fel, súlyos zsákmányokat hurcolt el, végül a Pagyda folyótól nem messze egy római cohorsot vett körül. Az erősség parancsnoka Decrius volt, ez a fáradhatatlan ember és kipróbált katona, aki gyalázatnak tartotta az ostromot. Előbb buzdítja katonáit, majd, hogy a nyílt mezőn ütközhessen meg, csapatát a tábor előtt sorakoztatja fel. S bár az első roham megfutamította a cohorsot, ő a lövedékzáporban is rendületlenül elébe áll a megfutamodóknak, korholja a jelvényhordozókat, hogy gyülevész hadak vagy szökevények elől római katona létükre meghátrálnak; és jóllehet sebeket kapott, és fél szemét is átszúrják, szembefordult az ellenséggel, s nem hagyta abba a harcot, míg csak embereitől cserbenhagyva el nem esett.

(21.) Lucius Apronius, Camillus utóda, mihelyt ez tudomására jutott, inkább övéinek szégyenletes viselkedése, semmint az ellenség dicsősége miatt aggódva, az idő tájt ritka és a hajdankorra emlékeztető tettel a gyalázatos cohors minden tizedik katonáját kisorsolja és kivégezteti. Szigorának annyi eredménye lett, hogy öreg katonákból álló zászlóalja, nem több, mint ötszáz ember, szétszórta Tacfarinasnak ugyanezeket a csapatait, mikor a Thala nevű erősséget ostromolták. Ebben az ütközetben Rufus Helvius közkatona egy polgár megmentésének dicsőségét szerezte meg s ajándékul nyakláncot és dárdát kapott Aproniustól; Caesar hozzáadta a polgárkoszorút, inkább kifogásolva, semmint megsértődve, amiért Apronius, proconsuli jogán, nem adományozta azt is. Tacfarinas pedig, minthogy a numidák megrémültek és húzódoztak az ostromtól, kiterjeszti a háborút; valahányszor szorongatták, meghátrált, majd ismét hátba támadta az elvonulókat. És a barbár, míg ez volt a harcmodora, büntetlenül űzött csúfot a hasztalan fáradó rómaiakból; de miután lekanyarodott a tengerparti helyekre s belebonyolódott a zsákmányba, amely állandó táborhoz kötötte, az atyjától odaküldött Apronius Caesianus - lovassága és segédcohorsai élén, melyekhez a legiók leggyorsabb katonáit adta, - sikeres csatát vív a numidákkal, s visszaűzi őket a sivatagba.

(22.) Rómában pedig Lepidát, aki az Aemiliusok nemes családjából származott, ezenfelül Lucius Sulla és Cnaeus Pompeius volt két dédapja, feljelentik: hazugul állította, hogy a gazdag és gyermektelen Publius Quiriniustól szült; ehhez járult még a házasságtörés, a méregkeverés vádja, és hogy a chaldaeus csillagjósoknak kérdéseket tett fel Caesar családja ellen; a vádlottat bátyja, Manius Lepidus védte. Quirinius a válás kimondása után még mindig ellenségeskedett, és ez, bármennyire hírhedt és vétkes nő volt is Lepida, szánalmat keltett

iránta. Ebben a perben nem egykönnyen lehetett kiismerni a princeps felfogását: annyira váltogatta és vegyítette a harag és a nagylelkűség jeleit. Először kérlelte a senatust, hogy ne tárgyalja a felségsértési vádat, később Marcus Servilius volt consult s más tanúkat olyan dolgok előadására csábított, amiket állítólag figyelmen kívül akart hagyni. Ugyanakkor Lepida katonai őrizetben tartott rabszolgáit átvitette a consulokhoz, s nem engedte, hogy a családjára vonatkozó vádpontokról kínvallatással kérdezzék ki őket. Drusust, mint kijelölt consult is mentesítette az elsőnek való véleménynyilvánítás alól. Ezt némelyek polgári magatartás jelének vélték, hogy a többiek ne kényszerüljenek hozzá csatlakozni, mások kegyetlenségre magyarázták: mert nem lépett volna vissza, csak az elmarasztalás kötelezettsége elől.

(23.) Lepida a játékok napjain, melyek a tárgyalást megszakították, előkelő asszonyokkal együtt vonult be a színházba. Siralmas panaszkodással szólította őseit s magát Pompeiust, aki az épületet emelte, és akinek szobrait mindenki láthatta; ezzel olyan szánakozást támasztott, hogy könnyekre fakadva szörnyű átkokat szórtak Quiriniusra; az ő gyermektelen vénségének és aljas-sötét házának vetnék oda azt, akit egykor Lucius Caesar feleségéül, az isteni Augustus menyéül szemeltek ki. Ezután a rabszolgák kínvallatása közben kiderültek bűnei, s a bírák csatlakoztak Rubellius Blandus véleményéhez, aki a víztől és tűztől való eltiltást javasolta. Vele értett egyet Drusus is, bár mások enyhébb büntetésre szavaztak. Majd Scaurus kedvéért, akinek egy leánya született tőle, hozzájárultak, hogy vagyonát ne kobozzák el. Csak ekkor tárta fel Tiberius, amit ő is Publius Quirinius rabszolgáitól tudott meg: hogy Lepida meg akarta mérgezni.

(24.) Az előkelő családok balsorsáért - mert rövid idő leforgása alatt a Calpurniusok Pisót, az Aemiliusok Lepidát vesztették el, - némi vigaszt jelentett az, hogy a Iunius-család visszakapta Decimus Silanust. Az ő sorsát ismertetem most röviden.

Amilyen állandó volt az isteni Augustus közéleti szerencséje, annyira áldatlan volt otthon leánya és unokája erkölcstelensége miatt: eltávolította őket a városból és szeretőiket halállal vagy száműzetéssel büntette. Mert a férfiak és nők közt oly közönséges vétket a vallás-gyalázás és felségsértés súlyos elnevezésével illette, és így az ősi nagylelkűséget s tulajdon törvényeit hágta át. De mások pusztulását és e kor egyéb eseményeit akkor fogom megírni, ha befejezvén, amire pályáztam, további művekre futja életemből: Decimus Silanus, Augustus unokájának csábítója, bár egyéb megtorlásra nem került sor, mint hogy Caesar barátságából kizárták, megértette, hogy ezzel a száműzetést adják tudtára, és csak Tiberius uralkodása alatt mert a senatushoz és a princepshez folyamodni, élve fivérének, Marcus Silanusnak befolyásával, aki jeles származása és ékesszólása miatt előkelő szerepet töltött be. De Tiberius a köszönetet mondó Silanusnak a senatorok előtt ezt válaszolta: ő is örül, hogy testvére hazatért hosszas távollétéből, s erre jogosan nyílt lehetőség, mivel nem senatusi határozat, nem bírói ítélet küldte számkivetésbe. Benne mégis csorbítatlanul él atyja neheztelése, és Silanus visszatértével nem vesztette hatályát Augustus akarata. Ott is élt ezután a városban, de tisztségeket nem kapott.

(25.) Előterjesztést tettek ezután Papius és Poppaeus törvényének enyhítéséről, melyet a Iulius-féle törvényjavaslatok után az idős Augustus hozott a nőtleneket sújtó intézkedések fokozására és a kincstár gyarapítására. Ettől azért nem lettek gyakoribbak a házasságok és több a nevelendő gyermek, túlsúlyban maradt a gyermektelenség; valójában a veszélyben forgók sokasága szaporodott, mivel minden ház ki volt téve a feljelentők gyanúsításainak, s miként korábban a bűnök, úgy akkor a törvények okoztak bajokat. Ez a körülmény arra int, hogy behatóbban értekezzem a jog eredetéről, és arról, miképpen jutottunk el a törvényeknek ehhez a végtelen sokaságához és változatosságához.

(26.) A legrégibb halandók, mivel még semmi gonosz vágy nem ösztönözte őket, bűnös cselekedetek s ennélfogva büntetés vagy kényszerítések nélkül éltek: jutalmakra sem volt szükség, mivel ösztönösen törekedtek a jóra, és mivel semmire nem vágytak az erkölcs ellenében, semmitől sem kellett őket félelemkeltéssel tiltani. De miután az egyenlőséget levetkezték, s a mértéktartás és szemérem helyett megjelent a nagyravágyás és az erőszak, kialakultak az egyeduralmak, és sok népnél örökre meg is maradtak. Némelyek azonnal inkább a törvényeket választották, vagy miután meggyűlölték a királyokat. A törvények - az emberi elme faragatlanságához mérten - eleinte egyszerűek voltak, s a hír leginkább azokat kapta szárnyra, melyeket a cretaiaknak Minos, a spartaiaknak Lycurgus, majd később az athéniaknak - már mesterkéltebben és nagyobb számban - Solon írt. Nekünk Romulus kénye szerint parancsolt, utána Numa vallási előírásokkal és isteni joggal nyűgözte le a népet, s ehhez hozzátett egyet-mást Tullus és Ancus. De főképpen Servius Tullius hozta azokat a törvényeket, amelyeknek még a királyok is alá voltak vetve.

(27.) Tarquinius elűzése után a patriciusok csoportosulásai ellen a nép számos biztosítékot szerzett a szabadság védelmére és az egyetértés erősítésére: decemvireket választottak, és egybegyűjtvén mindazt, ami bárhol is jó, összeállították a tizenkét táblát, a jogegyenlőség állapotának beteljesedését. Mert a későbbi törvényeket, bár olykor az ártalmas gonosztevők ellen, gyakrabban mégis a rendek meghasonlása közepette és meg nem engedett tisztségek elnyerése céljából, vagy híres férfiak száműzésére s egyéb hitvány célok szolgálatában, erőszakkal hozták. Így jutottak szóhoz a népet fellázító Gracchusok és Saturninusok, nem kevésbé a senatus nevében osztogató Drusus; így nyerték meg a polgárjog reményével, illetve játszották ki tribunusi közbelépéssel a szövetségeseket, és még az italiai, majd a polgárháborúban sem mulasztották el, hogy sok és egymásnak ellentmondó intézkedést ne hozzanak, míg Lucius Sulla, a dictator - eltörölve vagy megváltoztatva a korábbiakat, és még többet adva hozzájuk, - e téren nyugalmat nem teremtett, de nem hosszú időre: nyomban újabb zavart keltettek Lepidus törvényjavaslatai, s a tribunusok nemsokára megint szabad kezet nyertek ahhoz, hogy a népet tetszésük szerint lázítsák. S már nemcsak a köz érdekében, hanem egyesek ellen is intézményesítették a törvényszéki eljárást; és a legromlottabb államban legtöbb a törvény.

(28.) Ekkor Cnaeus Pompeius, kit a közerkölcs megjavítására választottak harmadszor consullá, és aki nyomasztóbbnak bizonyult orvosszereivel, mint amilyenek a bűnök voltak, tulajdon törvényeinek szerzője és felforgatója, amit fegyver által védelmezett, fegyver által vesztett el. Ezután húsz év szakadatlan meghasonlásban; sem erkölcs, sem törvény, a leghitványabb tettek büntetlenül maradtak, és sok tisztes cselekedet végzetesnek bizonyult. Végül a hatalmában biztos Caesar Augustus hatodik consulsága alatt eltörölte triumvir korában parancsolt rendeleteit, s törvényeket adott, melyeket békében és princepsi uralkodása alatt élvezhetünk. Keményebbek azóta a kötelékek, és őrködnek rajtuk: a Papius-Poppaeus-féle törvény jutalmat tűz ki avégből, hogy ha valaki a szülőket illető kiváltságoktól elesik, mint közös szülő, a nép kaphassa meg a gazdátlan örökségeket. De mélyebbre hatoltak, s kezükbe kaparintották a várost, Italiát és a bárhol található polgárságot, és sokak helyzetét megrendítették. És rettegés fenyegetett volna már mindenkit, ha Tiberius orvosszerül ötöt a volt consulok, ötöt a praetorok, ugyanannyit a senatus többi tagja közül ki nem sorsoltat, akik több törvényes megkötésen lazítottak, és ez egyelőre némi enyhülést jelentett.

(29.) Ugyanebben az időben Tiberius a senatorok figyelmébe ajánlotta Nerót, Germanicus immár serdülő korba lépő fiát, és a hallgatóság gúnyos mosolygása közepette kérte, hogy mentesüljön a vigintiviratus tisztségeinek betöltésétől és a törvények szabta időnél öt évvel korábban pályázhasson a quaestorságra. Arra hivatkozott, hogy neki és fivérének ugyanezt szavazták meg Augustus javaslatára. De nem kétlem: akkor is voltak, akik efféle kérésből

titokban gúnyt űztek, pedig akkor még csak kezdődött a Caesarok felemelkedése, s inkább szem előtt volt a régi szokás, és a mostohafiút lazább rokoni kötelék fűzi mostohaapjához, mint az unokát a nagyapjához. Ráadásul megszavazták neki a pontifexi méltóságot, és amely napon először lép a forumra, ajándékot a népnek. Az emberek boldogok voltak, hogy Germanicus fiát már felserdültnek látták, és csak fokozta az örömöt Nerónak és Iuliának, Drusus leányának a házassága. De amiképp ezt helyesléssel, azt viszont ellenkezéssel fogadták, hogy Claudius fiának apósul Seianust szánták. Beszennyezi ez a család előkelőségét, gondolták, s túlságosan magasra emeli a máris nagyratöréssel gyanúsítható Seianust.

(30.) Az év végén távozott az élők sorából két jeles férfi, Lucius Volusius és Sallustius Crispus. Volusius régi családból származott, mely azonban csak a praetorságig vitte; a consulságot ő szerezte meg, censori hatáskörben is eljárt, mikor a lovagok jegyzékét állította össze, s a vagyonnak, amellyel családja oly mérhetetlen befolyásra tett szert, ő vetette meg az alapját. A lovagrendű családból származó Crispust Gaius Sallustius, a római történetírás dísze, mint nővérének unokáját, örökbe fogadta. Ő azonban, bár nyitva állt előtte a méltóságok elnyerésének útja, Maecenas nyomdokain haladva, senatori tisztség híján is sokakat megelőzött hatalomban, akik diadalmenettel s consulsággal dicsekedtek. Műveltségével és ízlésével elütött az ősi szokásoktól, s túláradó gazdagsága közel járt a tékozláshoz. E mögött mégis ott rejlett szellemének ereje, amely nagy feladatok vállalására tette képessé, annál hatékonyabban, mivel tunya álmosságát inkább csak álarcnak használta. Így hát Maecenas életében ő volt a második, majd az első, kire az uralkodói titkokat rá lehetett bízni; egyebek közt Postumus Agrippa meggyilkolásáról is tudott; élemedett korában inkább a princeps barátságának látszatát tartotta meg, mint a befolyást. Ez történt annak idején Maecenasszal is: a végzet rendelése, hogy a hatalom ritkán tart örökké, vagy talán csömör fogja el az egyik felet, mikor már mindent megadott, illetve a másikat, mikor már nincs mit kívánnia.

(31.) Következik Tiberius negyedik, Drusus második consulsága, melyet apa és fiú együttes hivatalviselése tett emlékezetessé. Mert két évvel korábban Germanicusnak Tiberiusszal közösen viselt azonos méltósága sem a nagybátyának nem okozott örömöt, sem természettől nem lehetett oly szoros. Ez év elején Tiberius - állítólag egészségének megszilárdítására - Campaniába vonult, hovatovább huzamos és megszakítás nélküli távollétet tervezve, vagy hogy atyja távollétében Drusus egyedül töltse be a consuli hivatalt. És egy kicsiny ügy, mely nagy vetélkedéssé fejlődött, véletlenül lehetőséget nyújtott az ifjúnak, hogy közkedveltté legyen. Domitius Corbulo volt praetor Lucius Sullát, az előkelő ifjút feljelentette a senatusnál, mert egy gladiatori látványosság alkalmával nem adott neki helyet. Corbulo mellett szólt kora, az ősi szokás, az idősebbek rokonszenve, amit Mamercus Scaurus, Lucius Arruntius és Sullának több más rokona igyekezett ellensúlyozni. S versengve szónokoltak és az ősök példáit emlegették, akik súlyos határozatokkal bélyegezték meg az ifjúság tiszteletlenségét, míg aztán Drusus a kedélyek lecsillapítására alkalmas szavakkal lezárta a vitát. Corbulónak pedig elégtételt szolgáltatott Mamercus, Sullának egy személyben nagybátyja és mostohaapja, aki a kor legkiválóbb szónoka volt.

Ugyanez a Corbulo, miután sokat hangoztatta, hogy Italia-szerte a legtöbb út a bérlők csalárdsága és a tisztviselők gondatlansága miatt használhatatlanná és járhatatlanná vált, szívesen vállalta az ügykör ellátását. Ezt azonban nem annyira közhasznúnak találták, inkább vészesnek sokakra nézve, akiknek vagyonát és jó hírét ítéleteivel és árvereztetéssel tönkretette.

(32.) Nem sokkal később a senatusnak küldött levelében Tiberius bejelentette, hogy Tacfarinas betörésével Africában újból felborult a rend, és hogy senatusi döntés alapján katonáskodáshoz értő, testileg erős és harcra termett proconsult kell választani. Ennek ürügyén Sextus Pompeius gyűlölködő hajszába kezdett Manius Lepidus ellen; tunya, nincstelen és

őseihez méltatlan személynek vádolta, akit ezért ki kell zárni az asiai helytartósorsolásból is, szemben a senatusszal, amely Lepidust inkább szelídnek, semmint tehetetlennek, szűkös helyzetét apjától örököltnek és mocsoktalanul megőrzött nemességét tiszteletre, nem gyalázatra méltónak vélte. Így hát ki is küldték Asiába, Africáról pedig úgy határoztak, hogy Caesar válassza ki, akire rá lehetne bízni.

(33.) Eközben Severus Caecina azt javasolta, hogy azt a tisztviselőt, akinek tartomány jutott, felesége ne kísérhesse el, előzőleg azonban többször elismételte, hogy ő jó egyetértésben él, hat gyermekük van, s hogy amit ő a köz érdekében előterjeszt, a maga házában is megtartotta, mert Italiában hagyta feleségét, bár negyven esztendőt szolgált több provinciában. Nem ok nélkül határoztak úgy valamikor, hogy asszonyokat szövetségesek vagy idegen népek közé ne hurcoljanak: a női kísérettel vele jár, hogy békében fényűzéssel, háborúban ijedezéssel akadályozza az ügyeket, és a római hadmenetet barbár felvonulás hasonlatosságára formálja. Nemcsak gyámoltalan és fáradalmak elviselésére képtelen az asszony, hanem - ha módja van rá, - kegyetlen, becsvágyó, hatalomra áhítozó; ott járkál a katonák között, centuriókat tart a keze ügyében; a minap is egy nő vezette a cohorsok gyakorlatozását, a legiók díszfelvonulását. Gondolják csak meg: ahányszor zsarolásért perbe fognak valakit, a vádak jó része a feleségre hárul; hozzájuk szegődik rögtön a tartományi lakosság legalja, az ügyeket ők veszik kézbe, ők intézik; két ember kivonulásaira kell seregleni, két főhadiszállás alakul ki; közben egyre önkényesebbek és zabolátlanabbak az asszonyok parancsai, kiket egykor Oppius és mások törvényei ráncba szedtek ugyan, de most, hogy a kötelékek meglazultak, az otthont, a forumot, sőt hovatovább a seregeket is irányítják.

(34.) Kevesen fogadták helyesléssel a beszédet: többen közbekiabáltak, hogy a javaslat nem tartozik a tárgyhoz, és Caecina nem illetékes ily fontos kérdés elbírálására. Majd Valerius Messalius, akinek Messala volt az apja, s meg is volt benne az apai ékesszólás visszfénye, azt válaszolta, hogy a régiek szigora sokban jobbra és enyhébbre változott; hiszen nem ostromolják - mint egykor - hadak a várost, a tartományok sem ellenségesek; különben is keveset engedélyeznek a női szükségletekre, és ez még a férjek háztartását sem terheli meg, nemhogy a szövetségeseket; minden egyéb közös a férjjel, és ebben nincs semmi, ami a békét akadályozná. Háborúba persze hadifelszereléssel kell vonulni, de a fáradozás után visszatérőt várhatja-e tisztesebb pihenés, mint a hitves mellett? De némely nők becsvágyóvá vagy mohóvá süllyedtek. Hát az illető tisztségviselők közül nem lettek-e sokan mindenféle bűnös szenvedély rabjai? Ebből mégsem következik, hogy most senkit nem küldenek provinciába. A feleség hibái gyakran megrontották a férjet. Talán bizony minden nőtlen férfi feddhetetlen? Meghozták egykor az oppiusi törvényeket, mivel az állam helyzete úgy kívánta; később engedtek belőlük valamit, és enyhítették őket, mert úgy volt üdvös. Meddő dolog tunyaságukat más szóval illetni: a férfi hibája az, ha a nő túllépi a mértéket. Most azonban egy vagy két ember gyámoltalansága miatt méltánytalanul vonnák el a férjektől jóban és rosszban közös társukat, ugyanakkor a természettől fogva gyenge nemet magára hagynák és kiszolgáltatnák a maga sóvárságának, mások vágyainak. A házasság akkor is alig marad sértetlen, ha a férj közvetlenül vigyázza: mi lesz, ha éveken át feledésbe merül, akárha elváltak volna? Úgy szálljanak szembe a másutt elkövetett vétkekkel, hogy a városi élet bajaira is gondoljanak.

Drusus a maga házasságáról fűzött hozzá egyet-mást; az uralkodóház tagjainak ugyanis gyakran fel kell keresniük a birodalom távoli vidékeit. Hányszor ment az isteni Augustus nyugatra vagy keletre Livia társaságában! Ő maga is elment Illyricumba, és ha úgy látszik üdvösnek, más népekhez is el fog menni, de korántsem mindig nyugodt lélekkel, ha el kell szakadnia kedves feleségétől, annyi közös gyermekük anyjától. Így aztán Caecina javaslatát elvetették.

(35.) A következő senatusi ülésen Tiberius - közvetetten célozva arra, hogy az atyák minden gondot a princepsre hárítanak, - levélben Marcus Lepidust és Iunius Blaesust nevezte meg, hogy kettejük közül válasszák Africa proconsulát. Ekkor meghallgatták mindkettőt: Lepidus nyomatékosabban mentegetőzött, mikor is testi gyengeségét, gyermekeinek korát, leánya férjhezmenetelét hozta fel kifogásul, s érteni lehetett azt is, amit elhallgatott: hogy Blaesus nagybátyja Seianusnak és ezért esélyesebb. Blaesus látszólag tiltakozva válaszolt, de nem ugyanolyan határozottsággal, az egyhangú hízelgés pedig melléje állott.

(36.) Ezután olyasmit vettek elő, ami ott bujkált sokak bizalmas panaszaiban. Divatba jött a leghitványabbak közt az a szabadosság, hogy büntetlenül gyalázkodhatnak és gyűlölséget kelthetnek derék emberek ellen, ha látszólag a császár személyébe kapaszkodnak, s valahányszor szabadon bocsátottak, sőt rabszolgák volt gazdájukat vagy urukat akár szóval, akár tettleg bántalmazták, még őtőlük kellett félni. Így hát Gaius Cestius senator kifejtette, hogy az uralkodók az istenek képviselői ugyan, de az istenek is a hozzájuk könyörgőknek csak jogos kéréseit hallgatják meg, és senki a Capitoliumra vagy más római templomba nem azért menekül, hogy az ottani védettséget garázdálkodásra használja. Hatálytalanok és teljességgel értelmüket vesztik a törvények, ha Annia Rufilla, akit ő csalás miatt a bíróságon elítéltetett, a forumon, a curia küszöbén, gyalázkodással és fenyegetésekkel áraszthatja el, s ő nem mer a törvényszékhez folyamodni, mert a császár képmását szegezték vele szembe. Hasonló, sőt még felháborítóbb eseteket zúgtak mások is körülötte, s addig-addig kérlelték Drususst, hogy szabjon ki példás büntetést, míg végül megidéztette, és mikor a vád rábizonyult, őrizetbe vétette.

(37.) A princeps kezdeményezésére és senatusi határozat alapján ugyancsak büntetéssel sújtottak két római lovagot, Considius Aequust és Caelius Cursort, amiért koholt felségsértési váddal támadták meg Magius Caecilianus praetort. Mindkét dolgot Drusus dicséretére magyarázták: ő az, ki a városban, a gyülekezetek és beszélgetők közt forgolódva apja megközelíthetetlenségét enyhíti. Még az ifjú fényűzése sem igen volt ellenükre: inkább erre fordítsa erejét, a nappalt építkezéssel, az éjszakát lakomákkal töltse, semmint hogy egyedül és élvezetektől tartózkodva szomorú elővigyázatosságban és gonosz gondok közepette éljen.

(38.) Mert sem Tiberius, sem a feljelentők nem fáradtak el. Ancharius Priscus például zsarolással vádolta Caesius Cordust, Creta proconsulát, és megtoldotta a vádat a felségsértés bűnével, amely akkor minden vád kiegészítője volt. Caesar az előkelő macedoniai Antistius Vetust, akit a házasságtörés vádja alól felmentettek, a bírákat megfeddvén felségsértésért vonatta felelősségre, mint felforgató és Rhescuporis terveibe beavatott személyt, mivel Cotys meggyilkolása után háborút készített elő ellenünk. Ezért a vádlottat eltiltották víztől és tűztől, s büntetését azzal súlyosbították, hogy olyan szigeten kell tartózkodnia, amely sem Macedoniához, sem Thraciához nem esik közel.

Mert Thracia - miután megosztották az uralmat Rhoemetalces és Cotys gyermekei között, akik mellé kiskorúságuk idejére Trebellienus Rufust rendelték gyámul, - folyton lázongott szokatlan kormányzatunk ellen, s Rhoemetalcest csakúgy, mint Trebellienust azzal vádolta, hogy bosszulatlanul hagyja az ország lakosságán esett sérelmeket. A coelaleták, odrusák és diusok, mindmegannyi erős törzs, más-más, de egyforma jelentéktelen vezérek alatt ragadtak fegyvert, s ezért nem tudtak pusztító háborúra összefogni. Egy részük a közvetlen környéket lázítja, mások a Haemus-hegységen is átkelnek, hogy a távolabbi törzseket bevonják, java részük pedig, a leginkább fegyelmezettek, a királyt s Philippopolist, a macedon Philippustól alapított várost veszik ostrom alá.

(39.) Mikor Publius Vellaeus, a legközelebbi sereg parancsnoka, erről tudomást szerzett, a szövetséges lovas alakulatokat és a könnyű cohorsokat azok ellen küldi, akik zsákmányolva és segédcsapatokat toborozva szanaszét portyáztak, ő maga a gyalogság zömével az ostromlott város felmentésére vonul. S egyszerre minden sikerrel járt: lekaszabolták a fosztogatókat, és viszály támadt az ostromlók között, a király jókor tört ki, a legio is odaért. Nem is illett volna csatának vagy ütközetnek mondani, hisz félig felfegyverzett és rendezetlen alakulatokat vagdostak le, a mi vérünk hullása nélkül.

(40.) Ugyanebben az évben Gallia törzsei a nagy eladósodás miatt zendülésben törtek ki, melyet a trevirek között Iulius Florus, az aeduusoknál Iulius Sacrovir szított a leghevesebben. Mindketten előkelő származásúak, őseik sok jó szolgálatot tettek, ezért római polgárjogot kaptak már régen, mikor az még ritka és csak arra érdemeseknek kijáró jutalom volt. Ezek tehát a legelszántabbak bevonásával, vagy akik szegénységük és a büntetéstől való félelem miatt elsősorban kényszerültek törvényszegésre, titkos megbeszéléseken megállapodnak, hogy Florus a belgákat, Sacrovir a velünk szomszédos gallokat lázítja fel. És csakugyan, a gyűléseken és összejöveteleken lázító beszédeket tartottak a folytonos adózásról, az uzsora súlyosságáról, a helytartók kíméletlenségéről és fennhéjázásáról, meg hogy a katonaság is lázong Germanicus halálhíre óta: kiváló alkalom a szabadság visszaszerzésére, ha most, erejük virágjában, meggondolják, mennyire szegény Italia, mennyire harciatlan a városi nép, és a seregekben csak az idegenek képviselnek erőt.

(41.) Alig akadt törzs, amely érintetlen maradt e mozgalom magvaitól, de elsőnek az andecavusok és turonusok léptek porondra. Közülük az andecavusokat Acilius Aviola legatus fékezte meg: ellenük vezényelte a Lugdunumban őrszolgálatot teljesítő cohorsot; a turonusok Visellius Varrónak, Alsó-Germania legatusának odairányított legionariusaitól szenvedtek vereséget; ezeket ugyanaz az Aviola és néhány galliai főember vezényelte, akik segítséget hoztak, hogy leplezzék, s inkább majd kellő időben hajtsák végre elpártolásukat. Látni lehetett Sacrovirt is, amint fedetlen fővel harcolt a rómaiak mellett; mint ő állította: vitézségének bizonyítására, de a foglyok elárulták: azért tette magát felismerhetővé, hogy ne vegyék célba. A döntés ügyében megkérdezett Tiberius elutasította a jelentést, s határozatlanságával csak szította a háborút.

(42.) Közben Florus tovább munkálkodott terveinek megvalósításán: egy trevirekből toborzott lovasalakulatot, amelyet a mi katonai fegyelmünk szerint tartottak, arra igyekezett rávenni, hogy a római kereskedők felkoncolásával kezdje meg a háborút; néhány lovas kötélnek is állt, a többség hűségesen kitartott. A többi, az eladósodottak vagy függő viszonyban élők tömege, fegyvert fogott. Éppen az Arduenna nevű erdők felé jártak, mikor a két seregtől érkező legiók, amelyeket Visellius és Gaius Silius ellenkező oldalról vonultatott fel velük szembe, útjukat állták, s a válogatott csapattal előreküldött Iulius Indus - aki ugyanabból a törzsből származott, de ellensége volt Florusnak, ezért szolgálatra annál készebb, - az egyelőre rendezetlen tömeget szétszórta. Florus rejtekhelyeit váltogatva kijátszotta a győzteseket, végül is, mikor meglátta a katonákat, kik a menekülés útjait megszállták, öngyilkosságot követett el; így szakadt vége a trevir zendülésnek.

(43.) Az aeduusoknál a lázadás nagyobb méreteket öltött, mert ez a törzs sokkal tehetősebb, és elnyomásához messze az őrsereg. Augustodunumot, a nép fővárosát, Sacrovir már korábban elfoglalta felfegyverzett csapataival, hogy Gallia legelőkelőbb ifjait, kik itt folytatták tanulmányaikat, és ezzel a záloggal szüleiket s rokonaikat is magának nyerje meg; egyszersmind az ifjaknak kiosztja a titokban készített fegyvereket. Negyvenezren voltak, ötödrészben legionariusi fegyverekkel, a többiek vadászgerelyekkel, késekkel és egyéb vadászeszközökkel felszerelve. Hozzájuk járulnak a gladiatorságra szánt rabszolgák, kiknek

ottani szokás szerint egész testét vaspáncél borítja: cruppellariusoknak mondják őket, csapásokat nem tudnak osztogatni, mások csapásai nem járják át testüket. Ezeket a seregeket tovább gyarapította a szomszéd törzseknek egyelőre ha még nem is nyílt csatlakozása, de egyeseknek már kész hajlandósága és a római vezérek vetélkedése: vita folyt köztük, mert mindkettő magának követelte a hadjárat irányítását. Később az öregségtől törődött Varro lemondott az ereje teljében levő Silius javára.

(44.) Rómában azt hitték, nemcsak a trevirek és az aeduusok pártoltak el, hanem Galliának mind a hatvannégy törzse; megnyerték szövetségesül a germánokat, ingadozik Hispania: a hír, szokás szerint, mindent nagyobbra duzzasztott. A polgárság színe-javát elszomorította a közgond, sokan annyira gyűlölték a jelent és annyira sóvárogtak a változásra, hogy örültek az őket is fenyegető veszedelmeknek, s szidták Tiberiust, amiért ily mozgalmas helyzetben vádiratokkal foglalatoskodik. Talán Sacrovir is felségsértési vád alapján kerül a senatus elé? Akadtak végre férfiak, kik a vérszomjas levelekre fegyverrel adják meg a választ. A nyomorúságos békét jobb akár háborúval is felcserélni. Tiberius annál nyomatékosabban nyugodtnak mutatkozott, nem mozdult, arckifejezését sem változtatta meg, a megszokott módon élt azokban a napokban is, mélységes zárkózottságban, - talán már tudta, hogy a dolog nem rendkívüli és a hírekhez képest jelentéktelen.

(45.) Eközben a két legio élén bevonuló Silius az előreküldött szövetséges lovassággal pusztítja a határszélen élő sequanusok falvait, akik mint az aeduusok szomszédai és szövetségesei fegyverben állottak. Majd gyors menetben Augustodunum felé vonul, de úgy, hogy versengnek egymással a jelvényhordozók, és még a legénység is zúg, hogy a szokott pihenőt, az éjszakányi időt ne várják végig: hadd lássák már az ellenfelet, és őket is lássák: annyi elég is a győzelemhez. A tizenkettedik mérföldkőnél, egy nyílt mezőn feltűnt Sacrovir és serege. Középre állította a páncélosokat, a szárnyakra a cohorsokat, hátra a félig felfegyverzetteket. Ő maga a főemberek kíséretében, pompás lovon végigjárta a sorokat, felemlegette a gallok régi dicsőségét, s hogy milyen csapásokat mértek a rómaiakra; amilyen szép lesz a győzteseknek a szabadság, annyival tűrhetetlenebb a szolgaság az újra legyőzötteknek.

(46.) Nem sokáig beszélhetett és nem is örvendezőknek, mert közeledett a legiók hadsora, s ezt a rendezetlen és katonáskodáshoz nem értő falusiak sem szemmel, sem füllel nem bírták. Másrészről Silius, bár az előre biztos remény szükségtelenné tette a buzdítást, mégis azt harsogta, mekkora szégyen, hogy őket, Germania legyőzőit, gall ellenség ellen vezetik.

- A minap egyetlen cohors verte le a lázadó turonusokat, egyetlen lovascsapat a trevireket, ugyanannak a seregnek néhány osztaga a sequanusokat. A pénzes és élvezetekben dúskáló, de annyival inkább harciatlan aeduusokat győzzétek le és a megfutamodókat ne bántsátok!

Erre óriási rivalgás, és máris köréjük özönlött a lovasság, az arcvonalat pedig a gyalogosok rohamozták meg, és nem késlekedtek a szárnyakon sem; némi fennakadást a páncélosok okoztak, mert a pikkelyek ellenálltak a dárdáknak és a kardoknak. De a katonák bárdot és fejszét ragadtak, s mintha falat törnének át, csépelték a páncélt és hordozóját; egyesek karóval vagy villával döntögették fel a tehetetlen tömeget, s mivel földre terítve nem is kísérleteztek a feltápászkodással, mintha meghaltak volna, otthagyták őket. Sacrovir először Augustodunumba, azután a megadástól való féltében leghívebb embereivel egy közeli birtokra menekült. Itt ő önmagával, a többi kölcsönösen egymással végzett. A rájuk gyújtott épület valamennyit szénné égette.

(47.) Ekkor Tiberius végre írásban közölte a senatusszal a háború kitörését s egyben befejezését; az igazságból semmit el nem vett, semmit hozzá nem tett, mondván, hogy a legatusok hűséggel és vitézséggel győztek, ő a terveivel. Egyben az okokat is megadta, hogy miért nem ő vagy Drusus vonult ki erre a hadjáratra; hangsúlyozta, milyen nagy a birodalom,

és hogy nem illő a vezetőkhöz, ha egyik vagy másik törzs zavarog... elhagyván a várost, ahonnan az egész államot kormányozzák. Most, mivel nem aggódás vezetné, el fog menni, hogy lássa a helyzetet és rendet teremtsen. Visszatéréséért a senatorok fogadalmakat, hálaadásokat és egyéb kitüntetéseket szavaztak meg. Egyedül Dolabella Cornelius volt az, aki meg akarta előzni a többit s ezért hallatlan hízelgésre vetemedett: azt javasolta, hogy kis diadalmenetben vonuljon be Campaniából a városba. Így került sor Caesar második levelére, amelyben kijelentette: nincs annyira híjával a dicsőségnek, hogy oly sok harcias nép leigázása, ifjúkorában annyi diadalmenet elfogadása vagy visszautasítása után, most öreg fejjel egy külvárosi sétából álló látszatkitüntetésnek szükségét érezné.

(48.) Körülbelül ugyanebben az időben azt kérte a senatustól, hogy az elhunyt Sulpicius Quiriniust állami temetéssel tiszteljék meg. Ennek a Quiriniusnak, aki Lanuvium községből származott, semmi köze sem volt a Sulpiciusok régi és patriciusi nemzetségéhez, de fáradhatatlan katona lévén, serény szolgálataival az isteni Augustus alatt consulságot, majd miután elfoglalta Cilicián túl a homonadensisek erősségeit, triumphatori jelvényeket kapott; mikor irányítóként az Armeniában parancsnokló Gaius Caesar mellé rendelték, a Rhodus szigetén tartózkodó Tiberiusnak is megadta a tiszteletet. Tiberius most tárta fel ezt a senatus előtt, megdicsérte iránta való szolgálatait és elmarasztalta Marcus Lolliust, akiben a Gaius Caesartól szenvedett sérelmek és viszálykodásuk okozóját gyanította. De mások előtt korántsem volt ilyen jó emléke Quiriniusnak, mivel, mint említettem, Lepidát bajba keverte, öregségét pedig fösvényen és túl befolyásosan élte le.

(49.) Az év vége felé Clutorius Priscus római lovagot, akit Germanicus halálára írott híres gyászkölteményéért Caesar pénzjutalomban részesített, egy feljelentő törvény elé idéztette, szemére vetvén: Drusus betegsége alatt is írt, hogy annak esetleges halála után még nagyobb jutalom reményében bocsássa közre. A verset Publius Petronius házában, anyósa, Vitellia és más előkelő asszonyok jelenlétében hiúságból idézgette. Amint feljelentő akadt, a többiek ijedtükben tanúvallomást tettek, csak Vitellia tartott ki amellett, hogy semmit sem hallott. De a végzetesen terhelő tanúknak több hitelük volt, s Haterius Agrippa kijelölt consul javaslatára halálos ítéletet mondtak ki a vádlottra.

(50.) Ezzel szemben Marcus Lepidus ilyenforma beszédet tartott:

- Összeírt atyák! Ha csak azt nézzük, milyen bűnös szóval szennyezte be Clutorius Priscus a maga lelkét és az emberek fülét, sem börtön, sem hóhérkötél, de még a rabszolgáknak kijáró keresztre feszítés sem volna elég neki. Csakhogy, ha a gyalázatos és bűnös tetteknek nincs is határa, a büntetéseket és az orvosszereket a princeps mérséklete, őseink és a ti példáitok enyhítik, és a könnyelműséget a bűntől, a szavakat a gonosztettektől megkülönböztetik. Van tehát lehetőség olyan ítéletre, hogy az ő vétke se maradjon büntetlen, de nekünk se kelljen nagylelkűségünket, egyben szigorúságunkat megbánnunk. Többször hallottam princepsünket panaszkodni, amikor valaki öngyilkossággal elébe vágott könyörületességének. Clutorius élete még érintetlen: ha megkíméljük, nem lesz a köz veszedelmére, ha kivégezzük, nem válik intő példává. Költői kedvtelése merő esztelenség ugyan, de hiú és jelentéktelen; és nem kell semmi súlyos és komoly következménytől félnünk olyan ember részéről, aki tulajdon gyalázatának árulójaként nem férfiak, hanem gyenge nők lelkéhez próbál férkőzni. De azért távozzék a városból, veszítse el vagyonát, tiltassék el víztől és tűztől. Ezt a véleményemet úgy adom elő, mintha felségsértésben volna bűnös.

(51.) A consuli rangúak közül csak Rubellius Blandus csatlakozott Lepidus javaslatához, a többiek Agrippa véleményét osztották; Priscust elvezették a börtönbe és tüstént kivégezték. Ezt Tiberius a megszokott rejtélyeskedéssel tette szóvá a senatus előtt, mikor is kiemelte azok hűségét, akik a princepsen esett bármily csekély sérelmeket keményen megtorolják, de kérte,

hogy tekintsenek el puszta szavaknak ily sietős megbüntetésétől; dicsérte Lepidust, de Agrippát sem rótta meg. Így aztán senatusi határozatot hoztak, hogy a senatori döntéseket tíz napig ne tegyék le a levéltárba, vagyis ennyivel hosszabbíttassék meg az elítéltek élete. De a senatusnak nem volt módja a megbánásra, és Tiberius sem szokott a közbeeső időben megenyhülni.

(52.) Gaius Sulpicius és Decimus Haterius consulsága következik, külső ügyek tekintetében zavartalan év, míg otthon gyanakodva várták a szigort a fényűzés ellen, amely mértéktelenül elharapózott minden téren, ahol pénzszórásra mód nyílik. De egyéb költekezések, bár súlyosabbak, rejtve maradtak, mivel többnyire eltitkolták az árakat; a gyomor és a konyha fényűzése, melyről állandóan beszéltek, aggódást keltett: hátha a régi takarékossághoz szokott princeps esetleg keményebb rendszabályokhoz folyamodik. Gaius Bibulus kezdeményezésére ugyanis a többi aedilis is kijelentette, hogy az emberek nem törődnek a költekezést tiltó törvénnyel, a szükségleti cikkek megengedett ára napról napra emelkedik és enyhébb intézkedésekkel nem is állítható meg; mire a megkérdezett senatorok az ügyet döntés nélkül a princeps elé terjesztették. De Tiberius, miután magában többször fontolgatta, hogy ilyen eszeveszett vágyakat meg lehet-e zabolázni, és hogy a megzabolázás nem okozna-e több kárt a köznek; és mennyire dicstelen dolog olyasmihez hozzányúlni, amiben nem tud eredményt elérni, vagy ha mégis sikerrel járna, előkelő férfiakat kellene megbélyegezni és meggyalázni; végül is levelet írt a senatusnak, melynek tartalma körülbelül ez volt:

(53.) „Más ügyekben talán üdvösebb volna, összeírt atyák, ha személyesen kérdeznétek meg és mondanám el, mit vélek a köz érdekében állónak; ezzel az előterjesztéssel jobb volt elvonulnotok szemem elől, hogy miközben ti megjegyzitek azok arcát és félelmét, kiket a szégyenletes fényűzés vádja terhel, nekem magamnak ne kelljen látnom és mintegy tetten érnem őket. Ha az aedilisek, ezek az ügybuzgó férfiak, hamarabb fordulnak hozzám, nem tudom, nem azt tanácsolom-e nekik, hogy hagyjuk inkább a túlságosan megerősödött és meggyökeresedett hibákat, semmint hogy végeredményben kiderüljön, milyen bűnökkel szemben vagyunk tehetetlenek. De ők bizony eljártak tisztükben, - bárcsak a többi tisztségviselő is így teljesítené kötelességét, - nekem pedig sem hallgatnom nem illendő, sem véleményt nyilvánítanom nem könnyű, mivel nem aedilisi, nem is praetori vagy consuli tisztet töltök be. A princepstől valami nagyobbat és magasztosabbat várnak, és míg a helyes cselekedetekért járó hálát mindenki magának követeli, a gyűlölség mindenki hibájáért egy emberre hárul. Mert mit is tiltsak meg mindenekelőtt és mit próbáljak ősi szokás szerint lenyesni? Talán a villák véget nem érő építését? A szolgahad létszámát és nemzetiségeit? Az ezüst és arany áradatát? A bronz- és festménycsodákat? A meg nem különböztethető férfi- és női viseletet? És azokat a női kedvteléseket, amelyek miatt pénzünk ékkövekért idegen vagy ellenséges népekhez vándorol?

(54.) Jól tudom, hogy összejöveteleken és baráti körben mindenki hibáztatja ezt, és korlátozást követel, de ha valaki törvényt hozna, büntetéseket szabna, ugyanazok a személyek máris kiabálnák, hogy felforgatjuk a polgári jogrendet, a legkitűnőbbeket halálra szánjuk és mindenkit bűnösnek mondunk. Pedig a test idült és sokáig nevelgetett betegségeit is csak kemény és kíméletlen eszközökkel lehet megfékezni: a fertőzött és egyben fertőző, beteg és lángoló lelket olyan erős orvosságokkal kell lehűteni, mint amilyen szenvedélyektől lobog. Oly sok törvényt szereztek őseink, oly sokat hozott az isteni Augustus: azok a feledés, ezek - ami még súlyosabb bűn - a közöny miatt hatályukat vesztették, s így biztonságosabbá lett a fényűzés. Mert ha olyasmit szeretnél, ami még nem tilalmas, attól tartasz, hogy majd megtiltják; de ha büntetlenül áthághattad a tilalom korlátait, akkor már sem félelem, sem szégyen nem gátol. Miért volt egykor oly általános a takarékosság? Mert mindenki maga tartott mértéket, mert egyetlen város polgárai voltunk, és míg Itálián belül uralkodtunk, még a csábítás sem volt oly erős. Külső ellenségeinken aratott győzelmeink után a másét, a

polgárháborúk eredményeképp a magunkét is megtanultuk tékozolni. Milyen parányi része ennek az, amire az aedilisek figyelmeztetnek bennünket! Ha a többit nézzük, mily kevésre becsülendő! Bezzeg senki nem terjeszti elő, hogy Italia külső támogatásra szorul, hogy a római nép élete mindennap a tenger és a viharok bizonytalanságain hányódik; és ha a provinciák gazdagsága nem jönne a földesurak, szolgáik és földjeik segítségére, ugyan bizony ellátnának-e bennünket ligeteink és villáink? Ezt a gondot, összeírt atyák, a princepsnek kell viselnie, ennek elhanyagolása végromlásba döntené az államot. Minden másra magunkban kell keresnünk az orvoslást: minket a szégyen változtasson jobbá, a szegényeket a szükség, a gazdagokat a csömör. Persze, ha valamelyik hatóság annyi ügyességet és erélyt ígér, hogy szembe tud szállni, én dicsérettel fogadom, és elismerem: mentesítenek terheim egy részétől. Ha azonban csak vádolni akarják a vétkeseket, majd mikor az ezzel járó dicsőséget elnyerték, viszálykodást keltenek és azt énrám hagyják: nos, higgyétek el, összeírt atyák, én sem pályázom népszerűtlenségre, mivel épp elég súlyos és legtöbbször méltánytalan intézkedést kell a köz érdekében vállalnom, a céltalanokat és hiábavalókat, amelyek sem nekem, sem nektek nem használnának, joggal hárítom el magamtól.”

(55.) Caesar levelének meghallgatása után felmentették az aediliseket az intézkedés gondja alól, s az asztali fényűzés, melyet az actiumi háború befejezésétől a Servius Galbát hatalomra juttató fegyverekig, száz éven keresztül, pazar költekezéssel műveltek, lassanként mégis csökkent. Helyénvalónak érzem, hogy megvizsgáljam ennek a változásnak az okait.

Az egykor gazdag vagy hírneves nemesi családok, nagyúri kedvteléseik következtében, anyagi romlásba jutottak. Mert még akkor is szabad volt a nép, a szövetségesek, az idegen királyok kegyeit keresni és elfogadni; minél többre néztek valakit vagyona, háza, berendezése miatt, neve és cliensei annál híresebbé tették. Miután megindultak a kegyetlen kivégzések, és a nagy hírnév vészesnek bizonyult, a többiek okosabb gondolkodásra tértek. Ráadásul az új emberek, kik vidéki községekből és városokból, vagy akárhányszor a tartományokból kerültek be a senatusba, magukkal hozták az otthoni takarékosságot, és bár szerencséjük vagy szorgalmuk legtöbbjüknek pénzes öregséget biztosított, mégis megmaradt korábbi gondolkodásmódjuk. De az erkölcsi szigor legfőbb kezdeményezője Vespasianus volt, akiben szinte testet öltött a régi egyszerű életmód. A princepshez való alkalmazkodás és példájának buzgó követése immáron hathatósabbnak bizonyult, mint a törvények szabta megtorlás és a félelem. Ha ugyan nem valami körforgás fedezhető fel minden dologban, hogy miként az évszakok, az erkölcsök is változnak, és talán nem minden volt jobb őseink korában, hanem a mi századunk is az érdemnek és a tehetségnek számos utánzásra méltó művét hagyta az utókorra. De maradjon is meg ez az őseinkkel folytatott versengés!

(56.) Tiberius, miután hírnevet szerzett mértéktartásával, mert visszaszorította az ugrásra kész feljelentőket, levelet küldött a senatusnak, és Drusus számára tribunusi felhatalmazást kért. A legfőbb méltóságnak ezt az elnevezését Augustus találta ki, hogy ne a királyi vagy dictatori címet vegye fel, de valamilyen megjelöléssel mégis a többi jogkör fölé emelkedjék. Ezután Marcus Agrippát, majd az ő halála után Tiberius Nerót választotta e hatalomban társául, hogy az utód személye ne legyen kétséges. Így vélte megfékezhetni mások fonák reménykedéseit, egyszersmind bízott Nero szerénységében és a maga nagyságában. Tiberius most e példa nyomán hozta közelebb a főhatalomhoz Drusust, míg Germanicus életében még nem döntött kettejük között. De a levél elején az istenekhez fohászkodván, hogy terveit a köz javára gyümölcsöztessék, mértéktartóan és nem hamis túlzással számolt be az ifjú tulajdonságairól. Van felesége és három gyermeke, s olyan idős, mint ő, midőn egykor az isteni Augustus e tisztség betöltésére szólította. De most sem elsietve, hanem nyolc év próbatétel, zendülések elfojtása, háborúk befejezése után, mikor már diadalmenetet tartott és kétszer volt consul, veszi maga mellé a megismert munka részeséül.

(57.) Az atyák már számítottak a bejelentésre; annál keresettebb volt a hízelgés. Mégsem találtak ki egyebet, csak uralkodói képmásokat, istenoltárokat, templomokat, diadalíveket és egyéb megszokott dolgokat javasoltak. Csupán Marcus Silanus akart a consulság gyalázatából megtiszteltetést szerezni a princepseknek, s azt javasolta, hogy akár köz-, akár magánemlékműveken időmeghatározásul ne a consulokat tüntessék fel, hanem a tribunusi felhatalmazás birtokosainak a nevét. Quintus Haterius pedig, mivel azt javasolta, hogy a senatus aznapi határozatait a curiában aranybetűkkel véssék be, köznevetség tárgya lett: vénember, ki a rút hízelgésnek csak a becstelenségét élvezte.

(58.) Közben meghosszabbították Iunius Blaesus helytartóságát Africa provinciában, Servius Maluginensis, Iuppiter papja pedig azt kérte, hogy az asiai helytartóságot ő kaphassa meg. Hangoztatta, hogy alaptalan az a közhiedelem, amely szerint Iuppiter papjainak nem szabad elhagyniuk Italiát, hiszen az ő jogi helyzetük sem más, mint Mars és Quirinus papjaié, ha tehát azok kaphattak provinciákat, miért tilos ez a Iuppiter-papoknak? Nincs erről néphatározat, nem található ilyen megszorítás a szertartási könyvekben sem. Ha a flament betegsége vagy hivatali kötelessége gátolta, gyakran a pontifexek látták el a Iuppiter-tiszteletet. Hetvenöt évig senkit sem választottak a meggyilkolt Cornelius Merula helyébe, mégsem szűntek meg a szertartások. Ha pedig annyi éven át az istentisztelet károsodása nélkül elmaradhatott az utódlás, mennyivel könnyebben maradhatna távol ő egyéves proconsuli felhatalmazásának lejártáig? Egyéni ellenségeskedések következménye volt egykor, hogy a pontifex maximus megakadályozta a tartományba való távozásukat: most az istenek gondoskodásából a legfőbb pap egy személyben a legfőbb ember is, aki nincs alávetve vetélkedésnek, gyűlölködésnek vagy egyéni érzelmeknek.

(59.) Mikor azonban Lentulus augur s mások különféleképpen érveltek ezzel szemben, végül elhatározták, hogy megvárják a pontifex maximus véleményét. Tiberius elnapolta a flamen jogának vizsgálatát, mérsékelte a Drusus tribunusi felhatalmazásának örömére megszavazott szertartásokat, név szerint helytelenítve a szokatlan javaslatot s a hazai szokástól elütő aranybetűket. Felolvasták Drusus levelét is, amely szerénynek volt ugyan szánva, mégis fölöttébb gőgösnek hangzott. Ide süllyedt a világ, hogy ekkora megtiszteltetés elnyerése után, ifjú létére sem járul a város istenei elé, nem keresi fel a senatust, még az auspiciumokat sem hazai földön kezdi. Talán bizony háború van, vagy más földrész tartóztatja, miközben éppen a campaniai tengerparton és az ottani tavak mellett sétál? Így nevelik az emberi nem kormányzóját, ezt tanulja elsőnek az atyai tanácsokból! Hagyján, hogy az agg császár terhesnek érzi a polgárok látását, s kifogásul törődött korát és végzett munkáit hozza fel: Drusust mi más akadályozza, ha nem a fennhéjázás?

(60.) Tiberius pedig, miközben princepsi helyzetét erősítette, a hajdankor látszatát idézte a senatus elé, mikor a senatorokra bízta a provinciák kívánságainak megvizsgálását. A görög városokban elharapózott ugyanis a menedékhelyek alapításának büntetlensége és szabadossága: a templomok megteltek a leghitványabb szolgákkal; ugyanebbe a menedékbe húzódtak hitelezőik elől az adósok s a főbenjáró vétségekkel gyanúsítottak, és nem volt elég erős hatalom a nép zendüléseinek megfékezésére, mely az emberi bűnöket úgy védelmezte, mint isteni szentségeket. Úgy döntöttek tehát, hogy a városok küldjék el jogszerű bizonyítékaikat és követeiket. Némelyek maguktól feladták, amit hamis címen bitoroltak, sok más város régi babonákban vagy a római népnek tett szolgálataiban bízott. Csakugyan nagy és gyönyörűséges nap volt az, mikor a senatus az ősök jótetteit, a szövetségi szerződéseket, a római fennhatóság előtti királyok határozatait, sőt még maguknak az isteneknek járó vallásos tiszteletet is átvizsgálta: mint egykor, szabadon dönthetett, hogy mit erősítsen vagy változtasson meg.

(61.) Legelsőnek az ephesusiak jöttek: előadták, hogy Diana és Apollo nem - mint általában hiszik, - Delos szigetén született; a Cenchreus nevű folyó, az Ortygia nevű liget őnáluk van; az áldott állapotban levő Latona itt, mégpedig egy még most is álló olajfához támaszkodva szülte ezeket az istenségeket, s az istenek intésére nyilvánították szentté a berket, ahol a cyclopsok megölése után maga Apollo is oltalmat talált Iuppiter haragja elől. Később a háborúban győztes Liber atya itt bocsátott meg az amazonoknak, akik oltalmat kérve az oltár köré csoportosultak. Ezután Hercules kedvezéséből gyarapodott a templom szentsége, mikor Lydia ura volt, s a perzsák fennhatósága alatt sem csorbult joga: később a macedonok, majd mi is megőriztük.

(62.) Tőszomszédaik, a magnesiaiak, Lucius Scipio és Lucius Sulla engedélyeire hivatkoztak, kik közül amaz Antiochus, ez Mithridates leverése után azzal tisztelte meg Magnesia hűségét és érdemét, hogy a leucophrysi Diana szentélye sérthetetlen menedék legyen. Ezután az aphrodisiasiak és a stratoniciaiak a dictator Caesarnak régi pártérdemeik miatt hozott, valamint az isteni Augustusnak újabb határozatával álltak elő, amely dicsérettel említi róluk, hogy a parthus betörést a római nép iránt rendületlen állhatatossággal vészelték át. Egyébként Aphrodisias polgárai Venusnak, a stratoniciaiak Iuppiternek és Triviának a tiszteletét védelmezték. Tüzetesebben adták elő érveiket Hierocaesaria lakói: náluk a perzsiai Diana van otthon, a szentélyt Cyrus alatt szentelték fel, de emlegették Perpennának, Isauricusnak és sok más hadvezérnek a nevét is, akik nemcsak a templomnak, hanem kétezer lépésnyi körzetnek is ugyanazt a szent kiváltságot engedélyezték. Ezután a cyprusiak emeltek szót három szentély ügyében: a legősibbet Aerias építette a paphosi Venusnak, a másikat fia, Amathus, az amathusi Venusnak, a salamisi Iuppiternek pedig Teucer alapított templomot, mikor apjának, Telamónnak haragja elől menekült.

(63.) Meghallgatták más városok követségeit is. A senatorok belefáradtak a sokaságba, és mivel részrehajlóan zajlott a vita, a consulokra hagyták, vizsgálják meg a jogi bizonyítékokat, nem vegyült-e közéjük valami szabálytalanság, majd az ügyet döntés nélkül terjesszék ismét a senatus elé. A consulok jelentették, hogy az említett városokon kívül Pergamonban találtak egy Aesculapius-menedékhelyet: a többi a régiség miatt homályos kezdetekre támaszkodik. A zmyrnaiak például egy Apollo-jóslattal hozakodnak elő, hogy annak parancsára emeltek templomot Venus Stratonicisnak, a tenusiak ugyancsak Apollo jóslatával, mely arra szólította fel őket, szenteljenek Neptunusnak szobrot és templomot. Újabb keletű dolgokat adtak elő a sardesiek: kiváltságuk a győztes Nagy Sándor ajándéka; ugyanúgy a miletusiak Dareus királyra hivatkoznak, de mindkét városban Dianát vagy Apollót tisztelik. Kérelmet terjesztenek elő a cretaiak is az isteni Augustus szobrának elismerése ügyében. S a senatus meghozta határozatait, melyek nagy tiszteletadással ugyan, mégis bizonyos mértéket szabtak, és az illetők parancsot kaptak, hogy örök emlékeztetőül a templomokban függesszék ki az érctáblákat, és hogy a vallásosság örve alatt vetélkedésbe ne tévelyedjenek.

(64.) Ugyanebben az időben Iulia Augusta súlyos betegsége szükségessé tette, hogy a princeps sürgősen visszatérjen a városba, - akár őszinte egyetértés volt még anya és fia közt, akár titkolták gyűlöletüket. Mert nem sokkal előbb, mikor a Marcellus-színház közelében Iulia szobrot állíttatott az isteni Augustusnak, Tiberius nevét a magáé után íratta, s ezt Tiberius - a közhiedelem szerint - mint princepsi méltóságának lealacsonyítását, súlyos és titkolt sértődöttséggel zárta magába. A senatus mindazonáltal hálaáldozatokat szavaz meg az isteneknek, s nagy játékokat, melyeknek megrendezése a pontifexek, augurok és quindecemvirek kötelessége lett, a septemvirekkel és Augustalisokkal együtt. Lucius Apronius azt javasolta, hogy a fetialisok is vegyenek részt a játékok irányításában. Caesar ellenvetéssel élt, különbséget tett a papi testületek jogai között és példákat idézett fel: a fetialisokat soha nem illette meg ez a méltóság. Az Augustalisokat azért vonták be, mivel e háznak külön papjai és most e családért váltják be fogadalmukat.

(65.) Nem szándékoztam részletezni a javaslatokat, csak a szembetűnően tiszteseket vagy a kiváltképpen gyalázatosakat: az évkönyvek elsőrendű feladatának vélem, hogy az érdemeket ne borítsa hallgatás, és hogy a hitvány szavaknak s tetteknek félniük kelljen az utókortól és a becstelenségtől. Különben ezek az idők annyira fertőzöttek és a hízelgéstől szennyesek voltak, hogy nemcsak az állam előkelőségei, kiknek engedelmességgel kellett oltalmazniuk kiemelkedő helyzetüket, hanem valamennyi volt consul, a legtöbb praetor, sőt még sok közsenator is versengve állt fel s adta elő rút és túlzó javaslatát. A hagyomány szerint Tiberius, valahányszor a tanácsépületből kilépett, görögül csak ennyit mondott: „Jaj, ti szolgaságra kész emberek!" Tudniillik még őt is, bár a közszabadságot nem akarta, utálattal töltötte el a szolgalelkeknek ennyire megalázkodó tűrése.

(66.) Lassanként ezután a dicstelen javaslatokról az ártókra tértek át. Gaius Silanust, Asia proconsulát, kit a szövetségesek zsarolással vádoltak, Mamercus Scaurus volt consul, Iunius Otho praetor, Bruttedius Niger aedilis egyszerre támadja meg; szemére vetik, hogy megsértette Augustus istenségét, semmibe vette Tiberius felségét. Mamercus régi példákkal hozakodott elő: Lucius Cottát is bevádolta Scipio Africanus, Servius Galbát Cato Censorius, Publius Rutiliust Marcus Scaurus. Mintha bizony ilyesmit akart volna megtorolni Scipio és Cato, vagy az a Scaurus, akit - tulajdon ükapját - őseinek szégyene, Mamercus, becstelen eljárásával bemocskolt! Iunius Otho iskolát tartott fent régebben, majd mint Seianus hatalmából lett senator, sötét pályakezdését szemérmetlen merényleteivel még inkább beszennyezte. Bruttediust - ezt a jó tulajdonságokkal megáldott embert, aki ha egyenes úton halad, nagy hírre tehetett volna szert, - a sietség ösztökélte, mert túl akarta szárnyalni kortársait, azután a feljebbvalókat, végül saját reményeit is: az ilyesmi már sok derék embert is pusztulásba sodort, akik megvetvén a lassú, de biztos eredményeket, a mielőbbi sikereket sürgetik, akár pusztulásuk árán is.

(67.) A feljelentők számát növelte Gellius Publicola és Marcus Paconius, Silanus quaestora, illetve legatusa. Nem is volt vitás, hogy a kegyetlenkedés, valamint a zsarolás vádja megalapozott, de ezt sok mindennel tetézték, ami ártatlanoknak is vesztét okozta volna, mikor annyi ellenséges senatoron kívül még egész Asia legjobb - s éppen ezért vádlókul választott - szónokaival kellett kiállnia, egyedül és a szónoklásban járatlanul, az életveszély tudatában, amely a gyakorlott szónokot is bizonytalanná teszi; amellett Tiberius sem türtőztette magát és zavarta hangjával, tekintetével, sűrű kérdéseivel, melyeket sem meg nem cáfolhatott, sem el nem háríthatott, sőt gyakran már csak azért is igennel kellett válaszolnia, hogy a kérdés ne bizonyuljon hiábavalónak. Silanus rabszolgáit is, hogy kínvallatásnak vethessék alá őket, az államügyész vásárolta meg, és hogy egyik rokona se siethessen a vádlott védelmére, a felségsértés vádja is elhangzott, a hallgatás köteléke és kényszerűsége. Ezért Silanus néhány napos szünetet kért, felhagyott a védekezéssel, nagy merészen levelet írt a Caesarhoz, amelyben gyűlölködést és kéréseket váltogatott.

(68.) Tiberius, hogy Silanus ellen tervezett döntését egy példa nyomán indokoltabbnak tartsák, felolvastatja az isteni Augustusnak Volesus Messala, ugyancsak asiai proconsul ellen írott vádlevelét s a senatusnak ez ügyben hozott határozatát. Aztán Lucius Piso véleményét kéri. Piso a princeps nagylelkűségéről szóló hosszas bevezetés után azt javasolta, hogy Silanust tiltsák el víztől és tűztől, és száműzzék Gyarus szigetére. Ugyanezt javasolták a többiek is, csak Cnaeus Lentulus egészítette ki azzal, hogy mivel Silanus Atiától született, anyai vagyonát válasszák külön, s adják vissza a fiának: Tiberius egyetértett vele.

(69.) Cornelius Dolabella azonban még jobban eltúlozza a hízelgést és Gaius Silanus erkölcseit kárhoztatva hozzáfűzi, hogy gyalázatos életű és becstelen hírű ember ne pályázhasson helytartóságra, s ezt a princeps bírálja el. Mert a törvények az elkövetett bűnöket torolják meg:

mennyivel enyhébben járnának el az illetőkkel, mennyivel emberségesebben a szövetségesekkel, ha a bűn megelőzéséről gondoskodnának? Ezzel szemben Caesar kifejtette, hogy ő természetesen ismeri a Silanusról szóló híreszteléseket, de nem szabad mendemonda alapján dönteni. Sokan másképpen viselkedtek a tartományokban, mint ahogy várták, vagy féltek tőlük; a feladat nagysága némelyeket jobbra serkent, másokat eltompít; a princeps nem ölelhet fel mindent tudásával, és az sem volna üdvös, ha mások pártos igyekezete sodorná magával. A törvényeket azért hozzák megtörtént esetek alapján, mivel az eljövendő bizonytalan. A régiek úgy rendelkeztek, hogy a büntetés az elkövetett bűnöket kövesse. Ne forgassák fel a bölcs és mindig jónak talált intézkedéseket. Elég teher hárul a princepsekre, elég a hatalmuk is. Csökken a jog hatálya, valahányszor túlteng a hatalom; nem kell hatalmi szóhoz folyamodni, mikor a törvények szerint is el lehet járni. Minél ritkábban mutatkozott Tiberius népszerűnek, most annál lelkesebb fogadtatásra talált. És mint az önmérséklet mestere, ha egyéni indulata nem hajtotta, hozzátette még, hogy Gyarus szigete zord és műveletlen hely; adják meg a Iunius-családnak és egykori senatortársuknak, hogy inkább Cythnusra vonulhasson. Ezt kéri Silanus nőtestvére, Torquata is, az ősiséghez illően szent szűz. Ennek a javaslatnak megfelelően történt a döntés.

(70.) Ezután meghallgatták a cyreneieket és Ancharius Priscus feljelentése alapján Caesius Cordust vétkesnek mondták ki zsarolásban. Lucius Ennius római lovagot, kit felségsértéssel vádoltak, mivel a princeps szobrát állítólag közönséges ezüstedény készítésére használta fel, Caesar nem engedte a vádlottak jegyzékébe venni, hiába tiltakozott nyíltan Ateius Capito, mintha a szabadságot védené; nem volna szabad kivenni a senatorok kezéből a fenyítés jogát, sem ilyen gaztettet büntetlenül hagyni; az még csak rendjén, hogy elnéző a maga fájdalmában, de a köz sérelmét ne bocsássa meg. Megértette Tiberius, inkább a való jelentést, nem a szavakat, s kitartott beavatkozása mellett. Capito becstelensége annál kirívóbb volt, mivel az emberi s isteni jog ismeretében mocskolta be a köz becsületét és egyéni hivatását.

(71.) Ezután egy vallási kérdés vetődött fel: melyik templomban helyezzék el azt az ajándékot, amelyet Augusta felépüléséért a római lovagok fogadtak a Lovagok Fortunájának; mert bár az istennőnek sok szentélye volt a fővárosban, egyik sem viselt ilyen nevet. Megállapították, hogy van egy templom Antiumban, amelyet így hívnak, s hogy az italiai városokban minden szertartás, valamennyi templom és istenszobor Róma joga és főhatalma alá tartozik. Így tehát az ajándékot Antiumban állították fel.

És mivel vallási kérdésekről tárgyaltak, Caesar kihirdette a minap elhalasztott döntést a Iuppiter-pap Servius Maluginensis ügyében s felolvasta a pontifexek véleményét, amely szerint Iuppiter papja, ha megbetegszik, a pontifex maximus hozzájárulásával két éjszakánál hosszabb időre is távol maradhat, csak nem állami áldozatok napjain és nem gyakrabban, mint kétszer egy évben; ez az isteni Augustus alatt hozott határozat kellőképpen mutatta, hogy egyéves távolmaradás és tartományok kormányzása a Iuppiter-papoknak nem engedélyezhető. Emlékezetükbe idézte Lucius Metellus pontifex maximus példáját is, aki Aulus Postumius flament visszatartotta. Így az asiai helytartóságot a Maluginensis után következő volt consulra ruházták.

(72.) Ugyanezekben a napokban Lepidus azt kérte a senatustól, hogy Paulus basilicáját, az Aemilius-nemzetség emlékművét, saját költségén rendbe hozathassa és felékesíthesse. Még akkor is szokásban volt a köz javát szolgáló bőkezűség; Augustus sem gátolta meg Taurust, Philippust, Balbust abban, hogy az ellenségtől szerzett zsákmányt vagy fölös vagyonukat a város ékesítésére és majdani hírnevük biztosítására fordítsák. Lepidus, bár csak mérsékelt vagyonnal bírt, most e példamutatás nyomán hozatta rendbe az ősi dicsőség tanújelét. A tűzvésztől elemésztett Pompeius-színház újjáépítését pedig Caesar ígérte meg, mivel a

családból senki sem tudta vállalni a helyreállítást, mindamellett az épületen megmaradt Pompeius neve. Egyben dicsérettel illette Seianust, mert az akkora tűzvész az ő fáradozása és ébersége következtében egyetlen kárra korlátozódott; az atyák meg is szavaztak egy szobrot Seianusnak azzal, hogy Pompeius színházában állítsák fel. Nem sokkal később Caesar, mikor Iunius Blaesust, Africa proconsulát triumphatori díszjelvényekkel tüntette ki, azt mondta, hogy ezt Seianus tiszteletére teszi, akinek Blaesus nagybátyja volt. Pedig Blaesus tettei is méltók voltak ilyen megtisztelésre.

(73.) Tacfarinas ugyanis, bár több ízben vereséget szenvedett, miután Africa beljebb eső vidékein újabb segédcsapatokat toborzott, fennhéjázásában odáig vetemedett, hogy követeket küldött Tiberiushoz s még lakóhelyet is követelt magának és seregének, ellenkező esetben végeláthatatlan háborúval fenyegetőzött. A hagyomány szerint Caesar a személyét és a római népet érő sérelem miatt soha nem bőszült fel annyira, mint most, amikor egy szökevény és rabló ellenségként lépett fel. Spartacus annyi consuli sereg pusztulása után bosszulatlan dúlta Italiát, és a nagy sertoriusi és mithridatesi háborúktól megingott az állam, de még neki sem adták meg, hogy feltételeket szabva hódolhasson meg: hogy lehetne akkor a római nép virágzásának tetőfokán a rabló Tacfarinast béke és földek átengedése árán megváltani. Megbízza tehát Blaesust, hogy a többieket a sértetlenséget biztosító fegyverletétel reményével nyerje meg, magát a vezért azonban bármi módon kerítse kézre. Ezzel a keggyel sokat vissza is fogadott, majd Tacfarinas mesterkedéseivel szemben hasonló módon vette fel a harcot.

(74.) Tacfarinas nem mérkőzhetett meg hadseregünk zömével, mert a rabláshoz jobban értett és több csoporttal rajtaütésszerűen támadott, kitért és máris cselvetéssel próbálkozott, ezért Blaesus három hadoszlopot, ugyanannyi csapatot készít elő. Ezek közül Cornelius Scipio legatus volt a parancsnok ott, amerre a lepcisiek ellen intéztek rablótámadásokat, és ahonnan a garamasokhoz lehetett menekülni; a másik szárnyon, hogy a cirtaiak földjeit büntetlenül ne fosztogathassák, egy külön osztagot vezetett az ifjabb Blaesus; középen, válogatott katonasággal, az alkalmas helyeken erődöket és őrállomásokat emelve, maga a vezér szorította a hurkot egyre jobban az ellenség körül, mivel bármerre próbáltak is kitérni, a római sereg valamelyik része mindig előttük, oldalt, vagy akárhányszor a hátukban volt, s ily módon sokakat lekaszabolt vagy bekerített. Azután Blaesus a három részre tagolt sereget több csoportra osztotta s mindegyik élére kipróbáltan vitéz centuriókat állított. A szokástól eltérően a nyár elmúltával sem vonja vissza csapatait, nem is gyűjti őket össze a régi provincia táboraiban, hanem, mintha a háborúnak még csak a küszöbén állana, a sorban épített erősségekből könnyű felszerelésű és a sivatagot ismerő egységekkel állandóan zavarta a sátraival vándorló Tacfarinast, míg végül testvérének foglyul ejtése után visszatért, még mindig sietősebben, mint a szövetségesek érdeke kívánta volna, és hátrahagyta embereit, akikkel majd újrakezdődik a háború. De Tiberius befejezettnek minősítette a hadjáratot és azt is megadta Blaesusnak, hogy a legiók imperatorként üdvözölhessék; régi megtisztelése ez a vezéreknek, kiket a köz érdekében szerzett érdemekért a győztes sereg örvendező lelkesedéssel kiáltott ki; s több imperator is volt egyszerre, de nem úgy, hogy mások egyenlősége fölé emelkedtek volna. Némelyeknek Augustus is engedélyezte ezt a címet, és Tiberius most Blaesusnak legutoljára.

(75.) Híres férfiak hunytak el ebben az évben: Asinius Saloninus, aki két olyan nagyapával büszkélkedhetett, mint Marcus Agrippa és Pollio Asinius, valamint olyan fivérrel, mint Drusus, és akit Caesar unokavejének szántak; továbbá Capito Ateius, kiről már megemlékeztem: jogi tudásával első volt a polgárok között; nagyapja Sulla centuriója volt, apja a praetorságig vitte. Augustus azért siettette consulságát, hogy Capito az ugyancsak kiváló jogász Labeo Antistiust e hivatal méltóságával megelőzze. Mert az a kor a békés életnek két kiválóságát termelte ki egyszerre, csakhogy Labeo megvesztegethetetlenül ragaszkodott a

szabadsághoz, és ezért nagyobb hírnév övezte, Capito hajlékonyságát viszont az uralkodók kedvelték jobban: amazt, amiért megrekedt a praetorságnál, ajánlotta sérelme; ez ellen, amiért a consulságot megkapta, gyűlöletet szított az irigykedés.

(76.) A philippi csata után a hatvannegyedik évben bevégezte életét Iunia, Cato unokahúga, Gaius Cassius felesége, Marcus Brutus nővére is. Végrendelete sok szóbeszédre adott alkalmat a nép körében, mivel nagyon gazdag volt, és úgyszólván minden előkelőséget kitüntető módon megnevezett, Caesart pedig mellőzte. Ezt Tiberius fegyelmezetten fogadta és nem akadályozta, hogy temetését a szónoki emelvényről mondott magasztalással és egyéb ünnepélyes szertartásokkal tiszteljék meg. A húsz leghíresebb család ősképmásait hordozták elöl, a Manliusokat, Quinctiusokat, s más, ugyanilyen előkelő neveket. De valamennyinél jobban tündöklött Cassius és Brutus, éppen azért, mivel az ő képmásuk nem volt látható.

IV. KÖNYV

(1.) Gaius Asinius és Gaius Antistius consulsága alatt Tiberius kilencedik éve a köznyugalomnak, háza népe virágzásának jegyében folyt, - mert Germanicus halálát a szerencsés események közt tartotta számon, - mikor hirtelen kavarodást támasztott a sors; ő maga kegyetlenné vált vagy erőt adott a kegyetlenkedőknek. A kezdet és az ok Aelius Seianusnál, a praetori csapatok parancsnokánál keresendő, akinek hatalmáról fentebb már említést tettem: most származását, jellemét fogom előadni, és hogy mily tettel indult az uralom megkaparintására. Vulsiniiben született, apja Seius Strabo római lovag, és kora fiatalságában Gaius Caesart, az isteni Augustus unokáját kísérgette, miközben azt is beszélték, hogy Apiciusszal, a gazdag tékozlóval, pénzért fajtalankodott. Ezután különféle mesterkedésekkel úgy lenyűgözte Tiberiust, hogy a másokkal szemben kiismerhetetlent - csak vele szemben - vigyázatlanná s védtelenné tette: nem annyira ügyességével, - hisz ő maga is ugyanolyan mesterkedéseknek lett áldozata, - hanem az istenek haragjában a római állam ellen, amelynek egyformán romlására volt akár hatalma, akár bukása. Teste a fáradalmakat tűrő, lelke vakmerő; önmagát elpalástoló, másokkal szemben vádoló; egy személyben hízelgés és büszkeség; kifelé tettetett szemérem, belül a főhatalom elnyerésének vágya, s ennek okából hol bőkezűség és fényűzés, gyakrabban szorgalom és éberség - csupa nem kevésbé ártalmas tulajdonság, valahányszor az uralom megszerzése végett színlelik.

(2.) A testőrparancsnokság korábban szerény súlyát megsokszorozta azzal, hogy a városszerte szétszórt cohorsokat egyetlen táborba tömörítette, hogy egyszerre kapják a parancsokat, és számuk és erejük, valamint egymás látása magukban önbizalmat, másokban félelmet keltsen. Ürügyként azt hangoztatta: a katonaság, ha szabadjára engedik, féktelenkedik; ha valami hirtelen történik, hathatósabb segítséggel, egyszerre jönnek, és fegyelmezettebben fognak közbelépni, ha a megerősített tábort a város csábításaitól távol állítják fel. Amint befejeződött a táborépítés, lassanként a katonák bizalmába férkőzött azáltal, hogy meglátogatta, megszólította őket, ugyanakkor a centuriókat és a tribunusokat maga válogatta ki. A senatorok megkörnyékezésétől sem tartózkodott: híveit tisztségekkel vagy tartományokkal tüntette ki, hiszen készséges volt hozzá Tiberius és olyannyira hajlandó, hogy nemcsak beszélgetés közben, hanem az atyák és a nép előtt is munkatársának emlegette, s képmásainak tiszteletét a színházakban és forumokon, sőt még a legiók táborközpontjaiban is megengedte.

(3.) Egyébként a teljes caesari ház, a férfivá lett fiú, a felserdült unokák akadályt gördítettek vágyai elé, és mivel erőszakkal annyit egyszerre megrontani nem biztonságos, a ravaszság időközöket követelt a bűnös tettek között. Mégis a rejtettebb utat választotta és Drususszal akarta kezdeni, aki ellen friss harag tüzelte. Mert a vetélytársat nem tűrő és indulatosabb természetű Drusus egy véletlen szóváltás során öklével megfenyegette Seianust, és mikor az viszont kezet emelt rá - arcul ütötte. Tehát mindenre elszánva, legkönnyebbnek azt találta, ha Drusus feleségéhez, Liviához fordul: Germanicusnak ez a gyermekkorában nem tetszetős nővére később szépségével tündöklött. Mintha szerelem fűtené, házasságtörésre csábította, és miután az első bűn birtokába jutott, - az asszony, ha elveszti szemérmét, mást sem tud megtagadni, - a házasság reményére, közös uralkodásra és férjének elemésztésére vette rá. És az a nő, kinek nagybátyja Augustus, apósa Tiberius volt, és Drususstól születtek gyermekei, önmagát és elődeit és utódait egy kisvárosi házasságtörővel mocskolta be, hogy tisztes és meglevő dolgok helyett gyalázatosakban és bizonytalanokban reménykedjék. Beavatják a tervbe Eudemust, Livia barátját és orvosát, ki mestersége örvén gyakran megfordult bizalmas társaságában. Seianus kitaszítja házából a feleségét, Apicatát, akitől három gyermeke

született, hogy szeretője előtt ne váljék gyanússá. De a gaztett nagysága félelmet, halogatást, időnként különböző terveket hozott magával.

(4.) Közben az év kezdetén Germanicus fiai közül Drusus férfitogát öltött, s amit bátyjának, Nerónak annak idején a senatus megszavazott, megismételték. Ehhez fűzte felszólalását a Caesar s nagyon dicsérte fiát, amiért atyai jóindulattal van testvére gyermekeihez. Mert Drusus, bár nehezen fér meg egy helyen hatalom és egyetértés, méltányosnak, vagy legalábbis nem ellenségesnek mutatkozott az ifjakhoz.

Ezután előjött megint a tartományokba való utazás régi és gyakran megjátszott terve. A császár a sok öreg katonát emlegette ürügyül, és hogy sorozással kell kiegészíteni a seregeket, mert önkéntes katona nincs, és még ha volna is, nem olyan bátorsággal és fegyelmezetten szolgálnak, mivel többnyire nincstelen csavargók vállalják önként a katonáskodást. Felsorolta sebtében a legiókat, és hogy melyik tartományokat védelmezik. Úgy vélem, nekem is elő kell adnom, hogy milyen római erők állottak akkor fegyverben, mely uralkodók voltak szövetségeseink, mennyivel szűkebb területen parancsoltunk.

(5.) Italiát a két tengeren két hajóhad oltalmazta, Misenumban és Ravennában, a legközelebbi galliai partot pedig orros hajók, melyeket az actiumi győzelemben zsákmányolván, Augustus erős evezős legénységgel Forum Iulium városába küldött. De a főerő a Rhenus mentén, a germánok s a gallok ellen közös védelmet nyújtó nyolc legio volt. A frissen meghódított hispaniai tartományokat három biztosította. A maurusokat Iuba király kapta a római nép ajándékaként. Africa többi részét két legio, Egyiptomot ugyanennyi, azután Syriától kiindulva egészen az Euphrates folyóig, amennyi földet ez a hatalmas ív befog, négy legio tartja féken, szomszédságukban a hiber, albanus és egyéb királyok, kiket a mi nagyságunk védelmez a külső birodalmakkal szemben. Azután Thraciát Rhoemetalces és Cotys fiai, a Danuvius partját két legio Pannoniában, kettő Moesiában tartotta megszállva, ugyanennyi táborozott Dalmatiában, hogy a hely fekvésénél fogva akár az előbbiek védelmére, hátulról, akár, ha Italiának hirtelen segítségre volna szüksége, ne messziről kelljen csapatokat hívni, bár a fővárosban külön katonaság is állomásozott, három városi, kilenc praetori cohors, amelyeket legnagyobbrészt Etruriában s Umbriában toboroztak, vagy a régi Latiumban és a korai alapítású római coloniákban. A tartományok megfelelő pontjain elhelyezett szövetséges hajók, lovasalakulatok és segédcohorsok nagyjából ugyanannyi erőt képviseltek, de felsorolásuk bizonytalan volna, mivel a mindenkori szükség szerint ide-oda vonultak, gyarapodtak számban és akárhányszor apadtak.

(6.) Helyénvalónak tartanám megvizsgálni a közélet egyéb területeit is, hogy mindeddig miképpen irányították, mivel Tiberius életében a rosszabbra változott principatus kezdetét ez az év hozta meg. Először is a köz- és a legfontosabb magánügyeket a senatusban tárgyalták, s a főembereknek módjukban állott véleményüket kifejteni, azokat pedig, akik hízelgésre alacsonyodtak le, ő maga igyekezett visszatartani, s úgy osztogatta a tisztségeket, hogy tekintettel volt az elődök nemességére, a katonai hírnévre, a békében szerzett kiváló érdemekre: közfelfogás szerint nem is akadtak volna különbek. A consuloknak és praetoroknak kijárt az őket megillető méltóság, a kisebb tisztségek viselői is élhettek hatalmukkal, s a törvényeket a felségsértési perek kivételével helyesen alkalmazták. A gabonabeadást pedig, a közvetett adók bevételét és egyéb anyagi ügyeket a római lovagok társaságai intézték. Személyes vagyonát Caesar a legderekabbakra, akárhányszor ismeretlenekre bízta, pusztán hírük alapján, s akit egyszer igénybe vett, később is minden korlátozás nélkül megtartotta, úgyhogy sokan ugyanabban a hivatalban öregedtek meg. A népet szorongatta ugyan a gabona drágasága, de teljességgel a princeps hibáján kívül: még a földek terméketlenségével vagy a tengeri viharokkal is szembeszállt, már amennyire pénzzel s buzgósággal bírta. Hogy pedig a

tartományokat újabb megterhelések ne kavarják fel, és a régieket a tisztviselők kapzsiságától vagy kegyetlenkedésétől mentesen viseljék el, arról is gondoskodott; testi fenyítésre, jószágelkobzásra nem kerülhetett sor. Egész Italiában ritka volt a császári föld, csekély a szolgasereg, a háztartás csak néhány felszabadítottra korlátozódott, és ha néha magánszemélyekkel támadt vitája, ott volt a forum és a törvény.

(7.) Mindezeket, bár nem szeretetre méltóan, hanem visszariasztóan, sőt akárhányszor rettegetten, mégis megtartotta, míg aztán Drusus halálával ez is megfordult. Mert míg élt, minden megmaradt, mivel Seianus - hatalmának még csak a kezdetén - jó tanácsaival akart nevet szerezni, és bosszulótól is lehetett tartani, aki nem titkolta gyűlöletét, hanem gyakran panaszolta: az uralkodó fiának életében mást neveznek segítőnek. És mennyi hija még, hogy társának mondják? Az uralkodás első reménye nehéz: aki egyszer erre az útra lépett, máris van pártja, vannak támogatói. Megépült már a testőrparancsnok tetszése szerint a tábor, kezében a katonák; ott látni szobrát Cnaeus Pompeius színházában; közös unokái lesznek a Drususok családjával. Ezek után szerénységéért kellene könyörögni, hogy érje be ennyivel! Nemritkán és nem is kevesek jelenlétében vetett oda ilyen megjegyzéseket, de megrontott felesége még titkait is elárulta.

(8.) Ezért Seianus, sürgősnek vélvén a dolgot, mérget választott, melynek lassú beszívódtával véletlen betegség látszatát keltette. Ezt Drususnak az eunuch Lygdus adta be, mint nyolc évvel később kiderült. Tiberius egyébként fia betegségének egész tartama alatt, mintha semmitől sem tartana, vagy hogy lelki szilárdságát fitogtassa, de még akkor is, mikor már kiszenvedett, csak még nem temették el, elment a curiába, s a consulokat, kik a gyász jeléül köznapi helyükre ültek, figyelmeztette méltóságukra s helyükre, és a könnyekre fakadt senatust, sírását visszafojtva, egyben hosszú szónoklattal rázta fel. Ő is jól tudja, hogy felróhatják neki, amiért egészen friss gyászában a senatus szeme elé merészkedett: a legtöbb gyászoló még a rokoni vigaszt is alig tűri, még a napot sem szívesen látja. Mégsem illik gyámoltalansággal vádolni őket: ám ő hathatósabb vigaszt merít abból, ha a közügyekkel foglalkozik. Szánakozással említette az Augusta végső elaggottságát, unokáinak még tapasztalatlan voltát és a maga hanyatló életét, és azt kérte, vezessék be Germanicus gyermekeit, a rászakadt bajokban egyedüli vigasztalóit. Erre a consulok kimenvén, a bátorító szavakkal megerősített ifjakat odavezetik és Caesar elé állítják. Az pedig, karon fogva őket, így szólt:

- Összeírt atyák! Ezeket az apátlan árvákat nagybátyjukra bíztam és megkértem, hogy jóllehet neki is vannak édesgyermekei, mégis mint saját véreit gondozza, emelje, a maga és az utódok javára nevelje őket. Drusus elvesztése után hozzátok fordulok, s az istenek és hazánk színe előtt esedezem, vegyétek oltalmatokba, irányítsátok Augustus dédunokáit, nagy hírű ősök sarjadékait, s a ti szerepeteken kívül az enyémet is töltsétek be. Nero és Drusus, ők nektek mintegy szüleitek: úgy születtetek, hogy jó és balsorsotok a közösségre tartozik.

(9.) Nagy sírás, majd áldó fogadalmak közepette hallgatták meg, és ha beszédének ezzel végét is veti, személye iránt részvéttel s csodálattal tölti el hallgatóinak lelkét. Ám visszatérve hiú és annyiszor megmosolygott szólamaira, a közügyek visszaadásáról s arról, hogy a consulok vagy valaki más vegye át az uralmat, igaz és becsületes szavait is megfosztotta hitelüktől. Drusus emlékére ugyanazt szavazzák meg, mint Germanicusnak, sok mindennel meg is toldván, már ahogy ez általában a későbbi hízelgés szokása. A temetést főleg az ősök képmásainak felvonulása tette fényessé: hosszú sorban lehetett látni Aeneast, a Iulius-nemzetség ősapját, valamennyi albai királyt és Romulust, a város alapítóját, majd a neves szabin ősöket, Attus Clausust s a Claudiusok egyéb képviselőit.

(10.) Drusus halálának megírásában a legtöbb szerző s a legmegbízhatóbbak előadását ismételtem meg, de nem mellőzném az akkori idők mendemondáját sem, amely annyira szívós volt, hogy mindmáig nem némult el. E szerint Livia bűnre csábítása után Seianus az eunuch Lygdus lelkét is fajtalansággal rontotta meg, mivel ez, fiatalsága és szépsége miatt, kedves volt urának és bizalmas szolgái közé tartozott; ezután, mikor a bűntársak megállapodtak a merénylet helyében s idejében, vakmerőségében odáig vetemedett, hogy megfordította a dolgot, és homályos célzásokkal Drusust atyja megmérgezésének szándékával vádolva figyelmeztette Tiberiust, hárítsa el az italt, amelyet először kínálnak neki, amikor fiánál étkezik. E csalárdság kelepcéjében az öreg, miután lakomához látott, a kapott kelyhet Drususnak adta át; az mit sem sejtve és fiatalos mohósággal kiürítette, amivel fokozta a gyanút, mintha félelmében és szégyenében magára zúdítaná a halált, amelyet apja ellen tervezett.

(11.) Ezt a széltében tárgyalt híresztelést azon kívül, hogy egyetlen megbízható szerző sem erősíti meg, könnyen megcáfolhatjuk. Ki az a csak kicsit is okos ember, - nemhogy az annyit tapasztalt Tiberius, - aki meghallgatás nélkül halálos italt nyújtana fiának, méghozzá saját kezével és a megbánás visszaútja nélkül? Nem inkább az ital felszolgálóját vonatta volna kínpadra, a merénylet szerzőjét nyomozta volna, végül egyetlen és mindaddig feddhetetlennek ismert fia ellenében nem inkább érvényesítette volna még idegenekkel szemben is belerögződött habozását és késedelmeskedését? De mivel Seianust minden lehető gaztett kiagyalójának tartották, Caesarnak iránta mutatott túlzó kegye és másoknak mindkettejük elleni gyűlölete a mégoly meseszerű és szörnyű híreszteléseket is hihetővé tette, mivel az uralkodók haláláról mindig kegyetlenebb a szóbeszéd. Egyébként a merénylet lefolyását, amelyet Apicata, Seianus felesége árult el, Eudemus és Lygdus kínvallatása hozta napvilágra, de egyetlen annyira ellenséges szerző sem akadt, aki Tiberiusra fogta volna, bár minden mást felkutattak s eltorzítottak. A mendemondát azért adtam elő, s cáfoltam meg, hogy e hírhedt példával elűzzem a hamis hallomásokat, s azoktól, akiknek kezébe művem majd kerül, azt kérjem, hogy a mohón fogadott közkeletű, de hihetetlen dolgokat ne tartsák többre, mint az igaz, de csodássá nem ferdített állításokat.

(12.) Egyébként mikor Tiberius a forumi emelvényről magasztalta fiát, a senatus és a nép inkább színből, mint szívből viselkedett és kiáltozott úgy, mint a gyászolók, s titokban Germanicus házának felvirágzásán örvendeztek. Az, hogy megmutatkozott a népszerűség, és az anya, Agrippina, alig leplezte reménykedését, csak siettette a pusztulást. Mert Seianus, látva, hogy Drusus haláláért nem állnak bosszút a gyilkosokon, és a közvélemény gyász nélkül veszi tudomásul, bűnös vakmerőségében, és mivel első gaztette sikerült, azt fontolgatta magában, miképpen tehetné el láb alól Germanicus fiait, akiknek utódlása kétségtelen. Nem hinthetett mérget hármuk poharába, hisz kiválóan hűséges őreik voltak, Agrippina tisztasága pedig megközelíthetetlen. Tehát makacssága ellen indít támadást, az Augusta régi gyűlölködését, Livia friss bűntudatát korbácsolja fel, hogy a termékenységére büszke, népszerűségében biztos asszonyt Caesar előtt azzal feketítsék be, mennyire áhítozik az uralomra. Mindezt ügyes bevádolókkal intézte, és beválasztotta közéjük Iulius Postumust, aki Mutilia Priscával folytatott viszonya következtében a nagyanya bizalmas híve lett, és terveinek megvalósítására fölöttébb alkalmas személy volt, mivel az Augustára nagy befolyással bíró Prisca a hatalmára természeténél fogva féltékenyen vigyázó öregasszonyt unokamenye kérlelhetetlen ellenségévé tette. Agrippina környezetének tagjait is sorra rávették, hogy fonák beszédekkel sarkallják becsvágytól duzzadó lelkét.

(13.) Tiberius pedig egy pillanatra sem hagyta az állam gondját, és a teendőket vigaszként fogadva intézte a polgárok peres ügyeit, a szövetségesek kérelmeit. Előterjesztésére született is egy senatusi határozat, hogy az asiai Cibyra városának, valamint az achaiai Aegiumnak, melyeket földrengés döntött romba, háromévi adóelengedéssel siessenek segítségére. Azután

Vibius Serenust, a túlsó Hispania proconsulát, kit hivatalos hatalommal való visszaélés címén marasztaltak el, kegyetlensége miatt Amorgus szigetére száműzik. Carsidius Sacerdost, akit azzal vádoltak, hogy gabonával segítette az ellenséget, Tacfarinast, felmentik, ugyanígy hasonló vád alól Gaius Gracchust. Őt, még gyermekkorában, apja, Sempronius, Cercina szigetére vitte száműzetésének társául. Itt serdült fel száműzöttek és műveletlen emberek között, később Africában és Siciliában közönséges áruk cseréjéből tengette életét: mégsem menekült meg az előkelőséggel járó veszedelmektől. És ha az Africában helytartóskodó Aelius Lamia és Lucius Apronius - mint ártatlant - védelmébe nem veszi, szerencsétlen nemzetségének hírneve és apjának balsorsa magával sodorta volna.

(14.) Ez az év is tanúja volt görög városok követjárásainak: a samosiak Iuno-, a cosiak Aesculapius-szentélyük ősi menedékjogának megerősítését kérték. A samosiak egy amphictyoniai határozatra hivatkoztak: ez volt a legfőbb bíróság mindenben, midőn a görögök egész Asiában alapított városaikkal a tengerpart urai lettek. Nem kevésbé régi jogcímük volt a cosiaknak sem, és ehhez járult helyi érdemük: a római polgárokat ugyanis, mikor Mithridates király parancsára Asia valamennyi szigetén és városában lemészárolták őket, Aesculapius templomába menekítették.

Majd a praetorok többször megismételt és gyakran eredménytelen panaszbejelentése után végül is Caesar terjesztette elő a színészek túlkapásainak kérdését: a közéletben lázongást, a családokban botrányt kevernek; az egykori oscusjáték, a sokaság leghitványabb szórakozása, olyan bűnös hatalomra tett szert, hogy a senatus tekintélyével kell megfékezni. Ki is űzték ekkor a színészeket Italiából.

(15.) Ugyanez az év más gyásszal is megszomorította Caesart: azzal, hogy meghalt Drusus egyik ikergyermeke, és azzal sem kevésbé, hogy kidőlt barátja. Ez a jó barát Lucilius Longus volt, minden bánatának és örömének társa, és az egyetlen senator, aki rhodusi félrevonulásába elkísérte. Így hát, bár új ember volt, állami dísztemetést, az Augustus-forumon közpénzből állítandó szobrot szavaztak meg neki az atyák. Még akkor is minden ügyet őelőttük tárgyaltak meg, olyannyira, hogy Lucilius Capito asiai procuratornak, mikor a tartomány vádat emelt ellene, itt kellett védekeznie, miközben a princeps határozottan kijelentette: ő nem adott neki másra felhatalmazást, csak a császári ház szolgaszemélyzetének és pénzügyeinek irányítására; ha tehát praetori hatalmat bitorolt és katonai karhatalomhoz folyamodott, ebben figyelmen kívül hagyta az ő parancsait: hallgassák meg a szövetségeseket. Így a vádlottat a per lefolytatása után elítélik. Hálából e megtorlásért, és mivel az előző évben Gaius Silanus ellen is eljártak, az asiai városok templomot szavaztak meg Tiberiusnak, anyjának és a senatusnak. Engedélyt is kaptak az építkezésre, s Nero mondott köszönetet ezért a senatoroknak és nagyatyjának; a hallgatók nagy örömmel fogadták, mivel Germanicus friss emlékének hatása alatt szinte úgy vélték: őt látják, őt hallgatják. Ehhez járult az ifjú szerénysége és princepshez méltó szépsége, ami - ismerve Seianus gyűlölködését - a veszélyeztetettség miatt még kedvesebb volt számukra.

(16.) Ugyanebben az időben Caesar egy Iuppiter-papnak az elhunyt Servius Maluginensis helyébe történő választására, egyszersmind új törvény hozására tett javaslatot. Mert az ősi szokás szerint egyszerre három, kalácsáldozattal kötött házasságból született patriciust kellene megnevezni és közülük egyet választani, de nincsenek annyian, mint hajdanában, mióta mellőzték a kalácsáldozat szokását, vagy csak kevesen tartják meg, - ennek többrendbeli okát is felsorolta, legfőképpen a férfiak s a nők közömbösségét, ehhez járul a nyomasztó szertartás, amely elől szántszándékkal kitérnek, - és mivel aki ezt a papi tisztet elnyeri, valamint a nő, aki a flamen keze alá jut, kikerül az atyai hatalom alól. Így senatusi határozattal vagy törvénnyel orvoslásra van szükség, miként Augustus is a szigorú hajdankor bizonyos előírásait a jelenlegi

szokáshoz idomította. A vallási kérdések megtárgyalása után úgy határoztak tehát, hogy a flamenek intézményén semmit sem változtatnak, de törvényt hoztak, amely szerint a Iuppiter-pap felesége istentiszteleti dolgokban tartozik a férj fennhatósága alá, egyébként a többi asszonnyal közös jogokat élvez. Majd Maluginensis fiát választották apja helyébe, s hogy öregbedjék a papok méltósága, és nagyobb hajlandóságuk legyen a papi tisztségek vállalására, kétmillió sestertiust szavaztak meg a szűz Corneliának, akit Scantia helyébe fogadtak, és hogy valahányszor az Augusta a színházban megjelenik, a Vesta-szüzek között foglaljon helyet.

(17.) Cornelius Cethegus és Visellius Varro consulsága alatt a pontifexek s az ő példájuk nyomán egyéb papok, mikor a princeps életben maradásáért fogadalmat tettek, Nerót és Drusust is ugyanazoknak az isteneknek ajánlották, nem annyira az ifjak iránt érzett szeretetből, mint hízelgésből: ami a közerkölcsök romlása idején éppoly veszedelmes, ha nincs, mint ha túlzottan megvan. Mert Tiberius, aki soha nem kedvelte Germanicus családját, ekkor türelmetlenségében csakugyan sértőnek érezte, hogy őt, az öreget, egyformának tekintik a fiatalokkal, s a maga elé idézett pontifexektől azt tudakolta, csak nem Agrippina kérésére vagy fenyegetésére cselekedtek-e. Azok tagadták ugyan, mégis enyhe megrovásban részesültek (mert nagy részük tulajdon rokonai vagy az állam előkelői közül került ki), egyébként senatusi beszédében a jövőre nézve óva intett mindenkit, hogy ifjú emberek ingatag lelkét korai megtisztelésekkel fennhéjázásra kapassák. Seianus ugyanis állandóan mesterkedett s panaszolta az állam meghasonlását, mintha polgárháború volna; egyesek Agrippina párthíveinek vallják magukat, és ha nincs ellenállás, még többen lesznek; és a növekvő széthúzás egyetlen orvossága, ha egyik-másik legbuzgóbbat félreállítják.

(18.) Ezért Gaius Silius és Titus Sabinus ellen támad. Mindkettejük vesztét Germanicus barátsága okozta, Siliusnak még az is, hogy hét éven át volt egy hatalmas sereg vezére s a Germaniában elnyert triumphatori kitüntetés után a Sacrovir-féle háborúban győzött: minél hatalmasabban omlik porba, annál nagyobb félelem lesz úrrá másokon. Sokan úgy hitték, fokozta a megütközést önuralom-hiánya, mivel módfelett hánytorgatta katonáinak fegyelmezett magatartását, mikor mások zendülésbe keveredtek, és hogy nem maradt volna meg Tiberius uralma, ha ezekben a legiókban is felüti fejét a lázadás. Mindez az ő helyzetét ássa alá, gondolta Caesar: ilyen érdemeknek nem tud megfelelni. Mert a jótettek addig kedvesek, amíg viszonozhatónak látszanak; mihelyt nyomasztó túlsúlyba jutnak, hála helyett gyűlölet a fizetség.

(19.) Silius felesége Sosia Galla volt, akit Agrippinához fűződő barátsága miatt a princeps gyűlölt. Úgy határoztak, egyelőre mellőzik Sabinust és ezekre sújtanak le; s rájuk szabadították Varro consult, aki apja ellenségeskedését használván ürügynek, a maga becstelensége árán lett készséges eszköze Seianus gyűlöletének. Mikor a vádlott rövid haladékot kért, míg vádlója leteszi a consuli tisztet, Caesar elutasította, hiszen hagyományos szokás, hogy tisztségben levők idéznek magánosokat bíróság elé, és nem kell megrövidíteni a consul jogát, akinek éberségére van bízva, hogy a köz semmi károsodást ne szenvedjen. Szokása volt Tiberiusnak, hogy a frissen kitalált bűnöket ősi igékkel palástolja. Így aztán fennen büszkélkedve, mintha törvényesen járnának el Silius ellen, mintha Varro consul volna, a köz pedig *ez*, egybehívják az atyákat. A vádlott hallgatott, vagy ha védekezéssel próbálkozott is, nem titkolta, kinek a haragja nehezedik reá. Tudott a háborúról, Sacrovirt mégis sokáig fedezte, a győzelmet beszennyezte kapzsiságával, és felesége mindebben társa volt: így hangzott a vád. A zsarolás vádjában kétségtelenül vétkesek voltak, de az egész pert a felségsértési eljárás szerint folytatták le, és Silius a fenyegető elítélést önkéntes halállal előzte meg.

(20.) Vagyona ügyében mégis kíméletlenül jártak el, nem azért, hogy a tartományi lakosoknak visszaadják pénzüket, amit senki nem is kért közülük, hanem tételenként kiszámítva a császári

kincstár igényét, levonták Augustus ajándékainak összegét. Ez volt az első alkalom, hogy Tiberius más pénze iránt érdeklődött. Sosiát száműzik Asinius Gallus véleménye alapján, aki a vagyon egy részének elkobzását, a másik résznek a gyermekek számára való meghagyását javasolta. Vele szemben Marcus Lepidus, a törvény előírásai szerint, negyedrészt javasolt a vádlóknak, a többit a gyermekeknek hagyta. Ez a Lepidus, mint értesülök, azokban az időkben súllyal bíró és bölcs ember volt, mert mások mérhetetlen hízelgésével szemben sok mindent jobbra fordított. Mégsem kellett önmagát mérsékelnie, mivel Tiberius szemében változatlanul tekintélynek és kedveltségnek örvendett. Ezért kénytelen vagyok kételkedni, hogy - mint más dolgokat, - a végzet és a velünk született sors dönti-e el, hogy az uralkodók némelyeket kedvelnek, másokra neheztelnek, vagy múlik-e valami a mi elhatározásainkon is, s járhatunk-e a merev makacsság és a rút szolgalelkűség között, nagyratöréstől és veszedelmektől mentes úton? De a nem kevésbé híres ősöktől származó, de egészen más gondolkozású Messalinus Cotta úgy vélte, senatusi határozattal kell előírni, hogy a tisztségviselők, ha mégoly ártatlanok is és más bűnéről mit sem tudnak, feleségüknek a tartományokban elkövetett vétkeiért mint a maguk tetteiért bűnhődjenek.

(21.) Ezután Calpurnius Pisóról, erről az előkelő és hajthatatlan férfiról tárgyaltak. Ő ugyanis, mint előadtam, azt hangoztatta, hogy a senatusi vádlók cselszövései miatt távozik a városból, és mit sem törődve az Augusta hatalmával, Urgulaniát bíróság elé idézni s az uralkodói házból előszólítani merészelte. Mindezt Tiberius egyelőre béketűréssel fogadta, de indulatokat hánytorgató lelkében, bár a sértődés dühe lanyhult, az emlék tovább élt. Quintus Veranius felségsértő titkos beszéddel vádolta Pisót, s hozzátette, hogy házában méreg van, ő maga pedig karddal az oldalán jelent meg a curiában. Ezt mint hihetetlen szörnyűséget, figyelmen kívül hagyták: a többi, ugyancsak halmozódó vád ügyében kitűzték a tárgyalást, de kellő időben bekövetkezett halála miatt nem folytatták le.

Tárgyaltak a száműzött Cassius Severusról is; ez az alacsony származású, gonosz életű, de a szónokláshoz értő ember azt érte el féktelen ellenségeskedéseivel, hogy eskü alatt hozott senatusi ítélettel még régebben Creta szigetére távolították el; majd mikor itt is ugyanazt művelte, a friss és a régi gyűlöletet egyszerre vonta magára, úgyhogy vagyonától megfosztva, tűztől és víztől eltiltva, Seriphus szikláján öregedett meg.

(22.) Ugyanez idő tájt Plautius Silvanus praetor ismeretlen okból a mélységbe taszította feleségét, Aproniát, s mikor apósa, Lucius Apronius, Caesar elé hurcolta, zavarodottan olyasmit felelt, hogy ő maga álomtól lenyűgözve semmiről sem tudott, és felesége öngyilkosságot követett el. Tiberius habozás nélkül kiszáll a házba, megszemléli a hálószobát, amelyben még látszottak az asszony védekezésének és kitaszításának nyomai. A senatus elé terjeszti az ügyet, s midőn a bírák is ki voltak jelölve, Urgulania, Silvanus nagyanyja, egy tőrt küldött unokájának. Erről az volt a hiedelem, hogy a princeps sugallta, mivel az Augusta barátnője volt Urgulaniának. A vádlott, miután sikertelenül próbálkozott a fegyverrel, megnyittatta az ereit. Majd Numantinát, korábbi feleségét, akit azzal vádoltak, hogy férjét ráolvasásokkal és varázsszerekkel kergette őrületbe, ártatlannak nyilvánították.

(23.) Ez az év végre megszabadította a római népet a numida Tacfarinas ellen viselt hosszas háborútól. Mert a korábbi vezérek, valahányszor elegendőnek vélték ténykedésüket a triumphatori díszjelvények elnyeréséhez, futni hagyták az ellenséget. Már három babérkoszorús szobor állott a fővárosban, de Tacfarinas még mindig fosztogatta Africát, s gyarapodott a maurusok segédcsapataival, akik Ptolemaeusnak, Iuba fiának, ifjonti nemtörődömsége miatt a királyi felszabadítottak és a szolgauralom helyett inkább a háborút választották. Volt neki egy zsákmánymegőrzője és társa a dúlásban, a garamasok királya: nem annyira, hogy sereggel vonult volna fel, hanem csak könnyű csapatokat küldött, melyeket a távolság, a szóbeszéd

nagyobbnak tüntetett fel. A tartományból is minden nincstelen, nyughatatlan elem még készségesebben özönlött oda, mivel Blaesus haditettei után - mintha már nem is volna Africában ellenség, - Caesar visszarendelte a kilencedik legiót, és az az évi proconsul, Publius Dolabella sem merte visszatartani, inkább félve az uralkodó parancsától, mint a háború bizonytalanságaitól.

(24.) Tacfarinas tehát elterjeszti a hírt, hogy a római birodalmat más népek is szaggatják, s ezért lassanként ki is vonulnak Africából, meg hogy a hátramaradtakat körül lehetne fogni, ha valamennyien, akiknek a szabadság a szolgaságnál kedvesebb, rájuk rontanának; majd növeli erejét s tábort vervén, ostrom alá veszi Thubursicum városát. Ám Dolabella, összevonván minden katonáját, a római név rettenetével és - mivel a numidák nem állják a gyalogság támadását - pusztán felvonulásával felmentette az ostromlott várost; az alkalmas helyeket megerősítette, egyszersmind a musulamiusoknak elszakadással próbálkozó vezetőit lenyakaztatta. Ezután, mivel a Tacfarinas ellen már többször szervezett vállalkozások során kiderült, hogy nem egyetlen, súlyos rajtaütéssel kell üldözni a szertekószáló ellenséget, mozgósítja Ptolemaeus királyt és népét, négy hadoszlopot formál, melyeket legatusokra vagy tribunusokra bíz; válogatott maurusok is vezettek portyázó csapatokat; ő maga tanáccsal szolgált mindenkinek.

(25.) Nem sokkal később jelentik, hogy a numidák egy Auzea nevű félig lerombolt, valamikor tőlük felgyújtott erőd közelében sátortábort vertek és megtelepedtek: bíztak a helyben, mivel körös-körül hatalmas erdőségek övezték. Erre a könnyűfegyverzetű cohorsok és a lovasalakulatok, nem is tudva útjuk célját, gyors menetben már indulnak is. S amint pirkadt, kürtharsogás és harci lárma közepette máris a félálomban levő barbárok nyakán termettek, mikor a numidák lovai még meg voltak béklyózva, vagy szerte a legelőkön kószáltak. A rómaiak oldalán sűrű gyalogság, rendezett lovasegységek, minden ütközetre készen: a mit sem sejtő ellenségnek viszont sem fegyvere, sem rendje, sem terve, hanem barmok módjára kergetik, vágják, fogságba hurcolják őket. A dühödt katonák emlékeztek a kiállott fáradalmakra és arra, hogy hányszor óhajtottak csatára kelni az előlük kitérőkkel: most mind elteltek bosszúval és vérrel. A csapatok egymásnak adják a jelszót: Tacfarinast üldözzék mindnyájan, ismerik annyi ütközetből; csak akkor lesz nyugtuk a háborútól, ha a vezér elesik. De mikor kidőltek körüle testőrei, fia már meg volt kötözve, és zúdultak mindenfelől a rómaiak, Tacfarinas a fegyverek záporába vetvén magát, a fogságot bosszulatlan nem hagyott halálával kerülte el. Ezzel vége lett a háborúskodásnak.

(26.) Dolabella kérte ugyan a diadaljelvényeket, de Tiberius megtagadta tőle Seianus kedvéért, hogy nagybátyjának, Blaesusnak dicsősége ne csorbuljon. De Blaesus ezzel nem lett híresebb, Dolabella hírnevét viszont csak fokozta a kitüntetés megtagadása, hiszen arra hivatkozott, hogy kisebb sereggel jeles foglyokat ejtett, megölte a vezért, s befejezte a háborút. Eljöttek azután a garamasok követei is, ritkán látott idegenek a városban, kiket a Tacfarinas pusztulásától megriadt és magát ártatlannak tudó törzs a római nép kiengesztelésére küldött. Majd tudomást szerezvén Ptolemaeusnak a háborúban kifejtett buzgóságáról, felelevenítették az ősi szokást, s egy senatort küldtek, hogy átadja az elefántcsont jogart, a hímzett togát, atyáink régi ajándékait, s a királyt szövetségesnek és barátnak nevezze.

(27.) Ugyanezen a nyáron a véletlen fojtotta el egy italiai rabszolgaháború sarjadó vetését. Titus Curtisius, a mozgalom szervezője, valamikor a praetori cohors katonája, először Brundisiumban és a környező városokban titkos összejöveteleket tartott, majd nyilvánosan kifüggesztett iratokkal szabadságra szólította a hosszú hegyvonulatok között élő szilaj falusi rabszolgákat, mikor mintegy az istenek ajándékából három két-evezősoros hajó kötött ki az ottani tengeren közlekedők védelmére. Ugyanezeken a vidékeken tartózkodott Cutius Lupus

quaestor is, aki régi szokás szerint a hegyi ösvényeket kapta provinciául. Ő aztán felsorakoztatta a tengerészcsapatot, és az alig kirobbant összeesküvést szétszórta, a Caesartól erős csapattal sürgősen odaküldött Staius tribunus pedig a vezért és hozzá hasonlóan merész társait a fővárosba hurcolta, amely már aggódott a szolgák mérhetetlenné duzzadt sokasága miatt, miközben napról napra fogyott a szabad lakosság.

(28.) Ugyanezeknek a consuloknak az évében a nyomorúságnak és kegyetlenségnek szörnyű példájaként vádlott apa, vádló fiú - mindkettőnek neve Vibius Serenus - került a senatus elé. A száműzetésből visszahurcolt, mocsokkal-piszokkal borított és akkor is bilincsbe vert apa vádbeszédet tartó fiával áll szembe. A piperkőc módon öltözött, derűs tekintetű ifjú mint feljelentő és egy személyben tanú azt hajtogatta, hogy cselt szőttek a princeps ellen és háborús uszítókat küldtek Galliába, s hozzáfűzte, hogy a pénzt Caecilius Cornutus volt praetor bocsátotta rendelkezésre. Ez belefáradt a gondokba, és mivel a veszélyt már a pusztulással egyenlőnek vélte, sietve megölte magát. A vádlott viszont töretlen elszántsággal fordult szembe fiával, rázta bilincseit, a bosszuló isteneket szólította, hogy neki magának adják vissza a száműzetést, ahol távol lehet ily erkölcstelenségtől, fiát pedig egykor majd ítéletük sújtsa. S bizonygatta, hogy Cornutus ártatlan, és hamis vádaktól rettent meg; ezt könnyen meg lehet állapítani abból, vajon tudnak-e másokat is megnevezni, hiszen egyetlen társsal nem tervezhetett princepsgyilkosságot és rendszerváltozást.

(29.) Ekkor a vádló Cnaeus Lentulust és Seius Tuberót nevezi meg, nagy szégyenére Caesarnak, hiszen az állam első embereit, az ő legbenső barátait: a végleg elaggott Lentulust és a törékeny testű Tuberót idézték ellenséges mozgalom szítása és az állam felforgatása címén törvény elé. De azonnal fel is mentették őket; az apa ellen a rabszolgákat vallatták, és a vallatás a vádló ellen ütött ki. Az a bűntudattól eszét vesztve, s a börtönnel, sziklával vagy az apagyilkosok büntetéseivel fenyegetőző néphangulattól megrémülve távozott a városból. De Ravennából visszahozták és a vád folytatására kényszerítették, miközben Tiberius nem titkolta régi gyűlöletét a száműzött Serenus ellen. Mert Libo elítéltetése után a Caesarnak írott levelében szemére vetette, hogy csak az ő buzgólkodása maradt jutalmazatlan, s hozzátett némely dolgokat, merészebben, semmint az büszke és sértődésre hajlamos személyek előtt biztonságos. Mindezt Caesar nyolc év elteltével hozta elő, a közbeeső időt különféle vádakkal fordítva ellene, még ha a kínvallatás a rabszolgák állhatatossága folytán más eredményre vezetett is.

(30.) Mikor ezután olyan vélemények hangzottak el, hogy Serenust az ősök büntetésével kell sújtani, a gyűlölség enyhítésére közbelépett. És midőn Gallus Asinius a Gyarus vagy Donusa szigetére való zárást javasolta, ezt is elutasította, mondván, hogy mindkét sziget vízben szegény, s hogy akinek megadják az életet, annak meg kell adni az élet lehetőségét. Így Serenust Amorgusra viszik vissza. És mivel Cornutus önkezétől halt meg, tárgyalásra tűzték ki a vádlók jutalmazásának eltörlését olyan esetben, ha a felségsértéssel vádolt személy az ítélet meghozatala előtt önmaga vet véget életének. S el is fogadták volna ezt a javaslatot, ha Caesar keményen és szokása ellenére a nyilvánosság előtt a vádlók oldalán állva nem panaszkodik a törvények hatálytalanítása, az állam veszélyeztetése miatt: inkább semmisítsék meg a törvényeket, semmint hogy őrizőiket kiküszöböljék. Így jutalmakkal ösztönözték a besúgókat, ezt a köz pusztulására kitalált és még büntetésekkel sem eléggé megfékezhető emberfajtát.

(31.) Ezeknek az állandó s oly szomorú eseményeknek a sorát az a csekély öröm szakítja meg, hogy Gaius Cominius római lovagot, akire gyalázkodó vers szerzősége bizonyult rá, Caesar - Cominius senator fivérének kérésére - büntetlenül hagyta. Annál inkább csodálkoztak, hogy aki tudja, mi a jobb, és milyen hír szegődik a nagylelkűség nyomába, inkább a zordságot

választotta. Mert nem figyelmetlenségből hibázott; és nem volt titok előtte, hogy az uralkodók tetteit mikor ünneplik igazán, mikor csak színlelt örvendezéssel. Sőt éppen ő - máskor oly zárkózott, és kinek a szavai csak kínlódva törtek elő, - oldottabban s könnyebben beszélt, valahányszor segített. Publius Suilliusnak pedig, Germanicus egykori quaestorának, mikor kiutasították Italiából, mivel rábizonyult, hogy ítéletért pénzt fogadott el, egy szigetre való száműzését oly szenvedélyes meggyőződéssel javasolta, hogy megesküdött rá: ez a köz érdeke. Ezt annak idején kíméletlenségnek tartották, de később, amikor Suillius visszatért, dicsőségére vált: a következő korszak láthatta hatalmaskodását, megvásárolhatóságát, és hogy Claudius princeps barátságával sokáig szerencsésen, jól soha nem élt. Ugyanezt a büntetést szabják ki Catus Firmius senatorra, mivel nővérét hamis felségsértési váddal támadta meg. Catus, mint előadtam, annak idején kelepcébe csalta, majd feljelentésével romlásba döntötte Libót. Tiberius, erre a szolgálatra emlékezve, de más ürügyre hivatkozva, kérésével elérte, hogy ne száműzzék: a senatusból való kitaszítását nem akadályozta meg.

(32.) Tudom, hogy jó része annak, amit elmondtam s amit el fogok mondani, alkalmasint kicsinyesnek és megörökítésre súlytalannak látszik. De a mi évkönyveinket senki ne hasonlítsa össze azok írásával, akik a római nép régi történetét dolgozták fel. Azok roppant háborúkat, városok megvívását, királyok megfutamítását s foglyul ejtését, vagy ha történetesen belső eseményekre tértek át, consuloknak tribunusokkal való meghasonlását, föld- és gabonatörvényeket, a nép és az optimaták harcait szabad előadásban örökíthették meg. A mi munkánk korlátozott és dicsőség híján való, hiszen mozdulatlan vagy alig háborgatott a béke, szomorú a város helyzete, és a princeps nem gondolt a birodalom kiterjesztésével. Mégsem lesz talán haszontalan betekinteni azokba az első pillantásra súlytalan tényekbe, amelyekből gyakran nagy dolgok kezdetei támadnak.

(33.) Mert minden nemzetet és várost a nép vagy az előkelők, vagy egyesek kormányoznak: az ezekből kiválogatott és összetársított köztársasági formát dicsérni könnyebb, mint megvalósítani, vagy ha megvalósul, nem lehet tartós. Hajdanában tehát, a népuralom idején, vagy midőn a senatorok kezében volt a hatalom, ismerni kellett a sokaság természetét, és hogy miképpen lehet mérséklettel vezetni, s akik a senatus és az optimaták gondolkodását legjobban kitanulták, a helyzetet ismerők és bölcsek hírében állottak: éppen úgy most, mikor megváltozott a köz állapota, s a római állam nem más, mint ha egy ember uralkodnék, mégis hasznos lehet ezeket felkutatni és megörökíteni. Kevesen tudják ugyanis belátásukkal a tisztes dolgot az aljastól, a hasznost az ártalmastól megkülönböztetni: a többség mások tapasztalataiból okul. Egyébként mindez amennyire hasznos, éppoly kevéssé szórakoztató. Mert országok leírása, a csaták sok viszontagsága, a vezérek dicső vége leköti és felélénkíti az olvasók figyelmét: mi szörnyű parancsokat, szüntelen vádaskodásokat, álnok barátságokat, ártatlanok vesztét és a pusztulásnak ugyanazokat az okait soroljuk egymás után; közben mindenki a dolgok egyformaságát és a csömört érzi. Ehhez járul, hogy a régi írókat ritkán ócsárolják, és senkit nem érdekel, hogy a pun vagy a római sereget magasztalják-e lelkesebben, de sokaknak, kik Tiberius uralkodása alatt büntetést vagy gyalázatot szenvedtek, még élnek utódaik, vagy a családok már kihaltak ugyan, mégis akadnak olyanok, kik erkölcseik hasonlatossága miatt azt hiszik, hogy mások gonosztetteit nekik hányják a szemükre. A dicsőségnek és az erénynek is vannak ellenségei, mert mindkettő túlságosan közelről világít rá az ellentétére. De visszatérek tárgyamra.

(34.) Cornelius Cossus és Asinius Agrippa consulsága alatt Cremutius Cordust idézik a senatus elé, új és akkor először hallott vád alapján: hogy közreadott évkönyveiben magasztalta Marcus Brutust, Gaius Cassiust pedig az utolsó rómainak mondotta. A vádat Satrius Secundus és Pinarius Natta, Seianus cliensei képviselték. Ez végzetes volt a vádlottra nézve, de az is,

hogy Caesar mogorva arccal hallgatta a védekezést, melyet Cremutius, az élet itthagyásának biztos tudatában, ilyenféleképpen kezdett el:

- Szavaimat éri a vád, összeírt atyák, tetteimben annyira ártatlan vagyok. De szavaim sem a princeps vagy a princeps anyja ellen irányultak, kiket a felségsértési törvény oltalmaz: Brutust és Cassiust dicsértem, mondják, kiknek viselt dolgait bár sokan megírták, senki tisztelgés nélkül nem említette őket. Titus Livius, az ékesszólás és a megbízhatóság legelső nagysága, olyan dicséretekkel magasztalta Cnaeus Pompeiust, hogy Augustus Pompeius-pártinak mondotta, de barátságuknak ez sem ártott. Scipiót, Afraniust, ugyanezt a Cassiust, ezt a Brutust sohasem nevezi rablóknak és gyilkosoknak, amilyen szavakkal ma illetik őket, sokszor jeles férfiaknak. Asinius Pollio írásai dicsőnek örökítik meg emléküket, Messalla Corvinus mint imperatorát emlegette Cassiust, mégis mindketten háborítatlanul maradtak vagyonuk és tisztségeik birtokában. Marcus Cicero könyvére, amelyben Catót egekig magasztalta, mi mást felelt Caesar, a dictator, mint hogy választ írt rá, mintha bírák előtt szólana? Antonius levelei, Brutus beszédei hamis gyalázkodásokat szórnak ugyan Augustusra, de erősen maró éllel; Bibaculusnak és Catullusnak a Caesarokat ócsárló verseit ma is olvassák: de az isteni Iulius, az isteni Augustus tűrte és hagyta mindezt, nem is könnyen mondanám meg, mérsékletből-e, vagy bölcsességből, mert a megvetett dolgok elenyésznek, az indulatoskodás viszont az elismerés látszatát kelti.

(35.) - Nem térek itt ki a görögökre, akiknél nem csupán a szabadság, de még a szabadosság is büntetlen, vagy ha valaki bosszút akart állni, szavakkal torolta meg a szavakat. De legfőképpen megkötöttség és gáncs nélkül lehetett nyilatkozni azokról, kiket a halál már kivett a gyűlölet vagy kedvezés alól. Hát azzal, hogy Cassius és Brutus fegyvert fogott, és Philippi síkját megszállotta, csak nem polgárháború szítása érdekében lázítom a népet? Vagy azok, akik hetven éve halottak, s akiknek még a győztestől is megkímélt képmásain vonásaikat szemlélhetjük, az íróknál nem őrizhetik meg emlékezetük egy részét? Az utókor kinek-kinek megadja az illő tiszteletet, és ha engem elítélnek, nem fognak hiányozni, akik nemcsak Cassiusra és Brutusra, hanem énrám is emlékezni fognak.

Ezután kivonult a senatusból és önmegtartóztatással vetett véget életének. Az atyák úgy határoztak, hogy könyveit az aedilisek égessék el, de megmaradtak elrejtve és később kiadva. Annál inkább mosolyognunk kell azok ostobaságán, akik úgy hiszik, pillanatnyi hatalmukkal kiolthatják az utánuk következő kor emlékezetét is. Mert éppen ellenkezőleg: a büntetéssel sújtott tehetségnek nő a tekintélye; s az idegen királyok, vagy akik hasonlóképpen kegyetlenkedtek, nem értek el mást, mint szégyent maguknak, amazoknak pedig dicsőséget.

(36.) Egyébként egész évben megszakítás nélkül folyt a vádlottak felelősségre vonása, olyannyira, hogy a Latin-ünnepek napjai alatt a városi praefectusként eljáró Drusust, mikor a kellő előjelek kikérése céljából az emelvényre lépett, ott kereste meg Calpurnius Salvianus, hogy Sextus Mariust feljelentse. Ez a Caesartól nyilvánosan elítélt eljárás lett Salvianus száműzetésének az oka. Cyzicus polgárságát megvádolták, hogy elhanyagolja az isteni Augustus kultuszát, s ezt megtoldották a római polgárokkal szemben való erőszakoskodás vádjával: így vesztették el szabadságukat, melyet a mithridatesi háborúban érdemeltek ki, mikor ostrom alá fogták őket, de saját állhatatosságukkal csakúgy, mint Lucullus csapatainak közbejöttével megfutamították a királyt. Fonteius Capitót viszont, aki proconsulként Asiát kormányozta, felmentik, miután kiderült, hogy Vibius Serenus koholt vádakat emelt ellene. Ez mégsem vált ártalmára Serenusnak, kit a közgyűlölet még nagyobb biztonsághoz segített. Mert minél harcra készebb volt a feljelentő, annál inkább mintegy szentnek és sérthetetlennek számított: a súlytalan hitványokat fenyítették.

(37.) Ugyanebben az időben túlsó Hispania a senatushoz küldött követek útján kérte, hogy Asia példájára templomot építhessen Tiberiusnak s anyjának. Ez alkalommal Caesar, aki egyébként is erősnek mutatkozott a megtiszteltetések visszautasításában, mivel helyénvalónak vélte, hogy válaszoljon azoknak, akiknek vádaskodó szóbeszéde szerint becsvágyóvá lett, ilyenféle szónoklatot tartott:

- Tudom, összeírt atyák, sokan hiányolják állhatatosságomat, amiért a minap nem utasítottam el az asiai városok hasonló kérését, ezért korábbi hallgatásom védelmét és a jövőre vonatkozó elhatározásomat egyszerre fogom előadni. Mivel az isteni Augustus nem tiltotta meg, hogy a neki és Róma városának szánt templomot Pergamonban felépítsék, én, ki minden tettét és szavát törvénynek tekintem, a már szentesített példát annál készségesebben követtem, mivel a nekem szóló kultuszhoz a senatus tisztelete kapcsolódott. Különben amiképpen az egyszeri elfogadás talán még megbocsátható, úgy valamennyi tartományban istenek képében tiszteletet követelni becsvágy, fennhéjázás lenne, és Augustus tisztelete megrövidülne, ha válogatás nélküli hízelgésekkel közönségessé tennők.

(38.) - Én, összeírt atyák, halandó ember vagyok, emberi hivatást töltök be, s beérem azzal, ha mint princeps megállom helyemet; erre nemcsak titeket hívlak tanúul, de szeretném, ha az utódok is így tartanának meg emlékezetükben. Emlékemnek eléggé, sőt nagyon is adóznak, ha elhiszik rólam, hogy őseimhez méltó voltam, dolgaitokra ügyeltem, veszélyben kitartottam, a köz érdekében a megpróbáltatásoktól vissza nem riadtam. Ez nekem a ti lelketekben épített templom, ez a legszebb szobor, és maradandó: mert a kőből faragottat, ha az utódok ítélete gyűlöletté változik, mint a sírokat, semmibe sem veszik. Éppen ezért szövetségeseinket, polgártársaimat és magukat az isteneket és istennőket kérem, ezeket arra, hogy nekem életem fogytáig az emberi s isteni joghoz értő, higgadt elmét adjanak, amazokat, hogy ha eltávozom, dicsérettel és jó emlékekkel kísérjék tetteimet és nevemnek hírét.

S ezután még bizalmas beszélgetéseiben is kitartott amellett, hogy visszautasítja személyének ilyen kultuszát. Ezt némelyek mérsékletnek, sokan önbizalom hiányának, mások elfajzott lélekre magyarázták. Hiszen a legderekabb halandók a legmagasabb csúcsokra törtek: így iktatták Herculest és Libert a görögöknél, Quirinust nálunk az istenek közé. Helyesebben járt el Augustus, aki ezt remélte; a főembernek minden más rögtön a rendelkezésére áll, csak egyvalamin kell kielégíthetetlenül fáradoznia: emlékezete szerencsés megörökítésén. Mert a hírnév elhanyagolásával elhanyagoljuk az erényeket.

(39.) Bezzeg Seianus: a túlságos szerencsétől eszét vesztve, ráadásul asszonyi vágytól tüzelve, - mivel Livia követelte a házassági ígéret beváltását, - levelet szerkeszt a Caesarnak. Szokás volt akkor ugyanis, hogy még személyesen is írással járultak elébe. Ez ilyenformán hangzott: atyjának, Augustusnak jóindulata, majd Tiberius számtalan elismerése hozzászoktatta, hogy reményeit s óhajait csak azután terjessze az istenek elé, miután az uralkodó már meghallgatta. Nem is kért csillogó kitüntetéseket soha: inkább választja mint egyszerű katona az őrködést és a fáradalmakat a császár épségéért. És mégis elérte a legszebbet: méltónak hitték a Caesarral való rokoni kapcsolatra. Ebből merítette reményét; és mivel úgy értesült, hogy Augustus, mikor férjhez akarta adni leányát, még római lovagokról is tanácskozott, ezért, ha férjet keresne Liviának, gondoljon barátjára, aki beérné csupán e kapcsolat dicsőségével. Mert nem akarná letenni vállalt kötelességeit: elegendőnek tartaná, ha az uralkodói ház megerősödnék Agrippina méltatlan bántásaival szemben, s ezt is a gyermekek kedvéért: mert neki bőségesen elég lenne az élet, melyet ilyen princepsszel tölthetett.

(40.) Erre Tiberius megdicsérte Seianus ragaszkodását, röviden szót ejtett neki juttatott jótéteményeiről, majd időt kért, mintha alaposan el akarna gondolkodni, aztán hozzáfűzte: Más halandók ahhoz igazítják elhatározásukat, hogy mit tekintenek magukra nézve hasz-

nosnak; az uralkodónak más a sorsa: neki a közvéleményhez kell szabnia a legfontosabb dolgokat. Ezért nem folyamodik ő ahhoz a megoldáshoz, amellyel könnyen válaszolhatna: hogy maga Livia döntheti el, férjhez megy-e Drusus után, vagy meg kell maradnia addigi otthonában, és hogy vannak közelebbi tanácsadók: anyja és nagyanyja. Nyíltabban fog eljárni. Először is, ami Agrippina ellenségeskedését illeti, az még sokkal hevesebben fog fellángolni, ha Livia házassága szinte részekre szakítja a Caesarok házát. Így is előtör az asszonyok vetélkedése, s e meghasonlás unokáinak békéjét is megrendíti: mi lesz, ha az ilyen házasság fokozza a küzdelmet?

- Tévedsz ugyanis, Seianus, ha azt hiszed, hogy megmaradnál ugyanabban a rendben, és hogy Livia, aki előbb Gaius Caesar, majd Drusus élettársa volt, azzal a szándékkal menne a házasságba, hogy egy római lovag oldalán öregedjen meg. Még ha én engedném is, azt hiszed, eltűrnék azok, akik fivérét, atyját s közös eleinket a legfőbb méltóságok birtokában látták? Lehet, hogy te meg akarsz maradni helyzeted korlátain belül: de azok a tisztségviselők és főemberek, akik akaratod ellenére betörnek majd hozzád s minden dologban tanácsodat kérik, nyíltan meg fogják mondani, hogy már rég túljutottál a lovagi ranglépcsőn, s messze megelőzted atyám lovag barátait, s rád irigykedve nekem is szemrehányásokat tesznek. De hát Augustus római lovaghoz akarta adni a leányát. Minden gond őrá hárult, előre látta, mily mérhetetlen magasra emelkedik az, akit ezzel a házassággal a többi fölé emel; Herculesre, csodálkozhatunk-e hát rajta, ha beszélgetés közben megemlítette Gaius Proculeiust és még néhány szembetűnően visszavonult életet élő, semmiféle közügybe nem keveredett férfiút? De ha Augustus ingadozása elgondolkoztat is bennünket, mennyivel többet nyom a latban az, hogy leányát Marcus Agrippához, majd hozzám adta? Ez az, amit én barátságunkra gondolva nem akartam eltitkolni: egyébként sem a te, sem Livia elhatározásait nem fogom gátolni. Hogy én magam miféle tervet forgattam elmémben, milyen újabb kapcsolatokkal szándékozlak magamhoz fűzni, egyelőre nem ismertetem. Csak annyit árulok el, hogy nincs olyan magas állás, melyet kiválóságod s irányomban tanúsított érzületed meg nem érdemelne, s ezt adott alkalommal sem a senatusban, sem a nép előtt nem fogom elhallgatni.

(41.) Seianust most már nem házassága aggasztja, hanem a mélyebben rejlő lehetőségek, ezért a néma gyanúsítást, a terjengő szóbeszédet, a fokozódó gyűlölséget próbálja elhárítani. És hogy a kitartóan házába tóduló sokaság távol tartásával hatalmát meg ne törje, de fogadásával a vádaskodásra se nyújtson alkalmat, ahhoz folyamodott, hogy Tiberiust ösztönözte: ezután Rómától távol, kies helyen éljen. Mert sok mindenre gondolt: kézben tarthatja majd a látogatókat, a levelezést is nagyrészt ő ellenőrizheti, mivel katonái közvetítik, és hogy a már hajlott korú s a távoli vidéken elpuhult Caesar könnyebben át fogja adni a kormányzás ügyeit, és az ő gyűlölsége is csökken, ha elmarad az üdvözlők tömege, s a hiú dolgok feláldozása árán megnő valóságos hatalma. Tehát lassanként ócsárolni kezdi a városi elfoglaltságokat, a nép összecsődülését, az odaözönlők sokaságát, dicséretekkel magasztalja a nyugalmat és a magányt, ahol nincs bosszúság és bántás, és a legfontosabb dolgokkal lehet foglalkozni.

(42.) A történetesen azokban a napokban, a híres tehetségű Votienus Montanus ügyében tartott tárgyalás a már bizonytalankodó Tiberiust arra késztette, hogy kerülendőnek ítélje a senatorok gyűléseit s a többnyire igaz és súlyos szavakat, amelyek színe előtt hangzottak el. Mert mikor Votienust Caesar-ellenes gyalázkodásai miatt bíróság elé idézték, és a tanú Aemilius, mint afféle katonaember, a bizonyítás hevében mindent elmond és - bár zúgolódás közepette - nagy elszántsággal buzgólkodik, Tiberius hallhatta azokat a gyalázkodásokat, amelyekkel titokban tépték-szaggatták. Ezen annyira felindult, hogy kiabálni kezdett: akár nyomban, akár a tárgyalás folyamán tisztázza magát, s környezetének kérésére, a jelenlevők hízelgésére is csak nagy nehezen csillapodott le. Votienust felségsértés címén elítélték; Caesar pedig annál makacsabbul ragaszkodott a vádlottak ellenében szemére hányt könyörtelen-

ségéhez, és Aquiliát, kit Varius Ligurral elkövetett házasságtöréssel vádoltak, bár Lentulus Gaetulicus kijelölt consul a Iulius-féle törvény alapján már elítélte, számkivetéssel sújtotta, Apidius Merulát pedig, mivel nem tette le az esküt az isteni Augustus rendelkezéseire, törölte a senatori jegyzékből.

(43.) Ezután Sparta és Messenia követségeit hallgatták meg a limnaei Diana-templomra vonatkozó jogigényeikről: a spartaiak történetírók megállapításaival s költők megnyilatkozásaival bizonygatták, hogy ezt az ő őseik s a maguk földjén szentelték fel, de a macedon Philippus, akivel háborúskodtak, fegyverrel vette el tőlük, majd később Gaius Caesar és Marcus Antonius döntése visszaadta. Ezzel szemben a messeniaiak azzal érveltek, hogy Peloponnesust ősi időkben felosztották Hercules utódai közt, s hogy az ő királyuknak jutott a denthaliai föld, amelyen az a szentély épült; ennek emléke kőbe és régi bronztáblára vésve fenn is maradt. Így ha költőknek, évkönyveknek a bizonyságtételére volnának utalva, ők több és gazdagabb tanúságra hivatkozhatnak, és Philippus nem a hadijog, hanem az igazság szerint ítélkezett. Ugyanígy döntött Antigonus király, ugyanígy Mummius imperator, így határoztak a miletusiak, mikor városukra volt bízva az ítélkezés, legutóbb pedig Atidius Geminus, Achaia praetora. Így a messeniaiak kérésének adtak helyt. Majd a segestaiak kérték az Erycus-hegyi régi, megrokkant Venus-szentély helyreállítását, ismert, és Tiberiusnak kedves dolgokat emlegetve alapításáról: mint vérrokon, szívesen el is vállalta a gondját. Azután a massiliaiak kérését tárgyalták, s érvényesnek mondották Publius Rutilius példáját, akit tudniillik törvényes számkivetés után a zmyrnaiak polgártársul fogadtak. Ezen az alapon a száműzött Vulcacius Moschus, kit a massiliaiak fogadtak be, vagyonát városukra - mint hazájára - hagyta.

(44.) Híres férfiak hunytak el ebben az évben, Cnaeus Lentulus és Lucius Domitius. Lentulusnak consulságán és a geták fölött aratott győzelmén kívül dicsőségére vált annak idején méltósággal viselt szegénysége, majd nagy gazdagsága, melyet tisztes eszközökkel szerzett és mértékkel élvezett. Domitiust híressé tette apja, a polgárháború idején a tenger ura, mígnem Antonius pártjához, majd később Caesaréhoz csatlakozott. Nagyapja a pharsalusi csatában az optimaták oldalán esett el. Őt magát arra szemelték ki, hogy az Octaviától született ifjabb Antoniának legyen a férje; később seregével az Albis folyón is átkelt, mélyebben hatolt be Germaniába, mint bármelyik elődje, s emiatt triumphatori díszjelvényeket kapott. Elhunyt a nagy hírű, de szerencsétlen nemzetségből származó Lucius Antonius is. Mert miután apját, Iullus Antoniust, a Iuliával való házasságtörés miatt kivégezték, Augustus a még alig felserdült ifjút, nővérének unokáját, Massilia városába különítette el, hogy ott a tanulmányok látszata elpalástolja a száműzetés nevét. A végtisztességet mégis megadták neki: csontjait senatusi határozat alapján az Octaviusok sírhalmában helyezték el.

(45.) Még ugyanazoknak a consuloknak az évében szörnyű tettet követett el innenső Hispaniában egy termesi származású paraszt. A tartomány praetorát, a békét gondtalanul élvező Lucius Pisót, utazása közben váratlanul megtámadta, egyetlen csapással halálra sújtotta, majd gyors lován egérutat nyervén, miután elérte az erdős hegyvidéket, elengedte a lovat, és a szakadékos, úttalan helyeken eltűnt üldözői elől. De nem sokáig bujkálhatott; mert miután lovát elfogták és a környező falvakban körülvezették, kiderült, hogy kié. Mikor fellelték és kínzással cinkostársainak elárulására akarták kényszeríteni, hazai nyelven, fennhangon azt kiáltozta, hogy hiába vallatják: ott állhatnának társai és nézhetnék, a fájdalomnak akkor sincs olyan hatalma, hogy az igazságot kicsikarja belőle. Ugyanez az ember, mikor másnap újabb kihallgatásra hurcolták, oly lendülettel ugrott ki őrei közül s rohant fejjel egy sziklának, hogy azon nyomban kiszenvedett. De Piso vesztét a termesiek bosszújának tulajdonítják, mivel az elsikkasztott közpénzeket kíméletlenebbül hajtotta be, mint ahogy azt a barbárok eltűrték volna.

(46.) Lentulus Gaetulicus és Gaius Calvisius consulsága alatt triumphatori díszjelvényeket szavaztak meg Poppaeus Sabinusnak, miután leverte a thrák törzseket, amelyek magas hegyeik közt műveletlenül és annál vadabbul éltek. Megmozdulásuk oka az volt, hogy ilyen az emberi természet, meg aztán vonakodva tűrték a sorozásokat és legerősebb fiaik katonának adását, hiszen megszokták, hogy még királyaiknak is csak jókedvükből engedelmeskednek, vagy ha küldenek is segédcsapatokat, saját vezetőiket teszik meg parancsnoknak, és csak szomszédok ellen háborúskodnak; akkor pedig híre terjedt, hogy majd szétdobálják s más népekkel összekeverve különböző országokba hurcolják őket. De még mielőtt fegyvert fogtak, elküldték követeiket, hogy a baráti viszonyra s engedelmességükre hivatkozzanak, és hogy mindez így is marad, ha semmi újabb teherrel nem teszik őket próbára; de ha mint legyőzötteket szolgaságra kárhoztatnák őket, van fegyverük, van fiatalságuk, és elszántan készen állnak a szabadságra vagy a halálra; egyben sziklákra épített váraikat, oda telepített szüleiket és feleségüket mutogatták, s bonyolult, nehéz, véres háborúval fenyegetőztek.

(47.) Sabinus, míg seregrészeit nem egyesítette, szelíd választ adott. Miután Moesiából Pomponius Labeo egy legióval, Rhoemetalces király pedig hűségesen kitartó honfitársainak segédcsapataival megérkezett, hozzájuk csatolta az ottani erőket, s az ellenség ellen vonult, amely már fel is sorakozott a hegyszorosokban. Egyesek, vakmerőbben, a nyílt magaslatokon mutatkoztak; ezeket a római vezér, csatarendben közeledve, könnyűszerrel megfutamította, miközben a barbárok búvóhelyeik közelsége miatt csak csekély vérveszteséget szenvedtek. Majd ott helyben tábort vert, és erős csapattal megszállta az egyenlő magasságban egész a legközelebbi várig húzódó keskeny hegyet, amelyet nagyszámú, de rendezetlen katonaság védett; egyszersmind válogatott íjászait küldi a legbátrabbak ellen, kik a nép szokása szerint harci dalt énekelve és táncot járva ugráltak a sánc előtt. Az íjászok, míg távolról vitézkedtek, sűrűn és bosszulatlanul osztogatták a sebeket; közelebb vonulva egy hirtelen kitöréstől megzavarodtak, s csak az a sugamber cohors fogadta őket oltalmába, melyet a római vezér mint veszedelmekre elszánt s a harci dalok és nem kevésbé a fegyverek lármájával ijesztő csapatot a közelben sorakoztatott fel.

(48.) Ezután a tábort áthelyezték az ellenség közelébe, s az előbbi erősségben hagyták azokat a thrákokat, akiket a mi szövetségeseinkként említettem; megengedték nekik, hogy dúljanak, égessenek, zsákmányoljanak, csak napnyugta előtt érjen véget a fosztogatás, és az éjszakát vigyázva és éberen a táborban töltsék. Ezt eleinte meg is tartották, majd elkényesedvén és a rablásoktól gazdagon tobzódó lakomákat ültek és otthagyták őrhelyeiket, vagy az álmosságtól s a bortól földre terültek. Az ellenség pedig - gondatlanságukról értesülve - két csapatot készít fel, hogy egyikkel a fosztogatókat rohanja meg, a másik a római tábort ostromolja, nem abban a reményben, hogy elfoglalja, hanem hogy a lárma és fegyverek közepette mindegyik rész a maga veszedelmével lévén elfoglalva, ne hallhassa a másik harci zaját; a sötétséget még ráadásul azért választották, hogy az is fokozza a félelmet. De a legiók sáncánál próbálkozókat könnyen visszaverik, és a váratlan rajtaütéstől megrémült thrák segédcsapatokat, mivel egy részük az erődítmények között hevert, többen meg kint csatangoltak, annál irgalmatlanabbul aprították, mivel azzal vádolták őket, hogy szökevény árulók, akik a maguk s hazájuk szolgasorba döntésére fogtak fegyvert.

(49.) Sabinus másnap sík területen mutatta meg seregét, hátha a barbárok az éjszakai sikertől felbátorodva csatára merészkednének. De miután sem a várból, sem a szomszédos magaslatokról nem szálltak alá, az idejekorán megerősített kis erődítményekre támaszkodva ostromhoz látott; ezután folyamatos árkot és mellvédet húzva négy mérföldnyi kerületet fogott közre, majd lassanként, hogy a víztől s a takarmánytól megfossza őket, mind szűkebbre, szorosabbra vonta az ostromzárat, és töltést emeltetett, ahonnan köveket, lándzsákat, csóvákat lehetett a már közeli ellenségre hajigálni. De semmi nem merítette ki őket annyira, mint a

szomjúság, mivel a harcolók s a harcra képtelenek roppant sokasága egyetlen megmaradt forrásra volt utalva; ugyanakkor a lovak és egyéb állatok, melyeket barbár szokás szerint magukkal együtt bezártak, takarmány hiányában sorra pusztultak; ott hevertek mellettük azoknak hullái, kiket sebesülés vagy a szomjúság emésztett el; megfertőzött mindent a rothadás, a bűz, a ragály.

(50.) Az általános zavarhoz végső bajként a meghasonlás járult. Némelyek megadásra, mások a halálra készültek, és hogy egymást leszúrják, és voltak, akik azt tanácsolták, hogy ne bosszulatlan pusztuljanak, hanem törjenek ki. S nemcsak a közemberek véleménye oszlott így meg, hanem a vezérek közül is az éltes korú Dinis, aki hosszú tapasztalatból ismerte meg a római erőt és nagylelkűséget, a bajbajutottak egyedüli orvosságát, a fegyverletételt javasolgatta, s feleségével és gyermekeivel együtt ő adta meg magát először a győztesnek. Követték a koruk vagy nemük miatt gyámoltalanok, és akikben nagyobb volt az életnek, mint a dicsőségnek vágya. De az ifjúság Tarsa és Turesis közt vergődött. Mindketten elszánták magukat, hogy a szabadsággal együtt halnak meg. De Tarsa azt kiáltozta: közel a vég, egyszerre kell szakítani a reményekkel és a félelmekkel, s erre példát is mutatott, mikor keblébe döfte kardját; és voltak, akik ugyanígy haltak meg. Turesis az éjszakát várja csapatával, ami nem kerülte el a mi vezérünk figyelmét sem. Az őrhelyeket tehát sűrűbb őrségekkel erősítette meg; és rájuk szakadt a viharral vészes éjszaka, s az ellenség zavaros kiabálása, majd kietlen csendje bizonytalanná tette az ostromlókat. Ekkor Sabinus körüljárta, buzdította őket, hogy a megtévesztő lárma vagy színlelt nyugalom hatására se adjanak alkalmat a cselvetőknek, hanem ki-ki a maga feladatára ügyeljen, ne mozduljanak, s fegyvereiket ne hajigálják hiába.

(51.) Közben a barbárok csoportokban lerohantak a sánchoz és hol kézzel hajítható köveket, tűzben edzett karókat, kivágott fatörzseket szórtak, hol rőzsével, fonadékkal és élettelen hullákkal töltötték meg az árkokat; mások a már előbb elkészített hidakat és hágcsókat hordták oda az ostromművekhez, azokat kapkodták, rángatták, és dulakodtak a védőkkel. A katonák viszont lándzsájukkal taszigálták, pajzsukkal ütötték őket, falidárdákat, felhalmozott kőtömegeket zúdítottak rájuk. Ezeket a máris megszerzett győzelem reménye és - ha mégis meghátrálnának - az annál szembetűnőbb gyalázat, amazokat az életben maradás lehetősége, és a legtöbbjük mellett ott álló anya és feleség s jajveszékelésük tüzeli. Az éjszaka az egyik félnek vakmerőségét, másiknak a félelmét fokozta; bizonytalanok az ütések, a sebek kiszámíthatatlanok; nem lehetett felismerni, ki barát, ki ellenség, meg a sziklafalakról visszaverődő, mintegy hátulról jövő hangok annyira összekavartak mindent, hogy a rómaiak is elhagytak néhány erődítményt - mintha már át volna törve. Mégsem gázolt keresztül az ellenség, csak nagyon kevesen: a többit, miután a legderekabbak elestek vagy megsebesültek, már hajnaltájt felszorították a felső várba, ahol végül megadásra kényszerültek. A környék lakossága önként hódolt meg; a többinek, hogy ne erő vagy ostrom igázza le őket, a Haemus-hegység korai és kegyetlen tele sietett segítségére.

(52.) Rómában pedig, miután már megrendült a princepsi ház, hogy a bekövetkezendő csapások sorát Agrippina ellen megkezdjék, másod-unokanővérét, Claudia Pulchrát idézik törvényszék elé, Domitius Afer vádjára. Afer nemrég volt praetor, mérsékelt tekintélyt élvezett, most sietve, hogy bármily tettel hírnevet szerezzen, az erkölcstelenség vádját, Furniusszal űzött házasságtörését, a princeps megmérgezésének tervét és elátkozását vetette a szemére. A mindig heveskedő Agrippina, akit akkor még a rokonát fenyegető veszedelem is felhevített, Tiberiushoz igyekszik, és véletlenül atyjának szánt áldozat bemutatása közben találta. Ez szolgált kiindulásul gyűlölködő megjegyzéseinek:

- Nem illik egyazon személyhez - mondotta - áldozni az isteni Augustusnak és utódait üldözni. Nem néma szobrokba ömlött át isteni szelleme; ő, igazi képmása, égi vérének sarja, érzékeli a veszedelmet, gyászruhát kényszerül ölteni. Hiába tolják előtérbe Pulchrát, pusztulásának egyedüli oka az, hogy fölöttébb oktalanul Agrippinát választotta tisztelete tárgyául, megfeledkezvén Sosiáról, aki ugyanezért bukott el.

Ennek hallatára ritka szó buggyant ki a zárkózott természetből, s megragadván Agrippinát, egy görög verssel figyelmeztette, hogy azért még nem szenved sérelmet, amiért nem uralkodik. Pulchrát és Furniust elítélik. Afer a legelső szónokok közé emelkedik, miután közismertté vált tehetsége, és ezt követte Caesar kijelentése: teljes joggal mondhatja magát ékesszólónak; majd vádak emelését vagy vádlottak védelmét vállalta, és ezzel kedvezőbb hírt szerzett szónoki képességének, mint jellemének. Legfeljebb végső öregsége vett el sokat ékesszólásából is, amikor szellemének kifáradtával is megtartotta hallgatni nem tudását.

(53.) De Agrippina, makacs haragjában és testi betegségtől akadályoztatván, mikor Caesar meglátogatta, hosszas, néma könnyhullatás után végre gyűlölködéssel és kéréssel kezdte: segítsen magányosságán, adjon neki férjet; alkalmas még erre fiatalsága, s nincs a tisztes nőnek más vigasztalása, csak a házasság, vannak a városban, akik... Germanicus hitvesét és gyermekeit készséggel befogadnák. De Caesar, jól tudva, mivel járna ez a kérés a közre nézve, - hogy azonban megbántódása vagy aggodalma se váljék nyilvánvalóvá, - válasz nélkül hagyta, bármennyire szorongatta is Agrippina. Ezt az évkönyvírók nem hagyományozták ránk, én az ifjabbik Agrippina emlékirataiban találtam, aki - mint Nero császár anyja - életét és övéinek sorsát az utódok számára megörökítette.

(54.) Egyébként Seianus a szomorkodó és vigyázatlan asszonyt még jobban felkavarta, mert embereket küldött hozzá, hogy barátság örve alatt figyelmeztessék: készen áll ellene a méreg, kerülje apósának étkezéseit. A bármiféle általtásra képtelen Agrippina pedig, mikor Tiberius mellé került, sem arcát, sem ajkát nem mozdította, semmi ételhez nem nyúlt, míg csak észre nem vette Tiberius, - véletlenül, vagy mivel már előbb hallott róla, - s hogy ezt a dolgot tüzetesebben kitapasztalja, a feltálalt gyümölcsöket dicsérő szavak kíséretében saját kezével adta át menyének. Ettől csak fokozódott Agrippina gyanúja, és a gyümölcsöt kóstolatlanul adta tovább a szolgáknak. Tiberius mégsem hozzá szólt ezután, hanem anyja felé fordulva jegyezte meg: nem lehetne csodálni, ha szigorúbb lépésre szánná el magát azzal szemben, aki őt mérgezéssel gyanúsította. Ebből a szóbeszéd: készül a vég, de az uralkodó nem meri nyíltan, titkos utat keresnek a végrehajtásra.

(55.) De Caesar, hogy a mendemondákat elterelje, sűrűn megjelent a senatusban s több napon át hallgatta Asia követeit, kik azon vitáztak, melyik városban állítsanak templomot. Tizenegy város versengett, egyforma igyekezettel, egyenlőtlen erővel. Nem nagyon különböző érveket emlegettek származásuk ősiségéről, a római nép iránt való buzgóságukról a Perseus és Aristonicus s más királyok ellen vívott háborúkban. De a hypaepaiak s a trallesiak, mint kevéssé jelentősek, a laodiciaiakkal és magnesiaiakkal együtt kiestek. Az iliumiak is, bár Róma város ősének mondják Troiát, csak ősiségük hírével dicsekedhettek. Egy ideig bizonytalankodtak, mivel a halicarnassusiak erősen állították: ezerkétszáz esztendőn át egyetlen földrengés sem ingatta meg városukat, s templomuk alapjai eleven sziklán nyugszanak. A pergamoniak azzal, hogy Augustus temploma ott van (épp erre hivatkoztak), közmeggyőződés szerint eleget kaptak. Az ephesusiak s a miletusiak Apollo-, illetőleg Diana-kultuszukkal kellőképpen lefoglalják a községet, állapították meg. Így a sardesiak s a zmyrnaiak közt kellett dönteni. A sardesiak egy etruriai határozatot olvastak fel, mint vérrokonok: hogy tudniillik Tyrrhenus s Lydus, Atys király fiai, a sokaság miatt kettéosztották a népet; Lydus hazai földjén maradt, Tyrrhenusnak pedig az jutott, hogy új hazát alapítson; és a vezérek nevéről

nevezték el az egyik népet Asiában, a másikat Italiában; s még növekedett is a lydek hatalma, mikor telepeseket küldtek Görögországba, amelyet ezután Pelopsról neveztek el. Egyszersmind hadvezéreink leveleit és a macedon háború idején velünk kötött szerződéseket, folyóik nagyságát, éghajlatuk enyheségét és a környező földek termékenységét emlegették.

(56.) A zmyrnaiak viszont az ősi időkkel hozakodtak elő, - hogy Iuppitertől született Tantalus, hogy Theseus is isteni törzsből származik, vagy hogy egy amazon alapította városukat, - majd rátértek arra, amiben leginkább bizakodtak, a római népnek tett szolgálataikra, - mivel hajóhadat küldtek nemcsak a külső háborúkba, hanem azokba is, melyeket Italiában szenvedtünk el, - meg hogy ők építettek elsőnek templomot Róma városának, Marcus Porcius consulsága alatt, mikor nagy volt ugyan már a római nép hatalma, de még nem hágott tetőpontjára, hisz még állott a pun város, és erősek voltak az asiai királyok. Egyszersmind Lucius Sullát hívták tanúul, hogy mikor a sereg a tél zordsága és a hiányos ruházat miatt válságos helyzetbe jutott, s ezt Zmyrnába, a népgyűlésnek hírül adták, mindnyájan, akik csak ott állottak, levetették ruhájukat s elküldték legióinknak. Így mikor szavazásra került a sor, az atyák Zmyrnát részesítették előnyben, s Vibius Marsus azt javasolta, hogy Marcus Lepidusnak, e provincia helytartójának, létszám fölött egy legatust adjanak, aki a templom gondját viseli. És mivel Lepidus a maga jelölését szerénységből elhárította, sorshúzással a praetori rangú Valerius Nasót küldték.

(57.) Eközben Caesar sokáig latolgatta s többször elhalasztotta tervét, végül Campaniába távozott azzal az ürüggyel, hogy templomokat szentel fel, Capuában Iuppiternek, Nolában Augustusnak, de elhatározta, hogy a fővárostól távol éli le életét. Elvonulásának okát, a szerzők többségét követve, Seianus mesterkedéseire vezettem ugyan vissza, de mivel Seianus kivégzése után még hat esztendőt töltött megszakítás nélkül hasonló félrevonultságban, nem tudom, nem volna-e helyesebb őrá magára visszavezetni a dolgot, hogy tetteivel bizonyított kegyetlenségét és kéjvágyát a hellyel próbálta rejteni. Némelyek úgy hitték, öregkorában testének állapotát is szégyellte: mivel magas termete ösztövér volt és meggörbedt, feje búbja kopasz, arca sebhelyes és legtöbbször tapaszokkal telehintve. Rhodusi magányában is megszokta volt, hogy kerülje a sokaságot és eltitkolja élvezeteit. Írják azt is, hogy anyjának féktelen uralomvágya taszította el, kit társként nem tűrt, de el sem kergethetett, mivel az uralmat az ő ajándékaként kapta. Mert Augustus annak idején habozott, hogy ne Germanicust, nővérének mindenkitől dicsért unokáját állítsa-e a római birodalom élére; de feleségének kérésére Tiberiusszal fogadtatta örökbe Germanicust, ő maga pedig Tiberiust vette maga mellé, s ezt Augusta folyvást a szemére hányta és háláját követelte.

(58.) Kevesek kíséretében indult útnak: egyetlen senator kísérte, a consulságot viselt jogtudós Cocceius Nerva, Seianuson kívül egyetlen római lovag, a senatori rangú Curtius Atticus; a többiek irodalmi tanulmányokkal foglalkozók voltak, általában görögök, akiknek társalgásában enyhülést keresett. Az égi jelenségek ismerői szerint Tiberius a csillagoknak olyan állásában távozott Rómából, hogy visszatérése reménytelen volt. Ebből vész hárult sokakra, kik közeli halálára számítottak s ezt híresztelték is, mert nem láthatták előre azt a hihetetlen esetet, hogy tizenegy éven át önszántából lesz távol otthonától. Nemsokára nyilvánvaló lett, mily rövid a közös határ tudás és tévedés között, s az igazságot mily homály borítja. Mert nem véletlenül mondták, hogy nem fog visszatérni a városba; a többit nem tudhatták, hiszen a közeli vidéken, vagy a tengeren és akárhányszor a város falainak közelében tartózkodva késő vénséget ért meg.

(59.) És véletlenül a Caesar előtt ezekben a napokban megmutatkozó és kétes kimenetelű veszedelem fokozta a hiú szóbeszédet, neki pedig okot szolgáltatott arra, hogy Seianus barátságában s állhatatosságában még jobban bízzék. Éppen lakomáztak egy villában, melynek

neve Barlang, az amunclaei tenger és a fundi hegyek közt, egy természetes üregben. A barlang szája hirtelen lezuhant, s a sziklák agyonütöttek néhány szolgát. Az ijedtség mindenkire átterjedt, a lakoma vendégei szétfutottak: Seianus a térdével, arcával és karjával a Caesar fölé hajolván, odavetette magát a hulló kődarabok alá, és ilyen helyzetben találták a segítségül jött katonák. Ettől csak nőtt befolyása, s bár végzetes dolgokat tanácsolt, mint magával nem törődő barát, hivő fülekre talált. Germanicus családja ellen következetesen megjátszotta a bíró szerepét: másokat bérelt fel, hogy vádlókként lépjenek fel s legfőképpen Nerót üldözzék, ki a legközelebbi örökös volt, és bár szerény ifjú, sokszor mégis megfeledkezett arról, hogy pillanatnyilag mi volna üdvös; felszabadított szolgái és cliensei pedig, kik a hatalom átvételét siettették volna, arra ösztönözték, hogy gerincesnek és bizakodónak mutatkozzék: ezt akarja a római nép, ezt óhajtja a hadsereg, s nem mer vele szembeszállni Seianus, aki most a vénember béketűréséből és az ifjú lagymatagságából egyaránt gúnyt űz.

(60.) Ahogy elhallgatta az ilyen beszédet, semmi gonosz szándék nem támadt ugyan benne, de időnként dacos és meggondolatlan szavak kívánkoztak ki belőle. Miközben ezeket a melléje adott megfigyelők felkapták s megtoldva jelentették, és Nerónak nem volt módja a védekezésre, ingerültségének különféle újabb formái jelentkeztek. Mert egyik ember kerülte a vele való találkozást, mások az üdvözlés viszonzása után azonnal elfordultak, sokan félbeszakították a megkezdett beszélgetést, de voltak Seianus hívei közül olyanok is, akik mellészegődtek, s nevettek rajta. Elvégre Tiberius is vagy mogorva, vagy mosolyt színlel: akár beszélt, akár hallgatott az ifjú, hallgatásából, szavából vád lett. Még az éjszaka sem volt biztos, mivel felesége ébrenlétet, alvást, a sóhajait is elárulta anyjának, Liviának, az pedig Seianusnak, aki Nero fivérét, Drusust is pártjára vonta, megcsillogtatván előtte az első hely reményét, ha kiszorítja idősebb és már megrendült testvérét. Drusus erőszakosságát a hatalomvágyon és a szokásos testvéri gyűlölködésen kívül irigysége is tüzelte, mivel anyjuk, Agrippina, inkább Nerónak kedvezett. Seianus azonban Drusust is úgy pártfogolta, hogy közben azon gondolkozott, miképpen hinthetné el őellene is az eljövendő pusztulás csíráit, mert ismerte szilajságát, és hogy még jobban ki van szolgáltatva a cselvetéseknek.

(61.) Az év végén jeles férfiak hunytak el: Asinius Agrippa, inkább híres, mint régi ősök sarja, aki életével nem fajzott el tőlük, és a senatori családból származó Quintus Haterius, kinek ékesszólását, míg élt, ünnepelték; tehetségének bizonyságait nem tartják úgy emlékezetben. Mert inkább a szenvedélyességben, mint a műgondban volt ereje, s miként mások átgondolt szorgossága később is hatásos, úgy Haterius hírhedett zengzetessége és áradása vele együtt sírba szállt.

(62.) Marcus Licinius és Lucius Calpurnius consulsága alatt roppant háborúk veszteségével ért fel egy előre nem látott szerencsétlenség: kezdete egybeesett a végével. Fidenaeben ugyanis amphitheatrum építésébe fogtak, és egy Atilius nevű felszabadított rabszolga, aki gladiatori látványosságokat akart rendezni, nem vetette meg szilárdan az alapokat, a tartógerendákat sem elég erős kapcsokkal kötötte össze, mivel nem azért vállalta a dolgot, mert bővében volt a pénznek, nem is kisvárosi becsvágyból, hanem a piszkos nyereségért. Odaözönlöttek az ilyesmire kíváncsiak, kik Tiberius uralkodása alatt elestek a szórakozásoktól, férfiak és nők, mindenféle korúak, méghozzá annál többen, mivel a hely közel volt. Így még súlyosabb volt a pusztulás; az épület zsúfolásig megtelt, aztán rogyott össze, úgy, hogy befelé is omlott, kifelé is dőlt, s a roppant tömeg embert, akik a látványosságot figyelték vagy a cirkusz körül ácsorogtak, magával sodorta és eltemette. Még azok, kiket a beomlás mindjárt halálra sújtott, sorsukhoz képest legalább a kínlódást elkerülték; a szánalomra méltóbbakból az élet nem mindjárt szállt ki, csak testük valamely része szakadt le; ezek nappal tekintetükkel, éjszaka jajveszékelve és sóhajtozva keresték feleségüket vagy gyermekeiket. Már mások is odasereglettek a hírre: ez testvérét, az rokonát, amaz szüleit siratta; akinek más okból volt

távol barátja vagy ismerőse, éppen úgy reszketett, s amíg meg nem tudták, kiket ért ez a szerencsétlenség, a bizonytalanság miatt még többekre kiterjedt a félelem.

(63.) Amint elkezdődött a romok eltakarítása, odacsődültek, hogy öleljék, csókolják a halottakat, és gyakran vitára került a sor, ha zúzódottabb volt az arc, de a hasonló termet vagy életkor megtévesztette a keresőket. Ötvenezer embert nyomorított meg vagy nyomott agyon ez a szerencsétlenség, s a jövőre nézve senatusi határozattal úgy intézkedtek, hogy akinek négyszázezer sestertiusnál kisebb vagyona van, ne rendezhessen gladiatori játékot, és csak megvizsgált szilárdságú talajra lehessen amphitheatrumot építeni. Atiliust száműzték. Egyébként rögtön a csapás hírére feltárultak az előkelőségek házai, kötözőanyagot és orvost bocsátottak rendelkezésre, s ezekben a napokban, bármennyire szomorú volt is a város képe, a hajdaniak intézkedéseire emlékeztetett, akik súlyos csaták után a sebesülteket bőkezű ajándékokkal és gondoskodással segítették.

(64.) Ez a csapás még feledésbe sem merült, midőn egy heves tűzvész, leégetvén a Caelius-hegyet, a szokottnál is súlyosabban pusztította a várost: gyászos ez az év, - mondogatták az emberek, - és a princeps kedvezőtlen jelek ellenére határozta el távolmaradását. Már csak ez a sokaság szokása, mely véletlen dolgokat is bűnül ró fel; ám a császár segítségükre sietett a kár mértéke szerint való pénzjuttatással. S köszönetet mondtak neki a senatusban az előkelőségek, s híre terjedt a nép közt, mivel nem nézte a személyt, és környezetének kérése nélkül ismeretleneket, sőt kérdezetlenül felszólítottakat is nagylelkűen támogatott. Ehhez járultak azok a javaslatok, hogy a Caeliust a jövőben Augustus-hegynek nevezzék, mivel mikor körös-körül minden lángolt, egyedül a Iunius senator házában felállított Tiberius-képmás maradt sértetlenül. Ez esett meg hajdan Claudia Quintáéval, és szobrát, mely a tűz erejét kétszer kerülte ki, a régiek az istenek anyjának templomában szentelték fel: szentek s kedveltek az istenségek előtt a Claudiusok, és öregbíteni kell a hely szentségét, ahol az istenek ily nagy tisztességre méltatták a princepset.

(65.) Talán nem lesz helytelen előadni, hogy ezt a helyet valamikor régen Tölgyesnek nevezték, mivel tölgyfával volt sűrűn borítva, majd Caeliusnak emlegették Caeles Vibenna etruszk vezérről, aki miután segítséget hozott, ezt kapta letelepedésre Tarquinius Priscustól, - vagy valamely másik király adta neki, mert az írók ebben eltérnek egymástól. A többi nem vitás: ezek a csoportok lakták a sík területet és a forum környékét is, azért nevezték el a jövevényekről etruszk negyednek.

(66.) De amiképpen az előkelőségek buzgósága és a princeps bőkezűsége vigaszt hozott a szerencsétlenségben, úgy dühöngött a feljelentőknek napról napra nagyobb és bőszültebb erőszakoskodása enyhülés nélkül, és Domitius Afer, aki anyját, Claudia Pulchrát elítéltette, zsákmányul ragadta Varus Quintiliust, e gazdag embert és Caesar rokonát is. Senki sem csodálkozott azon, hogy hosszas nélkülözés után és minap szerzett jutalmával rosszul gazdálkodván, újabb gonosztettekre készült; de hogy Publius Dolabella a feljelentésben társául csatlakozott, azt már csodálták, hiszen híres elődöktől származott, Varus rokona volt: a maga nemességét, tulajdon vérét indult elveszíteni. A senatus mégis ellenállt, hogy meg kell várni a császárt; az ő jelenléte volt egyedüli menedék a szorongató bajok ellen ideig-óráig.

(67.) Caesar pedig, miután Campaniában felavatta a templomokat, bár már előbb rendeletben figyelmeztette az embereket, hogy senki a nyugalmát ne zavarja, s az összecsődülő helybelieket kivezényelt katonaság tartotta távol, mégis megunta a községeket, városokat és mindazt, ami a szárazföldön volt, és Capreae szigetére rejtőzött, melyet három mérföldnyi tenger választ el a surrentumi félsziget kiugró fokától. Leginkább a hely magányossága tetszett neki, gondolom, mivel körös-körül nincs kikötő a tengeren, és kisebb hajózó alkalmatosságok számára is alig akad néhány menedék; nem is köthetne ki ott senki, csak az őrség tudtával.

Éghajlata télen enyhe: egy hegy védi, mely távol tartja a kíméletlen szeleket; a nyugati szélnek kitett nyár, mivel körös-körül szabad a tenger, fölöttébb kedves; s a kilátás a gyönyörű öbölre nyílt, amíg csak a tűzbe boruló Vesuvius hegye a környék képét meg nem változtatta. Görögök szállták meg e helyeket, s Capreae szigetét a hagyomány szerint a telebousok lakták. Most pedig Tiberius telepedett meg tizenkét különböző nevű, hatalmas villájában; amilyen feszülten figyelt azelőtt a közgondokra, most annyira a titkolt kicsapongásokba és bűnös tétlenségbe ernyedt. Megmaradt ugyanis a gyanúsítások és a hiszékenység vak készsége, és Seianus, aki a városban megszokta, hogy ezt fokozza, most még kegyetlenebb zavart támasztott, amikor már nem is titkolta a cselszövéseket Agrippina és Nero ellen. A melléjük adott őrség a híreket, látogatásokat, a nyílt és titkos dolgokat évkönyvírók módjára jegyezte, és egyeseket felbujtottak, hogy tanácsolják nekik, meneküljenek a germaniai seregekhez, vagy a legnagyobb forumi nyüzsgésben öleljék át az isteni Augustus szobrát, s hívják segítségül a népet és a senatust. Agrippina és Nero visszautasította mindezt, mégis felrótták nekik, mintha ilyesmit terveztek volna.

(68.) Iunius Silanus és Silius Nerva consulsága alatt rútul kezdődött az év: Germanicushoz fűződő barátsága miatt börtönbe hurcolták Titius Sabinus senatori rangú római lovagot, mert továbbra is gyámolította feleségét s gyermekeit; annyi sok hívük közül egyedül felkereste és a nyilvánosság előtt kísérte őket. Ezért a jók dicsérték, a rosszak pedig kárhoztatták. Latinius Latiaris, Porcius Cato, Petilius Rufus, Marcus Opsius volt praetorok támadásra indulnak ellene: a consulságra vágynak, amelyhez csak Seianuson keresztül vezet az út, Seianus jóindulatát pedig csak bűnnel lehet megszerezni. Megállapodtak egymás között: Latiaris csalja kelepcébe, - ő nem sűrűn érintkezett Sabinusszal, - a többiek tanúskodjanak, azután emeljenek vádat. Latiaris tehát eleinte csak véletlen szavakat ejtegetett el, majd dicsérte Sabinus állhatatosságát, hogy nem olyan, mint a többiek: az egykor virágzó ház barátja nem hagyta cserben a megpróbált asszonyt; egyszersmind Agrippinán szánakozva megtisztelő dolgokat emlegetett Germanicusról. És miután Sabinus - már ahogy a bajban meglágyul az ember szíve, - könnyekre fakadt, hozzáfűzte panaszkodásait, most már merészebben gyalázza Seianust, kegyetlenségét, fennhéjázását, reményeit; még Tiberius ócsárlásától sem riad vissza. S ezek a beszélgetések, mintha megosztanák a tilalmas dolgokat, a szoros barátság látszatát keltették. Sabinus már önként is felkereste Latiarist, eljárt a házába, fájdalmait rábízta, mint leghívebb barátjára.

(69.) Az említettek tanakodnak, miképpen lehetne mindezt, többek jelenlétében hallani. Mert meg kellett őrizni a látszatot, hogy szokásos találkozásaik színhelyén kettesben vannak, és ha valaki az ajtó mögé állna, félő, hogy megpillantják, zaj támad, vagy véletlenül gyanú ébred. A három senator tehát a tető és a mennyezet közé rejtőzik, nem kevésbé rút búvóhelyre, mint elítélendő csalárdsággal: a furatokhoz és résekhez illesztik fülüket. Közben Latiaris az utcán találkozik Sabinusszal és mintha friss híreket akarna elújságolni, a házába, sőt a hálószobájába hurcolja, s rakásra mesél múlt és jelen dolgokat, melyek bőséggel akadtak, és új rémségeket. Sabinus ugyanúgy, sőt annál is hosszasabban, mivel a szomorúságot, ha egyszer kikívánkozik, nehezebb elhallgatni. Sürgősen megtették ezután a feljelentést, s a Caesarhoz intézett levélben is előadták a csel rendjét-módját és tulajdon gyalázatukat. Soha nem aggódott és rettegett annyira a polgárság, elzárkózva a legközelebbiektől is; kerülték az összejövetelt, beszélgetést, ismerős és ismeretlen füleket, vizsgálták még a néma és élettelen tárgyakat, a tetőt és a falakat is.

(70.) De Caesar január elsejei levelében, amelyben ünnepi jókívánságokkal köszöntötte az új év kezdetét, rátér Sabinusra, megvádolva, hogy több felszabadítottját megvesztegette, merényletet tervezett ellene, és egyáltalán nem homályos szavakkal megbüntetését követelte. Késedelem nélkül határoznak, és már hurcolták is Sabinust a vesztőhelyre, aki - amennyire a

fejére húzott ruhában és torkán a kötéllel tehette - azt kiáltozta, hogy így kezdődik az új év, ilyen áldozatot vágnak le Seianus tiszteletére. Ahova csak tekintetét vetette, ahova szavai hullottak, menekülés, pusztaság; elnéptelenedtek az utcák, a terek; de volt, aki vissza-settenkedett s újból megmutogatta magát, nehogy azt higgyék róla, fél. Hisz melyik nap lesz mentes büntetéstől, ha ünnepi szertartások és fogadalmak közepette, midőn még szentségtelen szavaktól is tartózkodni szokás, bilincset és hóhérkötelet alkalmaznak? Nem megfontolás híján folyamodott Tiberius ilyen gyűlölséghez: kigondolta és eltervezte, hogy semmi ne akadályozza az új tisztségviselőket abban, hogy amiképpen a szentélyeket és az oltárokat, úgy a börtönt is felnyithassák. Ráadásul egy olyan levél következett, amelyben megköszönte, hogy a köz ellenségét megbüntették, és hozzátette, hogy csupa reszketés az élete, gyanakodnia kell ellenségeinek tőrvetései miatt; senkit név szerint nem említett, mégsem kételkedtek benne, hogy Neróra és Agrippinára céloz.

(71.) Ha nem volna szándékom, hogy mindent a megfelelő évben mondjak el, szíves örömest előresietnék s nyomban előadnám, milyen végre jutott Latinius és Opsius s e gyalázat többi szerzője, nemcsak miután Gaius Caesar vette át az uralmat, hanem még Tiberius életében, aki, amennyire nem szerette, ha bűnsegédeit más teszi tönkre, éppen úgy akárhányszor megelégelte őket, és ha ugyanarra a feladatra újabbak akadtak, lesújtott a régiekre, akik már terhére voltak. De mindezt és egyéb bűnösök megbüntetését a maga idején fogjuk említeni.

Ekkor javasolta Asinius Gallus, - gyermekeinek Agrippina volt a nagynénje, - hogy kérjék meg a princepset: vallja meg aggodalmait a senatusnak, s engedje meg eloszlatásukat. Vélt erényei közül Tiberius semmit nem szeretett úgy, mint a titkolózást: annál sértődöttebben fogadta, hogy feltárják, amit ő rejtene. De Seianus megenyhítette, nem Gallus iránt érzett szeretetből, hanem hogy kivárja a princeps habozásának végét, mert ismerte, hogy lassú a tervezésben, de mikor kitör, komor szavait kíméletlen tettekkel folytatja.

Ugyanebben az időben halt meg Iulia, akit - unokáját, - Augustus, mivel házasságtörésben bűnösnek találta, elítélt s Trimerus szigetére száműzött, nem messze az apuliai partoktól. Itt húsz esztendeig bírta a száműzetést; Augusta támogatta, aki, miután éltük virágjában levő mostohagyermekeit titokban romlásba taszította, részvétét a bajbajutottak iránt a nyilvánosság előtt fitogtatta.

(72.) Ugyanebben az évben a frízek Rhenuson túli népe, inkább a mi kapzsiságunk miatt, semmint az engedelmeskedést nem tűrve, levetette a békét. Szűkös helyzetükre való tekintettel Drusus azt a mérsékelt adót vetette ki rájuk, hogy katonai célokra ökörbőröket szolgáltassanak be; akkor senki sem törődött azzal, hogy milyen erőseket és mekkorákat, míg aztán a frízek igazgatására rendelt Olennius primipilus bölénybőröket adott mintának, hogy csak olyanokat fogadjanak el. Más népeknek is nagy feladat lett volna ez, de még nehezebben tűrték a germánok, akiknek roppant vadakkal tele erdőik vannak, ám háziállataik aprók. És eleinte az ökröket, majd a földeket, végül feleségük vagy gyermekeik testét adták szolgaságra. Ebből harag és panaszkodás támadt, és miután nem kaptak segítséget, a háborútól reméltek orvoslást. Elragadták és keresztre feszítették az adó behajtása céljából ott tartózkodó katonákat. Olennius elmenekült a felbőszült germánok elől s bevette magát egy Flevum nevű erődbe, ahol római polgárokból és szövetségesekből álló, nem megvetendő csapat védte az Oceanus partját.

(73.) Mikor Lucius Apronius, Alsó-Germania propraetora ezt megtudta, a felső tartományból legiós csapatokat, valamint válogatott gyalogos és lovas segítő egységeket vont össze, és miután a zendülők már felhagytak az erőd ostromával és földjeik védelmére eltávoztak, egyszerre szállította le a Rhenuson és a frízek ellen vezette mindkét sereget. A legközelebbi partmélyedéseket töltésekkel és hidakkal erősíti meg, hogy át tudja vezetni a nehezebb

felszerelésű csapategységeket, majd a közben talált gázlókon át a canninefas törzs lovasaival és a sorainkban szolgáló germán gyalogosokkal kerülő úton hátba támadja az ellenséget: csakhogy azok már felsorakoztak és megfutamítják a szövetséges csapatokat s a segítségül küldött legiolovasságot. Ekkor három könnyűfegyverzetű cohors, és újra kettő, majd bizonyos idő elteltével a szövetséges lovasság indult támadásra. Elég erősek lettek volna, ha egyszerre rohamoznak, de így, hogy időbeli megszakítással vonultak fel, nem öntöttek állhatatosságot a megzavarodottakba, sőt a menekülők ijedelme őket is magával ragadta. A maradék segédcsapatokat átadja Cethegus Labeónak, az ötödik legio legatusának. De az a válságos helyzetben veszélybe sodródott, ezért hírvivők útján a legiók erejének bevetését kérte. Másokat megelőzve előtörnek az ötösök, és heves küzdelemben elűzvén az ellenséget, egyesülnek a cohorsokkal s a sebektől kimerült lovasalakulatokkal. A római vezér mégsem indult bosszúra és a holttesteket sem földeltette el, bár sok tribunus, praefectus és első osztályú centurio esett el. Később tudták meg a szökevényektől, hogy a Baduhennának szentelt ligetben kilencszáz rómait vágtak le a másnapig húzódó harcban, és hogy egy másik, négyszáz főnyi csapat emberei, miután elfoglalták egy Cruptorix nevű egykori zsoldos katona villáját, árulástól tartva, egymás kezétől hullottak el.

(74.) Híres lett ezután a germánok közt a fríz név, Tiberius pedig eltitkolta a veszteségeket, hogy senkire se kelljen rábíznia a háborút. A senatus sem törődött azzal, hogy a birodalom határain becsületünk csorbát szenved: belső rettegés szállta meg a lelkeket, amire hízelgéssel kerestek orvosságot. Így, bár egészen más ügyekről tárgyaltak, oltárt szavaztak meg a nagylelkűségnek, oltárt a barátságnak, s kétoldalt Caesar és Seianus szobrát, s ismételt könyörgésekkel esedeztek nekik, hogy láttassák magukat. Azok mégsem ereszkedtek le a városba vagy a város közelébe: elegendőnek találták, ha elhagyják a szigetet és Campania legközelebbi vidékén mutatkoznak. Oda járulnak a senatorok, a lovagok, a nép nagy része, aggodalmasan figyelik Seianust, akivel még bajosabban lehetett találkozni, és ezért megkörnyékezéssel és összebeszélve próbálták megközelíteni. Annyi bizonyos, hogy mikor a rút szolgalelkűség nyíltan a szeme elé tárult, még jobban felfuvalkodott. Persze Rómában megszokott dolog a szaladgálás, és a város nagysága miatt megállapíthatatlan, hogy ki minek az intézésére siet: itt a réten vagy a parton heverők minden megkülönböztetés nélkül, éjjel-nappal egyformán kénytelenek voltak tűrni a kapuőrök kegyét vagy gorombaságát, míg csak onnan is el nem tiltották őket. És reszketve tértek vissza a városba, akiket sem beszélgetésre, sem fogadásra nem méltatott; némelyek vesztükre örvendeztek, mert az áldatlan barátság súlyos véget tartogatott számukra.

(75.) Egyébként Tiberius, miután unokáját, Agrippinát, Germanicus leányát, személyesen jegyezte el Cnaeus Domitiusszal, a menyegzőt a városban tartatta meg. Domitius személyében nemcsak az ősi családot, hanem a Caesarokkal rokon vért is választotta: mert Domitius nagyanyjaként Octaviára és rajta keresztül, mint nagy-nagybátyjára, Augustusra hivatkozhatott.

V-VI. KÖNYV

(TÖREDÉK)

(V. 1.) Rubellius és Fufius consulsága alatt - mindkettejük mellékneve Geminus volt, - végső aggságában elhunyt Iulia Augusta, a Claudius-család révén, valamint a Liviusok s a Iuliusok közé történt befogadás által a legelőkelőbb nemesség örököse. Első férje, kitől fiai is születtek, Tiberius Nero volt, aki a perusiai háborúból elmenekülvén, Sextus Pompeius és a triumvirek békekötése után tért vissza a városba. Ezután Octavianus Caesar - szépségére áhítozva - elviszi férjétől (kérdés, hogy akarata ellenére-e), méghozzá oly sietősen, hogy időt sem hagyván neki a szülésre, a terhes asszonyt vezette be otthonába, ki is több gyermeknek ezután nem adott életet, de Agrippina és Germanicus házasságkötése folytán kapcsolatba kerülvén Augustus vérével, közös dédunokáik voltak. Háza szentsége tekintetében az ősi erkölcsök szerint élt, előzékenysége túlment a régi asszonyok helyesnek tartott mértékén; hatalomvágyában féktelen anya, készséges feleség, férjének politikai művészetével, fiának színlelésével teljes összhangban. Temetése mértéktartó, végrendelete sokáig érvénytelen volt; a szónoki emelvényről dédunokája, Gaius Caesar tartotta a magasztaló beszédet, aki rövidesen átvette a hatalmat.

(2.) Tiberius pedig, aki mit sem változtatott életének kellemetességén, sok-sok elfoglaltságára hivatkozó levéllel mentette ki magát, hogy anyjának végtisztességén nem jelent meg, s a megtiszteléseket, amelyeket Augusta emlékezetére a senatus bőkezűen szavazott meg, látszólagos szerénységből csökkentette, csak keveset fogadott el belőlük, és hozzátette, hogy isteni tiszteletet ne szavazzanak meg neki: anyja is inkább így akarta. Sőt ugyanennek a levélnek egy helyén - oldalvágással Fufius consul felé - megrótta az asszonyi barátságokat is. Fufius Augusta kegyéből jutott már előbb befolyáshoz, női szívek ügyes csábítója, egyben fecsegő, aki maró élcekkel szokta gúnyolni Tiberiust: ilyesmire a hatalmasok sokáig emlékeznek.

(3.) Egyébként ettől fogva már fékevesztett és egyre szorongatóbb a zsarnokság. Mert Augusta életében még volt menedék, mivel Tiberiusba belerögződött az engedelmesség anyja iránt, és Seianus sem mert a szülői tekintélynek elébe vágni. De most, mintha megszabadultak volna minden köteléktől, előretörtek s elküldték az Agrippina és Nero ellen szóló levelet, amely már rég megérkezett, de Augusta visszatartotta, mint általában hitték, mert nem sokkal halála után olvasták fel. Keresetten bántó kifejezések voltak benne, de nem fegyveres felkelést, nem felforgató törekvést: ifjakkal való szerelmeskedést és fajtalanságot hányt fel unokájának; menye ellen még koholni sem mert ilyesmit, követelőző szájaskodását és megátalkodottságát vádolta meg; a senatus nagy félelemmel hallgatta, míg végre néhányan, kik a tisztességtől semmit sem várhattak, - és a köz bajait egyesek kegyszerzésre szokták alkalmul használni, - a tárgyalás kitűzését követelték, legkészségesebben a kíméletlen javaslattal élő Cotta Messalinus. De a többi előkelőség s leginkább a tisztségviselők zavarban voltak, mert Tiberius, a gyűlölködő kirohanás ellenére, a továbbiakat függőben hagyta.

(4.) Ott volt a senatorok közt Iunius Rusticus, kit a senatusi jegyzőkönyvek szerkesztésére szemelt ki a Caesar, s ezért gondolatai ismerőjének hitték. Valamilyen végzetes felbuzdulásában (mert addig még nem adta jelét határozottságának) vagy fonák okosságból, miközben megfeledkezett a távolabbi jövőről és remegett a bizonytalan eshetőségektől, csatlakozott a határozatlankodókhoz és intette a consulokat, hogy ne kezdeményezzék az előterjesztést; fejtegette, hogy rövid pillanatok alatt a legfőbb elhatározások is megváltozhatnak; lehet, hogy az agg uralkodó egyszer még megbánja Germanicus családjának vesztét. Ugyanakkor a nép

Agrippina és Nero képmásait hordozva körülállja a curiát, s a Caesart ünnepélyesen éltetve kiáltozza, hogy hamis a levél, és a princeps akarata ellenére próbálják házát elpusztítani. Így ezen a napon semmi szörnyűséget nem cselekedtek. Sőt még korábbi consulok szájába adott, Seianus ellen kitalált kijelentések is terjedtek el, miközben sokan titokban és annál vakmerőbben élték ki szellemeskedő kedvüket. Ez csak fokozta a haragját és alkalmat adott vádaskodásra: a senatus semmibe veszi a princeps fájdalmát, a nép pártütő; már hallani és olvasni zendülő beszédeket, zendülő senatusi határozatokat; mi van még hátra, ha nem az, hogy fegyvert ragadnak, és vezérül s uralkodóul választják azokat, kiknek képmásai mögé mint zászló alá felsorakoztak?

(5.) Tiberius tehát megismételte a gyalázatos vádakat unokája és menye ellen; rendeletben lehordta a népet, majd panaszt tett az atyák előtt, hogy egyetlen senator csalárdsága nyilvánosan csúfot űzött a császári méltóságból, de az egész ügyet mégis magának követelte. Nem is tanácskoztak tovább, nem azért, hogy halálos ítéleteket ne hozzanak, mert az meg volt tiltva, hanem hogy bizonyítsák: készek voltak a bosszúra, de a princeps erőszakkal gátolta őket...

(6.) ...Negyvennégy szónoklat hangzott el erről az ügyről, közülük néhány félelemből, még több megszokásból...

- ...úgy gondoltam, magamnak szégyent, vagy Seianusnak gyűlöléseget fog hozni. Fordult a szerencse, és az, aki társul és vőül fogadta, magának megbocsát; a többiek azt, kit gyalázatukra körülrajongtak, most gazul üldözik.

Nemigen tudnám eldönteni, mi nyomorúságosabb, barátság miatt vád alá kerülni, vagy barátot vádolni. Sem kegyetlenségét, sem kegyességét kipróbálni senkinek nem fogom, hanem szabadon és jó lelkiismerettel elébe megyek a veszedelemnek. Titeket arra kérlek, hogy emlékemet ne szomorúságban, inkább örvendezve őrizzétek meg, és engem is számítsatok azok közé, akik szép véggel menekültek ki a köz bajai közül.

(7.) Ezután egyeseket, aszerint, hogy kinek volt kedve odamenni hozzá, beszélni vele, ott tartott vagy elbocsátott, így töltötte el a nap egy részét, s mikor még népes gyülekezet vette körül, és mindnyájan úgy látták, hogy arcán nincs félelem, s így azt hitték, van még idő a végsőkig, a ruhájába rejtett kardba dőlt. A halottat még Caesar sem üldözte vádakkal vagy gyalázó szavakkal, pedig Blaesusnak sok csúnya szemrehányást tett.

(8.) Ezután Publius Vitelliusról és Pomponius Secundusról tárgyaltak. Az előbbit azzal vádolták a feljelentők, hogy mint a kincstár elöljárója, a kulcsokat és a katonai pénzeket a felforgatók rendelkezésére bocsátotta; az utóbbinak Considius volt praetor rótta fel bűnül Aelius Gallusszal való barátságát, aki Seianus kivégzése után - mintegy biztos menedékhelyre - Pomponius kertjébe húzódott. Veszélyben forogván, csakis testvéreik állhatatosságában találtak segítséget, akik kezesül ajánlkoztak. Majd az ismételt elnapolások miatt reménybe és félelembe egyformán belefáradván, Vitellius egy írás ürügyén kért tollkéssel könnyedén megsértette az ereit, s életét búskomorságban fejezte be. Pomponius viszont, ez a választékos magatartású és fényes tehetségű férfi, aki rendíthetetlenül viselte balsorsát, túlélte Tiberiust.

(9.) Már csillapodott a nép haragja, és az addigi kivégzésektől a legtöbben megenyhültek, mégis úgy határoztak ezután, hogy Seianus többi gyermekével szemben is eljárnak. Börtönbe hurcolják tehát fiát, aki fel tudta fogni, mi vár rá, s leányát, aki viszont annyira nem értett semmit, hogy többször megkérdezte: miféle vétkéért és hova viszik; nem fogja többé csinálni, és gyermeknek kijáró ütleggel is megfenyíthetik. Azt írják az egykori szerzők, hogy mivel a főbenjáró ügyekben eljáró bíróság ítéletével szüzet sújtani hallatlan dolognak tartották, a

hóhér ott a kötél mellett erőszakot követett el rajta; azután a megfojtott gyermekek holttestét a Gemonia-lépcsőre vetették.

(10.) Ugyanebben az időben Asiát és Achaiát megrémítette az az inkább fájdalmas, mint tartós hír, hogy Drusust, Germanicus fiát, a Cyclas-szigeteken, majd a szárazföldön látták. Az illető ifjú, kit néhány császári felszabadított rabszolga állítólag felismert, valóban egyidős volt Drususszal, s mikor csalárd szándékkal melléje szegődtek, tájékozatlan embereket elcsábított a név híre, de a görögök amúgy is készséggel hajlanak mindenre, ami új és csodás. Azt a hírt koholták s egyben el is hitték, hogy megszökvén őrzőinek kezéből, atyja seregeihez vette útját, hogy Egyiptomba vagy Syriába törjön. Már csődült hozzá a fiatalság, már egész községek fogadták, ő pedig örült a pillanatnyi sikernek és hiú reményben ringatózott, mikor fülébe jutott mindez Poppaeus Sabinusnak, aki Macedoniával volt akkor elfoglalva, de Achaiát is ő igazgatta. Ezért, hogy az akár igaz, akár hamis hírt megelőzze, a toronei és thermei öböl mentén sietve kijut Euboeához, az Aegei-tenger szigetéig, és az Attica partján fekvő Piraeushoz, majd a corinthusi tengerparthoz s az Isthmus földszorosáig, s a másik tengeren egészen Nicopolis római coloniáig hajózik, itt tudja meg végre, hogy az illető, mikor ügyesebben kérdezték kiléte felől, azt vallotta, hogy Marcus Silanus fia; és miután sok követője szerteoszlott, hajóra szállt, azzal, hogy Italiába megy. Sabinus mindezt megírta Tiberiusnak, mi azonban az ügy eredetéről vagy végéről ennél többet nem tudtunk meg.

(11.) Az esztendő vége felé kirobbant a consulok régóta növekvő viszálykodása. Trio ugyanis, aki könnyen szerzett ellenségeket és járatos volt a forumon, sandán azzal gyanúsította meg Regulust, hogy lagymatagon hallgattatta el Seianus bűntársait. Regulus, ha nem ingerelték, uralkodott önmagán, de most nemcsak visszavágott társának, hanem mint az összeesküvés részesét bíróság elé is akarta hurcolni. Sok senator kérlelte őket, tegyenek le a gyűlölködésről, amely vesztükre válhat, mégis megmaradtak ellenségnek és fenyegették egymást, míg csak hivatalukból nem távoztak.

(VI. 1.) Cnaeus Domitius és Camillus Scribonianus már átvette a consulságot, mikor Caesar átkelvén a Capreae és Surrentum közti tengerszoroson, végighajózott Campania partjai mentén, határozatlanul, hogy bevonuljon-e a városba, vagy, mivel egyszer másképpen döntött, a visszatérésnek csak a látszatát keltse. Többször már közel is jutott, felkereste a Tiberis menti kerteket, de azután ismét a sziklákra és a tengeri magányosságba tért vissza; szégyellte bűneit és kicsapongásait, melyeknek féktelenségében annyira fellángolt, hogy zsarnoki szokás szerint szabad születésű fiúkat mocskolt be. És nemcsak a termet és a testi szépség, hanem egyikben a gyermeki szerénység, másokban az ősök előkelősége izgatta kéjvágyát. Ekkor találták ki a hely rútságáról és arról a sok mindenről, amit el kellett tűrni, a „székesek” és az „összezárók” elnevezést; s külön rabszolgákat bíztak meg ilyen fiatalok felkutatásával, odahurcolásával; megajándékozták a készségeseket, megfenyegették az ellenszegülőket, és akit rokona vagy apja nem engedett, azt erőszakkal is elrabolták s mint hadifoglyot, a maguk kényének-kedvének vetették alá.

(2.) Rómában pedig az év kezdetén, mintha csak akkor leplezték volna le Livia bűneit és nem torolták volna meg már régen, kemény javaslatok hangzottak el képmásai és emléke ellen, és hogy Seianus vagyonát vegyék ki az államkincstárból és tegyék át az uralkodóéba, mintha ennek bármi jelentősége volna. Ezt Scipiók és Silanusok és Cassiusok, nagyjából azonos vagy kevéssé eltérő szavakkal javasolták nagy fontoskodva, midőn egyszer csak Togonius Gallus csúfos derültséget kelt azzal, hogy a maga névtelenségét a nagy nevek társaságába tolja: arra kérte ugyanis a princepset, hogy jelöljön ki senatorokat, és sorshúzással válasszanak ki közülük húszat, hogy valahányszor a curiába jön, karddal az oldalukon, biztonságáról gondoskodjanak. Túlságosan hitelt adott annak a levélnek, amelyben a princeps az egyik

consul oltalmát kérte, hogy biztonságban jöhessen Capreaeból a városba. Tiberius azonban, aki komoly szavak közé szokta vegyíteni a csúfolódást, köszönetet mondott az atyák jóindulatáért: de kiket mellőzhetne, kiket választhatna? Mindig ugyanazokat, vagy időről időre másokat? És tisztségek egykori birtokosait, vagy ifjakat, magánszemélyeket, vagy hivatalviselőket? És milyen látvány lenne, ha azok a curia küszöbén kardot rántanának? Neki magának sem érne annyit az élete, ha fegyverrel kellene oltalmazni. Ilyesmit írt Togonius ellenében, mérsékelvén szavait, és hogy az indítvány töröltetésén kívül semmit se javasoljon.

(3.) Hevesen megtámadta viszont Iunius Galliót, aki azt javasolta, hogy a praetorianusok szolgálati idejük leteltével jog szerint a tizennégy első padsorban ülhessenek, és szinte szemtől szembe kérdezte: mi köze neki a katonákhoz, akik parancsot is, jutalmat is csak az imperatortól fogadhatnak el? Csakugyan olyasmit talált ki, amire az isteni Augustus nem gondolt! Vagy Seianus csatlósa inkább viszályt és zendülést akar szítani, hogy a tapasztalatlan lelkeket megtisztelés látszatával a katonai fegyelem lazítására csábítsa? Gallio kiagyalt hízelgéséért azt a bért nyerte el, hogy azonnal kitaszították a curiából, majd Italiából; és mivel felrótták neki, hogy könnyen viselné el a számkivetést a maga választotta Lesbos szigetén, e jó nevű és kellemes helyen, visszahozták a városba s a hivatalviselők házaiban tartották őrizetben. Ugyanezzel a levelével a Caesar megrendítette Sextius Paconianus volt praetor helyzetét, nagy örömére az atyáknak, mert vakmerő és rosszindulatú volt, mindenki titkainak firtatója, s akit Seianus arra szemelt ki, hogy általa csalja tőrbe Gaius Caesart. Mikor ez kiderült, előtört a korábban fogant gyűlölet, és a legsúlyosabb ítéletre került volna sor, ha nem jelenti be, hogy kész vallomástételre.

(4.) Amint pedig Lucanius Latiaris ellen támadt, gyönyörűség volt látni az egyaránt gyűlöletes vádlót és vádlottat. Latiaris, mint előadtam, annak idején fő eszköz volt Titius Sabinus tőrbecsalásában, most pedig a lakolásban lett első. Eközben Haterius Agrippa az előző évi consulok ellen rohant ki: a kölcsönös vádaskodás után most miért hallgatnak? Bizonyára a félelem és a kölcsönös bűntudat köti őket, de az atyák ne hallgassák el azt, amit hallottak. Regulus azt válaszolta, hogy van még idő, s majd a princeps jelenlétében fog bosszút állni; Trio szerint jobb, ha feledés borítja a társak vetélkedését és viszálykodás közben ejtett szavaikat. Mikor Agrippa tovább erősködött, a consuli rangú Sanquinius Maximus arra kérte a senatust, hogy az uralkodó gondjait ne tetézzék még ilyen előrángatott ellenségeskedésekkel; ő maga is meg tudja szabni az orvosszereket. Így Regulus megmenekült, Trio veszte pedig elhalasztódott. Haterius annál gyűlöltebb volt, mivel alvásban vagy kéjhajhászó ébrenlétben tespedt, és tunyasága miatt az uralkodó semmiféle kegyetlenségétől sem félt: dőzsölés és fajtalankodás közben agyalta ki, hogyan emészthet el kiváló férfiakat.

(5.) Ezután az annyi kíméletlen javaslatot benyújtó és éppen ezért megrögzötten gyűlölt Cotta Messalinus kerül, mihelyt alkalom adódott, vádak célpontjába: hogy Gaius Caesar férfiúságának kérdéses voltát emlegette; hogy mikor az Augusta születése napján a papokkal ebédelt, halotti tornak mondta a lakomát; s mikor egyszer panaszkodott Marcus Lepidus és Lucius Arruntius hatalmaskodása miatt, akikkel valamilyen pénzügyben vitázott, ezt tette hozzá:

- Azokat majd megvédi a senatus, engem meg az én Tiberiuskám!

Mindezeket a kijelentéseket a legelső polgárok bizonyították rá, s mikor szorongatni kezdték, az uralkodóhoz fellebbezett. Nem sokkal később megjön a levél, amelyben Tiberius mintegy védőbeszédben elevenítette fel kettejük barátságának kezdeteit, s Cottának gyakori szolgálatait emlegetvén azt kérte, hogy rosszindulatúan kiforgatott szavait vagy az asztali beszélgetések őszinteségét ne minősítsék vétségnek.

(6.) Figyelemre méltó ennek a császári levélnek a bevezetése, mert e szavakkal kezdte: „Mit írjak nektek, összeírt atyák, vagy hogyan írjak, vagy egyáltalán mit ne írjak ebben a helyzetben? Az istenek s az istennők csúfosabban pusztítsanak el engem, mint ahogy pusztulásomat naponként érzem - ha tudom.” Bűnös tettei és gyalázatai neki magának is ennyire büntetéssé változtak. Nemhiába szokta volt állítani a legbölcsebb filozófus, hogy ha felnyílnának a zsarnoki lelkek, láthatóvá lennének a kínzások és verések, mivel nemcsak a testet hasogatják végig a korbácsütések, hanem a lelket is a kegyetlenség, a kéjvágy, a gonosz szándékok. Mert Tiberiust sem védte meg sem hatalmi állása, sem magányossága attól, hogy bevallja szívének gyötrődéseit s tulajdon bűnhődését.

(7.) Miután az atyáknak módjuk nyílt ítélkezni Caesilianus senator felett, aki a legtöbb vádat hozta fel Cotta ellen, úgy határoztak, hogy ugyanazt a büntetést szabják ki, mint Aruseiusra és Sangunniusra, Lucius Arruntius vádlóira: ennél nagyobb megtisztelés nem érhette volna Cottát, ezt az előkelő származású, tékozlása miatt mégis szükséget szenvedő, bűnei miatt rossz hírű embert, akit a megtorlás méltósága a tiszteletre érdemes Arruntius mellé állított.

Ezután Quintus Servaeust és Minucius Thermust vezetik elő: Servaeus praetorságot viselt és egykor Germanicusnak volt kísérője; a lovagi származású Minucius módjával élvezte Seianus barátságát, ennek következtében nagyobb volt irántuk a részvét. Tiberius viszont mint főbenjáró bűnösöket szidalmazta őket, és felszólította az idősebb Gaius Cestiust, adja elő a senatusnak, amit neki írt; Cestius vállalta is a vádat.

Ez volt a legvégzetesebb kinövése annak a kornak, midőn a senatus első emberei is aljas feljelentésekkel foglalkoztak, némelyek nyíltan, mások titokban; s nem lehetett megkülönböztetni idegeneket a rokonoktól, barátokat az ismeretlenektől, hogy mi új vagy régisége miatt homályos: mindegy, hogy a forumon, vendégségben, mindegy, hogy miről beszéltek, feljelentették az embereket, akik siettek, hogy megelőzzék és ők vádolják be a többieket, részint a maguk mentésére, még többen szinte betegségtől és ragálytól fertőzötten. De Minucius és Servaeus - elítéltetésük után - a feljelentőkhöz csatlakoztak. Ugyanebbe az ügybe keveredett a santonok galliai törzséből származó Iulius Africanus, valamint Seius Quadratus: az okot nem sikerült megállapítanom. Jól tudom, a legtöbb szerző mellőzi sokak veszedelmét és büntetését, mert belefáradnak a rengeteg adatba, vagy attól tartanak, hogy ami nekik is túl sok és szomorú volt, olvasóikat is hasonlóképpen untatná. Akárhány ilyen, megismerésre érdemes adat jutott tudomásunkra, bár mások említés nélkül hagyták.

(8.) Mert ebben az időben, amikor Seianus barátságát a többiek hamisan lerázták magukról, egy római lovagnak, Marcus Terentiusnak, akit e barátság miatt jelentettek fel, volt bátorsága ragaszkodni hozzá, és ily módon kezdte beszédét a senatus előtt:

- Sorsomnak alkalmasint kevésbé használ bűnöm elismerése, mint tagadása; de bármint végződjék is ügyem, csak azt fogom vallani, hogy barátja voltam Seianusnak, pályáztam erre a barátságra, és mikor elnyertem, örültem neki. Láttam, amint apjának társaként parancsnoka volt a praetori csapatoknak, majd egyaránt ellátta városi és katonai feladatait. Rokonai és a hozzátartozók megtisztelő állásokba jutottak; ki mennyire volt Seianus bizalmas híve, annyira élvezhette Caesar barátságát; viszont akikre neheztelt, félelemben és gyászban, lesújtva tengődtek. Senkit példaként meg nem nevezek: valahányunkat, kik végső tervében ártatlanok voltunk, egyedül a magam kockázata árán igyekszem védeni. Mert nem a Vulsiniiból való Seianust, hanem a Claudius- és Iulius-nemzetség tagját, amelybe házasságával jutott be, a te vődet, Caesar, a te consulságod társát, az államügyek intézésében a te képednek viselőjét vettük körül tiszteletünkkel. Nem a mi dolgunk, hogy mérlegeljük, kit és milyen okból emelsz a többiek fölé. Neked a legfőbb ítélkezést adták az istenek: nekünk az engedelmesség dicsősége maradt. Mi tehát azt nézzük, ami nyilvánvaló: kit halmozol el kincsekkel,

tisztségekkel, ki rendelkezik leginkább a segítés vagy ártás hatalmával, és hogy ez Seianusnak megvolt, senki sem tagadná. A fejedelem rejtett gondolatait és titkoltabb terveit fürkészni nem szabad, veszedelmes, és éppen ezért megvalósíthatatlan is. Ne Seianus utolsó napjára gondoljatok, összeírt atyák, hanem a tizenhat évre. Satriust és Pomponiust is tiszteltük; még felszabadított rabszolgáival és kapusaival összeismerkedni is nagyszerű dolognak számított. Akkor hát válogatás és megkülönböztetés nélkül helyt kell adni ennek a védekezésnek? Nem, a megfelelő ponton kell a határt megvonni. Az államellenes összeesküvés, az uralkodó élete ellen irányuló tervek büntetendők: ami a barátságot és a figyelmességeket illeti, a vég, Caesar, téged is, minket is egyaránt felment.

(9.) A szónok állhatatossága, meg az, hogy akadt, aki elmondja valamennyiük gondolatait, annyira hathatósnak bizonyult, hogy Terentius vádlóit - további bűneiket is hozzáadva - száműzték vagy halállal büntették.

Ezután Tiberiusnak Sextus Vistilius volt praetor ellen írott levele következett: fivérének, Drususnak ezt az igen kedves emberét annak idején a maga kíséretébe vette át. Vistiliusra vagy azért neheztelt, mert az írt valamit Gaius Caesar szégyentelen viselkedéséről, vagy mert hitelt adtak valami koholmánynak. Vistilius, mikor ezért az uralkodó társaságától eltiltották, öreg kezével öngyilkosságot kísérelt meg, majd bekötöztette, és miután bocsánatkérő levelére könyörtelen választ kapott, felnyittatta az ereit. Ezután egy csomóban indul meg a felségsértési eljárás Annius Pollio, Appius Silanus ellen Scaurus Mamercusszal és Sabinus Calvisiusszal együtt, és Vinicianust is hozzávették apja, Pollio ügyéhez: megannyi híres nemzetségből származó férfi, egyben a legfőbb méltóságok volt viselői. S reszkettek már a senatorok, mert ugyan hányat nem fűztek közülük rokoni vagy baráti szálak ennyi kiválósághoz? Ám Celsus, a városi cohorsnak akkor a feljelentők közé tartozó tribunusa, kimentette a veszedelemből Appiust és Calvisiust. Pollio, Vinicianus és Scaurus ügyét - mondván, hogy a senatusszal együtt majd ő vizsgálja meg, - a Caesar elhalasztotta, miután Scaurus ellen tett néhány vészjósló célzást.

(10.) Még a nők sem maradtak mentesek a veszélytől. Ha már hatalomra töréssel nem lehetett gyanúsítani őket, könnyeik miatt emeltek vádat ellenük. Így végezték ki az öreg Vitiát, Fufius Geminus anyját, amiért fia halálát megsiratta.

Ezeket az ügyeket a senatus tárgyalta. Nem volt másképp a princepsnél sem: a vesztőhelyre viszik Vescularius Flaccust és Iulius Marinust, környezetének legrégibb tagjait, kik Rhodusba is elkísérték és elválaszthatatlan társai voltak Capreaeban. Vescularius a Libo elleni cselvetésben működött közre, Marinus részvételével pedig Seianus buktatta meg Curtius Atticust. Annál nagyobb örvendezéssel fogadták, hogy példaadásuk most a példaadókra ütött vissza.

Ugyanebben az időben Lucius Piso pontifex - ritka dolog ilyen hírnév birtokában! - természetes halállal halt meg: egyetlen szolgai javaslatot sem terjesztett elő önként, és valahányszor kényszer nehezedett rá, okosan mérsékelte. Atyja, mint említettem, censori tisztet viselt; ő maga megérte nyolcvanadik évét; Thraciában triumphatori jelvényeket szerzett. De legfőbb dicsősége abból származott, hogy a város praefectusaként ezt a nemrég állandóvá tett és az engedelmeskedés szokatlansága miatt nehéz hivatalt csodálatos mérséklettel látta el.

(11.) Mert hajdanában, - amikor a királyok, majd később a tisztviselők kivonultak hazulról, - hogy a város főhatalom nélkül ne maradjon, ideiglenesen választottak valakit, aki igazságot szolgáltatott és hirtelen felmerült ügyekben intézkedett. Mondják, hogy Denter Romuliust Romulus, később Numa Marciust Tullius Hostilius, és Spurius Lucretiust Tarquinius Superbus iktatta így be; azután a consulok adtak megbízást; és máig él ennek a mása,

valahányszor a Latin-ünnepek miatt a város élére állítanak valakit, hogy ellássa a consuli tisztet. Különben Augustus a polgárháborúk idején a lovagrendű Cilnius Maecenast tette meg minden római és italiai ügy irányítójának. Később a főhatalom birtokában, a nép nagy száma és a törvényes segítség lassú volta miatt egy volt consult választott, hogy féken tartsa a rabszolgákat és a polgárok közül azokat, akik vakmerőségükben zavargásra hajlamosak, ha nem kell erőszaktól félniük. S elsőnek Messala Corvinus nyerte el ezt a hatalmat, és néhány napon belül a felmentését is, mivel nem tudta gyakorolni. Utána Taurus Statilius, bár előrehaladott korban, kitűnően látta el, majd húsz éven át Piso, kit éppúgy dicsértek, s ki a senatus határozata alapján állami temetésben részesült.

(12.) Ezután Quintilianus néptribunus tett előterjesztést az atyákhoz egy Sibylla-könyv ügyében, amelyet Caninius Gallus, a tizenöt tagú papi testület tagja, ugyane jósnő többi könyve közé felvenni javasolt és az ügyben senatusi határozatot követelt. Miután ezt egyhangúlag megszavazták, Caesar levelet küldött és módjával megrótta a tribunust, hogy fiatalsága miatt nem ismeri az ősi szokást, Gallusnak pedig szemére hányta, hogy a szertartások régi szakértője létére a bizonytalan szerzőségű könyvet a testület jóváhagyása előtt a szokásos módon nem olvastatta el az elöljárókkal s nem mérlegelte a szöveget, hanem a gyér létszámú senatus elé vitte. Egyúttal emlékeztette őket arra, hogy mivel sok hamisítvány forog közkézen a híres név alatt, még Augustus rendelkezett, hány napon belül kell az ilyesmit a városi praetornak beszolgáltatni, és hogy nem szabad magánkézben hagyni. De már a régiek is így határoztak a Capitoliumnak a szövetséges háborúban történt elhamvadása után, midőn felkutatták Samus szigetén, Iliumban, Erythraeban, de Africában, Sicilia szigetén és az italiai telepes községekben is a Sibylla-verseket, - akár egy volt, akár több is, - és megbízták a papokat, hogy amennyire emberi erővel lehet, a hiteles írásokat válasszák külön. Így tehát most is a tizenöt tagú testület vizsgálatának vetik alá a könyvet.

(13.) Ugyanezeknek a consuloknak az évében a gabonaellátás nehézségei miatt majdnem lázongásra került sor, s a színházban több napon át sok mindent féktelenebbül követeltek, mint ahogy szokás volt a császárral szemben. Ezért felindulásában megvádolta a tisztségviselőket s az atyákat, hogy közéleti tekintélyükkel nem tartották kordában a népet, s hozzáfűzte, mely tartományokból és Augustusnál is mennyivel nagyobb mennyiségben szállíttatott gabonát Rómába. Így a nép megfenyítésére a hajdani szigorra emlékeztető senatusi határozatot hoztak, s nem volt enyhébb a consulok intézkedése sem. Hallgatását nem polgárhoz illő tettnek magyarázták, mint ő gondolta, hanem fennhéjázásnak.

(14.) Az év vége felé Geminius, Celsus, Pompeius római lovagok az összeesküvés vádjának estek áldozatul. Közülük a vagyonát tékozló és elpuhult Geminius barátja volt Seianusnak, komoly dolgokra súlytalan. Iulius Celsus tribunus a börtönben megoldott és nyakába tett láncát ellenkező irányba húzva maga végezte ki önmagát. Rubrius Fabatus mellé azonban, mivel állítólag reménytelennek látta Róma ügyét és a parthusok könyörületességéhez akart folyamodni, őrizőket adtak. Valóban ott leltek rá a siciliai tengerszorosnál, s mikor egy centurio visszahurcolta, távoli útjára semmi elfogadható okot nem tudott felhozni. Mégis bántatlan maradt, inkább feledékenységből, semmint kegyelemből.

(15.) Servius Galba és Lucius Sulla consuli évében a Caesar sokáig kereste, kiket szánjon unokáinak férjül, mivel már elközelgett házasságuk ideje, végül Lucius Cassiust és Marcus Viniciust választotta. Vinicius vidéki városból származott: Calesben született consuli apától és nagyapától, egyébként lovagi családból; szelíd természetű és ékesen szóló tehetség volt. Cassiust, római plebeiusi, de régi s megbecsült nemzetség sarját, kit apja szigorú nevelésben részesített, inkább szeretetreméltósága, semmint szorgalma ajánlotta. Germanicus leányai közül vele házasítja össze Drusillát, Viniciusszal Iuliát, s ez ügyben levelet intéz a senatushoz,

enyhén dicsérve az ifjakat. Azután fölöttébb megfoghatatlanul indokolva távollétét, komolyabb dolgokra tért rá és a sérelmekre, melyeket a köz érdekében kellett vállalnia, s kérte, hogy valahányszor a senatus épületébe belép, Macro testőrparancsnok, valamint néhány tribunus és centurio mehessen vele. S miután tetézve meghozták a senatusi határozatot, és a rendfokozatot vagy a létszámot sem szabták meg, soha még csak a város épületeinek a tájára sem ment, nemhogy az állami tanácsba, s rendszerint félreeső utakon kerülgette hazáját és tért ki előle.

(16.) Közben sok feljelentő azok ellen rontott, akik pénzüket uzsorakamattal gyarapítgatták a dictator Caesar törvénye ellenére, amely a hitelezés módjáról s az Italián belüli birtoklásról intézkedik, s amelyet jó ideje figyelmen kívül hagytak, mivel a közjót a magánérdek mögé szokás rendelni. Rómának csakugyan régi baja, zendüléseknek s viszálykodásoknak igen gyakori oka volt az uzsora, ezért próbálták elnyomni az ősi és kevésbé romlott erkölcsű időkben is. Mert először a tizenkét táblás törvényben rendelkeztek úgy, hogy senki tíz százaléknál több kamatot ne követelhessen, míg azelőtt a gazdagok kénye-kedve szerint hajtották be. Azután tribunusi előterjesztés alapján a felére mérsékelték; végül megtiltották a pénzkölcsönzést, és számos néphatározattal próbálták megakadályozni a visszaéléseket, melyek azonban annyi tilalom ellenére is csodálatos mesterkedésekkel ismét jelentkeztek. De ekkor Gracchus praetor, akinek illetékességébe ez az ügy tartozott, és akit az adósok tömege szorongatott, előterjesztést intézett a senatushoz, s a rémüldöző atyák (mivel egyikük sem volt ment ettől a bűntől) kegyelmet kértek. Mikor a princeps hozzájárult, egy év és hat hónapi határidőt tűztek ki, mely alatt mindenki a törvény rendelkezései szerint köteles rendezni vagyoni számadásait.

(17.) Ebből pénzszűke támadt, miután minden hitelt megszüntettek, és oly sok személy elítélése s javaik elárverezése következtében a sok készpénz a császári vagy az államkincstárban hevert. Erre a senatus előírta, hogy tőkéjének kétharmadát mindenki italiai földekbe fektesse. De a hitelezők az egészet követelték, és a felszólítottak nem érezték illendőnek, hogy csorbítsák hitelüket. Így eleinte futkostak és könyörögtek, azután zúgott a praetori törvényszék, s az orvosszerül kitalált adásvétel az ellenkezőjére fordult, mivel a kölcsönzők földvásárlás címén minden pénzüket elrejtették. A kínálatot bőségét áresés követte, úgyhogy minél inkább eladósodott valaki, annál bajosabban tudta a földjét áruba bocsátani, és sokan a csőd szélére kerültek. A családi vagyon elvesztése a méltóságot és hírt veszélyeztette, mígcsak Caesar nem segített: állami bankokon keresztül százmillió sestertiust bocsátott rendelkezésre, s lehetővé tette a kamatmentes kölcsönt három évre, ha az adós az állam javára kétszeres értékű ingatlant zálogosított el. Így helyreállt a hitel, és lassanként magánhitelezők is akadtak. A földek vásárlása sem a senatusi határozat előírása szerint ment végbe; a szigorú kezdet után - mint általában - senki sem törődött a végével.

(18.) Ezután visszatérnek a korábbi rettegések, mikor felségsértés vádjával törvény elé idézik Considius Proculust. Mitől sem félve, éppen a születése napját ünnepelte, mikor a curiába hurcolták; nyomban elítélték és ki is végezték, nővérét, Sanciát pedig a víztől és tűztől tiltották el Quintus Pomponius vádja alapján. Ez a nyughatatlan ember azt hozta fel ürügyül efféle tevékenységére, hogy az uralkodó kegyének biztosításával fivérének, Pomponius Secundusnak veszélyeztetett helyzetén akart segíteni. Száműzetést szabtak ki Pompeia Macrinára is. Férjére, Argolicusra, apósára, Lacóra, kik Achaia első emberei közé tartoztak, a Caesar már előbb lesújtott; most a fenyegető ítélet elől apja, ez az előkelő római lovag, és praetori rangú fivére is a halálba menekült. Azt rótták fel bűnükül, hogy ősük, a mytilenei Theophanes, Cnaeus Pompeius Magnus legbizalmasabb hívei közé tartozott, s hogy a halott Theophanesnak a görögök hízelgése isteni tiszteletet juttatott.

(19.) Ezek után Sextus Mariust, Hispania leggazdagabb emberét jelentik fel a leányával folytatott vérfertőző viszony miatt és a Tarpeia-szikláról letaszítják, de hogy ne legyen kétség: rengeteg pénze okozta pusztulását, arany- és ezüstbányáit, bár köztulajdonba mentek át, Tiberius magának tartotta meg, s mivel az ítéletek felingerelték, mindazokat kivégeztette, akik a Seianusszal való összeesküvés vádjával börtönbe voltak zárva. Ott hevertek roppant tömegben mindkét nem, minden kor, előkelőségek s névtelenek, elszórtan vagy egymásra halmozva. Még rokonoknak vagy barátoknak sem volt szabad odalépniük, könnyet hullatniuk, még csak nézniük sem hosszasabban, hanem őrök állottak körülöttük és mindenkinek a gyászolását figyelve követték az oszladozó hullákat, míg csak a Tiberisbe nem vonszolták őket, ahol az úszó vagy partra sodort tetemeket senki el nem égette, senki nem érinthette. A rettegés miatt kihalt az emberi sors közösségének érzése, s amennyire fokozódott a kegyetlenség, oly mértékben vált tilossá a szánalom.

(20.) Ugyanebben az időben Gaius Caesar, Capreae szigetére vonuló nagyapjának kísérője, feleségül vette Claudiát, Marcus Silanus leányát. Lelke szörnyűségét csalárd szerénységgel leplezte; sem anyja elítélésekor, sem fivéreinek pusztulásakor egy szót nem ejtett; amilyen napja éppen Tiberiusnak volt, ő is úgy viselkedett, szavaiban is alig különbözött tőle. Ezért terjedt el hamarosan a szónok Passienus találó mondása, hogy soha jobb szolga, sem hitványabb gazda nem volt.

Azt sem hallgatnám itt el, mit jövendölt Tiberius Servius Galbának, az akkori consulnak. Magához hívatta, változatos beszélgetésben próbára tette, végül pedig görög nyelven így szólt hozzá:

- Galba, egyszer te is bele fogsz kóstolni az uralkodásba.

Ezzel Galba késői és rövid hatalmára célzott, a chaldaeusok tudományának ismeretében, amelynek megszerzésére Rhodus szigetén volt ideje, mesterül pedig Thrasyllust választotta, kinek jártasságát a következő módon tapasztalta ki.

(21.) Valahányszor ilyesmit óhajtott megtudni, házának magasabb részét kereste fel, egyetlen felszabadított rabszolga tudtával. Ez az írástudatlan, erős testű ember a nehezen járható és szakadékos helyen (mert sziklákon emelkedett a ház) előtte ment annak, akinek tudását Tiberius próbára akarta tenni, és visszafelé menet, ha Tiberius hivalkodásra vagy csalásra gyanakodott, az illetőt az alant elterülő tengerbe taszította, hogy a titoknak árulója ne lehessen. Tehát Thrasyllust is ugyanezekre a sziklákra vezetik, s miután a tudakozó Tiberiust megdöbbentette uralkodásának és jövőjének mesteri feltárásával, azt a kérdést kapja, vajon önnön születésének óráját is meg tudta-e határozni: akkor éppen hányadik éve, hányadik napja van. Thrasyllus megmérvén a csillagok állását és egymástól való távolságát, először akadozott, azután ijedtség fogta el, és minél inkább belemerült a számításokba, annál jobban reszketett csodálkozásában és félelmében; végül felkiált, hogy valami meghatározhatatlan és szinte végső veszély fenyegeti. Ekkor Tiberius átöleli és mint a veszedelmek előre tudóját üdvözli, aki éppen ezért bántatlan marad; s minden szavát jósigének véve, legbensőbb barátai közé fogadja.

(22.) Én azonban, valahányszor ilyesmit hallok, elbizonytalanodom, vajon a halandók dolgai a végzet és a meg nem változó szükségszerűség, vagy a véletlen szerint gördülnek-e. Hiszen a legbölcsebb régiek s tanaik követői között különbségeket találhatunk, és sokakban megrögződött az a vélekedés, hogy sem kezdetünkre, sem végünkre, sem egyáltalán az emberekre nincs az isteneknek gondja; ezért sújtja oly gyakran szomorúság a jókat, míg az öröm a hitványaknak jut. Mások a végzetet egybehangzónak gondolják ugyan a dolgokkal, de nem a bolygócsillagoktól, hanem a természeti okok alapjaitól és láncolatától függőleg. Az élet megválasztását nekünk hagyják ugyan, de ha egyszer választottunk, meghatározott rendben

következnek a dolgok. Nem is az a rossz vagy jó, amit a tömeg annak hisz; sokan, kik a balsors üldözöttjeinek látszanak, boldogok, de még többen bármekkora bőségben is szerencsétlenek; míg azok állhatatosan viselik nehéz sorsukat, ezek meggondolatlanul élnek szerencséjükkel. Egyébként a legtöbb halandóból nem lehet kiirtani azt a vélekedést, hogy kinek-kinek már születésekor meg van szabva a jövője, s ha némely dolgok a jövendölésektől eltérőleg következnek be, ez a tudatlanul jósolók csalárdsága: így rontják hitelét annak a művészetnek, amelynek fényes bizonyítékait szolgáltatta akár a hajdankor, akár a jelen. Hiszen ugyanennek a Thrasyllusnak a fia is megjósolta Nero uralkodását, amint majd annak idején előadom, hogy most tárgyamtól a kelleténél messzebb el ne kalandozzam.

(23.) Ugyanebben az évben híre terjed Asinius Gallus halálának: az, hogy éhhalált halt, nem kétes, de hogy önként-e, vagy kényszerből, nem lehetett megállapítani. Caesar, mikor megkérdezték, hogy engedélyezi-e eltemetését, nem átallott igennel válaszolni, ráadásul még a véletlent okolta, hogy elragadta a vádlottat, mielőtt az ő jelenlétében rábizonyíthatták volna bűnösségét. Tudniillik a közbeeső három év alatt nem jutott rá idő, hogy a consuli rangú öreg, annyi volt consul atyja, törvényszék elé járulhasson.

Ezután Drusus életét oltják ki, miután nyomorúságos táplálékkal, a fekvőhely szalmáját rágva a kilencedik napig kibírta. Némelyek állítása szerint Macro annak idején parancsot kapott: ha Seianus fegyveres zendüléssel próbálkozik, hozza elő börtönéből az ifjút (mert a Palatiumban tartották fogva), és állítsa a nép élére. Később, mivel az a hír járta, hogy a Caesar kibékül menyével és unokájával, Tiberius inkább a kegyetlenséget, nem a megbánást választotta.

(24.) Sőt még rá is támadt a halottra: testének gyalázatát, a hozzátartozókra vészes megátalkodottságát, államellenes gondolkozását hozta fel vádként, s felolvastatta a tetteiről s kijelentéseiről napról napra vezetett feljegyzéseket: aminél szörnyűbbet még nem láttak. Hogy annyi éven át ott voltak mellette, akik arcát, sóhajtásait, még rejtett suttogását is figyelték; és az ember alig hinné, hogy a nagyapja képes volt mindezt meghallgatni, elolvasni, nyilvánosság elé tárni, ha Attius centurio és a felszabadított Didymus jelentései még a szolgák neveit is fel nem tüntették volna: hogy ki ütlegelte, ki ijesztette meg a hálóhelyiségéből kilépő Drusust. A centurio még a maga durva szidalmait - mint kiváló érdemet - s a haldokló szavait is belevette, aki először megzavarodottságot színlelve, szinte önkívületi állapotban káromolta Tiberiust, majd mikor már lemondott az életről, átgondolt s jól szerkesztett átkokat szórt rá, hogy amiképpen menyét, öccsének fiát és unokáit s egész házát halomra gyilkolta, úgy kelljen lakolnia őseinek neve, nemzetsége és az utókor előtt. A senatorok zavarogtak ugyan, mintha szörnyülködnének, de elhatalmasodott rajtuk a félelem és a döbbenet: az egykor ravasz és bűnös tetteit kiismerhetetlenül takargató Tiberius már annyira biztonságban érzi magát, hogy mintegy félretolván a falakat, világ elé tárja unokáját, amint egy centurio ütlegeinek kitéve, szolgák rugdossák, és az utolsó falat ételért is hiába könyörög.

(25.) Ez a fájdalom még el sem csitult, mikor Agrippináról lehetett hallani. Seianus kivégzése után, gondolom, a remény éltette tovább, és mikor semmit sem enyhült a kegyetlenség, önszántából ment halálba, ha ugyan nem kiéheztetéssel keltették azt a látszatot, mintha önként kereste volna a véget. Mert Tiberius a legocsmányabb vádaskodásokra lobbant: erkölcstelenséget hányt a szemére és Asinius Gallusszal folytatott viszonyát, meg hogy annak a halála miatt lett életunt. De Agrippina az egyenlőséget nem tűrve, az uralmat áhítva, férfigondjai között rég levetette az asszonyi vétkeket. Ugyanazon a napon halt meg, amelyen két évvel azelőtt Seianus meglakolt, s ez megörökítésre méltó, tette hozzá a Caesar, azzal kérkedve, hogy nem kötéllel végeztette ki és nem a Gemonia-lépcsőkre vettette. Hálát is adtak ezért s úgy határoztak, hogy október tizennyolcadikán, mindkettejük halálának napján, minden évben ajándékot szentelnek Iuppiternek.

(26.) Nem sokkal később Cocceius Nerva, a princeps állandó kísérője, az isteni s emberi jog tudója, jóllehet nem rendült meg helyzete, és testileg egészséges volt, meghalásra szánta el magát. Tiberius, amint ez tudomására jutott, odaült ágyához, az okokat tudakolta, kérlelte, végül bevallotta, hogy súlyos csapás lenne lelkiismeretére és hírnevére, ha legközelebbi barátja, noha semmi oka a halálra, mégis itthagyná az életet. Nerva kitért a beszélgetés elől és továbbra is tartózkodott az ételtől. Gondolatainak ismerői azt mondták, hogy minél közelebbről szemlélte a köz bajait, haragjában és félelmében addig akart tisztes véget, amíg helyzete szilárd, ő maga feddhetetlen.

Egyébként Agrippina pusztulása - alig hihető, - Plancinát is magával sodorta. Őt, ki egykor Cnaeus Piso felesége volt és a nyilvánosság előtt örvendett Germanicus halálán, Piso bukásakor Augusta kérlelése, de nem kevésbé Agrippina ellenségeskedése is megoltalmazta. Amint a gyűlölet és a kedvezés megszűnt, a jog érvényesült, s a jól ismert vádak súlya alatt önkezével hajtotta végre az inkább késői, semmint érdemtelen halálos büntetést.

(27.) Mikor annyi csapás miatt gyászolt az állam, az is része volt a szomorúságnak, hogy Iulia, Drusus leánya, egykor Nero felesége, Rubellius Blandus házába ment férjhez, akinek Tiburból származó római lovag nagyapjára még sokan emlékeztek.

Az év végén Aelius Lamia halálát censori temetés tette emlékezetessé: miután végre felmentették Syria látszólagos kormányzása alól, a város praefectusa volt. Származása díszes, öregsége erővel teljes, és a rá nem bízott provincia csak növelte méltóságát. Ezután Flaccus Pomponiusnak, Syria praetori rangú helytartójának elhunytával felolvasták Caesar levelét, amelyben szemrehányást tett, hogy a legkitűnőbb és hadsereg-parancsnokságra alkalmas férfiak elhárítják ezt a tisztséget, s ő ebben a szükséghelyzetben könyörgésre kényszerül, hogy némely volt consul hajlandó legyen átvenni tartományokat, de megfeledkezett Arruntiusról, akit már tizedik esztendeje tartott vissza, csak hogy ne menjen Hispaniába. Ugyanebben az évben halt meg Marcus Lepidus is, akinek mértéktartásáról és bölcsességéről a korábbi könyvekben eleget szóltam, és hírnevét sem kell hosszasabban bemutatnom, hiszen az Aemilius-nemzetség sok derék polgárt termett, és ennek a családnak még romlott tagjai is fényes körülmények közt éltek.

(28.) Paulus Fabius és Lucius Vitellius consulsága alatt századok hosszú körforgása után a phoenixmadár Egyiptomba jött s alkalmat adott a legtudósabb bennszülötteknek és görögöknek, hogy sokat tárgyaljanak erről a csodáról. Helyénvalónak látom elmondani, amiben megegyeznek, valamint a még több kétes, de megismerésre érdemes dolgot. A napnak szentelt állat ez; csőre, valamint tarka tollazata különbözik a többi madárétól: ennyiben egyetértenek, akik alakját leírták. Az évek számáról többféle hagyomány van. Legáltalánosabb az ötszáz éves időszak; vannak, akik erősítgetik, hogy 1461 év esik közbe, s a korábbi madarak először Sesosis, azután Amasis királysága alatt, majd a macedonok közül harmadiknak uralkodó Ptolemaeus idején szállottak le a Heliopolisnak nevezett városba, körülöttük sok egyéb szárnyas, melyek az új látványt megcsodálták. De a régi kor homályos: Ptolemaeus és Tiberius között még kétszázötven év sem telt el. Ezért némelyek szerint ez hamis phoenix volt, nem is arab földről származott és semmit sem művelt mindabból, amit a régi hagyomány állított. Azt ugyanis, hogy évei számának végéhez érve, mikor halála elközelít, a maga földjén épít fészket s abba életadó erőt ömleszt, amelyből fióka támad; és ennek, mihelyt megnő, első gondja, hogy eltemesse apját, de ezt sem vaktában teszi, hanem felemel jókora súlyú myrrhát s hosszú úton megkísérli, vajon elbírja-e a terhet, elbírja-e a repülést, majd hátára veszi apja holttestét, a nap oltáráig viszi és ott elégeti. Mindez bizonytalan és mesékkel megnövelt hagyomány: az egyébként nem vitás, hogy Egyiptomban látják néha ezt a madarat.

(29.) Rómában viszont, ahol a gyilkolás folytatódott, Pomponius Labeo, kinek moesiai helytartóságáról már beszámoltam, megnyitott erein keresztül elvérzett, s követte őt felesége, Paxaea. Mert a hóhértól való félelem miatt gyakoriak voltak az ilyen halálesetek, és azért is, mivel csak az elítélteknek kobozták el a vagyonát és tiltották el őket a végtisztességtől is, míg azoknak, akik maguk végeztek magukkal, szabad volt eltemetni a holttestét, és érvényben maradt a végrendeletük, jutalmául a sietésnek. De a senatushoz intézett levelében Caesar ismertette azt az ősi szokást, hogy akivel meg akarták szakítani a barátságot, kitiltották a házukból s ezzel véget vetettek a jó viszonynak: ezt elevenítette ő fel Labeóval szemben, de az, mivel tartománya rossz kormányzásának s egyéb mulasztásoknak vádja is szorongatta, bűnösségét gyűlölködéssel leplezte, oktalanul rémítvén feleségét, akit, bár vétkes volt, veszély mégsem fenyegetett.

Ezután az előkelő származású és perek viteléhez értő, gyalázatos életű Mamercus Scaurus kerül ismét a bíróság elé. Őt egyáltalán nem Seianus barátsága buktatta meg, hanem Macrónak nem kevésbé pusztító gyűlölete, aki ugyanazt a mesterséget titkoltabban művelte, s beárulta Scaurust egy tragédiájának tartalma miatt; csatolta azokat a sorokat, amelyeket Tiberiusra lehetett vonatkoztatni. Servilius és Cornelius, a két feljelentő azonban Liviával folytatott házasságtörést, mágusi szertartásokat vetett a szemére. Scaurus, mint a régi Aemiliusokhoz méltó, elébe vágott az elítéltetésnek, felesége, Sextia buzdítására, ki ösztönzője és részese volt halálának.

(30.) De azért, ha lehetőség adódott, a feljelentőket is büntetéssel sújtották, mint ahogy a Scaurus elpusztítása miatt hírhedtté vált Serviliust és Corneliust, mivel Varius Ligustól egy vád elejtése érdekében pénzt fogadtak el, tűztől és víztől eltiltották, és a szigetekre száműzték; Abudius Ruso volt aedilist pedig, - míg az Lentulus Gaetulicust, aki alatt egy legio élén állott, váddal akarta veszélybe sodorni, amiért az Seianus fiát szánta vejéül, - még el is ítélték és kiűzték a városból. Gaetulicus ebben az időben Felső-Germania legióinak volt parancsnoka, s túláradó jósága, mértéktartó szigora miatt csodálatos közszeretetnek örvendett, és apósára, Lucius Aproniusra való tekintettel a szomszédos hadsereg is kedvelte. Innen az a makacs híresztelés, mely szerint volt bátorsága a Caesarnak levélben megírni, hogy Seianusszal nem önszántából, hanem Tiberius tanácsára kezdeményezte a rokonságot; ugyanúgy tévedhetett ő is, mint Tiberius, és ugyanaz a tévedés nem lehet annak következmények nélkül való, másoknak végzetes. Az ő hűsége rendíthetetlen, és ha semmi cselvetés nem veszélyezteti, az is marad: utódját azonban úgy fogadja, mintha a halálát jelentenék be. Kössenek mintegy szerződést, amely szerint a princeps minden egyéb fölött uralkodjék, ő maga a provinciát tarthassa meg. Ez a bár csodás híresztelés abból merítette hitelét, hogy Seianus valamennyi rokona közül egyedül maradt bántatlanul s nagy kegyben, mivel Tiberius gondolt arra, hogy mindenki gyűlöli, ő maga élete végén jár, és hogy szilárdabb alapja hatalmának a jó hír, mint az erőszak.

(31.) Gaius Cestius és Marcus Servilius consulsága alatt Artabanus király tudta nélkül előkelő parthusok jöttek Rómába. Artabanus, Germanicustól való félelmében, hű volt a rómaiakhoz, méltányos alattvalóihoz, de később fennhéjázó lett velünk szemben és kegyetlen honfitársaihoz, mert bizakodott a szomszédos népekkel folytatott szerencsés kimenetelű háborúkban. Tiberius öregségét lekicsinyelve harciatlannak tekintette és Armeniára sóvárgott, melynek élére Artaxias király halála után Arsacest, legidősebb fiát állította: mindezt tetézte gyalázkodásával, amennyiben követeket küldött, hogy a Vononestól Syriában s Ciliciában hagyott kincseket követeljék vissza; egyszersmind a perzsák és a macedonok régi határait emlegette, meg hogy majd ő megrohanja Cyrus és később Alexander birtokait - hiú fecsegés és fenyegetőzés! Annak pedig, hogy a parthusok titkos követeket küldjenek, leghathatósabb kezdeményezője az előkelő családból származó és ugyanolyan gazdag Sinnaces volt, és mint

legközelebbi híve, a férfiúságától megfosztott Abdus. (Nem lenézett dolog az ilyesmi a barbároknál, sőt még hatalommal is járhat.) Ezek ketten, a maguk pártjára vonván más előkelőségeket is, - mivel az Arsacidák nemzetségéből senkit a trónra nem ültethettek, hiszen legnagyobbrészt áldozatul estek Artabanusnak, vagy még nem serdültek fel, - Phraatest, Phraates király fiát kérték Rómából: csak a névre és kezdeményezőre van szükség, hogy Arsaces nemzetségét Caesar akaratából az Euphrates partján lássák.

(32.) Erre vágyott Tiberius. Gazdagon megajándékozza Phraatest s felövezi atyai méltóságára, híven ahhoz az elhatározásához, hogy tervekkel és ravaszsággal intézi a külső ügyeket és tartózkodik a fegyverektől. Közben Artabanus tudomást szerzett a cselvetésről és félelmében késlekedett, hol meg bosszúvágytól lángolt; tudniillik a barbárok a habozást szolgainak, az azonnali cselekvést királyhoz illőnek ítélik. Győzött mégis a célszerűség, hogy Abdust barátság címén lakomára híván, lassú méreggel bénítsa meg, Sinnacest pedig színleléssel és ajándékokkal, egyben tárgyalások ürügyén tartóztassa. Phraates pedig Syriában, miután felhagyott a római életmóddal, amelyhez annyi éven át hozzászokott, és a parthusok szokásait vette fel, a hazai életmódot nem bírván, betegség áldozata lett.

De Tiberius nem hagyott fel tervével. Az ugyanabból a vérből származó Tiridatest választja Artabanus vetélytársául, Armenia visszaszerzésére pedig a hiberiai Mithridatest, s kibékíti fivérével, Pharasmanesszal, aki hazájukban a hatalmat birtokolta, és az egész keleti vállalkozás élére Lucius Vitelliust állította. Erről az emberről, jól tudom, kedvezőtlen dolgokat, főleg undokságokat emlegettek a városban; egyébként a tartományok kormányzásában a hajdani férfiassággal járt el: innen hazatérvén, Gaius Caesartól való félelmében és Claudius barátságában rút szolgává aljasodott, úgyhogy az utókor a hízelgés gyalázatos példájaként tartja számon; kezdeti dolgai eltűntek a későbbiek mögött, és ami jót ifjúkorában tett, szégyenletes öregsége elfeledtette.

(33.) A helyi uralkodók közül Mithridates elsőnek Pharasmanest vette rá arra, hogy csellel és erővel támogassa szándékait, s akadtak csábítók, akik Arsaces szolgáit sok arannyal bűnre késztették; egyszersmind a hiberek népes csapatokkal betörnek Armeniába és elfoglalják Artaxata városát. Miután Artabanus erről tudomást szerez, fiát, Orodest készíti fel bosszulásra, ad vele parthus csapatokat, és embereket küld, hogy segédcsapatokat toborozzanak. Vele szemben Pharasmanes albaniaiakat bír csatlakozásra, szarmatákat hív segítségül, kiknek jogarviselő főemberei mindkét oldalról ajándékokat fogadván el, ottani szokás szerint egymással szemben foglalnak állást. De a hiberek, a terep urai, a Kaspi úton rohanvást lezúdítják a szarmatákat az armeniaiak ellen. Azokat pedig, akik a parthusokhoz akartak vonulni, könnyen fel tudják tartóztatni, mivel a többi átjárót az ellenség elzárta, az egyetlent pedig, amely a tenger és az albaniai hegyek nyúlványai között megmaradt, a nyár tette járhatatlanná, mert az északi szelektől víz alá kerülnek a gázlók; télen a déli szél visszahömpölygeti a hullámokat, s mivel a tenger beljebb kényszerül, a sekély parti részek csupaszon maradnak.

(34.) Közben a szövetségesektől elhagyott Orodest a segédcsapatokkal gyarapodott Pharasmanes csatára szólítja, és mikor az vonakodik, a közelébe vonul, lovasaival rajtaüt a táboron, zavarja a takarmányszerzést, és mintha ostromolna, többször őrállomásokkal övezi, míg aztán a szégyenhez nem szokott parthusok körülveszik a királyt és csatát követelnek. De nekik csak a lovasságban volt az erejük: Pharasmanes gyalogsággal is győzte. Mert a hiberek s albaniaiak, mint erdős helyek lakói, inkább hozzászoktak a kemény élethez és a tűréshez. Beszélik, hogy Thessaliából származtak, midőn Iason - Medea elszöktetése s a tőle fogant gyermekek megszületése után - Aeetesnek nemsokára megüresedett palotáját s a gazdátlan Colchist újra felkereste. Sok róla elnevezett dolgot és egy Phrixus-jóshelyet emlegetnek, és senki ott kost fel nem áldozna, mivel közhit szerint Phrixus koson érkezett, akár állat volt az, akár hajónak a

jelvénye. Egyébként, miután mindkét részről elrendezték a sereget, a parthus vezér Kelet uralmáról, az Arsacidák híresséǵéről s ezzel szemben a zsoldosokat toborzó hiberek nemtelenségéről beszélt, Pharasmanes pedig arról, hogy ők maguk érintetlenek a parthusok uralkodásától, és minél magasabb célra törnek, annál több dicsőséget szereznek győztesen, vagy ha meghátrálnak, gyalázatot és veszedelmet; egyszersmind a maguk fegyvertől meredező hadsorát, az aranydíszes méd csapatokat mutatta, innen a férfiakat, onnan a zsákmányt.

(35.) A szarmatáknál azonban nem egyetlen hang a vezéré, ki-ki önmagát ösztökéli, hogy harcot nyilakkal ne engedjenek: rohammal és közelharccal kell elébük vágni. Változatos volt ezután a harcolók látványa: a parthus, aki egyforma ügyességgel szokott hozzá az üldözéshez vagy a futáshoz, szétnyújtotta csapatait és helyet keresett, ahonnan lőhet; a szarmaták - mellőzvén az íjat, amellyel csak rövidebb távra boldogulnak, - csáklyákkal s kardokkal rohamoztak; hol - akár lovascsatában - szembenéztek vagy hátat fordítottak, máskor - mint szorosra zárt csatasor - testükkel és fegyvereikkel összecsapva sodortak, sodródtak. S már az albaniaiak s a hiberek is fogdosták, taszigálták az ellenséget, s kétessé tették az ütközet kimenetelét: felülről a lovasság és közelebbről osztogatott sebekkel a gyalogság szorongatta őket. Közben Pharasmanes és Orodes - míg együtt küzdenek a bátrakkal vagy segítenek a csüggedőkön, láthatóan s így felismerhetően - kiáltozva, lándzsákkal, lovon rohannak egymásnak; nagyobb lendülettel Pharasmanes, mert a sisakon keresztül sebet ejtett, de megismételni már nem tudta, mert tovaragadta a ló, a sebesültet pedig a legelszántabb csatlósok vették védelmükbe. Mégis elhitték a hamis hírt, hogy elesett, ami megrémítette a parthusokat, s a győzelmet átengedték.

(36.) Ezután Artabanus királyságának egész erejével bosszulásra indult. A hiberek, ismerve a helyet, derekasabban harcoltak, de azért mégsem vonult volna vissza, ha Vitellius - összevonván legióit és szárnyra keltve a hírt, mintha Mezopotámiát meg akarná támadni, - meg nem ijeszti Róma háborújával. Ekkor, Armenia kiürítése után, megfordult Artabanus szerencséje, Vitellius csábító szavára: hagyják cserben béke idején kegyetlen és szerencsétlen csatáival vészhozó királyukat. Sinnaces tehát, kinek ellenséges érzületéről előbb már említést tettem, elpártolásra bírja apját, Abdagaesest, s másokat, akik tudtak titkos tervéről és akkor a folytonos vereségek miatt még készebbek voltak, és lassanként özönlöttek hozzá olyanok is, akik inkább félelemből, semmint jóindulatból megalázkodva, kezdeményezők láttán felbátorodtak. Nem is maradt már más Artabanus mellett, csak otthonukból számkivetett, idegenből toborzott testőrei, akik a jót nem értik, a rosszal nem törődnek, csak a zsold kedvéért szolgálnak ki bűnös tetteket. Ezeket maga mellé vévén, sietve a Scythiával határos távoli földekre menekült, segítség reményében, mivel a hyrcanusokhoz és carmaniusokhoz rokonság szálai fűzték: és közben a távollevőkhöz igazságos, a jelenlevőkkel szemben ingatag parthusok is megbánásra szánhatják el magukat.

(37.) Vitellius azonban, mikor Artabanus elmenekült, és honfitársainak hajlandósága az új király felé fordult, Tiridatest buzdítván, hogy ragadja meg a készet, a legiók s a szövetségesek zömét az Euphrates partjához vezeti. A szertartás közben, mikor ez római szokás szerint disznó-, juh- és bikaáldozatot mutat be, az pedig a folyam megengesztelésére egy lovat díszített fel, az ott lakók jelentették, hogy jóllehet nem volt eső, az Euphrates magától és hatalmasan megduzzad, egyszersmind a fehérlő tajtékból - mint valami diadéma - körök kerekednek, ami a szerencsés átkelés jele. Némelyek okosabb magyarázatot adtak: a vállalkozás szerencsésen indul, de a kezdet nem lesz tartós, mivel hitelesebb az, ami a földön vagy az égen látszik, míg a folyók állhatatlan természete egyszerre mutatja s ragadja tova a jósjeleket. Hajókból mégis hidat szerkesztettek s átvezették a sereget. Elsőnek Ornospades jött sok ezer lovassal a táborba; ez az egykori száműzött nem dicstelenül segítette a dalmatiai háború befejezésével elfoglalt Tiberiust, és éppen ezért római polgárjoggal tüntették ki, utóbb

pedig visszanyervén a király barátságát, nagy tisztességben részesült mellette, mint azoknak a híres Euphratestól és Tigristől övezett mezőségeknek elöljárója, amelyek a Mezopotámia nevet kapták. Nem sokkal később Sinnaces növeli a csapatok létszámát, Abdagaeses pedig, a párt támasza, a kincstárat és a királyi díszjelvényeket adja át. Vitellius elegendőnek vélvén, hogy megmutatta a római fegyvereket, inti Tiridatest s az előkelőségeket: azt, hogy emlékezzék nagyapjára, Phraatesra, és istápolójára, Caesarra, s ami szépet mindkét részről tapasztalt; ezeket, hogy őrizzék meg az engedelmességet királyuk iránt, a tiszteletet irányunkban, s ki-ki a maga díszét és hűségét. Ezután a legiókkal visszatért Syriába.

(38.) Ezeket a két nyáron végbement eseményeket összekapcsoltam, hogy megnyugodjék a lélek az otthoni bajoktól. Mert Tiberiust - bár három év telt már el Seianus kivégzése óta, s annyi idő másokat meg szokott enyhíteni, - az idő, a kérlelés, a csömör sem tette szelídebbé, sőt bizonytalan vagy elévült vétségeket úgy büntetett, mint a legsúlyosabbakat és frisseket. Ettől félve Fulcinius Trio, mivel a zaklató feljelentőket képtelen volt már elviselni, végrendeletében sok szörnyű dolgot írt meg Macro és a kiváltságos császári felszabadítottak ellen, Caesarnak pedig aggkori agyalágyultságát vetette szemére, és hogy folyamatos távolléte szinte számkivetetté teszi. Ezeket az örökösök által eltitkolt kitételeket Tiberius felolvastatta, fitogtatva, hogy szabadságot enged másoknak; és mit sem törődve tulajdon rossz hírével, vagy mivel sokáig nem ismerte Seianus bűnös tetteit, később inkább úgy döntött, hogy bármilyen kijelentést nyilvánosságra hoz, csak hogy az igazságot, melynek a hízelgés útjában áll, akár gyalázat árán is megtudja. Ugyanezekben a napokban Granius Marcianus senator, akit Gaius Gracchus felségsértés címén vádolt be, erőszakkal vetett véget életének, Tarius Gratianus volt praetort pedig ugyane törvény alapján halálra ítélték.

(39.) Nem másképpen pusztult Trebellienus Rufus és Sextius Paconianus sem: mert Trebellienus tulajdon keze által veszett el, Paconianust a börtönben, a princeps ellen ott irkált versek miatt fojtották meg. Minderről Tiberius nem a tenger által elválasztva, nem is távolról érkező hírvivők útján szerzett tudomást, mint azelőtt, hanem a város közelében, hogy még aznap, vagy egy éjszaka múltával már válaszoljon is a consulok jelentéseire, mintegy szemlélve a házakban szerteözönlő vért, vagy a hóhérok keze munkáját.

Az év végén Poppaeus Sabinus hunyt el, szerény sorból származó ember, ki az uralkodók barátsága révén consulságot és triumphatori díszjelvényeket nyert el, s huszonnégy éven keresztül állott a legnagyobb tartományok élén, nem valami különös képesség miatt, hanem mivel megfelelt feladatainak, de fölébük nem nőtt.

(40.) Quintus Plautius és Sextus Papinius consulsága következik. Ebben az évben, a bajokat megszokván, már azt sem találták szörnyűségnek, hogy Lucius Aruseius..., ...halállal bűnhődtek, de rémületet keltett, hogy Vibullius Agrippa római lovag, miután feljelentői elmondták a vádbeszédet, ott, a curia épületében, a ruhája öbléből elővett mérget felhajtotta; legott végigzuhant, a lictorok sietve a börtönbe hurcolták a haldoklót, de már kiszenvedett ember torkát hurkolták meg. Tigranes, hajdan Armenia uralkodója, ekkor vádlott, még királyi nevével sem kerülte el a polgárok büntetését. Gaius Galba pedig, a volt consul, és a két Blaesus önkéntes halállal távozott: Galbát a Caesar bősz levele akadályozta meg tartomány elnyerésében; a Blaesusoknak házuk érintetlen korában ígért papi tisztséget a család megrendültével már előzőleg megvonta, majd mint betöltetlen méltóságokat másokra ruházta: ezt a halál jelének értelmezték és végre is hajtották. Aemilia Lepida is, kinek az ifjabb Drususszal kötött házasságáról beszámoltam, miután gyakori vádakkal üldözte férjét, bár becstelenül, mégis büntetlenül élt, amíg apja, Lepidus, életben volt; azután egy rabszolgával folytatott viszonya miatt feljelentők zsákmánya lett, nem is vitatták vétkességét. Így hát nem védekezett, maga vetett véget életének.

(41.) Ugyanebben az időben a cappadociai Archelaus alá rendelt cieták népe, mivel a nálunk szokásos bevallásos adófizetésre, szolgáltatások elviselésére akarták kényszeríteni, a Taurus-hegység magaslataira vonult fel s a vidék természetes akadályaival védekezett a király harciatlan csapatai ellen, míg aztán Marcus Trebellius legatus, akit Vitellius syriai helytartó négyezer legionariusszal és válogatott segédcsapatokkal küldött oda, a barbárok megszállta két magaslatot (az alacsonyabbnak Cadra, a másiknak Davara a neve) ostromművekkel vette körül és a kitörni merészelőket fegyverrel, a többit szomjaztatással megadásra késztette.

Tiridates pedig a parthusok egyetértésével elfoglalta Nicephoriumot, Anthemusiast és a többi macedon alapítású, görög nevű várost, továbbá Halus és Artemita parthus helységeket, miközben versenyt örvendeztek, akik a szkíták közt nevelkedett Artabanust kegyetlensége miatt elátkozták, Tiridates jellemét pedig római iskolája miatt szelídnek remélték.

(42.) Legjobban a seleuciaiak hízelegtek: a falakkal övezett erős város nem fajzott barbárrá, hanem ragaszkodott alapítójához, Seleucushoz. Háromszázat választanak vagyonuk vagy bölcsességük alapján, mint valami senatust; megvan a maga befolyása a népnek; és valahányszor egyetértésben járnak el, nem kell törődniük a parthusszal; ha pedig meghasonlottak, ki-ki segítséget hív vetélytársai ellen, és aki az egyik párt támogatójaként jelenik meg, valamennyiüket lebírja. Ez történt nemrég, Artabanus királysága alatt, ki a köznépet a maga előnye kedvéért az előkelők kezére adta: mert a népuralom közel jár a szabadsághoz, kevesek uralkodása a királyi önkényhez hasonlít. Ekkor a bevonuló Tiridatest a régi királyok megtiszteltetéseivel magasztalják, meg olyanokkal, melyeket az újabb kor még bőkezűbben talált ki, egyben szidalmakkal halmozták el Artabanust, aki anyai részről Arsaces utóda ugyan, de különben elfajzott. Tiridates a népnek engedi át Seleucia kormányzását. Majd miközben azon tanakodik, melyik nap vegye át ünnepélyesen a királyi hatalmat, levelet kap Phraatestól és Hierótól, a legjelentősebb országrészek elöljáróitól, amelyben rövid haladékot kérnek. Úgy is határozott, hogy megvárja a nagy hatalmú férfiakat, és közben Ctesiphonba, a birodalom székvárosába vonult. De mikor napról napra késlekedtek, a Surena sokak jelenlétében és helyeslésével, hazai szokás szerint királyi diadémával övezte Tiridatest.

(43.) És ha azonnal a beljebb eső területekre s a többi törzshöz siet, elfojthatja a bizonytalankodók kétkedését, és mindnyájan hozzája csatlakoznak; de ostrom alá vett egy várat, amelybe Artabanus a kincstárat és ágyasait vitette, és ezzel időt adott a megállapodások alól való kibúvásra. Mert Phraates és Hiero, és mások, akik nem ünnepelték meg velük a koronázásra választott napot, részint félelemből, némelyek Abdagaeses ellen érzett gyűlöletükben, aki akkor az udvart és az új királyt irányítani akarta, Artabanushoz pártoltak. Meg is találták Hyrcaniában: mocsoktól lepetten, amint élelmét íjával próbálta megszerezni. Először, minthogy cselvetéstől tartott, megrémült; de mikor bizonyságát adták, hogy uralmának visszaadása végett jöttek, felbátorodik és a hirtelen változás okát kérdi. Ekkor Hiero szidalmazza Tiridates gyermekségét: nem Arsaces utódának kezében a hatalom, hanem az üres név egy idegen puhányságtól harciatlan személynél, az erő pedig Abdagaeses házában.

(44.) A tapasztalt király észrevette, hogy hamisak ugyan szeretetükben, de a gyűlöletet nem színlelik. Nem késlekedett tovább, csak míg szkíta segédcsapatokat toborzott, már siet is és elébe vág ellenségei ravaszságának, barátai megbánásának. Ápolatlanságát sem vetkezte le, hogy a népet szánakozásra indítsa. Nem mellőzött sem csalárdságot, sem kérlelést, semmit, hogy az ingadozókat megnyerje, a készen állókat megszilárdítsa. S már nagy sereggel Seleucia közelében járt, mikor Tiridates a hírtől és Artabanus megjelenésétől egyszerre megdöbbenve tanácstalankodott: szembeszálljon-e vele, vagy megpróbálja elhúzni a háborút. Akik a csata és a sietős döntés mellett voltak, azzal érveltek, hogy a szétszórt és a hosszú úttól kimerült ellenfél még szándéka szerint sem forrott eléggé össze fegyelmezett haddá: minapi árulói s

ellenségei annak, akit most ismét pártfogolnának. Abdagaeses viszont a Mezopotámiába való visszavonulást javasolta: használják fedezékül a folyamot, közben a mögöttes területről hívják segítségül az armeniaiakat, az elymaisiakat és a többieket, aztán megerősödve a szövetséges csapatokkal és azokkal, amelyeket majd a római vezér küld, kísértsék meg a szerencsét. Ez a vélemény bizonyult erősebbnek, mivel Abdagaesesnek igen nagy volt a tekintélye, Tiridates pedig vonakodott a veszély vállalásától. De megfutamodásnak látszott az elvonulás, és az arabok népét követve a többiek is haza- vagy Artabanus táborába mennek, míg Tiridates kevés kísérővel Syriába vonult vissza és ezzel mindannyiukat mentesítette az árulás szégyenétől.

(45.) Ugyanez az év súlyos tűzvésszel sújtotta a várost: leégett a Circus Maximusnak az Aventinus felé eső része s maga az Aventinus is. Ezt a csapást Caesar a maga dicsőségére fordította, megfizetvén a paloták és a bérházak árát. Százmillió sestertiusába került ez a bőkezűség, melyet a nép annál szívesebben fogadott, mivel a magánépítkezéseiben mértéktartó Tiberius még közcélokra is csak két épületet emelt: templomot Augustusnak és a Pompeius-színház színpadát, de miután elkészültek, - mert megvetette a népszerűség hajhászását, vagy öregsége miatt, - ezeket sem ő avatta fel. De az egyéni károk felbecsülésére a Caesar négy unokavejét, Cnaeus Domitiust, Cassius Longinust, Marcus Viniciust, Rubellius Blandust jelölték, s melléjük adták consuli kinevezés alapján Publius Petroniust, és kinek-kinek tehetsége szerint kitüntetéseket eszeltek ki s szavaztak meg a princepsnek. Melyiket mellőzte vagy fogadta el, bizonytalan maradt közeli halála miatt.

Mert nem sokkal ezután Tiberius utolsó consulai, Cnaeus Acerronius és Gaius Pontius, vették át hivatalukat, miközben mérhetetlenül megnőtt már Macro hatalma. Napról napra buzgóbban kereste Gaius Caesar kegyét, melyet sohasem hanyagolt el, s Claudia halála után, akinek nőül vételéről beszámoltam, rávette tulajdon feleségét, Enniát, hogy szerelme színlelésével csábítsa el az ifjat s házassági megállapodással kösse magához - őt, aki semmi elől nem zárkózott el, csak az uralmat megkaparinthassa. Mert bármennyire indulatos természetű volt, a színlelések hamisságait mégis már nagyapja védőszárnya alatt ugyancsak megtanulta.

(46.) Tudott erről a princeps, s éppen ezért ingadozott, kire hagyja örökül az államot, először is unokái közül. Drusus fiát a vérségi kapcsolat és a szeretet szorosabban fűzte hozzá, de ő még nem lépett az érett férfikorba; Germanicus fia, ifjúi erejének teljében, népszerűségnek örvendett, s ezért gyűlölte nagyapja. Mikor Claudiusról is gondolkozott, - hiszen megállapodott korú, tudományokkal foglalkozó ember volt, - elmebeli fogyatékossága volt az akadály. Augustus emlékének, a Caesarok nevének megcsúfolásától és gyalázatától tartott, ha az uralkodóházon kívül keresnének utódot. Mert nem annyira kortársainak kedvezésével törődött, inkább az utókor elismerésével. Majd elbizonytalanodván, testben megfáradtan a végzetre bízta a döntést, amellyel nem tudott megbirkózni. Elejtett szavaiból mégis érteni lehetett, hogy előre látta a jövőt. Mert Macrónak nem rejtett célzásokkal lobbantotta a szemére, hogy hátat fordít a lenyugvó napnak, a felkelőt nézi, Gaius Caesarnak pedig, mikor az egy véletlen beszélgetésben Lucius Sullát gúnyolta, megjövendölte, hogy övé lesz Sulla minden hibája, de egyetlen erényével sem fog dicsekedni. Egyszersmind sűrű könnyhullatás közepette átölelte kisebbik unokáját, és a másik vad tekintetének láttára így szólt:

- Ezt te fogod megölni, téged meg majd más.

De még akkor sem akarta abbahagyni a kicsapongásokat, amikor állapota súlyosbodott; erőt színlelt a tűrésben, szokása szerint gúnyolódott az orvosok mesterségén és azokon, akik harmincadik évükön túl mások tudományára szorulnak annak megállapítása végett, hogy mi hasznos vagy ártalmas testüknek.

(47.) Közben Rómában már elhintették a Tiberius után következendő vérengzések magvait. Laelius Balbus felségsértés vádjával jelentette fel Acutiát, Publius Vitellius özvegy feleségét. Mikor az asszony elítélése után jutalmat akartak a vádlónak megszavazni, Iunius Otho néptribunus közbelépett: amiből azokra gyűlölség, majd Othóra romlás származott. Ezután a sok szerelmi viszonya miatt hírhedt Albucillát, Satrius Secundusnak, az összeesküvés elárulójának egykori feleségét jelentik fel a princepsszel szemben tanúsított tiszteletlenség miatt; mint bűntársai és szeretői belebonyolódtak az ügybe Cnaeus Domitius, Vibius Marsus, Lucius Arruntius. Domitius előkelő származásáról fentebb emlékeztem meg; Marsus is régi tisztségviselő és jeles képességű ember volt. De hogy a tanúk kihallgatását, a rabszolgák kínvallatását Macro vezette, mutatták a senatusnak megküldött jegyzőkönyvek, s az a tény, hogy nem volt ellenük császári írás, gyanúra adott alkalmat: Tiberius gyengélkedését és talán tájékozatlanságát kihasználva Macro sok mindent kitalált Arruntius elleni közismert ellenségeskedése miatt.

(48.) Domitius tehát védekezésének előkészítésével, Marsus pedig mintha éhhalálra határozta volna el magát, meghosszabbította életét. Arruntius, mikor várakozást és időnyerést tanácsoltak neki barátai, azt válaszolta, hogy nem ugyanaz illik mindenkihez. Ő eleget élt és semmi egyebet nem sajnál, csak azt, hogy csúfságok és veszedelmek közt oly aggodalmas öregkort kellett elviselnie: sokáig Seianusnak, most Macrónak, mindig valamelyik hatalmasságnak a szemében gyűlöletesen, nem bűnössége miatt, hanem mert nem szívesen viselte a gyalázatukat. Hagyján az a néhány nap a princeps élete végéig, azt még túléli, de hogy térne majd ki az utód fiatalsága elől? Vagy ha Tiberiust annyi tapasztalat birtokában így eltérítette és megváltoztatta az uralkodással járó hatalom, akkor Gaius, ki alig lépett ki a gyermekkorból, és mihez sem ért, vagy a legrosszabbat tanulta meg, vajon a jobbat fogja-e választani Macro irányításával, akit mint aljasabbat választottak Seianus elpusztítására, és aki még több bűnnel zilálta szét az államot? Előre látja már a keményebb szolgaságot, ezért menekül egyszerre a múlt és jövő elől. Ezekkel a jósigékkel az ajkán felnyitotta az ereit. Bizonyság lesz, ami ezután következik, hogy Arruntius helyesen járt el, mikor a halált választotta.

Albucillát, miután sikertelenül ejtett magán sebet, a senatus parancsára börtönbe viszik. Házasságtöréseinek részesei közül Carsidius Sacerdos volt praetort egy szigetre száműzik, Pontius Fregellanust kizárják a senatori rendből, és ugyanezt a büntetést szavazzák meg Laelius Balbus ellen is, mégpedig örvendezve, mert a kegyetlenül ékesszóló Balbust ártatlanok meghurcolójának ismerték.

(49.) Ugyanezekben a napokban a consuli családból származó Sextus Papinius váratlan és rút halált választott: levetette magát a mélybe. Ezért anyját tették felelőssé, aki korábbi visszautasíttatása után kedveskedésekkel és kényeztetéssel olyasmire vette rá az ifjút, amiből az csak a halálban találhatott kivezető utat. Bevádolják tehát a senatus előtt, és bár az atyák térde elé borult s a mindenkivel közös gyászról és az ilyen esetben még gyámoltalanabb asszonyi lélekről s egyéb, hasonlóképpen fájdalmas dolgokról szomorúan és szánandóan, hosszasan beszélt, mégis tíz évre kitiltották a városból, amíg kisebbik fia a csuszamlós ifjúkorból ki nem jut.

(50.) Tiberiust a teste, az ereje már igen, a színlelés még mindig nem akarta elhagyni. Ridegsége ugyanaz maradt: beszédére és arckifejezésére feszülten ügyelve, időnként keresett nyájassággal igyekezett mégoly nyilvánvaló gyengeségét leplezni. Többször is változtatott lakóhelyet, végül a misenumi hegyfoknál állapodott meg, abban a villában, amelynek valamikor Lucius Lucullus volt a gazdája. Itt a következőképpen tudták meg, hogy közeledik a vég: volt mellette egy kitűnő orvos, név szerint Charicles, aki nem szokta ugyan irányítani a princeps életmódját, néha mégis szolgált tanáccsal. Az orvos, mintha ügyeinek intézésére

kellene távoznia, tiszteletadás ürügyén a kezét megfogván tapintotta ki az érverést. Mégsem tudta kijátszani a császár figyelmét, mert Tiberius - nem tudni, megbántottan-e, s haragját annál inkább visszafojtva, - lakomához teríttetett s a szokottnál tovább maradt az asztalnál, mintha ezzel tisztelné meg távozni készülő barátját. Charicles mégis kijelentette Macrónak, hogy fogytán van Tiberius ereje, és két napnál tovább nem fog életben maradni. Erre mindent sürgősen megtárgyaltak a jelenlevőkkel, illetve megüzentek a helytartóknak és a hadseregeknek. Március tizenhatodikán, miután elakadt a légzése, már azt hitték, hogy halandó útjának végére ért. És a szerencsekívánók tolongása közepette Gaius Caesar már a birodalom kormányzásának átvételére akart indulni, mikor hirtelen jelentik: Tiberius visszanyerte hangját és látását, sőt szólítja a szolgákat, hogy teste megerősítésére ételt hozzanak. Erre mindenkit rémület fogott el, és a többiek szétszéledtek, mindenki úgy tett, mintha szomorkodna vagy mit sem sejtene; Caesar szótlanná merevedett és legfőbb óhaja helyett az utolsó órát várta. Macro hidegvérrel megparancsolja, dobáljanak egy csomó takarót az aggastyánra, így fojtsák meg, a küszöbtől pedig távozzanak. Így végezte Tiberius, életének hetvennyolcadik évében.

(51.) Apja Nero volt, és mindkét ágon a Claudius-nemzetségből származott, bár anyja, örökbefogadások révén, a Livius-, majd a Iulius-családba került át. Válságos megpróbáltatások kisgyermek korától kezdve: mert proskribált apját a száműzetésbe követvén, mihelyt mint mostohagyermek Augustus házába lépett, sok vetélytárs miatt kellett szenvednie, amíg Marcellus és Agrippa, majd Gaius és Lucius Caesar élt. Még testvérének, Drususnak is jobban kedvezett a polgárok szeretete. De legszerencsétlenebb akkor volt élete, mikor házastársul kapta Iuliát: feleségének erkölcstelenségét eltűrte, vagy kitért előle. Ezután, Rhodusból hazatérvén, a princeps örökös nélküli családjában élt tizenkét évig, majd a római birodalomnak lett ura majdnem huszonhárom évig. Jellemének alakulásában is különböző korszakok voltak: életét s hírét tekintve feddhetetlen az első, amíg magánemberként, vagy Augustus hatalma alatt élt; titkolózó és erények színlelésével megtévesztő, amíg Germanicus és Drusus az élők között volt; ugyanő, a jó s a rossz vegyüléke anyja életében, gyalázatosan kegyetlen, de szenvedélyeit takargató, míg Seianust kedvelte, vagy félt tőle; végezetül egyszerre vetette bele magát a bűnökbe és becstelenségekbe, mihelyt a szégyenérzet és aggály félretételével csak a maga természetét élhette.

XI. KÖNYV

(1.) ...minthogy Valerius Asiaticust, a kétszer volt consult, hajdani szeretőjének hitte, egyben pedig a még Lucullustól kezdett és Valeriustól ragyogó pompával szépítgetett kertekre is sóvárgott, Suilliust mindkettő bevádolására uszítja. Csatlakozik hozzá Sosibius, Britannicus nevelője, kinek hamis jóindulattal arra kellett intenie Claudiust: vigyázzon az uralkodókkal szemben ellenséges erőre és vagyonra. Lám, Asiaticus, Gaius Caesar meggyilkolásának fő kezdeményezője, nem átallotta a római nép gyűlésén ezt bevallani, sőt még a tett dicsőségét is követelni. Hírneves ember azóta a városban, híre a tartományokban is elterjedt; most útra készül a germaniai seregekhez, és mivel viennai születésű, s népes és befolyásos rokonságra támaszkodhat, fel akarja lázítani szülőföldjének törzseit. Erre Claudius, minden további nyomozás nélkül, gyors katonákkal szinte már a háború elfojtására küldte Crispinust, a testőrség parancsnokát, aki Baiae mellett talált rá s bilincsbe verve Rómába hurcolta.

(2.) S még csak a senatus elé sem engedték: a császári lakosztályban hallgatják ki, Messalina jelenlétében, míg Suillius a vádat képviselte: megrontotta a katonákat, akiket pénzzel és fajtalankodással minden gyalázatra rávett; azután Poppaeával folytatott házasságtörést, végül testileg elpuhult. Erre a vádlott, megtörvén a csendet, kifakadt és így szólt:

- Kérdezd meg a fiaidat, Suillius: majd bevallják, hogy férfi vagyok!

S mikor elkezdte védekezését, mélységesen megindította Claudiust, de még Messalinából is könnyeket csalt ki. Amint ezek lemosása végett a teremből távozott, figyelmeztette Vitelliust, ne hagyja a vádlottat kicsúszni. Ő maga Poppaea elvesztésére sietett, és megbízta embereit, hogy a börtönnel ijesztgetve önkéntes halálra késztessék; Caesar annyira nem tudott a dologról, hogy néhány nap múlva Poppaeának nála ebédelő férjét, Scipiót megkérdezte, miért felesége nélkül jött vendégségbe, mire az annyit felelt, hogy szegény kiszenvedett.

(3.) De mikor Asiaticus felmentéséről tanakodott, Vitellius sírva emlegette neki régi barátságukat, s hogy mennyire egyformán tisztelték Antoniát, a princeps anyját, majd végigfutván Asiaticusnak a köz érdekében tett szolgálatain s nemrégi britanniai katonáskodásán, s ami csak a szánalom megnyerésére jónak látszott, az önkéntes halál engedélyezését javasolta számára: ezt követte Claudius ugyanilyen kegyes ítélete. Mikor ezután némelyek az ételtől való tartózkodást és a szelíd távozást ajánlották, Asiaticus kijelentette, hogy lemond a jótéteményről, és folytatván megszokott foglalatosságait, megfürdött, majd derűs lakoma után, mikor is kijelentette, hogy tisztességesebben halt volna meg Tiberius ravaszsága vagy Gaius Caesar felbőszülése által, mint hogy most asszonyi csalárdságnak és Vitellius szemérmetlen szájának esik áldozatul, felnyitotta ereit, előbb azonban megtekintette a máglyát s más helyre vitette, hogy az árnyas fák a tűz hevétől ne károsodjanak. Ennyi állhatatosság volt benne utolsó órájáig.

(4.) Ezután összehívták a senatorokat, és Suillius a vádlottak közé sorolja a Petra nevű előkelő római lovagokat. Haláluk oka azonban csupán annyi, hogy házukat Mnester és Poppaea rendelkezésére bocsátották találkozásaik céljaira. Mégis az egyiknek egy éjszakai álomlátást róttak fel bűnül, mintha Claudiust látta volna kalászkoszorúval övezve, de megfordított kalászokkal, s hogy ezzel a látomással a gabona megdrágulását akarta megjósolni. Némelyek értesülése szerint sárguló levelű szőlőkoszorút látott, és ezt úgy magyarázta, hogy az ősz vége a princeps halálát jelenti. De abban nincs köztük semmi eltérés, hogy őrá s fivérére valamilyen álomkép zúdította a vészt. Crispinusnak másfél millió sestertiust és praetori jelvényeket szavaznak meg. Ezt toldotta meg Vitellius a Sosibiusnak javasolt egymillió sestertiusszal, amiért Britannicust tanításaival, Claudiust tanácsaival segíti. Scipio, mikor őt is felszólították

véleményének nyilvánítására, így szólt választékos kiegyensúlyozottsággal hitvesi szeretet és senatori kötelesség között:

- Mivel Poppaea vétkeiről ugyanaz a véleményem, mint mindenkinek, gondoljátok, hogy úgy is szavazok, mint mindenki.

(5.) Suillius ezután megállás nélkül folytatta kegyetlen vádaskodását a törvény elé idézettek ellen, és sokan akadtak társai a vakmerőségben. Mert a törvények és hivatalok minden feladatát magához ragadó princeps eleve alkalmat adott a rablásra. Semmi más közáru nem volt oly könnyen megvásárolható, mint az ügyvédek hűtlensége, olyannyira, hogy Samius, az előkelő római lovag, miután négyszázezer sestertiust adott Suilliusnak, de kiderült a vesztegetés, Suillius házában a kardjába dőlt. Így aztán Gaius Silius kijelölt consul kezdeményezésére, akinek hatalmáról és pusztulásáról annak idején fogok megemlékezni, felkelnek a senatorok s a Cincius-féle törvényt követelik, amely régtől fogva úgy intézkedett, hogy perbeszédéért senki ne kapjon pénzt vagy ajándékot.

(6.) Ezután, mikor zajongtak az illetők, akik ellen ez a megszégyenítés készült, a Suilliusszal meghasonlott Silius hevesen rájuk támadt, és a régi szónokok példáit hozta fel, akik úgy vélték, a jó hír és az utókor az ékesszólás jutalma. A különben legszebb és legnemesebb művészetet piszkos szolgálatokkal szennyezik be; a becsület sem marad érintetlen, ahol csak a nyereség nagyságát nézik. Ha az ügyek senkinek nem hoznának hasznot, csökkenne a számuk; most ápolgatják az ellenségeskedéseket, vádaskodásokat, gyűlölködéseket és jogtalanságokat, hogy miként a sok betegség jutalmat az orvosoknak, úgy a pereskedés nyavalyája pénzt hozzon az ügyvédeknek. Gondoljanak csak Asiniusra, Messalára és az újabbak közül Arruntiusra és Aeserninusra: a hírnév csúcsaira emelkedtek feddhetetlen életükkel és ékesszólásukkal.

Így beszélt a kijelölt consul, mások is egyetértettek vele, és már készítették is a határozatot, amely szerint a zsarolási törvényt kell alkalmazni; ám ekkor Suillius, Cossutianus és a többiek, akik látták, hogy nem eljárás indul ellenük, hiszen nyilvánvalóan bűnösek, hanem büntetésükről döntenek, körülállják Caesart, és büntetlenséget kérnek korábbi tetteikért.

(7.) És miután rábólintott, rákezdik: Ki annyira fennhéjázó, hogy örök hírnévben reménykedik? Az élet szükségleteire megfelelő forrásról kell gondoskodnunk, hogy ügyvédek híján senki ne legyen kiszolgáltatva a hatalmasoknak. De az ékesszólás sem jut ki ingyen: el kell hanyagolni az egyéni gondokat, hogy mások ügyeivel törődhessünk. Sokan katonáskodásból, mások földművelésből tartják fent magukat: senki nem törekszik olyasmire, aminek gyümölcseit előre nem látja. Könnyen nagylelkűsködött az Antonius és Augustus közti háborúk jutalmaival dúsan ellátott Asinius és Messala, vagy az Aeserninusok és Arruntiusok, gazdag családok örökösei! Kéznél a példák, hogy mekkora összegért szokott volt Publius Clodius vagy Gaius Curio a népgyűlésen szónokolni. Ők, szerény senatorok, nyugalmas közállapotok közepette csakis a békével járó előnyökre pályáznak. Gondoljon a plebeius származásúakra, akik togában tűntek ki! Ha megszűnik a tanulmányok jutalma, a tanulmányok is veszendőbe mennek.

A princeps úgy vélte, mindez nem éppen megtisztelő, de mégsem hiábavaló, így aztán az elfogadható fizetség határát tízezer sestertiusban szabta meg, és aki ezt áthágja, a zsarolási törvény szerint büntetendő.

(8.) Ugyanebben az időben Mithridates, akinek armeniai királykodását és Gaius Caesar parancsára történt elfogatását előadtam, Claudius felszólítására visszament királyságába, Pharasmanes hatalmában bízva. Ez, a hiberek királya, egyben Mithridates fivére, elmondta: meghasonlottak a parthusok, és mivel a királyi hatalom vált vitássá, a kisebb dolgokkal nem

törődnek. Mert Gotarzes, sok egyéb szörnyű tette közt, sürgősen megölette fivérét, Artabanust, annak feleségét és gyermekét, amiért a többit félelem fogta el, és behívták Vardanest. Az, mint vakmerőségekre kész ember, két nap alatt háromezer stadiumot rohant le, a mit sem sejtő és megrettent Gotarzest kikergette az országból, és késlekedés nélkül hatalmába kerítette a szomszédos tartományokat is, csak a seleuciaiak nem fogadták el uralmát. Velük szemben, akik már apjától is elpártoltak, inkább haragjában, semmint a helyzetnek megfelelően, belebonyolódik az erős város ostromlásába, melyet az előtte hömpölygő folyó - magában is erősség - s falak és készletek biztosítottak. Közben Gotarzes a daháktól s hyrcanusoktól támogatva újból harcolni kezd, s a Seleucia elhagyására kényszerített Vardanes a bactriai síkságra vonult át.

(9.) Ekkor, midőn megoszlottak a Kelet erői, és nem lehetett tudni, merre hajlanak, Mithridatesnak alkalom adódott Armenia elfoglalására, mert a magaslati erődök lerombolásához rendelkezésre állott a római katonaság, ugyanakkor a hiber sereg a síkságokon tombolt. Nem is álltak ellen az armeniaiak, miután a merészen ütközetbe bocsátkozó Demonax tartományfőnök csapatai vereséget szenvedtek. Némi késedelmet okozott Cotys, Kis-Armenia királya, mivel néhány előkelőség feléje fordult; ezután Caesar levele észhez térítette, és minden Mithridates kezére jutott, aki keményebben járt el, mint az új uralom kezdetén üdvös.

A csatára készülő parthus vezérek pedig hirtelen megállapodást kötnek, mert tudomást szereznek honfitársaik cselszövéséről, amelyet Gotarzes feltárt fivére előtt: összejöttek, s eleinte húzódozva, majd egymás jobbját fogva az istenek oltára előtt ígérték meg, hogy ellenségeik csalárdságát megbosszulják és egymással egyezségre lépnek. S Vardanes látszott alkalmasabbnak a királyság megtartására, Gotarzes pedig, hogy semmi vetélkedés ne támadjon, Hyrcania belső vidékeire húzódott. Seleucia elszakadása után a hetedik évben megadja magát a visszatérő Vardanesnak, elég szégyenére a parthusoknak, kikből egyetlen város ily sokáig csúfot űzött.

(10.) Ezután sorra látogatta a legerősebb tartományokat és Armenia visszafoglalását is tervezgette, ha Vibius Marsus syriai legatus háborús fenyegetőzése meg nem akadályozza. És közben Gotarzes, megbánván a királyság átengedését, meg a nemesség hívására, mely békében keményebbnek érzi a szolgaságot, összevonja csapatait. Erre ellene indultak az Erindes folyóhoz. Az itteni átkelés során hosszas harc után végleg győzött Vardanes, és sikeres ütközetekkel a közbeeső törzseket is meghódoltatta egészen a Sindes folyóig, amely a dahákat s az ariusokat választja el egymástól. Itt szakadt vége szerencséjének: mert a parthusok, noha győztek, megtagadták a távoli katonáskodást. Emlékkövet állítván tehát, amelyen hatalmát bizonygatta, és hogy előtte egyik Arsacida sem vetett ki adót ezekre a népekre, visszatér roppant dicsőségben, de annál erőszakosabban és alattvalói számára tűrhetetlenebbül, akik előre megbeszélt csellel a vadászatra figyelő óvatlant megölték, kora ifjúságában, de hírével idős királyok közt is kimagaslót, ha úgy pályázott volna szeretetre honfitársai között, mint félelemre ellenségeinél.

Vardanes halála felkavarta a parthusok országát: nem tudtak dönteni, kit fogadjanak el királynak. Sokan Gotarzes felé hajlottak, némelyek Phraates ivadéka, Meherdates felé, kit túszként nekünk adtak. Végül Gotarzes bizonyult erősebbnek, s elfoglalván a fővárost, kegyetlenségével és kicsapongásaival arra késztette a parthusokat, hogy a római uralkodóhoz forduljanak titkos kérésükkel, amelyben Meherdatesnak az apai trónra való elbocsátásáért folyamodtak.

(11.) Ugyanazok consulsága alatt, a nyolcszázadik évben Róma alapítása, a hatvannegyedikben Augustus játékai után, százados játékokat lehetett látni. A két uralkodó számításait mellőzöm, mint amit kellőképpen ismertettem a Domitianus császár dolgairól szerkesztett

könyvekben. Mert ő is rendezett százados játékokat, s azokon mint a tizenöt személyes papi testület tagja és az évi praetor, különös figyelemmel vettem részt. Ezt nem kérkedésből említem, hanem mivel ősidőktől fogva a quindecimvirek testülete visel erre gondot, és éppen a tisztségviselők végezték a hivatalos szertartásokat.

Mikor Claudius ott ült a cirkuszi játékokon, és előkelő fiúk a trójai lovasjáték bemutatására vonultak be, köztük Britannicus, a császár fia, és Lucius Domitius, kit örökbefogadással nemsokára az uralkodóház tagjává és a Nero név viselőjévé tett, a népnek Domitius iránt erősebben megnyilvánuló rokonszenvét jósjelként értelmezték. Azt is beszélték, hogy gyermekkorában kígyók őrködtek mellette: mesés és idegen csodákhoz idomított koholmány, hiszen még ő maga is, bár semmiképpen sem kisebbítette önmagát, csak egy kígyót emlegetett, amelyet szobájában láttak.

(12.) De a nép hajlandósága még Germanicus emléke miatt maradt ilyen erős (ő volt egyetlen férfi leszármazottja), anyja, Agrippina iránt pedig egyre fokozódott a részvét Messalina elvetemültsége miatt: a mindig gyűlölködő és akkor még ingerültebb ellenséget csak új és őrjöngéssel határos szerelme tartotta vissza attól, hogy vádakat és feljelentőket sorakoztasson ellene. Mert oly lángoló szerelemre lobbant Gaius Silius, a legszebb római ifjú iránt, hogy Iunia Silanát, hírneves származású feleségét elzavarta mellőle, és szabaddá tett szeretőjét birtokába vette. Silius tisztában volt a bűnnel vagy veszéllyel, de biztos lévén pusztulása, ha nemet mond, és némi reménye az észrevétlenségre, egyszersmind nagy jutalmak, ezért a jövő elkendőzésében és a jelen élvezésében lelt vigaszt. Messalina nem is titokban, hanem népes kísérettel járt a házába, a nyilvánosság előtt is tapadt hozzája, elhalmozta ajándékokkal, kitüntetéssel, végül, mintha már át is szállt volna az uralkodói méltóság, a császári rabszolgákat, felszabadítottakat, kincseket mind a szerető körül lehetett látni.

(13.) A tulajdon házasságáról mit sem tudó és censori ténykedéssel elfoglalt Claudius pedig szigorú rendeletekben rótta meg a nép színházi szabadosságát, amiért Publius Pomponius volt consulra (aki színpadi költeményeket írt) s előkelő asszonyokra gyalázkodó szavakat szórt; és törvénnyel fékezte meg az uzsorások kíméletlenségét: szülői fennhatóság alá tartozó fiataloknak ne adhassanak kamatra olyan kölcsönt, amely a szülők halálakor fizetendő meg; s a források vizét a simbruviumi dombokról levezetvén, bevitte a városba; és új betűket iktatott közbe s tett közhasználatúvá, miután rájött, hogy a görög írás sem egyszerre alakult ki s vált tökéletessé.

(14.) Elsőnek az egyiptomiak próbálták állatalakokkal kifejezni gondolataikat (az emberi szellemnek ezeket a legősibb emlékeit sziklába vésve szemlélhetjük), és magukat mondják a betűjegyek feltalálóinak. A phoeniciaiak, mivel a tengeren ők voltak erősek, innen vitték be Görögországba, s így nyerték el a dicsőséget, mintha ők találták volna fel, amit átvettek. Hiszen azt beszélik, hogy a phoeniciai hajókkal odavetődött Cadmus tanította meg az akkor még műveletlen görögországi törzseket erre a művészetre. Némelyek szerint az athéni Cecrops vagy a thebai Linus és a trójai háború idejében az argosi Palamedes talált fel tizenhat betűt, majd mások, de főképp Simonides a többit. Italiában pedig az etruszkok a corinthusi Demaratustól, a latin őslakók az arcadiai Euandertől tanulták; valóban, a latin betűk azonos formájúak a legrégibb görögökkel. Nálunk is kevés volt eleinte, néhány később került közéjük. Ennek példájára Claudius három betűt adott hozzá, melyek használatban is voltak uralkodása alatt, később feledésbe merültek, de még ma is láthatók a tereken és templomokban kifüggesztett bronztáblákon.

(15.) Ezután a haruspexek testületéről terjesztett javaslatot a senatus elé, hogy ez az ősi italiai tudomány a közöny miatt ki ne vesszen. Hiszen gyakran vették őket igénybe az állam megpróbáltatásai idején, s figyelmeztetésükre újból bevezettek és később gondosabban

ápoltak egyes szertartásokat; az etruriai előkelőségek maguktól vagy a római senatus ösztönzésére fenntartották és utódaikra hagyományozták ezt a tudományt: most ellanyhul a szép mesterségek terén általában megfigyelhető gondatlanság folytán, és mivel erőre kapnak az idegen babonaságok. Egyelőre biztató ugyan minden, de az istenek jóságát azzal kell meghálálni, hogy a válságos helyzetekben ápolt szent szertartások szerencsés időkben se merüljenek feledésbe. Létre is jött ennek alapján egy senatusi határozat: vizsgálják meg a pontifexek, mi tartandó meg s mi erősítendő a haruspexek tudományából.

(16.) Ugyanebben az évben a cheruscusok népe királyt kért Rómától, mivel a belháborúkban elvesztette előkelőit, és csak egy maradt a királyi törzsből, név szerint Italicus, aki túszként a városban tartózkodott. Apai ágon Flavustól, Arminius fivérétől, anyai ágon Actumerustól, a chattusok királyától származott, ő maga tekintélyes megjelenésű és fegyverforgatásban s lovaglásban hazai s római szokás szerint gyakorlott. Caesar ellátja tehát pénzzel, kísérőket ad melléje és buzdítja, hogy bátran vállalja nemzetségének megtiszteltetését: ő az első, aki Rómában született, és nem mint túsz, hanem mint polgár megy külső uralmának átvételére. A germánok eleinte örvendeztek érkezésének, és mivel semmiféle viszálykodásba bele nem ártotta magát és mindenkihez egyformán szíves volt, ünnepelték, tisztelték; hol nyájasságot és mérsékletet mutatott, ami senkinek sem volt gyűlöletes, gyakrabban italosságot és élvezethajszolást, barbároknak éppen kedves tulajdonságokat. S már a szomszédoknál, már távolabb is kezd híressé lenni, mikor a hatalmát gyanakodva nézők, kik pártoskodásban voltak nagyok, szétmennek a határos népekhez és bizonygatják: elvész Germania ősi szabadsága, és növekedőben a római befolyás. Annyira nincs senki, ezen a földön született, aki az első helyet betölthetné, hogy a felderítő Flavus sarjadéka emelkedik valamennyiük fölé? Hiába írja Arminiust a zászlajára; ha annak ellenséges földön felserdült fia jönne királyságra, attól lehetne félni, hogy megfertőzte a neveltetés, a szolgaság, a kényeztetés, csupa idegenség: de ha Italicusban az apai érzület él, senki más ádázabbul nem forgatta fegyverét szülőföldje és hazai istenei ellen, mint az ő apja.

(17.) Ilyen és efféle beszédekkel népes sereget hoztak össze, de Italicust sem kevesebben követték. Mert nem úgy tört be, akaratuk ellenére, hanem hívták, - emlegette, - mivel származásával megelőzi a többit: érdemességét is tegyék próbára, hogy méltónak mutatkozik-e nagybátyjához, Arminiushoz és nagyapjához, Actumerushoz. Atyja miatt sem kell szégyenkeznie, amiért a germánok akaratával a rómaiak iránt vállalt hűséget sohasem szegte meg. Hamisan hivatkoznak a szabadság jelszavára azok, akik egyénileg elfajzottak, a közre vészt hozók és csak a viszálykodásból merítenek reményt. Rázúgott erre lelkesen a tömeg, és a barbárok közt nagy ütközetben győztes lett a király. Azután jó szerencséjében fennhéjázásba süllyedt, s elűzték, majd langobard segítséggel újból hatalomra került és jó sorsban, balsorsban a cheruscusok ügyét veszélyeztette.

(18.) Ugyancsak ez idő tájt a chaucusok, - otthoni meghasonlás nélkül és Sanquinius halálán felbátorodva, - míg Corbulo felvonul, többször betörtek Alsó-Germaniába. Vezérük a canninefas nemzetiségű Gannascus volt, aki sokáig szolgált a római segédcsapatokban, majd átszökött és könnyű kalóznaszádokkal főleg a gallok partvidékét pusztította, ismerve gazdagságukat és harciatlanságukat.

Corbulo azonban, miután a provinciába érkezett, nagy gondossággal és hamarosan dicsőséggel - melynek kezdete ez a hadjárat volt, - a három-evezősorosokat a Rhenus medrében, a többi hajót, ami csak használható volt, a tengerpart mentén és a csatornákon keresztül felvonultatta, így az ellenséges csónakokat elsüllyesztette és Gannascust elűzte. Midőn a helyzet kellőképpen rendeződött, a szolgálattól és munkától elszokott, zsákmányolásban kedvét lelő legiókat a régi fegyelemre szorította, hogy senki a hadmenetből ki ne lépjen és csatát csak

parancsra kezdjen; az őrszemeknek, osztagoknak éjjel-nappal fegyverben kellett szolgálatot teljesíteniük; s beszélik, hogy egy katonát, mivel fegyver nélkül, és egy másikat, mivel csak egy tőrrel az oldalán ásta a sáncárkot, halállal büntetett. Ezek a túlzó és talán alaptalan híresztelések mégis a vezér szigorúságából eredtek; ébernek és nagy vétkekkel szemben kérlelhetetlennek gondolhatja az ember azt, akiről ilyen durva szigort tételeztek fel még enyhe kihágásokkal szemben is.

(19.) Különben ez a rettegés a katonákra s az ellenségre ellenkező hatást tett: a mi bátorságunk megnövekedett, a barbárok vadságának vége szakadt. A frízek népe is, mely a Lucius Apronius vereségével kezdődött zendülés óta ellenséges vagy megbízhatatlan volt, túszokat adott és letelepedett a Corbulótól kijelölt földeken; ugyanő tanácsot, tisztviselőket, törvényeket szabott nekik, és hogy rendelkezéseit ne mellőzzék, erősséget rendezett be és követeket küldött, hogy a nagyobb chaucus népet megadásra csábítsák, egyben Gannascust kelepcébe csalják. Nem is volt hiábavaló vagy nemtelen a csel a szökevény és hitszegő ellen. De pusztulásával megrendült a chaucusok gondolkozása, és Corbulo háború magvait hintette el, amit sokan örömmel fogadtak, némelyek kifogásoltak. Miért bőszíti az ellenséget? A bajok a közre hárulnak, ha pedig szerencsével járna, félelmes a békére egy kiváló férfi és a tehetetlen uralkodónak terhes. Claudius tehát annyira ellene volt Germania újabb megtámadásának, hogy az őrcsapatokat visszaparancsolta a Rhenus innenső partjára.

(20.) Corbulo már tábort akart veretni ellenséges földön, mikor ezt az utasítást megkapta. Meglepetésében, bár sok minden egyszerre zúdult rá - félelem a császártól, a barbárok lenézése, csúfság a szövetségesek szemében -, csak ennyit mondott:

- Boldog hajdani római vezérek!

Ezzel jelt adott a visszavonulásra. Mégis, hogy katonáitól a semmittevést eltávoztassa, a Mosa és a Rhenus között huszonhárom mérföld hosszúságban csatornát ásatott, hogy ezáltal ki lehessen kerülni az Oceanus bizonytalanságait. Caesar mégis megadta neki a diadalmenet jelvényeit, bár a háborút megtagadta tőle.

Nem sokkal később ugyanezt a kitüntetést nyeri el Curtius Rufus, aki a mattiacusok földjén aknát táratott fel ezüsterek kutatására: ebből csekély és nem is tartós haszon származott, a legióknak viszont a kárhoz még munka is járult, kiásni a vízelvezetőket, s ami a felszínen is nehéz, a föld alatt végezték. Az ilyesminek alávetett katonaság, mivel több más tartományban is hasonlókat kellett elszenvednie, titokban folyamodványt szerkesztett a hadsereg nevében, kérve a császárt, hogy akire a jövőben hadsereget akar bízni, annak előre adja meg a triumphatori jelvényeket.

(21.) Curtius Rufus származásáról, kinek az apja némelyek szerint gladiator volt, nem szeretnék hamis adatokat közölni, de az igazság ismertetését is szégyellem. Miután felcseperedett, mint az Africát igazgató quaestor kíséretének tagja Adrumetum városában egyedül sétált a déltájt kihalt oszlopcsarnokban, mikor megjelent neki egy emberi mértéknél nagyobb nőalak, és hang hallatszott:

- Te vagy az, Rufus, aki ebbe a tartományba proconsulként fogsz jönni.

Ettől a jósjeltől reményre kapott, és a fővárosba menvén, barátainak bőkezűségéből, egyszersmind éles eszével elnyerte a quaestorságot, majd előkelő jelöltek között, a princeps szavazatával a praetorságot, mikor is Tiberius e szavakkal leplezte dísztelen származását:

- Curtius Rufus szerintem magától született.

Ezek után hosszú öregséget ért meg, a feljebbvalók előtt komoly képpel hízelgett, fennhéjázó volt a kisebbekkel szemben, egyenlők között nehéz természetű, a consuli hatalmat, a triumphatori jelvényeket és végül Africát is elnyerte, és ottani halálával beteljesítette a végzetes jövendölést.

(22.) Eközben Rómában - senki előtt nem nyilvánvaló és később sem megállapítható okokból - Cnaeus Nonius előkelő római lovagot karddal felfegyverkezve találják a princeps üdvözlésére váró sokadalomban. Mert miután kínzással gyötörték, magáról vallomást tett, de bűntársakat nem nevezett meg, s még az sem biztos, hogy titkolt-e valakit.

Ugyanazok consulsága alatt Publius Dolabella azt javasolta, hogy a gladiatori látványosságokat minden évben azoknak a költségén rendezzék meg, akik a quaestorságot elnyerték. Őseinknél az érdemnek volt ez a jutalma, s minden polgárnak szabad volt pályáznia hivatalokra, ha bízott jó képességeiben; még az életkor sem volt ok a megkülönböztetésre, hogy fiatal fejjel ne nyerhessék el a consulságot és a dictatorságot. A quaestorok hivatalát azonban már a királyok uralkodása alatt intézményesítették, mint ezt a Lucius Brutustól feleleventett *lex curiata* mutatja, s a consulok számára is megmaradt a quaestorok kiválasztásának joga, míg csak ezt a tisztséget is nem a nép adományozta. Így választották meg először Valerius Potitust és Aemilius Mamercust, hatvanhárom évvel a Tarquiniusok kiűzése után, hogy a katonáskodó consulokat kísérjék. Majd mikor a tennivalók szaporodtak, még kettőt vettek hozzájuk, hogy Rómában a kincstárra ügyeljenek. Később, mikor már adóköteles volt Italia, és ehhez járultak a tartományi szolgáltatások is, megkettőzték a számukat. Utóbb, Sulla törvénye alapján, húszat választottak a senatus kiegészítésére, amelynek a bírósági ügyeket előzőleg átadta. És bár a lovagok visszanyerték a bíráskodást, a quaestorságot mégis a jelöltek méltósága szerint vagy az adományozók készségéből, ellenszolgáltatás nélkül engedélyezték, míg aztán Dolabella javaslata alapján szinte a legtöbbet ajánlónak adták.

(23.) Aulus Vitellius és Lucius Vipstanus consulsága alatt, mikor a senatus kiegészítéséről tárgyaltak, s az üstökösnek nevezett Gallia előkelői, kik a szövetségesi és a római polgárjogokat már régebben megkapták, a városi tisztségek elnyerésének jogát kérték, erről az ügyről sok mindenfélét beszéltek. Az eltérő nézetek képviselői a princeps előtt is vitáztak, bizonygatva, hogy nem annyira beteg Italia, hogy ne tudna senatust adni fővárosának. Lám, egykor a rokon népek beérték azokkal, akik itt születtek, és meg lehettek elégedve a régi köztársasággal. Mindmáig emlegetik azokat a példákat, melyeket a római jellem az ősi erkölccsel erény és dicsőség dolgában szolgáltatott. Vagy nem elég, hogy a venetusok és az insuberek betörtek a curiába, hanem az idegen születésűek sokaságával együtt kellene járnia mintegy a fogságnak is? Milyen tisztség marad meg ezután a város még meglevő előkelőségeinek vagy a szegény latiumi senatornak? Elözönlenek mindent azok a gazdagok, akiknek nagy- és dédszülei, ellenséges törzsek vezérei, tűzzel-vassal irtották seregeinket, Alesiánál ostromzár alá vették az isteni Iuliust. Friss dolgok ezek. Mi lenne, ha azok emlékezetét is feleleventenők, kik a Capitolium tövében és Róma fellegváránál ugyanezeknek a kezétől hullottak el? Ám élvezzék a polgár címet: a senatorok jelvényeit, a tisztségekkel járó kitüntetéseket ne tegyék közönségessé.

(24.) Az ilyen és efféle érvektől egyáltalán meg nem hatott princeps nyomban szembeszállt velük, majd később az összehívott senatus előtt így kezdte beszédét:

- Őseim, akik közül a legrégibb, a szabin eredetű Clausus, egyszerre jutott a római polgárjog birtokába és a patriciusi családok közé, arra intenek, hogy hasonló elveket érvényesítsek kormányzásomban, és áthozzam ide, ami jó bárhol találtatott. Mert jól tudom, hogy a Iuliusok Albából, a Coruncaniusok Cameriumból, a Porciusok Tusculumból, és mások - hogy régi dolgokat ne firtassunk, - Etruriából s Lucaniából és egész Italiából kerültek a senatusba, végül

maga Italia tolódott ki az Alpokig, hogy ne csak külön-külön egyesek, hanem földek, népek olvadjanak bele a római névbe. Szilárd volt itthon a béke, és a külső országokkal szemben virágjában állott hatalmunk, mikor a Paduson túliakat polgáraink közé fogadtuk, mikor azzal a látszattal, hogy a világ minden tájára katonai településeket irányítunk és hozzájuk adjuk a tartományok legderekabb fiait, a megfáradt birodalom segítségére siettünk. Csak nincs okunk elégedetlenkedésre, amiért a Balbusok Hispaniából és nem kevésbé jeles férfiak Gallia Narbonensisből átjöttek hozzánk? Utódaik itt élnek és e haza szeretetében nem maradnak el mögöttünk. Mi más vált vesztére Spartának és Athénnak, bár fegyverek dolgában erősek voltak, ha nem az, hogy a legyőzötteket, mint idegeneket, távol tartották maguktól? Bezzeg Romulus, a mi városunk alapítója, olyannyira bölcs volt, hogy akárhány népet egy nap leforgása alatt levert, azután a polgárok közé fogadott. Jövevények uralkodtak felettünk. Szabadon bocsátott rabszolgák fiaira tisztségeket bízni nem új keletű dolog, mint sokan tévesen hiszik, hanem már az ősi köztársaság így járt el. De a senonokkal harcban állottunk! Mintha a volscusok és az aequusok sohasem sorakoztak volna fel ellenünk. A gallok fogságába estünk! De az etruszkoknak is túszokat adtunk, és vállalnunk kellett a samnisok igáját. Mégis, ha valamennyi háborút számba vennők, egyet sem fejeztünk be hamarabb, mint a gallok ellen. Azóta folyamatos és megbízható a béke. Ha már egybekeveredtek szokásainkkal, műveltségünkkel, rokonságunkkal, inkább hordják ide aranyukat és gazdagságukat, semmint külön élvezzék. Mindaz, összeírt atyák, amit ma ősréginek hisznek, valamikor új volt. A nép kapta meg a hivatalokat a patriciusok után, a latinok a plebeiusok után, Italia egyéb népei a latinok után. Régi keletű lesz ez is, és amit ma példákkal támogatunk, maga is a példák közé kerül.

(25.) Mikor a princeps szónoklatát a senatusi határozathozatal követte, elsőnek az aeduusok nyerték el a város senatori jogát. Ennyivel adóztak a régi szövetséges viszonynak, és mivel ők az egyedüliek a gallok közül, kik a római nép testvéreinek címét élvezik.

Ugyanezekben a napokban Caesar a patriciusok sorába iktatta a senatus legrégibb tagjait, vagy azokat, akiknek a szülei hírnévre tettek szert, mivel kevés maradt már azokból a családokból, amelyeket annak idején Romulus idősebb, illetőleg Lucius Brutus fiatalabb nemzetségeknek nevezett el, s kimerültek azok is, melyeket a dictator Caesar a lex Cassia, és Augustus princeps a lex Saenia alapján kiegészítésül felvett. S a censori tisztjében eljáró császár látható örömmel hajtotta végre ezeket a közre üdvös intézkedéseket. Bizonytalankodott, miképpen távolítsa el a senatusból azokat, akik szégyenletes dolgok miatt hírhedtté váltak, és inkább a szelíd és frissen kitalált, semmint az ősi szigorúság szerint való módszert alkalmazta, figyelmeztetvén az érdekelteket, hogy ki-ki vessen számot magával s kérje a senatori rendből való elbocsátását: könnyű ennek az engedélyezése; mind az eltávolítottak, mind az elbocsátottak névsorát egyszerre fogja közzétenni, hogy a censori ítélet és az önkéntes kiválás szemérmessége egymás mellé állítva enyhítse a gyalázatot. Emiatt Vipstanus consul azt javasolta, hogy Claudiust nevezzék a senatus atyjának, mivel oly közönséges a „haza atyja” elnevezés; a köz érdekében szerzett új érdemeket nem elhasznált nevekkel kell megtisztelni. De Caesar maga tartotta vissza a consult, mint túlbuzgó hízelgőt. Végül tisztító szertartást rendezett, melynek során 5 984 072 polgárt vett számba. És ez volt számára a vége tulajdon házát illető tudatlanságának: nem sokkal utóbb felesége bűneinek megismerésére és megtorlására kényszerült, hogy majd ő lángoljon fel vérfertőző házasságra.

(26.) Messalina már megcsömörlött a könnyű házasságtörésektől és addig ismeretlen kéjekbe süllyedt, mikor Silius is a titkolózás megszakítását kezdte sürgetni, vészes esztelenségében, vagy mert a fenyegető veszedelmek orvosszerének éppen a veszedelmeket vélte: csak nem jutottak odáig, hogy a princeps kivénhedésére kelljen várniuk? Aki bűntelen, annak a tervezgetései is ártatlanok, nyilvánvaló bűnösöknek a vakmerőségtől kell segítséget kérniük.

Vannak társaik, akik ugyanattól félnek. Ő maga nőtlen, gyermektelen, házasságkötésre és Britannicus örökbefogadására kész. Messalinának megmarad a hatalma, hozzá a biztonság, ha megelőzik Claudiust, aki a cselvetésekkel szemben óvatlan, de haragjában hirtelen. Messalina lagymatagon fogadta ezeket a szavakat, nem mintha szerette volna férjét, hanem hogy Silius a főhatalom birtokában meg ne vesse a házasságtörő asszonyt, s a bűnt, amelyet a válságos helyzetben jónak tartott, később ne valódi értéke szerint becsülje. A házasság nevét mégis megkívánta a botrány nagysága miatt, amelyben a tékozlók legvégül gyönyörűségüket találják. Nem is várt tovább, csak míg Claudius egy áldozat bemutatása céljából Ostiába távozott, s teljes ünnepélyességgel megülte a menyegzőt.

(27.) Jól tudom, mesébe illőnek fog látszani már az is, hogy akárki ember fiában ennyi biztonságérzet lakozhatott, - olyan városban, amely mindent tud és semmit el nem hallgat, - hát még hogy a kijelölt consul a császár feleségével, előre bejelentett napon, hiteles tanúk közreműködésével, tulajdonképpen gyermekek világra hozása céljából házassági szerződést köthetett, és az asszony meghallgatta a tanúk ünnepi igéit, magára öltötte a leplet, áldozott az isteneknek; helyet foglaltak a vendégek társaságában; csókok, ölelések; s végül teljes házastársi szabadságban töltött éj. De semmit sem költöttem az elcsodálkoztatás kedvéért, hanem az öregebbektől hallott s leírt tényeket adom elő.

(28.) Tehát megborzadt a princeps háza népe, s leghangosabban azok zúgolódtak, akiknek hatalmuk és, ha fordul a kocka, félnivalójuk volt, és már nem bizalmas beszélgetésekben, hanem nyíltan: amíg egy színész űzött csúfot a princeps hálószobájából, gyalázat esett ugyan rajta, de a veszedelem távol maradt; most azonban egy előkelő ifjú tetszetős külsejével, észbeli képességeivel és közeli consulságával különb reményre készül; hiszen nem titok, hogy ilyen házasság után mi következik. Környékezte őket biztosan a félés, ha arra gondoltak, hogy Claudius tompa elméjű és feleségének rabja, és hogy sok halálos ítéletet hajtottak már végre Messalina parancsára. Másrészről éppen a császár kezelhetősége késztette őket bizakodásra, hogy ha a bűnös tett szörnyűsége révén felülkerekednek, megbuktathatják a felelősségre vonás előtt máris elítélt asszonyt; csakhogy a kérdés azon fordul meg, hogy meghallgatják-e a védekezést, s hogy Claudius füle zárva marad-e a bűn bevallására is.

(29.) Először Callistus (akiről már Gaius Caesar meggyilkolásával kapcsolatban szólottam), Appius halálának kitervelője, Narcissus, és az ez idő tájt legkiváltképp kegyelt Pallas azon tanakodtak, nem kellene-e Messalinát fenyegetésekkel, minden egyebet eltitkolva, elidegeníteniük Silius szerelmétől. Ezután attól való félelmükben, hogy még ők sodorják magukat veszedelembe, felhagynak tervükkel, Pallas gyávaságból, Callistus, mivel a korábbi udvart is ismerte és tudta, hogy a hatalmat óvatossággal biztonságosabban meg lehet tartani, mint heveskedéssel; Narcissus kitartott, csak annyit változtatott tervén, hogy egy szóval sem tudatta Messalinával, mi a vád és ki a vádló. Ő maga csak az alkalomra várt, s mikor Caesar ostiai időzése hosszúra nyúlt, két ágyasát, akiknek testéhez leginkább hozzászokott, bőkezűséggel, ígéretekkel és felesége eltaszítása esetén több befolyás megcsillogtatásával rávette arra, hogy a feljelentést vállalják.

(30.) Ezek után Calpurnia (ez volt az ágyas neve), mikor magánkihallgatásra bocsátották, Caesar térde elé borulva kiáltozta, hogy Messalina férjhez ment Siliushoz; egyszersmind Cleopatrától, aki erre várva tartózkodott a közelben, megkérdi, hogy nem ugyanezt hallotta-e; majd az igenlő válaszra azt kéri, hívják oda Narcissust. Az pedig bocsánatot esdve korábbi mulasztásaiért, hogy elhallgatta a Titiusokat, Vettiusokat, Plautiusokat, kijelenti, hogy most sem házasságtörő viszonyokat akar felhányni, még kevésbé a palotát, a szolgákat és a császári kincseket követelné vissza, - élvezze csak mindezt! - de adja vissza a feleségét s tépje szét a házassági szerződést.

- Vagy nem tudsz válásodról? - kérdezi. - Mert Silius házasságkötését látta a nép, a senatus és a katonaság; és ha nem sürgősen intézkedel, a férj máris ura a városnak.

(31.) Ekkor Claudius sorra hívatja legbefolyásosabb barátait: először is Turraniust, a gabonaellátás vezetőjét, majd Lusius Getát, a testőrcsapatok parancsnokát faggatja. Az ő vallomásuk után a többiek versenyt hangoskodnak körülötte: szálljon táborba, erősíttesse meg a testőrcsapatokat, előbb gondoskodjék biztonságáról, mint bosszúról. Közismert dolog: Claudiust olyan rémület fogta el, hogy ismételten kérdezte, ő-e a hatalom birtokosa, és Silius magánszemély-e?

Messalina pedig, soha féktelenebb fényűzésben, mivel már jól benn jártak az őszben, szürethez hasonló házi ünnepséget rendezett. Csavarták a préseket, csordultak a kádak, és állati bőrökkel övezett nők ugrándoztak körülöttük, mint áldozók, vagy őrjöngő bacchansnők: Messalina kibomlott hajjal rázta a thyrsust, mellette Silius, repkénnyel koszorúzva, kothurnus a lábán, hátraszegve a feje, és csak úgy zúgott körülöttük a pajzán tánckar. Állítólag Vettius Valens nagy jókedvében egy magas fára mászott, és mikor megkérdezték, mit lát, azt felelte: szörnyű vihart Ostia felől - akár mutatkoztak már a jelei, akár véletlenül ejtett szavait magyarázták később jövendölésre.

(32.) Nemcsak kósza hír, hanem már jönnek is közben mindenfelől a hírhozók, akik jelentik: Claudius tudomást szerzett a dolgokról és bosszúra készen közeleg. Ezért Messalina a Lucullus-kertekbe, Silius - hogy félelmét leplezze, - forumi kötelességeinek ellátására távozik. Miközben a többiek szerteszéledtek, már ott is voltak a centuriók s bilincsbe verték, akit az utcán vagy rejtekhelyeken találtak. Messalinát a szerencsétlenség megfosztotta ugyan a gondolkodás lehetőségétől, mégis gyorsan elhatározta, hogy elébe megy férjének és láttatja magát, - gyakran folyamodott ehhez a segítséghez, - és már küldött is Britannicusért és Octaviáért, hogy siessenek apjuk üdvözlésére. Vibidiát, a legidősebb Vesta-szüzet is kérte, hogy járuljon a főpap színe elé, könyörögjön kegyet. És közben mindössze három személy kíséretében (hirtelen ennyire elhagyatott lett) gyalog ment végig a városon, majd egy kerti hulladék szállítására használt szekéren tért rá az ostiai útra, kitől sem szánva, mivel bűneinek förtelmessége erősebben élt az emberekben.

(33.) Nem volt kisebb a nyugtalanság Caesar környezetében sem, mivel nem eléggé bíztak Getában, a testőrségnek tisztes vagy becstelen dolgokra egyformán hajlamos parancsnokában. Ezért Narcissus maga mellé vette mindazokat, akik ugyanattól tartottak, és a császár sértetlenségének egyedüli reményeként azt bizonygatja, a katonákkal való rendelkezés jogát arra az egy napra valamelyik szabadonbocsátottra kell ruházni, s ajánlkozik, hogy ő vállalná. És hogy a városba kocsizás közben Lucius Vitellius és Largus Caecina megbocsátásra ne hajlítsa, vele egyazon hintón kér és kap helyet.

(34.) Sokat emlegették később, hogy a császár ellentmondó szavai közepette, mikor hol felesége bűneit vádolta, máskor meg házaséletük emlékére és gyermekeik serdületlenségére kanyarodott vissza, Vitellius csak ezt hajtogatta:

- Micsoda szörnyűség! Micsoda gonosztett!

Narcissus erősködött ugyan, hogy magyarázza meg rejtélyes kijelentéseit és a teljes igazságot mondja, mégsem tudta elérni, hogy ne bizonytalan és tetszés szerint hajlítható válaszokat adjon, s példáját ne kövesse Largus Caecina is.

De már feltűnt Messalina s azt kiáltozta, hogy hallgassa meg Octavia és Britannicus anyját, mikor közbevágott a vádló: Siliust és a menyegzőt emlegette, egyszersmind a kicsapongásokról szerkesztett jegyzéket adta a császár kezébe, hogy tekintetét azzal elterelje. Nemsokára, mikor bevonult a városba, elébe vezették volna közös gyermekeiket, de Narcissus

eltávolíttatja őket. Azt nem tudta megakadályozni, hogy Vibidia sűrű szemrehányások közben ne követelje: védekezés nélkül feleségét ki ne végeztesse. Azt felelte hát, hogy meg fogja hallgatni a princeps, és lesz mód a vád tisztázására; addig is csak menjen a szűz és szent hivatásával foglalkozzék.

(35.) Feltűnő volt közben Claudius hallgatása; Vitellius mintha semmiről sem tudott volna: mindenki egy felszabadítottnak engedelmeskedett. Felnyittatja a házasságtörő házát és oda vezetteti az uralkodót. Mindjárt az előcsarnokban megmutatja Silius apjának képmását, amelyet senatusi határozat megsemmisíteni rendelt, azután azt, hogy ami ősi kincse a Neróknak és Drususoknak csak volt, gyalázatnak vált jutalmává. A haragra lobbant és fenyegetőző Claudiust a táborba vezeti, ahol már összegyűltek a katonák. Ezek előtt Narcissus bevezető szavai után rövid beszédet tartott, mert - bár jogos - fájdalmában a szégyen akadályozta. Szakadatlanul kiáltoztak ezután a csapatok, és a bűnösök nevét és megbüntetését követelték. Az emelvény elé hurcolt Silius nem is próbált védekezni, sem időt nyerni, csak azt kérte, hogy gyorsan végezzenek vele. Ugyanilyen állhatatosság előkelő római lovagokkal is a mielőbbi véget kívántatta: így a bűn tudói közül Titius Proculust, kit Silius őrzőként adott Messalina mellé, és aki feljelentésre ajánlkozott, Vettius Valenst, aki bevallotta viszonyát, továbbá Pompeius Urbicust és Saufeius Trogust vesztőhelyre viteti. Decrius Calpurnianust, a tűzőrség parancsnokát, Sulpicius Rufust, a gladiatoriskola felügyelőjét, Iuncus Vergilianus senatort is hasonló büntetéssel sújtották.

(36.) Csupán Mnester okozott késedelmet; ruháját letépvén kiáltozott: nézze csak a korbácsütések nyomait, emlékezzék szavára, amellyel kiszolgáltatta Messalina parancsainak; másokat bőkezű ajándék vagy remény nagysága, őt a kényszerűség sodorta bűnbe, és senki másnak nem kellett volna előbb pusztulnia, ha Silius megkaparintja a hatalmat. A meghatódott és irgalomra hajló Claudiust szabadosai győzték meg, hogy annyi előkelő ember kivégeztetése után egy színészt ne kíméljen: mit sem számít, önszántából, vagy kényszer hatására követett el ekkora bűnt. Még Traulus Montanus római lovag védekezését sem fogadták el. Ezt a szerény, de feltűnően szép ifjút Messalina hívatta magához, de egy éjszaka leforgása alatt el is kergette, mivel egyformán buja volt a megkívánásban és a megunásban. Suillius Caesoninusnak és Plautius Lateranusnak elengedi a halált: az utóbbinak nagybátyja kimagasló érdemei miatt; Caesoninust hibái védték meg, mert abban a förtelmes gyülekezetben női szerepet vállalt.

(37.) Közben Messalina a Lucullus-kertekben próbálta meghosszabbítani életét: kérvényt szerkesztett; némi reménység élt benne, sőt időnként indulat is: a végsőkig ennyi fennhéjázást hordozott magában. És ha Narcissus nem sietteti a kivégzést, a vész visszaszáll a vádlóra. Mert Claudius, miután a palotába visszatért és a korai étkezéstől megenyhült, bortól felhevült állapotában úgy rendelkezett: menjenek s tudassák a szerencsétlennel (mert állítólag ezt a szót használta), hogy ügye tárgyalásán másnap jelenjék meg. Mikor ezt hallották, és hogy csillapodott a haragja, hogy visszatérőben szerelme, és ha késlekednek, a közeli éjszakától és a házastársi hálószoba emlékeitől tarthatnak, Narcissus előront és tudatja a szolgálatban levő centuriókkal és tribunusokkal, hogy végre kell hajtani a halálos ítéletet: ez a császár parancsa. Ellenőrzésre és a parancs végrehajtására a szabadon bocsátott Euodust adja mellékük. Ez rohanvást igyekezett a kertekbe s ott találta Messalinát a földön elterülve; mellette anyja, Lepida, ki nem egyezett ugyan virágjában álló leányával, de a végső szükségben könyörületességre indult iránta s azt tanácsolta, hogy ne várja meg gyilkosát: letelt az élete, most már csak a szép halálra gondoljon. De ebben az élvezetektől megrontott lélekben semmi tisztesség nem volt: csak könnyek és hiábavaló panaszok ömlöttek, mikor az érkezők rohama dörömbölt a kapun, s szótlanul megállt mellette a tribunus, a szabadonbocsátott viszont sűrű és szolgához illő gyalázkodásokat harsogott.

(38.) Csak ekkor ismerte fel sorsát, s tőrt vett a kezébe. Miközben reszketve hiába illesztgeti hol a nyakához, hol a melléhez, a tribunus egyetlen döféssel keresztülszúrja. Holttestét anyjának hagyták s jelentették Claudiusnak, aki még az ebédnél ült, hogy Messalina meghalt, de nem részletezték, hogy a maga vagy más kezétől-e. Claudius nem érdeklődött, hanem italt kért és a megszokott módon lakomázott tovább. Még a következő napokon sem adta jelét gyűlöletnek, örömnek, haragnak, szomorúságnak, egyáltalán bármiféle emberi érzésnek, akkor sem, mikor az örvendező vádlókat, akkor sem, mikor gyászoló gyermekeit látta. Elősegítette feledését a senatus azzal a határozattal, hogy Messalina nevét és képmásait el kell távolítani a magán- és középületekről. Narcissusnak megszavazták a quaestori címet, ezt a csekélységet a gőgös embernek, aki most Pallas és Callistus fölött állónak érezte magát. Megtisztelés ugyan, de a legrosszabb folytatása támadt, és sokakra szomorúság.

XII. KÖNYV

(1.) Messalina kivégzése megrendítette a császári házat. A szabadonbocsátottak közt megindult a versengés, ki válasszon feleséget az özvegyi élethez nem szokott és női parancsoknak kiszolgáltatott Claudiusnak. Nem kevésbé a megkörnyékezés lázában égtek az asszonyok is: ki-ki a maga előkelőségét, szépségét, vagyonát hasonlítgatta és ily magas házasságra méltó voltát mutogatta. De a legádázabb vita Lollia Paulina, Marcus Lollius volt consul sarja, és a Germanicustól született Iulia Agrippina között folyt: ennek Pallas, amannak Callistus volt a pártfogója, míg a Tubero-családból való Aelia Paetinát Narcissus ajánlgatta. Claudius hol ide, hol oda hajolt, aszerint, hogy éppen melyik tanácsosát hallgatta meg, majd az egyenetlenkedőket tanácsba hívja és felszólítja, adják elő és indokolják meg véleményüket.

(2.) Narcissus a régi házasságot, közös leányukat (mert Antonia Paetinától született), családi életének változatlanságát emlegette, ha a megszokott feleség térne vissza, aki bizonyára nem mostohai gyűlölködéssel nézné Britannicust, Octaviát, szerelmük zálogának testvéreit. Callistus szerint alkalmatlanná teszi a hosszú különélés; de ha ismét feleség lenne, éppen ez tenné elbizakodottá; így sokkal helyesebb Lolliát a házba hozni, mivel még nem szült gyermeket, mentes a féltékenységtől és anyja lenne férje gyermekeinek. Pallas viszont azt dicsérte leginkább Agrippinában, hogy Germanicus unokáját hozza magával: valóban méltó lenne a császári ranghoz az előkelő sarjat és a Iulius- s a Claudius-család utódait egybekapcsolni; és a termékenységben kipróbált, még fiatal asszony ne vigye át más házába a Caesarok hírnevét.

(3.) Ezek az érvek bizonyultak erősnek, segítve Agrippina csábításától, aki a rokonság ürügyén gyakran odajárva, annyira magához vonta nagybátyját, hogy a többihez képest előnyben, még nem is feleség, máris házastársi hatalommal rendelkezett. Mert mikor biztos volt a házasságban, merészebbre tört s Domitiusnak, Cnaeus Ahenobarbustól született fiának, és Octaviának, Caesar leányának az összeházasítását tervezte. Ezt bűn nélkül végrehajtani nem lehetett, mivel Octaviát Caesar már előbb eljegyeztette Lucius Silanusszal, s az egyébként is hírneves ifjút triumphatori díszjelvényekkel és nagyszerű gladiatori játékok rendezésével vitte előre a nép kegyeibe. De semmi sem látszott elérhetetlennek, tekintettel a princeps gondolkodásmódjára, akiben nem volt ítélet, sem gyűlölet, csak ha belecsepegtették vagy megparancsolták.

(4.) Vitellius tehát - censori címével szolgai cselszövéseket leplezve, s mint aki előre látta a feltörő uralkodók hatalmát -, hogy Agrippina kegyét biztosítsa, bekapcsolódott terveibe: vádakat szórt Silanusra, akinek valóban szép, de merész viselkedésű nővére, Iunia Calvina, nemrég még Vitellius menye volt. Ebből eredt a vádaskodás: a testvéreknek nem bűnös, de vigyázatlan szeretetét gyalázatnak értelmezte. És nem tagadta meg tőle a fülét Caesar, aki leánya iránt érzett szeretetében még készségesebben hallgatta meg veje meggyanúsítását. Silanust pedig, aki a cselszövésről semmit sem tudott és történetesen az évi praetor volt, Vitellius rendelete váratlanul kitaszítja a senatori rendből, bár a senatust már előbb felülvizsgálták s a számbavételt ünnepélyesen lezárták. Claudius egyszersmind a rokonságot is felbontotta, Silanust pedig tisztségéről való lemondásra kényszerítette és a praetorság hátralevő napját Eprius Marcellusra ruházta.

(5.) Gaius Pompeius és Quintus Veranius consulsága alatt Claudius és Agrippina házasságát már mind a szóbeszéd, mind a tiltott szerelem jól megalapozta. Mégsem merészelték megülni az ünnepélyes menyegzőt, mivel nem volt példa arra, hogy egy nagybátya a fivére leányát vitte volna a házába; sőt ez vérfertőzés, és ha nem törődnek vele, félős, hogy közbajba torkollik. És nem is szűnt meg a tétovázás, amíg csak Vitellius a maga mesterkedéseivel nem vállalkozott a

végrehajtásra. Megkérdezte Caesart, hogy a nép parancsolatának, a senatus kezdeményezésének engedne-e, és mikor Claudius kijelentette, hogy ő csak egy a polgárok közül és a közakarattal nem szállhat szembe, utasítja, várjon a palotában. Ő maga a curiába vonul s fontos államérdekre való hivatkozással, mások előtt kér engedélyt a szólásra, s elkezdi: a princeps nehéz fáradozásának, mellyel a földkerekséget kormányozza, támaszra van szüksége, hogy otthoni gondtól mentesen a közzel törődhessék. Továbbá mi tisztesebb könnyítés a censori elménék, mint feleséget venni maga mellé, jóban s rosszban társat, akire legbensőbb gondolatait, kicsiny gyermekeit bízhatná, mivel nem buja élethez vagy gyönyörökhöz szokott, hanem kora ifjúságától kezdve a törvényeknek engedelmeskedett.

(6.) Miután a tetszéssel fogadott szónoklatban mindezt előrebocsátotta, s az atyák zajos helyeslése követte, újból elölről kezdte: ha már mindenki a princeps megházasítását javasolja, akkor előkelőségével, gyermekek szülésével, szent tisztaságával jeles nőt kell választani. Nincs is szükség hosszas keresésre: Agrippina mindenkit megelőz családjának híresség̀ével, termékenységének is bizonyságát adta, és ezzel egyeznek tisztes jó tulajdonságai. Az pedig kiváló dolog, hogy az istenek gondoskodása következtében özvegy köttetik össze a princepsszel, aki beérte csak a maga házastársaival. Hallhatták szüleiktől, láthatták maguk is, miképpen hurcolnak el férjes asszonyokat a Caesarok kényére-kedvére: távol van ez a mostani mértékletesség̀től. Sőt példaképet kellene felállítani, amely szerint a császár feleséget kapjon. De hát új dolog nálunk a testvér leányát feleségül venni. Bezzeg más népeknél szokásos, és semmiféle törvény nem tiltja; idővel gyakorivá lett másod-unokanővért feleségül venni, pedig sokáig ismeretlen dolog volt. A szokás ahhoz igazodik, ami üdvös, és ez is olyasmi lesz, amivel majd mindenki élni fog.

(7.) Nem hiányoztak, akik versenyt bizonykodva, hogy ha Caesar vonakodik, erőszakot fognak alkalmazni, kirontottak a curiából. Összecsődül mindenféle sokaság s kiabálja, hogy a római népnek ugyanez a kérése. Most már Claudius sem vár tovább: a forumon fogadja a szerencsekívánatokat s a senatusba vonulván határozatot kér, amely szerint a nagybátyák s testvéreik leányai közti házasságokat a jövőben is jogosnak ismerik el. Mégsem kívánt senki ilyen házasságot, csak az egy Alledius Severus római lovag, akiről sokan beszélték, hogy Agrippina kedvéért hagyta magát rávenni.

Megváltozott ettől fogva a város, és minden egy asszonynak engedelmeskedett, aki nem pajkos játékot űzött a római államból, mint Messalina: feszes és mintegy férfias szolgaság, kifelé szigor és még gyakrabban gőg; otthon semmi szemérmetlenség, csak ha hatalmának használt. Mérhetetlen pénzvágyát azzal takarta, mintha az az uralom támaszául szolgálna.

(8.) A menyegző napján Silanus megölte magát, akár mert mindaddig reménykedett az életben, akár mert úgy választotta a napot a gyűlölség fokozására; Calvinát, a nővérét, száműzték Italiából. Claudius megtoldotta ezt a Tullius király törvényeiből vett szertartásokkal s a pontifexek által a Diana-ligetben bemutatandó engesztelésekkel, miközben mindenki gúnyolódott, hogy épp ekkor keresnek elő büntetéseket s tisztító szertartásokat a vérfertőzésre. Agrippina pedig, hogy ne csak gonosz tettei tegyék híressé, kegyelmet, egyszersmind praetorságot eszközöl ki a száműzött Annaeus Senecának, abban a meggyőződésben, hogy az emberek örömmel fogadják irodalmi hírneve miatt, s hogy Domitius gyermeksége ilyen mester keze alatt érjen férfivá, s hogy tanácsait az uralkodás reményében is felhasználhassák, mivel úgy hitték Senecáról: hű Agrippinához, emlékezvén jótéteményére, és ellensége Claudiusnak, mert fájlalja a rajta esett jogtalanságot.

(9.) Úgy döntöttek, hogy most már nem haboznak tovább, hanem Mammius Pollio kijelölt consult roppant ígéretekkel ráveszik, adja elő javaslatát, amelyben megkéri Claudiust: jegyezze el Octaviát Domitiusszal, ami mindkettejük korához illett és nagyobb dolgok előtt

volt hivatva megnyitni az utat. Pollio nem másféle szavakkal, mint előbb Vitellius, megteszi a javaslatot, eljegyzik Octaviát, és a korábbi rokonságon felül már jegyes és vő Domitius egyenlő lesz Britannicusszal - anyjának igyekezetéből és azok ügyeskedéséből, akik Messalina bevádolása miatt fia bosszújától félhettek.

(10.) Ugyanebben az időben a Meherdates kikérésére küldött és korábban már említett parthus követek a senatus elé járultak s feladatukat ilyenféle beszéddel kezdték: nem feledkeztek ők meg a szövetségről, nem is pártoltak el az Arsacidák családjától; azért jöttek, hogy Vonones fiát, Phraates unokáját hívják be Gotarzesnak a nemesség s a nép számára egyaránt tűrhetetlen uralkodása ellen. Rendre legyilkoltatta már fivéreit, rokonait, legyilkoltatta a távolabb állókat, ezekhez járulnak még az állapotos feleségek, a kicsiny gyermekek; az meg - tétlenül otthon, háborúban szerencsétlenül - tunyaságát kegyetlenkedéssel leplezi. Régi és az állam nevében kezdett barátság fűzi őket hozzánk, és segíteni kell a szövetségeseken, akik erőben versenytársak, de az elsőséget tiszteletből átengedik. Azért adják a királyfiakat túszul, hogyha az otthoni uralommal nincsenek megelégedve, a princepshez s az atyákhoz folyamodhassanak, hogy az ő szokásaikban nevelt, jobb királyt kapjanak.

(11.) Mikor ilyenféle mondanivalójukat előadták, Caesar kezdett beszélni a római fölényről, meg a parthusok alkalmazkodásáról, s az isteni Augustushoz hasonlította magát, elmondván, hogyan kértek tőle királyt, mellőzvén Tiberius említését, bár az is küldött. Ehhez fűzte tanácsait (mert ott volt Meherdates is), hogy ne uralkodásra és szolgákra, hanem kormányzóra és polgárokra gondoljon, s kegyességet és jogosságot gyakoroljon, amennyire ismeretlen, annál kedvesebb erényeket a barbárok szemében. Ezután a követekhez fordul, dicséretekkel magasztalja Róma neveltjét, a mindaddig példás szerénységű ifjút: mégis el kell viselni a királyok természetét, és nem hasznos a sűrű változás. A római állam, dicsősége teljében, odáig jutott, hogy idegen népeknek is békét szeretne. Ezután megbízták Gaius Cassiust, Syria helytartóját, kísérje el az ifjút az Euphrates partjáig.

(12.) Ebben az időben Cassius mindenki mást felülmúlt jogtudományban: mert a katonai rátermettség nyugalmas időkben nem derül ki, s a derekakat vagy tehetetleneket a béke egyensúlyban tartja. Mégis, amennyire háború nélkül lehetett, felélesztette a régi szokást, gyakorlatoztatta a legiókat, gondosan, előrelátással járt el, úgy, mintha ellenség fenyegetné: így vélte méltónak őseihez és az e népek közt is hírneves Cassius-nemzetséghez. Odahívatja tehát a királykérés kezdeményezőit s tábort ütvén Zeugmánál, ahonnan legkönnyebben át lehet kelni a folyón, a parthus előkelőségek s Acbarus arab király megérkezése után figyelmezteti Meherdatest: a barbárok heves fellángolásai a késlekedéstől lelohadnak vagy hűtlenségbe csapnak át, ezért sürgősen folytassa, amit megkezdett. Hiába volt mindez, mert a csalárd Acbarus hosszú napokon keresztül Edessa városában tartóztatta a tapasztalatlan és a királyi méltóságot fényűzésnek gondoló ifjút. És bár hívta őket Carenes s gyors sikert ígért, ha mielőbb odaérnek, nem a közeli Mezopotámiába, hanem kerülővel Armeniába indult, az idő tájt alkalmatlan területre, mert már kezdődött a tél.

(13.) Midőn a havazástól és a hegyektől kimerülten megközelítették a síkságokat, csatlakoznak Carenes csapataihoz, s átkelvén a Tigris folyón, keresztülvonulnak Adiabenén, melynek királya, Izates, színre Meherdates szövetségeseként viselkedett, titkon és hűségesebben Gotarzeshoz hajlott. Átvonulóban mégis elfoglalták Ninost, Assyria ősi székvárosát, és egy erősséget, mely arról híres, hogy Darius és Alexander utolsó csatájában a perzsa hatalom itt omlott össze.

Közben Gotarzes, a Sanbulos nevű hegyen fogadást tett a hely isteneinek, kiváltképpen tisztelvén Herculest, aki meghatározott időben álmukban figyelmezteti a papokat, hogy a templom közelében vadászatra felkantározott lovakat állítsanak fel. A lovak, miután

megkapták a nyilakkal telerakott tegzeket, az erdőkben elkóborolva csak éjszaka térnek vissza üres tegzekkel, nagy lihegve. Az isten újólag éjszakai látomásban mutatja meg, merre bolyongott az erdőkben, s megtalálják a szerte elejtett vadakat.

(14.) Egyébként Gotarzes, mivel még nem eléggé duzzadt fel serege, a Corma folyót használta védelemnek, és bár csúfolódásokkal és követekkel harcba hívták, továbbra is késedelmeskedett, helyét változtatta és vesztegetőket küldött ki, akik a hűség elhagyására vásárolták az ellenséget. Közülük Izates az adiabenei, majd Acbarus az arab sereggel elvonul, könnyedén, mint az ottani népek, és mivel tapasztalatból ismeretes, hogy a barbárok Rómából szívesebben kérnek, mint tartanak meg királyt.

Meherdates pedig, mikor erős segédcsapatok cserbenhagyták, és a többiek árulását gyanította, az egyedüli lehetőség mellett döntött: ha dűlőre viszi a dolgot s ütközettel próbál szerencsét. Gotarzes, aki az ellenség apadtával nekiszilajodott, nem is utasította vissza a csatát. Összecsaptak hát, nagy vérontással és kétes eredménnyel, míg csak Carenest, aki a szembenállókat levervén messzebbre hatolt, hátulról egy érintetlen csoport körül nem fogta. Ekkor Meherdates, mivel minden reményét elvesztette, apja szolgájának, Parracesnak ígéretére hallgatott, aki csalárdul megkötözi s kiadja a győztesnek. Az pedig gyalázza, hogy nem rokon, nem Arsaces nemzetségéből való, hanem idegen születésű és római, és levágott füllel élni hagyja, ezzel fitogtatva kegyességét és csúfolva bennünket. Ezután Gotarzes betegségben pusztult el, s Vononest, a médek akkori uralkodóját hívták be királynak. Ővele nem történt sem szerencsés, sem szerencsétlen dolog, ami emlékezetessé tenné: rövid és dicstelen volt uralkodása, s a parthusok országa fiára, Vologaesesre szállott.

(15.) A bosporusi Mithridates pedig hatalmának elvesztése után bolyongás közben megtudta, hogy Didius római vezér s a hadsereg zöme elvonult, az új királyságban csak a fiatalságánál fogva tapasztalatlan Cotys és néhány cohors maradt hátra Iulius Aquila római lovaggal. Erre egyikkel sem törődvén, fellázította a törzseket, magához csalogatta a szökevényeket, végül sereget gyűjtvén a dandaridák királyát elkergeti s országát birtokába veszi. Mikor erről tudomást szereztek s már-már a Bosporus megrohanásától tartottak, Aquila és Cotys, akik nem bíztak a maguk erejében, mivel Zorsines, a siracusok királya, újból az ellenséghez csatlakozott, ugyancsak külső támogatást kerestek és követeket küldtek az aorsusok népének élén álló Eunoneshoz. Nem volt nehéz a szövetséget létrehozni, mivel Róma hatalmát csillogtatták meg a lázadó Mithridatesszal szemben. Megállapodtak tehát, hogy lovasütközetekben Eunones harcoljon, a városok ostromlását a rómaiak végezzék.

(16.) Ekkor egyesített csapataik élén bevonulnak; a menet elejét és végét az aorsusok, a közepet a cohorsok és a mi fegyvereinkbe öltözött bosporusiak fedezték. Így megszalasztották az ellenséget s elértek Sozába, Dandarica városába, melyet, minthogy Mithridates a lakosság kétes érzülete miatt ürítette ki, jónak látszott hátrahagyott őrséggel megszállva tartani. Ezután a siracusok ellen vonulnak, és átkelvén a Panda folyón, körülfogják a magaslatra épült és falakkal s árkokkal megerősített Uspe városát, csakhogy a nem kőből, hanem rőzsefonadékból készített és közbül földdel kitöltött falak gyengének bizonyultak a rohamozókkal szemben, a magasabbra felhúzott ostromtornyokból pedig csóvákkal és dárdákkal zavarták az ostromlottakat. És ha az éjszaka meg nem szakítja a harcot, a megvívás egyazon napon kezdődött s fejeződött volna be.

(17.) Másnap követeket küldtek, kegyelmet kérve a szabad születésűeknek, és tízezer rabszolgát ajánlottak fel. A győztesek ezt visszautasították, mivel kegyetlenségnek tartották leöldösni azokat, akik megadták magukat, ekkora sokaság őrzését pedig nehéznek: inkább a háború jogán hulljanak el. Ezzel a létrákon felkapaszkodó katonáknak jelt adtak az öldöklésre. Az uspeiek kiirtása rettegéssel töltötte el a többit, hiszen semmi sem biztonságos, ha a

rómaiak fegyvereket, erősségeket, járhatatlan vagy magas helyeket, folyókat és városokat egyformán áttörnek. Ezért Zorsines sokáig latolgatta, hogy Mithridates végveszedelmével vagy atyai királyságával törődjék-e, és miután fontosabbnak bizonyult népének haszna, túszok adása után leborult a császár képmása előtt, nagy dicsőségére a római seregnek, amely - vérveszteség nélkül és győztesen - mindössze háromnapi távolságra volt a Tanais folyótól. De más volt a szerencse visszatérőben. Néhány hajót (mert tengeren indultak vissza), amely a taurusok partjára sodródott, a barbárok körülvettek, s egy cohors parancsnokát és a segédcsapatok sok katonáját megölték.

(18.) Eközben Mithridates, mikor már nem reménykedhetett a fegyverekben, azon tanakodott, kinek a könyörületességéhez folyamodjék. Fivérétől, Cotystól, egykori árulójától, azután ellenségétől, félt; a rómaiak közül egyetlen olyan tekintély sem volt ott, akinek ígéretét sokra lehetett volna tartani. Eunoneshoz fordult, akit személyes gyűlölet nem tüzelt ellene, és aki nemrég kötött velünk barátságot, így befolyással bírt. Ezért lehetőleg akkori állapotához igazítja ruháját s arckifejezését, a királyi palotába megy s Eunones térde elé rogyván, így szól:

- Én, Mithridates, kit a rómaiak annyi éven át kerestek földön és tengeren, önként itt vagyok: tégy akaratod szerint a nagy Achaemenes ivadékával - ezt az egyet az ellenség sem vette el tőlem.

(19.) Eunonest pedig meghatotta Mithridates híressége, a dolgok forgandósága és a nem elfajzott lélekre valló kérés, felemeli a könyörgőt s dicséri, amiért az aorsusok népét és az ő jobbját választotta kegyelem kieszközlésére; egyszersmind követeket s ilyen értelmű levelet küld Caesarhoz: a római nép imperatorainak, nagy nemzetek királyainak először állapotuk hasonlóságából fakad barátságuk; őt és Claudiust győzelmük is összeköti. A háborúnak akkor szép a vége, ha megbocsátással fejeződik be. Így a legyőzött Zorsinestől sem vettek el semmit: Mithridatesnak, mivel súlyosabbat érdemel, nem hatalmat, nem királyságot kér, hanem azt, hogy ne vonultassák fel a győzelmi menetben, és ne kelljen fejével lakolnia.

(20.) Claudius azonban, bár idegen előkelőségekhez kegyes szokott lenni, mégis habozott, mi volna helyesebb: fogolyként fogadni és életét meghagyni, vagy újból haddal megtámadni. A sérelmek miatt érzett fájdalom és bosszúvágy erre késztette volna, de felsorakoztatták ellene: úttalan utakon, kikötők nélküli tengeren kezdenének háborút, mindehhez járulnak a vad királyok, kóbor népek, a szegényen termő föld, elégedetlenség a késedelem miatt, veszélyek a sietségből, szerény dicsőség, ha győznek, és a nagy szégyen, ha visszaverik őket. Inkább kapjon a felkínált alkalmon és kegyelmezzen a számkivetettnek, kinek nyomorúságában minél hosszabb lesz élete, annál nagyobb a büntetése. Ennek hatására azt írta Eunonesnak: Mithridates megérdemelné ugyan a legsúlyosabb büntetést, és neki volna is ereje annak végrehajtására, de ősi jó szokás, hogy amilyen állhatatossággal az ellenség ellen, olyan jóindulattal kell eljárni a könyörgők iránt, mert triumphust érintetlen népek s országok legyőzésével lehet szerezni.

(21.) Ezután Mithridatest kiadták, s Iunius Cilo pontusi procurator Rómába vitte, ahol a hagyomány szerint helyzetéhez képest nagyobb öntudattal beszélt a császár előtt, s kiszivárgott a nyilvánosság elé, amit mondott, szó szerint így:

- Nem küldtek vissza hozzád, hanem visszatértem; vagy ha nem hiszed, engedj szabadon és keress!

Arca akkor sem mutatott félelmet, mikor a szónoki emelvény mellett, őröktől körülvéve, a nép bámulásának tették ki. Cilónak consuli, Aquilának praetori jelvényeket szavaznak meg.

(22.) Ugyanazok consulsága alatt az ádázul gyűlölködő és Lolliára haragvó Agrippina (mivel a princepshez való férjhezmenetelért vele versengett) vádakat és feljelentőt uszít ellene, aki felrója neki a chaldaeusokat, a mágusokat, s hogy az uralkodó menyegzője ügyében megkérdezte a clarusi Apollo jóshelyét. Ezek után Claudius - a vádlott meghallgatása nélkül - a senatusban hosszasan beszélt Lollia hírneves származásáról: Lucius Volusius nővérétől született, nagybátyja Cotta Messalinus; ő maga egykor Memmius Regulus felesége volt (mert Gaius Caesarral kötött házasságáról szándékosan hallgatott), majd hozzátette, hogy az állam ellen szőtt tervei vészesek, és el kell tőle venni a bűnre való lehetőséget, ezért javainak elkobzása után távozzék Italiából. Így mérhetetlen vagyonából ötmillió sestertiust hagytak meg a száműzöttnek. Calpurniát, ezt az előkelő asszonyt is pusztulásba döntik, mivel a princeps egyszer dicsérte szépségét, nem mintha megkívánta volna, hanem véletlen beszélgetés közben, és ezért Agrippina haragja a végsőkön innen állapodott meg. Lollia ellen kiküldenek egy tribunust, hogy halálra kényszerítse. Cadius Rufust, a bithyniaiak feljelentésére, a zsarolási törvény alapján is elítélték.

(23.) Gallia Narbonensisnek a senatus iránt tanúsított kiváló tisztelete miatt megadták, hogy e tartomány senatorai a princeps jóváhagyásának kikérése nélkül, ugyanolyan jogon, mint Sicilia, birtokaikat meglátogathassák. Az ituraeusokat és Iudaea lakosait királyaik, Sohaemus és Agrippa elhunytával Syria provinciához csatolták. Elhatározták a huszonöt éve mellőzött közérdekű madárjóslás felelevenítését és azután folytatását. A város kerületét is tágította a császár, az ősi szokásnak megfelelően, amely lehetővé teszi, hogy az imperium előbbrevivői a városhatárokat is kiterjesszék. A római vezérek, bár nagy népeket igáztak le, mégsem éltek ezzel a joggal, csak Lucius Sulla és az isteni Augustus.

(24.) A királyoknak ebbeli buzgóságáról vagy dicsőségéről különféle híresztelések vannak. De az alapítás kezdetét és a Romulustól kijelölt városhatárt megismerni nem vélem fölöslegesnek. Tehát a marhavásártértől, ahol a bronz bikaszobrot láthatjuk, mivel ezt az állatot fogják az eke jármába, kezdték a város határának kijelölésére szolgáló barázdát, úgy, hogy Hercules nagy oltárát befoglalja. Innen bizonyos távolságokban kövek vannak elhelyezve a Palatinus-hegy tövében, Consus oltáráig, majd a régi curiákig, azután a Larok szentélyéig, innen a római forumig; úgy hitték, hogy a forumot és a Capitoliumot nem Romulus, hanem Titus Tatius csatolta a városhoz. Majd a helyzet szerint tágították a város kerületét. Hogy Claudius akkor milyen határköveket helyezett el, könnyű felismerni, mert mindenki számára hozzáférhető emlékeken fel van tüntetve.

(25.) Gaius Antistius és Marcus Suillius consulsága alatt Domitius érdekében siettetik az örökbefogadást. Pallas kezdeményezte, aki szoros kapcsolatban állt Agrippinával, mint házasságának létrehozója, és aki nemsokára házasságtörő viszonyba bonyolódott vele. Ő ösztökélte Claudiust, gondoljon a köz érdekére és Britannicus gyermekségét erővel oltalmazza. Az isteni Augustus is támaszkodhatott unokáira, mégis megbecsüléshez jutottak mellette mostohafiai; Tiberius tulajdon sarja fölé vette magához Germanicust, ő is övezze hát magát egy olyan ifjúval, aki majd átveszi gondjainak egy részét. Mindettől meggyőzve a három évvel idősebb Domitiust fia elé teszi, és a senatusban szónoklatot tart egészen a szabadonbocsátottól hallottak modorában. Megjegyezték a szakértők, hogy mindaddig egyetlen örökbefogadást sem találni a patricius Claudiusok között, s hogy a család Attus Clausustól megszakítás nélkül maradt fent.

(26.) Egyébként köszönetet mondtak a princepsnek, még keresettebben hízelegtek Domitiusnak, s megszületett a törvény, amely szerint a Claudius-nemzetségbe és a Nero névre ment át. Agrippina is gyarapodik az Augusta címmel. A történtek után senki nem volt annyira részvétlen, hogy ne rendítette volna meg Britannicus gyászos helyzete. A fiú lassanként a

kiszolgálásban is magára maradt, és mostohájának igazán nem helyénvaló kedveskedéseit csúfságra fordította, mert átlátta hamisságukat. Amint beszélik, nem volt lagymatag tehetség, akár így igaz, akár a megpróbáltatások ajánlására tartotta meg hírét igazolás nélkül.

(27.) De Agrippina, hogy hatalmát a szövetséges népeknek is megmutassa, kiszolgált katonák telepítését eszközli ki az ubiusok városába, amelyben született: a várost őróla nevezték el. És véletlenül úgy történt, hogy ezt a törzset, mikor átkelt a Rhenuson, nagyapja, Agrippa fogadta szövetségünkbe.

Ugyanezekben az időkben Felső-Germaniában aggodalmat okozott a portyázó chattusok odaérkezése. Erre Publius Pomponius legatus a vangiók és nemesek segédcsapatait küldi ellenük, melléjük adván szövetséges lovasokat, azzal az utasítással, hogy előzzék meg a fosztogatókat, vagy ha szétszélednek, váratlanul vegyék őket körül. És a katonák buzgósága meg is fogadta a vezér tanácsát. Két csoportra oszlottak, s akik a balra vezető utat választották, az éppen visszatérő, zsákmányával tobzódó, álomtól elnehezült ellenséget fogták körül. Fokozta örömüket, hogy azt a néhány embert, aki túlélte Varus szerencsétlenségét, negyven esztendő elteltével kimentették a szolgaságból.

(28.) Akik viszont jobbra és rövidebb utakon indultak el, még több kárt okoznak a szembejövő és ütközetbe bocsátkozó ellenségnek, és zsákmánnyal s hírrel megrakodva a Taunus-hegyhez térnek vissza, ahol Pomponius a legiókkal várakozott, hátha a bosszúra vágyó chattusok alkalmat adnak csatára. Félelmükben, hogy innen a rómaiak, onnan a cheruscusok, kikkel örökké viszálykodnak, körülzönlik őket, követeket és túszokat küldtek a városba. Pomponiusnak megszavazták a triumphatori díszjelvényeket: csekély része az utódok előtti hírének, akik között költeményeinek dicsőségével magaslik ki.

(29.) Ugyanebben az időben Vanniust, kit még Drusus Caesar állított a suebusok élére, kiűzik királyságából: uralkodásának első szakaszában hírneves és népe előtt kedves volt, majd a hosszú idő alatt gőgössé fajult és a szomszédok gyűlöletének, egyszersmind az otthoni viszálykodásoknak esett áldozatul. Vibilius volt a kezdeményező, a hermundurok királya, továbbá Vangio és Sido, Vannius nővérének fiai. Claudius, bár többször kérték őt is, nem avatkozott fegyverrel a barbárok versengésébe, de biztos menedéket ígért Vanniusnak, ha elűznék; s írt Palpellius Histernek, Pannonia parancsnokának, hogy egy legiót s a tartományból toborzott segédcsapatokat a Danuvius partján tartson készenlétben, oltalmul a legyőzötteknek és ijesztésül a győzteseknek, hogy szerencséjüktől elkapatva a mi békénket is meg ne zavarják. Mert megszámlálhatatlan tömeg közeledett, lugiusok s egyéb törzsek, az ország gazdagságának hírére, amit Vannius harminc éven át zsákmányolással és vámszedéssel halmozott fel. Ő maga csak gyalogsággal rendelkezett, lovassága a szarmata iazygokból került ki, így nem mérkőzhetett meg az ellenség sokaságával: ezért úgy határozott, hogy erősségekben védekezik s a háborút elhúzza.

(30.) De a iazygok, kik az ostromot nem bírták és a közeli síkságokon kószáltak, elkerülhetetlenné tették az összecsapást, mivel a lugiusok s a hermundurok ott törtek be. Így aztán Vannius, leereszkedvén a várakból, vereséget szenved a csatában, bár azért balszerencséjében is dicsérték, mert maga is harcolt és a mellén kapott sebeket. Egyébként a Danuviuson várakozó hajókra menekült; nemsokára követték hívei, és miután földeket kaptak, Pannoniában telepedtek meg. Országát Vangio és Sido egymás közt osztotta fel, példás hűséggel irányunkban, alattvalóik előtt - akár a maguk, akár a szolgaság természete következtében, - míg csak pályáztak az uralomra, nagyon kedvelten, de annál gyűlöltebben, miután elnyerték.

(31.) Britanniában pedig Publius Ostorius propraetort zavaros helyzet fogadta: az ellenség annál hevesebben tódult a szövetségesek földjére, mivel nem gondolták, hogy az új vezér az ismeretlen sereggel és a tél kezdetén szembeszáll velük. Ostorius, tudva, hogy az első eseményekből támad a félelem vagy a bizakodás, sebesen tör elő cohorsaival, lekaszabolja az ellenállókat, üldözőbe veszi a szétvert csapatokat, hogy újra össze ne verődjenek; s hogy gyűlöletes és megbízhatatlan béke sem a vezérnek, sem katonáinak pihenést ne engedjen, azt tervezi, hogy lefegyverzi a gyanúsakat, s a Trisantona és Sabrina folyón innen mindent egy táborral tart majd féken. Ezt elsőnek az icenusok erős és csatákban fel nem morzsolt törzse tagadta meg, mivel annak idején önként csatlakoztak szövetségünkhöz. Az ő kezdeményezésükre a környező népek olyan helyet választottak csatára, melyet földsánc övezett, és csak szűk bejáraton lehetett megközelíteni, hogy ne mehessen át rajta lovas. A római vezér, bár a legiók derékhada nélkül csak szövetséges csapatokat vitt magával, hozzálát a védőberendezések áttöréséhez és a cohorsok szétosztása után a lovasegységeket is gyalogszolgálatra készíti fel. Azután adott jelre keresztültörik a sáncot, s a tulajdon védelmi berendezésétől akadályozott ellenséget megzavarják. De azok - lázadásuk tudatában, és mivel el volt zárva a menekülés útja - sok híres tettet hajtottak végre: ebben a csatában a helytartó fia, Marcus Ostorius, egy polgár megmentéséért járó kitüntetést érdemelt.

(32.) Egyébként az icenusok veresége nyugalomra bírta azokat, akik háború és béke közt ingadoztak, és a sereg megindult a decangusok ellen. Dúlták a földeket, zsákmányt hurcoltak mindenütt, minthogy az ellenség nem merészelt csatát, vagy ha titokban bele-belemart is a menetbe, megbűnhődött a cselért. S már eljutottak a Hibernia szigete felé néző tenger közelébe, mikor a brigasoknál támadt meghasonlás visszafordulásra kényszerítette a vezért, ki erősen eltökélte, hogy új vállalkozásba nem kezd, csak ha korábbi eredményeit megszilárdította. A brigasok, miután azt a kevés embert, aki fegyvert fogott, kivégezték, a többinek pedig megbocsátottak, lecsillapodtak ugyan, de a silurok népét sem szigor, sem nagylelkűség nem tudta megváltoztatni, hogy ne háborúzzék, s ne legiotáborral kelljen szorongatni. Hogy ez minél gyorsabban menjen, Camulodunum néven kiszolgált katonákból népes telepet alapítanak az elfoglalt földeken, védelmül a zendülők ellen, és hogy beleoltsák a szövetségesekbe a törvények megtartását.

(33.) Innen a silurok ellen vonultak, akik a maguk vadságán kívül Caratacus erejében bizakodtak. Sok kétes kimenetelű, sok szerencsés vállalkozása annyira kiemelte, hogy a többi britanniai fejedelem fölé magasodott. De akkor ravaszul - a csalóka terepen fortélyban első, katonai erőben alantabb - átviszi a háborút az ordovixok földjére, s magához vévén azokat, akik a mi békénktől féltek, végső döntéssel próbálkozik. Olyan helyet választ a harchoz, hogy megközelítés, elvonulás, minden nekünk legyen kedvezőtlen és az övéinek jobb, mert az egyik oldalon meredek hegyek húzódtak, és ha némely részt enyhébb kapaszkodón meg lehetett mászni, sánc módjára sziklákat épített eléje, és ott folyt előtte egy bizonytalanul átgázolható folyó, s az erődítéseken fegyveres csoportok sorakoztak fel.

(34.) Ezenkívül a törzsek vezetői körüljárva buzdítottak, bátorították a lelkeket a félelem csökkentésével, a remény fellobbantásával s a háború egyéb ösztönzéseivel. Caratacus pedig ide-oda száguldozva bizonygatta: ez a nap, ez az ütközet a szabadság visszaszerzésének vagy az örök szolgaságnak a kezdete lesz, s néven szólítgatta az ősöket, akik a dictator Caesart elűzték, akiknek érdeméből lictori bárdoktól és adóktól mentesen, mocsoktalanul tarthatták meg asszonyaikat és gyermekeiket. Ilyenféle szavaira rázúgott a tömeg; ki-ki népe vallása szerint kötelezte magát, hogy sem dárdáknak, sem sebeknek nem fognak engedni.

(35.) Ez a harci kedv ámulatba ejtette a római vezért; egyszersmind ijesztette az elébe vetett folyó, az odaépített sánc, a kimagasló hegyhát - megannyi védőktől nyüzsgő iszonyat. De a

katonák csatát követeltek, s azt kiabálták, hogy vitézséggel mindent meg lehet vívni; a praefectusok és tribunusok hasonló biztatással csak fokozták a sereg hevét. Ekkor Ostorius, körös-körül kikémlelvén, mi járhatatlan, mi járható, a felindult sereg élére áll s minden nehézség nélkül átgázol a folyón. Mikor a töltéshez értek, amíg hajítófegyverekkel folyt a harc, nálunk több volt a sebesülés, és igen sokan elestek; miután ostromtető védelme alatt szétrángatták a durva és formátlan sziklafalakat, s közelről egyenlő lett a küzdelem, a barbárok felhúzódtak a hegytetőre. De a könnyű- s nehézfegyverzetű katonaság oda is berontott, azok dárdáikkal rohamozva, ezek sűrű menetben; a másik oldalon összezavarodtak a britannusok hadsorai, akiket sem vért, sem sisak nem védett; és ha a segédcsapatoknak ellenálltak, a legionariusok kardjaitól és gerelyeitől, ha meg erre fordultak, a segédalakulatok pallosaitól és dárdáitól hullottak rakásra. Fényes volt ez a győzelem: fogságba esett Caratacus felesége és leánya, fivérei pedig meghódoltak.

(36.) Caratacust, - mint ahogy általában védtelen a balsors, - mikor Cartimanduánál, a brigasok királynéjánál keresett oltalmat, megkötözték, és átadták a győzteseknek a kilencedik évben a britanniai háború megindulása után. Ezért híre betöltötte a szigetet, és a szomszédos tartományokat végigjárván Italiában is elterjedt, s szerették volna látni, ki az, aki annyi éven át dacolt hatalmunkkal. Még Rómában sem volt dicstelen Caratacus neve, és Caesar, mikor a maga kiválóságát magasztalta, egyben öregbítette a legyőzött hírnevét. Mert, mint valami jeles látványosságra, összehívták a népet; ott állottak fegyverben a testőrcsapatok a tábor előtt elterülő térségen. Akkor a felvonuló királyi kíséret nyomában meghordozták a fémlemezeket, nyakláncokat, s amit csak külső háborúkban szerzett, majd testvéreit, feleségét és leányát, végül őt magát mutatták meg. A többiek könyörgése méltatlan volt a félelem miatt. De Caratacus sem lesütött tekintettel, sem szavaival nem pályázott részvétre, hanem midőn az emelvény elé állt, ilyenféle beszédet mondott:

(37.) - Ha akkora lett volna a mérséklet szerencsémben is, amilyen nemességem és rangom volt, inkább barátként, nem mint fogoly jöttem volna ebbe a városba, és nem tartottad volna méltatlannak, hogy a hírneves ősök sarját, sok nép uralkodóját szövetséggel és békével fogadd. Mostani sorsom rám nézve rút, neked dicsőséges. Voltak lovaim, embereim, fegyvereim, kincseim: csodálhatni-e, ha mindezt nem szívesen vesztettem el? Mert ha ti mindenki fölött akartok parancsolni, következik-e ebből, hogy mindenki elfogadja a szolgaságot? Ha azonnali meghódolás után hurcoltak volna ide, sem az én sorsom, sem a te dicsőséged híre nem terjedt volna el, és kivégzésemet feledés követné, de ha életemet meghagyod, örök példája leszek nagylelkűségednek.

Erre Caesar megkegyelmezett neki is, feleségének és fivéreinek is. Azok pedig, bilincseiktől megszabadulván, a közelben egy másik emelvényen látható Agrippinának is ugyanolyan dicséretekkel s hálálkodással hódoltak, mint az uralkodónak. Új dolog volt ez valóban és az ősi szokásoktól idegen, hogy egy asszony a római hadijelvények közt üljön: Agrippina az ősei által megszerzett uralomban társként viselkedett.

(38.) A később összehívott atyák sok és büszke beszédet mondottak Caratacus foglyul ejtéséről, és hogy ez nem kevésbé dicsőséges tett, mint az, hogy Syphaxot Publius Scipio, Perseust Lucius Paulus, és ha bárki más megbilincselt királyokat mutatott meg a római népnek. Megszavazzák Ostoriusnak a triumphatori díszjelvényeket: eddig szerencsésen folytak dolgai, majd kétes sikerrel, akár mivel Caratacus eltávolítása után mintha vége szakadt volna a háborúnak, meglazult nálunk a katonai szolgálat, akár mert az ellenség - ily nagy királyon szánakozva - még hevesebb bosszúra lobbant. A táborparancsnokot és az erődök építésére a silurok közt hagyott legioegységeket körülfogják. És ha a szomszédos erősségekből hirtelen segítségére nem sietnek az ostromlott csapatoknak, megsemmisültek volna;

még így is elesett a parancsnok, nyolc centurio és a manipulusok legderekabb katonái. Nem sokkal ezután élelemszerző katonáinkat s a segítségükre küldött lovasokat futamítják meg.

(39.) Ekkor Ostorius a könnyűfegyverzetű cohorsokat vetette be ellenük, de még így sem állította volna meg a menekülést, ha a legiók át nem veszik a harcot. Erőteljes beavatkozásukkal egyensúlyba került, majd inkább nekünk kedvezett az ütközet; elfutott az ellenség, csekély veszteséggel, mivel már alkonyodott. Gyakoriak voltak ezután az összecsapások, de inkább portyázások az erdőkben, mocsarakban, kinek milyen a szerencséje vagy bátorsága, vaktában vagy körültekintéssel, felindulásból, zsákmányszerzés céljából, parancsra, de akárhányszor a vezérek tudta nélkül. Kiváltképp nagy volt a silurok elszántsága, kiket haragra tüzelt a római főparancsnok közismertté vált kijelentése, hogy amiképpen egykor a sugambereket kiirtották, vagy áttelepítették Galliába, úgy kell a silurok nevét is eltörölni. Így elfogtak két segédcohorsot, melyek parancsnokaik kapzsisága miatt óvatlanabbul fosztogattak. A zsákmány és a foglyok osztogatásával a többi törzset is elpártolásra igyekeztek bírni, mikor a gondok súlyától megfáradt Ostorius távozott az élők sorából, örömére az ellenségnek, hogy ezt a nem megvetendő vezért ha nem egy ütközet, de bizonyára a háború emésztette el.

(40.) Caesar pedig, miután tudomást szerzett a legatus haláláról, Aulus Didiust nevezte ki helyébe, hogy a tartomány kormányzó nélkül ne maradjon. Didius gyorsan hajózott ugyan, mégsem változatlanul találta a dolgokat, mert közben balszerencsés volt a Manlius Valens vezette legio harca. Nagyította az ellenség is ennek az eseménynek a hírét, hogy az érkező vezért megrémítse, ő szintén túlozta a hallottakat, hogy ha rendeződik a helyzet, nagyobb dicséret, ha marad, jogosabb elnézés jusson osztályrészéül. A silurok zúdították ránk ezt a bajt is, és szerte tomboltak, míg csak Didius odaérkezése el nem kergette őket. De Caratacus fogságba esése után a hadakozás legfőbb értője, mint fentebb említettem, a brigasok törzséből való, sokáig hű Venutius volt, akit, míg Cartimandua királynéval élt házasságban, római fegyverek oltalmaztak, majd mikor viszály és mindjárt háború is támadt közöttük, velünk szemben is ellenségnek mutatkozott. De eleinte csak egymás közt folyt a háborúság, s Cartimandua ravasz csellel hatalmába kerítette Venutius fivérét és rokonait. Erre felbőszült az ellenség (ösztökélte őket a gyalázat, hogy csak nem lesznek egy asszony uralmának alattvalói), s az erős és kiválóan felfegyverzett fiatalság a királyné országába tör. Ezt mi előre láttuk, és a segítségül küldött cohorsok heves csatát vívtak, amelynek kétes kezdeténél örvendetesebb volt a befejezése. Nem különb sikerrel harcolt az a legio, amelynek élén Caesius Nasica állott. Mert az öregségtől elnehezült és megtisztelésekkel elhalmozott Didius beérte azzal, hogy beosztottjain keresztül intézkedett és távol tartotta az ellenséget. Mindezt két propraetor több éven át hajtotta végre, mégis összekapcsoltam, nehogy különválasztva ne bírjon kellő súllyal emlékezetének fenntartására: most visszatérek az idők rendjéhez.

(41.) Tiberius Claudius (ötödik) és Servius Cornelius Orfitus consulsága alatt a férfitogát Neróra siettették, hogy a közügyek intézésére alkalmasnak lássék. És Caesar szívesen engedett a senatus hízelgésének, hogy Nero életének huszadik évében viselhesse a consuli tisztet, közben pedig mint kijelölt consul proconsuli jogkörrel bírjon a városon kívül, és az ifjúság vezetőjének címét kapja. Ehhez járult a nevében a katonaságnak osztott pénzajándék, az élelmiszer a népnek. Egy cirkuszi játékon, melyet a népszerűség elnyerése céljából rendeztek, Britannicus praetextában, Nero triumphatori ruhában lovagolt be: hadd lássa a sokaság ezt uralkodói díszben, azt gyermeki öltözetben, és ebből következtessen kettejük sorsára. Egyszersmind azokat a centuriókat s tribunusokat, akik szánakoztak Britannicus helyzetén, koholt ürügyekkel - vagy másokat megtisztelés örve alatt - elmozdították. A szabadonbocsátottak közül is, ha valaki rendíthetetlenül hű volt, eltávolították a következő eset miatt: amikor összetalálkoztak, Nero Britannicust ezen a néven, az pedig Nerót Domitiusként üdvözölte. Agrippina mindezt mint a viszály kezdetét nagy sopánkodás közt jelenti férjének:

nyilván semmibe sem veszik az örökbefogadást, s amit megszavazott a senatus és elrendelt a nép, azt bent a palotában érvénytelenítik; ha meg nem akadályozzák az ilyen ellenségeskedés tanácsolóinak elvetemültségét, közveszedelemmé fog fajulni. Ezeknek a vádként előadott panaszoknak a hatására Caesar száműzetéssel vagy halállal sújtja fiának legderekabb nevelőit, s a mostohától kijelölt személyeket adja őrzésére.

(42.) Agrippina egyelőre mégsem merte volna döntő lépésre elszánni magát, ha nem sikerül mentesítenie a praetori csapatok gondjától Lusius Getát és Rufrius Crispinust, akikről azt hitte, hogy ragaszkodnak Messalina emlékéhez és gyermekeihez. Tehát mikor a feleség erősködik, hogy a két ember népszerűséghajhászása miatt a cohorsok széthúznak, és ha egy parancsnokuk volna, szigorúbb lenne a fegyelem: a cohorsok vezénylése átszáll Burrus Afraniusra, erre a kiváló hírű katonára, aki azonban tudta, kinek az akaratából állították a testőrség élére. Agrippina a maga méltóságát is magasabbra emelte: hintón vonult fel a Capitoliumra. Ez a hajdanában papoknak és istentiszteleti tárgyaknak engedélyezett megtisztelés tovább növelte annak az asszonynak a megbecsülését, aki egyedüli példa mind a mai napig arra, hogy imperatortól született, nővére olyannak, ki a főhatalmat elnyerte, ugyanakkor felesége is, anyja is.

Ezek közben legfőbb előharcosát, Vitelliust, kegyeltsége teljében, végső aggkorában (ennyire bizonytalan a hatalmasok helyzete) Iunius Lupus senator feljelentése alapján váddal támadják meg. A senator felségsértést és uralomvágyat hányt a szemére, s Caesar nem zárta volna el a fülét, ha Agrippinának inkább fenyegetésére, mint kérésére úgy meg nem változik, hogy a feljelentőt tiltja el víztől és tűztől. Vitellius csak ennyit akart.

(43.) Ebben az évben sok csoda történt: vészjósló madarak szállták meg a Capitoliumot, a gyakori földrengésektől házak dőltek össze, és a rohanó sokaság eltiporta a további veszélyektől rettegő gyengébbeket. A gabonahiányt és az abból támadt ínséget is csodajelnek tekintették. És nemcsak titokban panaszkodtak, hanem Claudiust igazságszolgáltatás közben körülözönlötték, zavarosan kiáltozva s a forum legtúlsó részébe kényszerítvén erőszakkal szorongatták, míg csak katonai osztaggal át nem tört a felbőszült emberek gyűrűjén. Mindössze tizenöt napra volt élelme a városnak, nem több, mint megállapították, és csak az istenek nagy jósága és a tél enyhesége segített a végső veszélyben. Herculesre, Italia valaha távoli tartományokba is ellátást küldött a legióknak, és most sem a terméketlenségtől szenvedünk, de inkább Africát és Egyiptomot műveljük, s hajókra és a véletlenre van bízva a római nép élete.

(44.) Ugyanebben az évben az armeniaiak s a hiberek közt támadt háború a parthusok és rómaiak között is súlyos összecsapásokat okozott. A parthusok népe fölött Vologaeses uralkodott, aki - anyai részről egy görög ágyas fia - fivéreinek hozzájárulásával nyerte el a királyságot; a hibereket régi birtoklás jogán Pharasmanes kormányozta, az armeniaiakat a mi támogatásunkkal fivére, Mithridates. Volt Pharasmanesnak egy fia, Radamistus, tetszetős termetű, testi erejével kiváló és hazai nevelésben részesült ifjú, jeles hírű a szomszédok közt is. Szilajabban s gyakrabban hánytorgatta, hogy a szerény hiberiai királyságot apjának vénsége nem engedi ki kezéből, semmint hogy eltitkolhatta volna vágyakozását. Pharasmanes tehát a hatalomra törő és a lakosság szeretetével övezett ifjút - a maga hanyatló évei miatt aggódva - más reménykedésre buzdítja, és Armeniát csillantja fel előtte: emlegeti, hogy a parthusok kiűzése után ő adta Mithridatesnak, de erőszakot egyelőre ne alkalmazzanak, jobb csellel rajtaütni az óvatlanon, így Radamistus - azt színlelvén, hogy apjával meghasonlott, mintha nem tudná elviselni mostohája gyűlölködését, - elmegy nagybátyjához, s noha az nagy szívélyességgel, mint a fiával bánik vele, az armeniai előkelőket árulásra csábítja, miközben Mithridates semmiről sem tud, sőt még ki is tünteti.

(45.) Úgy tesz, mintha megbékélt volna, visszatér apjához s jelenti: amit csellel el lehet érni, készen áll, a többit fegyverrel kell intézni. Közben Pharasmanes háborús okokat kohol: mikor harcban állott az albanusok királyával és a rómaiakat segítségül hívta, testvére szembefordult vele, s most ezt a sérelmet testvére elpusztításával fogja megtorolni; egyszersmind erős csapatokat ad át fiának. Az pedig a váratlan betöréstől megrémült s a síkságról elűzött Mithridatest beszorította a Gorneae nevű, biztonságos fekvésű erődbe, melynek katonai őrségét Caelius Pollio cohorsparancsnok és Casperius centurio irányította. Semmi nem annyira ismeretlen a barbároknak, mint a gépezetek és az ostromlás ravaszságai, míg nekünk a hadviselésnek ez a része a legismerősebb. Így Radamistus, miután hiába vagy veszteséggel próbálkozott az erődítménnyel, ostromzárat kezd, és mikor erejével senki sem törődött, a cohorsparancsnok kapzsiságát vásárolja meg, bár Casperius kérve kéri: a szövetséges királyt, Armeniát, a római nép ajándékát, bűnnel és pénzzel ne taszítsák romlásba. Végül, mivel Pollio az ellenség sokaságára, Radamistus apja parancsára hivatkozott, Casperius, fegyvernyugvást kötvén ki, elvonult, hogy ha Pharasmanest nem tudja elijeszteni a háborútól, akkor legalább Ummidius Quadratus syriai helytartót tájékoztassa Armenia helyzetéről.

(46.) A centurio távozása után, mintha őrétől mentesült volna, a cohorsparancsnok szerződéskötésre buzdítja Mithridatest, és a testvérek viszonyát, Pharasmanes idősebb voltát, meg a rokoni kapcsolatok egyéb neveit emlegeti, hogy annak a leánya az ő felesége, ő meg Radamistusnak apósa; hogy a hiberek sem elleneznék a békét, bár pillanatnyilag erősebbek; azután közismert az armeniaiak hitszegő volta, neki pedig nincs egyéb támasza, mint ez az élelemben szűkölködő erőd: ne a bizonytalan fegyveres próbálkozást válassza a vér nélküli feltételek helyett. Miközben Mithridates tétovázik és gyanakvással fogadja a cohorsparancsnok tanácsait, akit egy királyi ágyas megbecstelenítése óta minden gyalázatra kaphatónak tartottak, addig Casperius eljut Pharasmaneshoz s követeli, hogy a hiberek hagyjanak fel az ostrommal. Pharasmanes szemtől szembe bizonytalan és többnyire szelídebb válaszokat ad, de titkos hírvivőkkel utasítja Radamistust, hogy az ostromot minden lehető módon siettesse. Emelik a szégyenletes tett díját, és Pollio titkos vesztegetéssel felbujtja a katonákat, hogy békét követeljenek s fenyegetőzzenek: otthagyják az erősséget. Ebben a kényszerhelyzetben Mithridates napot s helyet fogad el a megállapodásra s kivonul az erődből.

(47.) És Radamistus a karjába omolva eleinte színlelte az előzékenységet, apósának és atyjának nevezte, ráadásul megesküdött, hogy sem karddal, sem méreggel nem fog rátámadni, egyszersmind egy közeli erdőbe vonszolja, azt hajtogatva, hogy ott van minden előkészítve az áldozathoz, és az isteneket tanúul híva erősítsék meg a békét. Királyok között szokás, hogy valahányszor szövetségre lépnek, összefonják a jobbjukat s hüvelykujjukat összekötözik s csomóval szorosra húzzák, majd mikor a vér az utolsó ízekbe áramlik, könnyű karcolással kiserkentik és egymását nyalják: ezt titokzatos szövetségnek tartják, mint amit egymás vére szentelt meg. De ekkor az, aki a kötelék feltekerésével volt elfoglalva, megtántorodást színlelve Mithridates térdének esik, s földre dönti. Csődület támad, láncra verik, sőt - ami a barbárok között megbecstelenítésnek számít - béklyóval a lábán hurcolják. S a tömeg, melyet kemény uralom alatt tartott, mindjárt gyalázkodással és ütlegekkel fenyegette; mégis voltak, akik szánakoztak sorsának ily nagy változásán, s a kisgyermekeivel nyomába szegődő felesége mindent siralommal töltött be. Elkülönítve, fedett kocsikba dugják őket, míg Pharasmanes parancsait kikérik. Őbenne az uralkodás vágya testvérnél, leánynál erősebb, lelke bűnökre kész: tekintetét mégis óvta, s nem a színe előtt végeztette ki őket. Radamistus pedig, mint aki megtartja esküjét, nem kardot, nem mérget vesz elő nővére és nagybátyja ellen, hanem földre terítteti és sok nehéz takaróval elborítva pusztítja el őket. Mithridates fiait is, amiért szüleik halálát megsiratták, felkoncolták.

(48.) Quadratus pedig, mikor megtudta, hogy Mithridatest elárulták, és országát a gyilkosok tartják birtokukban, összehívatja a gyűlést, ismerteti a történteket, és kérdezi, hogy megbosszulják-e. Keveseknek van a köz tisztességére gondja, a többség biztonságos dolgokat tanácsol: minden külső gaztettet örömmel kell tudomásul venni, sőt a gyűlölködés magvait is el kell hinteni, mint ahogy a római uralkodók - a kegyes bőkezűség színe alatt - több ízben éppen Armeniát ajándékozták el a barbárok közti zavarkeltés céljából. Élvezze gonosz szerzeményét Radamistus, csak legyen gyűlölt, becstelen, mivel ez hasznosabb, mintha dicsőséggel nyerte volna el. Ezt a véleményt fogadták el. Hogy azonban ne az legyen a látszat, mintha helyeselnék a gaztettet, és Caesar ne mást parancsoljon, követeket küldtek Pharasmaneshoz, hogy távozzék Armenia területéről s fiát távolítsa el onnan.

(49.) Volt Cappadociának egy procuratora, a gyávasága és nevetséges külseje miatt egyformán megvetésre méltó Iulius Paelignus, Claudiusnak azonban jó barátja, mivel annak idején magánemberként, bohócokhoz illő társalgással szórakoztatta tétlen nyugalmát. Ez a Paelignus a tartományi segédcsapatok összevonása után, mintha vissza akarná hódítani Armeniát, miközben inkább a szövetségeseket, semmint az ellenséget prédálja, katonáinak elszéledtével és a barbárok rajtaütései következtében védtelenül Radamistushoz megy, s mikor az ajándékokkal leveszi a lábáról, még ő biztatja, hogy öltse magára a királyi díszt, s mikor Radamistus ezt megteszi, ott áll mellette, mint a teljhatalom ráruházója és csatlós. Mikor ez a gyalázatos híresztelés szerte elterjedt, Helvidius Priscus legatust egy legio élén kiküldik, hogy a zavaros helyzetben a szükséghez képest intézkedjék. Sietve átkelt a Taurus-hegységen, s már mérsékletével különb rendet teremtett, mint erővel, mikor parancsot kap: térjen vissza Syriába, nehogy háború robbanjon ki a parthusok ellen.

(50.) Mert Vologaeses, abban a meggyőződésben, hogy itt az alkalom Armenia megrohanására, melyet - őseinek egykori birtokát - egy idegen király gyalázat árán tart megszállva, összevonja csapatait, s fivérét, Tiridatest akarja trónra ültetni, hogy családjának egyetlen tagja se legyen uralkodói hatalom nélkül. Amikor a parthusok bevonultak, a hiberek ütközet nélkül megfutamodtak, s Armenia városai: Artaxata és Tigranocerta magukra vették az igát. Ezután a kegyetlen tél, meg az, hogy kevéssé gondoltak az élelmiszer-ellátással, és a mindkettőből támadt járvány arra készteti Vologaesest, hogy adja fel hódításait. Az így újból gazdátlanná lett Armeniát Radamistus rohanta meg, bőszebben, mint azelőtt, mintha pártütőkkel volna dolga, akik alkalomadtán újból fellázadnának. De azoknak, bár szolgasághoz szoktak, elfogyott a türelmük: fegyveresen körülveszik a királyi várat.

(51.) Radamistusnak nem maradt egyéb menedéke, mint lovainak gyorsasága, amelyeken magát és feleségét vitte. De az állapotos asszony a menekülést - az ellenségtől félve és férje iránt érzett szeretetből - eleinte még csak elviselte, de később, mikor a folytonos vágtatástól rázkódott a méhe, és belső részei remegtek, kérte Radamistust, hogy tisztes halállal váltsa meg a fogság gyalázatától. Férje először átölelte, felemelte, bátorította, hol derekasságát csodálta, hol betegesen félt, hogy valaki az elhagyott asszonyt megkaparintja. Végül féktelen szerelmében és szörnyű tettekben járatosan kirántja tőrét, s a megsebzett asszonyt az Araxes partjához vonszolja, a folyónak adja át, hogy a holttest is elsodortassék: ő maga hanyatthomlok átgázol a hiberekhez, apja országába. Közben Zenobiát (ez volt az asszony neve) a csendes parti vízben még lélegezve és nyilvánvalóan élve találták meg a pásztorok, és termetének méltóságáról nem közönséges származásúnak gondolván, bekötözik sebét, paraszti orvosságokat tesznek rá, s mikor megtudják nevét és sorsát, Artaxata városába viszik. Innen közgondoskodással Tiridateshoz kísérték, aki szívesen fogadta és királyi módon tartotta.

(52.) Faustus Sulla és Salvius Otho consulsága alatt Furius Scribonianust száműzik, amiért állítólag a chaldaeusoktól a princeps halálát tudakolta. Hozzákapcsolták a vádhoz Vibiát, az

anyját, aki nehezen tűrte korábbi szerencsétlenségét (száműzetésben élt ugyanis). Scribonianus apja, Camillus, annak idején Dalmatiában felkelést szervezett; s Caesar nagylelkűségnek értelmezte, hogy ellenségének fiát másodszor is megkímélte. A száműzöttnek mégsem sokáig tartott az élete: hogy véletlen halállal, vagy méreg által pusztult-e el, ki-ki hite szerint híresztelte. Szigorú és eredménytelen senatusi határozat jött létre a csillagjósoknak Italiából való kiűzéséről. A princeps ezután beszédében megdicsérte azokat, akik szűkös vagyoni helyzetük miatt önként távoztak a senatori rendből, s kizárta azokat, akik maradásuk által szegénységüket szégyentelenséggel tetézték.

(53.) Közben javaslatot terjeszt az atyák elé azoknak a nőknek a megbüntetéséről, akik rabszolgákkal házasodnak össze, s úgy határoznak, hogy a ház urának tudta nélkül idáig süllyedt asszony szolgaságban levőnek, ha viszont az úr beleegyezett, akkor szabadonbocsátottnak számítson. Pallasnak, kit Caesar az előterjesztés kigondolójának nevezett meg, Barea Soranus kijelölt consul praetori díszjelvényeket és ötmillió sestertiust javasolt. Megtoldotta Scipio Cornelius: köszönetet kell neki közérdekből szavazni, hogy jóllehet Arcadia királyaitól származik, ősi nemességét a köz haszna mögé helyezi, s engedi, hogy a princeps segédei közé számlálják. Claudius bejelentette, hogy Pallas beéri a megtiszteltetéssel és korábbi szegénységében óhajt megmaradni. És bronztáblába vésték a senatusi határozatot, mely a szabadon bocsátott rabszolgát, háromszázmillió sestertius birtokosát, az ősi takarékosság dicséretével halmozta el.

(54.) Bezzeg a fivére, neve szerint Felix, nem ilyen mérséklettel járt el: már régóta Iudaea élén állott, és mivel ekkora hatalomra támaszkodott, minden gonosztettét büntetlennek gondolta. Valóban, a iudaeaiak a támadt zavargással felkelés látszatát keltették, miután... (Caligula) meggyilkolásának hírére nem hajtották végre; mégis tarthattak tőle, hogy valamelyik princeps ugyanazt rendeli el. És közben Felix helytelen intézkedésekkel a bűnöket még jobban szította, versenytársat is lelvén a hitványságban, Ventidius Cumanust, aki a tartomány egy részét igazgatta. Tudniillik a lakosság úgy oszlott meg, hogy ez alá a galilaeai nép, Felix alá a samaritanusok tartoztak. E népek már korábban is viszálykodtak, most meg, hogy lenézték a kormányzókat, még kevésbé fékezték gyűlölködésüket. Tehát kölcsönösen fosztogattak, rablóbandákat küldözgettek egymás ellen, cselt vetettek és akárhányszor ütközetet is vívtak, s a rablott zsákmányt a procuratoroknak vitték. Ezek eleinte örültek, de később, mikor a vész elterjedt, és fegyveres beavatkozásra volt szükség, katonák is elestek. S háborúban lángolt volna a tartomány, ha segítségükre nem siet Quadratus, Syria kormányzója. A iudaeaiakkal szemben, akik római katonák meggyilkolására vetemedtek, nem sokat habozott: ezek halállal lakoltak. Cumanus és Felix már gondot okozott, mivel Claudius a zendülés okait hallva a procuratorok elleni eljárásra is felhatalmazta. Quadratus aztán Felixet a bírák közt mutatta meg, maga mellé vévén az emelvényre, hogy a vádaskodók buzgósága visszariadjon; Cumanust elmarasztalta azokért a vétségekért, amelyeket ketten követtek el, és a tartománynak visszaadta nyugalmát.

(55.) Nem sokkal később a cietáknak nevezett vad ciliciai törzsek, melyek máskor is több ízben megmozdultak, most Troxoborus vezetése alatt táborral szállták meg a kietlen hegyeket, és le-lecsapván innen a tengerpartra vagy a városokra, erőszakoskodtak a földművelőkkel és a városiakkal, de leggyakrabban kereskedők és hajósok ellen. Ostrom alá vették Anemurium városát, és megzavarják a Syriából Curtius Severus parancsnoksága alatt segítségül küldött lovasokat, mivel a körös-körül sziklás és csak gyalogoscsatára alkalmas helyek nem tettek lehetővé lovasütközetet. Ezután Antiochus, e partvidék királya, miután a nép csalogatásával, a vezér megtévesztésével a barbárok csapatait megosztotta, Troxoborus és néhány előkelő kivégzése árán a többit kegyességgel megbékéltette.

(56.) Ugyanebben az időben a Fucinus-tó s a Liris folyó között áttörték a hegyet, s hogy a mű nagyszerűségét minél többen lássák, magán a tavon hajóscsatát rendeznek, mint ahogy annak idején Augustus is ilyet mutatott be a Tiberisen túl ásatott tóban, de könnyebb hajókkal és kisebb csapatokkal. Claudius három- és négy-evezősoros hajókat és tizenkilencezer embert szereltetett fel, tutajokkal övezve az egészet, hogy itt-ott ki ne szökhessenek, mégis elegendő helyet adva az evezősök tömegének, a kormányosok ügyességének, a hajók lendületének és a szokott harci körülményeknek. A tutajokon a testőrcsapatok egységei helyezkedtek el, előttük mellvéd, amelyről katapultákat s ballistákat lehetett működésbe hozni. A tó fennmaradó részét fedélzetes hajókra vezényelt tengerészek foglalták el. A partokat, a dombokat és a hegy-magaslatokat, mint valami színházat, megszámlálhatatlan sokaság töltötte be a szomszédos községekből, de még a városból is: kíváncsiságból vagy a princeps kedvéért. Ő maga csillogó tábori köpenyben ült a díszhelyen, mellette Agrippina aranyszálakból szőtt görög ruhában. A harc, bár bűnözők vívták, férfias bátorsággal folyt, és sok sebesülés után mentesültek a pusztulástól.

(57.) De mikor a látványosság befejeződött, megnyitották a víz útját. A munka gondatlansága nyilvánvaló volt: nem mentek le eléggé a tó legmélyebb részéig. Éppen ezért bizonyos idő elteltével mélyebbre ásták a csatornákat, és hogy ismét nagy sokaságot csődítsenek össze, gladiatori látványosságot rendeznek, gyalogharc céljára hidakat építenek a tó fölé. A tó kifolyásánál még lakomát is szolgáltak fel, ami azonban roppant félelemmel töltött el mindenkit, mivel az előtörő víztömeg a parti berendezéseket is elsodorta, a távolabbiakat ledöntötte, vagy recsegéssel és zúgással keltett rémületet. Ugyanekkor Agrippina a princeps nyugtalankodását arra használja fel, hogy Narcissust, a mű megalkotóját, kapzsisággal és lopással vádolja, de az sem hallgat: asszonyi féktelenséget s túlzott vágyakat vet szemére.

(58.) Decimus Iunius és Quintus Haterius consulsága alatt a tizenhat éves Nero házastársul kapta Octaviát, a császár leányát, s hogy tisztes tanulmányaival és az ékesszólás dicsőségével kitűnjék, az iliumiak ügyének képviselőjeként a rómaiak trójai származását, a Iulius-nemzetség ősapját, Aeneast, s egyéb, a meséktől nem messze álló régi dolgokat ékesszólóan fejtegetvén, eléri, hogy az iliumiak minden köztehertől mentesüljenek. Ugyancsak az ő szószólására a tűztől elemésztett bononiai coloniát tízmillió sestertius adományozásával segítették meg; visszaadják a rhodusiaknak gyakran - aszerint, hogy külső háborúkban milyen érdemeket szereztek, vagy hazai zendüléseikkel mit vétettek - elvett vagy megerősített szabadságát, s öt esztendőre elengedték az adót a földrengéstől sújtott apameiaiaknak.

(59.) Claudius viszont kegyetlen intézkedésekre kényszerült ugyancsak Agrippina mesterkedésére, ki a gazdagságáról híres Statilius Taurust - a kertjeire áhítozván - Tarquitius Priscus vádja alapján romlásba taszította. Tarquitius, az Africát proconsuli hatáskörrel kormányzó Taurus legatusa, hazatérésük után holmi zsarolási vádakat, egyébként mágusi babonaságot hányt fel neki. Taurus pedig a hamis vádolót, a méltatlan mocskolódást tovább nem tűrvén, még a senatus ítélete előtt erőszakkal vetett véget életének. Tarquitiust mégis kiűzték a curiából, amit a senatorok a feljelentő iránt érzett gyűlöletükben, Agrippina buzgólkodása ellenére vittek keresztül.

(60.) Ugyanebben az évben többször elhangzott az az uralkodói kijelentés, hogy a procuratoraitól hozott bírói ítéleteknek olyan érvénnyel kellene bírniuk, mintha ő maga ítélt volna. És hogy ne az legyen a látszat, mintha véletlenül ragadtatta volna el magát, a korábbiaknál teljesebb és részletesebb senatusi határozatban foglaltak állást. Mert az isteni Augustus annak idején úgy rendelkezett, hogy az Egyiptomban helytartóskodó lovagrendűek bíráskodhassanak, s döntéseiket úgy tekintsék, mintha római tisztviselők hozták volna; később más tartományokban és a fővárosban is sok olyan ügyet bíztak rájuk, amelyekben egykor a

praetorok szoktak eljárni. Claudius átadta mindazt a jogot, amelyért annyiszor küzdöttek felkeléssel vagy fegyverrel, így mikor a semproniusi törvényjavaslatok a lovagrendet a bíróságok birtokába helyezték, vagy a serviliusi törvények ismét a senatusnak adták vissza a bíráskodást; Marius és Sulla pedig egykor éppen ezért háborúzott. Csakhogy akkor a rendek érdekei tértek el, és amiben győztek, közérvénnyel bírt. Gaius Oppius és Cornelius Balbus dönthetett elsőnek - Caesar hatalmából - békefeltételekről és hadüzenetről. A Matiusokat, Vediusokat és más nagynevű római lovagokat szükségtelen volna ezek után felemlegetni, ha már Claudius a családi vagyonának igazgatására rendelt szabadonbocsátottakat önmagával és a törvényekkel egy szintre emelte.

(61.) Ezután előterjesztést tett a cosiaknak engedélyezendő adómentességről és sok mindent beszélt hajdankorukról: hogy az argivusok, vagy Coeus, Latona apja, voltak a sziget legősibb lakói; majd hogy a gyógyítás tudománya Aesculapius odaérkezése után honosodott meg s főleg utódai között nagy hírre tett szert; közben mindenkinek a nevét is elmondta, és hogy kinek mikor volt a fénykora. Sőt még azt is állította, hogy Xenophon, kinek a tudását ő igénybe veszi, ugyanebből a családból származik, s az ő kérésére meg kell adni, hogy a jövőben a cosiak minden adótól mentesen lakhassák a szent és csak az istennek szolgáló szigetet. Nem vitás, hogy ugyanezeknek a római néppel tett sok jó cselekedetét s együtt kivívott győzelmét lehetett volna felsorakoztatni, de Claudius, szokott engedékenységével, semmiféle külső támogatással nem palástolta, amit valakinek a kedvéért tett.

(62.) Bezzeg a byzantiumiak, mikor engedélyt kaptak a felszólalásra és terheik súlyosságát panaszolták a senatus előtt, mindent előhoztak. A szövetséggel kezdték, amelyet velünk kötöttek, amikor az elfajzottsága miatt Ál-Philippusnak nevezett macedon király ellen hadakoztunk, és felemlegették az Antiochus, Perseus, Aristonicus ellen küldött csapatokat és Antoniusnak a kalózháborúban történt megsegítését is, s amit csak Sullának, Lucullusnak vagy Pompeiusnak nyújtottak, majd friss jótetteiket a Caesarok érdekében, mert olyan helyen települtek meg, amely akár szárazon, akár tengeren átvonuló vezéreknek és seregeknek, egyszersmind az élelmiszer szállításában is fontos.

(63.) Mert Byzantiumot az Európa s Asia közti legszűkebb tengerszorosnál, Európa legszélén alapították azok a görögök, akik, mikor a pythói Apollót megkérdezték, hol építsenek várost, azt a jóslatot kapták: keressenek helyet a vakok földjével szemközt. Ez a rejtélyes ige a chalcedoniakra utalt, mert előbb hajóztak oda, és bár hamarabb látták a hely hasznosságát, mégis a rosszabbat választották. Csakugyan, Byzantium termékeny földű, áldott tengerű, mivel a megszámlálhatatlan tömegű hal, mely a Pontusból kizúdul és a hullámok alatt keresztben húzódó sziklazátonyoktól elijed, odahagyván a másik part hajlatát, ezekbe a kikötőkbe sodródik. Ezért kezdetben jól kerestek és meggazdagodtak, később a nagy terhek szorongatására végleges törlést vagy mérséklést kértek; a princeps támogatta őket, és előadta, hogy a thraciai s a bosporusi háborútól nemrég merültek ki, és segíteni kell rajtuk. Így öt évre elengedték adóikat.

(64.) Marcus Asinius és Manius Acilius consulsága alatt a dolgok rosszabbra fordulásának jelét lehetett felismerni a gyakori csodákban. A katonák hadijelvényei és sátrai égi tűztől lángoltak; a Capitolium csúcsára egy méhraj telepedett; kettős testű emberek születtek, és egy disznó olyan malacot ellett, amelynek keselyűkarmai voltak. A jelek közt tartották számon, hogy valamennyi tisztség viselőinek száma megfogyatkozott: quaestor, aedilis, tribunus, praetor és consul halt meg néhány hónapon belül. De kiváltképp rettegésben élt Agrippina, mert megijedt Claudiusnak egy részegen odavetett megjegyzésétől, hogy a végzet rendeléséből kell feleségeinek bűneit tűrnie, majd megtorolnia. Sietős cselekvésre szánta hát magát, elemésztvén előbb Domitia Lepidát, asszonyi okokból, mivel Lepida - az ifjabb

Antonia leánya, Augustus nővérének unokája, Agrippinának (Augustushoz egy ízzel) közelebb álló nagynénje és férjének, Gnaeus Domitiusnak nővére - ugyanolyan előkelőnek hitte magát. Szépségben, korban, gazdagságban sem sok különbség volt köztük, és - mindketten szemérmetlenek, hírhedtek, erőszakosak - nem kevésbé versengtek bűnökben, mint a szerencse véletlen ajándékaiban. De a leghevesebb küzdelem: inkább a nagynénje vagy az anyja legyen-e nagyobb hatással Neróra? Mert Lepida nyájaskodásaival és ajándékaival lenyűgözte az ifjú szívét, ellentétben az ádáz és szigorú Agrippinával, aki uralmat tudott adni fiának, de uralmát eltűrni nem.

(65.) Egyébként azt vetették Lepida szemére, hogy a princeps feleségét varázslatokkal környékezte s hogy calabriai rabszolgáinak nem nagyon fékezett hadaival Italia békéjét veszélyezteti. Ezért halált szabnak ki reá, bármennyire ellenezte is Narcissus, aki egyre gyanakvóbban szemlélte Agrippinát, és bizalmasai körében állítólag kijelentette, hogy biztos a maga pusztulása, akár Britannicus, akár Nero kerül uralomra; de annyi jót tett vele Caesar, hogy életét az ő javára áldozza. Rábizonyította bűnét Messalinára és Siliusra: hasonló okok vannak ismét a vádolásra, ha Nero veszi át az uralmat; Britannicus öröklése esetén nem kell a princepsnek félnie. De a mostoha ármánykodásai megrendítik az egész házat, s a gyalázat még nagyobb, mint ha a korábbi feleség szemérmetlenségét elhallgatta volna. Pedig a szemérmetlenség most sem hiányzik, mert Pallas a szeretője, és senkinek ne legyen kételye afelől, hogy a tisztességet, szemérmet, testét - mindent kevesebbre tart az uralkodásnál. Ilyenféle szavakkal átöleli Britannicust, mielőbbi férfivá éréséért imádkozik, hol az istenekhez, hol feléje tárja karját, hogy csak növekedjék, atyja ellenségeit űzze el, anyjának gyilkosain is álljon bosszút.

(66.) Ilyen súlyos gondok terhe alatt Claudiust betegség támadja meg, s hogy erejét az enyhe éghajlat és a gyógyító fürdők visszaadják, Sinuessába vonul. Ekkor a bűnre rég elszánt Agrippina a kínálkozó alkalommal sietve és segítőkben sem szűkölködve, a méreg fajtájáról tanakodott, hogy valami gyorsan és hirtelen ható szer a tettét el ne árulja; ha viszont lassan sorvasztót választana, a halálához közel juttatott és a cselt felismerő Claudius ne térjen vissza fia szeretetéhez. Valami különleges méreg mellett döntött, amely megzavarja az elmét és késlelteti a halált. Kiszemeli az ilyenek művészét, név szerint Locustát, akit nemrég ítéltek el méregkeverésért, de hosszú időn át az uralkodás eszközei közt tartogatták. Az ő találékonysága készíti elő a mérget, melynek beadására a herélt Halotust választották, aki az ételeket szokta felszolgálni és előre megízlelni.

(67.) Hamarosan annyira ismeretessé vált minden, hogy az egykorú írók azt is feljegyezték: kedvelt gombájába csöpögtették a mérget, de a szer hatását nem mindjárt vették észre, akár figyelmetlenségből, akár Claudius ittassága miatt; egyszersmind - úgy látszott - a hasmenés is segített rajta. Így hát a megrémült Agrippina, mivel a végsőktől lehetett félnie, nem törődve a jelenlevők gyűlölségével, az orvos Xenophonnak már előre megnyert bizalmához folyamodik. Az pedig, mintha a hányó Claudius erőlködésein akarna segíteni, állítólag egy gyorsan ható méreggel bekent tollat dugott le a torkába, jól tudván, hogy a legnagyobb bűnök veszéllyel kezdődnek, de végrehajtásuk jutalommal jár.

(68.) Közben hívták a senatust, s a consulok és a papok fogadalmakat tettek a princeps életéért, mikor a már halott császárt takarókkal és borogatásokkal burkolják, míg csak Nero uralkodásának biztosítására meg nem teszik a hátralevő intézkedéseket. Először Agrippina, mintha lesújtaná a fájdalom, és vigaszt keresne, átölelve tartotta Britannicust; apja valódi képmásának mondogatta és mindenféle ügyeskedéssel tartóztatta, hogy a teremből ki ne menjen. Antoniát és Octaviát, nővéreit is ott tartotta, minden bejáratot őrséggel záratott le és sűrűn adott ki közleményeket a princeps állapotának jobbrafordulásáról, hogy a katonaság jó reménységben várjon, s a chaldaeusok jövendölései szerint kedvező időpont bekövetkezzék.

(69.) Ezek után délben, október tizenharmadikán, feltárulnak a palota kapui, és Burrus kíséretében Nero lép ki a cohorshoz, amely katonai szokás szerint őrséget áll. Itt a testőrparancsnok jeladására üdvözlő kiáltásokkal fogadott Nerót gyaloghintóba ültetik. A hagyomány szerint némelyek zavarban voltak, nézegettek, kérdezősködtek, hol van Britannicus; majd mikor senki sem kezdeményezett mást, azt követték, amit kínáltak nekik. S a praetorianus táborba bevitt és a helyzethez illő szavakat elmondó Nerót, miután az a pénzajándékot atyja bőkezűségének mintájára megígérte, imperatorként üdvözlik. A katonaság véleménynyilvánítását követte a senatus határozata, s a tartományokban sem vonakodtak. Égi tiszteletet szavaznak meg Claudiusnak, és a gyászszertartást éppen úgy rendezik meg, mint az isteni Augustusnak: mert Agrippina versenyre kelt dédanyjának, Liviának pompájával. A végrendeletet mégsem olvasták fel, hogy az édesgyermek elé helyezett mostohafiú a méltánytalansággal és gyűlölséggel a nép érzelmeit fel ne kavarja.

XIII. KÖNYV

(1.) Az első halált az új principatus alatt, Iunius Silanusét, Asia proconsuláét, Nero tudta nélkül, Agrippina cselszövése készíti elő, nem mintha természetének erőszakosságával bárkit elpusztítására ingerelt volna, - tunya és más uralkodók alatt lenézett ember, annyira, hogy Gaius Caesar „arany baromnak" szokta volt nevezni, - hanem Agrippina, aki a testvér Lucius Silanus kivégzését mozgatta, bosszulótól tartott. Gyakorta beszélték ugyanis, hogy a gyermekkorból alig kilépő Nerónak, ki a hatalmat bűnös tett árán nyerte el, elébe kellene helyezni ezt a megállapodott korú, feddhetetlen életű, előkelő férfit és - amire akkor sokat adtak: - a Caesarok leszármazottját, hiszen Silanus is az isteni Augustus ükunokája volt. Ez az oka a gyilkosságnak; segítői voltak Publius Celer római lovag és a szabadon bocsátott Helius, a princeps asiai vagyonának igazgatói. Ezek a proconsulnak lakoma közben adták be a mérget, nyíltabban, semhogy észrevétlen maradt volna. Nem kevésbé sürgősen Narcissust is, Claudius szabadon bocsátott rabszolgáját, akinek Agrippinával támadt viszályáról beszámoltam, szigorú őrizettel és végső kényszerítéssel halálba kergetik, a princeps akarata ellenére, kinek egyelőre lappangó hibáival kapzsisága és tékozlása csodálatosan egyezett.

(2.) S megindultak volna a kivégzések útján, ha Afranius Burrus és Annaeus Seneca elébe nem vág. Ők ketten, irányítói az uralkodó ifjúságának, mégpedig - ritka dolog a hatalom közösségében! - egyetértésben, különböző módon, egyforma befolyással bírtak: Burrus katonai tapasztalataival és erkölcsi szigorúságával, Seneca az ékesszólás oktatásával és tisztes derűjével kölcsönösen segítve egymást, hogy a princepset ebben a csuszamlós életkorban, ha az erényt elutasítaná, megengedett élvezetekkel annál könnyebben visszatarthassák. Mindketten egyért harcoltak, a gonosz uralom minden szenvedélyétől lángoló Agrippina erőszakossága ellen, aki a maga oldalán tudta Pallast, kinek kezdeményezésére Claudius - vérfertőző házasságával és a vészterhes örökbefogadással - önmagát döntötte romlásba. De Nero természete sem volt szolgáknál alábbvaló, Pallas pedig, mivel visszataszító nagyravágyásával túllépte felszabadított mivoltának korlátait, már korábban megutáltatta magát. Agrippinát a nyilvánosság előtt mégis mindenféle megtiszteléssel halmozták el, s Nero a katonai szokás szerint jelszót kérő őrségparancsnoknak a „jóságos anyát" adta. Megszavazott a senatus is két lictort, claudiusi papságot, egyszersmind Claudiusnak censori dísztemetést és nemsokára isteni tiszteletet.

(3.) A temetés napján Claudius magasztalását a princeps tartotta, és míg a család ősi származását, eleinek consulságait és diadalmeneteit sorolgatta, komolyan figyelt ő is, a többiek is; tudományos működésének említését és azt, hogy kormányzása alatt kívülről nem érte csapás az államot, szívesen hallgatták; de mikor előrelátására s bölcsességére tért rá, senki sem tudta nevetését visszafojtani, bár a Seneca szerkesztette szónoklat sok választékos díszt hordozott, amint e férfi tehetsége is kellemes volt és a kor ízléséhez hangolt. Meg is jegyezték az idősebbek, akik ráérnek múltat és jelent összehasonlítgatni, hogy a császári hatalom birtokosai közül elsőnek Nero szorult rá más ékesszólására. Mert a dictator Caesar a legkülönb szónokokkal versenyzett; Augustus is könnyedén és áradón beszélt, ahogy princepshez illik; Tiberius a művészethez is értett, hogy szavainak jelentőségét mérlegelje, s hatásosnak bizonyult találó fogalmazásaival vagy szándékos kétértelműségével. Gaius Caesarnak háborodott elméje sem rontotta meg szónoki készségét, sőt még Claudiusból sem hiányzott a választékosság, valahányszor átgondoltan beszélt. Nero már gyermeki éveiben másra fordította élénk tehetségét: faragott, festett, énekléssel vagy lovak hajtásával foglalkozott, és néha versek gyártásával is mutogatta, hogy megvannak benne a tanultság elemei.

(4.) Egyébként a gyászt utánzó szertartás befejeztével a curiába vonult, és miután elöljáróban a senatorok tekintélyéről és a katonaság egyetértéséről szólt, elmondta: vannak tanácsosai és példaképei a jó uralkodásra; ifjúságát sem polgárháborúk vagy házi viszályok töltötték ki; semmi gyűlölködést, semmi jogtalanságot, sem bosszúvágyat nem hoz magával. Azután jövendő uralkodásának formáját körvonalazta, főleg olyasmit hárított el, aminek gyűlöletessége még frissen lángolt. Mert ő nem minden ügynek lesz a bírája, hogy egyetlen ház falai közé zárva vádlókat és vádlottakat, néhány ember hatalmaskodhasson; az ő otthonába vesztegetés vagy megkörnyékezés nem férkőzik be; különválasztja házát és a köz ügyét. Tartsa meg ősi jogkörét a senatus; a consulok ítélőszéke előtt Italia és a római nép tartományai egyformán megjelenhetnek; a consulok biztosítják a senatus elé való járulást, ő a rábízott seregekről fog gondoskodni.

(5.) Ennek meg is volt a hitele, és sok mindent a senatus megítélése szerint állapítottak meg: hogy senkit perbeszéd tartására jutalommal vagy ajándékokkal ne legyen szabad megvásárolni; hogy a kijelölt quaestorok gladiatori játékok rendezésére ne kényszerüljenek. Ez utóbbit Agrippina ellenkezésével szemben - hiszen így Claudius rendelkezéseit felforgatnák! - vívták ki az atyák, kiket azért hívtak a palotába, hogy az üléssorok mögött vágott ajtó nyílásában egy kárpittal elválasztva, mely a látást akadályozta, a hallást azonban nem gátolta, ő is ott lehessen. Sőt mikor armeniai követek hazájuk ügyét óhajtották Nero elé terjeszteni, Agrippina is fel akart menni a császári emelvényre, hogy ott mellette üljön, de Seneca - miközben a többiek szinte megdermedtek az ijedtségtől - figyelmezteti a császárt, hogy siessen érkező anyja elé. Így tiszteletadás címén elejét vették a gyalázatnak.

(6.) Az év végén nyugtalanító hírek érkeztek: megint előretörtek a parthusok és dúlják Armeniát, elűzvén Radamistust, aki már nemegyszer volt ennek az országnak az ura, azután száműzött, és aki most is feladta a háborút. A hírekre éhes városban tehát kérdezgették: a princeps, aki alig múlt tizenhét éves, hogyan tudná vállalni vagy elhárítani ezt a veszélyt; miféle támasz nekik az, akit asszony kormányoz; lehet-e csatákat is, meg városok ostromlását és egyéb hadi feladatokat nevelőkkel intéztetni? Mások viszont azt fejtegetik: jobb ez így, mint ha a kortól és tunyaságtól erőtlen Claudiust szólítanák hadműveletekre, hogy akkor is szolgák parancsainak engedelmeskedjék. Burrust és Senecát mégis sok mindenben tapasztalt embernek ismerték meg, és az imperatornak mennyi hiányzik az érettségből, ha Cnaeus Pompeius már tizennyolc, Caesar Octavianus pedig tizenkilenc éves korában polgárháborúra vállalkozhatott? Uralkodói helyzetben többet intéznek auspiciumokkal és tanácsokkal, mint fegyverrel és karral. Nyilván bebizonyíthatja, hogy becsületes barátokkal veszi-e magát körül, vagy sem, ha az irigykedést kiküszöbölve kiváló vezért, semmint ha megkörnyékezve pénzeset és kegyre támaszkodót választ.

(7.) Míg az emberek ilyesmiket beszéltek, Nero egyfelől elrendeli, hogy a szomszédos tartományokban toborzott fiatalságot a keleti legiók kiegészítésére vigyék, a legiókat magukat pedig Armeniához közelebb helyezzék el, és hogy a két régi király, Agrippa és Antiochus, készítse fel csapatait, hogy azokkal parthus területre is behatolhassanak; egyszersmind, hogy az Euphrates folyón hidakat építsenek; másfelől Kis-Armeniát Aristobulosnak, Sophene vidékét a királyi méltósággal egyetemben Sohaemusnak adja. Éppen idejében kelt fel Vologaeses vetélytársa: a fia, Vardanes is, így a parthusok kivonultak Armeniából, mintha későbbre akarnák halasztani a háborút.

(8.) De a senatusban mindent túlozva ünnepeltek meg azok indítványára, akik megszavazták a hálaáldozatokat, az áldozatok napján a princepsnek a triumphatori díszruhát, hogy diadalmenetben vonuljon be a városba, s a Bosszuló Marséhoz hasonló nagyságú képmását ugyanabban a templomban állítsák fel: a szokott hízelgésen túl azon is örvendeztek, hogy

Domitius Corbulót Armenia védelmének élére állította, s úgy látszott, tér nyílik a férfiérdemeknek. A keleti seregtesteket úgy osztják fel, hogy a segédcsapatok egy része két legióval Syriában és annak helytartója, Quadratus Ummidius kezében maradjon; római polgárokból és szövetségesekből álló, azonos számú egység tartozzék Corbulóhoz, kiegészítve azokkal a gyalogos- és lovasalakulatokkal, amelyek Cappadociában teleltek. A szövetséges királyok a hadiérdeknek megfelelő engedelmeskedésre kaptak parancsot, de inkább Corbulo felé hajlottak. Corbulo, hogy növelje hírét, ami új kezdeményezéseknél legtöbbet nyom a latban, gyors menet után Aegeae ciliciai város közelében szembetalálkozott Quadratusszal, ki odáig ment előre, nehogy Corbulo, ha a csapatok átvételére Syriába vonul, mindenkinek a tekintetét magára irányítsa: mert hatalmas termetű, méltóságos szavú ember volt, aki nem csupán tapasztaltságával és okosságával hatott, hanem a hiú dolgok látszatával is.

(9.) Egyébként mindketten követek útján figyelmeztették Vologaeses királyt, hogy háború helyett inkább a békét válassza, s túszokat adva továbbra is az elődöktől megszokott tisztelettel adózzon a római népnek. Vologaeses pedig, hogy a háborút kényelmesen előkészíthesse, vagy hogy a vetélkedéssel gyanúsíthatókat túszok formájában eltávolítsa, kiadja az Arsacidák családjának legelőkelőbb tagjait. Meg is kapta őket Insteius centurio, Ummidius küldöttje, aki véletlenül hamarabb kereste fel ez ügyben a királyt. Corbulo, miután ez tudomására jutott, elküldi Arrius Varus cohorsparancsnokot, vegye át a túszokat. Hogy a praefectus és a centurio közt ebből támadt civakodás ne sokáig legyen látványosság az idegeneknek, az ügy eldöntését a túszokra s az őket vezető követekre bízták, azok pedig inkább a friss hírnévvel és az ellenségnek is bizonyos hajlandóságával bíró Corbulót választották. Ebből viszály a vezérek között: Ummidius felpanaszolta, hogy elragadták tőle, amit a maga terveivel ért el; Corbulo viszont azt bizonygatta, hogy a király csak akkor hajlott a túszok felajánlására, mikor az ő vezérré választása félelemre fordította reménykedését. Nero, hogy összebékítse a szembenállókat, olyan formában közöltette rendelkezését, hogy Quadratus és Corbulo sikeres vállalkozása miatt babérral díszítik az uralkodói vesszőnyalábokat. Ezeket a következő consulok évébe átnyúló eseményeket ide kapcsoltam.

(10.) Ugyanebben az évben Caesar szobrot kért a senatustól apjának, Cnaeus Domitiusnak, és consuli díszjelvényeket Asconius Labeónak, akinek gyámsága alatt élt; a neki megszavazott tiszta ezüst- vagy aranyszobrokat a felajánlókkal szembeszállva elhárította. És bár az atyák javasolták, hogy az év december havával kezdődjék, amikor Nero született, megtartotta január elsejének régi évkezdő ünnepét. Nem engedte bevádoltatni Carrinas Celer senatort egy rabszolga feljelentésére, sem Iulius Densus római lovagot, kinek Britannicus iránt érzett rokonszenvét rótták fel bűnül.

(11.) Claudius Nero és Lucius Antistius consuli évében, mikor a princepsek rendelkezéseire tettek esküt a tisztviselők, Nero nem engedte, hogy társa, Antistius az ő rendelkezéseire esküdjön fel: az atyák magasztaló jókívánságainak közepette, hogy ifjúi lelke a jelentéktelen dolgokért is kijáró dicsőségtől felmagasodván, nagyobbakkal folytassa. Ezt követte Plautius Lateranus iránt tanúsított enyhesége, kit, miután Messalinával folytatott házasságtörése miatt a lovagrendből elmozdították, most visszaadott a senatusnak, sűrű szónoklatokban bizonygatva nagylelkűségét; ezeket Seneca annak tanúsítására adta a princeps szájába, hogy milyen tisztes dolgokra oktatta, vagy hogy tehetségét fitogtassa.

(12.) Egyébként megtört lassanként az anyai hatalom, mikor Nero egy Acte nevű felszabadított nő szerelméig csúszott le, egyben pedig bizalmába fogadta Marcius Othót és Claudius Seneciót, e szép ifjakat, akik közül Otho consuli családból, Senecio császári szabadonbocsátott apától született. Az anya tudta nélkül, majd hiábavaló ellenkezésével nem törődve, Acte végképp behízelegte magát bujaságával és kétes találkozásokkal, ami ellen a princeps

idősebb barátai sem tiltakoztak, hiszen az asszonyka bárki jogainak sérelme nélkül elégítette ki az uralkodó élvezetvágyát, ha már az - a végzet rendeléséből vagy mert csábítóbb a tiltott, - idegenkedett feleségétől, a nemes és közismerten erényes Octaviától, s félni lehetett, hogy előkelő asszonyok megrontására tör, ha ettől a szenvedélytől eltiltják.

(13.) De Agrippina asszonyi módon csattogott, hogy felszabadított nő a vetélytársa, szolgáló a menye, meg miegyéb, és nem tudta kivárni fia megbánását vagy megcsömörlését; s minél ocsmányabb dolgokat vetett a szemére, annál hevesebb lángolásra késztette, míg csak Nero, szerelmének rabságában, le nem vetkezte az anyjának köteles engedelmességet s Senecára nem hagyatkozott, kinek bizalmasai közül Annaeus Serenus ugyancsak Acte iránt színlelt szerelmével az ifjú első vágyait leplezte, s a nevét adta ahhoz, hogy amit a princeps titokban szokott az asszonykának juttatni, ő nyíltan ajándékozhassa. Ekkor Agrippina módszert változtatott és kedveskedéssel próbálta fiát megkörnyékezni: inkább a maga lakosztályát és ölét ajánlotta fel annak elrejtésére, amit az ifjú kor és az uralkodói helyzet megkíván. Sőt meg is vallotta szigorúságának helytelenségét, és vagyonából, amely alig maradt a császáré mögött, rengeteget adott át neki, ahogy a minap még túlzottan féken tartván fiát, most meg mértéktelenül megalázkodva. Ez a változás Nerónak is feltűnt, és legbizalmasabb barátai is féltették s kérték, hogy óvakodjék a mindig ádáz, most meg ráadásul színlelő asszony cselvetéseitől.

Véletlenül ezekben a napokban Caesar, mikor megtekintette a drágaságokat, melyekben az uralkodói feleségek és anyák tündököltek, kiválasztott egy ruhát és gyöngyöket, s már küldte is ajándékba az anyjának, igazán nem szűkmarkúan, hiszen önszántából ajánlotta fel a legkülönb és másoktól óhajtott dolgokat. De Agrippina hangosan kiáltoz: nem lesz ettől gazdagabb az ő ruhatára, csak a többivel rövidítik meg; a fia azt osztogatja, amit teljes egészében őtőle kapott.

(14.) Nem hiányoztak, akik ezt torzítva jelentették. Nero pedig haragra gerjedvén azok ellen, akikre az asszonyi gőg támaszkodott, elmozdítja Pallast azoknak az ügyeknek az éléről, amelyeknek Claudius kinevezte vezetőjeként szinte mint fejedelmi döntőbíró ténykedett. Állítólag, mikor népes kíséretével elvonult, nem szellemtelenül jegyezte meg Nero:

- Megy Pallas, hogy esküvel köszönjön le hivataláról.

Valóban, Pallas kikötötte, hogy egyetlen korábbi tettéért se vonják felelősségre, s tekintsék elfogadottnak az állammal történt elszámolását.

Agrippina ezután megrémítéshez és fenyegetésekhez kapkod, és a princeps fülét sem kíméli, úgy bizonygatja: felnőtt már Britannicus, az igazi s méltó sarj apja uralmának átvételére, amit a beültetett és örökbe fogadott Nero anyja jogtalankodásainak révén gyakorol. Ő nem tiltakozik az ellen sem, hogy a szerencsétlen ház minden nyavalyája kiderüljön, elsősorban az ő házassága, az ő mérgezése. Arról az egyről gondoskodtak az istenek, meg ő maga, hogy éljen a mostohafia. Majd azzal megy el a táborba; hallgassák meg egyik részről Germanicus leányát, a másikról a nyomorék Burrust és a száműzött Senecát, akik csonka kézzel és tanári nyelvvel az emberi nem kormányzását követelik maguknak. Egyszersmind kezet emelt rá, elhalmozta gyalázkodással, felidézte az istenek közé iktatott Claudiust, a Silanusok alvilági szellemeit és annyi hiába tett bűnét.

(15.) Nerót felkavarta mindez és az, hogy közel a nap, mikor Britannicus betölti életének tizennegyedik évét. Hol anyja erőszakosságát hánytorgatta magában, hol a fiú természetét, amely a minap csak egy jelentéktelen próba során mutatkozott meg, Britannicus mégis széles körben népszerűséget biztosíthatott vele magának. A Saturnusnak szentelt ünnepen a játékból királyt választó fiatalok közül Nerónak jutott ez a sors. Ezért a többinek különféle, de

szégyennel nem járó dolgokat parancsolt, ám Britannicusnak azt, hogy keljen fel s középre kilépve kezdjen valami éneket. Azt remélte, hogy ebből nevetség származik a fiúra, aki még a józan baráti együttlétet sem ismerte, nemhogy az ittasat. Britannicus félelem nélkül belekezdett egy dalba, amellyel értésre adta, hogy kiforgatták apai otthonából, uralkodói hatalmából. Ebből annál is nyíltabb szánakozás támadt, mivel az éjszaka és a pajkosság száműzte a színlelést. Nero megértette az ellenséges célzást, tovább ajzotta gyűlöletét, s mivel nyomasztotta Agrippina fenyegetőzése, de semmi bűnt nem tudott felróni, nyíltan pedig nem merte meggyilkoltatni testvérét, titokban készülődik s mérget készíttet, annak a Iulius Pollio nevű testőrparancsnoknak a segédletével, aki a hírhedt gonosztevőt, a méregkeverésért elítélt Locustát őrizetben tartotta. Mert arról, hogy Britannicus környezetének egyetlen tagja se törődjék isteni törvénnyel vagy emberi hűséggel, már eleve gondoskodtak. Az első mérget éppen nevelőitől kapta, de hasmenése következtében hatástalanul ment át a testén, vagy mérséklő szer volt benne, hogy ne azonnal pusztítson. Ám Nerónak nem volt türelme a lassú gonosztetthez, megfenyegette a tribunust, s parancsot adott, végezzék ki a méregkeverő asszonyt, mert amíg tekintettel van a szóbeszédre, amíg a védekezésre készülődnek, az ő biztonságát késleltetik. Mikor aztán olyan gyors halált ígérnek, mintha kard siettetné, Caesar szobája mellett főzik meg a mérget, korábban kipróbált szerekből, azonnal hatót.

(16.) Az volt a szokás, hogy az uralkodók gyermekei más, hasonló korú előkelőkkel együtt, rokonaik szeme előtt, külön és szerényebb asztalnál ülve étkeztek. Mivel Britannicus is itt evett, de ételeit és italait egy erre választott szolga előre megízlelte, - hogy ne mellőzzék ezt a szokást, vagy mindkettejük halála fényt ne derítsen a bűnös tettre, - a következő cselt találták ki: egyelőre ártalmatlan, csak éppen forró, de megízlelt italt nyújtanak át Britannicusnak, majd miután a forró italt visszaadta, a hideg vízbe öntik a mérget, amely minden tagját úgy átjárta, hogy szava és lélegzete is mindjárt elakadt. Reszketés vesz erőt a körülötte ülőkön, szétfutnak a mit sem sejtők, de akik mélyebbre látnak, ott maradnak, helyükhöz szögezve, és Nerót figyelik. Az pedig tovább könyökölt, és mintha miről sem tudna, csak annyit mondott, hogy megszokott dolog az epileptikus rohamnál, amiben Britannicus kisgyermek kora óta szenved, és lassanként lát majd s magához tér. De Agrippinán, bár igyekezett fegyelmezni arcát, akkora félelem, akkora zavar ütközött ki, hogy nyilvánvaló volt: ugyanúgy nem tudott semmiről, mint Octavia, Britannicus nővére, s most világosan látta, elragadták utolsó támaszát, példát adtak a rokongyilkosságra. Octavia is, bár fiatal fejjel, már rég megtanulta, hogyan kell elrejteni fájdalmat, szeretetet, minden érzelmet, így - rövid hallgatás után - tovább folytatódott a lakomai vígság.

(17.) Ugyanaz az éjszaka egybekapcsolta Britannicus meggyilkolását és máglyáját, mivel már előre gondoskodtak a temetés szerény kellékeiről. Hamvait mégis a Mars-mezőn helyezték el, olyan viharos esőben, hogy közhiedelem szerint az istenek haragja mutatkozott meg a bűnös tett miatt, amelyet - a hajdani testvérviszályokra és a társas uralkodás lehetetlenségére gondolva - az emberek nagy része is hajlandó volt megbocsátani.

Sok akkori író szerint Nero a gyilkosság előtt több napon át megcsúfolta Britannicus gyermekségét, úgyhogy halála már nem is mondható korainak vagy szörnyűnek, bár a szent asztali szertartás közben, még időt sem hagyva arra, hogy nővéreit megölelje, ellenségének szeme láttára siettették a Claudiusok emez utolsó sarjának pusztulását, előbb gyalázattal, azután méreggel mocskolván be. A temetési szertartás sietségét a császár külön rendeletben védte meg, ősi rendelkezésnek tüntetvén fel azt, hogy elvonjuk az emberek szeme elől az idő előtt elhaltakat, és magasztalással vagy gyászpompával nem tartóztatjuk. Egyébként, ha már elveszítette fivére támogatását, minden reményét ő is csak az államba vetheti, a senatus és a nép annál inkább vegye hát körül szeretetével a princepset, aki most már egyedül maradt a legfőbb méltóságra született nemzetségből.

(18.) Ezután legbefolyásosabb barátait tette bőkezűségével gazdaggá. Akadtak is, akik kifogásolták, hogy a szigorúságukkal kérkedő emberek ez alkalommal mint holmi zsákmányon osztoztak házakon, villákon. Mások úgy vélték: a princeps kényszerítette őket bűnösségének tudatában és abban a reményben, hogy megbocsátanak neki, ha ajándékaival a leghatalmasabbakat lekötelezi.

De anyja haragját semmi ajándékozó kedv nem enyhítette, hanem szívére ölelve Octaviát, gyakran ült össze barátaival bizalmas beszélgetésre, vele született kapzsiságán túl is mindenünnen pénzeket ragadozott össze, mintegy támaszul; nyájasan fogadta a tribunusokat és centuriókat; a még akkor is élő nagyok nevét és érdemeit tisztelettel emlegette, mintha vezért és párthíveket keresne. Megtudta ezt Nero, s a katonai őrséget, amelyet mint a néhai uralkodó feleségének, most meg mint az uralkodó anyjának meghagytak neki, továbbá a nemrég hasonló megtisztelésül kirendelt germán testőröket elvezényeltette mellőle; hogy pedig a reggeli üdvözlők sokasága se keresse fel, különválasztja udvartartásukat, s anyját átköltözteti abba a házba, amely Antoniáé volt. Valahányszor centuriók seregétől kísérve ellátogatott ide, rövid fiúi csók után már távozott is.

(19.) A halandók dolgai közül semmi nem oly bizonytalan és mulandó, mint a nem a tulajdon erejére támaszkodó hatalom híre. Nyomban elhagyott lett Agrippina küszöbe: senki sem vigasztalta, senki sem kereste fel, csak néhány asszony, de hogy szeretetből-e vagy gyűlöletből, nem tudni. Közöttük volt Iunia Silana, - arról, hogy férje, Gaius Silius mellől Messalina elűzte, fentebb számoltam be, - ez a származásával, szépségével, féktelenségével kitűnő és Agrippinának sokáig kedves asszony. Később titkolt sérelmek estek köztük, mivel Agrippina elijesztette Sextius Africanust, ezt az előkelő ifjút attól, hogy Silanát feleségül vegye; szemérmetlennek és öregedőnek emlegette, nem mintha magának akarta volna Africanust, hanem hogy Silana vagyonát és gyermektelenségét ne a férje élvezze. Silana, mikor felcsillant a bosszú reménye, két cliensét, Ituriust és Calvisiust vonultatja fel mint vádlókat, nem azzal a régi és annyiszor hallott feljelentéssel, hogy Agrippina Britannicus halálát gyászolja, vagy hogy az Octaviával történt méltánytalanságok hírét terjeszti, hanem hogy elhatározott szándéka Rubellius Plautust, anyai ágon az isteni Augustusnak Neróval azonos fokú leszármazottját forradalmi vezérré emelni, házasságot köt vele, és hatalomra jutva ismét megkaparintja az állam vezetését. Iturius és Calvisius feltárja mindezt Atimetusnak, Domitia - Nero nagynénje - felszabadítottjának. Atimetus örömmel kapott az alkalmon (mivel Agrippina és Domitia között ádáz vetélkedés dúlt), és rávette a színész Parist, ugyancsak Domitia felszabadítottját, hogy siessen, és kíméletlenül jelentse a vádat.

(20.) Már öreg éjszaka volt, és Nero ivással töltötte, mikor belép Paris, aki máskor is szokta ilyen időben az uralkodó tobzódó kedvét fokozni, de ekkor szomorúságot színlel, elősorolja a feljelentés pontjait, s ezzel úgy megrémíti a hallgató Nerót, hogy az nemcsak anyjának s Plautusnak a megölését határozza el, hanem Burrust is el akarja mozdítani a parancsnokságból, hisz Agrippina kegyéből jutott odáig, és ezt most így hálálja meg. Fabius Rusticus szerint már megírták a parancsot Caecina Tuscusnak, amelyben ráruházzák a testőrcsapatok gondját, de Seneca közbenjárására Burrus megtarthatta a méltóságot; Plinius és Cluvius nem ír arról, hogy a parancsnok megbízhatóságát kétségbe vonták volna. Fabius nyilván hajlik Seneca magasztalására, akinek barátsága révén ő is virult. Mi az egybehangzó szerzői véleményekhez tartjuk magunkat: amit különbözőképpen írtak meg, az illetők neve alatt adjuk elő.

A remegő és anyja megölésére szomjazó Nerót mindaddig nem lehetett halasztásra bírni, amíg Burrus meg nem ígérte, kivégzik Agrippinát, ha a bűn rábizonyul; de mindenkinek meg kell adni a védekezést, hát még az anyjának; nem vádlók ezek, hanem egyvalakinek a szavát adják tovább egy ellenséges házból. Gondoljon a sötétségre, a lakomázás közben átvirrasztott éjszakára, s arra, hogy most minden az elvakultságnak és tudatlanságnak kedvez.

(21.) Mikor így megenyhült a princeps félelme, és a nap már felkelt, Agrippinához mennek, hogy ismerje meg a vádakat s foszlassa őket semmivé, vagy lakoljon. Burrus Seneca jelenlétében tett eleget ennek a megbízatásnak; voltak ott felszabadítottak is, a beszélgetés tanúi. Majd Burrus, miután ismertette a vádakat és a vádemelők személyét, fenyegetőzni kezdett. Agrippina sem tagadta meg féktelen természetét, hanem így beszélt:

- Nem csodálom, hogy Silana, aki sohasem szült gyermeket, nem ismeri az anyai érzelmeket: mert szülők nem váltogathatják úgy gyermekeiket, mint szemérmetlen nő a szeretőit. És ha Iturius meg Calvisius felemésztette minden vagyonát, és végül egy vád vállalásával fizetnek ki egy vénasszonyt, azért engem mégsem terhelhet a rokongyilkosság gyalázata, sem Caesart annak tudata. Mert még hálával is tartoznám Domitia ellenségeskedésének, ha a Neróm iránt érzett jóindulatban versenyezne velem; most azonban hálótársával, Atimetusszal, és a színész Parisszal mintha színdarabokat költene. Ő baiaei birtokainak halastavait szépítgette, mikor én gondoskodásomban az örökbefogadást, a proconsuli jogot, a consuljelöltséget és egyebeket készítettem elő a hatalom elnyerésére. Vagy álljon elő, aki rám tudja bizonyítani, hogy megkörnyékeztem a városi cohorsokat, megingattam a tartományok hűségét, végül, hogy bűntényre béreltem fel rabszolgákat vagy felszabadítottakat! Életben maradhattam volna, ha Britannicus volna a birodalom ura? És ha Plautus vagy bárki más kapná meg, mint legfőbb bíró az államot, akkor talán nem lennének olyan vádlók, akik nem a szeretet türelmetlenségéből fakadó, néha meggondolatlan szavaimat vetnék szememre, hanem olyan bűnöket, melyektől csak a fiam menthet fel, senki más.

Mikor a jelenlevők mind meghatódtak, sőt még felindulását is csitítják, beszélgetést kér fiával. Itt egy szót sem szólt ártatlansága mellett, mintha nem volna benne biztos, sem jótetteiről, mintha azokat akarná szemére hányni, hanem bosszút követelt feljelentői ellen és jutalmat barátainak: el is érte.

(22.) A gabonaellátás felügyelőségét Faenius Rufusra, a Caesar rendezte játékok gondját Arruntius Stellára, Egyiptomot Tiberius Balbillusra bízzák; Syriát Publius Anteiusnak szánták, de később különféle mesterkedésekkel kijátszották és mindvégig a városban tartották vissza. Silanát viszont száműzték, Calvisiust és Ituriust is eltávolították, Atimetuson végrehajtották a halálos ítéletet, míg Paris fontosabb szerepet játszott a princeps kicsapongásaiban, semhogy büntetés érhette volna. Plautust egyelőre hallgatással mellőzték.

(23.) Ezután Pallast és Burrust jelentik fel, hogy megállapodtak: az előkelő származású és Claudius-rokon Cornelius Sullát szólítják uralomra (mint Antonia férje Claudius veje volt). Ezt a vádat egy bizonyos Paetus terjesztette elő, aki az elkobzott vagyonok árvereztetésével vált hírhedtté és ekkor nyilván hazugságban maradt. Pallasnak kevésbé volt örvendetes az ártatlansága, mint nyomasztó a fennhéjázása: mert mikor megnevezték szabadon bocsátott rabszolgáit, állítólagos bűntársait, azt válaszolta, hogy házában soha semmit nem parancsolt másképpen, mint biccentéssel vagy intéssel, vagy ha részletesebb utasításra volt szükség, íráshoz folyamodott, hogy ne kelljen velük szóba állnia. Burrus, bár vádlott volt, a bírák közt szavazott; a vádlót száműzetéssel sújtották, a jegyzékeket pedig, melyek alapján a kincstár elévült követeléseit újból elő akarta venni, elégették.

(24.) Az év végén elvezénylik azt a testőrkülönítményt, amely a játékokon szokott megjelenni, hogy nagyobb legyen a szabadság látszata, a katonaság ne keveredjen bele a színházi féktelenkedésbe, és így romlatlanabb maradjon, és hogy a nép tanúbizonyságát adja, vajon az őrség eltávolítása után mértéket tud-e tartani. Iuppiter és Minerva templomát villámcsapás érte, ezért a princeps a haruspexek utasítása szerint megtisztította a várost.

(25.) Quintus Volusius és Publius Scipio consulsága alatt kívül béke, otthon rút kicsapongás; Nero, hogy fel ne ismerjék, szolgaruhában járta végig a város utcáit, bordélyházait és lebujait; olyanok mentek vele, akik elhurcolták az eladásra kirakott árukat és véresre verték a szembejövőket. Ezek annyira mit sem sejtettek, hogy ő maga is kapott ütlegeket és arcán viselte a nyomokat. Majd amikor híre terjedt, hogy a császár garázdálkodik, s egyre többen erőszakoskodtak előkelő férfiakkal s nőkkel, némelyek pedig, ha már egyszer szabad volt a féktelenkedés Nero neve alatt, saját bandáikkal ugyanezt művelték büntetlenül: mint ostromlott városban teltek az éjszakák. A senatori rendű Iulius Montanus, aki azonban még nem jutott tisztséghez, a sötétben véletlenül összeakadt a princepsszel, s mikor Nero erőszakkal próbálkozott, keményen visszaütött. Mikor felismerte, bocsánatot kért ugyan, mégis halálra kényszerült, amiért szemrehányással illette. Nero azonban óvatosabb lett: ezután katonákkal és egy csomó gladiatorral vette magát körül, akik a jelentéktelennek induló és szinte magánügynek tekinthető verekedéseket hagyták; ha a bántalmazottak határozottabban léptek fel, fegyverrel avatkoztak be. A játékok alatti féktelenkedést és a színészekért való rajongást is szinte csatákká változtatta a büntetlenséggel és jutalmakkal, sőt azzal, hogy megbújva, de akárhányszor mindenki szeme láttára nézte őket, míg végül, mikor a nép meghasonlásától, és komolyabb megmozdulástól is lehetett tartani, azt az orvosszert találták ki, hogy a színészeket kiűzték Italiából, s a katonaság ismét helyet foglalt a színházban.

(26.) Ugyanebben az időben tárgyaltak a senatusban a szabadon bocsátott rabszolgák hűtlenségéről, s azt követelték, hogy a patronusnak joga legyen az érdemtelenektől a szabadságot visszavenni. Volt, aki így nyilatkozott, de a consulok nem merészeltek a princeps tudta nélkül előterjesztést kezdeményezni, ezért részletesen jelentették neki a senatus egyetértését. Nero, hogy bocsásson-e ki rendeletet... kevesek és más véleményen levők között, mikor néhányan a szabadsággal összenőtt tiszteletlenség ily mérvű elharapózását kifogásolták, hogy volt gazdáiktól megkérdezték: erőszakkal vagy a jogegyenlőség alapján járjanak-e el velük szemben, sőt még kezet is emeltek bántalmazásukra, vagy szemérmetlenül önnön megbüntetésüket is javasolták. Mert mi másra van a megsértett patronusnak módja, mint hogy felszabadított rabszolgáját a századik mérföldkövön túl, Campania tengerpartjára küldje? A többi eljárás nem tesz megkülönböztetést és egyforma; adni kell valamilyen fegyvert, amelyet nem lehet semmibe venni. A szabadonbocsátottnak nem terhes ugyanolyan engedelmességgel megtartani szabadságát, mint amilyennel elnyerte; a nyilvánvalóan vétkeseket pedig méltán rántanák vissza a szolgaságba, hogy a félelem tartsa féken azokat, kiket a jótett nem változtatott meg.

(27.) Ezzel szemben a következőkkel érveltek: néhány ember vétke nekik maguknak váljék vesztére; az összesség jogából semmit nem szabad elvenni, mert igen kiterjedt gyülekezet ez. Ez adja a legtöbb tribust, decuriát, a polgári és papi tisztségek segédszemélyzetét, a városban toborzott cohorsokat is, és a legtöbb lovag, igen sok senator sem máshonnan vezeti le származását. Ha elkülönítenék a felszabadítottakat, nyilvánvalóvá válnék, mily kevés a szabadon született. A régiek, amikor különválasztották a rendek méltóságát, a szabadságot nemhiába tették közössé. Sőt a felszabadításnak is két fajtáját rendszeresítették, hogy lehetőség maradjon a megbánásra, vagy újabb jótéteményre: akit a patronus nem pálcával szabadított fel, azt mintha még mindig a szolgaság kötelességei béklyóznák. Jól nézze meg ki-ki az érdemeket, s megfontoltan engedélyezze azt, amit ha megadott, többé nem vehet el. Ez a vélemény kerekedett felül, s Caesar megírta a senatusnak, valahányszor a volt patronusok vádat emelnek, esetenként vizsgálják meg a felszabadítottak ügyét, általában semmit el ne vonjanak. Nem sokkal később elvették nagynénjétől a felszabadított Parist, így, mintegy polgári eljárás alapján, ami csorbította a princeps hírét, hisz az ő rendeletére mondták ki az ítéletet, hogy szabad származású.

(28.) Megmaradt mégis némi árnyképe a szabad köztársaságnak. Vibullius praetor és Antistius néptribunus közt ugyanis vita támadt, mert a tribunus szabadon bocsátotta a színészek túlzó rajongóit, és azokat, akiket a praetor bebörtönzött. Az atyák helyeseltek a praetornak, és kifogásolták Antistius önkényét, egyben megtiltották, hogy a tribunusok a praetori és a consuli igazságszolgáltatásnak elébe vágjanak, vagy Italiából törvény elé idézzenek olyanokat, akik ellen a törvény értelmében el lehetett járni. Lucius Piso kijelölt consul azt is hozzátette, hogy házukon belül, hatalmuk alapján ne büntethessenek, valamint az általuk kirótt bírságot a kincstári quaestorok az állami elszámolásokba néhány hónap lejárta előtt ne vezessék be; időközben lehessen tiltakozni, s a consulok döntsenek az ügyben. Szűkebbre fogták az aedilisek jogkörét is, s megállapították, hogy akár a curulisi, akár a plebeiusi aedilisek mennyi zálogot vehetnek, vagy büntetést róhatnak ki. Helvidius Priscus néptribunus Obultronius Sabinus kincstári quaestor ellen személyes természetű harcot indított, amiért a szegényekkel szemben kíméletlenül megnövelte végrehajtási jogát. Ezután a princeps az állami elszámolások gondját a quaestorokról a praefectusokra ruházta.

(29.) Ezt az intézményt különbözőképpen alakították és gyakran változtatták. Augustus ugyanis a senatusnak engedte át a praefectusok kiválasztását; ezután a választások megkörnyékezésének gyanúja miatt úgy sorsolták ki a praetorok közül a kincstár elöljáróit; de ez sem sokáig maradt érvényben, mivel a véletlen kevéssé alkalmasokra esett. Ekkor Claudius ismét quaestorokat helyezett oda, és hogy a kifogásoktól tartva ne lagymatagon intézzék dolgukat, rendkívüli tisztségeket ígért nekik; de hiányzott az érett kor, mivel ezt a hivatalt töltötték be először. Nero tehát volt praetorokat és a gyakorlatban bevált embereket választott ki.

(30.) Ugyanebben az évben a sardiniai tartomány kapzsi kormányzása miatt elítélték Vipsanius Laenast; Cestius Proculust felmentették a cretaiak zsarolási vádja alól. Clodius Quirinalis, aki mint a Ravennában állomásozó tengerészek parancsnoka, Italiát, mintha a népek alja volna, kicsapongásaival s kegyetlenségével károsította, elítéltetésének méreggel vágott elébe. A törvénytudása és vagyonának nagysága alapján az elsők közül való Caninius Rebilus ereit felvágva szabadította meg magát beteg öregségének gyötrődéseitől: kéjhajszolása miatt asszonyhírű volt, alig hitték róla, hogy eléggé állhatatos a halál vállalására. Bezzeg jó hírrel halt meg Lucius Volusius, kinek kilencvenhárom esztendős életpálya, tisztes eszközökkel felhalmozott gazdagság, bántalom nélkül annyi uralkodó barátsága jutott osztályrészül.

(31.) Nero (második) és Lucius Piso consulsága alatt kevés emlékezetre méltó dolog történt, ha csak valakinek kedve nem támad köteteket teleírni azoknak az alapoknak és gerendáknak dicséretével, amelyekből Caesar a Mars-mező mellett az óriási amphitheatrumot felépítette, jóllehet a római nép méltósága úgy kívánná, hogy a kiemelkedő eseményeket bízzuk az évkönyvekre, ilyesmit pedig a város napi közleményeire. Egyébként Capua és Nuceria coloniáját újabb kiszolgált katonákkal erősítették meg, s a népnek ajándékot - fejenként négyszáz sestertiust - adtak, és negyvenmilliót utaltak át a kincstárba az állam hitelének fenntartására. A rabszolgaeladásra kivetett huszonötöd résznyi adót is elengedték, inkább látszatra, semmint valójában, mert az eladót kötelezték megfizetésére, így mint a vételár része a vevőt terhelte. A császár azt is elrendelte, egyetlen tisztviselő vagy a rábízott tartományban a procurator ne rendezzen gladiatori vagy vadállat-látványosságot, sem másféle játékot, mert addig az ilyen bőkezűsködéssel nem sanyargatták kevésbé az alájuk rendelteket, mint pénz harácsolásával, miközben a bűnös gyönyörhajhászást a népszerűségével próbálták palástolni.

(32.) Arra is hoztak senatusi határozatot (megtorlásul csakúgy, mint elővigyázatból), hogy ha valakit rabszolgái meggyilkolnak, a szolgákkal együtt azok is halállal bűnhődjenek, akiket végrendeletében szabadon bocsátott, de megmaradtak a házban. Visszafogadják rendjébe Lurius Varus volt consult, akit kapzsiság vádjával korábban kizártak. Pomponia Graecinát, ezt

az előkelő asszonyt, a britannusok fölött - mint megírtam, - diadalmaskodó Aulus Plautius feleségét idegen babonaság vádjával férje ítélkezésének engedik át. A férj ősi szokás szerint, a rokonok jelenlétében döntött felesége főbenjáró ügyéről s híréről, és ártatlannak jelentette ki. Hosszú élet jutott ennek a Pomponiának és szüntelen szomorúság: mert Iuliának, Drusus leányának, Messalina ármányával történt elemésztése után negyven éven át csak gyász-ruhában, csak bánatos szívvel élt; Claudius uralkodása alatt ez nem ártott neki, később pedig dicsőségére fordult.

(33.) Ennek az évnek sok volt a vádlottja. Közülük Publius Celer ügyét Caesar, mivel Asia vádja ellenében nem menthette fel, halogatta, míg csak az az öregségtől ki nem múlt: mert Celer azáltal, hogy - mint említettem - Silanus proconsult megölette, a bűn nagyságával elfedte egyéb bűnös tetteit. Cossutianus Capitót, ezt a foltos jellemű, gyalázatos embert, aki a vakmerőségnek ugyanazt a jogát igényelte a tartományban, mint amelyet Rómában gyakorolt, a ciliciaiak jelentették fel, de amikor makacs vádolással szorongatták, végül felhagyott a védekezéssel, és a zsarolási törvény alapján elítélték. Eprius Marcellus érdekében, akitől a lyciaiak kárpótlást követeltek, minden követ megmozgattak, olyannyira, hogy néhány vádlóját, mintha ártatlan embert veszélyeztettek volna, száműzéssel sújtották.

(34.) Nero harmadik consulságával együtt lépett hivatalba Valerius Messala, kinek ősére, a szónok Corvinusra, az isteni Augustusnak, Nero dédapjának ebben a tisztségben volt társára, már csak kevés öreg emlékezett. De az előkelő család tiszteletét öregbítette az a minden évre felajánlott ötszázezer sestertius, amelyből Messala ártatlan szegénységét fenntarthatta. Aurelius Cottának és Haterius Antoniusnak is, bár fényűzéssel tékozolták el ősi vagyonukat, a princeps évi járadékot állapított meg.

Ez év elején hevesen felújul a parthusok s a rómaiak éppen hogy megkezdett és folyton halogatott háborúja Armenia birtokáért, mivel Vologaeses sem hagyta, hogy fivére, Tiridates, a tőle adományozott királyságtól elessék, vagy mint idegen hatalom ajándékát bírja, Corbulo pedig a római nép nagyságához méltónak vélte, hogy visszaszerezze Lucullus és Pompeius hajdani hódításait. Ráadásul az armeniaiak kétes megbízhatóságukkal mindkét fél fegyvereit hívogatták, bár országuk helyzeténél, szokásaik hasonlóságánál fogva közelebb álltak a parthusokhoz, s házasodásokkal keveredvén - és a szabadság ismerete híján - inkább az ottani szolgaság felé hajlottak.

(35.) De Corbulónak súlyosabb teher volt a katonák tunyasága, mint az ellenség hitszegése, mivel a Syriából átvezényelt legiók a hosszú békében elkényelmesedtek és a római feladatokat igen nehezen tűrték. Köztudomás szerint voltak ebben a seregben olyan öreg katonák, akik még nem álltak őrt, nem vonultak őrszolgálatra, a sáncot s az árkot szinte új és csodás dolognak nézték, sisak nélkül, vért nélkül, kikenve és kalmárkodva városokban töltötték le katonai szolgálatukat. Elbocsátotta tehát, kiket az öregség vagy betegség gátolt, és kiegészítést kért. Meg is tartották Galatiában s Cappadociában a sorozásokat, s melléjük adtak Germaniából egy legiót, valamint szövetséges lovasokat és cohorsgyalogságot. És továbbra is bőrök alatt tartotta az egész sereget, bár tél volt, annyira kegyetlen, hogy a jéggel borított talaj csak kiásva adott helyet a sátraknak. Sokak tagjait lepörkölte a fagy ereje, és néhányan az őrhelyen pusztultak el. Feljegyezték, hogy egy katonának, aki egy nyaláb fát cipelt, úgy megmerevedtek az ujjai, hogy a teherhez tapadva csonkán maradt karjáról lehullottak. Ő maga - könnyű öltözetben, fedetlen fővel - gyakran ott volt a menetben, a munkákon, dicsérte a buzgókat, vigasztalta a gyengéket, mindenkinek példát mutatott. Azután, mivel az éghajlat s a katonáskodás keménységét sokan nem kívánták, s megszöktek, a szigorúságban keresett orvoslást. Mert az első vagy második vétséget nem megbocsátás követte, mint más seregek-ben, hanem aki a jelvényeket cserbenhagyta, nyomban a fejével lakolt. S a gyakorlatban ez

üdvösnek és a könyörületességnél jobbnak bizonyult, mert ezekből a táborokból kevesebben szöktek meg, mint azokból, amelyekben elnézők voltak.

(36.) Közben Corbulo a legiókat a tavasz beköszöntéig a táborban tartja, megfelelő helyekre elosztja a segédcsapatokat, és megtiltja, hogy csatát kezdeményezni merészeljenek; az őrségek gondját Paccius Orfitusra, a primipilarisi tisztség viselőjére ruházza. Ez jelentette ugyan a barbárok óvatlanságát, és hogy alkalom kínálkozik sikeres vállalkozásra, mégis azt az utasítást kapja, hogy tartózkodjék a sáncok mögött, és nagyobb erőkre várjon. Megszegte azonban a parancsot, és miután a közeli erősségekből néhány lovasosztag érkezett oda és tapasztalatlanságában csatát követelt, megütközött az ellenséggel és vereséget szenvedett. Ettől a veszteségtől megrémülve azok, akiknek segítséget kellett volna nyújtaniuk, ijedt futással a maguk táborába tértek vissza. Ezt Corbulo haraggal fogadta, s a rendreutasított Pacciust, a praefectusokat s katonákat a sáncon kívül táboroztatta, s ebben a gyalázatban tartotta őket, míg csak az egész sereg kérésére feloldozást nem kaptak.

(37.) Tiridates pedig saját hívein kívül fivérének, Vologaesesnek támogatását is élvezve most már nem titokban, hanem nyíltan háborúval fenyegeti Armeniát, s fosztogatta, akiket hozzánk hűnek gondolt, de ha csapatok vonultak fel ellene, kitért előlük, s ide-oda száguldva hírével nagyobb rémületet keltett, mint harccal. Ezért Corbulo, hosszas csatakeresésében csalódva és az ellenség példáját követve arra kényszerült, hogy körös-körül fellángoltassa a háborút; megosztotta erőit, hogy alvezérei s praefectusai többfelől egyszerre támadjanak, egyben utasítja Antiochus királyt, vonuljon a legközelebbi helytartóságok ellen. Mert Pharasmanes, miután megölette árulónak tartott fiát, Radamistust, hogy hozzánk való hűségét bizonyítsa, még készségesebben váltotta tettekre régi gyűlöletét Armenia ellen. Csak ekkor sikerült megnyerni a moschusokat, kiknek népe - mindenkinél jobb szövetségese a rómaiaknak - Armenia úttalan vidékeit nyugtalanította betöréseivel. Így Tiridates tervei teljesen megváltoztak, s követeket küldözött, hogy a maga s a parthusok nevében felvilágosítást kérjenek: a minap adott ugyan túszokat, s megújította a barátságot, amely újabb jótetemények előtt is utat nyithatna; mégis miért akarják őt Armenia régi birtoklásából kiűzni? Vologaeses azért nem kelt fel még mindig háborúra, mert inkább jogosan, semmint erőszakkal szeretnének eljárni; ha azonban kitartanak a háború mellett, nem fog elmaradni az Arsacidák bátorsága s a rómaiak vereségéből már többször tapasztalt szerencséje. Erre Corbulo, jól tudván, hogy Vologaesest Hyrcania elpártolása tartja lekötve, azt tanácsolja Tiridatesnak, kéréseivel Caesarhoz forduljon: ha lemond a távoli és késő reményről, és a pillanatnyit s a biztosabbat követi, szilárd uralom és vértelen birtoklás juthat osztályrészéül.

(38.) Ezután mivel az üzengetés semmivel nem vitte előbbre a béke ügyét, úgy határoztak, hogy kettejük tárgyalására időt s helyet jelölnek ki. Ezerfőnyi lovas őrség lesz vele, mondotta Tiridates; hogy mennyi kísérje Corbulót s milyen fegyvernembeli, nem akarja megszabni, csak rakják le vértjüket és sisakjukat, s a béke jegyében érkezzenek. Bárki halandónak, nemhogy öreg és előrelátó vezérnek nyilvánvaló lett volna a barbár ravaszság: a létszámot azért határozzák meg egyik részről szorosra, ajánlanak viszont másrészről nagyobbat, hogy cselt vessenek; mert ha a nyilazásban gyakorlott lovasságnak védtelen testeket szolgáltatnak ki, mit sem használna a sokaság. Corbulo azonban eltitkolja, hogy átlát a cselen, és azt feleli, hogy helyesebb lenne, ha a közösséget érdeklő dolgokról a két teljes sereg színe előtt tárgyalnának, s olyan helyet választott, amelynek egyik részén a gyalogsorokat befogadó szelíd dombok emelkedtek, a másik síksággá terült, ahol a lovasegységeket lehetett felvonultatni. S a megbeszélt napon elsőnek Corbulo állította fel a szárnyak élén a szövetséges cohorsokat és a királyok segédcsapatait, középen a hatodik legiót, amelyhez az éjszaka más táborokból odavezényelt háromezret csatolt a harmadikból, egyetlen sassal, hogy egy legiónak lássék. Tiridates csak alkonyulatkor vonult fel bizonyos távolságra, ahonnan inkább lehetett látni,

semmint hallani. Így a római vezér találkozás nélkül rendeli el, hogy minden katona a maga táborába távozzék.

(39.) A király, akár mert cselt gyanított, mivel egyszerre többfelé vonultak, akár azért, hogy a Fekete-tengeren és Trapezus városa felől közeledő szállítmányainkat elfogja, sürgősen távozik. De a szállítmányokon sem tudott rajtaütni, mivel a mi őrségeinktől ellenőrzött hegyeken haladtak keresztül, Corbulo pedig, hogy a háború ne húzódjék el hiába, s hogy az armeniaiakat birtokaik védelmére kényszerítse, lerombolni készül a várakat s magának a helytartóságban a legerősebbet, a Volandum nevűt választja; a kisebbeket Cornelius Flaccus legatusra és Insteius Capito táborparancsnokra bízza. Azután körös-körül megszemléli az erődítményeket, gondoskodik az ostrom kellékeiről, és buzdítja a katonákat, hogy a sem békére, sem harcra nem kész, de hitszegéséről és tehetetlenségéről megfutamodással bizonyságot tevő kósza ellenséget vessék ki helyéből, s a dicsőségre és a zsákmányra egyformán legyen gondjuk. Azután négy részre osztja a sereget, egyik részt az ostromtető alá tömörítve a sánc aláaknázására vezeti, másokkal hágcsókat hordat a falakhoz, sokan csóvákat és lándzsákat dobálnak a hajítógépekkel; a lövészeknek s a parittyásoknak kijelöli a helyet, ahonnan ólomgolyókat lövöldözhetnek, hogy a mindenütt egyforma kavargásban egyik rész se vihessen segítséget a szorongatottaknak. Akkora lett erre a harcoló had lendülete, hogy a nap első harmadában a falakat lecsupaszították a védőktől, a kapugerendákat kiforgatták, felhágva elfoglalták az erősségeket, a serdülteket lekaszabolták; közben egyetlen katona sem esett el, igen kevesen sebesültek meg. A pulya tömeget nyilvános árverésen eladták, az egyéb zsákmány a győzteseknek jutott. Hasonló szerencsével harcolt a legatus és a táborparancsnok, s miután egy nap három erődöt elfoglaltak, a többit a rémület, másokat pedig a lakosok elhatározása sorra meghódolásra kényszerített. Ebből merítettek bátorságot a nép fővárosának, Artaxatának a megtámadására. A legiók mégsem a legközelebbi úton vonultak fel, mert ha a falak tövében folyó Araxes hídján kelnek át, lövedékzáporba kerülnek: így bizonyos távolságban és szélesebb gázlókon mentek át.

(40.) Tiridates azonban - szégyenében és félelmében, hogy ha eltűri az ostromot, azt hiszik róla, képtelen segítséget nyújtani, ha pedig meggátolja, a nehéz terepen leköti magát és lovascsapatait - végül elhatározta, hogy megmutatja hadsorait és adott napon csatát kezd, vagy látszólag megfutamodva alkalmat teremt cselvetésre. Ezért hirtelen körülözönli a római hadmenetet, de nem váratlanul a mi vezérünk számára, aki az útra és a harcra egyformán gondolva rendezte el a sereget. Jobboldalt a harmadik legio vonult, balról a hatodik, középen válogatott tízesek; a sorok közé vették be a málhákat, a hátukat pedig ezer lovas fedezte. Előre megparancsolta nekik, ha szorongatják őket, közelharcban szálljanak szembe, a meghátrálókat ne kövessék. A szárnyakon az íjász gyalogság és a többi lovascsapat haladt, miközben a balszárny előbbre nyúlt a dombok tövében, hogy ha az ellenség behatolna közébük, szemből és ív alakjában egyszerre felfogják. Oda-odarúgtatott a másik oldalról Tiridates, de nem egészen lőtávolságig, hanem hol fenyegetőzve, hol félelmet mutatva, hátha meglazíthatná a sorokat és üldözőbe vehetné, akiket szétválasztott. Mikor meggondolatlanságból semmi sem bomlott fel, és mindössze egyetlen lovas decurio hatolt előre nagy vakmerően, de nyilaktól találva példájával engedelmességre késztette a többieket, Tiridates már a sötétség közeledtével eltávozott.

(41.) Corbulo pedig azon a helyen mért ki tábort, és azon gondolkodott, hogy könnyűfegyverzetű legióival éjszaka Artaxata alá vonuljon s ostrommal fogja-e körül, mert úgy vélte, Tiridates oda húzódott vissza. Majd, miután a felderítők jelentették, hogy a király távoli útra indult, és hogy bizonytalan: a médekhez vagy az albanusokhoz igyekszik-e, megvárja a hajnalt, s előreküldi a könnyűfegyverzetűeket, hogy addig is fogják körül a falakat s távolból kezdjék meg az ostromot. De a városiak önszántukból megnyitották a kapukat, és magukat

meg vagyonukat a rómaiaknak adták. Ez az életet hozta meg nekik; Artaxatát tüzes csóvákkal elpusztították és a földdel tették egyenlővé, mivel a falak nagy kerülete miatt megtartani sem lehetett erős őrség nélkül, és nem is volt annyi erőnk, hogy az őrség megszilárdítására és a háború folytatására meg lehetett volna osztani; ha viszont érintetlenül és őrizetlenül hagyjuk, semmi haszon vagy dicsőség abból, hogy elfoglaltuk. Ehhez járul egy szinte az istenség küldte csoda: mert eddig minden napfényben ragyogott; most a falaktól övezett részt hirtelen sötét felhő borította el, s villámok hasogatták, hogy azt lehetett hinni: mintegy a haragvó istenek vetik oda a pusztulásnak. Mindezek miatt imperatorként üdvözölték Nerót és senatusi határozatra hálaáldozatokat mutattak be; szobrokat, diadalíveket és megszakítás nélküli consulságokat szavaztak meg a princepsnek, továbbá, hogy az ünnepek közé iktattassék a nap, amelyen a győzelmet kivívták, melyen hírt adtak róla és amelyen bejelentették, meg más ilyesmit, annyira túlzó dolgokat, hogy Gaius Cassius, aki a többi megtiszteléssel egyetértett, kifejtette: ha a szerencse kedvezésének mértéke szerint mondanának köszönetet az isteneknek, az egész év sem lenne elégséges a hálaáldozatokra, éppen ezért külön kell választani a szent és a munkás napokat, hogy így az isteni dolgokat tiszteljék és az emberieket ne akadályozzák.

(42.) Ezután egy sokféle sorstól hányatott és sokak gyűlöletére érdemesült vádlottat ítélnek el, de nem Seneca hírének csorbulása nélkül. Ez a Claudius uralkodása alatt rémületet keltő, megvásárolható, de az idők változásával sem ellenségeinek kívánsága szerint megalázott Publius Suillius volt, aki inkább akart kártékonynak, semmint könyörgőnek látszani. Közhiedelem szerint az ő megbuktatására újították meg a senatusi határozatot s a Cincius-féle törvény büntetését azokkal szemben, akik pénzért tartottak perbeszédeket. Suillius sem fojtotta vissza panaszait, sem szemrehányásait; vele született szilajságán kívül vén kora is szabadszájúvá tette, és szidta Senecát, ellenségét Claudius barátainak, aki alatt nagyon is méltányos száműzetést kellett elviselnie, meg aztán, hogy a tétlen tanulmányokhoz és az ifjak tapasztalatlanságához szokott Seneca most irigykedik azokra, kik az eleven és romlatlan ékesszólást polgártársaik megvédésére művelik. Ő maga quaestora volt Germanicusnak, Seneca annak családjában házasságtörő. Súlyosabbnak kell-e minősíteni, ha valaki a peres fél akaratából jutalmat kap tisztes munkájáért, mint ha beszennyezi előkelő asszonyok hálószobáját? Miféle bölcsességgel, miféle filozófustanításokkal szerzett a királyi barátság négy éve alatt háromszázmillió sestertiust? Rómában a végrendeleteket és gyermekteleneket szinte a hálójába fogja, Italiát és a tartományokat mérhetetlen uzsorával meríti ki, míg ő munkával kereste szerény vagyonát. Vádat, veszedelmet, mindent inkább eltűr, csak régi és maga szerzette tekintélyét a hirtelen szerencse előtt meg ne alázza.

(43.) Nem hiányoztak, akik ezt ugyanazokkal a szavakkal vagy még rosszabbra kiforgatva jelentették Senecának, s találtak vádlókat, akik azt vallották, hogy a szövetségeseket Suillius asiai proconsulsága alatt kirabolták, a közpénzeket pedig elsikkasztották. Később, mivel egy év vizsgálati időt kaptak, rövidebbnek látták a városban felmerült vádakkal kezdeni, melyeknek ott voltak a tanúi. Ezek a szemére hányták Suilliusnak, hogy heves vádaskodásával a polgárháború kényszerűségébe taszította Quintius Pomponiust, halálba kergette Iuliát, Drusus leányát, s Sabina Poppaeát, és behálózta Valerius Asiaticust, Lusius Saturninust, Cornelius Lupust; azután egész sereg római lovag elítéltetését s Claudius minden kegyetlenségét. Suillius azzal védekezett, hogy mindebből semmit önként nem vállalt, csak a princepseknek engedelmeskedett, míg aztán Caesar félbeszakította beszédét, kijelentvén, hogy atyja feljegyzéseiből tudja, az senki vádolását ki nem kényszerítette. Ezután Messalina parancsait használta pajzsul, de megingott már a védelem: miért nem választottak senki mást, hogy szavát a dühöngő céda rendelkezésére bocsássa? Meg kell büntetni a szörnyű tettekben segédkezőket, ha bűneik jutalmát elnyervén, bűneiket másokra akarják hárítani. Elkobozták tehát vagyonának egy részét (mert fiának és unokájának meghagyták a másikat, s azt is

kivették, amit anyjuk vagy nagyanyjuk végrendelete alapján kaptak), és a Baleari-szigetekre száműzik, de lelke sem a válságos helyzetben, sem elítélése után nem tört meg, s azt beszélték, hogy bőségben és elpuhultságban viselte ezt a magányosságot. Mikor a vádlók Nerullinust, a fiát támadták meg apja gyűlölt volta miatt és zsarolás vádjával, a princeps közbelépett, mivel eléggé kitölthették már bosszújukat.

(44.) Ugyanebben az időben Octavius Sagitta néptribunus egy Pontia nevű férjes asszony iránti szerelmében elvakulva, roppant ajándékokkal házasságtörést vásárol meg tőle, majd nemsokára azt is, hogy hagyja ott a férjét; házasságot ígért neki, és abban is megegyeztek, hogy a nő a felesége lesz. De az asszony, mikor szabad lett, okokat keresett a halogatásra, apjának ellenkezésére hivatkozott, s mivel gazdagabb házastárs reményére akadt, igyekezett ígéretei alól kibújni. Octavius viszont hol panaszkodott, hol fenyegetőzött, azt bizonygatta, hogy elvesztette jó hírét, vagyona kimerült, végül egyedüli kincsét, életét az asszony döntésére bízta. És miután visszautasították, egyetlen éjszakát kért vigasztalásul, hogy lecsillapodjék és a jövőben uralkodni tudjon magán. Megállapodtak az éjszakában, és Pontia egy beavatott szolgálóra bízza a hálószoba őrzését. A férfi egy felszabadított kíséretében érkezik és ruhájába rejtve tőrt visz be magával. Ezután, amint az szerelemben és haragban szokásos, civakodás, kérlelés, szemrehányás, elégtétel; és a sötétség egy része a gyönyörűségnek marad; ettől felhevülten a gyanútlan asszonyt a tőrrel átszúrja, az odafutó szolgálót megsebesítve elijeszti s a hálószobából kiront. Másnap kiderül a gyilkosság; nem vitás a tettes, mivel rá lehetett bizonyítani, hogy együtt háltak. De a felszabadított szolga vállalja a tettet: ő bosszulta meg gazdájának sérelmét, s némelyeket meg is hatott a nagyszerű példamutatással, míg csak a sebesüléséből magához tért szolgáló az igazságot ki nem deríti. Miután az áldozat apja a consulok elé idézte, leköszönt tribunusi tisztségéről, majd senatusi határozattal és az orgyilkossági törvény alapján elítélik.

(45.) Ugyanebben az évben egy nem kevésbé szembetűnő szemérmetlenség nagy közbajokat indított útjukra. Élt a városban egy nő, Sabina Poppaea, Titus Ollius leánya, ki azonban anyai nagyapjának nevét vette fel, a fényes emlékezetű, consuli és triumphatori dísszel tündöklő Poppaeus Sabinusét: Olliust ugyanis még a tisztségek elnyerése előtt megbuktatta Seianus barátsága. Ebben a nőben minden megvolt, csak tisztesség nem. Hiszen anyja, korának messze legszebb asszonya, egyaránt hagyott rá dicsőséget és szépséget, vagyona megfelelt a nemzetség hírének; behízelgő beszédű és korántsem szellemtelen tehetség. Szerénységet mutatott és kicsapongóan élt: ritkán lépett a nyilvánosság elé, akkor is félig elfátyolozta arcát, hogy ne lakassa jól a szemeket, - vagy mivel így illett neki. Hírére sohasem ügyelt, férjei és szeretői között nem tett különbséget, és sem a maga, sem más érzelmeinek nem kötelezte le magát; oda vitte át érzékiségét, ahonnan haszon mutatkozott. Így mikor Rufrius Crispinus római lovaggal élt házasságban, akitől egy fia született, Otho csábította el ifjúságával és fényűzésével, meg mivel úgy tartották számon, mint Nero lángoló barátságának részesét. A házasságtörést nem sokkal később házasság követte.

(46.) Otho vagy szerelmében óvatlanul dicsérgette felesége szépségét s választékosságát a princeps előtt, vagy lángra akarta lobbantani, hogy ha egy asszonyon osztoznak, ez a kötelék is az ő befolyását növelje. Gyakran hallották, amint felkerekedvén Caesar társaságából azt mondogatta, hogy megy Poppaeához; hogy neki jutott a nagy név, a szépség, vágya mindenkinek és öröme a boldogoknak. Az ilyen és efféle csábítások után nem tart sokáig a habozás, Poppaea pedig, miután bejutott, először hízelkedéssel és mesterkedéssel tett szert befolyásra - mintha nem tudna ellenállni szenvedélyének és rabjául esett volna Nero szépségének -, majd a princepsnek már heves szerelmét látva fennhéjázásba csapott át, és ha egy-két éjszakán túl tartóztatták, férjes asszony voltát emlegette, és hogy nem tudja házasságát nélkülözni, Otho annyira lenyűgözte mások számára elérhetetlen életművészetével. Az finom

ízlésű és pompát kedvelő ember, nála a legfőbb ranghoz méltó dolgokat láthat, míg Nero, egy cselédszeretőnek és Acte társaságának a rabja, abból a szolgai együtthálásból semmit sem szedett fel, csak az aljas mocskot. Otho kivettetik a megszokott baráti körből, majd az összejövetelekből és a kíséretből is, és végül, hogy ne a fővárosban játssza a vetélytárs szerepét, Lusitania tartomány élére kerül; itt, egészen a polgárháborúkig, korábbi rossz hírét megcáfolva feddhetetlenül s tisztán élt, békességre vágyva és hatalmában mértékletesebben.

(47.) Nero eddig palástolni igyekezett a gyalázatokat és a bűnöket. Kiváltképpen Cornelius Sullát nézte gyanús szemmel, kinek tompa tehetségét az ellenkezőjére magyarázta, s azt állította róla, hogy ravasz és színlelő. Ezt az aggodalmát a tapasztalt és öreg Graptus, császári felszabadított, aki Tiberius óta jól megismerte a princepsek házát, a következő hazugsággal fokozta: A Mulvius-híd környéke abban az időben hírhedt éjszakai kicsapongások színhelye volt, s eljárt oda Nero is, hogy a városon kívül annál féktelenebbül tombolhasson. Egyszóval Graptus azt hazudja, hogy cselt vetettek neki, ha Flaminius útján tért volna vissza, de a végzet rendeléséből elkerülte, mivel a másik úton, Sallustius kertjei felé ment haza; s ennek az ármánynak szerzője Sulla. Mindezt csak azért, mert a princeps hazatérő szolgáira bizonyos személyek fiatalos féktelenségükben, ami akkor széltében szokásos volt, történetesen ok nélkül ráijesztettek. Sullának sem a szolgái, sem hívei közül senkit nem ismertek fel, s főleg nem fért össze a váddal lenézett és semmiféle merészségre nem képes természete, mégis ugyanúgy, mintha rábizonyult volna, parancsot kap, hogy távozzék hazájából és Massilia falain belül tartózkodjék.

(48.) Ugyanezek consulsága alatt hallgatták meg Puteoli lakosainak küldöttségeit, melyeket külön-külön a városi tanácsosok rendje s a nép menesztett a senatushoz: azok a sokaság erőszakoskodását, ezek a tisztviselők és előkelőségek kapzsiságát panaszolták fel. S hogy ez a meghasonlás, amely kőhajigálásig és gyújtogatással való fenyegetőzésig fajult, ne idézzen elő fegyveres öldöklést, Gaius Cassiust jelölték ki az ügy orvoslására. Mivel az ő szigorúságát nem viselték el, önnön kérésére a Scribonius fivérekre ruházzák át a feladatot és melléjük adnak egy praetori osztagot; az így keltett rémületre, és mivel néhány személyt kivégeztek, a város lakói közé visszatért az egyetértés.

(49.) Nem ismertetném azt az egészen közönséges senatusi határozatot, amely a syracusaiak városának a gladiatori játékokra engedélyezett szám túllépését engedélyezte, ha Paetus Thrasea fel nem szólal és így alkalmat nem ad gáncsolóinak, hogy véleményét megcáfolják. Mert ha azt hiszi, hogy a köz nélkülözi a senatus szabadságát, miért ilyen jelentéktelen dolgokkal törődik? Miért nem a háborúról vagy békéről, adókról és törvényekről mond igent vagy nemet, s más dolgokról, amelyekre a római állam támaszkodik? A senatorok, valahányszor jogot kapnak véleményük nyilvánítására, azt adhatják elő, amit akarnak, követelhetik annak megtárgyalását. Vagy csak az méltó javításra, hogy Syracusában ne rendezzenek költségesebb látványosságokat, és a birodalom minden más dolgában oly nagyszerű rend van, mintha nem is Nero, hanem Thrasea tartaná kezében a vezetést? Ha a legfontosabb kérdések mellett szándékolt hallgatással megy el, mennyivel inkább tartózkodnia kellene a semmiségektől! Thrasea ezzel szemben, mikor barátai magyarázatot kértek, azt felelte, nem azért próbálja az ilyen határozatokat helyesbíteni, mintha nem ismerné a jelen helyzetet, hanem a senatus tiszteletére teszi, hogy nyilvánvaló legyen: nem hanyagolnák el a nagy dolgok gondját, akik a legcsekélyebbekre is felfigyelnek.

(50.) Ugyanebben az évben az adóbérlők kíméletlenségét kifogásoló nép gyakori követelésére Nero azon gondolkozott, ne töröltesse-e el valamennyi közvetlen adót, s ezt ne adja-e gyönyörűséges ajándékként az emberi nemnek. De az idősebbek, miután bőségesen megdicsérték lelki nagyságát, türtőztették hajlandóságát, és megmagyarázták neki: felbomlik a

birodalom, ha csökkentenék a bevételeket, melyekre az állam támaszkodik, hiszen a vámok eltörlése után a közvetett adók megszüntetését fogják követelni. Akárhány adóbérleti társaságot consulok és néptribunusok alapítottak, pedig még akkor is virágzott a római nép szabadsága; a többit később úgy rendezték el, hogy a bevételek aránya és a kiadások szüksége összhangban legyen. Természetesen határt kell szabni a bérlők kapzsiságának, hogy a hosszú éveken át panasz nélkül tűrt helyzet az újabb szorongattatások következtében gyűlölségbe ne csapjon át.

(51.) Elrendelte tehát a princeps, hogy tegyék közzé minden egyes állami adó mindaddig titokban tartott szabályait; az elmulasztott követeléseket egy éven túl ne hajthassák be; Rómában a praetor, a tartományokban a praetori vagy consuli rangú helytartók soron kívül járjanak el az adóbérlők ellen; a katonáknak továbbra is maradjon meg az adómentesség, de nem azok után a dolgok után, amelyekkel kereskednek; s más fölöttébb méltányos dolgokat, amelyeket rövid ideig megtartottak, azután figyelmen kívül hagytak. Mégis érvényben van a negyvened, az ötvened eltörlése és egyéb tilos fizetségeké, bármilyen elnevezést találtak is ki rájuk a bérlők. Szabályozták a tengeren túli tartományokban a gabonaszállítást, és kimondották, hogy a hajókat ne számítsák a kereskedők vagyonához, s azokért ne kelljen adót fizetniük.

(52.) Africa provincia vádlottjait, Sulpicius Camerinust és Pompeius Silvanust, akik annak idején ott proconsuli hatalommal bírtak, Caesar felmentette: Camerinust magánszemélyekkel és kevesekkel szemben, akik inkább a kegyetlenkedés, semmint a zsarolás vádját vetették a szemére; Silvanust egy sereg vádló fogta közre s időt kértek tanúk megidézésére; a vádlott azonnali védekezést követelt, s ő diadalmaskodott vagyonos gyermektelenségével és öregségével, melyet tovább nyújtott azok életénél, akiknek buzgólkodásából megmenekült.

(53.) A vezérek jóvoltából, akik - hogy a diadalmenet jelvényei mindennapivá váltak, - különb díszt reméltek abból, ha a békét továbbra is fenntartják, mindeddig nyugalom honolt Germaniában. Paulinus Pompeius és Lucius Vetus volt ebben az időben a hadsereg két parancsnoka. Hogy azonban a katonaságot mégse tétlenségben tartsák, az a Drusustől hatvanhárom évvel azelőtt a Rhenus szabályozására kezdett töltést fejezte be, Vetus a Mosellát és az Arart próbálta a két folyó között csatornával összekötni, hogy a tengeren, majd a Rhodanuson és az Araron felszállított készletek ezen a csatornán, majd a Mosellán át a Rhenusra, onnan az Oceanusra jussanak, s a szárazföldi út nehézségeinek kikapcsolásával hajó-összeköttetés létesüljön Nyugat és Észak partjai között. Irigyen nézte a munkát Aelius Gracilis, Belgica helytartója; Vetus elriasztására azt mondogatta: ne vigyen legiókat más tartományába, s ne pályázzék Gallia rokonszenvére; aggasztja az ilyesmi az uralkodót, - mert többnyire vele szokták elgáncsolni a tisztes vállalkozásokat.

(54.) Egyébként a megszakítás nélküli tétlenségben az a hír terjedt el a katonák között, hogy elvették a legatusoktól az ellenség megtámadásának jogát. Ezért a frízek - Verritus és Malorix kezdeményezésére, kik ezt a népet kormányozták, amennyire germánokat kormányozni lehet, - ifjúságukat az erdőkön vagy mocsarakon, a harcra alkalmatlanokat a tavakon keresztül kitették a partra, s megszállták a katonák céljaira fenntartott lakatlan földeket. Már kunyhókat vertek, bevetették a földeket s mint ősi birtokukat művelgették, mikor Dubius Avitus, aki átvette Paulinustól a tartományt, Róma erejével kezdte fenyegetni a frízeket, ha nem távoznak régi helyeikre, vagy a császártól nem eszközölnek ki új települést: így rávette Verritust és Malorixot, hogy kéréshez folyamodjanak. El is utaztak Rómába, s míg az egyéb gondokkal elfoglalt Neróra várnak, a barbároknak mutogatott látványosságokon végigmenve eljutottak Pompeius színházába, hogy ott a nép nagyságát szemléljék. Ahogy ott lebzseltek (mert tudatlanok lévén, a játékokban nem találtak gyönyörűséget), és a nézőtéren ülő közönség s az

első sorok közti különbségek felől érdeklődtek - hol ül a lovagság, hol a senatus? -, mikor a senatori helyeken észrevesznek néhány idegen öltözékű személyt, kilétük felől kérdezősködnek, s miután meghallották, hogy olyan népek követeinek jár ki ez a megtisztelés, amelyek vitézségükkel és Róma iránti barátságukkal kitűnnek: „Senki emberfia fegyverforgatásban és hűségben nem különb a germánoknál" - kiáltozzák, lemennek és a senatorok közé telepednek. A nézőközönség jóindulattal fogadta ezt, szinte mint hajdankori lelkességet és nemes vetélkedést. Nero római polgárjoggal ajándékozta meg mindkettejüket, a frízeknek pedig megparancsolta, távozzanak a földekről. Mikor vonakodtak, a hirtelen rájuk küldött segédlovasság kényszerítette őket, mert a makacsabbul ellenszegülőket fogságba hurcolták vagy lekaszabolták.

(55.) Ugyanezeket a földeket az ampsivariusok szállták meg, erősebb törzs nemcsak tömegénél fogva, hanem a szomszédos népek szánalma miatt is, mivel a chaucusok kiűzték őket, és hazátlanul biztonságos száműzetést kértek. Szószólójuk az ottani népek közt híres és hozzánk hű Boiocalus volt, aki elmondta, hogy a cheruscusok zendülésekor Arminius parancsára bilincsbe verték, majd Tiberius és Germanicus vezérlete alatt szolgált, és ötvenesztendei engedelmességéhez még azt is hozzáfűzi, hogy népét a mi fennhatóságunk alá vetette. Mekkora mezőség nyúlik el ott, amelyre csak néha terelik ki a katonák nyájait és marháit! Tartsák csak fent a legelőket jószágaiknak, miközben az emberek éheznek, csak ne akarják inkább a kietlen pusztaságot, mint a baráti népeket. A chamavusoké volt egykor ez a terület, azután a tubasoké és végül az usipusoké. Miként az ég az isteneknek, úgy a föld a halandók nemzetségének adatott; s amely területek elfoglalatlanok, azok közösek. Ezután a napra tekintett fel és a többi égitestet szólította, mintegy azok jelenlétében kérdezgette: az üres földet akarják-e szemlélni? Inkább a tengert zúdítsák a földek elrablóira.

(56.) Avitus meghatottan válaszolt: Tűrni kell a jobbak parancsait; az isteneknek, akikhez könyörögnek, úgy tetszett, hogy a rómaiak dönthessék el, mit adjanak, mit vegyenek el, és hogy más bírákat magukon kívül ne tűrjenek. Ezt az ampsivariusok közösségének válaszolta; magának Boiocalusnak azt, hogy emlékezésképpen barátságára, földet fog adni, amit az - mint árulás díját - visszautasított és még hozzátette:

- Lehet, hogy nincs számunkra föld, amelyen éljünk; hogy ne legyen, amelyen meghaljunk, nem lehet!

És így mindkét részről ellenséges szívvel váltak el. Azok hadba hívták a bructerokat, tenctereket, még távolabbi szövetséges népeket is; Avitus írt Curtilius Manciának, a felső sereg legatusának, hogy a Rhenuson átkelvén, az ellenség mögött csillogtassa meg fegyvereit; ő maga a tencterek földjére vezette legióit és kiirtásukkal fenyegetőzött, ha ügyüket külön nem választják. Miután ezek elpártoltak, ugyanazzal a félelemmel riasztották a bructerokat is, és midőn a többiek is elfordultak mások veszedelmétől, az ampsivariusok népe egyedül maradván, visszatért az usipusokhoz és a tubasokhoz. Az ő földjükről is kiűzték őket; ekkor a chattusokhoz, majd a cheruscusokhoz mentek, mások országában hosszan bolyongtak mint idegenek, ínséget szenvedők, ellenségek, és ami ifjúságuk volt, elhullott; a harcra alkalmatlan korosztályt zsákmányként osztották fel.

(57.) Ugyanezen a nyáron nagy csatára került sor a hermundurok s a chattusok között, miközben egy sótermésben gazdag határfolyót erőszakkal akartak megszerezni. Erre nemcsak az a vágy sarkallta őket, hogy minden dolgot fegyverrel intézzenek el, hanem a beléjük rögződött vallásos meggyőződésük is, hogy ezek a vidékek különösképpen közel vannak az éghez, s az istenek sehol közelebbről nem hallják a halandók kéréseit. Ezért az istenségek kegyéből itt a folyóban s az ottani erdőkben terem a só; nem - mint más népeknél - a tenger kiöntéséből, mikor az megszárad, hanem - miután vizet árasztottak égő fahasábokra - az

egymással ellenkező elemekből, tűzből és vízből áll össze. De a hermunduroknak kedvező háború annál vészesebb volt a chattusokra, mivel a győztesek a szemben álló sereget Marsnak és Mercuriusnak szentelték, s e fogadalommal lovakat, embereket, minden élőlényt leölésre adnak, így ellenségeink fenyegetőzése maguk ellen fordult. De az ubiusok velünk szövetséges városát is váratlan csapás sújtotta. Mert a földből előtörő tüzek majorokat, földeket, falvakat emésztettek el, és elharapóztak egészen a nemrég alapított colonia falaiig. Eloltani nem lehetett, akkor sem, ha záporesők hullottak, sem folyóvízzel vagy más folyadékkal, míg csak - orvosszer híján és a pusztítás miatti haragjukban - a parasztemberek messziről köveket nem hajigáltak, majd az ellenszegülő lángokhoz közelebb hatolván, botokkal s egyéb ütőeszközökkel - mint holmi vadakat - el nem riasztották a lángokat. Végül a testükről letépett ruhákat vetik a tűzre, melyek minél tisztátalanabbak és a használattól elmocskolódottabbak voltak, annál inkább elfojtották a tüzet.

(58.) Ugyanebben az évben a gyülekezőtér Ruminalis-fájának, amely nyolcszázharminc esztendővel azelőtt Remus és Romulus gyermekségét fedezte, ágai elhaltak és törzse kiszáradt: ezt a megfogyatkozást baljós jelnek tartották, míg csak új hajtásokkal újból ki nem zöldült.

XIV. KÖNYV

(1.) Gaius Vipstanus és Gaius Fonteius consulsága alatt Nero a sokáig tervezett bűnt nem halogatta tovább. Uralkodásának tartamával együtt nőtt vakmerősége, és napról napra hevesebben lángolt szerelme Poppaea iránt, aki férjhezmenetelében és Octavia elválasztásában, amíg él Agrippina, nem bízott, ezért gyakori vádaskodásokkal, néha tréfásan korholta a princepset és kiskorú gyermeknek nevezte, aki mások parancsának alávetve nemcsak a hatalomnak, de még a szabadságnak is híjával van. Mert miért halasztódik a menyegzője? Bizonyára szépsége nem tetszik, és triumphator ősei; vagy termékenysége és egyenes gondolkodása? Attól tartanak, hogy ha felesége lesz, legalábbis a senatorok sérelmeit, a népnek az anya fennhéjázása s kapzsisága ellen érzett haragját feltárja. De ha Agrippina csak fia ellenségét tudja mint menyét elviselni, akkor adják őt vissza Otho házastársának; elmegy ő akárhová, ahol inkább hallja a császár gyalázását, semmint látja és még bele is keveredik annak veszedelmébe. Senki sem gátolta ilyenféle kitöréseit, melyek könnyekkel és házasságtörő művészetével célba találtak, mivel mindenki kívánta az anyai hatalom megtörését, de senki sem hitte, hogy a fiúi gyűlölet gyilkossággá fajul.

(2.) Cluvius szerint a hatalom megtartásának vágyában Agrippina odáig ment, hogy déltájban, amikor Nero a bortól és a lakomától felhevült, felcicomázva és vérfertőzésre készen többször is felkínálkozott ittas fiának; s mikor a környezet tagjai már felfigyeltek a szemérmetlen csókokra és a gyalázatot megelőző becézgetésekre, Seneca az asszonyi csábítás ellenszerét nőben kereste, s beküldte Actét, a szabadonbocsátottat, hogy mind a maga veszélyeztetése, mind Nero hírének megromlása miatt aggódva jelentse: mindenki a vérfertőző viszonyt beszéli, mert az anya dicsekszik vele, de a katonák nem fogják tűrni a szentségtörő princeps uralmát. Fabius Rusticus ezt nem Agrippina, hanem Nero bűnös vágyaként említi, amit ugyanennek a szabadonbocsátott nőnek a ravaszsága foszlatott szét. De Cluviusszal egyezően írt a többi szerző is, és a hír is erre hajlik, akár csakugyan megfogant Agrippina agyában ez a szörnyűség, akár hihetőbbnek látszott, hogy az újfajta kéjelgést ő eszelte ki, aki leánykorában - az uralkodás reményében - viszonyt kezdett Lepidusszal; hasonló vágyában egészen Pallas kedvének kereséséig aljasodott, és nagybátyjával kötött házasságában gyakorlatot szerzett minden gyalázatra.

(3.) Nero tehát kerülte a vele való bizalmas együttlétet, s mikor anyja kertjeibe, tusculumi vagy antiumi birtokára távozott, helyeselte, hogy pihenni megy. Végül elviselhetetlennek érezte, bárhol tartózkodik is, és elhatározta, hogy meggyilkolja, csak azon tanakodott, hogy méreggel-e vagy karddal, vagy másféle erőszakkal. S először a mérget választotta. De ha a császári lakomán adják be neki, nem lehetne a véletlenre fogni, hiszen Britannicus már így veszett; szolgáinak megkörnyékezése is nehéznek látszott, mert a bűnök elkövetése során ez a nő megtanult cselvetésekre ügyelni, és előre bevett orvosszerekkel erősítette meg szervezetét. Senki nem tudta, mi módon lehetne titokban tartani a tőrt és a gyilkolást, és attól is tartottak, hogy az ily szörnyű tett végrehajtására kiválasztott személy megtagadja a parancsot. Ekkor ajánlotta fel találékonyságát a felszabadított Anicetus, a misenumi hajóhad parancsnoka, a gyermek Nero nevelője és kölcsönös gyűlölettel Agrippina ellensége. Előadja tehát, hogy olyan hajót szerkeszthetnének, amelynek egy része a tengeren mesterségesen leválik és a mit sem sejtőt kifordítja. Semmi nem képes olyan véletlenekre, mint a tenger; és ha történetesen hajótörésnek esik áldozatul, ki olyan rosszindulatú, hogy merényletnek tulajdonítaná, amit a szelek és a hullámok követtek el? Ráadásul a princeps templomot, oltárokat és más egyebet ad majd az elhunytnak, hogy megmutassa fiúi ragaszkodását.

(4.) Tetszett az ötlet, a körülmények is kedveztek, mivel a császár Baiaeban töltötte a Quinquatrus ünnepét. Oda csalta anyját; el kell viselni a szülői indulatosságot és meg kell engesztelődni, mondogatta, hogy a kibékülés hírét keltse, s ezt az asszonyoknak örömre könnyen hajló hiszékenységével Agrippina is így fogadja. Nero ezután az érkezőnek elébe ment a partig (mert Antium felől közeledett), itt fogadta kézszorítással és öleléssel, s vezeti Bauliba. Ez annak a villának a neve, melyet a misenumi hegyfok és a baiaei tó között beöblösödő tenger mos. Ott állott a többi között egy díszesebb hajó, mintha az is az anya tiszteletére volna szánva, aki megszokta volt, hogy három-evezősoros hajón és tengerész evezősökkel közlekedjék. Ezután lakomára hívják, hogy az éjszakát használják fel a merénylet fedezésére. Egészen bizonyos, hogy akadt áruló, és Agrippina, miután hallott a cselvetésről, - nem tudta, hitelt adjon-e neki, - gyaloghintón vitette magát Baiaeba. Itt a kedveskedés eloszlatta félelmét: Nero szívesen fogadta s a magáénál előkelőbb helyet adott neki. Azután változatos társalgás közben hol ifjúi bizalommal, hol megint tartózkodóan, mintha komoly dolgokat akarna vele közölni, hosszúra nyújtván a vendégséget, kikíséri távozó anyját, szorosabban a szemére és keblére tapadva, akár a színlelés tetézéséül, akár mert veszni szánt anyjának utolsó látása szorítva hatott még elvadult lelkére is.

(5.) Csillagfényes és az elcsendesült tengeren nyugalmas éjszakát adtak az istenek, mintegy a bűn bizonyítására. Nem is sokat haladt még előre a hajó, amelyen Agrippinát két bizalmasa kísérte (közülük Crepereius Gallus a kormányrúd közelében álldogált, Acerronia pedig fekvő úrnőjének lábára hajolva örömmel emlegette a fiúi megbánást és az anya szeretetének visszaszerzését), mikor adott jelre rájuk szakadt a helyiségnek ólomtól súlyos mennyezete. Crepereius alája szorult és azon nyomban ki is szenvedett; Agrippinát és Acerroniát megvédték a kerevet kiemelkedő támlái, melyek történetesen erősebbnek bizonyultak, semhogy a teher alatt berogytak volna. A hajó sem esett szét, annyira megzavarodott mindenki, és mivel a sok beavatatlan akadályozta a merénylet tudóit. Az evezősök ekkor úgy látták jónak, hogy az egyik oldalra menjenek át és így süllyesszék el a hajót. De a váratlan helyzetben ők sem tudtak azonnal egyetértésre jutni, a többiek pedig, az ellenszegülők, lehetővé tették, hogy minél simábban a tengerbe ugorjanak. Acerroniát azonban, miközben oktalanul azt kiáltozza, hogy ő Agrippina, s hogy segítsenek a princeps anyjának, csáklyákkal, evezőkkel és találomra a kezük ügyébe kerülő hajósszerszámokkal agyonverik; Agrippina hallgatott, így kevésbé ügyeltek rá, de azért a vállán mégis kapott egy sebet: úszva, majd az arra vetődő halászbárkák segítségével a Lucrinus-tóig vergődött el, ahonnan villájába vitték.

(6.) Itt felidézte a történteket: hát ezért hívták csalárd levéllel és ezért részesítették oly különös tiszteletben! S a hajónak is a felső része rogyott reája, mint valami földi gépezet, a part közelében, nem szelektől hányva, nem zátonyra sodródva. Elgondolkozott Acerronia halálán is, ugyanakkor a maga sebét is nézegette és arra jutott, hogy egyedüli orvosszer az ármány ellen, ha nem veszi észre. S már küldte is a felszabadított Agermust, jelentse fiának: az istenek kegyéből és az ő szerencséjével kimenekült a súlyos balesetből; kéri, hogy bármennyire megrémült is anyja veszedelmétől, a látogatás gondját halassza későbbre, neki most nyugalomra van szüksége. És közben színlelt gondtalansággal gyógyírt rakat a sebre és borogatásokat a testére; előkeresteti Acerronia végrendeletét, s a vagyontárgyakat lepecsételteti, csakhogy ezt nem színlelésből.

(7.) Nerónak pedig, miközben várja a hírt a merénylet végrehajtásáról, jelentik, hogy Agrippina egyetlen könnyű sebesüléssel megmenekült, és csak annyira sodródott veszedelembe, hogy a kezdeményezőt illetően nem lehet kétsége. Ekkor a félelemtől halálra váltan bizonygatja, hogy máris itt lesz, bosszulni siet, akár hogy a rabszolgákat felfegyverezze, vagy a katonaságot feltüzelje, akár hogy a senatus és a nép elé rohanjon, és a hajótörést, megsebesítését és barátainak megölését hozza fel vádként: kihez folyamodjék ez ellen? Senkihez,

ha Burrus és Seneca ki nem talál valamit. Hívatja is őket azonnal; megállapíthatatlan, hogy előzőleg tudtak-e a dologról. Hosszasan hallgatnak tehát mindketten, hogy ne hiába adjanak tetszése elleni tanácsot. Vagy azt hitték: odáig jutottak már, hogyha meg nem előzik Agrippinát, pusztulnia kell Nerónak? Majd Seneca annyiban volt készségesebb, hogy Burrusra tekintett és megkérdezte, lehet-e katonának gyilkolást parancsolni. Burrus kijelentette, hogy a praetorianusok az egész Caesar-családnak le vannak kötelezve, s Germanicusra emlékezve leszármazottja ellen semmiféle szörnyűséget el nem követnének: hajtsa végre Anicetus, amit ígért. Az minden habozás nélkül vállalja a merénylet végrehajtását. Erre a szóra Nero megvallja: ő azon a napon nyeri el a hatalmat, s ennek adományozója egy felszabadított; menjen hát sebesen s vigye magával a parancsra legkészebbeket. Ő maga, hallván, hogy megérkezett Agermus, Agrippina követe, még vádolásra is felhasználható jelenetet rendez, s egy tőrt vet oda az üzenethozó lábához, majd, mintha tetten érte volna, bilincsbe vereti, hogy megteremtse a látszatot: anyja a princeps vesztére tört, és mivel a merényletet leleplezték, szégyenében önként ment halálba.

(8.) Közben elterjedt Agrippina veszedelmének híre, és mintha véletlenül történt volna. Ki-ki amint meghallotta, rohant le a partra. Ezek az előttük magasló töltésre, azok a legközelebbi csónakokba szálltak; mások, ameddig a víz el nem lepte testüket, belegázoltak a tengerbe; némelyek a kezüket nyújtották feléje; az egész tengerpart betelt panasszal, fogadalmakkal, a mindenfélét kérdezők vagy a bizonytalan válaszokat adók lármájával; fáklyákkal özönlött a népes sokaság, és mikor köztudottá vált, hogy Agrippina megmenekült, már-már szerencsekívánatra készülődnek, míg aztán egy fenyegető fegyveres csapat láttára szétoszlottak. Anicetus őrséggel veszi körül a villát, feltöri az ajtót, az útjába akadó szolgákat elhurcoltatja, végül eljut a hálószoba bejáratáig, amely előtt csak kevesen álltak, a többit a benyomulók keltette rémület elijesztette. A szobában egy szerény lámpás volt és egyetlen szolgáló, egyre nagyobb aggodalmára Agrippinának: senki nem jön a fiától, de még Agermus sem - nem ilyen lenne a kedvező helyzet képe! Most csak magánosság és hirtelen zajok és a végső veszedelem jelei. Amikor már a szolgáló is menni készült, Agrippina megkérdi: „Hát te is elhagysz?” Herculeius hajóparancsnok és Obaritus tengerész centurio kíséretében ekkor pillantja meg Anicetust. Ha látogatására jött, vigye hírül állapota javulását, ha merénylet végrehajtására, ő semmi ilyet a fiáról el nem hisz, az nem ad parancsot anyagyilkosságra. Körülállják ágyát a gyilkosok, és elsőnek a hajóparancsnok sújtott a fejére egy bottal. A kardját már halálos döfésre rántó centuriónak odakiáltotta: „A méhembe döfd!” - s több sebből vérezve kiszenvedett.

(9.) Mindezt egybehangzóan adják elő. Vannak, akik azt írták, hogy Nero megnézte halott anyját és megdicsérte testének szépségét, mások tagadják. Még azon az éjszakán elégették, egy lakomai kereveten és hitvány gyászkellékekkel, sőt amíg Nero volt uralmon, sírhalmot sem hordtak, zárókövet sem állítottak föléje. Majd háziszolgáinak gondoskodásából szerény síremléket kapott, a misenumi országút és a dictator Caesar villája közelében, amely a legmagasabb pontról tekint le az alant elterülő öbölre. A máglya meggyújtása után egy Mnester nevű felszabadítottja kardjába dőlt, nem tudni, úrnője iránti szeretetből-e, vagy mert félt a kivégzéstől. Agrippina már hosszú évekkel azelőtt sejtette, hogy ez lesz a vége, de nem törődött vele. Mert mikor jóslatot kért Neróról, a chaldaeusok azt válaszolták, hogy uralkodni fog s anyját megöli, mire ennyit mondott:

- Öljön meg, csak uralkodjék!

(10.) De a császár csak a bűnös tett elkövetése után fogta fel annak nagyságát is. Az éjszaka hátralevő részében hol hallgatásba merült, még gyakrabban a rettegéstől felindulva és eszét vesztve a napkeltét várta, mintha az majd pusztulását hozná. De Burrus kezdeményezésére

először a centuriók s a tribunusok hízelgése szilárdította meg reménykedésében (kapkodtak a kezéhez s szerencsét kívántak, hogy az előre nem látott veszedelemből és anyja merényletéből megmenekült), majd barátai járultak a templomokba, és miután már volt példa, Campania szomszédos községei áldozatok bemutatásával és követségek küldésével adták tanújelét boldogságuknak. Ő maga az ellenkező színleléstől szomorúan szinte bánta, hogy életben maradt, és könnyezett anyja halálán. De mivel az emberi arccal ellentétben a táj képe nem változik, s előtte lebegett annak a tengernek és partjainak nyomasztó látványa (voltak olyanok is, akik úgy hitték, hogy kürtharsogás hallatszik a körös-körül emelkedő magaslatokról s jajszó az anya sírjából), ezért Nápolyba vonult s levelet küldött a senatusnak, amelynek ez volt a tartalma: tőrrel a kezében rajtakapták a gyilkosságra készülő Agermust, Agrippina bizalmas felszabadítottját, és meglakolt, mert tudott a bűnről és a merényletet előkészítette.

(11.) Megtoldotta régebbről előszedett vádakkal: Agrippina abban reménykedett, hogy közösen uralkodnak, a praetori csapatok asszonyra esküsznek fel, és hogy ugyanígy meggyalázhatja a senatust és a népet is, majd miután csalatkozott, neheztelt a katonaságra s az atyákra és a népre, kifogásolta az ajándékpénzt és a congiariumot, s vészes terveket szőtt előkelő férfiak ellen. Mekkora fáradsággal sikerült elérni, hogy be ne rontson a curiába, hogy ne ő válaszoljon idegen népeknek! Közvetett célzásokkal még a claudiusi időket is kipellengérezte és az akkori uralom minden bűnét anyjára hárította, közszerencsének tüntetvén fel halálát. Mert még a hajótörést is elmondotta, aminek véletlen voltát ki lett volna annyira tompa elméjű, hogy elhiggye? Vagy azt, hogy a hajótörött asszony azért küldött volna fegyveresen egyvalakit, hogy a császár testőrcsapatait és hajóhadát áttörje? Így hát már nem is Nero került rossz hírbe, akinek szörnyűsége mindenki panaszait túlhaladta, hanem Seneca, amiért ilyen szónoklattal tulajdonképpen beismerést írt meg.

(12.) Az előkelőségek csodálatos versengésben mégis megszavazzák a könyörgéseket minden isten párnája előtt, s hogy a Quinquatrus-ünnepeket, amelyeken a cselszövést leleplezték, évenként játékokkal üljék meg; arany Minerva-szobrot állítsanak fel a curiában és melléje a princeps képmását; Agrippina születése napja a tiltott napok között legyen. Thrasea Paetus, aki hallgatással vagy rövid hozzájárulással szokta a korábbi hízelgéseket mellőzni, ekkor elhagyta a senatust és ezzel önmagát veszélyeztette, mások szabadságának útját nem nyitotta meg. Csodajelek is sűrűn, de hiába estek: egy asszony kígyót szült, egy másikat férje ölelése közben villám sújtott halálra; azután a nap hirtelen elsötétedett, és villámcsapás érte a városnak mind a tizennégy kerületét. Mindezek annyira az istenek gondja nélkül történtek, hogy Nero még sok éven át uralkodhatott és folytathatta bűneit. Egyébként, hogy még gyűlöltebbé tegye anyját s eltávolításával bizonyítsa, mennyire fokozódott a maga kegyessége, előkelő asszonyokat: Iuniát és Calpurniát, volt praetorokat: Valerius Capitót és Licinius Gabolust - kiket egykor Agrippina száműzetett, - visszaadta a hazának. Lollia Paulina hamvainak hazaszállítását és számára síremlék építését is megengedte, s Ituriust és Calvisiust, akiket a minap ő maga tiltott ki Rómából, a büntetéstől mentesítette. Mert Silana már meghalt, távoli száműzetéséből Tarentumba visszatérvén, mikor Agrippina, akinek ellenségeskedése miatt buknia kellett, már ingott vagy megenyhült.

(13.) Mégis ott időz Campania városaiban, azon aggódva, miképpen vonuljon be a városba, és hogy engedelmes senatust, hogy népszerűséget talál-e majd. Ezzel szemben a leghitványabbak, akikben gazdagabb nem volt még királyi udvar, azt beszélik neki, hogy gyűlöletes Agrippina neve, és hogy halála felszította a nép szeretetét: menjen csak rettegés nélkül és szemtől szemben tapasztalja, mennyire tisztelik; egyszersmind kérik, hogy elöl mehessenek. És csakugyan, még nagyobb készséget találnak, mint ígérték; amerre elhalad, elébük vonulnak a kerületek, díszbe öltözik a senatus, asszonyok és gyermekek seregei nem és kor szerint rendezve, felállítva, nézők a látványosságok padsoraiban - mint ahogy a diadal-

meneteket bámulják. Innen büszkén és a közszolgaság győzteseként a Capitoliumra vonult, hálaáldozatot mutatott be s belevetette magát minden szenvedélybe, amelyeket az anyja iránt érzett valamiféle tisztelet eladdig nehezen fékezett ugyan, de mégiscsak lassított.

(14.) Régi vágya volt, hogy négylovas versenykocsira hágjon, és nem kevésbé rút kedvtelése, hogy lantot pengetve mint színpadi művész énekeljen. A fogatokkal való versenyzést királyi és a hajdankor hőseitől gyakorolt szokásnak mondogatta, s költők dicséretével ünnepeltnek, és hogy az istenek tiszteletére van szánva. Mert az éneket Apollónak szentelték, s e nagy istenség, a jövőnek tudója, ilyen megtiszteltetésben részesül nemcsak a görög városokban, hanem a római templomokban is. És már nem lehetett megállítani, mikor Seneca és Burrus az egyik megengedését látta jónak, hogy ne erőszakolja ki mind a kettőt. Körülzártak hát a Vaticanus völgyében egy térséget, hogy ott nem bárki szeme láttára fogatokat hajtson. Nemsokára már ő maga hívta a római népet, amely dicséretekkel magasztalta, mert ilyen a tömeg: élvezetekre vágyó és boldog, ha a princeps ugyanarra húz. Egyébként az áruba bocsátott szégyenérzet nem kielégülést hozott neki, mint gondolták, hanem serkentette. S a gyalázat gyengülését remélve attól, ha többeket bemocskol, előkelő családoknak a szükség következtében megvásárolható sarjait is felléptette a színpadon. Úgy vélem, őseiknek tartozom azzal, hogy nevüket - haláluk után - nem írom meg. Mert ez annak is gyalázata, aki inkább az elkövetett hibákért adott pénzt, semmint azért, hogy ne kövessék el őket. Ismert római lovagokat is porondmutatványok ígérésére késztetett hatalmas ajándékokkal, ha ugyan a díjazás olyantól, aki parancsolhat, nem hat mindjárt kényszer erejével.

(15.) Hogy azonban egyelőre mégse nyilvános színházban vesztegesse a becsületét, megrendeztette a Iuvenalia nevű játékokat, amelyekre tömegesen jelentkeztek. Senkinek nem volt akadály sem a nemesi származás, sem a kor, vagy viselt méltóság, hogy görög vagy latin komédiás művészetét bemutathassa, egészen a végképp férfiatlan mozdulatokig s dallamokig. Még előkelő asszonyok is ocsmányságokkal foglalkoztak, s abban a ligetben, amelyet Augustus a hajóscsaták bemutatására szolgáló tó körül létesített, találkozóhelyeket és csapszékeket rendeztek be, és ott kínálgatták a fényűző élet ösztönzőszereit. Osztogattak pénzt is, amelyet a jók kényszerűségből, a féktelenkedők dicsekedve költöttek el. Ettől kezdve elharapóztak a gyalázatosságok és becstelenségek, és a már rég megromlott erkölcsöket még soha semmi több kicsapongással nem tetézte, mint ez a söpredék. Alig lehet még tisztes foglalkozások közben is a szemérmet megtartani, nemhogy a bűnök versenyében szégyenérzet vagy szerénység, vagy bármilyen tisztes szokás megmaradhatna. Végül ő maga is színpadra lépett, miután nagy gonddal próbálta a lantot és hangképző mesterek közreműködésével előre gyakorolt. Testőrosztag vonult ki, centuriók s tribunusok, és Burrus, szomorkodva, de dicsérve. S ekkor először toboroztak „Augustianusok” néven római lovagokat, akik ifjúságukkal és erejükkel tűntek ki, és részben természetüknél fogva viselkedtek kihívóan, részben a hatalom reményében. Ezek nappal és éjjel tapsolva harsogtak, isteni jelzőkkel emlegették a princeps szépségét s hangját; így mintegy érdemeik jutalmául hírben s megbecsülésben éltek.

(16.) A császár azonban, hogy ne csak színpadi művészete váljék közismertté, a költészet művelésében is tetszelgett, és összegyűjtötte mindazokat, akikben volt valami költői tehetség, de jeles hírrel még nem dicsekedhettek. Ezek összeültek és a magukkal hozott vagy csak ott kitalált verseket fűzögették és Nerónak üggyel-bajjal előadott szavait toldozták; ezt mutatja költeményeinek formája is: nem lendületből és lelkesültségből táplálkozik és nem egy szájból árad. A bölcsesség tanítóinak is juttatott időt étkezések után, hogy az ellenkező állításokhoz ragaszkodók vitatkozásában gyönyörködhessen. És nem volt hiány olyanokban, akik komor képüket s nézésüket az udvari szórakozások közepette bámultatni óhajtották.

(17.) Ez idő tájt egy gladiatori látványosság során, melyet Livineius Regulus rendezett (a senatusból való eltávolításáról fentebb számoltam be), jelentéktelen kezdetből szörnyű vérontás támadt Nuceria és Pompeii lakosai között. Mert kisvárosi féktelenséggel egymást csúfolván gyalázkodni kezdtek, majd köveket, végül kardot ragadtak, s erősebbnek bizonyult a pompeiiek népe, akiknél a látványosságot rendezték. Sok nuceriait vittek fel tehát a városba sebektől csonkult testtel, és igen sokan voltak, akik gyermekeik vagy szüleik halálát siratták. Ennek az ügynek az elbírálását a princeps a senatusra, a senatus a consulokra bízta, és mikor ismét az atyák elé került a dolog, a pompeiieket tíz évre nyilvánosan eltiltották az ilyen sokadalomtól, a törvények ellenére szervezett testületeket pedig feloszlatták; Livineiust és a zendülés többi szítóját száműzetéssel sújtották.

(18.) Elmozdították a senatusból Pedius Blaesust is, akit a cyreneiek azzal vádoltak, hogy erőszakkal rajtaütött Aesculapius kincstárán s a katonai sorozást pénzzel és csalással mocskolta be. Ugyancsak a cyreneiek idéztették törvény elé Acilius Strabo volt praetort, akit még Claudius küldött döntőbírónak ama földek ügyében, amelyeket - Apion királynak a királysággal együtt a római népre hagyott egykori birtokait - a legközelebbi földbirtokosok annak idején elfoglaltak s most a régóta tartó féktelenségre és jogtiprásra mint törvényes jogalapra támaszkodtak. A földek bírói elkobzása miatt támadt tehát a bíró ellen a gyűlölség; de a senatus azt válaszolta, hogy nem ismeri Claudius intézkedéseit, és a princepshez forduljanak tanácsért. Nero helyesnek mondotta ugyan Strabo döntését, mégis azt írta, hogy segít a szövetségeseken és az elfoglalt birtokokat nekik engedi.

(19.) Híres férfiak haláleseteit sorolhatjuk most fel, Domitius Aferét és Marcus Serviliusét. Mindketten fontos tisztségek betöltésével és mesteri ékesszólásukkal tűntek ki. Az előbbi törvényszéki szónoklataival, Servilius sokáig a forumon, majd Róma történetének megírásával szerzett magának nevet és választékos életművészetével, mely által amazénál különb hírre tett szert: hasonló tehetség, de jellem dolgában eltérő.

(20.) Nero (negyedik) és Cornelius Cossus consulsága alatt a görög versenyhez hasonló, ötévenként ismétlődő játékot alapítottak Rómában, melyet sokféle szóbeszéd kísért, mint általában minden újdonságot. Mert voltak, akik felhozták: Cnaeus Pompeiust is megrótták az idősebbek, amiért maradandó színházi épületnek vetette meg az alapját, hiszen azelőtt hevenyészett padsorokat és ideiglenes színpadot ácsolva szoktak volt játékokat rendezni; vagy ha még régebbi időkbe megyünk vissza, állva kellett a népnek néznie, mert ha leülhet, egész napokat töltene a színházban folytonos tétlenségben. A látványosságok régi szokása mindenesetre maradjon meg, valahányszor a praetorok ilyeneket rendeznek, de egyetlen római polgárnak se kelljen fellépnie. Így azonban a lassanként kihaló hazai szokásokat végképp kiforgatja a behozott szabadosság, hogy ami csak rontó és rontható, látni lehessen a városban, s az ifjúság elzülljön a külföldi kedvtelésektől, a tornacsarnokok és a tunyálkodás és az ocsmány szerelmeskedés felkarolásától - a princeps és a senatus kezdeményezésére, akik nemcsak szabad utat engedtek a bűnöknek, hanem még erőszakot is alkalmaznak, hogy Róma előkelőit szónoki és költői művészet örve alatt a színpad bemocskolja. Most már csak az hiányzik, hogy testüket is lemeztelenítsék és ökölvívószíjakat tekerjenek a kezükre, s katonáskodás és fegyveres szolgálat helyett ilyen harcokon jártassák az eszüket. Avagy gyarapodik-e az igazság, és be fogják-e a lovagi decuriák a bíráskodás gyönyörű tisztét tölteni, ha szakértő füllel hallgatják a megtört hangokat és az édeskés dallamokat? Az éjszakákat is a gyalázatnak adták, hogy semmi idő a szeméremnek ne maradjon, hanem a vegyes csődületben, amit a legelvetemültebbek nappal megkívántak, a sötétben merészeljék is.

(21.) A többségnek éppen a féktelen kicsapongás tetszett, de azért mégis tisztes neveket használtak ürügyül. Akkori helyzetükhöz mérten őseink sem riadtak vissza a látványosságok gyönyörűségeitől, ezért hívták be az etruszkoktól a színészeket, Thurii városából a lóversenyeket, és Achaia s Asia birtokbavétele után már költségesebb játékokat is rendeztek, de azért egyetlen tisztes származású római a színpadi mutatványokig le nem aljasodott, pedig kétszáz esztendeje már Lucius Mummius diadalmenetének, aki elsőnek adott ilyenféle látványosságokat a városban. De gondjuk volt a takarékosságra is, mert inkább állandó épületet emeltek a színháznak, semhogy mérhetetlen költséggel minden évben fel kelljen építeniük, majd lebontaniuk. A tisztviselők sem fogják annyira kimeríteni családi vagyonukat, a népnek sem lesz oka, hogy görög versenyeket követeljen a tisztségviselőktől, ha ezt a költséget az állam viseli. A szónoki és költői győzelmek serkentik majd a tehetségeket, és egyetlen bírónak sem terhes kötelesség a tisztes tanulmányok és a megengedett szórakozások meghallgatása. Inkább az örvendezésnek, semmint a kicsapongásnak van szentelve a teljes öt esztendőnek ez a néhány éje, amelyeken a nagy tüzek fényénél semmi tiltott dolog nem rejtőzhetik. Valóban, minden szembetűnő gyalázat nélkül zajlott le ez a látványosság; és még csak mérsékelt lelkesedésre sem igen lobbant a nép, mert visszaengedték ugyan a színpadra a pantomimusokat, a szent versenyektől azonban távol tartották őket. Az ékesszólás első díját senki sem nyerte el, hanem Caesart jelentették ki győztesnek. A görög viselet, amelyben ezeken a napokon igen sokan jártak, később divatját múlta.

(22.) Mindezek közben üstököscsillag is felragyogott, amelyről a sokaságnak az a hiedelme, hogy uralkodóváltozást jelez. Tehát mintha már el is űzték volna Nerót, azon tanakodnak, ugyan kit fognak választani. Rubellius Plautus neve kezdett közszájon forogni, akinek nemessége, anyja révén, a Iulius-családtól származott. Ő maga - szigorú életmódjával, tiszta és zárkózott házával - az ősi szokásokat ápolgatta, s minél inkább visszahúzódott félelmében, annál nagyobb hírre tett szert. Szaporította a szóbeszédet egy villámcsapásnak hasonló hiúságból eredő magyarázata. Minthogy a simbruviumi vizek mellett, a Sublaqueum nevű villában lakomázó Nero ételeit villám érte s asztalát szétzúzta, s ez a tiburiak szomszédságában esett meg, ahonnan apai ágon Plautus származott, őt hitték az istenek jelöltjének, és sokan vették körül figyelmességükkel, kiknek számára az új és bizonytalan dolgok idő előtt való ápolása mohó és többnyire csalóka vágy. Így hát ennek hatására Nero megszerkeszt Plautusnak egy levelet: gondoljon a város nyugalmára s a gonosz hírek terjesztőitől különítse el magát; vannak Asiában ősi földjei, amelyeken biztonságban és zavartalanul élvezheti ifjúságát. Ezért Plautus feleségével, Antistiával, és kevés barátjával oda vonult el.

Ugyanezekben a napokban a fényűzés szerfölötti vágya rossz hírt és veszedelmet hozott Neróra, mivel beúszott a városba bevezetett Aqua Marcia forrásba, s úgy találták, hogy fürdésével beszennyezte a szent ivóvizet és a helyhez fűződő tiszteletet. S az utána jelentkező veszélyes betegség az istenek haragját erősítette meg.

(23.) Corbulo pedig - Artaxata feldúlása után kiaknázandónak vélvén a friss rémületet - Tigranocerta elfoglalására vonul, hogy a város lerombolásával az ellenség félelmét fokozza, vagy ha megkímélné, a nagylelkűség hírét szerezze meg: odavonul, nem ellenséges sereggel, hogy kegyességének reményét ne foszlassa szét, de nem is elővigyázatlanul, mivel ismerte, mily könnyen változik e nép; amennyire tunya veszélyek vállalására, alkalomadtán annyira megbízhatatlan. A barbárok - ki-ki természete szerint - részint kérésekkel jelentkeztek, némelyek elhagyták falvaikat és úttalan helyekre távoztak; és voltak, akik szeretteikkel együtt barlangokba rejtőztek. A római vezér tehát különböző módszerekkel él: könyörületes a meghódolókhoz, gyors a szökevényekkel szemben, irgalmatlan azokhoz, akik rejtekhelyekre húzódtak; a barlangok száját s rőzsével és cserjékkel eltömött kijáratait tűzzel füstöli ki. Mikor határaik mellett vonult, többször rajtaütöttek a mardusok, ez a rablásban gyakorlott s a

benyomulók ellen hegyektől védett nép; Corbulo a rájuk küldött hiberekkel pusztította őket s az ellenség vakmerőségét idegen vérrel bosszulta meg.

(24.) Magát és seregét nem ütközetből eredő károk, hanem ínség és a fáradalmak gyengítették, úgyhogy marhahússal kényszerültek elűzni éhüket; a mindehhez járuló vízhiányt, a nyári forróságot, a hosszú utakat csak a vezér tűrése enyhítette, aki ugyanannyit, sőt a közkatonánál többet is elviselt. Innen megművelt földekre értek, learatták a vetést, és a két vár közül, amelyekbe az armeniaiak menekültek, az egyiket rohammal foglalták el; az első támadás visszaverőit ostrommal szorongatják. Innen a Taurauniteș-törzs területére mentek át, ahol előre nem látott veszedelmet került el. Nem messze sátrától egy nem közrendű, felfegyverzett barbárt találtak, aki a kínvallatás során kiadta a cselszövés tervét, önmagát mint szerzőt és társait. Bűnösnek bizonyították, és megbüntették azokat, akik barátság örve alatt cselt akartak vetni. Nem sokkal ezután Tigranocertából küldött követek hozzák a hírt: tárva-nyitva a kapuk, a lakosság várja a parancsokat; egyszersmind vendégajándékul egy aranykoszorút nyújtottak át. El is fogadta tisztességgel, és a várostól semmit nem vett el, hogy bántatlanul annál készségesebb engedelmességben maradjanak.

(25.) De Legerda erődjét, melyet dacos fiatalság zárt be, nem harc nélkül vívták meg, mert azok még a falak előtt is csatára merészkedtek, és mikor a falak mögé szorították őket, akkor is csak az ostromtöltésnek és a behatolók fegyvereinek engedtek. Mindez annál könnyebben sikerült, mivel a parthusokat a hyrcaniai háború kötötte le, a hyrcanusok pedig a római princepshez küldtek, hogy szövetséget kérjenek, és Vologaeses ott tartását a barátság zálogának tüntették fel. Corbulo, hogy az Euphratesen való átkelés után ellenséges őrszemek körül ne fogják őket, visszatérőben védőkísérettel a Vörös-tenger partjaiig vezette le őket, ahonnan a parthusok határainak elkerülésével hazai földjükre érkeztek vissza.

(26.) Sőt Tiridatest is, mikor a médeken keresztül Armenia határvidékeire behatolt, miután Verulanus legatust segédcsapatokkal előreküldte, maga, gyors legiókkal, messze távozásra és a háborús remény feladására kényszerítette; akiket ellenfeleinknek ismert meg, gyilkolva és gyújtogatva végigpusztította, és már birtokában tartotta Armeniát, mikor megérkezett Tigranes, akit Nero az uralom átvételére választott: előkelő cappadociai sarj, Archelaus király dédunokája, de mivel sokáig túszként élt Rómában, a szolgai tűrésig alázatos. Nem is egyetértésben fogadták, mert némelyekben élt még az Arsacidák szeretete; viszont a többség megunta a parthusok fennhéjázását és inkább akarta a rómaiaktól kapott királyt. Adtak melléje őrséget is, ezer legionariust, három szövetséges cohorsot s két lovasosztagot; és hogy az új királyságot könnyebben meg lehessen védeni, Armeniának az illetők területeivel határos részeit Pharasmanes és Polemo, Aristobulos és Antiochus parancsa alá rendelték. Corbulo az Ummidius helytartó halálával megürült Syriába vonult, amelyet reá bíztak.

(27.) Ugyanebben az évben Asia híres városai közül Laodicea, melyet földrengés döntött romba, minden segedelmünk nélkül, a maga erejéből talpra állott. Italiában pedig Puteoli régi városa coloniajogot és -nevet kap Nerótól. De az öreg katonák, akiket Tarentumba és Antiumba osztottak be, mégsem segítettek az elnéptelenedő helységeken, mert a többség szerteszéledt azokba a tartományokba, amelyekben szolgálatukat letöltötték; nem szoktak hozzá sem a házasélet vállalásához, sem gyermekek neveléséhez, így utódok nélkül, árván hagyták házaikat. Mert nem egész legiókat telepítettek le tribunusaikkal és centurióikkal és kinek-kinek az egységébe tartozó katonákkal - mint hajdanában -, hogy egyetértéssel és szeretettel községet alkossanak, hanem különböző egységekből, vezető nélkül, egymásnak ismeretlenül, kölcsönös megértés híján, szinte más emberfajtából hirtelen sereglettek össze, inkább tömeg, mint telepes község.

(28.) A praetorválasztást, melyet a senatus közreműködésével szoktak megtartani, mivel hevesebb harc közepette viharossá forrósodott, a princeps azzal csendesítette le, hogy a szám fölött pályázó hármat egy-egy legio élére állította. S fokozta az atyák tekintélyét azzal a rendelkezésével, hogy akik a polgári kereset bíráitól a senatushoz fellebbeztek, ugyanannyi pénzt kockáztassanak, mint amennyit a császárhoz fellebbezők: mert a fellebbezés addig szabad volt és bírságtól mentes. Az év végén Vibius Secundus római lovagot a maurusok vádjára zsarolás címén elítélik és Italiából kitiltják; fivérének, Vibius Crispusnak a befolyásával érte el, hogy nem súlyosabb büntetéssel sújtották.

(29.) Caesennius Paetus és Petronius Turpilianus consulsága alatt súlyos veszteséget szenvedtünk Britanniában. Itt Didius helytartó is, mint említettem, csak a meghódított területeket tartotta meg, utódát, Veraniust pedig, miután jelentéktelen rajtaütéssel háborgatta a silurokat, a halál gátolta meg a háború kiterjesztésében. Életében a szigorúság nagy híre övezte, végrendeletének szavaiban nagyravágyónak mutatkozott, mert áradozva hízelgett Nerónak, majd hozzátette: meghódította volna neki a tartományt, ha még két évig élhetett volna. De akkor a harci tapasztalatokkal rendelkező Paulinus Suetonius vette át Britanniát, a nép körében elterjedt szóbeszéd szerint, amely senkit ellenfél nélkül nem hagy, Corbulónak vetélytársa, ki Armenia visszaszerzésének dicsőségét a zendülők leigázásával akarta elérni. Ezért a lakosaitól erősen védett és a szökevényeket befogadó Mona szigetét készül megtámadni, s lapos fenekű hajókat ácsoltat a sekély és bizonytalan parti víz legyőzésére. Így a gyalogság; a lovasok a gázlón követték őket, vagy a mélyebb vízben lovon úsztatva keltek át.

(30.) Ott állott kint a parton az ellenséges sereg, fegyverekkel, férfiakkal sűrű; a futkosó asszonyok fúriák módjára - gyászos öltözetben, kibontott hajjal - fáklyát tartottak maguk előtt; körös-körül a druidák égre emelt karral imákat, átkokat szórva. A látvány újdonsága úgy megdöbbentette a katonákat, hogy tagjaik szinte elernyedtek, és mozdulatlan testüket a sebek elé tárták. Azután a vezér buzdítására és magukat ösztökélve, hogy asszonyok és megszállottak hadától ne rettegjenek, előreviszik a jelvényeket, leterítik és tulajdon tüzükbe borítják a szembejövőket. Őrséget állítanak ezután a legyőzöttek mellé, s kivágják a borzasztó babonaságoknak szentelt ligeteket: mert fogolyvérrel behinteni az oltárokat és emberi belekből kérdezni meg isteneiket - kegyes szokásnak tartották. Ezzel volt elfoglalva Suetonius, mikor a tartomány hirtelen elpártolását jelentik.

(31.) Prasutagus, az icenusoknak hosszú gazdagsága miatt híres királya, Caesart jelölte meg örökösének, s két leányát, abban a hiszemben, hogy ezzel a figyelemmel országát s házát mentesíti a jogtalanságtól. Ám épp az ellenkezőjére fordult a dolog, olyannyira, hogy országát a centuriók, házát az állami rabszolgák mint holmi zsákmányt dúlták. Mindjárt az elején feleségét, Boudiccát, megkorbácsolták, és leányait megbecstelenítették. A legelőkelőbb icenusokat - mintha a rómaiak az egész vidéket ajándékba kapták volna, - kiforgatták örökölt javaikból és a király rokonaival mint rabszolgákkal bántak. Erre a gyalázatra és még súlyosabbaktól félve, mivel máris provinciává süllyedtek, fegyvert ragadnak, zendülésre bőszítik a trinobasokat és másokat, kik a szolgaságba még bele nem törvén, ádázul gyűlölték a kiszolgált római katonákat, és titkos összeesküvésekkel megfogadták, hogy visszaszerzik szabadságukat. Mert a camulodunumi colonia legújabb telepesei házaikból kiűzték, földjeikről elkergették, fogolynak, szolgának nevezték őket, miközben a katonák csak szították az öregek féktelenkedését, mert hasonló életet éltek és ugyanilyen szabadosságban reménykedtek. Azonkívül az isteni Claudiusnak emelt templomot szinte az örök zsarnokság fellegvárának tekintették, mert a kijelölt papok a vallás ürügyén minden vagyonukat eltékozolták. Nem is látszott nehéznek kiirtani a coloniát, amelyet semmiféle erődítés nem övezett: erre a mi vezéreinknek kevéssé volt gondjuk, mert a kellemetességgel inkább törődtek, mint a hasznossággal.

(32.) Ezek közben Camulodunumban minden látható ok nélkül ledőlt és visszafelé fordult a győzelem szobra, mintha meghátrálna az ellenség elől; az őrjöngésig felzaklatott asszonyok azt jósolgatták, hogy közeledik a vég; idegen hangok zúgását hallották a curiájukban; üvöltésektől visszhangzott a színház, s a Tamesa torkolatában a feldúlt colonia képét lehetett látni; végül a véresnek látszó Oceanus a dagály elvonultával embertestű alakokat hagyott hátra, amit a britannok reménykedésre, az öreg katonák viszont rettegésre magyaráztak. De mivel Suetonius messze távol volt, Catus Decianus procuratortól kértek segítséget. Az mindössze kétszáz embert küldött megfelelő fegyverek nélkül; bent pedig csak csekély számú katonaság volt. Bíztak a templom oltalmában, egyszersmind azoktól akadályozva, kik mint a zendülés titkos tudói a terveket zavarták, sem árkot, sem sáncot nem húztak előtte, az öregeket és az asszonyokat sem távolították el, hogy csak az ifjak maradjanak: a szinte mélységes békében élő óvatlanokat barbár sokaság özönli körül. A megrohanáskor minden egyebet kiraboltak vagy felgyújtottak: a templomot, amelyben a katonaság összetömörült, két napig ostromolták, s elfoglalták. A győztes britannus Petilius Cerialisszal, a kilencedik legio segítségül siető legatusával is szembeszállt, a legiót szétszórta, és a gyalogosokat lemészárolta: Cerialis a lovasokkal be tudott menekülni a táborba és az erődítmények mögött védelmet talált. E vereség hatására és a tartomány gyűlölete miatt, melyet az ő kapzsisága hajtott háborúba, Catus procurator reszketve Galliába ment át.

(33.) Suetonius viszont - csodálatos állhatatossággal - az ellenséges vonalak között Londiniumba vonult, ebbe a colonianévvel ugyan nem ékeskedő, de a kereskedők és ott összetalálkozók sokasága folytán igen népes helységbe. Itt azt mérlegelte, e várost válassza-e a harc színhelyéül, majd miután meggondolta a katonaság csekély létszámát, s hogy elég nagy tanulság volt a vakmerő Petilius bűnhődése, elhatározta: egyetlen város kárával megmenti az egészet. A segítségéért esdők sírása és könnyei sem hajlították meg, hanem jelt adott az indulásra, a kíséretre jelentkezőket hadmenetének részeként befogadta, és akiket harciatlan nemük, vagy fáradt koruk, vagy a hely édessége visszatartott, azokat az ellenség leöldöste. Ugyanez a csapás sújtotta Verulamium municipiumát is, mert a barbárok elkerülték az erősségeket s az őrhelyeket, és a hadiraktárra pályáztak, ami leggazdagabb a fosztogatóknak és a védőknek nem biztonságos: csak a zsákmánynak örvendeztek, és mással nem törődtek. Mintegy hetvenezer római polgár és szövetséges pusztult el az említett helyeken, mint megállapították. Mert nem ejtettek, nem is adtak el foglyot, sem egyéb háborús kereskedést nem folytattak; siettették a gyilkolást, az akasztófát, máglyát, keresztet, mint akik úgyis lakolni fognak, de bosszújukkal addig is elébe vágnak.

(34.) Suetoniusnak rendelkezésére állt már a tizennegyedik legio a húszasok különítményével és a legközelebbi táborokból érkezett segédcsapatok, mintegy tízezer fegyveres, mikor arra készül, hogy felhagy a várakozással és csatában megütközik. Kiválaszt egy szűk szakadékkal és hátulról erdővel lezárt helyet: előzőleg kellőképpen felderítette, hogy csak szemközt van ellenség, és a síkság nyitott, nem kell félni cseltől. Sűrű sorokban felállott tehát a legio gyalogsága, kétoldalt a könnyűfegyverzetűek, a szárnyak élén összevonva a lovasság. A britannusok csapatai viszont rendezetlen emberrajokban és lovascsoportokban fickándoztak, addig soha nem látott sokaság, és annyira elbizakodottan, hogy győzelmük tanúiul az asszonyokat is magukkal hozták és szekerekre rakták, melyeket a mező legkülső szegélyén túl helyeztek el.

(35.) Boudicca a harci szekéren maga elé állította leányait, és amint egy-egy törzshöz odaért, bizonygatta, hogy a britannusok szoktak ugyan asszonyi vezetés alatt háborúskodni, de ő most nem, mint dicső ősök sarja, királyságáért és vagyonáért akar bosszút állni, hanem mint egy a nép közül, az elvesztett szabadságért, ütlegekkel borított testéért, leányainak meggyalázott tisztességéért. Odáig fajult már a rómaiak mohósága, hogy sem testüket, de még öregségüket

vagy szüzességüket sem hagyják bemocskolatlanul. De megsegítik az istenek a jogos bosszúállást: elhullott a legio, amely csatát kockáztatott; a többiek táborban rejtőznek, vagy futáson törik a fejüket. Ennyi ezernek még a lármáját, a kiáltozását sem fogják elviselni, nemhogy rohamukat és karjuk erejét. Ha fontolóra veszik a fegyveresek számát, a háború okait, győzniük kell ebben a csatában, vagy elesnek. Ezt végezte ő, az asszony: a férfiak ám éljenek és szolgáljanak!

(36.) Még Suetonius sem hallgatott ilyen válságos helyzetben: bár bízott vitézségükben, mégis egyszerre buzdította és kérte őket, hogy ne törődjenek a barbárok zúgásával és hiú fenyegetéseivel. Több asszonyt lehet ott látni, mint ifjút. Nem termettek háborúra, fegyverre, nyomban meg fognak hátrálni, mihelyt újra megismerik a győztesek kardját és vitézségét, amely elől annyiszor megfutamodtak. Sok legióban is kevesen vannak olyanok, akik a csatákat eldöntik, s az ő dicsőségüket fogja öregbíteni, ha csekély csapattal egy egész hadsereg hírét szerzik meg. Csak tömött sorokban és hajítófegyvereik kidobása után pajzzsal és karddal, megállás nélkül, zsákmányra nem gondolva, kaszaboljanak és öldököljenek tovább: a győzelem kivívása után minden az övék lesz. Oly lelkesedés fogadta a vezér szavait, az öreg és csatákban kipróbált katonák úgy felkészültek a dárdák elhajítására, hogy Suetonius a sikerben biztosan adott jelt a harcra.

(37.) A legio először mozdulatlanul állt a sorban, és a szűk helyet, mint erősséget tartotta, majd miután az ellenség közelebb vonultával biztos célzású fegyvereit már kimerítette, mintegy ék alakban előrerontott. Ugyanígy rohamoznak a segédcsapatok, s a lovasság is előreszegzett lándzsákkal áttöri, ami útjába akadt és ellenállt. A többiek meghátráltak, nehéz menekvéssel, mivel a körös-körül elhelyezett szekerek elzárták a kijárásokat. A katonaság az asszonyok öldösésétől sem tartózkodott, s a hajítófegyverektől átjárt igásállatok is az emberi hullák halmait növelték. Híres és a hajdani győzelmekhez méltó dicsőséget szereztek ezen a napon: mert vannak, akik szerint nem kevesebb, mint nyolcvanezer britannus hullott el, míg katonáink közül mintegy négyszázan estek el és nem sokkal többen sebesültek meg. Boudicca méreggel vetett véget életének. Poenius Postumus, a második legio táborparancsnoka is, mikor tudomást szerzett a tizennégyesek és a húszasok sikereiről, - mivel a maga legióját elütötte hasonló dicsőségtől, s a katonai fegyelem ellenére megtagadta a vezér parancsát, - kardjával átszúrta magát.

(38.) Ezután összevonták az egész sereget, és bőrök alatt táboroztak, hogy a háborút végleg befejezzék. A csapatokat Caesar is növelte a Germaniából küldött kétezer legionariusszal, nyolc segédcohorsszal és ezer lovassal; megérkezésük után a kilenceseket legiokatonasággal egészítették ki, a cohorsokat és lovasegységeket új téli táborokban helyezték el, s azokat a törzseket, amelyek ingadozónak vagy ellenségesnek mutatkoztak, tűzzel-vassal pusztították. De semmi úgy nem gyötörte őket, mint az éhség, mert a vetéssel nem gondoltak, minden kor csak a háborúval törődött, a mi készleteinket pedig maguknak szánták. A legelszántabb törzsek lassabban hajlottak a békére, mivel Iulius Classicianus, akit Catus utódaként küldtek, és aki Suetoniusszal meghasonlott, a köz javát személyes torzsalkodással akadályozta, s már előbb azt terjesztette, hogy meg kell várni az új helytartót, aki ellenséges harag és a győztes gőgje nélkül, nagylelkűen fog a meghódoltakkal elbánni. Ugyanakkor azt jelentgette a fővárosba, hogy ne számítsanak a harcok befejeződésére, csak ha más lép Suetonius helyébe, akinek kudarcait hitványságának, sikereit a szerencsének tulajdonította.

(39.) Ezért Britannia állapotának megvizsgálására egy szabadonbocsátottat küldtek ki, Polyclitust, és Nero nagyon remélte, hogy az ő tekintélyével nemcsak a helytartó és a procurator között lehet egyetértést teremteni, hanem a barbárok lázadó indulatait is megbékéltethetik. Nem is mulasztotta el Polyclitus, hogy - miután roppant kíséretével megnyomorította Italiát s

Galliát és átkelt az Oceanuson - a mi katonáinkban is ne keltsen félelmet. De az ellenség csak nevetett rajta: ott még akkor is lobogott a szabadság lángja, nem ismerték a szabadonbocsátottak hatalmát, s csodálkoztak, hogy az ekkora háborút viselő vezér és hadsereg szolgáknak engedelmeskedik. A császárnak mégis mindent enyhébb formában jelentettek, és az ügyek intézésére visszatartott Suetonius, - mivel néhány kikötött hajót s legénységüket elvesztette, - mintha tovább tartana a háború, parancsot kap, hogy seregét adja át a consuli méltóságból távozó Petronius Turpilianusnak, aki nem ingerelte az ellenséget, az sem ingerelte őt, így a tunya semmittevést a béke tisztes nevével illette.

(40.) Ugyanebben az évben Rómában két feltűnő bűntettet követtek el, az egyiket senatori rendű ember, szolgai vakmerőség a másikat. Domitius Balbus volt praetor egyfelől hosszú öregsége, másfelől gyermektelensége és pénze miatt ármányoknak volt kitéve. Rokona, a tisztségek elnyerésére szánt Valerius Fabianus, az ő nevében végrendeletet hamisított, s bevonta Vinicius Rufinus és Terentius Lentilius római lovagot. Ezek Antonius Primust és Asinius Marcellust nyerték meg társnak. Antonius a vakmerőségig tettre kész volt, Marcellus a dédapjáról, Asinius Pollióról híres, és jelleme miatt nem is tartották volna megvetendőnek, csak éppen a szegénységet hitte a legfőbb bajnak. Fabianus tehát az említett társakkal és más kevésbé ismertekkel lepecsételteti az okmányt. Ezt a senatusban rábizonyítják és Fabianust s Antoniust - Rufinusszal és Terentiusszal egyetemben - a Cornelius-féle törvény alapján elmarasztalják; Marcellust őseinek emléke és a császár kérése inkább csak a büntetéstől, semmint a becstelenségtől mentette meg.

(41.) Megbuktatta ez a nap Pompeius Aelianust is, a fiatal volt quaestort, mivel tudomása volt Fabianus üzelmeiről, s ezért kitiltották Italiából és hispaniai szülőföldjéről. Hasonló gyalázat éri Valerius Ponticust, amiért a vádlottakat, hogy ne a város kormányzója előtt tárgyalják ügyüket, a praetornál jelentette fel, hogy így egyelőre a törvényesség látszata alatt, majd később bűnpártolással a megtorlást kijátssza. Hozzáteszik a senatusi határozathoz, hogy aki ilyen szolgálatot pénzért vesz vagy árul, ugyanúgy büntettessék, mint akit büntetőperben rágalmazás miatt elítéltek.

(42.) Nem sokkal később Pedanius Secundus városkormányzót tulajdon rabszolgája ölte meg, vagy a szabadon bocsátás megtagadása miatt, amelynek árában már megállapodtak, vagy mert lángoló vágy ébredt benne egy fiú szerető iránt, és urát nem tűrte vetélytársnak. Egyébként, midőn ősi szokás szerint a ház egy fedél alatt lakó egész népét ki kellett volna végezni, a sok ártatlant védelmező nép összecsődült, s valóságos zendülésre került sor; a senatust is összehívták, amelyben szintén voltak, akik a túlzott szigort elítélték, míg a többség semmi változtatást nem akart megszavazni. Az utóbbiak közül Gaius Cassius, mikor a szólás sora rákerült, ily módon adta elő véleményét:

(43.) - Gyakran voltam jelen ebben a testületben, összeírt atyák, mikor őseink intézkedéseivel és törvényeivel szemben új senatusi határozatokat követeltek, és én nem szegültem szembe, nem mintha kételkedtem volna abban, hogy hajdan minden ügyben jobban és helyesebben jártak el, és hogy amin változtattak, az rosszabbra változott, de nem akartam olyan színben feltűnni, mintha az ősi szokásokért rajongva, túlbecsülném ügybuzgalmamat. Ugyanakkor: ha élvezünk valamelyes tekintélyt, azt gyakori ellenállással aláaknázni nem tartottam jónak, hadd maradjon érintetlen, ha egyszer a köznek az én tanácsaimra lesz szüksége. Ez ma bekövetkezett: egy volt consult tulajdon házában öltek meg szolgai cselszövéssel, amit senki meg nem akadályozott, senki el nem árult, bár még senki sem vitatta azt a senatusi határozatot, amely halálbüntetéssel fenyegeti az egész ház népét. Szavazzatok csak, Herculesre, büntetlenségükre: de kit fog akkor méltósága megvédelmezni, ha a város kormányzósága nem segített? Kit fog szolgáinak sokasága oltalmazni, ha Pedanius Secundust négyszázan nem védték meg?

Kinek siet segítségére a háza népe, amely még megfélemlítve sem törődik veszedelmünkkel? Vagy talán, mint némelyek hazudni nem restellik, rajta esett jogtalanságért állt bosszút a gyilkos, mert atyai vagyonáról kötött megállapodást, vagy nagyapjának rabszolgáját akarták tőle elvenni? Hát akkor jelentsük ki magunk, hogy az úr meggyilkolását jogosnak látjuk.

(44.) - Van még kedvünk érveket keresni ahhoz, amit nálunk bölcsebbek már mérlegeltek? De még ha most kellene is először döntenünk, azt hiszitek-e, egy szolga úgy szánta el magát ura meggyilkolására, hogy fenyegető szó ki nem csúszott a száján, hirtelenségében semmit sem szólt? Tegyük fel, hogy tervét titokban tartotta, fegyvert szerzett a miről sem tudók között: de hát az őrségen keresztülmenni, a hálószoba zárját feltörni, világosságot gyújtani, a gyilkosságot végrehajtani - mindenki tudta nélkül? A bűnös tettet sok jel szokta megelőzni: ha a szolgák ezt elárulják, akkor majd élhetünk magunkban is a sokak között, biztonságban az aggódók között, végül, ha mégis el kell pusztulnunk, nem bosszulatlanul a vétkesek között. Gyanús szemmel nézték őseink a szolgai lelkeket, még ha ugyanazon a birtokon vagy ugyanabban a házban születtek is, és uruk szeretetét azon nyomban megkapták. De mióta idegen nemzetek vannak házunk népe között, kiknek mások a szokásai, idegen isteneket vagy semmit sem imádnak, ezt a zagyva tömeget csak megfélemlítéssel tarthatjuk féken. De egyesek ártatlanul fognak meghalni. Hát a megfutamított seregből is, mikor minden tizediket halálra botoznak, a derekakra is rákerül a sor! Van valami méltánytalanság minden nagy példában, amit egyesek sérelmével szemben a köz haszna kárpótol.

(45.) Cassius véleményével senki nem mert egyedül szembeszállni, de válaszul felhangzottak a rabszolgák számát, korát vagy nemét és legtöbbjük vitathatatlan ártatlanságát sajnálók zavaros kiáltásai. Mégis az a párt kerekedett felül, amely kivégzésük mellett szavazott. De ezt nem lehetett végrehajtani, mert összeverődött a sokaság és kövekkel meg tüzes csóvákkal fenyegetőzött. Ekkor Caesar rendeletben rótta meg a népet, és minden utat, amerre az elítélteket a vesztőhelyre vezették, katonai őrséggel záratott le. Cingonius Varro azt javasolta, hogy utasítsák ki Italiából a felszabadítottakat is, akik egy fedél alatt tartózkodtak. Ezt a princeps azzal akadályozta meg, hogy az ősi szokást, melyet a részvét nem enyhített, kegyetlenségből ne fokozzák.

(46.) Ugyanezek consulsága alatt a bithyniaiak előterjesztésére zsarolásért elítélték Tarquitius Priscust, nagy örömére az atyáknak, kik nem felejtették el, hogy ő vádolta be Statilius Taurust, tulajdon proconsulát. A vagyonbecslést Galliában Quintus Volusius, Sextius Africanus és Trebellius Maximus hajtotta végre; Volusius és Africanus versengett egymással előkelőségben: ezzel Trebelliust - miközben mindketten méltatlannak vélték - maguk fölé emelték.

(47.) Ebben az évben halt meg Memmius Regulus, aki tekintélyével, állhatatosságával, hírével - már amennyire a császárnak mindenkit beárnyékoló méltósága alatt ez lehetséges, - olyan nevet szerzett, hogy a beteg Nero a körülötte hízelkedőknek, akik a birodalom végét jósolgatták, ha a végzet rendeléséből valami történnék vele, azt felelte, hogy van támasza az államnak. Kérdésükre pedig, hogy ugyan ki, hozzátette: Memmius Regulus. Regulus ennek ellenére is életben maradt: nyugalma védte meg, s mivel nemzetségének híre friss volt, és vagyona sem keltett irigységet.

Nero ebben az évben egy gymnasiumot szentelt fel s görög könnyedséggel olajat adományozott a lovagságnak meg a senatusnak.

(48.) Publius Marius és Lucius Afinius consulsága alatt Antistius praetor, akinek önkényes néptribunusi tényked éséről beszámoltam, gúnyverseket faragott a princeps ellen, s elő is adta egy népes társaságban, mikor Ostorius Scapulánál lakomázott. Erre Cossutianus Capito, aki

apósának, Tigellinusnak a kérésére nemrég nyerte vissza a senatori méltóságot, felségsértés címén bevádolta. Ekkor léptették életbe újra ezt a törvényt, s közhiedelem szerint nem annyira Antistius elpusztítása, mint inkább a császár dicsősége volt a cél, hogy a senatustól elítéltet tribunusi közbelépésével a halálból kimentse. És bár Ostorius tanúvallomásában kijelentette, hogy semmit sem hallott, a terhelő tanúknak adtak hitelt, s Iunius Marullus kijelölt consul azt javasolta, hogy a vádlottat fosszák meg praetorságától s ősi szokás szerint végezzék ki. Mikor ezután a többiek helyeseltek, Paetus Thrasea - nagy tisztelettel adózva a császárnak és heves kirohanást intézve Antistius ellen - kifejtette: a senatusnak - kiváló princeps uralkodása alatt, és amikor semmi kényszer nem kötelezi, - nem kell mindazt el is határoznia, amit csak egy bűnös vádlott elszenvedni megérdemelne. Hóhér és hurok rég nincs már, és vannak olyan törvényekben megszabott büntetések, amelyek szerint a bírák kegyetlenkedése és a kor gyalázata nélkül el lehet járni főbenjáró ügyekben. Sőt ha egy szigeten, vagyonának elkobzása után, minél tovább vonszolná bűnös életét, személyében annál nyomorultabb és a közösség kegyelmének annál különb példája lenne.

(49.) Thrasea szabadsága a többiek szolgaságát is megtörte, és miután a consul megengedte a szavazást, az ő javaslatához csatlakoztak, kevesek kivételével. Ezek közt Aulus Vitellius volt a legkészségesebb, ki a legderekabbakat civakodással ingerelte, de válaszukra, amint ez gyáva emberek szokása, rögtön elhallgatott. Ám a consulok nem mertek senatusi határozatot hozni, ezért az egyetértésről jelentést tettek a császárnak. A szégyen és harag közt hányódó Nero végül azt írta vissza, hogy a semmiféle méltánytalansággal nem ingerelt Antistius a legsúlyosabb gyalázkodásokat mondotta a principesre; az atyákat ezek megtorlására kérte, és méltányos lett volna a bűn nagyságához mért büntetés kiszabása. Egyébként ő, aki az ítélkezők szigorúságát meggátolta volna, mérsékletüket nem tiltja: határozzanak, amint tetszik, módjukban áll fel is menteni. Az ilyenféle válasz felolvasása után és a nyilvánvaló sértődés láttán azonban sem a consulok nem változtatták meg előterjesztésüket, sem Thrasea nem állott el véleményétől, a többiek sem adták fel, amit helyesnek tartottak; egy részük, hogy a princepset még látszat szerint se tegyék ki gyűlölségnek, a többség a nagy szám oltalma alatt, Thrasea pedig megszokott lelki szilárdságában, és hogy dicsősége csorbát ne szenvedjen.

(50.) Ugyanilyen vád érte Fabricius Veientót, hogy sok gyalázatosságot írt össze a senatorok és a papok ellen azokban a könyvekben, melyeknek a „Végrendeletek” címet adta. A vádló Tullius Geminus ezt megtoldotta azzal, hogy Veiento áruba bocsátotta az uralkodói kegyeket és a tisztségek elnyerésének jogát. Ez volt az ok, amiért Nero átvette a vizsgálatot; a bűnösnek talált Veientót Italiából száműzte és könyveit elégettette: keresettek s olvasottak voltak, amíg veszéllyel lehetett hozzájuk jutni; azután a birtoklás szabadsága feledést borított rájuk.

(51.) De midőn napról napra súlyosbodtak a köz bajai, támaszai fogyatkoztak, s eltávozott az élők sorából Burrus, nem tudni, betegsége folytán-e vagy méreg által. Betegségére abból következtettek, hogy miután lassanként összeduzzadt a torka, és elzáródott a légjárat, nem tudott többé lélegezni; némelyek azt bizonygatták, hogy Nero parancsára, mintha orvosságot adnának neki, ártalmas szerrel kenték be az ínyét, és Burrus, felismervén a bűnt, mikor a princeps meglátogatta, elfordult tekintete elől, s tudakozódására csak ennyit válaszolt:

- Én jól vagyok.

A polgárság sokáig érezte hiányát, emlékezvén derekasságára és utódai közül az egyiknek tunya bűntelenségére, a másiknak feneketlen romlottságára. Mert Caesar két embert állított a praetori csapatok élére, Faenius Rufust népszerűsége miatt, mivel a gabonaellátást haszonkeresés nélkül intézte, és Ofonius Tigellinust, akiben viszont régi szemérmetlenségét és hírhedtségét nézte. És mindketten jól ismert jellemükhöz méltónak bizonyultak. Befolyásosabb

volt a princeps előtt Tigellinus, titkos kéjelgéseinek társa; jó hírt élvezett a nép és a katonaság körében Rufus, aminek Nerónál a hátrányos voltát tapasztalhatta.

(52.) Burrus halála megtörte Seneca hatalmát, mivel a jó tulajdonságoknak sem volt már ugyanaz az erejük, miután az egyik - mintegy a vezető - kiesett, és Nero a rosszabbak felé hajlott. Mindenféle vádaskodással támadják Senecát, mert óriási és a magánember mértékén felüli vagyonát még mindig gyarapítja, maga felé fordítja a polgárok kedvezését, és kertjeinek kellemetességével és villáinak nagyszerűségével is szinte a princeps fölé akar kerekedni. Szemére hányták azt is, hogy az ékesszólás dicsőségét egyedül magának tulajdonítja, és gyakrabban irkál költeményeket, amióta Nero kedvelni kezdi a verseket. Meg aztán a princeps szórakozásait nyilvánosan kifogásolva ócsárolja tehetségét, ha lovakat hajt, gúnyolja hangját, valahányszor énekel. Meddig nem lesz az államban híre semminek, amit nem az ő találmányának hisznek? Minden bizonnyal vége már Nero gyermekségének, és megvan benne az ifjúság ereje: szabaduljon hát meg a tanítómestertől, hisz elég tudós tanítók oktatták, tulajdon ősei.

(53.) Seneca pedig jól ismerte vádaskodóit, - hiszen elárulták azok, akikben megmaradt némi gondja a tisztességnek, és mivel a császár egyre inkább megvetette társaságát, - beszélgetésre kér hát alkalmat, és azt megkapván így kezdi:

- Ez a tizennegyedik esztendő, Caesar, amióta a te reményteljes ifjúságod mellé állíttattam, a nyolcadik, mióta az uralmat bírod: időközben annyi tisztséget és gazdagságot halmoztál rám, hogy boldogságomból semmi nem hiányzik, csak annak mérséklése. Felhozok néhány nagy példát, nem is a magam helyzetéből, hanem a tiedből. Szépapád, Augustus, Marcus Agrippának a mytilenei magányt, Gaius Maecenasnak magában a városban mintegy idegenben nyugalmat engedélyezett; ők ketten, akik közül az egyik háborúinak volt társa, a másikat Rómában zaklatta rengeteg fáradság, óriási, de roppant érdemeikhez méltó jutalmakat kaptak. Én mi mást tudtam nagylelkűségednek felajánlani, mint tanulmányokat, melyek, hogy úgy mondjam, árnyékban nevelkedtek, és melyeknek hír jutott ki, mert fiatalságod kiformálásában részt vehettem - gazdag jutalom munkámért. Te azonban mérhetetlen keggyel, számlálatlan pénzzel vettél körül, olyannyira, hogy akárhányszor magamban forgatom: engem, lovagrendű család és tartományi város sarját, az állam előkelőségeihez számolnak? Az én új voltom kiemelkedhetett-e a nemesek és azok között, akik régi, messzeségbe visszanyúló dicsőséget csillogtatnak? Hol van az a mértékletességgel beérő lélek? Ilyen kerteket épít és ilyen város környéki birtokokon sétál és ekkora földterületekben, ily kiterjedt kamatszedésben dúskálkodik? Egyetlen védekezés kínálkozik: ajándékaiddal szembeszállnom nem lett volna illő.

(54.) - De mindketten betöltöttük a mértéket: te abban, amennyit a princeps juttathat barátnak, én abban, amennyit barát a princepstől kaphat. Minden egyéb az irigységet növeli. Ez - mint a halandók minden dolga - a te nagyságod alatt van, de reám nehezedik, rajtam kell segíteni. Amiképpen katonáskodásban vagy úton kifáradván, támaszért esdenék, úgy az élet útján, öreg és már a legcsekélyebb gondokkal sem bíró ember, mivel gazdagságomat tovább hordozni nem tudom, oltalmadat kérem. Rendeld el, hogy vagyonomat procuratoraid igazgassák, fogadják a te magánkincstáradba. Nem fogom én magamat a szegénységbe taszítani, hanem átadván, aminek ragyogása vakít, amennyi időt a kertek vagy villák gondozására kell szakítanom, ismét a lelkemre fogom fordítani. Bőven van erőd, és annyi éven át láttad az állam kormányzását: megtehetjük, idősebb barátaid, hogy nyugalmunkat visszakérjük. Az is a te dicsőségedre fog válni, hogy olyanokat emeltél magasra, kik a szerény sort is tűrnék.

(55.) Erre Nero nagyjából így válaszolt:

- Hogy átgondolt szónoklatodra azonnal meg tudok felelni, ez az első, amit a te ajándékodból bírok, mivel engem nemcsak előre látott, hanem váratlan nehézségek leküzdésére is megtanítottál. Szépapám, Augustus, Agrippának és Maecenasnak munkáik után megengedte a nyugalom élvezését, de abban a korban, amelynek tekintélye meg tudta védeni, bármit és bárhogyan juttatott is nekik; mégis, az adott jutalmaktól egyiket sem fosztotta meg. Háborúban és veszedelmekben szereztek érdemeket, mert Augustus ifjúsága ilyenek között hányódott. Nekem sem hiányzott volna fegyvered és karod, ha fegyverrel kellett volna eljárnom, de te a mostani helyzet megkövetelte módszerességgel, tanáccsal, tanításokkal ápolgattad gyermekségemet, majd fiatalságomat. Amit javamra végeztél, míg életem tart, örökké megmarad: amit tőlem bírsz, kert és kamat és villa, véletleneknek van alávetve. És még ha mindez soknak látszik is, igen sokan, tehetségben hozzád nem foghatók, többet kaptak. Restellem említeni a felszabadítottakat, akiket gazdagabbnak láthatnak. Ezért még pirulnom is kell, hogy első ember vagy szeretetemben, de még mindig nem jársz mindenki előtt vagyonban.

(56.) - De neked is erős a karod, a dolgokkal és a dolgok gyümölcsével megbíró, és mi is az első lépéseket tesszük az uralkodói pályán, ha ugyan magadat a háromszor consul Vitellius, vagy engem Claudius mögé nem helyezel; és amennyit Volusiusnak hosszú takarékoskodása összekuporgatott, annyit tereád az én bőkezűségem kiárasztani nem képes. De ha csuszamlós fiatalságom bármiben is letér a helyes útról, miért nem szólítasz vissza, s támaszoddal ékesített erőmet miért nem irányítod még odaadóbban? Nem a te mértéktartásod (ha visszaadod vagyonodat), nem is nyugalmad (ha magára hagyod a princepset), hanem az én kapzsiságom, az én kegyetlenségemtől való félelem fog közszájon forogni. Így ha mégoly nagyon magasztalják is a te megtartóztatásodat, mégsem lenne bölcs férfihoz illő onnan dicsőséget szerezni, ahonnan barátjára rossz hír zúdulna.

Mindezt megtetézi öleléssel és csókokkal, mint aki természettől olyannak született és a megszokás folytán abban is kellő gyakorlatot szerzett, hogy csalárd kedveskedéssel leplezze gyűlöletét. Seneca - ez a vége uralkodókkal folytatott minden beszélgetésnek - köszönetet mond, de korábbi hatalmának szokásos külsőségeit megváltoztatja, távol tartja az üdvözlők sokaságát, kerüli a kísérőket, ritkán mutatkozik a városban, mintha megrendült egészségi állapota vagy bölcseleti tanulmányai otthon tartóztatnák.

(57.) Seneca helyzetének megrendültével könnyű volt Rufus Faeniust letétetniük azoknak, akik Agrippina barátságát rótták fel neki bűnül. Így napról napra erősödik Tigellinus, és mivel rosszhoz való értését (csak ahhoz értett) még kedvesebbnek vélte, ha a princepset a bűnök közösségével köti magához, kutatja, mitől fél Nero. Megtudván, hogy Plautustól és Sullától retteg leginkább (Plautust nemrég távolították el Asiába, Sullát Gallia Narbonensisbe), előkelőségüket kezdi emlegetni, és hogy az egyikhez a keleti, a másikhoz a germaniai seregek nagyon közel vannak. Ő nem ellentétes reményekre néz, mint Burrus, hanem csakis Nero sértetlenségére, amelyet közvetlen ténykedésével úgy-ahogy meg is tud védeni a fővárosi merényletek ellen, de hogy lehetne elfojtani a távoli megmozdulásokat? Felfigyel ám Gallia a dictatori névre, és nem kevesebb várakozással nézik Asia népei a nagyapa Drusus hírnevét. Sulla vagyontalan, innen rendkívüli merészsége, és színleli a lomhaságot, míg csak vakmerőségére alkalmat nem talál. A dúsgazdag Plautus nem is tesz úgy, mintha a nyugalmat kívánná, hanem a régi rómaiak utánzását fitogtatja, magáévá teszi a sztoikusok elbizakodottságát és tanítását is, amely nyughatatlanná és veszélyekre vágyóvá teszi az embereket. Nem is késlekednek tovább. Sullát hat nap múlva Massiliába küldött gyilkosok még a félelem és szóbeszéd elterjedése előtt megölik, mikor étkezéshez az asztalnál elhelyezkedett. Rómába vitt fejéből Nero gúnyt űzött, mintha a korai őszülés csúfította volna el.

(58.) Plautus meggyilkolásának előkészítése már nem maradt ennyire titokban, mivel épségére többen vigyáztak, s az út és tenger messzesége, meg a közbeeső idő mozgásba hozta a híreket. Mindenfelé beszélték, hogy felkereste Corbulót, akkor nagy seregek főparancsnokát, aki - ha híres és ártatlan emberek kerülnek terítékre - kiváltképpen veszélyeztetett személy volt, sőt hogy Asia is az ifjú mellett fogott fegyvert, és a bűntett végrehajtására küldött katonák, - számra is kevesen, lélekben is készség híján, - miután a parancsot nem tudták teljesíteni, a felforgató mozgalomhoz csatlakoztak. Ezek a hiú híresztelések - a szóbeszéd szokása szerint - csak duzzadtak, mivel akik elhitték, bőven ráértek. Egyébként Plautus valamelyik felszabadítottja a szelek gyorsaságával megelőzte a centuriót és kézbesítette az após, Lucius Antistius üzenetét: kerülje el a tunya halált, amíg van menedék; a nagy név keltette részvéttel fog találni jó embereket, maga köré csoportosíthatja a merészeket, és semmi támaszt ne vessen meg. Ha elkergette a hatvan katonát (mert ennyien tartottak feléje), amíg jelentik a hírt Nerónak, és amíg a másik csapat eljut odáig, sok minden fog történni, ami egészen háborúvá izmosodhatik. Végeredményben vagy az életét menti meg ezzel az elhatározással, vagy a bátornak semmi súlyosabbat nem kell elszenvednie, mint a gyávának.

(59.) De Plautust mindez nem mozgatta meg, akár mert fegyver híján és száműzötten semmi menekvést nem látott, akár mert megunta a kétes reményt, vagy mert szerette feleségét és gyermekeit, és úgy gondolta, a princeps megengesztelődik irányukban, ha semmi nyugtalanság nem zavarja. Vannak, akik úgy tudják: az apóstól más üzenet érkezett, mintha semmi szörnyűség sem fenyegetné; s hogy a bölcselet tanítói, a görög eredetű Coeranus és az etruszk Musonius, inkább a halál állhatatos várását tanácsolták, mint a bizonytalan és reszkető életet. Mindenesetre déltájban úgy találták, amint testgyakorláshoz csupaszra vetkőzött. Így gyilkolta meg a centurio a herélt Pelago jelenlétében, akit Nero mint királyi szolgálattevőt állított a centurio és az osztag, afféle csatlósok fölé. A halott fejét visszavitték, amelyet megpillantva (a princeps tulajdon szavait idézem) Nero így szólt: „Miért...?" ...és félretévén a félelmet, sietteti Poppaeának ilyenféle rettegések miatt halogatott menyegzőjét, Octaviát pedig, a feleségét, el akarja tenni az útból, mert bár szerényen viselkedett, atyja neve és a nép részvéte miatt terhes volt számára. A senatusnak azonban Sulla s Plautus megöletéséről mit sem szólt; levelet küldött, csak annyit, hogy mindketten zavaros fejű emberek, és hogy ő nagy gonddal őrködik az állam biztonságán. Ezen a címen hálaadásokat szavaztak meg, s azt, hogy Sullát és Plautust a senatusból távolítsák el: aminek súlyosabb volt már a csúfsága, mint maga a gonoszság.

(60.) Így hát, miután a senatusi határozatot elfogadták, és látja, hogy minden bűnét hőstettként fogadják, Octaviát - meddőségét emlegetve - elzavarja, majd Poppaeával lép házasságra. Ez a nő, aki sokáig ágyasa volt Nerónak és egyformán parancsolt neki, mint szeretőjének, majd férjének, Octavia egyik szolgáját rávette, hogy vádolja meg egy rabszolga szerelmével. Ki is jelölik vétkesnek az Eucaerus nevű, alexandriai születésű, ügyes fuvolást. Ez ügyben kihallgatták a szolgálókat, és bár a kínvallatás némelyeket arra bírt, hogy hamis dolgokra mondjanak igent, a többség kitartott az úrnő ártatlanságának védelmében; Tigellinus erősködésére egyikük azt válaszolta, hogy Octavia szemérme tisztább, mint az ő szája. Mégis eltávolítják, először polgári válás ürügyén, s Burrus házát, Plautus birtokait kapja, baljós ajándékokat. Majd, katonai őrséget adva melléje, Campaniába űzték. Ezután gyakran és nem is titokban hallatszott a szánakozás a nép körében, amelynek csekélyebb a belátása, és helyzetének korlátozottsága miatt kevesebb a kockázata. Ezek hatására... Nero, mintegy megbánván bűnét, feleségül visszahívta Octaviát.

(61.) Ekkor boldogan a Capitoliumra vonulnak fel s végre tisztelik az isteneket. Poppaea szobrait ledöntik, Octavia képmásait hordozzák a vállukon, behintik virágokkal s a forumon és a templomokban helyezik el. A tisztelők zúgása közepette rátérnek a princeps dicsőítésére is, és már a Palatiumot is betöltötték sokaságukkal és kiáltozásaikkal, mikor a kibocsátott

katonai csoportok ütlegekkel és kivont karddal szétszórták a megzavart tömeget. Megváltozott, amit zendüléssel felforgattak, és visszaállt Poppaea tisztelete. Az asszony gyűlölködésében mindig, ekkor azonban félelmében is kíméletlenül, hogy hátha még ádázabb néptömeg zúdul fel, vagy Nerót a nép hajlandósága megváltoztatja, a térde elé borul: Nem jutott odáig, hogy házasságukért küzdjön, bár az neki életénél is kedvesebb, hanem az életét sodorták végső veszélybe Octavia hívei és szolgái, akik a nép nevét sajátították ki maguknak és olyasmit merészelnek békében, ami háborúban is alig esik meg. Ezeket a fegyvereket a princeps ellen ragadták, csak vezér hiányzott, és felfordulásban könnyen kerülközik ilyen: hagyja csak ott Campaniát és személyesen jöjjön a városba, akinek intésére távollétében is zavargások támadnak. Mi egyébként az ő vétke? Mivel bántott meg akárkit? Talán mert majd igazi sarjjal ajándékozza meg a Caesarok otthonát? Vagy inkább akarja a római nép, hogy egy egyiptomi fuvolás fattya emelkedjék császári méltóságba? Végtére is, ha ez az ügyre nézve üdvös, hívassa inkább önként, semmint kényszerítve úrnőjét; vagy jogos bosszúval gondoskodjék biztonságáról. Enyhe intézkedésekre is lecsillapodott az első mozgolódás: de ha nem remélhetik, hogy Octavia felesége lesz Nerónak, majd gondoskodnak neki férjről.

(62.) A többféle értelmű, a félelem és a harag keltésére szánt beszéd megrémítette és fel is tüzelte hallgatóit. De kevés súlya volt a rabszolgával való gyanúsításnak, és a szolgálók kihallgatása azt is semmissé tette. Ezért olyan valaki vallomásának megszerzését határozzák el, akire a felforgatás vádját is ráfoghatnák. Erre éppen alkalmasnak látszott az anyagyilkosságot végrehajtó Anicetus, a misenumi hajóhadnak - mint említettem - parancsnoka, aki a bűntett elkövetése után vékony kegyben állott, majd annál vaskosabb gyűlöletben, mivel a gonosz tettekben közreműködőket szinte élő szemrehányásnak nézik. Odahívták tehát, s a császár korábbi szolgálatára emlékezteti: ő volt az egyetlen, aki a princeps épségét a cselvető anya ellen megoltalmazta; itt az alkalom nem csekélyebb szívességre, ha ellenségeskedő feleségét félreteszi. Nincs is ökölre vagy fegyverre szükség: vallja be Octaviával való viszonyát. Bár egyelőre titkos, de nagy jutalmakat és kellemes elkülönítést ígér, vagy - ha megtagadná - halállal fenyegeti. Anicetus vele született értelmetlenségében és korábbi gyalázataiból eredő készséggel, még a parancsoknál is többet kohol s vall be a barátok előtt, akiket a princeps mintegy tanácskozásra hívott oda. Ezután Sardinia szigetére küldik, ahol nem szűkös száműzetést szenvedett és természetes halállal halt meg.

(63.) Nero pedig rendeletben teszi közhírré, hogy a praefectust a hajóhad megnyerésének reményében elcsábították, és - a nem sokkal előbb vádként felrótt meddőségről megfeledkezve - hogy Octavia a magzatot a bűnös kéjelgés tudatában elhajtotta, s hogy mindez neki tudomására jutott. Octaviát Pandateria szigetére záratja. Soha más száműzött a szemtanúk tekintetét nem töltötte el nagyobb részvéttel. Némelyek emlékeztek még a Tiberiustól elűzött Agrippinára, Iulia frissebb emlékezete is eleven volt, akit Claudius száműzött. De azoknak ott volt érett koruk támaszul: örvendetes dolgokat is láttak és a jelen szörnyűségét a hajdan jobb szerencse visszaidézésével enyhíthették. Octaviának a házasság első napja is gyászünneppel ért fel, mikor bevezették a házba, amelyben csak szomorúság jutott neki osztályrészül; méreggel elemésztve apja, nyomban utána fivére; azután az úrnőnél hatalmasabb szolgáló és Poppaea, ki csak a feleség romlására lett Nero házastársa, végül a vád, minden pusztulásnál súlyosabb.

(64.) És a fiatal asszony, életének huszadik évében, centuriók és katonák között a bajokat előre sejtve már távozott az életből, de még mindig nem nyughatott meg a halálban. Néhány nap elteltével a halálra kap parancsot, jóllehet már elvált és csak arra hivatkozott, hogy nővér, s a közös Germanicusokat és végül Agrippina nevét szólította, akinek életében szerencsétlen házasságot kellett ugyan elviselnie, de nem pusztult el. Kötelékekkel lerögzítik s minden tagján megnyitják az ereit, és mivel a félelemtől fogva tartott vér lassabban csorgott ki, forró

fürdő gőzével végeznek vele. Ezt megtoldják azzal a még szörnyűbb kegyetlenséggel, hogy levágott s a városba vitt fejét Poppaea megnézte. Az emiatt a templomoknak megszavazott ajándékokat meddig fogjuk még emlegetni? Akik csak ez idők eseményeit a mi vagy mások írásaiból meg fogják ismerni, előre gondolják el: valahányszor száműzetést és kivégzést parancsolt a princeps, annyiszor mondtak köszönetet az isteneknek, s ami hajdan a szerencse kedvezésének, az ekkor az egész népet sújtó csapásnak volt a jele. Mégsem hallgatjuk el, ha valamely senatusi határozat a hízelgésben új vagy tűrésben a legvégső volt.

(65.) Ugyanebben az évben a közhiedelem szerint méreggel ölette meg a leghatalmasabb felszabadítottakat: Doryphorust, mert ellenezte a Poppaeával kötött házasságot, és Pallast, mert mérhetetlen pénzét hosszú öregségével visszatartotta. Romanus titkos vádakkal jelentette fel Senecát, mint Gaius Piso társát, de hathatósabban rendítette meg őt Seneca, ugyanazzal a váddal. Ezért Piso félt, és támadt a Nero elleni cselszövés nagy, de szerencsétlen vihara.

XV. KÖNYV

(1.) Közben Vologaeses, a parthusok királya, értesülvén Corbulo sikereiről, s hogy királyként az idegen Tigranes került Armenia élére, egyszersmind fivérének, Tiridatesnak elűzéséről, a meggyalázott Arsacida-méltóságot meg akarta bosszulni. A római nagyság és a megszakítás nélküli szerződés tisztelete viszont ellenkező gondokba vonszolta ezt a természettől fogva is, de a hyrcanusok erős népének elpártolása következtében még inkább habozó embert, aki így sok háborúba bonyolódott. Határozatlankodása közben most ráadásul új gyalázat híre serkenti fel: Tigranes kivonult Armeniából, a szomszédos adiabenei népet a portyázásokhoz képest nagyobb területen és hosszasabban pusztította, s ezt a törzsek vezetői nehezen tűrték: hát odáig süllyedtek a megvetettségben, hogy már nem is római vezér tör rájuk, hanem egy annyi éven át szolgasorban tartott vakmerő túsz? Fájdalmukat csak szította kérdezősködésével Monobazus, az adiabeneiek uralkodója: miféle segítséget vagy honnan kérjen? Armenia dolgában már engedtek, most a szomszédos területeket veszik el tőlük; és ha nem védik meg őket a parthusok, a rómaiaknál könnyebb a szolgaság a meghódolónak, mint a meghódítottaknak. A királyságból elűzött Tiridates is terhesebbnek bizonyult hallgatásával vagy mérsékelt panaszkodásával, mert nem tétlenség tart össze nagy birodalmakat: férfiaknak s fegyvereknek kell mérkőzniük, s az uralom kérdésében az a jogosabb, ami erősebb; a magáét megtartani - magánember dicsősége, másokéért harcolni - a királyé.

(2.) Mindettől indíttatva Vologaeses gyűlést hív tehát egybe, maga mellé állítja Tiridatest, és így kezdi:

- Ezt én, velem egy apának a fiát, miután koránál fogva a legfőbb méltóságot nekem engedte át, Armenia birtokába iktattam, amit a hatalom harmadik fokának tekintenek; mert a médek felett Pacorus már előbb elnyerte a hatalmat. S úgy látszott, hogy én - ellentétben a testvérek ősi gyűlölködésével és versengésével - jól elrendeztem családunk otthonát. Akadályozzák ezt a rómaiak, és a békét, melyet soha nem szerencséjükre zavartak meg, most is önnön vesztükre szegik meg. Nem fogom tagadni: inkább joggal, mint vérrel, inkább okkal, mint fegyverrel akartam megtartani őseink szerzeményeit. Ha bizonytalankodásommal vétettem, vitézségemmel majd jóváteszem. A ti erőtök és dicsőségetek érintetlen, ráadásul a mérséklet híre, melyet a legmagasabb rangú halandók sem vethetnek meg, az istenek pedig becsülnek.

Egyben diadémával övezte Tiridates fejét, és a harcra kész lovascsapatot, mely a királyt a szokásnak megfelelően követi, a nemes Monaesesnek adta át, kiegészítvén az adiabeneiek segédcsapataival, s megbízta, űzze ki Tigranest Armeniából, ő pedig közben, félretéve a hyrcanusokkal támadt viszálykodást, felvonultatja az ország belsejének erőit s a teljes hadi készületet, és a római tartományokat fenyegeti.

(3.) Corbulo, mikor mindezt biztos hírekből megtudta, két legiót Verulanus Severusszal és Vettius Bolanusszal segítségül küld Tigranesnak, azzal a titkos utasítással, hogy mindent inkább körültekintően, semmint sietősen intézzenek, mert jobban szerette a hadiállapotot, mint a hadviselést; s már előzőleg megírta Caesarnak, hogy Armenia megvédéséhez külön vezérre van szükség: a Vologaeses támadásának kitett Syria rendkívüli veszélyben van. Közben a többi legiót elöl, az Euphrates partja mentén állítja fel, a tartomány lakosságából sebtében toborzott egységeket felfegyverzi, az ellenség betöréseit őrállomásokkal tartóztatja fel. Mivel pedig a vidék vízben szegény, erősségeket építtetett a források körül, néhány vízfolyást összehordott homok alá rejtett.

(4.) Miközben Corbulo így készül Syria megvédésére, Monaeses rohanvást vezette seregét, hogy hírét megelőzze, de azért Tigranest nem tájékozatlannak vagy elővigyázatlannak találta. Már előbb megszállta Tigranocertát, ezt a sok védővel és hatalmas falakkal megerősített várost. Ezenkívül a nem megvetendő szélességű Nicephorius folyó nyaldossa a falak egy részét, de ahol a folyóban nem bíztak, hatalmas árkot is húztak. Bent voltak a katonák, bent az előzőleg beszerzett élelem; az, hogy szállítás közben néhányan buzgóságukban előbbre merészkedtek, és a váratlanul felbukkanó ellenség körülzárta őket, a többit inkább haragra lobbantotta, de nem félemlítette meg. A parthusnak azonban közeli ostromzár létesítésére semmi bátorsága: a ritka nyíllövésekkel a körülkerítetteket nem rémíti meg, magát pedig hiába fárasztja. Az adiabeneieket, amikor hágcsókat és gépezeteket kezdtek felvonultatni, könnyen elűzték, majd kirohanó katonáink lekaszabolták őket.

(5.) Corbulo, bármily jól állottak dolgai, mégis üdvösnek vélte, ha szerencséjét mérsékli, ezért követeket küldött Vologaeseshez, hogy kérjék tőle számon a tartomány megrohanását, egy szövetséges és baráti király, római cohorsok körülzárását: inkább hagyjon fel az ostrommal, vagy ő maga is ellenséges földön fog tábort ütni. Casperius centurio, akit erre a követségre kiszemeltek, Nisibis városa mellett, harminchétezer lépésre Tigranocertától, kereste fel a királyt, és az üzenetet fenyegető hangon adta elő. Vologaesesnek régi és belerögződött alapelve volt, hogy a római fegyvereket kerülni kell, és pillanatnyilag dolgai sem sikeresen folytak. Eredménytelen az ostrom; Tigranest csapatai és készletei védik; megfutamítva a város megvívására vállalkozók; Armeniába is küldtek legiókat, a többi pedig Syria határán készen áll a benyomulásra; a maga lovassága tehetetlen az élelemhiány miatt, mert a hirtelen támadt sáskasereg minden füvet vagy lombot lerágott. Tehát félelmét titkolva, szelídebbnek mutatkozott: armeniai igényeinek és a béke megszilárdításának ügyében majd követeket küld a római császárhoz - válaszolja; Monaesest Tigranocerta odahagyására utasítja, ő maga visszavonul.

(6.) A többség ezt, mint a király megrettenésének és Corbulo fenyegetéseinek eredményét, nagyszerű teljesítményként magasztalta. Mások titkos megállapodásnak értelmezték, hogy miután mindkét részről felhagynak a háborúval, és Vologaeses elvonul, Tigranes is távozik Armeniából. Mert miért vezényelték el a római sereget Tigranocertából? Miért hagyták ott békében azt, amit háborúban meg tudtak védelmezni? Vagy jobb az, hogy Cappadocia legszélén, sebtében emelt kunyhókban vonultak téli táborba, nem az imént újból meghódított királyság fővárosában? Nyilván csak elhalasztották a fegyveres összecsapást, hogy Vologaeses mással kerüljön szembe, ne Corbulóval, és Corbulo ne veszélyeztesse tovább annyi éven át kiérdemelt dicsőségét. Mert, mint említettem, külön vezért követelt Armenia megvédésére, és már híre is járt, hogy Caesennius Paetus közeledik. Meg is jelent, és a csapatok úgy oszlottak meg, hogy a negyedik és tizenkettedik legio a nemrég Moesiában toborzott ötödikkel együtt, valamint a pontusi, galatiai s cappadociai segédcsapatok Paetusnak engedelmeskedjenek, a harmadik, hatodik és tizedik legio pedig, s az előzőleg Syriában tartott katonaság Corbulo parancsnoksága alatt maradjon: a többit a szükségnek megfelelően egyesítsék vagy osszák meg. De Corbulo sem tűrte a vetélytársat, Paetus pedig, akinek elég dicsőség lett volna, ha Corbulo után a másodiknak tartják, folyvást kicsinyellte a történteket: nincs levágott ellenség vagy zsákmány, csak névleg foglaltak el városokat, - mondogatja, - de majd ő adót, törvényt és egy király árnyéka helyett Róma jogát fogja a legyőzöttekre rákényszeríteni.

(7.) Ugyanebben az időben Vologaeses követei, akikről említettem, hogy a princepshez küldték őket, dolguk végezetlen tértek vissza, és a parthusok most már nyíltan elhatározták a háborút. Ezt Paetus sem utasította vissza, hanem két legióval, melyek közül a negyediket ebben az időben Funisulanus Vettonianus, a tizenkettediket Calavius Sabinus vezényelte, benyomul Armeniába - gyászos előjellel. Mert az Euphratesen való átkelés közben, ahol is hidat verve vonultak át, a consuli jelvényeket hordozó ló minden látható ok nélkül

megzavarodott és visszafordult; azután egy áldozati állat, amely a készülő téli tábor mellett állott, a félig kész építményen keresztültörtetett s a sáncon kívülre rontott; és a katonák hajítódárdái kigyulladtak, ami annál inkább feltűnő jósjel volt, mivel a parthus ellenség ilyen hajítófegyverekkel szokott harcolni.

(8.) Paetus azonban nem törődött a jelekkel, és jóllehet még nem erősítették meg eléggé a téli tábort és nem gondoskodtak előre élelemről, gyors menetben átvezeti seregét a Taurus-hegységen, amint mondogatta: Tigranocerta visszafoglalására s azoknak a vidékeknek feldúlására, amelyeket Corbulo érintetlenül hagyott. El is foglalt néhány kis várat, s némi dicsőséget és zsákmányt is szerzett volna, ha akár dicsőségét mérsékli, akár a zsákmányra ügyel. Hosszú utakon végigrohanta, amit megtartani nem lehetett, és mikor megromlott a zsákmányolt élelem, és küszöbön állott már a tél, visszavezette a sereget, s mintha már befejezte volna a háborút, nagyhangú, de valójában üres levelet írt Caesarnak.

(9.) Közben Corbulo a soha el nem hanyagolt Euphrates-partot sűrűbb őrségekkel szállotta meg; és hogy a híd verését az ellenséges lovascsapatok ne akadályozhassák (mert a szomszédos mezőkön nagy magamutogatással száguldoztak), gerendákkal összekötött és tornyokkal magasított, különleges nagyságú hajókat küld előre át a folyón, s nyíl- és kőhajító gépekkel elkergeti a barbárokat, akikre a kövek és dárdák messzebb eljutottak, semmint hogy ellenkező részről a nyíllövések őket elérhették volna. Ezután a híd teljesen megépült, s a szemközti magaslatokat a szövetséges cohorsok, majd a legiotáborok foglalják el, oly gyorsan és erejüket annyira megmutatva, hogy a parthusok felhagytak Syria megrohanásának előkészületeivel, és minden reményüket Armenia felé fordították, ahol Paetus, mit sem tudva a fenyegető veszélyről, az ötödik legiót a távoli Pontusban tartotta, a többit a katonák meggondolatlan szabadságolásával már előbb meggyengítette, míg csak nem hallja: közeledik Vologaeses, nagy és ellenséges sereggel.

(10.) Bevonja a tizenkettedik legiót, és amivel a sereg gyarapodásának hírét remélte elérni, azzal árulta el emberhiányát. De még ezzel is meg lehetett volna tartani a tábort, és a háború elhúzásával kijátszhatták volna a parthust, ha Paetus megmarad akár a maga, akár mások tervei mellett. De mikor a hadviseléshez értő férfiak már felbátorították a fenyegető veszélyek ellen, újból ellenkező és rosszabb gondolatra tért át, nehogy úgy lássék, mintha más véleményére volna ráutalva. És ekkor kivonult a téli táborból és azt kiabálta, hogy nem árkot, nem is sáncot, hanem férfiakat és fegyvereket adtak neki az ellenség ellen, s kivezette a legiókat, mintha csatában akarna megküzdeni. Miután elvesztett egy centuriót és néhány katonát, akiket az ellenséges csapatok felderítésére küldött előre, reszketve visszaindult. Minthogy azonban Vologaeses nem nagy lendülettel követte, ismét hiú önbizalommal telt el, és háromezer válogatott gyalogost a Taurus legközelebbi magaslatán helyezett el, hogy a király átvonulását megakadályozzák, és a pannoniai csapatokat is, lovasságának javát, a síkság egy részén állítja fel. Feleségét és fiát az Arsamosata nevű várba rejtette el, egy cohorsot adott őrzésükre és így szétszórta katonáit, holott, ha együtt tartják őket, könnyebben visszaverhették volna a szertekószáló ellenséget. Állítólag csak nagy nehezen tudták rávenni, hogy szorongatott helyzetét Corbulónak bevallja. Corbulo pedig nem sietett, hogy a veszedelmek növekedésével a segítségnyújtás dicsősége is öregbedjék. Mégis útra készíttetett ezer-ezer főt a három legióból és nyolcszáz lovast, valamint ugyanannyi létszámot a cohorsokból.

(11.) Bezzeg Vologaeses, bár megtudta, hogy Paetus innen gyalogsággal, onnan lovassággal megszállta az utakat, nem módosította tervét, hanem erejével és fenyegetéssel a lovasokat megrémítette, a legionariusokat felmorzsolta, a tornyot pedig csak egyetlen centurio, az ottani őrszolgálatot ellátó Tarquitius Crescens merte védeni. Többször is kirontott és levágta a közelébe nyomuló barbárokat, míg csak tüzes csóvákat rádobálva körül nem fogták. A

gyalogosok közül, aki csak épen maradt, távoli és úttalan helyekre, a sebesültek a táborba igyekeztek vissza, félelmükben a király vitézségét, az ellenséges hordák vadságát és tömegeit, mindent nagyítva, s könnyen hittek azok, akik ugyanattól reszkettek. Még a vezér sem szállt szembe a bajokkal, hanem minden katonai kötelességét elhanyagolva újból Corbulóhoz folyamodott kérésével: siessen gyorsan, a jelvényeket, a sasokat és a szerencsétlen sereg megmaradt nevét mentse meg: ők hűségüket addig is, míg életük engedi, meg fogják tartani.

(12.) Az rettenthetetlenül, Syriában hagyván csapatainak egy részét, hogy az Euphrates mentén épített erődítményeket megtartsák, amerre legrövidebb az út, és ahol élelemben sem volt hiány, a commagenei vidék felé, azután Cappadociába, onnan Armeniába indult. A megszokott egyéb hadfelszerelésen kívül igen sok, gabonával megrakott teve kísérte a sereget, hogy az ellenséggel együtt az éhséget is elűzzék. A megriadt harcosok közül elsőnek Paccius primipilaris centurióval találkozott szembe, azután még sok mással; ezeket, bármilyen okkal leplezték is megfutamodásukat, intette, hogy térjenek vissza jelvényeikhez, és Paetus nagylelkűségéhez folyamodjanak: ő csak győzteseknek kegyelmezhet. Egyben a maga legiói elé áll és buzdítja őket, korábbi tetteiket emlegeti, az új dicsőséget mutatja. Nem Armenia falvai vagy városai, hanem római tábor s benne fáradozásuk jutalmaként két legio a cél. Ha minden egyes közkatonának a megmentett római polgárért járó koszorú jutna kitüntetésül a fővezér kezéből, akkor micsoda és mekkora dicsőség lenne, ha a menekvést hozók és nyerők száma azonosnak bizonyulna! Ettől és ilyenektől mindenki felbuzdult (voltak, akiket testvéreik vagy rokonaik veszedelme különösképpen ösztökélt), és megszakítás nélkül, nappal és éjjel siettették a menetet.

(13.) Annál hevesebben szorongatta Vologaeses az ostromlottakat: hol a legiók sáncát támadta, hol a várat, mely a harciatlan kort védelmezte, és közelebb hatolt, mint a parthusoknál szokás, hátha ezzel a vakmerőséggel csatára csábíthatná az ellenséget. De azokat a sátrakból is alig lehetett előrángatni, és éppen csak az erődítményt védelmezték, egy részük a vezér parancsára, mások tulajdon gyávaságukban, vagy Corbulót várva; és ha a túlerő elnyomná őket, már előre gondoskodtak a caudiumi s a numantiai megadás példáiról. A samnisok - egyetlen italiai nép - ereje csak nem volt akkora, mint a parthusoké, a római birodalom vetélytársaié! Az erős és magasztalt hajdankor is, valahányszor a szerencse ellene döntött, a menekülésre gondolt. A seregnek ettől a reménytelenségétől kényszerített vezér először mégsem könyörgő levelet írt Vologaeseshez, hanem szinte panaszos hangút, amiért a mindig római fennhatóság alá tartozó vagy a császár kijelölte királynak alávetett Armenia kedvéért ellenséges lépéseket tett: a béke egyformán hasznos, ne csak a pillanatnyi helyzetet nézze: ő két legio ellen királyságának minden erejével vonult fel, míg a rómaiaknak ott van még a föld kereksége, amivel a háborút támogathatják.

(14.) Válaszában Vologaeses semmit sem írt a maga igazolására, csak annyit, hogy meg kell várnia fivéreit, Pacorust és Tiridatest; ezt a helyet s időt szánták annak megvitatására, hogy mit döntsenek Armenia dolgában, ehhez adtak az istenek valami méltót az Arsacidákhoz, hogy egyben a római legiókról is határozzanak. Paetus ezután követeket küldött és megbeszélést kért a királlyal, aki Vasacest, a lovasság parancsnokát menesztette maga helyett. Ekkor Paebus a Lucullusokat, Pompeiusokat említi, és amit csak a Caesarok Armenia megszerzése vagy elajándékozása dolgában tettek, Vasaces pedig azt, hogy a megtartásnak vagy adományozásnak csak az árnyképe van a mi kezünkben, az erő a parthusokéban. És miután kölcsönösen sokat vitáztak, az adiabenei Monobazust másnap tanúként vonják be megállapodásuk megkötéséhez. S elhatározták, hogy felmentik az ostrom alól a legiókat, és egész katonaságunk kivonul Armenia területéről, a várakat és a készleteket pedig a parthusoknak adja át; mindennek végrehajtása után Vologaesesnek módjában áll majd követeket küldeni Neróhoz.

(15.) Közben Paetus az Arsania folyón (ez folyt a tábor mellett) hidat veretett, hogy úgy lássék, mintha ezt az utat készítené elő magának; valójában a parthusok parancsolták mintegy győzelmük bizonyságaképp, mert nekik volt hasznos; a mieink ellenkező irányban mentek. A szóbeszéd ezt a legiók szégyeniga alá küldésével és egyéb áldatlan dolgokkal toldotta meg, amelyekhez hasonlókat az armeniaiak véghez is vittek. Mert az erősségekbe is bementek, még mielőtt a római had kivonult, felálltak az út szélén s az annak idején zsákmányolt foglyokat vagy igásállatokat a magukénak jelentették ki és el is hurcolták; ruhát is raboltak, fegyvereket tartottak vissza, a katonák pedig féltek és engedtek, hogy harcra ok ne legyen. Vologaeses, hogy vereségünket bizonyítsa, halomba rakatta a fegyvereket és az elesettek holttestét, de a menekülő legiók látványától tartózkodott. Miután nagyravágyását kielégítette, a mértéktartás hírére pályázott. Az Arsania folyót ő elefánton ülve, a király környezetének tagjai lóháton gázolták át, mert az a híresztelés kapott lábra, hogy a híd az építők cseléből összerogy a súly alatt. De akik rá mertek menni, erősnek és megbízhatónak tapasztalták.

(16.) Egyébként az ostromlottaknak köztudomásúlag annyira elegendő élelmük volt, hogy a raktárakat felgyújtották, másrészről Corbulo úgy adta elő, hogy a parthusok élelem hiányában és a takarmány kifogytával abbahagyták volna az ostromot, és ő sem volt három nap járóföldnél távolabb. Hozzáteszi: azoknak jelenlétében, akiket a király tanúkként küldött, Paetus a jelvények előtt esküvel fogadta meg, hogy egyetlen római sem teszi be a lábát Armeniába, amíg vissza nem ér Nero válasza, hogy a békébe beleegyezik-e. Még ha ezt a gyalázat fokozására találták is ki, a többit már nem tarthatjuk bizonytalannak, hogy tudniillik Paetus egyetlen nap negyvenezer lépés utat tett meg, mindenfelé elhagyta a sebesülteket, és hogy a menekülőknek ez a sietsége nem kevésbé volt visszataszító, mintha ütközetben futamodtak volna meg.

Corbulo, aki csapataival az Euphrates partján találkozott velük, nem mutatta a katonai díszeknek és fegyvereknek azt a pompáját, hogy a különbséget szemrehányásnak lehetett volna érezni: a szomorú egységek és a bajtársaik sorsán szánakozók könnyeiket sem tudták visszatartani; a sírástól még üdvözölni is alig tudták egymást. Távol volt a vitézségben való verseny és a dicsőségvágy, boldog emberek érzelmei; csak a részvét bizonyult erősnek, és az alárendeltek közt még inkább.

(17.) A vezérek rövid tárgyalása következett ezután: Corbulo elpanaszolta, hogy hiába fáradozott, a parthusok megfutamításával be lehetett volna fejezni a háborút, a másik azt felelte, hogy még mindkettejüknek módjuk van mindenre: fordítsák meg a sasokat és együtt támadják meg a Vologaeses kivonulása után erőtlenné lett Armeniát. Erre nincs a császártól felhatalmazása, mondotta Corbulo; ő azért vonult ki tartományából, mert a legiók veszélyeztetve voltak; és mivel bizonytalanok a parthusok szándékai, Syriába megy vissza. Így is a legnagyobb szerencséért kell imádkozniuk, hogy a hosszú meneteléstől kimerült gyalogság a friss és a kedvező síkságon előresietó lovasságot utol tudja érni. Ezután Paetus Cappadociában töltötte a telet. Vologaeses követei azonban Corbulóhoz mentek, hogy az Euphrates túlsó partján rombolja le az erősségeket, s a folyót tegye megint határrá; Corbulo viszont azt követelte, hogy az ellenséges megszálló csapatok ürítsék ki Armeniát. A király végül is engedett; lerombolták, amit Corbulo az Euphratesen túl építtetett, az armeniaiak pedig felügyelet nélkül maradtak.

(18.) Rómában pedig a parthusok legyőzésének örömére diadaljelvényeket s a Capitolinushegy közepén diadalívet emeltek: mindezt akkor szavazta meg a senatus, amikor a háború kimenetele még eldöntetlen volt, de most sem vonták vissza, mert köztudattal nem törődve a látszatra ügyeltek. Sőt a külső gondok elleplezésére a nép gabonáját, amely a hosszú állástól megromlott, Nero a Tiberisbe szóratta, hogy fitogtassa, mily biztonságos az ellátás. Drágább sem lett, bár körülbelül kétszáz hajót a kikötőben a vihar ereje, és másik százat, melyeket a

Tiberisen már felvontattak, véletlen tűzvész pusztított el. Ezután három volt consult, Lucius Pisót, Ducenius Geminust, Pompeius Paulinust állította az államkincstárt illető bevételek intézésére, és kárhoztatta a korábbi uralkodókat, akik súlyos kiadásaikkal a jogos bevételeket túllépték: ő évi hatvanmillió sestertiust adományoz az államnak.

(19.) Elterjedt ebben az időben az a fonák szokás, hogy a választási gyűlések vagy a tartományok kisorsolásának közeledtével igen sok gyermektelen jelölt látszatra fiakat fogadott örökbe, s miután a családapák sorában praetorságokat és tartományokat nyertek el, tüstént elbocsátották hatalmukból azokat, akiket előzőleg gyermekül fogadtak. Ezért nagy méltatlankodással a senatus elé járulnak: a természet jogát, a neveléssel járó fáradozásokat az örökbefogadás csalárdságával, mesterkedéseivel, rövid időtartamával szemben mind felsorolják. Elég jutalom a gyermekteleneknek, hogy nagy gondtalanságban, minden teher nélkül kedvezést, tisztségeket, mindent készen és könnyen megkapnak. A törvények rég várt ígéretei számukra csúfsággá változnak, ha aki gond nélkül lett szülő, gyász nélkül gyermektelen, az apák óhajait egyszerre elérheti. Ezért senatusi határozatot hoztak, hogy a látszólagos örökbefogadás a közszolgálatnak semmiféle területén ne segítsen és még csak örökségek elnyerésében se lehessen hasznos.

(20.) Ezután a cretai Claudius Timarchust idézik törvény elé, más vétségek alapján, mint általában a nagy befolyású tartományi lakosokat, és azokat, akik szerfölötti gazdagságuk alapján a kisebbek ellen jogtalanságokra ragadtatják magukat; egy kijelentésével szinte már meggyalázta a senatust, mert állítólag azt mondta, hogy az ő hatalmától függ, köszönetet szavaznak-e a proconsuloknak, akik Cretát igazgatták. Ezt az alkalmat Paetus Thrasea a köz javára akarván hasznosítani, miután a vádlottnak a cretai tartományból való kiutasítására szavazott, még ezt tette hozzá:

- A tapasztalat bizonyítja, összeírt atyák, hogy a derekak között kiváló törvények, tisztes példák mások vétségeiből születnek. Így a szónokok kilengése a Cincius-féle törvényjavaslatot, a jelöltek kegyhajhászása a iuliusi törvényeket, a hivatalviselők kapzsisága a Calpurnius-féle határozatot szülte. Mert a bűn a büntetéshez képest időben korábbi, a javulás a bűn elkövetéséhez képest későbbi. Tehát a tartományi lakosság legújabb fennhéjázásával szemben a római hűséghez s állhatatossághoz méltó határozatot hozzunk, amely a szövetségesek oltalmazásából semmit el nem vesz, tőlünk pedig eltávoztatja azt a gondolatot, hogy bárkinek megítélése mástól, nem a római polgárok véleményétől függ.

(21.) - Egykor nemcsak praetort vagy consult, hanem magánszemélyeket is kiküldtek, hogy szemléljék meg a tartományokat, és jelentsék a tartomány engedelmességéről szerzett tapasztalatokat, s reszkettek a népek egy-egy ember vélekedésétől. De most ápolgatjuk és kényeztetjük az idegeneket; és amiképpen valakinek az intésére köszönetet, úgy még könnyebben vádemelést határoznak. Csak határozzanak, és maradjon meg a tartományi lakosság számára az, hogy hatalmát ily módon fitogtathatja: de a hamis és kérésekkel kicsikart dicsőséget éppúgy tartsuk féken, mint a gonoszságot vagy a kegyetlenkedést. Gyakran több hiba történik, miközben érdemeket igyekezünk szerezni, mint amikor megbotránkoztatunk valakit. Sőt még némely erény is gyűlöletes: az elszánt szigorúság, a kedvezéssel szemben tántoríthatatlan lélek. Ezért általában a mi hivatalviseléseinknek a kezdete jobb, és a vége aláhanyatlik, mert jelöltek módjára szavazatokat gyűjtünk. Ha ezt sikerülne megakadályoznunk, igazságosabb és következetesebb lenne a tartományok igazgatása. Mert ahogy a zsarolási vádtól való félelem megtörte a kapzsiságot, úgy a köszönetmondás eltiltása majd a kegyhajhászást fogja korlátok közé szorítani.

(22.) Nagy helyesléssel fogadták a véleményt, mégsem jöhetett létre senatusi határozat, mivel a consulok szerint ebben az ügyben nem tettek előterjesztést. Később a princeps kezdeményezésére úgy határoztak, hogy a szövetségesek gyűlése elé senki se terjeszthessen propraetornak vagy proconsulnak a senatusban mondandó köszönetet, és senki ilyen megbízatást ne vállalhasson.

Ugyanezeknek a consuloknak az évében a gymnasium villámtól sújtva elhamvadt, s benne a Nero-szobor érccé olvadt; és földrengés következtében Pompeii, Campania népes városa, nagyrészt romba dőlt; s elhunyt Laelia Vesta-szűz, akinek helyébe a Cossusok családjából való Corneliát választották.

(23.) Memmius Regulus és Verginius Rufus consulsága alatt Nero, mikor Poppaeától leánya született, nem is emberi módon örült, elnevezte Augustának, és Poppaeának is megadta ugyanezt a nevet. Poppaea Antium coloniában betegedett le, ahol annak idején Nero is született. A senatus már Poppaea méhét is az isteneknek ajánlotta s a köz nevében fogadalmat vállalt, amit megsokszoroztak s be is váltották, és megtetézték hálaadásokkal és a Termékenységnek szentelt templommal, és az actiumihoz hasonlóan szent versenyjátékot szavaztak meg; s hogy a Fortunák aranyszobrait a capitoliumi Iuppiter trónszékén helyezzék el; cirkuszi játékot rendezzenek, ahogy a Iulius-nemzetség tiszteletére Bovillaeban, úgy a Claudius- és Domitius-nemzetségére Antiumban. Mindez semmivé foszlott, amikor négy hónapon belül meghalt a csecsemő. S újból kitört a hízelgés azokból, akik istennői tiszteletet és párnát és templomot és papot javasoltak. Ő maga pedig, miként örömében, úgy szomorúságában sem tudott mértéket tartani. Feljegyezték, hogy miután az egész senatus Antiumba özönlött a friss gyermekszülés tiszteletére, Thrasea, akit távol tartottak, rendületlen lélekkel fogadta a közeli halálára utaló megszégyenítést. Ezután a hagyomány szerint Caesarnak egy kijelentése következett, amelyben Seneca előtt Thraseával való kibékülésével dicsekedett, Seneca pedig szerencsét kívánt Caesarnak. Ebből kiváló férfiakra dicsőség és még több veszedelem származott.

(24.) Közben, a tavasz kezdetén, a parthusok követei Vologaeses király üzenetét s ugyanúgy megírt levelét hozták: ő most mellőzi a korábbi és Armenia megtartásáról annyiszor felemlegetett dolgokat, mivel az istenek, mégoly hatalmas népek döntőbírái, birtoklását - nem a rómaiak gyalázata nélkül - a parthusoknak adták. A minap zárta körül Tigranest; majd élve bocsátotta el Paetust és legióit, bár meg is semmisíthette volna őket. Eléggé bizonyította erejét; szelídségének is próbáját adta. Tiridates sem utasítaná vissza, hogy a diadéma átvételére Rómába menjen, ha papi méltóságának kötelékei nem tartóztatnák: de elmegy majd a jelvényekhez és a princeps képmásához, hogy ott a legiók színe előtt királyságát jó szerencsével kezdje.

(25.) Vologaesesnek erre a levelére, mivel Paetus mást jelentgetett, mintha még minden függőben volna, megkérdezték a követekkel együtt érkezett centuriót, tulajdonképpen milyen is Armenia helyzete. Onnan minden római kivonult, felelte az. Nero ekkor értette meg a barbárok csúfolódását, akik azt kérték, amit előbb már elragadtak, és tanácsot tartott az állam vezetőivel, hogy a kétes kimenetelű háborút vagy a becstelen békét válasszák-e. Semmi kétség: a háborút, és a hadműveletek élére Corbulót állítják, aki annyi éven át megismerte katonáit és az ellenséget, nehogy másvalaki járatlansága folytán újabb hibát kövessenek el, mert Paetus miatt csak bosszankodtak. Dolguk végezetlenül küldik tehát vissza a követeket, de azért ajándékokkal, hogy reményük lehessen: nemhiába kérné ugyanezt Tiridates, ha a kérést maga terjesztené elő. A syriai végrehajtó hatalmat Gaius Cestiusra, a katonai erőket Corbulóra bízzák, és a pannoniai tizenötödik legiót Marius Celsus vezetése alatt hozzácsatolják. Megírják a tetrarcháknak és a királyoknak, a szövetséges erők parancsnokainak és a

procuratoroknak, valamint a szomszédos tartományokat kormányzó praetoroknak, hogy Corbulo utasításainak engedelmeskedjenek, és nagyjából annyira terjesztették ki hatalmát, mint amekkorát annak idején a római nép a kalózháborúra kivonuló Cnaeus Pompeiusnak adott. A visszatért Paetus súlyosabb dolgoktól tarthatott, de Caesar tréfás ostorozásával is beérte és ilyesféléket mondogatott: megbocsát ő azonnal, csak hogy ilyen félős ember a hosszabb nyugtalankodásba bele ne betegedjék.

(26.) Corbulo pedig a negyedik és tizenkettedik legiót, melyek a legderekabbak elvesztése és a többiek megrémülése miatt a harcra kevéssé alkalmasnak látszottak, Syriába vezényelte át, onnan pedig a hatodik és harmadik legiót, ezt a gyakori és sikeres fáradozásokban edzett, még érintetlen katonaságot irányítja Armenia ellen. Hozzáadta az ötödik legiót, amely - mivel Pontus területén állomásozott, - nem volt részes a vereségben, valamint a frissen odavitt tizenötösöket, s az Illyricumból és Egyiptomból válogatott különítményeket, és a királyoknak Melitene közelében egyesített segédcsapatait: itt készült átkelni az Euphratesen. Ezután az előírás szerint megtisztított sereget gyűlésbe hívja s méltóságteljesen a császár auspiciumaival s a maga tetteivel kezdi, a bajokat Paetus járatlanságára hárítván, nagy személyes tekintéllyel, amely katonaemberben az ékesszólást pótolja.

(27.) Majd az egykor Lucius Lucullustól megjárt úton hatol előre, megnyitván, amit a hosszú idő elzárt. Tiridatesnak s Vologaesesnek a béke ügyében érkező követeit nem utasítja el; centuriókat ad melléjük, nem barátságtalan üzenetekkel: nem jutottak még odáig, hogy végső döntésre kellene vinniük a dolgot. Sok minden a rómaiaknak kedvezett, egy és más a parthusoknak: figyelmeztetőül az elbizakodás ellen. Így Tiridates számára is előnyösebb, ha pusztításoktól megkímélt királyságot kap ajándékba, és Vologaeses is inkább Róma szövetségével, semmint kölcsönös károkozással szolgálja a parthus nép javát. Ő tudja, mennyi bent a viszály, s hogy mily fékezhetetlen és vad törzsek fölött uralkodik; viszont az ő császárának mindenütt zavartalan a békéje, és ez az egyetlen háborúja. Egyben a tanácsot megfélemlítéssel párosítja, mert az armeniai országnagyokat, akik elsőknek pártoltak el tőlünk, kiűzi birtokaikból, váraikat leromboltatja, a síkságot, hegyvidéket, erőseket s erőtleneket egyforma rémülettel tölti el.

(28.) Nem haraggal, nem is ellenséges gyűlölködéssel tartották Corbulo nevét még a barbárok sem számon, s így tanácsát is megbízhatónak hitték. Ezért az egészet tekintve Vologaeses sem volt hajthatatlan, és néhány tartománya számára fegyvernyugvást javasol: Tiridates helyet s napot kér a tárgyalásra. A barbárok közeli időpontot, s - emlékeztetőnek ottani örvendetesebb helyzetükre - azt a helyet választották, ahol a minap Paetust a legiókkal megszorongatták, Corbulo pedig nem tért ki ez elől, hogy a szerencse különbözősége a dicsőséget növelje. Paetus gyalázata sem aggasztotta; ez abból is kitűnt, hogy annak tribunus fiát utasította: vezesse fel csapatait, és temesse el a gyászos csata maradványait. A megbeszélt napon Tiberius Alexander előkelő római lovag, a hadbiztosi szolgálat feje, és Vinicianus Annius, Corbulo veje - még nem senatori korú, de mégis az ötödik legio legatusa - Tiridates táborába ment, hogy megtiszteljék, és hogy ilyen zálog birtokában ne tartson cselvetéstől. Ezután húsz-húsz lovast vettek maguk mellé. Meglátván Corbulót, a király elsőnek ugrott le lováról; nem késett Corbulo sem, így mindketten gyalogosan fogtak kezet.

(29.) Ezek után a római megdicséri az ifjút, hogy a kockázatos terveket mellőzve, a biztonságos és üdvös megoldást választotta. Tiridates, miután elöljáróban sokat beszélt nemes származásáról, egyéb dolgokról mérséklettel ejt szót: hogy ő, a parthusoknak nem kedvezőtlen helyzetében térdet hajtó Arsacida, kész elmenni Rómába s új díszt vinni a császárnak. Ekkor megállapodtak, hogy Tiridates Caesar képmása előtt leteszi királyi jelvényét, és majd csak Nero kezéből veszi át ismét, és a tárgyalást csókkal fejezték be.

Ezután, néhány nap múlva, mindkét részről nagy pompával, innen az egységek szerint és hazai jelvényeivel felsorakozott lovasság, onnan a legiók rendje felállott a tündöklő sasokkal, hadi jelekkel és istenszobrokkal, mint a templomban: középen az emelvény egy díszes széket, és a szék Nero képmását hordozta. Előlépett ide Tiridates és szabályos áldozat bemutatása után a fejéről levett diadémát a szobor elé helyezte, valamennyiüknek nagy megindultsága közepette, amelyet csak fokozott a római seregeknek még szemük előtt lebegő levágása vagy körülzárása. De most megfordult a szerencse: Tiridates el fog menni, látványul a népeknek; mennyiben különbözik ez a fogságtól?

(30.) Tetézte a dicsőséget Corbulo nyájasságával s díszlakomával, és mikor a király kérdezősködött, ahányszor csak valami újságot vett észre, - mint például azt, hogy az éjjeli őrség kezdetét centurio jelenti, a vendégsereg kürtszóra oszlik szét, és hogy a vezéri sátor előtt emelt oltár tüzét fáklyával gyújtják meg, - ő mindent nagyobbnak tüntetett fel és Tiridatest az ősi szokás csodálatával töltötte el. Másnap a király haladékot kért, hogy ily nagy út előtt testvéreit s anyját meglátogathassa: túszként addig is leányát adja át s kérő levelet Neróhoz.

(31.) És el is ment és Pacorust Mediában, Vologaesest pedig Ecbatanában találta, nem gond nélkül testvére miatt: hiszen Corbulótól már előbb, külön követek útján kérte, hogy Tiridates a szolgaságnak semmi jelét ne kényszerüljön elviselni, sem kardját átadni, a provinciák helytartóinak megölelésétől se tartsák távol, ajtajuk előtt se kelljen állnia, s olyan tisztelet járjon ki neki Rómában, mint a consuloknak. Az idegen fennhéjázáshoz szokott emberből ugyanis hiányzott a mi ismeretünk, akiknek szemében a valóságos hatalom számít, a hiúságok mellékesek.

(32.) Ugyanebben az évben Caesar a Tengeri Alpok törzseit a latiumi jog élvezetébe iktatta. A római lovagok helyét a cirkuszban a nép ülései elé tette, mert addig a napig megkülönböztetés nélkül foglaltak helyet, mivel Roscius törvénye csak az első tizennégy sorra vonatkozólag rendelkezett. A gladiatori látványosságok ebben az évben ugyanolyan pompásak voltak, mint a korábbiak, de több előkelő asszony és senator mocskolta be magát a porondon.

(33.) Gaius Laecanius és Marcus Licinius consulsága alatt napról napra hevesebb vágy hajtotta Nerót, hogy nyilvános színpadokon szerepeljen: mert eddig a palotában vagy a kertekben énekelt a Iuvenalia játékain, melyeket azonban lenézett, mert kicsi volt a közönség, a színpad meg ilyen hanghoz szűk. Rómában mégsem merte kezdeni, Neapolist választotta, mint görög várost: innen indult el, hogy átkelvén Achaiába s a jeles és ősidők óta szent koszorúkat elnyervén, megnövekedett hírnevével a római polgárok lelkesedését is felkeltse. Tehát az összecsődített városi tömeg, és akiket a közeli coloniákból és municipiumokból az esemény híre odavonzott, meg akik a császárt megtisztelésből vagy különféle okokból kísérik, még katonai egységek is, megtöltik Neapolis színházát.

(34.) Itt, mint a legtöbben vélték, gyászos, ő maga szerint inkább az istenek gondoskodására és kedvezésére való esemény történt: mert a megjelent nép távozása után az üres színház összedőlt, és így senkiben kárt nem okozott. Ezért gondosan előkészített énekben adott hálát az isteneknek, és ünnepelte a minapi baleset szerencsés kimenetelét, majd már a hadriai átkelésre készülve, útközben megállapodott Beneventumban, ahol Vatinius nagy érdeklődés közepette éppen gladiatori játékokat rendezett. Vatinius ennek az udvarnak legocsmányabb szörnyalakjai közé tartozott, vargaműhely neveltje, nyomorék, bohóc módra szellemes, akit eleinte gúnyból fogadtak be; később a legderekabbak bevádolásával olyan hatalomra tett szert, hogy befolyásával, pénzével, ártani tudásával még a gonoszok közül is kiemelkedett.

(35.) Nero többször elment ennek a játékaira, de még gyönyörködés közben sem tartózkodott a bűnös tettektől. Hiszen épp ezekben a napokban kényszerül meghalni Torquatus Silanus, amiért a Iunius-nemzetség hírességén felül az isteni Augustust is szépapjának mondhatta. Parancsot kaptak a vádlók: vessék a szemére, hogy ajándékozásban tékozló, s egyetlen reménye, hogy a helyzet megváltozik, sőt egyes felszabadítottjait a levelezés, a beadványok és pénzügyek intézőinek nevezi, a legfőbb államigazgatás megnevezéseivel és e hivatalokra gondolva. Ezután a legbizalmasabb felszabadítottakat bilincsbe verik, s elhurcolják; mikor az ítélet már várható volt, Torquatus felvágja karján az ereket; s elkövetkezik Nero szokásos szónoklata: bár vétkes volt és joggal nem bízott védekezésében, mégis életben maradhatott volna, ha bírájának kegyességét megvárja.

(36.) Nem sokkal később, mellőzvén egyelőre Achaiát (az okok homályban maradtak), újra a fővárost kereste fel, de a keleti tartományokat, elsősorban Egyiptomot, titkos képzelgései közben újra meg újra elővette. Majd kiáltványban bizonygatta, hogy nem sokáig lesz távol, és az államban minden ugyanúgy rendületlen és szerencsés marad, és elutazása ügyében felment a Capitoliumba. Itt imádkozott az istenekhez, és miután Vesta templomába is bement, hirtelen minden tagjában remegni kezdett, akár az istenség ijesztett rá, akár tetteinek emléke nem hagyta sohasem félelemtől mentesen. Letett kezdeményezéséről, azt mondogatva, hogy valamennyi vágya alábbvaló a hazaszeretetnél. Látja polgártársainak szomorú arcát, hallja titkos panaszaikat, amiért ily nagy útra akart vállalkozni, ő, akinek még a közelbe való kivonulásait sem viselik el, mert megszokták, hogy a véletlen sorscsapások ellen a princeps látásában találjanak enyhülést. Tehát, mint ahogy magánviszonylatokban a legközelebbi zálogok a leghathatósabbak, úgy neki a római nép jelent legtöbbet, s engedelmeskednie kell a tartóztatásnak. Az efféle dolgok a nép óhajtása szerint valók voltak, mert szórakozásokra vágyott, és - ami legfőbb gondja: - Nero távollétében a gabonaellátás szűkösségétől félt. A senatus és az előkelőségek nem tudták, távol- vagy jelenlétében tartsák-e szörnyűbbnek, és ezután - már csak ilyen a nagy félelmek természete, - azt hitték rosszabbnak, ami éppen történt.

(37.) El akarván hitetni, hogy sehol sem olyan kellemes neki, nyilvános helyeken rendezett lakomákat, s az egész várost mint a maga házát használta. Legfényűzőbb és leghírhedtebb az a Tigellinus rendezte ünnepség volt, amelyet példaként fogok ismertetni, hogy ne kelljen többször ugyanerről a tékozlásról szólanom. Tehát Agrippa taván ácsoltatott egy tutajt, amelyen a vendégség lefolyt, s amely más hajóktól vontatva haladt. A hajók arannyal és elefántcsonttal voltak díszítve, s evezősökként fiú szeretők helyezkedtek el rajta, életkor és a gyönyörűségek ismerete szerint. Távoli földekről hozatott madarakat és vadakat, még az Oceanusból is tengeri szörnyeket. A tó partján előkelő asszonyokkal teli bordélyházak sorakoztak, a másik oldalon meztelen szajhákat, szemérmetlen taglejtéseket és mozdulatokat lehetett látni; és mikor besötétedett, az egész ottani erdő s a környező házak hangosak voltak a zenétől, és fényektől csillogtak. Nero minden megengedett és meg nem engedett módon bemocskolta magát, semmi gyalázatot el nem hagyott, hogy még züllöttebbnek mutatkozzék, legfeljebb azt, hogy néhány nappal később e kéjelgéssel fertőzött csürhe egyik tagjával (a neve Pythagoras volt) ünnepélyes szertartások közepette házasságot kötött. Ráadták a császárra a menyasszonyi leplet; voltak házassági tanúk, hozomány és nászágy és menyegzői fáklyák, s végezetül mindent láthattak, amit még nőnél is az éjszaka fed el.

(38.) Következik a csapás, véletlenül-e vagy a princeps alattomosságából, megállapíthatatlan (mert mind a kettőt szerzők hagyományozták), de súlyosabb és szörnyűbb mindannál, ami csak ezzel a várossal pusztító tűzvészek során megesett. A cirkusznak azon a részén lobbant fel, amely a Palatinus- és a Caelius-heggyel érintkezik: a bódék sorában, amelyekben lángot tápláló áru volt felhalmozva, egyszerre kezdődött a tűz és máris erőre kapva és a széltől szítva, a cirkuszt egész hosszában magával sodorta, mert sem tűzfalakkal körülvett paloták,

sem falakkal övezett templomok vagy egyéb akadályok nem voltak közben. Rohamával a tűzvész először a sík területeket száguldottá végig, majd magasra felcsapott és ismét az alacsonyabban fekvő részeket pusztítva, a baj gyorsaságával megelőzte az orvoslást, mivel a város szűk s ide-oda kanyargó utcáival és szabálytalan házsoraival ki volt neki szolgáltatva - már amilyen a régi Róma volt. Ráadásul a félénk asszonyok jajveszékelése, a megfáradt öregek és tapasztalatlan gyermekek, s akik magukkal és akik másokkal gondoltak, miközben vonszolják az erőtleneket, vagy várakoznak rájuk, egy részük a késlekedéssel, más részük a kapkodással mindent megakadályozott. És míg hátratekintenek, oldalról vagy elölről gyakran már körül is voltak véve; és ha a legközelebbi helyre kijutottak, a tűz azon is elharapózott, így a távolinak hitt részeket is ugyanolyan veszedelemben találták. Végül nem tudván, hogy mit kerüljenek, merre igyekezzenek, megtöltötték az utcákat, elterültek a földeken; némelyek elvesztvén minden vagyonukat, egy napra való eleségüket is, mások szeretteik miatt, akiket kimenteni nem tudtak, még ha nyitva állott is a menekülés útja, a halált választották. De gátat sem mertek vetni a tűznek, mert sok ember sűrűn fenyegetőzött, az oltást tiltotta, mások meg nyíltan csóvákat hajigáltak és hangoztatták: „Van, aki ezt parancsolta!” - akár, hogy annál szabadabban rabolhassanak, akár valóban parancsra.

(39.) Ebben az időben Nero Antiumban tartózkodott, s nem tért vissza a fővárosba, csak mikor a tűz közeledett palotájához, amely a Palatiumot és Maecenas kertjeit kötötte össze. Mégsem lehetett megakadályozni, hogy a Palatium is és a császári ház és körülötte minden le ne égjen. De vigasztalásul a kizavart és menekülő népnek megnyittatta a Mars-mezőt és Agrippa épületeit, sőt még a maga kertjeit is, és sebtében épületeket húzatott a nélkülöző sokaság befogadására; Ostiából és a közeli községekből közszükségleti cikkeket szállíttatott fel s a gabona árát mérőnként három sestertiusra csökkentette. Bármennyire népszerű, mégis hiábavaló intézkedések voltak ezek, mert híre terjedt, hogy miközben a város lángokban állott, ő házi színpadán fellépett és Trója pusztulását énekelte, az akkori csapást a hajdani szerencsétlenségek párjának tüntetve fel.

(40.) Végül a hatodik napon az Esquilinus alján véget vetettek a tűznek; hatalmas területen ledöntötték az épületeket, hogy a szüntelenül dühöngő tűzvésznek mező és szinte az üres levegőég álljon az útjába. Mégsem szűnt meg a félelem, mert - semmivel sem enyhébben tombolva ismét - visszatért a tűz, inkább a nyílt városrészekben, s ezért az emberveszteség kisebb volt, az istenek szentélyei és a szórakozásra rendelt csarnokok azonban annál szélesebb területen dőltek romba. Ez a tűz több mendemondára adott alkalmat, mivel Tigellinus aemilianai birtokain tört ki, s az volt a látszat, hogy Nero új és önmagáról elnevezendő város alapításának dicsőségére pályázik. Mert Róma tizennégy kerületre oszlik; ezek közül négy maradt épen, három a föld színéig lerombolódott, a többi hétben is kevés épületrom maradt fenn, csonkán és félig leégetten.

(41.) Az elpusztult paloták, háztömbök és templomok számát nem volna könnyű meghatározni; de az az ősidők óta tisztelt szentély, amelyet Servius Tullius Lunának, és a nagy oltár s a templom, melyet az ott megjelenő Herculesnek az arcadiai Euander szentelt, s a Iuppiter Stator-szentély, Romulus fogadalma, s Numa királyi háza és Vesta szentélye a római nép házi isteneivel - mind elégett; azután az oly sok győzelemmel szerzett kincsek és a görög művészet remekei; továbbá nagy írók műveinek régi és hiteles példányai, melyeket - bár az újjászülető város annyi szépsége közepette az idősebbek sok mindenre emlékeztek - pótolni nem lehetett. Voltak, akik megjegyezték: július 17-én lobbant fel ez a tűzvész, amikor a senonok is lángba borították az elfoglalt Rómát. Mások odáig mentek buzgalmukban, hogy ugyanannyi évet, hónapot és napot számítanak a két tűzvész között.

(42.) Nero egyébként hasznot húzott hazája romlásából s olyan palotát építtetett, amelyben nem annyira a gyöngyöt és az aranyat lehetett csodálni - e rég megszokott és a fényűzés következtében közönségessé vált dolgokat -, mint inkább a mezőket és tavakat és - mint magányos vidékeken - innen erdőket, onnan nyílt térségeket és kilátóhelyeket. Severus és Celer kezdeményezte és tervezte az egészet, akikben volt annyi tehetség és merészség, hogy művészetükkel még azt is megkíséreljék, amit a természet megtagadott, és a princeps erőit megcsúfolják. Mert azt is megígérték, hogy az Avernus-tóból, a terméketlen tengerpart mentén vagy az útba eső hegyeken keresztül hajózható csatornát fognak ásatni a Tiberis torkolatáig. Semmi egyéb vizet szolgáltató nedves terület nem kínálkozik ugyanis, csak a Pomptinus-mocsarak; különben minden csupa szikla vagy homok, és még ha át lehetne is törni, elviselhetetlen volna a munka, és nem sok az értelme. Nero, már amilyen hihetetlen dolgokra vágyott, mégis át akarta vágatni az Avernus melletti magaslatot, s a meghiúsult reménység nyomai ma is láthatók.

(43.) Egyébként a városnak azokat a részeit, amelyek a palotán kívül épségben maradtak, nem - mint a gall tűzvész után - válogatás nélkül, nem is összevissza építették fel, hanem kimérték a házsorokat, széles utcákat vágtak, s korlátozták az épületek magasságát, továbbá szabadon hagytak udvarokat s hozzájuk csarnokokat, hogy a háztömbök homlokzatát védjék. Ezeket a csarnokokat a maga pénzéből fogja felépíttetni s a telkeket megtisztogatva fogja tulajdonosaiknak átadni - ígérte Nero. Megtoldotta ezt jutalmakkal, kinek-kinek rendje és vagyoni állapota szerint, s megszabta az időt, amelyen belül - ha befejezik a palotákat vagy a háztömböket, - a jutalmat elnyerik. A törmelék befogadására az ostiai mocsarakat rendelte, s hogy a hajók, amelyek gabonát szállítottak fel a Tiberisen, ilyen törmelékkel megrakodva menjenek vissza; valamint, hogy maguk az épületek bizonyos magasságig ne gerendákból, hanem Gabiiban vagy az albai hegyen fejtett sziklakőből készüljenek, mivel ezt a követ a tűz nem járja át. És hogy a magánszemélyek által önkényesen elvezetett víz minél bővebben és minél több helyen buzogjon, őröket állíttatott, és arról is rendelkezett, hogy a tűz elfojtására szolgáló eszközöket mindenki hozzáférhető helyen tartsa; s hogy ne közös fal legyen, hanem minden épületet külön-külön fal vegyen körül. Ezek a hasznossági intézkedések a megújuló város szépségét is fokozták. Voltak mégis, akik úgy hitték, hogy az a bizonyos régi külső egészségesebb volt, mivel a szűk utcák és a magas házak nem engedték annyira a nap hevét behatolni, míg most a nyílt és semmi árnyékkal nem fedezett tágasság annál nyomasztóbb forróságtól izzik.

(44.) Minderről emberi megfontolással gondoskodhattak. Nemsokára megkeresték az istenek kiengeszteléséneek eszközeit s megkérdezték a Sibylla-könyveket, ezek véleménye alapján könyörögtek Vulcanushoz, Cereshez és Proserpinához, és engesztelték Iunót az asszonyok, először a Capitoliumon, majd a legközelebbi tengerparton - innen merített vízzel hintették be az istennő templomát és szobrát -, és végül a férjes nők széklakomákat és virrasztással egybekötött ünnepeket ültek.

De sem emberi segítségre, sem a princeps ajándékainak vagy az istenek engesztelésének hatására nem akart eltávozni az a gyalázatos hiedelem, hogy parancsra tört ki a tűzvész. Ezért a híresztelés elhallgattatása végett Nero másokat tett meg bűnösnek, és a legválogatottabb büntetésekkel sújtotta azokat, akiket a sokaság bűneik miatt gyűlölt és Christianusoknak nevezett. Christust, akitől ez a név származik, Tiberius uralkodása alatt Pontius Pilatus procurator kivégeztette, de az egyelőre elfojtott vészes babonaság újból előtört, nemcsak Iudaeában, e métely szülőhazájában, hanem a városban is, ahová mindenünnen minden szörnyű és szégyenletes dolog összefolyik, s hívekre talál. Így hát először azokat fogdosták össze, akik ezt megvallották, majd az ő vallomásuk alapján hatalmas sokaságra nem is annyira a gyújtogatás vádját, mint inkább az emberi nem gyűlöletét bizonyították rá. És kivégzésüket

még csúfsággal is tetézték, hogy vadállatok bőrébe burkoltan kutyák marcangolásától pusztuljanak, vagy keresztre feszítve, és mikor bealkonyodott, meggyújtva éjszakai világításul lángoljanak. Nero a kertjeit ajánlotta fel e látványosság céljába, és cirkuszi játékokat rendezett, amelyen kocsisruhában a nép közé vegyült, vagy kocsira szállott. Ebből, bár bűnösök voltak és a legsúlyosabb büntetést is megérdemelték, szánalom támadt, mivel nem a közjó érdekében, hanem egy ember kegyetlensége miatt kellett pusztulniuk.

(45.) Közben, hogy pénzt tudjanak előteremteni, kifosztották Italiát, a tartományokat tönkretették, ugyanígy a szövetséges népeket és az úgynevezett szabad városokat, s ennek a zsákmányolásnak az istenek is áldozatul estek, mert kirabolták a város templomait s kihordták azt az aranyat, amit diadalmenetek alkalmával, vagy fogadalmak formájában a római nép valahány nemzedéke jó szerencsében vagy félelmében nekik szentelt. Sőt Asiában és Achaiában nemcsak az ajándékokat, hanem az istenszobrokat is elhurcolta az e tartományokba küldött Acratus és Secundus Carrinas. Az bármi gyalázatosságra kapható felszabadított volt, ez a görögök tudományában a szájáig gyakorlott, de szellemét a szép művészetekkel nem ruházta fel. Mint beszélték, Seneca, hogy a szentségtöréssel járó gyűlölséget távol tartsa magától, azt kérte, hadd vonulhasson félre távoli birtokára, és miután erre nem kapott engedélyt, betegséget tettetvén, mintha idegbántalmakban szenvedne, a hálószobájából sem lépett ki. Némelyek szerint Cleonicus nevű felszabadítottja - Nero parancsára - mérget készített neki, de Seneca ettől megmenekült vagy a felszabadított árulása következtében, vagy a maga félelmében, mert fölöttébb egyszerű étellel és mezei gyümölcsökkel és - ha szomjúság figyelmeztette, - folyóvízzel tengette életét.

(46.) Ugyanebben az időben a gladiatorokat, akik Praeneste városában kitörést kíséreltek meg, az őrségül rendelt katonai egység megfékezte, miközben a nép, amely vágyik a változásokra, de fél is tőlük, már Spartacust és a hajdani szörnyűségeket rebesgette. Nem sokkal később a hajóhadat éri csapás, nem háborúban (hiszen még soha nem volt ennyire mozdulatlan béke), hanem mert Nero - tekintet nélkül a tenger eshetőségeire - egy bizonyos napra Campaniába rendelte vissza a hajókat. A kormányosok tehát, bár tombolt a tenger, Formiaeból útnak indultak, és miközben Misenum fokát megkerülni igyekeznek, a viharos délnyugati széltől a cumaei partokra vettetvén, igen sok három-evezősoros hadihajót és egy csomó kisebb járművet elveszítettek.

(47.) Az év végén sokat beszélnek csodajelekről, a fenyegető bajok hirdetőiről: soha nem csapkodott sűrűbben a villám, üstökös jelent meg, amelyet Nero előkelő vérrel szokott kiengesztelni; kétfejű emberi és állati magzatokat vetettek az utcára, vagy találtak olyan áldozatok közben, amelyeken vemhes állatokat szokás levágni. És a placentiai határban, az út mellett borjú született, melynek a feje a lábán nőtt ki, s követte is a haruspexek magyarázata: készülődik az emberiség másik feje, amely azonban nem lesz erős, sem titokban nem marad, mivel az anyaméhben visszanyomódott és út mellett jött a világra.

(48.) Ezután lép consuli hivatalába Silius Nerva és Atticus Vestinus, mikor már megkezdődött és meg is erősödött az az összeesküvés, amelyhez versengve csatlakoztak a senatorok, lovagok, katonák, még asszonyok is, részint mert Nerót gyűlölték, részint mert Gaius Pisót kedvelték. A Calpurnius-nemzetségnek ez a sarja, aki apai nemessége révén sok jeles családdal volt rokonságban, a nép körében nagy hírnek örvendett, erénye vagy erényekhez hasonló látszatok miatt. Mert ékesszólását polgártársainak védelmezésére, bőkezűségét barátai javára használta, de ismeretlenekkel is nyájasan beszélt és érintkezett; előnyére váltak véletlen adta vonásai is: nyúlánk termete, szép arca; de távol állott tőle a jellembeli komolyság vagy az élvezetek mérséklése; a könnyedségnek és pompakedvelésnek, néha a fényűzésnek is hódolt, s

ezt a többség helyesnek találta, mivel ily édes bűnöknek közepette a legfőbb hatalmat sem feszesnek, sem túl szigorúnak nem akarja.

(49.) Az összeesküvés kezdete nem az ő vágyából fakadt, mégsem tudnám könnyen megmondani, ki volt az első kitervelője, kinek az ösztönzésére jött létre az, amit oly sokan felkaptak. Hogy a legbuzgóbb Subrius Flavus, egy testőrosztag parancsnoka, és Sulpicius Asper centurio volt, halálukban bizonyított állhatatosságuk mutatta meg. Lucanus Annaeus és Plautius Lateranus is eleven gyűlöletet vitt az összeesküvésbe. Lucanust személyi okok fűtötték, mivel költeményeinek hírét Nero igyekezett elfojtani, s bemutatásukat hiú vetélkedésből már régebben megtiltotta; Lateranust, a kijelölt consult, nem jogtalanság, csak a köz szeretete késztette csatlakozásra. Flavius Scaevinus és Afranius Quintianus viszont, mindketten a senatori rendből, hírük ellenére vágtak bele ilyen merész tettbe, mert Scaevinusnak a tobzódástól zilált volt az elméje, és ezért álmosságtól bágyadtan élt, a hírhedten elpuhult Quintianus pedig, kit Nero gyalázkodó versével közmegvetésnek tett ki, a sértést akarta megbosszulni.

(50.) Miközben tehát egymás közt vagy baráti társaságban elejtett szavakkal tárgyalják a princeps bűneit és a birodalom közelgő végét, s hogy választani kell valakit, ki a megfáradt államon segítene, máris megnyerték Claudius Senecio, Cervarius Proculus, Vulcacius Araricus, Iulius Augurinus, Munatius Gratus, Antonius Natalis, Marcius Festus római lovagokat. Közülük Senecio, Nero legbizalmasabb környezetének tagja, továbbra is fenntartotta a barátság látszatát, és ezért annál több veszélynek volt kitéve; Natalis részese volt Piso minden titkának; a többi a helyzet megváltozásában reménykedett. Subriuson és Sulpiciuson kívül, akikről már megemlékeztem, katonákat is bevontak, Gavius Silvanust és Statius Proximust, a testőrség tribunusait, Maximus Scaurus és Venetus Paulus centuriókat. De legfőbb támaszukat Faenius Rufus testőrparancsnokban látták, akit - feddhetetlen élete és híre ellenére - a kegyetlen s szemérmetlen Tigellinus megelőzött a princeps jóindulatában, sőt állandóan gyötörte vádaskodásaival és gyakran félelmetes helyzetbe is sodorta: mintha Agrippina szeretője lett volna és utána való vágyakozásában bosszúra szomjaznék. Az összeesküvők tehát, mikor a testőrparancsnok gyakori kijelentéseiből megbizonyosodtak afelől, hogy ő is mellékük állott, már határozottabban tárgyaltak a gyilkosság idejéről és helyéről. Állítólag Subrius Flavusban fogant meg a gondolat, hogy Nerón akkor kell rajtaütni, amikor a színpadon énekel, vagy mikor a palota égésekor éjszaka őrizetlenül ide-oda futkosott. Itt a magányosság alkalma, ott maga a sokaság, ily dicső tett gyönyörűséges tanúja, ösztönözte lelküket, ha a büntetlenség vágya - nagy vállalkozások örök ellenfele - vissza nem tartja.

(51.) Miközben haboznak s húzzák-halogatják a reményt és félelmet, egy bizonyos Epicharis, akiről nem tudni, mi módon értesülhetett a dologról (hiszen azelőtt semmi gondja nem volt a tisztességre), tüzelni és ostorozni kezdi az összeesküvőket, majd végül vonakodásukat megunván, és mivel éppen Campaniában tartózkodott, a misenumi hajóhad vezetőit próbálta eltántorítani és bűnrészességbe sodorni. Így látott munkához: volt egy hajóparancsnok ennél a hajóhadnál, Volusius Proculus, az anyagyilkosságban Nero egyik eszköze, aki azonban nem a bűntett nagyságához mérten haladt előre, amint ő gondolta. Ez, az asszony régi ismerőse (vagy csak ekkor jött létre köztük barátság), feltárja Nero szolgálatában szerzett érdemeit és azok hiábavalóságát, s még megtoldja panaszkodásával és bosszúra való készségével, ha lehetőség kínálkoznék: megcsillantotta Epicharis előtt a reményt, hogy ő is ráállna, sőt másokat is megnyerne; nem súlytalan segítség a hajóhad, alkalom is gyakran adódik, mert Nero Puteoliban és Misenumban sokat szórakozott a tengeren. Így aztán Epicharis továbbmegy, és sorolni kezdi a princeps minden bűnét: a senatusnak sem marad már semmi. De gondoskodtak róla, miképp lakoljon az állam felforgatásáért: szánja csak el magát Proculus a segítésre, vonja a legderekabb katonákat az ő oldalukra, és méltó jutalomra számíthat. Az összeesküvők nevét

mégis elhallgatta. Ezért Proculus bejelentése hiábavaló volt - bár mindazt, amit hallott, Nero tudomására hozta -, mert a beidézett és a feljelentővel szembesített Epicharis könnyen visszaverte, hiszen nem támaszkodhatott tanúkra. Mégis őrizetben tartották, mivel Nero gyanakodott, hogy nem hamis az, ami még nem bizonyult igaznak.

(52.) Az összeesküvőket az árulástól való félelem mégis annyira megmozgatta, hogy elhatározták: gyorsan végrehajtják a gyilkosságot Baiaeban, Piso villájában, amelyet - kellemessége miatt - a császár gyakran látogatott, s ahol minden őrség nélkül és méltóságának terhét levetve fürödni és lakomázni szokott. De Piso ellenszegült, arra hivatkozva, hogy gyűlölség támadna, ha az asztal szentségét s a vendéglátás isteneit akármilyen princeps meggyilkolásával bevéreznék: jobb lesz, ha a városban, abban a gyűlöletes és a polgárok kifosztásából épített palotában, vagy a nyilvánosság előtt hajtják végre azt, amire a köz érdekében vállalkoztak. Ezt mondta mások előtt, valójában titkon rettegett, hogy a kiemelkedő nemességű és nevelőjének, Gaius Cassiusnak oktatása révén a hírnév magaslataira jutott Lucius Silanus ragadja majd magához a hatalmat, hiszen készséggel adnák neki, akik az összeesküvéstől érintetlenek, s akik Nerót, mint bűnös merénylet áldozatát, szánnák. Igen sokan meg voltak róla győződve, hogy Piso a consul Vestinus tettre kész egyéniségétől is tartott: hátha a szabadság mellé állana, vagy mást választván imperatornak, a maga ajándékának tüntetné fel az államot. Mert nem volt része az összeesküvésben, bár e vád miatt Nero megpróbálta az ártatlan ellen érzett régi gyűlöletét kielégíteni.

(53.) Végül megállapodtak, hogy a Ceresnek szentelt cirkuszi játékok napján hajtják végre tervüket, mivel Caesar, aki ritkán járt ki, s palotájába vagy kertjeibe zárkózott, a cirkuszi játékokra el szokott menni, s a látványosság víg hangulatában könnyebben hozzá lehetett férkőzni. A rajtaütés sorrendjét úgy beszélték meg, hogy Lateranus, mintha családi ügyekben kérne támogatást, könyörögve a princeps térde elé hull, és mint afféle bátor és hatalmas termetű ember, az óvatlan Nerót fellöki s lenyomva tartja, azután a földön fekvő és mozgásában akadályozott császárt az odarohanó tribunusok és centuriók és a többiek, kinek mennyi a bátorsága, leszúrják. Ebben a főszerepet Scaevinus igényelte magának, aki Salus vagy mások előadása szerint Fortuna ferentinumi templomából hozta el tőrét, s mint nagy tettre szentelt tárgyat hordozta. Piso közben Ceres templomában várjon, onnan Faenius praefectus és a többiek hívják ki s vigyék a táborba, vele Antonia, Claudius Caesar leánya, hogy a tömeget megnyerjék - ezt Gaius Plinius írja. Nekünk szándékunkban volt, hogy semmiféle hagyományt nem titkolunk el, bár képtelenségnek látszanék, hogy Antonia a nevét adta a hiú reménykedéshez és ilyen veszélyt vállalt, vagy hogy a hitvesi szeretetéről ismeretes Piso más házasságra kötelezte magát, ha ugyan az uralomvágy minden más érzésnél nem lángolóbb.

(54.) De csodálatos, hogy ennyire különböző származású, rendű, korú, nemű emberek, gazdagok és szegények között milyen hallgatással tartottak meg mindent, mígnem az árulás megindult Scaevinus házából. A merénylet előtti napon hosszasan tárgyalt Antonius Natalisszal, majd házába térvén lepecsételte végrendeletét, s a hüvelyéből kihúzott tőrt, amelyről az imént számoltam be, kifogásolta, hogy a régiségtől tompa, és megparancsolta, hogy élesítsék ki kővel és izzítsák hegyesre, s ennek gondját a felszabadított Milichusra bízta. Egyben a szokottnál gazdagabb lakomát tartott, legkedvesebb rabszolgáit szabadsággal, másokat pénzzel ajándékozott meg; szomorúság és erős gondolkodás látszott rajta, bár csapongó beszélgetésével vígságot tettetett. Legvégül sebkötöző szereket, vérzéscsillapítókat készíttetett ugyanazzal a Milichusszal, akár tudott ez már az összeesküvésről és mindaddig hü maradt, akár nem tudott, és - mint a legtöbben írták - csak akkor fogott gyanút. Mert mikor a szolgalélek a hűtlenség jutalmát latolgatta magában, s egyszerre mérhetetlen pénz és hatalom forgott a szeme előtt, szétfoszlott benne a kötelességtudat és gazdájának élete és az elnyert szabadság emléke. Mert feleségének a tanácsát is megszívlelte, asszonyit és annál

hitványabbat, mivelhogy a feleség még meg is akarta félemlíteni: hiszen sokan állottak ott felszabadítottak és rabszolgák, akik ugyanezt látták, és mi haszna sem lenne egyvalaki hallgatásának, viszont a jutalom egyé lesz, aki feljelentésével megelőzi a többit.

(55.) Milichus tehát hajnalok hajnalán a serviliusi kertekbe megy, és mikor a kaputól elküldik, hajtogatja, hogy fontos és szörnyű hírt hoz. A kapusok bevezetik Nero felszabadítottjához, Epaphroditushoz, majd attól Neróhoz, ott a fenyegető veszélyt, a tekintélyes összeesküvőket és a többit, amit csak hallott, következtetett, mind elmondja: a gyilkolásra előkészített fegyvert is megmutatja, s követeli, vigyék oda a vádlottat. Scaevinus, mikor odahurcolták a katonák, és védekezni kezdett, azt válaszolta, hogy a tőrt, amelyet bűnül rónak fel neki, régóta szent örökségként tisztelték családjában, ő a hálószobájában tartotta, és most felszabadítottja csalárd módon lopta el tőle. Végrendeletet már többször lepecsételt, a napokat nem figyelte meg gondosan. Pénzt és szabadságot már azelőtt is adományozott rabszolgáinak, de most azért bővebben, mivel fogytán volt már vagyonának, és hitelezőinek szorongatása miatt a végrendeletben nemigen bízott. Valóban gazdag lakomákat rendezett mindig; életét kellemesen élte le, szigorú bírák kevéssé helyeselnék. Kötözőszert sebekre ő nem parancsolt semmit, de mivel vádlója úgyis annyi más, nyilván alaptalan dolgot vetett a szemére, hozzácsatolja ezt a vádat is, hogy aztán egyszerre legyen feljelentő és tanú. Nyomatékot is ad szavainak állhatatosságával, sőt még ő vádolja Milichust, mint becstelen és bűnös embert, hangjának és arckifejezésének oly biztonságával, hogy meginogna a feljelentés, ha Milichust nem figyelmeztetné a felesége: Antonius Natalis sokat tárgyalt Scaevinusszal titokban, és mindketten Gaius Piso bizalmasai.

(56.) Odahívják tehát Natalist, és külön-külön hallgatják ki őket: miféle tárgyalás volt az, és miről? Ekkor támadt gyanú, mert nem egyező dolgokat vallottak, s megbilincselték őket. A kínzóeszközök fenyegető látását nem viselték el. Elsőnek mégis Natalis vall, aki az egész összeesküvést jobban ismerte, egyszersmind a vádolásban is járatosabb volt, előbb Pisóról, azután hozzáteszi Annaeus Senecát, akár mert közvetített közte és Piso közt, akár hogy Nero kegyét megnyerje, aki neheztelt Senecára, és minden eszközön kapott, hogy tönkretehesse. Ezután Scaevinus is, tudomást szerezvén Natalis vallomásáról, vagy mert úgy hitte: már minden kiderült és a hallgatásnak semmi haszna, hasonló gyámoltalansággal kiadta a többit. Közülük Lucanus, Quintianus és Senecio sokáig tagadott; majd az ígért büntetlenségtől megrontva, hogy késedelmüket jóvátegyék, Lucanus Aciliát, tulajdon anyját, Quintianus meg Clitius Gallust, Senecio pedig Annius Polliót, legjobb barátjaikat nevezték meg.

(57.) De közben Nerónak eszébe jutott, hogy Volusius Proculus feljelentése alapján őrizetben tartják Epicharist, s úgy vélvén, hogy női test nem bírja a fájdalmat, kínpadra vonatta. De Epicharist sem verés, sem égetés, sem kínzóinak haragja - akik annál kegyetlenebbül gyötörték, hogy egy asszony ne dacoljon velük, - nem bírta rá arra, hogy a vádakat ne tagadja. Így a vallatás első napja eredménytelen maradt. Másnap, mikor ugyanilyen kínzásokra hurcolták egy hordszéken (mert tagjainak kiforgatása után már állni sem tudott), a melltartó letépett szalagját hurok módjára a szék támlájához kötötte, beledugta a nyakát, és teljes súlyával ránehezedvén, már úgyis fáradt lélegzetét kipréselte: annál híresebb példa, mivel felszabadított nő létére ilyen súlyos helyzetben idegeneket és majdnem ismeretleneket védeni próbált, amikor szabadnak született férfiak, római lovagok és senatorok, akiket nem érintett kínzóeszköz, szeretetük legkedvesebb zálogait is odadobták.

(58.) Mert Lucanus, Senecio és Quintianus sem mulasztotta el, hogy tömegével szolgáltassa ki a résztvevőket, miközben nőttön-nőtt Nero félelme, bár megsokszorozott őrséggel vétette magát körül. Sőt katonai egységekkel rakta meg a falakat, rátelepedett a tengerre és a folyóra, és a várost is szinte őrizetbe vétette. S a tereken, a palotákban, a földeken és a legközelebbi

községekben is gyalogosok és lovasok száguldoztak, közöttük germánok, akikben - mint idegenekben - bízott a princeps. Ezután, szünet nélkül, megkötözött csoportokat hurcoltak oda és a kert kapuja előtt várakoztatták őket. És ha egyszer védekezésük elmondására bemehettek, az összeesküvők iránt mutatott rokonszenvet, a véletlen beszélgetést és váratlan találkozást, ha vendégségben vagy látványosságon együtt voltak, mind bűnnek vették, s Nero és Tigellinus kegyetlen vallatásán kívül Faenius Rufus is erősen szorongatta őket, mert a feljelentők őt még nem nevezték meg, és hogy elhitesse, semmiről nem tud, kíméletlennek mutatkozott társai ellen. Ugyanő volt az, aki Subrius Flavusnak, mikor mellette állott s odaintett, hogy a kihallgatás közben kirántsa-e kardját s végrehajtsa-e a gyilkosságot, fejét rázva nemet mondott s így megtörte a már a markolathoz nyúló kéz gyors elhatározását.

(59.) Voltak, kik az összeesküvés elárulása után - miközben még folyt Milichus kihallgatása, és Scaevinus határozatlankodott, - arra buzdították Pisót: menjen a táborba, vagy hágjon fel a szónoki emelvényre s próbálja megnyerni a katonaság és a nép részvétét. Ha vállalkozásához összeesküvő társai is csatlakoznak, követni fogják őket a beavatatlanok is, és nagy lesz a híre a megmozdulásnak, ami igen sokat jelent, ha új helyzet alakul ki. Ilyesmivel szemben Nero semmi intézkedést nem tett. Még bátor férfiak is megriadnak váratlan dolgoktól, nemhogy az a komédiás, akit legfeljebb Tigellinus kísérne a szajháival, fegyveresen szembe merne szállni. Próbával sok minden megtörténik, amit tunya emberek elérhetetlennek gondolnak. Hiába reménykedik hallgatásban és hűségben, mikor annyi összeesküvő elszántságáról és testi állapotáról van szó: kínzással vagy jutalommal mindent el lehet érni. Jönni fognak, hogy őt is bilincsbe verjék, majd végül méltatlan halállal kivégezzék. Mennyivel dicséretesebben pusztulna, ha magához ölelné az államot, ha segítségért kiáltana a szabadság megmentésére! Inkább tagadja meg a katonaság, hagyja cserben a nép, csak ő maga haljon őseinek, utódainak tetsző halállal, ha életét idő előtt ragadják el tőle.

Minderre meg sem mozdult, a nyilvánosság előtt is csak rövid ideig mutatkozott, majd otthon magányosan készült a végre, míg csak egy katonai osztag nem jött, amelybe Nero újoncokat vagy nemrég szolgáló katonákat válogatott ki: mert a régiektől féltek, mint akiket a rokonszenv megfertőzött. Úgy halt meg, hogy karján feltépte az ereket. Végrendeletével, a Nerónak szóló rút hízelgésekkel felesége iránt érzett szerelmének adózott; ezt az alacsony származású és csak testi szépségével érvényesülő asszonyt barátjának házasságából ragadta el. Az asszony neve Satria Galla, előbbi férjéé Domitius Silus; a férfi beletörődésével, a nő erkölcstelenségével Piso rossz hírét terjesztette.

(60.) Nero ezek után Plautius Lateranus kijelölt consul kivégzését kapcsolja az eddigiekhez, oly sietősen, hogy még gyermekeinek megölelését, még a halál rövid megválasztását sem engedte meg neki. A rabszolgák kivégzésére fenntartott helyre hurcolják, Statius tribunus kezétől kapja a döfést, miközben állhatatosan hallgatott és egyetlen szóval sem vetette a tribunus szemére ugyanabban való részességét.

Következik Annaeus Seneca kivégzése, örvendetes a princepsnek, nem azért, mert az összeesküvésben bűnösnek találta, hanem hogy karddal léphetett fel, miután a méreg nem vezetett eredményre. Mert egyedül Natalis vallott, de ő is csak annyit, hogy elküldték a beteg Senecához, látogassa meg s panaszolja el, hogy Pisót miért tartja távol magától; jobb lenne, ha barátságukat bizalmas együttlétekkel folytatnák; erre azt válaszolta Seneca, hogy a kölcsönös üzengetések és gyakori beszélgetések egyiküknek sem válnának hasznára; egyébként az ő életének alapja Piso épsége. Kiadják a parancsot: vigye ezt hírül Gavius Silvanus, a testőrség tribunusa, és kérdezze meg Senecától, elismeri-e Natalis szavait s a maga válaszát. Seneca véletlenül, vagy előre látván a dolgokat, erre a napra érkezett vissza Campaniából s város környéki birtokán, a negyedik mérföldkőnél szállott meg. Odament az est közeledtekor a

tribunus, és a villát katonai osztagokkal vette körül, majd Senecával, aki éppen felesége, Pompeia Paulina, és két barátja társaságában vacsorázott, közölte a császári parancsot.

(61.) Seneca azt válaszolta, hogy járt nála Natalis s panaszkodott Piso nevében, amiért nem látogathatja meg; ő egészségi állapotára és nyugalomszeretetére hivatkozással mentette ki magát. Miért tartotta volna egy magánember boldogulását a maga életénél előbbre valónak? Arra nem lett volna oka; az ő jelleme különben sem hajlamos a hízelkedésre: ezt senki nem tudhatja jobban, mint Nero, aki gyakrabban tapasztalhatta Seneca szabadságszeretetét, mint szolgalelkűségét. Amikor ezt a tribunus Poppaea és Tigellinus, vagyis az őrjöngő császár legbizalmasabb tanácsadói előtt jelentette, Nero azt kérdezi, készül-e Seneca az önkéntes halálra. Erre a tribunus állította, hogy a félelemnek semmi jelét, szavaiban vagy arcán semmi szomorúságot nem lehetett észlelni. Parancsot kap tehát: menjen vissza és közölje a halálos ítéletet. Fabius Rusticus előadása szerint a tribunus nem azon az úton ment vissza, amelyen jött, hanem letért Faenius testőrparancsnokhoz és Caesar parancsát ismertetvén, megkérdezte, hogy engedelmeskedjék-e, s azt a figyelmeztetést kapta, hogy hajtsa végre - valamennyiük végzetes gyávaságában. Hiszen Silvanus is az összeesküvők közt volt, és mégis tetézte a bűnöket, amelyeknek megbosszulására összeesküdött. Hangját és látását azonban megkímélte, és az egyik centuriót küldte be Senecához, hogy a végső kényszerűséget közölje vele.

(62.) Az megrettenés nélkül kéri végrendeletét, de mikor a centurio nem engedi, barátai felé fordulva kijelenti, hogy mivel érdemeik meghálálásában akadályozzák, immár egyetlen, de mégis legszebb tulajdonát, életének képét hagyja rájuk; ha erre emlékeznek, ily állhatatos barátságuk gyümölcseként az erények hírét fogják elnyerni. Egyben siránkozásukat hol beszélgetéssel, hol szigorúbban, mint korholó mester próbálja szilárdságra visszatéríteni, kérdezgetve tőlük, hol vannak a filozófia tanításai, hol a sok éven át tárgyalt elhatározás a fenyegető sorscsapások ellen? Ugyan ki nem tudta, mily kegyetlen Nero? Anyjának s testvérének meggyilkolása után nem is maradhatott más hátra, mint az, hogy nevelőjét s tanítóját is eltegye láb alól.

(63.) Mikor ezeket és az ilyenféléket mintegy a köz számára elmondta, átöleli feleségét, és kissé ellágyulva a pillanatnyi félelem láttára, esdve kéri, mérsékelje fájdalmát, s ne vállalja örökre, hanem erényben eltöltött életének szemléletében férje utáni vágyakozását tisztes vigasztalódással tűrje. Az asszony viszont hangoztatja, hogy ő is el van szánva a halálra, s a gyilkos kezét követeli. Ekkor Seneca, felesége dicsőségével szembe nem szegülvén, egyszersmind szeretetében, hogy az imádott asszonyt jogtalankodásokra ne hagyja, így szólt:

- Az élet vigasztalásait megmutattam volt neked, te a halál dicsőségét inkább akarod. Nem irigylem én a példát. Legyen ennek az oly bátorsággal vállalt halálnak állhatatossága mindkettőnkben egyforma, de híre több a te végednek.

Ezek után egyetlen vágással felnyitják karjukat. Seneca, mivel öreg és a szűkös táplálkozással is elgyengített testéből csak lassan folydogált a vér, bokáján és térdén is feltépi az ereket; és a szörnyű kínoktól kimerülvén, hogy fájdalmával felesége elszántságát meg ne törje, ő maga pedig amannak gyötrelmeit látván, gyengeségbe ne zuhanjon, azt tanácsolja, vonuljon másik szobába. És mivel még az utolsó pillanatban is bővében volt az ékesszólásnak, odahívott titkárainak sok mindent tollba mondott: ezt az ő szavaival közrebocsátott szöveget átformálni fölöslegesnek tartom.

(64.) Nero azonban, mivel Paulina ellen nem fűtötte személyes gyűlölet, és hogy ne fokozódjék a kegyetlensége miatt támadó elégedetlenség, elrendeli, hogy akadályozzák meg halálát. A katonák utasítására a szolgák s a felszabadítottak bekötözik a karját, elállítják a vérzést - nem tudni, öntudatlan állapotában-e. Mert már amint a tömeg a rosszabbra kész,

most is akadtak, akik úgy hitték, hogy amíg félnie kellett Nero engesztelhetetlenségétől, a férjéével társított halál hírnevére pályázott, azután, mikor kegyesebb remény kínálkozott, az élet csábítása bizonyult erősebbnek, amelyhez hozzáadott még néhány évet, de férjére dicséretes módon emlékezve, és arca, valamint egész teste oly sápadtfehér maradt, hogy világosan mutatta: az éltető lélekből sok kiszállt belőle.

Közben Seneca, mivel még mindig húzódott és csak lassan közeledett a halál, Statius Annaeust, hűségben és orvosi ügyességben rég kipróbált barátját kéri, vegye elő a már jó ideje előkészített mérget, amellyel az athéni nép törvényszéke előtt elítélteket szokták kivégezni, s mikor odavitték neki, kiitta, de hiába, mivel tagjai már kihűltek, és teste el volt zárva a méreg hatása elől. Végül egy forró vízzel tele medencébe szállott, közben meghintette a közelében álló szolgákat, és hozzátette, hogy italáldozatot mutat be azzal a vízzel a Szabadító Iuppiternek. Ezután fürdőbe vitték, és mikor annak gőzében kiszenvedett, minden gyászünnepség nélkül elhamvasztják. Így írta elő végrendeletében, amikor még dúsgazdagon és hatalma teljében halála esetére intézkedett.

(65.) Hír szerint Subrius Flavus a centuriókkal folytatott titkos tanácskozáson, de nem Seneca tudta nélkül, azt határozta, hogy miután Piso közreműködésével meggyilkolják Nerót, Pisót is meg kell ölni, s a hatalmat Senecára kell átruházni, akit mint feddhetetlen férfit, erényeinek híre miatt a legfőbb méltóságra kiszemeltek. Sőt még Flavus szavai is közszájon forogtak: nem változtat a gyalázaton, ha a citharaénekest leteszik, és tragikus színész lép a helyébe - mert amiképpen Nero citharakísérettel, úgy Piso tragikus jelmezben szokott énekelni.

(66.) Egyébként a katonai összeesküvés sem maradt tovább titokban, amint a feljelentők Faenius Rufus elárulására gerjedtek, akit egy személyben bűnrészesnek és vizsgálóbírónak nem tűrhettek. Tehát mikor nagy hévvel fenyegetőzött, Scaevinus gúnyos mosollyal azt mondta, hogy senki sem tud többet őnála, sőt egyenesen felszólította: legyen hálás ilyen jó princepsnek. Nem volt hangja erre Faeniusnak, de hallgatása sem, hanem miközben szavait tördeli és félelmét nyilván mutatja, - hiszen mások is, leginkább Cervarius Proculus római lovag, azon voltak, hogy rábizonyítsák bűnét, - a császár parancsára egy Cassius nevű katona, aki rendkívüli testi ereje miatt mindig ott állott mellette, megragadta s megbilincselte.

(67.) Nemsokára ugyanezeknek a vallomása Subrius Flavus tribunust taszítja romlásba, aki először jellembeli különbözőségét próbálta védekezésül felhozni, és hogy ő, a fegyverviselő, fegyvertelenekkel és puhányokkal ilyen tettre nem társult volna; azután, mikor szorongatni kezdték, a színvallás dicsőségébe kapaszkodott, s Nerónak arra a kérdésére, milyen okokból vetemedett esküjének elfelejtésére, így szólt:

- Gyűlöltelek. Mégsem volt hűségesebb katonád, amíg a szeretetet megérdemelted. Gyűlölni kezdtelek, miután anyád és feleséged gyilkosa, kocsihajtó és komédiás és gyújtogató lettél.

Tulajdon szavait idéztem, mivel nem váltak közismertté, mint Seneca szavai, pedig nem kevésbé illik ismerni egy katonaember cicomátlan és kemény érzéseit. Bizonyos, hogy ebben az egész összeesküvésben semmi sem sértette súlyosabban Nero fülét, mert amennyire gonosztettek elkövetésére kész volt, annyira nem szokta meg, hogy halljon is arról, amit tett. Flavus büntetésének végrehajtását Veianius Niger tribunusra bízták. Ez a közeli földön gödröt ásatott, de Flavus nem találta elég mélynek és szélesnek, és így szólt a körülötte álló katonákhoz:

- Még ezt sem a szabályzat szerint csináljátok!

S mikor figyelmeztették, hogy bátran nyújtsa előre a nyakát, ennyit mondott:

- Csak te sújtanál oly bátran!

Az pedig nagy reszketve két csapással is alig tudta a fejét levágni, mégis kegyetlenségével dicsekedett Nero előtt, azt mondván, hogy másfél vágással végezte ki.

(68.) Az állhatatosság legközelebbi példáját Sulpicius Asper centurio szolgáltatta: Nerónak arra a kérdésére, miért esküdött össze megölésére, röviden annyit válaszolt, hogy másképpen nem lehetett volna annyi gaztettet orvosolni; azután vállalta a kiszabott büntetést. A kivégzés elszenvedésében a többi centurio sem bizonyult elfajzottnak. Bezzeg Faenius Rufusban nem volt hasonló bátorság, hanem siránkozásait még a végrendeletébe is belevitte.

Várt Nero, hogy Vestinus consul is a vádlottak közé sodródjék, mert erőszakosnak és ellenséges érzelműnek gondolta: de az összeesküvők nem közölték tervüket Vestinusszal, némelyek régebbi meghasonlások miatt, még többen, mert meggondolatlannak és összeférhetetlennek hitték. Egyébként Nerónak Vestinus elleni gyűlölete a legbensőbb barátságból eredt, tudniillik Vestinus lenézte a princepsnek teljes valójában megismert puhaságát, Nero pedig félt barátja vadságától, aki gyakran kíméletlen szellemességgel csúfolta, s minthogy abban sok igazság rejlett, keserű emléket hagyott maga után. Mindehhez járult egy frissebb ügy: Vestinus Statilia Messalinát vette feleségül, noha jól tudta róla, hogy egyik szeretője éppen a császár.

(69.) Tehát mikor sem vád, sem vádló nem akadt, és mivel a bíráskodás látszatának vállalására nem tudta elszánni magát, az uralkodói hatalomhoz folyamodott: egy század katonával ellene küldi Gerellanus tribunust s megparancsolja neki, hogy előzze meg a consul vállalkozását, szállja meg várszerű házát, rohanja le válogatott ifjait - mert Vestinus háza a forum fölött emelkedett, és tetszetős, vele azonos korú rabszolgái voltak. Vestinus aznap már minden consuli teendőjét elvégezte, és - semmitől sem félve, vagy félelmének elleplezésére - vendégséget tartott, mikor a benyomuló katonák azt mondták, hogy tribunusuk hívatja. Késlekedés nélkül felkel, és minden máris gyorsan végbemegy: hálószobájába zárják, ott van az orvos, felvágják az ereit; még erős, mikor a fürdőbe viszik, meleg vízbe merítik, és egyetlen szót sem ejt, amellyel önmagán szánakoznék. Vacsoravendégeit közben őrséggel fogták körül és csak késő éjjel engedték el, miután Nero - elképzelve ijedelmüket, miközben azt várták, hogy az asztal mellől a halálba viszik őket, - csúfolódva jegyezte meg, hogy eléggé megfizettek a consuli lakomáért.

(70.) Ezután Annaeus Lucanus kivégzését rendeli el. Lucanus, mikor a vére csorgott, és még meleg és öntudattal bíró szívében érzékelte lábának s kezének kihűlését és életerejének a végtagokból való lassú távozását, visszaemlékezett azokra a soraira, amelyekben egy sebesült katonának hasonló halállal ábrázolt kimúlását örökítette meg, idézte a verseket, s ezek voltak utolsó szavai. Utána Senecio, Quintianus és Scaevinus, nem életük korábbi elpuhultságának megfelelően, majd más összeesküvők mentek a halálba, emlékezetre méltó tett vagy mondás nélkül.

(71.) De megtelt közben a város hullákkal, a Capitolium áldozati barmokkal: egyik ember a fiának, másik a testvérének vagy rokonának, barátjának a kivégzéséért ad hálát az isteneknek, díszíti babérral a házát, Nero térde elé rogyik és jobbját csókkal halmozza el. Az pedig ezt örvendezésnek gondolja, ezért Antonius Natalis és Cervarius Proculus sietve tett vallomásait büntetlenséggel viszonozza. A gazdagon megjutalmazott Milichus a „megmentő” jelentésű görög szót vette fel nevébe. A tribunusok közül Gavius Silvanus, bár felmentették, önnön kezével vetett véget életének; Statius Proxumus a császártól kapott kegyelmet hiábavaló halállal tette semmissé. Megfosztották ezután tribunusi tisztüktől Pompeius ...-t, Cornelius Martialist, Flavius Nepost, Statius Domitiust, mert a princepset nem gyűlölték ugyan, de mégis ez volt a hiedelem róluk. Novius Priscust Senecával fennálló barátsága miatt, továbbá az inkább csak gyanúsított, semmint bűnösnek talált Glitius Gallust és Annius Polliót száműzéssel sújtották. Priscust felesége, Artoria Flaccilla kísérte el, Gallust Egnatia

Maximilla, akinek eleinte nagy és csorbítatlan vagyonát később elkobozták: mindkét dolog csak öregbítette dicsőségét. Az összeesküvés ürügyén száműzetésbe kényszerül Rufrius Crispinus is: Nero azért gyűlölte, mert valamikor Poppaea házastársa volt. Verginius Flavust és Musonius Rufust hírnevük űzte el, mert Verginius ékesszólásával, Musonius a bölcselet tanításaival segítette az ifjak igyekezetét. Cluvidienus Quietusnak, Iulius Agrippának, Blitius Catulinusnak, Petronius Priscusnak, Iulius Altinusnak, mintegy a csapatlétszám kedvéért, az Aegei-tenger szigeteit engedélyezik. Caediciának, Scaevinus feleségének és Caesennius Maximusnak pedig távoznia kellett Italiából: hogy vádlottak voltak, csak a büntetésből tudták meg. Aciliának, Annaeus Lucanus anyjának ügyét, felmentés nélkül, ítélet nélkül elhallgatták.

(72.) Mindezeknek végeztével Nero katonai gyűlést tartott, fejenként két-kétezer sestertiust osztott szét a közkatonáknak, megtoldva még ingyenes gabonával is, amit azelőtt a szokásos áron vehettek meg. Azután, mintha háborús tetteit akarná felsorolni, összehívatja a senatust, és triumphatori díszjelvényeket adományoz Petronius Turpilianus volt consulnak, Cocceius Nerva kijelölt praetornak, Tigellinus testőrparancsnoknak; Tigellinust és Nervát annyira kiemelte, hogy forumi triumphatorszobrukon kívül a palotában is felállította képmásaikat. Consuli díszjelvényeket Nymphidiusnak... Róla, mivel most lépett fel először, néhány szót szólok, mert ő is része lesz Róma csalásainak. Tehát anyja felszabadított rabszolga volt, aki tetszetős testét a princepsek szolgái s felszabadítottjai közt bocsátotta áruba; ő maga Gaius Caesar fiának híresztelte magát, mivel történetesen nyúlánk termetű és sötét tekintetű volt, akár csakugyan dolga volt az anyjával Gaius Caesarnak, aki szajhákra is vágyott...

(73.) Nero pedig, miután a senatusban beszédet tartott az atyák előtt, kiáltványt intézett a néphez, amelyhez csatolta az összegyűjtött feljelentéseket s az elítéltek vallomásait is. Mert gyakori, sértő híresztelések jártak róla, hogy irigységből vagy félelemből végeztetett ki hírneves és ártatlan embereket. Különben azt, hogy összeesküvés kezdődött, erőre kapott és bizonyíthatóvá vált, akkor sem vonták kétségbe, akiknek gondja volt az igazság megismerésére, és vallják, akik Nero pusztulása után a városba visszatértek. De a senatusban - ahol mindazok, akiknek épp a legtöbb okuk volt a szomorkodásra, hízelgésbe süllyedtek, - Iunius Galliót, mikor fivérének, Senecának halála miatt aggódott és a maga életéért könyörgött, megtámadta Salienus Clemens, ellenségnek és rokongyilkosnak nevezvén, míg aztán az atyák egyhangúan visszariasztották, hogy ne lássék úgy, mintha a köz bajával élne vissza személyes gyűlölködése miatt, és hogy a princeps kegyessége által lecsillapított vagy elfelejtett dolgokat ne rángassa elő újabb kegyetlenkedésre.

(74.) Ezután ajándékokat és köszönetet szavaznak az isteneknek, s külön tiszteletet a Napnak (akinek ősi szentélye ott áll a cirkuszban, ahol a merényletet végre akarták hajtani), mert isteni hatalmával feltárta az összeesküvés titkait, s hogy a Ceres tiszteletére tartott cirkuszi játékokat több ló futtatásával ünnepeljék, s hogy április hava Nero nevét kapja; templom épüljön Salusnak azon a helyen, ahonnan Scaevinus a tőrét elvitte. Ő maga a fegyvert a Capitoliumban szentelte fel s belevésette: „A Bosszuló Iuppiternek.” Ezt akkor egyelőre észre sem vették; később, Iulius Vindex fegyveres felkelése után, a jövendő bosszú megjóslásának és előjelének értelmezték. Azt találom a senatusi jegyzőkönyvekben, hogy Cerialis Anicius kijelölt consul, mikor rákerült a sor, azt javasolta: az isteni Nerónak mihamarabb emeljenek közpénzen templomot. Ezt azzal indokolta, hogy Nero felülemelkedett a halandók magasságán és joggal érdemli az emberek tiszteletét; de a császár visszautasította, hogy némelyek magyarázata alapján korai kimúlásának rossz előjelévé ne változzék: mert isteni tisztelettel uralkodónak nem adóznak, csak ha emberek közti életének már vége.

XVI. KÖNYV

(1.) Csúfot űzött ezután Neróból a szerencse, tulajdon hiúsága és Caesellius Bassus ígéretei által. Ez a pun származású, zavaros fejű ember kétségtelen tény reményére magyarázta éjszakai álomlátását; Rómába utazott, megvásárolta a princeps elé járulást, és előadja, hogy talált a földjén egy mérhetetlenül mély barlangot, amelyben nagy tömeg arany van, nem pénzzé verve, hanem durva és régi hasábokban. Mert tömbök, mégpedig nagyon súlyosak, hevernek ott, mellettük meg a másik oldalon oszlopok; az annyi ideje elrejtett kincsek növelhetik a jelen javait. Különben, amint feltevése alapján el akarta hitetni, a phoeniciai Dido, mikor Tyrusból elmenekült, Karthago alapítása után rejtette el ezeket a kincseket, hogy az új nép a túl sok pénztől el ne kényesedjék, vagy az egyébként is ellenséges numida királyok - az aranyra vágyva - háborúra ne lobbanjanak.

(2.) Nero pedig nem eléggé nézte sem a bejelentőnek, sem magának a dolognak a hitelét, felderítőket sem küldött ki, hogy megtudja, igazat jelentenek-e neki, sőt még maga is fokozza a hűhót s embereket küld, hozzák el a szinte kínálkozó zsákmányt. Három-evezősoros hajókat és válogatott legénységet adnak, hogy segítsék a sietőket. A nép - hiszékenységében, az előrelátók - ellenkező szóbeszéden semmi mást nem tárgyaltak ezekben a napokban. A második öt év leteltével történetesen ekkor tartották az ötévenkénti játékokat, és a költők s a szónokok különleges anyagot használhattak a princeps dicsőítésére: íme nemcsak a megszokott gyümölcsök és ércekkel keveredett arany terem most, hanem újfajta termékenységében mutatkozik a föld, a lábuk előtt heverő kincseket kínálnak az istenek - meg más efféléket koholgattak nagyszerű ékesszólással és nem kisebb hízelgéssel, biztosak lévén a mindent elhivő Nero hajlandóságában.

(3.) A hiú remény következtében növekedett közben a fényűzés, és egyre inkább fogytak a régi kincsek, mintha újak kínálkoznának, amelyeket majd hosszú éveken át szórhat. Sőt már ezekből is előre bőkezűsködött, és a gazdagság várása egyike lett a közszegénység okainak. Mert Bassus, miután felásatta földjét s körülötte a széles térségeket, s közben hol ezt, hol azt mondta a megígért barlang helyének, s ment utána nemcsak a katonaság, hanem a munka végzésére felfogadott paraszti népség is, végül félretette bolondságát, és csodálkozva, hogy neki még soha nem voltak csalóka álmai, s most először járt pórul, a szégyen és a félelem elől önkéntes halálba menekült. Némelyek szerint bilincsbe verték, de később elengedték, éppen csak a vagyonát kobozták el a királyi kincs pótlásául.

(4.) Közben a senatus, mivel közeledett az öt évet lezáró verseny, a gyalázat elhárítására felajánlja a császárnak az éneklés győztességét, s megtoldja az ékesszólás koszorújával, hogy a színpadi fellépés becstelenségét palástolja. Nero azonban kijelentette, hogy sem megkörnyékezésre, sem a senatus hatalmára nincs szüksége; megállja ő a helyét vetélytársaival szemben, és a bírák lelkiismeretes döntése alapján is el fogja nyerni a megérdemelt dicsőséget: először egy költeményt ad elő a színpadról, azután a tömeg követelésére, hogy valamennyi művészetét tegye közkinccsé (mert ezeket a szavakat használták), fellép a színházban, a citharaénekesre vonatkozó minden szabályt megtartva: hogy fáradtan le ne üljön, izzadságát csak a magára öltött ruhával törölje le, és szájának vagy orrának semmiféle váladéka ne lássék. Végezetül térdet hajt, a közönségnek tiszteletet int, és tettetett zavarban várja a bírák döntését. És a városi sokaság, amely a színészek taglejtéseit is segíteni szokta, folyvást szabályos dallamra harsogott s ütemesen tapsolt. Azt hihette volna az ember, hogy örvendeznek; és talán csakugyan örvendtek, mit sem törődve a köz szégyenével.

(5.) De az eldugott községekből s a még szigorú erkölcsű és az ősi szokáshoz ragaszkodó Italiából valók, és akik követi megbízásban vagy magánügyeik végzésére jöttek, de a távoli tartományokban ilyen zabolátlanságot nem tapasztaltak, sem ezt a látványt el nem viselték, sem becstelen feladatuknak meg nem feleltek, mert gyakorlatlan kezük kifáradt, zavarták a tudókat és akárhányszor ütleget is kaptak a katonáktól, akik azért állottak a padsorok közt, hogy egyetlen pillanat se teljék tapintatlan kiáltozással vagy lanyha csendben. Közismert dolog, hogy igen sok lovagot, míg a szűk bejáratokon és a betóduló sokaságon keresztül igyekeztek, eltapostak, mások pedig, miközben nappal és éjjel folyton a helyükön ültek, halálos betegséget szereztek. Mert nagyobb volt bennük a félelem, ha a látványosságon sem jelentek meg, mivel sokan voltak, akik az összegyűltek nevét és arcát, érdeklődését vagy komorságát nyíltan és még inkább titokban figyelték. Ilyesmi miatt a szegényebbekre azonnal kiszabták a büntetést, az előkelőkkel szemben egyelőre eltitkolták, de később elővették a gyűlölködést. S beszélték, hogy Vespasianus, amiért el talált szunnyadni, kénytelen volt a felszabadított Phoebus durvaságát eltűrni, s a jobb érzésűek kéréseiben is alig találván oltalmat, később a fenyegető vészt csak nagyobbra való hivatottságával kerülte el.

(6.) A játék befejezése után Poppaea - férje hirtelen dühkitörése következtében - az életét vesztette: terhes állapotában Nero belerúgott. Mert nem hinném, hogy méreg lett volna a dologban, bár némely szerző így írja, inkább gyűlölködésből, semmint hitelesen: hiszen gyermekekre vágyott, és rabja volt felesége szerelmének. Testét nem tűzzel hamvasztották el, mint a rómaiak szokták, hanem idegen királyok példamutatása szerint illatszerekkel kitömve bebalzsamozták s a Iuliusok mauzóleumában helyezték el. Mégis felvonult a nyilvános gyászmenet, s a szószékről ő maga tartotta a magasztaló beszédet felesége szépségéről, és hogy isteni gyermek anyja volt, s a szerencse egyéb ajándékairól - érdemek helyett.

(7.) Poppaea halálát, ezt a látszatra szomorú, a visszaemlékezőknek - az asszony erkölcstelensége s kegyetlensége miatt - örvendetes eseményt Nero ráadásul új gyalázattal tetézte azzal, hogy Gaius Cassiust távol tartotta a temetési szertartástól: ez volt első jele a bajnak. Nem is sokáig váratott magára, de Silanus is belesodródott, semmi egyéb vétség miatt, csak mert Cassius ősi vagyonával és szigorú erkölcseivel, Silanus pedig nemzetségének hírnevével és mértéktartó fiatalságával kivált. A senatusnak küldött beszédében tehát mindkettőnek a közéletből való eltávolítását indítványozta, s Cassiusnak felrótta, hogy őseinek képmásai között Gaius Cassius szobrát is tiszteli, ezzel a felírással: „A párt vezérének” - mert ezzel polgárháború magvait akarta elhinteni és a Caesarok családjától való elszakadásra pályázott. És hogy ne csak egyetlen ilyen gyűlölt név emlékezetét használja fel meghasonlásra, maga mellé vette Lucius Silanust, ezt az előkelő származású, kalandos szellemű ifjat, hogy felforgató céljainak cégéréül használja.

(8.) Ezután Silanusra támadt ugyanazokkal a vádakkal, mint nagybátyjára, Torquatusra: hogy már felosztja az uralkodói gondokat, s a pénzügyek és a beadványok és a levelezés élére felszabadítottakat állít - alaptalan és hamis vádak, mert Silanus sokkal óvatosabb volt félelmében, és nagybátyja pusztulása eleve vigyázatra intette. Majd vallomástevés címén a senatus elé idéztek embereket, hogy Lepidára - Cassius feleségére, Silanus nagynénjére - fivérének fiával folytatott vérfertőző viszonyt és szörnyű mágikus szertartásokat hazudjanak. Bűntársakként odarángatták Volcacius Tullinus és Marcellus Cornelius senatort, valamint Calpurnius Fabatus római lovagot, kik azonban a princepshez fellebbezvén mentesültek a fenyegető elítéltetéstől, majd - mint kisebb személyek - a legnagyobb gaztettekkel elfoglalt Nero kezéből is kisiklottak.

(9.) Ekkor senatusi határozattal Cassiust és Silanust száműzetésre ítélik; Lepida ügyében Caesar döntsön. El is vitték Cassiust Sardinia szigetére, és öregségére vártak. Silanust, mintha Naxus szigetére akarnák szállítani, Ostiában tették félre, majd Apuliának Barium nevű községében zárva tartották. Mikor a meggyilkolására küldött centurio meglepi, méltatlan sorsát bölcsen tűrte. A tanácsra, hogy vágja fel az ereit, azt válaszolja, hogy lelke halálra szánt ugyan, de a szolgálat dicsőségét nem engedi el gyilkosának. Erre a centurio, mikor látja, hogy fegyvertelen ugyan, mégis erősebb és inkább indulatos, semmint félénk, a katonákkal le akarja fogatni. Silanus nem mondott le az ellenállásról és amennyire csupasz öklével bírta, ütéseket osztogatott, míg csak a centuriótól szemből kapott sebek következtében - mint egy csatában - el nem esett.

(10.) Nem kevésbé elszántan ment a halálba Lucius Vetus és anyósa, Sextia, és leánya, Pollitta - csupa gyűlölt személy a princeps szemében, mintha életükkel is a szemére hánynák, hogy meggyilkoltatta Rubellius Plautust, Lucius Vetus vejét. De kegyetlensége megmutatására a felszabadított Fortunatus szolgáltatott alkalmat, aki patronusa vagyonát hűtlenül kezelte, majd vádlójának csapott fel, maga mellé vévén Claudius Demianust, akit - miután bűnei miatt Vetus, mint Asia proconsula, letartóztatta, - Nero a vádolás jutalmául felmentett. Mikor ez a vádlottnak tudomására jutott, meg az is, hogy ő és felszabadítottja egyenlő félként áll egymással szemben, formiaei birtokára távozik: itt a katonák titokban őrséggel veszik körül. Vele volt leánya, akit nem csupán a fenyegető veszély keserített el, hanem régi fájdalma is, amióta férjének, Plautusnak gyilkosait látta; annak véres nyakát akkor átölelvén őrizte a vért, a beszennyezett ruhát; özvegyen, gondozatlanul, örökös gyászban és csak annyi étellel, hogy éppen a halált távol tarthassa. Ekkor apja tanácsára Neapolisba megy; és mivel Nero elé nem bocsátották, kivonulásait meglesve hangosan kiáltozta: hallgassa meg az ártatlant, és consulságának egykori társát ne szolgáltassa ki felszabadítottjának - hol asszonyi jajveszékeléssel, hol nemének korlátait áthágva, ellenséges kiáltozással. De a princeps kérésre és gyűlölködésre egyaránt hajthatatlannak mutatkozott.

(11.) Így hát megüzeni apjának: tegyen le a reményről és éljen a kényszerhelyzet adta lehetőségekkel. Ugyanakkor híre érkezik, hogy készül a senatusi vizsgálat és a zord ítélet. Voltak, akik azt tanácsolták, hogy nagy részben Caesart nevezze meg örököséül, és unokáiról a fennmaradó hányadból gondoskodjék. Ezt elutasítja, hogy a szabadság jegyében leélt életét egy végső szolgai tettel lehetőleg be ne mocskolja, és amennyi pénz csak vele volt, rabszolgáinak ajándékozza; és ha valamit el tudnak vinni, ki-ki csak vigye; mindössze három ágyat tart vissza magának a végsőkre. Ezután ugyanabban a szobában, ugyanazzal a tőrrel felvágják ereiket, és sietve, a szeméremre való tekintettel egy-egy szál lepedőbe burkolva a fürdőbe vitetik magukat, miközben apa a leányát, nagyanya az unokáját, az mindkettejüket nézte, és versengve kértek halálba hanyatló lelküknek gyors távozást, hogy még élve, de a halál bizonyosságában hagyhassák ott övéiket. És megtartotta a sorrendet a sors: az idősebbek előbb szenvedtek ki, majd a legifjabb is. Temetésük után bevádolták őket, s úgy határoztak, hogy ősi szokás szerint fenyíttessenek meg, de Nero közbelépett; engedélyezte a maguk választotta halált; a gyilkosságokat, végrehajtásuk után, még ezzel a csúfsággal tetézte.

(12.) Publius Gallus római lovagot, aki Faenius Rufus bizalmas barátja volt és Vetustól sem állott távol, víztől és tűztől tiltották el. Felszabadítottjának és egy személyben vádlójának, szolgálata jutalmául, a színházban a tribunusi hivatalszolgák között biztosítanak helyet. A hónapok nevét is, melyek április, vagyis Neroneus után következnek, a májust Claudiusra, a júniust Germanicusra változtatják. Cornelius Orfitusnak, a javaslat előterjesztőjének indoklása szerint a „Iunius" hónapelnevezést azért mellőzték, mivel már két - bűnök miatt kivégzett - Torquatus áldatlanná tette a Iunius nevet.

(13.) Az annyi gaztettel bemocskolt évet az istenek is viharokkal és járványokkal tették emlékezetessé. Campaniát forgószél pusztította végig, villákat, fákat, termést hurcolt szanaszét, s átvitte erejét a város környékére is, ahol minden rendű-rangú embert veszedelmes ragály tizedelt, bár a levegőég összetételében semmi szembetűnő rendellenesség nem mutatkozott. A házak mégis holttestekkel, az utak gyászmenetekkel teltek meg. Sem nem, sem kor nem volt mentes a veszélytől. Rabszolgák és szabadok rohamost pusztultak, asszonyaik és gyermekeik siránkozásai közepette, kik míg a beteg mellett ülnek és siratják, akárhányszor egyazon máglyán hamvadtak el. A lovagok és senatorok ugyanolyan válogatás nélkül múltak el, pusztulásuk mégis kevésbé volt siralmas, mert természetes halálukkal a princeps kegyetlenségét előzték meg.

Ugyanebben az évben Gallia Narbonensisben, Africában és Asiában sorozást tartottak az illyricumi legiók kiegészítésére, amelyekből a kortól vagy betegségtől megfáradt katonákat esküjük alól felmentették. Lugdunum városának szerencsétlenségét a princeps négymillió sestertiusszal enyhítette, hogy az elpusztult épületeket pótolják; ezt a pénzt korábban a lugdunumiak ajánlották fel a fővárost sújtó csapások orvoslására.

(14.) C. Suetonius és Luccius Telesinus consulsága alatt Antistius Sosianus, kit Nero-ellenes gyalázkodó versei miatt - mint említettem, - száműzetéssel sújtottak, miután a feljelentőknek kijáró megbecsülésről s a princepsnek ily nagy gyilkolási készségéről értesült, mint afféle nyughatatlan és alkalmak keresésében fáradhatatlan ember, az ugyanoda száműzött és chaldaeus tudománya következtében hírhedt, s éppen ezért sokakkal baráti kapcsolatban álló Pammenest sorsuk hasonlóságára hivatkozva megkörnyékezi. Úgy vélte, hogy nem ok nélkül járnak hozzá üzenethordók és kérdezősködők; meg a Publius Anteiustól húzott évi járadékról is tudomást szerzett. Az sem volt titok előtte, hogy Nero gyűlöli Anteiust Agrippinához való ragaszkodása miatt, s hogy gazdagsága kiváltképpen alkalmas a kapzsiság felébresztésére, márpedig sokaknak épp ez vált vesztére. Elfogván tehát Anteiusnak egy levelét, - miután már ellopott tőle bizonyos feljegyzéseket is, amelyekben születése napjának csillagzatait és sorsának alakulását Pammenes elzárva takargatta, - egyszersmind rábukkanván Ostorius Scapula születéséről s életéről szerkesztett számításaira, ír a princepsnek, hogy nagy jelentőségű és az ő érdekeit szolgáló bejelentést tenne, ha száműzetésének rövid felfüggesztését kieszközölhetné: mert Anteius és Ostorius fenyegeti az államot, hiszen a maguk s a császár sorsát firtatják. Tüstént küldik a vitorlásokat s már viszik is gyorsan Sosianust. És mihelyt kitudódott a feljelentés, Anteiust és Ostoriust már inkább az elítéltek, semmint a vádlottak között tartották számon, annyira, hogy Anteius végrendeletét senki sem pecsételte volna le, ha Tigellinus nem kezdeményezi azzal, hogy előre figyelmeztette Anteiust, ne késlekedjék végakaratával. Az pedig bevette a mérget, de lassú hatása miatt türelmetlenné válván, ereinek felvágásával siettette halálát.

(15.) Ostorius távoli birtokain, Liguria határán tartózkodott ebben az időben: oda küldték a centuriót, hogy mielőbb gondoskodjék kivégzéséről. A sietség abból eredt, hogy Ostorius, aki nagy hírű katona volt, és Britanniában kiérdemelte a polgári koszorút, roppant testi erejével s fegyverforgatási készségével azt a félelmet keltette Neróban, hogy egyszer még megtámadja a mindig reszketőt, a minap leleplezett összeesküvéstől pedig még inkább megriadtat. A centurio tehát, miután a villa kijáratait lezáratta, Ostorius előtt feltárja a császári parancsot. Ostorius maga ellen fordítja az ellenséggel szemben gyakran bizonyított bátorságát, és mivel erei, bár fel voltak vágva, kevés vért engedtek ki, annyiban vette igénybe szolgájának kezét, hogy egy tőrt mozdulatlanul tartson, ő pedig magához szorította a szolga jobbját, s a torkával belefutott.

(16.) Még akkor is csömör fogott volna el, ha külső háborúkat és a köz érdekében vállalt halálos áldozatokat sorolnék fel az események ilyen egyformaságában, s mások unalmát is várhatnám, akik római polgároknak bár tisztes, de mégis szomorú és szünet nélküli pusztulásától visszariadnának. De most a szolgai tűrés, meg annyi itthoni elvesztegetett vér kifárasztja

elménket és a fájdalom érzésével szorongatja. Nem is kívánhatok más védelmet művem olvasóitól, mint azt, hogy ne kelljen gyűlölnöm az ily lagymatagon veszőket. Az istenek haragja volt ez Róma ellen, és az ilyesmit nem lehet - mint seregek pusztulását vagy városok elfoglalását - egyszer említeni és továbbhaladni. Adassék meg kiváló férfiak emlékének, hogy amiképpen a gyászpompa a közönséges temetéstől megkülönbözteti őket, úgy utolsó óráik megörökítésében is nyerjék el s bírhassák a nekik kijáró emlékezetet.

(17.) Néhány napon belül ugyanis egyetlen menetben hullott el Annaeus Mela, Cerialis Anicius, Rufrius Crispinus és Titus Petronius, közülük Mela és Crispinus senatori rangú római lovag. Mert az utóbbi, - volt testőrparancsnok és a consuli díszjelvények birtokosa, kit nemrég összeesküvés vádja címén Sardiniába száműztek, - mikor parancsolt halálról üzenetet kapott, megölte magát. Mela, ki ugyanazoktól a szülőktől származott, mint Gallio és Seneca, eleve nem pályázott tisztségekre, fonák becsvágyból, hogy római lovag létére befolyása consuli rangúakéval érjen félj egyszersmind a vagyonszerzésnek rövidebb útját vélte felfedezni, ha mint jószágigazgató a princeps ügyeit intézi. Az ő fia volt Annaeus Lucanus, hírének nagy segítője. Ennek kivégzése után, miközben vagyonát erélyesen próbálja behajtani, vádlót bőszített magára Lucanus bizalmas barátai közül, Fabius Romanus személyében. Apa és fia közösen tudott az összeesküvésről, hangzik a koholmány, ráadásul utánozzák Lucanus írását is: Nero, amint megtekintette, vagyonára vágyva máris küldetett hozzá, Mela pedig, ami akkor leggyakrabban járt útja a halálnak, felnyitja az ereit, de előzőleg megírta végrendeletét, amelyben nagy összeget hagyott Tigellinusra s annak vejére, Cossutianus Capitóra, hogy a többi megmaradhasson. Ehhez hozzáteszik, hogy a végrendeletben - mintha pusztulásának méltánytalanságát panaszolná - ilyesmit írt: neki meg kell halnia, bár a bűnhődésre semmi oka sincs, Rufrius Crispinus és Anicius Cerialis pedig élvezi az életet, jóllehet ellensége a princepsnek. A közfelfogás szerint Crispinusról azért koholt vádat, mert már kivégezték, Cerialisról viszont, hogy kivégezzék. Mert nemsokára véget is vetett életének, kisebb részvétet keltvén, mint a többi, mert emlékeztek rá: Gaius Caesarnak ő árult el egy összeesküvést.

(18.) Petroniusról néhány korábbi dolgot kell említenünk. Mert ő a nappalt alvással, az éjszakát hivatalos ügyekkel és az élet gyönyörűségeivel töltötte, s mint ahogy másokat szorgalmuk, őt semmittevése tette híressé, mégsem tartották korhelynek és tékozlónak, mint általában azokat, akik vagyonukat elfecsérlik, hanem finom ízlésű életművésznek. Mondásait és cselekedeteit pedig, minél nagyobb fesztelenséget és bizonyos nemtörődömséget mulattak, annál szívesebben a természetes egyszerűség megnyilvánulásának fogták fel. Bithynia proconsulaként, majd consuli minőségben mégis tetterős és intézkedésre termett férfinak mutatkozott. Azután visszasüllyedvén a bűnökbe, hogy a bűnök utánzásával, mint a választékos ízlés mestere, Nero bizalmas baráti körébe került be, mert a császár csak azt tartotta a bőség kellemes és kényeztető ajándékának, amit Petronius jóváhagyásra ajánlott. Innen eredt Tigellinus irigysége a vetélytárs és az élvezetek különb ismerője ellen. Így hát a princeps kegyetlenségéhez folyamodik, mely mögött elmaradt minden szenvedélye, és Scaevinus barátságával vádolja Petroniust, megvesztegetvén vallomástételre egy rabszolgáját, őt magát megfosztván a védekezéstől, és szolgaszemélyzetének nagy részét bilincsbe veretvén.

(19.) Caesar ezekben a napokban történetesen Campania felé tartott, és a Cumaeig elébe menő Petronius itt kapja a parancsot, hogy maradjon. Nem is tűrte tovább a habozást félelem és remény között. Mégsem dobta el magától elhamarkodottan az életet, hanem felvágott és tetszése szerint bekötözött ereit megint csak felnyitotta és beszélgetett barátaival, nem komoly hangon, vagy mintha az állhatatosság dicsőségére pályázna. Hallgatta is szavaikat, de nem a lélek halhatatlanságáról, nem is a bölcsek tanításairól, hanem könnyed dalokat és játékos verseket. Rabszolgái közül némelyeket megajándékozott, másokat megkorbácsoltatott. Hozzálátott a vacsorához, aludni tért, hogy bármennyire kényszerű halála véletlennek lássék. Még

végrendeletében sem hízelgett - mint a legtöbb halni készülő - Nerónak, Tigellinusnak vagy más hatalmasságnak, hanem a princeps bűneit a megrontott ifjak s asszonyok nevével együtt, és minden gyalázatának újdonságát leírta és lepecsételve elküldte Nerónak. S eltörte gyűrűjét, hogy később senki veszélyeztetésére ne használhassák.

(20.) Amikor Nero azon tűnődött, hogyan válhattak éjszakai kicsapongásai ismeretessé, eszébe jut Silia, ez a senatori házassága miatt nem ismeretlen asszony, aki minden bujaságának részese volt és Petroniusszal fölöttébb bizalmas viszonyt tartott fent. Száműzetésbe küldi, amiért nem hallgatta el, amiket látott és kiállott, valójában személyes gyűlöletből. Minucius Thermus volt praetort pedig Tigellinus ellenségeskedésének vetette oda, mivel Thermusnak egy felszabadítottja bizonyos vádakat hozott fel Tigellinus ellen: ezt neki magának a kínvallatás gyötrelmeivel, gazdájának ártatlan halállal kellett megfizetnie.

(21.) Ennyi jeles férfi lemészárlása után Nero utoljára Thrasea Paetus és Barea Soranus kivégeztetésével magát az erényt akarta kiirtani. Régóta neheztelt mind a kettőre, és ehhez járult még Thrasea ellen az, hogy a senatusból - mint említettem, - kiment, mikor Agrippinára vonatkozó előterjesztéseket tettek, s hogy a Iuvenalia játékain nem eléggé szembetűnő érdeklődést mutatott. Ez a sérelem annál mélyebb nyomot hagyott Caesarban, mivel ugyanez a Thrasea szülővárosában, Pataviumban, a trójai Antenor alapította *Ludi cetasti* nevű játékokon tragikus színészi öltözetben énekelt. Aznap is, mikor Antistius praetort Nero ellen írott gyalázkodásai miatt halálra akarták ítélni, ő enyhébb büntetést javasolt s keresztül is vitte; és mikor isteni tiszteletet szavaztak meg Poppaeának, szándékosan távol maradt, de a temetésén sem vett részt. Mindezt nem hagyta feledésbe merülni Cossutianus Capito, aki szégyenletes dolgokra való hajlandóságán kívül azért is ellensége volt Thraseának, mivel az ő jóvoltából maradt alul: Thrasea ugyanis támogatta Cilicia követeit, mikor Capitót zsarolásért felelősségre vonták.

(22.) Sőt még azt is bűnül rótta fel, hogy az új év kezdetén Thrasea kerüli az ünnepélyes esküt; fogadalmak tételekor nincs jelen, bár a tizenöt tagú papi testület tagja; soha a princeps épségéért vagy égi hangjáért áldozatot nem mutatott be; egykor mindig ott ült és fáradhatatlan volt, közönséges senatusi határozatok dolgában is pártolónak vagy ellenfélnek mutatkozott, de most három esztendeje nem lépett a curiába, s legutóbb is, mikor Silanus és Vetus megfenyítésére versengve futottak össze, ő inkább clienseinek magánügyeivel töltötte idejét. Ez már elkülönülés és pártütés, sőt ha ugyanezt sokan merészelnék, háború.

- Mint valamikor Gaius Caesart - mondotta, - és Marcius Catót, úgy most téged, Nero, és Thraseát beszélik a viszályokra áhítozó polgárok. És vannak követői, vagy inkább csatlósai, kik egyelőre még nem a szavazataiban mutatkozó megátalkodottságot, hanem külső magatartását s arckifejezését utánozzák, ridegek és mogorvák, hogy neked kicsapongást vethessenek a szemedre. Ő az egyetlen, kinek a te életben maradásodra nincs gondja, aki nem becsüli művészetedet. A princeps boldogságát semmibe sem veszi: de hát gyászával és fájdalmaival sem akar jóllakni? Poppaea istenségét el nem ismerni - ugyanarra az érzületre vall, mint az isteni Augustus és az isteni Iulius cselekedeteire az esküt megtagadni. Semmibe sem veszi a vallás kötelezettségeit, el akarja törölni a törvényeket. A római nép napi híreit a tartományokban, a seregeknél gondosabb figyelemmel olvassák, csak hogy tudják, mit *nem* tett Thrasea. Vagy térjünk át az ő szája íze szerint való berendezkedésre, ha az különb, vagy a felforgatásra vágyókat fosszuk meg vezérüktől és tanácsadójuktól. Ebből a csoportból kerültek ki a Tuberók és Favoniusok, a régi köztársaság szemében is gyűlöletes nevek. Hogy a császári uralmat megdöntsék, a szabadságot fitogtatják: ha majd sikerül megdönteniük, a szabadság ellen fognak támadni. Hiába távolítottad el Cassiust, ha a Brutusok vetélytársainak terjeszkedését és hatalmaskodását mégis eltűröd. Így hát ne küldj Thraseára vonatkozó leiratot; döntőbírónak a senatust hagyd kettőnk között.

Fűti Cossutianusnak haragra hajlamos indulatát Nero, s társául adja Marcellus Epriust, a kíméletlen szónokot.

(23.) De Barea Soranust már Ostorius Sabinus római lovag kikövetelte magának bevádolásra asiai proconsulsága miatt, melynek során a princeps sértődését csak fokozta igazságosságával és tettrekészségével, és mivel gondja volt Ephesus kikötőjének kikotrására, s büntetlenül hagyta Pergamum városának erőszakosságát, amellyel megakadályozták, hogy Acratus, Caesar felszabadítottja, szobrokat és festményeket szállítson el. De bűnül rótták fel neki Plautus barátságát és becsvágyó törekvését is, mellyel a tartományt felforgató terveinek akarta megnyerni. Elítélésének időpontjául azt választották, mikor Tiridates az armeniai királyság átvételére közeledett, hogy a külső események tárgyalása közben a belső gaztett homályban maradjon, vagy hogy a császári nagyságot jeles férfiak kivégeztetésével, szinte királyi tettel fitogtassa.

(24.) Mikor tehát az egész város a princeps fogadására s a király látására tódult, Thrasea, bár nem engedték, hogy elébe járuljon, nem csüggedt el, hanem beadványt szerkesztett Neróhoz, amelyben megkérdezte, mit hoztak fel ellene, és bejelentette, hogy kész magát tisztázni, ha tudomást szerezhet a vádakról és alkalmat kap azok szétfoszlatására. Nero sietősen vette át a beadványt, azt remélve, hogy a megrémült Thrasea olyasmit írt, amivel uralkodói hírnevét fokozza s a maga hírét megbecsteleníti. Minthogy ez nem következett be, és még neki kellett az ártatlan Thrasea magasztos gondolkodásától és szabadsághoz való ragaszkodásától félnie, összehívatja az atyákat.

(25.) Ekkor Thrasea legközelebbi barátaival tanácskozott, hogy megkísérelje-e a védekezést, vagy lemondjon róla. Ellentétes tanácsok hangzottak el. Akik amellett voltak, hogy menjen a curiába, kijelentik, hogy biztosak állhatatosságában: csak olyat fog mondani, amivel dicsőségét öregbíti. A tunyák és félénkek veszik körül utolsó óráikat magánnyal: lássa a nép, hogy férfi megy a halálba, hallja a Senatus a szinte valamely istenségtől származó, emberfölötti hangot. Lehet, hogy ettől a csodától Nero is megindul: ha pedig kitart kegyetlenségében, elválik bizonnyal az utókor előtt a tisztes elmúlás emléke a hallgatva sírba szállók gyávaságától.

(26.) Akik viszont az otthoni várakozást javasolták, Thrasea személyéről ugyanezeket mondták, de azt is, hogy csúfság és gúnyolódás vár reá: tartsa távol fülét a szóváltásoktól és gyalázkodástól. Nemcsak Cossutianus vagy Eprius kész bűnös tettre: rajtuk kívül olyanok is vannak, akik durvaságukban talán még ökölcsapásra s tettlegességre is vetemednének, és félelmükben a jók is követnék őket. Mentesítse inkább ily szörnyűség becstelenségétől a senatust, melynek mindvégig dísze volt, és hagyja eldöntetlennek, hogy a vádlott Thrasea láttára mit határoztak volna az atyák. Hogy Nerót gyalázatosságai miatt szégyen fogná el, arra hiú reménykedéssel gondolnak; sokkal inkább attól kell félni, hogy felesége, leánya, szeretetének többi záloga ellen fordul őrjöngése. Így hát tisztán, mocsoktalanul, azoknak dicsőségére pályázva keresse halálát, akiknek nyomában és törekvéseik szolgálatában életét leélte. Részt vett a tanácskozáson Rusticus Arulenus, a heves ifjú, és dicséretre vágyva ajánlkozott, hogy tiltakozni fog a senatusi határozat ellen, hisz néptribunus. Thrasea visszatartotta lelkes buzgóságát: ne vállalkozzék hiú és a vádlottnak nem használó, a tiltakozót veszedelembe döntő dolgokra. Neki lejárt az ideje, és annyi éven át megszakítás nélkül folytatott életrendjét nem szabad elhagynia: ő pedig most kezdi hivatalait, és érintetlen későbbi jövője. Alaposan fontolja meg előbb magában, hogy ilyen körülmények között a közpálya megfutásának melyik útját választja. Egyébként, hogy a senatusba menetelt illőnek véli-e, a maga meggondolásának tartotta fent.

(27.) Másnap reggel két praetori cohors teljes fegyverzetben megszállotta a Szülő Venus templomát; a senatus bejáratát togát viselők csoportja zárta le, kik azonban nem rejtették el

kardjukat; és a forumokon és a basilicákban elosztva katonai egységek. Ezeknek fenyegető tekintetétől kísérve léptek be a senatorok a curiába, és az uralkodó beszédét quaestora szájából hallgatták meg: név említése nélkül azzal vádolta a senatorokat, hogy elhanyagolják közfeladataikat, s példájuk nyomán a római lovagok is elkényelmesednek. De lehet-e csodálni, hogy távoli tartományokból nem jönnek el, mikor sokan, ha már elnyerték a consulságot és a papi méltóságokat, inkább kertjeik kellemességében gyönyörködnek? Ezt fegyverként ragadták meg a vádlók.

(28.) Elkezdte Cossutianus, és még nagyobb hévvel kiáltozta Marcellus, hogy döntő fontosságú közügyről van szó: alattvalóinak megátalkodottsága korlátok közé kényszeríti az uralkodói kegyet. Túlságosan enyhék voltak eddig a napig az atyák, kik a pártütő Thraseát, vejét, az ugyanúgy őrjöngő Helvidius Priscust, velük együtt Paconius Agrippinust, az uralkodók ellen áradó apai gyűlölet örökösét, valamint Curtius Montanust, kárhozatos versek szerzőjét, büntetlenül hagyják csúfoskodni. Hiányolja a senatusban a volt consult, fogadalmak tételekor a papot, esküvéskor a polgárt - ha ugyan Thrasea az ősi szokásokkal és szertartásokkal szemben nem öltötte fel nyíltan az áruló és az ellenség mezét. Éppen ezért az, akinek szokása volt, hogy megjátssza a senatort és a princeps gyalázóit védje, jöjjön, mondja el véleményét, hogy minek a helyesbítését vagy módosítását óhajtja: könnyebben elviselnék egy-egy kifogását, mint ahogy most kénytelenek elviselni mindent elmarasztaló hallgatását. Talán az egész földkerekség békéje, vagy a csapatok vesztesége nélkül kivívott győzelmek nem tetszenek neki? Azt az embert, aki a köz boldogulása miatt szomorkodik és aki a tereket, színházakat, templomokat pusztaságnak tekinti, aki önkéntes száműzetésével fenyegetőzik, ne segítsék fonák becsvágyának teljesüléséhez. Szerinte ez nem senatusi határozat, ezek nem tisztviselők, a város nem Róma. Szakítsa el hát életét ettől a közösségtől, amelynek szeretetét már régen, most pedig látását is elvetette.

(29.) Mikor az efféléket beszélő, komor és fenyegető tekintetű Marcellus szavával, arcával, szemével szinte lángot lövellt, a senatusnak a katonai csapatok és fegyverek láttán már nem az az ismert és a gyakori veszélyek közt megszokott szomorúsága tűnt szembe, hanem új és mélyebb aggodalom. Előttük lebegett Thrasea egyéniségének tiszteletre méltó képe, és voltak, akik Helvidiust is szánták, hogy rokonságáért ártatlanul fog meglakolni. Mit róhattak fel Agrippinusnak is, ha nem apja szomorú sorsát, hiszen az is ugyanilyen ártatlanul esett áldozatul Tiberius kegyetlenségének. Montanust pedig, a derék ifjút, aki semmiféle gyalázkodó verset nem írt, azért kergetik száműzetésbe, mert megcsillogtatta tehetségét.

(30.) Közben Ostorius Sabinus, Soranus vádlója is bevonul s elkezd beszélni annak Rubellius Plautusszal való barátságáról, s hogy asiai proconsulságát Soranus inkább a maga híressé tételének szolgálatában, semmint a köz hasznára gondolva látta el, mikor szította a városi meghasonlásokat. Régi dolgok ezek, de annál frissebb, - és ezzel az apa veszedelmébe a leányt is belebonyolította, - hogy pénzt osztogatott a mágusoknak. Megesett ez valóban Servilia gyermeki szeretete következtében (ez volt a neve a fiatalasszonynak), mert apja iránt érzett ragaszkodásában, egyben korával járó tapasztalatlanságában ugyan, de csak a család megmeneküléséről kérdezősködött, hogy ki tudják-e engesztelni Nerót, és a senatusi vizsgálat nem hoz-e valami szörnyűséget. Beidézték tehát a senatusba, s ott állt egymással szemben az idős apa, vele szemben még nem is húszéves leánya, ki férjének, Annius Polliónak nemrégi száműzetése óta özvegy és magányos, és most még apjára sem tekint, mert annak veszedelmét, úgy látszott, csak még súlyosabbá tette.

(31.) Ekkor a vádló kérdésére, igaz-e, hogy a férjhezmenetelekor kapott ékszereket, a nyakából levett láncot adta el, hogy pénzt szerezzen a mágusi szertartások elvégzéséhez, előbb végigzuhant a földön, hosszasan sírt, és hallgatott, majd a lépcsőket és az oltárt ölelvén, így szólt:

- Semmiféle átkozott istenekhez, semmiféle varázsigékhez, sem máshoz boldogtalan imámmal nem folyamodtam, csak hogy jóságos apámat te, Caesar, ti, atyák, megtartsátok bántatlanul. Így adtam oda gyöngyeimet és ruháimat és méltóságom jelvényeit, mintha véremet és életemet kérték volna. Lássák azok a nekem mindeddig ismeretlenek, bármi is a nevük, bármi mesterséget folytatnak is: én a princepset mindig csak az istenségek között említettem. Mégsem tud minderről szerencsétlen apám; és ha ez bűn, akkor csak én vétkeztem.

(32.) Még beszélt, de már szavába vág Soranus és hangosan kiáltja, hogy leánya a tartományba nem ment vele, hogy Plautus már csak a kora miatt sem ismerhette, férje bűneibe nem bonyolódott bele: csak túlságos ragaszkodásáért lehetne vádolni, ezért válasszák tőle külön, ő maga bármilyen sorsot vállal. És már a feléje siető leányának karjába rogyott volna, ha a közöttük álló lictorok mindkettőnek útját nem szegik. Ezután a tanúknak adták meg a szót, és amennyi részvétet mozgatott meg a kegyetlen vád, annyi haragot támasztott Publius Egnatius, mint tanú. Soranusnak ez a cliense, kit akkor megfizettek, hogy tönkretegye barátját, a sztoikus iskola tekintélyével hivalkodott, megjelenésével és beszédével gyakorlottan keltette a tisztes erény látszatát, egyébként lélekben álnok volt, alattomos, kapzsiságát és kéjvágyát leplező, és azzal, hogy ezek a jellemvonásai a pénzre előbukkantak, példát adott, mennyire óvakodni kell nemcsak a csalárdságokba öltözöttektől vagy gyalázatos tettek bemocskoltjaitól, hanem a jó tulajdonságok örve alatt hamiskodóktól és a barátságot hazudóktól is.

(33.) Ugyanez a nap azonban tisztes példát is szolgáltatott, Cassius Asclepiodotusét, aki vagyonának nagyságával tűnt ki a bithyniaiak között, és amilyen ragaszkodással vette körül Soranust fénykorában, bukásában sem hagyta el, ki is forgatták minden gazdagságából és száműzetésbe kényszerítették, mivel az istenek közömbösek a jó és a gonosz bizonyságai iránt. Thraseának, Soranusnak és Serviliának megengedik, hogy halálukat megválasszák; Helvidiust és Paconiust száműzik Italiából; Montanusnak apja kedvéért megkegyelmeztek, azzal a kikötéssel, hogy a közügyekben ne vegyen részt. A vádlók közül Epriusnak és Cossutianusnak öt-ötmillió sestertiust, Ostoriusnak egymillió-kétszázezret és quaestori díszjelvényeket adományoznak.

(34.) A kertjében tartózkodó Thraseához a consul mellé beosztott quaestort küldték, mikor már esteledett. Neves férfiaknak s asszonyoknak népes csoportját hívta meg házába, s most erősen odafigyelt Demetriusra, a cynikus iskola tanítójára, akivel - mint megfeszített arcvonásaiból és, ha egy-két szót hangosabban ejtettek ki, a hallottakból következtetni lehetett, - a lélek természetéről és a szellem s a test különválásáról tárgyalt, mikor megérkezett bizalmas barátja, Domitius Caecilianus, és közölte vele a senatus határozatát. Thrasea így a síró s panaszkodó vendégeket sürgős távozásra inti, hogy a maguk veszedelmét is ne kapcsolják egy elítélt sorsához, Arriának pedig, aki hajlandó lett volna vállalni férje halálát és anyjának, Arriának a példáját, meghagyja, hogy tartsa meg életét, s kettejük leányát egyetlen támaszától ne fossza meg.

(35.) Ezután kilépett az oszlopcsarnokba, itt találja a quaestor: inkább örvendezett, mert már tudta, hogy vejét, Helvidiust csak Italiából száműzték. Meghallgatván a senatusi határozatot, Helvidiust és Demetriust hálószobájába vezeti, odanyújtotta mindkét karja ereit és miután vérét kiárasztotta s a padlót behintette, közelebb hívta a quaestort és így szólt:

- Áldozunk a Szabadító Iuppiternek! Jól figyelj, ifjú, és az istenek távoztassák ugyan el a rossz jelet, de olyan időkbe születtél, amikor jó megerősíteni lelkünket állhatatos példákkal.

Majd mikor a halál lassúsága kegyetlen kínokkal járt, odafordult Demetriushoz...

JEGYZETSZÓTÁR

Abnoba-hegység (vagy silva Marciana) - A mai Feketeerdő.

Accius - Római tragédiaíró (i. e. 170-90). Drámáit a patetikusság és a fennkölt stílus jellemzi.

Achaia (Akhaia) - Görög tartomány a Peloponnészosz északi partvidékén. I. e. 146-ban lett római provincia, miután Mummius Korinthoszt feldúlta.

Actium - Földnyelv Görögország nyugati részén, az ambrakiai-öböl partján. I. e. 31-ben Octavianus itt aratta egyeduralmát megalapozó győzelmét Antonius ellen.

adók - A régi Rómában kétféle adó volt: egyenes (tributum) és közvetett (vectigal). A nagy hódítások korától a római polgárok, később egész Italia mentesült a vagyon- és birtokadó alól, az államkincstárt a provinciák adói tartották fenn. A közvetett adók viszont megszaporodtak a császárkorban.

Adrana - Folyó a chattusok földjén, a mai Eder.

Adrumetum - A mai Sousse (Hammamat), Karthagótól délre.

aedilis - A városi rendfenntartásra, a város élelmiszer-ellátására és a nyilvános játékok megszervezésére ügyelő főtisztviselő. Az *aedilis plebis* eredetileg a néptribunusok segítőtársa; *aedilis curulis*-t pedig kezdetben csak patriciusok közül választottak.

aeduusok - A Loire és a Saône vidékén élő gall néptörzs. Fővárosuk Augustodunum (a mai Autun) volt.

Aegeae - Város a isszoszi öböl partján.

Aegialus - Nero felszabadított rabszolgája.

Aegium - Város a Peloponnészoszi-félsziget északi részén.

Aelius Seianus, Lucius - Seius Strabo fia (örökbefogadással került az Aelius-nemzetségbe), Tiberius mindenható kegyeltje. Később összeesküvést szőtt a császár ellen, hogy magának szerezze meg a trónt. 31. október 18-án kivégezték.

Aemiliana - A Mars-mező mellett, a Capitolium és a Quirinalis között elterülő városrész.

Aemilius Lepidus - Az i. e. 181-ben meghalt Ptolemaiosz Epiphanész gyermekeinek volt a gyámja, illetve Róma hatalmi érdekeinek képviselője Egyiptomban.

Aemilius Pacensis - A városi csapatok tribunusa volt; Galba elbocsátotta állásából. Otho a Gallia Narbonensis elleni vállalkozás egyik fővezérévé nevezte ki. A Capitolium ostrománál halt meg (69. év).

Afer, Domitius - Az i. sz. I. század 40-50-es éveinek egyik legnevesebb szónoka.

Africa - Észak-Afrika - Karthago meghódítása után - római provinciává szervezett része. Nyugaton Numidiával, keleten Kürénaikával volt határos.

Africanus, Iulius - Híres szónok az i. sz. I. század közepén, Domitius Afer vetélytársa.

Agrippa, Marcus Vipsanius - Augustus hadvezére; i. e. 63-ban született alacsony származású családból. 31-ben az actiumi csatát vezette. Mint aedilis nagyszabású építkezéseket kezdeményezett Rómában. 21-ben feleségül vette Augustus leányát, Iuliát; fiaikat, L. és C. Caesart később a császár adoptálta, de Agrippa i. e. 12-ben meghalt.

Agrippa Postumus - M. Vipsanius Agrippa és Iulia i. e. 12-ben (atyja halála után) született fia. I. sz. 4-ben Augustus (Tiberiusszal együtt) utódául jelölte ki, Livia intrikái miatt azonban 7-ben Planasia szigetére száműzte. Augustus halála után megölték.

Aeschines (Aiszkhinész) - A tíz attikai szónok egyike, Démoszthenész híres ellenfele. I. e. 390-ben született Athénban.

Akadémia - Liget Athén közelében. Itt tanítottak Platón és követői.

Albai vár - Domitianus villája a Mons Albanus tövében.

Albania - Ázsiai ország a Kaukázus és a Kaspi-tenger között, lakói az *albanusok.* I. e. 65-ben Pompeius hódította meg.

Albigaunum - A liguriai ingaunusok fővárosa; eredetileg Album Ingaunum. Ma Algebna.

Albinovanus Pedo - Ovidius költő barátja; verset írt Germanicus északi-tengeri expedíciójáról.

Albintimilium - Liguriai város, ma: Ventimiglia.

Albinus, Lucceius - 62-65-ig Iudaea procuratora, később Mauretania helytartója.

Albis - Az Elba.

Alesia - A mandubinusok városa Gallia Lugdunensisben; itt zajlott le Caesar galliai háborújának egyik döntő csatája. A győztes rómaiak az ostrom után felgyújtották a várost.

Alexander - Nagy Sándor, Makedonia világhódító királya (i. e. 356-323).

Alexander, Tiberius Iulius - Eredetileg egyiptomi zsidó, majd hitét elhagyva 46-tól Iudaea procuratora, 67-től Egyiptom kormányzója, 70-től Titus mellett praefectus praetorio.

Alexandria - Egyiptom fővárosa a Ptolemaioszok idejében. Nagy Sándor alapította 331-ben a Nílus deltájában.

allobroxok - Az Isère, a Rhône, a Genfi-tó és az Alpok közt, Dauphiné északi részén és Savoyában élt gall néptörzs.

Altinum - A venetusok városa Gallia Transpadanában Patavium és Aquileia között. Romjai a mai Altino falu mellett vannak.

Amisia - A mai Ems.

ampsivariusok - Az Amisia mentén élő germán néptörzs.

amunclaei tenger - Öböl a volscusok lakta parton (a mai Terracina és Gaeta között).

Anagnia - Latiumi város Rómától délkeletre.

Ancus - Ancus Martius, a negyedik római király.

andecavusok - Gall törzs a Loire alsó folyásánál (Anjou vidékén).

angliusok - Germán néptörzs, Britannia későbbi meghódítói.

angrivariusok - Germán néptörzs a Weser középső folyásánál.

Annius Gallus - Otho egyik vezére. Vitellius bukása után Vespasianus Felső-Germaniába küldte a batavus felkelés lecsillapítására.

Antenor - Trójai vezér, a görögökkel való megegyezés híve. A róla szóló mondák egyik változata (Vergilius, Livius) szerint Trója bukása után a paphlagóniai venetusokkal együtt az Adria északnyugati partján vándorolt, és ott megalapította Pataviumot (Padovát).

Antiochia - Szíria fővárosa.

Antiochus király - IV. Antiokhosz Epiphanész Szíria királya i. e. 176-164-ig. Uralkodása alatt robbant ki a Makkabeusok felkelése.

Antipolis - Város Gallia Narbonensisben (ma Antibes).

Antium - Város a latiumi tengerparton (ma Anzio). A monda szerint Odüsszeusz és Kirké fia alapította.

Antonius, Felix - Pallasnak, Claudius kegyeltjének (Antonia felszabadított rabszolgájának) a testvére. Az Antonius nevet a császár anyjától, a triumvir Antonius leányától kapta.

Antonius, Marcus - Iulius Caesar hadvezére és híve, a második triumviratus tagja (83-30). Octavianus mint egyeduralmi törekvéseinek utolsó akadályát az actiumi győzelemmel (i. e. 31) tette félre az útjából. Cicero ellene írta tizennégy híres philippikáját.

Antonius, Naso - 78-ban Vespasianus és Titus procuratora Bithyniában.

Antonius Novellus - Otho vezére a Gallia Narbonensis elleni támadásban.

Antonius Primus - Galba, Otho, majd Vespasianus galliai születésű hadvezére. Cremonában kétszer megverte Vitellius seregét. Rómában, miután a harcoló felek felgyújtották a Capitoliumot, korlátlan hatalommal uralkodott, míg Mucianus, Vespasianus helyettese meg nem érkezett.

Antonius Taurus - Praetorianus tribunus, Galba elbocsátotta állásából.

Aper, Marcus - Galliai származású római szónok Vespasianus idejében. Tacitus *Dialogus*-ának egyik főszereplője: a modern szónoklat védelmezője.

Aphrodisias - Határváros Phrügia és Karia között.

Apollodoros - Pergamoni rhetor, a fiatal Octavianus mestere volt Apollóniában.

Apollonios (Apollóniosz Rhodiosz) - Az i. e. III. században élt alexandriai származású epikus költő és grammatikus; az „Argonauták" című eposz szerzője.

Aponius Saturninus, Marcus - Nero alatt pótconsul, majd Asia proconsula, később kormányzó Moesiában.

Appius Claudius Caecus (másik mellékneve szerint *Centimanus,* „százkezű") - A 312. év censora; a régi Róma egyik legjelentősebb alakja, a római irodalomnak is egyik kezdeményezője. Beszédeit Cicero még olvasta.

Appuleia Varilla - Nagyanyja Augustus idősebb féltestvére, Octavia maior lehetett, apja, Sextus Appuleius, i. e. 29-ben Augustus consultársa volt. 17-ben felségsértés és házasságtörés miatt kiutasították a városból.

Appuleius, Sextus - Appuleia Varilla testvére, Octavia unokája, az i. e. 29. év consulának fia.

Aqua Marcia - Róma vízvezetékrendszerének egy része, i. e. 149-ben Q. Marcius Rex építtette. Hossza kb. 100 km volt.

Aquae Sextiae - Római colonia Marseille közelében (ma Aix). Meleg gyógyfürdőjét C. Sextius Salvinus alapította i. e. 123-ban.

Aquileia - Felső-italiai római colonia (ma Aquileia).

Aquinum - Római colonia Latiumban (ma Aquino).

Aquitania - Augustus óta a Pireneusok, a tenger, a Loire és a Cévennek által határolt terület neve.

aranykor - A boldog ősi saturnusi kor, amikor az emberek a mítosz szerint az istenekkel még zavartalan harmóniában éltek.

Arar - A mai Saône folyó.

Arausio - Colonia Gallia Narbonensisben (ma Orange).

araviscusok (vagy eraviscusok) - Buda környékén élt néptörzs. Tacitus szerint az osusokéval azonos pannoniai nyelven beszéltek.

Arelate - i. e. 46-ban alapított város Gallia Narbonensisben (ma Arles).

Aricia - Latium egyik legrégibb városa az Albanus-hegy tövében, a Via Appia mentén (ma Ariccia).

Ariminum - Ősi umbriai város, ma Rimini.

Ariovistus - A suebusok vezére, Iulius Caesar 58-ban legyőzte Galliában.

Aristonicus (Arisztonikosz) - Pergamoni trónigénylő. I. e. 130-ban megverte Licinius Crassus proconsult, de még ugyanebben az évben Perpenna consul elfogta. 129-ben Rómában kivégezték.

Arminius - Germán hadvezér, i. sz. 9-ben megsemmisítette Quintilius Varus hadseregét a teutoburgi erdőben.

Arrecinus Clemens - A 93. év consula, Domitianus bizalmas barátja és besúgója; a császár parancsára megölték.

Arria, az idősebb - A Camillus Scribonianus összeesküvésében való részvétel miatt elítélt Caecina Paetus lánya. Halálra ítélt férjét saját példamutatásával bátorította.

Arrius Antoninus - Antonius Pius császár anyai nagyapja. Consul volt, majd Asiában proconsul. Görög epigrammákat és iambusokat írt.

Arruntius, Lucius - Az i. sz. 6. év consula. Tiberius veszedelmes ellenfelének tartotta, és még azt sem hagyta, hogy tartományát, Hispaniát önállóan irányítsa. A zaklatások miatt 37-ben öngyilkos lett.

Arruntius Camillus Scribonianus, Lucius - A 8. év consulának, Marcus Furius Camillusnak volt a fia, illetve Lucius Arruntiusnak adoptált fia; 42-ben zendülést szervezett Claudius ellen.

Arsaces - Az Annales VI. könyvében szereplő Arszakész Artabanus király idősebb fia. Csak rövid ideig uralkodott, mert Mithridatész utasítására megölték.

Arsacidák - I. Arsaces utódai, a parthus királyi ház tagjai; Parthiában i. e. 256-tól i. sz. 226-ig, Nagy-Armeniában i. e. 103-tól i. sz. 250-ig uralkodtak.

Artabanus - Armeniai király. Anyai ágon az Arszakida-dinasztiához tartozott. Vonones elűzése után megszerezte a parthus trónt. Kezdetben szolgálatkész volt, később megromlott a viszonya a rómaiakkal.

Arulenus Rusticus - A 69. év praetora. A sztoa híve volt. Domitianus kivégeztette, mivel az ellenzéki Thrasea Paetust és Helvidius Priscust egyik iratában szent emlékezetű férfiaknak nevezte.

arvernusok - Aquitaniában élt gall nép.

Asciburgium - Germaniai város, talán a mai Asberg.

Asia - Kisázsia; i. e. 130 óta római provincia.

asianizmus - A hellenisztikus kor ékes és dagályos szónoki stílusa.

Asinius Agrippa, Marcus - Asinius Pollio és Marcus Agrippa unokája, a 25. év consula. 27-ben halt meg.

Asinius Gallus - Asinius Pollio fia, maga is híres szónok. Augustus híve, Tiberius alatt a senatus egyik hangadója. A császár féltékenységből bevádolta a senatusnál, 33-ban éhhalált halt.

Asinius Pollio, Gaius - Híres szónok és államférfi Iulius Caesar idejében és Augustus uralkodásának elején. A kor irodalmi életének egyik szervezője.

Asinius Saloninus - Asinius Gallus fia. Germanicus lányát kellett volna feleségül vennie.

Ateste - Ma: Este.

Atia - C. Silanus anyja, Augustus anyjának rokona.

Atilius Calatinus - Az i. e. 258. és 254. év consula.

atticizmus - Az attikai prózai nyelv és stílus felé való orientálódás a római ékesszólásban. Szigorúan fegyelmezett nyelvhasználatra törekedett.

Attius - Cicero korában élt szónok.

Attus Clausus - A Claudiusok patriciusi nemzetségének őse. 504-ben Sabinumból Rómába költözött, és Claudius Sabinus néven clienseivel együtt külön tribust alkotott.

Augusta Taurinorum - Város Észak-Italiában. Augustus előtt Taurasia volt a neve. Ma Torino.

Augustalis-papok - Papi testület, melyet az isteni Augustus és a Iuliusok nemzetségének tiszteletére Tiberius szervezett i. sz. 14-ben.

Augustodunum - Az aeduusok fővárosa Gallia Lugdunensisben. Ma Autun.

Aulus Licinius - Görög költő, Cicero szónoklatban védelmezte római polgárjogát.

Aurelia - Aurelius Cotta lánya, Iulius Caesar anyja.

Auspicium - 1. Az istenektől küldött jósjel. 2. A fővezéri hatalom, amely a császárkorban az uralkodót illeti meg, mint aki az auspiciumok megfigyelésére egyedül volt illetékes.

Aventicum - A helvétek fővárosa, ma Avenches.

Avernus-tó - A campaniai Cumae mellett, a rómaiak hite szerint az Alvilág bejárata.

Bactria - A perzsa birodalom egyik legészakibb tartománya.

Baduhenna ligete - Baduhenna germán istennőnek szentelt erdő a frízek földjén.

Baeterrae - Colonia Gallia Narbonensisben (ma Beziers).

Baetica - Senatusi provincia Hispaniában, Andalusia és Granada vidékén.

Baiae - Campaniai kikötőváros Misenum és Puteoli között, nagyvilági fürdőhely.

baiaei tó (más néven Lucrinus). - A mai Pozzuoli-öböl.

ballisták - Várostromnál, később nyílt csatában is használt hajítógépek.

Barea Soranus - 52-ben consul, 62-ben proconsul Asiában. Barátja és tanítója, P. Egnatius Celer vallomása alapján Nero kivégeztette.

basilica - Fedett csarnokú épület; a törvénykezés és kereskedelmi tárgyalások célját szolgálta.

Bassus, Saleius - Vespasianus alatt élt epikus költő. Tehetségét Quintilianus is elismerte.

bastarnák - Valószínűleg az első germán nép, amely a görög-római világgal kapcsolatba került. Már az i. e. II. században eljutottak a Duna torkolatáig. Egészen az i. sz. II. századig harcban álltak a rómaiakkal.

batavusok - Germán néptörzs a Rajna torkolatában. A rómaiakkal való szövetségüket csak a Civilis-felkelés szakította meg. Az antik irodalom általában flegmatikus vérmérsékletükre, sőt eltompultságukra hivatkozik.

Bathyllus - Maecenas szabadonbocsátottja, híres színész (pantomimus) Rómában.

Bauli - Campaniai tengeri fürdő.

Bedriacum - Felső-italiai helység Cremona és Verona között. Vitellius seregei 69-ben két győzelmet arattak itt Otho felett.

Belgica - Gallia északkeleti része a Sequana folyó, a tenger, a Rajna, a Rhodanus és az Arar közt. Az elnevezés Augustustól származik.

Belius - Föníciához tartozó folyó, a Ptolemais (Akko) mellett ömlik a Földközi-tengerbe. Ma Bahr Naaman.

Berenice - I. Herodes Agrippa zsidó király lánya, a nagy Herodes unokája, a khalkhiszi Herodes felesége. Titus magával vitte Rómába.

Berytus - Ma Bejrút.

Bestia, Lucius - Catilina híve. Cicero később sikertelenül védelmezte egy peres ügyében.

Bibaculus, Furius Marcus - Iulius Caesar kortársa, neves költő, csípős epigrammák szerzője.

bíborszegély (clavus) - A tunica felső végétől az alsó végéig érő szegély. Széles bíborszegélyű togát senatorok, keskeny szegélyűt pedig lovagok hordhattak.

Bithynia - Kisázsiai ország. Augustus külön senatusi provinciává szervezte.

Bocchoris - Egyiptomi király, i. e. 721-től 715-ig uralkodott.

Bodotria-öböl - Ma Firth of Forth (Edinburghnál).

boiok - Germán törzs.

Bonna - Az ubiusok törzsének városa, a mai Bonn.

Bononia - Ma Bologna.

Boudicca - A britanniai icenusok királynője. Sikertelen Róma-ellenes felkelése után öngyilkos lett.

Bovillae - Kis latiumi város a Via Appia mellett, az Albanus-hegy tövében.

brigasok - A legnagyobb britanniai törzs, fővárosuk Eboracum volt (ma York).

Brixellum - Város a Padus jobb partján Parma közelében, ma Brescello.

bructerek - Germania északnyugati részében, a Lupia és az Amisia folyó között lakó nép.

Brundisium - Calabria legjelentősebb kikötője, ma Brindisi.

Brutus, Decimus Iunius (i. e. 84-43) - A Caesar elleni összeesküvés résztvevője, az Antonius elleni harcban halt meg.

Brutus, Lucius Iunius - A hagyomány szerint a Tarquiniusok elűzője és a köztársaság megteremtője. Róma első consula i. e. 509-ben.

Brutus, Marcus Iunius - A Caesar elleni összeesküvés vezetője, a köztársasági eszme következetes híve. A philippi csata után öngyilkos lett. Cicero róla nevezte el egyik rhetorikai művét.

burusok - Germán néptörzs, később Decebal szövetségesei.

Cadius Rufus - Claudius alatt Bithynia helytartója. 49-ben zsarolás miatt elítélték, Otho rehabilitálta.

Cadmus (Kadmosz) - A görög mitológiában Agénór föníciai király fia, Théba városának megalapítója.

Caecina, Alienus - Felső-germaniai legioparancsnok, Galbától Vitelliushoz, tőle Vespasianushoz állt át. Titus 75-ben megölette.

Caecina, Aulus - I. e. 69-ben Cicero beszédet mondott érdekében. Ez a beszéd a római jogfejlődés tanulmányozása szempontjából jelentős dokumentum.

Caecina Servus, Aulus - I. e. 1-ben consul, majd Moesia helytartója.

Caecina Tuscus - Suetonius szerint Nero tejtestvére, később Egyiptom alkirálya.

Caelius Rufus, Marcus - Cicero szónok barátja és levelezőtársa.

Caelius Sabinus, Cn. Arulenus - Consul, tekintélyes jogtudós, Vespasianus rokona.

Caepio, Servilius - Az i. e. 106. év consula. A következő évben mint proconsul súlyos vereséget szenvedett a kimberektől.

Caledonia - Britannia északi része, a mai Skócia.

Cales - Campaniai város, a mai Calvi.

Caligula, Gaius Caesar - Római császár, 37-41-ig uralkodott. A római katonáktól kapta a Caligula (kiscsizma) melléknevet.

Calpurnius Fabatus - Az ifjabb Plinius feleségének nagyapja.

Calvisius Sabinus, Gaius - Az i. sz. 26. év consula. Caligula alatt Pannonia helytartója. 39-ben öngyilkos lett.

Calvus, C. Licinius - Szónok, Catullus baráti körének tagja. Az atticizmus híve, a szónoklatban csak Démoszthenészt ismerte el példaképnek. 56-ban beszédet mondott a Cicero védte Vatinius és Drusus ellen. Cicero aznap érte el Drusus felmentését, amikor Vatiniusét, úgyhogy Calvus egy nap kétszer maradt alul Cicero ellenében.

Campus Idistaviso - Valószínűleg Minden és Rinteln között fekvő terület volt, a Weser völgyét északon lezáró hegyvonulattól délre.

Camulodunum - Britanniai helység, ma Colchester.

canninefasok - A batavusok szigetén élő néptörzs, Tiberius hódította meg őket. A Civilis-felkelés mellett álltak.

Canutius - Szónok, Cicero kortársa.

Caratacus - Cunobellinus (Shakespeare-nél Cymbeline) fia; 43-ban a római invázió ellen harcoló britek vezére.

Garbo, Gaius Papirius - I. e. 131-ben Tiberius Gracchus néptribunus társa. 120-ban mint consul védte Opimiust, akinek felbujtására Gaius Gracchust megölték. 119-ben a fiatal Crassus bevádolta, és öngyilkosságra kényszerítette.

Garbo, Cnaeus Papirius - Az előbbi testvére. 113-ban a noricumi Noreiánál vereséget szenvedett a kimberektől.

carecinusok - Kis samniumi néptörzs.

carmaniusok - Szkíta törzs, a parthus birodalom déli részén, a Perzsa-öböl partján laktak.

Carrinas Secundus - Rhetor, Caligula száműzte. Az Annales XV. könyvének 45. fejezetében valószínűleg a fiáról van szó.

Carsulae - Jelentős umbriai város a mai Carigliano nevű falu helyén.

Carus Mettius - Hírhedt besúgó Domitianus idejében.

Cassius, C. Longinus - A Iulius Caesar elleni összeesküvés egyik vezetője, a philippi csata után öngyilkos lett.

Cassius Chaerea - A praetori gárda tribunusa, Caligula gyilkosa. Claudius megölette.

Cassius Longinus, Lucius - I. e. 111-ben praetor, Marius consultársa. 107-ben a tigurinusok és a helvétek ellen harcolva esett el.

Castores - Helység Cremona mellett, nevét Castor és Pollux szentélyétől kapta.

Catilina, Lucius Sergius (i. e. 108-62) - Római patricius, 63-ban szőtt összeesküvését Cicero leplezte le.

Cato, Marcius Porcius Censorius, az idősebb (i. e. 234-149) - Konzervatív római államférfi. Mint censor megtisztította a senatust a korrupt elemektől. A korai római irodalom és szónoklat nevezetes képviselője. Ránk csak a földművelésről írott műve maradt.

Cato, Marcus Porcius Uticensis, az ifjabb (i. e. 95-46) - A Pompeius mögé sorakozó senatusi párt egyik oszlopa, aki Caesar thapsusi győzelme után a zsarnokság helyett inkább a halált választotta. A császárkori ellenzék ünnepelt hőse. Curiatius Maternus tragédiát írt róla.

Catonius Iustus - Claudius alatt praefectus praetorio volt; 43-ban Messalina felbujtására megölték.

censorok - Magas rangú tisztviselők, akik a polgárokat vagyonbecslés alapján ötévenként osztályokba sorolták. Feladatuk a polgárok névjegyzékének összeállítása, a senatus kiegészítése, a közerkölcsökre ügyelés és a város pénzügyeinek ellenőrzése. A tisztség a császárkorban elsorvadt.

census - Vagyonbecslés az adózás és a katonáskodás irányítása céljából, később a közerkölcsök őrzése.

centuria - 1. Servius Tullius osztályozása alapján a polgárok egy választócsoportja. 2. Katonai egység, 60 emberből álló csapat.

centurio - Százados. Egy manipulushoz két centurio tartozott, a jobbszárny centuriója (centurio prior) az egész manipulust vezényelte, tehát tekintélyesebb volt a balszárny parancsnokánál (centurio posterior).

Cerialia - Ceres istennő ünnepe április 12-én.

Cerialis, Petilius Quintus - 61-ben vereséget szenvedett ugyan Britanniában, de később Vespasianus egyik legjobb vezéreként küzdött Civilis ellen, majd Britannia helytartójaként.

Chalcedon (Khalkédon) - Város a Bosporus ázsiai partján Byzantiummal (a későbbi Konstantinápollyal) szemben.

chaldaeusok - Babülóni származású csillagjósok. Nagyrészt szélhámosok voltak, Rómából gyakran kitiltották őket.

chamavusok - Germán néptörzs az Alsó-Rajna vidékén. Az i. sz. III. században a frank birodalomhoz tartoztak.

chasuariusok - Germán néptörzs, a chamavusok szomszédai.

chattusok - Germán néptörzs. Sokat harcoltak a rómaiak, főleg Germanicus ellen. Nevük utoljára az i. sz. IV. században tűnik fel. Talán a mai hesseniek ősei.

chaucusok - Germán néptörzs az Északi-tenger mentén, a rómaiak ellenségei.

cheruscusok - Germán néptörzs az Albis és a Visurgis között.

Chobus - Az Elbrusból eredő folyó, a Phaszisz közelében torkollik a Fekete-tengerbe.

Cibyra - Város Phrügia és Lüdia határán.

cieták - Kilikia nyugati részén élő nép.

Cilicia (Kilikia) - Ázsia délkeleti partvidéke. Pompeiusnak a kalózok felett aratott győzelme után, 67-ben, római provincia lett.

Cingonius Varro - Kijelölt consul. Galba 68 augusztusában végeztette ki; consulatusát 68 utolsó négy hónapjában kellett volna viselnie.

Cinna, Lucius Cornelius - Néppárti vezér, Sulla ellenfele, 87-84-ig consul. 84-ben a Sulla elleni harcban halt meg.

Cinyras (Kinürasz) - A monda szerint Apollón fia, Küprosz királya, Paphosz alapítója. Utódai, a Kinüradák, Tamiras utódaival együtt Aphrodité papjai.

Cirta - Város Numidia északnyugati részén.

Civica Cerealis - Moesia legatusa 82-ben. Domitianus felségárulás címén asiai helytartósága alatt végeztette ki.

Clanis - A Tiberis mellékfolyója Etruriában, ma Chiana.

Clarus (Klarosz) - Ióniai város Kolophón közelében, Apollón-szentélyéről és jóshelyéről híres.

Claudia Pulchra - M. Valerius Messalla Barbatus Appianusnak és Marcellának, Octavia leányának gyermeke, Quintilius Varus felesége, 26-ban elítélték házasságtörés miatt.

Claudia Quinta - I. e. 204-ben Magna Mater Phrügiából hozott képmását Ostiából Rómába vitte.

Claudia Silana - M. Iunius Silanus lánya, 33-ban férjhez ment Caligulához. Rövid házasság után meghalt.

cliens - Eredetileg patriciusi nemzetséghez tartozó, szabad, de nem teljes polgárjoggal rendelkező ember, akit a nemzetség feje, a patronus véd bírósági ügyekben is.

Clodius Macer - Africa helytartója, aki a főváros kiéheztetésével akart zavart kelteni, hogy Galbától elszakadjon.

Clota-öböl - Ma Firth of Clyde, az a fjord, amelybe Glasgow-nál a Clyde ömlik.

Cluvius Rufus - Tacitus egyik forrása. A 41. év consula. Valószínűleg része volt Caligula meggyilkolásában. Galba alatt hispaniai helytartó, később Vitellius híve.

Cocceius Nerva - Jogtudós, Tiberius állandó kísérője. 33-ban önkéntes éhhalált halt. (A későbbi Nerva császár nagyapja.)

coelaleták - A Haemus és a Rhodope vidékén lakó nép.

Cogidumnus - Britanniai király, egy felirat Cogidubnusnak őrizte meg a nevét.

cohors - Eredetileg a szövetségesek csapategysége. Marius katonai reformja óta minden legio tíz - egyenként 300-600 főnyi - cohorsból áll. A császárkorban a segédcsapatok cohorsai részben italiai polgárok, részben provincialakó - nem római - polgárok egységei. Az utóbbiak annak a népnek a nevét viselték, ahol toborozták őket. A *cohors praetoriák,* praetorianusok csapatai, az imperator testőrségét alkották. Parancsnokuk a praefectus praetorio volt. A *cohors urbana* városi rendőri alakulat: feje a praefectus urbi.

Colonia Agrippinensis - Az ubiusok Augusta tiszteletére emelt oltára körül épült város, nevében Germanicus felesége, Agrippina emlékét őrzi. Ma Köln.

Colonia Senensis - Ma Siena.

Colophon (Kolophón) - Jóniai város.

comitium - Népgyűlés. A comitia curiata, a patriciusok 30 curiájának gyűlései a Servius Tullius-féle reform előtt működtek. A comitia centuriatán, a centuriák szerinti népgyűléseken az egész polgárság gyakorolta politikai jogait; a kivégzések színhelyéül szolgáló tér.

Commagene (Kommagéné) - Szeleukida-birodalom északi része; i. sz. 18-ig önálló, aztán a szíriai helytartó alá rendelték.

Concordia - A római vallásban az egyetértést, különösen a polgárok és az uralkodó egyetértését megszemélyesítő istennő. Több templomot emeltek tiszteletére, különösen a császárkorban.

consulok - A legfőbb hatalmat gyakorló két tisztviselő. A császárkorban méltóságuk üres cím. Az uralkodók a tisztség egyéves időtartamát néhány hónapra szállították le, hogy minél több hívüket kitüntethessék vele.

consuli rangú helytartó - A császári provinciák helytartója.

Cornelia - A Gracchusok anyja.

Cornelius Laco - Galba alatt praefectus praetorio, Galba bukása után Otho parancsára megölték.

Cosa - Etruriai kikötőváros.

cotinusok - A régi Germania keleti határán élő, gall nyelven beszélő nép.

Cottiusi Alpok - A Dauphinét Piemontétól elválasztó hegylánc neve.

Cous - Görög sziget Halikarnasszosz és Knidosz között. Ma Sztanko.

Crassus Frugi, Licinius Marcus - Az i. sz. 27. év consula, Piso Licinianus apja.

Crassus Licinius, Lucius - Kiváló szónok. Támadására a kétszínű politikát folytató Papirius Carbo i. e. 119-ben öngyilkos lett. 95-ben consul volt. 91-ben halt meg.

cugernusok - Az ubiusok és a batavusok között a Niers mellett élő néptörzs.

curia - 1. A régi Róma három tribusa egyenként tíz curiát foglalt magába. 2. Tanácsház, pl. a senatus ülésének helye.

Curio - Előkelő plebeius nemzetség.

Curtius Atticus - Római lovag, Ovidius barátja, Tiberius kísérője. Seianus buktatta meg.

Curtius medencéje - A monda szerint a szabin nők elrablása utáni csatában Mettius Curtius szabin vezér lovastul csaknem beleveszett a későbbi forum közepén levő mocsárba. A csata emlékére nevezték el a helyet Curtius medencéjének.

Cusus - A Duna mellékfolyója, valószínűleg a Vág.

cynicus (künikosz) iskola - Túlzott igénytelenséget hirdető görög filozófiai irányzat, megalapítója Antiszthenész.

Cyrene (Küréné) - Terület Afrika északi partján, i. e. 67 óta római provincia.

Cyrrhus (Kürrhosz) - Város Szíria északi részén.

Cyrus (Kürosz) - Perzsa király (i. e. 559-529).

Cythnus (Küthnosz) - A Küklaszok egyik szigete, ma Thermia.

Cyzicus (Küzikosz) - Város a Márvány-tenger partján.

dandaridák - A Bosporustól keletre, a Don és a Kaukázus közt élő szarmata törzs.

Decebal - A dákok királya, Traianus ellenfele. 107-ben, amikor végső vereséget szenvedett a rómaiaktól, öngyilkos lett.

decemvir - Tíz tagból álló (pl. földosztás vagy törvényhozás céljából alakult) testület tagja.

decurio - 1. Tizedes; 2. municipiumokban: községi tanácsos.

Deiotarus - Galatia Rómához hű fejedelme. Cicero védelmezte egy perében.

Demaratus - A hagyomány szerint Korinthoszból Küpszelosz türannosz elől Etruriába menekült; Tarquinius Priscus apja volt.

Demetrius - Thrasea Paetus baráti körének tagja, Vespasianus száműzte Rómából.

denarius - 16 as értékű római ezüstpénz.

dictator - A köztársaságban nagy veszély esetén hat hónapra kinevezett, korlátlan hatalommal rendelkező rendkívüli magistratus.

Diodotos - Sztoikus filozófus, a dialektika mestere. Szoros szálak fűzték Ciceróhoz, az ő házában élt és halt meg 59-ben.

Dis pater - Pluto, az Alvilág ura; Hadész római megfelelője.

Diurpaneus - A dákok királya.

Divodurum - A mediomatricusok fővárosa Galliában. Ma Metz.

Dolabella, Cnaeus - Az i. e. 81. év consula. Hortensius felmentette a zsarolás vádja alól.

Dolabella, Cnaeus Cornelius - Galba híve. Otho halála után visszatért Rómába, ahol egy hamis feljelentés alapján Vitellius meggyilkoltatta.

Domitia Decidiana - A dél-galliai származású Domitius Decidius senator lánya.

Domitius Ahenobarbus, Cnaeus - I. e. 92-ben volt censor.

Domitius Ahenobarbus, Cnaeus - Az ifjabb Agrippina férje, Nero császár apja. 32-ben volt consul.

Domitius Ahenobarbus, Lucius - Az Actium előtt Octavianushoz átállt Cn. Domitius fia, előbbi apja, az i. e. 16. év consula. I. e. 12-ben Africában volt proconsul. Eredményesen harcolt a germánok ellen.

donativum - A népnek ünnepi alkalmakkor osztogatott gabona-, bor-, olaj-, étel- vagy pénzajándék.

Drusus Caesar - Tiberius császár és Vipsania Agrippina fia. I. e. 15-ben született, i. sz. 23-ban Seianus megmérgeztette.

Drusus Caesar - Germanicus és Agrippina kisebbik fia, Tiberius trónörököse. Seianus intrikái következtében a császár halálra ítélte.

Ducenius Geminus - Volt consul, Nero az államkincstárt illető bevételek intézésére nevezte ki. Később Galba alatt praefectus urbi volt.

Duilius - Az i. e. 260-i Mylae melletti tengeri csata győztes hadvezére.

Dyrrachium - Illyriai kereskedőváros, i. e. 229 óta római birtok.

edictum - Magistratusok vagy a császár rendelete, amelyet általában nyilvános helyeken függesztettek ki.

Egnatius Celer, Publius - Berytusi származású, elgörögösödött föníciai, aki azonban a római polgárjogot is elnyerte. Barea Soranus feljelentője.

Egnatius Rufus, Marcus - Augustus ellen i. e. 19-ben összeesküvést szervezett, kivégezték.

élelmiszerosztás (congiarium) - Eredetileg egy mértékegységnyi élelmiszer (congius „kagyló”, mint űrmérték 3,28 liter). A császárkorban ünnepi alkalmakkor osztogatott ajándék (élelmiszer, ruha, pénz).

Elephantine - Sziget a Níluson, Szüéné várossal szemben.

Elymais (Elümaisz) - A Tigris alsó folyása és a Perzsa-öböl mentén elterülő vidék neve. A perzsa birodalom része volt.

emeritaiak - A lusitaniai Augusta Emerita (ma Merida in Estremadura) lakói.

Epiphanes - Antiokhosz kommagénéi király fia, aki a polgárháború kitörésekor éppen Rómában tartózkodott.

Eporedia - Város Gallia Cisalpinában, ma Ivrea.

Erycus (vagy Eryx) - Hegy Szicília nyugati részén, ma Erice.

Eumolpidák - A legtekintélyesebb athéni papi család, az eleusziszi misztériumok vezetői.

Fabius Maximus, Paulus - Az i. e. 11. év consula. Ovidius több levelet írt hozzá a Fekete-tenger mellől. Röviddel Augustus előtt halt meg.

Fabius Rusticus - Nero kortársa, Seneca barátja. Saját koráról írt történeti művét Tacitus nagyra tartja.

Fabius Valens - Galba, majd Vitellius híve, a bedriacumi csata egyik vezére. Vespasianus kivégeztette.

Fanum Fortunae - Umbriai város, ma Fano.

felszabadított (libertus) - A szabadon bocsátott (libertus, libertinus) rabszolgák nem élveztek jogokat, felszabadításuk után is függő viszonyban maradtak urukkal.

Ferentinum - Latiumi helység. Ma Ferentino, Anagni közelében.

fetialisok - A nemzetközi jogra, diplomáciai viszonyokra ügyelő húsztagú papi testület tagjai.

Fidenae - Város öt mérföldnyire Rómától a Via Salaria mentén.

flamen - Valamelyik isten papi testületének tagja.

Flora - Ősi italiai istennő, a virágzás és az ifjúság istene.

Florentia - Firenze.

Fonteius Capito - I. sz. 67-ben consul, később Alsó-Germania helytartója.

Formiae - Latiumi város a Via Appia mentén, ma Mola di Gaeta.

Fors Fortuna (és Fortuna) - A véletlen szerencse istennője a rómaiaknál.

Forum Alieni - Észak-italiai város, ma Legnano.

Forum Iulii - Város Gallia Narbonensisben, ma Fréjus.

frízek - Germaniai néptörzs.

Frontinus, Sextus Iulius - I. sz. 74-ben consul, 75-77-ig britanniai helytartó, 100 után halt meg.

Fucinus - Tó Rómától keletre, a mai Lago di Celano.

Fulvus Aurelius - A III. legio (Gallica) legatusa, Antonius Pius császár nagyapja. 85-ben Domitianusszal együtt volt consul.

fundi hegyek - Fundi latiumi város közelében (a mai Fondi).

Funisulanus Vettonianus - Legioparancsnok, 85-ben pannoniai helytartó. Katonai pályafutásáról több feliratos emlék tanúskodik.

Furius Camillus Scribonianus - Dalmatia helytartója, 42-ben sikertelen felkelést szervezett Claudius ellen.

Furnius, Cnaeus - Szónok, politikus, i. e. 50-ben néptribunus. Cicero elismeréssel tartotta számon.

Gabinianus, Sextus Iulius - Felkapott galliai rhetor, Tacitus ironikusan túlbecsüli.

Gaius - Caligula.

Galatia - Kisázsiai ország, Augustus i. e. 25-ben római provinciává szervezte.

galbianusok - Galba császár hívei.

Gallio Iunius - Ovidius barátja; örökbe fogadta a filozófus Seneca fivérét; egy retorikai tankönyv és számos fiktív beszéd szerzője.

Gallus Didius - Britanniai helytartó.

garamasok - Afrika belsejében élő nép.

Gelduba - Az ubiusok törzsének helye a mai Düsseldorf közelében.

Germania - 1. A germánok lakta terület neve. 2. Római provincia a Rajna és az Elba között.

Germanicus Caesar - Drusus és az ifjabb Antonia fia. Tiberius adoptálta. Hadvezéri tehetségét Tacitus különösen a germaniai háborúkban értékeli nagyra. I. sz. 19-ben hirtelen halt meg Szíriában.

geták - Thrakiai néptörzs, Crassus viselt ellenük hódító háborút.

Gotarzes - Armeniai király, III. Artabanus fogadott fia és utóda.

Gracchusok - Tiberius (i. e. 162-133) és öccse, Gaius (153-121) néptribunusok, forradalmi agrárreform végrehajtói.

Graji Alpok - A Kis Szent Bernát-hágó környéke.

Graupius-hegy - Caledoniai hegység. Közelében verte meg Agricola Calgacust.

Haemus-hegység - A mai Balkán hegység.

Halicarnassus (Halikarnasszosz) - Város a kisázsiai Kariában.

Hammon - az egyiptomiak főistene, a görög Zeusszal azonosították.

hariusok - Germán törzs, nevük arius alakban is előfordul.

háromtagú bizottság - Főbenjáró ügyekben illetékes bíróság.

haruspex - 60 tagból álló, főként villámlásból és áldozati állatok beléből jósló papi testület tagja.

Haterius Decimus - Az i. sz. 22. év consula.

Haterius Quintus - Nagy hírű szónok, tekintélyes senator, az i. e. 9. év consula. 26-ban halt meg.

helvétek - Eredetileg a mai Majna és a Neckar vidékén élő nép. Caesar idejében már a mai Svájc nyugati vidékére húzódtak, de hajdani hazájuk még sokáig a helvét pusztaság nevét viselte.

Helvidius Priscus - Filozófus, politikus, a császárkori ellenzék egyik jeles képviselője. Vespasianus halálra ítélte.

heniochusok - A Fekete-tenger északkeleti partján élő kalóznép.

Hercules Monoecus - Ma Monaco.

Hercyniai-erdő - Germaniai hegység. A mai Cseh-erdőt, az Érchegységet és a Szudétákat jelöli.

Hermagoras - I. e. 150 táján élt rhetor, stílusát Cicero is száraznak jellemezte.

herminonok - Az ingaevonok és az istaevonok között élő germán néptörzs.

hermundurok - A mai Saale folyó vidékén élő germán törzs.

Herodes Agrippa I. - Caligula kegyéből egész Iudaea királya (meghalt 44-ben).

Herodes Agrippa II. - I. Herodes Agrippa fia, Berenice testvére, II. Herodes halála után Khalkhisz királya.

Herodes Antipas - Nagy Herodes fia, Galilaea és Peraea fejedelme, i. sz. 39-ben halt meg.

Herodes, Nagy - Iudaea királya, i. e. 3-ban halt meg.

Herodes II. - Khalkhisz uralkodója, Berenice férje (meghalt 48-ban).

hiberek - A Kaukázustól délre, az albanusoktól nyugatra élő nép.

Hibernia - A mai Írország.

Hierosolyma - Jeruzsálem.

Hirtius, Aulus - Az i. e. 43. év consula.

Hispalis - Római colonia Baetica provinciában. Ma Sevilla.

Hordeonius Flaccus - Felső-Germania legatusa.

Hortalus, Marcus - A híres Quintus Hortensius unokája 16-ban már ötvenéves lehetett. Az Augustustól kapott egymillió sestertius a senatori census összegének felelt meg.

Hortensius Hortalus, Quintus - Híres ügyvéd és szónok, Ciceróig a forum legünnepeltebb nagysága (114-50).

Hostilia - Helység Mantovától délkeletre a Pó bal partján, ma Ostiglia.

Hypaepa - Lüdiai város Szardesztól délre.

Hyperides (Hüpereidész) - Híres IV. századi attikai szónok.

hyrcanusok - A Kaspi-tenger vidékén élő nomád nép.

Icelus - Galba libertusa, felszabadításától Marcianus a neve.

icenusok - Britanniai törzs, a mai Norfolk és Suffolk területén élt.

Ilium - Trója.

imperator - A katonai főhatalom birtokosa, a köztársaságkorban a hadvezér, később a császár.

ingaevonok - Az Északi-tenger vidékén élő germán nép.

Interamna (Interamnium) - Umbriai város, ma Terni.

Intimilium - Lásd Albintimilium.

Isauricus, Publius Servilius - I. e. 48-ban Caesar consultársa, 46-ban Asia proconsula.

Iuba - Numidia királya, a Pompeius-párt híve. A thapsusi csata után i. e. 46-ban öngyilkos lett.

Iulia, az idősebb - Augustus és Scribonia lánya. Agrippa, Marcellus, majd Tiberius felesége. I. sz. 14-ben száműzetésben halt meg.

Iulia, az ifjabb - Az idősebb Iulia és Agrippa lánya, L. Almilius Paulus felesége. Erkölcstelen életmódja miatt Augustus száműzte. 28-ban halt meg.

Iulius Briganticus - Civilis unokaöccse és ellenfele.

Iulius Celsus - 32-ben a városi csapatok parancsnoka, részt vett Seianus összeesküvésében.

Iulius Civilis - A batavusok felkelésének vezetője 68-69-ben.

Iulius Classicus - A treverek lovassági parancsnoka. Civilis felkelése mellé állt.

Iulius Florus - A treverek felkelésének vezetője i. sz. 21-ben.

Iulius Frontinus - 74-ben consul, Britannia helytartóságában Agricola elődje. Nerva alatt curator aquarum (vízügyi tisztviselő). Róma vizeiről és hadmérnöki kérdésekről szerkesztett műveivel íróként is nevet szerzett magának.

Iulius Sabinus - Civilis híve, azon fáradozott, hogy a trevereket és a lingókat a felkelés mellé állítsa.

Iulius Sacrovir - Az aeduusok felkelésének vezetője i. sz. 21-ben. A felkelés leverése után öngyilkos lett.

Iulius Tutor - A Rajna-part parancsnoka, Iulius Sabinus szövetségese.

Iuliusi Alpok - Venetiában. Pannonia felé vannak átjárói.

Iunius Blaesus - Seianus nagybátyja; Pannonia helytartója. 36-ban öngyilkos lett.

Iunius Gallio, Lucius (Annaeus) - Híres szónok, Seneca testvére. Neve eredetileg Annaeus Novatus. Nero később őt is megölette. Az Apostolok cselekedeteiben proconsulként szerepel (l. Seneca 104. 1. levél), ez is hozzájárulhatott a Pál apostol és Seneca közti levelezés fikciójának felbukkanásához.

Iunius Silanus Torquatus - Az 53. év consula. Unokája az ifjabb Iuliának, Augustus unokájának.

Iuppiter Dis - Az alvilági Iuppiter: Pluto.

Iustus Fabius - Az ifjabb Plinius baráti körének tagja, 102-ben consul suffectus volt.

Iuvenalia - Nero alapította színházi játékok az előkelő ifjúság számára.

katapulták - Föníciai eredetű lövő- és hajítógépek. Várostromnál és nyílt csatában is használták őket.

Kaukázus átjárói - Media és Hyrcania közt, a Kaspi-tenger délnyugati oldalán vezető szűk út.

kettős fogat (biga) - Kétfogatú versenykocsi vagy harci szekér.

kijelölt consul (consul designatus) - A consulválasztó gyűlés által megválasztott, de hivatalba még nem lépett consul.

kimberek - Germán néptörzs az Északi-tenger partján, a Rajna-torkolat vidékén.

Laelius, C. - Az ifjabb Scipio filozófus barátja, „A barátságról” szóló Cicero-mű címzettje.

Laodicea - Szíriai város, Küprosszal átellenben.

Larok - Védőistenek; a meghalt ősök lelkei, akik a házat őrzik; az állam védelmezői.

latiumi jog - Eredetileg a latiumi városoknak, később coloniáknak is adományozott jog. A teljes római polgárjognál korlátozottabb szabadságot biztosít. I. e. 90-ben a lex Iuliában egész Italiára kiterjesztették a római polgárjogot.

Legatus - Követ; senatori rangú alvezér. A császárkorban a legio fővezére (legatus legionus) vagy a császári provincia helytartója (legatus Caesaris pro praetore consulari potestate).

legio - Római hadosztály. Marius óta minden legio tíz cohorsból (zászlóaljból), minden cohors három manipulusból állt. A legiók létszáma 4200 és 6000 között váltakozott. A hagyomány szerint Romulusnak egész hadserege egy legio volt, a korai köztársaságkorban rendszerint négy legiót állítottak ki, Caesarnak 40, Octavianusnak az actiumi csata után 50 legiója volt. Augustus halálakor 25 legio volt, a korai császárkorban megint 30 lett. Elnevezésük általában Iulius Caesartól ered.

Lentulus, Cn. Cornelius - Az i. e. 18. év consula, eredményesen harcolt a dákok és a szarmaták ellen. Drusus kísérője Pannoniában.

Lentulus, Cn. Cornelius - Az i. e. 18. év consula, a dacusok és a geták ellen harcolt. I. sz. 25-ben halt meg.

Lentulusok - Előkelő patriciusi nemzetség.

Leptis Minor - Város Africa provinciában.

Leucophrys (Leukophrüsz) - Kariai város híres Artemisz-templommal. Innen származik az istennő Leukophrüéné mellékneve.

leucusok - Galliai törzs a Matrona (ma Marne) és Mosella (ma Mosel) között.

lex Cassia - I. e. 45-ben L. Cassius Longinus alkotta; a törvény a plebeius származásúaknak a patriciusok sorába való iktatásáról szól.

lex Saenia - I. e. 27-ben hozott törvény plebeiusok fölvételéről a patriciusi rendbe.

Libo Drusus - Anyai dédapja a nagy Pompeius volt, Scribonia (Iulia anyja) pedig nagyapjának a nővére, apját Livia adoptálta. Így Tiberius és általában a Caesarok unokatestvére volt.

liburniai hajó - Az illyriai liburnusoktól eredő, két-evezősoros, gyors hadihajó.

Licinius Proculus - A praetorianusok parancsnoka, Otho bizalmas barátja, majd Vitellius embere.

lingók - Gall törzs Gallia Lugdunensis és Belgica határán.

Linus (Linosz) - Legendás görög dalnok.

Liris - A mai Garigliano folyó Közép-Italiában.

Livia - Augustus felesége.

Livia (Livilla) - Az ifjabb Drusus felesége; Seianus felbujtására közreműködött férje tönkretételében.

Lollius Paulinus, M. - Horatius IV. 9. ódájának címzettje, Galatia, majd Germania helytartója, Gaius Caesar kísérője Armeniában.

Londinium - London.

lovagok - Kezdetben a legvagyonosabb polgárokból szervezett lovas katonák. Később külön társadalmi réteg, amelybe a pénzemberek, kereskedők, vállalkozók tartoztak.

lovasegység (ala) - A szövetséges segédcsapatok önálló, a legióval szerves összefüggésben nem álló lovasalakulata. 300 emberből állt, tíz kisebb szakaszra, turmára, ez pedig 3-3 decuriára volt osztva. Római tisztek irányították. A lovasegység nevét megalapítójáról kapta, vagy arról a népről, ahol toborozták.

Lucanus, Annaeus - A „Pharsalia” szerzője, Seneca unokaöccse.

Luceria - Apuliai város.

Lucilius, Gaius - Szatíraköltő, i. e. 101-ben halt meg.

Lucus - A vocontiusok városa, ma Luc (Dauphinéban).

Lugdunum - Gallia Lugdunensis fővárosa, ma Lyon.

lugiusok - Sziléziában élő germán nép.

Lupia - A Rajna mellékfolyója, a mai Lippe.

Lusitania - Római provincia Hispania nyugati részén.

Lutatius-nemzetség - Híres plebeius nemzetség.

Lycia (Lükia) - Ország Kisázsia déli partján, a Lükiai-tenger mentén.

Lydus (Lüdosz) - Atüsz király fia, a lüdek ősatyja.

Lysias (Lüsziasz) - Híres IV. századi attikai szónok.

magánember (privatus) - Magistraturát nem viselő római polgár.

Magnesia - 1. Kariai város Epheszosztól északnyugatra, a Maiander mellett. 2. Lüdiai város a Szipülosz-hegység tövében.

Mallius Maximus - I. e. 106-105-ben consuli serege vereséget szenvedett a kimber Boiorixtól.

manipulus - Alegység, szakasz, a cohors harmadrésze. A római hadrendben egy-egy harcvonalban tíz manipulus (1200 ember) állt.

Manlius Valens - Britanniai legioparancsnok, az i. sz. 96. év consula.

Marcellus, M. Claudius - Augustus unokaöccse, Iulia férje. A császár adoptálta, de Marcellus fiatalon, i. e. 23-ban meghalt.

Marcellus-színház - Augustus unokaöccse emlékére épült, 15 000 nézőt befogadó színházépület a Capitolinus és a Tiberis között.

Marcodurum - Helység Köln közelében, ma Düren.

mardusok - Media és Armenia területén élő törzs, feltehetőleg a Van-tótól északkeletre tanyázott.

marhavásártér (Forum boarium) - A Palatinus nyugati szélén terült el. Itt, a Circus Maximus északi végénél volt a Herculesnek szentelt Ara maxima.

Marius Celsus - Eredetileg Galba híve, majd Otho hadvezére.

Marius, G. - Plebeius származású hadvezér és államférfi, a Iugurtha elleni és a kimber-teuton háború hőse. Küzdelme Sullával a polgárháborúk egyik legvéresebb időszaka volt.

markomannok - Germán néptörzs a suebusok, majd a mai Csehország területén.

Maroboduus - A markomannok fejedelme. Nagy birodalmat alapított, mely i. sz. 19-ben megbukott.

Mars-mező - Sík terület a régi város határán kívül (északra), itt tartották a comitia centuriatát. Később középületekkel, színházakkal, fürdőkkel épült be.

Mars Ultor temploma - Templom Augustus forumán, melynek építésére Octavianus a philippi csatában tett fogadalmat.

marsacusok - Gallia Belgicában, a Rhenus torkolatánál élő gall néptörzs.

marsusok - Régi italiai nép, a szövetséges háborúban (i. e. 90-88) Róma fő ellenfele.

Marus - A Duna mellékfolyója, a mai Morva.

Massilia - Marseille.

Maternus Curiatius - Tragédiaíró az i. sz. I. században.

mattiacusok - Germán néptörzs, a chattusok része, lakóhelyükön volt a meleg forrásairól híres Aquae Mattiacae (ma Wiesbaden).

Mattium - A mattiacusok névadó városa, a chattus főváros.

Mediolanum - Ma Milano.

mediomatricusok - Gall nép a treverektől délre, a Mosella táján.

Mefitis - Az italiai kénes források istene. Sok helyen volt szentélye.

Melitene - Kappadokiai város az Eufrátesz partján.

Menandros - Az attikai újkomédia legjelentősebb képviselője.

menapiusok - Galliai nép a Rhenus két partján.

Messala, M. Valerius Corvinus - Augustus korában élt szónok, tudomány- és irodalompártoló nagyúr (i. e. 64-i. sz. 8).

Messala, M. Valerius Corvinus - A szónok Messala Corvinus fia, i. e. 3-ban consul, i. sz. 6-ban Dalmatiában és Pannoniában legatus. Ovidius barátja.

Messalinus, Aurelius Cotta Maximus - Az előbbi testvére, Tiberius besúgója. Ovidiusszal jó barátságban lehetett.

Messalla Vipstanus - Vespasianus tribunusa, szónok, történetíró.

Metellus, Caecilius - Az i. e. 113. év consula.

Metellusok - Régi római nemzetség.

Metrodorus (Métrodórosz) - Epikurosz tanítványa.

Mevania - Umbriai város Róma és Ancona között.

Milo, T. - Néptribunus, Cicero védte i. e. 52-ben.

Minos - Kréta szigetének mondai királya.

Minturnae - Város Latiumban a Liris folyó torkolatánál.

mithridatesi háborúk - Róma és VI. Mithridatész Eupatór pontoszi király három részletben lezajlott és végül a rómaiak győzelmével zárult háborúja i. e. 89-84-ben, 83-82-ben és 74-64-ben.

Moesia - Római provincia Szerbia (Felső-Moesia) és Bulgária (Alsó-Moesia) területén.

Mogontiacum - A vangiók városa, a mai Mainz.

Mona szigete - A mai Anglesey Anglia és Írország között.

morinusok - A nerviusoktól nyugatra élő gall nép, Caesar hódította meg őket.

Mosa - Folyó Gallia Belgicában, a mai Maas.

moschusok - Strabón szerint a Fekete-tenger délkeleti partjain, Plinius szerint a Phaszisz forrásvidékén élő néptörzs; támogatást nyújtott Traianusnak.

Mucianus Licinius - 67-től Szíria helytartója. Otho, majd Vespasianus híveként harcolt Vitellius ellen, ő helyettesítette Vespasianust Rómába érkezéséig.

Mucius Scaevola, Q. - Az „Augur"; kiváló jogász, Cicero tanítómestere (i. e. 159-88).

Mulvius-híd - Két mérföldre Rómától a Via Flaminiát vezette be a városba.

Mummius, L. - Az i. e. 146. év consula, Korinthosz lerombolója.

municipiumok - Római polgárjoggal nem rendelkező közösségek városai, önálló közigazgatásuk volt. Rangban a coloniák után álltak.

Mutina - Ma Modena.

Mytilene (Mütiléné) - Leszbosz sziget legnagyobb városa.

Nabalia - Folyó Germania északi részén, talán a mai Yssel vagy Vechte.

nabataeus - Arábiai nép. 104-106-ban Traianus szüntette meg végleg az önállóságukat, és provinciát alakított a területen Arabia néven.

nahanarvalok - A lugiusok csoportjához tartozó germán nép.

Narbo Martius - Város Gallia Narbonensisben, ma Narbonne.

naristusok - Germán törzs a markomannok szomszédságában.

Narnia - Város a Via Flaminia mentén, ma Narni.

naryxek - Az euboiai öböl mellett fekvő Naryx város lokrisi eredetű lakói.

nasamók - Kürénaika közelében élt nomád néptörzs.

Nauportus - Nyugat-pannoniai helység.

nemesek - Germán néptörzs, székhelye Noviomagus (ma Speyer) volt.

népgyűlés (comitium) - A római nép legfőbb határozathozó gyűlése fontos állami ügyekben. Döntéseit a senatus szentesítette. A császárkorban már csak formai jelentősége volt.

néptribunusok (tribuni plebis) - A plebs legfőbb tisztviselői, rendkívüli hatalmú védelmezői a patriciusokkal szemben. Személyük szent és sérthetetlen, vétójoguk volt, összehívhatták a senatust és a népgyűlést. Augustus is megszerezte magának ezt a méltóságot, és ezt tette császári hatalma formális jogi alapjává.

Nero Caesar - Germanicus és Agrippina idősebb fia, a császári trón örököse. Tiberius száműzte, 31-ben öngyilkos lett.

Nero, Tiberius Claudius - Tiberius császár apja, Livia első férje.

nerviusok - Gall néptörzs, Caesar legyőzte őket.

Nicetes Sacerdos - Két hasonló nevű rhetor. Az idősebbik Tiberius korában élt, a fiatalabb az ifjabb Plinius szmürnai tanítómestere volt. Tacitus az utóbbit említi a Dialógusban.

Nicopolis - Római colonia az ambrakiai öböl bejáratánál, Actiummal szemben.

Nicostratus - Legyőzhetetlen görög birkózóbajnok a császárkor elején.

Ninos - Ninive (Moszul közelében).

Nisibis - Mezopotámiai helység.

Nola - Ősi campaniai város.

Nonianus, Servilius - A 35. év consula, a császárkor egyik legjelentősebb történetírója.

Noricum - Római provincia Raetia és Pannonia között.

Novaesium - Az ubiusok városa, ma Neuss.

Novaria - Város Gallia Transpadanában, ma Novara.

Nuceria - Dél-campaniai város.

Numa - Numa Pompilius, a második római király.

numidák - A mai Algéria területén volt Numidia nomád lakói, kiváló lovasok voltak.

Numisius Lupus - A nyolcadik legio legatusa volt.

Nymphidius Sabinus - Nero besúgója, a testőrség parancsnoka, majd Galba embere. Saját katonái ölték meg.

Obultronius Sabinus - Nero alatt, 56-ban quaestor.

Ocriculum - Umbriai város a Via Flaminia mentén.

Octavia - Augustus testvére, Antonius felesége, Marcellus anyja.

Octavius, C. - Augustus császár apja, Catilina seregeinek megsemmisítője.

odrusák - A Hebrus mentén élő thrák nép.

Oea - Ma Tripoli.

Ofonius Tigellinus - Nero bizalmas barátja, majd Galba híve. Otho öngyilkosságra kényszerítette.

optimaták - A köztársaságkorban a konzervatív párt főként patricius származású hívei.

Orcades - Szigetcsoport Britannia északi részén, a mai Orkney és Shetland szigetek.

ordovixok - Wales északi részein, a siluroktól északra élő nép.

oscusjáték - Az Atellana nevű, Campaniából (Atellából) származó, népi eredetű dráma.

Ostorius Scapula, Publius - A britanniai csapatok főparancsnoka. Megbízatását 47-ben vette át Aulus Plautiustól.

osusok - Germán törzs, Tacitus szerint pannoniai nyelven beszéltek.

ovatio - Kis diadalmenet. A vezér gyalog vagy lóháton vonult be a városba, és a Capitoliumon juhot áldozott.

összeírt atyák - A senatorok megszólítása.

Pacorus - Arszakida király, Orodész fia, i. e. 40-ben a renegát Labienusszal együtt elfoglalta Kisázsiának az Eufrátesztől Ióniáig terjedő részét.

Pacuvius - Tragikus költő, Ennius unokaöccse (i. e. 220-130).

Padus - A mai Pó folyó.

paelignusok - Szabin eredetű, közép-italiai nép.

Pamphylia - Kisázsia partszegélye Lükia és Kilikia között.

Pandateria - Sziget a nápolyi öbölben, ide száműzte többek között Augustus Iuliát, Nero Octaviát.

Pansa, Vibius - Az i. e. 43. év consula.

Paphos - Küprosz Aphrodité-szentélyéről híres keleti városa.

Passienus Crispus, C. - Az i. sz. 44. év consula, ünnepelt szónok. Első felesége, Domitia révén Nero nagybátyja, Agrippinával kötött második házassága alatt Nero mostohaapja.

Patavium - A mai Padova.

patriciusok - Eredetileg a senatorok utódai, született nemesek, Iulius Caesar óta szokás volt plebeius családokat fölvenni a patriciusok közé.

patronus - Pártfogó, a kliens jogi védelmezője.

Pedius Blaesus - Kréta és Küréné proconsula, Nero alatt zsarolásért elítélték.

Pedius, Quintus - Hirtius és Pansa halála után az i. e. 43. év consula.

Pelops - Mondai hős, Oinomaosz legyőzője, az olümpiai játékok megalapítója.

peripatetikusok - Az arisztotelészi iskolához tartozó filozófusok. A név onnan ered, hogy Arisztotelész sétálva oktatta tanítványait.

Perpenna, M. - Az i. e. 129-ben Pergamonban Arisztonikosz vezetésével kitört rabszolga-felkelés leverője.

Perses (Perseus) - Makedonia királya, a Püdna melletti csatában i. e. 168-ban megadta magát a rómaiaknak.

Perusia - Etruszk eredetű város, a mai Perugia.

perusiai háború - Octavianus és Antonius küzdelme. I. e. 41-ben kezdődött és Octavianus győzelmével 40-ben ért véget.

Petronius Turpilianus - Az i. sz. 64. év consula, britanniai helytartó.

Philippopolis - Thrákiai város a Hebrus partján.

Philippus Macedo (Philipposz) - Makedonia uralkodója (i. e. 359-336), a makedón birodalom megalapítója, Nagy Sándor apja.

Philon - Larisszai születésű filozófus. 105 táján az Akadémia feje, a 80-as évek elején Rómába költözött.

IV. Phraates - Parthia királya i. e. 37-32-ig. 36-ban megverte Antonius seregét, a római foglyokat és hadijelvényeket csak 20-ban adta vissza Augustusnak.

Phrixus - Athamasz és Nephelé fia. Mostohaanyja üldözése elől az aranygyapjas kos hátán Kolkhiszba menekült. Vele menekülő húga, Hellé útközben a tengerbe veszett (Hellész-pontosz).

Picenum - Umbriától délre eső közép-italiai tartomány.

Piso, Cn. Calpurnius - Brutus és Cassius híve. I. e. 23-ban Augustusszal együtt volt consul.

Piso, Cn. Calpurnius - Az előző fia, az i. e. 7. év consula, később Szíria helytartója. Germanicus megmérgezésével gyanúsították. A bűnvádi eljárás alatt meghalt.

Piso, L. Calpurnius - Az előző fia, az i. sz. 27. év consula, majd városparancsnok.

Piso, C. Calpurnius - Nero ellen összeesküvést szervezett, 65-ben megölték.

Piso, L. Calpurnius - Az i. e. 15. év consula. I. e. 11-ben győzelmet aratott a thrákok felett. Tiberius alatt városparancsnok. (Nővére, Calpurnia, Caesar felesége volt.)

Piso Licinianus, L. - Galba császár kiszemelt örököse. A testőrök Galbával együtt megölték.

Placentia - Város Gallia Cisalpinában, ma Piacenza.

Planasia - Tyrrhen-tengeri sziget, Agrippa Postumus száműzetési helye.

Planicus Varus, M. - Vespasianus alatt Bithynia, majd Asia proconsula.

Plautius, Aulus - I. sz. 43-ban Britannia helytartója, győzelmes hadvezér.

Plautius Lateranus - Az előző unokaöccse. A Piso-féle összeesküvésben való részvételéért kivégezték.

Poeninusi-hágó - A Nagy Szent Bernát-hágó.

Poetovio - Felső-pannoniai város, ma Ptuj.

polgárkoszorú - Katonai kitüntetés. Tölgykoszorú, amelyet római polgár életének megmentéséért adtak.

Polyclitus - Nero felszabadított rabszolgája. 61-ben rendkívüli teljhatalommal Britanniába küldte Suetonius Paulinus helytartó ellenőrzésére. 68-ban Galba megölette.

Pompeius Magnus, Cn. - A nagy Pompeius idősebb fia, a Munda melletti csatában halt meg i. e. 45-ben.

Pompeius Magnus, Cn. - Claudius császár veje, Messalina megölette.

Pompeius Magnus, Sextus - A nagy Pompeius fiatalabb fia, a triumvirek ellenfele. Naulokhosz melletti veresége után i. e. 35-ben Kisázsiában megölték.

Pompeius, Sextus - I. sz. 14-ben consul, majd Asia helytartója, Ovidius barátja volt.

Pompeius-színház - Róma első kőszínháza a Mars-mezőn. Később összeépítették vele Pompeius oszlopcsarnokát, ahol Iulius Caesart meggyilkolták.

pontifexek - A legfőbb papi testület tagjai. Az évkönyveket és a consulok lajstromát vezették, az időszámítást szabályozták, nagy politikai befolyásuk volt. A testület feje a pontifex maximus, a császárkorban maga a császár.

Pontus (Pontosz) - 1. A Pontus Euxinus, a mai Fekete-tenger. 2. Ország Kisázsia északkeleti részén.

Poppaea Sabina - Cn. Poppaeus Sabinus lánya, i. e. 47-ben Messalina féltékenységből öngyilkosságba kergette.

Poppaea Sabina, az ifjabb - Az idősebb Poppaea és Titus Ollius lánya, Nero felesége.

Poppaeus Sabinus, Cnaeus - I. sz. 9-ben consul, 12-től 35-ig, haláláig Moesia helytartója.

Porta Collina - Róma Servius Tullius idejében épült védőfalának egyik kapuja.

praefectus - Elöljáró; a birodalom valamelyik részének kormányzója; a hadseregben a szövetséges alakulatok parancsnoka, cohorsparancsnok.

praetexta - Ld. bíborszegély.

praetorok - Bírói, igazságszolgáltatói hatalommal rendelkező magistratusok. A távollevő consult helyettesítették. A *praetor urbanus* (városi praetor) a római polgárok, a *praetor peregrinus* idegenek peres ügyeiben ítélt. A praetorok hivatali évük leteltével kisebb jelentőségű provinciát igazgattak.

praetori vádformula - A római peres eljárás két részre tagolódott: *in iure* (a praetor előtt) és *in iudicio* (a bíróságon). A praetor formulája alapján vizsgálták, hogy a vád fennáll-e, de a praetor hivatalból is dönthetett az ügyben.

praetorianusok - A cohors praetoriának, a császár testőrségének a tagjai. A császárkorban nagy befolyásuk volt. Parancsnokuk a praefectus praetorio.

praetorianus tábor - A praetorianusok laktanyája Rómában a porta Viminalis környékén. Tiberius császár szervezte.

primipilaris centurio - A legio első cohorsának rangidős centuriója. Leszerelés után jelentős végkielégítéssel jutalmazták, sőt a lovagi rangot is megkaphatta.

princeps - Augustus császár címe: első a polgárok között; az állam első férfia.

proconsul - Valamelyik provincia helytartója, hivatali évét letöltött consul. A császárkorban volt praetorokra is ruháztak proconsuli hatalmat. Ebben az időben a senatusi provinciák helytartóit jelölték ezzel a névvel.

procuratorok - Eredetileg magánemberek ügyintéző rabszolgái. A császárkorban pénztári főtisztviselők, császári provinciákban a pénzügyi igazgatás általában lovagrendű vezetői. Egyes provinciákban a kormányzó neve (pl. Pontius Pilatusé Iudaeában).

Propontis - a mai Márvány-tenger.

propraetor - Volt praetor, valamelyik meghódított provincia kormányzója. A császárkorban a császári provinciák - volt consulok vagy volt praetorok közül kinevezett - helytartója.

proskripció - Gazdag és befolyásos polgárok vagyonelkobzásra és halálra ítélése. A proskribáltak névsorát kiáltványban tették közzé, ettől kezdve bárki megölhette őket. Sulla 40 senatort és 1000 lovagot proskribált, a második triumviratus tagjai 150 senatort és számos más polgárt.

provincia - Italián kívül fekvő, ellenségtől meghódított és római közigazgatás alatt megszervezett terület. A köztársaságkorban az ellenségtől háborgatott tartományokat consulok kormányozták (provincia consularis), a békéseket praetorok (provincia praetoria). Augustus i. e. 27-ben a katonai megszállást igénylő provinciákat a császár hatáskörébe utalta, a többit a senatusába. A consulok és a praetorok közül sorshúzással jelölték ki a provinciák helytartóit.

Ptolemaeus - II. Iuba mauretaniai király fia és utóda. 40-ben Caligula Rómába csalta, és megölette.

Ptolemaeus (V) Epiphanes (Ptolemaiosz Epiphanész) - Egyiptom uralkodója, i. e. 181-ben halt meg. Fiainak M. Aemilius Lepidus volt a gyámja.

Ptolemaeus (III.) Euergetes (Ptolemaiosz Euergetész) - Egyiptom uralkodója i. e. 277-től 222-ig.

Ptolemaeus Soter (Ptolemaiosz Szótér) - Nagy Sándor makedón származású hadvezére, Egyiptom helytartója, a Lagidák dinasztiájának megalapítója.

Puteoli - Cumae kikötője, a mai campaniai Pozzuoli.

Pyramus - Folyó Kilikában.

quadok - A suebusok csoportjába tartozó germán néptörzs.

quaestorok - A királyság idejében gyilkossági ügyeket vizsgáló bírók, később az állampénztár felügyelői, a tartományokban a pénzügyek intézői, a hadsereg gazdasági és élelmezési ügyeinek vezetői. A tisztségre 25 éves korban lehetett pályázni.

quaestori provincia - Az a - sorsolással kiválasztott - tartomány, ahol a hivatalából leköszönő quaestor a következő évben tevékenykedett.

quindecemvirek - A Sibylla-könyveket őrző, tizenöt férfiból álló testület tagja.

Quinquatrus - Minerva ünnepe március 19. és 23. között.

Quirinus - Az istenné lett Romulus neve.

Raetia - Augustus óta római provincia a mai Svájc keleti részén, Tirol és Dél-Bajorország területén.

Raetiai-hágó - A Brenner-szoros.

Reate - Helység Rómától északra. Ma Rieti.

Regium Lepidum - Helység Parma és Mutina között. Ma Reggio.

Regulus, Aquilius - Nero besúgója. Sok ember halálát okozta, de nem esett bántódása. Még Domitianus halála után is tartottak tőle.

Regulus, P. Memmius - Az i. sz. 31. év consula, később Moesia és Asia helytartója.

remusok - Erős gall törzs Gallia Belgicában, Róma szövetségesei.

rendőri alakulatok - Hét cohorsból álló városi rendőrség és tűzoltóság. Katonái általában felszabadított rabszolgákból rekrutálódtak.

reudignusok - Germania északi részén, az Albis folyó jobb partján lakó törzs.

Rhacotis - Alexandria délnyugati városrésze. Itt volt az Akropolisz és a Serapeion.

rhetorok - Nyilvánosan szereplő szónokok; az ékesszólás tanítói. Az előkelő római ifjak vagy Görögország rhetoriskoláiban (pl. Rhodoszon), vagy a római szónokiskolákban sajátították el a szónoklást.

Rhodanus - Gallia főfolyója, a mai Rhône.

Rhodus, Rhodosz - Égei-tengeri sziget Karia közelében.

rhoxolánok - Szarmata néptörzs a mai Besszarábia területén.

Rigodulum - A treverek városa Gallia Belgicában, ma Reol.

Roscius Caelius - A 20. legio parancsnoka Agricola előtt. 81-ben consul suffectus.

Roscius Otho, L. - I. e. 67-ben néptribunus. A nevéhez fűződő lex Roscia szerint a színház orchestrájában ülő senatorok mögötti 14 sor illette meg a lovagokat. A cirkuszban a senatorok csak Claudiustól kaptak külön helyeket, a lovagok pedig Nerótól.

Roscius Quintus - Híres tragikus színész Sulla korában.

rostra - Szónoki emelvény a forumon. I. e. 388-ban Gaius Maenius az antiumi hajók orrával (rostrum) díszítette, innen ered a neve.

Rubellius Plautus - Agrippina saját fia, Nero helyett uralkodóvá akarta tenni, ezért Nero 62-ben kivégeztette.

Rubrius Gallus - Nero hadvezére, később Otho híve. Vespasianus alatt 70-ben mint Moesia helytartója legyőzte a szarmatákat.

Rufrius Crispinus - Az ifjabb Poppaea Sabina első férje. Nero utolsó éveiben kényszerült öngyilkosságra.

Rufus Atilius - Agricola kortársa, Pannonia, majd Szíria helytartója.

Ruminalis - A hagyomány szerint az a fügefa, amely alatt a nőstény farkas Romulust és Remust a tejével táplálta.

Rutilius Rufus, P. - A Scipio-kör tagja, Panaitios tanítványa, az i. e. 105. év consula, Aemilius Scaurus politikai ellenfele. Cicero nagyra tartotta.

Sabinus, Flavius - Otho alatt, majd 72-ben volt consul.

Sabinus, Flavius - Vespasianus testvére. Hét évig Moesia helytartója, majd római városparancsnok.

Sabrina - Folyó Britannia nyugati partján, ma Severn.

Salius-papok - Mars és Quirinus papjai. Március elsején pajzzsal a kezükben, énekelve-táncolva járták be a várost.

Sallustius Crispus, C. - Híres történetíró (i. e. 86-35).

Sallustius Crispus - A történetíró unokaöccse, Augustus és Tiberius bizalmas embere. I. sz. 20-ban halt meg.

sallustiusi kertek - A történetíró Sallustius híres kertjei, a Via Flaminia közelében.

Salus - Az állam üdve és a polgárok egészsége fölött őrködő római istennő.

Salvius Otho Titianus, L. - Otho császár testvére, az 52. és 69. év consula.

samnisok - Ősi italiai nép, Róma i. e. 296-ban győzte le.

Sanquinius Maximus - Alsó-Germania helytartója, 47-ben halt meg.

santonok - Gall nép Aquitaniában.

Sardes - Lüdia fővárosa.

Saturnalia - Saturnus isten ünnepe december 17. és 24. között, amikor farsangi szabadossággal idézték vissza a saturnusi aranykort.

Saturnus - A vetések ősi latin istene.

Scaurus, M. Aemilius - Az i. e. 115. és 107. év consula, Rutilius Rufus politikai ellenfele. Cicero nagyra tartotta.

Scaurus Aurelius - I. e. 105-ben vereséget szenvedett a kimberektől, Boiorix király megölte.

Scaurus Mamercus - Az i. sz. 21. év consula, szónok és drámaíró.

Scipio, P. Cornelius, Africanus maior - Híres hadvezér, Hannibal legyőzője.

Scipio Aemilianus, P. Cornelius Africanus minor - A harmadik pun háború hőse. Tacitus a Beszélgetésben arra utal, hogy Tiberius Gracchus és M. Porcius Cato megtámadta.

Scipio, P. Cornelius - Az idősebb Poppaea Sabina férje, 24-ben consul suffectus.

Scribonia - Octavianus második felesége, Iulia anyja.

Scribonia - Piso Licinianus anyja.

Scribonianus Crassus - Piso Licinianus testvére. Domitianus alatt kivégezték.

sedochezusok - Kaukázusi néptörzs.

segédcsapat (auxilia) - A provinciák lakóiból toborzott könnyű hadosztályok.

Segestes - Cheruscus törzsfő, az Arminius elleni háborúban a rómaiak szövetségese.

Seius Strabo - Seianus apja, 17-től Egyiptom kormányzója.

Seius Tubero - Seianus testvére, Germanicus legatusa.

Seleucia - Szíriai város Antiochiától nyugatra.

Seleucus (I.) Szeleukosz Nikatór - Nagy Sándor egyik vezére, Szíria királya, a Szeleukida-dinasztia megalapítója.

semnók - A suebusokkal rokon, az Elba és az Odera vidékétől dél felé húzódó germán törzs.

Senecio, Herennius - Az ifjabb Plinius barátja. Helvidius Priscus dicséretéért Domitianus 93-ban kivégeztette.

senonok - Gall törzs, i. e. 390-ben szállta meg Rómát.

septemvirek - Hét tagból álló papi testület, melyet a második pun háború után szerveztek. Feladatkörük a pontifexekével volt rokon.

sequanusok - Gall törzs az aeduusok és a lingók szomszédságában.

Seriphus, Szeriphosz - A Küklasz-csoport egyik szigete.

Serapis - Egyiptomi isten. A hellenisztikus korban attribútumai részint az Alvilágra, részint Démétérre, Perszephoné anyjára, a termékenység istennőjével való rokonságra utalnak.

Sertorius, Quintus - Hadvezér, Sulla ellenfele. Marius híveiből Hispaniában erős hadsereget szervezett. Pompeius verte le i. e. 72-ben.

Servius Tullius - A hatodik római király, nevéhez fűződik a polgárjog reformja.

sestertius - Két és fél as, később négy as értékű római ezüstpénz.

Severus Cassius - Augustus-kori szónok; a császár száműzte Rómából. 33-ban halt meg.

Sextius Africanus, Titus - I. sz. 59-ben consul suffectus. T. Sextiusnak, Caesar Numidiában harcoló legatusának az utóda, tőle örökölte az Africanus melléknevet.

Sibylla-könyvek - A hagyomány szerint a cumaei Sibylla (jósnő) jóslatainak gyűjteménye. Az állam szent könyvei, a Capitoliumon őrizték őket. Amikor az i. e. 83-as tűzvészben elégtek, a senatus Kisázsiából új jóskönyveket hozatott.

Silanus Creticus, Quintus Caecilius Metellus - Az i. sz. 7. év consula, majd Szíria helytartója.

Silanus, Marcus Iunius - Az i. sz. 15. évben consul suffectus; lánya, Iunia Claudilla Caligula felesége volt. Caligula megölette.

Silanus, M. Iunius - I. sz. 65-ben Nero gyanakvásának áldozata.

Silius Italicus - I. sz. I. századi költő, a második pun háborúról írt eposza őrzi nevét.

Silius Nerva, A. Licinius - Az i. sz. 7. év consulának fia, a 65. év consula.

silurok - Dél-Walesban élő néptörzs.

Sinope - Paphlagonia fővárosa.

Sinuessa - Hévízforrásairól híres fürdőhely Latium és Campania határán.

siracusok - A Bosporustól keletre, a Don és a Kaukázus közt élő szarmata törzs.

Sisenna, L. Cornelius - Az i. e. 78. év praetora, Pompeius legatusaként a kalózok elleni háborúban halt meg 67-ben.

Smyrna (Zmyrna) - Régi kisázsiai város Lüdiában.

Sohaemus - A szíriai Emesa fejedelme. Nero jóvoltából a Kappadokia és Armenia közt elterülő Szóphéné királya.

speculatorok - A praetorianus csapatok tagjai, a császár testőrei.

Stratonicia (Sztratonikeia) - Kariai város.

suasoria - Történeti vagy mitológiai alakok szájába adott fiktív szónoklat.

Subrius Dexter - Szardínia procuratora.

suebusok - Germán nép az Alsó-Majna vidékén; több germán törzs összefoglaló neve.

Suetonius Paulinus - 41-ben a mauretaniai zendülés leverésében tűnt ki, 59-től 61-ig Britannia főparancsnoka volt. 66-ban lett consul, a polgárháborúban Otho vezére volt Vitellius ellen.

sugamberek - Germán törzs a mai Lippe és Sieg folyó vidékén. I. e. 8-ban Augustus a Rhenus bal partjára telepítette őket.

Suillius Rufus, P. - Domitius Corbulo és Caesonia (Caligula felesége) féltestvére, Ovidius mostohalányának férje.

Sulla, L. Cornelius - Senatusi párti politikus, Róma véres kezű diktátora (i. e. 138-78).

Sulpicius-nemzetség - Ősi római patriciuscsalád.

Surena - A királykoronázásra jogosult parthus nemzetség mindenkori feje (mint pl. a római császárok Caesar neve).

Syene - Egyiptomi város, ma Asszuán.

százszemélyes bíróság (centumviri) - A praetor vezetése alatt álló, állandó polgári törvényszék.

Szent út (Sacra via) - A forumról a capitoliumi Iuppiter-templomhoz vezető út. Ezen ment végig az áldozatvivő pap és a diadalmenetet tartó hadvezér.

Tacfarinas - A Tiberius ellen föllázadt numidiaiak vezére. P. Cornelius Dolabella consul győzte le i. sz. 24-ben.

Tamesa - A mai Themze.

Tanais - A Don. A római ember számára ez a folyó szinte a világ végét jelentette.

Tanaus (Taus) - A mai Tyne-fjord vagy a jóval északabbi Tyne Britanniában.

Tanfana - Germán istennő.

Tarquinius Priscus - Az ötödik római király. Uralkodása alatt rakták le a capitoliumi szentély alapkövét.

Tarracina - Város a Via Appia mentén, a Pomptini-mocsarak között (ma Terracina).

Tarraco - Hispania citerior fővárosa, ma Tarragona.

Tartarus folyó - Ma Tartaro, a Pó mellékfolyója.

Tatius, Titus - Mondai szabin király. A rómaiak és a szabinok megegyezése után Romulusszal közösen kormányozta a népet.

teknősbéka (testudo) - Pajzsokkal védett, szorosan zárt csatarend a rómaiaknál.

Telamon - Aiakosz fia, Aiasz és Teucer apja a görög mitológiában.

telebousok - Illyr törzs a közép-görögországi Akarnaniában.

tencterek - Germán törzs az usipusok szomszédságában.

Tengeri Alpok - A mai Olaszország és Franciaország közti terület. Augustus óta senatusi provincia volt.

Ténosz (Tenus) - A Küklaszok egyik szigete.

Termes - Város Hispania Tarraconensisben.

tetrarcha - Vazallus fejedelem.

Teucer - Telamon fia, a Trója alatt harcoló görögök kiváló hőse. A háború után apja elűzte Salamisból.

teutonok - Germán törzs, az Északi-tenger vidékéről vonult délre.

Thebae - 1. Théba: egyiptomi város a Nílus partján. 2. Thébai: görög város Athéntól észak-nyugatra.

Theodosius - Római császár i. sz. 379-től 395-ig, letelepítette a gótokat a birodalom területére.

Thrasea Paetus - Az 56. év sztoikusan elvhű consula, Nero 66-ban kivégeztette.

thyrsus - Repkénnyel és szőlőlevéllel befont bot, Dionüszosznak és kísérőinek jelvénye.

Ticinum - Város Gallia Cisalpinában, ma Pavia.

Tigranes II. - Armenia királya i. e. 94-56-ig. Pompeiustól döntő vereséget szenvedett.

Tigranocerta - Armenia fővárosa, II. Tigranes alapította i. e. 80 körül.

Tiro - Cicero szabadon bocsátott rabszolgája, irodalmi titkára.

Titianus, L. Salvianus Otho - Otho császár bátyja, majd 69-ben consul. Otho seregeinek főparancsnoka volt.

Titius-testület - Papi kollégium, Titus Tatius szabin király alapította.

Titus - Vespasianus idősebb fia, 79-től 81-ig uralkodott.

tizenkét táblás törvény - A patriciusok és a plebeiusok harcát lezáró, i. e. 449-ben hozott törvények, amelyek a római jog alapjául szolgáltak.

Tolbiacum - Az ubiusok városa Gallia Belgicában, ma Zülpic.

Tölgyes (Querquetulanus) - Róma egyik dombjának, a Mons Caeliusnak régi neve.

Trachalus, P. Galerius - A 68. év consula, Otho híve. Mivel rokonságban volt Galeriával, Vitellius feleségével, Otho bukása után sem esett bántódása.

Traianus - 98-tól 117-ig uralkodott.

Tralles - Város Kariában, Epheszosztól nyugatra.

Trapezus - Szinópé coloniája a Fekete-tenger délkeleti partján.

Trebellius Maximus - Nero alatt consul, 63-ban Britannia helytartója.

treverek (trevirek) - Gall törzs a Mosel és a Rajna között.

tribocusok - Germán törzs a Rhenus bal partján.

tribunusok - 1. Néptribunusok. 2. Katonai tribunusok: consuli jogkörrel ellátott, plebeius származású magistratusok i. e. 443 és 389 között: 3. Legioegységek vezetői.

tribunusi hatalom - A néptribunusok rendkívüli jogköre; később a császári hatalomnak is ez volt a magva.

tribus - Városrész, kerület, szavazási egység.

trierarchus - Hajóskapitány.

trinobasok - Britannia provincia északi részén élő nép, fővárosuk Camulodunum (ma Colchester) volt.

Trio, L. Fulcinius - Tiberius besúgója, a 31. év consula. Később vád alá helyezték, és öngyilkos lett.

triumphus - A győztes hadvezér senatusi határozat alapján, ünnepélyes külsőségek között megrendezett diadalmenete.

triumvirek - Az i. e. 43-ban alakult, triumviratusnak nevezett, főhatalmat gyakorló katonai érdekközösség tagjai: Antonius, Octavianus és Lepidus. Az első triumviratus (Caesar, Pompeius és Lepidus megegyezése) magánszövetség volt.

Trivia - A keresztutakon tisztelt istennő, Diana.

tubasok - Germán törzs az usipusoktól északra.

Tubero, Q. Aelius - A Gracchusok kortársa és sztoikus ellenfele.

Tullus - Tullus Hostilius, Róma harmadik királya.

tungerek - Gallia Belgicában élő nép, az ubiusok és a nerviusok szomszédai.

turonusok - Gallia Lugdunensisben, a mai Touraine vidékén élt nép.

Turpio Ambivius - Híres színész Terentius korában, a Terentius-darabok főszereplője.

Turranius, L. - Évtizedeken át a gabonaellátás főfelügyelője, Claudius bizalmas híve.

Tusculum - Kisváros Rómától északra, ma Frascati.

Tyrrhenus - Az etruszkok mondai ősatyja, Atüsznak, Lüdia királyának fia.

ubiusok - Erős germán törzs a Rajna jobb partján, a rómaiak hívei, még a Civilis-felkelés idején is kitartottak mellettük.

Urgulania - M. Plautius Silvanusnak, az i. e. 2. év consulának anyja. Jó barátságban volt Liviával.

Urvinum - Umbriai város, ma Urbino.

usipusok - Germán nép a Rajna mellett. Caesar visszaverte őket, amikor Belgiumba betörtek, de a császárkor elején is nagy gondot okoztak a rómaiaknak.

Valerius Asiaticus - Caligula alatt consul, részt vett a császár meggyilkolásában. Később Messalina feljelentette, és öngyilkosságra kényszerítette.

Valerius Asiaticus - Az előbbi fia. Nero alatt csatlakozott a Vindex-lázadáshoz. Vitellius mellett harcolt, 69-ben halt meg.

vangiók - Ariovistus seregében harcolt germán törzs.

Vardanes - III. Artabanus armeniai király fia.

varinusok - Germán törzs a mai Jütland területén.

városi katonaság - A főváros teljes katonasága: 9 testőrcsapatból (cohors praetoria) és 3 városi csapatból (cohors urbana) álló rendőrség.

Varro, M. Terentius - Római író, grammatikus. A latin nyelvről és a földművelésről írt főművein kívül történeti munkáiról is tudunk.

Varro Murena, Terentius - Az i. e. 23. év consula, Maecenas sógora. Az Augustus elleni összeesküvésben való részvételéért kivégezték.

Varus, Quintilius - Augustus hadvezére. A cheruscusok fellázadtak ellene, és Arminius vezetésével i. sz. 9-ben a teutoburgi erdőben megsemmisítették 3 legióját. Öngyilkos lett.

Varus, Quintilius - Arminius szerencsétlen sorsú ellenfelének fia, anyai ágon Tiberius rokona.

vascók - Hispania Tarraconensisben élt nép, a mai baszkok ősei.

Vatinius - Nero hírhedt kegyeltje és besúgója. Galba idején már nem volt életben.

Vatinius, P. - Caesar legatusa, Cicero 52-ben védelmezte.

Velabrum - tér a Palatinustól nyugatra.

Veleda - A bructer törzsből való jósnő, aki a batavus felkelők győzelmét jövendölte, Vespasianus alatt római fogságba került.

Velinus-tó - Reate és Interamna közelében.

venetusok - Gallia Lugdunensis nyugati részén a mai Bretagne-ban élt nép.

Ventidius Bassus - Alacsony sorból felemelkedett hadvezér, i. e. 38-ban vereséget mért a parthus Pacorusra.

Veranius, Quintus - Germanicus alvezére. I. sz. 20-ban feljelentette és elítéltette Pisót Germanicus megmérgezéséért.

Veranius, Quintus - Az i. sz. 49. év consula, 58-tól Britannia helytartója.

Vercellae - Város Gallia Transpadanában, ma Vercelli.

Verginius Rufus, L. - Felső-Germania helytartója, Otho vezére. 97-ben, harmadik consulsága alatt halt meg.

Verres, Gaius - Szicília helytartója. Hivatali éve lejárta után i. e. 70-ben a szicíliaiak feljelentették zsarolás miatt. A Cicero tartotta vádbeszéd hatására Verres önkéntes száműzetésbe ment. Cicero később öt könyvben kiadta ellene írt szónoklatait.

Vescularius Flaccus - Római lovag, Tiberius bizalmas embere, 32-ben kivégezték.

Vesta-szentély - A forum délnyugati oldalán, a Palatinus lábánál volt.

Vesta-szüzek - Vesta papnői. Vesta templomában a családi élet és tisztaság örök tüzét őrizték.

Vestinus Atticus - A 65. év consula, Nero áldozata.

Vestricius Spurinna - Az ifjabb Plinius barátja, lírai költő.

veteránok - Továbbszolgálók, akik katonaidejük letöltése után ismét beléptek a hadseregbe. Különféle kiváltságokat élveztek: magasabb zsoldot, kilátást az előléptetésre, mentesítést a nehéz munkától.

Vettius Bolanus - 69-70-ben Britannia helytartója, majd Vespasianus alatt Asia proconsula.

vexillariusok - A legióból külön vezetés és külön zászló (vexilla) alatt és meghatározott céllal kiküldött csapatrészek katonái. (Pl. Nero a Germaniában állomásozó legiókból ilyen egységeket rendelt át a keleti háborúba.)

Via Appia - A Rómából Capuába vezető út, Appius Claudius Caecus építette i. e. 312-ben.

Via Flaminia - A Rómát Ariminummal (Rimini) összekötő út. Gaius Flaminius censor építette i. e. 220-ban.

Via Salaria - Ősi út Rómából Fidenaen át Reatéba. Neve a sószállítással függött össze.

Vibius Crispus, Q. - Gazdag és befolyásos szónok, Nero besúgója. Domitianus alatt halt meg.

Vibius Marsus - Germanicus alvezére keleten, később Africa, majd Szíria kormányzója.

Vibius Secundus - V. Marsus testvére, Mauretania helytartója.

Vicetia - Venetiai város, ma Vicenza.

Vienna - Az allobrox törzs fővárosa. Ma Vienne (Dauphinéban).

villa - A falusi ház, a majorság neve a rómaiaknál. Így hívták a városon kívül álló nyaralókat is.

vindelicusok - A Bodensee, az Inn, a Duna és Raetia között élő kelta eredetű nép.

Vindex Iulius - Gallia Lugdunensis helytartója. 68-ban felkelést szervezett Nero ellen, melyet Verginius Rufus vert le.

Vindonissa - A helvétek városa Gallia Belgicában, ma Windisch.

Vinius Titus - 69 elején consul, Galba kegyeltje, a császárral együtt ölték meg.

Vipsania - M. Agrippa lánya, Tiberius, majd Asinius Gallus felesége.

Visurgis - A mai Weser folyó.

Vitellius - Vitellius császár apja, Claudius bizalmas embere.

Vitellius, L. - A császár testvére. Róma bevétele után Antonius Primus katonái végezték ki.
Vitellius, P. - Germanicus legatusa Germaniában és keleten, Piso vádlója.
Vocetius - Hegység a Jura keleti nyúlványán.
vocontiusok - Gallia Narbonensisben lakó nép. Fővárosuk Vasio (Vaison) volt.
Vologaeses - Vonones parthus király fia, az egyik legjelentősebb parthus uralkodó (i. sz. 52-78).
Volusius, L. - I. e. 12-ben consul suffectus, majd Africa proconsula.
Vonones II. - Parthia királya i. sz. 51-től 54-ig.
Votienus Montanus - Híres szónok Tiberius idejében, 25-ben száműzték.
Vulsinii - Etruriai város, ma Bolsena.

Zeno - Germanicus jóvoltából Armenia királya Artaxias néven.
Zeugma - Város Szíriában, az Eufrátesz jobb partján.